

ARS
HUNGARICA
1992

1

FELELŐS SZERKESZTŐ	BERNÁTH MÁRIA
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG	DÁVID FERENC GALAVICS GÉZA MAROSI ERNŐ PATAKI GÁBOR TÍMÁR ÁRPÁD
SZEMLE	WEHLI TÜNDE

ARS HUNGARICA

XX. évfolyam 1. szám

1992

A Magyar
Tudományos Akadémia
Művészettörténeti
Kutató Intézetének
Közleményei
Bulletin of the
Institute of
Art History of the
Hungarian Academy of
Sciences

TARTALOM

Marosi Ernő: <u>In memoriam Németh Lajos 1929-1991</u>	3
Németh Lajos: A „szecesszió festészete” Magyarországon. avagy a „magyar szecessziós festészet”	7
Németh Lajos munkásságának bibliográfiája (Összeállította: Majoros Valéria)	17

TANULMÁNYOK

Sümei György: Festett asztalosmunkák a Duna-Tisza közén. A szabadszállási református templom famennyezetének töredékei	43
Koppány Tibor: 17. századi tervrajzok a Zichy család levéltárából	53
Komárik Dénes: A historizmus problémája	59
Szentesi Edit: Néhány megjegyzés az 1840-50-es évek építészeti ornamentikájához	67
Gábor Eszter: Ismét a Wechselsmann villáról	81
Murádin Jenő: Csoma Ilona és női festőiskolája a század elején	87
Majoros Valéria: Tihanyi Lajos festőkortársairól II. Az egyetemes művészet képviselői	99

DOKUMENTUMOK

Kéziratos és rajzi dokumentumok a jánosréti templom berendezésének történetéhez (Közlő: Kerny Terézia)	115
Komárik Dénes: Fotódokumentumok Feszl Frigyes és Feszl László hagyatékából	121
Egry József levelei Szücs Józsefhez (Közlő: Lánosz Sándor)	133

AZ ARS HUNGARICA ÖSSZESÍTETT MUTATÓJA 1985-1990.

(Összeállította: Bardoly István)	139
----------------------------------	-----

RÉSUMÉS

Erő Marosi: Lajos Németh (1929-1991), ein Nachruf	4
Lajos Németh: Die „Malerei des Jugendstils“ in Ungarn oder die „ungarische Jugendstilmalerei“	16
Bibliographie der Arbeiten von Lajos Németh (Zusammengestellt von Valéria Majoros)	17

STUDIEN

György Sümegi: Bemalte Tischlerarbeiten in der evangelisch-reformierten Kirche von Szabadszállás	51
Tibor Koppány: Baupläne aus dem 17. Jahrhundert im Familienarchiv Zichy	57
Dénes Komárik: Das Problem des Historismus	65
Edit Szentesi: Zur Bauornamentik der 40-50-er Jahre des 19. Jahrhunderts	79
Eszter Gábor: Nochmals über das Wechselmann-Haus	85
Jenő Murádin: Iona Csoma und ihre Schule für Malerinnen zu Beginn des Jahrhunderts	97
Valéria Majoros: Lajos Tihanyi über die Maler seiner Zeit, II. die Vertreter der Weltkunst	114

DOKUMENTE

Handschriftliche Quellen zur Geschichte der Kirche von Jánosrét und ihrer Einrichtung (Herausgegeben von Terézia Kerny)	120
Dénes Komárik: Fotodokumente aus dem Nachlaß von Frigyes und László Feszl	132
Die Briefe von József Egry an József Szűcs (1945-1950) (Herausgegeben von Sándor Lánicz)	138

INDEX DER ZEITSCHRIFT ARS HUNGARICA 1985-1990

(Zusammengestellt von István Bardoly)	139
---------------------------------------	-----

Alapítóinak egyikét s egyik meghatározó egyéniségét gyászolja a Művészettörténeti Kutató Intézet. 1969-ben, amikor az akadémiai Művészettörténeti Kutatócsoport alapítására sor került, a Művészettörténeti Dokumentációs Központ vezetőjeként, az áthozott gyűjteményekkel és munkatársi gárdával ő biztosította az ottani munka töretlen folyamatosságát és továbbfejlesztését.

Akkor már a magyar művészettörténetírás egyik legtekintélyesebb egyéniségének számított, mindenekelőtt mint a modern magyar művészet történetének szakembere. Kandidátus még 1956-ban megjelent Hollósy Simon-monográfiája alapján lett, az 1964-es Csontváry-könyv volt 1968-ban megvédett doktori disszertációja. Nagy tekintélyét az 1961-ben, az Új Írásban megjelent, a jelenkori magyar művészet igazi értékrendjéért síkra szálló cikkének gerinces öszintesége, a modern művészet sajátos interpretációjának elméleti megalapozásáért folytatott szakirodalmi munkássága, s nem utolsósorban a Dokumentációs Központ vállalkozásaiban, a modern magyar művészet múltjának kutatásaiban játszott szerepe alapozta meg.

A megalakulóban lévő Kutatócsoport főmunkatársaként és igazgató tanácsának tagjaként, majd Új művészeti osztályának vezetőjeként igen nagy részt vállalt az intézet minden tevékenységének szervezésében, arculatának kialakításában. Munkavítáinak, tárgyalásainak állandó, konstruktív, aktív résztvevője volt, akár az Ars Hungarica megindításáról, tanulmánygyűjtemények kiadásáról, a Művészettörténeti Füzetek sorozatának útra bocsátásáról, a könyvtár és a dokumentációs gyűjtemények fejlesztéséről volt szó.

Különösen fontos szerepet vállalt az intézet elméleti és módszertani feladatainak meghatározásában. E tekintetben a művészetfilozófiai igényességben és az interpretációs problematika tág perspektívájára való kitekintéssel mintegy összekötő szerepet vállalt, elsősorban Fülep Lajos tradíciójával, akinek könyvhagyatéka az intézeti könyvtár részévé vált, s akinek szellemi hagyatékával elsősorban a Németh Lajos által szervezett konferenciák foglalkoztak. A Fülep-írások feldolgozásának és kiadásának szorgalmazásában is meghatározó szerepet játszott.

Kezdetől felismerte annak az egyedülálló lehetőségnek a fontosságát, amit A magyarországi művészet története az intézet és az egész hazai művészettörténetírás számára kínált. Elméleti felkészültségét is ennek a feladatnak szolgálatába állította: két az Ars Hungaricában publikált nagy tanulmánya, *A művészettörténeti korszakfogalom értelmezéséről* (1973), valamint *A művészettörténetírás problémái szociológiai aspektusból* (1975, előzménye: *Adalékok a művészetszociológia és a művészettörténetírás viszonyához*, a Művészettörténet-Tudománytörténet [1973] kötetben) alapozta meg a művészettörténeti szintézis ez időszak vitáiban kialakított kettős, rendszeres „korszakmodellből” és az emléktanyag teljesszre törekvő bemutatásából álló szerkezetét. Ennek első megvalósult példája a sorozat 6. kötete, a Németh Lajos szerkesztette *Magyar művészet 1890-1919 lett* (1981). Ez a kötet sok tekintetben a művészetmonográfiáiban is tárgyalt korszaknak, a magyar századfordulónak és 20. századelőnek, saját igazi szellemi háttországának, a magyar liberális progresszió nagy korszakának ábrázolása lett.

Amikor megjelent, Németh Lajos – 1979-től: ekkor ugyanis az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékének professzora lett – már másodállású tudományos tanácsadóként működött a Kutatócsoportban. A szó legszorosabb értelmében tudományos tanácsadó volt, részt vett az intézeti élet minden fontos kérdésében, megőrizte kapcsolatát a körülötte összegyűlt munkatársakkal, különösen a századforduló és a modern művészet kutatóival. Összekötő kapcsot is alkotott a Tanszék és az intézet között. Nemcsak sorra hívta meg alkalmilag vagy rendszeresen oktatni az intézeti kutatókat, hanem mintegy szállította a kutatói utánpótlást is az intézetnek. E kapcsolat első jele egy, a Tanszéken folytatott, a funerális művészet módszertani problémáit tárgyaló kutatási terv elvégzésének eredménye, szintén az Ars Hungaricában jelent meg (1983). Fiatalok első, szakdolgozatokra épülő publikációinak egész sora tanúskodik erről az együttműködésről ugyanebben a folyóiratban. Témáik között különösen fontosak azok, amelyek Németh Lajosnak *A magyarországi művészet történetében* a századfordulót tárgyaló kötetén végzett munkája során ismeretlennek, elégtelenül felkutatottnak bizonyult témákra vonatkoznak. E munkák figyelembe vételével ma már talán a kötet második kiadására is gondolni lehetne. Sokan köszönhetik pályára indításukat Németh Lajosnak, akinek egyetemi tanári működése iskolapélda lehetne a kutatási gyakorlatából katedrára lépő tanáregyéniség termékenyítő szerepére. Tisztelői, munkatársai és tanítványai életében utoljára 1989-ben, a nemzeti kultúra kérdéskörét tárgyaló, neki ajánlott tanulmánykötet megírására gyülekeztek, irányítását követve és mintegy kedvét keresve.

Németh Lajos küldetésének az intézetben, majd az egyetemen is fontos, központi eleme volt a művészettörténet perspektívájának kiterjesztése a modern művészetre, annak szemléletére alkalmas sajátos interpretációs módszerek és értékrend megalapozására. Pályájának egy szakaszában, heves elvi és művészetpolitikai konfliktusok közepette a modern művészet és művész elvi különállása, a helyzetéből következő speciális módszertani apparátus kialakítása foglalkoztatta. Toleranciájának szép példája az, ahogyan – a pluralizmus elvének fenntartásával és ez elv megvalósításaként – minden művészettörténeti korszak iránt nyitottságot hirdetett, mindegyiknek kutatása iránt megértést keresett. Ha kérdezték, fiatal kori első kutató munkájának tárgyára, Piero della Francescára hivatkozott szívesen, aki számára is valamiképpen a művészet egyetemes egységét testesítette meg.

Munkásságát az elismerés későn követte. 1990-ben lett az Akadémia levelező tagja, 1991-ben kapott Széchenyi-díjat. Utolsó hónapjaiban az átalakuló tudományos, felsőoktatási, művészeti élet, társadalmi, testületi és személyes gondok számtalan súlyát viselte. Tudtuk, hogy fáradt, de nem tudhattuk, hogy ez halálos fáradtság.

Borzasztó látni, hogy egy tevékeny, eleven egyéniség után csak kéziratok és bibliográfiai jegyzék maradnak, de bízunk abban, hogy amíg lesznek ismerői és olvasói, Németh Lajos emléke nem halványul.

Ernő Marosi: Lajos Németh (1929-1991), ein Nachruf

Das Institut für Kunstgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften betrauert einen seiner Gründer und eine seiner bestimmenden Persönlichkeiten. 1969, bei der Gründung des Instituts war er es, der als letzter Leiter des früheren Zentrums für kunsthistorische Dokumentation durch die Übergabe der dokumentarischen Sammlungen dieser Institution sowie durch die Überführung seiner wissenschaftlichen Kräfte wesentlich zur Kontinuität und der Weiterentwicklung der Forschungsarbeit beigetragen hat.

Damals zählte er bereits zu den am höchsten angesehenen ungarischen Kunsthistorikern, vor allem als ein Forscher der modernen Kunst. Seine wissenschaftliche Qualifizierung erwarb er aufgrund seiner Künstlermonographien über die Maler Simon Hollósy (1956) und Tivadar Csontváry Kosztka (erschienen 1964, die Habilitation erfolgte sich erst 1968). Er erwarb sich eine allgemeine Hochschätzung durch seinen bereits 1961 veröffentlichten Aufsatz, in dem er sich gegen die damalige offizielle Kunstpolitik und für ein angemessenes Wertsystem der Beurteilung moderner ungarischer Kunst einsetzte und dadurch heftige Debatten auslöste. Als am Dokumentationszentrum tätiger Kunsthistoriker widmete er sich vor allem den Problemen der Interpretationsfragen moderner Kunst sowie der Erforschung der Vergangenheit der Kunst des 20. Jh. in Ungarn.

Er unternahm eine wesentliche Rolle in der Ausbildung des wissenschaftlichen Profils und in der Bestimmung der Forschungsaufgaben des neugegründeten Instituts als älterer wissenschaftlicher Mitarbeiter und später als Leiter der Abteilung für neuere Kunstgeschichte.

Eine besonders wichtige Rolle fiel ihm in der Bestimmung des Aufgabenkreises des Instituts im Bereich der Methodologie und der Theorie zu. In dieser Hinsicht vertrat er diejenige Empfindlichkeit für Fragen der Kunstphilosophie und der Interpretation, die er von seinem Lehrer, dem Kunstphilosophen Lajos Fülep geerbt hat. Er hat vieles für die Pflege der wissenschaftlichen Erbe und die Herausgabe seines schriftlichen Nachlasses getan.

Vom Anfang an wurde er sich der einzigartigen Bedeutung der Chance bewußt, die die Schaffung und die Herausgabe einer Synthese der Geschichte der Kunst in Ungarn sowohl für das Institut als auch für die gesamte ungarische Kunstgeschichtsschreibung bot. Er widmete sich damals methodologischen Fragen der kunsthistorischen Synthese, wie seine beiden in der *Ars Hungarica* veröffentlichten Aufsätze *Über die Auffassung des Epochenbegriffs in der Kunstgeschichte* (1973) sowie *Probleme der Kunstgeschichte aus soziologischer Sicht* (1975, eine Erstfassung unter dem Titel *Beiträge zum Verhältnis zwischen Soziologie und Kunstgeschichte* 1973 im Sammelband „Művészettörténet-Tudománytörténet“ veröffentlicht) bezeugen. Er hat viel dazu beigetragen, der nun begonnenen kunstgeschichtlichen Synthese eine doppelte Struktur zu geben, die aus einer systematischen Darstellung des „Modells“ der jeweiligen Epochen und einer möglichst vollständigen Erfassung der Denkmäler besteht. Als erster der in diesem Sinne verfaßten Bände erschien 1981 gerade die von Lajos Németh herausgegebene Synthese *Ungarische Kunst 1890-1919*. Dieses Werk entsprach gewissermaßen seiner eigenen wissenschaftlichen und geistigen Interesse für die Jahrhundertwende und für den Anfang des 20. Jahrhunderts in Ungarn, eine Epoche des liberalen Fortschritts im Gesellschafts- und Geistesleben von Ungarn, die seine persönliche Hintergrund auch bildete.

Als dieses Buch erschien, war Lajos Németh bereits Professor der Kunstgeschichte an der Budapester Universität – er hat einem Ruf zum Lehrstuhl 1979 gefolgt. Von da wirkte er als wissenschaftlicher Berater im engsten Sinne des Wortes am Institut weiter. Er regte junge Forscher, besonders die um ihn gesammelten Spezialisten der Kunst der Jahrhundertwende und des 20. Jh. weiterhin an, und er verstand es, Nachwuchskräfte an der Universität ebenso den Unternehmungen des Instituts zu gewinnen als Kollegen vom Institut in die Lehrpraxis einzustellen. Seine Lehrtätigkeit kann als ein Musterbeispiel der anregenden Rolle einer aus der Forschungspraxis herausgegangener Professorenpersönlichkeit gelten. Diese seine zentrale Rolle drückt sich klar in einer ihm anlässlich seines 60. Geburtstags 1989 gewidmeten Festschrift aus, der viele seiner Kollegen und Schüler aus der Kunstgeschichte und einer Anzahl der Humanwissenschaften beigetragen haben.

Er hat wohl nachhaltig und bestimmend auf die Zukunft der ungarischen Kunstgeschichte und zwar sowohl in der Forschung als auch in der Unterricht gewirkt dank der Tatsache, daß er die Ausdehnung der kunsthistorischen Perspektive auf die moderne ja sogar auf die Gegenwartskunst und die Beschäftigung mit den Fragen der Interpretation programmatisch vertrat. Von einer – wohl durch die Umstände einer Streitsituation bedingten – Periode abgesehen, als er eher zur Betonung der spezifischen Stellung moderner Kunst und der methodologischen Eigentümlichkeit der Beschäftigung mit moderner Kunst geneigt war, ist seine Stellung von einer Toleranz und der Verwirklichung der Forderungen pluralistischen Wertsystems gekennzeichnet.

Die offizielle Anerkennung seiner wissenschaftlichen Tätigkeit blieb lange aus. Erst 1990 wurde er zu einem korrespondierenden Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften erwählt und 1991 erhielt er die höchste staatliche Auszeichnung, den Széchenyi-Preis. Seine letzte Zeit füllten Sorgen und Aufgaben, die sich aus der jetzigen Übergangssituation wissenschaftlichen, akademischen und künst-

---

lerischen Lebens in Ungarn erfolgen. Man wußte, daß er müde war, man hat jedoch nicht einmal geahnt, daß es eine Todesmüde war.

Es ist schrecklich zu sehen, daß von einer äusserst aktiven und lebendigen Persönlichkeit kaum mehr als eine Bibliographie und eine Anzahl unveröffentlichter Handschriften übrigbleiben. Als wir hier diese veröffentlichen, sind wir der Hoffnung, daß die Gestalt von Lajos Németh zumindest für diejenigen, die ihn gekannt haben und die seine Schriften zukünftig lesen werden, lebendig bleibt.

A „SZECESSZIÓ FESTÉSZETE” MAGYARORSZÁGON AVAGY A „MAGYAR SZECESSZIÓS FESTÉSZET” *

A címben rejlő ambivalencia is mutatja, hogy a „szecesszió” fogalmába foglalt művészeti jelenségek tudományos osztályozása és értelmezése számos nehézséget rejt magában. Ennek oka már magának a „szecesszió festészete” illetve a „szecessziós festészet” terminus bizonytalanságában rejlik. A „szecesszió” fogalma stílusmeghatározásként elsősorban a Monarchia területén terjedt el és lényegében szinonímája a hasonló értelmű nemzetközi szakkifejezéseknek. A szakirodalom minden fenntartás nélkül használja is bizonyos építészeti és iparművészeti jelenségek számbavételekor, mert számos formajegy sztereotip visszatérése feljogosít a közös nevezőre hozásra – lett légyen szó akár a florealis, akár a dekoratív-geometrikus stilizálásról. Minden valódi stílus vagy stílusirányzat esetében a különféle funkciójú, különféle tartalmú, tematikájú művekben egyaránt fellelhető formajegyek vizuális/plasztikai/architektonikus nyelvezetet alkotnak, márpedig minden nyelvnek megvan a maga lexikája, grammatikája, szintaxisa. A szecessziós építészetben és iparművészetben megtalálhatók e közös jegyek, ezek stílussá szerveződésének logikája is nyomon követhető.

Nyomon követhető a sajátos „magyar” stílusjegyek megjelenése is, ezért jogos a „magyar szecessziós építészet és iparművészet” megnevezésről beszélni. Jogos annak ellenére, hogy a századforduló magyar kultúrájának számos internacionális stílus is alkotó részévé vált, így például az iparművészetben megkülönböztethető az osztrák és az angol igazodás, az építészetben a szecesszió nemzetközileg általános formajegyei mellett szembeötlő az osztrák szecesszió hatása, a német orientáció, sőt még a belga szecesszió formajegyei átvételére is van példa. Számos jele van azonban a sajátosan „magyar” formakeresésnek is, joggal használhatjuk tehát a „magyar szecesszió” elnevezést – némiképp analóg mód, mint ahogy ezt a finn művészettörténetírás teszi a finn szecesszió esetében. E sajátos magyar szecesszió a nemzeti romantika és historizmus illetve az ún. „nép-” vagy „parasztművészet” elemeiből választva alakítja ki szecessziós stílus formarendjét.

A századforduló magyar festészete esetében azonban ilyen elemeiben és „mondatfűzésében” is egyértelműen szecessziósnak mondható stílusról csak fenntartásokkal beszélhetünk. A stilizálás, a dekorativitás, a képzőművészeti alakítás és az iparművészeti stilizálás közti határ összemosása ugyanis nem kizárólag a szecessziós stílus sajátja, bár tény, hogy e vonások megléte nélkül nem konstituálhatjuk a stílust. A századforduló festészetében azonban bármily fontos volt is a stílus problémája, más szempontok is felmerültek. Míg az építészet és az iparművészet esetében érvényesülni látszik valamiféle szecessziós igazodású „kunstwollen”, a festészetben a tartalmi kérdések, a szubjektív intenciók is előtérbe kerültek, a sokféle ágazó törekvéseket, formakísérleteket nehéz közös nevezőre hozni. A művészettörténetírás bizonytalan a „szecessziós festészet” határai megvonásakor, inkább ikonográfiai, tartalmi szempontok szerint osztályozza a századforduló festészetét, stíluspluralizmusról, a „kunstwollenek” sokaságáról beszél. Jól jellemzi e problémát a századforduló festészetének egyik legjobb ismerőjének, Hans. H. Hofstätternek a dilemmája, aki ugyanabban a sorozatban (Dumont. Kunstgeschichte-Deutung-Dokumente) megjelentette a „Geschichte der

* Németh Lajos e még publikálatlan tanulmánya „Az ismeretlen aranykor” című előkészületben lévő kötetbe készült

europäischen Jugendstilmalerei" (1963), majd két év múlva a „Symbolismus und die Kunst der Jahrhundertwende” című művét és lényegében ugyanazokra a művészekre hivatkozhattott. Az újabb szakirodalom ezért a szecesszió stílusjegyeit csak formai kritériumként, morfológiai rendező elvként kezeli, inkább a szimbolizmus vagy pedig az „art indépendant”, azaz az önellvűvé vált vizualitás, a sajátos képkoncipiálás vetületében vizsgálja a századforduló festészetét. Par excellence „szecessziós” festészeti iránynak jószerével csak a francia art nouveau-val számos vonatkozásban összefonódó „Nabis” csoport munkásságát minősíti, bár ha Vuillard impresszionisztikus „kisrealizmusára” vagy Bonnard kolorizmusára gondolunk, e megállapítás is csupán fenntartásokkal érvényes.

A „szecessziós festészet” esetében – a dekoratív stilizáláson túl – kevés olyan stílusjegyet találunk, amelyek formalizálhatók és a formaelemek olyan lexikáját alkotják, amelyek elemeit a sajátos grammatika szabályai szerint lehet „mondattá” fűzni – mint ahogy ez megfigyelhető az építészet és az iparművészet esetében. A szecessziós stílusjegyek a festészetben – eltekintve néhány pregnáns szecessziós festő munkásságától – nem váltak rendező elvvé, hanem a más rendező elvek szerint strukturálódó mű akcidentális stíuselemeiként funkcionálnak. Ezért nem annyira a szecessziós festészetet kell kutatni, hanem azt kell vizsgálni, hogy a különféle stílusigazodású művekben milyen szecessziós formajegyek figyelhetők meg.

Mindebből következik, hogy az építészettől és az iparművészettől eltérően, igen nehéz sajátos „nemzeti” elemeket is kitapintani, itt ugyanis nem áll rendelkezésre a nemzeti historizmus, romantika illetve a népművészet korábban említett formai kelléktára – bár tény, hogy voltak olyan törekvések, amelyek megpróbálták ilyen elemeket találni vagy legalábbis rájuk hivatkozni. Ezért problematikus „magyar szecessziós festészetről” beszélni. Az építészetben a nemzetinek, népinek vélt ornamentikát felhasználó Lechner-kör vagy pedig a regionális és paraszti építészet térfűzését és szerkezeti elemeit tanulmányozó, Kós Károly vezette Fiatal Építészek nemzedéke bizonyítja, hogy a korábban provinciálisnak, a magas kultúra leszüremlésének tekintett stíuselemek integrálódtak a magas kultúrába és összetevői lehettek a sajátos magyar szecessziós építészeti gondolkodásnak, amelyet ugyanakkor számos rokonvonás fűzte az ugyancsak nemzetinek tekinthető finn szecessziós építészethez. Az iparművészetben már bonyolultabb a képlet, hiszen itt az internacionális szecesszió stílusjegyei meghatározó tényezők, ám itt is programként körvonalazódott a magyar stílusra való törekvés. Hogy ez nem maradt meg az ideológia szintjén, bizonyítja a világkiállítások magyar pavilonjainak sikere – a külföldi szakértők is elfogadták, hogy itt valamiféle sajátos nemzeti törekvés jelentkezett.

A festészetben azonban már sokkal nehezebb a „nemzeti”, „népi” megfogalmazása, egyébként is nemzeti ars poétikával nem csupán a szecessziós igazodású iskolák, művészek jelentkeztek. A nemzeti festészet programja ugyanis már a 19. században körvonalazódott, ennek megvalósítására vállalkozott a szellemében naturalista-impresszionista ún. „Nagybányai Iskola” is. Egyébként ha az említett finn példát vizsgáljuk – jószerével ott sem más a helyzet. A par excellence finn szecessziós festő, a nemzeti iskola letéteményese, A. V. Gallen-Kallela nem annyira a műveiben felbukkanó stilizáló elemek miatt vált a századelő finn művészetének meghatározó, a nemzeti művészet paradigmatisztikus modelljének minősített vezéregyéniségévé, hanem a nemzeti mitológiához kötődő témaválasztása, képei ikonológiai jelentésköre miatt. A szecesszióhoz egyértelműbben inkább iparművészeti tervei kötődtek.

A századforduló magyar festészetében számos irányzat élt egymás mellett, gyakran áthatva egymást. Ezek között volt olyan, amely kimondva, ki nem mondva, vállalta a sze-

cesszió céljait (az ún. „Gödöllői Iskola” és részben a kecskeméti művésztelep), a legtöbbjük azonban más célt tűzött maga elé – mint például a nemzetközi tendenciák átplántálását, a plein air probléma megoldását, a szuverén szubjektivitás elvéből fakadó önelvű művészi világ megteremtését vagy pedig a művészetpolitika által kitűzött feladatok teljesítését. Az eltérő intenciójú, ars poétikájú irányok azonban, így vagy úgy, szükségképp konfrontálódtak a szecesszió nagy stílusáramlatával, valamiként állást kellett tehát foglalniok a szecesszió „kihívásával” szemben. Igen sok vonásban integrálták a szecesszió stílustörekvését, ám ennek ellenére nem lehet egyértelműen a szecesszió képviselői közé sorolni őket.

Természetesen figyelembe kell venni, hogy minden osztályozás szükségképp leegyszerűsítéssel jár, ezért az alábbi is csupán relatív értékűnek kell tekinteni; pusztán arra szolgál, hogy a szecesszió aspektusából áttekinthetővé tegyük a századforduló sokrétű magyar festészetének szövevényét. A korszakot meghatározó irányok lényegében egymás mellett éltek, ám sorrendjük némiképp jelzi a fejlődés irányát is. Eszerint a következő tendenciákat tekinthetjük a korszak meghatározó irányzatainak:

1. A müncheni indíttatású akademizmus és zsánerpiktúra illetve mindkettő elemeit magába foglaló, ún. „társasági festészet”.
2. A plein air és az impresszionizmus problémakörét vállaló igazodás, mindenekelőtt a nagybányai művésztelep illetve a nagybányai iskola tevékenysége.
3. A szecesszió programját tudatosan vállaló, az „összművészet” programjában gondolkodó művészek – elsősorban a gödöllői művésztelep és részben a kecskeméti művésztelep munkássága.
4. A szimbolizmus eszmeköréhez tartozó művészeti törekvések.
5. A művészeti forma autonómiáját valló, az „önelvű vizualitás” elvét elfogadó festők munkássága.

E domináns irányok között program szerint csupán a harmadik vállalta programszerűen a szecesszió – és ezen belül a sajátosan magyar szecesszió – megteremtését, a valóságban azonban összekeveredtek az irányok. Ezért ha azt keressük, hogy a századelő magyar festészetében miként érvényesült a szecesszió, nem elég csupán a céljukat, ars poétikájukat tekintve is szecessziósnek minősíthető irányokat számbavenni, hanem a többi irányzatban is meg kell keresni a szecesszió stílusjegyeit – akár tudatosan használták őket, akár a „korízlás” diktátumaként alkalmazták.

1. A müncheni akademizmushoz kapcsolódó művészeket ugyancsak külsőlegesen, de mégis megérintette a szecesszió. Elsőrendű feladatuk a reprezentatív, monumentális feladatok ellátása volt, márpedig az ilyenfajta műveknél szükségképp kötötte kezüket a hivatalosan elfogadott ikonográfia, stíluskonvenció, azaz egy olyan formatár, amely a reneszánsz, a barokk és a klasszicizmus elemeit eklektizálta. Ahogy azonban a historizmus elemeit eklektizáló középületeken, bank és biztosítási társasági székházakon, sőt bérházakon is a századforduló éveiben úgyszólván kötelezővé vált a szecesszió néhány sablonná vált elemének és olyan ikonográfiai közhelyeknek – mint a génius, a szifnx-asszonyra stilizált maszkportré, görög maszkok stb. applikálása –, úgy a festészetben is feltűntek a szecessziós festészet közhely motívumai és formai megoldásai – mindenekelőtt a dekoratív stilizálás. A magyar akademizmus művészei Münchenhez kötődtek. Legtöbbjük ott folytatta akadémiai tanulmányait, többek közülük, mint Benczúr Gyula, Liezen-Mayer Sándor és Wagner Sándor, tanítottak is az akadémián, sőt még a hivatalos akademizmussal szakító, „szecesszionáló” művészek is müncheni indíttatásúak, a későbbi „rebellisek”, a nagybányaiak vezető mestere, Hollósy Simon is mindvégig „kétlaki”, az év felét Münchenben töltötte. Márpedig kevés

helyen fonódott úgy össze a historizáló eklektika a szecesszió felületi elemeivel, mint Münchenben. Ezért a müncheni igazodású festőknél – mind a történelmi tematika, mind a zsáner képviselőinél – fel-feltűnnek a szecesszió formajegyei. Jól jellemzi ezt Benczúr Gyula, akinek nemcsak a plein air felé is kacsintgató korai festményein, hanem reprezentatív portréin is néha megfigyelhetők szecessziós-dekoratív elemek, anélkül azonban, hogy ezek valamiként is megváltoztatnák festményeinek alapvetően akademikus, a neobarokk reminiscenciákat a naturalizmus elemeivel elegyítő stílusát.

A századvégi magyar monumentális festészet két főalakjának, Lotz Károlynak és Székely Bertalannak a műveiben is felcsillannak szecessziós formamegoldások, ám korántsem egyforma mértékben. A bécsi iskolázottságú Lotz, aki a világvárossá növekvő főváros középületeinek, városi palotáinak legfoglalkoztatottabb dekorátora és Székely Bertalannal együtt számos templomi freskót is festett, a későbarokk szenzualista velencei és német-osztrák festészet követője, a leányairól festett képmásaiban is inkább csak a kor divatját tükröző interieurok és ruhák ábrázolásában érződik némi szecessziós felhang. Ezzel szemben Székely Bertalan művészetét mélyebben megérintette a szecesszió. A müncheni tanulmányai során Hans von Marées-szel is kapcsolatba kerülő művészen mindvégig viaskodott az akademista elemekkel összefonódó későromantika stílusa és eszmevilága a szimbolizmussal, a modern festészeti törekvések iránti vonzalommal. Teoretikus és művészetpedagógiai írásai és a gyakran ezek tételes megvalósításának tekinthető, a gruppirozás és a tömeg, a vonalritmus elvein illetve a pszichikailag is motivált gesztusnyelv formuláin alapuló kompozíciói ugyan a historizmus szellemét árasztják, nem tudta azonban teljesen kivonni magát a modernebb áramlatok hatása alól. Vázlataiban, kisméretű tájaiban felszabadult az akadémiai kötöttségek alól, az olyan képeiben pedig, mint a „Japán nő” (1870 óta foglalkoztatta e téma) az orientalizmus és a japanizmus elemeit némiképp szecessziós szellemben ötvözte. Monumentális falképeinek térfűzése, dekoratív ritmusa is éreztet valamit a szecesszió artisztikumából – különösen a kecskeméti Városháza falképei. A Vajdahunyad vár és a Halászbástya meg nem valósult monumentális faliképeihez készített vázlatai pedig joggal minősíthetők a magyar szecessziós monumentális festészet főműveinek, zenei lüktetésű kompozíciós ritmusuk, dekorativitásuk révén messze fölülmúlják a belőle kiinduló gödöllői művészeknek szándékában is szecessziós monumentális művei minőségét.

Szellemében és stílusában is a müncheni piktúrához kötődött az a festészeti irányzat, amelyet műfaját tekintve – némiképp művészetszociológiai aspektusból – szalon- vagy társasági festészetnek nevez a szakirodalom. Lényegében a polgári életkép jellegzetesen „fin de siècle”-i változatáról van szó, a skandináv írók szentimentális, vulgarizált képzőművészeti átírásáról vagy méginkább a Paul Bourget-i pszichologizáló naturalizmus festészeti megfelelőjéről. A müncheni és a budapesti kiállításokon tucatszám szerepeltek e műfajhoz tartozó festmények – hol közelebb állva a naturalista-stilizáló megoldásokhoz, hol Franz von Stuck pszeudoszimbolizmusához. Knopp Imre, Jendrassik Jenő és a jó képességű, de egyenetlen Márk Lajos sorolható leginkább ennek az irányznak a képviselői közé. Ez utóbbinak néhány dekoratív kompozíciója eléri a nemzetközi szecessziós sablonokkal dolgozó nyugateurópai festők átlagát.

2. A modern magyar festészet nyitánya a nagybányai művésztelep és festőiskola tevékenysége, lényegében ők plántálták át a magyar piktúrába a naturalizmus, a plein air és az impresszionizmus formamegoldásait, sőt némiképp válaszoltak a posztimpresszionista tendenciák problémafelvetéseire is. Indulásuk Münchenbe gyökerezeti őket, Hollós Simon magániskolája körül itt formálódott a Hollós kör, a későbbi nagybányai mozgalom szellemi

magja. Szellemi orientációjuk kezdetben a naturalizmus volt, Zola és a skandináv írók hatottak rájuk, a festők közül pedig a francia naturalizmust a plein air festészet atmoszférikus hatásaival lágyító Bastien Lepage. A magyar szakirodalom „finom naturalizmusnak” nevezte e stílust. Lényegében ide kötődött Hollósy korai korszaka, aki zsánereképeket festett kezdetben Leibl szellemében, majd amolyan „műtermi plein air” szellemében felfedezte magának a reflexes festést. A Hollósy kör többi tagja, Iványi Grünwald Béla, Csók István, Thorma János és Réti István kezdetben egyértelműen Bastien Lepage ígézetében dolgoztak. Egyideig ez jellemezte a nagybányai mozgalom festői szempontból legkiemelkedőbb mesterét, Ferenczy Károlyt is, ő azonban festett Münchenben néhány szecessziós ihletésű képet is („Archeológia”, „Madárdal”), és a kilencvenes évek közepén készült rajzai is a magyar szecessziós grafika főművei.

A Hollósy-kör tagjai 1896-ban „szecesszionáltak” – egy festői bányavároskában, Nagybányán alapítottak művésztelepet. Stílusuk kezdetben eltért a szecessziótól, hiszen a naturalizmust és az impresszionizmust akarták meghonosítani plein air szemléletű képeikben, de műveikben csakhamar megjelentek dekoratív, stilizáló elemek is. Főként Ferenczy Károlyra volt ez jellemző, aki modern szellemű és értelmezésű biblikus kompozíciók megfestése után mindinkább az összefogottabb formaalakítást kereste, törekvése, ahogy meghatározta – a „kolorisztikus naturalizmus szintetikus alapon” megteremtése volt. Csakugyan festményei konkrét természetmegfigyelésen alapultak, figyelembe vette a napfény színmódosító hatásait, de a színeket nem bontotta fel, hanem a dekorativitás szellemében szintetizálta, majd mindinkább nagyobb hangsúlyt kapott a stilizálás. Ezzel az „önelvű vizualitás” magyar úttörőjének, Rippl-Rónai Józsefnek a rokonává vált, és mint ahogy Rippl dekoratív műveit is megérintette a szecesszió, úgy Ferenczy dekorativitása is magába ötvöz szecessziós stílus-elemeket.

A nagybányai alapító mesterek közül Csók Istvánnak néhány műve inkább a „társasági festészet” és a szimbolizmus szellemében rokon a szecesszióval, Hollósynak pedig az 1900 körül festett Rákóczi-induló című képsorozatában csillan fel az expresszionizmus és a szecesszió formajegyeinek különös ötvözte.

Sokkal több szál fűzte a szecesszióhoz a nagybányai második nemzedék néhány festőjét, az ún. „neósokat”, akiknek egy ideig élére állt az alapítók közül a korábban Ferenczy Károly útját követő Iványi Grünwald Béla is. A „neósok” bírálták az alapító tagok túlzott kötődését a természeti látványhoz, a látvány szuverén átírásának jogát hangoztatták, némiképp a „fauves” szellemében akartak festeni. Képviselőik, mint Czöbel Béla, Perlrott Csaba Vilmos, Tihanyi Lajos, Ziffer Sándor, fokozták képeik színvilágának intenzitását, hangsúlyos szerepet adtak a stilizáló kontúrvonalnak – ennyiben képeiken felcsillannak szecessziós elemek is, lényegében oly módon, mint a példaként választott „fauve”-ok, különösen Matisse korabeli festményein.

3. A századforduló, századelő magyar képzőművészeti mozgalmai közül minden fenntartás nélkül a gödöllőiek tömörülése sorolható a szecesszió eszme- és formaköréhez. A gödöllői művészek mozgalma egyszerre volt szellemi tömörülés és közös munkán alapuló művészteleppé szerveződés. Szellemi vezérük Körösfői Kriesch Aladár és Nagy Sándor voltak. Körösfői 1901-ben költözött családjával Gödöllőre, a Budapest melletti városkába – döntése ízig vérig szecessziós gesztus, az elidegenedett és elidegenítő nagyvárossal szemben a természetes élet választása. Eszmevilága erősen kötődött a preraffaelitákhoz, Ruskin és Morris elveihez, ezt színezte tolsztojanizmusa és a parasztművészetnek, mint a „tisztá forrásnak” tisztelete. A népművészet szemében etikai tevékenység, a tartalom és a forma tökéletes egy-

sége, szuverén stílus — a megújhodni akaró képzőművészetnek belőle kell kiindulnia. Körösfői tehát a tiszta érzés, a panteizmussal elegy pietizmus szigetét akarta megteremteni Gödöllőn. Műteremházát a szecesszió szellemében rendezte be maga tervezte bútorokkal, népi szöttesekkel, varrottasokkal, népművészeti tárgyakkal. Szövőműhelyt alapított, ahol betanított parasztlányok szöttek az iparművészek által tervezett, népies-szecessziós stílus gobelineket.

1907-ben Gödöllőre költözött Nagy Sándor, aki már korábban is a szecesszió igézetében élt és Párizsban közvetlen kapcsolatba került a szimbolizmussal is. Nagy Sándor hatására a gödöllői telepen megerősödött a spirituális szemlélet, Tolsztoj, a preraffaeliták szellemi hatását mindinkább színezték a századelőn Magyarországon is elterjedő teozófiai mozgalmak inspirációi, különösen a gnosztikus Schmidt Jenő Henrik filozófiája.

A gödöllői művésztelep tagjai a szecesszió szellemében az „összművészetben” gondolkodtak, egyszerre terveztek iparművészeti munkákat, dekoratív faliképeket. A kiváló építész és bútortervező Thoroczkai Wigand Ede a magyar szecessziós könyvművészet főműveit alkotta, de a festők (Frecksay Endre, Zichy István, Juhász Árpád, Remsey Jenő), a szobrászok (Moiret Ödön) is egyformán tevékenykedtek iparművészként és grafikusként.

A gödöllőiek főművei Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor monumentális, dekoratív művei és a gobelinek voltak. A magyar szecesszió is sikerrel próbálkozott nagyszabású „Gesamtkunstwerk”-ek létrehozásával. Ilyen volt a marosvásárhelyi kultúrpalota vagy a szabadkai városháza. A Lechner féle magyaros szecessziós építészetet követik e közintézményekben a belsőépítészeti megoldások is, a monumentális faiképek, az üvegablakok. E magyaros jelleg egyaránt jellemezte a művek téma- és formavilágát. A művek ikonológiai programja ugyanis a magyar eredetmítoszhoz, mondavilághoz kötődött, népmesei, népballadai motívumokat dolgozott fel, a formára pedig a népművészeti elemeket is felhasználó stilizálás, dekorativitás nyomta rá bélyegét.

A gödöllői művészetelep munkásságát viszonylag egységessé tette a közös szellemi háttér, a népművészetnek „tisztá forrásként” való értelmezése, felhasználása, a sajátos nemzeti vonások keresése. Ezért érezhették szeliemi rokonuknak a szecessziós építészetnek magyaros igazodású szárnyát, amelynek képviselőivel kitűnően együtt tudtak dolgozni, bizonyítják ezt a külföldi világkiállítás magyar pavilonjai, amelyek fő kiállítói a gödöllőiek voltak, vagy a kor egyik legkiválóbb magyar építészének, Medgyaszay Istvánnak a gödöllőiek által dekorált épületei (Veszprémi Színház, Ráosmulyadi templom).

A gödöllőiek kialakítottak egy sajátos „gödöllői stílust”, amelynek megvoltak formatópouszai, stílusjegyei, kialakították tehát a minden stílus esetében elengedhetetlen formula-tárat, lexikát és grammatikát. E stílust az akadémikus-realista objektivitás és a szecessziós stilizálás közti egyensúly-keresés jellemezte. Lehet, hogy a gödöllői mesterek egyéni tehetsége nem mérhető a századelő legjelesebb magyar festőjéhez. Hiába keressük náluk Ferenczy Károly intellektuális fölényét, Gulácsy Lajos varázsos érzékenységét, Csonstváry zseniális lobogását és a szabályokat sutbavető erupciót, vagy Rippl-Rónai artisztikumát — de a választott stíluseszmenyt következetesen képviselték, műveik idealista, nemzeti ihletésű szellemét valóban őszintén átélték.

A művészi céljaiban is a szecesszió műfajegységét kereső, az iparművészeti és képzőművészeti alakítást és gondolkodást egyeztetni akaró másik csoportosulás Kecskeméten jött létre és a gödöllőiekhez hasonlóan a művésztelepi formát választotta. Kecskemét, a századforduló éveiben meggazdagodó mezőváros szerencsés csillagzat alatt akkor alakult igazán várossá, amikor a szecessziós építészet már elfogadottá vált és a kiváló városi vezetés az

új stílus jegyében építette ki az új városközpontot, a közintézmények zöme is a modern stílus jegyeit hordozza. A szecessziós stílu épületeken szükség volt a társművészetek közreműködésére. A művésztelep tagjai – élükön a Nagybányáról Kecskemétre „szecesszionált” Iványi Grünwald Bélával – eleget is tettek e feladatoknak, számos szecessziós stílu épületdekorációt, faliképet terveztek. A telep az egyik első magyar designer, Falus Elek tevékenysége révén a szecessziós formatervezés központjának ígérkezett. A kecskemétiekre nem hatott oly elementáris erővel a népművészet, mint a gödöllőiekre, több szál fűzte őket a nemzetközi szecesszió stílusformuláihoz. Az első világháború kitörése azonban megakadályozta a telepen dolgozókat abban, hogy önálló kecskeméti stílust teremtsenek, másrészt a telep mindinkább a bontakozó avantgarde törekvések színhelye lett – márpedig e művészek már a szecesszió túli irányok felé orientálódtak. Ennek ellenére, ha szigorúan a szecesszió stíluselvi megnyilvánulásait keressük a századelő magyar képzőművészetében, akkor a kecskeméti művésztelep fontos szerepet játszik. A gödöllőiektől eltérően a népművészet nem inspirálta őket, a szimbolizmus vonzalmától is távol maradtak. Ennyiben – ha részlegesen is – egyértelműen minősíthetők a nemzetközi szecesszió hazai képviselőinek.

4. A szecessziós és szimbolista festészet közé nem lehet egyenlőségi jelet tenni, márcsak azért sem, mert a szimbolizmus elsősorban eszmei, míg a szecesszió formai irányzat. Egy festménynek akkor is lehet szimbolikus jelentése, ha formailag semmi köze sincs a szecesszióhoz. Miután azonban a szimbolizmus és a szecesszió időben szinkron mozgalmak, a szimbolista festészet túlnyomó része valamiként érintkezik a szecesszió problémafelvetésével, a két irányzat nehezen is különíthető el egymástól.

A századforduló magyar kultúrájában, különösen a költészetben és a novella irodalomban voltak a szimbolizmusnak kiváló képviselői, mint például a költő Komjáthy Jenő vagy a novellista Csáth Géza illetve a kor legnagyobb magyar zenije, Ady Endre, aki joggal vallhatta magáról: „Mindennek jöttem”. Az életerős szimbolista irodalom meglete ellenére azonban Magyarországon nem jelentek meg szimbolista orgánmok, revük, amelyek Nyugat-Európában a szimbolista-szecessziós képzőművészet, illusztráció, grafika és könyvművészet szervezői is voltak, kidolgozói a szimbolizmus ars poétikájának, szervezői az összművészeti törekvéseknek. Ezért tulajdonképpen nem is beszélhetünk magyar szimbolista mozgalomról, különösen a képzőművészetben nem, bár voltak olyan művészek, akiknek legalább is egy korszakát vagy művét, nem lehet a szimbolizmus problémaköre figyelembe vétele nélkül megérteni. A grafikusok között pedig számosan kapcsolódtak a szimbolizmushoz, műveikben összefonódott a szimbolizmus eszmeköre a szecessziós stilizálással (Tichy Gyula, Tichy Kálmán, Sassy Attila). A gödöllői művészeket is lehetne a szimbolisták címszó alatt tárgyalni, főként a transzcendentális, spirituális eszmék iránt fogékony Nagy Sándort, aki Ady szimbolista verseit is illusztrálta, vagy Körösfői Kriesch több műve is egyértelműen szimbolikus jelentést hordoz („Ego sum via, veritas et vita” vagy a zeneakadémiai „A művészet forrása” c. freskó). Sőt még a nagybányai iskola egyik legszenzuálisabb művésze, Csók István is festett olyan képeket, amelyek tematikája a szimbolizmus kedvelt ikonográfiai patronjait használta fel („Vámpírok”, „Nirvána”). A hivatalos tárlatokon is fel-feltűntek a külsődleges, irodalmias szimbolizmus képviselői (Kacziány Ödön), akik a temetők misztikumát jelenítették meg szimbolikus remineszcenciákkal, és a Márk Lajos fémjelezte „társasági festészet” is megérintette a szimbolizmus divatja.

A szimbolizmus tematikai toposzaiból merített Vaszary János, a kor egyik leg többre hivatott, szakmailag kiválóan felkészült, ám képlékeny festője is. Ha a szimbolizmussal elegy szecesszió főműveit keressük, köztük van Vaszary számos műve („Tavaszi”, „Ádám és Éva”,

„Aranykor”), amelyeket méltán lehet a nemzetközi szimbolista-szeccessziós festészet főművei közé sorolni, – egyenértékűek a kor legjobb német szimbolista-szeccessziós alkotásaival.

Két egyéni mitológiát teremtő művészt, Gulácsy Lajost és Csontváry Kosztka Tivadart azonban már nem lehet csupán a nyugat-európai szimbolizmus ikonográfiai és formai topozsai vetületében vizsgálni, jóllehet Gulácsy több műve beilleszthető a preraffaeliták Dante kultuszából kialakult ikonográfiai apparátusba. E két művész „szimbolizmusa” azonban ennél sokkal összetettebb volt, az egyéni mítoszteremtő érzékenység és kreativitás táplálta őket, egyikük az egyedi mélypsziché, másikuk inkább a kollektív arche-típusok televényéből merített.

Gulácsy Lajos menekülő ember volt – rosszul érezte magát saját korában, visszaálmódta magát Dante korába. Képein középkori itáliai városok hangulatát idézte, a látottakat sosem volt városok képévé formálta át, majd az örökké álmai világában élő művész külön birodalmat teremtett: „Nakonxipánt”, és benépesítette fantáziája kreatúráival. Ő is szeccszionált tehát, mint a gödöllőiek, csak a modern civilizáció a nagyváros elidegenedett világából nem a természettel panteisztikus egységben élő, idealizált paraszti világba menekült, hanem az álmvilágba. Rendkívül érzékeny lélek volt, szorongása mindinkább pszichotikussá is vált. E szuperérzékenysége tette lehetővé, hogy a századelő magyar valóságában már megérezze mindazt, amit a 20. század nagy vizionáriusai fejeznek majd ki, az elidegenedés, a borzalom lidérces élményét. Képei jelentését nem lehet egyértelműen szavakba önteni, sugallatok, sejtések, borzadások, a tudat mélyén kavargó képek felvillanásai. Ilyen volt festői stílusa is, hol szfumátós, leheletszerű, hol a rokokó intimitása jellemezte. Vele jelentkezett a magyar festészetben a látomás, a költői metafora. Magányos volt, varázsgömböt húzott maga köré, és így csak átszűrten érte a realitás. A stílusában, hangulatában is a preraffaelitákra emlékeztető képein („Dal a rózsatőről”) megcsillan a szeccszio hatása is, mégsem lehet egyértelműen a magyar szeccszio képviselői közé sorolni. Vizionárius képei már a szürrealizmust sejtetik.

Csontváry Kosztka Tivadar életművét sem lehet valamelyik domináns stílus keretei közé beosztani. Képeinek mélyrétege azonban szimbólumokkal terhes – ezért lehet őt is a szimbolizmus eszmeköréhez kapcsolni, s mint ilyen, érintkezik a szeccszio stíluselemeit felhasználó szimbolistákkal, néhány képén megtalálhatók a szeccszio formajegyei.

Csontváry – mint nagy költő kortársa, Ady – művészetében többet akart, mint a festészeti, vagy költői problémák megoldása. Vállalkozása történelmi méreteket öltött, az általános emberi egzisztencia talánya és ezzel összefonódva a magyarság sorsa, történelmi legitimitációja foglalkoztatta, festőprogramja pedig úgyszólván újraidézte a festészet egész történetét. Természetesen jelen volt művészetében saját kora is, hiszen sajátos ars poetikájának egyik kulcsszava a *plein air* volt – ha nem is pontosan azt értette rajta, mint a francia festők vagy a nagybányai művészek –, és felhasználta a századvég festői eszközeit, a komplementer színek intenzitást fokozó lehetőségét, a divizionizmus szimultán kontraszt elvét, a japanizmus vonaljátékát. Látszólag összeegyeztethetetlen minőségeket párosított össze, mégsem volt eklektikus, egyéniségének és művészetének hallatlan szuggesztivitása mindent saját képére formált. Egyszerre képviselte a magyar képzőművészetben úgyszólván elsőként a szubjektum szuverenitását, előfutára az expresszionizmusnak, szimbolizmusa a szürrealizmus mezsgyéjét érinti. Műveiben ötvöződött az ihletett, heroikus, monumentális tájlátás, az idea festői megfelelőjének, a monumentális kompozíciónak keresése és a naturalizmus részletponthossága.

Csontváry egész művészetét a totalitás utáni vágy hatotta át — „világképeket” akart festeni, olyan mikrokozmoszikusan zárt világot akart teremteni művészetében, amely úgyszólván modellálja a kozmosz rendjét. Művészetét, emberi magatartását mindvégig áthatotta úgyszólván mítosszá fokozott küldetés tudata. Úgy vélte, művészetével legitimálja a magyarság európai létét. Ezért mutatta be műveit 1907-ben Párizsban, a magyarságnak akart dicsőséget szerezni vele. Bár ott felfigyeltek rá, az itthoni hivatalos szervek semmibe vették. A meg nem értés elől még inkább a képzeletbe menekült és magányát kozmikusra fokozva festette meg 1907-ben a „Magányos cédrus Libanonban” című képét, majd mágikus világképének a mítoszok régiójába emelkedő himnuszát, a „Zarándoklás a cédrusokhoz Libanonban” című fenséges látomását. E művek archetipikus szimbólumokat élesztettek újjá. Életműve záróakkordja a „Mária kútja Názáretben” című hatalmas vászon, amelyben a nagy reneszánsz klasszikusokkal vetekedő, monumentális stílust kereste. E stíluskeresés érintkezett a szecesszió stíluselvével, a nagy monumentális dekoratív komponálás igényével.

A magyar szimbolizmus nem tömörült csoportokba, hiányoztak a szervező irodalmi orgánumok — ennek ellenére az egyéni teljesítményekben számos szimboliztának is minősíthető mű található, e művek, a kor egységesítő stílustörekvései szellemében, hordoznak szecessziós stílusjegyeket is. Ahogy a magyar impresszionizmus-posztimpresszionizmus vezető-mesterét, Ferenczy Károlyt is megérintette a szecesszió, úgy a magyar szimbolizmus legnagyobbjai — Gulácsy és Csonstváry — sem vonhatták ki magukat a szecesszió hatása alól. Nem minősíthetjük olyan egyértelműen a szecesszió képviselőinek, mint a gödöllőieket vagy a kecskeméti művésztelep művészei egy részét, ám tevékenységük vizsgálata nélkül nem mérhető fel a magyar — vagy magyarországi — szecesszió mibenléte, értéke.

5. Ahogy a nyugat-európai művészetben már a 19. század utolsó harmadában, a magyar művészetben — ha némi fáziskéséssel is — teret nyert a művészeti autonómia elve, azaz az a gondolat, hogy a képzőművésznek nem valamiféle témát, a benne rejlő tartalmat kell szolgálnia, mert művének „tartalma” a forma, a vizuális-plasztikai problémák megoldási kísérlete. Teret nyert tehát az „önelvű vizualitás” gondolata. Jóllehet e felismerés már benne rejtett Ferenczy Károly munkásságában is, mégis e gondolat inkább Rippl-Rónai művészetével, itthoni hatásával függött össze.

Rippl-Rónai volt a századforduló magyar művészei közül úgyszólván az egyetlen, aki valószínű kapcsolatokat teremtett a nyugat-európai és a magyar modern mesterek között. Párizsi tartózkodása alatt a Nabis csoport megbecsült tagjaként tevékenykedett, megérintette tehát az art nouveau. Ennek megfelelően számos olyan elve — főként grafikája és az iparművészet körébe tartozó alkotása — van, mely joggal sorolható a szecesszió táborába. Párizsban nem csupán a divatos stílusirányokhoz kapcsolódott, hanem magáévá tette az „art indépendant” eszmei követelését is, azaz felismerte az autonóm művészet saját problematikáját. Itthoni jelentkezése épp azért okozott vitákat, mert a felvevő közeg erre még nem volt alkalmas. Stílusában azonban egyértelműen kötődött az art nouveau problémaköréhez, majd hazatérte után rövid impresszionisztikus realista periódus után ismét visszatért a dekoratív stilizáláshoz. Sajátos formanyelvet teremtett, amelyet egyértelműen nem lehet a szecesszió formaköréhez kötni, ám elemeiben felcsillantak a szecesszió stílusjegyei.

Az „art indépendant” gondolat képviselői voltak a „Nyolcak” művészei is, akik arra vállalkoztak, hogy az „izmusok” formaproblémáit plántálják át a magyar képzőművészetbe. Nem teremtettek egységes stílust, hiszen egyformán vállalták a kubizmus, az expresszionizmus problémakörét — de hatott még rájuk a szimbolizmus is, monumentális terveikben ugyanis a szimbolizmus „témáit” élesztették újjá. Ezért az avantgarde jellegű próbálkozása-

saik ellenére, nagyon sok szálon át kötődtek a századforduló stílusirányzataihoz — így a szecesszióhoz is. Vezetőjük, Kernstok Károly egyszerre merített Hans von Marées műveiből és Matisse formai újításából, a Signorelli műveire utaló kompozíciókat festő Pór Bertalan festményein is felcsillant a szecesszió formavilága. Mindez mutatja, hogy az „önelvű vizualitás” magyar mesterei műveiben is megtalálhatók a szecesszió elemei.

A századforduló, századelő magyar képzőművészetében tehát a gödöllőiek, és részben a kecskeméti művésztelep művészei túl nem beszélhetünk szuverén szecessziós tömörülésről, ám a többi, különféle szellemi és stílusáramlathoz tartozó művészeket is valamiként megérintette a szecesszió.

Hogy mindez mennyiben minősíthető „magyarnak”? Az építészettörténet erre korrekter választ tud adni, mert ott valóban nem csupán a célokban, hanem a kivitelezett művekben is fellelhetők azok a sajátosságok, amelyek a magyar szecessziós építészetet elkülönítik a különféle szecesszióktól. A képzőművészetben, ha csupán a célokat nézzük, akkor a gödöllőiek vállalkozása felelt meg a sajátosan magyar szecesszió megteremtése céljainak. Ám Ferenczy, Rippl-Rónai, Gulácsy és Csontváry néhány művében magasabb esztétikai szinten valósult meg a szecesszióhoz is köthető művészi célok, márpedig ők nem a művészetre támaszkodó magyar szecesszió útját járták, ugyanakkor nem köthetők semmiféle nyugati irányhoz sem. A századelő magyar művészeti „erőterében” tehát fontos szerepet játszott a szecesszió is — de lényegében csupán mint fontos összetevő. E „mező” viszonylatrendszer sokkal bonyolultabb annál, mintsem hogy valamiféle stílustörténeti szemlélettel próbálhatnánk megérteni dinamizmusát és valóságos tartalmát.

Lajos Németh: Die „Malerei des Jugendstils” in Ungarn oder die „ungarische Jugendstilmalerei”

In der Abhandlung wird der Versuch unternommen, die Erscheinungen in der Kunst, die zum Begriff des „Jugendstils” gehören, wissenschaftlich zu klassifizieren und zu interpretieren.

In der ungarischen Malerei der Jahrhundertwende kann man nur mit Einschränkungen über einen als Jugendstil zu bezeichnenden Stil sprechen, die Rede kann vielmehr von einem Stilpluralismus sein. Eine par excellence Jugendstilmalerei wurde nur durch die französische art nouveau hervorgebracht.

In der ungarischen Architektur trat eine besondere, national geprägte Bestrebung an der Jahrhundertwende auf, aber in der Malerei implizieren die Wörter „national” und „volkstümlich” viel kompliziertere Begriffe. Die „nationale Malerei” wurde in Ungarn bewußt vor allem durch die Schule von Nagybánya (dt. Frauenbach) ab 1896 vertreten.

Der Autor meint in der ungarischen Malerei der Jahrhundertwende folgende Tendenzen zu entdecken:

- 1) Akademismus und Genremalerei Münchener Ursprungs;
- 2) Die Frauenbacher Schule, die sich den Problemen des Pleinairs und des Impressionismus stellte;
- 3) Die Künstlerkolonie von Gödöllő und teilweise die von Kecskemét, die sich zum Programm des Jugendstils bekannten;
- 4) Symbolistische Künstler;
- 5) Maler, die das Prinzip der eigengesetzlichen Visualität akzeptierten.

Der Autor meint die Merkmale des Jugendstils, zu denen man sich oft nicht bekannte, oder die man nicht anerkannte und die ab und zu und nur durch die Stikerfordernisse der Epoche diktiert erschienen, bei diesen fünf Gruppen zu erkennen.

Die Konklusion der Abhandlung ist, daß man in der ungarischen Malerei der Jahrhundertwende und am Anfang des Jahrhunderts außer den Zusammenschlüssen der Künstler der Gödöllőer und teilweise der Kecskeméti Künstlerkolonie über keinen anderen souveränen Zusammenschluß von Vertretern des Jugendstils sprechen kann, obgleich auch andere Künstler, die zu verschiedenen geistigen und Stilströmungen gehörten, von dem Jugendstil auf bestimmte Weise berührt wurden.

NÉMETH LAJOS MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA

(Összeállította: Majoros Valéria)

1950

Fiatalok a kiállításon.

Szabad Művészet. 4. 1950. 9. 330-335.

(Gerevich László: Általános művészettörténet. Gerevich László előadásai [1949/50 I. félév] nyomán készítette. Tömörítvény.

Budapest. 1950. 38 l.)

1951

Fiatal művészek. A „Magyar katona a szabadságért” kiállításon.

Szabad Művészet. 5. 1951. 10. 448.

A II. Magyar Képzőművészeti Kiállítás grafikai anyaga.

Szabad Művészet. 5. 1951. 12. 543-544.

1952

A Szocialista Képzőművészek csoportjának története. (Szakdolg. ELTE rövid. vált.)

A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1952.

Budapest. 1953. 77-96.

A Tavaszi Tárlat grafikai anyaga.

Szabad Művészet. 6. 1952. 6. 277-280.

Ankét a portrékiállításon.

Szabad Művészet. 6. 1952. 9. 431-433.

1953

A pozitív hős ábrázolásának néhány problémája.

Szabad Művészet. 7. 1953. 2. 69-72.

Sztasov: Az orosz művészet huszonöt éve. (Könyvism.)

Társadalmi Szemle. 8. 1953. 7-8. 772-775.

1954

A IV. Magyar Képzőművészeti Kiállítás néhány tanulsága.

Társadalmi Szemle. 9. 1954. 1. 66-80.

Bényi László-B. Supka Magdolna: Zichy Mihály. (Könyvism.)

Művészettörténeti Értesítő. 3. 1954. 1. 176-177.

A szovjet és forradalomelőtti orosz képzőművészet.

(Kiállítás a Szépművészeti Múzeum Új Magyar Képtárában)

Csillag. 8. 1954. 2. 350-352.

A Pártkongresszus után.

Szabad Művészet. 8. 1954. 4. 145-149.

Derkovits Gyula (1894-1934).

Szabad Nép. 12. 1954 április 13. 103. 3.

Hollósy Simon „Zrinyi kirohanása” c. képéről.

Szabad Művészet. 8. 1954. 6. 264-270.

Megjegyzések Réti István „A nagybányai művésztelep” című könyvéhez. (Könyvism.)
Társadalmi Szemle. 9. 1954. 11. 142-154.

L'art français d'avant-garde et l'école de Nagybánya.
France-Hongrie. 1954. 47. 14-19.

Bevezető. Vince Gergely festőművész kiállítása.
Fényes Adolf Terem. 1954.

Kádár György grafikái. Kádár György Kossuth-díjas festőművész kiállítása.
Műcsarnok. 1954.

Bevezető. Renato Guttuso olasz festőművész kiállítása.
Nemzeti Szalon. 1954.

1955

Új monumentális művészet felé. (Domanovszky Endre, Kerényi Jenő és Somogyi József művészetéről.)
Szabad Művészet. 9. 1955. 4. 153-164.

1956

Hollósy Simon és kora művészete.
Budapest. 1956. 161 l, 37 t.

A VI. magyar képzőművészeti kiállításról.
Társadalmi Szemle. 11. 1956. 1. 132-140.

Hozzászólás Vayer Lajos: A művészettörténet módszerének főbb kérdései c. előadásához.
A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának (II. Oszt.) Közleményei. 8. 1956. 1. 85.

Megjegyzések a Derkovits-vitához.
Szabad Művészet. 10. 1956. 3. 146-151.

Hozzászólás a Derkovits-vitához.
Szabad Művészet. 10. 1956. 4. 191-194.

Válasza az opponensi véleményekre. (Hollósy Simon és kora c. kandidátusi disszertáció)
Művészettörténeti Értesítő. 5. 1956. 2-3. 207-210.

Kondor Béla rézkarcairól.
Új Hang. 5. 1956. 48-50.

A magyarországi művészet története I. (Könyvism.)
Társadalmi Szemle. 11. 1956. 8. 141-144.

Bevezető. II. Magyar Plakátművészeti Kiállítás.
Műcsarnok. (Nemzeti Szalon) 1956.

1957

Opponensi véleménye. Kandidátusi vita Végvári Lajos: Munkácsy Mihály ifjúsága c. értekezéséről.
Művészettörténeti Értesítő. 6. 1957. 1. 78-80.

Nyekatorüje hudozsesztvennüje voproszü v period razlozslenyija kapitalizma.
Acta Historiae Artium. 4. 1957. 3-4. 287-296.

Bevezető. Hollósy Simon emlékkiállítás.
Országos Szépművészeti Múzeum. 1957.

1958

Piero della Francesca.
Budapest. 1958. (Műv. kiskönyvt. 8.) 30 l, 20 t.

A két világháború közti magyar képzőművészet (1919-1945).

Magyar művészet 1800-1945. Budapest. 1958. 370-468.

A „Magyar Forradalmi Művészet” kiállításáról.

Művészettörténeti Értesítő. 7. 1958. 1. 54-61.

Bevezető. Gráber Margit festőművész kiállítása.

Csók István Galéria. 1958.

1959

Képzőművészet a XX. sz. elején.

Budapest. 1959. (TIT József Attila Szabadegyetem előadások 56-57.) 99 l, 69 t.

Genthon István: Rippl-Rónai József. (Könyvism.)

Művészettörténeti Értesítő. 8. 1959. 2-3. 174-175.

Hogarth William: The analysis of beauty c. értekezésének orosz fordítása. (Könyvism.)

Művészettörténeti Értesítő. 8. 1959. 4. 311-312.

Sedlmayr, Hans: Kunst und Wahrheit zur Theorie und Methode der Kunstgeschichte. (Könyvism.)

Művészettörténeti Értesítő. 8. 1959. 4. 312-314.

Hozzászólás Szabolcsi Miklós „József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla” c. előadásához.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtörténeti Osztálya (I. Oszt.) Közleményei. 14. 1959. 1-4. 94-98.

Bevezető. Nagy Balogh János 1874-1919 emlékkiállítása.

Magyar Nemzeti Galéria. 1959.

1960

A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete. Szerk. Kiss Dezsővel.

Budapest. 1960. (Művészettörténeti Dokumentációs Központ forráskiadványai.) 218 l.

Képzőművészetünk 1919-től napjainkig.

Budapest. 1960. (TIT József Attila Szabadegyetem előadások 59.) 53 l, ill.

Nagy Balogh János.

Budapest. 1960. 153 l, ill.

Hollósy Simon műveinek jegyzéke.

Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1956-58. Budapest. 1960. 145-167.

Pogány Frigyes: Szobrászat és festészet az építőművészetben. (Könyvism.)

Művészettörténeti Értesítő. 9. 1960. 2. 143-145.

Bevezető. Vámos László fotóművész színesfénykép kiállítása.

Dorottya utcai Kiállító Terem. 1960.

1961

Művészettörténeti ABC. Szerk. Molnár Alberttel és Voit Pállal.

Budapest. 1961. 567 l, 44 t.

A művészetekről.

Fotószakkörvezetők tanfolyamának jegyzete. Budapest. 1961.

Egry József művészetéről.

Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1959-60. Budapest. 1961. 99-130.

A művészettörténet forrásai.

Művészettörténeti Értesítő. 10. 1961. 1. 63-65.

Das Gemälde von Gyula Derkovits „Drei Generationen”.

Acta Historiae Artium. 7. 1961. 1-2. 103-114.

(Ürjaközlés magyar nyelven: Minerva baglya. 1973. 159-176.)

A nyugat-európai modern képzőművészet és a hagyomány.

Valóság. 4. 1961. 2. 45-56.

Granasztói Pál: Város és építészet. (Könyvism.)

Művészettörténeti Értesítő. 10. 1961. 2-4. 240-242.

La peinture de Jozsef Egry.

Acta Historiae Artium. 7. 1961. 3-4. 303-335.

Megjegyzések képzőművészetünk helyzetéről.

Új Írás. 1. 1961. 8. 738-744.

1962

A két világháború közti magyar művészet (1919-1945).

Magyar művészet 1800-1945. Budapest. 1962. 2. jav. kiad. 365-469.

Válasz és hozzászólás. (Vita.)

Új Írás. 2. 1962. 5. 492-498.

Nagy Balogh János emlékezete.

Élet és Irodalom. 6. 1962 szept. 1. 35. 8.

Tivadar Kosztka Csontváry.

Kulturny Život. Bratislava. 17. 1962. december 22. 51-52.

Bevezető. Drégely László grafikusművész kiállítása.

Derkovits Gyula Terem. 1962.

1963

Adalékok a századforduló magyar irodalma és képzőművészete kapcsolatához.

Irodalomtörténeti Közlemények. 67. 1963. 1. 44-54.

A modern művészet kutatásának néhány módszertani problémája.

Művészettörténeti Dokumentációs Központ Közleményei. 2. Budapest. 1963. 53-62.

Magyar képzőművészet a két világháború közt. (Vita)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtörténeti Osztály (I. Oszt.) Közleményei. 20. 1963. 1-4. 23-26.

Csontváry K. Tivadar művei a Szépművészeti Múzeumban.

Magyar Nemzet. 19. 1963. november 17. 269. 9.

Csontváry Kosztka Tivadar.

Kritika. 1. 1963. 4. 16-21.

Bevezető. IX. Pest megyei képzőművészeti kiállítás.

Szentendre. 1963.

1964

Csontváry Kosztka Tivadar.

Budapest. 1964. 197 l, 24 t.

Csontváry.

Budapest. 1964. 127 l, 59 t. (angolul és franciául is)

A két világháború közti magyar képzőművészet (1919-1945).

Magyar művészet 1800-1945. Budapest. 1964. 3. kiad. 365-470.

Ámos Imre naplója.

Magvető Almanach. I. Budapest. 1964. 256-257.

O estetických problémách moderního výtvarného umění.

Estetika. 1. 1964. 1. 301-312.

- La vie et l'art de Tivadar Csontváry.
Acta Historiae Artium. 10. 1964. 1-2. 125-169.
- A kilencvenöt éves Lyka Károly üdvözlése.
Új Írás. 4. 1964. 2. 232.
- Barcsay Jenőről.
Kortárs. 8. 1964. 3. 497-499.
- Kondor Béla művészetéről.
Művészet. 5. 1964. 4. 24-27.
- Picasso Minotaurusz-sorozatáról.
Kortárs. 8. 1964. 4. 658-660.
(Újra közlés: Minerva baglya. 1973. 153-158.)
- A művészet, mint esztétikai értéket létrehozó tevékenység. Megjegyzések Tamás Attila cikkéhez.
Tiszatáj. 18. 1964. 4. 11.
- A modern képzőművészet esztétikai problémáiról.
Művészettörténeti Dokumentációs Központ Közleményei. 4. 1964. 43-53.
- A Szocialista Képzőművészek Csoportjáról.
Kortárs. 8. 1964. 5. 827-829.
- Szalay Ferenc kiállításáról.
Kortárs. 8. 1964. 6. 995-997.
(Újra közlés: Vásárhelyi festők. Budapest. 1988. 126-128.)
- Gruber Béla emlékkiállítása.
Kortárs. 8. 1964. 7. 1161-1163.
- Bencze László grafikái a Dürer-teremben.
Kortárs. 8. 1964. 11. 1843-1844.
- Major Jenő emlékkiállításáról.
Tiszatáj. 18. 1964. 7. 12.
- Az „ipari művészetéről”.
Kortárs. 8. 1964. 10. 1669-1671.
- Tivadar Csontváry.
The New Hungarian Quarterly. 5. 1964. 14. 86-96.
- Bevezető. Bor Pál festőművész retrospektív kiállítása.
Ernst Múzeum. 1964.
- Bevezető. Grafike Bele Kondora.
Gradski Muzej. Subotica. 1964.
- Korga György művészetéről. Korga György festőművész kiállítása.
Mednyánszky Terem. 1964.

1965

- Képzőművészeti élet a felszabadulás után. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képzőművészeti iratanyaga 1945-1949. I. Művésztelepek és képzőművészeti szabadiskolák. Szerk.
Budapest. 1965. (Művészettörténeti Dokumentációs Központ forráskiadványai 2.) 494 l.
- Művészeti Lexikon. Közrem.
Budapest. 1965-1968.
- Az európai és a magyar képzőművészet fejlődése.
A magyar irodalom története. IV. Budapest. 1965. 45-46. 590-592.
- Dési Huber István emlékkiállítás.
Kortárs. 9. 1965. 1. 160-161.

- A „Stúdió 64” kiállításáról.
Valóság. 8. 1965. 3. 90-93.
- Gondolatok Fülep Lajos munkásságáról.
Művészettörténeti Értesítő. 14. 1965. 3. 173-178.
(Újraközlés: Fülep Lajos emlékkönyv. Budapest. 1985. 61-70.)
- Miért szép? Rembrandt: Őnarckép.
Tiszatáj. 19. 1965. 3. 199-201.
- Gondolatok a X. Magyar Képzőművészeti Kiállításról.
Kritika. 3. 1965. 11. 45-49.
- Fiatalfülep művészek – Ország Lili.
Tiszatáj. 19. 1965. 12. 929-930.
- Bevezető. Túry Mária festőművész kiállítása.
Csók István Galéria. 1965.
- Bevezető. Kondor Béla kiállítása.
Ernst Múzeum. 1965.
- Bevezető. Szentendrei festőművészek őszi tárlata.
Ferenczy Múzeum. Szentendre. 1965.
- Hagyományt vállalni. XII. Vásárhelyi őszi tárlat.
Tornyai János Múzeum. Hódmezővásárhely. 1965.

1966

- Mednyánszky – Csontváry – Egrý.
Budapest. 1966. (Az én múzeumom 17.) 31 l, 18 mell.
- Seurat 1859-1891.
Budapest. 1966. (Műv. kiskönyvt. 70.) 34 l, 46 t.
- Csontváry Tivadar. Doktori értekezés tézisei.
Budapest. 1966. (Soksz.)
- Les beaux-arts.
Hongrie 66. Budapest. 1966. 178-201.
- Fine Arts.
Hungary. Budapest. 1966. 343-377.
- Bildende Kunst.
Ungarn. Budapest. 1966. 350-383.
- Vita Genthon István „Ferenczy Károly” c. doktori értekezéséről. Opponensi véleménye.
Művészettörténeti Értesítő. 15. 1966. 1. 56-57.
- Kondor Béla kiállítása az Ernst Múzeumban.
Magyar Építőművészet. 15. 1966. 1. 54-55.
- Herbert Read: A modern festészet. (Könyvism.)
Kritika. 4. 1966. 2. 53-55.
- Az első negyedév tárlatai.
Kritika. 4. 1966. 5. 55-57.
- „Stúdió, 1966” – A fiatal művészek stúdiójának VI. kiállítása.
Kritika. 4. 1966. 6. 49-51.
- Lajos Vajda.
Vytvarne Prace. 1966. 8.
- Gruber Béla festészete.
Kritika. 4. 1966. 9. 22-28.

- Les peintres visionnaires hongrois.
Nouvelles Etudes Hongroises. 1. 1966. 220-227.
- Bevezető. Zilahy György festőművész kiállítása.
Csók István Galéria. 1966.
- Bevezető. Bolmányi Ferenc festőművész kiállítása.
Fényes Adolf Terem. 1966.
- Varga Hajdu István művészetéről. Varga Hajdu István festőművész kiállítása.
Fényes Adolf Terem. 1966.
- Bevezető. Bornemisza László festőművész kiállítása.
Kulturális Kapcsolatok Intézetének Kiállítóterme. 1966.

1967

- Szocialista realizmus és modernista törekvések mai festészetünkben. Korunk szobrászati alkotásai és ma élő jelentős szobrászok fővárosunkban.
Budapest. 1967. (Idegenvezetők Kiskönyvtára) 81 l.
- Az őszi évad tárlatairól.
Kritika. 5. 1967. 1. 43-46.
- Vásárhely és a képzőművészet.
Tiszatáj. 21. 1967. 1. 55-57.
- Barcsay Jenő kiállítása az Ernst Múzeumban.
Kritika. 5. 1967. 2. 51-52.
- Eisenstein: Sztrájk.
Filmkultúra. 1967. 5. 109-116.
- A „naív festők” kiállítása Székesfehérvárott.
Kritika. 5. 1967. 5-6. 56-60.
- Henry Moore szobrai a Múcsarnokban.
Kritika. 5. 1967. 8. 42-44.
- Uitz Béla művészete.
Kritika. 5. 1967. 11. 54-57.
- Tallózás az elmúlt hónapok tárlatai között.
Kritika. 5. 1967. 12. 52-55.
- Quelques caractéristiques des beaux-arts hongrois.
Nouvelles Études Hongroises. 2. 1967. 98-105.
- Recent Exhibitions.
The New Hungarian Quarterly. 8. 1967. 26. 195-200.
- Current Exhibitions.
The New Hungarian Quarterly. 8. 1967. 27. 174-178.
- Bevezető. Dombrovsky László festőművész kiállítása.
Csók István Galéria. 1967.
- Bevezető. Ilosvai Varga István festőművész kiállítása.
Ernst Múzeum. 1967.
- Bevezető. Kassák képarcitektúra kiállítása.
Fényes Adolf Terem. 1967.
- Bevezető. Meszes Tóth Gyula szobrászművész kiállítása.
Mednyánszky Terem. 1967.
- Bevezető. Horváth (Ferenc) képek bemutatója.
Újpest. 1967.

1968

- Modern magyar művészet.
Budapest. 1968. 192 l, 142 t.
- Art in the nineteenth and twentieth centuries.
Information Hungary. Budapest. 1968. 907-959.
- Ernst Barlach és Käthe Kollwitz kiállítása.
Kritika. 6. 1968. 1. 54-55.
- Gaston Diehl: Picasso. (Könyvism.)
Kritika. 6. 1968. 2. 46-48.
- A modern képzőművészet és a társművészetek.
Helikon. 14. 1968. 3-4. 465-476.
- Válasz a „Csontváry művészete” című doktori értekezésének vitáján.
Művészettörténeti Értesítő. 17. 1968. 3-4. 281-289.
- Kondor Béla pannója a Margitszigeti Nagyszállóban.
Kritika. 6. 1968. 4. 47-49.
- Reflexiók a XI. Magyar Képzőművészeti Kiállításról.
Kritika. 6. 1968. 6. 41-44.
- Körner Éva: Kassák irodalma és festészete. (Könyvism.)
Kritika. 6. 1968. 7. 56-57.
- Modern Hungarian Sculptur.
Hungarian Survey. 3. 1968. 142-148.
- The Art of Béla Uitz.
The New Hungarian Quarterly. 9. 1968. 29. 176-180.
- Lili Ország's Paintings.
The New Hungarian Quarterly. 9. 1968. 30. 177-181.
- The 1968 Salon.
The New Hungarian Quarterly. 9. 1968. 31. 194-197.
- Current Exhibitions. (Bokros Birman, Anna Margit)
The New Hungarian Quarterly. 9. 1968. 32. 207-210.
- Dolgozó emberek között
Tükör. 5. 1968. febr. 6. 6. 24-25.
- Bevezető. Xantus Gyula festőművész kiállítása.
Ernst Múzeum. 1968.
- Bevezető. Szentendrei festészet 40 éve (1928-68). Összeáll.
Ferenczy Múzeum. Szentendre. 1968.
- Bevezető. I. Országos akvarell kiállítás.
Gárdonyi Géza Színház. Eger. 1968.
- Bevezető. Diskay Lenke színes fametszetei a Rippl-Rónai Múzeumban.
Rippl-Rónai Múzeum. Kaposvár. 1968.
- Bevezető. Varga Hajdu István kiállítása.
Rippl-Rónai Múzeum. Kaposvár. 1968.

1969

- Modern art in Hungary. (németül is)
Budapest. 1969. 187 l, 72 t.
- Kondor Béla (grafikái).
Budapest. 1969. 10 l, 12 t.

Hauser Arnold munkássága. (Utószó)

Hauser Arnold: A művészet és irodalom társadalomtörténete. Budapest. 1969. II. k. 400-406.

Petőfi arca.

Petőfi Almanach. Marosvásárhely. 1969.

Magyar Életrajzi Lexikon. Közreműk.

Budapest. 1969.

Mai magyar grafika. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában.

Képzőművészeti Almanach I. Budapest. 1969. 24-28.

Derkovits és a szocialista művészet kiállítás Székesfehérvárott.

Kritika. 8. 1969. 1. 35-36.

Új törekvések a magyar képzőművészetben. A 68-as őszi évad tárlatairól.

Kritika. 8. 1969. 4. 34-37.

Csontváry emlékezete.

Magyar Hírlap. 2. 1969. jún. 20. 168. 6.

Milyen volt igazi arca? (Petőfi)

Igaz Szó. 1969. 7. 152-154.

A modern magyar kislpszttikáról.

Kritika. 8. 1969. 8. 21-23.

Forty Years of Painting at Szentendre.

The New Hungarian Quarterly. 10. 1969. 33. 191-194.

Current Exhibitions. (Studio 58-68; one-man shows by Erik Scholz and Magda Varga; Eleven Young Artists)

New Hungarian Quarterly. 10. 1969. 34. 176-178.

Bevezető. Miháلت Pál festőművész retrospektív kiállítása.

Ernst Múzeum. 1969.

Bevezető. Kóka Ferenc kiállítása.

Kulturális Kapcsolatok Intézetének Kiállítóterme. 1969.

Bevezető. Kunst fra Ungarn.

Kunstforening. Oslo. 1969.

Bevezető. Andras Rac.

Galerie Lambert. Paris. 1969.

Bevezető. Gruber Béla emlékkiállítás.

Thury György Múzeum. Nagykanizsa. 1969.

Bevezető. Ágh Ajkelin Lajos kiállítása.

I. ker. Tanács V.B. Művelődési Ház. 1969.

1970

A művészet sorsfordulója.

Budapest. 1970. 332 l, 16 t.

Csontváry Kosztka Tivadar

Budapest. 1970. 2. bőv., átdolg. kiad., 288 l, ill. (németül is)

A magyar művészet a két világháború között.

A magyarországi művészet története. Budapest. 1970. 4. átdolg. kiad. 483-534.

Barcsay Jenő hetvenéves.

Könyvtájékoztató. 15. 1970 jan. 1. 7.

Genthon István és a modern magyar képzőművészet.

Művészettörténeti Értesítő. 19. 1970. 4. 263-264.

Gondolatok Kondor Béla kiállításáról.

Észak-Magyarország. 26. 1970 ápr. 9. 82. 4.

A tárgyi világ jelentéskörének módosulása a modern képzőművészetben.

Valóság. 13. 1970. 5. 50-56.

(Újra közlés: Minerva baglya. 1973. 124-140.)

Schaár Erzsébet szobrai a Műcsarnokban.

Kritika. 9. 1970. 8. 1-3.

Fülep Lajos halálára.

Nagyvilág. 15. 1970. 12. 1914-1915.

(Újra közlés: Fülep Lajos emlékkönyv. Budapest. 1985. 119-120)

Hungarian Art 1945-1969 (Exhibition in the Museum of Applied Art)

The New Hungarian Quarterly. 11. 1970. 37. 196-198.

Przudzik József új művei. Przudzik József festőművész kiállítása.

Kuny Domokos Múzeum. Tata. 1970.

Bevezető. Barcsay. A szentendrei mozaik.

Műcsarnok. 1970.

1971

Két világháború között.

Budapest. 1971. (Magyar műv. tört. 9.) 46 l, ill.

Csontváry.

Budapest. 1971. 255 l, ill. (francia és angol nyelven)

Paul Cézanne. Bevezető.

Paul Cézanne levelei. Budapest. 1971. 5-13.

Fülep Lajosról. (Utószó)

Fülep Lajos: Magyar Művészet – Művészet és világnézet.

Budapest. 1971. 267-273.

Realista törekvések a kortárs magyar képzőművészetben.

Kritika. 10. 1971. 2. 21-25.

Opponensi véleménye B. Supka Magdolna „Aba Novák Vilmos” című kandidátusi értekezés vitáján.

Művészettörténeti Értesítő. 20. 1971. 3. 235-236.

Fülep Lajos 1885-1970.

Magyar Tudomány. új f. 16. 1971. 4. 255-258.

Izsó Miklós (1831-1875)

Élet és Tudomány. 1971 szept. 3. 36. 1702-1706.

Szimbolista és szürrealista törekvések a kortárs magyar képzőművészetben.

Kritika. 10. 1971. 10. 17-22.

Réflexions sur les arts plastiques.

Nouvelles Études Hongroises. 6. 1971. 174-179.

The 1971 „Salon”.

The New Hungarian Quarterly. 12. 1971. 43. 193-196.

The Art of Béla Czóbel.

The New Hungarian Quarterly. 12. 1971. 44. 178-179.

Bevezető. Exposition des arts Hongroise.

Damas (Damaszkusz). 1971.

Bevezető. Czóbel Béla festőművész kiállítása.

Műcsarnok. 1971.

1972

Modern magyar művészet.

Budapest. 1972. 2. bőv. kiad. 1971, 72 t.

Pierre Francastel munkásságáról. Előszó.

Pierre Francastel: Művészet és társadalom. Budapest. 1972. 5-23.

Vajda Lajos.

Vajda Lajos emlékkönyv. Budapest. 1972. 140-144.

(Részlet a Modern magyar művészet c. könyvéből.)

Vörös Béla szobrairól.

Vörös Béla. Budapest. 1972. 24-31. (franciául is)

A százéves Budapest szobrairól.

Koffán Károly-Szelényi Károly: A százéves Budapest szobrairól. Budapest. 1972. (német, angol, francia, orosz nyelvű szöveg)

A vizuális konvenciók szerepe a képzőművészet befogadásában.

Művészet és közérthetőség. Budapest. 1972. 17-21. (1970 januárjában az MTA Irodalomtörténeti és Filozófiai Intézete által rendezett „A közérthetőség struktúrája” c. tudományos ülészen elhangzott előadás. Újraközlés: Minerva baglya. 1973. 95-103.)

Problème de l'interprétation et de l'appréciation de la peinture moderne.

Actes du XIIe Congrès International d'Histoire de l'Art 1969. Budapest. 1972. 557-562.

A XIX.-XX. század fordulóján. (Szerkezeti vázlat)

Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoport Tájékoztatója I. Budapest. 1972. 87-93.

Fülep Lajos emlékezete.

Jelenkor. 15. 1972. 1. 50-51.

Opponensi véleménye Körner Éva „Derkovits Gyula” című kandidátusi értekezésének vitáján.

Művészettörténeti Értesítő. 21. 1972. 1. 63-65.

Georges Braque. A modern művészet stílusformáló mestere.

Élet és Tudomány. 27. 1972. júl. 16. 24. 1126-1132.

Csáky József: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből (1904-1914). (Könyvism.)

Tiszatáj. 26. 1972. 9. 92-93.

Megjegyzések Chagall művészetéhez.

Művészet. 13. 1972. 12. 25-27.

Symbolism and Surrealism in Modern Hungarian Art.

The New Hungarian Quarterly. 13. 1972. 45. 194-196.

Rise and Fall of the Szentendre School.

The New Hungarian Quarterly. 13. 1972. 46. 198-199.

József Egyr Retrospective at the Hungarian National Gallery. Budapest. 1972.

The New Hungarian Quarterly. 13. 1972. 47. 205-207.

Bevezető. Deim Pál festőművész kiállítása.

Déri Múzeum. Debrecen. 1972.

Bevezető. Bognár Árpád grafikusművész kiállítása.

Ernst Múzeum. 1972.

Horváth Ferenc grafikáiról. Horváth Ferenc kiállítása.

Miskolci Képtár. 1972.

1973

Minerva baglya.

Budapest. 1973. 206 l.

(A kötet korábban még nem publikált tanulmányai: A mű időbeli léte. A „naív művészet” (A primitív, a naiv és a népművészet kutatásának problémái művészettörténeti aspektusból. 1969 áprilisában a Néprajzi Múzeum szakmai továbbképzőjén tartott előadás.) Van-e stílusa a XX. századnak? (Az MTA Stilisztikai Bizottsága által rendezett ülészen elhangzott hozzászólás.) Csontváry: A Magányos cédrus. (A Magyar Képzőművészek Szövetségének 1969 novemberében rendezett – a képanalízis és interpretáció kérdéseivel foglalkozó – ülészen elhangzott előadás.)

Képek és nézők. Bevezető. Szerk., összeáll. Kampis Antallal.

Budapest. 1973. 5-6.

A képzőművészetekről.

Minerva Nagy Képes Enciklopédia. 2. A művészetek. Budapest. 1973. 201-232.

Adalékok a művészetszociológia és a művészettörténetírás viszonyához. Hozzászólás a periodizációs vitához.

Művészettörténet Tudománytörténet. Budapest. 1973. 160. 183-202.

(Újra közlés: Minerva baglya. 1973.)

Contribution a l'interpretation de la notion d'époque dans l'histoire de l'art.

IX. Problemes d'interpretation et de classement historique. Actas del XXIII Congreso Internacional de Historia del Arte. Granada. 1973. 563-568.

A modern vizuális nyelv és a közizlés konfliktusai.

Filmkultúra. 9. 1973. 1. 83-87.

(Újra közlés: A vizuális kultúráról. Budapest. 1982. /Vélemények és viták/ 346-355.)

Stilustendenciák és irányzatok a két világháború közti magyar képzőművészetben.

Művészettörténeti Értesítő. 22. 1973. 2. 110-118.

Kondor Béla művészi világképe.

Művészet. 14. 1973. 3. 13-22.

Kondor Béla halálára.

Nagyvilág. 18. 1973. 3. 471-472.

Wzoraj i dzis plastyki wegierskiej. Hungarian Art Yesterday and Today.

Projekt. 1973. 3. 10-16.

Gulácsyról, Hatvanban.

Hevesi Szemle. 1. 1973. 4. 61.

Csontváry írásairól.

Forrás. 3. 1973. 6. 153-154.

(Újra közlés: Csontváry-émlékkönyv. Budapest. 1976. 23-27.)

Pablo Picasso.

Nagyvilág. 18. 1973. 6. 929-930.

Írás és erkölcs – széljegyzet.

Művészet. 14. 1973. 6. 45-46.

Kondor Béla művészetéről.

Korunk. 32. 1973. 6. 915-922.

Mácza János: Legendák és tények. (Könyvism.)

Nagyvilág. 18. 1973. 8. 1273-1274.

Elévülés miatt zárva.

Művészet. 14. 1973. 10. 5.

Gondolatok Csontváry művészetéről.

Jelenkor. 16. 1973. 11. 976-980.

Zarándoklás a cédrushoz. Vélemények, kritikák Csontváryról. Összeállítás.
Jelenkor. 16. 1973. 11. 983-988.

Csontváry Múzeum problémákkal – széljegyzet.
Művészet. 14. 1973. 12. 46-47.

Csontváry Kosztka Tivadar. (Születésének 120. évfordulóján)
Élet és Tudomány. 28. 1973 dec. 7. 49. 2324-2330.

A művészettörténeti korszakfogalom értelmezéséről.
Ars Hungarica. [1.] 1973. 9-24.

József Egry Retrospective
The New Hungarian Quarterly. 14. 1973. 47. 205-208.

The Oeuvre of Aurél Bernáth.
The New Hungarian Quarterly. 14. 1973. 50. 187-189.

Paintings, Mosaics, Textiles. Works by Piroska Szántó, Mária Thury, Gabriella Hajnal, Zizi Makrisz, Lili Ország, László Drégely, Ilona Keserű.
The New Hungarian Quarterly. 14. 1973. 51. 183-185.

Bevezető. Király Sándor festőművész kiállítása.
Csók István Galéria. 1973.

1974

Csontváry.
Budapest. 1974. 3. bőv. kiad. 11 l, 84 t.

Csontváry.
Budapest. 1974. 22 l, 79 t. (franciául, angolul, németül)

Csontváry.
Bucuresti. 1974. 274 l, ill. (románul)

Ország Lili.
Budapest. 1974. (Mai magyar művészet) 46 l, ill.

A XIX. század művészete. A historizmustól a szecesszióig.
Budapest. 1974. 225 l, 8 t.

Utószó.
Ernst Gombrich: A művészet története. Budapest. 1974. 506-509.

Utószó.
Claude Roy: A művészet szerelme. Budapest. 1974. 287-291.

Hozzászólás Kovalcsik József: A művelődés és a kulturális élet változásai Budapesten (1945-1973) c. előadásához.
Tanulmányok Budapest múltjából XX. Budapest. 1974. 223-225.

Izmenyénie funkciói iszkussztva (o progressze szubjektivácii).
Borjba-idej v esztétike. Moszkva. 1974. 103-126.

Barcsay Jenő művészetéről.
Művészet. 15. 1974. 2. 3-4.
(Újra közlés: Látóhatár. 1974. 6. 199-206.)

Montázs. Vita a fogalom tartalmáról és terjedelméről. Hozzászólás.
Fotóművészet. 17. 1974. 2. 40-41.

Egry József teremő creje.
Somogy. 1974. 2. 5-8.
(Újra közlés: Egry József írásai. Írások Egry Józsefről. Budapest. 1980. 163-166.)

A képzőművészeti alakítás alapfogalmai. (Moholy-Nagy László: Az anyagtól az építészetig.) (Könyvism.)
Nagyvilág. 19. 1974. 2. 296-297.

Fülep Lajos.

Literatúra. 1. 1974. 3. 31-46.

Boldog békeidők. Változó kultúra – útkereső művészet.

Élet és Tudomány. 29. 1974 márc. 22. 12. 550-555.

La crise des conventions et la recherche des valeurs neuves dans les beaux-arts de la fin de XIXe siècle.

Neohelicon. 2. 1974. 3-4. 4-68.

A tárlatvezetéstől az élményfeldolgozásig. Képzőművészeti kisfilmek műfaji változatai.

Filmkultúra. 10. 1974. 4. 50-55.

Katarzis és autonómia. Hozzászólás a „Párbeszéd az esztétikumról” című cikkhez.

Művészet. 15. 1974. 4. 2-3.

Beszámoló egy jó könyvről. Miklós Pál: A sárkány szeme. (Könyvism.)

Új Írás. 14. 1974. 6. 115-117.

Béla Kondor Memorial Exhibition at Tihany.

The New Hungarian Quarterly. 15. 1974. 53. 187-190.

The Second International Biennale of Small Sculpture.

The New Hungarian Quarterly. 15. 1974. 54. 171-173.

Bevezető. Dombrovsky László.

Csók Galéria. 1974.

Bevezető. Vásárhelyi Tárlat. Retrospektív kiállítás a Vásárhelyi Őszi Tárlatok anyagából 1964-1973.

Magyar Nemzeti Galéria. 1974.

Bevezető. Végvári I. János festőművész kiállítása.

Műcsarnok. 1974.

1975

Kassák avantgarde képzőművészeti törekvése.

Magyar Könyvtárosok Egyesülete Évkönyve 1973. Budapest. 1975. 61-63.

Elmélkedés a térről. Gondolatok Deim Pál művészetéről.

Művészet. 16. 1975. 1. 20-23.

A művészettörténetírás problémái szociológiai aspektusból.

Ars Hungarica. 3. 1975. 1. 93-101.

Gesztus vagy alkotás. (A kortárs művészet fejlődéstendenciáiról.)

Tájékoztató. Magyar Képzőművészek Szövetsége. 1975/1. 5-10.

Egyetemes és nemzeti. Kerekasztal beszélgetés a kritikáról.

Tájékoztató. Magyar Képzőművészek Szövetsége. 1975/2. 8-10. 33-45.

Mácza János halálára.

Nagyvilág. 20. 1975. 2. 312.

Tudományos emlékülés Fülep Lajos születésének 90. évfordulója alkalmából. (Szabó Júliával)

MTA Filozófiai és Történettudományi Osztály Közleményei. 24. 1975. 2-3. 295-299.

A századforduló magyar képzőművészete. (Operatív tanulmány)

Művészettörténeti Értesítő. 24. 1975. 3. 189-193.

Múlt–jelen–jövő. Körkérdés a magyar képzőművészet néhány időszerű problémájáról. (Válasz)

Művészet. 16. 1975. 3. 2-5.

A pályázat a vártnál sikeresebb volt.

Tájékoztató. Magyar Képzőművészek Szövetsége. 1975. 4. 5-6.

Válaszlevél (Mácsai Istvánnak).

Tájékoztató. Magyar Képzőművészek Szövetsége. 1975. 4-37.

Malraux könyve Picassoról.

Nagyvilág. 20. 1975. 6. 937-939.

Fülep Lajos művészettfilozófiája.

Jelenkor. 18. 1975. 7. 631-634.

(Újra közlés: Fülep Lajos emlékszoza katalógusa. 1975. 9-13. Fülep Lajos emlékkönyv. Budapest. 1985. 224-229)

Vámosy Ferenc: Korunk építészete. (Könyvism.)

Művészet. 16. 1975. 10. 43.

Gondolatok a magyar szimbolista festészetről.

Művészet. 16. 1975. 12. 27-31.

L'Apport de l'Europe centrale dans le domaine des arts d'avantgarde.

Arion. 1975. 56-61.

Bevezető. Szatmári Béla környezetművészet c. kiállítása.

József Attila Művelődési Központ. Salgótarján. 1975.

1976

A Concise History of Hungarian Art.

Budapest. 1976. 46 l, ill.

Kondor.

Budapest. 1976. 33 l, 25 t. (2. kiadás 1977-ben)

Csontváry.

Budapest. 1976. 3. kiad. 10 l, 78 t. (2. kiad. angolul, franciául, németül)

Csontváry-emlékkönyv. Válogatás Csonstváry Kosztka Tivadar írásából és a Csonstváry-irodalomból.

Bevezető és összekötő szövegeket írta és szerk. (Vál.: Gerlóczy Gedeon)

Budapest. 1976. (Művészet és elmélet) 296 l, 56 t. (2. kiad. 1977-ben)

A modern művészet funkcióváltozása. (Adalékok a művészet szubjektivizálódási folyamatához.)

Eszmék harca az esztétikában. A reakciós esztétikai nézetek marxista-leninista bírálata. Budapest. 1976. (Művészet és elmélet) 75-94.

Homo eticus.

Kortársak Kassák Lajosról. Budapest. 1976. 210-212.

Előszó.

Vámos László: Emberközelben. Budapest. 1976. 7-9.

Előszó.

André Malraux: Az obszidián fej. Budapest. 1976. 5-22.

Van Gogh: Az Auvers-i templom. (Műértelmezési modell.)

Műleírás és műértelmezés. Budapest. 1976. 21-34.

Modifikáció funkció moderného umenia.

Boj ideí v estetike. Bratislava. 1976. 92-115.

Adalékok a szimbolista festészet tipológiájához.

Ars Hungarica. 4. 1976. 1. 73-88.

Bokros László kiállításáról.

Jászkuuság. 22. 1976. 1-2. 85-87.

Fülep Lajos és Kondor Béla találkozása.

Jelenkor. 19. 1976. 3. 243-251.

(Újra közlés: Fülep Lajos emlékkönyv. Budapest. 1985. 260-269.)

Marokkóban.

Tájékoztató. Magyar Képzőművészek Szövetsége. 1976. 4. 33.

Schrammel Imre kerámiareliefe a váci művelődési házban.

Művészet. 17. 1976. 10. 23-24.

A Gresham – múlt és jelen.

Művészet. 17. 1976. 12. 6-9.

Bevezető. Gyulai Lajos festőművész kiállítása.
Eötvös Galéria. 1976.

Bevezető. Kaponya Judit kiállítása.
Hatvany Lajos Múzeum. Hatvan. 1976.

Bevezető. Z. Gács György kiállítása.
Vármúzeum Esztergom. 1976.

1977

Utószó.

Az élet szobra. Ady Endre képzőművészeti írásai. Budapest. 1977. 97-106.

Les problèmes du style dans l'art du XX. siècle.

Proceedings of the VIIth International Congress of Aesthetics I. Bucarest. 1977. 353-356.

A művészetelmélet és a népművészet.

Jelenkor. 20. 1977. 1. 57-61.

Hofer Tamás-Fél Edit: Magyar népművészet. (Könyvism.)

Művészet. 18. 1977. 1. 45.

A művészettudomány és a népművészet.

Ethnográfia. 88. 1977. 1. 81-90.

A kritika felelőssége és az alkalmazott kritika.

Tájékoztató. Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége. 1977. 3. 11-13.

Fülep Lajos: Művészet és világnézet. (Könyvism.)

Magyar Filozófiai Szemle. 21. 1977. 3-4. 443-447.

Egyéni mitológia.

Művészet. 18. 1977. 6. 16-17.

Schaár Erzsébetről.

Jelenkor. 20. 1977. 7-8. 683-686.

Csontváry Kosztka Tivadar: „Mária kútja Názáretben.”

Jelenkor. 20. 1977. 9. 815-819.

Kiállítás egy magángyűjtemény anyagából. (Dévényi Iván gyűjt.)

Vigília. 42. 1977. 10. 710-711.

The Age of Classicism and Romanticism. (A book by Zádor Anna) (Könyvism.)

The New Hungarian Quarterly. 17. 1977. 67. 174-177.

The Post-Impressionists of the „Gresham Café”

The New Hungarian Quarterly. 17. 1977. 68. 182-185.

Bevezető. Vámos László fotóművész fotókiállítása.

Fészek Művészklub. 1977.

Kondor Béláról. Kondor Béla grafikái.

Munkácsy Mihály Múzeum. Békéscsaba. 1977.

Kmetty János művészetéről. Kmetty János festőművész emlékkiállítása.

Műcsarnok. (Kecskemét, Miskolc) 1977.

Bevezető. Molnár Edit fotóművész kiállítása.

Műcsarnok. 1977.

Bevezető. Litkei József festőművész kiállítása.

Műcsarnok. 1977.

Bevezető. Szenes Árpád festőművész kiállítása.

Szépművészeti Múzeum – Városi Tanács kiállítóterme. Pécs. 1977.

Bevezető. Vigh Tamás szobrász kiállítása.

Tihany Múzeum. 1977.

1978

A társművészetek szerepe az építészetben és fejlődési lehetőségei.

Budapest. 1978. 17-26. (dr. Nemcsics Antal és dr. Vámosy Ferenc tanulmányával egy kötetben) (Soksz.) (Újraközlések azonos, ill. rövidített változatban: A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója. 1979. 2. 20-23. Művészet/78. Budapest. 1979. 38-41. Képzőművészeti Világhét 1978-1979-1980. Budapest. 1980. 24-29.)

Modern művészeti lexikon. Közrem.

Budapest. 1978.

Utószó. A falu szobrászata.

Olasz Ferenc: Mindörökké. Budapest. 1978. 179-182.

Dokumenta 6. Egyéni mitológia.

Művészet/77. Budapest. 1978. 100-105. 132-133.

Tivadar Csontváry Kosztka: La fontaine de la Vierge a Nazareth.

Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 22. 1978. 347-354.

Ady és kora képzőművészete.

Akarom: tisztán lássatok. Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. Budapest. 1978. 199-208.

A környezet esztétikai jelentéskörei.

II. Környezetesztétikai konferencia. Salgótarján. 1978. 33-38.

Aki legszebben beszél magyarul.

Korniss Dezső: Illuminációk. A hetven éves Kornissnak. (Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 4.) 1978. 4-7.

Architektúra és képzőművészet.

A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója. 1978. 2. 9-13.

(Újraközlés: A vizuális kultúráról. Budapest. 1982. /Vélemények és viták/ 211-220.)

Hauser Arnold 1892-1978.

Ars Hungarica. 6. 1978. 2. 361-364.

A mai jugoszláv szobrászat.

Híd. 42. 1978. 3. 397-399.

Hauser Arnold 1892-1978.

Magyar Tudomány. Új f. 23. 1978. 7-8. 616-618.

Kondor Béla mitológiája.

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 1978-1979. 17. 1-5.

Bevezető. Urbán György kiállítása.

Kulturális Kapcsolatok Intézetének Kiállítóterme. 1978.

Bevezető. From Folk to Form. Schéner Mihály kiállítása.

Mall Gallery. London. 1978.

Bevezető. Erdélyi Attila kiállítása.

Munkácsy Mihály Múzeum. Békéscsaba. 1978.

Bevezető. Hundertwasser.

Műcsarnok. 1978.

Bevezető. Étienne Hajdu. Közölve: Petőfi Népe. 33. 1978 júl. 30. 177. 5. és Hajdú-Bihari Napló. 35. 1978 aug. 13. 190. 9.

Műcsarnok. 1978.

1979

Kurze Geschichte der ungarischen Kunst.

Budapest. 1979. 45 l. (oroszul is)

Un aperçu de l'art hogrois.

Budapest. 1979. 47 l, ill.

Bevezető.

50 éves a kisésti Nagy Balogh János Képzőművészeti Kör. Budapest. 1979. 1-2.

A „magas művészet” és a népművészet kapcsolata.

Népművészeti Akadémia III. Budapest. 1979. 39-54.

Bibó István munkássága a művészettörténetírás vetületében.

Bibó emlékkönyv. Budapest. 1979 szamizdat kiadás. (Újraakölés: Jelenkor. 24. 1981. 6. 541-545.

Bibó emlékkönyv. Budapest. 1991. 260-267.)

Stilproblema i 1900-tabets Konst.

Artes (Stockholm). 1979. 2.

Schéner Mihály műveiről.

Művészet. 20. 1979. 4. 33-35.

Korniss Dezső művészete.

Jelenkor. 22. 1979. 4. 351-352.

Csontváry időszerűsége.

Jelenkor. 22. 1979. 9. 837-838.

Balázs Irén textilművei.

Jelenkor. 22. 1979. 10. 913-914.

The Art of Lili Ország. A retrospective exhibition in the National Gallery.

The New Hungarian Quarterly. 20. 1979. 75. 186-188.

Bevezető. Csiky Tibor szobrásművész kiállítása.

Dorotya utcai kiállítóterem. 1980.

Pintura Húngara no Século XX.

Lisboa. 1979.

Arte Hungaro Contemporaneo.

Madrid. 1979.

Ország Lili művészetéről. Ország Lili festőművész kiállítása.

Műcsarnok. 1979.

Bevezető. Bencze László kiállítása.

Műcsarnok. 1979.

Bevezető. Dr. Rácz István gyűjteménye.

Somogyi Képtár. Kaposvár. 1979.

1980

Csontváry.

Budapest. 1980. 4. kiad. 10 l, 79 t.

Baalbek.

Budapest. 1980. 108 l, ill.

Nagy Balogh János.

Budapest. 1980. 2. bőv. kiad. 175 l, 16 t.

Kondor Béla.

Kondor Béla tizenhét rézkarc. Budapest. 1980. 9 l, 17 t.

Deim Pál. Kondor Béla.

Harmincöt év – harmincöt művész. Budapest. 1980. 76-78. 176-178.

Művészet – antiművészet.

Képzőművészeti Világhét '80. A művészet a változó világban. I. Budapest. 1980. 53-56.

- A hetvenes évek képzőművészetéről és építészetéről.
Az 1970-es évtized a magyar történelemben. Budapest. 1980. 68-71.
- Egry József teremő ereje. (Újraélesztés) Egry József arcképe.
Egry József írásai. Írások Egry Józsefről. Budapest. 1980. 163-166.
- Tendenze stilistiche dell'inizio del secolo nell'architettura e nelle arti in Ungherie.
Atti del IV Convegno dei docenti di Lingua e Letteratura ungherese e di Finno-Ugristica in Italia.
Torino 15-18. ottobre 1979. Torino. 1980. 231-238.
- Vákuum és térértelmezés. Megnyitó a Francia Intézet kiállítótermében. (Joel Kermarrek)
Mozgó Világ. 6. 1980. 2. 50.
- Körkérdésünk vége. (Válasz)
Mozgó Világ. 6. 1980. 4. 15-16.
- Bevezető. Vizuális kultúra – vizuális művészetek. (Az MTA Vizuális Kultúra Kutató Bizottságának vitaanyagából.)
Kultúra és közösség. 1980. 6. 3-8.
- Maróti János szobrairól.
Jelenkor. 23. 1980. 7-8. 705-707.
(Újraélesztés: Alföld. 1986. 5. 92-93.)
- A Kondor-legenda.
Jelenkor. 23. 1980. 9. 813-818.
- A Csontvárynak „tulajdonított” képekről I-II.
Jelenkor. 23. 1980. 10. 883-889. 11. 1003-1013.
- A neo-avantgarde magyarul. (Beszélgetés egyik résztvevője)
Jelenkor. 23. 1980. 10. 939-948.
- József Attila és a képzőművészet.
Jelenkor. 23. 1980. 12. 1098-1101.
- Sok gazda, kevés hivatott. Képzőművészeti nevelés. Riporter: Vértessy Péter.
Magyar Nemzet. 36. 1980 február 17. 40. 11.
- Bevezető. Dunakanyar Nyári Tárlat.
Balassa Bálint Múzeum. Esztergom. 1980.
- Bevezető. Csiky Tibor kiállítása.
Dorottya utcai kiállítóterem. 1980.
- Jakovits József művészetéről. Jakovits József kiállítása.
Hatvany Lajos Múzeum. Hatvan. 1980.
- Indián mítosz. Boglár Lajos és Horváth Ferenc kiállítása.
Helytörténeti Múzeum. Tokaj. 1980.
- Bevezető. Korniss Dezső kiállítása.
Magyar Nemzeti Galéria. 1980.
- Bevezető. Tendencikák 1970-1980. 1. Új művészet 1970-ben.
Óbuda Galéria. 1980.
- Bevezető. Kondor Béla.
Újpesti Mini Galéria. 1980.
- Bevezető. Tóth Menyhért festőművész emlékkiállítása.
Vigadó Galéria. 1980.

1981

- A magyarországi művészet története. Magyar művészet 1890-1919. Szerk. és tanulmányok jelentős részét írta.
Budapest. 1981.

Banga.

Budapest. 1981. 291, 8 t.

Medgyessy Ferenc.

Medgyessy Ferenc arcképe. Budapest. 1981. 102-104. (A Modern magyar művészet c. könyvéből)

Medgyessy művészetének jelentősége.

Medgyessy Ferenc (1881-1958) emlékezete. Centenárius tudományos emlékülés a Déri Múzeumban. Debrecen. 1981. 31-36.

A vizuális kultúra helyzete a századfordulón Rippl-Rónai művészetének vetületében.

Rippl-Rónai világról a kaposvári tudományos tanácskozáson. Kaposvár. 1981. 9-32.
(Újra közlés: Ars Hungarica. 10. 1982. 2. 191-200.)

A kertek határán – a művészet határán.

Magyarországi madárijesztők. (Hatvany Lajos Múzeum Füzetei 10.) Hatvan. 1981. 65-68.

Csontváry. Baalbek. Csontváry világképének és szimbolikájának objektív forrása.

Jelenkor. 24. 1981. 1. 73-78. 2. 157-160. 3. 271-274. 4. 354-358. 5. 443-450.

Finnországban.

A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója. 1981. 1. 30.

Az antiművészetről.

Literatura. 7. 1981. 1-2. 10-14.

Papachristos Andreas szobrászművész kiállítása.

Pest Megyei Múzeumi Híradó. 8. 1981. 2. 20-21.

Történet-szociológia és művészettörténet.

Ars Hungarica. 9. 1981. 2. 181-184.

Charles de Tolnay 1899-1981.

Ars Hungarica. 9. 1981. 2. 307-309.

Tolnay Károly halálára.

Élet és Irodalom. 25. 1981 február 7. 6. 13.

Neve korszakot jelöl. Kondor Béla ötvenéves lenne.

Népújság (Tolna). 31. 1981 február 22. 45. 11.

Gruber Béláról.

Új Írás. 21. 1981. 9. 92-93.

Ex libris Németh Lajos. Beszélgetés Németh Lajos művészettörténésszel. Riporter: Nádor Tamás.

Új Írás. 21. 1981. 10. 121-128.

Középnemzedék. „Könnyű volt nekünk?” Beszélgetés Németh Lajos művészettörténésszel. Riporter: Kurcz Béla.

Magyar Nemzet. 37. 1981 február 22. 45. 11.

Bevezető. Lugossy Mária kiállítása.

Dorottya utcai kiállítóterem. 1981.

Bevezető. Kmetty János Múzeum.

Kmetty János Múzeum. Szentendre. 1981.

Bevezető. Tizenegy zugi (Svájc) képzőművész kiállítása.

Kuny Domokos Múzeum. Tata. 1981.

Bevezető. Maróti János szobrászművész kiállítása.

Kuny Domokos Múzeum. Tata. 1981.

Bevezető. Ungersk Kunst 1905-1980.

Liljevalchs Konsthall. Stockholm. (Göteborg) 1981.

Bevezető. Tisztelet Picassonak.

Óbuda Galéria. 1981.

Bevezető. Ország Lili kiállítása.
Sárvári Művelődési Ház. 1981.

Le arti figurative tra ottocento e novecento. Budapest 1890-1919. L'anima e le forme.
Venezia. Milan. 1981. Róma. Bologna. 1982.

1982

Contribution to a Typology of Symbolist Painting.
A comparative history of literatures in European languages. II. Budapest. 1982. 437-453.

A zene és a fotográfia.
Vámos László: A Zene bűvöletében. Budapest. 1982. 7-8.

Egy rövid élet a képzőművészet szolgálatában. (Dévényi Ivánról)
Forrás. 14. 1982. 3. 36-39.

Bodrogi Tibor (szerk.): Törzsi művészet I-II. (Könyvism.)
Ethnographia. 92. 1982. 4. 634-635.

Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete I-II. (Könyvism.)
Ethnographia. 93. 1982. 4. 636-637.

Athéni jegyzetek.
Jelenkor. 25. 1982. 7-8. 711-714.

Mint kutya a csontot. Beszélgetés Németh Lajossal. Riporter: Frank János.
Élet és Irodalom. 26. 1982 július 9. 28. 12.

Kaponya Judit világa. Kaponya Judit kiállítása.
Esztergomi Keresztény Múzeum. 1982.

Bevezető. Vinkler László emlékkiállítása.
Kis Galéria. Szentés. 1982.

Bevezető. Endre Nemes.
Magyar Nemzeti Galéria. Pécsi Galéria. 1982.

Bevezető. Vinkler László emlékkiállítása.
Móra Ferenc Múzeum Képtára. Szeged. 1982.

Bevezető. Barcsay Jenő új képei.
Múcsarnok. 1982.

Vizuális művek és hangstruktúrák. Nicolas Schöffer kiállítása.
Múcsarnok. 1982.

Bevezető. Balogh László.
Szentendrei Műhely Galéria. 1982.

1983

Magyar képzőművészet a 19. sz. derekán.
A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Budapest. 1983. 332-431.

A képzőművészet nyelve nyelv-e?
A művészet és/mint kommunikáció. Budapest. 1983. 27-33.

József Attila művészettörténész szemmel.
A mindenséggel mérd magad. Budapest. 1983. 211-217.

Hozzászólás a magyar vizuális kultúrához.
A vizuális nevelés műhelyei I-II. Miskolc. 1983. 119-127.

Az építészet dilemmája.
Magyar Építőművészet. 1983. 1. 20-23.

Funerális művészet.
Ars Hungarica. 9. 1983. 1. 7-19.

A Csontváry-mű: megismerési és létmodell.

Jelenkor. 26. 1983. 5. 431-433.

Makovecz Imre épületeiről:

Magyar Építőművészet. 1983. 6. 42-43.

(Újra közlés: Látóhatár. 1984. 5-6. 255-262.)

Képtáregyüttes a Cifrapalotában.

Forrás. 15. 1983. 9. 49-50.

Szentkuthy Miklós felkérése a Dada Magyarországon kiállítás megnyitására.

AL (Artpool Letter) 1. 1983. jan. 12.

Bevezető. Hat japán művész kiállítása.

Bartók 32 Galéria. 1983.

Horváth Ferencről. Horváth Ferenc kiállítása.

Kuny Domokos Múzeum. Tata. 1983.

Bevezető. Schéner Mihály kiállítása.

Műcsarnok. 1983.

Csaknem egykorú. Román György (1903-1981) emlékkiállítás.

Műcsarnok. 1983.

Bevezető. Banga Ferenc, El Kazovszkij, Záborszky Gábor. Magyarok a 12. Párizsi Biennálén.

Műcsarnok. 1983.

1984

Csontváry-emlékkönyv. Szerk. és összeköt. szöveg.

Budapest. 1984. 3. bőv. kiad. 332 l, 108 t.

Mezei Árpád művészetirői munkásságáról.

Mezei Árpád: Elméletek és művészetek. Művészetlélektani kísérletek. Budapest. 1984. 7-19.

Martyn Ferenc plasztikáiról.

Közelítések. Írások Martyn Ferencről az emberről és a művésről. Pécs. 1984. 81-82.

Chastel, André: Fabulák, formák, figurák. Válogatás.

Budapest. 1984.

A képzőművészet „nyelve”.

Jelenkor. 27. 1984. 1. 43-48.

90 éve született Szőnyi István. Beszéde a zebegényi emlékülésen 1984. jan. 17-én.

Ars Hungarica. 12. 1984. 1. 101-102.

Derkovits évforduló.

Tájékoztató. Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége. 1984. 3-4. 7.

A Kondor-életmű távlatai.

Kortárs. 28. 1984. 8. 1304-1308.

Töredék. A népi vallásosság tárgyi emlékei.

Rádió és TV Újság. 29. 1984. 50. XII. 10-16. 6.

Szubjektív és objektív sorok Kondor Béláról. Kondor Béla kiállítása.

Magyar Nemzeti Galéria. 1984. 13-18.

(Újra közlés: Kondor. Berlin. 1988. /német nyelven/)

Bevezető. Bálint Endre.

Műcsarnok. 1984.

1985

Fülep Lajos.

Ezer év. Arcképek a magyar történelemből. Budapest. 1985. 473-476.

Changements de statut de l'artiste hongrois au cours du XIXe siècle.

Intellectuels français, intellectuels hongrois – XIIIe-XXe siècles. Budapest-Paris. 1985. 279-284.

A Kunstwollen zavarai.

Tartóshullám. A Bölcsész Index Antológiája. Budapest. 1985. 107-112.

Fülep Lajosról I-II.

Jelenkor. 28. 1985. 43-48. 2. 155-157.

A műinterpretáció kérdéseiről.

Ars Hungarica. 13. 1985. 1. 5-22.

Hommage à Tibor Bodrogi. A graphic series by Ferenc Horváth.

Acta Ethnographica. 33. 1984-85. 1-4. 289-307.

Fülep Lajosról születésének 100. évfordulóján.

Élet és Tudomány. 40. 1985. 4. 105-106.

Fülep Lajos és a modern művészet.

Jelenkor. 28. 1985. 9. 782-792.

Az átlényegülés festője. Beszélgetés Tóth Menyhértről. Kérdező: Zsellér Jenő.

Forrás. 17. 1985. 12. 77-82.

Korszerű múzeum.

Múzeumi Közlemények. 1985/86. 1. 55-58.

Bevezető. Bernáth Aurél emlékkiállítása.

Ernst Múzeum. 1985.

Endre Nemes művészetéről. Endre Nemes Múzeum. Az állandó kiállítás vezetője.

Pécs. 1985.

1986

Fülep Lajosról.

Tudományos ülésszak Fülep Lajos születésének századik évfordulójára. 1985. Szerk. Pécs. 1986.

(Dunántúli dolgozatok /E/ Művészettörténeti sorozat I.) 7-16.

Hagyományok és értékkeremtés. Rékassy Csaba és Ágotha Margit világáról.

Jáskunság. 32. 1986. 1. 41-42.

A művészettörténeti felsőoktatásról.

Kontur. 1986. 1. 16-17.

Kaponya Judit festőművész kiállítása a Csepel Galériában.

Pest Megyei Múzeumi Híradó. 13. 1986. 1-2. 24-26.

Szabó Júlia: A XIX. század festészete Magyarországon. (Könyvism.)

Ars Hungarica. 14. 1986. 2. 239-240.

Kondor Béláról.

Új Aurora. 9. 1986. 3. 24-31.

Mészáros Dezső szobrászművész szoborparkjának avatása.

Pest Megyei Múzeumi Híradó. 13. 1986. 3-4. 15-18.

Kristályszerkezetek. Deim Pál grafikáiról.

Kortárs. 30. 1986. 6. 117-122.

Búcsú Bálint Endrétől.

Jelenkor. 29. 1986. 7-8. 698-700.

Urbán Györgyről. Urbán György gyűjteményes kiállítása.

Ernst Múzeum. 1986.

Bevezető. Drégely László festőművész kiállítása.

István Király Múzeum. Székesfehérvár. 1986.

Bor Pál művészetéről. Bor Pál 1889-1982 emlékkiállítás.

Képzőművészeti Főiskola. 1986.

A századforduló művészetéről. Lélek és Forma. Magyar művészet 1896-1914.

Magyar Nemzeti Galéria. 1986.

Bevezető. Gruber Béla 1936-1963.

Pataky Galéria. 1986.

1987

Barcsay Jenőről.

Barcsay. Tisztelet a Mesternek. Születésnap levelek Barcsay Jenőhöz. Szentendre. 1987. 86-88.

Szent István idézése.

Szent István Archikon '88. (Schéner Mihály rajzaival) Budapest. 1988. (a kötet utolsó írásaként lapszám nélkül)

A romantika, mint a stíluspluralizmus nyitánya.

Ars Hungarica. 15. 1987. 1. 7-14.

Beszélő képek. Mészáros Dezső szoborparkja Szentendrén.

Élet és Tudomány. 42. 1987 január 30. 5. 144-146.

Csernus Tibor és a Kép.

Literatura. 13. 1987/88. 1-2. 162-178.

(Újraközlés: Műcsarnok. 1989.)

Körkérdés a posztmodernről. Válasz.

Medvetánc. 1987. 2. 255-257.

Forradalmi monumentalitás. Uitz Béla 1887-1972.

Magyar Nemzet. 50. 1987 március 7. 56. 9.

Gruber Béla 1936-1963.

Új Írás. 27. 1987. 4. 101-104.

Gyarmathy Tihámér köszöntése. (Elhangzott 1987 február 3-án a Budapest Kiállítóteremben)

Jelenkor. 30. 1987. 5. 428.

A művészettörténetírás és a társtudományok – Az interdiszciplináris kutatás helyzetéről.

Múzeumi Közlemények. 1987/88. 23-33.

Bevezető. Budapest köztéri szobrai.

Budapest Galéria. 1987.

Bevezető. Molnár Edit kiállítása.

Csepel Galéria. 1987.

1988

Csontváry.

Budapest. 1988. 5. bőv. kiad. 121, 40 t.

Bevezető. Avantgarde és hagyomány. Zárzó.

Ars Hungarica. 16. 1988. 1. 83-87.

Bruchstücke der Erinnerung. Die Malerin Judit Wellisch.

Pannonia. 16. 1988. 3. 38.

Bevezető. Nyolc japán. „Ember az emberért” csoport és írásművészek (sodo) kiállítása.

Kecskeméti Galéria. 1988.

Bevezető. Wellisch Judit.

Újpest Galéria. 1988.

Szajkó István kiállítása elé. Szajkó István grafikusművész kiállítása.

Újpest Galéria. 1988.

1989

Kondor Béla költészetéről.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXII. Miskolc. 1989. 91-98.

Szüntelen jelenlét. Csernus Tiborról.

Új Írás. 29. 1989. 6. 103-105.

Máig a legnagyobb. (Szent István)

Nők Lapja. 41. 1989. augusztus 19. 33. 4.

A fürkésző ember. Koffán Károly idézése.

Kortárs. 33. 1989. 11. 146-151.

Jenő Barcsay: a life in painting.

The New Hungarian Quarterly. 29. 1989. 11. 197-199.

Art. Nationalism and the Fin de Siècle. A golden age.

Barbican Art Gallery. London. 1989. 19-30.

Meisterwerke der Ungarischen Moderne.

Schloss. Plankenwarth bei Graz. 1989.

(Újraközlés a Modern magyar művészet /1969/ és a Magyarországi művészet története. Magyar művészet 1890-1919 /1981/ c. könyvekből.)

Bevezető. Mészáros Dezső szobrászművész kiállítása.

Széchenyi István Művelődési Ház. Tatabánya. 1989.

1990

A művészetfogalom újraértelmezése.

Etnológiai tanulmányok Boglár Lajosnak ajánlva. Budapest. 1990. (MTA Orientalisztikai munkaközöség) 13-24. (Újraközlés: Hítel. 1991. 21. 54-60.)

Bevezető.

Csók István: Emlékezéseim. Budapest. 1990. 5-17.

Le modernisme en tant qu'alternative.

Venezia, Italia e Ungheria tra decadentismo e avanguardia. Budapest. 1990. 363-368.

Benedek Péter művészetéről.

„A magyar Rousseau?” A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 4. 1990. 5-8. (A Benedek Péter centenáriumi tudományos ülésszak előadása. Úszód 1989. jún.)

A vizuális gondolkodás.

Elméleti konferencia a Magyar Iparművészeti Főiskola Vizuális Nevelési Központjában 1989. Budapest. 1990. 5-13.

Bevezető.

Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből. Studia Comitatus 20. Szentendre. 1990. 5-6.

Wellisch Tehel Judit kiállítása.

Új Művészet. 1. 1990. 1. 54-55.

Javaslat Körner Éva művészettörténész Lukács György-díjjal való jutalmazására.

Új Fórum. 2. 1990 május 4. 9. 40.

Mérték és arány a századforduló művészetében.

Vigilia. 55. 1990. 10. 768-769.

Bevezető. Mozgás '70-'90.

Modern Magyar Képtár. Pécs. 1990.

1991

Tisztelet a Múzeológusnak.

Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. 1991. 305-307.

Das Tätigkeitsfeld der nationalen Moderne. Beispiel: Ungarn.

Thomas Strauss: Westkunst – Ostkunst. Absonderung oder integration? München. 1991. 35-44.

Kondor Béla hatvanéves lenne.

Holnap. 2. 1991. 2. 24-25.

(Újraközlés: Látóhatár. 19. 1991. 5. 66-68.)

Kép 90.

Új Művészet. 2. 1991. 3. 13-16.

A műgyűjtés csapdái.

Új Művészet. 2. 1991. 4. 23-27.

Tisztelet Korniss Dezsőnek.

Új Művészet. 2. 1991. 5. 13-14.

Fotófestmények. Tillai Ernő művei. Nyitóbeszéde, mely elhangzott 1991 június 28-án a Dorottya utcai kiállítóteremben.

Magyar Építőművészet. 1991. 5-6. 104-105.

Széchenyi díjasok. A szellem szuverenitása. Beszélgetés Németh Lajos művészettörténésszel. Riporter: Németh Ferenc.

Élet és Tudomány. 46. 1991. június 14. 24. 742-743.

A művész felelőssége.

Új Művészet. 2. 1991. 8. 69-71.

Művészet Magyarországon a XX. században. A Japán kávéháztól a hatvanas évekig. Hommage à El Greco. Szépművészeti Múzeum. 1991. 87-110.

Beszélgetés Németh Lajossal. Kérdező: Beke László. Hatvanas évek.

Magyar Nemzeti Galéria. 1991. 67-73.

1992

Törvény és kétely. A művészettörténet-tudomány önvizsgálata.

Budapest. 1992. 281 l.

Javaslat a Szövetség átszervezésére.

Új Művészet. 3. 1992. 1. 69-72.

A „szecesszió festészete” Magyarországon, avagy a „magyar szecessziós festészet”.

Ars Hungarica. 20. 1992. 1. 7-16.

FESTETT ASZTALOSMUNKÁK A DUNA–TISZA KÖZÉN

A szabadszállási református templom famennyezetének töredéke

A magyarországi festett famennyezetek máig legteljesebb korpuszában¹ csak elvétve találkozhattunk Duna-Tisza közeikkel. Még a rokonemlékek (festett ládák, -ágyak, -szekrények, tékák és templomi berendezési tárgyrészletek, padok, szószékkoronák stb.) címszáva alá rendelhető munkákat sem mutatja be Tombor e területről. Mintha csupán meglehetősen esetlegességgel kerülhettek volna festett famunkák a Duna-Tisza közére. Vagy a másik, sokat és gyakran fölöslegesen, mert megalapozatlanul emlegetett nézet elégíthet ki bennünket időlegesen a kérdés megválaszolásában: elpusztult, ha volt is, hiszen a két víz között ott ült a török az utolsó pillanatig, azaz 1686-ig. Igen ám, de ez a magyarázat is sántít, mert a festett asztalosmunkák zöme a 18. század első felében, éppen hogy a török kiűzése utáni évtizedekben készülhetett. S a felső és alsó Kiskunság erősen református túlsúlyú lakossága templomainak berendezéséhez ugyanúgy szervesen hozzátartozott a festett mellvédek, padelők, szószékkoronák és famennyezetek alkalmazása, mint Erdélyszerte, a Felvidéken, Szatmárban vagy a közelebbi Ormánság reformátusainál.

Hol vannak, hová lettek hát e fontos történeti-művészettörténeti és népművészeti emlékek? Különösen az 1970-es évektől merülhet föl jogosan a kérdés, mert ezidőtájt számos, korábbi tévhitet eloszlató új eredményt hozott a művészet- és népművészetkutatás a Duna-Tisza közéssel kapcsolatban is. Kiderült például, hogy éppen a török időkben vált jelentőssé és karakteresen egyénivé néhány mezőváros (Nagykőrös, Kecskemét, Debrecen) ötvösművészete.² Korábban megmerevedett nézet volt, hogy az ún. keleti szőnyegek leginkább erdélyi (ebből eredt az „erdélyi szőnyeg” elnevezés) vagy balkáni közvetítéssel kerülhettek csupán a török megszállta országrészekbe. Legutóbb Batári Ferenc³ hiteles történeti adatokkal bizonyította, hogy a török kezén lévő mezővárosok – jelesen Nagykőrös és Kecskemét – milyen élénken és aktívan vettek részt a 17. századi szőnyegkereskedelemben.

Mindezek módosítják azt az alap kutatások fedezete nélkül korábban hangoztatott s mára tarthatatlanná vált nézetet, miszerint a művészet Duna-Tisza közeli emlékeit – ha létre is jöhettek – elvitte vagy elpusztította a török. Természetesen volt és létezett művészet a török alatt is; némely ága vagy műfaja – pl. az ötvösség – éppen ezidőtájt virágzott. S nemcsak az iparművészet, hanem valószínűleg más művészeti ágak, művészeti területek is – kivéve a festészetet s szobrászatot. Építészet is volt s hogy nemcsak lakásépítés, hanem igényesebb munka: ezt látszik erősíteni az a vitathatatlan építészettörténeti adat, hogy a kecskeméti reformátusok kőtemploma fölépítéséhez az 1680-as évek legelején a török is engedélyt adott.

A török kiűzése után újraneépülő Duna-Tisza közén nemcsak a betelepülők kezdtek új életet, hanem szükség szerint a művészet – és főleg a népművészet – ágai és műfajai is továbbgazdagodtak. A mezővárosok magisztrátusai ugyanúgy igényelték a művészet bizonyos termékeit (testületi vagy egyéni megrendelőként és fogyasztóként egyaránt), mint a módosabb gazdák, a mezővárosi paraszt-polgárok vagy a parasztok saját funkcionális, „hétköznapi művészetüket”, a gyakorta ékesen díszített, gazdag és szerves világképet rögzítő-megőrző népművészeti darabokat. A városok maguk, de főleg a mezővárosok egyházi és világi

személyiségei a török időkben is vásároltak például könyveket a lassan gyarapodó tékáikba. Egyébként ezen igény hívta életre a megintcsak sajátos arculatú mezővárosi könyvkötőművészetet, amely virágzott a 17. század utolsó negyedétől egészen a 19. század elejéig.⁴

Az 1970-es években megélénkült népművészetkutatás fontos eredményének tekinthető néhány – a területről addig ismeretlen – műfaj felfedezése⁵ (pl. plasztikusan faragott útementi fakeresztek a szakrális népművészet köréből) és a Kiskunság⁶ valamint a Háromváros (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd) népművészetének monografikus igényű, a korábbiaknál sokkal gazdagabb bemutatása.⁷ A mezővárosi népművészet összefoglalójában természetesen szó esik az érintett terület festett asztalosmunkáiról, így a templomi berendezésekről is. Bemutatja a korábban részletesen ismertetett⁸ abonyi templomi festett asztalosmunkákat, noha ezek nem tartoznak a Háromváros szorosan vett köréhez. A Mezővárosi népművészet kötetben azonban szó esik olyan festett famunkákról is (kelengyészláda, szekrény, sarokszekrény – Nagykőrös, 19. század eleje), amelyek a rokonemlékek kategóriájába sorolhatók, hiszen motívumaik és kazettás kompozíciójuk révén a valamikori templomi asztalosmunkák leszármazottainak, késői, 19. századi utódainak is látszanak.

A Duna-Tisza közén a reformált hitűek létszámnövekedésével, az ő templomfoglalásaikkal ill. új egyházaik megépítésével jelentkezett az igény arra is, hogy festett asztalosmunkákkal díszítsék templomaik belsejét: a mennyezeteket, a karzatot, karzatalját, a padok elejét, a szószéket, szószékkoronát és a szószékhez fölvezető mellvédet. Természetesen nem mindegyik templomban díszítették a megjelölt helyek mindegyikét, hanem – szükség szerint – elsődlegesen figyelembe vették a templom térbeli elrendezésének sajátosságait és a gyülekezetek anyagi lehetőségeit. A Duna-Tisza közén – legalábbis az eddig föllelt szórványadatokból levonhatóan – előfordulhatott ugyan a síkfedésű templommenyezeteknél teljes mennyezetdíszítés is, de valószínűleg elterjedtebb és gyakoribb lehetett csak a karzatok, karzataljak festett asztalosmunkákkal való kiképzése.

A Duna-Tisza közén a legkorábbi ilyen jellegű munkák a *nagykőrösi* kőtemplomban készülhettek. Eleinte a katolikusok és a reformátusok közösen használták a Szent Lászlónak szentelt templomot, majd a templom északkeleti oldalához a reformátusok – külön bejáratral – egy toldalékrészt építettek maguknak a 16. század második felében. Ennek 1630-ban elkezdett megújítása során „az templom csinálására minden munkájával együtt” vállalkozó Mátyás mester készítette a tetőzetet és a mennyezetet is. Ez utóbbi kifestését az 1632-1669-ig bizonyosan kőrösi adófizető mester, *Himös János* végezte el.¹⁰ A mennyezetet kifestő Himös János mellett a templomi bútortozatot a szintén helybéli asztalos, *Faragó Mihály* készítette el (őt 1632-től 1638-ig találhatni a városi adófizetők listáján). Jó három évtizeddel később, 1668 táján a kőrösi reformátusok elfoglalták az öreg templomot, majd egybenyitották a korábban általuk emelt toldaléképülettel. A kőművesmunkák elkészítése után a templom – mostmár az öreg templom – „padlásolására és festésére” a révkomáromi *Szőke Andrást*, *Kolozsvári Jánost* és *Kolozsvári Istvánt* fogadták föl 1696-ban.¹¹

A Nagykőrösön dolgozott festőasztalosokkal, működésük idejével és jellegével kapcsolatban fölvezethető kérdéssor helyett csupán az elpusztult orgonakarzat rajzban fennmaradt¹² részletét próbáljuk a hiteles történeti adatokból fölmerült nevekhez kapcsolni. Himös János kezemunkáját biztosan nem kereshetjük benne, hanem Szőkéét vagy a két Kolozsváriét annál inkább. Ha Tombor Ilona stíluskritikai alapon a 18. század eleji díszítőstílus szép példáját látja a kompozíció-részletben,¹³ akkor már nyugodtan föltehető, hogy készülhetett kissé korábban, a 17. század utolsó évtizedének derekán, Szőke és a két Kolozsvári nagykőrösi tevékenysége idején.

A történeti adat önmagában, megmaradt emlék híján is nagyon lényeges tényre hívja föl a figyelmet: Himös Jánosnak az 1636-ban festett nagykőrösi munkái a műfajnak a mai Magyarország területéről való meglehetősen korai fölbukkanásáról tanúskodnak. Mai tudásunk szerint időben csupán az egri (1551) festett asztalosmunkák készültek korábban, míg a kishódosi (Szabolcs-Szatmár megye – 1643), a szentsimoni (Borsod-Abaúj-Zemplén megye – 1650) és a rudabányai már a nagykőrösi után következnek. A nagykőrösi együttes így országos összehasonlításban is fontos, mert a műfaj hazai elterjedésének elején, a török uralom nehéz idejében készült, s a műfaj első és valószínűleg továbbható képviselője is a Duna-Tisza közén.

A nagykőrösit időben követik a *kecskeméti* református templomba („Fundamentuma Felvetetett 1680. Es Építetett 1681. 1682. 1683. Véres Háborús Esztendőken, a Kecskeméti Keresztyének Gondviselések Által”) készült famunkák. Farkas mester először 1684-ben, majd 1695-ben „szép virágokat” (az előző. egy évtizeddel korábbi munkájánál igényesebb kivételt érthetünk ezen) fest a karzat deszkáira. („Az 1934-es Országos Református Kiállításán az 1680-as évekből származó templompadelő szerepel Kecskemétről. 1941-ben valószínűleg ugyanezt állították ki a kecskeméti Egyházi Kiállításon festett mennyezetdeszkával együtt. Ezeknek az emlékeknek azóta nyoma veszett...” – írja róluk Biczó Piroska.)¹⁴

A kecskemétieket közvetlenül követték a *kiskunhalasi* reformátusok, mert templomukba „Komáromi Szőke Asztalos András 1696-97-ben készített festett deszkatáblákból álló mennyezetet”.¹⁵ A kiskunhalasi munkát elvégző Komáromi Szőke Asztalos András azonos lehet a Kolozsvári Jánossal és Istvánnal Nagykőrösön 1696-ban együttműködő „révkomáromi Szőke Andrással”.

Hogy milyen lehetett a nagykőrösi, kecskeméti és kiskunhalasi református templomok belseje, a festett asztalosmunkák kialakítása, kiképzése, díszítettsége, arról csupán közvetetten és csak egy évszázaddal későbbi időből, 1781-ből tudósít a kecskeméti Református Egyház anyakönyvében fennmaradt két apró képecske: az egyik a Keresztelést, a másik pedig a Házasságkötést mutatja be. Készítőjük Georgius Petrus Herczeg, magyar királyi mérnök. A viselettörténeti és ikonográfiai jelentőségén¹⁶ túl (Göböl Gáspár híres kecskeméti író-prédikátor hiteles arcmásának bemutatása) fontos a képeken megjelenített templombelső is: oszlopimitációkkal festett pad elő, színes, stilizált virágokkal ékesített szószék, ahhoz fölvezető lépcsőmellvéd és szószékkorona. Túlzás lenne azt állítani, hogy Georgius Petrus Herczeg két képecskéjén a korabeli kecskeméti templombelső örökítette meg. Hiszen a két ábrázoláson láthatóan és karakteresen elkülönülve kétféleképpen jelennek meg a festett asztalosmunkák díszei és a padlózat is más-más. Inkább arra gondolhatunk, hogy Herczeg a realitásból, a létezőből indult ki ugyan, de ízlése – vagy a megrendelő Göböl Gáspár igénye – szerint megszépítette, változatosabbá és vonzóbbá, ha úgy tetszik: festőibbé tette a jelenet templombelső környezetét.

Mivel a festett asztalosmunkák s más díszes templomi asztalosmunkák korai megjelenésével kell számolnunk a Duna-Tisza közén, így természetesen az is föltehető, hogy a többi városok, községek református népessége is az új példákat szem előtt tartva rendezte, rendezhette be az elfoglalt vagy újonnan megépített templomait. Nem is beszélve most itt az ellenreformáció barokkjáról, amely a 17., de főként a 18. században nagyfokú pompát, díszítést, igényes külsőt adott a katolikus templomok zömének, még kis falusi egyházak esetében is.

Könnyen elképzelhető, hogy előállna ugyanaz a helyzet a mai Bács-Kiskun megyében is, mint a művészeti topográfia gyűjtőmunkája során Pest megyében. A levéltári kutatások

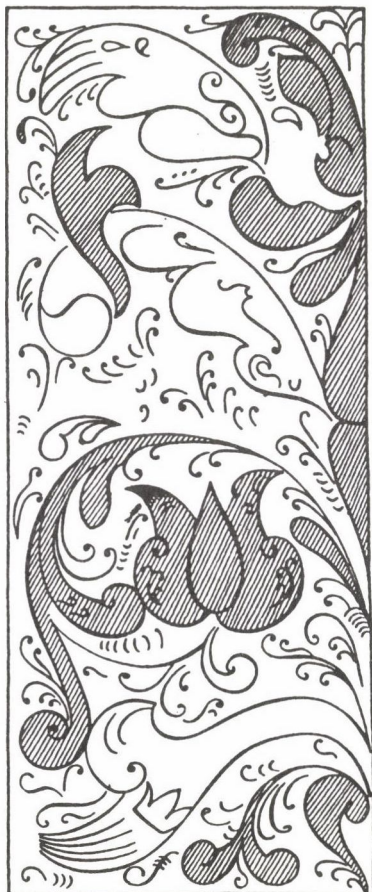
során derült ki ugyanis, hogy a korábban ismertek mellé „mintegy 15 katolikus és református templomban lévő festett mennyezetre vonatkozó adatok kerültek elő”.¹⁷ A Pest megyei berendezések nagy része az 1700-as évek első felében, tehát a török kiűzése utáni helyreállítási, új templomépítési, gazdasági megerősödési időszakban jött létre. Valószínűleg így, a Pest megyeihez hasonlóan lehetett a szomszédban, a Duna-Tisza köze egész, török által megszállt területén is, az alsó Kiskunságban ugyanúgy, mint a felsőben, Szeremlétől Kunszentmiklósig, a Tiszától a Dunáig.¹⁸

A Duna-Tisza közén a legteljesebben megmaradt *abonyi* (1740-es évek) együttes készülési ideje¹⁹ megegyezik az idézett Pest megyei munkák zömének létrejöttével. Nyugodtan feltételezhetjük, hogy a korai munkák (Nagykörös 1636 és 1696; Kecskemét 1684, 1695; Kiskunhalas 1696-1697) kivételével a 18. század első fele volt a festett templomi asztalosmunkák Duna-Tisza közi elterjedésének is a legdöntőbb időszaka. Ezt erősíti a sokáig rejtőzködő (mert föl nem ismert) töredékesen fennmaradt *szabadszállási* templomi festett asztalosmunka is.²⁰

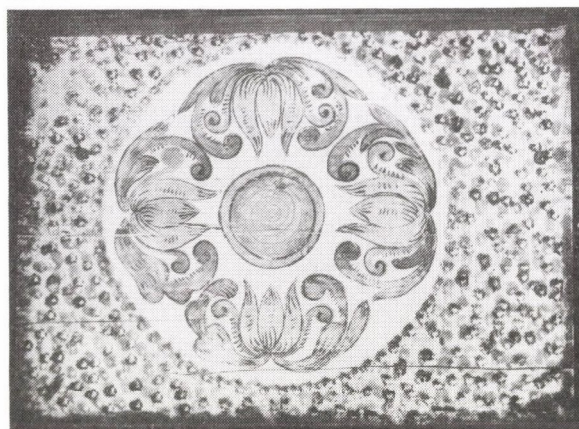
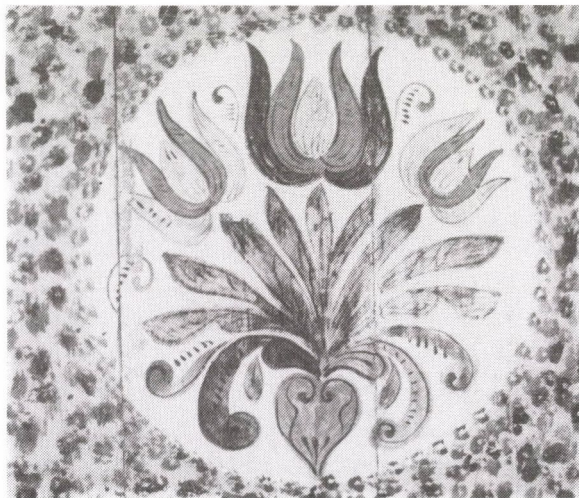
Szabadszálláson 1628 körül épült az első templom, amit aztán 1728-29-ben renováltak: átépítettek (keleti irányban részben megnagyobbították ekkor; az átépítést Sarkadi Mihály végezte). A karzat alsó gerendáján található évszámos felirat szerint 1733-1741 között ismét renoválták²¹ illetve valószínűleg a hívek megnövekedett száma miatt is tovább bővítették a templomot. Szabadszállás lakossága 1700 táján „kivéven egy cigányházat egyben Helvética Confessiót vallók”, azaz egyöntetűen reformátusok, és számuk az évről-évre megegyezően 1700 fő körül járt.²² Az 1772-es népszámlálás adatai szerint már 2311 fő a község összlakossága.²³

A templom építéstörténetének föltárt adatai szerint a következő fontos dátum 1756, amikor a szabadszállási reformátusok azt kérvényezik Mária Teréziától, hogy a meglévőhöz hasonlóra, de a korban szokásos szilárdabb építőanyagból újjáépíthessék. 1756-57-ben neki is fognak, majd 1769-ben a templom nyugati oldalára új torony építését kéri. Az engedélyt megkapták, mert 1770-72-ig végülis megépült az új torony, a bejárat elé, a nyugati homlokzatra. Ezzel lényegében kialakult az épület máig megőrzött formája és térbeli elrendezése.²⁴ Több mint tíz négyzetméternyi festett fadeszka maradt fenn másodlagos elhelyezésben a szabadszállási református templomban, s ma a bejárat fölött kialakított karzat üléseinek oldalfalát alkotja, illetve a bal oldali följáratnál mellvédként és oszlopként szolgál. Nagy valószínűséggel állítható, hogy legkorábban a torony végleges kialakításakor, vagyis 1770-72-ben (vagy később) kerülhettek ide, eredetileg ugyanis bizonyosan nem erre a helyre szánták őket. De vajon mikor készülhettek, a hézagosan föl villantott építéstörténet mely időszakában? Páll László egyébként gondosan és körültekintően, megbízható történeti alapossággal összeállított egyháztörténete pontosan fölvezet a templom építéstörténetének legfontosabb momentumait, de adatai között egyetlenegy sincs, ami a festett munkákra, festőasztalosok tevékenységére vagy esetleg nagyobb mennyiségű deszka vagy faanyag beszerzésére vonatkozna. Ezen a ponton hiányosak lehetnek a forrásai, de a szerző maga sem tulajdoníthatott jelentőséget s fontosságot a templomban található festett deszkáknak, mivel meg sem említi azokat dolgozatában.

A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a szabadszállási templom festett asztalosmunkái 1733 és 1741 között készülhettek. Egyébként ezt az átalakítást – nyilván azért, mert jelentős mértékű és milyenségű volt – szükségesnek tartották külön is megjelölni a karzat alsó gerendáján. Az 1733-ban elkezdett s majd egy évtizedig eltartó átalakítás – renoválás időszakában tudjuk leginkább elhelyezni az alapos előkészületeket igénylő (festő-asztalos ke-

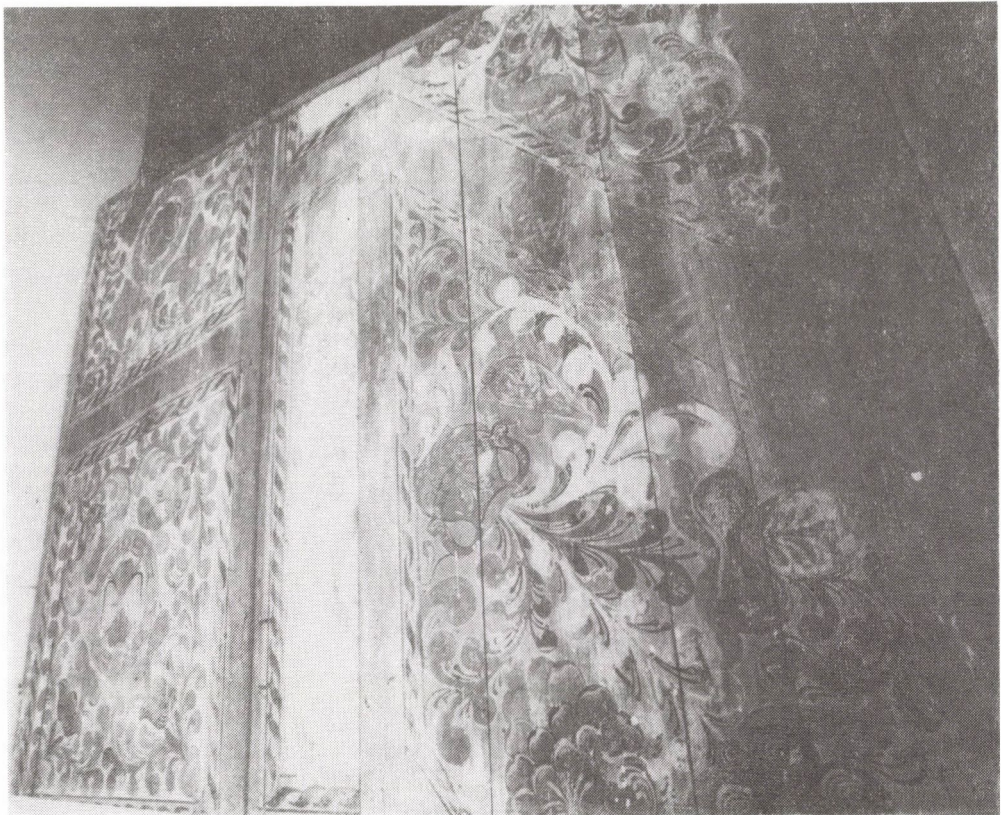
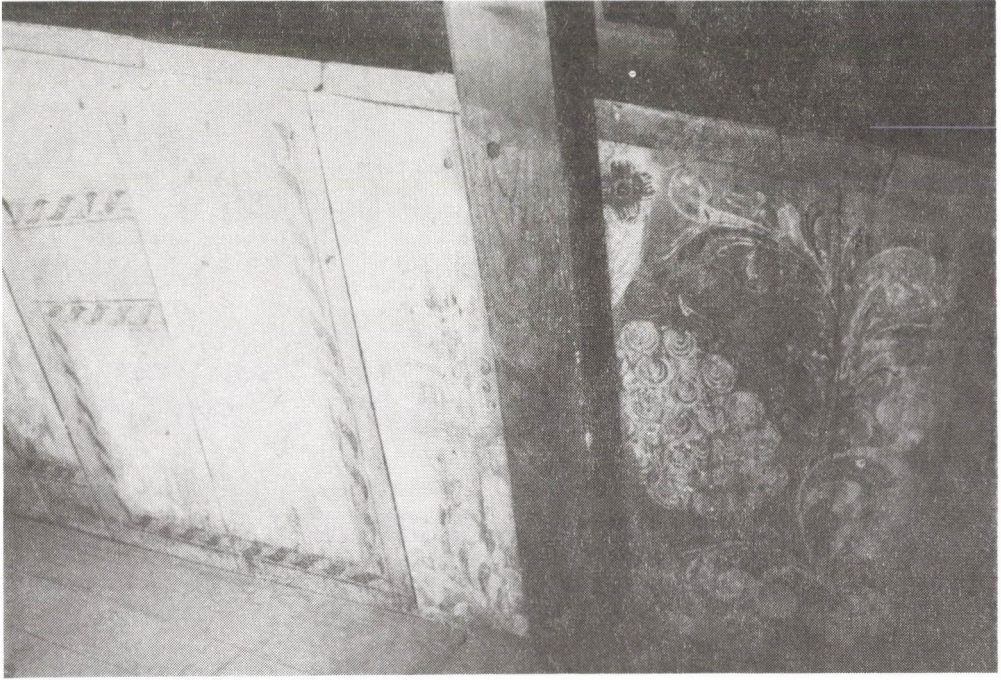

1. Elpusztult karzat-részlet, Nagykőrös, Református templom

2-4. Festett mennyezetkazetták,
Abony, Református templom

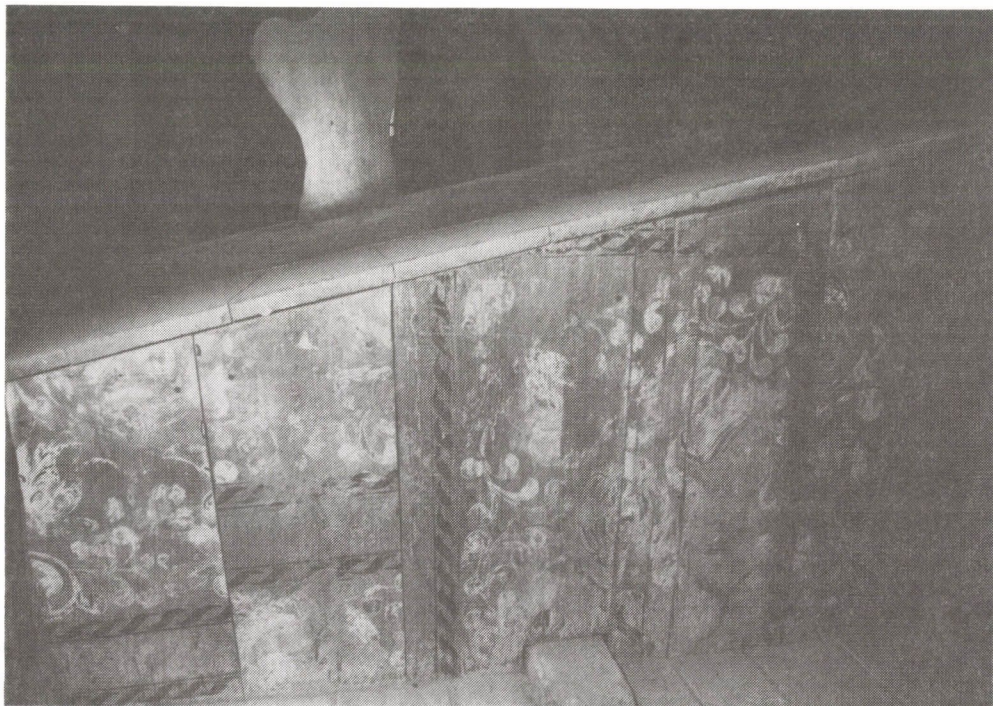

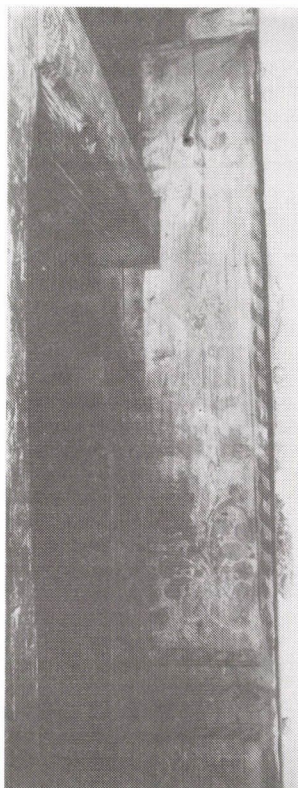
5-8. Festett mennyezet- és mellvéd töredé-
kek, Szabadszállás, Református templom

9-11. Festett mennyezet- és mellvéd töredékek, Szabadszállás, Református templom

resése, megbízása, a faanyagok kiválasztása, földolgozása, a festés elkészítése és az elkészült együttesek fölrakása) és nagy szakértelmet, szakmai hozzáértést kívánó festett asztalosmunkák megcsinálását is. A megrongálódott (beázás vagy tüzeset következtében) deszkák eredeti helyükről való leszedése és a karzat két oldalába építése később történhetett. Ha valóban a torony kialakításakor (1770-72), akkor elképzelhető, hogy az eltelt három évtized alatt megváltozott a szabadszállási reformátusok – vagy papjuk – ízlése, azaz már nem tartották elég reprezentatívnak az együttest. Noha még később, a 19. század elején is igyekeztek a református gyülekezetek festett és díszített asztalosmunkákkal ékesíteni, ünnepélyesebbé tenni a templomaikat – országszerte. Tehát az igény tovább élt; létezett a Duna-Tisza közén is a 19. század első felében. Időközben változtak ugyan a fölhasznált motívumegyüttesek és bizonyosfokú leegyszerűsödés (anyaghasználatban és takarékosabb díszítésben egyaránt) ugyancsak megfigyelhető. A Duna-Tisza közli munkák közül jól példázza ezt a folyamatot a Duna menti *Ordas* festett berendezése. Egy fennmaradt, hiteles adat szerint először 1785-86-ban *Szervácus Péter* nevű asztalos dolgozott Ordason. 1828-ban pedig *Turi József*. Ez utóbbi kezével hozhatók összefüggésbe a díszítés egyszerűsítettebb részletei, míg az előző mester munkái nem maradtak fenn.²⁵

A Szabadszálláson megmaradt deszkák különféle méretűek, ami következhet eredeti fölhasználásuk többféleségéből (más méretűek voltak a mennyezetkazetták, mint a mellvéddek vagy pad elők, s a festett oszlopok) és abból is, hogy másodlagos beépítésük során szükség szerint átszabták, földarabolták a megmaradt faanyagot. Az átvágást a fölfűrészelést ráadásul nem a szálirány mentén, hanem gyakran arra merőlegesen végezték. Esetlegesen-tetszőlegesen vagy alkalmi szükség szerint tehát, de semmiképpen nem úgy, hogy az egész együttesre, a valamikori egységes alkotásra a megmaradtból pontosan következtethetnének. Még az egyes eredeti méretek pontos megállapítására is kevés esélyünk maradt. A fatáblákon megőrződött három 49x114-119 cm nagyságú festett kazetta töredék és egy 86x83 cm nagyságú egész kazetta, valamint ez utóbbi deszkáján egy másik, 83 cm széles, nem teljes kazetta is. Mostani állapotában a leánykarzat bal oldalán, a nyílás mellett a falnál oszlopként szolgáló részleten fennmaradt kerettel közrefogva egy 134 cm hosszú festés-részlet. A festett kazetták eltérő nagysága és az a tény, hogy egy deszkára 2-3 kazettát is fölfestettek, összességében azt erősíti, hogy az egész együttes – a töredékekből sejthetően – tekintélyes méretű és mennyiségű is lehetett.

A fenyődeszkákat (bizonyosan másutt vásárolták s aztán szállították Szabadszállásra, mivel az Alföldön ritka lehetett az ilyen célra alkalmas fenyő) világos színű – sárga, fehér – enyves földfestékekkel alapozták s aztán festették föl megintcsak természetes festékösszetételű temperával a virágornamentikát, a különféle növényi motívumokat, együtteseket. A kazettákat, kazetta-részleteket, töredékeket 5 cm széles keret határolja: vékony belső, kompozíció felőli és vastagabb külső lénia között nyújtott „S” alakú, szintén feketével festett, széthúzott fonathoz hasonló motívumsor. Két töredéken azonban csupán 3 cm széles a keretelés. Ez a fekete keretelés az egyes kompozícióknak (itt érts: kazetták) a lehető legkarakteresebb elválasztását, valamint a motívumegyüttesek egységes körbefogását és egyúttal elkülönítését is jól biztosítja.

Az élénk színű, eredetileg tiszta színekkel festett, síkra komponált dekoratív kompozíciók egységesek; derűt, nyugalmat, színharmóniát áraszthattak. Mindezt jól kiemeli és ellenpontozza a tudatos eszközként használt fekete keretezés. A feketével lezárt világos felületű kazettákba a virág- és motívumegyütteseket főként kék-piros-zöld színekkel festették föl. Mára persze az eredeti színek erősen megkoptak, elhalványodtak. A beépítés során festett

felülükkel kifelé helyezték el a karzaton a töredékeket. Bízvást fölmerülhet a gyanú, hogy akár a karzaton – vagy esetleg a templomban más helyen – festett oldalukkal befelé, lefelé fordítva fölhasználtak további eredeti részleteket. Például a karzat bal oldalán mellvédként elhelyezett hosszú festett deszka alatti padozat alsó deszkája a mellvéddel azonos idejűnek tűnik. sőt a följárat fölé kilátszó élen zöldes festéknyomok látszanak. Végülis egészen addig nem lehet kizárni teljes biztonsággal további festett deszkák rejtőzködésének a reális lehetőségét, amíg alaposan át nem vizsgálunk minden szóbajöhető deszka- és faanyagot.

A kompozíciók „S” formájú, széthúzott fonatimitációs keretsisztémája az abonyi²⁶ és a tőki²⁷ református templom mennyezetkazettáinak befoglalásához áll legközelebb, hasonlít leginkább. Mindkettő az 1740-es évek legelején készült: A tőki együttes „R. KOMÁROMI ASZTALOS SZABÓ ISTVÁN ÉS MAGÁNÁL LÉVŐ ISTVÁNY ÉS JÁNOSNAK ÁLTALOK”. Több, mint negyven évvel korábban, már 1696-97-ben részben a nagykőrösi és a kiskunhalasi munkákat komáromi mester, „Komáromi Szőke Asztalos András” készítette. Az abonyi asztalosmunkák mesterét is a komáromi asztalosok között tételezi a legnagyobb biztonsággal Balogh Sándor.²⁸ Az azonban már erősen valószínűtlen, hogy a Nagykőrösön és Kiskunhalason dolgozott Komáromi Szőke Asztalos Andrásához esetleg valamilyen módon köze lehetne az 1740-es évek elején dolgozó (pl. Tök, Pest megye) R. Komáromi Asztalos Szabó Istvánnak „ÉS MAGÁNÁL LÉVŐ ISTVÁNY ÉS JÁNOSNAK”. (Ez utóbbiak valószínűleg segédei-segítői lehettek a mesternek, Asztalos Szabó Istvánnak.) Csupán annyit állíthatunk biztonsággal, hogy idegen területről való asztalosok (főleg komáromiak, révkomáromiak) dolgozhattak a Duna-Tisza közén. Azt persze nem zárhatjuk ki, hogy helyi, vagy közelben dolgozók ne működhetek volna közre a templomi festett asztalosmunkák készítésében. Ilyen helyi mester volt Nagykőrösön Himös János és ilyennek gondolom a szépen virágozó, azaz igényesen és jó színvonalon dolgozó *Farkas* mestert, aki az 1680-as évek közepén munkálkodott a kecskeméti református templomban. Talán szintén helyi mester volt az ordasi templomban 1785-86-ban dolgozó Szervácus Péter s a majd egy emberöltővel később ugyanott tevékenykedő Túri József is. Himös János, Farkas mester, Szervácus Péter és Túri József neve sem a közelben sem távolabbi vidékeken más munkákkal kapcsolatosan nem merült föl sem előbb, sem később. Így azt gondolhatjuk, hogy helyiek, kéznél lévők lehettek. Míg a Szőke Andrással Nagykőrösön együtt dolgozott Kolozsvári Jánost és Kolozsvári Istvánt – noha az ő nevük sem szerepel más munkáknál – vándorló mestereknek gondolhatjuk elsősorban. Élhetek s dolgozhattak tehát a Duna-Tisza közén is olyan jól képzett, országot-világot járt asztalosmesterek, akik alkalmasak lehettek képzettségük szerint akár egy-egy teljes templomi berendezés elkészítésére-kifestésére is. Az asztalos és a festőasztalos munkája szét is vált, el is különült gyakran, szinte külön mesterségekként jelentek meg az igénynövekedés és a specializálódás következtében. Erre jó, korai példa a nagykőrösi, ahol Mátyás mester elkészítette ugyan a tetőzetet és a mennyezetet, de a kifestést már Himös János végezte.

A szabadszállási református templomban fennmaradt töredékes emléanyag mesterét illetve mestereit bizonyos formai jegyek (pl. a határozott és egyéninek tűnő keretelés, a festés stílusa) alapján legnagyobb valószínűséggel a révkomáromi asztalosok között kereshetjük. Ha a megmaradt festett részleteket a feltehetően hasonló korú emlékekkel vetjük össze, rövidebb tájékozódás után is kizárhatjuk feltehető készítői köréből az Erdélyben,²⁹ a Felvidéken, Miskolcon³⁰ valamint az Ormánságban³¹ fennmaradt művekkel való rokonítás lehetőségét. Az említett területek ilyen munkáira részint jelentős, több évtizedig is dolgozó

asztalos- dinasztia (pl. Erdélyben, Kalotaszegen az Umlingok) nyomták rá a bélyegüket, másrészt pedig karakteresen elkülönülnek ikonográfiai tekintetben is. A szabadszállási emlékanyag díszített része csak és kizárólagosan virágomamentikából áll. Önmagán belül azonban meglehetősen változatosságot figyelhetünk meg. A leggazdagabb kazettadíszítő együttes: egy olasz korsós virágtő, amelynek közepén gránátalmát magába foglaló tulipán, a kompozíció jobb oldalán szőlőfürt, bal oldalán pedig sajátosan magyar tulipán helyezkedik el. A tulipán három fajta, hiszen a kétféle jellegzetesen magyar tulipán mellett Szabadszálláson megjelenik a hosszúkas, lantformájú keleti tulipán is.³² A szőlőfürt nemcsak az említett olasz korsós kompozícióban fordul elő, hanem kazettasarkokban szívből induló virágminta középpontjában is, két leveles ágatól közrefogva. Ugyanilyen díszítő, kazetta-kitöltő szerepkörben a szőlőfürt helyén, a minta középpontjában leggyakrabban tulipán jelenik meg, de előfordul egy négylevelű, hegyesvégű virág is. A kazetták középpontjában, a négy sarkból indított virágminták között legtöbbször koszorúval körbevett rozetta található.

A virágok mellett igen erőteljesen (igaz, rutinosan is), erős duktusokkal festett stilizált leveles ágak és kis hajlékony kacsok jelennek meg. Ezek szinte örvénylő, visszahajló-kunkorodó formája a nagykőrösi református templom elpusztult karzatának rajzban fennmaradt részletét is fölidézi³³ azzal az egyértelmű sugallattal, hogy valószínűleg 1696-ban készült nagykőrösi munkától időben sem eshet túl messzire, legföljebb néhány évtizednyi távolságra a szabadszállási elkészülése.

A szabadszállási töredékek bizonyos motívum-rokonságok, a kompozíciók típusa és a jellegzetes kazetta-keretelési szisztéma alapján a Vilonya (1720-28), Sóly (1724), Abony (1740 előtt), Tök (1740) és Mezőcsát (1746) templomi festett asztalosmunkáinak sorába illeszkednek. Egyes motívumai (szőlőfürt, rozetta, keleti tulipán) közel állnak a sólyi és vilonyai mesterek kezemunkájához,³⁴ mintha a komáromi mesterektől tanult asztalosok későbbi művei, motívumai lennének. A kazetták rajza, a keretelés és főként a szőlőfürt-motívum egyezése miatt a később Mezőcsáton³⁵ dolgozó komáromiak 1740 körüli munkájának is tarthatjuk a szabadszállási Mindeből annyi stíluskritikai alapon föltétlenül bizonyos, hogy csak és kizárólag a komáromi mesterek munkálkodásának és stílusának körében lehet elhelyezni a szabadszállási festett fatáblákat.

JEGYZETEK

1. TOMBOR I.: Magyarországi festett fameny-nyezetek. Bp. 1966. (Ezentúl: Tombor. 1966.)

2. V.ö.: B. BOBROVSZKY I.: A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen). Bp. 1980. (Ezentúl: B. Bobrovsky, 1980.)

3. BATÁRI F.: Régi török szőnyegek Kecskeméten. Katona József Múzeum, 1981. szept. 20-dec. 20-ig. Katalógus, 24.

4. B. KOROKNAY É.: Alföldi városok könyvkötőművészete. Kecskemét, 1955. 20. 10 képpel

5. SÜMEGI Gy.: Bács-Kiskun művészettörténete 8: A kúriától az útszéli keresztig. Forrás, 1976/10. 94-96.; SÜMEGI Gy.: „Valami paraszt” faragta. Forrás, 1978/7-8. 79-81.

6. A Kiskunság népművészete. Szerk.: Korkes Zsuzsanna és Péter László. Szeged, 1980.; LÜKÖ G.: Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kecskemét, 1983. 324.

7. NOVÁK L.-SZTRINKÓ I.: Mezővárosi népművészet. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd. Az

Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykőrös, 1982. (A továbbiakban: Novák-Sztrinkó, 1982.)

8. BALOGH S.: Abony történeti és művészeti emlékei (1450-1741). Ceglédi Füzetek 21. Szerk.: Kocsis Gyula. Cegléd, 1977. 51-62. és képek (Ezentúl: Balogh, 1977.)

9. Novák-Sztrinkó, 1982. 3., 8., 9. kép.

10. B. Bobrovsky, 1980. 20-21.

11. Uo. — Révkomáromi Szőke András, Kolozsvári János, Kolozsvári István és az őket Nagykőrösi működésekben megelőző Himös János sem Tombor összefoglalójában (Tombor. 1966.) sem Novák-Sztrinkó közös munkájában (Novák-Sztrinkó, 1982.) nem szerepelnek.

12. Tombor, 1966. 45.

13. Uo. 44.

14. BICZÓ P.: Bács-Kiskun művészettörténete 5: Építész a XVI-XVII. században. Forrás, 1976/5. 94-95. (Ezentúl: Biczó: Építész, 1976.)

15. Uo.

16. SÜMEGI Gy.: Bács-Kiskun művészettörténete 9: A romantika idején. Forrás, 1976/11. 94-96. Ugyanezen folyóirat-szamban az esküvői jelenet reprodukálva: B/3. Színesben közli mindkét képet: Novák-Sztrinkó, 1982. Képek B/C/

17. Tombor, 1966. 44.

18. Természetesen alapos levéltári, művészettörténeti-topográfiai kutatások szükségesek e feltételek és sejtések bizonyításához Bács-Kiskun megyében is.

19. V.ö.: Tombor, 1966. 44. és Balogh, 1977. 51-62.

20. SÜMEGI Gy.: Tizennyolcadik századi mennyezetzakatták Szabadszálláson. Petőfi Népe, 1981. július 5.

21. A szabadszállási templomhoz lásd: KOVÁTS J. I.: Magyar református templomok. Bp. 1942. 88. és 412.; GENTHON I.: Magyarországi művészeti emlékei II. Bp. 1961. 258.; PÁLL L.: A szabadszállási református egyház története. Szabadszállás, 1968. 83. Kézirat. Katona József Múzeum Néprajzi Adattár 118. 79. (Ezentúl: Páll, 1968.)

22. Páll, 1968. 5.

23. U.o. 19-20.

24. U.o.: 12-14.

25. Tombor, 1966. 46., 215.

26. V.ö.: Tombor, 1966. 108. és IX. tábla 1.; valamint Balogh, 1977. 51-62. és képek

27. Tombor, 1966. 202. és VI. tábla

28. Balogh, 1977. 62.

29. Lásd pl. KELEMEN L.: Művészettörténeti tanulmányok I. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.; VILHELM K.: Festett famennyezetek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.; – Erdély igen gazdag anyagához új, Tombor mongoráfiáját kiegészítő, fontos adatokat közöl BOROS J.: Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI-XVIII. században. Művészettörténeti Értesítő, 1982/2. 120-134.

30. KOVÁCS B.: A noszvaji templom festett famennyezete. Eger, 1965. (Klny. az Egri Múzeum 1965. évi III./ évkönyvéből); SZABADFALVI J.: A megyeszéki festett asztalosmunkák 1735-ből. Miskolc, 1980. (Borsodi Kismongoráfiák 9).

31. Műemlékeink I. Ormánsági festett famennyezett református templomok. Pécs, 1975. 16.

32. KRESZ M.: Virág és népművészet. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. É.n. 14. (Ezentúl: Kresz, Virág).

33. Tombor, 1966. 45. 8. ábra

34. V.ö.: Tombor, 1966. IV., V. tábla. Lásd még Népművészetünk története. Katalógus. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. 1971. 12., 13. kép.

35. A mezőcsáti (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 1746) mennyezeten és 20 karzat-táblán, 14 tartóoszlopot az Iparművészeti Múzeum őrzi (leltári szám: 5.469).

36. A díszítési jellegzetességek és festésmódjuk szerint a szabadszállási festett töredékek kompozíciók két fő (A, B) és egy altípusba (C) sorolhatók. A-típus: középen rozettás, sarkos elrendezésű. Keretelése azonos, színei visszafogottak, halványak, a kék, zöld és halványpiros mellett a virágokon és kereteken egyaránt megjelenik a fekete. A kazetták centrális elrendezésűek. A középpontban legtöbbször olasz koszorúba foglalt rozetta (a bejárat fölötti baloldali – B – részt melvéd

– M – előzi meg, a jobb oldalon – J – ez hiányzik); M/I., M/II., M/III., B 6., J 10. – alsó és felső kazetta –, vagy három virág (B 3) jelenik meg. A sarokindítás szívből kinövő, általában háromágú virágtő egyenes középtengellyel, rajta lantformájú keleti (a töredékek számozása a karzat elejétől hátrafelé: B6., J6) vagy különböző magyar tulipánok (M/I., B3., J3., J4., J7., J9., J10), szőlőfürt-szerű motívum (Oszlop, a karzat bal oldalán, hátul, J1.), négylevelű forgórózsza (M/III.), lilium (M/II., B6.), Luther-rózsza (J10. – a felső) stb. A virágtövek a sarokból szívből indulnak és leveles ágaik mindig a centrum, a tábla középpontja felé fordulnak. A táblák nagy részét kitöltő kanyargó-csavardó akuntuszágak, stílizált leveles indák, virágszárak, kacsok határozott duktusokkal erőteljesen és karakteresen festettek. A táblák kompozíciója központos, centrális, ugyanakkor a sarokindítások, a háromágú virágtövek főtengelyesek, tengelyesen szimmetrikusak. A motívumok elhelyezkedése áttekinthető, a virágok, indák mellett s között a fadecska festetlen. Az olasz koszorú, a rozetták, a több változatban megjelenő tulipán, a szőlőfürt nemcsak a régi stílusú magyar népművészet karakteresen jellegzetes motívumkincse, hanem azon belül a komáromi bútorművesség első, a 18. század első felére eső stílusperiódusának is jellemzői. A motívumok időben és térben közeli analógiáit régi dunántúli hímzésekben is fellelhetjük.

A másik típusba (B) tartozik az olasz korszak kazetta-töredék (J8.) színei és a motívumok rajza szerint egyaránt. Az élénk piros és kék levél és virágfestés s a középtengelyes, de ugyanakkor mégis asszimmetrikus kompozíció egyértelműen elkülönül a többtől. Elmarad a szíves virágtő-sarokindítás és az olasz kancsó is ferdén, oldalával ül a keret vízszintesen a nem derékszögű, hanem ferde keretben. Az olasz korszóból kinövő virágtő virágai gazdagon színezettek, szinte kicsattanóan teltek és dúsak. Tulipánba foglalt szőlőfürt az enyhén hajló középső száron, jobbra gránátalma fűrt, balra pedig szélesre széthajló külső levelekben élénkpiros, középen benyomódó alsó szírom(levélen?) oldalnézetes fehér virággal. A sarokba fölklunkorodó leveles ágon alul az olasz korszok mellett egy hosszúkás, piros végű, megkopott színű, fehéres gyümölcs (?). E töredékeket a motívum-együttesének gazdagsága, rajzi érettsége és színezésbeli sajátossága a szabadszállási töredékek sorában mesterművé, a legmagasabb szintű munkává emeli.

A 2-3 kazettát tartalmazó hosszabb festett deszkák eredeti helyét leginkább a 9,46 m hosszú karzaton, festett melvédként beépítve, az oszlopot (O) pedig festett oszlopként tételezhetjük a legnagyobb biztonsággal. Az olasz korszok, ferdén kereket kazettatöredéket a karzatalján, a bejárat fölött lehet elsősorban elképzelni. A gyümölcsök, a rajta megjelenő gyümölcsfürtök ott, a ki s bejáró hívek feje fölött közvetlenül is erősíthetők a példázatot; „hitünkben gyümölcsözők legyünk”. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy az olasz korszok együttes szószék melvédén (vagy esetleg hangvetőként) szerepelt volna eredeti funkciójában, ahogy a táblák padelőként (pl. J10.) vagy esetleg mennyezeten is lehettek.

A két meghatározó típus (A, B) mellett egy altípust még elkülöníthetünk a díszítési mód és motívumai alapján, annak ellenére, hogy csupán két festett kazetta keskeny töredékén (B4., B5.) főnn-

maradt festésből indulhatunk csupán ki, A keretelése vékonyabb, mint az A és B típusnak, mindössze egymástól 3 cm távolságra lévő fekete sávok közötti jelennek meg az apró, sűrűn festett „S” sorok. Sarkában szivből leveles ágak, kicsik, aprólkosan festettek, rajzuk és festésmódjuk révén a tóki mennyezetkazetták sárokindításához állnak a legközelebb. A B4. töredék-kazetta fő motívuma a sarokból indított, egymással szembeforduló, a középpont felé néző nagyméretű, részletezetten megrajzolt, sajátosan magyar tulipán. (V.ö.: Kresz, Virág, 14. 4.) A B5. festett deszkán egy a nagy virágaival a kazetta oldalai felé forduló, Szabadszálláson egyedüli kompozíciót fedezhetünk föl. Színeiben (kék, bordó, fekete, zöld) is eltérő a többi töredék színezésétől. A soklevelű, szélesre tárt szirmú oldalnézetes (itt mintha a két nézőpont, az oldal- s felülnézet összevonva jelentkezne)

tulipán kelyhében gránátalma ül; tehát a virág özszerakott, kétnemű. A szélesre hajló tulipán-forma a zabolai (Háromszék vm.) 1772-es tulipán-motívumával mutat térben ugyan távoli, de jellegében igenis közeli rokonságot (lásd: Tombor, 1966, 24.).

A B és C típus díszítési módja, az A típustól elütő, ugyanakkor önmagában karakteres és jellemző motívum-rajzai, a színezés sajátosságai fölvetik azt a lehetőséget, hogy a szabadszállási munkák nem egy festőasztalos alkotásai és esetleg nem is azonos időben készültek. A korábbiaknak mindenképpen az A típushoz tartozó töredékek látszanak (1740 körüliek), míg a B és C kategóriákba soroltak akár évtizedekkel később, a 18. század második harmadának a végén, 1770 körül készülhettek. Mindenképpen 1772, az új torony megépítése és a templom végelesen kialakított belső, térbeli elrendezésének befejezéséig.

György Sümegi: Bemalte Tischlerarbeiten in der evangelisch-reformierten Kirche von Szabadszállás

In der Fachbüchern und Aufsätzen über die bemalten Holzdecken in den ungarischen Kirchen begegnet man nur höchst selten Hinweisen und Angaben in bezug auf Denkmäler im Donau-Theiß-Zwischenstromland. Dabei ist es eindeutig belegt, daß es solche Denkmäler – auch wenn die frühesten Werke während der Türkenzeit beschädigt, eventuell sogar vernichtet wurden – auch im Donau-Theiß-Zwischenstromland gab.

Nach der Vertreibung der Türken (1686) ließen die Calvinisten nun wieder bemalte Tischlerarbeiten sowohl in den neu errichteten Kirchen als auch in den wiederhergestellten anfertigen.

Die Erforschung der ungarischen Volkskunst und Kunstgeschichte erlebte in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts einen Aufschwung, die Geschichte der Kunst und Volkskunst im besagten Gebiet wurde umfassender und tiefergehend als früher erschlossen. Die entdeckende Behandlung gewisser Denkmalzyklen der sakralen Kunst (z.B. der Madonnen von Kleinkumanien, Geschnitzten Holzkruzifixe an den Straßen) lenkte die Aufmerksamkeit auf die Erforschung verwandter Denkmäler und anderer sakraler Kunstgattungen.

Wie die Zahl der Calvinisten wuchs und ihre Kirchenbautätigkeit zunahm, so wurde auch das Bedürfnis größer, das Innere der Kirchen (die Decken, Emporen, Gestühle, Kanzeln, Kanzelkronen, Brüstungen usw.) mit bemalten Tischlerarbeiten zu verzieren.

Die Decke der H1.-Ladislau-Kirche in Nagykőrös wurde ab 1632 von János Himös bemalt, das Kirchenmöbel wurde ebenfalls von einem ortsansässigen Tischler, Mihály Faragó, gemacht. Nach 1668 wurde diese Kirche von den Calvinisten übernommen, die sie um einen Anbau erweiterten. Für das „Böden und Bemalen“ der Kirche wurden im Jahre 1696 András Szőke aus Révkomárom sowie János Kolozsvári und István Kolozsvári angestellt. Auf die Holzbretter der Empore in der evangelisch-reformierten Kirche von Kecskemét malte Meister Farkas 1684 und 1695 „schöne Blumen“. In Kiskunhalas arbeitete Komáromi Szőke Asztalos András in den Jahren 1696 und 1697.

Solche Arbeiten wurden zunächst meist nur von der großen Gemeinden bestellt und blieben erst Einzelercheinungen. Dann kam aber die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts, die die entscheidendste Periode und die wichtigste Zeit für die Verbreitung der bemalten Tischlerarbeiten in der Kirchen des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes wurde.

Die mehr als 10 m² große Tischlerarbeit, die in der Mädchenempore der kalvinistischen Kirche von Szabadszállás eingebaut ist, stammt aus dem Jahrzehnt zwischen 1733 und 1741 und gehörte damals bestimmt zu einer zusammenhängenden und ein einheitliches Ganzes darstellenden bemalten Decke bzw. Brüstung. Die bemalten Fragmente in Szabadszállás sind Kassetten- und Brüstungs- sowie Kirchengestühlteile. Die Größe und die Färbung ihrer Motive, die sonstigen Maßangaben, die unterschiedliche Art der Fassung lassen darauf schließen, daß die als Ensemble erhaltenen Fragmente nicht zu derselben Zeit entstanden. Aufgrund bestimmter Formmerkmale (der sicheren, individuellen Fassung, des Malstils) ist (oder sind) der (oder die) Meister, der (die) die Werke in Szabadszállás schuf(en) – mit größter Wahrscheinlichkeit – unter den Tischlern von Révkomárom, oder unter den Meistern, die deren Stil angingen, zu finden.

Die Denkmäler von Szabadszállás sind ausschließlich mit Blumenornamenten verziert. Unter den Motivgruppen sind Kompositionen mit italienischem Krug, Granatapfel, dreierlei Tulpen und Weintrauben anzutreffen.

In der Reihe der bemalten Tischlerarbeiten in Kirchen, die im Donau-Theiß-Zwischenstromland erhalten sind, stellen (nach den Tischlerarbeiten von Abony) die von Szabadszállás das wichtigste Werkensemble dar. Durch die Motive, die Malart von hohem Niveau ist das hier und jetzt zum ersten Male behandelte Fragmentenensemble ein wichtiges Denkmal der sakralen Volkskunst dieser Gegend.

A jelentős építetők közé tartozó Zichyek az 1630-as évektől kezdve a Dunántúl nyugati felében szerzett birtokaikkal kerültek a magyarországi nagybirtokosok közé. Oroszvár és Lébényszentmiklós uradalmai mellé a század közepén kapták meg a Veszprém megyei Nagyvázsony és Várpalota várait, az azokhoz tartozó falvakkal és mezővárosokkal és szereztek házat Győrött, Pápán és Pozsonyban¹. Az 1650-es években jutottak a Komárom megyei Csicsó britokába, ahol azonnal építkezni kezdtek. Ennek az építkezésnek tanúja az az öt tusrajz, amely a család levéltárában, a csicsói birtokkal kapcsolatos iratok között maradt meg. A rajzok közül kettő az ott emelt kastély, három pedig a templom terve.

A Komáromtól nyugat felé, a Duna mentén fekvő falu eredetileg a komáromi vár tartozéka volt, a 16. századtól királyi adomány alapján győri és komáromi várkapitányok kapták meg zálogbirtokként. A Zichy család kezére először 1630-ban került, ekkor kapta I. Pál győri vicegenerális, több más faluval, szintén zálogként. A komáromi várbirtokból kiemelt kisebb uradalmat III. Ferdinánd király 1650-ben visszaváltotta és Johann Christoph Puchheim grófnak adományozta. Az ő Adolf nevű fia engedte át 1657-ben Zichy Pál fiának, az ugyancsak a győri vicegenerális tisztjét viselő Istvánnak, aki azt 1659-ben ötvenhét-ezer forint ellenében végleg megszerezte a kincstártól². Az ekkor kiadott királyi adománylevélben kapott engedélyt arra, hogy Csicsón, vagy az ahhoz tartozó uradalom más, arra alkalmas helyén kastélyt építtessen.

A csicsói uradalom és a központjában azt követően, 1660 körül felépített kastély később is a Zichyek birtokában maradt. A múlt század közepén örökségképpen a Waldstein grófoké lett³. Szép kastélyáról – amely a szlovák műemlékjegyzék szerint 1776-ból származik és a 19. század első felében épült át jelenlegi klasszicista formájára – Vályi András 1796-ban megjelent, országleíró lexikonja emlékezik meg először⁴. Az 1858-ban a már Waldstein birtokban levő kastélyról Ipolyi Arnold akkor azt írta, hogy „a hely angol kertjéről s régi átalakított kastélyáról nevezetes” és hogy „az itteni régibb kastély egykor szinte vízárkokkal és tornyokkal védett várda volt”⁵.

A vízesárokkel és tornyokkal védett kastélyt ábrázoló két 17. századi rajz közül az elsőn, amely nagyméretű, kettőszakadt papíron van, magastornyú és emeletes épület színezett képe látható (12. kép), a négybe hajtott másikon pedig ugyanannak az épületnek az alaprajza, körülötte négy sarokbástyával megépített külső fallal és az azokhoz csatlakozó épületekkel. Ugyanennek a lapnak a felső részén a középső tornyos ház emeleti alaprajzát és az első rajzhoz viszonyítva leegyszerűsített homlokzatát ábráztolták (13. kép). A rajzokon évszám nincs, az elsőn felirat sem található. A második hátán a „Delineatio Castelli Csicsoiensis” felirat, magán a rajzon az egyes helyiségekbe azok nevét írták be németül, az alsó felén pedig öl méretű léptékvonal felett látható a rajzot készítő aláírása: „Mathias Lengerer Bürger Maur Master in Comorra alta”⁶.

A rajzok mellett 1673 és 1679 között készült építési iratok, különböző mesteremberekkel kötött szerződések és elszámolások vannak. Ezekhez a szerződésekhez kapcsolható a második rajz, s eszerint az az 1670-es években folytatott építkezés terve, az első pedig a kastély főépületének feltételezhetően azt a formáját mutatja, amelybe az 1659-ben kapott királyi engedély alapján azt Zichy István építtette.

A két rajz közül a meglehetősen naív módon kiállított és színezett első – amint arról már szó esett – az emeletes és tornyos középső lakóházat ábrázolja, a külső védőöv nélkül. A rajzon a főhomlokzat földszintjén háromszakaszos, nyitott tornác van, amely felett az emeleten egy nyitott ív és két ablak foglal helyet. A homlokzat bal szélén ötemeletes torony emelkedik, jobb sarkán sokszög alaprajzú, hagymasisakos kis torony helyezkedik el. A bal oldali nagy torony alsó két szintjén kisebb, a következő kettőn nagyobb ablakok, ötödik szintjén körüljárható és bábos korlátos erkély, a hatodikon óraszámplap van. A hagyma formájú toronysisak egymás feletti két szakasza között szintén bábos korlátos, mind a négy oldalra nyitott és árkádos szint emelkedett. A sisak tetejét két szarvasagancs közötti félhold díszítette, amely a Zichy család címerére emlékeztet, ott ugyanis rövidszárú kereszt foglal helyet a félhold helyett.

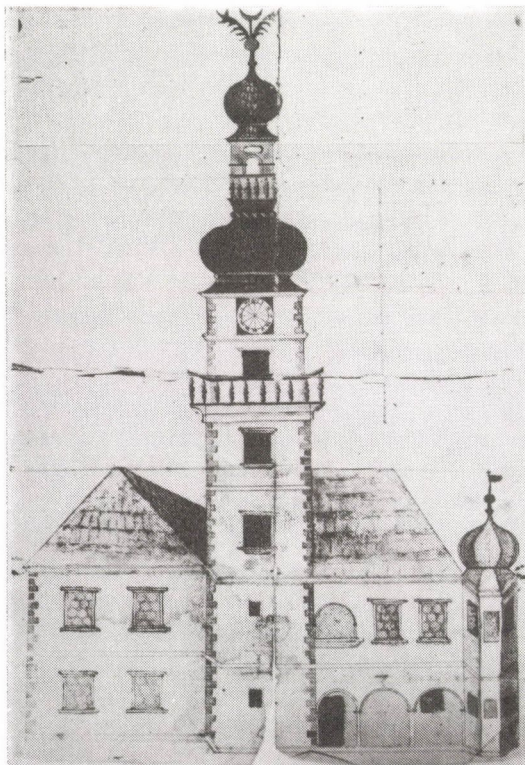
A rajz bal oldalán az épület rövidebb homlokzata látható, kissé torzan befordítva, rajta egymás felett két-két ablak, s a párkány felett a tető lekontyolt vége. Az épületet rajzolója fehérre meszelt állapotban ábrázolta, a nagy torony sarkain kék színű, festett kváderezést, szintjeik között egyszerű vakolatsávot, a tető alatt pedig tagozott párkányt rajzolt. Az ablakokat könyöklős és szemöldökpárkányos keretek szegélyezik, bennük az üvegezés kerek tárcsákból készült. A rajz szerint az épület feletti tetőn és a nagy torony hagymasisakján fazsindely fedés volt, a kisebb torony sisakját bádoggal borították.

A festői megjelenésű, földszintjén árkádos homlokzatú, nagy és kis toronnyal ellátott kúriát már építése idején körülvette a második rajzon látható, négysarokbástyás külső védőöv, s azon kívül az Ipolyi által említett vizesárok. Ezek nélkül abban a korban nem felelt volna meg a kastély fogalmának. A török kiűzéseig, az 1690-es évekig kastély szavunk kivétel nélkül fallal és árokkal övezett földesúri lakóhelyet jelentett, amely váratlan támadás ellen fegyveresen védhető volt. Építésüket ezért kötötték uralkodói engedélyhez, amint az a csicsói kastély esetében is történt.

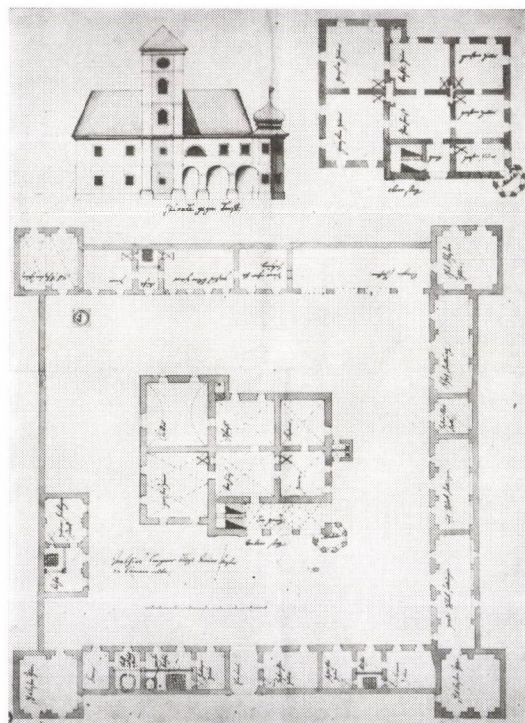
A második rajzon a négysarokbástyás védőövet, az ahhoz épített belső szárnyakkal és az udvar közepén álló, tornyos lakóépülettel, a tulajdonképpeni kúriával ábrázolta Lengere Máttyás komáromi kőművesmester.

A kastély bejárata a lap alján ábrázolt szárny közepén látható, attól balra – a helyiségekbe beírt, német nyelvű elnevezések alapján – a külső falra támaszkodó szárnyban négy egységből álló részben egy fűthető szoba, a nagy konyha, a kenyérsütő kemence és egy kamra foglalt helyet, jobbra a boltozott kapualjból nyílóan az udvarbíró megint csak négy helyiségből álló lakása, két fűthető szoba, konyha és egy további szoba vagy kamra. A sarkokon elhelyezkedő és a külső falak elé kinyúló, boltozott bástyák terében, akárcsak a hátsókban, gabonát tároltak. Az udvart határoló jobb oldali szárnyban istállók voltak, egymás után két lovaknak, egy kisebb az udvarbíró lovainak és egy a teheneknek. A hátsó szárnyban jobbra nyitott, pilléres kocsiszín foglalt helyet, középen újabb, négy helyiséges lakórész kisebb konyhával, bal szélén pedig egy „grosser bilier zimmer”, a tekepálya helye. Az udvar bal oldali zárófalához két helyiséges kis épület támaszkodott, amely konyhából és fűthető szobából állt. A hátsó szárny kivételével valamennyi helyiség felett fiókos dongaboltozatot jelölt Mathias Lengere mester. Az udvar bal hátsó sarkában volt a kút.

A középen elhelyezkedő lakóház az előző, színezett rajzon ábrázolt épületnek felel meg, azzal a különbséggel, hogy amíg ott a kikövetkeztethető alaprajz még csak a nagy és a kis torony között elhelyezkedő helyiségeket tartalmazhatta, ezen a rajzon a nagy toronytól balra további két helyiség van. A földszinten a tornácról előtér nyílik, abból balra kisebb, jobbra nagyobb szoba, mindhármat fiókos dongaboltozat fedi. A hátsó traktusban két,

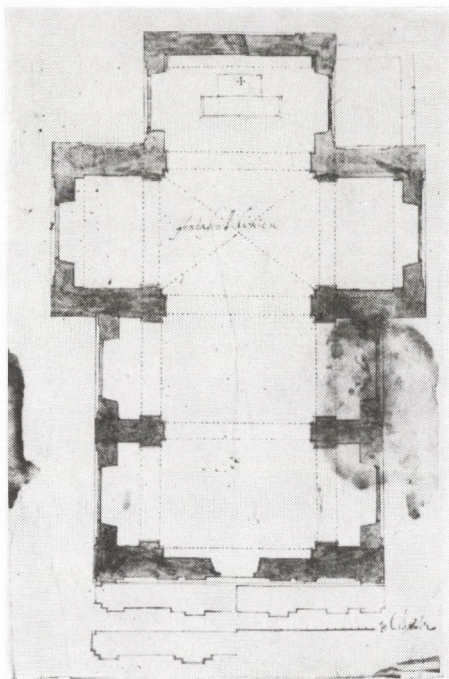

12. A csicsói kastély főépülete 1660 körül

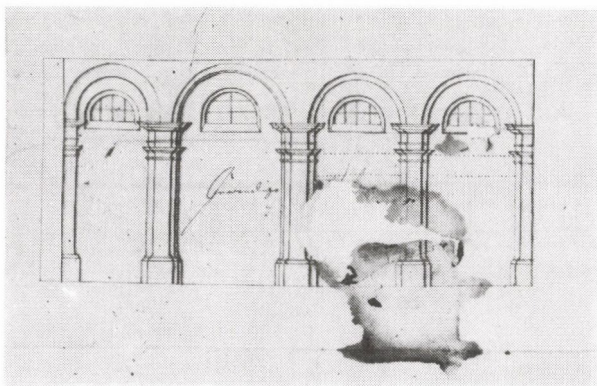

13. A kastély alaprajza és főépületének homlokzata az 1670-es években

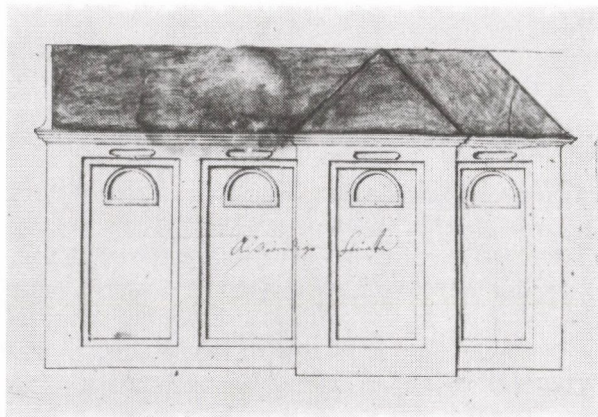

14. A csicsói templom tervezett alaprajza, 1660 körül

15. A templom hosszmetezete

16. A templom oldalhomlokzata

ugyancsak fiókos dongával fedett kamrát és egy dongaboltozatos pincét jelölt a kőművesmester. Az emeletre a nagy toronyban vezetett fel lépcső, két karral. Érzézésénél előtt volt, kifelé nyitott ívű nyílással, ahogy ez a lap jobb felső sarkában elhelyezett emeleti alaprajzon látható. Ennek alaprajzi beosztása megegyezik a földszintivel. Valamennyi helyisége lakás céljára szolgált, de a földszinti tornác felett is volt egy további szobája, ebből lehetett megközelíteni a kis torony belső részét. Az utóbbit „Rundeln” elnevezéssel illeték. A földszinti előtérből hátul és az épület jobb oldalán kívülről árnyékszékek voltak, az emeleten a hátsó traktusból nyíló árnyékszék a földszinti felett volt.

A rajz bal felső sarkában levő homlokzat a korábbi ábrázolástól több lényeges ponton eltérő képet mutat. A legfeltűnőbb különbség a nagy torony formájában mutatkozik. Eltűnt róla a galériás, órás és hagymasisakos felső rész, felülete egyszerű barokk vakolatarchitektúrát kapott, két felső szintjének ablakai már íves záródásúak, a legfelső emeleten ökörszem ablak látható, tetejét egyszerű gúlisak fedi. A kis torony hagymasisakja megmaradt. Az ablakokat mindenütt sima vakolatkeret övezi.

A lapon az udvart körülvevő épületek homlokzatait nem ábrázolták, feltételezhetően azok a főépülethez hasonlóak voltak.

A két rajz arról tanúskodik, hogy a 17. század közepén emelt kastély alapformája későreneszánsz volt, a magyarországi kastélyokhoz hasonlóan az új barokk stílus még alig jelentkezett rajta. A reneszánsz jelleget elsősorban a második rajzon ábrázolt, négysarokbástyás külső épületöv biztosította. Bástyái – és ez is a magyarországi későreneszánsz kastélyok jellemzői közé tartozott – már nem azok eredeti rendeltetése, tehát a védelem érdekében épültek, nem voltak rajtuk lőrések és falaik sem voltak vastagok, mint ahogy az egész kastélyt körülvevő falak sem vastagabbak a belsőknél. Ez a négysarokbástyás elrendezés, amely az Alpoktól északra az itáliai „villa bastionata” mintájára, olasz építészek közreműködésével terjedt el⁷, alaprajzi és tömegformálási eszköz volt csupán, a 17. század közepén működő komáromi mester mintakönyvek alapján tervezhette, mint ahogy a megrendelő Zichy István is ezt várta tőle.

A főépület formálása is reneszánsz jellegű, annak ellenére, hogy a tornyokon már a közismerten barokkos hagymasisakok láthatók. Az első rajzon ábrázolt ablakok és a sarokarmírozások, a nagy torony galériáinak bábos korlátjai, mind-mind a reneszánsz formavilágából valók, a második rajz homlokzati ábráján is csupán a nagyobbik torony felületének kezelése és az ablakok vakolatkeretelése mutatnak barokk formákat.

A rajzok mellett levő iratok közül az első 1673 április 9-én kelt Győrről és egy Hans Reischer nevű ottani téglavetővel kötött szerződést tartalmaz⁸. A második „Michl Gerber Maurer Mäister”-rel a kastély átalakításának kőművesmunkáira 1673 augusztus 20-án kötött szerződés, rajta az 1674 július közepéig kifizetett munkabérek jegyzékével. Fízt a szerződést már az ifjabb Zichy István kötötte⁹. Ugyanő 1674 augusztus 6-án újabb szerződéssel az istállók építésével bízta meg Gerbert, amelyet a dátumok szerint rávezetett összegekkel 1676 szeptemberéig fizettek ki neki. A munkához a mester német nyelvű, tételes költségvetést készített¹⁰. A kastély második rajzán, a jobb oldali külső falakhoz támaszkodó istállók ezek szerint 1674 és 1676 között épültek. Fennmaradt még az építkezés utolsó szakaszát jelző, a Thürels nevű komáromi lakatosmesterrel, a meg nem nevezett üvegesel – aki valószínűleg egy másik, évszám nélküli szerződés szerint az ugyancsak komáromi Adolph Erig volt – és a Jeremias Hornung asztalossal kötött szerződés is¹¹. Mindezek a második rajzot aláíró, Mathias Lengerer által tervezett átépítéshez tartoztak.

A csicsói kastély építését ifjabb Zichy István 1678-tól folytatta. A következő esztendő május 17-én Borza János kőművessel kötött szerződése az elmúlt évben emelt falak vakolásáról és újabb építkezésekről szól: „En Ifjabbik Zichy Istvan. Adom tuttara mindeneknek a kiknek illik hogy Ezen Borza János böcsületes fundáló Mesterrel alkuttam megh ilyen formán. Az Tornyt az kéménél kétt ölell fellyebb viszi, az Négy Bátyát Négy Szeglethén Más fél ölell az Edgyik Bátyában valo Botot is. és az Rundélt földtől fogva foll viszi. S az Tavalí Épületemmel edgyütt Megh vakolni Minden hozzá tartozando keő Mivés Munkával, ugy hogy allandó légyen tartozzék megh Epiteni, és megh csinálni. Kiért En is ugy mint mind Ezekért az Munkakért atallyában tartozom Neki Száz Tallerokat fizetni és Egy Mutt Búzá. Holott penigh olly Épületet tenni fellyül Emletet fundalo Mestér melly allando nem volna, tartozik maga kötségén uyonna foly vinni. Mellynek Nagyobb bizonyására; Mellynek Nagyobb bizonyására (kétszer írva!) Ezen Fundáló Mester is atta Ezen Levelit keze írásával Megh erősítvén. Actum Csicso Die 17 May Anno 1679. Johannes Borza”.¹²

Végül az utolsó, újból dátum nélküli, 17. századi irat a csicsói uradalmi sörfőzőház tetőzetének újjáépítéséhez készített anyagkimutatás, amelynek aláírója „Philippus Saller kaÿs: Zimmermeister in Comorn”.¹³ Az iratköteg záró darabja a következő század elejéről származik és Joannes Votora kőművesmesternek a lóistálló építéséért 1719-ben kifizetett összegek felsorolását tartalmazza.¹⁴

Az iratok között a kastély két rajza mellett további három a ma is álló, 1660-ban idősebb Zichy István által építtetett plébániatemplom terve.¹⁵ Közülük az első latin kereszt alaprajzú templomot ábrázol, pirosra festett, tehát tervezett falakkal, belsejében a „futafent (sic!) linien” felirattal, alatta öl léptékkal. A rajzon torony nélküli, kétboltszakaszos, kétoldalt kápolnafülkés hosszhajó, ezt követően a harmadik boltszakaszban szélesebb kereszthajó, végül a negyedikben egyenes záródású szentély látható, a szentély és a kereszthajó sarkában pedig utólag berajzolt sekrestye. A szentélyben az ismeretlen tervező előlépcsővel ellátott oltárt rajzolt (14. kép).

A négyboltszakaszos elrendezést mutatja a második, töredezett és hiányos rajzon levő hosszmetset (15. kép), amelyen az egyes boltszakaszok közt az alaprajzon ábrázolt pillérkötegek négyzetes talapzaton toszkán lábazatot és fejezetet viselnek, és ugyanilyen, háromrészes párkányszakaszokat tartanak. Az ezekről induló dongaboltozat végigfut az egész templomon, a kereszthajóban azonban az azt fedő és merőleges irányú boltozat miatt keresztboltozatot alkot. A hosszmetset második szakaszában az „Inwendige” szó olvasható, amelyhez a belső homlokzatra utaló, de kitört „faciata” szó tartozhatott.

A templom harmadik rajza az oldalhomlokzaté. Ezen lábazaton emelkedő, sima falsávokkal osztott, négyszakaszos felület látható, magasan elhelyezett, félköríves ablakokkal, az ablakok feletti sávban mélyített tükrökkel és afelett tagozott főpárkánnyal, az egész templom felett a szentélynél és a kereszthajó két végén lekontyolt nyeregtetővel. A homlokzat második és harmadik szakaszában az „Ausswendige faciata” felirat olvasható.

Erről a rajzról, valamint az alaprajzról lehet következtetni a bejárat homlokzatra, az utóbbin három variációjú pillérosztást jelölt a tervező. A három rajz alapján rekonstruálható épület a Magyarországon a nagyszombati jezsuita templommal megjelenő barokk templomtípus torony nélküli változata.

A csicsói kastély és a templom megmaradt rajzai egyrészt a magyarországi későreneszánsz és a korai barokk építészet történetéhez szolgálhatnak újabb adalékkal, másrészt a század közepén a főnemesség körébe emelkedett Zichyek személyében újabb, említésre méltó építetőknek vonnak be a kor művészetpártolói közé. Az idősebb Zichy István, a családi nagy-

birtok összegyűjtője, István, Pál és Ádám nevű fiai a csicsói kastélyon és templomon kívül a 17. század folyamán többek között Oroszváron építtettek kastélyt, valamint átépíttették a nagyvázsonyi és a várpalotai várat, valószínűleg a darufalvi kastélyt, és a Pozsonyban, Győrött és talán a Pápán szerzett házakat, miközben a bécsi jezsuiták kollégiumának építését anyagiakkal támogatták.¹⁶

JEGYZETEK

1. IUKSICS P.: A gróf Zichy-család zseléi nemzeti levéltári. Levéltári Közlemények VII. 1929. 1. 2. sz., 215.
2. Komárom vármegye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. é.n. (1907), 52-57. — ZICHY I.: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Regnum V. 1942-43., 737-747.
3. Borovszky i. h.
4. Súpis pamiatok na Slovensku. I. Bratislava, 1967., 276-277. — Mrňa. L'ubomír: Kaštieľ v Čičove. Pamiatky súčasnosti. 2/9. Rocník I. 18. — VÁLYI A.: Magyar országnak leírása. I. Budán, 1796., 422.
5. Csallóközi uti-képek. Vasárnapi Újság, 1858., 54. és uő: Csallóköz műemlékei. Archaeologiai Közlemények. I. 1859., 57.
6. Az első rajz jelzete: P.707.124. csomó, Fasc. 164 et D.No.1., mérete 29x43 cm, felirat nélküli, színezett tusrasz. A második rajz jelzete: P.707.124. cs., Fasc. 164 et D.No.7., mérete 47,5x64,5 cm, ugyancsak színezett tusrasz.
7. BALOGH J.: Olasz tervrajzok és hazai késő-renaissance épületeink. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: Galavics Géza. Bp. 1975., 55-135.
8. OL. P.707., 124. cs. Fasc. 164 et D.No.4. „der Ziegelbrenner Contract” címmel.
9. U.ott, No.5., Csicsón kelt, a mester lakóhelyét nem jelöli.
10. A szerződés u.ott, No.6. „Maür Maistem Contract” címmel, a költségvetés a No.2. alatt, a „Specification der Materialien zu dem Castell nach Chycho” címet viseli.
11. A lakatos szerződése u.ott, No.9., 1673 augusztus 25-én kelt, az 1674 október 24-én kifizetett összegről szóló irat a No.10-12-ben található. Az üveges szerződése 1673 szeptember 1-éről származik: No.16. „Adolphus Erieg Vittrarius Praesidii Comaroñ” latin nyelvű szerződése: No.17. Az asztalosé augusztus 25-éről: No.14. Hornung asztalosnak még 1678 december 12-én is fizettek Komáromban: No.15.
12. U.ott, No.7.
13. U.ott, No.18.
14. U.ott, No.8.
15. A templomra IPOLYI-STUMMER, A.: Beschreibung der Baudenkmale der Insel Schütt (Csallóköz) in Ungarn. Mitteilungen der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. III. Wien, 1878., 159. és IPOLYI A.: Csallóköz műemlékei. Archaeologiai Közlemények. I. 1859., 57. — A rajzok jelzete: OL. P.707.124. cs., Fasc. 164 et D.No.1., négyszer összehajtott, egyenkint 20x31,5 cm méretű papírlap három oldalán, tussal. Mindhárom rajz szakadt, vízfoltos és részben hiányos.
16. Oroszvárra: OL. P.707. Zichy lt. Fasc. 24 et B. No.1.; Darufalvára Harald Prickler: Burgen und Schösser im Burgenland. Wien, 1972. 31.; Nagyvázsónyra Éri István: Nagyvázsóny. Bp. 1969. 38.; Várpalotára: OL. P.707. Zichy lt. Fasc. 234. No.2.; a pozsonyi házra ugyanott, Fasc. 193 et D. fol. 76-77.; a győrire az azt kutató Somorjay Selysette szíves szóbeli közlése nyomán; a bécsi jezsuiták támogatására: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. Közli Bottló Béla. Művészettörténeti Értesítő, 1960. No.994.

Tibor Koppany: Baupläne aus dem 17. Jahrhundert im Familienarchiv Zichy

Das an der Donau, bei Komárom gelegene Dorf Csicsó, das heute unter dem Namen Čičov zur Slowakei gehört, war ab 1659 im Besitz der Großgrundbesitzerfamilie Zichy. König Ferdinand III. schenkte es samt dem dazugehörenden Gut István Zichy, dem Leiter der ungarischen königlichen Rentkammer. Mit der Schenkungsurkunde wurde Zichy auch die Genehmigung erteilt, sich auf dem Gut ein Schloß bauen lassen zu dürfen. In den folgenden Jahre wurde das Schloß, das aus einer mit Wassergraben umgebenen Außenmauer mit vier Ecktürmen und einem innerhalb der Mauer errichteten Herrenhaus mit Obergeschoß und Turm bestand, auch erbaut. Das erste Bild stellt letzteres dar. Das Original ist eine kolorierte Tuschezeichnung in ziemlich naiver Ausführung. Der gleichnamige Sohn von István Zichy ließ dann nach 1772 das Schloß ausbauen. Unter den Urkunden des Familienarchivs blieben viele Verträge erhalten, mit denen Maurermeister, Zimmerleute, Glaser, Tischler — teils aus Raab (ung. Győr), teils aus Komorn (ung. Komárom) — für die Bauarbeiten angestellt wurden. Der Entwurf auf dem zweiten Bild zeigt das Schloß in umgebautem Zustand. István Zichy der Ältere ließ im Dorf im Jahre 1660 auch eine Kirche bauen. Ihr Grundriß, Längsschnitt und ihre Seitenfront sind durch die originalen Baupläne überliefert; diese sind auf dem dritten, vierten und fünften Bild zu sehen. Im Unterschied zu dem Schloß, das die Merkmale der Spätrenaissance trägt, weist die Kirche schon die Stilelemente des Barocks auf.

Ybl Miklósról, a magyarországi historizmus legjelentősebb mesterére emlékezve, munkásságát felidézve nemcsak azokkal a problémákkal és feladatokkal találjuk magunkat szembe, melyekkel minden monografikus művészettörténeti kutatásnak meg kell birkóznia. Nemcsak az életpálya és a művek történeti adatainak, összefüggéseinek feltárása, a műveknek és az alkotónak a velük egyenműhöz, tehát a kortársihoz viszonyított értékelése a feladatunk. Mögöttük ott húzódik a mind ez ideig kielégítően meg nem válaszolt kérdés, a historizmus értékelésének és értelmezésének kérdése. Vagyis, hogy művészet-e egyáltalán és mennyiben a minden alkotó invenció, eredetiség nélküli, lélektelenül másoló, önkényesen válogató, a stílusnak csupán elvét majmoló, de nem lényegét megvalósító „stílus” – miként ezt – valljuk meg: nem teljesen alaptalanul – még nem olyan régen is szinte általánosan vallották. A pozitív kutatás számára e kérdés nyomasztó súlya természetesen fokozatosan halványul, mert egyre növekvő spontán érdeklődés nyilvánul meg e korszak iránt. Az elméleti tájékozódás számára azonban ezáltal még nem szűnik meg a kérdés, legfeljebb egyre sürgetőbb lesz megválaszolása. S a művészettörténet számára végül is az egyik ugyanolyan fontos, mint a másik, a kettő együtt teszi ki az egészet. Azon természetesen nem kell megütköznünk, hogy az értékelést feltételező építészettörténeti feldolgozást nem előzi meg az értékproblémát megoldó elméleti tisztázás. A kettő mindig, minden korban kéz a kézben, párhuzamosan halad, másképpen nem is lehetséges. S miközben mindkettő lépésről lépésre megy előre, eredményeikkel egymást megtermékenyítik.

Helyénvaló tehát, hogy egy ilyen alkalomból, mint a jelenlegi, a historizmus problémájának elméleti kérdéseivel is foglalkozunk.

* * *

Mielőtt ehhez hozzákezdénénk, két dolgot szeretnék hangsúlyozni. Először azt, hogy ami itt majd elhangzik, az csupán egy *megoldási kísérlet*, egy kínáló, lehetséges megközelítés végiggondolása, és az is csupán vázlatos és fragmentáris előadásban. Másodszor azt, hogy a nagy összefüggésekre, az alapvető tendenciák gyökerének felkutatására irányítom figyelmemet, az ebből kibontakozó jelenségek az egész korszak *történeti egyszerűségének kidolgozását*, bemutatását nem tekintem ezúttal feladatommak. Ez nyilvánvalóan már pusztán a rendelkezésre álló idő korlátozott volta miatt sem lenne lehetséges.

Problémánk megközelítése érdekében lépünk időben egy kissé vissza. Az általunk vizsgálni kívánt időszakot megelőző romantika európai korszakának három nagy építészeti áramlata közül kettő, a gotizálás és a klasszicizmus, régi stílusok felhasználásával fejezte ki mondanivalóját.¹ E kettőhöz viszonylag korán csatlakozott, ha eleinte szórványosan s olykor a klasszicizmushoz hasonulva is, a reneszánsz, illetőleg elemeinek felújítása. A reneszánsz köntös mögött azonban fölfedezhetjük a fő áramlatoknál jelentkező tendenciákat, ahogyan azt Giedion kitűnő elemzései már régen kimutatták.² Hasonlót állapíthatunk meg a már az 1850-es évek előtt megjelenő ókeresztény, bizánci, iszlám formákkal kapcsolatban

---

* Elhangzott a Hild-Ybl Alapítvány, az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Oszták Kulturális Intézet rendezésében megtartott Ybl Miklós-konferencián, 1992. január 22-én.

is. Az is ismeretes, hogy a régi stílusok felújítása a század második felében megszakítatlanul tovább folyt, és egyre változatosabb, markánsabb képet mutatott.

Mi a magyarázata annak, hogy a romantika korának építészete mondanivalóját jórészt régi stílusok külsőségeinek igénybevételével juttatta kifejezésre, először két, majd fokozatosan több régi stílus felhasználásával? Mi a jelentősége annak, hogy a stílusfelújítás folyamata nem állt meg, hanem növekvő erővel tovább tartott akkor is, amikor a romantika már a múlté volt?

Egyszóval a historizmus jelenségével, mibenlétének, miértjének kérdésével állunk szemben.

* * *

A historizmus fogalmának, elnevezésének a képzőművészetre, illetve az építészetre való alkalmazása nem régi, de a jelenség, nevezetesen a 19. század művészetének az a sajátága, amiről itt szó van, szinte kezdettől fogva ismeretes és reflexió tárgya volt. Számos egykorú megnyilatkozása tanúsítja ezt, s erről árulkodik a kortársak által az építészetre alkalmazott, majd a német nyelvterület egy részén meghonosodott, a 19. század második felének építészetét nálunk szinte napjainkig sommásan jelölő eklektika elnevezés is.

A sokféle formában, fokozatban és változatban megmutatkozó, különféle nevekkal (stíluspluralizmus, eklektika, archaizmus)³ illetett egyazon jelenség mibenlétét kutató vizsgálódások a sokrétűség mögött érthetően a közöset, valamint az ezt kifejező alkalmas megnevezést keresik. Ezért törekszenek a jelenség szabatos meghatározására s ennek megfelelő fogalommal való megjelölésére. Az erre irányuló munka a képzőművészeti historizmus-fogalom bevezetésére irányuló törekvés jegyében évtizedek óta növekvő intenzitással folyik. E fogalom használhatósága teljes mértékben, elterjedése pedig nagyrészt attól függ, sikerül-e megfelelően, vagyis az első tekintetre igen heterogén képet mutató valóság egységes értelmezésére alkalmas módon definiálni.

A *historizmus fogalom* az általános történettudományban alakult ki, már a múlt század nyolcvanas éveitől kezdve, s egyre nagyobb irodalma támadt. Történeti relativizmusként értékelve elég hamar negatív értelművé vált. Teljesen pozitív értékeléshez jutott a történetíró Friedrich Meinecke „Die Entstehung des Historismus” c., 1936-ban megjelent alapvető munkájában.⁴ — Itt kívánczik annak a problémának megemlítése, amit az *egyik tudományágban keletkezett fogalomnak egy másikba való*, önmagában jogosult, de kellő körülményt igénylő *átvitele* jelent. A művészeti, építészeti historizmussal fogalkozó újabb irodalom a historizmus rehabilitálására irányuló igyekezete során például nem egyszer idézi Meinecke egy-egy lelkes, historizmust értékelő mondatát, anélkül, hogy megvizsgálná, vajon azonos értelemben szerepel-e ez a fogalom az idézett helyen. Erre a hibára Pevsner is nyomatékosan rámutatott az 1963-ban tartott historizmus vita zárószavában. — Említést érdemel még egy másik, ezzel bizonyos mértékig rokon probléma is: a művészet, egyáltalán minden emberi alkotás, tevékenység történetiségének, történeti jellegének a historizmussal való egyenlővé tétele vagy a kettő pontatlan, tisztátalan összekeverése, ami komoly zavarokat okozhat.

A historizmus fogalom művészettörténeti alkalmazása természetesen a 19. századi építészetre illetően indult meg, majd általánosabb jelleget öltött. Először Hermann Beenken, aki a német romantika alkotó építészeti gondolatait is megkísérelte kimutatni, állította nagyobb összefüggésbe „Der Historismus in der Baukunst” c., 1938-ban megjelent tanulmányában. Ugyanakkor tanúi vagyunk annak a törekvésnek, mely a historizmust a 19. szá-

zad képzőművészetének többi ágában, valamint az egyetemes európai művészet korábbi századaiban is kimutatni igyekeznek. De mind a műfaji, mind az időhatárok túllépése ellenére világos a 19. század művészetének, s abban is elsősorban az építészetnek ily módon való értelmezésére irányuló szándék.

A historizmus-kutatás állásáról, a felmerülő problémák és megközelítési lehetőségek sokaságáról, sokrétűségéről jó áttekintést nyújt három munka: az 1963-ban Münchenben tartott historizmus-vita 1965-ben publikált anyaga⁵, Wolfgang Götz 1970-ben⁶ és Hajós Géza 1978-ban⁷ megjelent tanulmánya. Természetesen nemcsak jó lenne, hanem a dolog természete szerint alapvetően szükséges is a historizmus-kutatás eddigi munkájának kritikai feldolgozása, eredményeinek gyümölcszestetése, az eltérő közelítésmódok és álláspontok ütköztetése. Erre azonban most nincs lehetőségünk. Röviden csupán annyit, hogy az említett három írás közül az első kettőre jellemző a historizmus rehabilitálására irányuló törekvés és annak kimutatása, hangsúlyozása, hogy az európai művészet eddigi századaiban is mily gyakran felmerült. Ez utóbbi végül is annak megállapításához vezet, hogy a historizálás mozzanata különböző mértékben és különböző jelleggel szinte minden korszakban megtalálható, s e részleges historizmusokkal szemben a 19. század művészete egyetemes historizmusként definiálható. Götz szerint a 19. század historizmusa az általános, vagyis mindig meglevő historizmus korhoz kötött speciális formája; a historizmus a nyugati művészet egész történetét áthatja, mintegy „második főtéma”-ként kíséri végig. Hajós Géza árnyalt, körültekintő analízise szerint viszont a historizmus, miként a klasszicizmus is, inkább érzület, mentalitás – ahogyan a 20-as évek elején a klasszicizmussal kapcsolatban már Giedion is vélekedett.

E három munkából csakúgy, mint a sok, gyakran értékes részmegfigyeléseket, szempontokat tartalmazó egyéb tanulmányokból látható, hogy a historizmus fogalom egyelőre meg lehetően határozatlan tartalmú és sokjelentésű, hogy előzetes definíció nélkül nem használható. Midőn azonban megjelöljük, hogy e fogalmat milyen értelmezéssel vonjuk be problémáink tisztázásába, azt előre kell bocsátani, hogy az egyetemes historizmus kérdésének vizsgálatába ehelyütt nem bocsátkozhatunk bele. Bármily szorosan összefügg ez témánkkal, s bármilyen fontos is egyébként, ennek az előadásnak tulajdonképpen célkitűzésétől mesze vezetne.

Historizmusról szólva csak az építészeti historizálásra gondolok, annak is 19. századi kibontakozását tartva szem előtt. Nyilvánvaló, hogy a különböző korokban jelentkező historizmusoknak van közös sajátosságuk, de ez nem feltétlenül azonos azzal, amit a 19. századra nézve lesz alkalmunk mint döntőt megállapítani.

Historizálás alatt bármely régebbi kor stílusának, alaktani elemeinek, egyéb formaelemeinek tudatos, a közvetlen megelőzőt vagy megelőzőket kihagyó felhasználását értem, minden további megszorítás, valamint arra való tekintet nélkül, hogy az új képződmény válik-e önálló művészi mondanivaló hordozójává, vagy sem.

* * *

A 19. század historizmusának bizonyára több gyökere volt, s minél közelebből vizsgáljuk, annál több motívumot veszünk észre, annál árnyaltabb kép tárul elénk. Ha azonban a bizonyos távolságból már egységesnek mutatkozó jelenség számára egységes magyarázatot keresünk, azt – úgy gondolom – az *absztrakttá válás* folyamatában találjuk meg.

Ez a folyamat már a reneszánszban megindult, de a csíraszerűből csak korszakunkra vált általános jellegűvé. A lét közvetlen vagy viszonylag közvetlen megragadása, közvetlen-

ségének, konkrétségének élménye fokozatosan háttérbe szorul. A lényegyet megragadó képek helyére a formula, a szintetikus látás helyébe az analitikus, a fogalmi, az egyoldalúan tudatos lép. Amilyen közvetítő, az egyedit figyelmen kívül hagyó megragadó apparátus az absztrakció a gondolkodás számára, ugyanilyen közvetítő, sematizáló a cselekvés számára az absztrakcióval egy töről fakadó technika. A gépi folyamat ugyanolyan jellegű, mint a fogalmi gondolkodás. Mindkettő azzal válik úrrá a dolgok felett, hogy az egyeshez fűződő speciális viszonyból kilépve, valamennyit helyettesítő jegy alá foglalja, s így mesterséges rendet teremt, melybe — nagyjából — minden beleillik.

Kétségtelen: az absztrakt elem minden kultúrában eleve megvan, bármily szerény mértékben is. Ez a mérték azonban évezredekig nem lépett át egy bizonyos, közelebből nem definiálható határt, melyen belül a lét konkrétségének élménye nem rendült meg, illetve az ember az aktuális absztraktsággal mindenkor elegendő ellensúlyozó tényezőt tudott — nem utolsó sorban a változások rendkívüli lassúsága következtében — szembehelyezni, önmagában kidolgozni. Az újkori, úgy is mondhatnánk modern, fogalmi-matematikai gondolkodás és technika megjelenésével azonban ez a vonás egykettőre döntő túlsúlyba került. Mértékadó módon meghatározta a világhoz való viszonyunkat, magatartásunkat, létünket.

Nem arról van szó, hogy akár a fogalmi absztrakció, akár a technika önmagában negatív volna, rossz lenne. Fogalmi absztrakció nélkül megrekednénk az érzéki észlelés szintjén, s magasabb rendű, átfogó ismerethez nem jutnánk. A technika az emberi cselekvés hatékonyságát és körét tágítja, s így önmegvalósításunk alapvető feladatának eszköze. Hogy mind a kettő átokká is válhat, rosszra is fordulhat, tudjuk. Ez azonban nem a fogalmi absztrakcióból, illetve a technikából mint olyanból ered, hanem az emberből, akiben ezek ilyenné válhatnak, illetve aki velük szemben egyensúlyát elveszteni képes. E folyamatoknak az emberben ugyanis nem felel meg egy automatikus biztosító folyamat.

Azt is világosan kell látnunk, nem az a lényeges, hogy a tudomány és annak elvont fogalmisága, továbbá a technika növekszik, hanem az, hogy az ezeket hordozó absztrakt mentalitás általánossá válik. Az absztrakcióra való törekvés és az abban való élés — már amennyire ez egyáltalán lehetséges — öntudatlan törekvés tárgya, meg nem fogalmazott belső eszmény lesz.

Mi következik mindebből a historizmusra nézve?

A művészet konkrétum, s a konkrétumban való létezés képességének megszűnése, illetve megfogyatkozása a művészet számára végzetes. Bármennyire uralkodó tendencia is az absztrakcióban való élésre irányuló törekvés, mivel a művészet szüksége — ha bármily szerény mértékben is, de — az emberhez egzisztenciálisan hozzátartozik, emberként való megmaradásáról való lemondás nélkül a művészetről sem mondhat le, kivált ha olyan ősi, az emberi léthez oly elválaszthatatlanul hozzánőtt tevékenységhez kapcsolódik, mint az építés. Ezt azonban az e korban alapvető lelki irányulását követve nem képes megvalósítani, mert annak útján művészet nem születhet, az általános absztrakt habitus a művészetbe azonmód nem vihető át, művészetté nem lényegíthető át. Ha mégis művészetté akar lenni, következtelenné kényszerül válni, s több-kevesebb konkrétumot kénytelen fölvenni magában. Ennek mennyiségét és jellegét azonban nem saját világának belső törvénye szabályozza, hanem külső tényezők esetlegessége. Innen ered az a belső eklektika, mely annyira problematikus és sokkal fontosabb a külső motívumok sokféleségénél, és ami megnehezíti, hogy megállassuk, ami mindezek mögött mégis valóságos és értékes.

A konkrétum felvétele, mivel saját magából meríteni nem tudja, a historizálás útján történik, a régi stílusok konkrétségének elemét használva fel. Bizonyára fölösleges mondanom,

hogy a „konkréttség eleme” nem dologi módon értendő, nem például az alaktani elemekkel való valamilyen közvetlen azonosítás formájában. A gesztus maga viszont, amiről szó van, ugyanakkor és alapvetően absztrakt természetű, kivált ha meggondoljuk, hogy egyszerre több stílus tetszés szerinti felújításáról van szó.⁸

Itt felmerül a kérdés, miért nyúltak vissza e cél érdekében egyszerre több stílushoz. Pontosan azért, mert nem arról volt szó, hogy művészi tehetetlenség, művészi impotencia következtében kellett máshoz fordulniok megtermékenyülés érdekében. Hiszen erre nyilván ugyanúgy alkalmas lett volna egyetlen, bármilyen módon kiválasztott vagy adódó stílus. De nem a művészi alkotásra való képesség, hanem a konkrétumban való létezés képessége fogyatkozott meg. Éppen ezt bizonyítja az, hogy nem egy, hanem elvben valamennyi stílushoz fordultak. A konkréttség elemének ösztönös kereséséről volt szó, ez pedig nem egyik vagy másik stílus sajátja volt, hanem a kultúra, művészet, építészet addigi teljes történetéé, s mikor erre törekedtek, akkor az építészetnek e szempontból differenciálatlan teljes világával találták magukat szembe. Ez volt a szubjektuma annak, amire szükségük volt, nem az egyes stílusok mint olyanok, melyekkel legmélyebb indítatásuknak megfelelően mint a konkrétum hordozóival s nem mint különféleségek képviselőivel álltak szemben.

Ugyanakkor a tetszés szerinti régít az eredeti, létrehozó és éltető kontextusból kiragadni: absztrakció. Az ugyancsak tetszés szerinti másolás, illetve ismétlés lehetőségének hite, elve: technikai elv, s mint ilyen absztraktum. Ugyanígy technikai-absztrakt az a meggyőződés, hogy minden megcsinálható, mesterségesen előállítható. Eklatáns korai megnyilatkozása ennek a műrom készítés abszurduma. Említhetnénk még ugyanennek jeleként a műemlékrestaurálás purizmusát, az irodalmi ihletésű építészeti stílusválasztást és még számos egyebet is, de a jelenségnek – a téma kimerítésének igénye nélküli – érzékeltetéséhez ennyi is elég. Ennyiből is láthatjuk, hogy a historizálás, a „Stilarchitektur” egyszerre szerves következménye az absztrakttá válásnak és kísérlet a tőle való szabadulásra.

A historizáló magatartásban tehát ugyanazt a lelkületet látjuk munkálkodni, mint a század növekvő technicizmusában, funkcionalizmusában vagy ún. mérnöképítészetében, mely utóbbi hosszú ideig látszólag teljesen a másiktól függetlenül folytatta útját. Kettőjük későbbi harca így – legalábbis jórészt – sokkal inkább testvérháború, mint idegen szférák egymást nem tűrő összeütközése volt. Ugyanaz a szellem törekszik megnyilatkozni a maga módján a historizmus művészetében – általában megvalósítóinak tudatos szándékaitól függetlenül –, mint a kor műszaki teljesítményeiben, hogy az élet egyéb területeit most ne is említsük. Mivel, mint szó volt róla, a művészet szüksége az emberhez egzisztenciálisan hozzátartozik, bármi legyen is a 19. századi historizmus számos aspektusának megítélése, annak talpalatnyi földjén meg kell lelnünk, és fel kell ismernünk az őt hordozó korszakos világnézet művészi formává való lényegülését s annak mibenlétét. Ennek felismerésében rejlik a 19. századi *historizmus problémájának*, e probléma megoldásának kulcsa.⁹

Hogy ez pontosan miben áll és hogyan alakult, ma még – sok tanulmány, vizsgálat, komoly szándékú előmunkálat ellenére is – úgy látszik, nem tisztázott, nem világos. Az valószínű, hogy nem a külső, az alaktani formakincs (gyakran sok variációt mutató) folyton változó díszítményköntöse lesz a döntő, hanem a mögötte meghúzódó, kevésbé áruklódó szellemi struktúra, miként a romantika korának építészeti áramlatainál is.

A historizmusról és annak gyökeréről mondottakhoz kapcsolódva talán megkockáztatható az a feltevés, hogy a romantika egyik legfőbb kiváltó oka az absztrakttá válás folyamatára való krízises reakció volt. Emellett szól, hogy Angliában, az ipari forradalom ha-

zájában született meg. Az viszont, hogy a technikailag elmaradottabb német államokban a romantikus mozgalom oly erőteljes volt, mutatja, hogy a jelenség nem közvetlenül a technikához kapcsolódik, hanem valami általánosabbhoz, nevezetesen az európai szellem általános absztrakttá válásának folyamához, mely nélkül a technika sem válhatott volna valósággá.¹⁰

A romantika a teljes ember forrongó reagálása volt, ezért volt benne szinte minden, amit az utána következő higgadtabb időszakról kevésbé lehet elmondani. Az eddig mondottak alapján érthetően megtaláljuk benne a historizálás csíráját, illetve magát a historizálást is. De a dolgok természetéből fakadó ezen belső okokon kívül van még egy figyelmen kívül nem hagyható, különösen az indulásnál hatékony *külső oka is a historizálás hajlandóságának*. Ez pedig a reneszánsz óta szinte megszakítatlanul ható szemlélet, mely változó módon ugyan, de valahogy mindig a réginek mintaképszerűségét vallotta (vitruvianizmus, Palladio, Vignola, mintakönyvek hatása, szerepe). Természetesen voltak más külső, sőt – ha nem is olyan alapvetően, mint a tárgyalt tendencia – belső okok is, melyek a historizmus kialakulását segítették, tényleges képének kibontakozását meghatározták. Mono-kauzális magyarázat tehát nem lehetséges, annál kevésbé, minél közelebb kerülünk az egyedi jelenség és a történetileg lett, megismételhetetlen egyszeri kor magyarázatához, megjelítéséhez.

Mindazonáltal a romantika és a historizmus kapcsolata az eddig mondottakból láthatóan szoros, mind belső, mind külső jegyeit tekintve. Beleillik ebbe a képbe, hogy már a romantika idején egyre erősebben teret hódít az építészeti historizálás, ugyanakkor viszont a romantika elmúltával is e nagy szellemi áramlat számos vonása tovább él, hatása tovább gyűrűzik, nemcsak az építészetben, hanem az élet egész területén. A historizmus problémájának az előzőekben felvetett megoldási kísérlete talán magyarázatot kínál e kapcsolat mibenlétére is.

JEGYZETEK

1. A három áramlat az ún. forradalmi építészeti, a korai gótizálás és klasszicizmus. Részletesebb kifejtését és indoklást megkísérletem A korai gótizálás Magyarországon c. tanulmányomban. In: ZÁDOR A.-SZABOLCSI H. (szerk.): Művészet és felvilágosodás, Bp. 1978. 209-300.

2. GIEDION, S.: Spätbarocker und romantischer Klassizismus. München, 1922. Többek között a müncheni Glyptothek (1816-34). Staatsbibliothek (1832-43), Königsbau (1826-32) és a berlini Rederen palota (1832-33) esetében.

3. JOSEPH, Dr. D.: Geschichte der Baukunst vom Altertum bis zur Neuzeit, Dritte verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig, (1912). Dritter Band. A 19. század építészetiének ez az első, nagyszabású inventáriuma az 1870-es évekkel kezdődő korszakot „Archaismus, Subjektivismus und Moderne” névvel illeti, míg az ezt megelőző, az 1840-50-es évekkel induló időszakot „Eklektizismus und Romantik” címen foglalja össze.

4. Új kiadása a szerző gyűjteményes sorozatában. MEINECKE, F.: Die Entstehung des Historismus. Herausgegeben und eingeleitet von Carl Hinrichs. München, 1965⁴. Mind a kiadói bevezetésben, mind a szerzői előszóban a tudománytörténeti vonatkozások bő ismertetését találjuk.

5. GROTE, L. (Red.): Historismus und bildende Kunst. München. 1965. 1968².

6. GÖTZ, W.: Historismus. Ein Versuch zur Definition des Begriffes. „Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft” XXIV./1970/1-4. sz. 196-212. Gazdag forrássanyaggal illetve bibliográfiával.

7. HAJÓS, G.: Klassizismus und Historismus – Epochen oder Gesinnungen? „Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege” XXXII. /1978/3-4. sz. 89-109.

8. Hogy ez nemcsak a 19. század második felére érvényes, már láttuk. Kiegészítésül hivatkozom néhány korai irodalmi megnyilatkozásra is. Über das Wesen und die Anwendung verschiedenen Style in der Architektur. „Allgemeine Bauzeitung” 1839. 442.; MÜLLER, R.: Denkmäler der vier romantischen Baustyle... Potsdam, é.n. (1840 körül). A litográfiák – a könyv megjelölése szerint – „bizánci”, „gót”, „normann” és „mór” épületeket ábrázolnak.; PALM, G.: Von welchen Prinzipien soll die Wahl des Baustyles insbesondere des Kirchenbaustyles geleitet werde. Hamburg, 1845. – HÜBSCH, H.: In welchem Style sollen wir bauen? Karlsruhe, 1828. E mű csak bizonyos mértékig számítható az előzőekhez. Megtévésztően

hangzó címe nem az építészeti stílusok kínálatában akar segítséget nyújtani. Egyrészt küzd az oszloprendes, timpanonos stb. antik építészeti irányzat ellen, másrészt – a későbbi európai stílusokat bírálva – tulajdonképpen valamilyen új stílus elveit próbálja megalkotni. Vezérlő szempontjai nem művészeti, hanem funkcionális és szerkezeti megfontolások. Amit ajánl, az a német „Rundbogenstil” egyik fő változata.

9. Mindezzel nem áll ellentétben a historizmus problémájának ideológiai, azaz az eddig leggyakoribb magyarázata. Nevezetesen az, hogy a stílusváltás („az építettőhöz illő stílus” és „a rendeltetéshez illő stílus”) ideológiai megfontolásból vagy nem tudatos ideológiai törekvésekből eredt. Az ezeken alapuló megállapítások jelentős mértékben helytállóak és szem előtt tartásuk a konkrét történeti kép megrajzolásánál elengedhetetlen. De

az ily módon érvényesülő ideológiai mozzanat nem az egyetlen, s ami a legfontosabb – mint láthatuk – nem a lényegre, nem a belső művészi formára vonatkozik. Csak azért vált lehetségessé az ideológiai mozzanat stílusválogatásban való megnyilvánulása, mert létrejött az az állapot, amit az elmondottakban láttunk – Mutatis mutandis ugyanez érvényes a 19. századi stílusok modusokként való értelmezésére.

10. GRASSL, A.: Die Romantik, ein Gegenpol der Technik. Bonn, 1954. Az érintett probléma megközelítésének érdekes kísérlete, mely azonban az építészetet teljesen kívül hagyja vizsgálódásain. A romantika körét egyébként időben és mivoltában túl távan vonja meg, így a romantika tulajdonképpeni korának megragadása maradéktalanul nem mérhető belőle.

Dénes Komárik: Das Problem des Historismus

Wenn wir vom Historismus reden, meinen wir nur das Historisieren in der Baukunst, und halten vor allem dessen Vollentfaltung im 19. Jahrhundert vor Augen. Unter Historisierung versteht man die bewußte, das unmittelbar oder mittelbar Vorausgegangene ignorierende Verwendung des Stils, der morphologischen und anderen Formelemente irgendeines früheren Zeitalters ohne jegliche Einschränkung sowie ohne Rücksicht darauf, ob das neue Gebilde eine selbständige künstlerische Aussage tragen wird oder nicht.

Der Historismus des 19. Jahrhunderts hat bestimmt mehrere Wurzeln, wenn man jedoch dafür als für Ganzes eine einheitliche Erklärung sucht, dürfte man sie in dem Prozeß, abstrakt zu werden, finden. Dieser Prozeß begann schon in der Renaissance, der Keim wuchs jedoch erst in unserer Epoche richtig aus, indem der Prozeß allgemein geworden ist.

Das direkte Erfassen des Daseins, das unmittelbar und konkret Erlebte werden allmählich in den Hintergrund gedrängt. An die Stelle der das Wesentliche erfassenden Bilder tritt die Formel, an die Stelle der synthetischen Sehweise tritt die analytische, die begriffliche, die einseitig bewußte. Das Streben nach der Abstraktion und das Streben danach, darin zu existieren, sind unbewußte Bestrebungen, Ausprägungen eines nicht in Worte gefaßten inneren Ideals.

Welche Konsequenzen ergeben sich daraus für den Historismus?

Die Kunst ist konkret, und wenn die Fähigkeit, konkret zu existieren, gar nicht mehr bzw. nur geschwächt vorhanden ist, das hat für die Kunst fatale Folgen.

So vorherrschend die Tendenz zum Streben nach dem Existieren in der Abstraktion auch ist, gehört das Kunstbedürfnis – in wie bescheidenem Maße auch immer – existentiell zum Menschen, und wenn der Mensch auf sein Dasein als Mensch nicht verzichten will, kann er auch auf die Kunst nicht verzichten. Er kann daher diesem Streben, das aus einer in unserer Epoche grundlegenden geistigen Einstellung folgt, nicht nachgeben, denn auf diesem Wege entsteht keine Kunst. Der allgemeine abstrakte Habitus kann so, wie er ist, nicht in die Kunst transponiert werden, kann nicht in Kunst umgewandelt werden. Will er doch zu Kunst werden, muß er mittelbar werden und mehr oder weniger Konkretes in sich aufnehmen. Die Aufnahme des Konkreten erfolgt, da dieser Habitus es aus sich selbst nicht schöpfen kann, durch das Historisieren, wobei die Elemente der Konkretheit alter Stile verwendet werden. Es ist sicherlich überflüssig zu sagen, daß das „Element der Konkretheit” nicht dinglich zu verstehen ist, es bedeutet z.B. nicht irgendwelche unmittelbare Identifikation mit den morphologischen Elementen. Zugleich und grundsätzlich ist aber die Geste selbst, um die es sich hierbei handelt, von abstrakter Art. Das muß sie auch sein, man soll ja nur bedenken, daß es um eine willkürliche Erneuerung von gleichzeitig mehreren Stilen geht. Denn das beliebige Alte aus dem ursprünglichen, es hervorbringenden Kontext herauszugreifen, ist: Abstraktion. Der Glaube oder das Prinzip, nach dem die ebenfalls willkürliche, beliebige Nachahmung bzw. Wiederholung möglich sind, ist ein technisches Prinzip und als solches abstrakt. Die Überzeugung, daß alles machbar, künstlich produzierbar ist, ist ebenfalls eine technisch-abstrakte.

Im historisierenden Verhalten erkennt man also denselben Geist, der auch im zunehmenden Technizismus und Funktionalismus des Jahrhunderts oder in der sog. Ingenieurarchitektur wirkt (letzteres ging eine lange Zeit hindurch ihren Weg scheinbar unabhängig). Der Kampf, den die beiden später gegeneinander führten, war also – zumindest zum Großteil – viel eher ein Bruderkrieg als Zusammenstoß zwischen einander nicht ertragenden fremden Sphären. In der Kunst des Historismus will sich derselbe

Geist – auf seine Art und meist unabhängig von der gewollten Absicht der Schaffenden – offenbaren, der sich auch in den technischen Leistungen des Zeitalters zeigt, um andere Bereiche des Lebens diesmal gar nicht zu erwähnen. Da das Kunstbedürfnis – wie bereits gesagt – existentiell zum Menschen gehört, muß man – wie die Beurteilung der zahlreichen Aspekte des Historismus im 19. Jahrhundert auch sein mag – auf dem Fußbreit Boden des Historismus die Umwandlung der ihn tragenden epochalen Weltanschauung in eine künstlerische Form und deren Eigenart entdecken und erkennen. In dieser Erkenntnis steckt der Schlüssel zum Problem bzw. zur Lösung des Problems des Historismus im 19. Jahrhundert.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS AZ 1840-50-ES ÉVEK ÉPÍTÉSZETI ORNAMENTIKÁJÁHOZ*

„Es gibt auf dem Gebiete der Architektur allerdings ein Feld wo das Stilgesetz mit weniger Strenge waltet und der künstlerischen Freiheit eine viel freiere Bahn geöffnet ist. Es ist das der Ornamentik. Es liegt in der Natur der Romantik, dass dieses Feld mit Vorliebe von ihren Vertretern gepflegt ward. Allerdings ist das Ornament ein dienendes Glied der Architektur, das erläuternde Wort der baulichen Construction, aber es hat auch seine selbstständige Geltung und seinen selbständigen Werth.“

(Rudolf v. Eitelberger Eduard van der Nüllről)¹

I.

Ha Ybl Miklós fóti templomát összevetjük azokkal a müncheni, berlini és bécsi épületekkel, amelyeket a kutatás joggal jelölt meg előképeiül az alaprajzi típusban, a téralkotásban és a belső „összművészeti” kialakításában², feltűnő egy közös különbség: a fóti templom növényi épületornamentikában való nagyobb gazdagsága, elsősorban a kapun, a nyugati homlokaton, az altemplomban és a kriptatérben.

A fóti templom sokféle és meglehetősen különböző eredetű elemeket egyesítő növényi ornamentumkincséből egyetlen motívumegyüttest szeretnék kiragadni és görcső alá venni; a főhomlokzat oromzatát koronázó Mária szobor talapzatát alkotó kis pillér oszlopfőjét és a pillért két oldalról kísérő indás-leveles kompozíciót, s ezt sem megvalósult formájában, hanem az egyik tervváltozat (17. kép) alapján³.

A lapon látható ornamens határozottan a Rajna-vidék, méghozzá a Közép-Rajna-vidék 12-13. század fordulójára eső öt évtizede emlékei felé tereli előképkereső érdeklődésünket. Oda utal bennünket a tekercsekbe csavarodó indavezetés, a levelek és az indák aránya és viszonya, a levelek típusa, a fejezet esetében pedig annak felépítése, és díszítésének kompozíciója; egy enyhén szélesedő, álló levelekkel díszített alsó részhez téglalap alaprajzú, egyenes oldalú, indás-leveles ornamenssel díszített felső rész csatlakozik, melynek két szélén egy-egy leveles inda csavarodik tekercsbe, középen a két inda összefonódásánál pedig álló levélcsoport közvetít.

A mondott terület és időszak művészete 19. századi magyar recepciójának legismertebb eseménye a legnagyobb építész-kortárs, Feszl Frigyes, egyszeri vagy többszöri gelnhauseni látogatása 1839 és 44 közé eső müncheni tartózkodása idején⁴. Feszl a helyszínen számos rajzot készített, melyeknek bizonyosan csak egy része maradt fenn⁵. Hogy az ott látottak maradandó hatást tettek rá, azt azok a több példányban, az egyik datálása alapján legalább részben 1858-ban készült, hagyatékában fennmaradt lapok bizonyítják, amelyek gelnhauseni oszlopfőket és konzolokat ábrázolnak⁶. Már Komárik Dénes rekonstruálta, hogy Feszl e lapokkal egy album kiadását készítette elő⁷. A tervezett album két, lényegében nem különböző változatban fennmaradt címlapterve⁸ egyértelműen mutatja, hogy nem egyszerűen az építészek szokásos vándorútja sodorta őt Gelnhausenbe. Ezeken a lapokon a gelnhauseni császári palota bejárata fölötti kőfaragvány, az úgynevezett Barbarossa-fej (19. kép) „javí-

* Elhangzott a Hild-Ybl Alapítvány, az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Osztrák Kulturális Intézet rendezésében megtartott Ybl Miklós-konferencián, 1992. január 22-én.

tott” rajza látható (21. kép). Az eredeti kőfaragvány palmettákból alkotott koronája helyett a megnemesített vonású fejre a német-római birodalom császári koronája került, szakálla két végét az indát köpő maszkok mintájára szájában tartó sematikus fejek helyett pedig két angyal (!) tartja. Az eredeti formában nyilvánvalóan a 11. század végi felső-itáliai szobrászatnak a 12. században német területeken nagy közkedveltségnek örvendő motívumával állunk szemben, amikor pontosan nehezen megragadható jelentésű, de mindenképpen a leigázott rossz jelképeként ábrázolt, növényi indát vagy indás farkú sárkányt köpő ember- vagy állatfejekkel illetve maszkokkal díszítettek – legalábbis jelképesen – terhet tartó épületrészeket⁹. Kérdés, hogy e motívum gelnhauseni változata egyszerű provincializálódott félreértés, vagy pedig, ami sokkal kevésbé valószínű, tényleg már eredetileg is I. Frigyes császárra és a melléknevét adó rőt szakállra való utalás¹⁰, aminek a gelnhauseni faragvány Feszl-féle interpretációja tekintette.

I. (Barbarossa) Frigyes császár kultusza szorosan összefonódott a német nemzeti ébredéssel, melynek a Napóleon elleni „szabadságharc” újabb lendületet adott. Georg Wilhelm Friedrich Hegel 1840-ben először kiadott, a világtörténelem filozófiájáról szóló előadásainak egy félmondatával summázható Barbarossa Frigyes kortárs értékelése: „A Hohenstaufok fényes korszakában nagy jellemű férfiak foglalták el a trónt, mint Barbarossa Frigyes, akiben a császári hatalom a legnagyobb pompájában mutatkozott, ...”¹¹.

Hozzájárult I. Frigyes alakjának a német nemzeti álmokkal való összefonódásához az ún. Kyffhäuser-monda felelevenítése, amely szerint a nagy császár nem halt meg, hanem egy hegy gyomrában, nagy csarnokban alszik, s amikor feltámad a német birodalom régi nagyságában, a császár is vissza fog térni¹². A Barbarossa-kultusz képzőművészeti formába öntése a nazarénus festőket már Rómában is foglalkoztatta¹³, csúcspontját azonban a már trónörököskénti római látogatásai alkalmával is nazarénus körökben forgó, majd trónra lépve a nazarénus művészet német fellegvárát kiépítő I. Lajos bajor király müncheni palotájában érte el. Itt a trónterem melletti teret Julius Schnorr von Carolsfeld 1835 és 42 között díszítette azzal a freskóciklussal, amely I. Frigyes császár életéből vett jeleneteket ábrázolt¹⁴. Münchenben a Barbarossa-kultusz uralkodói ápolásának nyomós helyi oka is volt, hiszen I. Frigyes császár adta az Oroszlán Henriktől elvett bajor hercegséget I. Lajos őseinek, Wittelsbach Ottónak¹⁵.

Bizton számolhatunk vele, hogy a freskóciklus készült alatt hosszabban Münchenben időző Feszl Frigyes és Ybl Miklós¹⁶ találkozott Barbarossa kultuszával, sőt Feszl a nazarénusoknak a császár iránti majdnem vallásos tiszteletében is osztozni látszik¹⁷. Ezt hagyatékanak az a kis lapja mutatja, amely 1843-as datálása szerint az élmény hatása alatt frissen született, és amely a 15 év múlva címlapra kerülő ábrázolás első megfogalmazásának tekinthető¹⁸ (20. kép). Rajta a korona nélküli fej szakállát már angyalok tartják. A rajzot övező határozott vonalú belső keret, valamint az arc vonásai és a korona helyén megjelenő, talán leginkább töviskoronára emlékeztető forma, elég egyértelműen utalnak arra, hogy a kompozíció alapötletét a Veronika kendő ábrázolásának egy típusa adta; a szokás szerint a kendő csücskeit tartó angyalok kerültek belső tartó szerepbe¹⁹.

Barbarossa Frigyes, szemben egyes császár elődeivel és utódaival, és szemben unokatestvérével, a nagy riválissal, majd évtizedeken át szövetségessel, végül pedig leverte és elűzött bajor és szász herceggel, a Welf Oroszlán Henrikkel, nem volt nagy építető. Olyan német területen lévő építészeti műként, amelynek személyes megbízójának tekinthető s amely legalább romjaiban fennmaradt, jószerével csak a gelnhauseni palota vehető számításba²⁰. 1180-tól időzik viszonylag rendszeresen itt. Így valamikor ekkorra kell tennünk annak elkészültét²¹.

A Barbarossa-kultusz révén kitüntetett szerephez jutó épületegyüttes iránti figyelem első jeleként 1816-ban I. Vilmos hessen-kasseli választófejedelem rendeletileg tiltotta meg a romterület további bontását és rongálását²², 1819-ben megjelenik egy 1832-ben újra kiadott, gazdagon illusztrált mű Bernhard Hundeshagen tollából, amely az együttest már kimondottan mint Barbarossa Frigyes palotáját tárgyalja²³, s 1827-ben sor kerül az első rombiztosító munkálatokra, amelyet az 50-60-as években további kampányok követnek.

A Barbarossa Frigyes iránti, Münchenben kikerülhetetlennek tűnő érdeklődés tehát szinte szükségszerűen a gelnhauseni palota meglátogatására kellett hogy indítsa a fiatal építészeket, ha saját művészeti árukban akarták a császár személyével összekötött német fénykor alkotását látni.

Ha most összehasonlítjuk az eredeti gelnhauseni faragványokat (22. kép) és az ezekről Feszl által készített, kiadásra szánt rajzokat (23. kép), három dolog ötlük azonnal szembe: egyrészt, hogy Feszl nagyon tudatosan választott a gelnhauseni palota oszlopfői közül, hiszen csak az indás-leveles kompozíciójuk tartottak számot érdeklődésére. A palota ornamentumkincsének más elemei, mint például a csak nagyvonalúan kidolgozott, a levelek belső tagolását nem jelző „korinthoszi” oszlopfők, illetve azok a nagy többségben lévő faragványok, amelyeket határozottabban az akantuszlevélre utaló, hegyes, keskeny levélkéből összetett formákból alkotott kompozíciókkal díszítettek, nem. Másodszor: Feszl a kiválasztott kompozíciójú darabok stílusát is egységesítette, méghozzá, s ez az igazán érdekes, egy olyan formában, amelynek valódi inspirátora nem a palota, hanem a másik jeles gelnhauseni épület, a Marienkirche rokon motívumokat is felvonultató fejezetornamentikája volt²⁴. Az albumba szánt öt fejezet közül 4 a Mária-templomból származik. Tehát a palotánál nagyjából 50 évvel később épült templom-szentély belső vakárkádorának az 1230-as években faragott konzolai és fejezete²⁵, valamint a palota fejezete egységes és Barbarossa Frigyes nevéhez kötött²⁶ stílusban ábrázolva kerültek a lapokra. A harmadik figyelemre méltó dolog az, hogy a rajzokon látható, a kompozíciót hűen őrző, stílusosan összezsúrtított és egységesített fejezetek határozott irányban térnek el az eredetiektől: az eredeti indalevelszövés úgy tűnik, túl száraznak találtatott, ezért Feszl rajzain a faragványokon a levelek aránya feldúsul az indákéhoz képest és maguk a levelek kicsit húsozottabbak, kicsit duzzadóbbak, kicsit plasztikusabbak lesznek, az egyes levélkaréjok kicsit naturalisztikusabbra hegyesednek.

Feszl ebben a saját rajzain látható „stílus”-ban használta aztán fel a gelnhausenieiek közül választott indás-leveles motívumokat és a palota oszlopfő-típusát saját művein, így például az Oszvald-házon (Nádor u. 22., 1846-48)²⁷ és a Vigadón. A Feszl-hagyaték Vigadó-tervein számos változattal találkozunk (24. kép), de félreismerhetetlen ez az indítatás magának az épületnek faragványain is, például a dunai homlokzat nagy ablakai közötti fejezeteken (25. kép) és a Vigadó utcai oldalhomlokzat fejezetein²⁸. Hogy nemcsak az indás kompozíció, hanem már maga az oszlopfő-típus is egyértelmű Gelnhausen-utalásnak számított, még ha ornamense más jellegű volt is, arra nézve nem akármilyen kortárs forrással rendelkezünk. Henszlmann Imre mondja a Vigadó elkészülésekor, 1866-ban írt kritikai épületleírásában: „... Forduljunk inkább a díszítő részleteknek fénypontjához, az oszlopokhoz. Ezeket nem lehet szigorúan a később korbéli román-stylusuaknak nevezni, de mind a mellett a gelnhauseni (így!, nyilvánvalóan sajtóhiba) palota romjaiéhoz legközelebb állnak. Oszlopfejeik majdnem kivétel nélkül ugyanazon tetszetős formát mutatják, egy alsó homorú kehelyből és egy erre helyezett koczkából állván, s alakjuk a képzelem tarka szeszélyei szerint változik leveleire és szalagdiszitményeire nézve...”²⁹.

Ha ezek után újra megnézzük a főtí templom oromzattervét, azt kell látnunk, hogy Ybl a Mária-szobor kis pillérének fejezeteként a gelnhauseni palota oszlopfőtípusát és ugyanazt az indás-leveles kompozíciót használja fel, mint amelyet Feszl Frigyes is választott. A környező indás-leveles ornemens viszont meglepően közel áll a gelnhauseni Mária-templom egy, a szetélybelső vakárkád sorának faragványaival rokon, de Feszl által tudunkkal nem rajzolt és művein sem interpretált eleméhez; a déli kereszthajó kapujának timpanonját övező frízhez³⁰ (18. kép).

Ilyen szemmel körülnézve immár, találunk Fóton további „gelnhauseni” típusú és ornemensű fejezeteket is, így az attemplom szentélye vakárkádjainak fejezeit és a templomot közrefogó plébánia illetve iskolaépület középrizalitjainak pillérfejezeit.

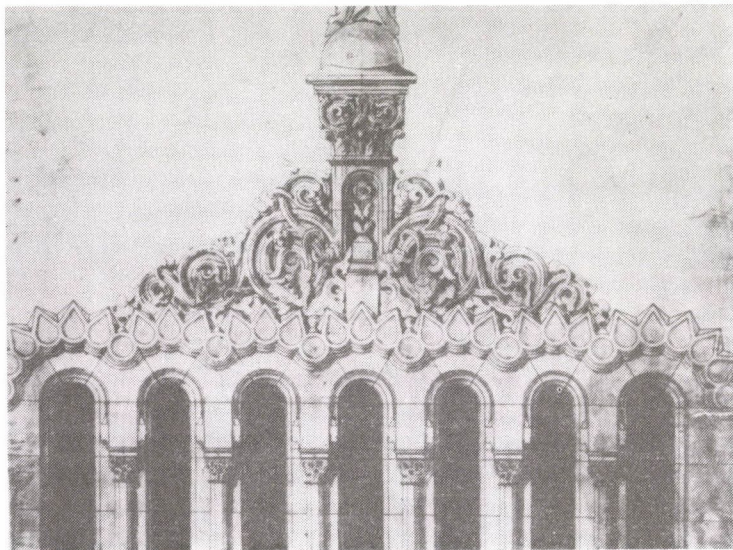
A kortársak között a „gelnhauseni” ornamentika még egy buzgó alkalmazójára találhatunk: Mátyás Hugó legalább öt 1855 és az 1860-as évek közepe között tervezett és épült házáat díszítette indás-leveles ornamentekekkel és „gelnhauseni” fejezetekkel³¹. Mátyás gyakran alkalmazta a „gelnhauseni” fejezettípusnak egy egyszerűsített, és oszlop helyett pillérek és lizénák lezárására alkalmassá tett változatát, amelyben az eredeti fejezettípus alsó része elmaradt, és a felső, két ellentétes irányba csavarodó indával és köztük álló levéllel díszített egyszerű lapos hasáb alakú rész önállóan jelenik meg (Kovács-Sebestény-ház, Masjon-ház. Zitterbarth ház kapualja és belső udvari árkádsora [26. kép]).

Jóllehet neki nincs olyan rajzhagyatéka, mint Yblnek és Feszlnek, amely igazolná, hogy épületeinek ornamentikáját a tárgyalt időszakban maga tervezte, de mivel Mátyás „főállásban” rajztanár volt³², talán joggal feltételezhetjük róla, hogy épületei ornamentális tervezését nem adta ki kezéből. A sajátkezű rajzok hiánya azonban megnehezíti számunkra annak megítélését, hogy a „gelnhauseni” ornemens milyen közvetítéssel érkezett hozzá s ő hogyan rajzolta azt saját képére³³. Miután sem Mátyás Hugó utazásáról, sem Feszl Frigyes-sel való kapcsolatáról semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre, vele a „gelnhauseni” ornamentikát talán mintakönyvek vagy lapok ismertették meg. Felmerül a gyanú, hogy a közvetítő személye esetleg Eduard van der Nüll lehetett, akinél a bécsi Akadémián Mátyás épületornamentikát tanult.

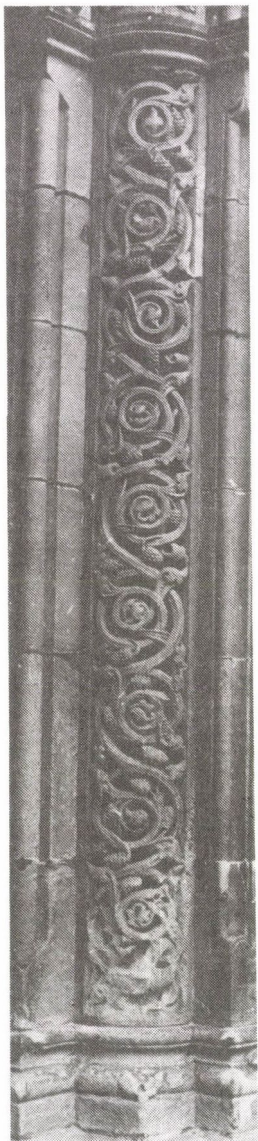
Eduard van der Nüll, az építészeti ornamentika legismertebb kortárs bécsi művelője, tanára és teoretikusa³⁴ olyan széles ornamentális repertoárral rendelkezhetett, amihez csak Ybl formakészlete mérhető. Azt a szerepet, amelyet van der Nüll hosszú tanári pályafutása alatt az ornamentális formakincs Magyarország felé való közvetítésében betöltött, csak a bécsi Akadémia grafikai gyűjteményében esetleg fennmaradt segédletek, rajzok stb. tanulmányozása tisztázhatja³⁵.

II.

A művészettörténetírás azonban a gelnhauseni épületornamentika 13. századi magyarországi recepcióját is számon tartja. Marosi Ernő elsősorban Zsámbékon és Jákon számol gelnhauseni ornamentális jelenségek különböző közvetítéssel érkező kortárs hatásával³⁶. Mind ő, mind Komárik Dénes utaltak rá, hogy Henszlmann Imre és építészbarátai, a Feszl-Gerster-Frey társulás tagjai összekapcsolták Zsámbékot és Gelnhausent, vagy, ahogy Marosi Ernő fogalmaz: „... már a század közepe táján e körben jelen volt a zsámbéki épület és a gelnhauseni Marienkirche stílári rokonságának helyes felismerése.”³⁷ Ennek jeleként értelmezhető nemcsak Feszl Zsámbék iránti kitüntetett figyelme, amely számos rajzban és

17. Ybl Miklós: Tervváltozat a főtí templom nyugati homlokzatának oromzatához (BFL Tervtár, XV. 331.4./67). Szilágyi Edit-Makky György

18. Gelnhausen, Marienkirche déli kereszthajókapu részlete. Tóth Melinda-Makky György

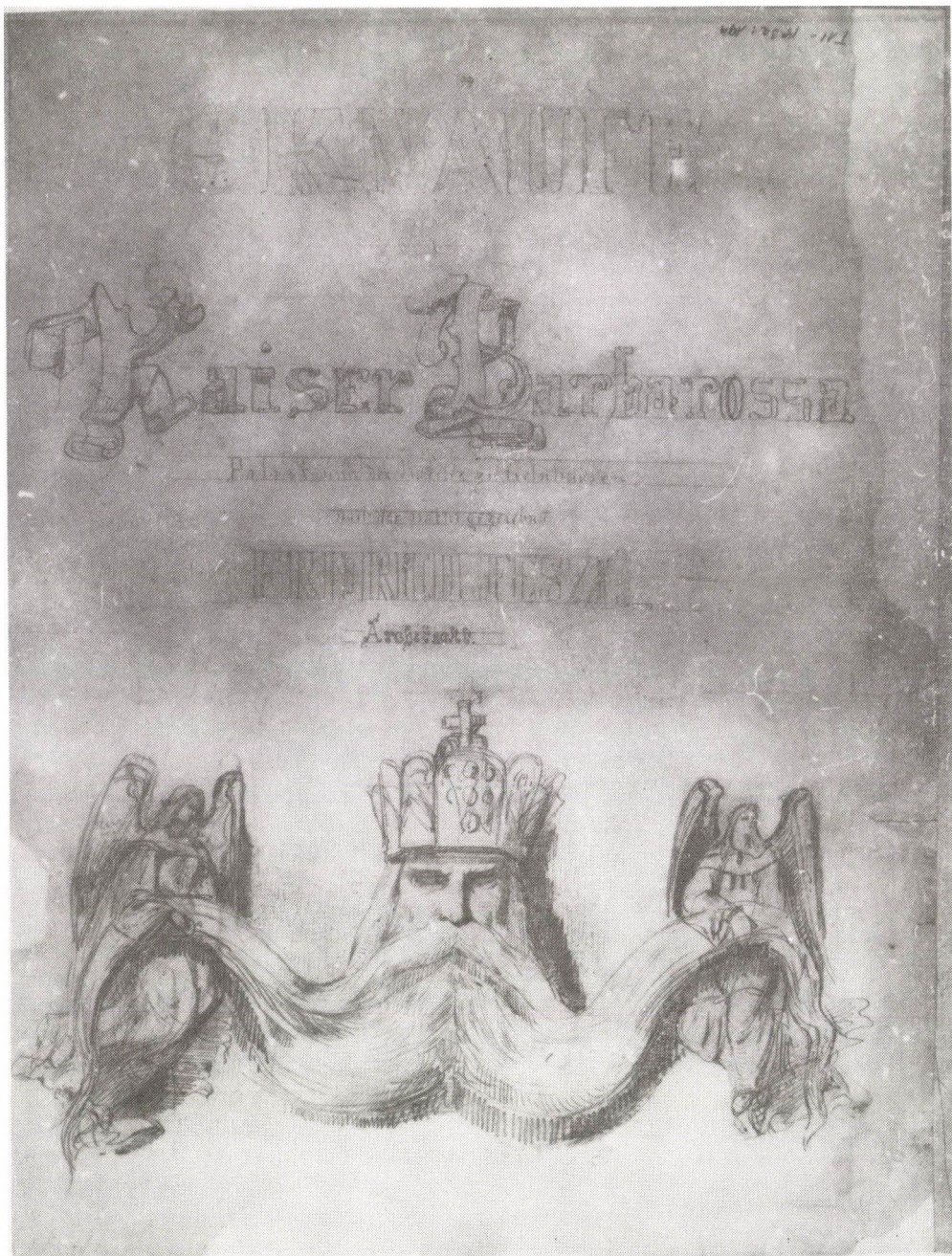

19. Gelnhausen, császári palota, az ún. Barbarossa-fej. Tóth Melinda-Makky György

20. Feszl Frigyes: Gelnhausen, „Barbarossa-fej” (MOL. T-11 No. 6: 368). A MOL felvétele

21. Feszl Frigyes: Címlapterv a „Knäufe des Kaiser Barbarossas Palast und der Kirche zu Gelnhausen” c. tervezett albumhoz (MOL T-11 No. 3/a: 194, verso). A MOL felvétele

22. Gelnhausen, Marienkirche, konzol a szentély vakárkádsorából. Reprodukció: Makky György

23. Feszl Frigyes: Konzol rajza a gelnhauseni Marienkirche szentélyének vakárkádsorából (MOL T-11 No. 6: 433). A MOL felvétele

24. Feszli Frigyes: Ikeroszlopfő terve a Vigadóhoz (MOL T-11 No. 1: 58). A MOL felvétele

25. Vigadó, a dunai homlokzat nagy ablaksorának oszlopfője. Szerző — Makky György

26. Pillérfejezet a Zitterbarth-ház kapualjában (Budapest, V. Bajcsy-Zsilinszky út 22.); tervező: Máltás Hugó. Szerző – Makky György

27. Cserépkályha töredéke a jáki ún. apáti házból. Makky György

akvarellben öltött testet³⁸, de az is, hogy Henszlmann Gerster Károllyal felmérte a zsámbéki templomot és nagy arányelméleti művében Zsámbékot és a gelnhausen Marienkirchét egy táblán szerepeltette³⁹.

De e rajzok és felmérések jellegéből nyilvánvaló az is, hogy, szemben a modern művészet-történetírással, Zsámbék és Gelnhausen 1840-50-es évekbeli összekapcsolásában nem az épületornamentika, hanem az építészeti téralkotás rokonságának megállapításáról volt szó.

Henszlmann számára azért volt a zsámbéki templomrom a 13. század első fele építészetének vezető magyarországi emléke, mert „... e templom tehát az átmeneti kort igen jellemzően képviseli, midőn a jákinal több lépéssel közelíti meg a középkornak legkiválóbb építészetét.”⁴⁰ Hogy ez szerinte a gótikus építészet volt, az közismert, nemcsak építészettörténetési és teoretikusi, de kritikusai és építészai megnyilvánulásai is ezt mutatják⁴¹. Számára a gelnhausen Marienkirche jelentőségét is az adta, hogy a gótika kialakulásához vezető fejlődés állomását látta benne, illetve az ötvenes évektől, Franz Mehrstensnek a gótika francia eredetéről kifejtett nézeteinek elfogadása után, olyan épületet, amely a francia klasszikus koragótika német területen való viszonylag korai hatásáról tanúskodik⁴².

Abban a nagy tanulmányban azonban, amely a magyarországi román kori építészet emlékeit Henszlmann összefoglaló műve előtt éppen 20 évvel, először térképezte fel⁴³, a vezető emlék szerepe a jáki templomnak jut⁴⁴. Ezt a művet Rudolf von Eitelberger írja, s illusztrációs anyagának, melynek jórészt Henszlmann majd újraközi, elkészítésében kimutathatóan közreműködött Ybl Miklós (Kaplony és Lébény)⁴⁵ és Gerster Károly (Ócsa)⁴⁶. A Jákról egy bécsi építész, Josef Hieser által készített rajzok rézbemetszése körül pedig Eduard van der Nüll bábáskodott⁴⁷.

Érdemes felfigyelni annak a köszönőformulának két elemére, amellyel Eitelberger Ybl-nek megköszöni a rajzokat „Ich theile hier zwei Abbildungen mit, welche ich wie die der Leidener Kirche der Freundlichkeit des Architekten der Föther Kirche, Herm Ybel [sic!] in Pesth verdanke, ...”⁴⁸. Egyrészt Eitelberger fontosnak tartotta a felmérő építész addigi főművét megnevezni⁴⁹, másrészt a rajzok, szemben Gersterével, nem az ő megbízásából készültek, hanem Ybl már meglévő rajzait bocsátotta rendelkezésére. Ez Kaplony esetében érthető, hisz a román épület felmérése az átalakítási tervek elkészítéséhez vezető út állomásaként fogható fel, Lébény esetében azonban, ahol majdnem biztosra vehetően reménybeli tervezői megbízással sem kell számolnunk, Ybl-nek a román kori magyarországi építészet egyik jelentős emléke iránti érdek nélküli érdeklődésének megnyilvánulásával van dolgunk.

Arra utal e két momentum, hogy mind Eitelberger, mind Ybl témaválasztását és ezen belüli hangsúlyait (román kori építészet, csúcán nem a „legátmenetibb” Zsámbékkal, hanem a „legkéőrómánabb” Jákkal, illetve Lébény) nemcsak történeti szempontok, de a kortárs építészet aktuális problémái iránti, Henszlmannétól erősen eltérő irányú érzékenység is mozgatta⁵⁰.

Érdemes mármost felidézni két kortárs építésznek a főti templom stílusát meghatározó, Komárik Dénes által más vonatkozásban többször idézett megállapítását 1861-ből: „... az akadémia palotáját egyedül csak a román és byzanti stylvegyületekben lehetett volna okszerűleg és sikeresen tervezni, a bécsi új bank, a főthi templom s egy pesti ház a muzeummal szemben meggyőző példák, hogy e modor minden klasszikánál és gothikánál életrevalóbb...”⁵¹ Ha összevetjük ezt azzal a főleg Sulpiz Boisserée „Denkmale der Baukunst vom VII bis XIII Jahrhundert am Nieder-Rhein” c. művének 1844-es müncheni megjelenése után közkezen forgó, és Henszlmann által is képviselt nézettel⁵², miszerint a Rajna-vidéki román kori művészet különös történeti jelentősége abban áll, hogy a bizánci mintára épült

aacheni palotakápolna tartós hatásának következtében ezen a területen bizánci és román elemeket szintetizáló építészet virágzott a 10-13. század között. talán nem túlzás arra következtetnünk, hogy a kortárs építészek számára, a Henszlmannhoz talán legközelebb álló, és polgárházait is részben gótizáló stílusban építő Gerster Károly kivételével, a gelnhäuseni Marienkirche és a rá való fentebb elemzett ornamentális hivatkozások nem a gótikus építészet németországi támadási pontját jelentették, és annak megidézését szolgálták. Sokkal inkább a román és bizánci elemeket szintetizáló, saját törekvésekkel rokonnak tekintett építészet jeles emlékét látták benne, s így természetes ösztönzések forrását. E tekintetben az épülése óta eltelt 600 év nem számított, úgy merítettek belőle szabadon interpretálható motívumokat, ahogyan bármelyik kortárs építész alkotásából is. Másrészt viszont a rá való vizuális hivatkozások révén a régi épület éppen múltjával „patinázta” az újat, jelezte, hogy alkotójuk egy nagy hagyomány letéteményesének tekinti művét. S hogy a Rajna-vidéki emlékek közül éppen a Marienkirche jutott Magyarországon, nyilván mások mellett, kitüntetett szerephez, abban bizonynyal a müncheni Barbarossa-kultusz által Gelnhausenre irányított figyelem jelét kell látnunk.

Az 1860-as évekkel kezdődő évtizedben más-más módon ugyan, de mind építészaink: Ybl, Feszl, Mátyás és Eduard van der Nüll, mind Eitelberger teoretikusi és kritikus érdeklődése a „tisztábban” historizáló tendenciák, elsősorban a neoreneszánsz felé fordul, míg Henszlmann megmarad a gótika szenvedélyes hívének. A romanizáló-bizantinizáló „stílus” mentstára a templomépítészet marad⁵³, s ha Ybl Bakáts téri templomán⁵⁴ és Feszl kőbányai templomtervei között⁵⁵ fel is bukkan még a „gelnhäuseni” fejezettípus illetve inda-ornamentika, ezek ornamentális vezérmotívuma Friedrich Schmidt ugyanerre az időszakra eső bécsi áttörésének ornamentális fejleményeivel összhangban már egy bimbós fejezettípus lesz. Ez azonban már egy másik történet.

A „gelnhäuseni” indaornamentika 19. századi magyarországi végállomását egy, a jáki ún. apáti ház egyik napjainkban szétbontott és elpusztult cserépkályhájának töredékével jelezhetjük (27. kép). A kályha valószínűleg az épület 1892-es átalakítása kapcsán készült⁵⁶, és az általunk vizsgált indás-leveles motívum némileg „visszaempirizálódott” formában való századvégi jelenlétéről tanúskodik a nyugat-magyarországi városi kézművesség formakészletében. A közvetítés útja és módja felderítésre vár.

ROVIDÍTÉSEK

BFL Budapest Főváros Levéltára

Eitelberger 1856 Rudolf von Eitelberger: Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn. Jahrbuch der Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1 (1856) 91-140.

Eitelberger 1869 Rudolf Eitelberger von Edelberg: Eduard van der Nüll und August von Siccardsburg in: uő.: Gesammelte kunsthistorische Schriften Bd. I. (Wien 1879) 228-270.

Farbaky 1987 Farbaky Péter: Fót, R.k. templom és plébánia – Tudományos dokumentáció – (Munkatárs Kemény Mária, kézirat a Hild-Ybl Alapítvány archívumában, Budapest, 1987.)

Farbaky 1991 Farbaky Péter: A fóti templom in: Ybl-katalógus 23-32.o.

Feszl-hagyaték Magyar Országos Levéltár, T-11
Henszlmann 1864 Henszlmann Imre: Tanulmányok a középkori román építészeti Chronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre, Archaeológiai Közlemények 4 (1864) 67-98.

Henszlmann 1865 Dr. Emerich Henszlmann: Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn II. Der romanische Styl im XIII. Jahrhundert. Oesterreichische Revue 3 (1865) II. kötet 186-207.

Henszlmann 1876 Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stíli műemlékeinek rövid ismertetése (Budapest, 1876.)

Henszlmann 1880 k. Henszlmann Imre: A művészet története (szerző, cím, hely és év nélküli fotótechnikai eljárással sokszorosított

kézirat 7 kötetben a Szépművészeti Múzeum könyvtárában, III. kötet. O-keresztény, Byzanti és Román művészet
 Komárik 1970 Komárik Dénes: Mátyás Hugó, 1829-1922. Építés-Építészettudomány 2 (1970) 111-171.
 Komárik 1984 Feszl Frigyes (1821-1884) kiállítási katalógus írta és szerkesztette Komárik Dénes (Budapest, 1984) (vö.: 4. jegyzet)
 MOL Magyar Országos Levéltár
 Staufer-katalógus Die Zeit der Staufer – Geschichte – Kunst- Kultur- kiállítási katalógus (hrsg.: I. Bd.: Reiner Hausherr, II. Bd.: Christian Väterlein, a további kötetek szerkesztő nélkül, Stuttgart 1977.)

Ybl Ervin 1956 Ybl Ervin: Ybl Miklós (Budapest, 1956)
 Ybl-katalógus Ybl Miklós építész (1814-1891) kiállítási katalógus (szerk.: Kemény Mária és Farbaký Péter, Budapest 1991.)
 WStuLB Hs Wiener Stadt- und Landesbibliothek, Handschriftensammlung

Szeretnék köszönetet mondani Tóth Melindának, Farbaký Péternek, Marosi Ernőnek, Makky Györgynek, Ando Gezanak és Sajó Tamásnak, akik kézírataik rendelkezéseimre bocsátásával, tanácsokkal, könyvekkel és képekkel segítettek.

JEGYZETEK

1. EITELBERGER 1869, 238.
 2. FARBAKY 1991, 27-28.
 3. Az oromzat koronázó részének 4 féle tervváltozata maradt fenn, /I./ egy csak keresztrel (BFL Tervtár, XV. 331.4/66., az Ybl-hagyaték főtí épületekre vonatkozó lapjainak adatait FARBAKY 1987 jegyzéke adja, a továbbiakban erre hivatkozom 108. és 98. kép), /II./ Mária a gyermek Jézussal szoborral, kereszt nélkül (BFL Tervtár XV. 331.4/67, YBL ERVIN 21. kép, FARBAKY 1987, 109., YBL-KATALÓGUS 5.1.14., és III. tábla.), és a megvalósulthoz közel álló, a keresztet a szobrot tartó pillérrel kombináló, azt annak fülkéjébe helyező 2 változat, mindkettő a szobrot még Mária a gyermek Jézussal formában ábrázoló /III./ BFL Tervtár, XV.331.4./68., FARBAKY 1987, 109. és 100. kép, /IV./ valamint BFL Tervtár 331.4/59., FARBAKY 1987, 107. és 92. kép. A megvalósult oromzati dísz mindezekről úgy a pillérfülke és a kereszt egymáshoz való viszonyában, mint a növényi ornamsen tekintetében eltér, ahogy abban is, hogy végül Mária Immaculata szobor került rá a pillérre (vö.: FARBAKY 1987, 30-31. és 249. kép).

A négy tervváltozat indás-leveles ornamsen ugyanazt a formát variálja (a II. és III. változat teljesen meg is egyezik), elemzésem kiinduló pontjául azért választottam mégis a II. változatot, mert ezen az indás-leveles ornamsen szemben a többi változattal, együtt szerepel egy olyan oszlopfővel, amely, mint látni fogjuk, egy töről fakad vele.

4. Feszl Frigyes bátyjával közös müncheni tartózkodását 1839 és minden bizonnyal 1844 közé datálják Komárik Dénes kutatásai (KOMÁRIK 1984, 6.). Komárik Dénes a Feszl-katalógus bevezető tanulmányának itt és az alábbiakban hivatkozott részét később még kétszer lényegében újraközölte (KOMÁRIK D.: A nemzeti építéstílus kérdése, Feszl és a pesti Vigadó, Építés-Építészettudomány 17 (1985) 127-136. és KOMÁRIK D.: A nemzeti elem Feszl Frigyes művészetében in: Sub Minervae nationis praesidio - Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára, Budapest 1989. 107-111.) Ezekre a tanulmányokra a továbbiakban nem hivatkozunk külön.

5. A helyszínen készült rajzok – melyek közül egyik sem az albumba szánt lapok manuálé-

ja – KOMÁRIK 1984, 588., 589., 590. és 591. tétel, és valószínűleg az általam át nem nézett BFL-ban őrzött lapok (KOMÁRIK 1984., 594-596. és 598. tétel). Az egyetlen, 1843-ból datált lap azonban (592. tétel), amelynek alapján Komárik Dénes legalábbis Feszl egyik gelnhauseni útját datálja (KOMÁRIK 1984, 129.) egy gelnhauseni faragvány olyan erősen átértelmezett variánsa (I. alább és 20. kép), hogy a helyszínen való készítése egyáltalán nem szükségzerű.

Figyelmet érdemel ebből a szempontból a FESZL-HAGYATÉK még egy lapja (No.6.: 406., lavírozott tusrajz, 18,5x13 cm, j.j.l.: „F.F. München 847”), amely egy minden bizonnyal nemletezó oszlopfőt ábrázol a hozzá tartozó kannelrázott (!) oszloptörzs felső részletével és ivindításokkal. Úgy a fejezetet, mint az íveket burjánzó „gelnhauseni” indás-leveles ornamsen borítja. Akár Feszl saját invenciója e fantasztikus részlet, akár valamely mintakönyv vagy lap után készült, Feszl „gelnhauseni” ornamentika iránti élénk érdeklődését jelzi.

6. Összesen 5 faragvány rajzairól van szó, /I./ egy a palota árkádsorához tartozó, indát köpő állatfejes maszkos oszlopfőt egy rajz ábrázol (KOMÁRIK 1984, 593. tétel). A Mária-templom főszentélyének alsó vakárkádsorából 3 konzolt rajzolt meg több változatban, így /II./ a saját szakállába markoló „indaember”-t ábrázolót (KOMÁRIK 1984, 599. tétel az ezt ábrázoló 5 lap felsorolásával és kép), /III./ a fiatal „indaember”-t ábrázolót (KOMÁRIK 1984, 600. tétel, az ezt ábrázoló 4 lap felsorolásával) és /IV./ egy indák közül előbukkanó sarkányos kompozíciót (KOMÁRIK 1984, 597. tétel és az ott említett litografált lap bal oldala, valamint FESZL-HAGYATÉK No. 3/a: 193.). A Mária-templom főszentélyének felső vakárkádsorából /V./ egy oszlopfő került a válogatásba, mely hóna alatt sarkányokat ölelő ifjút ábrázol (KOMÁRIK 1984, 597. tétel, az ott említett litografált lap jobb oldala és FESZL-HAGYATÉK No.3/a: 196.)

7. KOMÁRIK 1984, 129. Az album előkészületei az előző jegyzetben említett litografált lap (FESZL-HAGYATÉK No. 6: 437) alapján datálhatóak, amelyen a két fejezet között a következő tollfelirat olvasható: „Mittelalterliche Knäufel / aus dem / Kaiser Barbarossa- / Palast in Gelnhausen / 1858 Feszl / (ceruzával) Architekt”.

8. FESZL-HAGYATÉK No.3/a: 194 a lap mindkét oldalán egy-egy ceruzaváltozat (KOMÁRIK 1984, 601. tétel szerint a recto volt kiállítva) és No.3/a: 198 egy tusrajz-változat, felirat nélkül. Ezek szerint a tervezett címlap felső részén a Barbarossa-fej interpretációja lett volna látható, alatta a felirat: „Knäufel / Kaiser Barbarossa- / Palast und Kirche zu Gelnhausen / nach der natur gezeichnet / Friedrich Fesz / Architekt”, míg a lap alján növényi elemekkel dústított „vitész-kötés” lécornamentika-kompozíció, sarkában egy növényi indákba csavarodó farkú sárkánnyal kapott volna helyet. A másik változatban felül a felirat, alul a Barbarossa-fej, itt az alsó ornamens elmaradt (No. 3.a: 194 verso (21. kép)).

Valószínűleg e címlaptervek közvetlen előzményének tekinthető a már többször említett litografált lap (FESZL-HAGYATÉK No. 6: 437) hátoldalán látható vörös vízfestmény, amely elnagyolt felirattal a Barbarossa-fej-faragvány megnevezített vonású, angyalok tartotta szakállú interpretációját adja, de még egy sematikus koronaábrázolással (említi KOMÁRIK 1984, 601. tételben).

9. Vö. 91. szoltár. A gelnhäuseni palota felé az itáliai ornamentális hatások közvetítésében, ha áttételesen is, valószínűleg amúgy is döntő szerepet játszó königslutteri példákrol vö. pl.: MEYER, H. G.: Der Jagdfries von Königs-lutter in: Königs-lutter und Oberitalien – Kunst des 12. Jahrhunderts in Sachsen-, kiállítási katalógus (hrsg.: Gosebruch, M. und Grote, H. -H., Braunschweig 1980.) 56-63.

10. A rótt/rótszakállú jelző használatáról és értelmezéséről l. URBANEK, F.: Rot-her und Imperator Rubeus (Barbarossa) – Typus und Realität im Epos vom König Rother in: Stauferzeit: Geschichte, Literatur, Kunst (hrsg.: Krohn, R., Thum, B., Wapnewski P., Stuttgart, 1978.) 132-142.

11. HEGEL, G.W. F.: Előadások a világtörténelem filozófiájáról (ford.: Szemere Samu Budapest, 1979) 663. Hozzá tartozik, hogy Hegel a következő mondatban Barbarossa Frigyes itáliai politikáját okolja a német nemzeti egység felbomlásáért, a nagy császárság széthullásáért.

12. I. Frigyes császár 19. századi kultuszának két gyökere reformáció atyjai által propagált, pápa ellen harcoló német császár képe és a sváb patriotizmus helyi hagyományápolása volt. A 19. századi kultusz 1810-30-as évekre eső első nagy virágkorának nazarénus szempontból legfontosabb élesztői és megnyilvánulásai a Kyffhäuser-monda kiadás a Grimm-testvérek által a „Deutsche Sagen” I. kötetében (1816), majd Friedrich von Raumer „Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit” c. 1807-ben elkezdett, 1823 és 25 között hat kötetben megjelent nagy történeti műve, az ezután keletkezett ilyen tárgyú nazarénus művek fő ikonográfiai forrása. (mindehhez vö.: a STAUFER-KAT. III. kötetének három tanulmányát: SCHREINER, K.: Die Staufer in Sage, Legende und Prophetie, BORST, A.: Die Staufer in der Geschichtsschreibung és MIGGE, W.: Die Staufer in der deutschen Literatur seit dem 18. Jahrhundert (249-290.))

A kultuszt a nazarénusok felé közvetítők egyik legfontosabbika azonban valószínűleg az a Friedrich Rückert volt, aki katonának alkalmatlanná nyilvánítva „Geharnischte Sonette”-jeivel

„harcolt” a franciák ellen. majd 1817-18-ban Rómában írta „Barbarossa” c. költeményét; a Kyffhäuser-monda versbe szedését és „O ungestorbener Kaiser Barbarossa” c. szonettjét (RÜCKERT, F.: Gedichte, Stuttgart, 1988. 63-64. és 258.). Meleg barátságot ápolta a nazarénusokkal; Julius Schnorr von Carolsfeld lerajzolta őt római portré-könyvébe, melybe csak barátai és támogatóik arcképeit vette fel (HUTTER, H.-LHOTOSKY, W.: Julius Schnorr von Carolsfeld „Römisches Porträtbuch”, Wien, 1973. 22-25.). Ő írta a Lajos bajor trónörökös 1818-as római búcsúztatására rendezett „Deutsches Künstlerfest” verseit (I. id. kötet 88-99. és 263-264. a részletekkel, kortárs visszhanggal és további irodalommal). A másik fontos személyiség e tekintetben Karl Freiherr vom und zum Stein, egykor porosz államminiszter, „a német szabadságharc géniusza”, aki 1820-21-ben időzött Rómában, többek között a Monumenta Germanica számára a vatikáni könyvtár ilyen vonatkozású középkori kéziratait áttekintendő. 1822-es téves, utólagos datálással szerepel portréja J. Schnorr von Carolsfeld római arcképgyűjteményében (id. mű 70-71.). Az 1816-ban a kappenbergi, régebben felosztott premontrei monostor uradalmát megszerző, és ekkortól fogva ott élő (LAPPE, J.: Gutsherr und Bauern, Westfalen 16 (1931) 100-110.), és a középkori német történelem iránt élénken érdeklődő Stein figyelmét aligha kerülte el az a tény, hogy a kor talán leghíresebb, „kappenbergi Barbarossa-fej” néven ismert ötvöstárgyat I. Frigyes császár ajándékozta Otto von Capenbergnek, aki azt a maga alapította kolostornak, egyébként a német terület első premontrei kolostorának adta, János evangélista fejereklétartóvá alakítva (vö.: GRUNDMANN, H.: Der Cappenberger Barbarossakopf, Münster, 1959.). A német nemzeti állam megteremtésén nagy hévvel, bár hiába munkálkodó Stein bárót politikai törekvésein túl e személyes vonatkozás is sarkallhatta Barbarossa Frigyes kultuszának ápolására. Kappenbergi kastélya számára 1829-ben rendelte a „Barbarossa Frigyes halála” c. képet az immár Münchenben dolgozó Julius Schnorr von Carolsfeldnél, ellátva a festőt forrásokkal. A kép 1832-es elkészültét azonban nem érte meg. Így a képre halála után Schnorr v. C. az egyik Olivier-testvér még Rómában készült arcképe alapján ráfestette a báró portréját (STAUFER-KAT. I. kötet 1048. tétel, 746., az Olivieriek közreműködése tekintetében a többieknek ellentmondó adattal és LIPPE, M.: Der Tod Barbarossas von Julius Schnorr von Carolsfeld auf Kappenberg, Westfalen 16 (1931) 130-136.)

Stein báró személye jelezheti egyúttal a kapcsolatot a Barbarossa-kultusz második nagy 19. századi virágkorával, az 1860-70-es évekkal, hiszen a porosz vezetés alatt megvalósítandó német nemzeti államesszme részben kidolgozója és korai propagálója volt. A német császárság létrejöttében a Kyffhäuser-monda beteljesülését látni szerető ideológiáról l. a STAUFER-KAT. III. kötetének idézett tanulmányait. Képzőművészeti tekintetben legnagyobb szabású alkotása a gosliari palota helyreállítása és kifestése. A palota előtti téren Barbarossa Frigyes és I. Vilmos császár lovasszobrát állították fel egymással szemben (vö.: LÖCHER, K.: Die Staufer in der bildenden Kunst in: STAUFER-KAT. III. kötet 291-310., 301.).

E második virágkor csökkenő lendülettel tart a századfordulóig, de a III. birodalom és eszmei előkészítői állami reprezentációjának és történelmi propagandájának előterében majd, a szászországi törzsterület és kelet felé terjeszkedő, az Ostromot kitoló szász dinasztia tagjai és Oroszlán Henrik áll, míg a német vért oktanul Itáliában pazarló Barbarossa Frigyes megítélése kimondottan kedvezőtlen. (A Madarász Henrik sírjának fellelészére irányuló nemzeti szocialista törekvésekről és a quedlinburgi dóm attemplomában és szentélyében ezzel összefüggésben végzett átalakításokról, valamint az 1936-tól évente megtartott, SS zászlószenteléssel egybekötött „Heirichsfeier”-ről VOIGTLÄNDER, K.: Die Stiftkirche St. Servatii zu Quedlinburg – Geschichte ihrer Restaurierung und Ausstattung. (Berlin, 1989.) 38-59. A braunschweigi dóm attemplomának bővítmenyeként 1935-ben kialakított Oroszlán Henrik sírbólról tudtommal nincs ilyen részletes feldolgozás vö.: QUASI, A.: Der Sankt-Blasius-Dom zu Braunschweig (Braunschweig, 1985.) 31. és kép a 11. és JORDAN, K.: Heinrich der Löwe – Eine Biographie – (München, 1979/) 264-266.

13. Barbarossa Frigyes ábrázolások jó áttekinthetése: LÖCHER, K. előző jegyzetben id. műve, a nazarénus körben keletkezett művekről: 296-297. Még Rómában készült a Riepenhauser-testvérek képe (SAUFER-KAT. I. kötet, 1037. tétel, 740.)

14. A freskóciklus 1944-ben megsemmisült. A programot maga a király írta; Nagy Károly, Barbarossa Frigyes és Habsburg Rudolf kapott 1-1 termet vö.: LÖCHER, K. 12. jegyzetben id. tanulmánya 297. A katonkon 1835-36-ban elkészültek (vö. STAUFER-KAT. I. kötet 1042. és 1044. tétel (743-744.) Minderről részletesebben: SINGER, H. W.: Julius Schnorr von Carolsfeld (Bielefeld und Leipzig, 1911.) 84-94. és 72-76. kép

15. A helyi Barbarossa-tisztelet már a 17. századi müncheni rezidenciában is kifejezést nyert egy faliszőnyegszózat formájában (vö. LÖCHER, K. 12. jegyzetben id. mű 294., a további irodalommal)

16. Ybl 1840-41-ben tartózkodott münchenben (YBL ERVIN 9.). Ottani tartózkodásának egybeesése Feszlékével felveti a két építész müncheni találkozásának, sőt esetleg a Gelnhausen iránti érdeklődés Feszl által Ybl felé való közvetítésének kérdését és lehetőségét is.

Egyébként eddig nem kellően tisztázottak tűnnek Ybl nazarénus kapcsolatai. Farbaky Péter (1991, 23-24.) elsősorban a megbízóhoz, gr. Károlyi Istvánhoz köti a főt templom és -ban nyilvánvaló nazarénus jegyeket, de az általa felsorakoztatott adatokból úgy tűnik, Károlyi elsősorban a katolikus modernizmussal állt kapcsolatban, a nazarénus eszméket esetleg Ybl hozta, persze lehet hogy nem Münchenből, hanem Bécsből, esetleg Rómából.

17. Ez a szó persze csak óvatosan használható, hiszen katolikus oldalról mindig jelen volt némi fenntartás is. Ilyen szempontból talán nem véletlen, hogy a legtöbb Barbarossa-tárgyú nazarénus körben született mű a Lukács-testvérület egyetlen nem katolizált tagjától, J. Schnorr von Carolsfeldtől származik. I. Lajos megítélésében a saját uralkodóháza legitimitásának hangsúlyozására való igény

győzhette le a katolikus tartózkodást. Szerepe lehetett e vallási hovatarozással is összefüggő megítélésnek abban is, hogy a kultusz 12. jegyzetben érintett második hulláma a protestáns-porosz vezetéssel megvalósuló német egység időszakára esik. A tiszteletteljes, de távolságtartó német katolikus Barbarossa-értékelés azonban ekkor is jelen volt vö. pl.: a Pécsi Növendékpapság Szent Pál Társulata által 1871-től több kiadásban magyarul is megjelentetett, saját előszava szerint kritikusai által „leultramontánózott” BOLANDEN, K.: Barbarossa – Történeti regény a 12. századból – c. művét (I. kiadás: Pécs, 1871., a kritikusok idézése: I. kötet X. o.)

18. KOMÁRIK 1984, 592. tétel

19. A Krisztus ikonográfia Barbarossa-ábrázolásra való felhasználása nem példátlan a korban: Julius Schnorr von Carolsfeld Barbarossa Frigyes halálát ábrázoló 12. jegyzetben érintett művét Raffaello Galeria Borghese-beli Keresztlevétele kompozícióját felhasználva festette meg (ir. l. ott). Az említett megrendelő, a bécsi kongresszuson a német nemzeti egység gondolatát hába képviselő, és emiatt a politikától csalódottan visszavonuló Stein báró feltehetően tudatosan választotta a Kyffhäuser-monda optimista szemléletével szemben I. Frigyes életének ezt a jelenetét így ábrázolva. A császárt nem diadalmas uralkodóként, hanem tragikus bukásában, mély áhitattal bemutató Barbarossa-értelmezés szálának filológiai kutatásokat követelő követése Feszl müncheni kapcsolataira is pontosabb fényt vetethetne.

20. Vö.: ARENS, F.: Die staufischen Königsfalzen in: STAUFER-KAT. III. kötet 129-143. és KUBACH, H. E.: Die Kirchenbaukunst der Stauferzeit in Deutschland, uott 177-186. A kortársak által legnagyobb csodálattal leírt ingelheimi és kaiserslauteni palotákból alig van meg valami, és ezt is újabb ásatások hozták napvilágra.

21. Vö. OPPL, F.: Das Itinerar Kaiser Friedrich Barbarossa (1152-1190) (Wien-Köln-Graz, 1978.) 131-132., valamint 75., 79., 82., 91. és 94. A palota datálásáról folyt vitának csak egy részét tudtam figyelemmel kísérni; BINDING, G.: Pfalz Gelnhausen – Eine Bauuntersuchung (Bonn, 1965) c. disszertációja hozzáférhetetlennek bizonyult. De EINSINGBACH, W.: erősen kritikus recenziója (Literaturbesprechungen. Nassauische Annalen 78 (1967) 342-346.) valószínűleg jogosan vonja kétségbe a Binding-féle, 1170 előtti való datálást mind metodikailag mind stílustörténetileg. Bar Wolfgang Einsingbach nyomatékosan figyelmeztet rá, számos pelda ismeretes be nem fejezett épületekben tartott jeles birodalmi eseményekre (id. mű 343.) mégis valószínű, ahogy egyébként ő is gondolja, hogy a palota legkésőbb 1186-1188-ra készzen állt, hiszen 1186 őszén a császár birodalmi gyűlést tartott, 1188-ban pedig a húsvétot ünnepelte itt.

22. EINSINGBACH, W.: Gelnhausen – Kaiserpfalz (Bad Homburg vor der Höhe, 1980.) 44-45.

23. HUNDESHAGEN, B.: Kaiser Friedrich I. Barbarossa Palast in der Burg zu Gelnhausen (Mainz, 1819., Bonn, 1832.) A mű sajnos hozzáférhetetlennek bizonyult, így további vizsgálatára nem bocsátkozhatunk. Henszlmann Imre 1880 körül biztosan ismerte (HENSZLMANN 1880 ké 485-486., még hozzá az első, 1819-es kiadást,

amelyet 2. kiadásként említ). Kérdés mikortól? (vö. még 39. jegyzet)

24. A „naturalisztikus” szőlőleveles stb. indát sima felületű hengerre csavaró gótikus fejezetek megjelenéséig a középkori fejezetek majd összes típusa tkp. a korintoszi oszlop fő leszármazottja, alapvető tagolását is onnan veszi; onnan származik az álló akantuszleveles alsó rész és a hangsúlyozottan kiugró, bonyolultabb kompozíciójú felső rész együttese. Ez azonban a románkori fejezetornamentikáról való beszéd nyelvi nehézségeit csak növeli. Kitűnő tanulmányok születtek a gelnhäuseni palotaornamentika, leginkább Feszl és Ybl által nem (!) választott ornamentikájának motívikus rokonairól (pl.: KLUCKHOHN, E.: Die Bedeutung Italiens für romanische Baukunst und Bauornamentik in Deutschland, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft 16 (1955) 1-120, és NICKEL, H. L.: Untersuchungen zur spätromanischen Bauornamentik Mitteldeutschlands, Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 3 (1953-54) 25-74.) Az ezekben tárgyalt faragványok azonban típusukban térnek el a gelnhäuseni palota oszlopfejtől, lévén kockaoszlopokról szó. A kehelyfejezeteknek, melyeknek egy speciális változatával állunk szemben, viszont csak bimbós, tehát a Marienkirche vakarkádsora fejezeteinek túlnyomó többségét alkotó, de Feszlek által megintcsak nem rajzolt és követett díszítés részét tárgyalták behatóan (pl.: GESSNER: Die Entwicklung des gotischen Kapitels in Südwest- und Westdeutschland im 13. Jh., Würzburg, 1935.)

Mindenesetre megpróbáltam a (fejezet) „típus” és „motívum/kompozíció” kifejezéseket következetesen használni, s természetesen a mindkettőtől mást jelentő „stílus” szót is.

25. A Marienkirchét tárgyaló máig egyetlen monográfia; Werner Noack „Die Kirche von Gelnhausen” c. disszertációja (Halle 1912) nálunk hozzáférhetetlen. Részben erre támaszkodik, de az újabb irodalomra való reflektálással is: FATH, M.: Die Baukunst der frühen Gotik im Mittelrheingebiet IV. Die Marienkirche zu Gelnhausen, Mainz, Zeitschrift 65 (1970) 43-53. A számunkra érdekes faragványok mindegyikét (úgy a szentélybeli vakarkádsorának konzolait és fejezeteit, mint a kereszthajóportálokat) – kisebb vitakérdésektől eltekintve – a Marienkirche 12. század vége felé kezdődő újjáépítésének második terváltozása utánra teszik. E terváltozás datálásának alappontja az egyik szentélytámpillérbe vésett 1232-es évszám. E dátum környéke összhangba hozhatónak látszik úgy a befefejező terv előképeiként számon tartott burgundi emlékek (elsősorban Dijon, Notre-Dame) datálásával, mint a mainzi dóm nyugati szentélyének 1239-es szenteléssel datált rokon német építkezések körének kronológiájával. Mindezen párhuzamok, és így a datálás is, elsősorban az építészeti formák rokonságán nyugszik, a Marienkirche építkezése befefejező szakaszának ornamentikáját még nem vizsgálták részletesen, a szerzők ennek sajátos jellegét hangsúlyozzák (vö.: FATH id. mű 47. további irodalommal, vö. még előző jegyzet).

26. Ezt a 8. jegyzetben megadott címlaptervek felirata mutatja, nemcsak szövegében, hanem tipográfiájában is; a Kaiser Friedrich Barbarossa

szerepel nagy betűkkel, míg a két épület megnevezése csak kicsivel (21. kép)

27. KOMÁRIK 1984, 42. l. különösen az I. emeleti ikerablak osztó oszlopának fejezetét és az I. emeleti erkélymelvéd alatti konzolokat (KOMÁRIK 1984, 150. oldali kép) A Feszl-Gerster-Frey társulás által tervezett épület ornamentikáját, melynek rajzanyaga nincs, Komárik Dénes véleménye alapján soroljuk Feszl művei közé (a szerzőséghez vö.: KOMÁRIK D. közleménye a „Rövid hírek” rovatban, Műemlékvédelem 16 (1972) 55.)

28. Míg a Vigadó „gelnhäuseni” ornamentikájú fejezeteinek jórésze szabad kompozíció „gelnhäuseni” motívumokból, a Vigadó utcai oldalhomlokzat két féloszlopfeje meglehetősen hűséggel követi a Feszl által albumába is felvett egyetlen palotaoszlopfejt, jóllehet az indát köpő állatfeje egy tagozattal feljebb, a fejezet felső részéről a fejlemre kerül.

Feltűnő, hogy a terveken látható formák megnyílvál közelebb állnak a gelnhäuseni faragványok rajzaihoz, mint a megvalósultak. Itt nyilván a kőfaragó(k) más irányú klasszicisztikusabb-akantuszilábabb formadúái tapasztalatainak közrehatásáról van szó. Ez felhívja a figyelmet az időszak kutatásának egyik fehér foltjára. Teljesen feldolgozatlan a korszak kőfaragásának története.

29. HENSZLMANN I.: A pestvárosi vigadó (Redouteépület), Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat évkönyve 1865-66 (Pest, 1867.) 96-131., 112.

30. A szentély vakarkádsor faragványai és a kereszthajókakuk viszonyához l. 25. jegyzet. Meglepően közel áll: nemcsak az indák és levelek arányában, de a levelek mellett csak itt megjelenő „szőlőfürtök”-et és a leveleket osztó gyémántmetéző csepp-díszítést is hűen reprodukálja az Ybl tervezte ornamens. Egy a gelnhäusenihez nagyon hasonló fríz Aschaffenburgban is van, tehát elvileg az is lehetett volna Ybl mintája, a „gelnhäuseni” palota-fejezettípussal való együtt-felhasználás azonban Gelnhausen mellett szől.

31. A Reitter-ház (I. Hunyadi János út 18.), 1855-56 (vö.: KOMÁRIK 1970, 134-136.), a Zitterbarth-ház (V. Bajcsy-Zsilinszky út 22.) 1857-1859 (vö.: KOMÁRIK 1970, 141-147.), a Masjon-ház (I. Fő u. 9. – Jégverem u. 2.), 1860 (vö.: KOMÁRIK 1970, 147-151.), a budai vízahajtó gép- és bérház (I. Fő u. 3.) 1861-1866 (vö.: KOMÁRIK 1970, 156-160.) és a Kovács-Sebestény-ház (V. József nádor tér 5-6.) 1860-1861 (vö.: KOMÁRIK 1970, 151-155.).

32. KOMÁRIK 1970, 122-123.

33. Hogy a kőfaragók jelentős formaalkító szerepével is számolnunk kell, ha nem tervlapokat, hanem elkészült faragványokat vizsgálunk, azt jól mutatja, hogy a Kovács-Sebestény-ház szentélyű, húsos plasztikus leveleitől a Masjon-ház száraz, összecsomósodott faragványaiig mekkora stíláriis repertoárban adható elő ugyanaz a forma (vö. 28. jegyzet).

34. Van der Nüllt mint az építészeti ornamentika szakértőjét és ritka tehetségu művelőjét mutatja be a vele több évtizeden át baráti kapcsolatban álló Rudolf von Eielberger írása (EITELBERGER 1869). Mint az épületornamentika teoretikusa l.: VAN DER NÜLL, e.: Andeutungen über die kunstgemässe Beziehung des Ornamentes zur rohen Form, Oesterreichische Blätter für

Literatur und Kunst 2 (1845) 401-404. és 411-414. Több évtizedes akadémiai professzori működéséhez, melynek szervezeti keretei többször változtak WAGNER, W.: Die Geschichte der Akademie der Bildenden Künste in Wien (Wien, 1967) összefoglalóan 411.

35. Annak ellenére elvégzendő lenne ez a kutatás, hogy Eitelberger arról számol be (EITELBERGER 1869, 241.), hogy van der Nüll utazásai közben készített rajzainak egy része már 1848 októberében megsemmisült. Utivázlatai többi részét viszont Eitelberger szerint 1869-ben az Akadémia könyvtára és az Österreichisches Museum őrizte.

36. Zsambékról szólva: „Allein der Fries der südlichen Nebenapsis und der an der unteren Kapitellzone des Langhauspfeilers ... trägt eine dem ganzen Bau in Pannonhalma völlig fremde, stark rheinische Prägung (vgl. etwa Gelnhausen, Pfalz und Marienkirche), die wohl einer Regensburgischen Vermittlung entsprechen mag. ... Der Ornamentstil rheinischen Ursprungs, der auf verschiedenen Wegen nach Zsambék und Ják gelangte, blieb im zweiten Drittel des 13. Jh. in der Architektur Ungarns lebendig. ...” MAROSI, E.: Die Anfänge der Gotik in Ungarn – Esztergom in der Kunst des 12.-13. Jahrhunderts ... (Budapest, 1984.) 114-115. Jákon ifj. CSEMEGI J. (A jáki apátság temploma, Vasi Szemle 6. (1939) 12-37., 19., 31-32.), és nyomán BOGYAI T. (A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna, Szombathelyi é.n. /1943/, 46.) elsősorban a nyugati kapuépítmény oromzatának fülkesoros tagolásában látta a gelnhauseni Marienkirche kereszthajó-homlokzatainak hatását.

37. MAROSI E.: A zsambéki kolostorromok – A struktúra analízisének kísérlete – (Kézirat az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattárában, 1985.) 8-9. és KOMÁRIK 1984. 129.

38. KOMÁRIK, 1984. 132. és 606-620. tételek

39. A Henszlmann arányelméleti művében szereplő metszettelap adatai: KOMÁRIK 1984. 617. tétel. Az alapul szolgáló Henszlmann-rajzot Zsambékról (tus, ceruzás és piros tintás kottákkal, 37,5x51,5, lépték lécen megadva: 0,5 cm = 1 „Pieds d'Auriche”) az Országos Műemléki Felügyelőség Tervtára őrzi zsambéki anyagában (ltsz.: 13.839). Nemcsak a lapnak az atlasz-kötet egyben tartott manuáléival való teljes rajztechnikai egyezése, de a hátoldalán a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum pecsétje is bizonyítja, hogy a jelzetlen lap a Henszlmann-hagyaték szóránya. Ugyanitt található még 5 szimpla és egy dupla lap (melyek közül csak az egyiken van leltári szám: 13.313), szintén az egykori kassai múzeum pecsétjével, melyen Henszlmann kézírásával a zsambéki templom méretei és arányszámításai olvashatók több példányban. Az egyik lap hátoldalán naplószerű, részben német, részben magyar nyelvű nehezen olvasható, rövidítésekkel teli feljegyzések láthatók év nélkül január 26. ill. 27-ei keltezéssel, minden bizonnyal az országgyűlés alsó táblájának üléseiről, a megyék igen-nem szavazatainak rögzítéséről. Az előforduló nevek közül (Somsich, Zsedényi, Szemere, Klauzál, Perczel stb.) ítélve feltétlenül 1848 előttről. Amennyire kivehető az esküdszék körüli vitáról van szó („Klauzál contra Zsedényi ... Majláth elvileg támadja meg az esküdszékét”), így talán joggal következtethetünk arra, hogy a büntetőtörvénykönyv reformjának 1842-ben országgyűlés elé került ügyének tárgyalásáról szól a feljegyzés, mégpedig 1844. január 27-éről, mely napon „Az országgyűlés kerületi ülése a nemesekből és nem nemesekből álló esküdszék bevezetését, ennek megfelelően a büntetőjogi javaslat átdolgozását indítványozza” – amit később a felsőház elvetett. (Magyarország történeti kronológiája főszerk.: BENDA K., II. kötet Budapest, 1983. 658.) Ismeretes, hogy Pulszky Ferenc az országgyűlés által 1840-ben a büntetőtörvénykönyv megreformálásának előkészítésére kiküldött válsztmány jegyzőjeként 1841 és 43 között gőzörrel dolgozott e javaslatok kidolgozásán (s többször Münchenben is járt (!), hogy a kor vezető büntetőjogászával, Mittelmeyerral konzultáljon (vö.: PULSZKY F.: Életem és korom, I. kötet, Budapest, 1880. 188-189., 198-199. és 223. és FENYŐ I.: Egy reformkori polihisztor – Pulszky Ferenc indulása – in: uő. Haza és tudomány, Budapest. 1969. 125-319., 243-248.). Talán ez indokolta Henszlmann kitüntett érdeklődését a téma országgyűlési tárgyalása iránt. Kérdés persze, hogy az így 1844-re tehető feljegyzés mennyiben datálja a papír „másodlagos felhasználását” és főleg a rajzot. Minden esetre talán arra gondolhatunk, hogy az 1869-es önéletrajza szerint „a középkori arány-törvény”-ről Henszlmannban 1845-ben támadt „sejtes” Zsambékkal foglalkozva támadt benne és 1847-ben Kassán vált bizonyossággá (vö.: Adalékok Henszlmann Imre életrajzához, közli TIMÁR Á., Ars Hungarica 18 (1990). A Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-őri állásának pályázatára beadott önéletrajz 134-138., 136. és utott 1847-es újabb kassai tartózkodásáról, valamint HNESZLMANN 1876. 110.o.)

A metszettábla a gelnhauseni Marienkirchét ábrázoló része újabb filológiai problémát vet fel. Henszlmann saját leírásából kiolvashatóan soha nem járt Gelnhausenben (hiszen öregkori egyetemi előadásaiban nem saját tapasztalataira, hanem Hundeshagen 23. jegyzetben id. mű tábláira hivatkozott a palota leírásában: „... a régi a romanismus korában dívó durva gömbszelvényes /kockaoszlopfő/ Hundeshagen XIII-ik tábláján nem fordul elő... Alakos domborművek csak néhány maradt fenn, de ezek könyvünk rajzai után ítélve ugyanis előrehaladt technika mellett szólnak.” HNESZLMANN 1880 k. 486. o.) Így a Marienkirche alaprajzát és méreteit is valamely műből kellett vennie (ez nem lehetett Hundeshagené, hiszen az címe alapján kimondottan csak a palotát írja le az egyetemi előadásokban azonban, ahol a templom méreteit is megadja (id. mű 454. o.), nem nevezi meg forrását. De e forrásnak bizonytalanság az 1850 elején általa megszerzett szakkönyvek között kellett lennie (vö. fent id. önéletrajz 136. o.), mert 1852-ben Londonban bemutatott szerkesztései között a Marienkirche már szerepelt (ZÁDOR A.: Henszlmann Imre építészeti elmélete és a „gótizálás” kialakulása, Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 10 (1966) 207-228., 216. és a függelékben közreadott előadás 221.) Hogy arányszervezésének jórésze nem saját felmérésein, hanem más művek rajzainak átvételén, esetleg más léptékekben való újrarajzolásán, illetve valahol között méretekből történt felszerkesztésén alapult, azt nemcsak az valószínűsíti, hogy a nem régen Angliában tartózkodó Henszlmann milyen sok angol templomról mutatta be arányszerkesztés-

téseit 1852 végén, de e gyakorlatot egy ilyen eset jóval későbbi saját maga általi leírásával is illusztrálhatjuk: „Vorstehender Artikel war bereits gesetzt, als ich durch Römer's Gefälligkeit sehr schätzbare Notizen über die Ruinen der Benediktinerkirche Vértessz. Keresztes erhielt. Nachdem ich den Grundriss des Gebäudes aus den mitgetheilten Massen construiert hatte...” (HENSZLMANN 1865, 206.).

Az az illusztrált vagy méreteket megadó forrás, ahonnan Henszlmann a Marienkirche rajzát ill. adatait vette valamely összefoglaló mű lehetett, mert az alaprajz az Országos Műemléki Felügyelőség Tervtárának egy manuálé lapján (ltsz.: K 9313) még nem Zsámbékkal, hanem más francia és német épületekkel szerepel együtt.

40. HENSZLMANN 1876, 110.

41. Újabbban, valószínűleg ZÁDOR A. 39. jegyzetben id. tanulmánya nyomán a téma iránt ébredt érdeklődés jegyzetben jeles idevágó tanulmányok születtek: PIMAR Á.: Henszlmann Imre kora építészetről, Építés-Építészettudomány 5 (1973) 547-552. KEMÉNY M.: Henszlmann Imre szerepe az Akadémia palotájának építésében, Ars Hungarica 18 (1990) 107-112. és SISA J.: Henszlmann Imre részvétele a Lille-i székesegyház és a konstantinápolyi emléktemplom tervpályázatán, uott 65-106.

42. A Henszlmann-filológia újabb homályos pontja, mikor ismerte meg Henszlmann Franz Mehrtsens műveit, melyek a középkori építészettörténetre vonatkozó nézetei gyökerei újrarendezésére készítették: HENSZLMANN I.: A középkori építészet — Olvasztatott a M. T. Akadémia üléseiben / 1860-ban/ — (Különnyomat a Budapesti Szemléből, Budapest, 1861), 10-16. és HENSZLMANN 1864, melyet Mehrtsens kritikai ismertetésének és módszerei néhány önálló példán történő bemutatásának szentelt, valamint HENSZLMANN 1880. k. IV. kötet 3-5.

43. EITELBERGER 1856.

44. Ezt mutatja, Eitelberger elismerő szavain túl, hogy Jáknak jut a legtöbb hely, hogy róla szerepelnek fadúrók a szöveg közé nyomott illusztrációkon kívül nagy rézmetszetes táblák, és hogy az utánközlésnek már a címe is ez: Die romanische Kirche St. Ják in Ungarn, mit Rücksicht auf ähnliche Kirchenbauten dieses Landes in: Mittelalterliche Kunstdenkmale des Österreichischen Kaiserstaates (Stuttgart, 1858. 69-76., Taf. IX-XII.)

45. Kaplony alaprajz (EITELBERGER 1856. Fig. 7., 106.), keresztmetszet (Fig. 8., 106.), Lébény alaprajz (Fig. 9. 107.), nyugati nézet (Fig. 10., 108.), keleti nézet (Fig. 11., 108.). Kaplony tévesen mint Nagykároly szerepel, ezt a tévedést már Henszlmann kiigazította HENSZLMANN 1865, 205. és HENSZLMANN 1876, 103., s itteni hivatkozása, valamint Éble Gábor cikke (A kaplonyi sírbolt, Vasárnapi Újság 37 (1890) 802.) nyomán ezeket az Ybl iródomát is nyilván tartja (YBL ERVIN 120. 6. jegyzet) Az OMF Tervtárában azonban, ahova az Ybl Miklós hagyatékában megtalált eredeti rajzokat Ybl Ervin e jegyzet szerint adta, jelenleg nem találhatók.

Az Ybltől Lébényről kapott rajzokat azonban a Central-Commission fadúcairól Henszlmann már Essenweinével vegyesen közölte, Ybl szerzőségének megjelölése nélkül, így ezekről az Ybl

szakirodalom eddig nem vett tudomást. (A Central-Commission fadúcainak másolásáról és hazai használatáról l. a Műemlékvédelmi Szemlében megjelenés alatt álló közleményemet: „Bekezdések a magyarországi műemlékvédelem előtörténetéből I. Egy kérés a Central-Commission magyarországi vonatkozású anyagai ügyében”

46. A végül a tanulmányba be nem került Ócsa Gerster általi felfedezéséről, akivel egyébként a szövegekből kivehetően Eitelberger személyes ismeretségben volt, Haas Mihály és Szumrák Emil Eitelbergerhez írt leveleiből tudunk. Haas Mihály levele Rudolf von Eitelbergernek, Buda 1855. április 11. (WLuStB Hs. I.N.: 20.892.): „— Nach Ócsa konnte ich noch nicht gehen, weil Hr. Prof. leider vergessen hatten, mir anzugeben, was eigentlich gemacht werden soll. Sobald Sie das senden, so wird alsogleich Alles vollzogen werden und zwar auf das genaueste. ...”. Haas Mihály levele Rudolf von Eitelbergernek, Gyöngyös, 1855. május 15. (WLuStB Hs., I.N.: 20.893.): „Hochverehrter Herr Professor! / Ihren werthen letzten brief hab ich mit freunde erhalten, und in beziehung auf Ócsa wird bisher gewiss schon Alles in Ordnung sein. Es hat nämlich Hr. Architect Gerster den brief selbst mit freunden übernommen und ist gewiss schon in Ócsa gewesen und hat Alles auf das genaueste aufgenommen. folglich bekommen Sie, wenn Sie auf Pfingster nach Pesth kommen, von ihm Alles was Sie brauchen. ...”. Szumrák Emil levele Rudolf von Eitelbergerhez, Buda, 1855. június 1. (WLuStB Hs. I.N.: 21843.): „Recht sehr habe ich bedauert, dass ich das Vergnügens beraubt wurde Euer Wohlgebor. zu Pfingsten in Ofen-Pest treffen zu können, ... Doch will ich nicht weiter lamentieren. Herr Gerster richtete mir den freundlichen Gruss von Euer Wohlgebor. — für den ich meinen herzlichsten Dank sage ... bringe ich nur noch zur Kenntniss dass herr Gerster ganz nette Aufnahmen über die Ócsai Kirche hat anfertigen lassen welche derselbe an Euer Wohlgebor. demnächst übersenden wird.” Haas Mihály levele Rudolf von Eitelbergernek, Buda, 1855. június 16. (WLuStB Hs., I.N.: 20.894.): „Ihrem werthen letzten Briefe zufolge hab' ich herrn Architekten Gerster aufgefordert und aufgebeten, Ihnen von Ócsa die nöthigen Zeichnungen zu senden was er auch zu thun versprochen.”

47. Protokoll der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale (Österreichisches Bundesdenkmalamt, Archiv) 1855/117.

48. EITELBERGER 1856, 106.

49. Ez egyébként a csak röviddel azelőtt befejezett főt templom és építészeti bécsi tudomásulvételnek szempontjából is érdekes forrás hely.

50. Az egymást Josef Daniel Böhm köréből jól ismerő, és tudósként nagyrabecsülő két személyiség, kiknek egyébként a kortárs építészeti iránti élénk érdeklődése is rokon vonása, teljesen eltérő álláspontot képviseltek e tekintetben. Vö.: Eitelberger elismerése a főt templomról és Henszlmann lesújtó véleménye Ybl kaplonyi templomáról: „Die Leidner Kirche liess Baron Sina stylgemäss herstellen, die Gross-Károlyer hingegen befahl Graf Károlyi abzutragen und durch ein modernes, ganz bedeutungsloses Gebäude zu ersetzen; zwar gehörte das Gotteshaus vor seiner Demolition den Franciscanern, doch ist sein Styl älter als die

Einführung dieses Ordens in Ungarn." (HENSZLMANN 1865. 205. o.) Úgy tűnik, hogy Henszlmann, miután kijavította Eitelberger tévedését, maga is tollhíbat ejt, vö.: 45. jegyzet, vagy legalábbis keveri a Károlyiak déli birtokain Ybl által átépített két templomot. Hogy valójában a kaplonyira gondolt, azt a Lébénnnyel való párhuzamba állítás bizonyítja, amelyet még többször megismétel majd, pl.: HENSZLMANN 1876. 103., ahonnan egyébként ez a sommásan lesújtó vélemény már kimaradt, és az átalakítás/bontás mérvét is pontosabban írja le.

51. HENCZ /A./ és BERGH /K./ építésszek: Észrevételek az akadémia palotája ügyében, Magyar Sajtó 7 (1861) 621., és KOMÁRIK D. 4. jegyzetben id. tanulmányai 129. (1985.) ill. 108. o. (1989.) 52. HENSZLMANN 1864. 68., HENSZLMANN 1880 k., 453.

53. KOMÁRIK 1984. 12. 1865-től számítja azt a korszakot, amelyben a középkorias romantika rohamosan háttérbe szorul, kivéve a templom, a kastély és az emlékműtervezés rezervátumait.

54. Ybl ferencvárosi templomán a nyugati kapun, az előcsarnokban és a karzataljban látható

fejezetek, valamint a kereszthajó homlokzatok hármass ablakainak ablakosztó oszlopainak fejezetei. Különösen érdekes a szószék e tekintetben, ahol pontosabb vizsgálatot igényelne, hogy tartópillére fejezetének előképe a gelnhauseni palota Feszl által rajzolt állatfejes oszlopfője, vagy az e faragvány – nem közvetlen – inspirátorai sorában szereplő felső-itáliai plasztika valamelyik alkotása volt.

55. KOMÁRIK 1984. 564. tétel, 1884-es évszámmal.

56. A többször átalakított épület falkutatását D. Mezey Alice-szal éppen csak megkezdjük. Így egyelőre csak feltételezés, hogy az a földmészere, amelyet a helyiségek újrafestése és nyilván újra berendezése követett, összekapcsolható a forrásokban említett 1892-es évszámmal.

A kézirat lezárása után jelent meg Komárik Dénes „A romantikus romkultusz Feszl Frigyes hazai tárgyu grafikájában” című tanulmánya (Művészettörténeti Értesítő 39 (1990) 145-165.). Szerzőjének kéziratom átnézéséért is köszönettel tartozom.

Edit Szentesi: Zur Bauornamentik der 40-50-en Jahre des 19. Jahrhunderts

Drei bedeutende ungarische Architekten der Romantik; Frigyes Feszl, Miklós Ybl und Hugó Máltás, verwandten an ihren Bauwerken, ein Kapitelltyp, darin an dem des Kaiserpfalzes zu Gelnhausen und eine Rankenornamentik, darin an der des Ostteiles der ebendortigen Marienkirche klingt an.

Zwei von diesen Architekten weilten um die Wende der 30-40-en Jahre jahrelang in München (Feszl 1839-44, Ybl 1840-41). Frigyes Feszl besuchte, durch den in München in dieser Zeit so lebhaftes Vehrung des Kaiser Friedrich Barbarossas angeregt, ein oder mehrmal Gelnhausen, und fertigte dort ein Konvolut von Zeichnungen. Etwa 15 Jahre später plante er um einen Album aus seinen eigenen Gelnhausner „Knäufel”-Zeichnungen herauszugeben, und entwarfte dazu einen Titelblatt, der stellte eine interessante Interpretation des sog. Barbarossa-Kopfes des Pfalzes dar. Diese Umstände machen die Erscheinen der Gelnhausner Motiven an seinen Gebäuden deutlich.

Über einen Ybl'schen Besuch in Gelnhausen haben wir keine Nachricht, aber der Rankenornamentik einiger seiner Entwürfe zur Föther Kirche ist mit dem Rankenfries des südlichen Querhausportals der Marienkirche so eng verbunden, das kann man ohne Annahmen seine persönliche Inspiration an Ort und Stelle, kaum zu erklären.

Über eventuellen Reisen von Hugó Máltás wissen wir nichts, der Vermittler der Gelnhausner Ornamentik war für ihn ein Musterbuch, oder die Wiener Akademie, wo er Vorlesungen von Eudard van der Nüll über die Bauornamentik gehört hat.

Imre Henszlmann hatte in den 80-en Jahren im Besitz der erste Auflage von 1819 des Buches von Bernhard Hundeshagen über den Kaiserpfalz zu Gelnhausen, aber wir wissen nicht, von wann. Die Marienkirche bedeutete ihm, dem leidenschaftlichen Anhänger der Neugotik ein der frühesten Angriffspunkte französischer gotischen Architektur im deutschen Gebiete. Die Andere teilten aber viel mehr die weitverbreitete Auffassung von Sulpiz Boisserée über rheinische Architektur, und die Marienkirche war für ihnen ein Gebäude, welches, mit ihren eigenen Bestrebungen im Einklang, eine Synthese der byzantinischen und romantischen Elementen verwirklichte.

Az Ybl kiállítás katalógusának leadásakor – legalább hipotetikusan – megoldottnak tűnt a Wechselmann-villa tervezőjének kérdése.¹ Időközben újabb szempontok merültek fel, amelyek más megvilágításba helyezték a szerző kérdését, és egyúttal az Ybl-kutatás néhány lappangó problémáját is felszínre hozták.

A katalógusban megjelent tanulmányomban azt a feltevésemet kíséreltem meg hipotetikusan igazolni, hogy a Városligeti (időközben Gorkij) fasor 12. számú telken épült villát, noha a beadványi terveken és az engedélyezési ügyiratokban csak az építető építőmester, Wechselmann Ignác neve szerepel, feltehetően – a vele szoros kapcsolatban álló – Ybl Miklós tervezte.²

Bizonyítékaim az építész és az építőmester szoros kapcsolatára,³ a villa meghatározó motívumának – a két szintet átfogó nagy ívnek – Ybl későbbi munkásságában való ismételt megjelenésére,⁴ valamint arra vonatkoztak, hogy a villa részlettervei megtalálhatók az Ybl hagyatékban.⁵

A kézirat leadása után sikerült végre rátalálnom egy már régen keresett forrásra.

„Gorkij fasor 12. Volt Ráth György Múzeum egyemeletes, szabadonálló 1+3+1, oldalhomlokzaton 7 tengelyes. Eklektikus, építette Unger Emil 1880-ban. 1901-ben Györgyi Géza átalakította és megtoldotta Ráth György számára...” írta Zakariás G. Sándor.⁶ A dátum szembeütően téves volta – hiszen Unger Emil hét évvel a Zakariás által megjelölt időpont előtt meghalt –, a tervezőre vonatkozó megjelölést is kérdésessé tette, különösen azért, mert a cikk alján hivatkozott irodalomban még utalás sincs Unger Emil személyére.

Hevesi Lajos 1873-ban megjelent Budapest és környéke című munkájának 191. oldalán azonban a következő olvasható: „Itt kezdődik a vadgesztenyefákból álló lombos és árnyékos *városligeti fasor*, mely egyenesen kivezet a ligetbe. Kétoldalt csinos, sőt részben igen díszes magánkertekkel van szegélyezve, melyeknek egyrésze ékes nyaralókat foglal magába. Ezek közül feltűnő balra az ötödik kertben levő Wechselmann-féle villa, melyet Unger Emil épített, jobbra pedig a legutolsó épület a Batizfalvi testgyógyászati intézete.”⁷ (Feltételezhető, hogy ez a hely lehetett Zakariás G. Sándor forrása.)

Hevesi Lajos, a később a Wiener Sezession krónikásaként híressé lett műkritikus, a kortárs művészeti eseményeket a hetvenes évek elején még Pesten kísérte figyelemmel. A Pester Lloyd munkatársaként az ő tollából kerültek ki a leginformatívabb ismertetések és kritikák például az akkori építészeti pályázatokról is. Fel kell tételeznünk tehát, hogy tudta mit írt, és az, ha 100 %-ig nem is tekinthető bizonyosnak, de körültekintő vizsgálatot feltétlenül érdemel. Annál is inkább, mert a részelemzések, a történeti vizsgálatok valószínűsítik ugyan Ybl szerzőségét, de az összkép valahogy mégis nyugtalanító. Ránézésre az épület nem illeszkedik az Ybl-i életműbe, szófukarsága „részletszegénysége” idegenül hat a hiteles Ybl művek mellett.

Mi a helyzet Unger Emillel? Neki hiteles műve nincsen. Egyelőre egy olyan művét sem ismerjük, amelyet szignált tervvel és hitelt érdemlő levéltári forrásokkal az ő *kizárólagos*

---

* Elhangzott a Hild-Ybl Alapítvány, az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Osztórák Kulturális Intézet rendezésében megtartott Ybl Miklós-konferencián, 1992. január 22-én.

művének lehetne nyilvánítani. Sisa József 1984-es, alapvetőnek tekinthető cikkében négy Ungernek tulajdonított épületet ismertetett.⁸ Ezek közül kettőt a szakirodalom évtizedek óta Unger műveként tárgyal, mindkettő befejezetlen volt Unger halálakor és mindkettőt Ybl fejezte be. A II. Világháború után lebontott, budai dunaparti Liphay palotához Ybl korábban is készített terveket, amelyek szabályozási problémák miatt nem valósultak meg.⁹ Az Andrássy úton a Nagymező utca és a Jókai tér között ma is álló épülettömbhöz szintén található Ybl féle tervvázlat.¹⁰

A Váci utca 7. szám alatti Formágyi házat Ybl Ervin Ybl Miklós munkái közé sorolta,¹¹ de korábban, 1873-ban Hevesi,¹² majd 1896-ban Edvi Illés Aladár¹³ és nyomukban Sisa József¹⁴ is Unger Emil terveként említik azt. Az Andrássy út és a mai Rippl-Rónai utca sarkán 1872 és 1908 között állott villát a Leonhardt-Melan féle sugárúti térképvázlat Unger munkájaként jelöli.¹⁵ Ezen a vázlaton számos tévedés található, de Unger szerzőségét annak ellenére elfogadhatjuk, hogy a villa építésével kapcsolatos ügyiratokban csak a felelős építőmester – ifj. Pan József neve fordul elő.¹⁶ Tehetjük ezt annál inkább, mert a közelmúltban a Fővárosi Levéltárban egy, ehhez az épülethez tartozó részletrajzon sikerült egy E.U.-nak olvasható szignót találnom 1872. 10. hó 6-i dátummal.¹⁷ (Sisa József cikkében az ötödik épületként említett Gorkij fasor 12. számú villa kérdése a források hiányossága miatt nyitva maradt.)

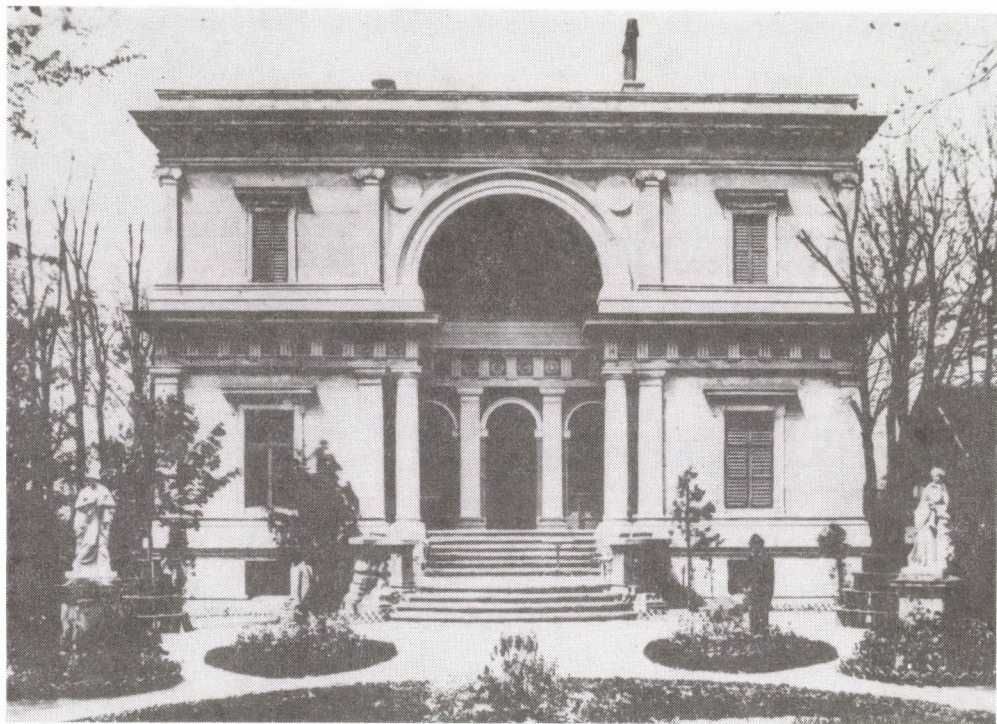
Az Unger Emil művének tekinthető – korábban említett – három nagyobb épület, a Liphay-palota, az Andrássy út 32–44. szám alatti úgynevezett „hétház” és a Formágyi-ház sem funkcionális, sem formai szempontból nem nyújtanak analógiát a Wechselsmann-villához. Annál inkább a sugárúti villa.

A szóbanforgó villának – amely a terület sorozatos átszámozásai következtében négyféle számon is előfordul¹⁸ – engedélyezési terveit nem ismerjük, néhány térképről és helyszínrajzról azonban ismerjük a befoglaló formáját¹⁹ és két, különböző nézetből készült fényképfelvétel segítségével²⁰ fogalmat alkothatunk tömegéről és három homlokzatáról. Azt biztosan állíthatjuk, hogy tömege igen összetett volt – és ebben határozottan eltért a Wechselsmann-villától. Az alapformák is igen eltérőek, de ez a különböző szituációk közvetlen következménye lehetett. A sugárúti villa arányos négyszög formájú saroktelekre épült és két szomszédos utcai homlokzata volt.²¹ A Wechselsmann-villa telke 12x100 öl, tehát igen mély! Az utcai és a hátsó, kerti homlokzata kapott hangsúlyos kiképzést, míg az oldalhomlokzatok alárendelt szerepűek. Ezt az eltérést tehát nem tekinthetjük stíluskritikai jelentőségűnek.

Rokonságot vélünk felfedezni a sugárúti villa mellékutca felőli és a Wechselsmann-villa hátsó homlokzata között. (Itt a bizonyítás nehézségét az okozza, hogy míg a sugárúti villa oldalhomlokzatát ismerjük, a Wechselsmann-villa hátsó homlokzatáról sem rajz, sem fotó nem maradt, mindössze az alaprajzok, mik viszont a sugárúti villánál ismeretlenek.) Az egytengelyes sarokrízalitok által közrefogott kétszintes földszinti loggia és felette az emeleti terasz lényegében megegyezőnek mutatkozik. A Wechselsmann-villa hátsó homlokzati emeleti teraszának részletrajzokról ismert törpepillérei²² a sugárúti villa főhomlokzatának emeleti teraszán jelennek meg. A sugárúti villa vízszintes záródású ablakainak keretezése és szemöldökpárkányja is nagyon emlékeztet a Wechselsmann-villa ablakaira.

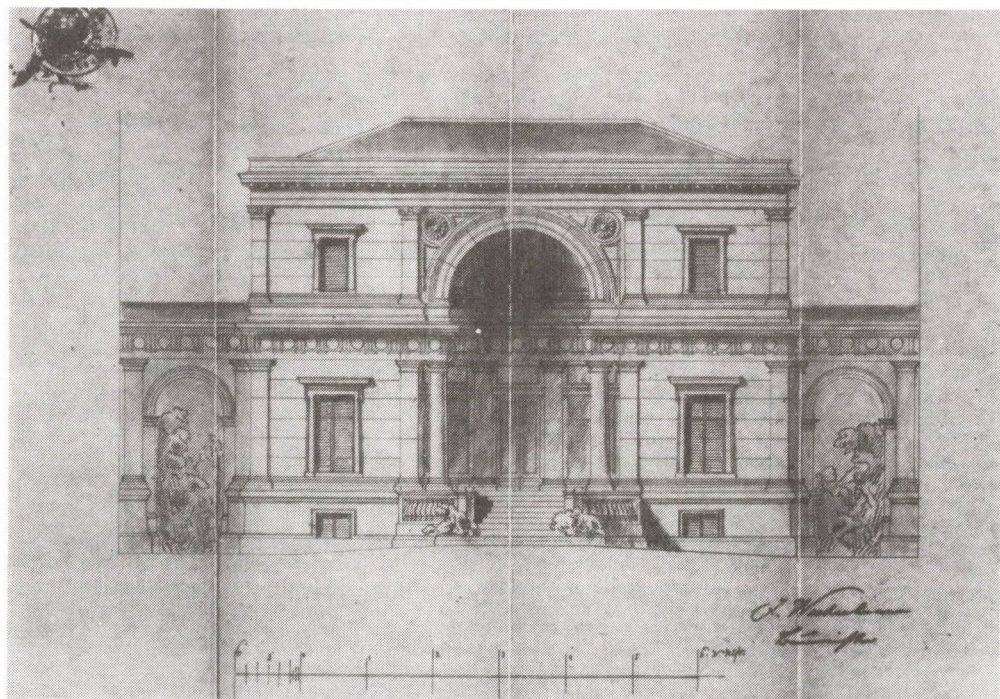
A két épület „részszeletességére” is rokonítja őket egymással. A klasszicizáló neoreneszánsz formálás vitán felül összeköti a két épületet.²³

Ybl Miklós életművében is találunk azonban hasonló hangú, szófukar, klasszicizáló neoreneszánsz épületet a kevéssé ismert drávafoki Bittó-kastély esetében.²⁴ A Bittó-kastély természetesen nagyobb kiterjedésű, mint a pesti villák, de szimmetrikus elrendezése ennek

28. A Wechseltmann-villa. Fotó Klösz György

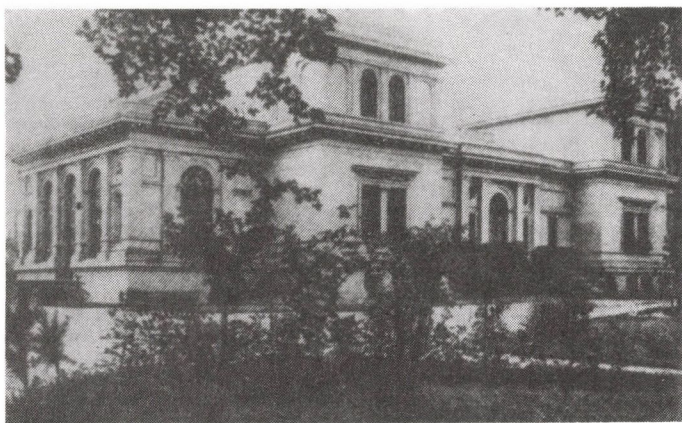
29. A Wechseltmann-villa engedélyezési terve. Főhomlokzat

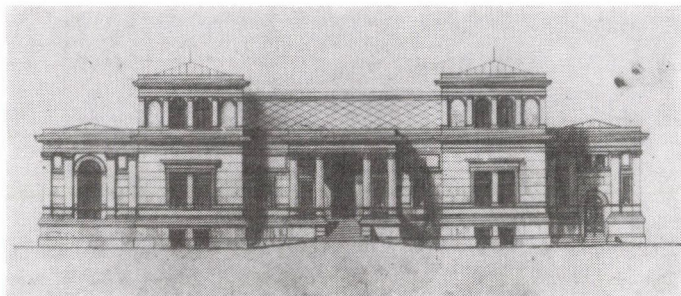

30. A Sugárút 122. sz. villa. Fotó Klósz György

31. A drávafoki Bittó-kastély

32. A drávafoki Bittó-kastély
terve. Főhomlokzat

ellenére rokonságot mutat a Wechselmann-villával, noha középső tengelye sokkal szélesebb, mint amazé. Különösen figyelemreméltó, hogy a Wechselmann-villa tervén szereplő – végül meg sem épült – kocsiáláhajtó mintha a Bittó-kastély szélső tengelyének redukált visszaidézése lenne. Az emeletes épülettömb övparkánya azonos módon folytatódik főpárkányként az egyíves oldalszárny fölött.

A Bittó-kastély csak részben emeletes. A második tengelyben, a rizalitokon alacsony toronyként megjelenő emelet, vakívek által közrefogott ablakmotívuma viszont nem a Wechselmann-villán, hanem a sugárútin ismétlődik meg, csak ott az egész épület szerkesztésének megfelelően aszimmetrikus elhelyezésben. Bizonyos részletformák is ismétlődnek: a hangsúlyos lábazati- és osztópárkányok, valamint a téglányalakú ablakok nagykiülésű szemöldökpárkányai tűnnek fel ismételten.²⁵

Bár sikerült Ybl munkái között is a Wechselmann-villához hasonló karakterűt találnunk, a mérleg mégis, mintha Unger felé billenne. Az egy-egy azonos szellemű analógia nagyobb súllyal esik a latba a négyműves, mint a száznál több műves életműben. Mert amíg az előbbinél örömmel fogadjuk a kisebb egyezéseket is, és készséggel illesztjük a meglévő szűkös ismereteink mellé, hogy árnyaljuk vele a halvány képet, addig az utóbbinál sok tárgyi, esetleg írásos adattal van módunk összevetni az új adalékot, ezért sokkal több bizonyítékot igénylünk ahhoz, hogy valamit az életműbe be merjünk illeszteni. Ungernél egy új motívum gazdagítja a képet, Yblnél ugyanez gyanús, mert csak több hasonló megléte valószínűsíti az odatartozást. Míg Ybl szerzőségét igazolni látszik a nagy ív későbbi ismételt megjelenése – addig Unger esetében a motívum megismétlődésének kíváncsiságtól eltekintünk, hiszen a villa megépülte után két évvel, 34 éves korában elhunyt fiatal embernek nem is lehetett módja a felvetett ötletet kiteljesítenie. (Megtehetette ezt helyette például Ybl!)

Tekintsük e kérdés más vonatkozását: eredeti tanulmányomban Wolfgang Brönnemnek azt a gondolatát, amely a lipcsei Villa Meissner főhomlokzati nagy ívét a francia forradalmi építészettel hozta kapcsolatba²⁶ – a Wechselmann-villára vonatkozóan, minden formai közelség dacára kétségbevonam, hiszen az Ybl életműben hasonló előképek alkalmazására nem találni példát.²⁷ Időközben felmerült egy Ledoux metszet a párizsi Tabary pavillonról.²⁸ Mivel eddig nem nyert bizonyítást, hogy Ybl metszet-előképek alapján dolgozott volna bármikor is, nagyon nehezen szánám rá magam arra, hogy a metszetet közvetlen összefüggésbe hozzam az Ybl által tervezett Wechselmann-villával. Unger esetében könnyebben engednék a csábításnak. A berlini és itáliai tanulmányait csak néhány évvel korábban befejezett, alkotói módszereit még feltehetően éppen csak kialakító fiatal emberről sokkal könnyebben feltételezhető, hogy Berlinben – esetleg máshol – találkozhatott a Ledoux metszettel és azt mintaként használta. Oly keveset tudunk róla, hogy nincs ellenérvünk e hipotézissel szemben.

Végezetül az Ybl hagyatékban található részlettervek kérdése – hiszen ez a bizonyíték volt az, amely a Wechselmann-villa tervezőjének meghatározásához az egyik legfőbb tárgyi érvet adta.²⁹ A villa részlettervei – illetve közülük 11 – valóban ott találhatók az Ybl hagyatékban, de ott találhatók az Unger Emil nevéhez kapcsolható további négy épület részlettervei is.³⁰ Azaz Unger eddig ismert teljes életműve megtalálható az Ybl hagyatékban. Tehát a Wechselmann-tervek ottléte ugyanúgy bizonyíthat Unger, mint Ybl szerzősége mellett!

Tisztázandó, de jelenleg nem tisztázható, hogy hogyan kerültek e tervek az Ybl tervek közé. Valószínű, hogy Unger halála után a még befejezésre váró épületek terveivel együtt a már kész épületekét is – a Formágyi ház, a sugárúti villa és esetleg a Wechselmann-villa – összefogták és átvitték az Ybl irodába.

A terveken található feliratok vizsgálata azonban egy másik változatot sugall. A Wechselmann-villa, a sugárúti villa, a Formágyi ház egyes részlettervein található egykorú – munkaközi – feliratok igen hasonlóak; de azonos kézre látszik utalni más, bizonyosan Ybl-féle részletterv – pl. a ferencvárosi plébánia templom szőszékének egyik kiviteli tervén látható felirat is.³¹ (Nem vagyok írásszakértő, bizonyítéknak tehát nem tekintem, de mint lehetőséget fel kell vetnem az azonos rajzoló – alkalmazott, munkatárs – gondolatát. Ha a tervek az Ybl hagyatékban vannak és azokon az Ybl irodában dolgozó ember kezényma látható, akkor az a lehetőség is felmerülhet, hogy Unger netán az Ybl irodában készíthette saját terveit is.³² Ybl vélhetően segítőkész lehetett fiatal munkatársaival. (Tudjuk, hogy a kezdő Schickedanz Albert, aki Ybl alkalmazottja volt, pályázaton nyerte el a Batthyány-mausoleum tervezésére a megbízást, az építkezést is ő vezette, minden ügyirat és publikáció őt említi tervezőként, a beadványi terveket azonban Ybl szignálta helyette. Schickedanz akkor, 1872-ben nem rendelkezett építőmesteri joggal, munkaadója tervének szignálásával vállalta érte a felelősséget.)³³

Felmerülhetnek még további szempontok is, pl. hogy Wechselmann Ignác nemcsak Ybl épületeinek, hanem az Unger nevéhez kapcsolt Formágyi háznak is a vállalkozója volt.³⁴ Másrészt Bor Ferenc kollégám hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Wechselmann-villa beadványi tervén szereplő növényzet különös szögletes rajza³⁵ megtalálható az ösküi templomtervektől³⁶ kezdve a dobozi magtár,³⁷ a margitszigeti istálló³⁸ és a zsombolyai Csekonics-kastély tervein is.³⁹ Ez a tény vagy egy, hosszú ideig az Ybl irodában dolgozó rajzoló, vagy maga a mester kezére utal.

Az addig felhozott érvek és ellenérvek, azt hiszem kellőképpen bizonyítják, hogy a Wechselmann-villa tervezőjének kérdését egyelőre nem lehet megnyugtató módon lezárni. Saját hipotézisem „megtámadásával” csupán azt szerettem volna bemutatni, hogy még a legjobban feltárt életműben is milyen kevés a kapaszkodónk, és hogy itt is milyen sok mindent nem tudunk. Nem tudjuk tényyszerűen, hogy hogyan működött az Ybl iroda; kik, mikor, milyen formában dolgoztak ott – és persze még kevesebbet tudunk a többi irodáról. (Talán Hauszmanneról van egyedül több fogalmunk.) Nagyon hiányosak az ismereteink arról, hogy a múlt század második felében milyen könyveket, folyóiratokat és esetleg mintakönyveket ismertek, forgattak és használtak a magyar építészek. (Ez utóbbi kérdés – azt hiszem – ma még megválaszolható lenne és igen kiváló disszertáció-témául kínálkoznék egy, az adatgyűjtő munkától nem idegenkedő, pályakezdő kollégának.)

Igen kíváncsi lenné a példátlanul gazdag Ybl hagyatékban formai, rajztechnikai stb. szempontból elválasztani egymástól a különböző kezeztől származó rajzokat. Elkezdhetnénk a különböző szignók felkutatásával és csoportosításával. Ismert a Vámház tervek között jó néhány Ney Béla által szignált lap.⁴⁰ Schickedanz Albert egymásba rajzolt SA betűi több kiállított távlaton voltak láthatók,⁴¹ de néhány operaházi terven feltűnik egy aláhúzott M jelzés is.⁴² Bizonyára sokkal többféle szignó is található, de a szignálatlan tervek is rejtenek még meg nem fejtett információkat. A kéziratárak levelestáiraiban is minden bizonnyal lehet idevonatkozó, eddig ismeretlen adatokra találni.

Az 1991-1992-es nagy Ybl kiállítás, amely Ybl Ervin monográfiája után egy újabb összszegzés, most már talán megadja a lehetőséget a részletek tisztázását célzó aprómunkának és egyben fel is hívja a figyelmet annak szükségességére.

A tanulmány részben az MTA-Soros Alapítvány támogatásával végzett kutatáson alapul.

JEGYZETEK

1. A Wechselsmann-villa a Budapest, VI. Városligeti fasor (1951-91 között Gorkij fasor) 12. sz. telken – átalakítva – ma is áll. L. Ybl Miklós építész 1814-1891. Kiállítási katalógus. Budapest, 1991. (Továbbiakban: Ybl 1991.) Kat. 47.
2. GÁBOR E.: A Wechselsmann-villa. In: Ybl 1991. 99-104. A jelen cikkben kifejtett kérdéseket már érinti a korrektúrában betöltött 15. sz. jegyzet.
3. Wechselsmann több Ybl műnek volt a vállalkozója, de másirányú kapcsolatokról is van tudomásunk. L. GÁBOR E. i. m. 101.
4. A Wechselsmann-villa főmotívuma, a két szintet átfogó ív a Várkert bazáron és a lipótvárosi Bazilika főbejáratán jelent meg később.
5. Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) XV. 331-121.
6. ZAKARIÁS G. S.: Magyarország művészeti emlékei 3. Budapest, 1961. 137.
7. HEVESI L.: Budapest és környéke. Budapest, é.n. [1873] 191-192.
8. SISA J.: Unger Emil (1839-1873). Műemlékvédelem XXVII. 1984. 216-225.
9. Ybl 1991. Kat. 43.
10. U.o. Kat. 51.
11. YBL E.: Ybl Miklós. Budapest, 1956. 49.
12. Mint a 7. jegyzet 115-116.
13. EDVI ILLES A.: Budapest műszaki útmutatója. Budapest, 1896. 212.
14. Mint a 8. jegyzet 216-218.
15. LEONHARDT, E. R. – MELAN, J.: Öffentliche Neubauten in Budapest. Budapest. 1885. Tafel 1.
16. BFL. IV. 1305. Pestvárosi Építési Bizottmány iratai. 1872. Iktatókönyv 2382/72. sz.; BFL. IV. 1303 f. Pestváros tanácsának iratai. 1872. VI. 10. k. cs. II. rész p. 1216-1217. 29.895/1872. sz. építési engedély.
17. BFL. XV. 331-153.
18. Az 1872-es építési engedély iratokban (l. 16. jegyzet) és az Ybl hagyatékból található részletterveken (l. 17. jegyzet) Sugárúti 131. sz. szerepelt. 1874-ben kapta a Sugárúti 125 S. telekkönyvi számot, ettől kezdve ez a megjelölés szerepelt 1878-ig, amikor a sugárúti házszámozás bevezetésével a Sugárút 138. számot kapta. 1885-ben kapta az útvonal az Andrássy út nevet, ekkor a házakat is átszámozták és ez az ingatlan az Andrássy út 122. számot kapta. Ez a cím ma is érvényes. A szám folyamatosan azóta, csak az utcanév változott időről időre.
19. A leginformatívabb rajz a szomszédos telekre építendő ház engedélyezési tervének helyszínrajzán található. Fővárosi Tervtár 28.323 Hrsz. csomóban 13.970/1885-III. eng. sz.
20. Budapest Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, Fotótár 32.708 és 21.760 ltsz.
21. Az 1875 júliusi újrászabályozás után 574 ²⁹/₁₀₀ ööl területű, hátrafelé szélesedő teleknek a Sugárútra 16.50 ööl, a Bakony (ma Rippl-Rónai) utca felé 31.74 ööl hosszúságú homlokzata volt. A tervezés idején a telek 423 ²⁹/₁₀₀ ööl területű volt és a melékutca felőli homlokzata megközelítően 25 ööl lehetett.
22. BFL. XV. 331-121/15.
23. Ezt a formálást nem szívesen nevezném hellenizálásnak, mert az azt jellemző plasztikai elemek, például a kariatidák, vagy a tympanonok és az azokhoz kapcsolódó akroterionok itt következetesen hiányoznak, és a fontos szerepet kapó félkörívek sokkal inkább a római előképekre utalnak.
24. Ybl 1991. Kat. 50.
25. Az a kérdés is felmerülhet, hogy mennyire tekinthető hiteles Ybl műnek a drávafoki Bittókastély. Ybl Ervin csak érintőlegesen foglalkozott vele és igen bizonytalan az épület kérdésében. (YBL E. a 11. jegyzetben i. m. 141.) Az Ybl kiállítás előtt sem foglalkozott vele a kutatás. Az tény, hogy a kastély tervei megtalálhatók az Ybl hagyatékban. (BFL. XV. 331-3. 18 db.; Ybl 1991. Kat. 50.) Ettől még akár Unger is tervezhette volna a kastélyt.
26. BRÖNNER, W.: Die bürgerliche Villa in Deutschland 1830-189. Düsseldorf, 1987. 225.
27. V.ö. Ybl 1991. 103. 18. jegyzet.
28. GALLEY, M.: Claude-Nicolas Ledoux. Leben und Werk des französischen „Revolutionsarchitekten“. Stuttgart, 1983. 84-85. Der Pavillon Tabary in Paris.
29. Mint az 5. jegyzet.
30. BFL. XV. 331-70 Liphay-palota, u.o. 331-49 Formágyi ház, u.o. 331-115 Andrássy út 32-44., u.o. 331-153 Andrássy út 122.
31. BFL. XV. 331-47/90., Ybl 1991. Kat. 34.1.6.
32. SISA J. 8. jegyzetben i. m. 216. 225. említi, hogy Ybl barátságban állt Ungerrel.
33. Budapest Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, Tervtár 65.36.2. ltsz.
34. YBL E. 11. jegyzetben i. m. 137., SISA J. 8. jegyzetben i. m. 216. 225.
35. Ybl 1991. Kat. 47.1.3.
36. Ybl 1991. Kat. 7.1.8. és 7.1.10.
37. Ybl 1991. Kat. 24.1.2.
38. Ybl 1991. Kat. 40.1.1.5.
39. Ybl 1991. Kat. 42.1.2.
40. Ybl 1991. Kat. 49.1.3., 49.1.5., 49.1.6. stb.
41. Ybl 1991. Kat. 51.1.1., 55.1.3., 56.1.14, 56.1.15.
42. Ybl 1991. Kat. 56.1.22 és 56.1.25.

Eszter Gábor: Nochmals über die Villa-Wechselsmann

Bei der Studie handelt es sich um einen Vortrag der Konferenz, die anlässlich der zwischen Dezember 1991 und April 1992 im Budapester Historischen Museum veranstalteten Ausstellung *Der Architekt Miklós Ybl 1814-1891* abgehalten wurde.

Die Autorin stellte in der – auch im Ausstellungskatalog erschienenen – Studie die Hypothese auf, für die sie auch indirekte Nachweise erbrachte, daß ein auch heute existierendes, wenn auch in bedeutendem Maße umgebautes Gebäude (die Villa-Wechselsmann, Budapest, VI., Városligeti fasor 12) ein Werk

von Miklós Ybl ist. (Ignác Wechselmann war ein vielbeschäftigter Bauunternehmer, der von Ybl viele Aufträge bekam.)

In einer inzwischen gefundenen Quelle (L. Hevesi: Budapest und Umgebung, Budapest, o.J. 191-192) ist ein Hinweis darauf zu finden, daß das fragliche Haus von Emil Unger (1839-1873) gebaut wurde. In der vorliegenden Studie wird untersucht, welche Argumente für bzw. gegen die Urheberschaft von Unger sprechen. Die Beweisführung wird dadurch erheblich erschwert, daß Ungers kein beglaubigtes Werk hat, denn auf den Entwürfen für die vier Gebäude, die an seinen Namen zu knüpfen sind, ist seine Unterschrift als für die Ausführung allein verantwortlichen Baumeisters nicht zu finden. Auch seine Entwürfe für zwei Gebäude, die durch seinen frühen Tod nicht fertiggebaut werden konnten, wurden von Ybl vollendet. Die Pläne aller bekannten Gebäude von Unger, ist im Nachlaß von Ybl zu finden, desgleichen die Pläne des Wechselmann-Hauses.

Die Frage, wer der Architekt war, bleibt zunächst und vermutlich solange dahingestellt, bis die Arbeitsweise der Budapester Architektenbüros in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erforscht ist, bzw. es der Forschung gelingt, die Entwürfe, die im Nachlaß von Ybl zu finden sind und von verschiedenen Händen stammen, einzelnen Architekten zuzuordnen.

Nemcsak a nagybányai kolónián, de minden szabadiskolában megsokasodik a századfordulóra a női hallgatók száma. Úgy tűnik, a messze múlté már a biedermeier szalonokban hímezgető nők illedelmes zsánerjelenete; a merészebbek, bátrabbak vállalják a művészpálya nyilvánosságát is. Mennyi közöttük az igazán tehetséges, s mennyi a csupán kedvtelésből festegető nő, az csak később derül ki. Jelenlétük *lázas*; a társadalom elavult normáinak tagadása.

Csoma Ilona példája mindenképp tanulságos. Pályaképét szinte a feledésből kell felvilágitani. Megéri azonban a fáradságot, mert az ő hozzájárulásával is teljesebbé válik művésztünk érdekes, izgalmas fejezetének föltárása, az erdélyi népművészet ihlető hatásának, *Kalotaszeg felfedezésének* történeti képe. Legszínesebb néprajzi vidékünk szülőföldjeként ismerő Csoma Ilona hatékony részt vállalt Kalotaszeg értékeinek tudatosításában és motívumkincsének fölmutatásában. Érdekessé teszi számunkra pályáját az is, hogy Erdélyben egyedülálló kísérletre vállalkozott. *Női festőiskolát* alapított és vezetett, Mészöly Géza és Deák-Ébner Lajos tanításának példájára.

* * *

Csoma Zsigmond kántortanító a múlt század derekán költözött Kalotaszentkirályra. Születési helye Székelykeresztúr volt, de távolabbi ágon Háromszékről húzódtak le ide. Családjukban mindvégig élt a hagyomány, hogy a nagynevű előd, Kőrösi Csoma Sándor leszármazottai közé tartoztak. Csoma Zsigmondot pályája, sorsa, mint ez oly gyakori a múlt néptanítóinál, immár a választott faluhoz kötötte. Tanított, gazdálkodott, népes családjának teremtett létalapot a szülőföldjétől messze eső tájon.

Feleséget már itt választott magának; a közeli Csucsáról nősült. Mint a Kalotaszentkirály-Zentelkei Református Társegyház anyakönyvének bejegyzésében olvasható, Csoma Zsigmond „református rektor” 1866. február 13-án vette nőül Gámpé Annát.¹ Kalotaszegnek ezen a vidékén soha sem pusztított az egyke. Így hát az sem volt szokatlan, hogy a kántortanítói lakásban, a Csoma-portán nyolc gyermek nevelkedett, öt fiú és három lány nőtt fel. Közülük Ilona választotta a *művészpályát*.

Amikor a székely néptanító Kalotaszentkirályra költözött, a falu még alig-alig heverte ki a forradalmi idők rettenetes dülását. Gótikus temploma romokban hevert, elüszkösödött házait akkor kezdték újjáépíteni. A végzetes veszedelmet Vasvári Pál szerencsétlen vállalkozása hozta rájuk. A Fíntinélén gyülekezett havasi románok ellen 1849 nyarán indított büntető expedíció nemcsak a kezdeményezők vesztét okozta, hanem a havasalfi falvak egy részének pusztulását is. Ártatlan emberek szenvedték meg a két nemzet közötti béketárgyalások idején indított támadás következményeit.

Az elpusztult vidék újbóli fölnyelkedését, mint annyiszor a történelem során, *a szellem szerény munkásai is* segítették. Kalotaszentkirályon már 1653-ban működött iskolamester. Tanítók, oktatók több nemzedékét követte a polgári fejlődés korában Csoma Zsigmond.

Kalotaszeg legősbibb területének, a Felszegnek volt *virtuális központja* ez a település. Sokkal inkább, mint a később felemelkedő, urbanizálódó Bánffyhungyad. Területét a tiszta

vízű Kalota patak osztotta fel a szentkirályi és zentelki részre. S jóllehet a két falu területe régen összeforrott, a szellemi határvonalak mindvégig – máig hatóan – meghúzhatók. A szentkirályiak ma is kevésbé, rátartibbak, a zentelkiek csendesebbek. Az egykori kisbirtokos, nemes falu ezt a magatartásformát őrizte meg a jobbágytelepüléssel szemben. A dombon emelt kalotaszentkirályi templom alatt épült meg az iskola, míg lennebb a Kiszely-udvarház és kert húzódott. Irodalomtörténeti nevezetességű ez a hely; Ady Endre kalotaszegi látogatásainak emlékét őrzi. A nemes Kiszely család rokona volt a költőnek. Eljegyzését Csinszskával Ady a Kiszely kisasszonyok házában tartotta.

A helyszín a falu újjáépülése után nem sokat változott. Rekonstruálható az a környezet, ahol a festőnő, Csoma Ilona nevelkedett.

A Bánffyhungadtól mintegy négy kilométerre eső falu a kalotaszegi települések jellegzetes építészetét és népművészetét őrzi. Pávafarok díszítésű, faragott homlokzatú házaiból nem egy maradt meg érintetlenül máig. A Kalota patakából kivezetett Malomárok apró malmokat hajtott a két falu határán. A szemhatárt a Kőhegy zárja le (alatta a Kőhegy tója), mint hatalmas színpadi díszlet, a havasok közelségét sejtető tömegével. A dombos kalotaszentkirályi részről, a templom és az iskola magasságából a Kiszely-kertre lehet látni. Lent a Kalota partján, a hídról nézhette Ady Endre „a pompás vonulásokat”, a templomból jövő, színes népviseletű, embertípusában is érdekes, tatáros arcú kalotaszegieket.

Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves

És tarkaságban annyi nyugalom

És fehér és piros és virító-sárga,

Izgató kék és harcos barna szín

S micsoda nyugodt, nagyságos arcok,

Ékes párták, leesni áhítók.

Ember és táj összetartozásának *költői szintézise* bizonyosan a festő számára is meghatározó erejű lehetett. Ezek a színélmények élednek újra Csoma Ilona festményein, akvarelljein is.

* * *

Súlyos csapás, sorsszerű fordulat változtatta meg a család életét. Az apa, Csoma Zsigmond korai halála. A népes család fenntartásának minden gondja ilyenformán az özvegyre maradt. Csakis az anya szívós kitartásán, törhetetlen akaratajén múltott, hogy minden gyermekét taníttatni tudta. Rokoni visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a családnak jószerint minden tagjában benne élt a rajzszeretet. Ez azonban nem volt, s nyilván nem is lehetett meghatározó – Csoma Ilonát kivéve – a gyermekek pályaválasztásánál. Kereskedő, gazdálkodó, pénzügyi szakember került ki a fiúk közül. Az apa mesterségét Zsigmond nevű fiuk folytatta, aki tanító, majd tanfelügyelő lett Budapesten. Árvaházi felügyelőként és kézimunkatanárként működött Csoma Rózsika.

A Kalotaszentkirályon 1868. április 17-én született Csoma Ilona pályája *rendhagyó módon* alakult. Úttörő vállalkozással, minden hagyománnyal szakítva akadémiai tanulmányokat végzett, hivatásos alkotó, festőnő lett.

Hogyan érlelődött meg elhatározása, nem tudjuk. Már az is szokatlan, hogy nagyon későn, az átlagos jelentkezések korhatárát messze meghaladva jelentkezett magasabb fokú tanulmányokra. Harmincötéves volt már, amikor neve föl bukkan a budapesti Képzőművészeti Főiskola növendékinek névsorában. Az 1903-1904-es esztendőben járt az akkor még Mintarajziskolának nevezett főiskolára, elsajátítva ott mindazt, ami a festőpálya mesterség-

beli részéhez tartozik. A Lotz Károly és Székely Bertalan nevével fémjelzett intézet az anatómiai tudásra, a biztos rajzra, a pontos természeti megfigyelésre ösztönözte a növendékeket.

Csoma Ilona kései jelentkezésének okára családi körülményeiből lehet következtetni. A gazdasági pályákat választó fiúk mellett inkább csak szeszélynek, felépíthetetlen légvárnak tűnhetett az ő vágyakozása. Már felnőtt korban, saját sorsát nagy öntudattal alakítva pótolta a mulasztottakat. Elfogadta azt a segítséget, amit testvére ajánlott föl számára. A Budapesten megtelepedett Csoma Zsigmond biztosította ellátását, otthonát a főiskolai évek alatt.

Főnmaradt a festőnőnek egy életet, szép portréja a tanulóévek idejéből. Egy fénykép, amely a kor divatja szerint, nagyanyáink méltóságteljes öltözkedésében, ruha- és hajviseletében mutatja a festőnőt. Magas homlok, klasszikus, erőteljes vonású orr; tekintetéből határozottság, biztonság, meggyőző hit árad. Olyan egyéniséget állít elénk, akiről érezzük, hogy döntéseit vállalja, elhatározásaiért küzdeni, megharcolni tud.

A fénykép egy igazolvány számára készült, amely a műcsamokbeli kiállítások ingyenes látogatására jogosította fel a növendékeket. A rajta levő pecsét keltezése: 1907. Csoma Ilona ekkor már a főiskola mellett működő *Női Festőiskola* növendéke volt.

Ezt az intézményt eredetileg a magyar tájképfestészet úttörője, Mészöly Géza vezette. Az ő halála után Deák-Ébner Lajos vette át az irányítást, aki kereken harmincöt évig (1887 és 1922 között) vállalta a tanítást, a művészpályára jelentkező nők oktatását. Csoma Ilona a főiskolán végzett tanulmányait egy időre megszakítva – 1907-1908-ban látogatta a Női Festőiskolát.

Fejlődésére az itt töltött idő volt a legnagyobb hatással. Ebben a nők számára szakosított intézményben találta föl hivatástudatát, a művészpálya melletti pedagógiai elkötelezettségét is.

A század végére Deák-Ébner művészete már túljutott fölívelő szakaszán, Párizs szellemétől elszakadva a hazai közízlés felé tájékozódott. Tanítványai a Női Festőiskolán minde mellett igen sokat tanulhattak tőle. Növendékeit Deák-Ébner az elemző, aprólékos megfigyelésekre vezette rá, a *természetelvű festészet* lehetőségeit ismertette meg velük. Fölkeltette ugyanakkor figyelmüket a magyar tájak festőileg is megragadható, egymástól eltérő hangulataira, néprajzi változatosságára.

Csoma Ilona szellemi síkon is közel került mesteréhez. A 48-as forradalmi hagyományokért és a népelet témáiért lelkesedő festő szeretettel fogadta az Erdély szívéből, Kalotaszegről érkezett növendékét. Átérezhette pályájának rendhagyó alakulását is, hiszen ő maga is özvegy édesanyját és sok testvérét segítette a tanulásban, a létfenntartásban.

A Deák-Ébner-festőiskolából Csoma Ilonával szinte egyidőben Csíkos Antónia indult el a festőpályán. Sorsuk azonban másfelé vezette őket. Csíkos Antónia (Krizsán Jánosné) a nagybányai művésztelep elkötelezett alkotója lett. Pályatársa, Csoma Ilona Nagybánya hatókörén kívül ért el egyéni eredményeket. Életének színtere *szülőföldje* lett – Kalotaszeg és Kolozsvár.

* * *

Csoma Ilona hazatérését *külföldi tanulmányútja* előzte meg. Művészképzésünk bevett gyakorlata szerint Münchenbe ment. A bajor főváros akadémiaja, az ott működő szabadiskolák, művészegyesületek, s nem utolsósorban képtárak, múzeumok változatlanul erős vonzást gyakoroltak a magyar növendékekre. Csoma Ilona is élt ezzel a lehetőséggel. Utazására va-

lőszínűleg a főiskolán eltöltött szemeszterek után vagy a Deák-Ébner-festőiskola látogatását követően került sor. Pontosan meddig maradt itt, nem tudjuk; valószínű, hogy tanulmányútját egy rövid franciaországi látogatással is megtoldotta.

Bár későre, de megadatott számára tehát mindaz, amit hivatásos festő a művészképzés szintjén elérhetett. Felkészülten, a művészet dolgaiban tájékozottan érkezett vissza szülőföldjére.

Kolozsváron még tanulmányai befejezésének évében kiállításra nyílt lehetősége, és állás is várta.

Az 1908-as év decemberében a kolozsvári teológián nyitották meg azt a csoportkiállítást, melyen — első ízben — Csoma Ilona festményei is helyet kaptak. A december 20. és január 6. között nyitvatartó kiállítás az ő számára különösen fontos volt. Itt találkozhatott azokkal a művészekkel, akik a kolozsvári szabad festőiskolák alapítói, fenntartói voltak. Személyes vonzódások és szellemi-alkotói közösségvállalás alakította ki az a csoportot, amely a népművészet felfedezésében, a modern művészetben és az új nemzedék, a fiatalok oktatásában találta meg programját. Ezen a csoportkiállításon is megvonható volt már az idősek, az akadémizmus hívei és az úttörő fiatalok közötti *korszakhatár*. A plein-air alapú naturalizmus és impresszionizmus frissítő szellő ekkoriban érték el az erdélyi részeket. Nagybánya messzesugárzó hatását mutatták Ács Ferenc festményei. Róla a kiállítás egyik kritikájában ezt olvashatjuk: „Ács egészen modern, ízig-veéig impresszionista, és nem egy képével keltett már a fiatalok között méltó feltűnést, s az öregek közt méltó felzúdulást.”² Nem sokkal azután Ács Ferenc egyéni kiállítással tett hitet az akadémizmust és zsánert elutasító új művészet mellett. 1911-es tárlatáról életrajzi visszaemlékezéseiben ő maga is úgy emlékezett, mint „Kolozsváron az első impresszionista plein-air kiállításról.”³

Mozgalmasan, ígéretesen, tele megbízásokkal indult a festőnő *kolozsvári élete*. Az 1909-es esztendő őszén rajztanári állást kapott az Állami Felsőbb Leányiskolában. A francia származású, kiváló pedagógus, De Gerando Antonina alapította elitintézményben (a népszerű „dezserandóban”) messzemenő igényekkel léptek fel mind a tanárokkal, mind a növendékekkel szemben. Csoma Ilonát akadémiai végzettsége, felkészültsége és pedagógusi hajlama jogosították erre az állásra. Az említett esztendőől az 1912-1913-as tanév végéig tanított óraadóként a város Sétatere közelében felépült korszerű tanintézetben.

Pedagógusi elkötelezettségét bizonyítja, hogy rajztanári elfoglaltságával egyidőben nyitotta meg Kolozsváron *női festőiskoláját*.

Vállalkozása Erdélyben példa nélküli.

Magániskoláink alapítói közül egyik sem tett kísérletet arra, hogy a nő hallgatókkal külön kurzusokon foglalkozzék, s a tehetségkutatásnak sajátos módszerét alkalmazza. Csoma Ilonát a Deák-Ébner-festőiskolában szerzett tapasztalatai vezették rá kísérletének hasznos voltára. Nyilvánvalóan azt a szellemet és elgondolást követte, melyet tanulmányai idején a maga számára is annyira hasznosnak ítélt.

Női festőiskolájáról néhány tárgyyszerű adaton kívül voltaképp keveset tudunk. Kortársi emlékezők azonban megerősítik vállalkozásának gyümölcsöző voltát.

A szabadiskolák mintájára létrehozott festőiskoláját Csoma Ilona 1909. szeptember közepén nyitotta meg. Az első évben magániskolája a Vigadó kis társalkodó termében, a Redoutban működött (a mai December 30. utca 21. szám alatt). Innen költöztek át a következő év szeptember 15-től a Bástyá utca 20. szám alatt levő épület első emeletére, majd — 1912 őszén — a festőnő hosszabb távolléte után, a Petőfi utca 10. szám alá.

Növendégeit Csoma Ilona a finom, kifejező rajzra, az alapos természettanulmányokra vezette rá. S ami talán a legfontosabb, pályatársaihoz (Ács Ferenc, Csermely János) hason-

lón fölkelte érdeklődésüket a népművészet iránt, ráirányította figyelmüket a hazai tájak festőiségére. Igen jól fölmérte, hogy növendékeinek csupán kis része hivatott a művészpályára. Vallotta azonban, hogy az elsajátítható művészeti ismeretek a fiatal lányok, a jövőbeli feleségek és családanyák számára az ízlésnevelés legjobb iskoláját kínálják. A művészethez értő, a jó képet megbecsülni tudó tanítványokat nevelt. Azzal pedig, hogy a népművészet megbecsülésére oktatta őket, mintegy továbbgondolta azt a programot, melyet Gyarmathy Zsigáné állított e vidék népe elé. Az eredeti népi művészet felkarolása akár megélhetést is kínál: a háziipar művelésére ösztönöz. Nem egy olyan növendék került ki Csoma Ilona, Ács Ferenc, Csermely János és mások magániskolájából, akik a maguk rendjén, írásban, szóban, példaadással karolták fel az erdélyi népművészetet életbentartó, fölújító mozgalmat. Közülük Dóczyiné Berde Amál példája a legszemléletesebb. Ő ecsettel és tollal, előadásokkal, terepbejárással, személyes kapcsolatok ápolásával szolgálta a meghirdetett nemes célt.

Csoma Ilona vállalkozása egybeesik a már említett szabadiskolák alapításával és működésével. Ács Ferenc és Csermely János egyidőben – az 1908-as esztendőben – nyitott magániskolát Kolozsváron.

Programjuk közös: a művészet oktatását egybekapcsolni a népművészeti érdekes vidékek, mindenekelőtt a *közei Kalotaszeg kollektív fölfedezésével*. A téli kurzus végzetével Csermely János például kalotaszegi tanulmányútra vitte növendékeit. Az 1909-es év nyarán három hónapig táboroztak Bánffyhunyadi. Bejárták a környező falvakat is, megörökítették a népi építészet emlékeit. Tanáruk a népművészet formakincséből kifejleszthető sajátos, nemzeti jellegű művészet lehetőségére hívta föl a tanítványok figyelmét.

A Kalotaszegre járó festők és festőnövendékek az élményszerű fölfedezések erejével mélyedtek el a népi életforma és népművészet tanulmányozásában. Másolták a varrottasok mintáit, a kazettás mennyezetek és festett karzatok motívumait, a faragott szószékek nagyszerű vésett mintázatát. Sokan megéreztek a kalotaszegi népviselet tiszta, élénk színeiben rejlő rendkívül kifejező erőt, s azt festményeiken is hasznosították. Mások művein az a nagyszerű arányérzék kapott képi visszhangot, mely e vidék gótikus templomait, fallal körülkerített cintermeit jellemzi.

Ács Ferenc műtermében kalotaszegi varrottasokból, párnákból, terítőkből kialakított enteriőr és a rengeteg kalotaszegi festmény ihlette alkotásra a növendékeket.

Más körülmények is ösztönözték az erdélyi népművészet iránti fokozott figyelmet, s az etnografizáló festészetnek ezt a reneszánszát. Történetünk idején indult meg a nagy vállalkozás, *A magyar nép művészete* című kiadványsorozat megjelentetése. A szerző, Malonyay Dezső, az 1907-ben kiadott első kötetet a kalotaszegi magyar nép művészetének szentelte. A közel háromezredes kiadvány ugyanannyi rajzzal (Kriesch Aladár, Edvi Illés Aladár és mások munkáival) mutatta be Kalotaszeg népművészetét. Ez a könyv lelkesítette, egyéni felfedezőutakra indította Erdély képzőművészeit is.

Méltató írások sora jelent meg valamivel később (1910-ben) az elhunyt Gyarmathy Zsigánéról. Ezek ismételten fölkeltek a közfigyelmet az ő missziószerű munkásságára. Gyarmathyné életműve korszakos jelentőségű Kalotaszeg értékeinek tudatosításában. Alkotóink érdeklődését is betájolta a néprajzi-népművészeti szépségekre.

Bizonyosra vehető, hogy Csoma Ilona személyes kapcsolatokat ápolott már régóta a Gyarmathy családdal. Nem kizárt, hogy biztatást kapott tőlük pályaválasztása idején is. Az ugyanis semmiképp sem lehet véletlen, hogy rábízták az 1908-ban elhunyt Gyarmathy Zsigmond portréjának elkészítését. A portrémegrendeléssel Csoma Ilona az 1909-es eszten-

dő őszen készült el, s a nagyobb méretű képet Kolozsváron egy főtéri üzlethelyiség kirakatában mutatták be.

* * *

Csoma Ilona *alkotói hagyatékának számbavétele* nehéz feladat elé állítja a kutatót. Festményei két világháború zivatarában szétszóródtak; többségük felderítetlenül magántulajdonban lappang. A festő magányosságából, tártalanságából következő életvitele még inkább hozzájárult a képek elkallódásához. A fölbukkant művek ilyenformán, a részből az egésze következtetés elve szerint, inkább csak vázlatos áttekintésre nyújtanak lehetőséget. Az mindenképp kiviláglik, hogy az alapvető festőtechnikák mindegyike érdekelt. Dolgozott olajjal, pasztellel, akvarellal. Egy-egy kép hangsúlyozott rajzi összefogottsága arra utal, hogy a grafikus hozzáállás sem volt idegen tőle. Rajzok azonban mind ez ideig nem kerültek elő hagyatékából.

Fejlődése, miként tanulmányai is, művészetünk hagyományos útját követte.

Az akadémizmustól távolodva a naturalisztikus táj- és emberábrázolás felé haladt, munkái egy részén megközelítette az impresszionista eszményképet. A népművészet bővületében készült képeit ugyanakkor a tárgyi hűség jellemezte. Festett portrékat, kompozíciós témákat, csendéletet, tájat, enteriört.

Egyik korai festménye talán még főiskolai tanulmányai idején készült. Dús szakállú öregembert ábrázol. Egységes, szürke tónusban tartotta a képet, határozott kontúrvonalakkal és jó karakterérzékkel.⁴

Egy portrékompozícióján fiatal férfit látunk hegedűvel. Többször is visszatért a témára. A zenélő férfi klasszikus arcvonásai, kifejező kéztartása, a hangszer nemes formája csábította a kép újbóli megfestésére.⁵

Mint a magányos emberek oly sokszor, Csoma Ilona is többször festett *önarcképet*. Negyvenes éveinek elején ábrázolja az a portré, amely a család tulajdonában, rokonainál maradt meg. A festmény nagyon hasonlít a diákkorában készült fényképfelvételhez, csak hajviselete itt egészen más. Barnás-lilás sötét háttérből ugrik elő a világos színekben megfestett arc, a festőnő ismert, magas homlokú képmása. A mélybarna kifejező szemek elkísérő erejűek. A dús hajkorona beleolvadni látszik a háttér sötétjébe. Dekoratív hatást kölcsönöz a képnek az apró fehér foltokkal áttört okkersárga-siennabarna árnyalatú, magasított nyakú könnyű blúz. Már idős korában nem sokkal halála előtt ábrázolta a festőnőt egy kegyetlen őszinteséggel megfestett portré. Illúziómentesen, megöregedve, talán már betegségének előjeleit érezve festette meg önmagát.⁶

Többször jelennek meg képein a népes család tagjai. Özvegy édesanyja őszhajú portréja, testvéreinek képmása. Lánytestvérét, Csoma Rózsikát is megjeleníti; a magas, piros ruhájú lány cimbalmon játszik.⁷

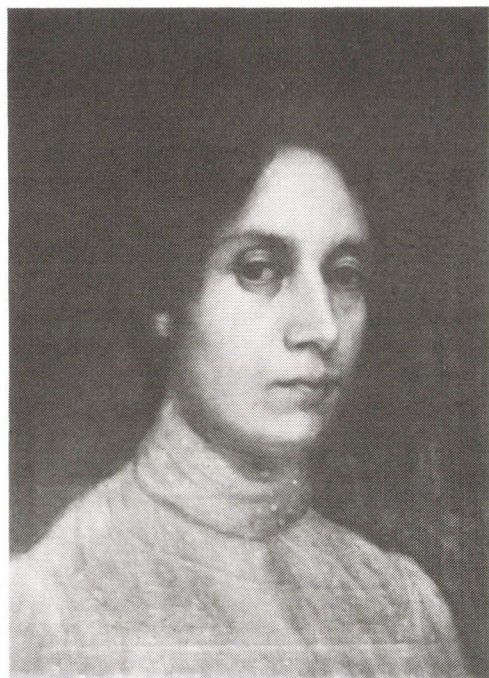
Megrendelésre készült portréinak *típusát* mutatja Csoma Józsefné képmása. A nagyobb méretű kép korántsem annyira érzelmi töltetű, mint önarcképei. Inkább a külsőségre, a gesztusra, a dekoratív hatásokra alapoz. Mindemellett nem hiányzik belőle a lendület, a festői virtuozitás. Két világháború közötti festészetünkben ez a fajta ábrázolás tipikusnak mondható. Mindig a művész hozzáállásán múlott, hogy az ilyenfajta portré megmaradt-e a szalonképek szintjén, a rendelői igényeknek tett eleget, vagy valami többletet, alkotói értékeket is kínált. Az említett kép pasztellel készült,⁸ más portréi – a rendelői kéréseknek megfelelően – az igényesebb olajjal.

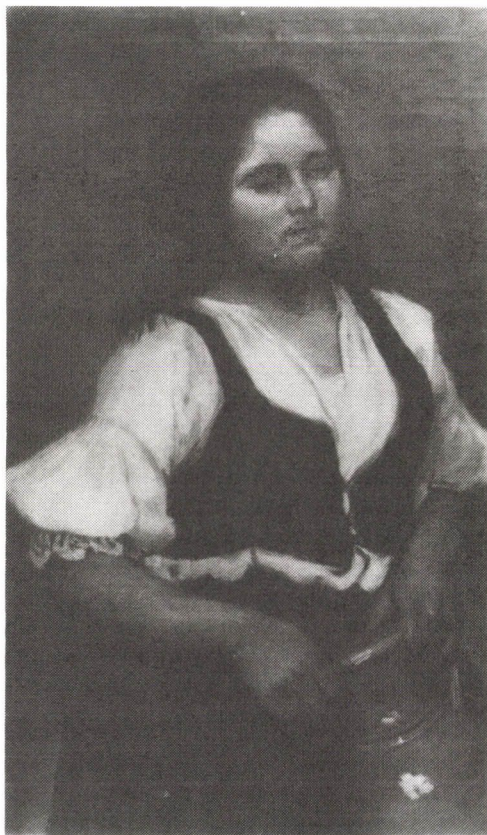

Csoma Ilona művei

33. Tájkép fákkal

34. Önarckép

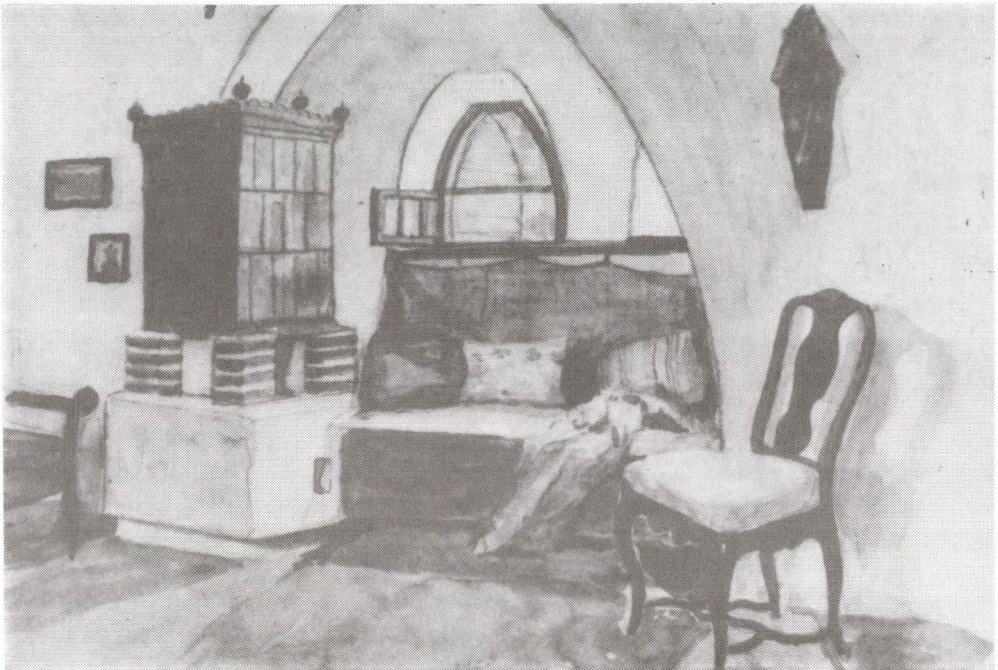
35. Lány korsóval

36. A kalotaszentkirályi cinterem-kapu

37. A sztánai Varjúvár fogadószobája

Újra meg újra visszatért falusi témáira. Szokásosnál nagyobb portréján (76x46 cm) gondolataiba merült fiatal lányt ábrázol. Modelljének fekete haját rojtos szélű bordó kendő szorítja le. A virágmintás fekete lájbi alól anyagszerűen megfestve bukkan elő a buggyos ujjú és csipkében végződő fehér vászoning. A lány sötét munkakötényt visel, kezében zöld kórsó.⁹

Tájképeiben közelítette meg a festőnő legeredményesebben a későnaturalista-impresszionista eszményeket. Tájai Erdély legkülönbözőbb vidékeit örökítették meg. A Kalotaszeg, Kolozsvár környékét, a Mezőséget, a Körös és az Almás völgyét, az Érmelléket.

Pasztellfestmények és akvarellek szép sorozata mutatja be a *kalotaszegi tájat*. Megjeleníti a termőföldben szegény, dombos vidéket, ahol a szorgos munka eredményeként a nád-rágszj keskenységű parcellákat is megművelik, s az alacsony, zömök szénaboglyákkal jelzett kaszálók váltakoznak teraszolt földekkel. A színperspektíva szabályainak megtartásával sejlenek föl a háttérből a kalotaszegi táj hangulati lezárói, a dombok vagy a Felszeg vidékén a sötét havasok. Egy könnyed, vízestechnikájú akvarelljén napsütötte út vezet lenge fák között.¹⁰ Ugyancsak akvarelllel készült több, nosztalgiai hordozó, színeiben friss tájképe Kalotaszentkirályról. Téli kép a *Barcsay-kert Bánffyhunyardon* című festménye. Az eddig előkerült művek közül leginkább ez közelíti meg az impresszionista képalkotás lényegét. A köoszlopokkal tagolt vaskerítés mögött hajladozó fák tűnnek elő a téli dermedtségben. A pasztelltechnika lehetőségeit kihasználva a festőnő sejtelmes, elmosódó vonalakkal jeleníti meg a zúzmarás világban didergő fákat.¹¹

Meleg színekre vált át egy kisméretű, nagyon szép akvarelljén. Rozzant viskót ábrázol, dőlt kerítéssel, háttérben felderengő, kéklő hegygel. A ház udvara a napszitta agyagos föld melegségét árasztja.

Kis pasztellképek sorozata készült Hídalmáson: a vendéglátó rokon környezetben. Egyikük a hídalmási Csoma-kert virágzó almafáját ábrázolja, a másik hídalmási zsindeyes parasztházat, előtérben intim kertrészlettel.¹²

A szülőföld emlékeit több festménye idézi minden korszakából. Egy akvarellje a kalotaszentkirályi templom cintermének bástyaszerű bejáratát ábrázolja, nyári lombok között, az okker és siennabarna árnyalataiban. Kalotaszegi konyhát mutat be egy olajképe. A cserepeskályha körül edények, jellegzetes kalotaszegi kerémiák. A festmény ihletője nyilván a néprajzi hűség, de a padkán melegedő öregasszony alakja zsáneres ízt visz a képbe. Ez a korántsem szerencsés műfajjegyeztetés egyébként Csoma Ilona és kortársai munkáira is jellemző.¹³

* * *

Kiállításai segítenek hozzá Csoma Ilona munkásságának nyomkövetéséhez. Legaktívabb a húszas évek végéig terjedő időszakban volt.

Még a világháború végén, 1918 januárjában szervezték azt a jótékony célzatú kiállítást, melyen Kolozsvár régi művészei és a fiatalabb nemzedék alkotásai kerültek egymás mellé. A kolozsvári mérnök- és építészegyesület rendezésében az egyetem tornacsarnokának két termében megnyílt kiállításon Székely Bertalan, Melka Vince és Sikó Miklós festményeit társították a kortárs művészek, Ács Ferenc, Csoma Ilona, Papp Gábor és mások munkáival.¹⁴ Az 1920-as esztendő decemberében Aradon mutatkoztak be erdélyi képzőművészek. Kolozsvár festőit Ács Ferenc, Csoma Ilona, Daday Gerő és Kupeczky Albert képviselte.

A háború utáni idők képzőművészeti életének korszakjelző eseménye volt az 1919-ben illetve 1921-ben megszervezett két *összerdélyi kiállítás*. A román, magyar, szász művészek

alkotásait fölvonultató tárlatokon voltaképp fölmérték a szétszórta, szervezethez nélkül működő erőket, ösztönzést adtak az új történelmi helyzetben kialakítható közösségi munkának. Csoma Ilona mindkét kiállításon aktívan részt vett; alkotásaival a kolozsvári csoport jelenlétét erősítette. Az 1919-es esztendő nyarán szervezett első közös kiállításra tizenégy munkát küldött be, többségben portrékat. Néprajzi érdeklődése ez alkalommal is fölmerülhet; *Hóstatá leány* című képe a kolozsvári földmíves-kertgazdálkodó városiakok jellegzetes típusát mutatta be. Az 1921-es kiállításon egy tájképét, virágcsendéletét és *Tanulmányfeji* című munkáját láthatták.¹⁵

Nem sokkal a két kiállítás után mozgalom indult Kolozsváron egy *művészklub* – voltaképp érdekvédo szervezet – megalakítására. A résztvevők biztosítani kívánták a művészek központi-társadalmi támogatását, a kedvezményes anyag- és festékellátást, vándorkiállítások létrehozását, egy bukaresti és konstancai tanulmányút megszervezését. A szervezet 1922 tavaszán új választmányi tagokkal bővült. Közöttük volt a kolozsvári művészközösség két női alkotója, a festő Csoma Ilona és a szobrász Szabó Vera.

Festőiskoláját a háború után már nem újította fel Csoma Ilona. Ennek ellenére módját találta annak, hogy maga köré gyűjtse a fiatalabbakat, a műtermét a művészet iránt érdeklődők szalonjává, találkozó helyévé alakítsa.

A város igen szép részén, a botanikus kert közelében tartotta fenn bérelt lakását és műtermét. Ide, a Majális utca 13. szám alá jöttek modellelt állni a portrét rendelők, s itt találkoztak a rokon érdeklődésű pályatársak. A festőnő később a Jókai utca 16. számú ház emeleti traktusára költözött; itt élt kolozsvári tartózkodása utolsó idejéig. Mindkét lakásban ízléssel összeválogatott régi bútorok, szép könyvtár és festmények tették hangulatossá a festőnő otthonát.

Szokatlan vállalkozással, formabontó ötlettel Csoma Ilona kiállításait is műteremben rendezte. 1921 decemberében (plakáton is hirdettet) tárlata nyílt meg a Majális utca 13. szám alatt. Műtermében portrékat és többségben kalotaszegi tájakat mutatott be. Sajtóbeszámolók *Kalotaszegi lány* című festményét említik.

Ez időben járt ki festeni a Mezőségre. A kalotaszegi táj melegségével szemben festményein a fátlan mezőiségi „holt vidék” kietlenségét próbálta megragadni. Az 1923 decemberében ugyancsak a Majális utca 13. szám alatt szervezett egyéni kiállításán már ebből a sorozatból is láthattak képeket. Az olajfestményeket most pasztellek és akvarellek váltják föl. A látvány rögzítésének ezek a gyors technikái jobban megfeleltek a festőnő tájképező szenvedélyének. Méltatói kiemelik finom rajztudását, azzal a megjegyzéssel, hogy nem él vissza vele, s nem vész el a részletekben. „Vízfestményei – olvasható egy tárlatkritikában – nyári mezők szélességét, nagy határok tágasságát, s a nyári reggelek tisztaságát hozzák elének.”¹⁶ A félszáz festményt befogadó tágas műteremben a portrék mellett tehát kalotaszegi és mezőiségi tájak váltakoztak. Előbbiek között e vidéken készült vázlatait is említik a bemutatások és *Kukoricafosztás* című kalotaszegi témáját, melyet szintetikus alkotásnak éreznek.¹⁷

Valószínűleg időzítetten, születésének hatvanadik évfordulóján szervezte meg gyűjteményes kiállítását a festőnő. 1928. április 1-15-e között a Református Nőszövetség rendezésében a kolozsvári református teológia egyik termében mutatták be a 83 olajfestményt, pasztellképet és vízfestményt. A tárlatot a művészet kérdéseiben jártas Maksay Albert nyitotta meg; a sajtóban kritikai méltatások és reprodukciók hívták föl a figyelmet a kiállítás értékeire. A bemutatások kiemelték az alkotó színérzékét, halk tónusú, lírai, a vershez közelálló nőies festészetének egyéni voltát. Portrék, tájak, kisebb kompozíciók és néhány csendélet összesítette a tárlaton a festőnőt foglalkoztató alkotói műfajokat.

A kiállítás katalógusa igazít el arról, milyen munkái kerültek bemutatásra ezen a visszatekintő jellegű és egyben utolsó kiállításán. Portréiban a kolozsvári társadalom több érdekes alakját mintázta meg. Ilyenek voltak a Tavaszy Sándor, a dr. Telia és dr. Stanca családok tagjait bemutató arcképei. Több festménye a Házsongárdi temető részleteit, dr. Veress Ferencné és az Andrásovicsi család sírját örökítette meg. Kolozsvári urbánus részletek is szép számmal tűntek fel a kiállítás anyagában. Több képe (főleg őszi tájak) a botanikus kert egzotikus szépségét jelenítette meg, mások a Majális utca, a Kert utca illetve a Hegedűs (Sincai) utca hangulatát idézte föl. A képcímekből követni lehet azt is, merre járt festőútjai során. Kalotaszeg, a szülőföld továbbra is érdeklődésének központjában állott. *Bánffy-hunyadi fakúrsz, Keleceli ház, Kalotaszegi kályha* című képei mutatnak közvetlenül erre. Más festmények témája vagy címe a festőutak Erdély szinte minden vidékére kiterjedő szélesebb körét vonják meg. Megfordult a Dés felé eső Dobokán (ahol bizonyosan fiatalabb pályatársa, Gidófalvyné Pataky Etelka vendégszeretetét élvezte), járt a székely sóvidéken, a háromszéki Pákén, s a több erdélyi Szurdok falu egyikében.¹⁸

A kiállításon több olyan festménye kapott helyet, melynek címe elbeszélő-leíró tartalmú képre utal. Ilyenek a *Fűrészelő gyermekek, A szorgalmasak, Szőnyegszövő, Zongorapróba, Gyapjútépők* stb. Ezek arra mutatnak, hogy Csoma Ilona mindvégig ragaszkodott ahhoz a festészeti ideálhoz és ízléshez, amely a századforduló festészetét vagy egykori tanárának, Deák-Ébner Lajosnak hatását mutatja. Ezek egyikében sincs meg az a nagyvonalúság és tiszta festőiség, mely legjobb tájképeit jellemzi.

* * *

Jóllehet tájképeiben és etnografizáló témáiban nyújtotta a leginkább maradandót, Csoma Ilonát mégis elsősorban *portréfestőként* tartották számon. A módosabb megrendelőknek kora úri osztályának valóságos arcképcsarnokát festette meg. Ezek a festmények jó mesteriségbeli tudásról, nem egyszer lendületes hozzáállásról tanúskodnak, de a rendelő igényének tett engedményekről is. Ugyanaz az alkotói attitűd jellemzi például női portréit, mint a Nyugaton oly népszerűsége jutott Márk Lajosét.

A portréfestés egyben *életformája* volt Csoma Ilonának.

Miként régi festőink közül Barabás Miklós, Vastagh György, Szamossy Elek és annyian mások udvarházról udvarházra vándorolva megrendelésekből tartották fenn magukat, ugyanúgy élt – egy más korban – az erdélyi festőnő is. Mivel családi kötöttségei nem voltak (soha sem ment férjhez), megfelelt számára ez az immár régóta anakronisztikus alkotói életvitel. Nemcsak rokonait kereste fel, s dolgozott náluk hosszabb ideig Bánffyhunyon, Hídalmason, Tasnádon, Győrött, hanem megrendelőinél, többnyire erdélyi arisztokrata családoknál hosszú hónapokig berendezkedett. Ilyenkor alighanem a család minden tagja modellt állt neki.

Vendégeskedett Sztánán is. Egy fennmaradt akvarellje páratlan dokumentumértékű kép. Kós Károly *Varjúváranak* fogadószobáját örökítette meg benne, ahol Móricz Zsigmond is vendégül látták. A hátsó kis udvarra tekintő, csúcsíves ablakú, boltozatos szobában még ott áll a cserépkályha, helyükön vannak a régi bútorok, képek, mindaz, ami a második világháború frontátvonulását követő fosztogatások során maradéktalanul elpusztult.

Vándorfestő életmódjából következik, hogy Csoma Ilona olykor évekig nem vett részt kiállításokon, nem volt jelen művészeti életünkben.

Kolozsvári Jókai utcai otthonát jelentkező betegsége idején hagyta ott végleg. Lánytestvéréhez, a családós Csoma Annához költözött 1936 körül Győrbe.

A győri Református Lelkeszi Hivatal anyakönyvének bejegyzése szerint Csoma Ilona hetvenéves korában, 1938. április 6-án hunyt el Győrött, s ugyanott temették el április 8-án.¹⁹

Hagyatéka az erdélyi kismesterek szerény, de nem lebecsülendő értéke.

JEGYZETEK

1. A családi iratokból fény derül a férj-feleség életrajzi adataira is. E szerint Csoma Zsigmond 1837. október 5-én született Székelykeresztúron, Gámpé Anna pedig 1840. augusztus 1-én Csucsán.

2. Újság, 1908. dec. 20.

3. Utunk, 1959. 45. sz.

4. Mihályi Anna tulajdona, Kolozsvár.

5. A festmény egyik változata Kolozsváron, Zonda István hagyatékában maradt meg.

6. Benedek Ilona (Csoma Lajos lánya) tulajdona, Hídalmás.

7. Benedek Ilona tulajdona, Hídalmás.

8. Deésy Zoltán tulajdona, Kolozsvár.

9. Benedek Ilona tulajdona, Hídalmás.

10. U.o.

11. Deésy Zoltán tulajdona, Kolozsvár.

12. Mindkét festmény Hellerné Deésy Márta tulajdona, Nagyvárád.

13. Mindkét festmény Hellerné Deésy Márta tulajdonában, Nagyvárád.

14. A kiállítás 1918. január 18-án nyílt meg, a háború károsultjainak megsegítésére.

15. A kiállításokat Kolozsváron szervezték, és az eseményről a sajtó részletes beszámolókat közölt.

16. Újság, 1923. dec. 25.

17. U.o.

18. A kiállítás képei közül a Pásztortűz, Árva leányok, Tanulmányfej és Útszéli kereszt című festményeinek reprodukcióját közölte.

19. Az anyakönyvi bejegyzés szerint Csoma Ilona a Kossuth utca 17. szám alatt lakott győri rokonainál. Halálának oka: szívizomelfajulás.

IRODALOM

1. Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*. I. Budapest, 1907.

2. xxx *Képkiallítása a teológián*. Újság [Kolozsvár], 1908. december 20.

3. E. Csíky Jenő: *Képkiallítás*. Ellenzék [Kolozsvár], 1908. december 21.

4. xxx *Festőiskola nők részére*. Ellenzék, 1909. szeptember 2.

5. xxx *Gvarmathy Zsigmond képe*. Ellenzék, 1909. november 2.

6. Ilona: *Rajz, festészet*. Ellenzék, 1910. március 2.

7. xxx *Csoma Ilona festőművésznő*. Ellenzék, 1910. szeptember 17.

8. xxx *Festőiskola*. Újság, 1912. szeptember 28.

9. xxx *Kolozsvári művészek kiállítása*. Újság, 1918. január 18.

10. Az 1919-es erdélyi képző- és iparművészeti kiállítás katalógusa

11. xxx *Látogatás a képző- és iparművészeti szalonban*. Aradi Hírlap, 1920. december 29.

12. Az 1921-es erdélyi képzőművészeti szalon kiállításának katalógusa.

13. Székely Béla: *Erdélyi képzőművészeti tárlat*. Keleti Újság [Kolozsvár], 1921. február 27.

14. xxx *Csoma Ilona festőművész kollektív kiállítása*. Ellenzék, 1921. december 7.

15. o. 1.: *Csoma Ilona képkiallításán*. Keleti Újság, 1921. december 11.

16. xxx *Nagy élenkség a kolozsvári képzőművészek körében*. Ellenzék, 1922. március 14.

17. Ifj. Botár István: *Tárlatokról*. Előre [Kolozsvár], 1922. 2. sz.

18. -fz.: *Csoma Ilona kiállítása*. Ellenzék, 1923. december 19.

19. (1.): *Csoma Ilona képkiallítása*. Keleti Újság, 1923. december 23.

20. -fb-: *Csoma Ilona képkiallítása*. Újság, 1923. december 25.

21. (n.r.): *Csoma Ilona képkiallítása*. Ellenzék, 1928. április 5.

22. xxx *Csoma Ilona képkiallítása*. Keleti Újság, 1928. április 6.

23. D.J. [Dsidá Jenő]: *Kolozsvári képkiallítások*. Pásztortűz. [Kolozsvár], 1928. 8. sz.

24. Kós Károly: *Kalotaszeg*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1932.

25. Möbius Izabella: *Deák-Ébner Lajos*. Budapest, 1940.

26. A Kalotaszentkirály-Zentelkei Református Társegyház Lelkeszi Hivatalának anyakönyvi kivonata Csoma Zsigmond és Gámpé Anna házasságkötéséről, 257/1944.

27. Abodi Nagy Béla: *„Emlékeztető” kiállítás*. Utunk, 1959. 45. sz.

28. Sebestyén Kálmán: *Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig*. Művelődéstörténeti tanulmányok, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

29. Benedek József szóbeli adatkozlése - Kolozsvár, 1988. március.

30. A Győri Református Lelkeszi Hivatal Halotti Anyakönyvi Kivonata - Győr, 1988. június 15.

31. Deésy Zoltán szóbeli adatközlése – Kolozsvár, 1988. szeptember.

32. Murádin Jenő: *Csoma Ilona női festőiskolája*. Utunk, 1988. 45. sz.

33. Benedek Ilona szóbeli adatközlése – Hidalmás, 1988. november 20.

34. Hellerné Deésy Márta szóbeli adatközlése – Nagyváradi, 1988. december.

Jenő Murádin: Ilona Csoma und ihre Schule für Malerinnen zu Beginn des Jahrhunderts

Ilona Csoma wurde am 17. April 1868 in Kalotaszéktirály geboren. In den Jahren 1903 und 1904 besuchte sie die Budapester Modellzeichenschule, dann war sie in den Jahren 1907 und 1908 Schülerin der Schule für Malerinnen, in der sie von Deák-Ébner unterrichtet wurde. Im Jahre 1909 bekam sie eine Stellung als Zeichenlehrerin in Kolozsvár (dt. Klausenburg). Dort eröffnete sie auch Mitte September 1909 ihre Malerinnenschule, die in Siebenbürgen ein einzig dastehendes Unternehmen war. Beim Unterricht legte sie einen besonderen Akzent auf das eingehende Studium der Natur und setzte auch die kollektive Entdeckung des nahegelegenen Kalotaszeg zum Ziel.

Für ihre Bilder sind das naturalistische Landschafts- und Menschenschilderung sowie – bei einem folkloristischen Gegenstand – die sachliche Treue kennzeichnend.

Ihre Malerinnenschule stellte sie nach dem Ersten Weltkrieg nicht mehr wiederher, aber an den siebenbürgischen Ausstellungen nahm sie bis zu ihrem Ableben teil. Die Ausstellung ihrer gesammelten Werke fand zwischen dem 1. und 15. April 1928 in Kolozsvár statt.

Gegen Ende ihres Lebens zog sie nach Győr, dort starb sie am 6. April 1938. Außer Verdienste um die Bekanntmachung der Schätze von Kalotaszeg und um die Bearbeitung von dessen Motivgut.

TIHANYI LAJOS FESTŐKORTÁRSAIRÓL II.

Az egyetemes művészet képviselői

Az *Ars Hungarica* 1991/2. számában jelent meg az a tanulmányom, mely Tihanyi Lajos és magyar festőkortársai kapcsolatát mutatta be. Amint azt akkor a bevezetőben leírtam, a tanulmány arra vállalkozott, hogy az igen gazdag Tihanyi-hagyaték kéziratait feldolgozza és a festő szemével láttassa a kort, művészetét és a művészet képviselőinek egymáshoz és természetesen elsősorban magához Tihanyihoz fűződő kapcsolatát. Kiindulópontként a Tihanyi-kéziratok szolgáltak számomra, amit néhány esetben az érthetőség kedvéért az érintettek publikációinak, levelezésének ill. visszaemlékezéseinek adalékaival is kiegészítettem. Ezt a módszert követi ez a tanulmány is, amelyben azt próbáltam meg felderíteni, hogyan kapcsolódott Tihanyi az elmúlt korok illetve elsősorban a kortárs német és francia művészet – a festészet és az arányok miatt a címből elhagyott szobrászat – képviselőihez.

* * *

Tihanyi művészetét sohasem lehetett pár excellence magyarnak nevezni, nem véletlen, hogy az első Tihanyi-monográfia, a Robert Desnos által írt Tihanyi-album magyar kritikusai is ezt emelték ki. Fenyő György például Tihanyi badacsonyi tájképeinek provenç-i levegőjét vette észre, Bálint György pedig azt hangsúlyozta, hogy Tihanyi európai magyar és magyarul európai.¹

Már 1919 előtt, hazai kiállításain *Cézanne*, *Kokoschka* és *Greco* nevét emlegették művészetével kapcsolatban. Önéletrajzaiban ő is felsorolt művészeket, akiknek hatását vállalta. 1920 telén ezt írta: „A Picturáról való fogalmaimat mindjárt azután Párisban töltött négy hónap tisztázta előttem végérvényesen..., *Gauguin*, *Matisse*, *Cézanne* az első ideál, de őt megismerve csak a régiek tisztelőtére és megértéséhez jutottam.”² 1927-ben ugyanerre az időszakra utalva, más neveket említett: „21-22 éves koromban ... még kevés foglalmam volt magáról a festésről úgy történetileg, mint elméletileg. Ezekről a fogalmaimat azután a Párisban töltött rövid néhány hónap kitárta előttem... *Greco*, *Gauguin* és *Cézanne*, akin keresztül csak a tárgyak és a természet megkonstruálása volt a feladat, de ez már akkor is a kép megkonstruálására vezetett.”³

Először az eddig említett neveket próbálom meg nyomunkísémi a levelekben. A felsorolásokból egyedül *Paul Cézanne* az, aki mindenhol szerepel. Azt lehetne hinni, a levelek is az ő művészetével foglalkoztak a leggyakrabban, holott Tihanyi rendkívül szűkszavúan bánt vele. „Nagyszerű Cézanne kiállítás van” – írta 1924 márciusában Párizsból, de ígéretét – mely szerint „Erről is beszélni fogok később” –, nem váltotta be az előkerült levelek szerint.⁴ Amikor ezen ígéret előtt említette Cézanne nevét, akkor is inkább *Henri Rousseau*-ról szólt. „Rousseau elragadótsága nélkül egész objektíven, a legnagyobb festője volt a múlt századnak, beleértve *Paul Cézanne*-t, *Gauguin* és *Van Gogh*ot is” – írta. Ekkor még csak háttérbe szorította Cézanne-t, amikor Fülep Lajos „Magyar művészet” című könyve megjelenésekor is éreztetett, mondván, hogy „Még nem volt jó magyar művészeti könyv. Ez szép. Igaz, valami művészet-vallásfilozófiai tanulmány vagy visszapillantás a jövőbe – különös tekintettel Cézanne-ra. Minden statikus élő igazság se ront a könyvön.”⁵ 1937-ben viszont már meg is tagadta Cézanne-t. „Sem ennél (Kosztolányi-portré), sem más képeknél nincs

sem lelki, sem érzelmi vagy éppen alkalmi vagy kapaszkodó rokonságom se Cézanne-nal se mással” – szögezte le a Kállai Ernőhöz küldött levelében.⁶ Bölöni György már 1918-ban meglátta ezt a végeredményt, amikor a MA kiállítótermében bemutatkozó Tihanyiról azt írta, hogy „Őseit – Cézanne-t és Grecót – tiszteleben tartotta, de el is rúgta magától, amint ez a lelki örökség gátat vagy kényszert jelentett makacs és csökönyös egyéniségének”.⁷ A kimondás késett csak Tihanyinál és valószínűleg el is maradt volna akkor, ha a kortársak a korai műveket – Cézanne, Kokoschka hatását hangsúlyozva – nem emelték volna ki annyira, s ezzel a festő által fontosabbnak ítélt újakat nem szorították volna háttérbe.

Oscar Kokoscha azonban nem véletlenül utasítódott el Cézanne-t megelőzve a levelekben. Tihanyi Kokoschkát ugyancsak jóval az emigráció előtt ismerhette meg, magyarországi bemutatkozásai is alkalmat teremthettek erre. Az is biztos, hogy Bölöni 1912-es kritikáját is ismerte, s ez a Művészház kiállítása kapcsán így minősített: „Kokoschka is például csak megmélyítése a Matisse-szal és Picassóval átítatott Van Goghnak”.⁸ Ismerte a portrékat, amivel az övéit összevetették, s bár Fülep úgy tartotta, hogy „nincsenek elméletei, nem csinál finom stílus elemzéseket”,⁹ az ösztön a domináns a stílus elemek különválasztásában vagy egybegyűrásában nála, ha nem is jutott el letisztázott elvek megfogalmazásához, rengeteg gondolkozott a minősítéseken és saját céljai szavakba öntésén. Szó sincs róla, hogy ne fogadta volna el az „ortodox cézanne-ista némi Kokoschkával beoltva” minősítést, különösen, amikor az úgy folytatódott, hogy „Ő Cézanne és Kokoschka nélkül is cézanne-ista és kokoschkista volna”. Jól mutatja ezt az a Fülephez írott levél is, mely erre a cikkre tért vissza 1920-ban. „Reichelnek van a 15-20 legjobb Kokoschkája. Jöjj tehát és ismerkedj meg ezzel a gyűjteménnyel. A cikket pedig okvetlen küldd el. Meg vagyok győződve, hogy ez nagyon jó ajánló levél lesz a számodra” – írta, mert ezt a tanulmányt tervezte bécsi kiállításának katalógusába előszóul.¹⁰ Sem Kokoschka, sem saját minősítése ekkor még nem kérdőjeleződött meg. Moholy-Nagy László hasonlóan gondolkozva ezért így látta Tihanyi bécsi lehetőségeit: „Gondolom, itt jól fog menni neki, mert Kokoschkán kívül, aki bálvány már, egyetlen rendes festőjük sincs a németeknek”.¹¹

A kiállítás katalógusában végül is nem Fülep írása jelent meg, hanem a mecénás Oscar Reichel írt hozzá bevezetőt. Ő is hasonlóan minősítette Tihanyi művészetét: „Tihanyi Cézanne stíluskompozíciójától a modern szemléletig vezet el minket. Cézanne-ból indul ki, feldolgozza Cézanne kubizmusát és eléri művei expresszionista erejét a monumentális felépítésben. Ő a közelmúlt nagy expresszionistáinak: Munchnak, Picassónak és Kokoschkának a keleti ellentétpárja... Színei az egészet szolgálják, noha nem egyetlen lendülettel teremti, mint Kokoschka, mégis mélyen megragad.”¹² A kritikák, ha neveket említettek, megrekedtek a szűk körben: „elmondják róla, hogy stílusában cézanne-i, komponálásban grecói és hogy nem a dolgok felületét festi, hanem a dolgokban rejlő mélységeket szólaltatja meg”.¹³ Passuth Krisztina így érzékelteti 60 évvel később Tihanyi próbáját: „úgy látszik a Monarchia fővárosa vonzotta, s talán a nagy bécsi mesterrel, Kokoschkával való benső rokonsága is hozzásegítette ahhoz, hogy jól érezze ott magát”.¹⁴

Bécs el is fogadta Tihanyi művészetét, festményei értő közönségre találtak.¹⁵ A kritikák tanúsága szerint kiállítását siker koronázta. Tihanyi azonban kételkedni kezdett ezek igazságaiban és 1920 telére el is jutott oda, hogy önéletírásában szigorúan elhatárolja magát az *expresszionizmustól*. „Elvettem minden formát, csak a természet megismerése és a tárgyak megkonstruálása volt előbb a feladat. Ez aztán gyorsan vezetett a kép megkonstruálására. Nem vagyok (se voltam) expresszionista, mert nem úgy festem meg a dolgokat, ahogy azoknak külső képe előttem megjelen, hanem festés közben feloldódik bennem

a kép tárgya és a vászon, előbb felbontom azt a halmazt amit a konstrukció, a színek egymáshatása, a vonalak mozgási iránya idéz elő. Ezt egységbe foglalom össze. Ezt folytatom mindaddig, amíg tehetségem szerint képes vagyok fejleszteni, a fenti dolgok összetartozását. Ha ebben a munkámban kimerültem, egy vonást se teszek tovább a képen” – írta.¹⁶ 1923-as tanulmányában saját festészetéről természetesen nem szólhatott, de mivel abban is leszögezte, hogy az expresszionizmus a háború által elveszítette létjogosultságát, törvényszerű, hogy nem tűrhette, ha a kritikák művészetét továbbra is expresszionistának bélyegezték. 1927-ben újfent megerősítette tiltakozását: „A velem foglalkozó kritika legtöbbször a portréfestményeimmel foglalkozik, legtöbbször hibás következtetésekkel jutott az észrevételekre, mintha belső lelki kifejezésekre gondoltam volna a festéskor. Ehhez éppen olyan kevés köze van a saját lelki történéseimnek (expresszió), mint a valóság leábrázolásainak. Csak a színek és vonalak egymás közti hatása (a kép megkonstruálása) a cél, melyet az alkalmazott színek egymással való feszültsége és a vonalak mozgási iránya együttesen idéz elő.”¹⁷ Ez a tiltakozás már végigkísérte életét, s odavezetett, hogy a korai, ténylegesen expresszionista képeire is csupán az absztrakt művészet szempontjait volt hajlandó alkalmazni. 1937-ben így írt Kállainak: „az a „famóz” Kosztolányi portrait (ami szerencsétlenségre elveszett!) nem a lelki ábrázolás dokumentuma hanem 2 rózsaszínek és ezzel szemben egy nagy tömeg és még sem súlyos zöldes feketének a valorizálása egy elég nagy majdnem 1 négyzetméteres felületen. Ez a „bravúr” ami ennek a festménynek értékét jelenti.”¹⁸

Tihanyi nézeteinek ilyenfajta alakulása Kokoschka művészetével szemben is tagadásra késztette. „Berlinben tavaszkor teljes felvonulás volt. Archipenko, Kokoschka, Kandinszky; Impotencia, üzletes szemérmelenséggel párázásban” – írta és szinte folytatta Mihályi Ödönt értesítve: „Azóta van itt Kandinsky és Kokoschka kiállítás. Mind a 2 nagyon rossz”.¹⁹ Ez a tagadás azonban a 20-as évek Kokoschkájának szólt – akit a MA hasábjain mások sokkal élesebben bíráltak már abban az időben²⁰ –, de nem terjeszthető ki az előző évtizedre. Kokoschka a Nyolcak periódusában erősen meghatározta művészetét, Tihanyi akkor nem is tiltakozott a rokonítások ellen.

Kokoschkáról Berlinből elkerülve többet a levelekben nem esik szó, az azonban bizonyos, hogy Tihanyi Kokoschkát a személyes kapcsolatban nem haragította magára. Különös tehetsége volt, hogy bár a legtöbb festőtársát csak szidni és kritizálni tudta, azok, ha ugyan egyáltalán tudtak erről, nem vették komolyan. Kokoschka például emlékirataiban utal Tihanyira, s hangja baráti, semmi jele, hogy kifogások merültek volna föl valamelyikőjük részéről is.²¹ Igaz ugyanakkor az is, hogy visszaemlékezésében Kokoschka Tihanyi művészetét szürrealistának minősítette, amit Tihanyi ugyanúgy sértőnek érezhetett volna, mint ahogy Kokoschka a róla írt Tihanyi sorokat annak.

A német expresszionizmus azonban nem csak Kokoschka személyében jelenik meg Tihanyinál. Több név is előbukkan a levelekben, bár alapos elemzést egyik festőről sem kapunk. 1924 júniusában Bölöninek így jellemezte a berlini művészeti életet: „A művészet, amennyiben még létezik, itt szemléltetőleg különb annál amit a kispolgári-francia kultúra termel. Mióta visszajöttem még Schmidt-Rottluffot is inkább el tudom fogadni, mint az eredeti és epigon Picassókat. Otto Dix teljesen beérkezett, kifejezés, de főleg festői értékekben gazdagabb, frissebb Grosznál is. E. L. Kirchnerről sokat hallani, de sehol sem látni, valamely gyűjteményben van mind Frankfurtban.”²² Már e sorokból is kitűnik, hogy amennyiben a párizsi vetélytársakról van szó, a már megtagadott Berlinben akadnak olyan művészek is, akiket elismerően lehet említeni. De az is világos, hogy ezek a művészek an-

nakidején, amikor ők voltak a vetélytársak, ugyanúgy elutasítottak, mint az ekkor szidott Picasso. Schmidt-Rottluffal ugyan egyszer közösen állított ki Tihanyi Berlinben, de még arra sem méltatta akkor, hogy valamilyen jelzővel illesse művészetét.²³ A közös kiállítás pedig nem azonos elveket és művészetet jelentett, hanem azt igazolta, hogy Tihanyi hajlandó volt minden adódó alkalmat megragadni, hogy bizonyíthasson a kritika és a közönség előtt. A hajdani Die Brücke tagok, Schmidt-Rottluff és Kirchner nem is kerülhettek közel hozzá, a betegsége miatt Svájcban élő Kirchner új munkáit nem is ismerte, Schmidt-Rottluff pedig architectonikus szintézisteremtő törekvéseivel, perspektíva kutatásaival, fametszet készítéseivel más utakon járt.

A *dada* – bár e sorokból úgy tűnhet közel állt Tihanyihoz –, ugyanolyan megtagadott irányzat volt részéről, mint az expresszionizmus. Otto Dix vagy George Grosz azért lehettek kitüntetettek, mert mindketten a vesztes háború Németországának szatírját nyújtották úgy, hogy műveikből sugárzott a munkásosztály iránti tisztelet. Bár Tihanyi nem festett, vagy rajzolt volna hasonló karikatúraszerű gúnyképeket, elismerte, hogy a politikai állásfoglalásnak ez egy lehetséges megnyilvánulási módja, hiszen ez képes szólni a tömegekhez, fegyver lehet az uralkodó osztály elleni harcban. Amit a konstruktivistáknál hiányolt – ahogy azt a Kassákról írott sorokból láthatjuk –, azt találta meg Grosznál és Dixnél; a tartalom és a forma egyensúlyát. Groszról ugyanakkor korábban nem rejtette véka alá ítéletét sem. „Művészeti eseménynek ígérkezik az új olaszok kiállítása. Ahogy a lapokból ismerem *Carlo di Carrát* és még néhány társát, nagyon érdekelnek. George Grosz aki itt a legjobb, erősen hatásuk alatt dolgozik újabban. Rossz a hatás és a teória. Ez megjegyzendő” – fogalmazta meg kifogását, amit csupán a párizsi út felejtetett el vele.²⁴

A dadaista *Schwitters* neve is előbukkan Tihanyi soraiból, de azon túl, hogy úgy tűnik személyes ismeretségben is álltak egymással, a schwittersi művészetről alkotott Tihanyi-véleményt nem ismerhetjük meg. Schwitters neve a *Der Strum* kapcsán tűnik fel, Moholy-Nagy mellett ő képviseli Tihanyi szemében a Walden rajongókat, s így ő az, aki nem áll azonos véleményen Tihanyival a *Der Sturm*ot illetően. A *Der Sturm*ről Tihanyi nem ír többet, mint amennyit Berlin kapcsán már idéztem, a megértést azonban segíthetik Moholy-Nagy László sorai. „Herwart Walden milliomos lett, pazar képgyűjteménye van – ingyen kapta őket – s ehhez fejedelmi allűrjeit. Csak titkárral bejelentve lehet beszélni vele... A kiállítások legyengültek” – írta Hevesynek 1920 áprilisában.²⁵ Bár Moholy-Nagy konzervatívnak, polgárinak látta Waldent, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy 1922-ben kiállítson galériájában. Tihanyit ez vezette félre, ezért hitte, hogy Moholy-Nagy Walden-rajongó. Ugyanezt hihette Périről is, akinek több képe is bekerült Walden gyűjteményébe, de a Bauhausba kerülő több művészt is így láthatott. Moholy-Nagyon kívül – aki a kiállításán ismerkedett meg az őt a Bauhausba hívó Gropius-szal –, 1921-ben ott állított ki Klee is, 1922-ben pedig Itten is. Rajtuk kívül többek között Gleizes, Puni, Archipenko, Delaunay vagy a magyar Bortnyik is ebben a periódusban volt Sturm-kiállító. Tihanyi távol maradt ettől a lehetőségtől, talán azért, mert már akkor nem volt összeilleszthető elveivel ez a fajta megalkuvás.

A német művészet köréből *Kandinszkij* az, akinek a nevével még találkozhatunk a már idézetten kívül is. 1921 októberében említette őt először Tihanyi: „A műteremfotókat Párisba kérték, a *L'Esprit Nouveau*, Kandinsky pedig Moszkvába kérte a régebbiek megismerése után”.²⁶ Nem tudjuk honnan ismerhette Kandinszkij korábban Tihanyi műveit, hiszen 1914 decemberétől Moszkvában élt, ahová Tihanyinak nemigen voltak kapcsolatai. Bár Kandinszkij – többek között Tihanyival együtt – 1913-ban Budapesten a Művészház Új

művészet kiállításán szerepelt, nem tartom valószínűnek, hogy akkor személyesen is járt volna Magyarországon. Az 1916-17-es svéd utak kivételével pedig nem hagyta el Oroszországot, Tihanyi pedig Oroszországban nem járt sem 1919 előtt, sem 1919 után. Nem is valószínű, hogy Kandinszkij ismerte volna Tihanyi 1919 előtti művészetét, inkább a berlini kiállításról olvashatott kritikát, láthatott reprodukciót. Az sincs kizárva, hogy esetleg maga Tihanyi fordult hozzá valahogy korábban, hiszen berlini érkezése után egyre inkább kikristályosodott benne az absztrakt művészet iránti vonzalom, amihez leginkább Kandinszkij 10-es évekbeli művészete lehetett útmutató. Kandinszkij a 20-as évek elején még ugyan megpróbálkozott a képzőművészeti főiskola tervezetének kidolgozásával, de ez akkor még nem illett bele a kultúrpolitikai elképzelésekbe, így 1921 októberében már nem találta helyét hazájában, nemigen tudott volna mit kezdeni Tihanyi műteremfotóival. Két hónap múlva, decemberben el is hagyta a Szovjetuniót és visszatért Berlinbe.

Bár Tihanyi írásaiban nem tért ki a 10-es évek Kandinszkijának értékelésére, de csak a Moszkvából visszatért művészt utasította el. Kandinszkij akkor festette az első absztrakt akvarellt, amikor itthon a Nyolcak még csak szerveződtek s Cézanne és az expresszionizmus művészetét próbálták meg átültetni a hazai földre. Amikor első kiállításuk megnyílt a Nemzeti Szalon termeiben, Münchenben Kandinszkij már „A szellemről a művészetben, különös tekintettel a festészetre” címmel az expresszionizmus absztrakt válfajának elméletét rögzítette. A valóságtól elvonatkoztatott absztrakt művészet helyét és értékrendjét meghatározni igyekezve az egyetemes művészet történetében, olyan elveket rögzített, amibe 10 év múlva Tihanyi még kapaszkodni tudott. Ilyen volt a szín és a forma kiindulópontként való megjelölése, vagy a tökéletes forma – tökéletes tartalom kölcsönös függőségének a megfogalmazása. Az absztrakt expresszionizmust definiáló Kandinszkij „A formakérdésről” című 1912-es írásában folytatta elméletének körvonalazását. A teremtő, azaz „absztrakt szellemről” szólva, mely keresi materializálódásának módját, Kandinszkij így írt: „A forma a belső tartalom külső kifejezése. Ezért nem szabad a formából bálványt csinálni. És a formáért nem kell tovább harcolni, csupán addig, míg az a belső csengés eszköze. S ezért nem szabad egyetlen formában keresni az üdvösséget”.²⁷ Kandinszkij szerint minden egyes művész személyisége rányomja bélyegét a műre, de az individuumot meghatározza a tér és az idő, ami befolyásolja mondandóját. Ebből ered a stílus és ebből fakad a különböző nemzetek sajátos művészete. A hármas egység vezet el a művészet két pólusához, az absztrakt és a realista megjelenéshez. Kandinszkij szerint hajlamosan vagyunk a külső formából ítélve a két pólust egymástól teljesen függetlenül nézni, és nem hinni, hogy a két véglet tulajdonképpen azonos. Pedig szerinte erről van szó, amint azt sorai is bizonyítják: „Ennek a realizmusnak az a nagy absztrakció az ellentéte, amely megkísérli a tárgyat (a realitást) látszólag teljesen kiküszöbölni, és a mű tartalmát „nem anyagi” formába önteni... A minimumra csökkentett „tárgyat” az absztrakción belül a legerősebb hatású realitásnak kell nevezzük... Így végül láthatjuk: ha a nagy realizmusban a reális feltűnően nagynak tűnik, és az absztrakt feltűnően kicsinynek, és ha a nagy absztrakciónál a viszony fordítottnak tűnik, akkor végső soron (= vagyis végső céljaikban) a két pólus azonos egymással.”²⁸ Kandinszkij a 10-es években tovább finomította a Bergson és a teozófia hatására kialakított elméletét. A misztikából, az okkultizmusból vagy az intuitív megismerés kizárólagosságát hirdető életfilozófiából kiszűrve a művészetre alkalmazható tételeket formálta festményeit és írásait. Ebből valamennyi Tihanyihoz is eljuthatott, hiszen a már említett kiállításán kívül az 1916 aug. 1-én a Tett-ben megjelent vers közelebb hozhatta Kandinszkijt a magyar közönséghez.

Tihanyi azonban Kandinszkij nézeteit alaposan csak az emigrációban ismerhette meg. Az azonosulást ekkor két dolog mégis megakadályozta. Egyrészt Tihanyi még 1920-22-ben nem jutott el oda, hogy kizárólagossá tegye az absztrakt formát, másrészt Kandinszkij nézeteit nem is fogadhatta el teljesen a magáénak. Bár az absztrakt-expresszionizmus programjából a háború után már csak az absztrakt művészetre voantkozó kitételek vonhatták magukra figyelmét, de ez csak útmutatást adhatott. Tihanyitól ekkor már távol állt minden zenei megfeleltetés, színesztézia, érzelmi indíttatás, a spontaneitás, véletlenszerűség, indulat, szenvedély, dinamizmus, ami Kandinszkij műveit jellemezte. Mégsem ez volt az, ami kettőjük művészetét elválasztotta egymástól. Tihanyi már 1922 telén megfogalmazta az „etikos művészet” hitét, így neki olyan elméleteket kellett keresnie, amelyek a Kandinszkijtól sugallt formát ilyen tartalommal töltik meg. 1921 októberében még Kandinszkijtól is remélhette ezt a továbblépést, de 1922 nyarára világossá vált számára, hogy a mértani formákat fölhasználó és ezáltal az expresszionista stílust a konstruktivizmus felé közelítő apolitikus Kandinszkij eltér az általa elképzelt iránytól. A Bauhaus-orientáció csak igazolta ezt, így Tihanyinak más mestert kellett keresnie.

Az üresnek érzett konstruktivizmus ellen harcot folytatva épp jókor jött számára, hogy a MA 1923 február elsején közölte *Ozenfant és Jeanneret* „A purista esztétika vázlata” című írását.²⁹ Mint már látható volt, korábban is kapcsolatban állt a szerzőkkel, akik már 1921 őszén fotókat kértek tőle lapjukba, a *L'Esprit Nouveau*-ba, de nem tartom valószínűnek, hogy az 1918-ban megjelent „A kubizmus után” című manifestumokat is olvasta volna, hiszen akkoriban még nem tudott franciául. Lapjuk viszont, az 1920 és 1925 között megjelenő *L'Esprit Nouveau* ismert volt más magyar művészek előtt is, Moholy-Nagy is említi 1922 februárjában Kassákhoz írott levelében.³⁰

Tihanyit az emigrációba kerülve erősen foglalkoztatta a kubizmus, elszakadva Kandinszkijtól, de valójában megmaradva az absztrakt művészet bővületében, a kubizmusból látta a továbblépést. Ezért volt kézenfekvő számára a kubizmus „megkoronázását” hirdető purizmus. De ez az esztétika még mindig nem jelentett számára tökéletes azonosulási lehetőséget, csupán kiegészítette a Kandinszkijtól hozott elméletet. Ozenfant és Jeanneret leszögezve, hogy „a művészi mű minősége a koncepció minőségéből és a közlés helyességéből tevődik össze”, egyértelművé tette Tihanyi előtt, hogy azonosak a törekvéseik. A purizmus tagadott minden olyan fogalmat, mely az általánosítást nem tűrte – mint például a szépséget –, és helyette csak a fix, változtathatatlan, állandó érzéketeket vállalt. Ilyen volt a már Kandinszkijnál is a két alapmotívumként megjelenő szín és forma. Szerintük a művészi munkának magasabbrendű érzést kell közvetítenie, matematikai természetű állapotot, mint amilyen a rend. A boldogság jelenti a teljes kielégülést a purizmus szerint, mely „a rend percepciója, mert a legnagyobb emberi kielégülés annak érzésében áll, hogy részesei vagyunk ennek a rendnek”. A művész a témából kivonja organikus sajátosságait, a „plasztika állandó elemeiből törekszik megteremteni a művészetet és mindeneelőtt az érzékek és a szellem tulajdonságaival operál”. Ozenfant és Jeanneret – az absztrakt formát használva – kaput nyitott Tihanyi előtt, s mindaddig, amíg szigorúan nem állt a funkcionista építészet szolgálatába, képes volt programot nyújtani számára.

Bécsben, Berlinben még sem Tihanyi művei, sem írásai nem mutathatnak világosan körvonalazható letisztult nézeteket. Berlini kiállításáról kellett, hogy megjegyzze, hogy ott-honról hozott művészetét az emigrációban már nem lehet folytatni, még akkor sem, ha a bécsi kritika egy évvel korábban igen elismerően fogadta azt. Bár az elkövetkező évek bizonytalansága a festményekből is érződik, 1922-től azonban azok is mutatják, hogy Kan-

dinszkij absztrakt-expresszionizmusa, Ozenfant és Jeanneret purizmusa erősen hatott rá. 1924-ben Kállai így láttatta Tihanyi művészetét: „Az életet keresztül-kasul feldűlják a technika és a természet, a lélek és üzlet, a rajongás és a metsző racionalizmus, a látszat-demokrácia és az osztályharc ellentétei. Tihanyi nem tud túllépni e tény tudatán. A vérében van. Innen a kényszerűen bekövetkező elrajzolások és deformációk.”³¹ Kállai a konstruktivizmus szószólójaként hajlamos volt a Tihanyi képeken csíráiban föl-föltűnő „rendet”; leegyszerűsített, absztraháló formákat a konstruktivizmusból eredeztetni. Ő, aki már 1921-ben Kassák elé is a „jövő ember és társadalom pozitívumainak képét” tűzte ki ábrázolandónak³², a purizmust nem érezhette idegennek, inkább rokon törekvéseket kellett, hogy lásson benne. Tihanyit azonban nem könyvelhette el puristának, hiszen Tihanyi a jövő rendje helyett inkább a jelen káoszát ábrázolta. Hogy ő épp ezáltal tett hitet a jövő mellett, nem volt nyilvánvaló. Nem is lehetett az, hiszen ekkor még maga a festő is csak ott tartott, hogy az absztrakt formával kísérletezett és próbálta meg feltölteni valamilyen „etikussal” tartalommal. Tudta, hogy át kell vennie a purizmus megszabta jövőképet, de érezte, hogy ezt csak úgy lehet, ha viszonyítani engedi a jelen kaotikus formáihoz. Ehhez az igazi lökést Párizs adta, a Mondriannal való találkozás.

A párizsi művészet részletezése előtt azonban még meg kell nézni, kik azok a már említettek közül, akikről elsősorban ugyan Párizsban írt, de akikről valamilyen formában szót ejtett már bécsi és berlini leveleiben is. Az első ilyen volt a már említett *Henri Rousseau*, akinek művészetével még Magyarországon találkozhatott, hiszen Bécsben már hozzá mérte mások művészetét. 1924-ben a Rousseau, Cézanne, Gauguin, Van Gogh rangsorolást így folytatta: „Nem is kell nagy látnoknak lennem, ha azt állítom, hogy rövid idő kérdése csak, hogy elhomályosítsa a fenti nagy értékeket, még akkor is, ha az utóbb felszínre került dolgai csakugyan hamisítványok volnának – amiről lehet szó. No és most tucatszám kerülnek elő a pincéből a dolgai. Jól aszalták őket! Bizonyos, hogy ez nem Rousseau, hanem a boltosok spekulációján kívül a neoklasszicisták, a kubisták érdekében volt jó. Nem arról van szó, hogy Rousseau több képpel jobb és több, hanem ezeken az említett és más kétségekívül eredeti képekkel, amiket újabban megismertem az egyedüli igaz megérzője és megértője volt annak amire éppen Párisi értékrevíziómon keresztül jutottam.”³³ Erre az írására még visszatért: „a Rousseauk, amikről írtam egytől-egyig németek kezében azóta”.³⁴ 1925-ben hasonló mondattal tért ki rá: „Egy gyűjtőnél jártam nem régen és 12 gyönyörű Henri Rousseau képet láttam. Mind elsőrangú és csodálatos. Sajnálom, hogy erről eddig nem tudtam míg itt voltam”.³⁵

Az 1910-ben elhunyt „vamos” Rousseau-t nem tudták a kubisták és a neoklasszicisták kisajátítani. Az absztrakt művészet felé fordulók közvetlensége és naivitása miatt rajongtak művészetéért, az őseredetit, az ártatlanságot látták műveiben. Kandinszkij például a nagy realiztika atyjának Rousseau-t kiáltotta ki, az iskolázatlanságot, a nem-tudást tartotta értékeesebbnek az akadémizmus béklyóival szemben. Rousseau egyszerű, gyermeki, elementáris, őszinte és mesterkéletlen volt Kandinszkij szemében. Ugyanezek a tulajdonságok hozták közel Tihanyihoz is, aki már nem csupán a gyökereket érezte benne, hanem az elmúlt korok legnagyobb festőjének is őt jelölte meg.

Közvetlen környezete hasonló véleményen állt. Bölöni György a párizsi művészeti életet a berlinihez mérve így írt: „Párizs mai művészete épp azt mutatja, hogy mennyien veszték el az újabb művészi divatok, dadaizmus, kubizmus, konstruktivizmus, neoprimitivizmus és neoklasszicizmus tengerében. A művészet az egész világon összetört, és minthogy a nemzetek és egyének forradalma s forrongása szétzúzza a régi rendet, de újat még nem

teremt, a művészetben is megbuktak, kiéltek a régi dogmák, de nincsenek újabb konstruktív eszmék, és nincsenek újabb vezető egyéniségek sem. A Rajnán túl, Berlinben, jobban látja az ember a nagy káoszt, mely nemzeti, társadalmi és gazdasági szervezetén keresztül a művészetben is felbontotta Európát. Párizsban mélyebbre nyúlunk a művészet és az emberi kultúra szálai, s különben csakis a Rajnáig terjedő világ recsegését-ropogását érezni, itt még megvannak a régi fundamentumok, az emberiség háza még nem ég, csak a szomszédoktól átcsapó, keserű szagú pemyét hordja szét a szél... Viszont, míg Németországban a romok alól néhányan már felütötték fejüket (Marc, Grosz, az orosz Chagall), addig itt a régi dogmákból ki nem bontakozva vergődnek...³⁶ Ha ehhez hozzátesszük még, hogy a „művészi rothadás”-ból Bölöni szerint „Henri Rousseau például, a francia festészet XX-ik századbeli egyetlen tiszta nagysága” emelkedik szinte csak ki, Tihanyi nézeteire ismerhetünk. Grosz és Rousseau mellett Chagallról és Marcról is Bölönihez hasonlóan írt.

„Chagall új képeit ismerem. Erősebbek mint az előbbiek és az ... elvek örök igazságát dokumentálják, más próbálkozások után” – szól az 1921-es értesítés.³⁷ A háború kitörése óta a Szovjetunióban élő Chagall moszkvai képeiről szólhatott csak ekkor Tihanyi, hiszen Chagall csak 1922-ben tért vissza Németországba, ahonnan hamarosan tovább is ment Párizsba. Tihanyi többet már nem említette őt, de a levelekből megtudhatjuk, hogy szívesen állított volna ki Párizsban abban a galériában, ahol korábban Chagall mutatkozott be.³⁸

Marc neve ugyanott szerepel, ahol Archipenko, Kokoschka és a 20-as évek Kandinszkija, mintegy velük állítódik szembe. „A legutolsó – tölem a legtávolabb álló – mégis több figyelmet érdemlő volt ... még F. Marc is” – írta Hevesynek.³⁹

Bölöni és Tihanyi írásai azonban nem minden ponton egyeznek, Picasso tekintetében eltér a véleményük. Bölöni ugyan érzékelteti, hogy nem rajong Picasso művészetéért, alig ír róla, de nem támadja. Tihanyi viszont Picassóban látva a legnagyobb vetélytársát, még akkor is csak szidni tudja őt, ha a kávéházi asztalnál Picasso meg-meghallgatja művészeti fejtegetéseit. Picasso elsősorban stílusváltásai miatt volt szálka Tihanyi szemében. Tihanyit Fülep Lajos 1918-ban így jellemezte: „Tihanyit mindeddig s még ma is „tehetséges kezdő”-ként kezelték, attól tartok, még sokáig így lesznek vele. Nálunk azzal szűnik meg valaki „tehetséges kezdő” lenni, ha két-három évenként fordít egyet a mesterségén. Szóval: ha mindig előlről kezdi. Ezt nevezik tudniillik „fejlődésnek”. Mindig előlről kezdeni, mindent sorjában megpróbálni, semminek végére nem járni, ma naturalista, holnap impresszionista, holnapután kubista, azután expresszionista, és még ezután, ami majd ezután jön, mindig mindenre készen lenni – ez a „fejlődés”.⁴⁰ Tihanyit, aki a megkezdett út végigjárását tűzte ki célul és azt vallotta, hogy az utak mindig egyenesek azoknak, akik az etikus és élethez igazodó művészetet művelik, rendkívül fölháborította, amikor Fülepnek igazat adva, a berlini kritika első bemutatkozását csak egy kezdő ifjú tehetségnek könyvelte el. Érzékenysége hogyan engedhette volna az állandóan stílustváltó Picassót elfogadni? Ugyanakkor ismerte Picasso súlyát – amit a baráti kör Picasso elismerése is megerősített –, és ezért megérkezve Párizsba útja a Picassót fölkaroló műkereskedőhöz vezetett.⁴¹ Kahnweiler azonban elutasította, s ezzel csordultig telt a pohár. Ma már tudni, hogy ez a momentum vezetett oda – Kahnweiler helyett Rosenbergben találva pártfogóra –, hogy művészete véglegesen az absztrakt irányába hajlott el. Ennek részleteit jól tükrözik a levelek is.

Párizsba érkezve természetesen először Picasso művészetével találkozott. Talán erre már készült is, hiszen a Der Sturm megalapozta Picasso hírnevét külföldön is. „Ingres-vel lezárdott az egész Európai kultúra a picturában. Ingrest is más szemmel nézik és rosszul hamiisan állítják be azok is akik kicsit hozzáférően neoklasszicista giccsölésre adták magukat Picassóval az élükön (aki a hét páros napjain kubista, a páratlanokon neoklasszikus termé-

keket gyárt)” – írta Mihályinak.⁴² Picassót, mint festőt nem sokkal később Berlinben már rosszindulatúan csak „impotens”-nek nevezte.⁴³ Picasso szürrealizmus felé fordulását már nem tudósította olvasóját Tihanyi, de a párizsi művészvilág kubista, szürrealista törekvéseiről még ejtett néhány szót.

A kubizmus Tihanyi szerint már a múlté, nagyipari szinten gyártódik s a „boltosok” gazdagodnak rajta. A kubizmust megkoronázó purizmus bűvöletében érkezett ugyan még Párizsba, de itt hamarosan lelohadtak ezzel kapcsolatos ambíciói, mert 1923 végére Párizsban már nyilvánvalóvá vált, hogy a purizmus a funkcionalista építészetbe torkollott, aminek jelentőségét ugyan Tihanyi sosem vonta kétségbe, de az építészethez nem volt affinitása. A *L'Esprit Nouveau*-t továbbra is nézegette – mivel franciául akkor még nem beszélt, olvasni nem tudta –, sőt többször tudósította is Mihályit, hogy neki is küldet számokat, mert jóban van a szerkesztőkkel.⁴⁴

A szürrealizmust a 20-as évek második felében Tihanyi sem tudta kikerülni. „Tegnap éjfélkor a Pierrenél „Vernissage” volt. *Juan Miró*, egy tehetséges festő, szürrealista képtelenségeket próbál képszerűsíteni és képsűríteni. Azt hittem szuperdada – szupersznob volt és 1 pohár kitűnő pezsgő meg sok szép nő! így fest a művészet Párizsban 1925-ben!” – tudósította Mihályit.⁴⁵ Bölöni így láttatta Tihanyit a kiállításmegnyitokon: „Itt volt a kitűnő Tihanyi, akinek nem lehetett egészen szíve szerinti a dolog, mert ő festő, s nem demonstráló művész”.⁴⁶

Ha csupán a levelekben előforduló nevekre hagyatkozunk, nem kaphatunk teljes képet Tihanyi kötődéseiről. Nyilvánvaló, hogy még fontosnak érezte, hogy azokra kitérjen, akiket megvetett, azt nem tartotta lényegesnek, hogy az elismeréseit is nyugtázza. Maillolról, Brancusiról és Gleizesről ejtett csupán néhány szót elismerőleg. Nem ejtett viszont szót például Marinettiről, akit meg is rajzolt és akivel levelezésben is állt és Mondrian neve sem bukkan elő Tihanyi leveleiben. Nyilvánvaló azonban a tényekből, hogy nem csupán az említetteken, de Mondrianon keresztül is vezetett az út az Abstraction-Creationig.

*Maillol*t Kállinak említette 1937-ben: „Párizsban, tavasszal azt hiszem áprilisban, nagy sensatio lesz a Maillol kiállítása a Petit-Palaisban. M. a legnagyobb szobrász azt hiszem századok óta”.⁴⁷

*Brancusi*ről, a levelekben említett másik szobrászról hasonló lehetett a véleménye, bár csupán „újabb embereim” közé sorolva „kedves öreg bácsi”-nak nevezte.⁴⁸ Bölöni Brancusit Henri Rousseau-hoz mérve ugyancsak a legnagyobb művészek közé sorolta, az elragadtatottság hangján ismertette művészetét.⁴⁹ Tihanyi ki is állított vele, azon a bizonyos *L'art d'aujourd'hui* kiállításon, ahol Brancusi éppen azt a madár szobrát mutatta be, amelyet Bölöni is cikkében kiemelt.

Tihanyi leveleiben a legtöbbet *Gleizest* emlegeti, de róla Brassai is tesz említést: „Tihanyival az utóbbi időben több francia festőnél voltunk, legutóbb ma délután Albert Gleizes-nél, aki az egyik legjobb francia festő s a legközvetlenebb, akit közülük megismertem”.⁵⁰ Tihanyi így emlékezett meg a találkozásról: „Gleizesnél jártam legutóbb. Gleizes nagystílusú festő és páratlan kedves ember. Az utóbbinak sok hasznát venném a biztosan érzett szimpátia révén, ha beszélni tudnék vele. Az előbbi konstatálása mellett csak most látom, hogy Gleizes, aki az igazi kubista festő a 12-13 év előtti képeivel és nagyszerű anyagával sem ér fel ahhoz amit én ugyanakkor csináltam.”⁵¹ Gleizes ennek ellenére Tihanyi szemében a többiek fölé magasodik, jól mutatja ezt az a kiállítási beszámoló is, amit 1925-ben Mihályinak írt: „Nagystílusú kiállítások vannak most. (Az Art Decoratív borzalmas) Poussin-Corot, és a Louvreban Courbettől mostanig. Az első rész gyönyörű dolgokat mutat, de az utolsó

20 év annál szomorúbb és az összeválogatás korrupt. Az egész kubizmus nem létezett nekik. Picasso legújabb művészete Gleizest példázta és csinosítja, de Gleizes nincs jelen, őt nem is hívták, sőt Roualton kívül, aki egy kis képpel szerepel egyetlen egy újabb értékes embert v. művet se láthatunk ott előtől.”⁵² Tihanyi és Gleizes később természetesen az Abstraction-Creation kiállításain együtt is szerepeltek, de ezekről már Tihanyi nem tudósított.

Párizsból Tihanyi az első években még viszonylag sok levelet írt haza, de 1926-27-re megszakadtak kapcsolatai itthon maradt hajdani barátaival. Bár Mihály Ödönnek még 1928-ban is írt egy-egy levelet, de ezekben már inkább csak a mindennapos gondok, események fogalmazódtak meg, Tihanyi nem tért ki bennük művészkortársai értékelésére. *Piet Mondrian* neve például egyetlen egyszer sem szerepel a levelekben, holott ha Tihanyi absztrakciójának gyökereit keressük, róla okvetlen szólni kell, még akkor is, ha Tihanyi és Mondrian kapcsolatának feltárásához a források csak másodlagosak. Művészetüket már kortársaik összekapcsolták, Neugeboren Henrik így írt erről: „És itt, ama percben, kezd mutatkozni az élet különösége, csodálatossága, titokzatos ragyogása (vajon a halál-é?) – amikor végül eljutottál egy Mondrian-tól rég agyononanizált, még szőnyegnek is túlrossz, derékszögű, síkfelosztáshoz, amelyben, mint mondád „a színek tartják egymást, élnek” (a néha első pillantásra legvalószínűtlenebb együttesben) amelyben, mindennek ellenére is bármilyen „impotens” legyen, kiviláglik a tehetségedből kifejlődött és nagystílusú stílusod.”⁵³ A jelzők, amelyeket Neugeboren használt, azonosak a Tihanyiéval, csak ő ezeket a szavakat nem Mondrianra, nem a neoplaszticizmusra, nem az absztrakt művészetre – különösen nem a sajátjára – alkalmazta, hanem Picassónak tartogatta. Neugeboren ugyanakkor elismeréssel adózott Tihanyi művészetének, úgy vélte barátja magára talált a lehetetlen stílus fölkarolása ellenére is.

A művek külső megjelenésén túl Tihanyi az elvek terén is rokonra talált Mondrianban, akinek művészetét 1924 elején ismerte meg behatóan Párizsban. Mondrian 1911-ben járt először a francia fővárosban, amikor ott a kubizmus hatása alá került. Párizsi tartózkodása azonban megszakadt, mert 1914-ben a háború kitörése megakadályozta visszatérését Hollandiából, ahová beteg apját ment meglátogatni. 1919-ig tartott ez a megszakítás, ami későbbi művészetét döntően meghatározta. Találkozva Theo van Doesburggal, majd Van der Leckkel, 1917-ben velük együtt alapítója lett a De Stijlnek. A De Stijl neoplaszticizmusa a kubizmus logikus továbbfejlesztése volt, s lapja nem csupán az 1913-tól absztrakt képeket festő Mondrian fóruma lehetett, de helyet adott az iparművészetnek, az építészetnek, az irodalomnak, filmművészetnek, zenének, színházművészetnek is.

Mondrian 1917-től egyre kevesebbet festett és egyre több időt szentelt teóriája szavakba öntésének. „A neoplaszticizmus; a plasztikai egyenértékűség általános elvei” című írása 1920-ban jelent meg Párizsban a Galerie l'Effort Moderne tulajdonosának, Léonce Rosenbergnak a kiadásában. Mondrian számára a Párizsba való visszatérés az érvényesülés lehetőségét jelentette. Bár a neoplaszticizmus híre a 10-es évek végétől egyre inkább külföldre is eljutott – mint ahogy bizonyíthatja ezt a bécsi MA is –, ezek súlya – legalábbis Mondrian szemében, aki háttérbe szorult a német területek meghódításában Theo van Doesburggal szemben –, nem lehetett azonos egy párizsi siker jelentőségével.

Léonce Rosenberg pedig Párizsban, Mondrian melegezésére igen sokat tett a neoplaszticizmusért, a már említett tanulmányon kívül megjelentetve franciául „Az új formálás a festészetben” című programadó írást is és 1923 novemberében lehetővé tette a De Stijlnek a bemutatkozást galériájában. A kiállítás ugyan anyagi sikert nem hozott, de Mondrian számára erkölcsi sikert igen, úgy érezte győztesként könyvelheti el, hogy „a neoplaszt-

ticizmus egyszer s mindenkorra megalapítódott”.⁵⁴ Bár a neoplaszticizmus igazi sikere még néhány évet váratott magára s nem is Franciaországnak volt köszönhető⁵⁵, Tihanyi szempontjából ez az 1923-as párizsi bemutatkozás volt a döntő.

Tihanyi pontosan abban a hónapban érkezett Párizsba, amikor ott megnyílt a De Stijl kiállítása. Az első hetekben járt-kelt a városban, elképzelhető hogy erre a kiállításra is eljutott. Ekkor már tudnia kellett a neoplaszticizmusról, Berlinben, Bécsben és különösen Tihanyi baráti körében emlegethették. Mondrian művészetét a MA ugyan nemigen propagálta, de más forrásokon keresztül is értesülhetett róla Berlinben. Mély hatást nem tett rá ez a művészet, elméletét pedig nem is igen ismerhette. Párizsba érkezve inkább a purizmus foglalkoztatta, Picasso vagy a többi kubista festészete, s nem a neoplaszticizmus. Márciusban azonban bekövetkezett a nagy fordulat. Mecénást keresve, csalódva Kahnweilerber, Tihanyi eljutott Léonce Rosenberghez. Erről így számolt be Mihályi Ödönnek: „Tehát prózában: a műkereskedőkkel itt végeztem, kivéve Rosenberget, akihez csak is a fenti okok miatt jutottam oly későn, hogy csak a véletlen csuda lett volna ha sikerülnek egészen terveim. Most szezon végén R-nél még egyetlen kiállítás lehetséges, amire már későn érkeztem, hisz az itt lévő kevés dolgaim is itt hallatlanul sok helyet igényelhetnek. Nem ismerve a viszonyokat talán el se hiszi, a világhírű Rosenberg egész helyisége, ahol 5-8 művész szerepel egyszerre, alig elég befogadni ezeket a képeket. Itt is képecskék kellene, kis szobák vannak a műkereskedőknél is és mindenütt. Persze én nem csak ebben a tekintetben nem tudom az igényeket kielégíteni. Ahol máshol próbálkoztam ott nem úgy, mint Berlinben (ahol irtózatossá ... zárkózottság fogadott mindenütt és még az ajtóig se jutottam el) mindenütt közlékenységet, jó barátot találtam és értékelésben se voltam szegénységi bizonyítvánnyal elutasított, de a becsületes üzleti elv szerint nem is volt mit keresnem. A néhány számba jövő műkereskedő közül a legtöbb segítséggel volt és 2 mint ajánló küldött Rosenberghez, ahová szerintők a dolgaim valók. R. pedig nélkülök is így tudta. Ma az a helyzet, hogy a helyzethez képest a kiállítás csak ősszel lehetséges. Hogy mit és hogyan fogok addig tenni, azt még most nem tudhatom. R.-el való személyes tárgyalásaim el is ronthatják ez a tervet – tehetem hozzá.”⁵⁶

A levélből látható, hogy Tihanyi először nem Rosenbergnél próbálkozott. Számára nem ez a hely volt a legfontosabb, hiszen ő nem a neoplaszticizmussal akart versenyre szállni, hanem Picassót szeretne volna legyőzni. Képei azonban világosan megmutatták, hogy ehhez a stílushoz kötődnek, ezért is utasította el mindegyik műkereskedő s küldte őt az egyetlen olyan galériához, amelyik már elfogadta ezt a stílust. Rosenberg azonnal látta is a rokonságot, így biztosan föl is hívta Tihanyi figyelmét Mondrian festészetére, írásaira, de még az is lehet, hogy össze is ismertette őt a Párizsban élő holland festővel. A Rosenberggel való tárgyalások – Tihanyi jóslatának megfelelően –, elszalasztották később a kiállítás realizálódását, de ez nem zárja ki a neoplaszticizmushoz való kapcsolódás lehetőségét.

Tihanyi Mondrian elveit sem fogadhatta el minden vonatkozásban. Számos ponton egyetértett Mondriannal, de akadtak olyan kitételek is, amelyeket csak elutasítania lehetett. A részleteken túl Tihanyi igazi kapcsolatot Mondriannal abban talált, amit az „etika” szóval fejezett ki. Heinrich Lützeler így összegezte Mondrian világnézetének jellemzőit: „Az arányt és az egyensúlyt nemcsak érzékelhető, optikai valóságnak, hanem etikai tényezőnek is tartotta, és úgy hitte, hogy képeinek érzékelhető megjelenítésében az erkölcsi magatartás képletét is nyújtja. Az esztétikai rendnek emberi rendet kellene sugallnia; a képnek a társadalom lassú átalakulását kellene megindítania.”⁵⁷ Bár Mondrian a purizmus-hoz hasonlóan elsősorban jövőorientált művészetet képzelt el, olyan kapcsolódási pon-

tokat is teremtett megfogalmazásával, amelyek a jelen problematikájában mélyen rögzülő művészek számára is adekvátnak tűnhettek. Különösen a „viszonyok” meglátatásának szükségességét vallva talált társat benne Tihanyi. „Nem a természetén túl, inkább rajta keresztül: mélyebben kell látnunk, látásunkat absztrakttá kell tenni, egyetemessé. A különőség így valóban azzá lesz számunkra, ami: az igazság tükrévé” – írta. De nem csupán az absztrakt látás szükségességét hangoztatta, az absztrakttá vált természet is megfogalmazást nyert írásaiban. Tihanyinak, aki 1937-ben absztrakt művészetét a valóság absztrakttá válásával magyarázta, az „igazság tükre” fogalmakba már ekkor, a 20-as évek közepén kapaszkodnia lehetett. Segített ebben több részlet is, Mondrian a szín szerepéről, a „képről”, a modellálásról, a realizmus és absztrakció összetartozásáról, a forma és tartalom tökéletes összhangjáról is ugyanúgy vélekedett, mint magyar származású kollégája. Az eltérések – elsősorban a szubjektivizmus kérdése, a festészetet az építészet előfutáraként beállító definíció, vagy a művészetet eszközként felfogó és ebből következően elhalását hirdető elmélet, valamint az etika és kommunizmus azonosításának hiánya – ugyanakkor akadályává vált Tihanyi neoplasztikus művésszé válásának. Az etikus művészet szükségességébe kapaszkodva Tihanyinak meg kellett fogalmaznia az etikai sikertől függő érvényesülés szükségességét is, hiszen erre predesztinálta őt valamennyi múltbeli tapasztalata. Számára a forradalom-etika összekapcsolásának kiemelése ugyanolyan fontos volt, mint maga a művészet, mely csupán abban különbözött Mondrian színekből és formáiban is igen erősen leegyszerűsített festészetétől, hogy a viszonyok kifejezését, a jövő rendjének, harmóniájának derékszögekben mérhető rendjén túl kiegészítette a jelen realitását jelentő tárgyszerűséggel. Lényeges volt ez a különbség, de nem volt nagyobb, mint a purizmushoz vagy Kandinszkijhoz mérhető távolság. A művészetet egyikük sem kapcsolta olyan szervesen az emberi léthez, mint Mondrian, a társadalom erkölcsi kérdéseivel egyikük sem foglalkozott olyan behatóan, mint ő, így az e kérdéseket első helyre soroló Tihanyi természetesen ezen keresztül léphetett csak tovább.

Mondriannak vagy művészetük és világnézetük rokonságának Tihanyi később úgy tűnik sokat köszönhetett. Brassai a 20-as évek közepétől többször is említi leveleiben Tihanyi amerikai kapcsolatait, vevőit. Nem említi ugyan neveket, képcímeket vagy más konkrétumokat, de Mondrianból kiindulva úgy tűnik azonosíthatjuk az eseményeket. Mondriant 1926-ban megkereste Katherine S. Dreier amerikai műgyűjtő, kritikus, aki kiállítások szervezésével is foglalkozott. Azon túl, hogy vásárolt tőle egy képet, amit még abban az évben ki is állított – méltató sorok kíséretében – a Société Anonyme brooklyni nemzetközi kiállításon, a neoplaszticizmus propagálójává vált az Egyesült Államokban. Eredményképp hamarosan más amerikai vevők is megjelentek Párizsban s az absztrakt művészetet keresték. Ő maga is újra és újra visszatért s már a következő évben hét újabb Mondrian festménnyel tért vissza New Yorkba. Nem tudjuk nem volt-e közvetítői szerepe, de Brassai már 1927 februárjában arról számolt be, hogy „Tihanyi egyik képét 650 dollárért eladta egy amerikainak (a pénzt 4 havi részletben fizetik), s így most nyugodtabban dolgozhatik”.⁵⁸ Maga Tihanyi is értesítette arról Mihályi Ödönt, hogy 1926 végén az amerikaiak kezdték őt felfedezni, azon túl, hogy „nagy” arcképét letétbe helyezték Pittsburgben – s annyi pénzhez jutott ez által, amiből egy évig élhetett –, szólt egy new yorki kiállítás lehetőségéről is, a Chicago Tribune cikkéről s arról is, hogy Párizsban is írtak róla egy angolul megjelenő francia revue-ben.⁵⁹ Az amerikaiak érdeklődése később a new yorki másfél éves tartózkodáshoz vezetett. Úgy gondoljuk, ha Katherine S. Dreier, akinek neve a festő címjegyzékében is szerepel, személyesen nem is járt közbe Tihanyi érdekében, az amerikai érdeklődés nagy valószínűséggel neki és abban

az értelemben Mondriannak volt köszönhető, hogy ő nyerte meg az amerikai közönséget az absztrakt művészetnek.

Mondriannal később igen szorosra fonódott kapcsolatuk, mivel mindkettőjük útja a szám-talan közös csoportkiállítás végeredményeképp az Abstraction-Créationba vezetett. Ezt megelőzően Mondrian a Cercle et Carré csoport tagja is volt, míg Tihanyi New Yorkban tartózkodott. A Michel Seuphor és Torrès-Garcia vezette, 80 tagot számláló Cercle et Carré tagjai között olyan művészeket találhatunk, akiknek jelenléte azonnal meggyőző lehet számunkra, hogy amennyiben Párizsban tartózkodott volna, Tihanyinak is csakis közöttük lehetett volna a helye. Ozenfant, Le Corbusier, Kandinszkij mellett ott volt valamennyi kubista festő, és a dadaisták közül is azok, akik a szürrealizmussal szemben az absztrakt művészet mellett szálltak síkra. Folyóiratukban jelent meg Mondrian „A realista és szuperrealista művészet” című írása, mely azt hangsúlyozta, hogy a művészetnek „szemléletesen” be kell mutatni azokat a törvényszerűségeket, amelyek segítségével egy igazán emberi élet szület-het meg. Bár a művészet jövőjét festő Mondriannal ekkor sem érthetett teljesen egyet Tihanyi és a többiek-től is elkülönült, neki is közöttük, a Cercle et Carréban juthatott volna csak hely szembeszegülve a szürrealizmussal. A csoport 1930 tavaszán mutatkozott be egy kiállítás keretében Párizsban, de ezt követően hamarosan feloszlott. Nem sokkal később azonban az Abstraction-Creation az általa meghatározott irány szerves folytatásának bizonyult. A New Yorkból visszatért Tihanyi útja szinte természetes, hogy előbb-utóbb hozzá vezetett. Vantongerloo, Herbin, Kupka, Valmier nem tartozhattak Tihanyi közvetlen köréhez, de Beöthy, vagy Gleizes már igen. Ráadásul az Abstraction-Creationhoz csatlakoztak a Cercle et Carré tagjai is, közöttük a Tihanyi művészetét meghatározó festők is, így már nem is lehetett kételkednie. Erről a csoportról azonban leveleiben már nem tett említést, nem volt kinek. Régi barátai sem írták meg a csoporthoz fűződő viszonyát, azt, hogy miként is került közéjük, ők maguk távol kerülve az Abstraction-Creation törekvéseitől. Bölöni csendes szemlélője maradt az eseményeknek, míg Brassai egyre inkább elmerült az éjszakai Párizs fényképezésébe és egyre több szürrealista művésszel került baráti kapcsolatba.

Arról sem szólnak a visszaemlékezések, hogy Tihanyit foglalkoztatta volna a teozófia és a bergsoni életfilozófia, befolyásolták volna ezek világnézetének alakulását. Míg Kandinszkij vagy Mondrian esetében konkrétumokkal bizonyítható e filozófiai nézetekhez való kötődés, Tihanyi esetében csak az mondható el, hogy absztrakt művészetének jelentéskörét, ha csak áttételesen is, de ezek is alakították.

Tihanyit is és műveinek nézőit is foglalkoztatta és máig foglalkoztathatja az emigrációban született absztrakt festményei helyének megjelölése az egyetemes művészet körében. A barátok közül Brassai nem fűzött magyarázatot véleményéhez, amikor leszögezte, hogy „Tihanyi a kor egyik legnagyobb festője volt”, csak afölött sajnálkozott, hogy „ezt – csodálatos, de így van – senki sem tudja, senki sem látja”.⁶⁰ Számára nem volt kétséges, hogy Tihanyi absztrakt művészete egyenrangú korai munkáival. „Élete utolsó szakaszának absztrakt képei ugyanazt az érzéki teljességet, a színeknek ugyanazt a magas feszültségét, a szerkesztésnek ugyanazt az akaratát mutatják, mint ifjúkori művei” – írta a Tihanyi emlékkiállítás katalógusába.⁶¹ Ekkor – sőt már Tihanyi halálának 10 éves évfordulójakor is⁶² – magyarázatot is talált a kirekesztésre: „Tihanyi bizalmatlan, makacs, fékezhetetlen természet volt, ráadásul testi hibája is hátrányként jelentkezett, de nem volt meg benne a legkisebb hajlékonyság sem, amit pedig a világunkban az érvényesülés megkíván.”⁶³ Nem tartotta barátját absztrakt festőnek, egyezve Tihanyi kijelentésével, tagadta, hogy valaha is irányváltás következett volna be művészetében. A sikertelenség okait ugyanúgy nem a Tihanyi-

művekből eredeztette, mint a másik barát, Bölöni. Ő így foglalta össze a Tihanyi-művészet közelítéseit: „Kubista, mondja a felületes – s nincs igaza. Német – mondja a franciáskodó –, s nincs igaza. Visszataszító, mondja a neoklasszikus és negroprimitív, s nincs igaza. Polgári, mondja a proletkult művésze, s legyint a kezével, s nincs igaza. Tihanyit nem lehet bekebelezni. Tihanyi különleges és páratlan jelenség”.⁶⁴ Láttá, hogy Tihanyi az emigrációban sosem találta meg igazi közegét, még azokat a festőket is, akikkel igazán összekapcsolhatta volna művészetét, elrúgta magától, s így örök magányra kényszerült. Ismerjük leveleiből, hogy ez a magány mennyire felőrölte energiáit, de nem tudott más utat választani. „Tihanyi nem ismerte e kalmár dzsungel csínja-bínját. Ő csak tagadásra helyezkedett. Nem akart megalkudni, de ezzel még nem tudta kiverelkedni az igazi elismerés neki járó hírét és aranyát.” Bölöni látva, hogy Párizsban a kortársak közül kevesen álltak barátja mellé, a jövőben bízott, attól remélte az elismerést. Amikor úgy fogalmazott, hogy „Az utókor mutatja meg, hogy melyik szakaszának képeit fogja művészibbnak, eredetibbnak, tihanyibbnak ítélni”, egyértelműen abban reménykedett, hogy az absztrakt művek előbb-utóbb ugyanolyan rangra emelkednek, mint itthon ekkorra már a Nyolcak-periódus festményei.

A szakirodalom – és ez alatt a magyar kutatásokra kell gondolni, mivel külföldön Tihanyi még mind a mai napig nem került az őt megillető helyre – ma a művekből kiindulva azon a véleményen áll, hogy Tihanyi absztrakt festményei messze elmaradnak korai képei mögött, nem haladják túl a nemzetközi absztrakt művészet tisztas átlagát.⁶⁵ Ahhoz, hogy az utolsó szót kimondhassuk, meg kell próbálni ennek a sajátos művészetfilozófiának a tárgyasulását látni absztrakt műveiben. Mai tudásunk szerint reménytelennek tűnik az ilyenfajta vállalkozás, hiszen nem ismerni a Tihanyi-féle absztrakt művészet abc-jét. Köröket, négyzeteket, vonalakat látni csupán, tompa vagy élénk színeket és ha nem akarjuk csak a dekorativitás szempontjai szerint vizsgálni e műveket, többnyire csak odáig jutunk el, hogy az absztrakció mögött a valóságot keressük. Továbblépést csak a szimbólumrendszer megfejtése kínálhatna. Tihanyi írásai azonban csak annyiban lehetnek számunkra útmutatók, hogy fölhívják a figyelmet a szimbólumok létezésére és megmutatják az irányt, amely felé a kulcsszavakat keresnünk kell. A kiindulás véleményünk szerint leginkább a következő Tihanyi mondat summázata lehet: „Én magamat a realisták közé számítom és a tragédiám, hogy én egy korszakban élek ahol a realitások – minden téren, – abstractiók sőt absurdumok!”⁶⁶

JEGYZETEK

1. FENYŐ GY.: Tihanyi Lajos reprodukciós könyve. Munka, 1937/54, 1726-1727. BÁLINT GY.: Egy kép alá. Pesti Napló, 1937 okt. 17.9.

2. Tihanyi Lajos önéletrajza 1920 teléről. Csatolva a Németh Antalnak írott levélhez. Berlin, 1924 júl. 17. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet Adattára, ltsz.: MDKCs I.10/1059. (A továbbiakban MDKCs, MKCs)

3. Tihanyi Lajos önéletrajza 1927-ből. Közli BÖLÖNI GY.: Képek között. Budapest, 1967, 597-599.

4. Tihanyi levele Mihályi Ödönhöz. Paris, 1924. márc. 12. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, ltsz.: PIM V 2293/189/36. (A továbbiakban: PIM)

5. Tihanyi levele Mihályihoz. Berlin, 1923 ápr. 24. PIM V 2293/189/37.

6. Tihanyi levele Kállai Ernőhöz. Paris, 1937. jan. 29. Idézi F. MIHÁLY I.: Dokumentumok Ti-

hanyi párizsi éveiről és haláláról. Művészet, 1968/12, 8-11.

7. BÖLÖNI GY.: Tihanyi Lajos. MA, 1918. okt. 15. 122-123.

8. BÖLÖNI GY.: Kokoschka a Művészházban. Világ, 1912. jan. 21. 20.

9. FÜLEP L.: Az arckép festőjéről. Nyugat, 1918. nov. 1-16. 692-696.

10. FÜLEP L. i.m.

11. Moholy-Nagy László levele Hevessy Ivánhoz. Berlin, 1920 ápr. 5. MKCs-C-I-52/35.

12. O. REICHEL: Lajos Tihanyi. Erste Ausstellung der Modernen Galerie. Kunst und Wohnung R. Lorenz G.M.B.H. 1920. márc-ápr.

13. -gy-r: Tihanyi Bécsben. Vasárnap, 1920. ápr. 3-10., 23-24.

14. PASSUTH K.: Magyar művészek az európai avantgarde-ban. A kubizmustól a konstruktiviz-

musig 1919-1925. Budapest, 1974, 72-74.

15. Nem úgy, mint a háború éveiben, amikor egyik festménye Bécsben nevésséges kálváriát járt a rendőrségen. Így számolt be róla a 8 Órai Újság 1916. febr. 18-i száma: „Budapesten járt nemrégiben egy bécsi magyar hölgy, akinek Tihanyi műtermében megfeszített egy portré és szerette volna megvásárolni a festőtől. Tihanyi azonban nem akarta eladni a képet és azt mondta, hogy lefényképezeti és csináltat róla reprodukciókat, amelyeknek egyikét örömmel átengedi. Néhány nappal később a hölgy visszautazott a császárvárosba. Tihanyi pedig utána küldötte a fényképet azzal a kéréssel, hogy cenzúráztassa és küldje el egy klisé nyomdába. A bécsi hölgy csakugyan el is küldte a fényképet cenzúráztatni. És itt kezdődik a kálvária. A cenzúra nem értette meg a képet, miután Bécsben nem ismerik Tihanyi Lajost és a Nyolcak többi festőit. Sokáig tanakodtak, mit ábrázolhat a kép, végül is rájöttek, hogy az nem lehet más, mint sánckoknak és más erődítményeknek madártávtól való felvétele. Beidéztek a rendőrségre az úriasszonyt és kihallgatták, hogy a képet ki készítette és mit ábrázol. Mikor az úrinő azt vallotta, hogy ez egy magyar festőművésznek a portréja, először nem hitték el, végül úgy határoztak, hogy szakértőkkel vizsgálattatják meg a fényképet. A szakértők megvizsgálták és azt mondták, hogy a fénykép valószínűen egy magyar festőnek a portéjáról készült. A reprodukálást azonban még így sem engedte meg a bécsi cenzúra.”

16. Tihanyi önéletrajza 1920 teléről. i. m.

17. Tihanyi önéletrajza 1927-ből. i. m.

18. Tihanyi levele Kállaihoz. i. m. A Kosztolányi-portré 1930-ban New Yorkban veszett el.

19. Tihanyi levele Hevesyhez. Berlin, 1922. máj. 17. MTA Kézirattár, ltsz.: Ms 4512/178. A Mihályihoz írott levél adatai: Berlin, 1922. máj. 27. PIM V 2293/189/20.

20. John Hearshfield és George Grosz manifestuma. Akasztott Ember, 1. sz., 10.

21. O. KOKOSCHKA: Életem. Budapest, 1974, 155.

22. Tihanyi levele Bölönihez. Berlin, 1924. jún. 14. PIM V 4132/349/9.

23. Tihanyi 1920 telén írott önéletrajza. i. m.

24. Tihanyi levele Mihályihoz. Berlin, 1921. febr. 23. PIM V 2293/189/8.

25. Moholy-Nagy László levele Hevesyhez. Berlin, 1920. ápr. 5. Mgt. Idézi PASSUTH K.: Moholy. Budapest, 1982, 150.

26. Tihanyi levele Mihályihoz. Berlin, 1921. okt. 4. PIM V 2293/189/12.

27. Idézi SZÉKELY A.: Kandinszkij. Budapest, 1979, 86.

28. SZÉKELY i. m., 92.

29. Ozenfant és Jeanneret: A purista esztétika vázlata. MA, 1923. febr. 1. Az idézetek ebből a cikkből valók. Bár Tihanyi hagyatékából a MA számai nem kerültek elő, elképzelhetetlen lenne, hogy abban a környezetben, amelyben Berlinben élt, ne találkozott volna ezzel az irodalommal.

30. Moholy-Nagy levele Kassákhhoz. Berlin, 1922 febr. 22. Idézi PASSUTH i. m.

31. KÁLLAI E.: Tihanyi Lajos. Der Cicerone, 1924.

32. KÁLLAI E.: Kassák Lajos. MA, 1921. nov. 15, 139.

33. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1924. febr. 12. PIM V 2293/189/35.

34. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1924. márc. 12. PIM V 2293/189/36.

35. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1925. febr. 15. PIM V 2293/189/46.

36. BÖLÖNI GY.: Művészet-világrengetés. Keleti Újság, 1924. jan. 13. 5.

37. Tihanyi levele Mihályihoz. Berlin, 1921. febr. 23. PIM V 2293/189/8.

38. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1925. febr. 15. PIM V 2293/189/46.

39. Tihanyi levele Hevesyhez. Berlin, 1922. máj. 17. MTA Kézirattár Ms 4512/178.

40. FÜLEP i. m.

41. Tihanyi levele Tersánszky Józsi Jenőhöz. Paris, 1923. dec. 7. G. T. Siden tul. London.

42. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1924. febr. 12. PIM V 2293/189/35.

43. Tihanyi levele Bölönihez. Berlin, 1924. jún. 14. PIM V 4132/349/9.

44. Például Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1924. márc. 12. PIM V 2293/189/36.

45. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1925. jún. 10. PIM V 2293/189/50.

46. BÖLÖNI GY.: Éjszakai vernisszázs. Keleti Újság, 1925. dec. 5. Idézi BÖLÖNI: Képek között. i. m.

47. Tihanyi levele Kállaihoz. i. m.

48. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1926. jan. 20. PIM V 2293/189/54.

49. BÖLÖNI GY.: Látogatóban Brancusinál. Keleti Újság. 1925. márc. 2. 5.

50. BRASSÁI: Előhívás. Levelek (1920-1940). Bukarest, 1980. 89.

51. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1925. jan. 20. PIM V 2293/189/45.

52. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1925. jún. 10. PIM V 2293/189/50.

53. Neugeboren Henrik (Henri Nouveau) levele Kállaihoz. Idézi F. MIHÁLY I. i. m.

54. Mondrianról I. F. ELGAR: Mondrian. London, 1968. HAJDU I.: Piet Mondrian. Budapest, 1987.

55. A Bauhausban jelent meg Neue Gestaltung címen az említett írása és ez hozta meg számára az elismerést.

56. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1924. márc. 12. PIM V 2293/189/36.

57. H. LÜTZELER: Absztrakt festészet. Budapest, 1970. 99-100.

58. BRASSÁI i. m., 129.

59. Tihanyi levele Mihályihoz. Paris, 1927. márc. 27. és 31. PIM V 2293/189/55.

60. BRASSÁI i. m., 159.

61. BRASSÁI: Tihanyi Lajos. Paris, 1970. márc. 4. Közli: Tihanyi Lajos emlékkiállítás, MNG 1973. márc.

62. BRASSÁI: Tihanyi Lajos. Magyar Szemle, 1948. jún. 13., 2.

63. BÖLÖNI GY.: Kiállítás a Sacre du Printemps-ban. Idézi BÖLÖNI: Képek között. i. m. 518.

64. BÖLÖNI GY.: Tihanyi. Korunk, 1938. júl-aug.

65. Nem célok itt a szakirodalom valamennyi állítását nyomomkísérni, ízelítőül csak kettőt jelölnek meg. DÉVÉNYI I.: Tihanyi Lajos emlékkiállítás. Vigilia, 1973/6, 424. VADAS J.: Tihanyi. ÉS, 1973. ápr., 12.

66. Tihanyi levele Kállaihoz. Paris, 1937. jan. 29. MKCs 11/128. 1. 2.

Valéria Majoros: Lajos Tihanyi über die Maler seiner Zeit, II. Die Vertreter der Weltkunst

In der Nummer 2/1991 der *Ars Hungarica* ist die Studie erschienen, in der ich die Beziehungen zwischen Lajos Tihanyi und der ungarischen Maler seiner Zeit behandelt habe. Wie ich damals in der Einleitung schrieb, versuchte ich in der Studie, die Manuskripte, die im äußerst reichen Nachlaß von Tihanyi erhalten sind, zu bearbeiten, die Epoche, ihre Kunst sowie die Beziehungen der Vertreter der Kunst zueinander und natürlich vor allem zu Tihanyi selbst aus Tihanyis Blickwinkel darzustellen. Als Ausgangspunkt dienten mir dabei Tihanyis Manuskripte, die ich in manchen Fällen des besseren Verständnisses halber durch Beiträge ergänzte, die ich aus den Publikationen, der Korrespondenz und den Memoiren der Betroffenen entnommen hatte. Diese Methode wurde auch in dieser Studie angewandt, in der ich versuchte zu erschließen, welches Verhältnis Tihanyi zu den Vertretern der Kunst vergangener Epochen bzw. vor allem zu den Vertretern der zeitgenössischen deutschen und französischen Kunst, zu den Malern und den – in Tihanyis Beziehungen nur eine kleinere Rolle spielenden und deshalb im Titel nicht erwähnten – Bildhauern hatte.

Kerny Terézia

KÉZIRATOS ÉS RAJZI DOKUMENTUMOK A JÁNOSRÉTI TEMPLOM BERENDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

1990-ben egy könyvismertetésben néhány publikálatlan forrásra hivatkoztam a jánosréti Szent Miklós-oltárral kapcsolatban.¹ A recenziónak helyet biztosító folyóirat jellege azonban nem tette lehetővé e dokumentumok teljes közlését. Kéziratom leadása után újabbak is előkerültek, amelyek tovább pontosították az oltárra vonatkozó ismereteinket. Ezek a körülmények indokolták tették, hogy az iratokat egy csokorba kötve kiadjam.

A forrásokból egyértelművé vált, hogy a Szent Miklós-oltár már a 18. század elején a jánosréti templomban állt, és nem a 19. század közepén került oda, mint azt korábban feltételeztem a gyér adatok alapján.² Kőrmöcbányáról való átszállítására és újbóli fölállítására a templom újraszentelése után kerülhetett sor, ám konkrét időpontja továbbra is kérdéses.

A most bemutatott iratokat, rajzi felméréseket nem a teljesség igényével válogattam össze. A plébánia-templom Historia Domusából, a kőrmöcbányai levéltárból,³ az esztergomi illetve besztercebányai egyházmegye levéltárából még előkerülhetnek lappangó följegyzések, beszámolók. A szövegek helyesírásán nem változtattam, amelyek kronológiai sorrendben következnek.

JEGYZETEK

1. KERNY T.: Török Gyöngyi: A jánosréti Szent Miklós-főoltár a Magyar Nemzeti Galériában. BUKSZ II. (1990) 377-379.

2. Kerny i. m. 378. A könyvbírálat megjelenése után néhány hónappal látott napvilágot Keller Anna tanulmánya részletes oltárrecepcióval. Ő említette először az ide vonatkozó 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveket. Ezek közül figyelemre méltó az 1713. évi leírás, míg az 1731. évi újabb információkat nem tartalmaz az előzőhöz képest. Visitationes Canonicae 1731. Esztergom, Prímási Levéltár. Visitationes Canonicae. Liber 22/a. fasc. III. 224. fol. V. ö. KELLER A.: A jánosréti mester

és köre a művészettörténeti irodalomban. Ars Hungarica XVIII. (1990) 187-200.

3. A kőrmöcbányai levéltár anyagáról részletes, de korántsem teljeskörű áttekintés: ERNYEI J.: Tanulmánytörödékek a kőrmöcbányai levéltárból. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 2818.

RÖVIDÍTÉSEK

MOB Iratok A Műemlékek Országos Bizottságának iratanyaga. Műemléki Felügyelőség Könyvtára

1. Visitationes Canonicae 1713.

...
Ecclesia Lucskiensis (vulgo Honcsáy)

Bona civitatis Cremnicziensis.

Haec ecclesia honori S. Nicolai Epp. dicata, est ex toto fornicata una cum sacristia, (...) Altaria habet tria. Altare majus vetus, in cuius statua S. Nicolai Epp. a latere vero tabulae pulchris picturis diversorum sanctorum imaginibus adornatum. Ibidem dua candelabra stannea et dua lignea depicta Altare minus antiquum ex parte Evangelii Christi Salvatoris marientis, a latere extant duae tabulae eiusdem SSmen Passionem repraesentantes.

Tertium altare minus pariter vetus extat statua B. M. V. Jesulum gestantis, in frontispitio sanctuarii extat unus crucifixus magnus, cum statu S. Dolorosae B. M. V. et S. Joannis Evangelistae...

Esztergom, Prímási Levéltár. Visitationes Canonicae fasc. III. Liber 14. 31. fol.

2. Lucska, római katolikus káplánság

Rézmetset.

240x380 mm

Joseph Vogt Maurer (M. 1135 f.)

Látkép, alaprajz.

Magyar Országos Levéltár C-71. 1787-339-86 (OMF-Schoen)

3. Czigler Győző felmérései a lucskai templomról 1873

1. Honeszhau plebánia (Lučky v Honeshay)

2. Részletek

3. „

4. „

5. „

6. „

7. „

8. „

9. „

10. Főoltár a lucskai templomból.

Papír, ceruza.

247x70 mm

OMF Tervtár, ltsz.: 31.015-31.024.

4. MOB Iratok 1908/619.

Szmik Antal igazgató-mérnök jelentést tesz a *jánosréti* (Bars m.) róm. kath. templomban fölfedezett falfestmény-nyomokról és az érdekes templomot a bizottság figyelmébe ajánlja.

A beadvány kelte: VIII/20. 1908.

beérkezése: IX/2. 1908.

Exp. 1908. IX. hó 12.

Személyesen adta át

A jánosréti templomról több értesítésünk van. Matunák Mihály jelentése szerint az egyik mellékoltáron Kőrmöcbánya város faragott képe látható.

Angyal Béla is a múlt évben fölhívta a bizottság figyelmét a templom szép oltárára és egyéb berendezési tárgyait és a szentség ház rajzát megküldte.*

* Az iratnak nincs nyoma a MOB 1907-es iktatókönyvében. (KT)

Nagyságos Szmik Antal

igazgató mérnöknek

Budapest

(VIII. Stáhly utca 1.)

A jánosréti róm. kath. templomban fölfedezett falfestményekről folyó évi augusztus 20.-án kelt nagybecsű értesítéséért fogadja Nagyságod őszinte köszönetemet. Amint a templomot megvizsgáltattuk, nem fogunk késni a szükséges helyreállítási munkák iránt a kellő lépéseket megtenni.

Fogadja Ngod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását

Bp. 908. IX/7.

Éber

IX/2.

Maga az épület úgy látszik jó karban van? A belseje is talán nem helyreállítandó, hanem a konzerválás iránt teendő intézkedések. (Talán Rakovszky Istvánhoz menet lehetne megtekinteni.)

A jánosréti rom. kath. templom felfedezett falfestményei.

Körmöcbánya szab. kir. főbányaváros kegyurasága alá tartozó és a városhoz közelfekvő „Jánosrét” község ősrégi rom. kath. templomában 1908. augusztus hó 4.-én igen érdekes és művészi értékkel bíró falifestményeket fedeztem fel. –

A kisebb méretekkel bíró templom alkalmasint a 12. századból származik, de abból a korból már csak a szentély maradt meg, míg a hajó későbbi 14-15 századbeli építmény. – A szentély góthikus stílusban épült ablakai faragott-kődiszítésekkel vannak ellátva. – Kiváló nevezetessége a falba beépített, művészi góthikus díszítéssel és eredeti vert-vas rácsosajtóval ellátott szentségtartó fülkéje, amely bizonyára a szentéllyel egy időben létesült.

A templom hajója semmi különösebb műbeccsel bíró építkezési emlékekkel nem bír; az egész épület valószínűleg a 19.-ik század legelső éveiben, barokk-stílusban, gyökeresen lett helyreállítva. –

Ezen izlésben van a szentély kifestve, míg maga a hajó tisztán, fehérre meszelve maradt. –

Ebből az izlésből származik a templom orgonája is, amelynek díszítése becses barokk-munka. – A főbejárattól kétoldalt nevezetes karosülökhelyek vannak s úgy ezeknek, valamint a három oldalt körülfutó karzat korlátdeszkázatnak a kifestése, habár kezdetleges jellegzetű is, de a magyar izlés és motívum kétségtelen jeleit mutatja. –

A templom legkiválóbb műkincseit azonban a középkor végétől származó fő és mellék szárnyas oltárai és faragványai alkotják, amelyek rendkívül becses emlékei az azon kor fa faragászati művészetének. Ezen oltárok és szobrok művész kezek munkái s bár jelenleg még tűrhető állapotban vannak, azoknak mielőbb való gyökeres kijavitása és helyreállítása kiváló művészi érdek. – A főoltár harmonikus arányokkal bír s mesteri góthikus faragványokkal van díszítve. – Szent Miklós tiszteletére alkották és az oltárszárnyak is e szent életéből vett bibliai jeleneteket ábrázoló festményekkel vannak díszítve. – E festmények kiváló becsű alkotások, jellegzetes képviselői a középkor végső századában uralkodott keresztény izlés és felfogásnak. –

A két mellék szárnyas oltár kisebb méretekkel bír, de művészi, becses, azért nem kevésbé kiváló. – A jobboldali mellékoltár a Boldogságos Szűzet ábrázolja a kised Jézussal, míg a baloldalon lévő Krisztusnak a keresztfáról való levételét tárja elénk. – Az oltárszárnyak mindkét oldalon megfelelő tárgyú festményekkel vannak ellátva.

Ugy a faragványok, mint a festmények művészi kezek kiváló becsű alkotásai s így azok megőrzése, gondozásai művészetünk iránt tartozó szoros kötelesség. –

A templomot behatóan megvizsgálván, nagyon valószínűnek tartottam, hogy mint hazánk többi hasonló kora templomaiban, úgy itt is a bemeszelési rétegek alatt, régi falifestményekre fogok bukkanni. – Neki fogtam tehát a falvakola rendszeres megvizsgálásának és késsel gondosan egymás-után kapartam le az egyes meszelési rétegeket. – E munkámat a szentélyben kezdtem meg és a jobboldalon, a szószék mellett, a szélső ablak alatt, a hatodik meszelési réteg alatt, ráakadtam az első fal-festményre. – Ez a román stílus motívumát tüntette fel: mintegy 0.40 mtr. átmérővel bíró kör-területen, élénk veresszínű alapon, zöld román kereszt alak tűnt elő, jó állapotban. – Ugyanezt az ábrát a szentélynek még más két pontján is arányos elrendezésben sikerült felkutatnom és így kétségtelen, hogy a templom első kifestése a felépítés idejében, román izlésben történt. – Midőn a szentély baloldalán, a sekrestyeajtó közelében kezdtem meg a kutatásomat, ott már a negyedik meszelési-réteg alatt is mutatkoztak fal-festmény nyomai s így valószínű, hogy a templom kétszer lett kifestve.

A templom hajójában, a baloldalon, a jobb-oldali bejáratnál szemben, a khóruson sikerült egy nagyobb méretekkel bíró falifestményt felkutatnom; e festmény élénk színezéssel bír, de az egész festményt elborító mészszerű eltávolítására időm nem lévén csak magát az öröndetes művészi ténytet konstatálhattam; a falifestmény teljes feltárása avatott kéz gondos munkáját kívánja. –

Ezen oldalon a falifestmény alatt, a bal mellék-oltár közelében szintén fedeztem fel fal-festményt s úgy tapasztaltam, hogy itt is egymás alatt két festmény van elrejtve. –

Mindezen tények kétségen kívül bizonyítják, hogy a templom belsejében, a többszörös meszelési réteg alatt, igen becses, több százados falifestmények nyomai vannak s azok rendszeres feltárása és restaurálása feltétlenül indokolt és szükséges. – A templom e freskó-képeivel, szárnyas oltáraival, fa-faragványai-val, szentség-kamarájával hazánkban oly kiváló becsű, elsőrendű mű-emléke, melynek helyreállítása, gondozása nemzeti kötelesség. –

Meg vagyok győződve, hogy a beszercebányai egyházmegye – melyhez ez az egyház tartozik, valamint Körmöcbánya szab. kir. főbányaváros, mint kegyur, hazafias kézséggel fognak hozzájárulni a helyreállítás költségeihez, a melyet a Műemlékek Országos Bizottsága szakavatott vezetés mellett, a maga részéről is teljes mértékben elő fog mozdítani és megvalósítani. –

Kiváló tisztelettel minden hivatott és illetékes ténylező hazafias pártfogásába ajánlom tehát a Jánosrét-i ősrégi rom. kath. templomot, s felkérem, hogy minden lehető elkövetvén, annak minél előbb való művészi helyreállítására, mentsek meg hazánk e kiváló műemlékét a későbbi utódok számára. –

Körmöcbánya 1908. augusztus hó 20.

Szmik Antal
igazgató-mérnök
Budapest VIII. Ker. Stáhlly-utca 1. sz. I. em.

5. MOB Iratok 1908/704.

Dr. Éber László előadó a Rózsahegy melletti *Mindszent* és a *Jánosréti* templomok megvizsgálásáról jelentését benyújtja (: mell. 22 db. fénykép és utiszámla 85 kor. 60 f. :)

A beadvány beérkezése: IX/24. 1908.

Előirat száma: 344/1908.

Utóirat száma: 806/1908. 388/911.

Exp. I. 1908. szept. hó 28.

II.

I.

A vall. – és közokt. Min. tek.
számvevőségének!

Dr. Éber László bizottsági előadó által a Rózsahegy melletti Mindszent és a Jánosréti (Bars m.) templomok megvizsgálása céljából f. évi szeptember 10.-14.-én tett hivatalos útja alkalmából fölmerült költségeiről 85 korona 60 fillérrel kimutatott utiszámlát van szerencsém érvényesítés céljából / / alatt megküldeni.

Bp. 908. IX.

...

Nagytekintetű Bizottság!

Van szerencsém a következőkben a Rózsahegy mellett levő Mindszenti templom, valamint a Jánosréti templom megvizsgálásáról jelentésemet a nagytekintetű Bizottság elé terjeszteni.

...

A Jánosréti templomot illetőleg, mely építészetiileg is a jobb csucsives falusi templomok közé tartozik, első sorban azt jelenthetem, hogy falfestményeknek vannak ugyan nyomai, de ezek helyenkint és oly igen megrongált állapotban, hogy azok után tovább kutatni már nem érdemes. Ezzel szemben teljes figyelemre érdemes a templom szokatlanul szép belső berendezése, a nagy, gazdagon faragott főoltár, melynek szárnyai jelenleg le vannak szedve és a szentély két oldalán fölakasztva, továbbá a két mellékoltár, melynek egyikén a Krisztus siratását ábrázoló csoport a magyarországi fafaragás legjelesebb emlékei közé tartozik.

A Jánosréti plebanos a főoltárt rekonstruálni és kijavíttatni óhajtana, mi a mögötte levő, befalazott szentélyablak megnyitását is maga után vonná. A hely színén megbeszéltem vele a dolgot és már most van szerencsém javasolni, hogy mihelyt ez irányban kérvényét a nagytekintetű Bizottsághoz benyújtja, tervének kivételét esetleg némi anyagi támogatással is lehetővé tenni méltóztassék. –

Jelentésemben van szerencsém 22 db. fényképet és 85 korona 60 fillérről szóló utiszámlámat mellékelni.

Kitűnő tisztelettel

1908 szeptember 24.-én

Éber László
előadó

6. MOB Iratok 1908/806.

Vallás és Közokt. Ministerium számvevősége

Beérk.: XI. 2.

20616. X/27.

– megküldi dr. Éber László előadó rózsahegy és Jánosréti utiszámláját 36 kor. 66 f-re érvényesítve.

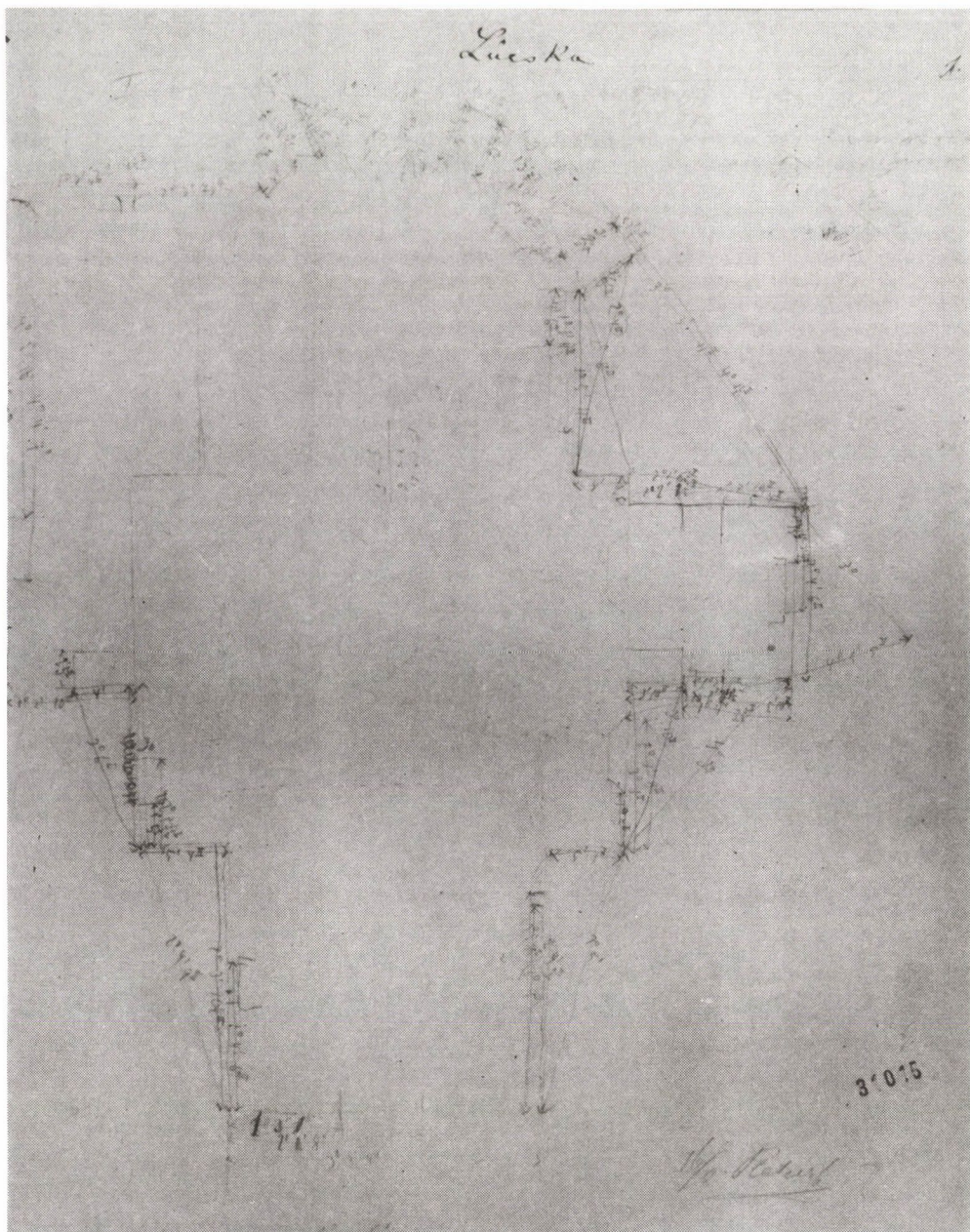
(Kiselejtezve)

7. MOB Iratok 1911/34.

Divald Kornél jelentést tesz Bars- és Hont vármegyében végzett kutatásairól s nevezett vármegyék műemlékeinek lajstromát betérjeszti.

A beadvány beérkezése: I. 16. 1911.

Mellékletek száma: 2 csomó

38. A jánosréti r.k. templom alaprajza. Czigler Győző felmérése 1873-ból. OMF Tervtár, Czigler Győző hagyatéka, ltsz.: 31.015. Fénykép: Makky György

39. Szent Miklós oltár. Czigler Győző rajza 1873-ból. OMF Tervtár, Czigler Győző hagyatéka, ltsz.: 31.024. Fénykép: Makky György

Bars vm.

....

Jánosréti

R. k. pléb. templom.

Egyhajós, hajójában két, szentélyében egy keresztboltozatos épület nyugati toronnyal, XIV. századi jellegű mértani művi csucsíves ablakokkal a szentélyben és a hajóban. A hajó északi falán falképek nyomai. Szentélyboltozat zárókövén Krisztus fej.

1. Főoltár, szekrényében Szent Miklós szobra, két felől négy szent püspök felényivel kisebb s Péter és Pál apostolok nagy festett alakja. Oromdiszében Madonna szobrocsonka. A szekrény 220 cm széles. XVI. sz. Az ide tartozó szárnyképek a falon függenek. 4-4 festmény Szent Miklós életéből merített jelenetekkel.
2. Jobb oldali mellékoltár szekrényében Madonna és Szent Katalin szobra, szárnyain festmények: balról Szt. Péter és Bertalan, Szt. Dénes (?) és János evangelista; jobbról Szent Katalin és Regina s Szent Borbála és Apollónia. Kívül a szárnyakon két alakkal az angyali üdvözlés. A szekrény 165 cm széles. XV-XVI. sz.
3. Bal oldali mellékoltár szekrényében Krisztus siratását ábrázoló dombormű. A szárnyakon kívül-belül nyolcz passió-kép festve. Szekrény 95 cm széles. XVI. sz.
4. Két szobor fából, Mater Dolorosa és Szt. János evangelista. 1 m magas. XVI. sz. Az előcsarnokban felállítva.

Szentélyben:

5. Szentségház. XV. század.

6. Stallum, festett diszítéssel, 1657-ből.

A sekrestye dongaboltozatos, keskeny lőrészterű ablakokkal.

Itt:

7. Kehely, vert és vésett diszítésű 1511-ből, ar. ezüst.

8. Miseruha, XVIII. századbéli virágos selyemszövet, széles arany csipkével. Használatlan.

Az orgona alatt:

9. Két pad, festett diszítéssel. XVIII. század.

...

8. MOB Iratok 1911/388.

Dvihally Béla r. k. plébános a *jánosréti r. k. templom régi főoltármaradványa* s két domborművi *fafaragványának* értékesítése tárgyában jelentést tesz illetve kérést terjeszt elő.

A beadvány száma: 22. 1911.

kelte: V. 18. 1911.

beérkezése: V. 19. 1911.

Előirat száma: 704/908.

Exp. 1911. VI. hó 2.

Főtisztelendő Dvihally Béla

róm. kath. plébános urnak

Jánosréti

A jánosréti templom főoltára ügyében folyó évi május 18.-án 22. szám alatt kelt beadványra hivatkozólag van szerencsénk főtisztelendő Uraságot értesíteni, hogy az építészeti szempontból is figyelemre-méltó templom ismeretes előttünk és tudjuk, hogy annak régi berendezéséből egyes értékes darabok fennmaradtak.

A főoltára nézve tagadhatatlan, hogy annak tabernaculum és felszerelése éppen nem illik annak főnmaradt fő részéhez, azonban – mindenben csatlakozva a főpásztori leiratban foglaltakhoz – kijelentjük, hogy a régi oltárnak a szentély falain függő szárnyképek felhasználásával leendő rekonstrukciója lehetséges, sőt az egyedül helyes megoldás, míg a régi oltár elidegenítése és „új stílusú” oltárral pótlása a templomot érdekes és értékes fő díszétől fosztaná meg.

A főoltár eladásához tehát nem járulhatunk hozzá, de megfelelő tervvel és utmutatással készségesen támogatni fogjuk az egyházat az esetre, ha az oltár rekonstrukciója elhatározatik.

A templomban levő „két fadomborművi képről” nincs tudomásunk, de ismerjük a két mellékoltárt, melyek egyikén a Krisztus siratását ábrázoló csoport a magyarországi fafaragás legjelesebb emlékei közé tartozik. Legfeljebb arról lehetne szó, hogy az a fából faragott négy szobor, mely eredeti összefüggéséből kiszakítva maradt fenn, engedessék át valamely nyilvános gyűjtemény számára és azok ára a főoltár rekonstrukciójára és a mellékoltárok tatarozására fordíttassék, de a leghatározottabban szót emelünk az

ellen, hogy bármi is a templom régi felszereléséből vétel vagy csere útján magánkézre jusson és gyűjtő kedvtelés vagy üzérkedés céljára szolgáljon.

Bp. 911 V/30

Éber

Forster

22. sz.

1911.

**A Műemlékek Országos Bizottságának
Budapestén**

Megyes Főpásztorom f. é. 1222. sz. alatt hozzám intézett meghagyására van szerencsém a következőket tisztelettel jelenteni illetve alázattal kérni:

a jánosréti plebániatemplom oltára jelenlegi állapotában nem felel meg a templomban megkövetelendő dísz és jó ízlés követelményeinek, a mennyiben maga az oltár, vagyis a mensa, annak felszerelése és a tabernaculum ujkori, teljesen jelentéktelen, stíltalan s már kopott építmény melynek háttéréül azonban az egykori (valószínűleg 14. századbeli) csucsíves szép kivitelű, de már szintén szuette s kopott oltár hátsóépítménye szolgál, e két rész pedig teljesen szervesen van egymáshoz kapcsolva: azon kérelemmel fordultam Megyes Főpásztoromhoz, hogy a régi csucsíves oltár maradványainak értékesítését engedje meg, annál is inkább, mert egy érdeklődő műértő ember a régi oltár maradványaiért egy egész új, stílszerű s értékes oltár felállítására vállalkozott.

Ugyancsak kértem Megyes Főpásztoromtól, hogy a nevezett templomban előforduló két fadomborművű képet (mely valószínűleg szintén egy 14. századbeli szárnyas oltár maradványa), nevezett műértőnek, a ki az én kívánságomra két stílszerű és értékes miseruhát ajánlott meg érettek, eladhassam. Erre Ő Méltóságától a következő leiratot kaptam:

„Mint hogy általános szabály az, hogy a rendeltetésöknek már meg nem felelő, de műbecsöknél fogva értékes régiségek lehetőleg valamely nyilvános gyűjteményben és ne magánosoknak a nagyközönség elől elzárt gyűjteményeiben nyerjenek elhelyezést, ennél fogva... engedélyemet ahhoz, hogy a jánosréti pleb. templom régi csucsíves főoltármaradványa s két domborművű fafaragványa egy stílszerű új főoltár és két misemondó ruha fejében... lakosnak átengedjék, függőben kell tartanom mindaddig, míg a Műemlékek Országos Bizottsága az említett régiségeknek helyszíni megvizsgálása alapján nem nyilatkozik arra nézve vajon egyfelől a szóban forgó tárgyakat alapos helyreállítás és megfelelő kiegészítés, illetve a domborműveket más elhelyezés révén nem lehetne-e eredeti rendeltetésükben a jánosréti templom számára fenntartani? – másfelől, ha a helyreállítás esetleg nem mutatkoznék célszerűnek, nem lenne-e az említett Bizottság hajlandó közvetíteni eme régiségeknek valamely nyilvános gyűjtemény (pld. az Orsz. Szépművészeti Múzeum) részére átengedését, legalább is a fentebb nevezett régész ajánlatával felőrlő ellenszolgáltatás fejében?

Forduljon tehát...evégből haladéktalanul és jelen meghagyásomra hivatkozva a Műemlékek Orsz. Bizottságához, mely ily esetekben szívesen küld ki szakértőt.”...

Midőn a fentebbiekkel e Főpásztori meghagyásnak eleget teszek, tekintettel arra, hogy templomunkra nézve az ügy sürgős, alázattal kérem a Tekintetes Bizottságnak mielőbbi szíves válaszát illetve intézkedését.

Jánosrét, 1911. május 18.

Dvihally Béla
kin. plenás

(Sigillum Ecclesiae Parochialis Janosretienzis feliratú bélyegző)

**Handschriftliche Quellen zur Geschichte der Kirche von Jánosrét und ihrer Einrichtung
(Herausgegeben von Terézia Kerny)**

Die Dokumentenauswahl enthält bisher unveröffentlichte Quellen im Zusammenhang mit dem Hl.-Nikolaus-Altar von Jánosrét. Aus den Dokumenten geht es eindeutig hervor, daß der Altar schon im 18. Jahrhundert in der Kirche von Jánosrét stand und nicht erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts dorthin kam, wie ich dies früher angenommen und in einer Buchrezension publiziert habe.

Der ursprüngliche Aufbewahrungsort des Altars war – aller Wahrscheinlichkeit nach – die Pfarrkirche von Kremnitz (ung. Körömcánya); wann er aber dort weggkam, ist eine bis heute umstrittene Frage.

Die jetzt publizierten Schriften bilden gewiß nur einen Bruchteil des einschlägigen Materials, sie werden jedoch hoffentlich dazu beitragen, die problematischen kunsthistorischen Fragen im Zusammenhang mit dem Hl.-Nikolaus-Altar präziser stellen zu können.

Komárik Dénes

FOTÓDOKUMENTUMOK FESZL FRIGYES ÉS FESZL LÁSZLÓ HAGYATÉKÁBÓL

A fényképezés, mint ismeretes, eszközként szinte kezdettől fogva a képzőművészetnek – elsősorban a festészetnek – is szolgálatába állott, és ugyanúgy – bár szándékolatlanul – az elkészült művek megőrzése által a művészettörténetírásnak is segítségére sietett. A modell állítás problémáiban könnyítést jelentő sajátság, és a kutató által nem megközelíthető, esetleg megsemmisült vagy eltűnt alkotást megőrző dokumentum-jelleg közt helyezkedik el a műalkotást rögzítő fotóknak még egy további előnye. Nevezetesen az, hogy ezek nem pusztán megőrkítették az aktuális alkotást, hanem ilyen módon hozzájárultak a képek stb. eddiginél hitelesebb megismerésének terjedéséhez, tehát a hatékonyabb hatásközvetítéshez, és ugyanakkor eszközül is szolgálhattak, például műalkotások metszetre, litográfiára való átviteléhez.

Az alább ismertetendő, 110-130 évvel ezelőtt készült fotók érthetően túlnyomórészt építészeti tervekről készültek, de akadnak köztük építészeti terv kidolgozásához csinaltatott és erre felhasznált tájfelvételek és olyanok is, melyek Feszl Frigyes ismerőseinek, barátainak rajzairól, képeiről készültek. A fotók nagyobb része unikális dokumentumértékű.

Feszl Frigyes (1821-1884), a Vigadó tervezőjét nem szükséges bemutatnunk. Feszl László (1849-1914) személye kevésbé ismert, róla kell néhány szót szólnunk. Feszl Frigyes legidősebb testvérének, Feszl Ágoston (1813-1891) Pest városi tanácsnoknak fia volt, aki építésztként kezdte pályáját, s az 1870-es évek elején több épület részletterveinek kidolgozásában s művezetésében volt társként nagybátyjának, Feszl Frigyesnek segítségére. Később felhagyott az építészettel és réaliskolai rajztanárként működött.¹

A szóban forgó fotódokumentumok túlnyomó része eredetileg Feszl Frigyes hagyatékának volt része, melyet ma már csekély kivétellel közgyűjtemények őriznek². Minden fotó, mely az alábbi ismertetésben közgyűjteményi tulajdonként szerepel, Feszl Frigyes hagyatékából származik. A Feszl László hagyatékából eredő fényképeket az ő leszármazottai őrzik³.

I. A PESTI ORSZÁGHÁZA PÁLYATERVE

1844 júniusában a pesti Erzsébet (akkor Újvásár) térre építendő Országháza tervezésére nyilvános, titkos nemzetközi tervpályázatot hirdetnek 1844. nov. 30-i határidővel, hogy a terveket az akkor folyó (1843/44-es) országgyűlésnek be lehessen mutatni. Mivel az országgyűlést az uralkodó hamarabb berekesztette, az amúgy is rövid határidőt egy évvel meghosszabbították. A beérkezett pályamunkákkal a következő (1847/48-as) országgyűlés érdemben nem foglalkozott, a szabadságharc bukása után pedig az egész ügy elvesztette aktualitását. A pályázat elbírálására soha sor nem került, azoknak, akik kérték, terveiket visszaadták (a tudomásunk szerinti utolsót 1873-ban). A többi elveszett. Ilyenformán az a napjainkig élő hiedelem, hogy az első díjat Feszl Frigyes nyerte volna, teljesen alaptalan. Pályamunkát azonban valóban készített, de minden jel arra mutat, hogy azt végülis valami miatt nem nyújtotta be. Terveinek több sorozat fényképe hagyatékában fennmaradt, a helyszínrajz eredeti lapjával együtt, a többi eredeti lap sorsáról nincs tudomásunk⁴. – Mivel Feszl e legnagyobb szabású tervét csupán e fotók őrizték meg számunkra, értékük az építészettörténeti kutatás szempontjából felbecsülhetetlen. Ugyanakkor segítséget nyújthatnak a képek különböző, esetleg majd csak később szembetűnő vagy értékelhető, elsősorban technikai sajátságai a terv keletkezése, sorsa stb. felderítéséhez⁵.

1. *Földszinti alaprajz*

Fotó kartonon, 250x365; 285x460 mm

OL: T.11.No.2:3.

Ugyanerről a negatívról másik kópia, 250x374; 398x520 mm

OL: T.11. No.2:18.

2. *I. emeleti alaprajz*

Fotó kartonon, 250x373; 285x460 mm

OL: T.11. No.2:4.

Ugyanerről a negatívról másik kópia, 250x373; 500x660 mm

OL: T.11.No.2:10.

Mint előző, 260x407; 417x567; 417x567 mm

OL: T.11. No.2:17.

3. *II. emeleti alaprajz*

Fotó kartonon, 240x360; 285x460 mm

OL: T.11. No.2:6.

Ugyanerről a negatívról másik kópia, 255x365; 500x590 mm

OL: T.11. No.2:8.

4/a. *Keresztmetszet (díszes keretrajzzal)*

Fotó kartonon, 178x360; 330x500 mm

OL: T.11. No.2:19.

4/b. *Keresztmetszet (keretrajz nélkül)*

Fotó kartonon, 220x345; 285x460 mm

OL: T.11. No.2:5.

Ugyanerről a negatívról másik kópia, 200x347; 500x650 mm

OL: T.11. No.2:9.

Mint előző, 217x345; 500x660 mm

OL: T.11. No.2:11.

Mint előző, 200x345; 500x660 mm

OL: T.11. No.2:16.

Az Országháza-terv keresztmetszeti tervéről készült, a 4/a és a 4/b tételben felsorolt tervek jelentik a vizsgálódás számára a legnagyobb kérdést. Az, hogy az alapul szolgáló terv ugyanaz, azt a gondos, aprólékos egybevetés egyértelműen bizonyítja. Nem tudjuk viszont megnyugtatóan megmagyarázni, hogy mi módon és mi célból (vagy okból) készült a kétféle (keretrajzos és anélküli) fotó (vagy csak kópia), és mi a magyarázata a mutatkozó méretdifferenciának. Ami az utóbbit illeti, a 4/b tételben szereplő képek egymás közötti mérete azonos (nem a körülvágás mérete, hanem az ábrázolt rajzé!), de eltér a 4/a tételben szereplőtől, amennyiben a keretrajzos kisebb: a teljes épülethossz 145,5 mm a másik 155,5 mm-jével szemben. Ennyit a száradó papír esetleg eltérő mértékű zsugorodásával nem lehet megmagyarázni.

A kétféle kép⁶ magyarázataként elsőnek az a megoldás merülhet fel, hogy először a kész, de még keretrajz nélküli tervet fényképezték le, majd később, mikor a keretrajz már elkészült, azzal együtt is megörökítették. Ennek egyértelműen ellenmond – azonkívül, hogy nem látható be, mi értelme lett volna ennek (különösen a fotózás akkori nehézkes körülményei közt) – hogy 1848 előtt, mikor a tervek készültek, csak egyes példányokról lehetett szó, sorozatok nem készülhettek, mert negatívjárás még nem létezett.

Bár a megoldás kulcsát nem adja a kezünkbe, fontos mozzanat, hogy a keretrajzos metszet fotójáról megállapítható, hogy az egy gondosan (a keretrajz díszait, a felirati csíkot követően) körülvágott (rajz vagy fotó) példányról készült! Akár az eredeti tervlapot vágták így körül, akár egy arról készült fotót, sejtelmünk sincs róla, hogy ennek mi volt a magyarázata. Valemennyire valószínűsíti az utóbbi változatot, vagyis azt, hogy fotónak reprodukciójáról van szó, az hogy az összes, metszetet ábrázoló kép közül ez a leghomályosabb, leggyengébb.

A metszet-tervet keretrajz nélkül ábrázoló kópiák keletkezésének egyik lehetséges – talán legvalószínűbb – magyarázata az, hogy az egész tervlapot tartalmazó fotóból a keretrajzot a negatívon „kitakarták”. Vagyis az üveglap nem emulziós oldalára a rajz kontúrját követően kivágott kartont ragasztottak, vagy – ami valószínűbb – ugyanezt a felületet fedő festékekkel bevonták. Erre természetesen csak felfelé volt szükség, mert alul és a két oldalon egyszerűen lehagyták a keretrajzot a másolásakor. E mellett szól, hogy a keretrajz nélküli képen az épületek feletti rész (mely sokkal magasabb, mint a másikon) az ég homogén, tónus nélküli világos, szemben a keretrajzos kép hátterének enyhe tónusságával, ami ott finom felhőzet-érzékeltetésre utal. Ugyanakkor a tónus nélküli eget mutató képeken a kupola és a nagyterem kiemelkedő felülvilágítójának üvegezése enyhén sötétebb, pedig azok a terven nyilván fehér-

rek voltak. Nyilvánvaló, hogy ezeket a negatívon – még festékkel is – nagyon körülményes lett volna „kitakarni”, és láthatóan nem is zavaróak. Ugyanez a tónuskülönbség az ég és az üvegezés közt a keretrajzos képen nem tapasztalható. Végül viszonylag meggyőzően észlelhető az előbbi kópiákon az épületek kontúrjának éles volta, ami ismét a „kitakarás” mellett szól⁷.

Arra, hogy ezt mikor és főleg miért csinálták, egyelőre nem tudunk válaszolni⁸.

5. *Homlokzat*

Fotó kartonon, 248x375; 500x660 mm

OL: T.11. No.2:12.

Ugyanerről a negatívról másik kópia, 227x373; 462x527 mm

OL: T.11. No.2:13.

Mint előző, 243x378; 500x660 mm

OL: T.11. No.2:14.

Mint előző, 260x368; 290x440 mm

OL: T.11. No.2:15.

Mint előző,

Kiscell.

Míg a többi lefényképezett tervlapon volt keretrajz, ha az alaprajzoké el is tért a keresztmetszetétől, a homlokzat esetében nem állapítható meg, hogy ilyen nem volt rajta, vagy volt, s csupán „kitakart” kópia maradt fenn róla⁹.

II. A PESTI VIGADÓ

Feszl Frigyes hagyatéka több tervnek és két csillárnak fotóját őrizte meg, az utóbbiakat a gyártó Hollenbach cég készítette. Azt, hogy Feszl hány tervet, miért és mikor fényképeztetett le, nem tudjuk. Csak azt, hogy mi maradt meg; hogy valószínűleg ezekből is több sorozat kópia készült, mert van amelyikből több is fennmaradt; és hogy később ezek egyik-másikát egyéb képek (rajzok, akvarellek) alátéteként használták fel. Bár nem biztos, de valószínűsíthető, hogy a tervekről a felvételek egyidejűleg készültek, feltehetően 1862-ben. Az egyik megörökített terv (6. tétel) ugyanis az 1862-es datálást viseli, s a fényképet pedig, mely a homlokzat tervét örökölte meg, a megajándékozott Magyar Képzőművészeti Társulat 1863-ban megjelent évkönyve regisztrálta¹⁰.

6. *Sarokakroterion bajuszos parasztféjjel*¹¹

Fotó kartonon, 175x120; 280x210 mm

Felirata j.l.: Akroterie Redoute

Jelezve j.l.: Feszl 1862

OL: T.11. No.1:34.

Ugyanerről a negatívról másik kópia, méretek azonosak

OL: T.11. No.1:36.

7. *A szélső rizalit (pilon) záró oromzatdísz*¹²

Fotó kartonon, 183x125; 300x230 mm

Egy oldalon (felhajthatóan) felragasztott grafika alátéte¹³

OL: T.11. No.3/b:80.

Ugyanerről a negatívról másik kópia, 180x130; 300x234 mm

Egy oldalon (felhajthatóan) felragasztott grafika alátéte¹⁴

Feszl Frigyes leszármazottainak tulajdonában

8. *Címerrel díszített oszlopfő*¹⁵

Fotó kartonon, 183x130; 303x235 mm

A karton versóján felragasztott grafika¹⁶, de a rectón is (ahol a fénykép van) volt egykor (a nyomokból megállapíthatóan) rátett grafika.

Feszl Frigyes leszármazottainak tulajdonában

9. *Kettős fejezet*¹⁷

Fotó kartonon, 165x147; 287x220 mm

OL: T.11. No.1:45.

Ugyanerről a negatívról további kópiák, 165x147; 300x235 mm

Feszl Frigyes leszármazottainak tulajdonában (2 db)

A további három fényképet a gyártó Hollenbach cég készítette Bécsben a már elkészült csillárokról leszállítás előtt, 1864-ben. Nyilván megrendelőjének tájékoztatása céljából, s újabb megrendelők részére

a cég teljesítményének bemutatása érdekében¹⁸. Feltehető, hogy a többi csillárról (különösen a pompás nagy csillárról) is készültek ilyen képek, de ezek nem maradtak meg.

10. *A hatágú folyosó csillár*

Fotó kartonon, 280x217; 340x275 mm

OL: T.11. No.1 :46.

11. *A lépcsőházi álló csillár (ortogonális nézet)*

Fotó kartonon, 332x233; 405x310 mm

OL: T.11. No.1 :47.

12. *A lépcsőházi álló csillár (átlós nézet)*

Fotó kartonon, méret ismeretlen

Feltehetően eredetileg: OL: T.11. No.1. (most lappang)¹⁹

III. A SUGÁRÚT

A Sugárút (ma Andrassy út) előkészítő munkálatai során a Közmunkatanács különféle terveket készített és készíttetett. Így született meg közelebbről nem ismeretes körülmények között Feszlnak az a két nagyméretű akvarellje, mely a tervezett út Oktogonon túli részének egy szakaszát mutatja, s melyek a két világháború között a Közmunkatanács gyűjteményében még megvoltak. Képüket Siklóssy Lászlónak a Fővárosi Közmunkák Tanácsának történetéről szóló könyve közli²⁰, egyiknek egykorú fényképe Feszli tervhagyatékában is megmaradt. Siklóssy állítása szerint az akvarellt Feszli 1870 novemberében nyújtotta be a Közmunkatanácshoz. Mindenesetre a két látkép 1870 decemberétől kezdve fametszetes ábrázolásban több képes hetilap közölte. Valószínű, hogy eredetileg mindkét tervről készült fotó.

13. *A Sugárút külső szakasza a Városliget felé nézve*²¹

Fotó kartonon, 360x490; 590x840 mm

OL: T.11. No.3/b:254.22

IV. A GELLÉRT-HEGYI EZERÉVES EMLÉK

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1871-ben pályázatot írt ki Budapest általános szabályozási tervére. A nemzetközi tervpályázaton Feszli Frigyes és társai „Metropolis” jellegű munkája tíz pályamunka között a második díjat nyerte el. A Közmunkatanács tervtárában őrzött díjnyertes pályamunkák sajnos mind elvesztek, de megmaradt valamennyi terv műleírásának a pályázati kiírással egybekötött gyűjteménye, valamint több terv, vázlat, melyeket ennek alapján lehetséges e pályázat előmunkálatként azonosítani²³. Azt természetesen nem tudjuk, hogy a benyújtott végleges változatok milyenek voltak. A kivétel a Gellért-hegyi „Ezeréves nemzeti emlék”-et mutató lap, melyet 1899-ben kiállítottak, s képét a katalógus közölte²⁴. Bár a pályázati kiírás tartalmazta, hogy „emlékszobrok számára helyek kijelölése” szükséges, de hogy ezek sorában Feszli egy „Ezeréves emlékművet” tervezett a Gellért-hegy tetejére, az több városdizsítói gondolatnál. Ekkor, 1871-ben igen korán, alkalmasint először jelenik meg a milleniumi emlékmű gondolata²⁵, melynek formájára is hoz Feszli elképzelést a benyújtott terven és a fennmaradt vázlatokon. Ennek kidolgozásához használta Feszli azokat a fényképfelvételeket, melyeket az alábbiakban ismertetek. Két felvétel készült, az egyik a pesti Duna-parton állva mutatja a Gellért-hegyet, a másik a budai Várból nézve. A képekről (nyilván kitakarás segítségével) eleve hiányzik (a 14. tételt kivéve) a Citadella építménye. Ugyanezeket további kitakarással tette alkalmassá a terv kidolgozására. Ez utóbbiak azt a részt tették szabaddá, ahova aztán a díszes panorámutat tervezte, rajzolta. — Ezeken a kartonozott képeken is több esetben van nyoma annak, hogy képalátétnek használták később.

14. *A Gellért-hegy a Várból nézve*

Fotó kartonon, 198x218; 330x363 mm

Feszli Frigyes leszármazottainak tulajdonában

Ez a kép jelentősen kisebb, mint a 15. és a 16. tételben ugyanezt ábrázoló képek, és egyedül ezen látszik a Citadella. Mivel azt feltételezni, hogy ugyanonnan rövid időn belül másik felvételt is készítettek nagyobb lemezre, semmi okunk sincs, valószínűnek tekinthetjük, hogy nagyításról van szó, amit már ebben az időben — ha ritkán is — de csináltak. — Ezen a kópián vízszintes ceruzavonal jelzi azt a helyet, ahova Feszli a panorámutat tervezte.

15. *A Gellért-hegy a Várból nézve*

Fotó kartonon, 272x303; 322x470 mm

OL: T.11. No.4:7.

Ugyanerről a negatívról további kópia, méretek azonosak

Feszli Frigyes leszármazottainak tulajdonában
(A hegy tetején az emlékmű halvány ceruza vázlata!)

16. *A Gellért-hegy a Várból nézve*

Fotó kartonon, 272x303; 322x470 mm

Feszli Frigyes leszármazottainak tulajdonában

Az előző képpel azonos, csak egy szabálytalan, átlagosan 2 cm széles kitakart csík látható rajta a hegy alsó harmadánál, mely a tervezett díszút helye.

17. *A Gellért-hegy Pestről nézve*

Fotó kartonon, 275x290; 322x470 mm

Feszli Frigyes leszármazottainak tulajdonában

18. *A Gellért-hegy Pestről nézve*

Fotó kartonon, 277x290; 320x470 mm

OL: T.11. No.4:8.

Az előző képpel azonos, csak a panorámaút helyén a hegy teljes szélességében egy kb. 1 cm-es csík kitakarva. – Ugyanerről a kitakarasos negatívról további kópia, 190x290 mm mérettel. A fotó nincs nagyobb méretű kartonra ragasztva és keskenyebb, mert a kép előterében látszó pesti part a veszteglő hajók alsó részével együtt le van vágva. Továbbá a Gellért-hegy a tervnek megfelelően gazdagon át van festve akvarellal. A tetején vázlatosan megjelenik az ezeréves emlék, s a panorámaút bal szélén a díszarchitektúra egyik elemének vázlata. (OL: T.11. No.6:1.) – Ennek kidolgozott változatát mutatja a 24. jegyzetben említett pályaterv-lap illusztrációja. Sajnos a rendkívül gyenge és erősen retusált klisé a részleteket illetően érdemi vizsgálódást nem tesz lehetővé.

V. ISKOLA-TERVEK

Az 1868-as Eötvös-féle közoktatási törvény nyomán Pest városa nagyarányú iskolaépítési programhoz kezdett, melybe Feszli Frigyes is bekapcsolódott. Eddig öt elemi népiskola és egy polgári iskola építésénél való szerepléséről van tudomásunk. Ahol a művezetést is elvállalta, azt unokaöccsével, Feszli Lászlóval közösen végezte, s adataink arra utalnak, hogy – legalábbis részben – a tervezésbe is bevonta őt²⁶. Ezek közül két épületnek homlokzattervéről van egykorú fotó Feszli László leszármazottainak birtokában.

19. *A Nagymező utcai iskola homlokzatterve*

Fotó kartonon, 188x263; 325x410 mm

Felirata k.f.: Terézvárosi fiú iskola és paplak

Jelezve j.l.: tervezték Feszli Frigyes és László építészek

Feszli László leszármazottainak tulajdonában

A Nagymező utca, Érsek (ma Pethő Sándor) utca és Próféta (mos Hegedű) utca által határolt plébánia-terken, a terézvárosi templom mellett, 1868/69-ben megépült az elemi népiskola. A teleknek a Nagymező utca felé szabadon hagyott részén (VI. Nagymező utca 1.) pedig 1873/74-ben polgári fiúiskolát és plébánia-paplakot magába foglaló új épületet építettek. A tervet Feszli Frigyes készítette, aki 1873-ban, Feszli Lászlóval közösen, a művezetést és a részlettervek kidolgozását is elvállalta²⁷.

20. *A Szív utcai iskola homlokzatterve*

Fotó kartonon, 202x258; 289x378 mm

Felirata k.f.: Két szív utcában építendő iskola kiviteli terve

Jelezve j.l.: Feszli Frigyes és László

Feszli László leszármazottainak tulajdonában

A Kétszív utcai elemi népiskola épületének (VI. Szív utca 19-21.) tervezése és kivitelezése is a többi említett iskolához hasonlóan történt, s 1874-ben adták át a használatnak²⁸.

VI. FESZLI LÁSZLÓ ÉS KAUSER JÓZSEF TERVEI

1870. március 26-i keltezéssel a Batthyány-emlékbizottság pályázatot írt ki Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök mauzóleumának tervezésére. A Kerepesi temetőben létesítendő síremlék pályatervének benyújtási határideje 1870. június 30. volt²⁹, mely határidőre 10 pályamű érkezett be. Ezeket az országos képzőművészeti társulat helyiségeiben (a Magyar Tudományos Akadémia palotájában) állították ki³⁰, majd a társulat által kijelölt bizottság (Dunaiszky szobrász, Keleti Gusztáv festő, Pucher József építész, Radniczky bécsi akadémiai tanár és Schulz Ferenc építész) augusztus 3-án az első díjat Scickedanz Albert munkájának, a másodikat Feszli László „Isten áldd meg a magyart” jellegével ellátott hellenizáló centrális, kupolás tervének ítélte oda³¹.

21. *A Batthyány mauzóleum pályaterve. Távlati kép*
 Fotó kartonon, 106x153; 215x285 mm
 Felirata k.f. (a fotó felett): Mausoleum
 Jelezve j.l. (a fotó alatt): rajz Feszl László/1870
 Feszl Frigyes leszármazottainak tulajdonában
22. *A Batthyány mauzóleum pályaterve. Metszet*
 Fotó kartonon, 153x108; 280x215 mm
 Felirata k.f. (a fotó felett): Mausoleum
 Jelezve j.l. (a fotó alatt): rajz Feszl László/1870
 Feszl Frigyes leszármazottainak tulajdonában

Feszl Frigyes hagyatékában fennmaradt egy három évvel később készült nagyszabású világítótorny terv fotója. Ezt a tervet Kauser József (1848-1919) építész, Kauser János kőfaragómesternek, Kauser Lipót³² testvérének fia készítette, aki Feszl Frigyeshez atyai barátjaként ragaszkodott. Ennek több formában is jelét adta, s idős korában a méltatlanul feledésbe merült mester életrajzán dolgozott. 1870-től – kisebb megszakításokkal – közel hét évig Párizsban tanult és dolgozott, innen küldte meleg ajánló sorokkal ellátva e terv homlokzati akvarelljének fényképét³³. Maga a terv az 1885-ös országos kiállításon szerepelt³⁴.

23. *Világítótorny terve. Nézet*
 Fotó kartonon, 260x203; 445x355 mm
 Ajánlás a fotó alatt
 b.l.: Paris 1873
 j.l.: A mon cher ami paternel Mr. F.Feszl architecte / hommage affectionné / J Kauser
 Feszl Frigyes leszármazottainak tulajdonában

Kauser József és Feszl László 1876-ban közösen készített tervvel vett részt a Deák mauzóleum tervpályázatán. A két fiatal építész terve 42 pályamű között a harmadik díjat nyerte el. A beérkezett pályaterveket 1876. szeptember 10-től két hétig a képviselőházban (ma: VIII. Bródy Sándor utca 8.) kiállították³⁵, így a sajtónak alkalma volt már a hivatalos bírálat előtt ismertetéseket közzétenni³⁶, s ezek közül nem egy már ekkor igen dicsőően beszélt e tervről, jeligéjének említésével³⁷. Az elbírálás szeptember 29-én történt meg. Ekkor ítélték oda az 1000 frankos III. díjat Kauser és Feszl „Ex tumulo vita est” jeligéjű tervének³⁸. – A terv szerepelt az 1878-as párizsi világkiállításon³⁹ és az 1885-ös budapesti országos kiállításon is⁴⁰.

24. *A Deák mauzóleum pályaterve. Nézet*
 Fotó kartonon, 257x200; 425x330 mm
 Felirata k.f. (a fotó felett): Deák Síremlék
 Jelezve j.l. (a fotó alatt): KAUSER és FESZL
 k.l. (a fotó alatt szárazbélyegző): Klösz György [...]
 Feszl László leszármazottainak tulajdonában
25. *A Deák mauzóleum pályaterve. Távlati kép*
 Fotó kartonon, 200x267; 330x420 mm
 Felirata k.f. (a fotó felett): Pálya nyertes / Deák Síremlék
 Jelezve j.l. (a fotó alatt): Feszl László 1876.
 k.l. (a fotó alatt szárazbélyegző): Klösz György [...]
 Feszl László leszármazottainak tulajdonában

VII. THAN MÓR RAJZA

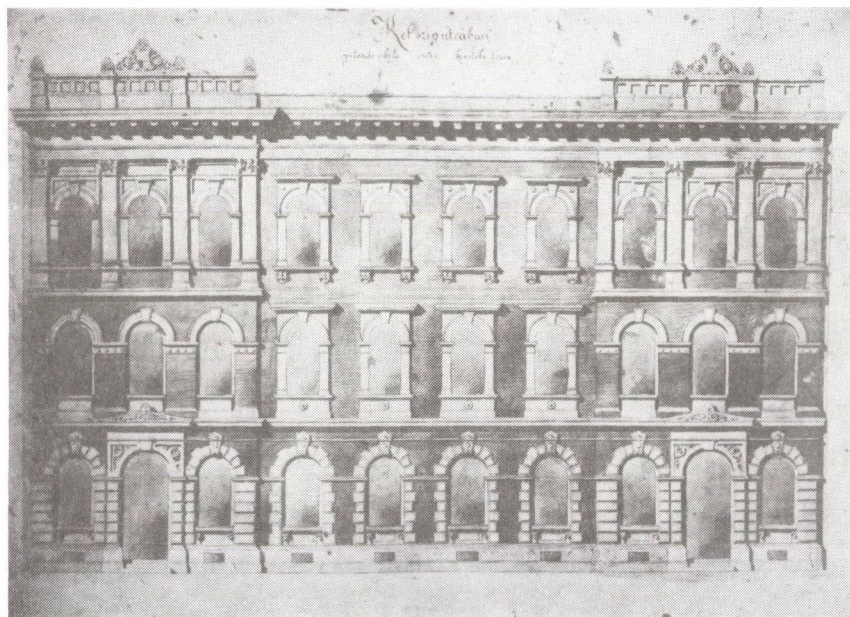
1863 elején Than Mór és Lotz Károly kisméretű ceruzarajzokat készített az épülő Vigadó lépcsőházába szánt falkép ciklus tervezeteként. Ezek fényképeit Feszl mint a Vigadó tervezője – nyilván az építési bizottsággal egyetértésben – elküldte Bécsbe Carl Rahlnek bírálat, véleményezés céljából. Rahl 1863. április 28-án kelt levelében teljes elismeréssel, pártolóan válaszolt⁴¹. A ciklusból Than egyetlen nagy kompozíciót festett, a lépcsőház főfalán, Argirus és Tündér Ilona találkozását. Az 1863 elején készített tervezet (az említett ceruzarajz) mai napig megvan⁴², az arról készített fénykép egyik kópiáját⁴³ pedig Feszl Frigyes hagyatéka őrizte meg.

26. *Argirus és Tündér Ilona találkozása*
 Fotó kartonon, 107x214; 244x310 mm
 MNG Adattár: 23257/1991/6. ltsz.

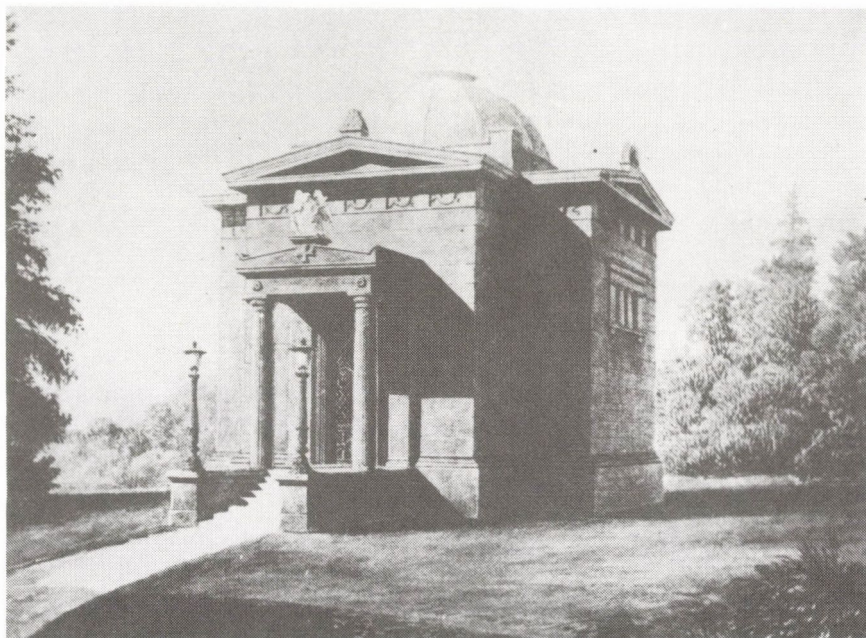

40. Feczl Frigyes és László: A Nagymező utcai iskola homlokzatterve

41. Feczl Frigyes és László: A Szív utcai iskola homlokzatterve

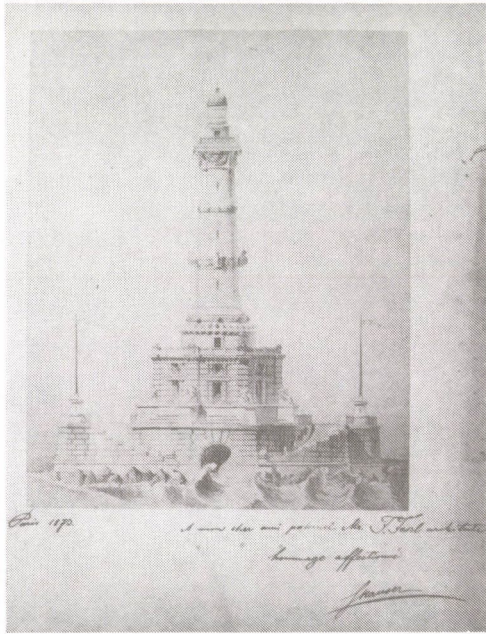

42. Feszl László és Kauser József:
A Batthyány mauzóleum pályater-
ve. Távlati kép

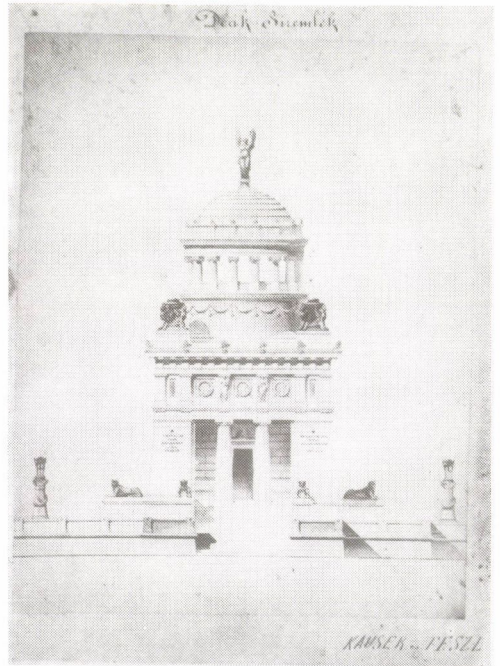
43. Feszl László és Kauser József:
A Batthyány mauzóleum pályater-
ve. Metszet

44. Kauser József: Világítótorony terve

45. Kauser József és Feszli László: A Deák mauzóleum pályaterve. Nézet

46. Kauser József és Feszli László: A Deák mauzóleum pályaterve. Távlati kép

47. Lotz Károly: Öt kép az Árgirus ciklusból (tervezet)

48. Lotz Károly: Árgirus és a magányos óriás (tervezet)

49. Lotz Károly: Árgirus és a három bolonddá tett óriás (tervezet)

50. Lotz Károly: Árgirus megvív a Tündérország bejáratát őrző sárkánnyal (tervezet)

51. Lotz Károly: Árgirusra mély álmot bocsát az ellenséges varázslónő (tervezet)

52. Lotz Károly: Árgirus és a szárnyas táltos paripa (tervezet)

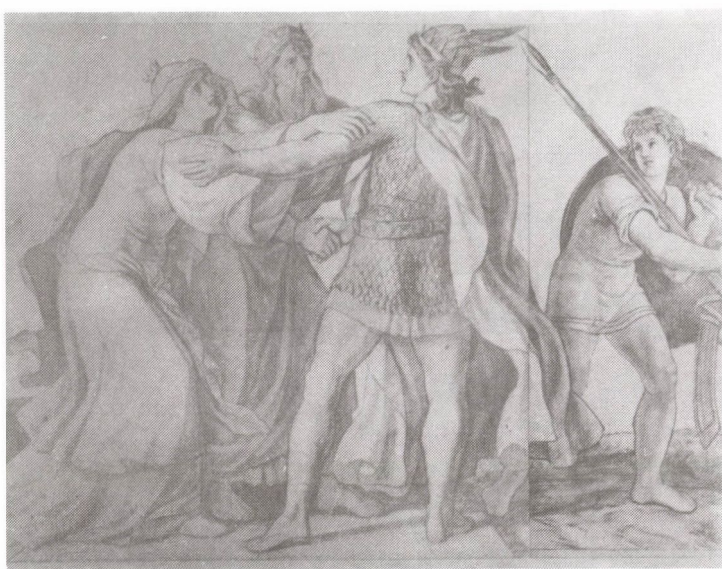

53. Lotz Károly: Árgirus elbúcsúzik szüleitől (karton)

54. Lotz Károly: Árgirus elbúcsúzik szüleitől (karton) (I. részlet)

55. Lotz Károly: Árgirus elbúcsúzik szüleitől (karton) (II. részlet)

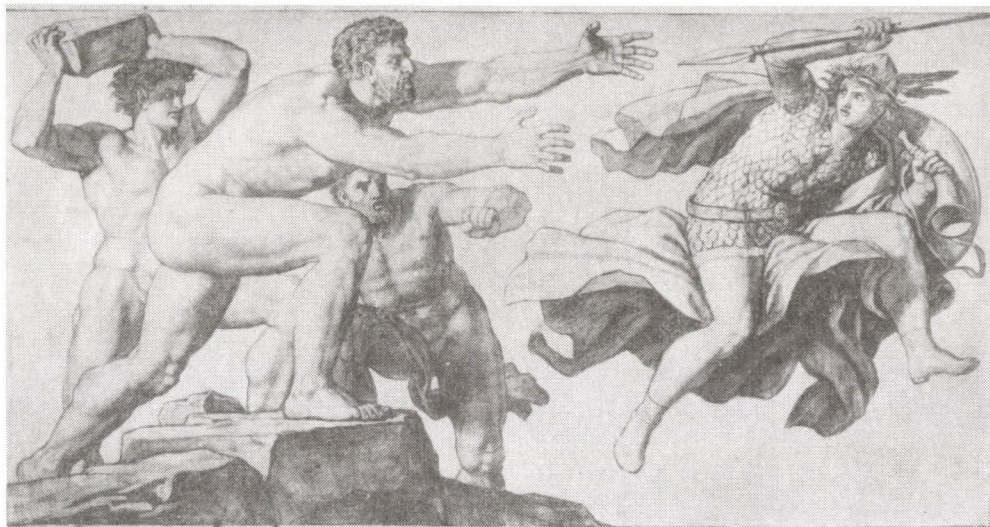

56. Lotz Károly: Árgirus elbúcsúzik szüleitől (karton) (III. részlet)

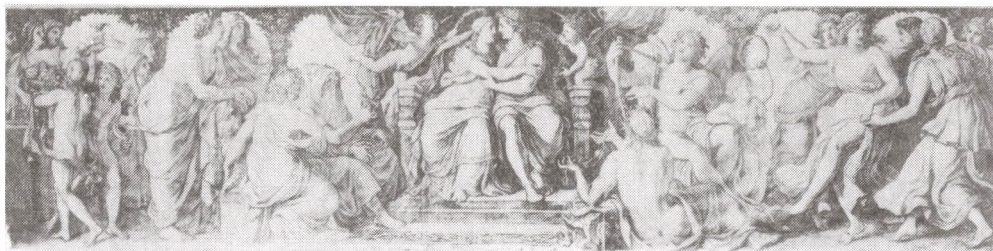
57. Lotz Károly: Árgirus és a magányos óriás (karton)

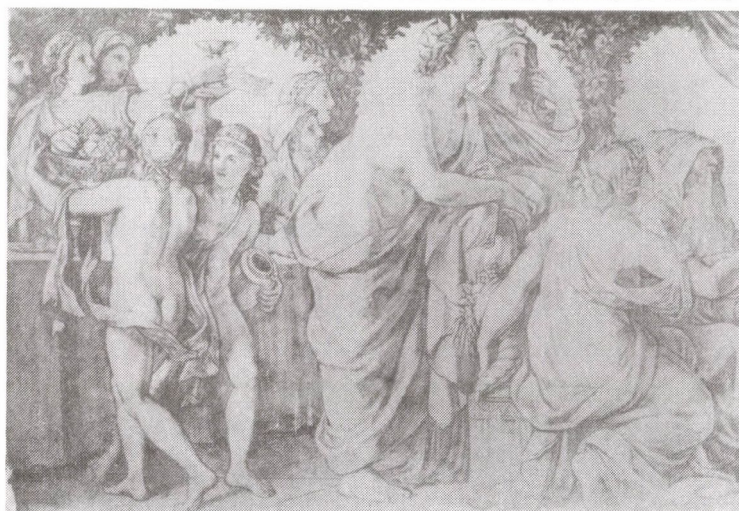

58. Lotz Károly: Árgirus és a bolonddá tett három óriás (karton)

59. Lotz Károly: Árgirus és Tündér Ilona lakodalma (karton)

60. Lotz Károly: Árgirus és Tündér Ilona lakodalma (karton) (I. részlet)

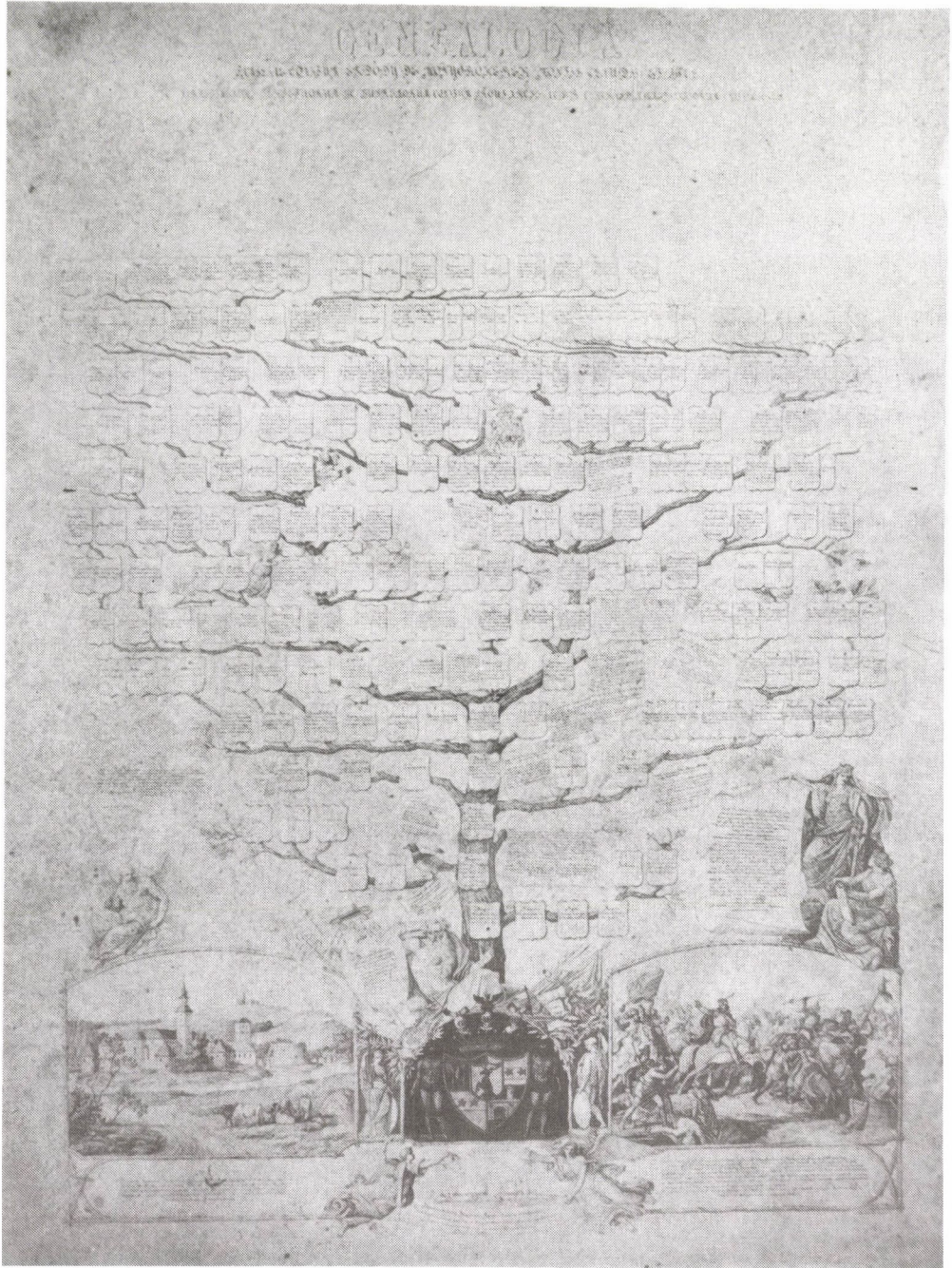

61. Lotz Károly: Árgirus és Tündér Ilona lakodalma (karton) (II. részlet)

62. Lotz Károly: Árgirus és Tündér Ilona lakodalma (karton) (III. részlet)

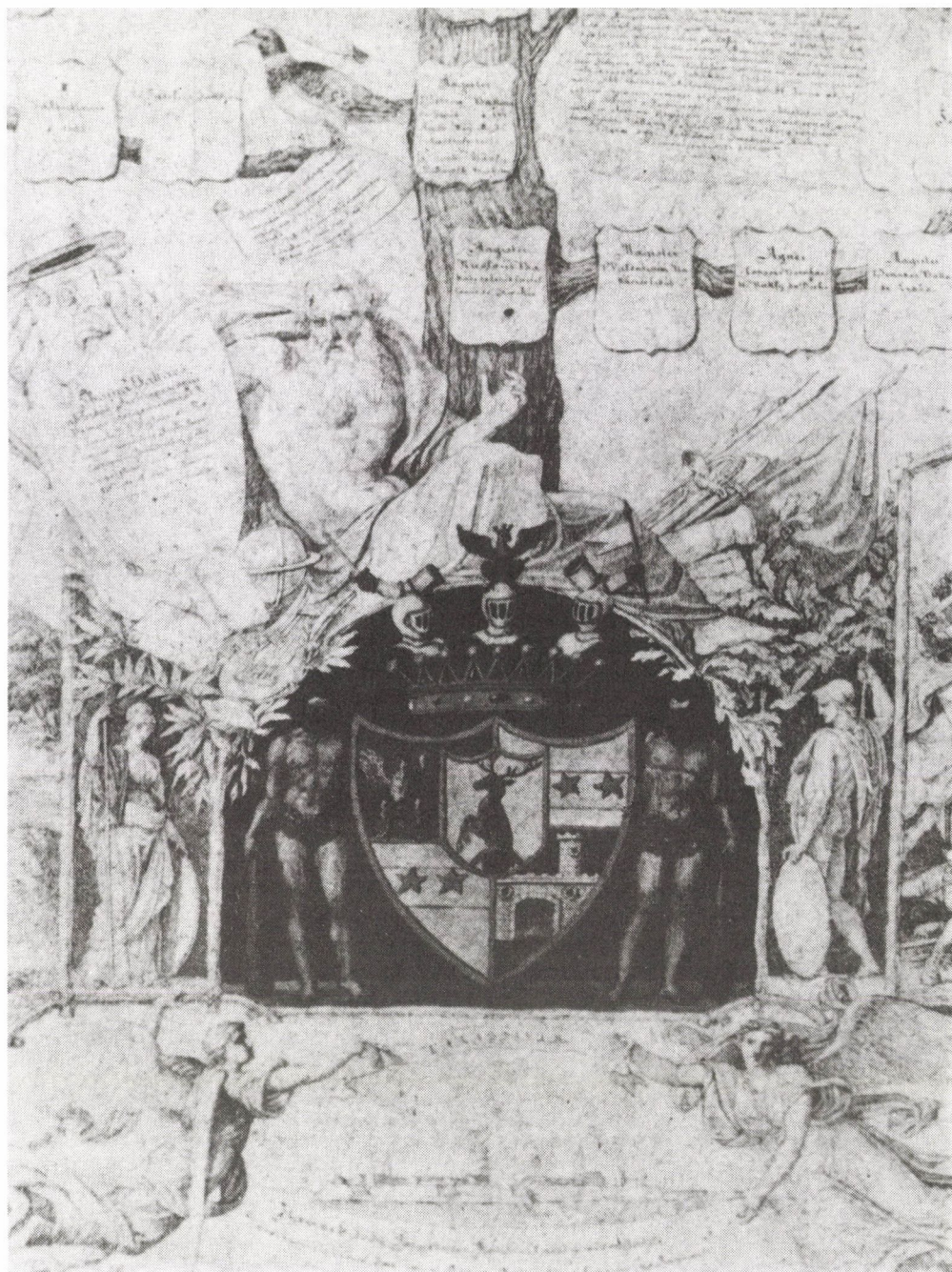

63. Lotz Károly (?): Az Erdődy család képes genealógiája

64. Lotz Károly (?): Az Erdődy címer és a Jessze fája-kompozíció indítása. Részlet a képes genealógiából

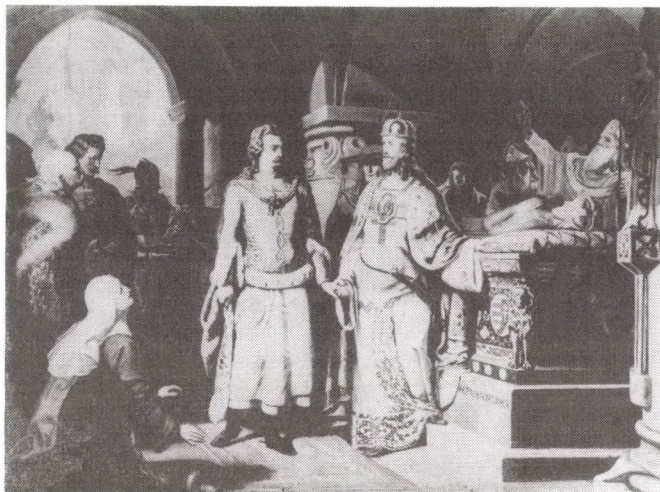
65. Lotz Károly (?): A sziszeki csata. Részlet a képes genealógiából

66. Orlai Petrics Soma: Attila halála

67. Klimkovics Ferenc: Salamon és Szent László kibékülése Szent István sírjánál

Than Mór előzőekben ismeretett ceruzarajzának egykorú fényképe, melyről még hiányzik a nyilván szerzőjének halála után rákerült felirat (k.l.): „Than Mór eredeti rajza ...”

VIII. LOTZ KÁROLY RAJZAI ÉS KARTONJAI

Feszl Frigyes hagyatéka hat fényképet őrzött meg, melyek Lotz Károly különböző műveiről készültek. Egyen az Árgirus ciklus öt jelenetének tervezete látható, négy fotón ugyanennek a ciklusnak egy-egy kartonja, s egyen az Erdődy-család képes genealógiája.

27. *Öt kép az Árgirus ciklusból (tervezet)*

Fotó kartonon, 94x120; 164x252 mm

MNG Adattár: 23257/1991/1. ltsz.

A felvétel deszkára (padlóra) helyezett 5 db rajzról készült. Közülük négy azonos méretű (1:2 arányú), egy – a legfelső – valamivel hosszúkásabb (1:2,4 arányú). A képek a Vigadó lépcsőházának északi falára (a mennyezet alá, a konzolok közé) tervezett öt jelenetet tartalmazzák. A rajzok abban a sorrendben szerepelnek a fényképen, ahogyan a ciklusban is egymás után következnek, annak 7-11. jelenetéig⁴⁴. Az 1863 elején készült tervezet öt jelenetét örökítik meg, mint Than Mór 26. tételben ismeretett rajzának képe, s ugyanúgy azért, hogy Carl Rahnak elküldjék. Valószínű, hogy ekkor az egész ciklus tervezete elkészült, s valamennyinek fényképét elküldték Rahnak. Nyilván egy másik lapon a déli fal képeinek öt rajza szerepel, s egy harmadikon pedig a keleti és nyugati falra szánt két jelenet rajza volt egymás alatt látható, melyek sokkal hosszúkásabb (1:4) arányúak voltak. Ezek azonban nem maradtak fenn.

A megmaradt öt kép fotója becses (és tudomásunk szerint mind ez ideig egyetlen) dokumentuma annak a ténynek, hogy a tervezet és a megvalósulás közt – ha nem is alapvető – de igen jelentős különbség volt, hasonlóan Than Mór nagy képéhez. És e jó minőségű fényképekről le is olvasható, hogy miben álltak a különbségek – nagy kár, hogy a további hét jelenettel kapcsolatban ezt nélkülöznünk kell.

A megvalósult változat négy kartonjáról az alábbi fotók maradtak tenn: két képről az északi falon, valamint a keleti és nyugati falra kerülő hosszú képről.

28. *Árgirus elbúcsúzik szüleitől.* (A ciklus 6. képe a nyugati falon)

Fotó kartonon, 80x325; 135x370 mm

MNG Adattár: 23257/1991/2. ltsz.

29. *Árgirus és a magányos óriás.* (A ciklus 7. képe az északi falon)

Fotó kartonon, 77x187; 98x206 mm

MNG Adattár: 23257/1991/3. ltsz.

30. *Árgirus és a három óriás.* (A ciklus 8. képe az északi falon)

Fotó kartonon, 80x154; 100x175 mm

MNG Adattár: 23257/1991/4. ltsz.

31. *Árgirus és Tündér Ilona lakodalma.* (A ciklus 12. képe a keleti falon)

Fotó kartonon, 80x338; 162x500 mm

MNG Adattár: 23257/1991/5. ltsz.

A kartonok, melyekről e fotók egykor készültek, a mai napig megvannak, a ciklus valamennyi kartonjával együtt. Ezek Lotz Károly hagyatékából annak idején a Szépművészeti Múzeumba kerültek, s ma a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály őrzi őket⁴⁵. A tekercsben tartott, nehezen kezelhető, nem egészen kifogástalan állapotban lévő nagyméretű lapok nehezkese tanulmányozhatók és körülményesen fotózhatók. Ez utóbbiról tanúskodnak azok a kényszerűen rövidüléssel torzított felvételek, melyek nem régen egy közleményben megjelentek⁴⁶.

Az egykori felvételeknek ezért egyik értéke, hogy még a teljesen ép kartonokról készültek és torzulásmentes ortogonális felvételek. Mind ezeknek, mint az eredeti kartonoknak értéke, hogy megőrizték e ciklus jelenteinek képét, melyek – néhány kivételtől eltekintve – egyébként nem maradtak ránk. Az igen nagy magasságban elhelyezett, rosszul megvilágított képeket már annak idején is csak látszóval lehetett megfigyelni, jól fényképezni pedig egyáltalán nem lehetett őket. A néhány fennmaradt ábrázolás is rajz vagy metszet csupán.

Hogy a fotók nyilvánvaló egykorúságát pontosan hogyan kell értelmezni, nem tudjuk. A kartonok nem egyszerre készültek el. A 31. tételben szereplő 1865 tavaszán, a többi 1866 elején⁴⁷. A zsűrizés-kor mindig kiállították ezeket, amikor is jó műszaki lehetőségei nyíltak a fotózásnak, de elképzelhető az ezt megelőző műtermi fényképezés is. Mindkét esetben gondolhattak arra, hogy a zsűri tagjai – esetleg mások is – tanulmányozásra megkapják a fényképeket. Az is elképzelhető, hogy valamennyi kartont egyszerre fényképezték le, esetleg a bécsi kiállításra (1866) való elküldés előtt⁴⁸. Biztosra vehetjük azonban, hogy az összes kartont megörökítették, s azt is, hogy Feszl Frigyes mindegyikből kapott.

32. *Az Erdődy család képes genealógiája*

Fotó kartonon, 241x180; 322x255 mm

Felirata k.f.: GENEALOGIA / FAMILIAE COMITUM ERDŐDY DE MONYORÓKERÉK [...]

Jelezve nincs, illetve nem állapítható meg

MNG Adattár: 23257/1991/7. ltsz.

A nem elég éves és a több mint száz esztendő alatt megfakult fotó alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy eredetije milyen technikával készült és milyen méretű. Az aprólékos csatakép ábrázolásból, a sok és sűrű feliratból arra következtethetünk, hogy viszonylag nagy volt.

Az artisztikusan megkomponált és megrajzolt családfát az alábbi meg gondolások alapján tulajdonítom feltételesen Lotz Károly művének. A képen gazdagon fellelhető figurális ábrázolás megfelel Lotz Károly modorának. Bár ebben, ill. a képen látható modorban elég sok olyan elem van, amely más német iskolázottságú mesternél is megtalálható, mégis nehéz lenne azt a személyt megnevezni, akinek Lotz helyett meggyőzőbben tulajdoníthatnánk – kivált a további meg gondolások alapján. – Tudjuk, hogy az 1860-as évek elején épült a vörösvári Erdődy kastély Weber Antalnak, Lotz sógorának terve szerint, és Lotz az ajtók fölül letetteket festett. E kapcsolat nyomán igen könnyen elképzelhető, hogy az épített Erdődy István a képes család meg rajzolását is Lotz Károlyra bízta, talán éppen a vörösvári kastély számára. A család meg rajzolásának e feltételezett időpontját – a díszítő rajzok stílusán kívül – megerősíti az, hogy a rajta szereplő legkésőbbi születési dátum 1837 (Ernestina); és az utolsó feltüntetett generáció legfiatalabb, házasként szereplő tagja (Ferenc Xavér) 1853-ban nősült.⁴⁹ – Végül Lotz Károly személyét valószínűsíti, hogy a fotót Feszl Frigyes hagyatéka őrizte meg. Tudjuk ugyanis, hogy Feszl igen jó, baráti kapcsolatban volt Lotzzal, amit bizonyára a Vigadón való együttműködés alapozott meg, és amit Feszl élete végéig ápol.⁵⁰

A fotón megörökített népes család a 17. században hazánkban is feltűnő Jessze fája kompozíciót követi, ami a 19. század második felében egyedülálló.⁵¹ A jelképekben, apró rajzokban is gazdag genealógia említést érdemlő nagyobb képei a lap alsó részén helyezkednek el. Bal oldalon a névadó Monyorókerék várának régi képe látható. Középen az Erdődy család nagy címere, felette Jessze szakállas, stilizált alakja, jobb kezében az alapító Bakócz Tamást megörökítő szöveggel ellátott attribútumokkal övezett címerpajzs. A nagy címer alatt, legalul Varasdvár látható. Az Erdődy család Varasd vármegye örökös főispánja, Varasd várának és városának örökös kapitánya volt. A képsor jobb szélén gazdag csatajelenetet látunk, mely a sziszeki várnál aratott győzelmet (1593) mutatja, középen a hadakat vezető Erdődy Tamás horvát bánnal. A képsor felett a bal szélén Kronosz figurája, a jobb szélén Hungária álló és Klio ülő alakja látható.

IX. ORLAI PETRICS SOMA KÉPE

33. *Attila halála (Isten ostroma)*

Fotó kartonon, 203x300; 328x430 mm

Felirata k.l. (a fotó alatt): Attila halála (kalligrafált kézírás tintával)

Jelezve j.l. (A fotó alatt): fest. Orlay (közönséges kézírás tintával)

MNG Adattár: 23257/1991/8. ltsz.

Orlai ezt a képet két vagy három példányban festette meg. Az egyik kisebb 64x98 cm méretű volt, s a Szépművészeti Múzeum háborús veszteségeinek jegyzékében szerepel.⁵² Egy másik (40 forint-arából következtethetően) kisebb képet a hagyatéki árverésen vettek meg Jókai számára „Attila mennyegzője” címen⁵³, de nem tudjuk, hogy a kettő nem azonos-e. A nagyméretű (kb. 2x5 méteres)⁵⁴ változat az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1867-es koronázási kiállításán szerepelt „Isten ostroma” címmel, 2000 forintos áron.⁵⁵ Fennmaradt még egy gyenge reprodukció, melyet az Orlai-monográfia közöl.⁵⁶ Megállapítható néhány részletből, hogy a Feszl hagyatékban fennmaradt fénykép és ez a reprodukció nem ugyanarról a képről készült. Az azonban egyelőre nem tudható, hogy melyik melyiket ábrázolja. A monográfiában közölt fotó eredetének kinyomozása, a Szépművészeti Múzeum háborús veszteségeinek listáján szereplő kép provenienciájának megállapítása stb. idővel feltehetően tisztázni tudja ezt a kérdést. Addig is egy megjegyzés: ha az Ujházi által megadott méret adatok akár csak nagyjából is megfelelőek, kérdés, hogy ilyen nagy méretű képről készülhetett-e egyetlen negatívra felvétel. Az Árgirus sorozat két nagyméretű kartonjához (28. és 31. tétel), melyek közel öt méter hosszúak voltak, mint láttuk, két negatív kellett!

Feszl és Orlai kapcsolatáról semmi közelebbit nem tudunk. Feszlnek – mint ismeretes – a képzőművészettel és a képzőművészekkel volt kapcsolata⁵⁷, kivált a Vigadó festészeti, szobrászati díszítése

idején. És tudunk egy alkalomról, amikor egy bíráló bizottságnak mindketten tagjai voltak az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat megbízásából: a Magyar Tudományos Akadémia terveit illetően 1861 júniusában⁵⁸.

X. KLIMKOVICS FERENC KÉPE

34. *Salamon és Szt. László kihétkülése*

Fotó kartonon, 220x300; 343x434 mm

Feszl László leszármazottainak tulajdonában

Klimkovics Ferenc (Kassa, 1825 – Bp., 1890.) ezt a képet 1856-1859-ig tartó párizsi tartózkodása során festette⁵⁹, s onnan küldte haza a pesti műegyilet 1859. évi kiállítására⁶⁰. Itt szerepelt az öt történelmi tárgyú pályamű közt, melyek közül a következő évi műlap alapjául szolgálót kiválasztották, de végülis nem erre esett a választás⁶¹. A képet ezen a kiállításon egyébként nem adták el, de egy évvel később, 1860. szeptember közepén gróf Festetics Béla megvette a szűkölködő horvátok javára rendezett jótékony lottósorsoláson⁶².

Az olajfestményről igen hamar, még a kiállítással egyidejűleg készült litográfia⁶³, s néhány év múlva fametszet is⁶⁴. Biztosra vehetjük, hogy a litográfia a fennmaradt fotó valamelyik kópiájáról készült, ez a felvételt 1859-re datálja. Az nem állapítható meg, hogy a fénykép még Párizsban, a kép számára a sérülés veszélyét jelentő hazaküldés előtt készült-e, vagy már itthon, és hogy elsődleges célja a megörökítés volt-e, vagy kifejezetten a litográfia érdekében készült.

Hogy a Feszl családhoz miként került, arról közelebbit természetesen nem tudunk. Kaphatta eredetileg Feszl Frigyes, de kaphatta Feszl László, a reáliskolai rajztanár is kollégájától, az 1860 óta pesti rajztanárként működő Klimkovicstól.

Feszl Frigyes esetében emlékezetünkbe kell idéznünk, hogy Gerster Károly (tíz évig társa s azután is vele szoros kollégális-baráti kapcsolatban lévő kassai születésű építész) és Henszlmann Imre révén erősek lehettek kassai kapcsolatai⁶⁵.

JEGYZETEK

A jegyzetekben használt rövidítések:

É.É.T. = „Építés-Építészettudomány”

Katalógus, 1984 = Feszl Frigyes 1821-1824. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 1984.

A kiállítás anyagát válogatta, a bevezető tanulmányt és a katalógust írta: Dr. Komárik Dénes. Bp., 1984.

Kiscell = A Budapesti Történeti Múzeum Új- és Legújabbkori Osztálya

MÉ. = „Művészettörténeti Értesítő”

MNG = Magyar Nemzeti Galéria

MNM TKCs = Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok

OL = Magyar Országos Levéltár

PL. = „Pester Lloyd”

Ybl, 1938. = YBL E.: Lotz Károly élete és művészete. Bp., 1938.

1. DR. SZENDREI J. és SZENTIVÁNYI GY.: Magyar Képzőművészek Lexikona. Bp., 1915.; Katalógus, 1984. 6, 10, 94.

2. VAMOS F.: Adalékok Feszl Frigyes életéhez és munkásságához. É.É.T. XII./1981./1-2. sz. 230.; Katalógus, 1984. 7.

3. A Feszl László hagyatékából származó anyagot, mely Feszl Frigyesnek több grafikáját és tervvázlatát is tartalmazza, csak a centenáris Feszl kiállítás után volt alkalmam megismerni. Ezért a kiállításon, s így a katalógusban abból nem szerepelt semmi.

4. KOMÁRIK D.: Az 1844-es pesti Országháza-tervpályázat. Tanulmányok Budapest Múltjából. XIX. Bp. 1972. 251-281.; A képek első közlése:

N[ey] B[éla]: Az állandó országház első tervezete. „Építő Ipar” XXII. (1898) 212-214, 219, 225, 231, 237, 238. — Mivel mindkét publikáció valamennyi képet közli (vö. 6. jegyzet), illusztrációkat a jelen tanulmányhoz nem mellékeltem. Az ott látható képek a tájékozódáshoz elegendőek, érdemi tanulmányozás céljára pedig csak az eredetiek alkalmasak. — Itt jegyzem meg, hogy ezt az elvet követtem a későbbi tételekben szereplő képek illusztrálását illetően is, illetve számoltam azzal, ha csak az egészen speciális kutatáshoz jelentett forrásértéket.

5. A kérdéseket, melyeknek tisztázásához előreláthatóan az alaposabb — a technikai mozzanatokra is kiterjedő — fotótörténeti vizsgálat fog hozzásegíteni, a maguk helyén külön-külön említem. — Érdemes számontartani azt a körülményt, hogy az Országháza tervek fotói közt két sorozat található. Az egyiknek lapjai halványabb, sárgás tónusú kópiák. A másik kópia sorozat erőteljesebb, élesebb, szépiásabb tónusú. Van olyan tervlap, melynek fotókópiája csak az egyik változatban van meg (az 1. emeleti alaprajz az erőteljesebb, élesebb sorozatból 3 példányban), s van olyan, melynél egyik vagy a másik, esetleg mind a kettő több példányban szerepel. — Egyik-másik esetben világosan látható a ragasztás nyomokból, hogy a kartonozott fotót később más képhez (grafikának) alátétként használták. Erre majd a Végző részlettervek fotóinál is fogunk példákat látni (7, 8, 9. tétel). — Azoknál a fotóknál, melyek az 1984-es centenáris kiállításon szerepeltek, a barnás, kopottas alátéteket az OL új, részben más méretű kartonokra cserélte ki. Mivel a fotók teljes felületükkel voltak felragasztva, s így eredeti aláté-

tükről nem lehetett leválasztani őket, a fotókat az alátétellel együtt pontosan körülvágták, s így helyezték az új kartonra. Más eredeti kartonokat, valószínűleg sérült szegélyeik miatt, körülvágtak. A lapok leírásánál mindenhol az eredeti, 1984 előtt mért alátét méreteket tüntettem fel.

6. A keretrajzos változat képét csak egyetlen publikáció közli: KOMÁRIK, D.: Die Entwurfskonkurrenz für das Pester Ständehaus vom Jahre 1844. „Acta Technica” 77/1974/1-3. sz. 279.

7. Anélkül, hogy a lefényképezett terv tartalmi elemzésébe merülnek – ami ennek a tanulmány-nak nem feladata – fel szeretném hívni a figyelmet a háttérben látható házakra egy apró sajátosságára. E gótizáló homlokzatú házat Feszli tervezte a Derraház mellett, akkor üres telekre, hogy az egyébként a valós környezetet mutató kép ne legyen bántóan hiányos. A jellemző, tanulságos és figyelemre méltó kétemeletes homlokzatnak ugyanolyan zárt sarokerkélye van a főpárkányig felmenően, mint az 1846/47-ben tervezett háromemeletes Széchenyi-háznak a Feldunasoron. Ezt eddig nem lehetett megállapítani, mert a megvalósulatlan Széchenyi-ház tervének töredéke és műleírása csak nem régen vált ismertté. KOMÁRIK D.: Feszli és Széchenyi. „Ars Hungarica” XIX./1991/2. sz.

8. 1860 körüli időpontnál korábban technikai okokból nem készülhettek. Az Országháza tervpályázatról írt tanulmányomban (l.: 4. jegyzet) 1898-at valószínűsítettem, feltelevizve hogy Ney Béla publikációjának részére (l.: 4. jegyzet) készültek, nem utolsósorban a „kítakarásokat” magyarázva ezzel. Azonban a Feszli-anyagnak az elmúlt húsz év alatt történt sokkal részletesebb megismerése és a probléma többszöri átgondolása után ma már ezt nem tartom valószínűnek. Ney Béla írja: „Az 1848-iki tervpályázat nyertes tervét technikai közéletünk egyik immár nyugalomba vonult sokéremű alakja ... bocsátotta rendelkezésünkre.” Nyilván nem az eredeti, rajzolt tervlapokról van itt szó, hanem azok fotóiról. Aligha valószínű ugyanis, sőt kizártnak tekinthetjük, hogy ha a fotók 1898-ban készülnek a publikáció részére, akkor abból több sorozat kerüljön a tervhagyatékba! Kivált, ha meggondoljuk, hogy ifj. Feszli Frigyes jelentéktelen építési vállalkozóként távol, Kőbányán, a mértékadó építésszörök társadalmán kívül élt. S különösen megfontolandó, hogy a Ney Béla által közölt képek közt a pesti Vigadó három fejezetterve is látható, tévesen ezek alatt is Országháza felirat szerepel a folyóiratban. E képek nyilván szintén a tervekkel rendelkezésre bocsátó idős kolléga birtokában voltak, aki nem tudta, hogy azok nem az Országháza-tervekhez tartoznak. Viszont mindhárom Vigadó fejezettervnek van fotózott példánya a tervhagyatékban (l.: 7, 8, 9. tétel). Ez úgyszólván biztossá teszi, hogy fotósorozat volt az idős kolléga birtokában. Megjegyzendő, hogy az 1898-ban közölt képek erősen retusáltak, s ennek egyetlen fennmaradt fotón nincsen nyoma. – Ha a fotók készítésének sem okát sem időpontját nem is tudjuk megadni, egy feltevélezt azért felvethetünk. Amikor 1861-ben és 1865-ben felmerült egy ideiglenes képviselőház építésének igénye, elképzelhető, hogy Feszli meglevő tervét valami módon megpróbálta érvényesíteni, s a fotók e célból készültek volna. Akár azért, mert az eredetét kiadta a kezéből, akár azért, mert éppen nem akarta kiadni a kezéből.

9. Ezért bármilyen, teljesen biztos következtetést nem lehet a keretrajz feltevélezt hiánya alapján levonni. Megjegyzendő azonban, hogy a fennmaradt egyetlen eredeti tervlapon, a helyszínrajzot ábrázolón (OL: T.11. No.2.7.) nincs keretrajz. – Mindent egybevetve azonban a nem egyformán kialakított tervlapok kétségtelenül bizonyos sietésről árulkodnak: eltérő keretrajzok; annak hiánya (minimum a helyszínrajzon); eltérő feliratozás (más az alaprajzokon, más a keresztmetszeten s a homlokzaton, mely utóbbinál a német szöveg – a többi rajzon levőtől eltérően – nem gót betűs); és azt sem tudjuk, hogy a hiányzó lapoknak csak nincs nyomuk, vagy el sem készültek.

10. A magyar képzőművészeti társulat évkönyve 1861 és 1862. Pest, 1863. 79. Az ajándékozó Feszli Frigyes volt. Sajnos sem ez a példány nem maradt meg, sem más kópia nem ismeretes róla.

11. A terv, amiről a fénykép készült: OL: T.11. No.1: 37. (640x435 mm).

12. A képet – hibás felirattal – közli Ney Béla 4. jegyzetben i. m. 226. Az a körülmény, hogy a fennmaradt két fénykép – nyilván még Feszli által felhasználva – alátétként szolgált, megerősíti azt a feltevésünket, hogy a publikációhoz használt fotósorozat nem került a Feszli leszármazottak által megőrzött anyagba (vö. 8. és 9. tétel).

13. A grafika: a számbéki templomrom déli oldalhajójának belső részlete, kelet felé nézve; ceruza vázlat, 250x180 mm. – Katalógus, 1984. 134. (Kat. 615.).

14. A grafika: németalföldies ízü többalakos kompozíció; ceruza, 172x230 mm.

15. A terv – ma már igen rossz, sérült, hiányos állapotban –, amiről a fénykép készült: OL: T.11. No.1: 57. (715x625 mm). – A képet – hibás felirattal – közli Ney Béla 4. jegyzetben i. m. 224.

16. A grafika: Kőbányai táj sziklapincékkel; ceruza, 180x255 mm. – Katalógus, 1984. 140. (Kat. 650.)

17. A képet – hibás felirattal – közli Ney Béla 4. jegyzetben i. m. 238.

18. Ugyanaz a céges szárazbélyegző látható mindhárom fotó bal felső sarkában, mint amit a megrendelés előtt kiküldött mintalapon láthatunk. Ez utóbbiak a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményében: 88.010.23.-88.010.026. ltsz.-ig.

19. Megállapítható, hogy a Feszli-hagyatékban néhány lap kb. 1960 óta lappang, főleg a Vigadó-anyagból. Ezeket már az első átnézéskor, 1973-ban sem találtam. Valószínűnek látszik, hogy egy nagy fényképezési akció után reponálási keveredés történt. Idővel talán helyükre kerülnek. – A 12. tételben leírt archív-fotó reprodukciójának 9x12 cm-es negatívját a Kiscelli Múzeum fotótára őrzi: 5752/9x12. sz. neg.

20. SIKLÓSSY A.: Hogyan épült Budapest? (1870-1930). Bp. 1931. 144, 145.

21. Katalógus, 1984. 84. (Kat. 279. és 280.), illusztrálva. Siklóssy és a Katalógus – tévesen – fordítva jelzi, hogy melyik néz a város és melyik a Városliget felé. Ezt megerősíti a következő jegyzetben említett fotók egykorú felirata.

22. 1984 után a levéltári jelzet megváltozott, azért tér el az itt közölt jelzet a Katalógus, 1984-ben szereplőtől. – Valószínűleg a felvétel valamelyik kópiájáról készült repró három darabja egy 24x30 cm-es kartonra ragasztva: A MNM Legújabbkori Fényképtára: 143/1957, 144/1957, 145/1957.

ltsz. Egy-egy kép mérete (kartonon): 78x110; 96x116 mm. Felírata (a kartonon, alul, egykorú): „A sugárút tévlatképe a városligetből visszafelé”. – Eredetileg (ovális bélyegző): „A M. N. Múzeum Könyvtára” T.175. – Provenienciája ismeretlen lévén, erről a 3 képről nem tudjuk, hogy a Feszli-hagyatékából ered-e, vagy máshonnan származik.

23. Katalógus, 1984. 86-88.

24. Tárgymutató az Országos Magy. Képzőművészeti Társulat 1899. évi tavaszi nemzetközi kiállítására. Bp. 1899. Paginálatlan melléklet a 394. tétel képével. – Ezeréves emlékműről van szó és nem Pantheonról, mint tévesen oly sokszor előfordul az irodalomban! (Katalógus, 1984. Kat. 288. is!) Ilyenformán nincs semmi jogosultsága Széchenyi „Üdvöldé”-jével való kapcsolatba hozásnak sem, mint azt Vámos Ferenc több írásában tette. Walhallának nevezni sem helyes, amint erre is van példa, hiszen Feszli ugyanebben a pályázatban (a műleírás tanúsága szerint) a Kerepesi temetőt kívánja azzá tenni, midőn majd a temetőben a közönséges temetés megszűnik.

25. Ezt a Katalógus, 1984. adataira támaszkodva először VADAS F.: Nemzeti pantheon és ezredéves emlékmű. In: Sub Minervae nationis praesidio. Bp. 1989. 163.

26. Katalógus, 1984. 94-95.

27. Katalógus, 1984. 95-97.

28. GALLUS: Die Elementarschule in Zweierzengasse. „Budapester Bauzeitung und Wohnungs-Anzeiger” III. (1874. szept. 27.) 39. sz. 261.; GERLEY SZEVE: Harminc esztendő (1874-1904). A budapesti VI. ker. Szív-utcai községi elemi népiskola története. Bp. 1904.

29. Pályázati hirdetés. „Pesti Napló” 21. (1870. ápr. 9.) 81. sz. reggeli kiadás. [3.]

30. Batthyány-emlék. „Pesti Napló” 21. (1870. júl. 13.) 157. sz. reggeli kiadás. [3.] – L.H-i. [Hevesi Lajos]: Die Konkurrenz für das Batthyány-Denkmal. PL. XVII. (1870. aug. 3.) Nr. 178. Beilage. [1.]

31. A Batthyány-emlékre beérkezett pályamunkák... „Pesti Napló” 21. (1870. aug. 4.) 179. sz. reggeli kiadás. [1.] – Feszli László második díjának kifizetéséről: FL: IV.1409/6. Polgármesteri elnöki üo., 1919/86. cs. Paginálatlan számadás-füzet, melyben ez a tétel 1870. nov. 1-én szerepel a „kiadások” rovatban. (E forrásra Gábor Eszter hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet mondok.)

32. Kausser Lipót (1818-1877) tíz évig a Kausser-Feszli-Gerster társulás tagja volt (1845-1854).

33. Katalógus, 1984. 38.

34. Budapesti Országos Általános Kiállítás. A képzőművészeti csoport képes tárgymutatója. 1885. Bp. 1885. 54. (245. tétel).

35. A. HELL: Zum Franz Deák-Denkmal. „Bauzeitung für Ungarn” V. (1876. szept. 10.) Nr. 37. 281.

36. Bemerkungen über das mit dem Motto „Apotheosis” bezeichnete Konkurrenz-Projekt für das Franz Deák-Mausoleum. „Bauzeitung für Ungarn” V. (1876. szept. 17.) Nr. 36. 290-291.

37. A Deák-síremlék pályázatról. „Fővárosi Lapok” XIII. (1876. szept. 20.) 215. sz. 1010.; A. HELL: Die zweiundvierzig Konkurrenz-Entwürfe für das Franz Deák-Denkmal. „Bauzeitung für Ungarn” V. (1876. szept. 24.) Nr. 39. 297-298.

38. A Deák-síremlékek ügyében ... „Fővárosi Lapok” XIII. (1876. szept. 30.) 224. sz. 1053. – A zsűri (Pulszky Ferenc, Friedrich Schmidt, Steindl Imre, Weber Antal, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Ráth György, Keleti Gusztáv) döntése után J.P. monogrammal (valószínűleg Pasteiner Gyulától) igen részletes, szakszerű bírálat jelent meg, mely e tervről igen elismerően nyilatkozott. J. P.: Deák's Grabmonument. PL. XXIII. (1876. okt. 3.) Nr. 244. Beilage. [1.]

39. A. B.: Die Architektur auf der Pariser Weltausstellung. „Bauzeitung für Ungarn” VII. (1878. aug. 18.) Nr. 34. 237. E forrás szűkszavú („J. Kausser & Feszli”) közlése nyomán a centenáris Feszli-kiállítás katalógusában tévesen azt állítottam, hogy Feszli Frigyes volt Kausser József társa. Katalógus, 1984. 112. – A párizsi világkiállításon való szereplés még egyszer szóba kerül, ugyanilyen szűkszavúan: W. Z.: Ein fremdes Urtheil über unsere architektonische Werke auf der Pariser Weltausstellung 1878. „Bauzeitung für Ungarn” VIII. (1879. máj. 4.) Nr. 19. 151.

40. A 34. jegyzetben i. m. 54. (146-249. tétel). Csupán innen tudjuk, hogy a pályamű (legalább) négy lapból állott: alaprajz, metszet, homlokzat, távlati kép. Csak az utóbbi kettőről maradt fenn egykorú fotó! – Megjegyzendő, hogy az 1885-ös kiállítási katalógus Feszli László nevének említése nélkül Kausser József műveként említi e terveket.

41. FL: IV. 1303.f. Pesti tanácsí iratok V.182/1856. pp. 1965-1967. (az eredeti levél). – ...Professor Karl Rahl... PL.XI. (1864. szept. 15.) Nr. 210. [3.] (a levél publikálása). – YBL, 1938. 98-100. (a levél közlése magyar fordításban).

42. MNG Grafikai Osztálya: 1900-303. Itsz. Mérete: 387x760 mm. Képét a megvalósult (s a második világháborúban elpusztult), nagyméretű secco színes képével együtt, egymás mellett közli SZABÓ J.: A XIX. század festészete Magyarországon. Bp. 1985. 243.

43. Természetesen lehetséges, hogy ez a fotó azonos a Rahl-nak elküldött (és általa esetleg viszküldött) fotóval, de ennek feltételezése nem indokolt. Biztosra vehetjük ugyanis, hogy az elkészült felvételtől több kópia is készült.

44. A jelenetek: 7. Árgirus és a magányos óriás a boszorkányokkal. 8. Árgirus és a három bolondd tett óriás. 9. Árgirus megív a Tündérország bejáratát őrző sárkánnyal. 10. Az ellenséges varázslónő mély álmot bocsát Árgirusra, melyből Tündér Ilona hasztalanul próbálja felébreszteni. 11. A szárnyas páripa megjelenése megmenti Árgiust a kétségbeesett öngyilkosságtól. – A teljes ciklus legrészletesebb leírása YBL, 1938. 105-106. Kévébész részletes, de kritikai észrevételekkel ellátott ismertetést adott Henszlmann Imre, melyet németül és magyarul is megjelentetett. E.H-n.: Die Wandbilder des neuen Redouten-Gebäudes in Pesth. „Zeitschrift für bildene Kunst” I. (1866) 205-211.; HENSZLMANN I.: A pestvárosi vígadó (Redoute-épület). In: Az országos Magyar Képzőművészeti Társulat Évkönyve. 1865-1866. Pest, 1867. 96-131. Mindkettőt újra közli: HENSZLMANN I.: Válogatott képzőművészeti írások. Bp. 1990. 241-262. és 415-420.

45. Árgirus elbűsűzik szüleitől (28. tétel): 3548. Itsz., Árgirus és a magányos óriás (29. tétel): 3553. Itsz., Árgirus és a három óriás (30. tétel): 3550. Itsz., Árgirus és Tündér Ilona lakodalmá (31.

tétel): 3554. ltsz.

46. SZVOBODA DOMÁNSZKY G.: A budapesti falképfestészet vázlatos áttekintése (1863-1903). M.É. XXXV. (1986) 3-4. sz. 137-139. (6, 8, 9. — A Feszli-hagyatékban levők közül a két leghosszabbat megörökítő kép (28. és 31. tétel) két-két felvétellel készült, s a kópiákat egymás mellé ragasztották.

47. YBL, 1938. 474-476.

48. HENSZLMANN 44. jegyzetben i.m. (1990) 254. — Henszlmann itt hét, már elkészült kép kartonjának Bécsbe küldéséről beszél. Másik írásában (415) — ellentmondóan — a falképek (összes) kartonjairól mondja ugyanezt, de itt is még hátralevő befejezésről van szó. Ebből az következik, hogy cikkét, mely 1867-ben, ill. 1866-ban jelent meg, jóval 1866 novembere előtt írta, mert akkor már valamennyi kép elkészült (YBL, 1938. 475.).

49. NAGY I.: Magyarország családai... Pest, 1858. 69.

50. KAUSER J.: A magyar építőművészeti stílus eszméje. — Visszaemlékezések Feszli Frigyesre... „Pesti Hírlap” XXXVII. (1915. márc. 7.) 66. sz. 34-36.: „Ott Kőbányán fogadta néhány, de igaz jó barátait, Than Mór, Lotz Károly, Weber Antal, Wagner Sándor, Donáth szobrászt, stb-it, ...”

51. A képes családfákról. a Jessze fája-kompozícióról részletesen: GALAVICS G.: Barokk családfák és genealógiák. In: Főúri ősgalériák, családi arcképek. [Kiállítási katalógus] Bp. 1988. 22-25. Ebben szó van (24. old.) egy Erdődy családfáról is, mely a vöröskői várban van. A XVIII. századi olajképek azonban semmilyen köze sincs az itt ismertettett képes családfához. — Itt köszönöm meg Galavics Géának az ikonográfiai kérdésekben nyújtott segítségét.

52. KESERÜ K.: Orlai Petrics Soma (1822-1880). Bp. 1984. 81. (Kat. 152/a.). — A kép további tárgyalása u.itt: 37-38. 73. (63-66. jegyzet), Kat. 152/b.

53. Orlay hagyatékát... „Vasárnapi Újság” XXVII. (1880. aug. 1.) 31. sz. 521. — A kép a Jókai hagyatéki leletárban nem szerepel (Keserü Katalin szíves közlése).

54. UJHÁZI FERENC: Az Orlay család. „Pesti Napló” 64. (1913. febr. 2.) 29. sz. 33-34. A képet Orlai legnagyobb méretű festményeként említi, de közel 50 év távlatából a méretekre feltehetően csak nagyjából emlékszik. Az arány sem helytálló (1:2,5) a megmaradt fényképek és a mű-

zeumi jegyzék adataival (kb. 1:1,15) szemben. Csak a nagyságrendet fogadhatjuk el.

55. KELETI G.: Alkalmi kiállításunk. (A képzőművészeti társulat csarnokában.) „Fővárosi Lapok” IV. (1867. jún. 17.) 139. sz. 554-556.

56. KESERÜ K. 52. jegyzetben i. m.: 80. katalógus ábra.

57. Katalógus, 1984. 8, 9, 126-146.

58. A magyar akadémia palotájának terveiről. „Magyar Sajtó” VII. (1861. jún. 5.) 128. sz. 536.

59. -y-r.: Salamon kibékülése Sz. Lászlóval. Székesfehérvárott, sz. István sirjánál. (Képpel.) In: Emich Gusztáv nagy Képes Naptára 1863-dik évre. Pest, 1862. 107-109.

60. Két egymást követő kiállításon szerepelt. A pesti műegylet által 1859. május 9-től június 13-ig kiállított művek lajstroma. (VII. évf., 72. kiállítás). Pest, 1859.: 30. tétel, 1300 forintot áron; A pesti műegylet által 1859. évi június 21-től július 13-ig kiállított művek lajstroma. (VII. évf., 73. kiállítás). Pest, 1859.: 30. tétel, ár ugyanaz.

61. Az előző jegyzetben szereplő, 72. kiállítás lajstromában. — A pesti műegylet évkönyve 1859-re. Pest, 1860. 2, 4.

62. „Divatcsarnok” 1860. szept. 4. 36. sz. 288.: a képek, tárgyak Testory Váci utcai boltjában vannak kiállítva.; Tagesneuigkeiten. PL. VII. (1860. szept. 15.) Nr. 112. 3.

63. Salamon és László királyok kibékülése szent István sirjánál. (Kép Klimkovicstól). „Képes Újság” I. (1859. júl. 24.) 1. sz. 4, 6-7. (kép). A litográfia Haske és Társa műintézetében készült. Önálló lapként is forgalomba került, magyar és német felirattal, sarga és világoskék tónusalánnyal. MNM TKCs: 5713. ltsz. Ez utóbbi szerepel GERSZI T.: A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Bp. 1960. 151. 28. tétel, tévesen Klimkovics Bélának tulajdonítva (a mutatóban).

64. A fametszet Rusz Károly műintézetéből került ki, és az 59. jegyzetben idézett Emich féle naptárban jelent meg 1862-ben, a 107. old. előtt, paginátlanul. Egy példány (csak a lapból): MNM TKCs: 10.663. ltsz.

65. Feszli Frigyes hagyatékából került 1987-ben a Történelmi Képcsarnokba egy kis ceruzarajz (kalapos, szakállas, pipázó arckép), „Klimkovics, 1878” aláírással, MNM TKCs: 87.76. ltsz. Bár egy hiteles arckép (festmény, fotó) alapján megállapítható, hogy Klimkovics Ferencről vagy Béláról (1833-1885) van-e szó, de addig is — az archiv fotóval kapcsolatban itt elmondottak alapján — Klimkovics Ferenc személye valószínűsíthető.

Dénes Komárik: Fotodokumente aus dem Nachlass von Frigyes und László Feszli

Das Fotografieren diente bekanntlich schier von Anfang an auch der bildenden Kunst — hauptsächlich der Malerei — als nützliches Instrument, das vor allem bei der Modelleinstellung eine Hilfe bedeutete. Auch der Kunstgeschichtsschreibung war und ist das Fotografieren, und zwar durch Abbildung und Festhalten der fertigen Arbeiten (Kunstwerke, Baupläne), stets von Nutzen.

In der Studie werden 34 Archivfotos behandelt, die im Nachlaß von Frigyes Feszli (1821-1884), einem der bedeutendsten Architekten der ungarischen Romantik, sowie von seinem Neffen, László Feszli (1849-1914), dem Architekten und Realschullehrer für Zeichenunterricht, erhalten sind. Die 110-130 Jahre alten Fotos wurden verständlicherweise überwiegend von Bauplänen gemacht. Es gibt aber unter ihnen auch Landschaftsaufnahmen, die man zu der Ausarbeitung der architektonischen Entwürfen brauchte und dann auch verwendete, sowie auch Fotos, die von Zeichnungen und Bildern der Bekannten und Freunde von Frigyes Feszli gemacht wurden. Die Fotos sind zum Großteil Unikata, die einen einmaligen dokumentarischen Wert besitzen.

EGRY JÓZSEF LEVELEI SZÜCS JÓZSEFHEZ (1945-1950) (Közli: Láncz Sándor)

Egry József életének utolsó, 1945 utáni éveiről viszonylag kevés az adatunk. Tudjuk, hogy ebben az időben nem igen mozdult ki Badacsonyból, csak levelekkel érintkezett barátaival, ismerőseivel. Korábban csak a Bernáth Auréllal folytatott levelezése állt rendelkezésemre ebből az időből. Most előkerült 51 levél és levelezőlap, amelyet Szücs Józsefhez intézett. Ezekből válogattam.

Szücs József (1902-1983) tisztviselő volt; második felesége Glücks Ferencnének, az ismert gyűjtő feleségének a húga volt. Így került kapcsolatba a művészekkel, szerette meg alkotásaikat és kezdett el a negyvenes évek során maga is képeket gyűjteni. Legsorosabb kapcsolata valószínűleg Farkas Istvánnal volt – Egryvel is az ő révén ismerkedett meg. Gyűjteményében zömmel Farkas István, Nagy István, Egry, Rudnay, Barcsay képek voltak. Egryvel 1945 után úgy került kapcsolatba – mint ez az alább közölt levélből kitetszik – hogy képet akart venni tőle. Ezt Egry visszautasította. Majd amikor Szücs József nem sokkal később vett egy Egry képet, megírta Egrynek. Így indult el a levelezésük, mely hamarosan sűrű levélváltássá fokozódott. Az első levelezőlap 1945 július 29-ről, az utolsó 1950 március 21-ről kelt; korántsem egyenletes sűrűséggel váltottak levelet, a legtöbb az 1946 eleji időből származik.

Ezt az írások jellege is indokolja: túlnyomó többségük kérés és nyugtázás. Hol élelmet, hol éppen Egryné részére harisnyát, cénát, Egrynek levélpapírt, tintát, máskor meg éppen pénzt kérnek tőle. Bernáth Auréltől ugyanis, akinél Egrynek pénze maradt s azt időben dollárra váltotta át, hogy el ne érték-telenedjen, Szücs vette át a pesti ügyintézés gondjait. Sajnos, Szücs József levelei nem maradtak fenn, de Egry írásából arra lehet következtetni, hogy ezekben főleg tudósítások vannak arról, mit intézett el a megbízásokból, mit és mikor küldött. 1945-46-ban még a vonat sem igen járt, így Egry egyetlen kapcsolata a világgal – rádiójukon kívül – a posta volt.

A levelek megerősítik azt, amit korábban is tudtunk: sokat nélkülöztek ezekben az években, nagyon sokat fáztak, s ilyen körülmények közepette Egry már nem igen dolgozott – vagy ahogy ő fogalmaz: nem volt képes a munkái körül tevékenykedni, nem tudott a munkáival foglalkozni. Legnagyobb gondjuk az volt, hogy meglegyen a mindennapijuk, hogy télen tüzelőt tudjanak venni – s még a megszavazott könnyítés is, amikor is néhányad magával az V. fizetési osztályba sorolták – ez viszonylag jó besorolás volt a hivatali „szamárlétrán” –, nehézkiesen, csak hosszas várakozás után érkezett meg. Sok gondot okozott nekik a rettenetesen rohanó infláció: e miatt egy ízben, mikor nem volt elegendő pénzük odahaza és így nem tudták kifizetni a villanyszámát, napokra kikapcsolták a villanyukat. Külön aggodalom volt, hogy 1946 elején a szovjet katonaság ki akarta igényelni a lakószobájukat – ezt aztán nagy nehezen, pesti barátai segítségével sikerült megakadályozni. Hogy ebben az ügyben mennyi volt a helyi emberek irigysége és basáskodása és mennyi a szovjet katonák része, ma már kideríthetetlen: az azonban biztos, hogy sikerült igen rossz napokat okozni vele Egryéknek. Mikor lezárult az ügy, így vonja le Egry a tanulságot. „... sikerült az emberi önzésnek és ronsáságnak minden vonatkozásában teljes valóságában megnyilatkoznia.”

A levelekben több ízben esik szó különböző szeretetcsomagokról: külföldi segítség-szervezetek abban az időben több alkalommal juttattak el ilyen csomagokat Magyarországra (gyógyszert, kávé, teát, cigarettát, csokoládét tartalmaztak többnyire). Szétosztásukat a művészek szervezetei (Szabad Szervezet, Művészeti Tanács) és a hivatalos segítség-szervezetek (Vöröskereszt, Nemzeti Segély) végezték.

A leveleket az eredeti helyesírással közöljük.

Kedves Barátom,

szíves soraira válaszolva, köszönöm figyelmét. A képvásárlás szándékával kapcsolatban, sajnos, a legtöbb kész képem Pesten elpusztult¹ és itt kevés van. Mindenesetre ahogy egy kicsit nyugodtabb körülmények lesznek, értesíteni fogom óhajára nézve. Az említett Szinnyi kiállítására adott képem ellen nincs semmi kifogásom. Szegény Petrovics haláláról bizony mi is szomoruan értesültünk és nagyon sajnál-

juk őt. Most csak ennyit hirtelenében... Ismételten köszönve szíves figyelmét, kívánok mindenkiben jókat.

Öszinte tisztelő hive
Egry József
Badacsony 945 VII.29

Kedves Barátom,
nagyon köszönöm szíves figyelmét a kitüntetéssel kapcsolatban². Különbösen erre vonatkozólag már a Kultuszból is értesítettek. Sajnos, engem jelenleg az élelmezés körüli hiányok és miegyebek mindennél jobban foglalkoztatnak és más értékeesebb emberi dolgokra alig hagynak egy kis örömet. Örülök, hogy az említett képeimmel gyűjteményét bővíthette és örömeire szolgálhatnak. (Miféle képek? Kitől szerezte?) Egyebekben a feleségem érdeklődik, hogy kaphatna-e Ön révén 2 pár meleg és 2 pár rendes harisnyát (a feleségem 36-os cipőt hord). Ismételten köszönve minden szíves figyelmét és kíván minden jókat

Öszinte tisztelő hive
Egry József
Badacsony 945 XI.9

Kedves Barátom,
a küldött 2 doboz cigarettát és paprikát köszönettel megkaptuk. Nagyon örülök különösen a cigarettának, ami sajnos annyira ízlik, hogy hamarosan el fog fogyni. Kérni fogom, hogy alkalmilag ismét legyen szíves küldeni. Bernáth írja, hogy ezentul a többi dolgokat is amiket eddig ő intézett, Ön lesz szíves pártfogásába venni a nála levő pénzemmél együtt, aminek igen örülök mert így sokkal egyszerűbb és könnyebb az Ön részére is. (.....) Barcsay írja, hogy több szép képpel gazdagodott gyűjteménye, különösen tetszik neki az Ön által is említett önarcképem. Magunkról még csak annyit, hogy nehezen várjuk a tavaszt és a békésebb napokat. Ismételten igen köszönjük minden szívesességét és kívánunk jó egészséget és minden jókat. Kézcsókom jelentve vagyok

őszinte tisztelő hive
Egry József
Badacsony 946 I.23

K.Barátom, hálás lennék, ha egy pár levélpapírt, kovertát is szíves lenne küldeni és 1-2 író tollat.

Kedves Barátom,
egy fiatal r.tanár festő barátunk³ e hó 10-12 táján engedelmével fel fogja Önt keresni, aki megígérte, ha az ünnepekre hazajön a szüleihez ide Kisörsre, lehozna nekem is valami csomagfélélt. Nagyon kérem, ha lehetne addigra egy kis zsirt v. étolajt szereznie (.....) cigarettám is elfogyott. A hangulatom kegyetlen rossz, alig tudok írni. Ama bizonyos csomag még most sem érkezett meg. Már kezd reménytelen lenni... Utálatos, lelketlen emberiség és megbízhatatlanság lépten-nyomon. Most csak ennyit k. Barátom. Ismételten köszönve minden szívesességét, fáradozását és kézcsókom jelentve, kívánjuk a legjobbakat.

Öszinte tisztelő hive Egry József
946.III.2.

Kedves Barátom
nagyon köszönöm a Szalay Z. által küldött dolgokat, aminek igen-igen örültünk. A levelében jelzetteket megértettem. Feleségem külön köszöni az utólag küldött magokat is. Sajnálom, hogy az említett Szépművészeti m.vásárlási szándékukkal kapcsolatban nincs sok kilátás, hogy valaki egyúttal lehozza a Pesten levő élelmünket. Mert őszintén szólva jelenleg nem a vásárlásuk lett volna a fontos, hanem az élelem. A képeimtől a mai pengőért nem igen óhajtok megválni. Kevés képem van és ameddig birom tartogatom őket. (.....) (Barcsay levelét eddig még nem kaptam meg).

Köszönöm ismételten minden szívesességét és kézcsókom jelentve kívánjuk a legjobbakat

őszinte hive
Egry József
Badacsony 946 IV.22

Kedves jó Barátom,
ismét pénzért kell Önhöz fordulnom.

(.....)

Bocsásson meg, hogy most is csak így röviden a legszárazabb formában írok.

Nagyon ideges napjaink vannak az ujabban érkezett megszállók, lakás igénylés s többel kapcsolatban.

Munkáimmal sem tudok ilyen körülmények közt foglalkozni.

Nem tudom, kihez forduljak mint művészember védelemért?

Ui. egy szobánk van és egy műtermem. A szobánkból ki akarnak tenni ... most megpróbálunk valamelyik hatóság parancsnoksághoz fordulni védelemért. Nagyon megvisel bennünket az ilyen idegölös állapot az amugy is nehéz életünk közepett és nem a legjobb egészségem mellett. Csodálom, hogy a (kiolvashatatlan) ilyenekre nem terjed ki a figyelem. A szovjet védi a művészeit. Nagyon-nagyon idegesítő valami. Alig tudok írni. A szegény feleségem is kétségbe van esve.

Köszönve ismételten minden szívességét és kézcsókom jelentve maradtam

őszinte tisztelő hive

Egry József

Badacsony 946 IV.30

(....)

Kedves jó Barátom,

a küldött csomagot mint a pénzt szíves soraival együtt hálás köszönettel vettük.

Nagyon köszönöm az itteni lakás ügyünkkel kapcsolatos szíves figyelmét is. Csorbának⁴ is köszönöm az erre vonatkozó fáradozását. Hál Isten, egyelőre sikerült megszabadulnunk ettől a kellemetlenségtől. Nagyon idegremenő az ilyen embertelen hatalmi terror. Végre is, még a suszternek is jár a műhelye mellett egy lakószoba.

Annyi bizonyos, sikerült az emberi önzésnek és rondaságnak minden vonatkozásban teljes valójában megnyilatkozni. (...)

A Forbáth féle cigaretta cserének igen örülök. Azonban nem tudom, milyen arányban történjék ez a csere? Vagyis, hogy Forbáth mennyit gondol a 3 akvarellért adni? Na de a fontos, hogy szívnivalóm legyen, a többbit majd csak elintézzük valahogy. Egy kicsit nehezíti az ügyet, hogy az említett stockholmi barátjának mielőbb el akarja küldeni. Őszintén szólva postán még mindig nem igen merek képet küldeni. Mindenesetre kérem Önt, hogy addig is amíg ez a csere tisztázódik, legyen szíves egy kis szívnivalót küldeni. Szó mi szó, én Önben bízom a legjobban. Most is, hogy szívom a cigarettát, bizonyos hálával gondolok Önre. A határtalan idegességem is alább hagy ha van cigarettám, a munkáimmal is csak cigaretta mellett tudok foglalkozni. (...) A tintának is örülünk. Végre, hosszú hónapok után újra a töltőtollammal írhatok, amit eddig elrejtettem egy-két életemmel összenőtt aprósággal együtt.

Más egyebekben engedje meg, hogy itt mellékelve a svájci szeretetsomaggal kapcsolatos értesítést Önre bizzam azzal a kéréssel, hogy legyen szíves nevemben átvenni és elküldeni. Nagyon hálás leszek ezért a szíves fáradozásáért is. Nagyon izgatottan várjuk ezeket a részünkre csodaszámba menő csomagokat.

Most pedig még annyit, hogy ne tegyen magának szemrehányást távirati stilusáért. Végre is nem kívánhatok ezer gondja-baja, fáradozása mellett, nem tudom miféle szépirodalmi, esztétikai micsodákat.

Mondhatom, az Ön távirati stilusában is több lényegyet kapok mint sok másától. Amiért ismételten csak hálás lehetek Önnek.

Ebben az őszinte baráti jó érzésben bucsuzva kívánunk minden jót, jó egészséget, nagyságos asszonynak kézcsókom jelentve

Egry József

Badacsony 946 V.19.

Kedves Barátom,

(.....)

Borzasztó, hogy itt az égvilágon semmit sem lehet pénzért beszerezni. A pénzem itt hever értéktelenül. Még szerencse, hogy adót, patikát, postát, villanyszámlát lehet pénzzel fizetni.

Szomorú, hogy itt az öreg Bulea ölen még egy korty borhoz sem juthat az ember pénzért. Közellátás nincs. Csak legfeljebb annyiban, hogy 1-2 hónapban egyszer adnak 1-2 kgr. lisztet és 1 skatula gyufát. Kérem legyen oly jó és küldjön 1-2 skatula gyufát is. Nagyon hálás leszek. Más egyebekben ebben a ne-

héz világban a kis kertünkben volt némi reményünk. Azonban a nagy szárazság folytán ez sem sok jóval biztat már. A krumpli, ami a legfontosabb lett volna életünkhöz, kiszáradt több egyebekkel együtt. Na de nem részletezem ezeket az unalmas, száraz életformákat tovább.

Még egyszer hálásan köszönjük a küldött csomagok körüli minden szíves fáradozását, figyelmét és bocsásson meg az ideges nyugtalanságomért.

Kézcsókom és sok szíves üdvözlötünkkel

Öszinte hive

Egry József

Badacsony 946 VI.9.

Még valamit k.jó Barátom,

Kérem, ha Barcsayval összejön, legyen szíves megkérdezni tőle, hogy az Erdélyi festékkereskedő üzlete most hol van. Ui. szeretnék egy két dolog anyag irányában érdeklődni nála.

Egyben kérem szíves üdvözlötünk tolmácsolását is Barcsaynak.

Kedves jó Barátom,

(.....)

Most lehetőleg addig nem is kérek Öntől pénzt, amíg ezek a zilált pénzügyek tartanak. Valahogy csak megleszünk pénz nélkül. Most kivéve a krumplit, van egy kis élelmünk. Van cigaretta és így a munkáim körül is több kedvvel tevékenykedem. Mint hallom, a napokban itt is elő lehet 25 dr. cigarettára fizetni (100 ezer ap.⁵) Egy ösmerősüinktől Füredről fát és egyet mást kapunk a napokban, ami szintén megnyugtató. Szóval, majd csak átvirgódunk valahogy ezeken a kritikus időkön. Ha villanyunk és rádióunk volna, a hangulatunk igazán tűrhető lenne, mert mint említettem talán, miután a váratlanul jött fantasztikus összegű villanyszámlát nem tudtam rögtön kifizetni, kikapcsolták a villanyt. Hiába próbáltam mindent... Nem lehet velük még érintkezésbe jönni sem. Tapolcán van az üzem vezetőség vonat összeköttetés nincs. Postán sem lehet...nincs rendes módozatuk. Csupa nemtörődomség, figyelmetlenség. Nem tudom, miféle emberek irányíthatják ezt a reakciónevelő formákat, ügyeket? Hogyan vegyen részt az ember a szerencsétlen országunk fölépítésében, ha így gátolják és ugyszólván a szerszámot ütik ki az ember kezéből? És nem tudom, meddig fogunk szenvedni az ilyen nemtörődomségek miatt.

Más egyebekben sajnálattal vesszük soraiból, hogy a sok munka, fáradozásuk mellett alig jutnak egy kis pihenés és más emberibbekhez – még szerencse, hogy szép helyen laknak és munka után jó levegőn szép képeik jó könyveik társaságában lehetnek. Ez is nagy dolog ma. Barcsay emliti levelében, hogy összejönnek és örül, hogy a maguk fajta ideális lelkű emberekkel találkozhat. Az említett Ernst kiállítása⁶ úgy látom nem a legnívósabb. Nem tudom, az ott levő képem mi és kitől szerezheték. Félek, hogy valami gyöngye dolgomat szedik elő innen-onnan. Vagy valami hamisítványt, mert mint értesülök, ilyen is több van forgalomban ismét.

Szeretném tudni, hogy az Ernstben van-e még Szilárd Vilmos?⁷

Ui. tartozom neki 2 akvarell félével és furdal a lelkiismeret, hogy eddig nem volt alkalmam eljuttatni hozzá. Várom az alkalmat, hogy a posta szállítás körültekintően javuljanak. Vagy esetleg talán magam kerülhetek föl pár napra és, és ... Most egyelőre teljesen a várakozás pontjára kell helyezkednünk minden tekintetben.

Ismételten igen hálásan köszönjük minden szíves fáradozását és kézcsókom jelentésével kívánjuk a legegjobbkat

Öszinte tisztelő hive

Egry József

Badacsony 946 VII.

Kedves jó Barátom,

nagyon szépen köszönöm úgy a gratulációt mint már egy két dologra vonatkozó szíves figyelmét⁸. Anynyi bizonyos, hogy az a bizonyos V. fizet. oszt. életjáradék ebben a mai bizonytalan lét nemlét közt nagy megnyugvásunkra szolgálhat. Örömmel veszem soraiból, hogy gyűjteménye egy pár szép Márfy képpel bővült. Különben mostanában több érdekesnek látszó kiállításról értesítenek (Régi Műcsamok, Ernst mu. Európai Iskola) és másutt rendezett és rendezendőkről. Sajnálom, hogy nem láthatom ezeket. Az említett szappant, cukorral együtt igen várjuk. Kmetty János írja, hogy K.művészek Szövetsége⁹ bizonyos mennyiségű lisztet, sőt utalt ki részünkre amit alkalom adtán le fognak küldeni. Nagyon örülünk neki.

Más egyebekben nincs különösebb mivel terhelném. Reméljük, maguk jól vannak és mielőbb újabb, jó híreket kaphatunk.

Még egyszer köszönök minden figyelmet és kézsókom jelentésével kívánjuk a legjobbakat

Őszinte hive

Egry József

Badacsony 946 XI.

(.....)

Kedves jó Barátom

(....)

Egyebekben életünkben nincs sok változás. Minden a régi örömtelen. A kegyetlen télből nem tudunk kijutni. Nagyon sokat szenvedtünk, szenvedünk különösen a hideg miatt. A tüzelő megfizethetetlen. Még mindig körül vagyunk véve hóval-jéggel, vízzel. Az utak járhatatlanok. Az egészségem sem kifogástalan. Az életjáradék folyósításával biztatnak. Biztatnak, hogy e vagy a jövő hónapban elintéződik. Reméljük a legjobbat. Reméljük, hogy talán az időjárás lesz könyörületesebb hozzánk és megenyhül és a munkáimmal is foglalkozhatom. Szóval egyelőre csak a jó remények tartják bennünk a lelket. Reméljük, maguk jól vannak és részük van sok szép emberiekben a művészetek s kultúra terén.

Gyűjteménye is bizonyára bővült.

Még egyszer igen köszönöm szíveségét. Kézsókom és a legjobbakat kívánva

Őszinte tisztelő hive

Egry József

947 III.8.

Csorbát, Barcsayt üdvözlöm.

Kedves Barátom,

a napokban volt nálunk Barcsay és sokat beszéltünk magukról is. Örömmel hallottuk tőle, hogy milyen szép a képgyűjteménye és hogy mennyi szeretet, istápolást szentel a művészetek irányába. Egy szóval a legjobbakat hallhattuk minden vonatkozásban magukról most is. Sajnos, annál több nem örvendetest több másokról: megalkuvókról, nivótlanokról akik a komoly törekvőket lépten-nyomon gátolják és, és... Az mindenesetre megnyugtató, hogy általában a helyzet javult, amit hál Isten mi is érezhetünk ma már és lehet remény a legjobbakra.

Nincs kizárva, miután most már az utazási lehetőségek is kedvezők, e hónap vége felé én is fölnézek pár napra Pestre és akkor élőszóval jobban eldiskurálhatunk sok mindenről.¹⁰

(.....)

Minden szíveségét előre is igen köszönve és akadékoskodásomért bocsánatot kérve kívánunk mindannyioknak jókat. Kézsókjaimmal és a legszívesebb üdvözetünkkel

Őszinte tisztelő hive

Egry József

Badacsony 947 V.4.

Kedves Barátom,¹¹

nagyon köszönöm szíves soraid, válaszod. Örülünk, hogy ez elmúlt idő alatt amióta közvetlen híreket nem kaptuk, ha történt is némi változás élethez körül, ez a változás nem a rosszabbakra enged következtetni és jól vagytok. Azt bizony sajnáljuk, hogy mikor itt voltatok a Balaton mellett nem néztetek át hozzánk.

Juliska azt mondja, talán mikor itt voltatok, bizonyos körülmények miatt – mit magatok is láthattatok – nem fogadhattunk abban a kelemes formában mint szeretettünk volna s ezért nem igen vágytatok hozzánk ismét. Nem tudom, Lehet. Ha pedig így van, annál inkább örültünk volna, ha eljöttetek volna és pótolhattunk volna valamit az elmulasztottakból. Különben Barcsay, aki régebben irt, ő említett egyet-mást veletek kapcsolatban. Persze, csak jókat. Örülünk, hogy Barcsay eredményesen munkálkodott a nyáron. Irigylem. Én, sajnos, igen-igen keveset dolgozhattam a szünet nélküli látogatók miatt. Nagyon sok fiatal művész, kik itt dolgoztak a környéken, keresett föl szintén. S bár fárasztottak, mert, sajnos, az egészségem sem kifogástalan, azért készséggel próbáltam szegények törekvéséhez hozzájárulni.

Bizony nem könnyű a mai fiataloknak sem ebben az össze-vissza irányított tömegizlést kielégíteni követelő micsodákban...

(....)

Ismételten előre is köszönöm minden szives figyelmeket, fáradozásokat és kézcsókjaim jelentve kívánjuk mindannyiunktak a lehető legjobbakat.

Sok öleléssel
Egry József
Badacsony 949 X.25.

Kedves Jóska,

nagyon szépen köszönöm szives megemlékezésed és kívánságokat. Mi is kívánunk Neked minden jókat jó egészséget és örömteljes sok sok évet.

Más egyekben várjuk az alkalmat, hogy személyesen is találkozunk és elbeszélgetünk Veletek. Talán a nyár folyamán lerándultok és viszontláthatunk itt Badacsonyan Benneteket. Örömlénk neki igazán.

Köszönve még egyszer szives figyelmet és kézcsókjaim jelentve

öllelek sokszor
Egry József
Badacsony 950 III.21.

JEGYZETEK

A levelek Deák Dénes tulajdonában vannak. Ez úton is köszönöm szívességét.

1. Az elpusztult festmények jegyzékét l. Egry Józsefről írt monográfiám 52. jegyzetében.

2. Egryt 1945 őszén az állami nagy aranyéremmel tüntették ki.

3. Szalay Zoltán festőművész.

4. Dr. Csorba János jogász, 1945 február-májusig Budapest polgármestere, majd a Közigazgatási bíróság elnöke, országgyűlési képviselő. 1945-ben a Budapesti Nemzeti Bizottság tagja.

5. ap.-adópengő. A rohanó inflációban gyorsan milliárdokra növekvő számok kezelhetetlen voltát kívánták az emberek számára csökkenteni. Ezért vezették be 1945 végén az adópengőt. Ennek értéke ugyanúgy esett, mint a pengőé, így naponta tették közzé (az egyre növekvő) szorzószámot.

6. Valószínűleg az Ernst múzeumban, amit akkor „Almásy, Grünberger, Réthi, Rutz és Szilárd Mű és Régiségkereskedelmi Vállalatának” hívtak,

május végén rendezett aukcióról van szó. Ezen Egrynek két rajza és egy festménye szerepelt, valamennyi a tízes évekből.

7. 1927-től a Műgyűjtő szerkesztője, majd az Ernst múzeumot működtető műkereskedők egyike, később a Művészeti Alap igazgatója.

8. 1946 őszén szavazták meg Egrynek, több más művésszel együtt az V. fizetési osztálynak megfelelő segélyt. Ez akkor 542 Ft volt (de előfordult, hogy csak 460 Ft-ot kapott). Az összeget 1947-ben 1000 Ft-ra emelték. Folyósítása azonban, mint ez a levelekből is kitűnik, elhúzódott: első ízben 1947 február végén kapták kézhez.

9. Helyesen: vagy a Művészeti Tanács vagy a Képzőművészek Szabad Szervezete.

10. Sokszor írt arról, hogy szeretne Pestre menni: végül is a háború után egyetlen egyszer, 1948 júliusában utazott a fővárosba.

11. Közben Szücs József feleségével együtt meglátogatta Egryéket Badacsonyan. Ekkor barátkoztak össze, s váltották át Egry a tegezésre.

Die Briefe von József Egry an József Szücs (1945-1950) (Herausgegeben von Sándor Lánosz)

József Egry (1883-1951) ist einer der bedeutendsten ungarischen Maler der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen. Nach einem kurz währenden Hochschulstudium und nach mehreren ausländischen Studienreisen kam er im Jahre 1916 als verwundeter Soldat in die Balatongegend, wo er dann heiratete und sich niederließ. Er lebte zunächst in Keszthely, später in Badacsony. An dem See, wo er die Lichtwirkungen malte, entfaltete sich seine pantheistische Kunst, in der der zentrale Gedanke das Wohl und Wehe des Menschen ist.

Auch den Krieg hat er mit seiner Frau dort, am Balaton durchgemacht. Die jetzt veröffentlichten Briefe, die er zwischen 1945 und 1950 an József Szücs, den Budapester Beamten und Kunstsammler, schrieb, handeln von den Entbehrungen und Nöten der Nachkriegsjahre. Von Kälte, Hunger und Alltagsorgen geplagt konnte er nicht arbeiten. Obwohl ihn die neuen Führer des neuen Staates merhmals durch die Verleihung hoher Auszeichnungen ehrten, konnte er darüber die Kleinlichkeiten und Schikanen, die ihn mutlos machten, nicht vergessen.

Die Tatsache, daß József Egry in dieser Zeit keine bedeutenden Werke mehr schuf, war uns bereits bekannt, nun werden auch die Hintergründe dafür durch diese Briefe erhellt.

AZ ARS HUNGARICA ÖSSZESÍTETT MUTATÓJA 1985-1990

XIII. évf. (1985) – XVIII. évf. (1990)

(Összeállította: Bardoly István)

Az összesített tartalomjegyzék folytatása az 1986-ban az Ars Hungaricában megjelent, az 1973-1984 közötti időszak publikációit feldolgozó jegyzéknek. A feldolgozás módja változatlan, annak kifejtését lásd ott. (Ars Hungarica, XIV. évf. 2. sz. 1986. 245. p.)

I. TANULMÁNYOK

- ÁGH AJKELIN Lajos ld. T. 30.
- ARADI Nóra
1. Műfaj és jelentés. 1985. 23-29. G.
  2. Sírbeszéd Feuerné Tóth Rózsa ravatalánál. 1986. 9-10. G.
  3. Egy Munkácsy- és egy Csók-festmény előképe. 1986. 177-182. (ill.) F.
- Aradi Nóra ld. még T. 54/14.
4. Az Ars Hungarica összesített tartalomjegyzéke: 1. évf. 1973 – 12. évf. 1984. [összeáll. Bardoly István] 1986. 245-279.
  5. Avantgarde – hagyomány – nemzettudat: Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Művészettörténeti Tanszék és az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport 1986. november 3-5-én, Visegrádon tartott tudományos tanácskozás anyaga. 1988. 3-87. G.
    1. Németh Lajos: Bevezető. 3.
    2. Marosi Ernő: Visegrád a nemzeti tudatban: Művészettörténeti adalékok. 5-10. (ill.)
    3. Mándy Stefánia: Jegyzetek a Vajda Lajos-monográfia műhelymunkájából és az arcábrázolás problémájához. 11-14.
    4. György Péter: Sorozat és montázshasználat. 15-20. (ill.)
    5. Pataki Gábor: 1937: Vajda konstruktív szürrealizmusának átalakulása. 21-26. (ill.)
    6. Takács József: Az Újhold és a progresszív művészet. 27-28.
    7. Ráth Zsolt: Kmetty János helye a magyar korai konstruktív törekvések között. 29-31.
    8. Nagy Ildikó: Avantgarde és nemzeti hagyományok a magyar szobrászatban. 33-42.
    9. Keserü Katalin: Avantgardizmus és a primitív/népi művészet tradíciója. 43-53. (ill.)
    10. Hegyi Lóránd: Élmény és fikció. 55-63.
    11. Beke László: Avantgarde hagyomány. 65-69.
    12. Szabadi Judit: Avantgarde és hagyomány összefüggése az ún. Iparterv-generáció festészetében. 71-77.
    13. Ruzsa György: Az orosz avantgarde és az ikonfestészet. 79-82.
    14. Németh Lajos: Avantgarde és hagyomány. 83-87.
- H.BALÁZS Éva
6. Ki volt Rotenstein?: Egy forrás azonosítása. 1987. 133-138. G.
- BALOGH András ld. T. 30.
- BALOGH Jolán
7. Velencei hatások Erdély művészetében. + Függelék: a mezőörményesi fejedelmi kastély [történeti adatok]. 1986. 81-96. (ill.) G.
- Balogh Jolán ld. még T. 86.
- BARDOLY István ld. T. 4., 20.
- BECK Judit ld. T. 30.
- BECK Ö. Fülöp
8. Beck Ö. Fülöp feljegyzései 1944 novemberéből. [sajtó alá rend. és bev. Kontha Sándor] 1986. 219-226.

- BEKE László
9. Az emlékezés szerepe a műalkotások interpretációjában : Emlékfoszlányok. 1985. 123-127. G.
10. Berczeller Rudolf szobrászata. 1985. 205-212. (ill.) G.
Beke László ld. még T. 5/11., 40/11.
BEÖTHYÉ KOZOCSA Ildikó ld. T. 52/15.
- BERNÁTH Mária
11. Rippl-Rónai József és Huszár Vilmos kapcsolatáról. 1986. 201-206. (ill.) E.
BIBÓ István ld. T. 54/6.
Bodor Imre ld. R. 11.
BOGYAY Tamás
12. A bántornyai falképek donátorairól. 1986. 147-158. (ill.) G.
BOLMÁNYI Ferenc ld. T. 30.
BOROSS Klára ld. T. 52/12.
BORSOS Miklós ld. T. 30.
BRASNYÓ István ld. T. 13. .
CSAPODI Csaba ld. T. 52/1.
DÁVID Ferenc ld. R. 14., 15.
DAVIDOV, Dinko
13. A magyarországi szerb festészet. [ford. Brasnyó István] 1988. 89-117. (ill.)
DEIM Pál ld. T. 30.
DÉRY Attila ld. R. 17.
DÉSI HUBER István ld. T. 42.
DÉTSZY Mihály
14. Adalékok Perényi Péter sátozpataki várépítkezésének és mestereinek kérdéséhez. 1987. 123-132. G.
DILLY, Heinrich ld. T. 40/2.
DOBSZAY László ld. T. 52/8.
DURAY Tibor ld. T. 30.
ENTZ Géza
15. A restaurálás első nyomai a középkori Magyarországon. 1987. 119-121. G.
Entz Géza ld. még R. 9.
FARBAKY Péter
16. A budai középkori királyi palota díszudvara. 1988. 141-171. (ill.) G.
Farbaky Péter ld. még T. 19., 20.
FEKETE NAGY Béla
17. Dokumentumok Fekete Nagy Béla hagyatékából. [sajtó alá rend. és bev. Pataki Gábor, György Péter] 1985. 213-232. (ill.) G.
FERENCZY Béni
18. Bécs. [sajtó alá rend. és bev. Kontha Sándor] 1989. 203-211. G.
FEUERNE TÓTH Rózsa
19. A budai királyi palota 1478-1500 között épült reneszánsz homlokzatai: Egy eszmei rekonstrukció variációs lehetőségei. [Sajtó alá rend., az új rekonstrukciókat és a jegyzeteket készítette Farbaky Péter] 1986. 17-50. (ill.) G.
20. Feuerné Tóth Rózsa munkásságának bibliográfiája. [összeáll. Farbaky Péter, Bardoly István] 1986. 11-15.
Feuerné Tóth Rózsa ld. még T. 2., 56.
J.FODOR Adrienne ld. T. 52/11.
FRIED István
21. Kazinczy és a képzőművészetek. 1986. 165-176. G.

22. Képzőművészeti látás és kultúra Magyarországon a 19. század elején : Szempontok a képzőművészeti gondolkodás magyar történetéhez. 1989. 147-156. G.
FÜLEMILE Ágnes
23. Viseletábrázolások a 16-17. századi grafikában. 1989. 115-132. (ill.) G.
FÜLEP Katalin ld. T. 25.
FÜLEP Lajos
24. Célszerűség és művészet az építészetben [a II. rész töredékei] [sajtó alá rend. és az utószót írta Tímár Árpád] 1985. 129-143. G.
25. Fülep Lajos ismeretlen kéziratai. [Az arckép, A műterem, Művésznyomor] [Sajtó alá rend. és bev. Fülep Katalin] 1986. 207-217.
26. Bevezető [az Ars Hungarica Fülep Lajos emlékének szentelt számához] 1985. 3. G.
27. Fülep Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából megjelent írások bibliográfiája. [összeáll. Tímár Árpád] 1987. 263-266. G.
- GÁBOR Eszter
28. Ízlésváltás a századfordulón : Átépitések az Andrássy úti villanegyedben. 1989. 169-178. (ill.) G.
GADÁNYI Éva ld. T. 30.
GADÁNYI Jenő
29. Gadányi Jenő naplójából. [sajtó alá rend. és bev. Láncz Sándor] 1987. 235-251. G.
30. Kortársai Gadányi Jenőről : [Lossonczy Tamás, Borsos Miklós, Duray Tibor, Szalatnyay József, Vaszkó Erzsébet, Ágh Ajkelin Lajos, Balogh András, Schéner Mihály, Bolmányi Ferenc, Beck Judit, Gráber Margit, Miháltz Pál, Szántó Piroska, Martyn Ferenc, Deim Pál, Gadányi Éva, Gadányi Nóra] [sajtó alá rend. és bev. Heitler László] 1987. 253-261. G.
GADÁNYI Nóra ld. T. 30.
- GALAVICS Géza
31. A művészettörténeti interpretáció lehetőségei : A pozsonyi vár korabarokk uralkodósorozata. 1985. 53-68. (ill.) G.
- GELLÉR Katalin
32. C. G. Jung mélylélektani módszerének jelentkezése a művészettörténetírásban. 1985. 97-104. G.
33. A Gödöllői Műhely emlékei Párizsban, Belmonte Leo. 1987. 165-170. (ill.) F.
34. Japanizmus a magyar festészetben és grafikában. 1989. 179-190. (ill.) G.
Geller Katalin ld. még T. 54/15. R. 2.
- GENTHON István
35. Genthon István topográfiai levelezése. [közli és bev. Kerny Terézia] 1989. 277-292. (ill.) G.
- GRÁBER Margit ld. T. 30.
- GYÖRGY Péter ld. T. 5/4., 17.
- HAJNÓCZI Gábor
36. Giovanantonio Rusconi Della architettura című műve az Országos Széchényi Könyvtárban. 1986. 125-134. (ill.) G.
HAJÓS Géza ld. T. 40/3.
HÁRS Éva ld. T. 54/12.
HAULISCH Lenke ld. T. 69.
- HEGYI Lóránd
37. Az interpretáció és a műalkotás-tipológia néhány kérdése a 20. századi művészetben. 1985. 105-122. G.
Hegyí Lóránd ld. még T. 5/10. R. 4., 21., 27., 31., 40.
HEITLER László ld. T. 30.
- HENSZLMANN Imre
38. Adalékok Henszlmann Imre életrajzához. [közli és bev. Tímár Árpád] 1989. 133-141. (ill.) G.
39. Henszlmann Imre irodalmi munkássága [bibliográfia] Összeáll. Tímár Árpád. 1989. 143-164.

40. Henszlmann Imre halálának 100. évfordulója alkalmából tartott tudományos tanácskozás anyaga, amelyet a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat és az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport rendezett az Osztrák Kulturális Intézet támogatásával, 1988. október 28-án. 1989. 3-131. G.H.
1. Zádor Anna: Megemlékezés Henszlmann Imréről : Elnöki megnyitó. 4-6.
  2. Dilly, Heinrich: Geschichte der Kunstgeschichte – Wozu? 7-14.
  3. Hajós, Géza: Der Weg der Wiener Schule zu einer „modernen Theorie“ der Denkmalpflege im 19. Jahrhundert. 15-25.
  4. Marosi Ernő: Henszlmann, avagy a művészettörténész helye a magyar társadalomban. 27-37.
  5. Tímár Árpád: A Henszlmann-kutatás története. 39-45.
  6. Széles Klára: Henszlmann Imre a művészet fejlődésének törvényeiről. 47-56.
  7. Komárik Dénes: Henszlmann Imre „emigrációja”. 57-64.
  8. Sisa József: Henszlmann Imre részvétele a Lille-i székesegyház és a konstantinápolyi emléktemplom tervpályázatán. + Függelék: Henszlmann Imre: Notre-Dame-de-la-Treille : Mémoire sur le projet. Reims, 1856. 64-106. (ill.)
  9. Kemény Mária: Henszlmann Imre szerepe az akadémia palotájának építésében. 107-111. (ill.)
  10. Horler Miklós: Henszlmann Imre műemlékvédelmi elvei. 113-121.
  11. Kőhegyi Mihály: Henszlmann Imre és a lébenyi templom első restaurálása. 123-128.
  12. Beke László: Henszlmann és a fényképezés. 129-131.
- G. HIDVÉGI Violetta
41. Adalékok Pán József életéhez és működéséhez. 1987. 194-228. (ill.) G.
- HINCZ Gyula
42. Hincz Gyula tanulmánya, Dési Huber István megjegyzéseivel. [sajtó alá rend. és bev. Tímár Árpád] 1985. 233-235. G.
- HOLL Béla ld. T. 52/5.
- HONTI Nándor
43. Két művészlevél Amerikából : Honti Nándor és Schönbauer Henrik levele Beck Ö. Fülöphöz. [sajtó alá rend. és bev. Kontha Sándor] 1987. 229-233. (ill.) G.
- HORLER Miklós
44. A buda-nyéki villa épületei. 1986. 51-80. (ill.) G.
- Horler Miklós ld. még T. 40/9.
- KELÉNYI György
45. A 17. századi művészet néhány interpretációs problémája. 1985. 69-76. (ill.) G.
- Kelényi György ld. még R. 33., 42.
- KELLER Anna
46. A Jánosréti mester és köre a művészettörténeti irodalomban. 1989. 187-200. (ill.) G.
- KEMÉNY Mária ld. T. 40/8.
- KERNY Terézia ld. T. 35., 63. R. 5., 6., 7., 8., 10., 16., 18., 20., 22., 24., 30., 32., 36., 37., 38., 39., 43.
- KESERÜ Katalin
47. Képlátás, képértelmezés a 19. század közepén Magyarországon Ormós Zsigmond munkássága tükrében. 1985. 76-84. G.
- Keserü Katalin ld. még T. 5/9., 54/9.
- KMETTY János
48. Kmetty János művészetpedagógiai feljegyzései II. : Az Új Akadémia I. Főiskolai oktatás naplója II. [sajtó alá rend. és bev. Ráth Zsolt] 1985. 237-242. G.
49. Kmetty János művészetpedagógiai feljegyzései III. : Az Új Akadémia I. Főiskolai oktatás naplója III. [sajtó alá rend. és bev. Ráth Zsolt] 1986. 227-233. G.
- KOMÁRIK Dénes ld. T. 40/6., 54/5.
- KONTHA Sándor
50. A Horthy-korszak építészetéről az elvek és tények tükrében. 1985. 199-203. (ill.) G.
- Kontha Sándor ld. még T. 8., 18., 43.

- KOPPÁNY Tibor
51. Egy ismeretlen kastélytervjazs a 17. század elejéről. 1989. 229-234. (ill.) G.
Sz. KORONKAY Éva ld. T. 12.
KOVÁCS Lászlóné ld. T. 58.
KOVALOVSKY Márta ld. T. 54/10.
KÖHEGYI Mihály ld. T. 40/10.
KÖRMENDY Kinga ld. T. 52/9., 52/17.
52. Középkori kódexeink feltárása és megóvása: A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat és az MTA Középkori Munkabizottsága 1987. november 5-én tartott tudományos tanácskozásának anyaga. 1989. 3-90. G.
1. Csapodi Csaba: Az 1526 előtt Magyarországon használt kódexekre és nyomtatott könyvekre vonatkozó adatok gyűjtése. 3-4.
  2. Szelestei N. László: Magyarországi egyházi könyvtárakban őrzött kódexek. 5-9.
  3. Török József: A mise-oratók összehasonlító vizsgálatának tanulságai. 11-14.
  4. Veszprémy László: Szentkultusz korai liturgikus kódexeinkben. 15-22.
  5. Holl Béla: A domonkosok magyarországi sequentia-költészetéről. 23-28.
  6. Sarbak Gábor: Írástörténeti szempontok a proveniencia meghatározásánál: Vázlat és program. 29-32.
  7. Szendrei Janka: A hangjegyzírás szerepe a kódexek provenienciájának kutatásában. 33-36.
  8. Dobszay László: A Breviarium Strigoniense jellegzetes pontjai. 37-40.
  9. Körmendy Kinga: Középkori esztergomi könyvgyűjtemények. 41-46.
  10. Madas Edit: Adalékok a Központi Szeminárium Pozsonyból származó kódextöredékeinek provenienciájához. 47-50.
  11. J. Fodor Adrienne: A nagyszombati jezsuiták könyveiről lefejtett kódextöredékek. 51-56.
  12. Sz. Koronkay Éva—Boross Klára: Kötés kutatás Magyarországon — proveniencia és kötés kapcsolatának tanulságai az Egyetemi Könyvtárban. 57-61. (ill.)
  13. Rozsondai Marianne: Magyarországi gótikus és reneszánsz bőrkötések: Vázlat, a feladatok kijelölése. 63-67. (ill.)
  14. Wehli Tünde: Kódex kutatás és művészettörténet. 69-73. (ill.)
  15. Beöthy né Kozocsa Ildikó: Történeti könyvkötések és illuminált kódexek restaurálása Magyarországon. 75-82. (ill.)
  16. Szalai Veronika: Kódextöredékek restaurálása. 83-86. (ill.)
  17. Körkérdés: a proveniencia és possessor fogalma a kodikológiában: [Vizkelety András, Madas Edit, Sarbak Gábor, Veszprémy László, Szelestei N. László, Körmendy Kinga, Rozsondai Marianne, Wehli Tünde válaszai] 87-90. és 1989. [165.]
- Sz. KÜRTHY Katalin ld. T. 71.
- LÁNCZ Sándor ld. T. 29.
- LENGYEL László ld. R. 12.
- LICHTENSTEIN József
53. Lichtenstein József 1848-as javaslata egyházművészeti emlékeink állapotának megőrzéséről. [sajtó alá rend. és bev. Valkó Arisztid] 1988. 189-200. (ill.) G.
- LUKÁCSY Sándor ld. T. 54/13.
- MADAS Edit ld. T. 52/10., 52/17.
54. A magyar romantika szellemi arca: Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport és a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1986. május 6-án tartott tudományos tanácskozásának anyaga. 1987. 3-108. (ill.) G.
1. Zádor Anna bevezető szavai. 3-5.
  2. Németh Lajos: A romantika, mint a stíluspluralizmus nyitánya. 7-14.
  3. Szabad György: A szubjektív hang a reformkor politikai életében. 15-19.
  4. Szegedi-Maszák Mihály: A magyar irodalmi romantika sajátosságai. 21-29.
  5. Komárik Dénes: A romantika építészetének problémája Magyarországon. 31-36.
  6. Bibó István: A klasszicizmus—romantika vita a magyar művészettörténetben. 37-41.
  7. Sisa József: A romantikus és historizáló építészet néhány problémája. 43-47.
  8. Sinkó Katalin: Ideálkép, portré, életkép: Műfaji összefüggések a romantikus képzőművészetben. 49-58. (ill.)
  9. Keserű Katalin: A Petőfi-arckép változásai: Adalékok romantikus művészetünk korszakolásához. 59-64. (ill.)

10. Kovalovszky Márta: A romantika a magyar szobrászatban: miért igen, miért nem? 65-69.
11. Szabolcsi Hedvig: Van-e a magyar iparművészetnek romantikus korszaka? 71-80.
12. Hárs Éva: Romantikus és historizáló elemek a Zsolnay kerámiában. 81-84. (ill.)
13. Lukácsy Sándor: Nemzeti romantika, avagy a megtervezett irodalom. 85-89.
14. Aradi Nóra: A romantika és a nemzeti művészetek. 91-96.
15. Gellér Katalin: Romantikus elemek a századforduló magyar festészetében és grafikájában. 97-106. (ill.)
16. Zárszó. 107-108.

MÁNDY Stefánia ld. T. 5/3.

MAROSI Ernő

55. Az interpretáció problémái a középkori művészet történetében : Fogalmi apparátus és kvalitások. 1985. 31-52. G.
56. Feuerné Tóth Rózsa 1928-1985. 1986. 3-7. G.
57. Nemzeti elemek a régi magyar művészetben : a középkor. 1989. 175-186. G.
58. In memoriam Kovács Lászlóné Etelka 1920-1989. 1989. 233.

Marosi Ernő ld. még T. 5/2., 40/4. R. 3., 23.

MARTYN Ferenc ld. T. 30.

MEDVECZKY József

59. „Der Welt Lauf” – egy 1543-ból származó lőcsei falfestmény és nürnbergi előképe. 1988. 181-187. (ill.) G.

MEZEI Ottó

60. Csontváry a „Panaszfal Jeruzsálemben” c. festményének eszmétörténeti háttére és a belső kép problémája. 1986. 183-199. G.

MIHÁLTZ Pál ld. T. 30.

MIKÓ Árpád

61. Jagelló-kori reneszánsz sírköveinkről. 1986. 97-113. (ill.) G.
62. Ippolito d'Este esztergomi érseki udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon, 1487-1497: Három példa. 1988. 133-142. (ill.) G.

Mikó Árpád ld. még R. 1.

MYSKOVSZKY Viktor

63. Myskovszky Viktor „Magyarország renaissnce stílusú műemlékei” című rajzalbumáról. [a dokumentumokat közli és bev. Kerny Terézia, Zakariás János] 1989. 263-175. (ill.) G.

NAGY Ildikó

64. Huszár Imre art deco szobrászata. 1987. 171-180. (ill.) E.
65. Hagyomány és megújulás : A magyar szobrászat fordulata az 1960-as években. 1989. 241-261. (ill.) G.

Nagy Ildikó ld. még T. 5/8.

S. NAGY Katalin ld. T. 67.

NÉMETH Lajos

66. A műinterpretáció kérdéseiről. 1985. 5-22. G.
- Németh Lajos ld. még T. 5/1., 5/14., 52/2. R. 34.

ORSZÁG Lili

67. Dokumentumok Ország Lili életéről, munkásságáról. [közli és bev. S. Nagy Katalin] 1989. 213-222. (ill.) G.

PÁLOSI Judit

68. Ferenczy Noémi művészi és tanári munkásságának eseménytörténete. 1985. 181-198. G.

PAP Gyula

69. Dokumentumok Pap Gyula és Johannes Itten levelezéséből. [sajtó alá rend. és bev. Haulisch Lenke] 1988. 202-211. (ill.) G.

PATAKI Gábor ld. T. 5/5., 17.

PRÉKOPA Ágnes ld. R. 29.

70. RABINOVSKY Máriusz
Pályakezddés – elméleti alapvetéssel: Rabinovszky Máriusz ifjúkori tanulmánya. [sajtó alá rend. és bev. Timár Árpád] 1988. 213-221. G.
71. Rabinovszky Máriusz levelei Senyei Oláh Istvánnak. [sajtó alá rend. és bev. Sz. Kürti Katalin] 1988. 223-231. (ill.) G.
RÁTH Zsolt ld. T. 5/7., 48., 49.
ROZSONDAI Marianne ld. T. 52/13., 52/17.
RUZSA György ld. T. 5/13. R. 35.
SARBAK Gábor ld. T. 52/6., 52/17.
SÁRMÁNY Ilona
72. Hevesi Lajos tárcái a magyar festészetről az 1888-1896 közötti időszakban. 1989. 235-239. G.
SCHÉNER Mihály ld. T. 30.
SCHÖNBAUER Henrik ld. T. 43.
SIMON Zsuzsa
73. Forma és jelentés : Bak Imre festészetének húsz éve. 1987. 181-191. (ill.) G.
SINKÓ Katalin ld. T. 54/8.
SISA József
74. Steindl Imre néhány korai munkája. 1987. 153-164. (ill.) E.
75. A pesti Aldunator (a későbbi Duna-korzó) egykori épületegyüttese. 1989. 157-167. (ill.) G.
Sisa József ld. még T. 40/7., 54/7. R. 13., 44.
STURCZ János
76. A műinterpretáció kérdése a századelő magyar művészet-tudományában. 1985. 85-96. G.
SŰMEGI György ld. R. 25.
SZABAD György ld. T. 54/3.
SZABADI Judit ld. T. 5/12.
SZABÓ László
77. A művészeti oktatás kérdése Magyarországon 1790-1846 között. 1989. 133-145. G.
SZABÓ Lilla
78. A pozsonyi Szent Márton templom építéstörténetének kérdései. 1985. 147-160. (ill.) G.
SZABÓ Péter
79. A fegyverzet szerepe a főúri gyászszertartásokon. 1986. 115-124. (ill.) G.
SZABOLCSI Hedvig ld. T. 54/11.
SZALAI Veronika ld. T. 52/16.
SZALATNYAY József ld. T. 30.
SZÁNTÓ Piroska ld. T. 30.
SZEGEDI MASZÁK Mihály ld. T. 54/4.
SZELESTEI N. László ld. T. 52/2., 52/17.
SZENDREI Janka ld. T. 52/7.
SZMODISNÉ ESZLÁRY Éva
80. Utolsó ítélet ábrázolások a magyarországi későgótikus falfestészetben. 1989. 201-205. (ill.) G.
SZURCSIKNÉ MOLNÁR Erika
81. A Könyves Kálmán Múintézet tevékenységének története. 1985. 161-180. (ill.) G.
TAKÁCS Imre
82. Esztergomi síremléktöredékek a 13. századból. 1988. 121-132. (ill.) G.
TAKÁCS József ld. T. 5/6.
TÍMÁR Árpád ld. T. 24., 27., 38., 39., 40/5., 42., 70.
TÓTH Sándor
83. Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. 1989. 207-228. (ill.) G.

- TÖRÖK József ld. T. 52/3.
 VALKÓ Arisztid ld. T. 53.
 VASZKÓ Erzsébet ld. T. 30.
 VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes
 84. Melegh Gábor rejtőzködő Schubert portréja. 1987. 139-152. (ill.) G.
 VÉGH János
 85. Pál mesterről és a lőcsei főoltárról. 1988. 173-180. G.
 86. Balogh Jolán 1900-1988. + Balogh Jolán 1975-óta megjelent írásai, sajtó alatt lévő művei és a róla szóló írások [bibliográfia] 1989. 169-173. G.
 Végh János ld. még R. 45., 46.
 87. VESZPRÉMY László: Egy Árpád-kori ferences kézirat Assisiben. 1989. 91-96. (ill.) G.
 Veszprémy László ld. még T. 52/4., 52/17.
 VÍZKELETY András
 88. Az „Istambuli antifonále”. 1989. 99-101. G. Vízkelety András ld. még T. 52/17.
 WEHLI Tünde
 89. „Margareta Ungarie” ábrázolása egy regensburgi kódexben. 1986. 159-163. (ill.) G.
 90. Az „Istambuli antifonále” iniciáléi. 1989. 103-110. (ill.) G.
 Wehli Tünde ld. még T. 52/14., 52/17. R. 19., 26., 41.
 ZÁDOR Anna ld. T. 54/1.
 ZAKARIÁS János ld. T. 63.
 ZSÁMBÉKY Mónika
 91. Románkori kőfaragványok a volt pornóapáti ciszterci apátságából. 1987. 111-117. (ill.) G.
 92. Három németújvári (Güssing) kastély műkincsállománya. [közli és bev. Zsámbéky Mónika] 1989. 191-201. (ill.) G.

II. RECENZÍÓK

1. Aggházy, Mária: Leonardo's Equestrian Statuette. Bp., 1989. (Mikó Árpád) 1989. 296-297.
2. Bakonyi Tibor: Magyar Ede. Bp., 1989. (Gellér Katalin) 1989. 299.
3. Bakoš, Jan: Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku : Explikácia na gotickom nástennom maliarstve. Bratislava, 1984. (Marosi Ernő) 1986. 135-140.
4. Bán András: Kéri Ádám. Bp., 1984. (H. L. – Hegyi Lóránd) 1989. 232.
5. Barabás Miklós akvarelljei : Magyar Nemzeti Galéria [katalógus] Összeáll. Szvoboda D. Gabriella. Bp., 1985. (Kerny Terézia) 1986. 237-238.
6. Benkő Elek – Ughy István: Székelykeresztúri kályhacsempék : 15-17. század. Bukarest, 1984. (Kerny Terézia) 1985. 250.
7. Csapodi Csaba: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek, Bp., 1984. (Kerny Terézia) 1986. 141-142.
8. Cséfalvai Pál: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár. Bp., 1984. (Kerny Terézia) 1985. 249-250.
9. Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981. (Entz Géza) 1988. 234-236.
10. Cs.Dobrovits Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon : Az uradalmak építészete. Bp., 1983. (Kerny Terézia) 1985. 251-252.
11. Entz Géza: A Mátyás templom és a Halászbástya. Bp., 1986. (Bodor Imre) 1986. 235.
12. Az európai iparművészet stíluskorszakai : Reneszánsz és manierizmus : Iparművészeti Múzeum [katalógus] Szerk. Péter Márta. 1-2. köt. Bp., 1988. (Lengyel László) 1989. 228-230.
13. Feszli Frigyes 1821-1884 : BTM [katalógus] Összeáll. Komárik Dénes. Bp., 1984. (Sisa József) 1987. 270.

14. Galavics Géza: „Kössünk kardot az pogány ellen...” : Török háborúk és képzőművészet. Bp., 1986. (Dávid Ferenc) 1988. 237-238.
15. Genée, Pierre: Wiener Synagogen 1825-1938. Wien, 1987. (D. F. – Dávid Ferenc) 1988. 239.
Glatz Ferenc ld. 28.
Gretzmacher, Julius ld. 45.
16. Gulyás Éva: Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai : Adatok a Vendel-kultusz magyarországi kutatásához. Szolnok, 1986. (Kerny Terézia) 1987. 268-269. (ill.)
Horányi Özséb ld. 31.
17. Horler Miklós: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Bp., 1987. (Déry Attila) 1989. 227-228.
Horler Miklós ld. 23.
18. Ila Bálint: Gömör megye I. A megye története 1773-ig. Bp., 1976. (Kerny Terézia) 1985. 246.
19. Jakó Zsigmond – Manolescu, Radu: A latin írás története. Bp., 1987. (WT – Wehli Tünde) 1988. 233.
Kardos József ld. 38.
20. Keserü Katalin: Orlai Petrics Soma 1822-1880. Bp., 1984. (Kerny Terézia) 1985. 252.
Komárik Dénes ld. 13.
Kontha Sándor ld. 25.
Kovács Ákos ld. 32.
21. Krunák Emese. Bálványos Huba. Bp., 1984. (H. L. – Hegyi Lóránd) 1987. 270-271.
22. Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között : visszaemlékezések 1920-1940. Bp., 1984. (Kerny Terézia) 1986. 239.
23. Magyar műemlékvédelem : Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve, IX. Szerk. Horler Miklós. Bp., 1984. (Marosi Ernő) 1985. 243-245.
24. Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján, 1984. (Kerny Terézia) 1986. 140-141.
25. A magyarországi művészet története 7. köt. : Magyar művészet 1919-1945. Szerk. Kontha Sándor. 1-2. köt. (Sümei György) 1986. 240-243.
26. Makk, Ferenc: The Árpáds and the Comneni. Bp., 1989. (Wehli Tünde) 1989. 294-295.
Manolescu, Radu ld. 19.
Marosi Ernő ld. 46.
27. L. Menyhért László: Szandai Sándor. Bp., 1983. (H. L. – Hegyi Lóránd) 1987. 270-271.
28. „Mert az Isten hagyta...” : Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Bp., 1986. (Kerny Terézia) 1987. 267-268.
29. Missale : Az OSZK Cod. lat. 221. jelzetű úti misekönyve. Hasonmás kiadás. A kísérőtanulmányt írta Soltész Zoltánné. Bp., 1989. (Prékopa Ágnes) 1989. 297.
30. Módy György: A Szent András templom és a Verestorony kutatása 1980-ban : Debrecen 1290-1390 között. Debrecen, 1984. (Kerny Terézia) 1985. 248-249.
31. Montázs. Összeáll. Horányi Özséb. Bp., 1977. (Hegyi Lóránd) 1985. 253-255.
32. Monumentumok az I. világháborúból. Szerk. Kovács Ákos. Bp., 1985. (Kerny Teréz) 1986. 238-239.
Péter Márta ld. 12.
33. Sisa József: Alois Pichl 1782-1856 építész Magyarországon. Bp., 1989. (Kelényi György) 1989. 298.
Soltész Zoltánné ld. 29.
34. Szabó Júlia: A XIX. század festészete Magyarországon. Bp., 1985. (N. L. – Németh Lajos) 1986. 239-240.

35. Szabó Júlia: Kazimir Malevics. Bp., 1984. (Ruzsa György) 1985. 252-253.
36. Szekeres László: Amit az idő eltemetett : Kis vajdasági régészet. Újvidék, 1981. (Kerny Terézia) 1985. 247-248.
37. Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában. Újvidék, 1983. (Kerny Terézia) 1985. 248.
38. Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József. Bp., 1988. (Kerny Terézia) 1989. 223-227.
Szvircsek Ferenc ld. 24.
39. Szvoboda D. Gabriella: Barabás Miklós 1810-1898. Bp., 1983. (Kerny Terézia) 1986. 235-236.
Szvoboda D. Gabriella ld. 5.
40. Tandori Dezső: Baranyay András. Bp., 1979. (Hegyi Lóránd) 1985. 253.
Tüskés Gábor ld. 28.
Ughy István ld. 6.
41. Vanyó László: Az ókeresztény művészet szimbólumai. Bp., 1989. (Wehli Tünde) 1989. 293-294.
42. Voit Pál: Franz Anton Pilgram 1699-1761. Bp., 1982. (Kelényi György) 1985. 250-251.
43. Wehrhafte Stadt : Das Wiener Bürgerliche Zeughaus im 15. und 16. Jahrhundert : Historisches Museum der Stadt Wien [Ausstellung-katalog] Wien, 1986. (Kerny Terézia) 1988. 236-237.
44. Zádor Anna: Az építészet múltja : Válogatott tanulmányok. Bp., 1988. (Sisa József) 1989. 230-232.
45. Zipser Kunst : Deutsche Künstler aus der Zips in aller Welt. 1. Hrsg. Julius Gretzmacher. München ; Wien, 1987. (Végh János) 1989. 299.
46. Zolnay László – Marosi Ernő: A budavári szoborlelet. Bp., 1989. (Végh János) 295-296.

A tipográfiai és műszaki szerkesztési munkákat a
LITTERA Műszaki Szolgáltatás GMK, Budapest végezte
Táskaszám: T 082/92.
Felelős vezető: Hegedűsné dr. Bártfai Judit

9220337 Akaprint Nyomdaipari Kft, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

MEGVÁSÁROLHATÓ ÉS MEGRENDELHETŐ KIADVÁNYAINK

MTA Művészettörténeti Kutató Intézet titkársága,
Budapest, Üri u. 49. 1014. Postacím: 1250 Budapest I. Pf. 27.

Ars Hungarica

(A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének közleményei 1973–)

A még megvásárolható számok:

1974. Suppl. 1.	30 Ft	1987/1.	50 Ft
1975/1.	30 Ft	1987/2.	50 Ft
1975/2.	30 Ft	1988/1.	50 Ft
1976/2.	30 Ft	1988/2.	50 Ft
1978/2.	30 Ft	1989/1.	50 Ft
1979/1.	45 Ft	1989/2.	50 Ft
1980/1.	50 Ft	1990/1.	50 Ft
1980/2.	50 Ft	1990/2.	50 Ft
1983/1.	50 Ft	1991/1.	50 Ft
1983/2.	50 Ft	1991/2.	80 Ft
1984/1.	50 Ft	1992/1.	80 Ft
1984/2.	50 Ft		
1985/1.	50 Ft		
1985/2.	50 Ft		
1986/1.	50 Ft		
1986/2.	50 Ft		

Művészettörténeti Füzetek

13/1-2. BALOGH Jolán: Varadinum: Várad vára. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 1-2. köt. 163 Ft

14. GERVERS-MOLNÁR Veronika: Sárospataki síremlékek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 71 Ft

15. Cs. DOBROVITS Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 64 Ft

19. SISA József: Alois Pichl (1782-1856) Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989. 110 Ft

Iratok a magyar képzőművészet történetéhez

1. füzet, 1945. A forrásanyagot válogatta és e füzetet szerk. Kiss Dezső. Bp., 1973. 30 Ft

Acta Cassae Parochorum

7. füzet, Erdélyi. váci és veszprémi egyházmegye 1733-1779.: művészettörténeti adatok. Az anyagot gyűjtötte: Bónisné Wallon Emma, Sprenger Mária. Bp., 1980.

Urbaria et Conscriptiones

5. füzet, 51-70 fasciculus: művészettörténeti adatok: Abos-Zsujta. Az anyagot gyűjtötte Baranyai

Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1979. 50 Ft

6. füzet, 71-100 fasciculus: művészettörténeti adatok. Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1981. 55 Ft

7. füzet (1-2.), 101-200 fasciculus: művészettörténeti adatok. Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1984. 120 Ft

8. füzet, 201-250 fasciculus: kiegészítések az 1-250. fasciculusok anyagából. Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1990. 120 Ft

Önálló kiadványok

Művészet I. Lajos király korában 1342-1382: katalógus. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Székesfehérvár, Bp., 1982. 80 Ft

Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek. (1925). Az előszót Zádor Anna, az utószót és képválogatást Rózsa György készítette. Szerk. Galavics Géza, Bp., 1983. 70 Ft

A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk.: Bodor Imre. Írta Bodor Imre, Fügedi Erik, Takács Imre. Bp., 1984. 45 Ft

Balogh Jolán: Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. szd. Szerk.: Beke László, Marosi Ernő. Bp., 1985. 116 Ft

Fülep Lajos egybegyűjtött írásk I. Cikkek, tanulmányok 1902-1908. Szerk.: Timár Árpád, Bp., 1988. 100 Ft

Rozgonyi Iván: Párbeszéd művekkel. Interjúk 1955-1981. Szerk.: Bobrovsky Ida, Bp., 1988. 135 Ft

Várad kőtöredékek, Szerk.: Kerny Terézia. Bp., 1989. 120 Ft

Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. Szerk.: Marosi Ernő. Bp., 1989. 80 Ft

Fülep Lajos levelezése I. 1904-1919. Szerk.: F. Csanak Dóra. Bp., 1990. 160 Ft

Henszlmann Imre: Válogatott képzőművészeti írásk. Szerk.: Timár Árpád. Bp., 1990. 200 Ft

ARS
HUNGARICA
1992

2

FELELŐS SZERKESZTŐ	BERNÁTH MÁRIA
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG	DÁVID FERENC GALAVICS GÉZA MAROSI ERNŐ PATAKI GÁBOR TÍMÁR ÁRPÁD
SZEMLE	WEHLI TÜNDE

ARS HUNGARICA

XX. évfolyam 2. szám

1992

A Magyar
Tudományos Akadémia
Művészettörténeti
Kutató Intézetének
Közleményei
Bulletin of the
Institute of
Art History of the
Hungarian Academy of
Sciences

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Lővei Pál: A tömött vörös mészkő — „vörös márvány” — a középkori magyarországi művészetben 3
- Hajnóczy Gábor: Bonfini Averulinus-fordítása és a budai Vitruvius-kézirat kérdése 29
- Fried István: Szontágh Gusztáv képzőművészeti élményei Itáliában 35
- Vadas Ferenc: A királypavilon 47
- Ferkai András: A társasház, mint a budapesti lakóházépítés megújításának egyik módja 61
- Koppány Tibor: Détsy Mihály 70 éves
Détsy Mihály publikációinak bibliográfiája (összeállította: Bardoly István) 77

DOKUMENTUM

- Kerny Terézia: Adalék középkori műemlékeink kutatástörténetéhez 85
- Gábor Eszter—Hidvégi Violetta: Pollack Mihály unokája: Unger Emil 89
- Szabó Júlia: Haranginé Boros Vilma 1898–1991 91
- Entz Géza: Borsos Béla 1913–1991
Borsos Béla publikációinak bibliográfiája (összeállította: Bardoly István) 95

SZEMLE 101

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA 1984

- Magyar és magyar vonatkozású publikációk
(Összeállította Timár Árpád és Bardoly István) 111

RÉSUMÉS

STUDIEN

Pál Lővei: Der dichte rote Kalkstein, – der „rote Marmor“ – in der Kunst des mittelalterlichen Ungarn	3
Gábor Hajnóczy: Bonfinis Averulinus-Übersetzung und die Frage der Budaer Vitruvius-Handschrift	29
István Fried: Gusztáv Szontághs Begegnungen mit der bildenden Kunst in Italien	36
Ferenc Vadas: Der Königspavillon der Budapester Allgemeinen Landesausstellung 1885	47
András Ferkai: Das Gesellschaftshaus als Erneuerung des Wohnhausbaus in Budapest	61
Tibor Koppány: Mihály Détshy siebzigjährig Bibliographie der Publikationen von Mihály Détshy (Zusammengestellt von István Bardoly)	77

DOKUMENTE

Beiträge zur Forschungsgeschichte der ungarischen Denkmäler der Steinschneidekunst im Mittelalter (Herausgegeben von Terézia Kerny)	85
Eszter Gábor – Violetta Hidvégi: Mihály Pollacks Enkelsohn: Emil Unger	89
Julia Szabó: <u>Vilma Harangi-Boros 1899–1991</u>	91
Géza Entz: <u>Béla Borsos 1913–1991</u> Bibliographie der Publikationen von Béla Borsos (Zusammengestellt von István Bardoly)	95

BIBLIOGRAPHIE ZUR KUNSTGESCHICHTE 1984

Ungarische und Ungarn betreffende Veröffentlichungen (Zusammengestellt von Árpád Timár und István Bardoly)	111
---	-----

Lővei Pál

A TÖMÖTT VÖRÖS MÉSzkÖ – „VÖRÖS MÁRVÁNY” – A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZETBEN*

Thuróczy János elbeszélése szerint Kis Károly székesfehérvári koronázásakor Mária királynő és anyja, Erzsébet királyné Lajos király sírkápolnájában az elhunyt uralkodó sírkövét átölve a vörös márványt könnyeik záporával árasztották el: „Dum marmoream ... regis conscipiunt figuram, ... et rubentem imbribus lachrymarum lapidem inundant.”¹ A székesfehérvári királyi bazilika Anjou-kápolnájának síremlékeihez számos faragvány kapcsolható, köztük egy uralkodói szarkofágfedlap fej- és törzstörödéke is, ez valószínűleg Nagy Lajos ábrázolása.²

Ernusz János szlavón bán halálának évében, 1476-ban kelt végrendeletében meghagyta, hogy a budai Nagyboldogasszony-templom temetőjében álló, általa alapított kápolnába temessék, és címeres síremlékét abból a márványlapból faragják ki, amely a templom temetőjében feküdt (a főúr nyilván már korábban megvásárolta és a helyszínre szállíttatta a követ): „... item lapis marmoreus qui in cimiterio iacet ...”³ A templom helyreállítása során előkerült, felirtott törödéke alapján egy szlavón bán síremlékéhez tartozó darabról joggal állítja a szakirodalom, hogy Ernusz Jánosé lehet.⁴

Perneszi Pálné Szapolyai Orsolya (+1500) sírkövén a porvai templomban a körirat „Epithaphium ad marmorem...” kifejezéssel kezdődik.⁵

Szapolyai Imre (+1487) és Szapolyai István (+1499) nádorok szarkofágjainak 1510-ből való leírásában a „marmoreis in tumulis subtili arte” jelzős szerkezet szerepel.⁶ A két síremlék fedlapja a szepeshelyi (Spisská Kapitula, CS) prépostsági templomban ma is látható.⁷

Illésházi Mátyás gyulafehérvári prépost (+1510) 1509-ben kelt végrendeletében kérte, hogy az illésházi (Eliasdice, CS) templomban temessék el, és téglából emelt sírjára márványkövet helyezzenek: „... exlateribus construere seu fundare unum sepulcrum et desuper fieri ac fabricari unum lapidem marmoreensem ...”⁸ A sírkőlap teljes épségben fennmaradt az illésházi templomban.⁹

Azonosítani lehetett Esztergomban a vár Vitéz János-féle palotájának Dunára néző, egykor konzolokon nyugodott, zárt erkélyes függőfolyosójából a nagyméretű járdalemezeket¹⁰ – megfelel ez Bonfini 15. század végi leírásának, miszerint az érsek a palota előtt vörös márványból folyosót emeltetett: „... ante triclinium e rubro marmore ambulacrum cum duplici podio et superbissimum extruxit.”¹¹ Heltai Gáspárnál ez úgy jelentkezik, hogy a főpap „egy szép kerengőt tiszta piros márvány kövekből ...” építtetett.¹²

* Az 1990. június 7-én, Visegrádon rendezett, „A mérnökgeológia a műemléki, régészeti kőanyagok kutatásában” című ülésszakon elhangzott előadás jelentősen bővített és jegyzetekkel ellátott változata. Köszönettel tartozom Marosi Ernőnek, Mikó Árpádnak és Takács Imrének, számos hasznos tanácsukért.

Rövidítések	A = Ausztria	R = Románia
	CF = Horvátország	Y = Jugoszlávia
	CS = Csehszlovákia	

A visegrádi palota Mátyás-kori állapotának leírásában Bonfini márvány kutakat („marmorei fontes”) említett¹³ (ezek között lehetett fehér márványból faragott is¹⁴, de a leletek szerint vörös márvány több is volt), Oláh Miklós pedig vörös márványból csodálatos módon elkészített kútról („... fons miro artificio ex rubro fabricatus marmore ...”) számolt be.¹⁵ A palota területén több Mátyás-kori kút töredékei is előkerültek.¹⁶

A márvány kifejezés használatára hozható példákat még lehetne folytatni; álljon itt még néhány, napjainkra nem fennmaradt emlékre vonatkozó forrásadat: V. István királyt (+1272) a Margit-legenda 1510 táján készült, magyar nyelvű másolata szerint „... az magas verevs maruan kev koporso alat ...” temették el¹⁷, Árpádházi Margit (+1271) sírjára pedig a Lombardiából származó Albert és Péter kőfaragó készített márványból sírkövet („lapides marmoreos”), amelyet a magyar nyelvű legenda egyenesen „verevs marvanbol” valónak mondott.¹⁸ Sóvágó Vince 1509. évi végrendeletében 15 font dénárt hagyott arra a célra, hogy a soproni Szent Mihály-plébániatemplomban lévő sírjára márvány síremléket („evn marbelstayn”) állítsanak.¹⁹

A geológusok szemében mindegyik fentemlített faragvány – és ez az elpusztult emlékekről is biztos állítható – anyaga a földtörténet Jura időszakában keletkezett, *törmött vörös mészkő*, vagyis nem átalakult kőzet – nem márvány.²⁰ A középkori (és lényegében ugyanígy az újkori és a mai) napi szóhasználat szerint azonban ez a jól csiszolható kőanyag márvány.²¹ Ha pedig a megbízó, a felhasználó, a források tanúsága szerint márválynak tartotta – és ez a névhasználat a jól csiszolhatóságon kívül a reprezentatív, drága anyag iránti magasabb megbízói igény tanúja is –, akkor a művészettörténész, az építészettörténész által is márválynak kell tekinteni, még ha korunk természettudománya számára ez a megnevezés pontatlan is.

A magyarországi vörös mészkőhöz igen hasonló, Salzburg környéki kőanyag az osztrák és német forrásokban – a magyarországiaknál jóval számosabb esetben – ugyancsak kizárólag márványként fordul elő. Regina Pfäffinger, a salzburgi Nonnberg bencés apácakolostor apátnője (+1516) halála előtt tíz évvel egy márványkővet vett sírjára („ain Märbelstain zw unsern grebnis”), a vörös mészkő lap ma is megvan.²² 1497-99 között a kolostortemplom ma is pompázó, késő gótikus déli kapuzatának építészeti és szobrászati díszé készült – anyaguk ugyancsak „marbelstain”, jellemző módon megkülönböztetéssel csak akkor éltek az elszámolásokban, ha a vörös márványban úsztatott fehér márványról szóltak: az „zway weisse stuckh marbelstainen” kifejezéssel szerepelt.²³ 1595-ben az ugyancsak salzburgi St. Peter kolostor vörös mészkő padlóburkoló kövei – „256 werchsueh marbelsteinen pflasterstein” – szerepelnek a számadásokban.²⁴ A német nyelvű művészettörténeti munkák is minden esetben vörös márványról írnak („Rotmarmor”)²⁵, és az anyaggal történeti szempontból foglalkozó külföldi geológusok és restaurátorok is ezt a kifejezést használják²⁶ – már csak a közérthetőség miatt is.

A Gerecse-hegység vörös mészkövet már a rómaiak ismerték, ha nagyobb távolságokra való szállításáról, jelentősebb szerepéről ekkor még nem is beszélhetünk. A lelőhely környékén – például Tokodon – már ebből a korból ismert csiszolt formában történt felhasználása is.²⁷ Többfelé, így Süttön is előkerültek vörös mészkőből faragott, római mérföldkövek.²⁸

A középkorban a vörös mészkő Esztergom vármegyéhez tartozó bányahelyeit kezdetben a király birtokolta. 1204 előtt adományozta Tardos egy részét Imre király az

esztergomi káptalannak márványfejtésre („pro extrahendis marmoribus”)²⁹, Süttőt pedig Zsigmond adta 1388-ban az esztergomi érseknek.³⁰

A geressei vörös márvány magas művészi igényű felhasználásának legkorábbi nyomai Esztergomban lelhetők fel. A Szent Adalbert-székesegyház 1196 előtt elkészült, impozáns, nyugati díszkapujának – Porta Speciosa – alaptónusát a vörös színű kő adta, ebbe, mint alapba helyezték bele a fehér és a zöldes árnyalatú, sötét színű egyéb kőfajtákat is, a színpompás márványinkrusztáció berakásos technikájának megfelelően. A székesegyház díszéhez egy berakásos márvány trónus, mintás padló, valamint inkrusztált belső falburkolat tartozott, a palotakápolna rózsaaablakainak³¹ pedig belső ívköveit és sugarasan elhelyezett oszlopocskáit faragták vörös márványból. Az ezeket készítő, technikailag igen jól felkészült és a munkák nagy mennyisége alapján kiterjedt márványfaragó műhely, amelynek a márványbányákkal mindenképpen kapcsolatban kellett állnia, eleinte a királyi munkaszervezet része volt, ám amikor 1198-ban Imre király az esztergomi palotát az esztergomi érseknek ajándékozta, legalább részben az érsekség felügyelete alá kerülhetett – az adománylevélben befejezetlenként említett palota befejezéséhez nyújtott királyi segítség jele lehetett a tardosi márványbánya 1204 előtti történt eladományozása is. A Porta Speciosa elemeinek vizsgálata egy, a kivitelezés menetében bekövetkezett tervváltozásra és egyben stílusváltásra is utal, az ezt végrehajtó, korai gótikus jellemzőket alkalmazó mester fellépése 1190 tájára tehető, a vörös márványt már kezdettől fogva felhasználó kapuépítés így az 1180-as években indulhatott. A 12. század utolsó negyedében tehát már jelentékeny bányászati tevékenységgel számolhatunk a Gerece vörös mészkő-lelőhelyein. A kapuépítést megkezdő műhely az itáliai „marmorarii”-hoz hasonlóan működő csoport lehetett, míg a tervváltoztatást végrehajtó, a ritka inkrusztált technikát alkalmazó mesterek bizánci előképeket a Rajna-Maas vidéken továbbfejlesztő, korai gótikus stílust képviseltek. Magának a vörös márványnak a „felfedezésében” feltétlenül szerepe lehetett a bizánci udvarban nevelkedett III. Béla királynak, a vörös márvány porfirhoz hasonló színe ugyanis a késő római császári hagyományokat folytató bizánci udvari reprezentáció egyik kifejezési formáját volt hivatva pótolni.³² A porfir a késő római, majd a bizánci császárok, de a bizánci udvari hagyományokat utánzó, 12. századi szicíliai normann királyok síremlékeinél is igen fontos szerepet játszott.³³ Ebben az összefüggésben említést érdemel, hogy 1527-ben a Bakócz-kápolna bíborszínű követ a történetíró Ursinus Velius „ex porphyretico lapide” kitétellel illette.³⁴

A 13. század elejéről egy esztergomi márványfaragó műhely kész és félkész termékeiből mintegy fél tucat különböző sírkő töredékei maradtak meg, ezeket a szélek lapos élszedése tagolta; az emlékek felén a gondosan csiszolt felületen párhuzamos sorokban futó, vésett, leoninusi versekből álló felirat nemcsak az elhunytá emlékeztetett, de szépen formált betűi díszítették is a kőlapokat.³⁵ Egy hasonlóan verses feliratú tábla a székesfehérvári prépostsági templomból a vörös márvány Esztergomon kívüli gyors elterjedésének is jele³⁶, sőt, egy középkori adat arról is tudósít, hogy Domonkos püspök a jóval távolabbi zágrábi székesegyházban is vörös márványlap alatt („sub lapide rubeo marmoreo”) nyugodott.³⁷ (Feltehetően Domonkos zágrábi püspök Esztergomhoz kapcsolódó művészeti igényének további jele egy stílusjegyei alapján 1200 tájára keltezhető fejezet is Zágrábban.³⁸)

1230 tájáról maradt fenn a legkorábbi, vörös márványból világiak számára készített síremlék. Az Esztergomhoz közeli Pilisszentkereszt királyi alapítású ciszterci mo-

nostorában talált, jó színvonalú, köriratos sírkő töredékein egy sodronyöltözetű, fellette porköpenyt viselő, lándzsás férfialak törzsrészlete látható. A ruházat V alakban összefutó és szétnyíló ráncainak párhuzamai az 1230 körüli északfrancia szobrászati emlékeken (Chartres, Amiens, Strasbourg, Párizs) és Villard de Honnecourt vázlatkönyvének az 1220-as évekre keltezhető rajzain tűnnek fel. A sírkő a királyi család legbelső köreihez tartozó személynek állíthatott emléket.³⁹ A 13. század későbbi időszakából, bár nem maradt fenn vörös márványból faragott sírkő, de az írásos források által ilyen anyagból faragottnak említett síremlékek mindegyike a királyi családhoz kötődött: IV. Béla király (+1270) és felesége esztergomi⁴⁰, valamint leányuk, Margit (+1271) és fiuk, V. István király (+1272) Buda-margitszigeti emlékei.⁴¹

A 13. században nem a síremlékművészet a gerecsei vörös márvány egyetlen felhasználási területe, az esztergomi építészeti anyaghasználat – ha nem is a Szent Adalbert-templombeli kiterjedt mértékben – is folytatást nyert. Esztergom-Szentkirályon egy kapuzat részeit képező, vörös és fehér márvány faragványok, valamint vörös márvány padló maradványai kerültek elő.⁴² Színes kőanyagok – köztük vörös márvány – felhasználásával díszes kapuzat épült a 13. század elején elkezdett kalocsai második székesegyházban⁴³, az 1220-30-as évekre keltezhető a pannonhalmi apátsági templom – ha átépítve is, de – fennmaradt Porta Speciosája, és egy másik, kisebb kapuja, valamint vegyes –fehér és vörös – anyaghasználatú szentélyrekesztője⁴⁴, ekkortájt faragták az óbudai királyi palota bélétes, mészkövet és vörös márványt egyaránt használó kapuzatait, és burkolták egyes részeit is vörös márvánnyal⁴⁵, részben vörös márvány oszlopokat használtak az 1210-es évek közepén a somogyvári apátság kerengőjében⁴⁶, ilyen anyagú oszlopokat alkalmaztak betétként a pápóci kápolna kapuzatán.⁴⁷ Építészeti összefüggésben képzelhetők el a faragott díszű, pilisszentkereszti márványkorongok is, talán kúthoz tartozott egy konzoltöredék ugyanott a 13. század elejéről.⁴⁸ A 13. század első harmadából valók a vértesszentkereszti kolostortemplom nyugati kapuzatának vörös márvány és fehér mészkő részletei, a déli bejárat márványküszöbe és kis féloszlopocskája, a padló vörös márvány burkolata.⁴⁹ Visegrádon, a Duna medrének kotrásakor, 1986 táján került elő egy karéjos ívvel áttört, vörös márványból faragott, növénydíszes, kisépítészeti töredék, (1. kép) amely esetleg a visegrádi Szent András-kolostorból származhat, de esztergomi eredete sem kizárt.⁵⁰ A Vésztő melletti Csoltmonostor feltárása során padlóborítás igen apróra töredezett, vörös márvány lapjai kerültek elő, a templom nyugati végénél levő omladéokban pedig vörös márvány oszlopocskák töredékeire leltek – a feltáró szerint a nyugati homlokzat egykori rózsablakának küllőihez tartozhattak.⁵¹ A pusztaszeri monostor kutatása során a 12. század végére keltezhető, vörös márvány kapuzat és padló maradványait találták meg.⁵²

A vörös márvány alkalmazásának speciálisabb területeit jelzi egy férfifejet ábrázoló, kisebb kőmozsár Esztergomból⁵³, valamint egy oroszlánfejet és két férfifejet mutató szenteltvíztartó medence Pannonnalmán.⁵⁴ (2. kép)

A vörös márvány egy további, korai felhasználási területét jelentették a föld alatti sírládák, koporsók, vagy ezek fedőlapjai; valószínűleg a kőanyag jó hasíthatósága, a helyenként csiszolt, máskor többé-kevésbé durva felületüként meghagyott lapok nyelésének egyszerű módja tehetett ezen az egyébként látványosnak igazán nem mondható területen népszerűvé, bár ezek a sírok mindig az egyházak legfontosabb temetkezési helyei közé tartoztak, így bizonyos reprezentációs megfontolások sem vethetők el. A legismertebb és viszonylag jól is datálható példa III. Béla király (+1196) és fele-

sége, Châtillon Anna királyné (+1184 k.) székesfehérvári temetkezőhelye.⁵⁵ Nem egy-
séges a szakirodalom a többek által Saul érsek (+1202) sírhelyének tartott, vörös már-
vány lapokból képzett, kalocsai koporsónak a keltezésében⁵⁶, az 1200 körülénél lényeg-
esen korábbi keltezés azonban a második székesegyház túlságosan korai építéskezde-
tének feltételezésén alapul.⁵⁷ Ilyen sírok ismertek Esztergom területén több helyen
is⁵⁸, a zsámbéki⁵⁹ és a majki premontrei templomok területén – az utóbbi helyen a
vörös márvány fedőlapú, falazott sírt II. András dénárja keltezte⁶⁰ –, valamint Vértess-
zentkereszten.⁶¹ Az ismert híradásokból nem világos, hogy sírkövek, vagy ilyen föld
alatti durva sírfedlapok kerültek-e elő Nyergesújfalu-Pusztamaróton, a középkori
Marót falu templomának maradványai között.⁶²

A vörös márvány középkori alkalmazásának első korszaka a 12. század utolsó ne-
gyedétől a 13. század 70-es éveig kísérhető nyomon a fentiek szerint. Ebben az idő-
szakban főleg idegen mesterek tevékenységével számolhatunk: az eleinte csak a stílus-
kapcsolatokból következtethető, külföldi szakembergárda a korszak végén „nevet
is kap” a Margit-síremlék készítőinek. a Lombardiából jött Albertnek és Péternek a sze-
mélyében.⁶³ Ennek a mintegy száz évnek hazai művészetében a részben vagy egészben
vörös márványból faragott emlékek a legszínvonalasabb alkotások között szerepelnek,
nem jelentéktelenek azonban mennyiségi szempontból sem, különösen, ha azt is figye-
lembe vesszük, mennyire megtizedelődhetett az emlékanyag. A megbízók oldaláról
nézve, a korszakot végigkísérik a királyi család megrendelése: az uralkodó, III. Béla
igényei játszhattak szerepet a vörös márvány „divatossá” válásában Esztergomban és
a székesfehérvári temetkezéseknél, II. András és a fiatal IV. Béla, valamint családjuk
lehettek a megrendelők a pilisszentkereszti kolostorban, királyi palota épült Óbudán,
és az uralkodói család síremlékei zárják a korszakot az 1270-es évtized elején. A királyi
kegy tette elérhetővé a vörös márványt a főpapság számára. Az esztergomi templomok
földísztése, a kalocsai érsekség, a pannonthalmi, a vértesszentkereszti, a pusztaszeri és
a somogyvári apátság építkezései, a székesfehérvári papi sírkő, Zágráb püspöki sírlap-
ja, de még a pápói kápolna is ebbe a körbe illeszthető. Némileg más a helyzet a vörös
kőlapokból álló sírládáknál, ahol már jelentősebb világi – kolostoralapító – családok,
nemzetségek is a megbízók sorába léphettek, igaz, Vértesszentkereszt, Majk és Zsám-
bék esetében a Csákok illetve az Aynaldok a 12-13. század fordulóján a királyi udvar
belső köreihez tartoztak. A vörös márvány használata tehát mindenképpen egy, az
uralkodó körüli szűk kör kiváltságának tűnik. Források hiányában természetesen el-
dönthetetlen, hogyan érvényesült ez a kiváltság: személyes királyi, majd később érseki
engedély szükségeltetett-e, vagy elegendő volt az udvar környezetéhez való tartozás,
és ezáltal a divatról, bányalehetőségekről, műhelyekről való információhoz jutás?
Olyan „szabad piacról” mindenesetre nyilván nem lehetett még szó, mint a 14. század
második felétől kezdődően, amikor a vörös márványból készült faragványok beszerzé-
se kizárólag anyagi kérdéssé vált.

A vörös márvány emlékek előfordulásának földrajzi keretei ebben az időszakban
még meglehetősen korlátozottak voltak, szinte kizárólag az Esztergom-Buda-Székes-
fehérvár-Mór négyszög területét – leghosszabb oldala kb. 65 km – foglalja magába.
Ez a királyi központok elhelyezkedésével és a bányahely közelségével egyaránt magya-
rázható.⁶⁴ A csekély számú kivétel közül Kalocsa az esztergomi érsekséggel folyama-
tosan vetélkedő másik érsekség központja volt, amelyet ráadásul a Dunán keresztül
közvetlen vízi út kötött össze a bányákkal, Pápóc a Dunán és a Rábán át ugyancsak

vízi úton volt megközelíthető (a csónakot a partról vontathatták), Pannonhalma sem fekszik igazán távol a Dunától. A messze keleten fekvő Csoltmonostorra – úgy tűnik – csak kisebb faragványokat szállítottak, ez történhetett tengelyen is, Pusztaszer emlékműanyaga egyelőre nem ismert, de végső soron a Dunán és Tiszán elérhető volt a kolostor, a távoli Zágrábot a Dunán és a Száván át könnyedén meg lehetett közelíteni. Somogyváron legalább részleges szárazföldi szállítással kell számolni.

Érdemes összevetni a fentieket a Salzburg környéki vörös márvány korai elterjedésének adataival.⁶⁵ A kőanyagnak a rómaiak által történt alkalmazását a pannóniai emlékeknél színvonalasabb munkák jelzik: a Kr. u. 2-3. századból több relieftörredék, nagyméretű oszlop, sírkő, sírurna található a salzburgi Museum Carolino Augusteum kiállításán,⁶⁶ a rómaiak által igazán kedvelt anyag azonban az untersbergi sárgás márvány (valójában ez is tömött mészkő) volt.⁶⁷

Az Adnet község határában bányászott vörös márvány középkori használatának kezdetei a 12. század végére, a 13. század elejére tehetőek. A salzburgi székesegyház középkori maradványai között talált oszlop és oszloplábazat, a salzburgi St. Peter kolostortemplom tornyának kis oszlopocskái, a zwettli ciszterci kolostor kerengőjének egyes oszlopocskái, a lilienfeldi ciszterci kolostortemplom nyugati kapuzatának kis oszlopai, a laufeni templom oroszlánszobra, a salzburgi St. Peter és ferences templom, a berchtesgadener St. Peter und Johannes ágostonrendi templom, valamint a reichenhaller St. Zeno váltakozva vörös és sárgás mészkőből emelt kapuzatai a legkorábbi emlékek⁶⁸ – jószerivel valamennyi a 13. század első harmadára, első felére keltezhető. Az igazán kvalitásos szobrászi díszítmények nem az adneti vörös, hanem az untersbergi sárgás márványból készültek.⁶⁹ Sírkövek anyagaként a 13. század első felében csak elvétve használták a vörös követ, a legkorábbi 1200-ból való bécsi sírlap⁷⁰ említése bizonytalannak tűnik.

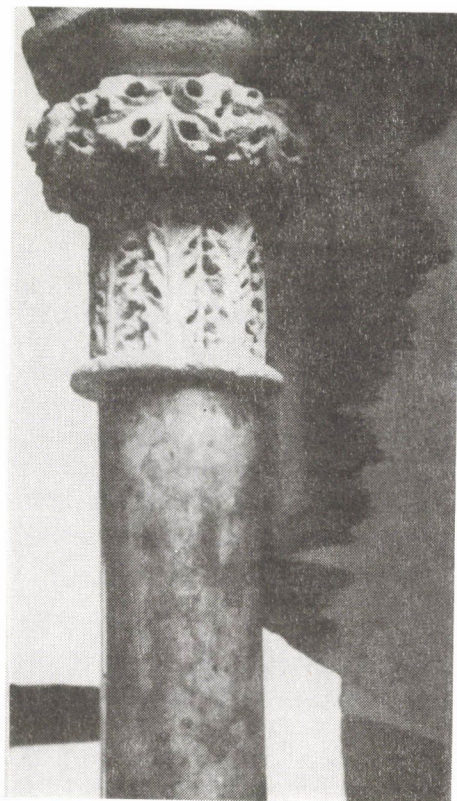
Pápócon, Somogyváron, Csoltmonostoron fél láb (15-16 cm) közeli oszlopátmérőket találni, Esztergomban, Pilisszentkereszten, Csoltmonostoron harmad láb (10-11 cm) mutatkozik.⁷¹ A láthatóan nagyobb számban, sorozatban gyártott ausztriai oszlopocskák (3. kép) átmérője 10 cm körüli. (Egyik lehetséges készítési módjuk az esztergálás lehetett!) Sorozatgyártásra nálunk elsősorban a lapos élszedéssel tagolt, esztergomi sírkövek esetében van példa.⁷² A korai gyakorlat mind a faragványtípusok, mind stílus tekintetében eltér a két területen – még a többféle kőanyag polichróm felhasználása is eltérő jellegű. A polichrómia iránti igény táplálkozhatott azonos forrásokból, de magának a vörös márványnak a divatja minden bizonnyal egymástól függetlenül alakult ki a két területen.

A bajor-osztrák vidékeken a 13. században a vörös márvány lényegesen nagyobb területen terjedt el, mint Magyarországon: a Salzbach-Inn vidékétől a mai Felső-Ausztrián át Alsó-Ausztria számos kolostoráig lelhetőek fel a belőle készült faragványok, a Salzburg-Berchtesgaden környéki monumentálisabb emlékektől eltekintve ezek túlnyomórészt kapuzatok, kerengők díszét képező oszlopocskák.

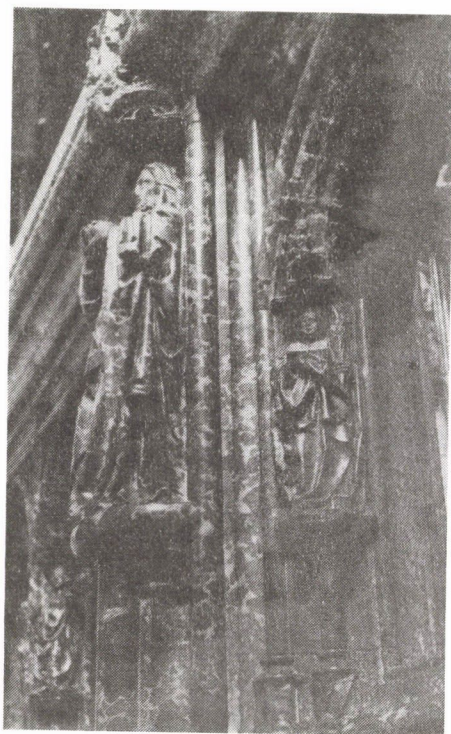
Az 1270-es évek elejét követően a vörös márvány Magyarországon „eltűnni látszik”, hiányoznak az emlékek – valószínűleg eredetileg se nagyon készültek. Az újabb, eleinte szórványos felhasználását néhány sírkőlap jelzi, így Felsőlendvai Miklós szlavón bán fia Miklós mesternek (+1346) az 1340-es évek végére keltezhető síremléke Segesdről⁷³, valamint Demetrius comes sírköve Neszmélyben,⁷⁴ az utóbbi talán még nem is a megújuló divatot jelzi, csak a legközelebb található kőanyag használatát. Az igazi „áttörést”

1. Visegrád, vörös márvány
töredék a Dunából (Mátyás
Király Múzeum); fotó: Lővei P.
2. Pannonhalma, szenteltvíz-
tartó medence; fotó: OMvH
Fotótár

3. Kirchberg am Wechsel (Alsó-Ausztria),
Szt. Wolfgang-templom: szószékoszlop, 13. szá-
zad első fele – a klosterneuburgi Capella specio-
sából; fotó: Lővei P.

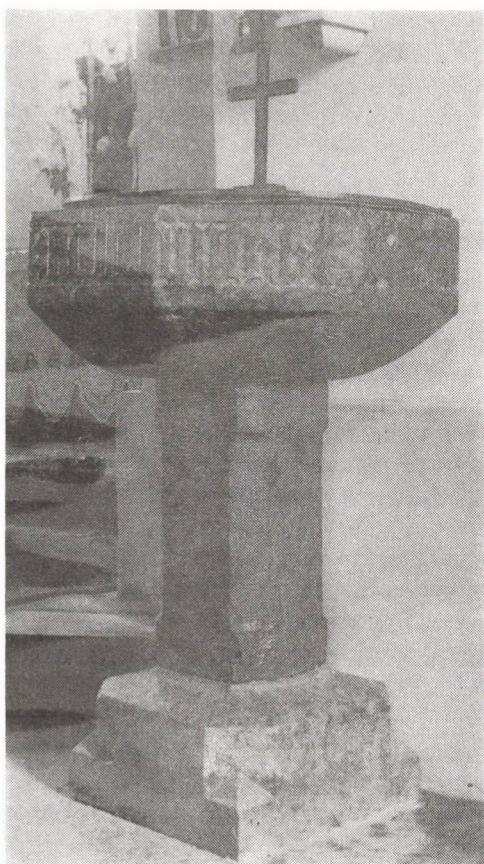
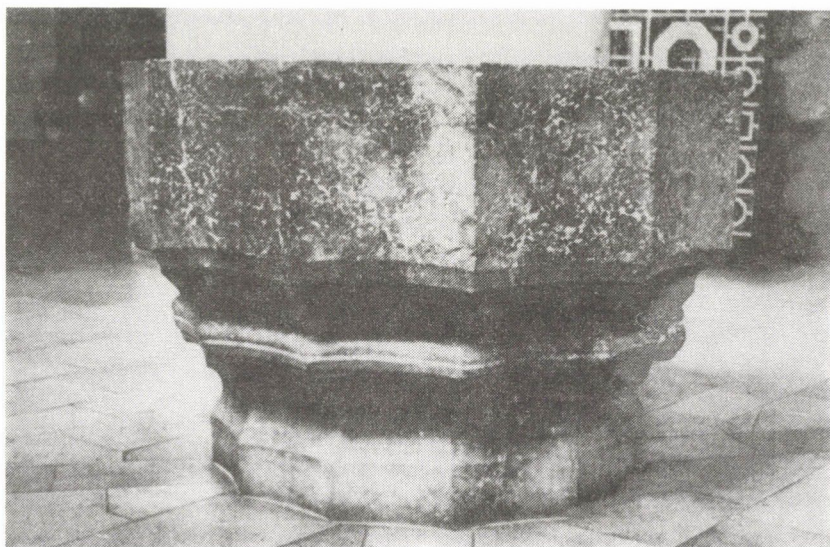

4. Bécs, III. Frigyes síremlékének mellvédje,
részlet; fotó: Lővei P.

5. Bobovac (Bosznia), sírkő-
töredék; fotó: Anđelić nyomán
6. Befejezetlen sírkő töredéke a
budai Mária Magdolna-templom-
ból (Bertalan Vilmosné lelete),
BTM ltsz. 55.51.l.; fotó: Lővei P.

7. Graz, székesegyház, keresztelőkút; fotó: Lővei P.

8. Ásványráró, r.k. templom, keresztelőmedence; fotó: OMvH Fotótár

a kb. 1360-1380 közötti időszak hozta: a sírlapok ábrázolási típusának keresztes ábráról címeresre változása, a gótikus majuszkula felváltása a gótikus miniszkulával, valamint az egyéb – főleg helyi – kőanyagok rovására a vörös márvány gyors elterjedése egyidejűleg zajlott le. Mindennek háttérében a jelek szerint Nagy Lajos király udvarának a délnémet vidékek művészete, heraldikai reprezentációja felé fordulása húzódhathott meg,⁷⁵ legalábbis ezt jelzi, hogy az új típusú sírlapok korai példáit a királyi udvarral kapcsolatban álló személyek emlékére állították az 1370-es évek első felében,⁷⁶ a székesfehérvári királyi bazilika Anjou-sírkápolnájának baldachinos síremlékét és alakos szarkofágjait – a vörös márvány monumentális használatának emlékeit – is az 1370-es években készítették,⁷⁷ és Nagy Lajos személyes megbízására faraghatták Nagy Kázmér (+1370) lengyel király krakkói síremlékét is.⁷⁸ Az anyaghasználat új divatjának hátterében valószínűleg nem húzódtak meg historizálási szándékok: a vele együtt jelentkező új ábrázolási típusoknak az Árpád-korban még előzményei sem lehettek ismertek, a nagyszabású sírbaldachinok előképei pedig a francia és itáliai síremlékművészet már 14. századi emlékei között ismerhetők fel.

A vörös márvány igen gyorsan elterjedt mind társadalmilag – a bárók, alacsonyabb rangú nemesek, egyháziak, polgárok között –, mind földrajzilag: az 1541/43-ig (Buda illetve Esztergom és Tata, valamint így a Gerecse vidéke török kézre kerüléséig) terjedő nem egész két évszázadnyi időszakból ismertek vörös márvány sírkövek délen Zágrábból (Zagreb, CR), Diakóvárról (Đakovo, CR), Újlakról (Ilok, CR), Dombórról (Novi Rakovac, Y), Bácsról (Bač, Y), keleten Nagybányáról (Baia Mare, R), a szilágysági Menyőrről (Mineu, R), az erdélyi Gyulafehérvárról (Alba Iulia, R) és Nagyszombból (Sibiu, R), a Felvidéken számos helyről (pl. Kassa – Košice, Berzevice – Brezovice, Szepeshely – Spišská Kapitula, Lőcse – Levoča, Besztercebánya – Banská Bystrica, Nyitra – Nitra, Bazin – Pezinok, Szakolca – Skalica, valamennyi CS), a nyugati határszél mentén Pozsonyból (Bratislava, CS), Sopronból, Szentgotthárdról. Budán, Esztergomban, Székesfehérváron szinte csak a templom körüli temetők durva faragású sírkövei készültek más kőanyagból egészen a 16. század elejéig, amikor a reneszánsz faragványok készítői és megbízói „felfedezték” a Buda környéki márgát.⁷⁹ (Az ország belső területein mindenfelé találni vörös márvány sírköveket.) Az emlékanyag nagyfokú pusztulása ellenére is több száz vörös márvány síremlék ismert ebből az időszakból legalább töredékesen; ez az eredetileg kifaragott mennyiségnek csak kicsiny része lehet.

Az emlékek nemcsak anyagukban, de stílusukban, ábrázolásukban is országosan egységes képet mutatnak (természetesen a stílusok e korszakon belüli, időbeli változásának függvényében). Ennek az országszerte egységes emlékanyagnak túlnyomórészt budai eredetét már régen kimutatta a kutatás. Buda művészeti központ voltának Divald Kornéltól eredő – akkor leletekkel még csak csekély mértékben alátámasztható – feltételezését⁸⁰ részben a budai sírkőanyagra alapozva igazolta először Horváth Henrik.⁸¹ Őt azonban az 1902-ben feltárt budai domonkos templom sírkövei arra a hibás következtetésre vezették, hogy a budai sírkőfaragás központja a domonkos szerzetesek műhelyében keresendő. Dercsényi Dezső már azt valószínűsítette, hogy csak azokat lehetett a templomban eltemetni, akiknek a sírkövét is szerzetesek készítették.⁸² Ez a csupán az előkerülés és megmaradás szerencsés véletlenéből táplálkozó feltevés ma már nem tartható – a budai emlékanyagban a domonkos templomi újabb leletek ellenére sem meghatározó önmagában ez az emlékcsoport, még ha igen fontos darabok is találhatók közöttük.⁸³ Még egy kicsiny szerzetesi műhely sem valószínűsít

hető, valójában nem lenne ez összeegyeztethető azzal sem, amit a domonkos rendről általában tudunk. A másik, Balogh Jolántól származó elképzelés, miszerint a királyi udvar, a királyi palota kőfaragói foglalkoztak volna sírkőfaragással is,⁸⁴ egy-két különleges esetet kivéve ugyancsak elvethető: nemhogy Buda és az ország, de még a legfelső társadalmi rétegek sírkövel való ellátása sem lett volna ily módon megoldható. A sírkőanyag összességét tekintve egészen biztosra vehető, még ha a hiányos írásos adatok nem is szólnak róluk, hogy elsősorban Budán, de legalább időnként a geressei bányához közel fekvő Esztergomban is⁸⁵ a sírkőfaragásra specializált kőfaragó műhelyek tevékenykedtek már a 14. század második felétől a terület török által való elfoglalásáig.⁸⁶ Ezekre a műhelyekre jellemző lehetett a munkamegosztás: az arcokat, páncélatot, bonyolult címerábrákat faragni képes vezető mester (műhelytulajdonos) mellett a követ nagyoló, csiszoló, a felirat vonalhaló segítségével történő faragására⁸⁷ specializált segédek tevékenykedhettek. (Ennek ellenére olyan sorozatgyártásra, tipizálásra, amilyen Ausztriában és Dél-Bajorországban különösen a 15. század második felétől kezdve – elsősorban az egyszerűbb ábrájú sírkövek esetén – megfigyelhető, nálunk nem volt példa.⁸⁸) Említhető azonban egy olyan bécsi alkotás, amelynek a vizsgálata egy másfajta műhelyszervezet lehetőségét is felveti. III. Frigyes császár síremlékének fedlapja ugyan már 1479-ben elkészült, de az oldallapok, majd a szarkofágot körbefogó, szobordiszes mellvéd (4. kép) még évtizedekig készült, valamikor az 1510-es évek első felében állíthatták csak fel. Nem tudjuk, mikor vette át a munkát a már 1476-ban a bécsi Dombauhütte tagjaként említett Michael Tichter (Dichter), a mellvéd munkálatai mindenesetre az írott források tanúsága szerint az ő nevéhez kötődik.⁸⁹ A mellvéd kövein Kieslinger szerint hét különböző kőfaragójel található, én a helyszínen, egy viszonylag rövid megtekintés során négyet tudtam megkülönböztetni, valamennyit több helyen is. Mindegyik jelből található egyszerűbb építészeti elemeken, a díszes baldachinokon, valamint a figurális díszű törpepillérekén is. A mellvéden tehát legalább négy egyformán jól képzett, a legmagasabb igény kielégítésére is képes kőfaragó – a kvalitást tekintve nyugodtan mondhatunk művészt – dolgozott, a kőfaragójel kevert elhelyezkedéséből következően a legteljesebb együttműködésben. Tichter alighanem a műhely vezetője volt, de művészetileg nem emelkedett ki a többiek közül – talán a munkát megszerző, tőkéjével, tulajdonával garanciát is vállaló, újabb típusú vállalkozót kell benne látnunk, aki a munkacsapatot a rendelkezésre álló legjobb erőkből összeverbuválta.

A magyarországi kőfaragóműhelyek termékeiket az ország távoli vidékeire is eljuttathatták, így hasonlóan a Salzburg környéki és dél-bajor kőfaragó-műhelyekhez Magyarországon is egyfajta iparszerű, az országos kereskedelembe is jelentkező tevékenységgel lehet számolni.⁹⁰ Ez a folyamatos helyi vörös márvány faragási gyakorlat szolgáltatott alapot a márvány építészeti tagozatok, a reneszánsz stíuselemek királyi építkezéseken történő megjelenéséhez már Mátyás uralkodása idején⁹¹ – a vezető, stílusformáló mesterek jöhettek csak külföldről, a munka dandárját a sírkőfaragásban képzett helyi kőfaragók végezhették. (A visegrádi Herkules-kút művésztörténeti elemzése során szakdolgozatában éppen most mutatta ki egy ilyen specializált kőfaragó-társaság tevékenységét Réti Mária.⁹²) A középkori Magyarország területén fennmaradt síremlékek összegyűjtése⁹³ és elemzése során levont következtetések alapján nem osztható tehát Fülöp József nemrég közzétett véleménye, miszerint „jelentős, árutermelésre dolgozó kőbányászat hazánk egyetlen területén sem fejlődött ki” (ti. a középkorban).⁹⁴

E kiterjedt gyakorlat egyes termékei külföldre is eljutottak, a már említett, krakkói Nagy Kázmér-síremlék mellett az Esztergomból, Johannes Fiorentinus kezétől illetve műhelyéből származó, 1515-ben kiszállított négy gnieznói és egy wrocławski sírlap említhető, két további elveszett.⁹⁵ Jagello Ulászló (+1434) lengyel király krakkói síremléke esetében is felvetődött az oszlopok, a baldachin vörös márvány anyagának magyar eredete.⁹⁶ Takács Imre magyarországi vörös márvánként határozta meg a gnieznói Szent Adalbert tumba fedlapját is.⁹⁷ 1510-11-ben a krakkói vár építkezéseihez Franciscus Italus „murator” Magyarországon szerződötett kőfaragósegedeket, 1525-ben és 1526-ban pedig magyarországi vörös márvány szállítmányokról, illetve a vörös márványnak Krakkóból Esztergomba küldött, olasz kőfaragók által történt fejtéséről ismertek adatok.⁹⁸ A viszonylag jól ismert lengyelországi kapcsolatok mellett említhető Morvaország is: Ctibor Tovačovský z Cimburk, Mátyás király egyik morvaországi kormányzója, a magyarországi épületeken látott, keresztosztásos ablakokat onnan származó vörös márványból készítette el tovačovi várában.⁹⁹ Ha csak ritkán is, de a vörös márvány „célállomása” lehetett a Balkán is. Aránylag új leleteknek számítanak azok az 1973-ban publikált, a hazai kutatás által ezideig figyelmen kívül hagyott töredékek, amelyek a boszniai Bobovac királyi rezidenciájának ásatásai során kerültek elő: Ostoja (+1418), II. Tvartko (+1443), Tamás István (+1461) bosnyák királyok szarkofágfedlapjainak maradványai.¹⁰⁰ (5. kép) Nemcsak a felhasznált anyag – vörös márvány¹⁰¹ – köti a darabokat Magyarországhoz, hanem a stílus is: a kutatási eredményeket közlő Andelić is Stiborici II. Stibor (+1434) sírlapját tekinti a legközelebbi párhuzamnak,¹⁰² a „Stibor-síremlékek Mesterével” kapcsolatos újabb kutatások¹⁰³ során meghatározott további alkotások – pl. az idősebb Stibor (+1414) fedlapja – Andelić megállapításait tovább erősítik. (6. kép) Zsigmond Magyarországa és Bosznia zavaros, de folyamatos politikai kapcsolatának¹⁰⁴ bizonyos művészeti vetületei eddig is ismertek voltak (Hervoja-missale¹⁰⁵). A boszniai sírkövek keltezése viszonylag problémamentes: legalább részben az 1433-ban Budára menekült és onnan 1436-ban hazatért II. Tvartko¹⁰⁶ (+1443) személyes megrendelésére készülhettek, jól egyezően a Stibor síremlékek röviddel 1430 utánra tehető faragásával. (A bobovaci leletegyüttesnek egyébként egy még közvetlenebb magyar vonatkozása is van – II. Tvartko felesége, Garai Dorottya alakos sírkövének töredékei is előkerültek.)

A termékek szállítása – akár a nyers kőlapokról, akár kifaragott síremlékekről volt szó, mindkét lehetőséggel számolhatunk – elsősorban vízi úton képzelhető el, nemcsak a Dunát, hanem a kisebb folyókat is használhatták. Gyulafehérvárra például nyilván a Marost használták (innen tovább Nagyszebenbe már tengelyen kellett szállítani), Menyőre, Nagybányára a Tisza mellékfolyói vezettek.¹⁰⁷ Írott említések csak Estei Hippolit érsek esztergomi számadáskönyveiben maradtak fenn erre nézve: 1487-88-ban 76, vörös márvánnyal megrakott hajó úszott le Süttőről Beatrix királyné budai építkezéseihez.¹⁰⁸

Az azonnal igen magas művészi szintű alkotásokat felmutató, Nagy Lajos-kori kezdetek stílussajátosságai,¹⁰⁹ a rövid idő alatt hirtelen felfuttatott termelés nagysága külföldi mesterek jelenlétét sejteti a korszak elején. A dél-német, salzburgi szobrászattal és a „Grosslobmingi Mester” körével kapcsolatban álló, külszági mester műhelyéhez köthető a késői Zsigmond-kor 1430 táján készült, legjelentősen síremlék-sorozata, a már említett boszniai faragványokkal együtt („Stibor-síremlékek Mestere”).¹¹⁰ Az 1515 táján egyes műveit szignáló Johannes Fiorentinus firenzei származású volt, és

név szerint ismertek a reneszánsz stíluselemek elterjesztésében oroszánrészt vállaló más olaszok is.¹¹¹ A tömegárút azonban hazai kőfaragók készíthették, jórészt ők lehettek a külföldről bejöttek segítői is. A mestervándorlás nem lehetett azonban teljesen egyirányú. Jakob von Ofen (=Buda) szobrász és kőfaragó 1415-ben Paul der Geyer városi tanácsnok, a bécsi Stephanskirche káplánjának sírkövét faragta.¹¹² A bajorországi (közép-frankföldi) Eichstätt St. Peter temploma alapításának emlékére 1430-1440 körül vörös márványból faragott, igen magas művészi színvonalú táblán, a kereken a körirattól szabadon hagyott részen, családjegyes kis címerpajzsocska mellett *Johann de Sabac. fecit lapide* felirat olvasható, a helynév utolsó betűje azonban, talán a kis méretek miatt pontatlanul faragott, lehet *r*-nek is olvasni: a *Sabar*. szóval kapcsolatban pedig felmerült, hogy *Sabaria* – Savaria rövidítése – lehetne, és a mester a magyarországi Szombathelyről származott volna.¹¹³

Felvetődik a kérdés, hogy mennyire volt általános ez az iparszerű kőfaragó-tevékenység és termékeinek több száz kilométeres távolságokra történő szállítása? Mindez korántsem volt ritka jelenség a középkori Európában, minden olyan területen éltek ezzel a lehetőséggel, ahol különleges minőségű vagy színű kőanyagot bányásztak. A mai Belgium területéről a Tournai-i fekete gránit Észak-Franciaországba és Angliába került, Anglián belül nagy távolságokra szállították az ún. purbeck-márványt (amelynek fontosabb feldolgozó műhelyei a magyarországi vörös márványhoz hasonlóan a bányáktól messzebb, a fővárosban, Londonban voltak), az angol alabástrom-faragványok Izlandtól és Norvégiától Lengyelországig és Dalmáciáig Európa-szerte feltűntek, az itáliai műhelyek északi országokba, így Magyarországra is eljutó, fehér márványból faragott termékei sem jelentettek ritkaságot, de az itáliai fehér márványt nyersanyagként is viszonylag nagyobb mennyiségben szállították Észak-Franciaország, elsősorban Párizs márványfaragó-műhelyeibe, az 1300-at közvetlenül megelőző évektől kezdődő, elsősorban a síremlékfaragásban, valamint a magánáhitat céljára szolgáló Madonna-szobrok készítésében megnyilvánuló divatnak megfelelően (ahonnan további területekre, pl. Flandriába is elszállították a már kész munkákat).¹¹⁴

A legjobb összehasonlítási alap azonban nyilvánvalóan a Salzburg környéki vörös márvány ebben az időszakban is. Ennek feldolgozása nem volt olyan centralizált, mint a jószerivel csak Budára és Esztergomra lokalizálható magyarországi gyakorlat: a fő központokat jelentő Salzburg, Passau, Regensburg, Augsburg, München, Bécs mellett kisebb piacörzeteket ellátó műhelyek tevékenykedtek folyamatosan, vagy csupán időnként – egy-egy letelepedő mester körül – Braunauban, Wasserburgban, Freisingben.¹¹⁵ A szállításban itt is alapvető szerepe volt a folyóknak: a Dunának, Innnek, Salzachnak, Isarnak. Ebben „rekordot jelent” Erzsébet és Borbála litván királynék síremlékeinek Wilnába (Vilnius) juttatása: a kövek a Salzachon, Innen, Dunán, Morván át hajón a morvaországi Kremsierbe (Kroměříž), onnan szekéren Krakköba kerültek, majd a Visztulán szállították őket Danzigba (Gdansk), szekéren tovább Königsbergen (Kalinyingrad) át a Njemen folyóhoz vitték, ahonnan ismét hajón, a Wilija folyón jutottak célba. A két síremlék összesen 971 forint 13 krajcárba került, ebből csupán a Salzburg és Danzig közötti szállítás 435 forint 4 1/2 krajcárt tett ki, kb. háromszor annyit, mint magának az anyagnak az értéke.¹¹⁶ Nagy nehézséggel járt a vörös márványnak az Alpok vonulatán való átjuttatása is: a salzburgi érsekség és a bambergi püspökség karintiai felségterületei közül a vörös márvány szinte kizárólag az egykor salzburgi fennhatóság alatt állott templomokban található meg (pl.

Friesach), a salzburgi „divat” tehát a szállítási nehézségeket is legyőzve az Alpok hágoín túlra is eljuttatta a kedvelt anyagot, egyes – azért óvatosan kezelendő – adatok szerint azonban nem közvetlenül, hanem a Dunát és a Drávát felhasználva, Magyarországon keresztül.¹¹⁷ III. Frigyes császár (+1493) eredetileg Bécsújhelyre szánt síremlékének 302x165x65 cm méretű, mintegy 8700 kg-ot nyomó szarkofágfedlapját csupán előfaragott („gerauhwerkt”), tehát ennél nehezebb (de kevésbé kényes) tömbben vízi úton szállították 1469-ben Bécsig, majd 1479-ben szárazföldi úton – az útba eső hidakat megerősítve – a rendeltetési helyre, ahonnan hasonló módon került 1493-ban vissza a bécsi Stephansdomba.¹¹⁸ A krakkói vár építkezésével kapcsolatos, 1525-1526. évi adatok szerint az Esztergomból Krakkóba vitt vörös márvány Besztercebányától történt szállítása többször is külön kifizetési tételként jelentkezett: nyilván odáig a Garam vízi útján vitték az anyagot, Besztercebányán azonban kocsira kellett átrakni.¹¹⁹

A Gerecse vörös mészkő bányái Magyarországon előbb királyi birtokok voltak, majd hamarosan érseki tulajdonba kerültek.¹²⁰ A Salzburtól délre, Hallein mellett fekvő Adnetben érseki tulajdonú kőbányáról csak egyetlen, 1420. évi adat ismert (ezzel szemben a sárgás mészkövű Untersberg az érsekségé volt), akadt bánya, amely az adneti plébánia birtokában, több másik parasztok és kőfaragók kezén volt (a többnyire forráshivatkozás nélküli adatok főleg a késő középkori, kora újkori állapotokra vonatkozhatnak).¹²¹ Az érsekség felügyelői útján mégis ellenőrzése alatt tarthatta a termelést, és a vámonokon keresztül jelentős hasznot is húzott a márványfaragásból. Fennmaradt a tittmoningi¹²² vámszabályzat (1600 körülről), amely pontosan meghatározta, hogy mennyi vámot kellett leróni a kifaragatlan sír- vagy címerkövek, illetve oszlopok lábjáért, a padlóburkoló kövek, oszloplábazatok, ablakkeret-elemek, lépcsőfokok darabjáért; a templomoknak, kolostoroknak, nemeseknek nem kellett fizetniük a sírkövekért, függetlenül attól, hogy megmunkált vagy még nyers lapokról volt-e szó.¹²³

A vörös márványból készült faragványok többsége sírlap, síremlék volt mind Ausztriában és Bajorországban (vizsgálataink szempontjából lényegtelen, hogy tőlünk nyugatra ezen belül igen gyakoriak voltak a kő epitáfiumok, amelyek hazánkban teljesen hiányoznak). Mindkét területen megtalálhatók a címerkövek, címeres táblák is, legfeljebb Magyarországon jóval csekélyebb számban (cseh oroszlánt ábrázoló töredék a budai királyi palotából,¹²⁴ Batori Miklós váci püspök címerköve 1483-ból a nógrádi várból¹²⁵ illetve 1485-ből Vácról,¹²⁶ Batori-címerkő 1484-ből Ecsedről,¹²⁷ Ernuszt Zsigmond pécsi püspök gyurgyeváci (Đurđevac, CR) címere,¹²⁸ valamint Pest város címerének töredéke¹²⁹) – ez azonban a feltehetően nagyfokú pusztulás mellett az eleve kisebb megrendelői kör és igény számájára írható.

Az egyéb „műfajok” területén igen nagyok az eltérések. Szembeszökő Magyarországon a vörös márványból faragott, gótikus építészeti tagozatok szinte teljes hiánya. Egy budai pillérfejezet szórványlelet,¹³⁰ egy nyolcszögű, egyik oldalán domborművű figurával díszített, időjárástól erősen koptatott pillérdobról a Budapesti Történeti Múzeum Ibolya utcai raktárában semmit nem tudni. Monumentális emlékként csak az ozorai vár Ozorai Pipo-féle kiépítéséhez tartozó, nyolcszögű pillérekből és fejezetekből álló – egykor talán zárt erkély részét képező – együttese,¹³¹ a vajdahunyadi (Hunedoara) vár 1452-es évszámmal keltezett, alsó nagytermének öt nyolcszögű pillére¹³² említhető, valamint az 1467-es évszámú, veszprémi Vetési-konzolkő és a veszprémi Szent György-kápolna 1476-ból való, ugyancsak Vetési Albert által készítettet, címer-

díszes, gazdagon tagolt ajtókerete.¹³³ Ausztriában mindenfelé találkozni az egyszerűbb vagy gyakran figurális díszű ablakokkal, templomkapuzatokkal, karzattartó pillérekkel,¹³⁴ közvetlenül a márványbányák környékén (Adnet, Puch, Oberalm) a boltozati bordák is vörös márványból valók a plébániatemplomokban. A vörös márvány magyarországi építészeti felhasználásában a reneszánsz hozott óriási változást – nyilvánvalóan függetlenül az Alpok vidékének művészetétől, határozott itáliai kezdeményezésre. A 15. század utolsó negyedétől kezdődően nagyszámú ajtó- és ablakkeret, figurális vagy címeres díszű lunetta, párkány, pillértagozat, baluszterpillér ismert – szinte kizárólag ásatási leletként Budáról, Esztergomból, Visegrádról, Vácról, Tatáról, Nagyváradról, Sáropatakról, Pécsről, Nagydobosról, Nyírbátorból.¹³⁵ Ritkaságszámba megy az eredeti helyén fennmaradt, címeres timpanon a szilágysági Menyőn (Mineu, R).¹³⁶ Csak írott forrás említi az Estei Hypolit esztergomi érsek megrendelése a maróti érseki kastély számára faragott, vörös márvány ablakkereteket.¹³⁷ Hazánkban társtalan alkotás – eredetileg is az volt – az esztergomi Bakócz-kápolna, a teljes belső falfelületet beborító, vörös márvány dísszel.¹³⁸

Ausztriával ellentétben Magyarországon nem ismerek vörös márvány szószéket ebből a korból. Fennmaradt viszont több tabernákulum (Pest, Pécs, Sajókaza),¹³⁹ és körben faragott szobrok maradványai ismertek, legalábbis Buda templomaiból.¹⁴⁰

Különleges, építészeti, szobrászati, heraldikai jegyeket elegyítő magyarországi munkák a kutak. Már a 14. század végi visegrádi kútház kávájához is felhasználtak vörös márványt, de ezek a határoló lapok még simák voltak.¹⁴¹ Egy címerdíszes, a 15. század második negyedéből való, vörös márvány vízköpőlap került elő a kispánai várban.¹⁴² A gótikus Mátyás-kori oroszlános-kút,¹⁴³ de különösen a már reneszánsz stílusú Herkules-kút¹⁴⁴ a magyarországi márványfaragás legmonumentálisabb emlékei közé tartozik. 1521-es évszám keltezte a lövöldi kartauzi kolostor címeres oszlopon nyugvó, angyalfejes, vörös márványból faragott díszkútját.¹⁴⁵ A pécsi reneszánsz kőtár tanulmányi raktár-részeiben egy oroszlánfejes díszű, reneszánsz medence látható, lelőhelye a középkori siklósi ágostonos kanonokrendi (az újkorban ferences) kolostor.¹⁴⁶

Az osztrák-bajor vidékek templomainak jellegzetes berendezési tárgya a sokszögű keresztelőkút (7. kép) vagy a falba illesztett, kisebb szenteltvíz-tartó. Ezek jó részét vörös márványból faragták. Az ilyen emlékek száma több százra rúghat,¹⁴⁷ 8, 9, 10, 11, 12, 16 szögűek egyaránt ismertek.¹⁴⁸ Ezzel a gazdagsággal szemben meglepő a magyarországi hiány, amely bizonyosan nem az emlékek pusztulására vezethető vissza – az ilyen faragványok sosem lehettek divatosak Magyarországon; a hazai templomok keresztelő medencéit készítették bronzból, mész- és homokkőből, tufából is – példa van mindegyikre számos, köztük sokszögű is több akad –, de a gercsei vörös márványt feldolgozó műhelyek nem készítettek sorozatban sokszögű keresztelő kutakat. Erre utal az is, hogy a néhány ismert példa az ország nyugati határszélén sűrűsödik, és legalább egy részük biztosan importmű. A legismertebbet 1439-ből a hédervári plébániatemplomban kettős kereszt és Hédervári-címer díszíti,¹⁴⁹ ugyancsak datált párdarabja az ásványi templomban található¹⁵⁰ (8. kép), mindkettő nyolcszögű. A faragványok oldalain végigfutó felirat az alacsony felületeket kitölti, sírkő köriratára emlékeztetően; a laposan ívelt alsó felületű tál élszedésmegállítós, keskeny pilléren nyugszik – az egész megoldás teljesen idegen az ausztriai-bajor példától, a divatot követő megrendelői igényt valószínűleg az eredeti példaképeket csak hallomásból ismerő,

hazai kőfaragó valósította meg. A 16. század első harmadából való egy Tolnai Máté apát címerével díszített, a tizenkétszög hét oldalával képzett szenteltvíztartó Pannonthalmán, amely ugyancsak egyéni megoldásnak tűnik.¹⁵¹ Ausztriai eredetű lehet viszont a fertőmeggyesi (Mörbisch, A) plébániatemplom késő gótikus, tíszögű keresztelő kútja,¹⁵² egy hét- és egy tíszögű kút a csütörtöki (Stvrtok na Ostrove, CS) templomban, Pozsonyszentgyörgyön (Jur pri Bratislave, CS) pedig egy-egy tíz- és tizenegyszögű – az utóbbiak úgynevezett „rotscheck”-márványból készültek, amely Magyarországon nem, csak Salzburg környékén fordul elő. Ugyanilyen anyagú importmű az 1900 körül lebontott kerepesi r.k. templom valószínűleg tíszögű, magas szenteltvíztartója.¹⁵³ Ez utóbbitól eltekintve Nyugat-Magyarországon kívül csak egy töredékes, késő gótikus medence ismert a Budától délre feküdt, középkori Csut (Csót) község feltárásából,¹⁵⁴ van egy adat egy 16. század elejéről való, vörös márvány keresztelőkútra vonatkozóan Eperjesről,¹⁵⁵ egy reneszánsz medence két töredéke került elő Óbudán,¹⁵⁶ és egy ép volt a menyői (Mineu, R) templomban.¹⁵⁷ Egy reneszánsz kori, vörös márványból faragott szenteltvíztartó töredékeire bukkantak 1956-ban a visegrádi Fő u. 73. alatt feltárt templommaradvány területén, feliratában Visegrád neve is szerepelt.¹⁵⁸ Ezek függetlenek a nyugat-magyarországi és ausztriai emlékektől, és egymástól is eltérő, egyedi jellegzetességeket mutatnak (már amikor a darab egyáltalán megvizsgálható, és nem csak irodalmi utalásból ismert).

Az Adnet környéki bányák különleges terméke volt az ágyúgolyó. 1444-ből, 1501-ből ismertek ilyenről szóló adatok a bécsi városi tanács iratai között, a császári fegyvertár számára pedig még 1596-ban is 20 000 golyót rendeltek.¹⁵⁹ Magyarországról vörös márvány ágyúgolyó-leletekről nincs tudomásom, a fraknoi (Forchtenstein, A) vár fegyvertárában látható, kisméretű golyók százaiból álló halom már a 16. század közepe utáni időkből származhat, és importárú lehetett.

Igen hasznos lenne összehasonlítást tenni az ausztriai-bajorországi, illetve a magyarországi faragványok árviszonyai tekintetében. Sajnos erre a hazai forrásadatok szinte teljes hiánya csak csekély módot ad. A külföldi híradások mindenesetre adatokkal szolgálnak a különböző ábrázolási típusú – címeres, figurális – síremlékek áraiban megmutatkozó eltérésekre, és egyéb esetekben betekintést engednek a munkaszervezet tevékenységébe, támpontul szolgálnak az emlékek kifaragásához szükséges időtartam meghatározásához. Magyarországi adatot csupán hármat ismerek a 16. század elejéről. 1506-ban az egri székesegyházban, II. Miklós püspök áthelyezett sírjára Pesten egy olasz mester 25 forintért faragta meg a főpap képmásával és felirattal díszített, vörös márvány sírkövet.¹⁶⁰ 1509. szeptember 7-én kelt végrendeletében Sónag Vince soproni polgár 15 font dénárt hagyott arra a célra, hogy a Szent Miklós-plébániatemplom Szent Kereszt-oltára előtt lévő sírjára márványsíremléket állítsanak, és azon címerét és nevét tüntessék fel¹⁶¹ (minden bizonnyal bécsi dénárfontról van szó, ez ebben az időben 10,9 magyar aranyforintnak felelt meg¹⁶²). Czobor Imre 1516. április 3-i végrendeletében 150 forintot hagyott Péter kőfaragóra, „... hogy maga vagy valaki más készítse el szépen és jól, címerével díszített, vörös márvány síremlékét ...”, és állítsák fel azt a budai Mária Magdolna-templom szentségháza előtt.¹⁶³ A magas összegbe Balogh Jolán szerint beletartozhatott az anyag beszerzése, szállítása, a sírkő elhelyezése a templomban.¹⁶⁴

Magdalena Auer von Winkl, a bajorországi Frauenchiemsee bencés apácakolostorának apátnője 1476-ban, a Ruhpolding közelében fekvő Miesenbachtal vörös márvány

bányájából három sírkőlap anyagát, több oltárlapot, és egy keresztelőmedencéhez szolgáló kötömböt rendelt, amelyekért összesen 42 guldent fizetett ki.¹⁶⁵ Georg Dietrichinger, a bajorországi Baumburg ágostonos kanonokrendi kolostorának prépostja testvére, Wolfgang (+1503) címeres sírlapjáért Franz Sickinger burghauseni kőfaragónak 10 rajnai guldent és 37 krajcárt fizetett, amelyből az első kifizetésben szereplő 2 gulden a kőanyag ára lehetett; az első kifizetés az elhalálozás után 14 nappal történt, a végső elszámolás valamivel több, mint öt hónappal követte ezt.¹⁶⁶ Sickinger egyik főműve, a fentemlített prépost figurális sírlapja 1496 és 1500 között készült: 1496. október 1-én 8 rajnai guldent kapott a kőfaragó a márványlapra, amelyet Halleinből (illetve nyilván a mellette fekvő adneti bányákból, amelyeknek Hallein a kikötőjét képezte) burghauseni műhelyébe szállíttatott a Salzach folyón, 1498. március 13-án hat guldent, 1499. augusztus 27-én ismét hat guldent folyósítottak, majd miután a prépost megtekintette a műhelyben a munkát, 1500. március 10-én 10 guldent, 1500. szeptember 15-én pedig további 8-at fizettek ki, ugyanakkor fél gulden borralalót kapott a mester felesége, 4 krajcárt a tanonc (*der junge*), már korábban fél guldent kapott egy bizonyos *Ludbig* (Ludwig), aki segéd lehetett; összesen 39 guldent és négy krajcárt tett ki mindez. Az egész munka közel négy évig tartott segéd és inas közreműködésével, igaz, ezidő alatt a műhelyben több más sírkő és egyéb faragvány is készült.¹⁶⁷ A közel egy időben, ugyanazon mester által ugyanazon megbízó számára készített címeres és figurális sírkő árára tehát nagyjából 1:4 volt.

Rudbertnek, a salzburgi St. Peter kolostor apátjának (+1495) sírkövét 1496-ban János kőfaragó 10 fontért faragta ki.¹⁶⁸ Wolfgang Walcher, ugyanezen kolostor apátja 1503-ban előbb a saját és elődje sírköveihez szolgáló két kőlapért 4 rajnai forintot és 64 dénárt fizetett ki, majd a kifaragásra (*pro sculptura*) 21 dénárfontot fordított, az anyagár közel ötszörösét — az ő vörös márványból faragott, figurális sírlapja ma is megvan.¹⁶⁹ 1519-ben az ugyancsak Salzburghban eltemetett Mihály admonti apát 20 schillingnyi dénárt (=600 dénár) hagyott sírkövére, a pásztorbottal és minden jelvényével ábrázolt alakjának rajta történő kifaragására (*ad sculpendum*) pedig külön 7 dénárfontot (=1680 dénár), az anyagár több, mint 2,5-szörösét.¹⁷⁰ Regina Pfäffinger, a salzburgi Nonnberg apátnője 1506-ban 5 dénárfontot (=1200 dénár) fizetett sírkövéért, a kerek tükörben domborművű mellképet ábrázoló lap ma öt soros feliratából az elhalálozás dátumát feltüntető 2,5 sort utólag, 1516-ban 83 dénárért faragták ki.¹⁷¹ 1614-ben Cordula von Mundtenheim salzburgi apátnő félalakos ábrázolású sírkövéért 85 forintot fizettek,¹⁷² 1619-ben ugyanennyi volt egy sírkő faragásának ára a St. Peter kolostor számára.¹⁷³ 1596-ban ugyancsak Salzburghban egy-egy márvány sírkő feliratának elkészítése 1 forintba illetve 1 forint 4 schilling 24 dénárba került,¹⁷⁴ 1604-ben Mihály kőfaragónak (*Steinhawer*) két márványkőre kifaragott 119 betűért 2 forintot fizettek (ez szinte pontosan 4 dénár betűnként).¹⁷⁵ 1595-ben egy négyzetláb méretű padlóburkoló márványlap ára 12 dénár volt.¹⁷⁶

Szerencsés módon ismert egy olyan magyarországi mester, akivel kapcsolatban kamatoztathatóak az egy-egy sírkő elkészültére vonatkozó ausztriai adatok — mégpedig a „Stibor-síremlékek Mestere” szükségnévvel jelölt, minden bizonnyal Budán tevékenykedő szobrász. A budai és székesfehérvári Stibor-sírkövek, a boszniai uralkodók vörös márvány sírlapjai, a mester oeuvre-jébe sorolható két angyalos töredék Budán, valamint legalább két-három igen jó színvonalú, címeres sírkőlap ugyanott az 1430-as évekre keltezhető — ezen belül a Stibor-család emlékei még Stiborici II. Stibor 1434-ben bekövetkezett halála előtt készülhettek, alighanem összefüggésben a főúr 1431. évi

végrendelkezésével.¹⁷⁷ A boszniai sírkövek keletkezése 1433-1436 tájára valószínűsíthető, amikor a feltételezhető megrendelő, II. Tvartko menekülteként a magyar király udvarában tartózkodott.¹⁷⁸ Az egyetlen évtizeden belül keletkezett mintegy tíz sírkőlap és szarkofágfedlap a Franz Sickinger burghauseni műhelyével kapcsolatban fentebb idézett adatok alapján nagyjából elegendő munkát biztosíthatott a műhelynek, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a szarkofágoknak oldallapjaik is lehettek. Ha még azzal is számolunk – amit ugyancsak joggal tehetünk meg a magyarországi emlékműanyag általános pusztulásának ismeretében –, hogy a mester és műhelye produkciójának egy része el is vesztetett, egy több segéddel is dolgoztató, nagyobb sírkőfaragó-szobrász vállalkozás képe bontakozik ki.

Nem sokat tudunk arról, hol lehettek helyileg az ilyesfajta műhelyek. Budán nem került elő nyomuk a kiterjedt kutatások – ásatások – ellenére sem. Az utóbbi években a visegrádi királyi palota területén, a déli palota és a déli kerítésfal szegletében tártak fel egy Mátyás-kori réteget, amely vörös márvány faragási hulladékot és mészkő baluszter-töredékeket, illetve rontott darabokat tartalmazott¹⁸⁰ – minden bizonnyal ezen a tájon faraghatták az északkeleti palota udvarának reneszánsz korlátját.¹⁸¹ Egy másik, lényegesen korábbi, vörös márványt (is) faragó műhely nyomait a pusztaszeri kolostor területén tárták fel nemrég.¹⁸²

A magyarországi vörös márvány színe, mintázata többnyire annyira hasonlít a bányahelyéről közönségesen csak „adeti vörös”-nek nevezett, salzburgi kőanyagéhoz, hogy szabad szemmel történő megkülönböztetésük sokszor lehetetlen. Vannak azonban olyan különleges salzburgi körétegek, amelyekhez hasonlók a magyarországi bányákban nem fordulnak elő. Sárgásfehér alapba ágyazott, vörös vagy barnás gumók alkotják az ún. „scheck”-márványokat (pl. a vörös színű *Rotscheck*), amelyek divatja a 15. század közepén kezdődött, és amelyek tarka mintázata sokszor teljesen „elfedte” a figurális faragványok vonaljátékát.¹⁸³ (4., 7. kép) Az egykori korallepek vázának szerkezete a sötét alapon a metszet irányától függően kis fehér foltokban illetve párhuzamos, ujjnyi hosszú vonalak rendszerében mutatkozik meg, ezeket a márványokat „tropf”-márványoknak nevezik (pl. a vörös színű *Rottropf*).¹⁸⁴

Az ausztriai szakirodalom időnként felvetette a salzburgi vörös márvány magyarországi exportjának lehetőségét is.¹⁸⁵ Ez – ha nem is túl nagy mértékben – létezett is. Geológiai vizsgálatok során derült fény egy budai reneszánsz díszkúttöredék külföldi származására,¹⁸⁶ és mind geológusi, mind művészettörténeti szemmel nyilvánvaló volt a bozsoki Batthyány-várkastély egy késő reneszánsz párkánytöredékének salzburgi eredete.¹⁸⁷ A két, már említett, pozsonyszentgyörgyi (Jur pri Bratislave, CS) keresztelőmedence „rotscheck”-márványból készült. Más daraboknál, így Illésházi Mátyás már ugyancsak említett sírkövénél, vagy Szentgyörgyi és Bazini (II.) György (+1467) pozsonyszentgyörgyi szarkofágfedőlapjánál a kőanyag külföldi eredete kevésbé nyilvánvaló, bár a lapok erezete azért különbözni látszik a magyarországi anyagétól. Ezekben az esetekben a művészettörténeti stíluskritika segítségével lehet elválasztani a helyi és az import műveket. A pozsonyszentgyörgyi fedlapot, amely a magyarországi síremlék-anyag egyik legpompásabb figurális darabja, már Friedrich Leonhardt határozottan a salzburgi sírkőszobrászat körébe utalta a 20. század elején,¹⁸⁸ azóta ezt mind a szlovák, mind az ausztriai és bajor művészettörténet-írás elfogadta, az utóbbi időben Volker Liedke közelebből az előbb Salzburgban, majd Passauban működött Hanns Paldauf szobrász műveként határozta meg.¹⁸⁹ Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond

első feleségének, Kunigundának (+1461) máriavölgyi (Marianka, CS) sírlapján a sisaktakarónak a sisak hátulján és a pajzs oldalán egyenes kötegben lefutó sávja csak a pajzs alsó részénél hasad szét foszlányokra, a megoldás más magyarországi emlékeken nem fordul elő, párhuzamai ugyancsak Salzburg környékén és az ottani irányzatokhoz kapcsolódó alsó-ausztriai sírköveken tűnnek fel; Liedke véleménye szerint ez a faragvány is Paldauf műhelyéből származik.¹⁹⁰

Ausztriai emlékekkel¹⁹¹ árul el közeli rokonságot a címeres sírlap beosztását, stílusát, betűtípusát, a német nyelvű felirat szerkezetét tekintve Nathan Kranberger (+1510) soproni,¹⁹² valamint Peter Storkut von Seedorf (+1522) bazini (Pezinok, CS) sírlapja¹⁹³ és több sírkő a pozsonyi (Bratislava, CS) Szent Márton-templom kriptájában,¹⁹⁴ talán Bécsben készültek. Alsó-ausztriai párhuzamok¹⁹⁵ említhetők Illésházi Mátyás gyulafehérvári prépost (+1510) illésházai (Eliasdice, CS),¹⁹⁶ valamint Rómer Gáspár kanonok (+1515) pozsonyi figurális sírlapjai¹⁹⁷ esetében is, ezek igen lapos reliefstílusukkal, enyhén aszimmetrikus beállításukkal különböznek a korabeli magyarországi, alakos, papi sírkövektől. A bécsi reneszánsz emlékének tűnik a Jurisics Miklós gyermekei számára 1538-ban állított sírkő a kőszegi Szent Jakab-templomban.¹⁹⁸

Egy, az ausztriai és a magyarországi vörös márvány emlékek anyagától eltérő, lilás árnyalatú mészkőváltozat tűnik fel Perneszi Pálné Szapolyai Orsolya (+1500) porvai sírkövén,¹⁹⁹ hasonló, bár jobban erezett egy reneszánsz baluszter anyaga Lőcsén,²⁰⁰ ezek az emlékek azonban stílus tekintetében a hazai emléktárhelyek szerves részének tűnnek.

Végül következzenek egy összeállítás az általam ismert legnagyobb méretű márványlapokról: vastagsága miatt a legméretesebb tömb III. Frigyes bécsi szarkofágfedlapja: 263x129x85 cm-es, 8 tonnát nyom.²⁰¹ Wolfgang Lueger prépost (+1526) síremléke 302x145 cm-es a Bad Reichenhall-i San Zeno-templomban; Margret Ludmanstorferin (+1444) sírlapja a mödlingi plébániatemplomban (Alsó-Ausztria) 297x158 cm-es; Bajor Lajos császár müncheni szarkofágfedlapja (1485-1490 között) 288x125,5 cm nagyságú,²⁰² Nikolaus Humbler apát (+1516) sírköve 284x143 cm méretű a bajorországi Neumarkt a.d. Rott egykori bencés kolostortemplomában,²⁰³ Hans von Neudeck (+1458) és felesége, Anna von Prangk (+1457) sírlapja az alsó-ausztriai oberannai egykori pálos kolostorból 279x134,5 cm-es.²⁰⁴ 250-260 cm közötti hosszal már jóval több lap is említhető lenne. Magyarországon Bartholomeus (+1453) és Gaspar Sarzach (+1428) sírlapja a pozsonyi klarisszáknál 290x152 cm-es, ez lehet, hogy import darab; biztosan az a 280x143 cm méretű, már említett, pozsonyszentgyörgyi (Jur pri Bratislave, CS) Szentgyörgyi-síremlék. 272x118x21 cm a nagysága Heinrich Melmeister (+1412) budai sírlapjának.²⁰⁵ Az 1519-ben faragott, sárospataki Pálóczi-fedlap méretei: 269x131x30 cm.²⁰⁶ A legnagyobb általam ismert magyarországi vörös márvány lap Tótselymesi Tharczai János sírköve a szakolcai (Skalica, CS) ferences templomban: 298x157 cm nagyságú.²⁰⁷

JEGYZETEK

1. JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ed. E. Galántai, J. Kristó. Bp. 1985. 200.; THURÓCZY J.: *A magyarok krónikája*. Bp. 1980. 290–291.

2. LŐVEI P.: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye. In: Marosi E.–Tóth M.–Varga L. szerk.: *Művészet I. Lajos*

király korában 1342–1382. (kiállítási katalógus). Székesfehérvár 1982. 183–203, különösen 192, 200–201. (107. kat. sz.).

3. NAGY I.–VÉGEHELY D.–NAGY Gy.: *Zala vármegye története. Oklevéltár 2.* Bp. 1890. 609.

4. Budapesti Történeti Múzeum, Középko-

ri Osztály, lt.sz. 239.; BALOGH J.: A művészet Mátyás király udvarában. Bp. 1966. I. 297, 298, 699, 719.; II. 326. kép.

5. AUGUSZT G.: A porvai síremlék. Archaeologiai Értesítő XIV (1880) 220–221.; BÉKEFI R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 236–237.; 100. kép.

6. WAGNER, C.: *Analecta Scepussii sacri et profani. Tyrnaviae 1776. Pars prima.* 360.; MIKÓ Á.: Két világ határán (Janus Pannonius, Garáza Péter és Megyerice János síremléke). *Ars Hungarica* XI (1983) 59.

7. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (kiállítási katalógus). Schallaburg 1982. 683–894. (Kat.–Nr. 836–837); Abb. 18–19.

8. K. A.: Illésházy Mátyás végrendelete. Történelmi Tár 1878. 655–657.

9. IPOLYI A.: Magyar műemlékek I. Csallóköz műemlékei. Archaeologiai Közlemények I (1859) 100–101.; I. 8. kép; VERNEI–KRONBERGER E.: Magyar középkori síremlékek. Bp. 1939. 50–51.

10. HORVÁTH I.–VUKOV K.: Vitéz János esztergomi palotája. Tudományos Füzetek 2–3. Komárom Megyei Múzeumi Szervezet 1986. 22, 28–30.; 35–36. kép.

11. A. DE BONFINIS: *Rerum Ungaricarum decades.* Edd. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. Tomus IV. p. 1. Bp. 1941. p. 47. = 4, 3, 99.

12. HELTAI G.: Magyar Krónika. [Kolozsvár 1574] Nagy-Győr 1789. II. 120.

13. BONFINIS, A.: *Tractatio in Architecturam Antiqui Verulini Pie Dicta Praefatio feliciter incipit Ábel–Hegedűs, Analecta nova* ... Edd. E. Ábel, S. Hegedűs. Bp. 1903. 56.

14. Budai reneszánsz, fehér márvány kút töredéke ismert: Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 292–293. (Kat.–Nr. 202).

15. OLAHUS, N.: *Hungaria-Athila.* Ed. Eperjessy, C.–Juhász, L. Bp. 1983. 10–12., idézi: DERCSÉNYI D. szerk.: Pest megye műemlékei II. (Magyarország Műemléki Topográfiája V/II.). Bp. 1958. 419.

16. DERCSÉNYI 15. jegyzetben i. m. 424, 426, 429, 440–442.; 455–460, 462, 475–478. kép.

17. GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungariae.* Bp. 1937–38. II. 1542.

18. *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis* I (1103–1276). Bp. 1896. 291; GOMBOS 17. jegyzetben i. m. II. 1518–1519.

19. HÁZY J.: Sopron szabad királyi város története. Sopron 1921–43. II/1. 315; HÁZY J.: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron 1939. 104.

20. KIESLINGER, A.: *Die nutzbaren Gesteine Salzburgs.* Salzburg-Stuttgart 1964. 148.; KERTÉSZ P.: A műemléki kőanyagok bányahelyeinek kutatása. Építés–Építészettudomány XIV (1982) 194, 199, 202.; GRIMM, W.–D.: Zur Geologie der rote Jurakalksteine („Rotmarmor“) vom Typ der Knollenkalksteine (Adneter Knollenkalken bzw. Ammonitico-Rosso-Kalksteine) und der Hierlatzkalksteine im alpinen und mediterranen Raum. In: GRIMM, W.–D.–SNETHLAGE, R.: *Adneter Rotmarmor – Vorkommen und Konservierung*

(Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 25). München 1984. 7–26.; GRIMM, W.–D.: *Bildatlas wichtiger Denkmalgesteine der Bundesrepublik Deutschland* (Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 50.). München 1990. Gestein Nr. 177, 178, 180, 183.

21. Idézőjelbe téve használja a kifejezést a „geológiai szakirodalom” is: FÜLÖP J.: Az ásványi anyagok története Magyarországon. Bp. 1984. 70.; KÖFALVI I.: Kőfaragókról és kőbányákról. Építés–Építészettudomány XII (1980) 278, 279.; valamint az előző jegyzetben idézett művek.

22. TIETZE, H.: *Die Denkmale des Stiftes Nonnberg in Salzburg* (Österreichische Kunsttopographie VII.). Wien 1911. 40; 56/2. kép.

23. U.o. XXII, XCIV–XCV. old.

24. TIETZE, H.: *Die Denkmale des Benediktinerstiftes St. Peter in Salzburg* (Österreichische Kunsttopographie XII.). Wien 1913. XLIV. old.

25. PL. HALM, P. M.: Hans Valkenauer und die Salzburger Marmorplastik. Kunst und Kunsthandwerk 14 (1911) 145–193.; LEONHARDT, K. F.: Untersuchungen über die Rotmarmorplastik des Salzachtals mit besonderer Berücksichtigung des heraldischen Ornamentes. Hannover 1911; MAYR, V.: Studien zur Sepulchralplastik in Rotmarmor im bayerisch-österreichischen Raum 1360–1460. Bamberg 1972.

26. GRIMM–SNETHLAGE 20. jegyzetben i. m.; Die Epithapen an der Frauenkirche zu München. Hrsg. v. der Messerschmitt Stiftung. München 1986; PIERI, M.: *I Marmi d'Italia. Graniti e Pietre Ornamentali.* Milano é.n. [1950]. 169.

27. HORVÁTH I.–H. KELEMEN M.–TORMA I.: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás (Magyarország Régészeti Topográfiája 5.). Bp. 1979. 336, 338.

28. Esztergom vármegye (BOROVSKÝ S. szerk.: Magyarországi Vármegyék és Városai). Bp. é.n. [1908]. 110.

29. GYÖRFFY Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Bp. 1987. 313.

30. Zsigmondkori oklevéltár I (1387–1399) Összeállította Mályusz E. Bp. 1951. 82. (824. sz.).

31. LUX G.: Az esztergomi ásatások építési feladatai (Különlenyomat az „Építészettől” 1942. évi 3. füzetéből). Bp. 1942. 4.

32. MAROSI E.: Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). *Acta Historiae Artium* XVII (1971) 171–229.; MAROSI, E.: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts. Bp. 1984. 32–34.; Abb. 9–14, 120, 140–144, 147–149, 155–169, 172–180; az esztergomi berakások faragványokról, az idők folyamán változó technikáról legutóbb: TAKÁCS I.: Esztergomi síremléktöredékek a 13. századból. *Ars Hungarica* XVI (1988) 126, 128–129. (43. jegyzet).

33. VASILIEV, A. A.: *Imperial Porphyry Sarcophagi in Constantinople.* Dumbarton Oaks Papers 4. Cambridge, Massachusetts 1948. 3–26.; DEÉR, J.: *The Dynasty Porphyry*

Tombs of the Norman Period in Sicily. Cambridge (Mass.) 1959.

A porfir így – eltekintve a drágakövektől – a 12–13. századig mindenképpen a középkori „kő-hierarchia” élén helyezkedett el. Az európai kőanyagok összefoglaló és összehasonlító ikonológiai vizsgálata egyelőre hiányzik; a műalkotásokhoz felhasznált anyagok ikonológiájáról írott, egyébként alapvető tanulmány, a kőanyagokról csak az aacheni palotakápolna kapcsán röviden szól: BANDMANN, G.: Bemerkungen zu einer Ikonologie des Materials. Städel Jahrbuch N.F. 2 (1969) 75–100, különösen 78.; ennél éppen a vörös márvánnyal kapcsolatban többet mond, bár bizonyos heraldikai vonatkozású feltételezése aligha igazolható: MOJZER M.: Torony, kupola, kolonnád (Művészettörténeti Füzetek 1.). Bp. 1971. 32–34.

34. BALOGH J.: Az esztergomi Bakócz kápolna. Bp. 1955. 81.; MOJZER 33. jegyzetben i. m. 33.

A márványnak porfirhoz való hasonlítása fordítottjára is említhető példa: Suger, St. Denis apátja egy régebbi, „szekrényben tartott”, gondosan csiszolt porfiredényt nemesfémrel sas alakjára alakíttatott, és a nyak peremére az alábbi verset íratatta rá: INCLUDI GEMMIS LAPIS ISTE MERETUR ET AURO – MARMOR ERAT, SED IN HIS MARMORE CARIOR EST. [FILLITZ, H.: Das Mittelalter I. (Propyläen Kunstgeschichte Band 5.) Berlin 1969. 256.; XXXVII. tábla] Magyar fordítása: „Foglalatot nyert, lám, ez a kő ékkövel, arannyal, / Márvány volt, de ezért márványnál becsesebb.” – MAROSI E.: A középkori művészet világa. Bp. 1969. 161.

35. TAKÁCS 32. jegyzetben i. m. 121–132., 1–6. kép; Takács tanulmányának megírása óta azonosítottam egy hasonló darabot a budai ferences templom ásatásából (Altmann Júlia lelete; Budapesti Történeti Múzeum) – ami a típus hosszabb továbbélésére, vagy a darab másodlagos felhasználására utal –, valamint a pilisszentkereszti ciszterci kolostorból (Gerevich László lelete; Magyar Nemzeti Galéria), ezeken a töredékeken nincs felirat.

36. Hazai Tudósítások I (1806) 228.; KOLBA J.: Románkori feliratos sírkőlap. Folia Archaeologica XIV (1962) 111–122.

37. Liber Statutorum Capituli Zagrabiensis, 1334. Zagreb, Kaptolski arhiv, Protokoli br. 821; TKALČIĆ, V. K.: Povijestni spomenici Zagrebačke biskupije II (Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis II.). Zagreb 1874. 5.

38. MAROSI 1984. 32. jegyzetben i. m. 136–137.; Abb. 104.

39. GEREVICH L.: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre 1984. 15.; 80. kép; TAKÁCS 32. jegyzetben i. m. 124–126.; 7. kép.

40. A síremlék anyagának meghatározását („... e rubro marmore sepulcrum erectum ...”) Bonfini hagyományozta ránk: A. DE BONFINIS: Rerum Ungaricarum decades. Edd. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. Tomus II. Lipsiae 1936. Decas II. Liber VIII. 391–392. mondat; említi még: WADDING, L. H.: Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum IV. 418., idézi: KNAUZ, F.: Monumenta

Ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii 1874. 574–575.

41. L. 17–18. jegyzet.

42. HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 27. jegyzetben i. m. 186. (8/22. lelőhely).

43. HENSZLMANN L.: A kalocsai érsek ásatásai. Archaeologiai Értesítő VI (1872) 2.; GEREVICH T.: Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 102, 178.; CLXXXVII–CLXXXVIII. tábla (a kapuhoz kötött királyfej azonban szórványlelet, származási helye bizonytalan).

44. LEVÁRDY F.: Pannonhalmi építéstörténete II. Művészettörténeti Értesítő VIII (1959) 117–120.; 22. kép; a szentélyrekesztőt az utóbbi időben tárták fel: LÁSZLÓ Cs.: Kutatások Pannonhalmán (1986–90). Műemlékvédelmi Szemle 1991/2. 18.

45. LUX K.: Árpád-kori építészeti maradványok Óbudán. A Magyar Mérnök-és Építész-Egylet Közönlve L (1916) 193–199, 202–205.; HORLER M. stb.: Budapest műemlékei II (Magyarország Műemléki Topográfiája VI.). Bp. 1962. 374–375, 380.

46. Az oszloptörzsdarabok Bakay Kornél leletei, a kerengő korábbi szakirodalma nem ismeri: LEVÁRDY F.: A somogyvári apátság román maradványai. Művészettörténeti Értesítő XVII (1968) 178–179.; MAROSI E.: Egy gótikus Madonna Somogyvárról és a Szent Egyed apátság kerengője. Művészettörténeti Értesítő XXI (1972) 95–99.

Itt kell megjegyezni, hogy Bakay Kornél egy vörös márvány lapba mélyített, karéjos keretelésű tükör részletét és egy kőfaragójelet mutató, somogyvári faragványt 12. századból való ablak bélletköveként határozta meg (BAKAY K.: Feltárul a múlt? Bp. 1989. 351.; 102. kép; így szerepelt a töredék fényképe is a somogyvári Széchenyi-kastélyban 1991-ben rendezett kiállításon). A datálás igencsak korainak tűnik!

47. CSÁNYI K.–LUX G.: A pápóci Szent Mihály kápolna. Technika XXIII (1942) 119–120.; 4. kép; VALTER, I.: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985. 208–209.

48. GEREVICH L. 39. jegyzetben i. m. 15.; 55, 79. kép; TÓTH M.–MAROSI E. szerk.: Árpád-kori kőfaragványok. Kiállítási katalógus. Székesfehérvár 1978. 212–213. (142. kat. sz.); egy közöletlen oszloplábazat és oszloptöredék (ltsz. P.81.44.5, P.81.44.1) szerepelt a pilisszentkereszti ásatásról 1984-ben Szentendrén rendezett kiállításon. (A pilisszentkereszti kőfaragványok feldolgozása folyamatban van, egy vörös márvány elemeket is tartalmazó kút rekonstrukciójával együtt Takács Imre végzi.)

49. A.KOZÁK É.: A vértesszentkereszti románkori templom feltárása. Archaeologiai Értesítő 97 (1970) 279, 281, 282.

50. A darabra, amelyet Szőke Máttyás szerzett meg a visegrádi Máttyás Király Múzeumnak, Buzás Gergely hívta fel a figyelmemet.

51. T.JUHÁSZ I.: Csolt monostor feltárásának eddigi eredményei Vészto (Békés m.) határában. Műemlékvédelem XVIII (1974) 216.; A helyszínen látható kiállításon nyolc ilyen kis oszloptöredék szerepel, látható egy sarokleves

lábazat részlete, egy kisméretű oszlopfedlemez, fehér és vörös márványból faragott, profilos párkánylapok darabjai, valamint egy kb. 18 cm átmérőjű, nagyobb oszlopnak is a maradványa.

52. Vályi Katalin szíves közlése.

53. GEREVICH T. 43. jegyzetben i. m. 179, 194.

54. GEREVICH T. 43. jegyzetben i. m. 194.; CCXIX. tábla; LEVÁRDY F.: Pannonhalma építéstörténete I. Művészettörténeti Értesítő VIII (1959) 41.; 19. kép; téves a vörös mészkő anyagmeghatározás a taliándörögdi keresztelődmedencével kapcsolatban [GEREVICH T. 43. jegyzetben i. m. 265 (236. jegyzet)], valójában vörös homokkőről van szó: BAKÁY K.–KALICZ N.–SÁGI K.: Veszprém megye régészeti topográfiája. A Keszthelyi és Tapolcai járás (Magyarország Régészeti Topográfiája I.). Bp. 1966. 157.

55. ÉRDY J.: III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált síremléke. In: Kubinyi F.–Vahot I. szerk: Magyarország és Erdély képekben I. Pest 1853. 42–48.; DERCSÉNYI D.: A székesfehérvári királyi bazilika. Bp. 1943. 2–4.

56. GEREVICH T. 43. jegyzetben i. m. 243.; Árpád-kori ... 48. jegyzetben i. m. 218.

57. NAGY Á.: A kalocsai XI. századi érseksír leletei. Művészettörténeti Értesítő XVII (1968) 112.

58. HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 27. jegyzetben i. m. 167 (8/9. leldőhely), 171 (8/13. leldőhely), 179 (8/17. leldőhely); LOVAG Zs.: Beszámoló az Esztergom-szigeti apáca kolostor 1979–1983 között végzett feltárájáról. In: Fodor I.–Selmeczi L. szerk.: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszéri feladatai. Bp. 1985. 345.

59. LUX G.: A zsámbéki templomrom. Bp. 1939. 30.; VALTER I.–TAMÁSI J.: Zsámbék – premontrei templom és kolostorrom. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 40. 1987. Bp. 1988. 125.

60. CABELLO, J.: Oroszlányi-Majkpuszta, premontrei kolostor. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 37. Bp. 1984. 121.; CSENGEL P.: A majki premontrei prépostság feltárása. Műemlékvédelmi Szemle 1991/2. 45.

61. M.Kozák Éva szíves közlése szerint egy korai – a 13. század elejénél nem későbbi – gyermek sír fedlapja volt vörös mészkőlap.

62. HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 27. jegyzetben i. m. 268, 269 (15/12, 15/13. leldőhelyek).

63. L. a 18. jegyzet.

64. Nagyjából hasonló nagyságú felhasználási terület rajzolódik ki a Révfülöp illetve Felsőrs környéki permi vörös homokkő esetében a 12–13. században: a Balatontól északra, északnyugatra a Zalavár, Zalaszentgrót, Oroszi (Noszlop), Zirc, Csajág kijelölt íven belül első sorban a Balatonfelvidék kedvelt, de a vörös márvány reprezentatív voltát nélkülöző kőanyaga volt – zalavári eredetű sírkő Zalaapátiból: TÓTH S.: A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. Zalai Múzeum 2. 1990. 149, 163 (16. kat. sz.); Zalaszentgrót, kereszt díszű sírkő: RÖMER F.: Archaeologiai levél Zala-megyéből. Vasárnapi Újság 10 (1863) 346.;

VÁNDOR L.: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 25. Zalaegerszeg 1986. 56.; IV/a. ábra; Oroszi, keresztelőkút Noszlop környékéről: BAKÁY K.–KALICZ N.–SÁGI K.: Veszprém megye régészeti topográfiája. A Devecseri és Sümegi járás (Magyarország Régészeti Topográfiája 3.). Bp. 1970. 176.; Zirc, kereszt sírkő, és Csajág, dombormű: K.PALÁGYI Sz.–TÓTH S.: A római és középkori kőtár katalógusa. Tihanyi Múzeum 1976. 47. és 66. szám.

Alighanem hasonló eredményre juthatnánk a vörös homokkő északkelet-magyarországi felhasználását illetően (Karcsa stb.), de se az ottani bányahelyekről, se a kőanyag elterjedtségéről nincsenek kielégítő információk.

Marosi Ernő hívta fel a figyelmemet a középkori városi piac körzetekhez hasonló „bányakörzetek” vizsgálatának lehetőségére. A Szűcs Jenő, majd Kubinyi András vizsgálta városi piaci gyűrűk legbelső körei kb. 2 és 8 mérföldes (17–18 illetve 67–72 km) sugarúak voltak (KUBINYI A.: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények 23. Bp. 1971. december. 59.; 2. ábra). A Felvidéken a szlovák kutatók által feltárt, 11–14. századi, falusi temetőkből talált nagyszámú, durva, nem vagy alig megmunkált sírkövel kapcsolatban a helyi, legfeljebb 8–10 km-es körzetből történt szállítás tényét mutatta ki akóanyagvizsgálat. {Karásznó (Krásno): 1–2–8 km; Ducó (Ducova): 6–8 km; Petőszinye (Svinica): 4–5 km; ČAPLOVIČ, D.–HANULIAK, M.: Hroby pod náhrobnými kameňmi vo Svinici. Historica Carpatica X (1979) 195} Ez annyiban felelhet meg a legbelső piaci gyűrűnek, hogy az üres szekér odaútja, majd a kő felpakolását követő visszaútja adja ki a 2 mérföldet; ez a 8–10 km annak a távolságnak a maximumát jelenthette, amelyből a legmindennapiabb terméskövet egy egyébként hegyes-dombos, és így kőben gazdag vidéken szállítani érdemes volt. A balatonfelvidéki vörös homokkő elterjedése jóval szélesebb körű a 13. században, egy, a Balatontól északra, a két bányahely mint fókuszok köré 60–70 km-es távolságra írott ovális-ellipszis jelzi a határát. Déli irányban a Balaton és a hozzá kapcsolódó somogyi mocsárvilág állhatta útját a szállításoknak – a vízi úton való kőszállítást ekkoriban a partról vontatott bárakkal kell elképzelnünk, amely ezen a vidéken nehézkes vagy lehetetlen lehetett, valószínűleg a közúti hálózat se volt megfelelő. A Balatontól északra is szekérrel történő szállítással lehet számolni. Ez a távolság a középső piaci gyűrűk megfelelőjének tűnik, és egy regionálisan fontos szerepű kőanyag szállíthatóságának határát jelezheti. Látszólag ehhez hasonlóak a vörös márvány 1200 körüli fő földrajzi elterjedési területének jellemzői is, valójában azonban ott inkább a gerescei bányahelyek és Esztergom körüli, szabálytalan negyedkörrel van csak szó, és ebben az esetben, a Balatonnal ellentétben, a határnak tekinthető Dunának nem elválasztó, inkább összekötő szerepet lehetne tulajdonítani. Itt nem egy piaci szabályok alakította körzetről van tehát szó, hanem az uralkodói család és a legfelső főpapi (–arisztokrata) réteg luxust

jelentő divatjáról. A 14–16. században pedig már majd az országos, sőt nemzetközi távolsági kereskedelem normáival lehet a vörös márványszállításokat összevetni és értékelni (l. alább).

A Lapidarium Hungaricum program keretében az Országos Műemléki Felügyelőség és a Budapesti Műszaki Egyetem Ásvány- és Kőzettani Tanszéke együttműködése során végzett, kiterjedt kőanyag-vizsgálatok elemzése ezt a kiragadott példák alapján vázolt képet pontosíthatják, finomíthatják.

65. Hasznos lenne természetesen az összehasonlítás az észak-itáliai vörös márvány felhasználási adataival is, erről azonban nem rendelkezem kellő információval. Annyi bizonyos, hogy ott a Velence, Parma, Verona által kijelölt fő felhasználási terület lényegesen nagyobb, mint a fentebb vázolt magyarországi. A folyóknak a szállításban betöltött szerepével azon a vidéken is számolni kell.

66. Relieftöredék Attis-szal, Wals bei Salzburg-ból, Inv-Nr. 2798; relieftöredék Marssal, ismeretlen lelőhelyről, Inv-Nr. 164/69; rab-szolga sírköve Salzburg–Maxglan-ból, Inv-Nr. 2838 (CIL III 11767); sírurna Salzburg–Bürglstein-ből.

67. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 281–283.; DOPSCH, H. hrsg. v.: Geschichte Salzburgs I/1. Salzburg 1981. 89.

68. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 209–210.

69. U.o. 148, 283.

70. U.o. 210; valószínűleg félreolvasásról lehet szó, a Stephansdom kőtárában ugyanis található egy bizonyos Ottónak 1300-ban állított sírkő, talán egy C az évszámban elkerülte Kieslinger figyelmét.

71. A margitszigeti domonkos apácakolostor területén is kerültek elő kisméretű, vörös márványból faragott oszlopocskák (egy töredéket magántulajdonban ismerek), ezek azonban már a 13. század közepe után készültek.

72. TAKÁCS 32. jegyzetben i. m. 124.

73. ENGEL P.–LÖVEI P.–VARGA L.: Gótikus sírkövek Máriavölgyről és Segesdről. Művészettörténeti Értesítő XXX (1981) 142–143.; 3. kép.

74. RÖMER FLÓRIS jegyzőkönyvei, III (1861) 6. (Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára).

75. LÖVEI 2. jegyzetben i. m. 183.; Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk.: Marosi E. Bp. 1987. I. 460–461.

76. LÖVEI 2. jegyzetben i. m. 183, 189 (1. jegyzet); ENGEL P.–LÖVEI P.–VARGA L.: Főnemesi sírkövek a Zsigmond kori Magyarországon. In: Fügedi E. szerk.: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1986. 211.

77. LÖVEI 2. jegyzetben i. m. 183–203.

78. ŚNIEŻIŃSKA–STOLOT, E.: Nagrohek Kazimierza Wielkiego w katedrze Wawelskiej. Studia do Dziejów Wawelu IV. Kraków 1978. 1–111.; SKUBISZEWSKI, P.: Gröbmals König Kazimirs III. des Grossen (+1370). In: Die Parler und der schöne Stil 1350–1400: Europäische Kunst unter der Luxemburgen 2. (kiállítási katalógus) Köln 1978. 481–482.

79. KERTÉSZ 20. jegyzetben i. m. 216–217, 222–226.

80. DIVALD K.: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Bp. é.n. [1903].

81. HORVÁTH H.: Buda a középkorban. Bp. 1932. 23–28.; VERNEI–KRONBERGER 9. jegyzetben i. m. 19–20, 28–30.

82. DERCSÉNYI D.: Nagy Lajos kora. Bp. é. n. [194]. 106–107.

83. GEREVICH, L.: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Bp. 1971. 94.; H.GYÜRKY, K.: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp. 1981. 137, 141.

84. BALOGH J.: Későrenaissance kőfaragó műhelyek I. Ars Hungarica II (1974) 36, 40.

85. Így például 1500 körül: BALOGH 84. jegyzetben i. m. 42.; MKÓ Á.: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. Ars Hungarica XIV (1986) 97–113.

86. Az irályos források hányára jellemző példa, hogy a budai városi jogkönyvben – ahol az ember pedig legjobban várná – hiányzik a megfelelő rész, csak a cím (Von derr Zýmerleut, stainmetzen, Maurerr, Ziegelstreicherr vnd derr pflastrerr rechten) található meg, utána kihagyott helyvel: MOLLAY, K. hrsg. v.: Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtsammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Bp. 1959. 105 (118. pont).

A sírkövek fejlődésében megfigyelhető összefüggések Balogh Jolánt arra a feltételezésre indították, hogy az egyes műhelyek apáról fiúra, vagy mesterről tanítványra öröklődtek: BALOGH 84. jegyzetben i. m. 36.

87. A mályittett háttérű, gótikus minuszculák faragásához a keretsáv csiszolt felületére karcolt, sűrű vonalháló megfigyelhető Gergellaki Bertalan prépost (+1469) budai sírlapján (Budapesti Történeti Múzeum); a reneszánsz kapitális betűtípusú feliratoknál csak a sorokat befoglaló alsó és felső párhuzamos vonal volt általában, l. pl. Perneszi Pálné Szapolyai Orsolya (+1500) porvai sírlapját. A gótikus minuszculák szerkesztéséhez négy vízszintes vonalra (a sor alján és tetején 2-2), és a betűszárak vastagságának megfelelő, kb. 8–15 mm sűrűségű függőleges hálóra volt szükség. Számtalan igen jól megmaradt példája említhető ausztriai és bajorországi feliratokon.

88. Ilyen előregyártásra lehet következtetni a kisebb, három- vagy négykaréjos, mályittett tükörben címerpajzsot, kelyhet, könyvet ábrázoló sírlapok százainál, amelyeknél csak a felirat és a címerábra egyéni. Magyarországon az ezeket anyagilag megrendelni képes, városi alsó papság úgy tűnik, teljesen hiányzott.

Néhány ausztriai és bajor példa: Priglit, Pfaff von Kahlenberg (+1521); Mauer bei Melk, Hans Kasher plébános (+1520); Hainfeld, sírkő 1514-es halálzási évszámmal; több sírlap a bécsi Salvatorkapellében; Eferding, Cristoforus Raschawer plébános (+1507), Steffanus Purkholzer presbiter (+1514), Joannes Kranstorffer káplán (+1521), Steffanus Annpacher presbiter (+1521), sírlapok 1495-ös, 1507-es évszámokkal; Reichersberg, Nicolaus vicarius (+1501); számos sírlap St. Peter in Hartwald településen, Braunauban, Mattighofenben, Matseeben, Laufenben stb. – a példák fölélik Alsó- és Felső-Ausztriát, Salzburg tartományt, az Inn és Salzach mentét, és tet-

zés szerint szaporíthatók lennének a 15. század második, 16. század első feléből.

89. KIESLINGER, A.: Das Grabmal Friedrichs III. In: Friedrich III. Kaiserresidenz Wiener Neustadt (kiállítási katalógus). Wiener Neustadt 1966. 192–193.; ZYKAN, M.: Der Stephansdom (Wiener Geschichtsbücher 26/27). Wien-Hamburg 1981. 123–125.; a Michael Tichter nevéhez feltételelesen kötött egyéb alkotásokról összefoglalóan: BIEDERMANN, G.: Katalog. Alte Galerie am Landesmuseum Joanneum. Mittelalterliche Kunst ... Graz 1982. 290–292.

90. BALOGH 84. jegyzetben i. m. 34, 36.; ENGEL–LÖVEI–VARGA 76. jegyzetben i. m. 214.

91. „A XIII. század második felétől kezdve ... magyar mesterek folytatták a [vörös márvány] bányák kiaknázását, akik a szép tónusú „ornamentum” anyag alkalmazását a XV. század második feléig szinte kizárólagosan a sírkőszobrászatra korlátozták. A XII. századi „marmorarius”-ok munkamódszerét hagyományosan fenntartó sírkőfaragó csoport, 1479 táján, az olasz reneszánsz mesterek nyomában újra előtérbe került, hogy a klasszikus építészeti ornamentum szolgáltatába álljon.”: FEUERNE TÓTH R.: A magyar reneszánsz építészet európai helyzete. *Ars Hungarica* V. (1977) 16.

92. RÉTI M.: Visegrád reneszánsz faragványai (Pasztofórium, Herkules-kút). Szakdolgozat, ELTE Művészettörténeti Tanszék. Bp. 1990. 100–101, 104–112.

93. A munkát – Radocsay Dénes nyomdokain – 1979 óta végzem Varga Livia művészettörténész és Engel Pál történész kollégákkal közösen.

94. FÜLÖP 21. jegyzetben i. m. 70.

95. GEREVICH, L.: Johannes Florentinus und die Pannonische Renaissance. *Acta Historiae Artium* VI (1959) 310–311.; 1–4. kép; HORLER M.: Ioannes Florentinus Forgách-síremléke. *Építés-Építészettudomány* XV (1983) 248–249.; 13–16. kép.

96. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 237.; FISCHINGER, A.: Grabdenkmäler der Könige aus der Dynastie der Jagiellonen im Dom auf dem Wawel in Krakau. In: Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386–1572 (kiállítási katalógus). Schallaburg 1986. 137.

A krakkói Wawel Zsigmond-kápolnájához is felhasználhat magyarországi vörös márványt: KOZAKIEWICZ, H. és S.: A reneszánsz Lengyelországban. Bp.–Varsó 1978. 40.

97. Takács I. szíves közlése. A síremlékről: BIAŁOSTOCKI, J.: Spätmittelalter und beginnende Neuzeit. (Propyläen Kunstgeschichte VII.). Berlin 1984. 288.; 236. kép.

98. DIVÉKY A.: Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. *Archaeologiai Értesítő* XXX (1910) 7, 8, 9.

99. HLOBIL, I.: Zur Renaissance in Tovačov während der Aera Ctibors Tovačovský von Cimburk. *Umění* XXII (1974) 512, 514, 517.; RITOČNÉ SZALAY Á.: Egy ideális fejedelem és ideális városa a morva reneszánsz kezdetén. *Annales de la Galerie Nationale Hongroise* – *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve* 1991. 79.

100. ANDELIĆ, P.: Bobovac i Kraljeva

Sutjeska. Stolna mješta Bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću. Sarajevo 1973. 81–98. – a könyvre Feld István hívta fel a figyelmemet.

101. ANDELIĆ 100. jegyzetben i. m. 86. – ott síklősi, esztergomi vagy erdélyi eredetű, pannóniai vörös márványról van szó!

102. ANDELIĆ 100. jegyzetben i. m. 92., képpel.

103. ENGEL–LÖVEI–VARGA 76. jegyzetben i. m. 215–217.; LÖVEI P.: Síremlékszobrászat. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437* (kiállítási katalógus). Szerk.: Beke L.–Marosi E.–Wehli T. Bp. 1987. II. 281–283.; ZOLNAY L.–MAROSI E.: A budavári szoborlelet. Bp. 1989. 110–111.

104. MÁLYUSZ E.: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. 110–112.

105. *Művészet* Zsigmond ... 103. jegyzetben i. m. II. 90–91. (Zs. 60. kat. sz.).

106. MÁLYUSZ 104. jegyzetben i. m. 111.

107. Marosi Ernő hívta fel a figyelmemet az ugyancsak jelentős súlyú sötömbök – ellentétes irányú, de azonos útvonalon történő – szállításának lehetőségére.

108. VOIT P.: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. *Művészettörténeti Tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve* 1954–55. Bp. 1957. 50, 79 (8. jegyzet).

109. LÖVEI 2. jegyzetben i. m. 185–187.; ENGEL–LÖVEI–VARGA 76. jegyzetben i. m. 213, 214–215.

110. L. 103. jegyzet.

111. BALOGH J.: A művészet Mátyás király udvarában. Bp. 1966. I. 481–510 megfelelő helyei.

112. HORVÁTH H.: Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 116.

113. Die Kunstdenkmäler von Bayern. Regierungsbezirk Mittelfranken I. MADER, F.: Stadt Eichstätt. München 1924. 294.; Taf. XXXVI – a kőfaragónak egy misealapítványáról is van adat. Ugyancsak az ő kezétől származik Wilhelm apát (+1449) wülzburgi sírlapja: Die Kunstdenkmäler von Bayern. Regierungsbezirk Mittelfranken V. MADER, F.–GRÖBER, K.: Stadt und Bezirksamt Weissenburg i.B. München 1932. 501.; 376. kép.

114. SCHWARZBAUM, E.: Three Tournai Tombslabs in England. *Gesta* XX (1981) 89.; CHEETHAM, F.: *English Medieval Alabasters*. Oxford 1984. 57–58.; OLSZEWSKI, A.: Gotyckie rzeźby alabastrowe pochodzenia angielskiego w Polsce. *Biuletyn Historii Sztuki* XXII (1960) 35–64.; FISKOVIĆ, C.: *Engleski Spomenici i umjetnine u Dalmaciji*. Peristil XXII (1979) 73–88.; az itáliai faragványexportra jó példák a forrásokból vagy régészeti leletekből (Buda, Visegrád) ismert, Mátyás-kori faragványok (I. 14–15. jegyzet); a párizsi márványfaragókra pl.: SCHMIDT, G.: *Drei Pariser Marmorbildhauer des 14. Jahrhunderts*. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XXIV (1971) 161–177., a 170. oldalon utal arra is, hogy az értékes anyaggal való takarékság jegyében gyakran olcsóbb kőből faragott síremlék-figurába csak a fej és a kezeket illesztették be márványból; az alabástrom és a márvány terminológia középkori keveredéséről, a különbö-

ző színű marványok használatáról röviden: BARON, F.: *Sculptures. In: Les fastes du Gothique: Le siècle de Charles V.* (kiállítási katalógus). Paris 1981. 56–57.

115. LEONHARDT, K. F.: *Spätgotische Grabdenkmäler des Salzachgebietes.* Leipzig 1913; HALM, P.M.: *Studien zur süddeutschen Plastik I–III.* Augsburg 1927–1928; LIEDEKE, V.: *Die Augsburger Sepulkralskulptur der Spätgotik I–IV. Studien zur Sepulkralskulptur der Gotik und Renaissance in Deutschland und Österreich 2, 4–6.* München 1979, 1986, 1987, 1988; Uő.: *Die Burghauser Sepulkralskulptur der Spätgotik I.* Burghauser Geschichtsblätter 36. München 1981; Uő.: *Das Tratz-Epitaph in Neumarkt/Opf., ein Werk des Wasserburger Bildhauers Wolfgang Leb.* Ars Bavarica 1. München 1973. 17–24.; Uő.: *Das Paumgartner-Epitaph in Stubenberg und andere Bildwerke in Stein des Meisters von Braunau.* Uo. 25–49.; Uő.: *Die Haldner und das Kaisergrabmal in der Frauenkirche zu München.* Ars Bavarica 2. München 1974; Uő.: *Die Baumeister und Bildhauerfamilie Rottaler (1480–1533).* Ars Bavarica 5/6. München 1976.

116. KIESLINGER, A.: *Zur Geschichte der Steinverfrachtung auf der Donau.* Österreichische Ingenieur Zeitschrift 7 (109) 1964. 253–260, különösen 256.; KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 191.

117. KIESLINGER, A.: *Die nutzbaren Gesteine Kärntens.* Klagenfurt 1956. 7, 315.; KERTÉSZ 20. jegyzetben i. m. 197–198.

118. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 190–191.; ZYKAN 89. jegyzetben i. m. 123.

119. DIVÉKY 98. jegyzetben i. m. 8, 9.

120. L. fenn, a 29–30. jegyzetekkel együtt.

121. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 201.

122. Tittmoning: határvaros a salzburgi érsekség területén és Bajorország között, a Salzach folyó mellett.

123. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 190.

124. ZOLNAY L.: *Az 1967–75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoporthról.* Budapest Régiségei XXIV. 3. Bp. 1977. 21.

125. GENTHON I. stb.: *Nógrád megye műemlékei (Magyarország Műemléki Topográfiája III.).* Bp. 1954. 308.; 300. kép.

126. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 609–610 (Kat.–Nr. 734).

127. U.o. 581–582 (Kat.–Nr. 653).

128. U.o. 572–573 (Kat.–Nr. 642).

129. U.o. 609 (Kat.–Nr. 732).

130. *Lapidarium Hungaricum 1. Általános helyzetkép.* Bp. 1988. 133–134 (32. sz.).

131. Feld István szíves közlése.

132. MÖLLER I.: *A vajda-hunyadi vár építési kora.* Magyarország Műemlékei III. Bp. 1913. 52. kép, XX/2–4. tábla; Magyarországi művészet 75. jegyzetben i. m. 1. 685.

133. TÓTH S.: *A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai (Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése I.). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei I (1963) 134, 140 (62–63. sz.); ÉRI I.–KELEMEN M.–NÉMETH P.–TORMA I.: *Veszprém megye régészeti topográfiája. A Veszprémi járás (Magyarország Régészeti Topográfiája 2.).* Bp. 1969.*

52. kép; Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 560–561 (Kat.–Nr. 626, 628); Magyarországi művészet 75. jegyzetben i. m. 1. 676.

134. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 210–211., az ottani példák többszöröse lenne említhető.

135. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. Kat.–Nr. 174–177, 180–185, 187–192, 194, 203, 343, 347, 352, 639a, 646–647, 651, 741–742, 747–751, 753; MIKÓ Á.: *Ippolito d'Este esztergomi érsek udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon (1487–1497).* Ars Hungarica XVI (1988) 133–142.; Nagyvárad: KERNY T. szerk.: *Várad i kőtörédek.* Bp. 1989. 125 (137. kat. sz.), 135–138 (150. kat. sz.); Nyírbátorban egy 52 cm átmérőjű oszlop lábazat-törödéke került elő újabban (Szekér György szíves közlése).

136. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 650–651 (Kat.–Nr. 794).

137. HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 27. jegyzetben i. m. 269 (15/13. lelfőhely).

138. BALOGH 34. jegyzetben i. m.; HORLER M.: *A Bakócz kápolna az esztergomi székesegyházban.* Bp. 1987; TÓTH S.: *Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye.* Ars Hungarica XVIII (1990) 207–228.; – az anyaghasználat elemzése is: MOJZER 33. jegyzetben i. m. 32–34.; – itáliai márványburkolatú terekre, mint esetleges előképekre l.: TÓTH i. m. 213. – Marosi Ernő hívta fel a figyelmet arra, hogy az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház maga is szolgáltathat bizonyos mértékig előképet, a Porta Speciosa környezetét jelentő előcsarnok legalább részleges, a kápolnánál jó három évszázadnyival korábbi márványburkolatával.

Ugyancsak Marosi Ernő vetette fel, hogy érdemes lenne figyelmet fordítani a falburkolatok technikai megoldásaira, ez biztosan érdekes is lenne, de nincsenek információim a kérdéssről. Csupán alapfalakig feltáruló épületmaradványok vörös márvány laptörödékeiről amúgy is nehéz eldönteni, hogy eredetileg vízszintes padló-, vagy függőleges falburkolat részét képezték-e. A magyarországi emléksanyagban nem ismerek olyan leleteket sem, amelyek különleges kötési technikákról árulkodnának. Az eleve csekély számú szarkofágok túlnyomó részére is csupán a fedlap profilozott keretmegoldásából, esetleg írásos források alapján következtethetünk, az oldalfalak akárcsak apró törödékei is igen ritkák, a sarkok eredeti illesztési megoldásaira nem hordoznak utalást [egy kivétel, igaz, fehér márványból a Margit-síremlék: LÖVEL, P.: *The Sepulchral Monument of Saint Margaret of the Arpad Dynasty.* Acta Historiae Artium XXVI (1980) 191–192.; Fig. 3].

139. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. Kat.–Nr. 725–726, 800, 827.

140. Madonna gyermekével a Nagyboldogasszony-templomból, valamint anyjalfej a domonkosok kolostorából: Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 105, 274.

141. SZAKÁL E.: *A visegrádi Anjou-kori királyi palota gótikus kútházának rekonstrukciója Magyar Műemlékvédelem 1963–1966.* Bp. 1969. 172, 178.

142. SZAKÁL E.: Az Országos Műemléki Felügyelőség kőszobrászati helyreállításai 1967–1968. Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Bp. 1970. 370.; 459. kép; VOIT P. stb.: Heves megye műemlékei III. (Magyarország Műemléki Topográfiája IX.). Bp. 1978. 358. 360.
143. SZAKÁL E.: Mátyás király oroszlános díszkútjának rekonstrukciója Művészettörténeti Értesítő VIII (1959) 232–250.
144. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 383–385 (Kat.–Nr. 350).
145. RÖMER F.: A Bakony. Győr 1860. 176.; ZSIRAY L.: A lövöldi karthauzi kolostor. Műemlékvédelem XXII (1978) 22, 23.; 2. kép.
146. Köszönettel tartozom G.Sándor Máriának, hogy közöletlen leletére felhívta a figyelmet.
147. KIESLINGER, A.: Geist im Stein – Zur Geschichte einer spätgotischen Gesteinsmode. Alte und Moderne Kunst 7 (1962) 58/59. 17.
148. Saját „gyűjtésem” mintegy 70 darabot tesz ki. A leggyakoribbak eszerint a 8 és 12 szögűek (ezeket legkönnyebb szerkeszteni), ritkább a 10, még ritkább a 9 és 11 szög. 16 szögűt egyet ismerek, a göttweigi apátságban (Alsó-Ausztria).
149. IPOLYI 9. jegyzetben i. m. 168–169; KOZÁK K.: Adatok Hédervár műemlékeinek történetéhez. Arrabona 8 (1966) 140–141.; 23–24. ábra.; Magyarországi művészet 75. jegyzetben i. m. II. 962. 966. kép.
150. IPOLYI 9. jegyzetben i. m. 172.; RÖMER FLÓRIS hagyatéka, Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára, XVII. csomó, K. 386/20.
151. Elveszett, v.ö.: LEVÁRDY 54. jegyzetben i. m. 19. kép; LEVÁRDY F.: Pannonthalma építéstörténete III. Művészettörténeti Értesítő VIII (1959) 229.
152. SCHMELLER–KITT, A.: Burgenland (Dehio-Handbuch, Die Kunstdenkmäler Österreichs). Wien 1980. 198.
153. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Fotótár, 33.480. sz. régi pozitív.
154. GEREVICH L.: A Középkori Múzeum kutatásai az 1941–1942. évben. Budapest Régiségei XIII (1943) 444.
155. RÖMER FLÓRIS hagyatéka, Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára, K. 650/30.
156. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 364–365 (Kat.–Nr. 330).
157. HORLER 96. jegyzetben i. m. 237, 246, 248, 254.; 1, 11. kép; MIKÓ Á.: A menyői templom keresztelőkútja. In: Váradi kőtörödékek 135. jegyzetben i. m. 265–267.
158. HÉJJ M.–SOPRONI S.: Visegrád – Fő u. 73. In: Régészeti Füzetek 9. 1958. 49.; a lelet a Mátyás Király Múzeumban egyelőre lappang.
- A Gerecze-jegyzék (Magyarország Műmlékei II. Bp. 1906. 1032.) 1461-es évszámú, vörös márvány szenteltvíztartót említ Keszthelyen, ezt valójában homokkőből faragták: IPOLYI A.: Régi magyar keresztutak és Magyarország czimerének monumentális használata. Archaeologiai Közlemények II (1861) 180.; TÓTH 64. jegyzetben i. m. 167–168 (40. kat. sz.).
159. KIESLINGER 116. jegyzetben i. m. 254–255.
160. DÉTSHY M.: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. Művészettörténeti Értesítő XIII (1964) 1, 6, 12 (23. jegyzet).
161. L. 19. jegyzet.
162. KOVÁTS F.: Pénzérték- és kamatszámítások. Magyar-zsidó oklevéltár IV. Bp. 1938. 451.
163. Erdődy család galgóczi levéltára, lad. 3. fasc. 1. No. 4 – idézi: GEREVICH L.: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. In: Budapest története II. Bp. 1973. 302, 333 (248. jegyzet).
164. BALOGH 84. jegyzetben i. m. 36, 55 (31. jegyzet).
165. LIEDKE 1981. 115. jegyzetben i. m. 20, 24.
166. U.o. 78.; Abb. 65.
167. U.o. 112–116.; Abb. 96–98.
168. TIETZE 24. jegyzetben i. m. XXVII, 185.; Fig. 272.
169. U.o. XXX, XXXI, 185; Fig. 272.
170. U.o. XXXV. old.
171. TIETZE 22. jegyzetben i. m. 40.; 56/2. kép.
172. U.o. 40.; 56/1. kép.
173. TIETZE 24. jegyzetben i. m. XLVII. old.
174. U.o. XLIV. old.
175. U.o. XLV. old.
176. U.o. XLIV. old.
177. Dl. 88.061.
178. L. 106. jegyzet.
179. A „Stibor-síremlékek Mestere” kérdés-körével kapcsolatban l. a 102. és 103. jegyzetekben idézett műveket. – A budai sírkövek katalógizálása során tett újabb megfigyelések, valamint a boszniai síremlékek megismerése érleli egy, a mesterrel foglalkozó külön tanulmány kidolgozását.
180. Szőke Mátyás és Buzás Gergely feltárása.
181. A vörös márvány törpepillérekéből és mészkő baluszterbakából összeállított mellvédről legutóbb: BUZÁS G.: Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota (Lapidarium Hungaricum 2. Pest megye 1.). Bp. 1990. 111–112 (174. kat. sz.).
182. Vályi Katalin szíves közlése. Említi: VÁLYI K.: Ópusztaszer. Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 43. 1991. 46.
183. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 167, 180, 210–211.; KIESLINGER 147. jegyzetben i. m. 15–20.; GRIMM 20. jegyzetben i. m. 13, 19.
- A „közönséges” magyarországi vörös és a fehér eres salzburgi márvány közti különbség jól látszik a lényegesen későbbi, 1686 után emelt, győri Mária-oszlopon, amelynek Salzburchban faragott oszloprészét a legutóbbi restaurálás során alul és felül kénytelenek voltak hazai anyagra kicserélni.
184. KIESLINGER 20. jegyzetben i. m. 152, 154–155, 210–211.
185. MARTIN, F.: Kunstgeschichte von

Salzburg, Wien 1925. 49–50; VALENTINITSCH, H.: Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte der Inschriftensammlung. In: Koch, W. red.: Epigraphik 1982 (Öst. Akad. der Wiss. Phil.-Hist. Kl. Denkschriften, 169. Band). Wien 1983. 39.

186. KERTÉSZ 20. jegyzetben i. m. 202.

187. A töredéket 1990-ben találta Hajmási Erika. A kömeghatározást Marek István (Budapesti Műszaki Egyetem, Ásvány- és Földtani Tanszék) és e tanulmány szerzője végezte; az anyag „scheck”-jellegű.

Egy reneszánsz stílusú, a somogyvári apát-sági templom déli kapuja környékén még a 19. században talált, vörös márványból faragott párkányról felvetődött, hogy stájerországi építőanyag-import jele (GERECZE P. kéziratosa hagyatéki anyaga, Iparművészeti Múzeum Adattára, KLT 216/5); a darab jelenleg nem volt azonosítható, de a dolog aligha valószínű – a Salzburg környéki vörös márvány Stájerországon keresztül történt szállításának nem lett volna értelme!

188. LEONHARDT 115. jegyzetben i. m. 66.

189. A különböző véleményekről összefoglalóan: Magyarországi művészet 75. jegyzetben i. m. I. 863.

190. ENGEL–LÖVEI–VARGA 73. jegyzetben i. m. 142.; 2. kép; Magyarországi művészet 75. jegyzetben i. m. I. 695, 863.

191. Néhány példa: Bochart Vindorffer (+1487), Bécsújhely; Alex Kheitzel (+1508) és Hanns Pratzl zu Radek (+1521), Slazburg, St. Peter; Katalin asszony (+1521), Hainfeld (Alsó-Ausztria); Andre Drucksas (+1522), Staatz (Alsó-Ausztria); 1529-es és 1531-es sírkövek, Tulln.

192. HENSZLMANN I.: Magyarország csucs-íves stílusú műemlékei II. Győr, Soprony, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat. Bp. 1880. 43.; 29. ábra.

193. U.o. 63, 203.

194. Súpis pamiatok na Slovensku I, Bratislava 1967. 189. – említ közülük néhányat a síremlékek felsorolásánál; az emlékek ennél alaposabb ismeretét, fényképeit Mikó Árpádnak és Takács Imrének köszönhetem.

195. Egy schiltneri plébános (+1497), Langenlois; Anton Engeygl kanonok (+1511), Ardagger Stift/Amstetten; HORNUNG, H. H.: Die Inschriften Niederösterreichs I. Die Inschriften der politischen Bezirke Amstetten und Scheibbs (Die Deutschen Inschriften 10/3/1.). Graz-Wien-Köln 1966. 26 (Nr. 25.): papi sírkő 1517-es halálozási évszámmal, Korneuburg, Pfarrkirche; Viktor Vinzenz Bauernfeind plébános (+1517), Baden, Stadtpfarrkirche; DRESCHER, K.: Die Grabdenkmale in und um die Badener Kirchen. Baden 1978. 44–45., képpel.

196. L. 9. jegyzet.

197. DANKÓ J.: Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremléke. Archaeologiai Értesítő ú.f. XI (1891) 340–345.; VERNEI–KRONBERGER 9. jegyzetben i. m. 51, 74 (248. jegyzet); Egy erősen kopott, hasonló sírkő felső részét őrzi a pozsonyi városi múzeum.

198. CSOMA J.: Magyar sírkövek. Jurisics Ádám és Anna sírköve. Turul V (1887) 183–184. – ha mesterazonosságról nem is beszélhetünk, a sírlap beosztását, motívumkincsét tekintve közel áll egy sor, a bécsi Stephanskirche falaiban fennmaradt, korabeli sírköhhöz, de Bécsújhelyen is találhatók rokonai.

199. L. 5. jegyzet.

200. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 676 (Kat.–Nr. 829); Abb. 15.

201. KIESLINGER, 89. jegyzetben i. m. 193.

202. LIEDEKE 1974. 115. jegyzetben i. m. 176 (63. sz.); 81. kép.

203. LIEDEKE 1987. 115. jegyzetben i. m. 139 (23. sz.); 64. kép.

204. Jelenleg Bécs, Niederösterreichisches Landesmuseum.

205. RADOCSAY, D.: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay ... Braga 1971. 478 (63. sz.).

206. Schallaburg 7. jegyzetben i. m. 681–683 (Kat.–Nr. 835) – téves szélességi adattal.

207. Az adatért Mikó Árpádnak tartozom köszönettel.

Pál Lövei: Der dicke rote Kalkstein, – der „rote Marmor” –, in der Kunst des mittelalterlichen Ungarn

Der rote Marmor, der in der Nähe von Buda (dt. Ofen) und Esztergom (dt. Gran), im südlich der Donau gelegenen Gebirge Gerecsé, gefördert wird, war im Mittelalter ein beliebter Stoff der ungarischen Bildhauerkunst und Bauplastik. Dieser Stein, der sich gut bearbeiten lässt, ist eigentlich kein Marmor, sondern dichter roter Kalkstein. Im mittelalterlichen Sprachgebrauch galt er jedoch als Marmor, denn in den schriftlichen Quellen wird er immer als solcher erwähnt. Der rote Kalkstein aus der Umgebung von Salzburg, der dem ungarischen recht ähnlich ist, wird in den österreichischen und deutschen Quellen ebenfalls als Marmor bezeichnet.

Die Abbaustellen des roten Kalksteins waren ursprünglich königlicher Besitz. Ein Teil des Dorfes Tardos wurde vor 1204 von König Emmerich (1196–1204) dem Kapitel von Eger (dt. Erlau) und das Dorf Sütő wurde im Jahre 1388 von König Sigismund (1387–1437) dem Erzbischof von Esztergom zwecks Marmorförderung geschenkt.

Die Verwendung des roten Marmors aus dem Gebirge Gerecse für künstlerische Zwecke kann am frühesten in Esztergom belegt werden. Dieser rotfarbige Stein bestimmte den Grundfarbton des vor 1196 geschaffenen Westportals (Porta Speciosa) der Sankt-Adalbert-Kathedrale, und auch weitere andere Verzierungen der Kathedrale wurden daraus hergestellt. Bei der „Entdeckung“ des roten Marmors spielte König Béla III. (1172–1196), der am byzantinischen Hof aufgewachsen war, höchstwahrscheinlich eine wichtige Rolle, denn der rote Marmor war durch seine der des Porphyrs ähnliche Farbe geeignet, dieses Ausdrucksmittel der die spätrömischen kaiserlichen Traditionen weiterführenden byzantinischen höfischen Repräsentation zu ersetzen. Von den Fertig- und Halbfertigprodukten einer Esztergomer Steinmetzwerkstatt sind Fragmente etwa ein halbes Dutzend verschiedener Grabmale vom Anfang des 13. Jahrhunderts erhalten. Ein Teil der Steinplatten ist von Inschriften verziert, deren schön gestaltete Buchstaben in parallelen Zeilen in die sorgfältig polierte Oberfläche gemeißelt wurden. Der in Esztergom benutzte Stoff wurde im 13. Jahrhundert auch in der Architekturplastik verwendet. Solche Denkmäler sind in der Kathedrale von Kalocsa, in den Abteien von Pannonhalma, Somogyvár, Vértesszentkereszt, Pilisszentkereszt, Pusztaszer, Csoltmonostor, im Königspalast von Óbuda (dt. Altofen) und in Pápóc zu finden. Einen anderen frühen Verwendungsbereich des roten Marmors verkörpern die unterirdischen Grabkisten und ihre Deckplatten (Székesfehérvár, Kalocsa, Esztergom, Zsámbék, Majk, Vértesszentkereszt); diese Orte gehörten schon immer zu den wichtigsten Begräbnisstätten der Kirchen.

Die erste Periode der mittelalterlichen Verwendung des roten Marmors dauerte vom letzten Quartal des 12. Jahrhunderts bis in die 70er Jahre des 13. Jahrhunderts. In dieser Zeit ist vor allem die Tätigkeit ausländischer Meister vorzusetzen; anfangs kann lediglich von den Stilmerkmalen auf ihre Anwesenheit in Ungarn geschlossen werden, am Ende der Epoche erscheinen sie aber schon mit Namen: das erste Grabmal von Margarethe aus dem Arpadenhaus wurde von Albert und Peter aus der Lombardei angefertigt. Für die ganze Epoche sind die Aufträge der königlichen Familie bezeichnend: In Esztergom und in Székesfehérvár, der Begräbnisstadt der ungarischen Könige, mochte der rote Marmor durch die Ansprüche König Bélas III. „modisch“ geworden sein. Im Zisterzienserkloster von Pilisszentkereszt dürften Andreas II. (1205–1235) und der junge Béla IV. (1235–1270) sowie ihre Familien die Auftraggeber gewesen sein. Auch in Óbuda wurde ein Königspalast gebaut, und den Abschluß dieser Epoche bilden Grabmale, die zu Beginn der 70er Jahre des 13. Jahrhunderts ebenfalls für die Herrscherfamilie in Esztergom und auf der Margareteninsel bei Buda errichtet wurden. Dank der königlichen Gunst wurde der rote Marmor auch für die hohe Geistlichkeit zugänglich. Das territoriale Vorkommen der Denkmäler aus rotem Marmor war in dieser Periode noch recht beschränkt.

In den späten 70er Jahren des 13. Jahrhunderts scheint der rote Marmor in Ungarn „verschwunden zu sein“. Es sind keine Denkmäler aus dieser Zeit erhalten, wahrscheinlich entstanden solche damals gar nicht oder nur in geringer Anzahl. Die erneute, zunächst nur sporadische Verwendung des roten Marmors wird durch einige Grabplatten von der Mitte des 14. Jahrhunderts belegt. Einen richtigen „Durchbruch“ brachte die Zeit zwischen ca. 1360 und 1380. Auf den Grabplatten wurde die Darstellung des Kreuzes durch die von Wappen abgelöst. Im Hintergrund dessen dürfte gestanden haben, daß man sich am Hofe König Ludwigs des Großen (1342–1382) zu der Kunst süddeutscher Gegenden, zu der Repräsentation der Heraldik, hingewandt hatte. Für diese Annahme spricht, daß die frühen Exemplare der Grabplatten dieses neuen Typus in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts für die Mitglieder der Herrscherfamilie bzw. für Personen errichtet wurden, die mit dem königlichen Hof in Verbindung standen. Der rote Marmor verbreitete sich sowohl in sozialer Hinsicht – bei der Aristokratie, dem niederen Adel, dem Klerus und dem Bürgertum – als auch in geographischer Hinsicht überaus schnell: Aus rotem Marmor hergestellte Grabsteine aus dem knapp zwei Jahrhunderte umfassenden Zeitraum bis 1541/43 (bis Buda bzw. Esztergom und Tata /dt. Totits/ sowie die Gerecse-Gegend in türkische Hand kamen) sind im Süden, im Gebiet des heutigen Kroatien und der Woiwodina, im Osten, in Siebenbürgen (heute: Rumänien), im Norden, im Gebiet der heutigen Slowakei, sowie auch entlang der westlichen Landesgrenze, erhalten. Aus einem anderen Gestein wurden schier nur die grob bearbeiteten Grabsteine auf den Kirchhöfen in der Landesmitte (in Buda, Esztergom, Székesfehérvár /dt. Stuhlweißenburg/), und zwar bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts hergestellt, als die Steinmetze der Renaissance und ihre Auftraggeber den gelben Kalkmergel aus der Umgebung von Buda entdeckt haben. Trotz des bedeutenden Zerfalls der Denkmäler sind aus dieser Zeit mehrere

hundert Grabmale aus rotem Marmor – zumindest fragmentarisch – bekannt; sie stellen wohl nur einen kleinen Bruchteil der ursprünglichen Menge dar.

Die Denkmäler zeigen – nicht nur hinsichtlich ihres Stoffes, sondern auch der Darstellungsweise und des Stils (der sich innerhalb der Epoche selbstverständlich änderte) – ein landesweit einheitliches Bild. Die Forschung wies schon längst nach, daß sie überwiegend aus Buda stammen. Obgleich es durch die lückenhaften schriftlichen Quellen nicht belegt ist, kann aufgrund der Gesamtheit der Grabsteine mit großer Sicherheit angenommen werden, daß auf die Herstellung von Grabmalen spezialisierte Steinmetzwerkstätten ab der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zur Besetzung dieses Gebiets durch die Türken vor allem in Buda, aber auch – zumindest zeitweise – im den Steinbrüchen nahe gelegenen Esztergom tätig waren.

Da die Produkte der ungarischen Steinmetzwerkstätten sogar in ferne Gegenden des Landes gekommen waren, ist es anzunehmen, daß die Steinmetzwerkstätten auch in Ungarn – denen in der Umgebung von Salzburg und in Südbayern ähnlich – eine gewerbsmäßige und kommerzielle Tätigkeit entfalteten. Auf diese kontinuierliche Praxis der lokalen Bearbeitung des roten Marmors wird es zurückzuführen sein, daß die Bauglieder aus Marmor, die Stilelemente der Renaissance, schon während der Herrschaft Königs Matthias (1458–1490) auf den königlichen Bauten erschienen. Vereinzelt Produkte sind auch ins Ausland, vor allem nach Polen (Krakau, Gniezno), aber auch nach Mähren (Tovačov) und Bosnien (Bobovac), gelangt. Die Produkte, – ginge es um rohe Steinplatten oder gemeißelte Grabmale –, wurden vermutlich auf dem Wasserweg, und zwar nicht nur auf der Donau, sondern auch auf den kleineren Flüssen, befördert. Die gewerbsmäßig ausgeübte Steinmetztätigkeit, deren Produkte sogar in mehrere hundert Kilometer weit entfernt gelegene Gegenden geliefert wurden, galt im mittelalterlichen Europa keinesfalls als Seltenheit, sie entwickelte sich in jedem Gebiet, in dem Gesteine von besonderer Qualität oder Farbe gefördert wurden. Als bester Vergleich kann der rote Marmor aus der Umgebung von Salzburg dienen, der mit dem ungarischen Marmor in den geologischen Merkmalen übereinstimmt. Die österreichischen Bearbeitungsstätten waren territorial gesehen nicht so zentralisiert wie die des ungarischen Marmors, der gleichsam nur in Buda und Esztergom bearbeitet wurde. Im Tarnsport spielten die Flüsse auch dort eine wesentliche Rolle.

Sowohl in Österreich und Bayern als auch in Ungarn machten die Grabplatten und die Grabmale die Mehrheit der Werke aus rotem Marmor aus, aber in beiden Gebieten wurden auch Wappensteine und Wappenplatten hergestellt. Was die sonstigen „Gattungen“ anbelangt, da gibt es recht große Unterschiede. Es ist augenfällig, daß in Ungarn die gotischen Bauglieder aus rotem Marmor fast völlig fehlen und auch keine Kanzeln aus rotem Marmor – im Gegensatz zu Österreich – aus dieser Zeit bekannt sind. Erhalten sind dagegen mehrere Tabernakel (Pest, Pécs, Sajókaza) sowie – zumindest in den Budaer Kirchen – Fragmente von allen Seiten bearbeiteter Statuen. Besondere ungarische Werke sind (vor allem in Visegrád /dt. Plintenburg/) die Brunnen mit vermischten architektonischen, bildhauerischen und heraldischen Merkmalen, die zu den monumentalsten Denkmälern der ungarischen Marmorarbeiten gehören. Ein typischer Einrichtungsgegenstand der Kirchen in österreichisch-bayerischen Gegenden sind das vieleckige Taufbecken und der kleine, in die Wand eingelassene Weihwasserkessel, welche in Ungarn nie richtig modisch waren; die einzigen wenigen bekannten Stücke dieser Art sind meistens importierte Werke.

Ein Vergleich zwischen den österreichisch-bayerischen und den ungarischen Werken hinsichtlich des Preises wäre bestimmt sehr aufschlußreich. Dazu hat man jedoch kaum die Möglichkeit, da die einschlägigen ungarischen Belege so gut wie ganz fehlen.

In der österreichischen Fachliteratur wurde von Zeit zu Zeit auch die Möglichkeit eines Exportes des Salzburger roten Marmors nach Ungarn aufgeworfen: einen solchen Export gab es in der Tat, wenngleich in keinem allzu großen Umfang.

Hajnóczi Gábor

BONFINI AVERULINUS-FORDÍTÁSA ÉS A BUDAI VITRUVIUS-KÉZIRAT KÉRDÉSE*

Jóllehet Vitruvius *De architecturá*-ja ismert volt a középkorban, a műnek vitathatatlanul valamiféle újrafelfedezése következett be a 15. században. A humanisták nagy érdeklődéssel tanulmányozták, és készítettek belőle kivonatokat, majd teljes másolatokat fejedelmi vagy humanista könyvtárak számára. A másolatok megnövekedett számára utal többek között a Carol Herselle Krinsky által összeállított kézirat-lista nyomán kirajzolódó kép is, ebben ugyanis szembeötlően sok 15. századi verzió fordul elő.¹ A középkorban készült másolatokat általában monostori könyvtárak őrizték meg, de vannak adatok arról, hogy tudós férfiak ismerték a szöveget (pl. Hugo de St. Victore, Vincent de Beauvais, William of Malmesbury, Petrus Diaconus és mások), akik esetleg maguk is rendelkeztek egy-egy példánnyal.² Fejedelmi udvarok könyvtáraiban egykor megvolt középkori változatokról alig van tudomásunk,³ az odakerült Vitruvius-másolatok zöme a mű iránt megváltozott érdeklődés nyomán, a 15. században jutott a gyűjteményekbe. Azt mondhatjuk tehát, hogy a fejedelmek és a humanista tudósok könyvtáraiba került *De architecturá*-k nagyrészt az 1440-es évektől folyamatosan készült, új másolatok voltak.

A Vitruvius iránt megélnékvált érdeklődést, az ennek nyomán kibontakozott humanista-aktivitást és az így született művek sorsát világosan példázza a milánói humanista, Pier Candido Decembrio működése. Az antik építészeti mű iránti lelkesedését valószínűleg Petrarcanak lehet tulajdonítani, mivel Decembrio mindenben igyekezett követni a példaképül választott nagy elődöt.⁴ „Építészeti” tanulmányainak első terméke egy afféle „mindenes gyűjtemény”, az ún. *P. Candidi Collectanea rerum diversarum et memorabilium* volt, amely a milánói Ambrosiana R 88 sup. lapjain maradtak fenn (ff.164r–172r).⁵ Itt a *De architecturá*-ból másolt részletek, rövid kommentárok és rajzok szerepelnek. Mindezek az 1437 körül lejegyzett szövegrészek tulajdonképpen előtanulmányoknak és előmunkálatoknak tekinthetők teljes szövegmásolatokhoz, amelyek néhány évvel később készültek humanista érdeklődésű világi és egyházi hatalmasságok számára.

Az első másolatra Humprey of Gloucester adott megbízást, akivel Decembrio szoros kapcsolatban állt.⁶ Szövege 1440 körül vagy 1440-ben készült el, és a kódex el is jutott a megrendelőhöz, Oxfordba. Ugyancsak ebből az időből származik egy másik *De architectura*-másolat is, amelyet Decembrio Francesco Pizolpasso-nak, Milánó érsekének ajándékozott, aki Észak-Itália vallásos humanistáinak egyik legkiválóbbika volt.⁷ A milánói dóma hagyományozott egykori érseki könyvtár inventáriumának⁸ szerint a Vitruvius-művet tartalmazó kódexben a *De architecturá*-n kívül még két Decembrio-mű, a *Historia peregrina* és a *Grammaticon* is szerepelt. Minthogy maga a kódex elveszett, az inventárium tartalmi megjelölése igen lényeges adaléknak minősül a továbbiak szempontjából.

* Elhangzott az 1991. október 2–4. között Sárospatakon megrendezett „A reneszánsz Magyarországon” című tudományos tanácskozáson.

Milánóban a Viscontiak uralmát követően, majd a Repubblica Ambrosiana rövid közbiztonsága után a Sforzák kerültek hatalomra. Velük Decembrio minden igyekezte ellenére sem tudott jó viszonyt kialakítani, aminek következtében nem kapott állást a hercegi udvarban. Távozni kényszerült Milánóból, ahova csak 1460 körül jutott vissza. Minden bizonnyal ezzel a körülménnyel függ össze két újabb Vitruvius-másolat keletkezése a hatvanas évek elején: egyikük 1462-ben készült, másolója Bonino Mombrizio, Decembrio munkatársa volt, és jelenleg a milánói Ambrosiana könyvtár A 137 sup. jelzetű kódexében van,⁹ míg a másik elkészültének dátuma 1463, és jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményében található, jelzete Cod.lat.32.¹⁰

Ami a budapesti verziót illeti, annak milánói eredetéhez nem fér kétség: ezt tartalmazta, vagyis azon Decembrio művek jelenléte, amelyek a Pizolpasso-féle kódexben is benne voltak, valamint a formai részletek (pl. a papír anyaga, stb.) egyaránt egyértelművé teszik.¹¹ Más helyen¹² megkíséreltük bizonyítani továbbá azt, hogy a kódex eredetileg a fejedelemségi könyvtárhoz tartozott, és hogy 1488-ban került Budára, amikor Lodovico Sforza, három más kódex-szel együtt elküldte Corvin Jánosnak.¹³ A díszítetlen papír-kódexről egyébként sem lehetett volna feltételezni, hogy a királynak szánt ajándékról van szó, és minden valószínűség szerint nem is került a Corvina gyűjteményébe.

Bár konkrét adatunk nincs rá, mégis több jel mutat arra, hogy ezen a Cod.lat.32-ben lévő *De architectura*-n kívül másik változat is volt Budán, mégpedig minden bizonnyal a királyi könyvtárban. Már maga az építészet elmélete és gyakorlata iránti, a kortársak által is magasított érdeklődés, amely a királyt jellemezte, arra indítanak, hogy feltételezzük a klasszikus elméleti műnek a meglétét. Ismeretes Alberti *De re aedificatoria*-jának Budán egykor megvolt két példánya, és hogy Francesco Bandini elhozta Mátyásnak Filarete *Trattato di architettura*-ját is.¹⁴ Éppen ez utóbbi műnek a latin fordítása szolgáltatja azokat az érveket, amelyek egy budai *De architectura* feltételezése mellett szólnak, mégpedig már a fentebb említett Cod.lat.32 előtt.

Amint a kutatás legutóbb kimutatta,¹⁵ Antonio Bonfini még 1487-ben fordította le az eredetileg olasz nyelvű traktátust latinra, és azt is valószínűsítette, hogy a munkát Budán végezte el. Ha a szövegek összehasonlítása nem tenné egyértelművé, már maga a kronológia kizárná, hogy Bonfini részéről a Cod.lat.32 használatát feltételezzük, hiszen az 1488 előtt semmi esetre nem lehetett Budán. A filológiai vizsgálat ezt a következtetést meg is erősíti.¹⁶

Valóban, ha összevetjük a Bonfini-féle verziót az eredeti, Filarete-féle olasz változattal, számos helyen azt észleljük, hogy a fordító nem az eredetit igyekszik latinul visszaadni, hanem Vitruvius szövegéből klasszikus megoldást választ. Megfigyelhető ez nevek, építészeti terminológia vagy leírások esetében egyaránt.

Vannak például nevek és tények, amelyeket Filarete hibás ortográfiával, illetve tévesen említ. E helyeken Bonfini gyakorta a helyes változatot adja. Egyik ilyen hely a II.könyv bevezetője, ahol a Nagy Sándornak Alexandriát tervező Dinokratész legendájáról olvasunk:

Filarete

„Dice Vitruvio che, essendo Alessandro inella Grecia a campo fu uno

Vitruvius

„*Dinocrates* architectus cogitationibus et *sollertia* fretus, cum

Bonfini

„*Dinocrates* Architect magna ingenij *solerti* fretus ut Regiam

chiamato Zenocrates,
andò a lui per volerli
parlare, ...”

[Il Polifilo kiad. 45.o.]

Alexander rerum
potiretur,”

[II.Be.v.]

commendationem...”

[f.14r]

Bonfini tehát helyesen írja le a filaretei szövegben „Zenocrates”-ként szereplő nevet, sőt szövegében belesző egy olyan fordulatot is, amely nem az olasz szöveg fordítása, és amely csak úgy kerülhetett a tollára, hogy előtte feküdt az eredeti latin szöveg: ez a „*sollertia fretus*”. Ami a nevek helyes ortográfiáját illeti, a továbbiakban helyesbíti a tervezett város helyét: a Filarete által tévesen „Libano”-nak mondott hegyet „Athos”-ra javítja, ahogy Vitruvius szövegében is található („*Athon montem in viri statue...*” f.14r). A folytatásnál aztán még nyilvánvalóbbá válik, hogy Bonfini a vitruviusi szövegre támaszkodva dolgozik. Nagy Sándor paraboláját, amely a várost egy anya által táplálendő gyermekhez hasonlítja, Filarete egyetlen mondatban foglalja össze: „*Allora disse Alessandro che sarebbe come una femmina che facesse uno figliuolo e non avesse latte.*” Bonfini ezzel szemben részletesen visszaadja Vitruvius szövegét:

Bonfini

„Nam sicut editus infans sine nutricis lacte ali: ita in angusto sterili ue loco fundata Ciuitas sine rerum copia suum pplm tueri nequit. Designationem probandam ceseo locum tuo...”

Vitruvius

„Ut enim natus infans sine nutric lacte non potest ali neque ad vi crescentis gradus perducere, sic civitas sine agris et eorum fructibus in moenibus affluentibus non potest crescere nec sine abundantia cibi frequentiam habere populumque sine copia tueri.”

[II.Be.v.]

Itt felmerülhet a kérdés, Bonfini vajon mennyire támaszkodik az építészeti dolgokban oly fontos forrásként kezelt ifjabb Plinius-ra. Mint tudjuk, Plinius maga gyakran merít Vitruviusból, így nem lenne meglepő, ha Bonfini szövegében felfedeznénk Pliniusra is utaló nyomokat. Ha az említett részletet, vagyis a Dinokrates-epizódot vesszük alapul, akkor azt valóban megtaláljuk a *Historia naturalis*-ban, a szöveg azonban meggyőzhet arról, hogy az nem lehetett Bonfini verziójának forrása:

„Metatus est eam Dinochares (sic) architectus pluribus modis memorabili ingenio, XV mill. pass. laxitate inessa, ad effigiem Macedoniae, chlamydis, erbe gyrato lacioniosam, dextera laevaue anguloso processu; iam tum tamen quinta situs parte regiae dicata...”

[C. Plinii Secundi Historiae Naturalis Libri XXXVII]

Ludguni, 1635, p.260]

Mindezek alapján, úgy tűnik, nyilvánvaló, hogy Bonfini az Averulinus-fordítás készítése közben – használta Vitruvius *De architectura*-jának szövegét és – miként ez korábban már bebizonyosodott – a használt változat nem lehetett a jelenleg is Budapesten lévő Cod.lat.32. Tulajdonképpen eddig a pontig a tudomány már korábban eljutott. De vajon tovább lehet-e lépni? Ki lehet-e valami továbbit következtetni erről az egykor Budán volt Vitruvius-műről az Averulinus-fordítás szövege alapján?

Ha a szóban forgó Vitruvius-verzió 1486 előtt került Budára, akkor csakis kéziratos mű lehetett, mivel az *editio princeps* ebben az évben látott napvilágot Rómában. A kézirat rekonstruálását másolási jellegzetességek, továbbá a használt szavak és terminusok alapján lehet megkísérelni. Mint tudjuk, a Vitruvius-filozófia a kézirat-családokat a másolat alapjául szolgáló őstípus szerint csoportosítja, aminek következtében különböző „családfák” vannak érvényben.¹⁷ Az egyik ilyen csoport a H, illetve S, valamint a kettő kombinációja, a HS, amely a londoni British Museum-ben lévő Harleianus 2767, illetve a franciaországi Sélestat városi könyvtárban őrzött ún. Schlettstatis 17-ről nyerte a nevét. E csoport kiemelését az indokolja, hogy a budapesti Cod.lat.32 szövege a hozzá való tartozást mutatja,¹⁸ és ennek alapján egy milánói kézirat-körhöz sorolható. Mint feltételezik ugyanis,¹⁹ — éppen az előzőekben érintett Decembrio-féle *Collectanea*, valamint az általa készített Vitruvius-másolatok alapján — létezett Milánóban egy HS-családdhoz tartozó szövegváltozat, amely az ott készült másolatok alapjául szolgálhatott.

Láttuk az előzőekben, a 15. század derekától gyarapított humanista fejedelmi könyvtárakba megrendelés útján kerültek a klasszikusokról készített másolatok. A Budán egykor megvolt Vitruvius (amennyiben kéziratos-mű volt), ilyen másolat lehetett. Jó okunk van feltételezni, hogy ez a *De architectura* későn, tehát 1485 után jutott el Budára, az építészeti témájú traktátusok, a két Alberti, valamint a tárgyalt Filarete-féle *Trattato* ugyanis kivétel nélkül ebben a periódusban lettek a Corvina könyvtár gyűjteményének részei.²⁰ Ismeretes, hogy ezekben az években igen intenzívvé váltak a Buda és Milánó közötti kulturális kapcsolatok, amit az idézett Cod.lat.32 ideküldésén túl egyéb, feltételezhetően milánói eredetű művek is bizonyítanak. Volt ugyanis a Corvinában két Appianus Alexandrinus-mű is, amelyeket Pier Candido Decembrio fordított,²¹ és amelyek közül az egyik még Mátyás életében kerülhetett Budára.²² Ez is tehát abban a kései periódusban, amelyben a Cod.lat.32-ben lévő Decembrio-művek.

Mindezek a feltételezések természetesen csak akkor érvényesek, ha valóban egy kéziratos Vitruvius-mű volt az, amit Bonfini Budán a fordítás közben használt. Nem lehet kizárni az *editio princeps* jelenlétét sem, hiszen azt elvben Bandini magával hozhatta Rómából, amikor a Filarete-féle *Trattato*-t hozta. Ennek eldöntésére azonban pillanatnyilag semmiféle támpontunk nincs.

Idáig tartott a bizonyosságok és bizonytalanságok számbavétele, amelyek a budai királyi könyvtárban egykor megvolt *De architectura* kapcsán felmerülnek. Nem állítjuk, hogy minden lehetőségre kiterjedt a figyelmünk, és talán lehetséges a meglévő ismereteket konkrétabb megállapítások érdekében csoportosítani. A magunk részéről mindenesetre szeretnénk remélni, hogy a kutatás további adatokat tár majd fel, amelyek segítségével többet tudunk meg erről a jelenleg csupán közvetett módon tanulmányozható klasszikus műről.

JEGYZETEK

1. HERSELLE KRINSKY, C., Seventy-eight Vitruvius Manuscripts, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 30(1967) 36–70.

2. Vitruvius utóéletének hatalmas irodalma van. Ld. KOCH, H., *Vom Nachleben des Vitruv*, Baden-Baden, 1951; PELLATI, F., *Vitruvio*, Roma, 1938; CIAPPONI, L., *Vitruvius, Catalogus Translationum et commentariorum...*

Washington, D.C. 1976, 400a.; HERSELLE KRINSKY, id. 37 és alább.

3. A kevés példa egyike a Paris, Bibliothèque Nationale, Lat.7228 (ex-5438 és 1438), keletkezett 1319-ben, amely a paviai Biblioteca Visconteo-Sforzesca-ban volt eredetileg. Ld. KRINSKY, i. m. 45.

4. Decembrio, Petrarca és Vitruvius kapcsolata feldolgozva: FERRARI, M., *Fra i „Latini*

scriptores" di Pier Candido Decembrio e biblioteche umanistiche milanesi: codici di Vitruvio e Quintiliano, in „Vestigia", Roma, 1984 247–264.

5. Részletes elemzését ld. FERRARI, i. m. 249. és alább.

6. SAMMUT, A., Unfredo duca di Gloucester e gli umanisti italiani, Padova, 1980 (Medioevo e umanesimo, 41), 37–38., uő, Tra Pavia, Milano e Oxford: trasmissione di codici, in „Vestigia", id., vmtnt Duke Humphrey and English humanism in the fifteenth century, Catalogue, Oxford, 1970.

7. DITT, E., Pier Candido Decembrio. Contributo alla storia dell'umanesimo italiano, 1931, több helyen, és ZACCARIA, V., Pier Candido Decembrio, Michele Pizolpasso e Ugolino Pisani, „Atti dell'Istituto Veneto...", 133(1974–75), 210 és k.

8. Kiadva: MAGISTRETTI, M., Due inventari del Duomo di Milano del secolo XV, „Archivio storico lombardo", s.IV, vol.XII, 36(1909), 302–313.

9. ROVETTA, A., Cultura e codici vitruviani nel primo umanesimo milanese, „Arte lombarda", n.s. 60, 1981, 10 és k.

10. Catalogus codicum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestini, MDCCCLXXXI. 15–16; MEZEI L., Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestiensis, Bp., 1961, 47.

11. HAJNÓCZI G., Vitruvius De architectura című műve a Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod.Lat.32 kéziratában, „Collectanea Tiburtiana", Szeged, 1990, 365 és k.

12. U.o.

13. A kódexek küldéséről szóló Sforza-levél közölve: NAGY I.,–b.NYÁRI A. (szerk.) Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, III. (282.sz.) 445–446.

14. „Quas ob res cum omnes bonas artes colas, et in primis architecturam, qua nihil ad principalem magnificentiam magis pertinere videtur et Bandinus, mira ingenii dexteritate suavissimam touque numini deditissimus, Antonii Averulani civis Florentini opus mirabile de architectura nuper ad Maiestatem Vestram attulerit; ...” Antonii Averulini florentini De Architectura libri XXV ex italico idiomate

ab Antonio Bonfinio Asculano latine redditi ad Mattiam Corvinum Hungariae Regem, Velenice, Biblioteca Marciana, MS 2796 (=Ms.lat. 8Nm.2), mfilm, OSZK FM 1-1949; a Bevezető közölve: FEUER TÓTH, R., Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus, Bp., 1990, 123.

15. KULCSÁR P., Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése, Bp., 1973, 198.

16. FEUER TÓTH, i. m. 81–82, „The spelling in Bonfini's text is different from the spelling of the MS in the University Library.” Ld. még: Bonfini építészeti terminológiájáról: MIKÓ Á., Egy stílusfordulat reinkarnációja, in Sub Minervae nationis praesidio, Budapest, ELTE, 1989, 37–40.

17. RUFFEL, P.–SOUBIRAN, J., Recherches sur la tradition manuscrite de Vitruve, „PALLAS”, IX, fsc.2 (1960), 3–154 és Chausserie-Laprée, J.-P., Un nouveau stemma Vitruvien, „Revue des Etudes Latines”, 47 (1969), 347–377, stb.

18. VÖ. ÁBEL J., Corvincodexek, „Értekezések a M.T.A. Nyelv és Széptudományi Osztálya köréből”, VIII(1880), 59.

19. FERRARI, i. m. 258.

20. CSAPODI Cs. (szerk.), Bibliotheca Corviniana, Bp., 1981.

21. CSAPODI, Cs., A fennmaradt hiteles Korvinák leírása. In. Bibliotheca Corviniana, Bp., 1967, 60, 140. sz.; KULCSÁR, 176.

22. KULCSÁR, 176.

Felhasznált kiadások:

Filarete: Antonio Averlino detto Il Filarete, Trattato di architettura, Testo a cura di Anna Maria Finoli e Liliana Grassi. Introduzione e note di Liliana Grassi, Ed. Il Polifilo, Milánó, 1972, I–II.

Plinius: C.PLINII SECVNDI HISTORIAE Naturalis Libri XXXVII, Lugduni Batavorum, Ex Officina Elzeviriana, 1635.

Vitruvius: VITRUVIUS On Architecture, Ed. from the Harleian Manuscript 2767 and Translated into English by Frank Granger, Cambridge Mass.-London, 1955 (kétnyelvű kiadás), I–II.

Gábor Hajnóczi: Bonfinis Averulinus-Übersetzung und die Frage der Budaer (dt. Ofener) Vitruvius-Handschrift

Bekanntlich kam der baukünstlerische Traktat von Antonio Averlino, d.h. Filarete, der *Trattato di architettura*, annehmbar im Jahre 1487 durch Francesco Bandini von Rom nach Buda. König Matthias ließ das italienische Werk ins Lateinische übersetzen. Den Auftrag bekam Antonio Bonfini. Der Humanist fertigte noch in demselben Jahr während etwa drei Monaten die lateinische Version an, die im sog. Averulinus-Kodex (MS 2796) der Biblioteca Marciana von Venedig überliefert ist.

Die Forschung hat bereits ermittelt, daß Bonfini bei der Übersetzung das Werk von Vitruvius *De architectura* benutzte, woraus es folgt, daß letzteres Werk in der Budaer königlichen Bibliothek vorhanden gewesen sein muß. Die Forschung hat auch geklärt, daß die fragliche Vitruvius-Version nicht das Exemplar gewesen sein kann, das gegenwärtig im Kodex mit der Signatur Cod.lat.

32 in der Universitätsbibliothek zu finden ist. Bei der Identifikation dieser Version konnte die Forschung jedoch keine näheren Erfolge erzielen.

Das weitere Studium des Textes der Bonfini-Übersetzung bzw. deren Vergleich mit *De architectura* könnte einerseits über die Leistung des Übersetzers, allgemeiner genommen über die baukünstlerische Kultur der Humanisten, andererseits über das Vitruvius-Werk, das in Buda zu finden war, neue Angaben liefern.

Es werfen sich folgende Fragen auf: In welchem Maße hielt sich Bonfini an den Text von Vitruvius? Schuf er auch individuelle Prägungen z.B. in der Terminologie? Hinterließ die von Alberti geschaffene neue lateinische Terminologie in Bonfinis Version irgendwelche Spuren?

Der von Bonfini benutzte Vitruvius-Text könnte indentifiziert werden. Da die Benutzung der Version im Kodex Cod.lat. 32 – wie bekannt – fortfällt, muß auch ein anderes Exemplar, über das bisher nichts bekannt ist, in der Budaer Bibliothek vorhanden gewesen sein. Der geringste Beitrag zur Lösung der Identifikationsfrage wäre sowohl für die Matthias-Bibliothek als auch für die Frage der Vitruvius-Textüberlieferung bzw. der Verbreitung des antiken Werkes in Europa von großer Wichtigkeit.

Fried István

Szontágh Gusztáv képzőművészeti élményei Itáliában

Kevés magyar író, költő jutott el – a 18-19. században – élete folyamán külföldi képtárakba, idegen festők műhelyébe, oda, ahol eredetiben és nem – mint a művészeti központokba reménytelenül vágyódó Kazinczy Ferenc – Gyps-Abgussokban szemlélhette évezredek remekműveit.¹ Mások, külföldi portyázásaikat nem használták ki önművelésükre, Kisfaludy Károly vígjátékának (A kérők) hőse, a beszélő nevű Szélházy ugyan gyakran mondogatja: „Ach, mely hátra vagyunk még”, maga azonban nem sokat tesz idegen országokban jártakor, műveltsége gyarapítása érdekében.²

Akár meglepőnek is nevezhetjük: a napóleoni háborúk nem egy, később íróvá, alkotóvá nemesedett ifjú számára tette lehetővé, hogy kulturális érdeklődését kielégíthesse, jó színdarabokat kitűnő előadásban szemlélhessen, festményekre, szobrokra csodálkozhasson rá. Ausztria, Itália, Franciaország, Németország, Lengyelország és katonaságnál szolgáló, a harcmезőn a dicsőséget kergető magyar fiatalok világjárásának, kulturális tájékozódásának megannyi színhelye. Kisfaludy Károly festői világának kialakulása elválaszthatatlan ausztriai és itáliai élményeitől, Jósika Miklós nemcsak katonaként állja meg a helyét, az írás, a művészet iránt feltámadt érdeklődését elégíti ki nyugati útjain.³ Kisfaludy Sándor naplója beszédesen tanúskodik arról, hogy miként dolgozza föl a külföldi művészeti élményeket egy fogékony magyar ifjú.⁴ S mindehhez beszédes bizonyásgul csatlakozik Szontágh Gusztávnak és Kiss Károlynak külön-külön kifejlődött igénye a kultúragyarapításra, amelyben a művészeti alkotások értelmezése, a képzőművészeti élmények leírása nem csekély helyet foglal el. Tanúi lehetünk annak, hogyan lesz életté, valósággá az önnevelés felvilágosodásból származó és Goethe pedagógiai-utópisztikus regényben epikusá objektivizálódott eszméje (és eszménye); valamint annak, miképpen formálódik képzőművészeti ízlés és esztétikai elgondolás, és hogyan lesz ebből része egy magyar filozófiai elképzeléssé dimenzionált eszmerendszernek.

Ott (a történetnek szinte a végén) kell kezdenünk, hogy Orlai Petrics Soma, aki több, irodalomtörténetileg dokumentatív erejű és információkkal szolgáló képet alkotott, megfestette magyar irodalmi nemzedékek találkozását, Kisfaludy Károly és Kazinczy Ferenc kézfogásának „nagyjelenetét”, eszmeileg monumentálisra tervezve, azaz megjelenítve – az ifjú és az idősebb költői nemzedék reprezentánsát a középpontba helyezve – szinte mindenkit, Vörösmarty Mihályt, Bajza Józsefet, Toldy Ferencet és a többieket, akik az 1820-as évek végén valamit is számítottak a magyar irodalomban.⁵ Az akadémia-alapítás lázában égő magyar irodalmi nemzedékek, az Aurora-almanachokban publikáló költők (a publikációkat kitűnően és találóan egészítik ki a metaszetek, közöttük nem egy Kisfaludy Károly illusztrációja költői alkotásokhoz) ott szoronganak Orlai Petrics festményén, a szimbolikus erejű kézfogás hatásos, a romantika nemzetegység elképzelését sugárzó tanúként költők, írók, irodalmárok, gondolkodók. Kiss Károly kutatója az alábbiakat jegyzi meg: „A jobb oldalon, mintegy a kompozíció lezárásaképpen, egy fiatal hadnagy ül, nyitott könyvvel a kezében, szeme Kisfaludy arcát fürkészi. Ő Kiss Károly.”⁶ Az 1793–1866 között élt irodalmi, hadművészeti tollforogató 1809-től katona, Galiciában állomásozik, 1814-ben Itáliában, 1815-ben Fran-

ciaországban találjuk, részt vesz a lipcsei „népek csatájá”-ban, s a párizsi béke után kilenc évet tölt Lengyelországban. Katonáskodása alatt magyarul olvas, ír, környezetében a magyarokat az anyanyelv ápolására buzdítja. Közben nyitott szemmel jár; jóllehet a képzőművészeti alkotásokról nemigen van mondanivalója,⁷ annál inkább csodálója Kisfaludy Károly írásművészetének, maga is az Aurora almanach munkatársa lesz. Hogy a remekművek nem hagyták nyugodni, annak inkább közvetett bizonyítékaival rendelkezünk. Kiss Károly fedezte föl ugyanis Szontágh Gusztávban a képzőművészeti szakíró, az ő állandó serkentő szavai nélkül aligha tért volna át a naplóját és jegyzeteit németül vezető, szinte élete végéig a német klasszikusok (mindenekelőtt Goethe és Schiller, de nem utolsósorban Winckelmann bővületében élő) Szontágh a magyar szóra, írásra, olyannyira, hogy a kezdeti botladozások után az 1830-as években sok beszédű, sokakkal vitatkozó filozófiai-irodalmi gondolkodóvá fejlődött, akinek a képzőművészet az 1830-as, 1840-es évekre ugyan csak az esztétikai-filozófiai gondolkodás példatárává szűkült, de gondolkodásának illető tényezőjeként még kései önéletrajzában is jelentős tényező maradt.⁸ Szontágh Gusztáv (1793–1858)⁹ régi széppességi családból származván mindenekelőtt a német kultúrában volt otthonos, németül beszélt és írt, noha magyar nyelvi ismereteit kora ifjúságában megszerezte, és jogi pályára lépve, látszólag a nemesi ifjak hivatali karrierjének útját kezdte járni. Első művészeti élményei Bécshez fűzik, leírja a város nevezetességeit, de ez a (német nyelvű) leírás elveszett. 1813-ban Bécsben vonul be katonának, és végigjárja Európa harctereit, 1815/16-ban már Galiciában leljük, ekkor barátkozik össze Kiss Károllyal, aki a magyar irodalom értékeire figyelmezteti. 1822-ben Szegeden ismeretséget köt Kiss Károly családjával, itt éri a parancs, vezetne el egy csapatot Ferrarába. Szontágh ezután kerül közvetlen kapcsolatba a képzőművészettel, tizenkét nápolyi, 10-12 római és firenzei napja ráébreszti arra, hogy sem a „lélek alsóbb tehetségei”-t tekintve, sem a „felsők”-re nézve nem elég képzett, „az érzék, érzelem és képzelődés”¹⁰ tekintetében (ön)művelésre szorul, s majd ez önművelés eredménye lehet a behatóbb ismeretség a bölcselettel. 1823-24-ben vezetett naplójegyzeteiből¹¹ szűkszavúságuk ellenére szinte elemi erővel tör föl az a roppant élményanyag, amely előbb a látottak regisztrálására, majd értekezésbe tömörítésére készítette, hogy aztán már kellő bölcséleti műveltséggel a művészetfilozófiáig vezesse el, ámbár e téren (az 1840-es évekből) csak összegző jellegű, erősen a szakirodalomra támaszkodó kutatási beszámolókat tett közzé. 1823. december 11-i bejegyzése szerint Raffaello Madonna della Sedia-ra ragadta meg, valamint Guido Reni Cleopatrát, és már ekkor vállalkozik összehasonlításra: Raffaello madonnái olasz nők, míg Rubens holland típusokat festett. Rómában viszonylag részletesen rögzíti naplójában vatikáni élményét, szól a Capitolium, a Quirinale látványáról, 1824. januárjában Nápolyban jár, 29-én eljut Pompeiibe, február 5-étől „Florenz”-ből számol be a képzőművészet csodáiról, 15-én Bolognában leljük, s a képzőművészeti élmények mellé párosul Nápolyban például a San Carlo színházban megtekintett színielőadás. A feljegyzések során Correggio, Tiziano, Julio Romano, Van Dyck, Rembrandt, Salvator Rosa, Leonardo da Vinci és ismételten és többször Raffaello nevébe és alkotásaikba ütközünk; önéletrajzában, amelyet 1849-51 között vetett papírra, rekonstruálja élményeit, és immár bölcséleti szempontból értékeli. „A’ világ első képíróinak Raphael és Angelo Mihályt tartom; amannak sajtásága a’ szép, ennek a’ nagyszerű” – foglalja össze nézeteit. Nem csekélyebb várakozással tekintett a Laokoon szoborcsoport meglátogatása elé, visszatekintve emígy summázza a – Winckelmanntól

egyáltalában nem független – tanulságot: „Ő tehát [ti. a szobrász. F.I.] mérséklé a' kint Laokoon arcában; mint a' szélvész a tenger hullámaint hányja veti de mélységében a mellett a csend uralkodik”.¹² Önéletrajzában a kassai dóm leírása számottevő helyet foglal el, mint a hazai építészet remeke, de még nagyobb lelkesedéssel emlékezik meg Bramantéről, majd Palladióról, illetőleg érdekes megjegyzéseket tesz a nápolyi királyi palotáról. Lassan, a följegyzések értekezéssé alakítása közben formálódik művészet-bölcslelete, amely a kiegyenlítődesben, a harmóniára törekvésben véli fölfedezni a művész és a művészet célját, mint azt egy később megjelentetett cikkében kimondja: „a' művészet remeksege elemeire nézve az élethűség és eszményítés harmoniai egyesítésében áll.”¹³ E nézet már jegyzetei során kezd alakulni, és midőn a maga okulására és nevelésére értekezésformába igyekszik önteni az emlékeztetőül szánt naplójegyzeteket, a följebb idézett vezéreszmének rendeli alá, mit vesz be az értekezésbe, mit hagy el belőle, és menekíti majd az önéletrajz lapjaira. Ugyanis 1824. áprilisában tér vissza Budára, ekkor határozza el: feldolgozza itáliai élményeit. Más irányú elfoglaltságai hátráltatták munkájában. Ekkor azonban találkozik Schedius Lajos professzorral, a pesti egyetem esztétika tanárával, aki a göttingai neohumanizmusnak Winckelmann esztétikai elgondolásaival rokon nézeteket képviseli, és latin nyelvű esztétikája sajtó alá rendezésén fáradozik. Magyar irodalmi körökben mindenekelőtt az Aurorába írt esztétikai jellegű írása,¹⁴ valamint egyetemi előadásai révén volt népszerű. Schedius alkotásra biztatja, így készült el *Meine Kunstwanderung in Italien* című írása. Minthogy e napokban Kiss Károllyal együtt lakott Budán, fölolvassa a német nyelvű értekezést a jóbarátának, aki biztatja: fordítsa le magyarra, adja közre, hiszen a külön-külön látott, mégis közös élmények visszhangját fedezi föl benne, s a látottak lejegyzése feltétlenül gazdagítja a magyar művészeti gondolkodást. Szontágh tiltakozik, önmagának írta értekezését, mintegy tollgyakorlatul, nem volt tekintettel egyetlen képzeletbeli olvasóra sem (Önéletrajzában állítása ez, jogunk van arra, hogy a jól megformált írásnak ennél nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk). Kiss Károly azonban elkéri Szontághtól a kéziratot. Szontágh egy idő után meglepődve, de talán örömmel nyitott rá a Felső Magyar Országi Minervában¹⁵ a magyarra fordított és tudta nélkül publikált értekezésre. Az eredeti német szöveg nem került elő, nem találtam Szontágh iratai között, csupán a szövegelőzményként minősített jegyzeteket. A lényeg azonban a feltehetőleg hűségese, bár nem minden nehézség nélkül való fordítás. Mindenesetre az akkortájt között „érzelmes utazás”-ok között ez az első (és ezért kivételes jelentőségű), amely szinte kizárólag képzőművészeti anyagot tartalmaz, képek, szobrok leírását, az azokhoz fűződő érzelmi és értelmi viszonyt, immár nem metszetek, hanem személyes benyomások alapján. Jóllehet már Szerdahely György esztétikája – mint Margócsy István kutatásai-ból¹⁶ tudjuk – bőséges és korához képest korszerű ismeretekkel szolgál a képzőművészetre vonatkozólag is, Kazinczy Ferenc pedig rendszeresen és következetesen számol be bécsi és más – képzőművészeti fogantatású – élményeiről, és ezeket az élményeket életmódja alakításában szeretné kamatoztatni, szakszerűség és esztétikai elmélyültség dolgában mégis Szontágh Gusztáv mutat messzeható példát arra, miképpen kell (és lehet) határozott és bölcsletileg megalapozott álláspontból kiindulva múzeumlátogató-sok tanulságait rendszerezve feldolgozni, méghozzá olyképpen, hogy az élményszerűség érzékeltetése mindvégig szinte kitapintható legyen. Szontágh tanulmánya azt sugallja, hogy a remekművek szépségének felfogása megtanulható, az ízlés fejleszthető, azaz a remekműhöz való viszony lényegében tanulási folyamat eredménye. A befoga-

dás nem velünk született adomány, jöllehet az „érzékenység” segíti. Ám az (önnevelési) feladat éppen ennek az érzékenységnek finomítása, az ízlésfejlesztés. Ehhez azonban nem a természeti, hanem a művészeti szép tanulmányozása szükséges. A közlő Kiss Károly jó érzéssel figyelt föl Szontágh tanulmányának jelentőségére, s lényegében elindította Szontághot a magyar íróvá válás útján.

Olyannyira sikeres volt Kiss Károly akciója, hogy már az 1820-as évek második felében ott leljük Szontágh Gusztávot a magyar nyelv és irodalom sorsán vitatkozók között, az 1830-as években pedig résztvevője az évtized egyik legjelentősebb polémiájának: vajon eposzi vagy drámai korban van-e a magyar irodalom. Főleg Jósika Miklós regényeiről közölt kritikáival jegyezte be nevét a magyar irodalmi gondolkodás történetébe, a filozófiába pedig azáltal, hogy az „egyezményesek”-nek lett egyik legmarkánsabb képviselője.¹⁷ Minderről a szakirodalom viszonylag részletesen megemlékezett, míg kéziratos hagyatékának éppen a képzőművészeti vonatkozásai még alaposabb ismertetőjükre várnak.

Alább közlendő cikke jól mutatja, hol tartott Szontágh az 1820-as évek elején. Az azonban feltűnő, hogy Kazinczy Ferenc levelezésében nem reagál az általa bizonyosan olvasott értekezésre.

Kiss Károly a címhez lábjegyzetet illesztett, amelyben egyfelől indokolja a szokatlan módú publikációt, másfelől befogadásesztétikai magyarázatot ad arra, mi található az értekezésben és mi miért nem. A lényegesnek az olvasó figyelmének felkeltése tesz, és ezen keresztül a képzőművészeti gondolkodás, a műélvezés fejlesztése.¹⁸

„Csak az, a' minek értelme már bennünk kifejtődve vagyon, élhet, és az ő valóságos léteiben jelenhetik-meg előttünk, ezen okból csupán azon tárgyakról tudhatunk megálható ítéletet tenni, mellyeknek helyes, szép, magához vonzó, vagy pedig ezekkel ellenkező létét nem csak hogy elménkkel megfoghatjuk, hanem hogy azokat mért illyennek, vagy amollyannak találtuk, okát szó vagy írásbeli Értekezésben másokkal is közölhetjük. Sz.gh Urban-is Vicenzában, a' maga vallomása szerint, az említett okból nem Palladiónak építő-mesterségei, hanem Veronese Pálnak a' *Három Sz. Királyokat* képző festése figyelmet, és a' *Gyermek-krisztusnak* gyönyörű test-alkotása, lábainak a' csókolásra enyelgős nyújtása legszebb érzéseket gerjeszthetett. Barátomnak ezen útazásabeli észrevételeit azért találtam helyesnek az olvasó közönséggel közleni, hogy először: világossá tegyem némelyek előtt azon csekély érdeklés' okát, mellyet e' vagy ama' tárgy' megtekintésénél érzenek, holott mások ugyan azon tárgy' szemlélésénél égig ragadtattak; másodsor: hogy a' mivek' esméretében nem vándorlottak, megne ijedjenek, ha valamely remeknél érzékenységökben a' reménylett bényomást nem érzenék. Várják türelemmel azon időt, mellyben a' nagyobb értelemmel, érzékenységeikben a' bényomások észrevehetőbbek, és magokkal ragadóbbak lesznek.”

Ezekután közöljük a terjedelmes értekezést,¹⁹ az eredeti lábjegyzeteket ennek a dolgozatnak lábjegyzetei között adva:

Sz.....gh Gusztáv Urnak 1823-ikben Olasz-oroszági utazása' alkalmával
a' Szépmíveket érdeklő tárgyakról tett és feljegyzett
ÉSZREVÉTELEI

Florencziában, Olasz-oroszágnak ezen valóságos Athenéjében léptem először a' Szépmívek' szenthelyébe. A' Mív-galleriába jöttömkor tudtomra adá vezetöm, hogy itt mind régi, mind új képfaragásokat, és a' leghíresebb festők' remek-munkáit fogom meglátni.

Canova' márványból faragott *Vénusza* ötlete először is szemembe. Előtti képzeletem ezen Isten-aszszony-szoborban egy halhatatlan termetet koloszális mértékben játsza előmbbe, de minő nagy lett csudálkozásom, midőn a' kolosz helyett egy 16 esztendő leánya' szobrát találtam; elhűltem egyszer'smind ezen híres mív' első látásának belsőmben érzett csekély bényomásán. Első andalodásomban jobbra balra tekingeték, hogy vallyon két utazó társaimon kicsoda érzéseket tapasztalok; de ezeket úgy találtam az Isten-aszszony előtt állani, valamint egy szefény előtt, melynek kinyitására kulcsok nincsen. Társaim nem igen kedvező recenziókat tettek, kivált a' lábak, és czombok felett; amazokat nagyoknak, a' czombokat pedig nem elegendő izmosoknak találták.

Ezen érzékenység mellett távol volt tőlem viseletem' okának valóságos értelme, és azt' a' helyett hogy magamban keresnem, a' szoborban iparkodtam fellelni. Végre ezen Vénuszt Canova' legcsekélyebb mívének lenni ítéltem, és hogy a' Medicei ezt sokkal fellyebb haladván, a' régi mívnek a' mostanin vett tökéletes győzedelmén nem is kételkedtem.

De ki írhatja-e új csudálkozásomat, midőn a' *Medicei Vénusz* még inkább nem tetsze. Ezen szobor a' természetes nagyságon alól vagy on, és benne egy elenyészett originálisnak, sorstól, 's időtől megrongált copiáját véltem. A' márvány barnás, az eltöredezett részeket figyelemmel megtekintvén, több helyeken öszszzeragatva lehet látni. Hijjában tekintém azt minden oldalról, minden részéről a világosságnak, de benne semmit sem leltem, a' mi várakozásomnak megfeleltethetett volna,

Vallyon mi volt tehát az oka különös-lettemnek? talán kimíveltetlenségem? talán a' Szépművek iránt érzéketlenségem? okvetlenül azt se nem valhatom, se nem tagadhatom, annál is inkább ezen környüállásokban, mert már talán ekkor is nem sokkal kevesebb képzeletem vala a' művek eránt több más útazóknál, kik első alkalmatossággal éppen oly tétovázatban voltak valamint én, még is elragattatásokról egy temérdek, és felkiáltás jelekkel gazdagon megrakott Értekezéseket írtak.

Tehát minek hijjánosságában szenvedtem vallyon? röviden megvallom – *önnön-magam szemlélése' értelmével* nem bírtam. Az izlés valóban nem a' *Szép képzeletén*, hanem annak a' *természetben*, és *művekben helyheztesztett szemlélésén*, és *tanulásán* lehet csak tökéletes. Ezen valóságos izlést más több mív-tárgyakban nem annyira ugyan, de a' kép-faragásban egészen elszorgalmatlanítottam. De vallyon hol is mívelhettem volna ki, kivált a' mi a' mezítelen szépséget illeti, izlésemet. Itthon egyedül félénken befedtet, és csámpás szentek, 's angyalok, vagy pedig más az izlés ellen öltözködött emberek eleibe vezetett engem ezen mív. Az ábrázat', kezek', 's lábak legközönségesebb környületi csupán azon tárgyak, melyeket látnom lehetett, többi tárgyak csak a' takarót, tehát nem magát az embert adhatták előmbbe. A' ruházat leginkább a' nő-nem mezítelen természetének kontúrjait eltakarja előlünk, melyekben a' test-alkotások egészen más formákat kapnak. Tekintsük meg csak a' szűk czipőket, a' derekat természet ellen öszszeszorongató fűzött vállakat, nem léssen csuda, ha előbb ily erőltetett originálisoktól elcsábítatván, a' testet képző-mív azután nem elég karcúnak, a, lábak nem piczinyeknek, a' czombok nem elég izmosoknak tetszenek; nem léssen csuda, hogy ha valamely régiség előtt megálván, azon egészen idegen, és előbbeni képzelődéseinkkel meg nem egyező tárgyakra akadunk.

Én ugyan ifjabb koromban Canováól készített *Krisztina Herczeg-asszony' temetkező alkotmányát* láttam, de a' mív' valóságát meg nem foghattam; későbbben Lembergben *Thorvaldsonnak egy Basrelief munkáját* tanultam megismeri. De a' Basreliefeket inkább képzeteknek, hogy-sem faragásoknak lehet tekintenünk; így tehát természetes következés volt az, hogy én a' két Isten-aszszony szobor eleibe, mi a' mezítelen test' szépségét illeti, ki nem fejtődött értelemmel jöttem, miképpem tudhattam volna tehát azoknak isteni formázatait tellyes valóságjokban elmémme megfogni?

Hogy az emint előhozott okból eredett légyen érzéketlenségem *Niobe' szobra* előtt megvalóságosodott, ámbár még itt is távol voltam ezen mív' tellyes értékétől. De mivel, itt, egy felruházott szobornak karakteri kiejtődését kellett megítélnem, a' mihez már elegendőképpen elvoltam készülve, Niobe volt tehát az első régiség, melly bennem a' megkívántató érzékenységet feébbresztette.

Mihént Rómának Sz. Péter nevű templomában léptem, azonnal Angeló Mihálynak a' *meghalt Krisztus ölében tartó Máriája* tüne szemembe, ezen valóságos isteni szépségű ábrázatát egész figyemet magára is vonta; de mivel elején csupán az ábrázatok, és ruházatok eránt bírtam itélő értelemmel, azért ezen mívnél tovább nem mulatván, *XIII-ik Kelemen Pápa' temetkező alkotmányához* sitettem. Canova ezen remek-munkájában kezdettem a' faragás mívész-hatalmát először is érezni. Az álatok képzetének mestersége a' két oroszlánokban legfőbb lépcsőjét érte-el. Itélje bár Cephalides a' vallást képző figurát otrombának, és a' megfordított szövetekkel álló angyaltszeren-

csétlenül készültek, én az elsőt valóban felségesnek, a másodikat pedig magával ragadónak találtam; ha bár Göthével megvallom, hogy az egészet képző idea nem a' legáltalhatóbb együtt függesben légyen is, de rajta a' tárgyak a' szemnek még is egy tökéletes remeket, és egy egy kellemetes egészet mutatnak.

Sz. Péter templomából a' Vatikánban mentem, midőn a' Múzeumnak egyik szálájából a' másika tévedeznék, figyelmemet egy kimondhatatlan szépségű Apolló-fő vonta magára, ezt *Vatikáninak* véltem, de eltöredezett karjai megbizonyíták tévedésemet; a' mellék szobában láttam *Canovának* úgy nevezett *Studiumjait*. Végre a' *Vatikáni Apolló'*, és *Laokoon'*; a' Capitolium' Múzeumában pedig *Vénusz'*, és a' *haldokló Küszködő*²⁰ szobrai előtt szerencsém lehetett állani. Mit éreztem a' kép-faragási művészségnek ezen legfelségesebb remek-munkáji' szemlélésénél, le nem írhatom; mivel a' nélkül, hogy érzékenységeiről számot tudna adni az ember, *legfelségesebb lelkesedésében magán-túl ragattatik, és érzékenységei' össze szorultában értelme tétovázatba jön.*

A' *Vatikáni Apollóban* és a' *Kapitólumi Vénuszban* a' régi művészeknek nem csak ezen *Isten-ségeknak tulajdon karaktereket*, hanem a' *hím, és nő-szépségeknek legfelségesebb ideáljait* kellett előnkben adni. A' középserű művész talán megelégedett volna *karaktert a' tettel; szépséget pedig csupán formái* kinyomozni; de ezen remek-munkák' szép gyözedelme abban áll, hogy a' művészek olly tetteket választának; a' mellyek azonkívül hogy ezen *Istenségeknek tulajdon karaktereket legmagosabb fénybe helyhezteszik*, egyszerre *azoknak értelmökkel a' szépség' bájait, és foganatját a' nemek' tulajdonságaiba felemelik.* — *Apollóban* a' legfelségesebb értelemben adatik elő a' *Győzedelm:* a' nyilázó Isten' ábrázatján egy könnyű harag leng — mindent látva tekint azon tájra, hol nyilai halált, 's kárhazatot okoznak — szemében és homlokán a' diadalom' büszke érzése festetik. — *A' szépség, és szerelem' Isten-aszszonya* ellenben *magához vonzó szemérmében* van előadva: elpirulva igyekszik mind a' két kezeivel női kellemeit a' néző elől elrejtteni, és ezen tett által *éppen azon érzékenységet gerjeszt-fel bennünk, mellyeknek tudniillik ő, mind testi, mind szellemi tellyes tételben, valósgos képze.*

Ha én az első benyomásnak, a' mi ilyenekben ugyan csak a' dolgot mindenkor elválasztja, hi-hetek; tehát azon fellyebb említett töredezett Apolló-fő, a' *mi a' formát illeti*, valóban szebb, mint a' Vatikánumié, — egy szóval szebb férfi főt annál még nem láttam — de ellenben a' Vatikánumi Apolló' ábrázatja hasonlíthatatlanul többet jelent; a' mit ezen legnevezetesebbet találtam, az, *az Istenség' legfelségesebb kinyomozatja*. Ehhez hasonlót sem egy régi, sem pedig egy mostani művész sem mutathat elő. — Raphael', és Angelo' Istenségei éppen más formák, az az: mint a' keresztény vallás maga, *inkább szellemiek.*

*Laokon grouppejének*²¹ egész kiterjedése a' *kigyóval való küszködésnek, és a' mardosástól igyeksző megmentődés' törekedésének szempillantatjából* képzeltek; ezen képzetből fejtegeti magát ki a' *valóságos előadás, és a' mardosás foganatja*. Laokon (az atya) az őt' mardosó kigyót mind két karjaival igyekszik magától eltasztani, szörnyű kint jelentő ábrázatját az egek felé fordítja — hasát pedig rész-szerént fájdalomból, rész-szerént azt belsőképpen meggyőzni akaró erejéből beszívja; az idősebbik fiú, egy más kigyótól mardostatván, félelemmel, és fájdalommal segedelemért kiáltoz az atyához; a' fiatalabbik pedig, a' ki még nincsen megmarva, csak a' kigyótól körültekerintve, magát megszabadítani igyekszik, és részt-vétellel tekint az atyára, kinek kínjai benne szörnyű fájdalmakat szülnék.

A' *fiúi érzékenységgel egybe-kapcsolt fájdalomnak ezen képze*te ámbár milly' megillető légyen is, azért éppen nem kell gondolnunk, hogy borzadozást, vagy iszonyatot támasztana bennünk. A' *fájdalom, és emésztődés felülhaladó erejét sehol sem lehet rajta észre venni*, ellenben az *indulat hatalma mindenhol küszködik a' fájdalom érzésével, de ezen küszködés is a' nélkül, hogy az élet mély nyugodalmát megháborítaná, csak külsőképpen láttatik*, és így bennünk ugyan ollyan fogamatot szül, valamint a' jó Tragédia, a' melly Schiller' szava után midőn a' *nézőt érzékenységében össze zúzza, egyszer-smind fel is emelje.*

Ha bár milly' tökéletes, és hasonlíthatatlan légyen *Laokon' grouppeje*, de engem a' *haldokló Gladiátor* sokkal jobban érdeklett, és érzékenységem' belsejéhez jutott. Ebben egy képzetet szemléltem, melly a' mi a' tárgyat illeti, olly *emberi igazsgos, egygyűgyű, és felséges is egyszer-smind*, hogy az bennem egy elmulthatatlan emlékezetet hagyja vissza. *Mi is emelheti fellyebb a' vakóság katonai lelket, mint a' szabad hazáért magát feláldozó hős haláknak felséges szempillantatja?* A' vitéz melyjén megsebesítve fekszik pai'sán — még in-erős jobbára támaszkodik ugyan, de gyengén, mivel össze-rogyásban van — haldoklását se fájdalom, se félelem meg nem undokítja — nyája-

san elszunnyad, mivel lelke által-repül az Ekhziom' hőseihez. Az édes lelkesedéstől magamon-túl ragattatván ezen mívtől el nem távozhattam, mivel előttem volt az *emberi haldínak egyetlen egy felséges képzete, a' szabad halál' kötelessége, a' halál a' győzelemben*. – Ezen érzékenységeimet oly mélyen, és hatalmasan érdeklő mívet a' *haldokló Gladiátor névvel* undokították-meg. Ezen hőst rabszolgának, a' durva nép' mulatságára felkonczoltatott rabszolgának tartani – ezen felséges képzetnek olly alacsony értelmet tulajdonítani, bizonynyára egyedül a' magas lelkesedést nem érző Olasz nép lehetett képes!

Igy minekutánna a' kép-faragáshoz értő kedv bennem lassan lassan égni kezdett volna, Nápolyba utaztam, hol engem' ezen tekintetben gazdag örömök vártak. – A' Villarcále' közepén álló *Fárnézei-bika Arisztidesz, Venusz Victrix*, és a' tudományok Múzeomában a' *Fárnézei Herkulesz* csudákozásra ragadtak. Ellenben a' két *Balbit* (atyát, és fiút) *képző híres lovagló szobrokban* én kevés nevezetést találtam, a' szobrok semmi nevezetes tettet nem jelentenek – a' formának szépségét egyedül talán a' műben járatosabbak értik. De annál jobban tetszett *Bakhus' és Szilén' grouppéje*. – Szilén vállán hordozza a' bor kis Istenét, ki enyelegve Szilén' torkosságát egy szőlő-fürtel nyöveszti a' nélkül, hogy a' fürtöt néki oda nyújtaná. Az *enyelgő tulajdonság*, és a' *Szilén ki nem elégtett kíváncsiságában ártatlan gyönyörködés* igen karakteri nyomozatokban látszatnak a' kis Bakhusz' ábrázatján. Ezen grouppében azt találtam, hogy ezen mív a' régiek között, a' mi mostani izlésünk-höz legközelebb állna.

Sancta Maria de la Porta kápolnájában *Corradinnak* két munkáira találtam. Egyik képezi a' *szemérmet*. Ez egy vizes lepelben béburkolt leány, kinn a' fedezeten által is a' mezítelen test formának minden környüeti látszatnak. A' második a' *világ kényeim győzedelmeskedőt* személyesíti: ez egy mesterségesen készült hálóból magát kifejegető férjfiat képez. Ezen művek engem' magok-hoz vontak, mivel láthattam benne, *miképpen kellessék a' művnek, hogy észre vehető és örökös légyen, a' kimíveltetés' alkalmával a' tárgyak' össze-szerkeztetésénél végtére a' szokatlant, és különöst is segítségül venni*.

Ez mind meglehet, mivel ez az emberi szellemnek véghetetlen kifejtődése' természetében áll. De miképpen lehessen azok természetű képzeteket szenvedni, érettek felelni? meg nem foghatom, mint p. o. ugyan azon kápolnában mutatódik egy vizes golycsban béburkolt *meghalt Krisztus*. A' képzet valóban irtóztató; látása új emlékezetbe hozta a' Florencziai Galleriában látott *megnyüzött Marsiást*, a' kinek irtóztató utálatossága felől vezetőmmel sokat feleselődtem. *Ha a' mív szép akar maradni, és önnön-magától nem akar megsemmisíteni, úgy annak nem lehet, nem is szabad kíváltképpen plasztika tárgyában a' szép-mívvel éppen ellenkező izlésben megjeleni, a' melly ha még oly tökéletes természeti valóságban adatik is elő, kedvetlenséget okoz. El sem is lehet gondolni, miképpen vetemedhetik egy igaz izlésű, és a' szépség' ideálját értő művész oly tárgyzatokra, mellyek semmiképpen nem gyönyörködtethetnek*.

Viszsza utazásom' alkalmatosságával el nem mulaszthattam Florencziában ez előtt bennem semmi különös érzékenységet sem szült mív-darabokat azon okból is megtekintennem, hogy vallyon a' tágasabb tapasztalás izlésemet megjobbította é vagy nem? valóban a' Medicei Mauzoleomban fel-található mív-kincs mostan sokkal nagyobb gyönyörűséget okozott bennem, kivált *Niobe*, és a' *Canova' Vénusza* egészen más formákban jelentek-meg előttem. Az elsőnél nem győztem elegendő-képpen csudálni a' legfiatalabb leánykát, a' ki megrettenve az anyához szalad, ott oltalmat és bátorságot keresvén, az anya' karjai közé feltörekszik. *Annyi mozdulat*; úgy szólván *annyi villám sebesség*, mennyi ezen élet nélkül való kőben látszatik, álmélkodást okoz – *Canova' Vénusza* a' régiség' leképzetében egy legnevezetesebb tárgy. Illyen forma képzetek, majd egzem sem kivéve, mellyeket már láttam, vagy álva, vagy guggolva keresik azt kezeikkel a' néző' szemei elől elrejtteni, a' mit megtilt az illendőség látni. De Canováé egészen másképp vagyon alkotva; a' Vénusz tudni-illik a' szalában érőnek beléptén megrezzenni látszatik – fejét arra veti – leány-módra magát össze vonja, és egy lepellet említi, 's teste alsóbb részeit befedni igyekszik. A' *Medicei Vénusz* ellenben most sem szült bennem semmi indulatot, és ha ezen mív valóban az Ó-világ' remekjei közé tartoznék (mellyekhez őt' a' dologhoz értők valóban számlálják) akkor én magam' türedelemmel megfeddeni engedem, hogy ezen mívet még mostan is csupán profanusi szemmel néztem-meg.

Továbbá láttam ugyan még több kép-faragásokat, de ezen össze-szorított értekezetben azokról halgatnom kellek, mostan egyedül ezen művészségben híressé lett Olaszokról tészek egy rövid emlékezetet. *Corradin* és *Bologna János* nékem jobban tetszenek, mint *Cellini*, legjobban pedig *Canova*, ez kétség kívül az első kép-faragója Olasz-országnak. Mi a' szépséget, a' kimondhatatlan

kellemetességet, a' *formának kegyét* illeti Canova a' *művészség felsőségében ragog*, de hogy talán hasonló szerencsés lehetne, mi a' *nagyot, hatalmat, és Istenséget* illeti, *Angelonak, és Rapháelnek erejével* nem bír. Milyen egyeztetésben álljon Canova *Thorvaldsonnal* ki nem nyomozhattam, mivel ennek mív-helyét meg nem látogathattam.

Önnön magam szemlélése értelmével nem bírván a' kép-faragás tartományában kevés tapasztalásokat szerezhettem, de annál az elmét, és szívet gyönyörködtetőbb érzések lelkesítettek a' festésben. Ezen nemét a' mívnek ifjú koromtól már kedveltettem, milyen kellemek bájoltak tehát meg egyszerre, midőn legelőször Florencziában Pitti' palotájába léptem. Ezen épületnek magas, világos, pompás száláiban mennyei sugárzatban találtam minden nemzet, és idő leghíresebb festőinek legnevezetesebb munkáit. Valósággal mondhatom, hogy a' palota' külső készüllete a' kincs' belsejével vetélkedik. Érzékenységeimet a' temérdek fény, szépség, a' legfelsőbb álmélkodásba' ragatták, de természet-szerént, mivel ezen remek-tárgyak közül egyet sem akartam szemléletlenül hagyni, elmém zavarodása jött, 's így egyet sem tekinthettem meg fürkésző szemmel. Illy környüállásokban a' megítélésre kíváncsi mértéket elvesztvén, 's a' tárgyaknak mennyisége örvénytől elragattatván, függetlenségemmel többé nem bírtam, észre vévén ezt vezetóm, rajtam segíteni akarván, *Rapháel Madonna della Sediájához* vezetett; ebben láttam ezen mívész' első, és legszebb munkáját. Kinek szerencséje volt ezen Madonnát látni, észre vehette benne a' *Mennyi-királynéjának tökéletes fény-sugárzatját*: mennyi szeretettel hajtja-le csillámló fejét ölben ülő Isteni fiára; minő gyermeki kedvvel tekint-fel reája a' mellette álló János, csupán a' kicsiny Krisztus-Isten ön-magával beelégedve minden részvétel nélkül, de mennyei nyugodalommal, és tisztasággal ül, 's tekint-ki a' képzetből. – Által-ellenben a' most említett Madonnától függ *Szent Anna' látogatása* ugyan azon mívész-től. Mária az ölben nyugvó Krisztust karjaira vévén felkelve fogadja a' közeledő szentet, ez mutató ujjával nyúl a' gyermekhez, ki hirtelen hozzája fordul, megismeri, és hozzája szól. Vallyon magában a' képzetben vagyon e, vagy csak talán én láttam azt benne? – elég az, hogy valamint *Göthe Vatikáni Apollóban az örökös fiatalságot* vette észre, úgy én is a' *Szent Anna' látogatása képzetében örökös istenedésre* találtam.

Mivel ezen két mív-darabokban úgy szólván, semmi mástól felül nem haladható szépségre találtam, nem csoda tehát, hogy *Corregiónak, és Titánnak Madonnájiban* olyan, egészen elkészült, és földet haladó szépséget nem láttam, és hogy *Rubens' Madonnájában* csak egy közönséges Flandriai polgár-aszszonyt szemlélttem.

De nem kell azt vélni, hogy én Rubens' becsét meg nem esmérném, ellenben Rapháel után ötet tartom első mívésznek. Rubens, a' mi a' *szépség ideáljához törekző felemelkedést*, és az *Isteni természet idealitását* illeti, Rapháel után áll, de *óriási fantáziáját, és képző-erejét* csudállani lehet; a' mív-értékben pedig Rapháel ötet felül nem haladja. Én tőle láttam külömbféle tárgyakat, vallásbeli, és történet-darabokat, vidék-festéseket, allegoriákat; valóban mind költői erővel bírnak, és a' nézőt magokhoz ragadják.

Rubens' munkái közül egyet említek, a' melly tulajdonsága, és karakteri festése miatt leginkább megtetsze: allegorikai értelme szerént a' had' szerencsétlenségét adja elő. A' képzetnek elején áll egy koronázott aszszony (nyilván a' békétlenség' királynéja) egek felé nyújtott karokkal a' nyomorúságot látszatik onnét levarázsolni, – középbén láthatni egy véres kardot villogtató előre rohanó katonát, kit hitvese', és gyermekei' utánna nyújtó karjai hijjában igyekeznek vissza tartóztatni, mert őt a' harag' és boszszú' furiaji magokhoz ragadják; hátul városok, faluk égnek; a' füst és nyomorúság komorrá teszik a' levegőt, minden tárgyak vad-mozdulatban, szaladásban, és csudálatoskodásban vannak. Én ezen képzet előtt megborzadtam, és mintegy engem' illető szerencsétlenségtől megfélemltettem.

Europának ezen leg-gazdagabb festések' galleriájában első pillantattal észre vettem, hogy az első benyomást okozó tárgyak' szemlélésével lehetetlen légyen a' mívészek, és a' külömbféle festő-oskolák között karakterizáló hasonlításokat tenni, ez csupán a' gyakorlati egymástól függő, és mélyen belátható tanulástól függ. A' mi Dél, és Éjszak-Európai festés, vagy az úgy nevezett Olasz, és Alsó Német-országi festés-oskolák között fenn-álló külömbiséget illeti, azt állíthatom, hogy az elsőnek karaktere a' *szépség ideája, és ezen ideának leképzélése*, a' másodiknak pedig a' természeti valóságnak jeles kinyomozása.

Rómában Angelónak a' Sikstusz kápolnában – Rapháelnek a' Vatikánban lévő *Freskó festéseikre* egyedül akartam figyelmemet függeszteni, de mivel az időből kifogytam, akaratomat nem teljesíthettem. Angelónak *utolsó ítélete* már maga egy *Divina Comoedia* a' festés-mívben, valamint

Konstantin' útköze egy egész *fiús*, a' többi között *Rapháelnek* egy közönségesen csudált munkáját: *Krisztus' színe változását* vettem tanulásom' tárgyául. – Ha ugyan csak a' *festő a' mívnek első kívánsága*, az az: *elő-adás' egyezete ellen* (mint némelyek itélnek) *hibázott is*, de én még is a' kép' első látásakor mindjárt a' *festő'* pártján voltam, *mivel ő kétség kívül Krisztussal itt mást nem akart, csak azt, a' mit már ő előtte Homér Peleoszával – Osszián Fingáldjával, és Taszszó Rinaldójával tett*. Ezen költők is *előre több tetteket írnak-le a' tárgy' hőse felől, minekelőtte azt a' valóságos munkában beléptették volna, és pedig oly tetteket, melyek csak akkor szűlnek következtetéseket, ha már a' hős a' munkában megjelent*; így akarták ők hőseiknek fel lépteket, és tetteik' következtetését fel-emelni; ugyan ezt akarta *Rapháel is*, és a' mívnek spheráji szerént külömbféle módon kellett azt néki végben vinni. A' kép' elején a' hegy alatt látszik az ördögössel való történet, *ezzel akarta a' festett Messiás' fel léptét megelőzni; ezzel akarta a' mívész hősének Isteni tulajdonságait hatalmassá tenni* – továbbá látni lehet a' beteg' meggyógyulásaért az Apostolokhoz folyamodó aszszonyokat, miképpen igazítatnak azoktól a' *Krisztushoz* – végre látjuk a' képben, a' világot a' rosztól felszabadítani jött Megváltót a' hegyről egek felé lengeni. Ezen ideában kitündöklök valóban az *összerakás' felséges egyezete*, és hogy a' mívész igyekezett *a' két egymáshoz tartozó tettek között a' külső együtt-függést fenntartani* abból kitetszik, hogy a' veres-ruházatu Apostol a' kép' közepére, az az a' *Krisztusra* felmutat.

Nápolyban igen kevés festett-mívek vannak, a' többi között legjobb *Dominichinótól a' Januariusz Temploma' belső fedezete*. Láttam ugyan még *Florencziában – Bologniában, és Velenczében* több festett-míveket, de ezen értekezés' rövidsége nem engedi azoknak említését; egyedül még szabad légyen nékem az *Olasz-festőkről* tett ítéletemet e' következőképpen elő adni.

Mivel én a' festésben az *össze-rakást*, és a *szépség' formáját* leginkább tekintetben vettem, *Rapháelt* tehát, ki valóban ezen tárgyakban a' többieket felül haladja, *a' festők fejedelmének tartom*. Az ő képzeti mélyen vannak *kigondolva* ugyan, de még is könnyen érthetők; *együgyük de felségesek-is* egyszer'smind; a' *képzelet szépségéhez oly tökéletességben* mint ő, senki sem közelíthetett; az ő *Madonnái valamely kimagyardzhatatlan magassággal, mennyei szépséggel, és természetel bírnak; még a' ruházatiok is az ideálok' világából vannak kihozva*, 's így a' nézőt sem az istenedéshez töreksző felemelkedésben, sem pedig a' *valóságra tekintő vissza-émlékeztetésben* fel nem háborítják.

Egyenlő ugyan, de még is más természetű óriási szellemet *Rapháel után, Angeló Mihálynak* tulajdonítok. Ha bár *Rapháelnek* *Madonnái az egekhez ragadnak is*; de ellenben *Angelónak Krisztusa az utolsó ítéletben* engem' valóban igen mélyen érdeklét: az élők 's holtak *Birája* valami nagyot – hatalmast – félelmet – felséget – Istenit, és iszonyú erőt mutat, azért az ő munkáit, a' mi a' hatalmas következtetést illeti, másokéhoz hasonlítanom nem lehet. *Rapháelnek* spherája *csak az Isten'-annyához hatott*; *Angeló* ellenben, ha bár nem könnyen is, még is *felgyebb merészli magát emelni, ő remek-ecsetjét az Isten-atyjáig érinti*.

Corregio, és *Titián*, mivel én a' *színezetet*, és a' *megvilágosítást*, mely tárgyakban ők igen is jellesek, csak alsóbb érdemnek eszmérem, *Rapháel*, és *Angeló* után következnek, és mi a' *tökéletes szépséget*, és az *Istenség' képzetében a' forma' felsőségét* illeti, *Rapháeltől* messze maradnak. *Titián a' tárgyak' össze-rakásában*, és a' *rajzolatban járatosabb* ugyan *Corregionál*, ellenben ennek munkája valamely *különös, magas, kegyes, és érzékeny tulajdonságot hordozván magán, a' nézőt elolvastva magához vonja*.

Réni Guidó nem tartozik ugyan az első *Olasz-festők* közzé, de a' mi az ő tőle festett ábrázolatokat illeti, *azoknak gyönyörű lettek mindegyik útazónak szemében tünnek*, kár hogy mind egy formájúak, és a' *Niobe'* ábrázatjához mind igen hasonlóak.

Devinci Leonardónak láttam ugyan helyes munkáit, de remekjeit nem; tehát fölöle ítéletet tenni nem is tudhatok.

Közi Kiss Károly

* * *

Idáig Szontágh értekezése, amely forrásait, érdeklődése jellegét tekintve a magyar irodalmi-esztétikai gondolkodás több problémájával rokon. Bár kimondhatatlanul, számára is az antik görögség művészete jelenti a tökéletességet, és mert Raffaellot a

18. század végén többen, illetőleg Goethe és Kazinczy a leggörgebb festőként értékelik,²² így az ő művészete szintén az utolérhetetlen remekművek jeleit mutatja. Michelangelo viszont a Boileau közvetítette longinuszi „fenségesség”-idea révén jut előkelő helyhez a műértők és kritikusok munkáiban: kettőjükhez képest mindenki más a háttérbe szorul. Ugyancsak Kazinczy klasszicizmusának felelt meg Canova szobrása, amelynek Szontágh is becsülőjévé válik. S ami szintén a magyar (és német) klasszikát idézi Szontágh vélekedéseiben: a szerkezet, a kompozíció értékfordozó szerepe, amelyben a jól elrendezettség, a harmónia művészetformáló igénye tükröződik. A jó kompozíció révén jut érvényre ama „ideál-szép”, amelyet Szontágh, a klasszika híve, igazán becsülni tud. Ehhez képest a „festőiség” kevésbé lényeges tényezőnek látszik. Ugyanakkor Szontágh – természetesen nem egyedül a korszakban – irodalmi analógiákkal és hivatkozásokkal él, kiváltképpen figyelemre méltó Dante megidézése, valójában a Dante–Michelangelo, illetőleg a Raffaello–Homérosz–Osszián–Tasso vonatkozások és megfelelések a motiváció, az ábrázolt cselekmény és hős típusok körének érzékeltetésére túllépnek a hagyományos klasszicizmuson, és a longinuszi fenséges újabb interpretációjához közelítenek, előlegezve a romantikába hajló nézeteket.²³

S bár csak utalásokban, olyan fontos gondolatok bukkannak föl Szontágh értekezésében, mint a festőiskolák tipológiája, irodalmi és képzőművészeti alkotások lehetséges analógiája, és mindez az ízlés autonómiája jegyében. Szontágh nem szubjektivizálja az ízlés kategóriáját, véleménye szerint a befogadás nem lehet spontán, hanem elsősorban tanulás következménye. Ugyanakkor ez a tanulás nem akadályozza a bizonyos mértékben egyéni beállítódás lehetőségét, jóllehet az eleve rendszerben és normákban gondolkodó, Szontágh-típusú műélvező a maga megépítette korlátok között mozoghat. S bár az irodalmi gondolkodásban 1823-ban a klasszicizmus már utóvédharcait vívta, és egy korszerűbb neoklasszicista ítélkezés és egy romantikába hajló esztétikai elkötelezettség igényelte a maga jogait, a magyar képzőművészeti gondolkodás mindenekelőtt a fogékony írók-költők Winckelmann-recepciójával jelezte, hogy kész a korszerűbb, de legalább is a Goethe nevével jelzett tájékozódásra. S ha a magyar építészet történetére gondolunk, valamint Ferenczy István szobrainak fogadtatását tartjuk szem előtt, egy hajlékonyabb klasszicista beállítottság, a képzőművészet területén, Magyarországon, az 1820-as években éppen nem a beszűkültség, az elmaradottság jele.

JEGYZETEK

1. CSATKAI E.: Kazinczy és a képzőművészetek. Budapest 1983. Ismertetésem: Irodalomtörténeti Közlemények 1984, 745–749.

2. A vigjáték egy jellemző párbeszéde: a derék magyar ifjú kérdésére, „Hát Rómában? ott a régi nagyság és a hatalom sírjában? hol a szépinesterségek örök dicsőségben kérkednek.” Székházy válaszol: „Szép! szép! emlékezem, hogy igen jól mulattam magam; kivált igen édesen aludtam.”

3. JÓSIKA Miklós: Emlékiratok. Pest 1865, 22: a Lubomirsky-hercegek landskroni kastélyának szobrairól, képeiről, 104.: Palladióról ír.

4. Vö. tölem: Képzőművészeti látás és kultúra Magyarországon a 19. század elején. Ars Hungarica 1989, 2: 147–156.

5. Az 1828-as jelenet megfestésére 1859-ben kapott megbízást Orlai Petrics. Vö.: KE-

SERŰ K.: Orlai Petrics Soma (1822–1880.). Budapest 1984, 56.

6. JUHÁSZ István utószava. KISS Károly: Magyar alvítézek hőstettei az újabb üdöszakban. Budapest 1984, 228.

7. Az Urania c. almanach 1830-as kötetében közölte Madonna della sedia című novelláját, amelyben a címadó festmény csupán egy mellékmondatban szerepel.

8. Emlékezések életemből. MTA Kt. Kézirattár, Történi. 4-r. 10/b

9. Életrajzának forrásai: K....n: Szontágh Gusztáv (1793–1858). Vasárnapi Újság 1885, 25: 289–290.; Kp.: Kiss Károly és Szontágh Gusztáv életéből. Uo., 1866, 11: 127–128.; Szontágh Gusztáv irodalmi bírálati. Bev. és kiadta: DÉKÁNY Andor. Budapest 1929.

10. A 8. sz. jegyzetben i. m.

11. MTA Kt. Kézirattár, Történi. 4-r 10. sz.

12. A 8. sz. jegyzetben i. m. E kérdésről egy értekezésében szintén ír: A művészet kútforrásai, elemei, kellei és viszonya az élethez. A Kiskaludai Társaság Évkönyve VI. Pest 1846, 169. („fájdalma mérsékelt, csak az élet felszínén dúló 's lelken erő nem vevő; keble' belsejében csend uralkodik, mint a' tenger' mélyében, bár a' szélvész annak hajkait borzolja.”)

13. Uo., 165.

14. A' Szépség' tudománya. Aurora 1822, 313–320. Jellemző mondat: „a' Szépség az emberi jelesség' Symboluma”; etikai és esztétikai tényezők eszerint kölcsönösen feltételezik egymást. E nézet nem áll messze a Szontághéitől.

15. Felső Magyar Országai Minerva 1825, 442–449.

16. MARGÓCSY I.: Szerdahely György művészetszemlélete. Irodalomtörténeti Közlemények 1989, 1–33. (képzőművészetre vonatkozó megállapítások: 13–14, 26.)

17. VAJDA Gy. M.: Az egyezményesek. Budapest 1937.; FENYŐ I.: Valóságábrázolás és eszményítés. Budapest 1990, 37–39.

18. Szontágh e cikkét említette: VÁNDOR Gy.: Olaszország és a magyar romantika. Budapest 1933, 23.; VÁRADY, E.: La lettera-

tura italiana e la sua influenza in Ungheria. Roma 1934, I : 316–317.; ERDÉLYI, I. T.: Viaggiatori ungheresi dell'epoca delle riforme in Italia. In: Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari. A cura di M. HORÁNYI e T. KLANICZAY. Budapest 1967, 267–268.; FENYŐ I.: A Felső Magyar Országai Minerva. In: A magyar sajtó története I. Szerk.: KÓKAY György. Budapest 1979, 333.

19. Az értekezés keletkezésének, közlésének történetét Szontágh önéletrajza beszéli el a legrészletesebben: Vö.: 8. sz. jegyzet

20. Gladiátor. Az eredeti cikk jegyzete.

21. Engedelmet kér ezen Értekezést közzé, hogy magyarul egy szóval ki nem tudja tenni. Az eredeti cikk jegyzete.

22. FRIED I.: Goethe és Kazinczy. Irodalomtörténet 1989, 229–265.

23. Az érintett elméleti kérdésekről: PÁL, J.: Il neoclassicismo della letteratura ungherese. In: Popolo, nazione e storia nella cultura italiana e ungherese dal 1789 al 1850. A cura di Vittore BRANCA e Sante GRACCIOTTI. Firenze 1985, 129–139.; UGYANŐ: A neoklasszicizmus poétikája. Budapest 1988, 120–133.; CSETRI L.: Egység vagy különbözőség. Budapest 1990, 117, 119, 121, 260–261.

István Fried: Gusztáv Szontághs Begegnungen mit der bildenden Kunst in Italien

Gusztáv Szontágh (1793–1858) kam als Soldat nach Italien, wo er die Museen und Gemäldegalerien von Neapel, Rom und Florenz besichtigte und auch Pompeji aufsuchte. Er machte sich Aufzeichnungen in deutscher Sprache, aufgrund deren er eine Abhandlung unter dem Titel „Meine Kunstwanderung in Italien” verfaßte.

Das im Jahre 1823 Erlebte hatte er an Ort und Stelle schriftlich festgehalten. Als er sich 1824 in Ofen (ung. Buda) niederließ, trug er sich schon mit dem Gedanken, eine Abhandlung zu schreiben, deren Gegenstand die bildende Kunst sein sollte. Er verfaßte in deutsch ein Konzept, das er seinem Freund, Károly Kiss, vorlas. Károly Kiss redete ihm bereits früher zur Pflege des Ungarischen zu, da Szontágh jedoch immer noch nicht bereit war, in ungarischer Sprache zu schreiben, lieh sich Kiss die Abhandlung bei Szontágh aus, übersetzte sie, und dann veröffentlichte er sie ohne Wissen des Autors im Jahrgang 1825 der Kaschauer Zeitschrift mit dem Titel „Felső Magyarországi Minerva” (Oberungarische Minerva). Seit diesem Zeitpunkt datiert Szontághs Karriere als ungarischer Schriftsteller.

Seine Abhandlung ist durch ein kräftiges allgemeines ästhetisches und philosophisches Interesse gekennzeichnet. Er interpretierte die Kunst, insbesondere die italienische Malerei, vor allem aufgrund der Griechentum-Theorie von Winckelmann, war aber auch mit dem Standpunkt gut vertraut, den der Klassizismus zu der Natur der wahren Kunst aufgrund der Longinusschen Interpretation des Erhabenen entwickelt hatte. Im Geiste dieser Konzeption nahm er Stellung zu Raffaellos Michelangelo-Einschätzung, die aus dem 18. Jahrhundert bekannt ist; an dem einen schätzte er die ideale Verwirklichung der Schönheit, am anderen den vollkommenen Ausdruck des Großartigen, des Erhabenen. Das brachte ihn in die Nähe der neuklassizistischen Ästhetik an der Wende des 18. Jahrhunderts zum 19. Jahrhundert.

Es ist schon beachtenswert, daß er die Vergleichbarkeit der Literatur und der verwandten Kunstgattungen für möglich hielt; Michelangelo versuchte er – zum Teil – von Dante her zu erschließen. Nicht weniger beachtenswert ist sein Versuch, die italienische und die niederländische Malerei miteinander zu vergleichen, bei welchem Versuch er auch volkscharakterologische Faktoren mit berücksichtigt hat. Szontágh widmete der Behandlung von Kunstwerken der Antike besondere Aufmerksamkeit: Er beschrieb sowohl den sterbenden Gallier als auch die Laokoongruppe mit den Mitteln und auf die Weise, die er bei Winckelmann kennengelernt hatte. Der Abhandlung von

Szontágh verleiht es eine besondere Bedeutung, daß er zu den wenigen Ungarn gehört, die über das Erlebnis, das ihnen die bildende Kunst bot, aufgrund persönlicher Begegnungen damit und nicht aufgrund von Stichen berichteten. Das in Italien Gesehene übte einen so tiefen Eindruck auf ihn aus, daß er sogar in seiner zwischen 1849 und 1851 entstandenen Selbstbiographie ausführlich darüber schrieb, wie sehr sein Kunstverständnis und Geschmack durch die Besichtigung der Museen von Rom, Neapel und Florenz verändert wurden.

Obwohl diese Abhandlung von ihm wenig Echo fand, stand er zeit seines Lebens zu den darin geäußerten ästhetischen Ansichten und Prinzipien (Zusammenhänge zwischen Ethik und Ästhetik, Streben nach der Harmonie, die ausgleichende und ästhetisch erzieherische Rolle der Kunst). In den 30er Jahren des 19. Jahrhunderts war er der bedeutendste Vertreter der „konventionalen“ Philosophie und einer von denjenigen, die die Rezeption der deutschen Klassik, des von ihm oft zitierten Schiller und des von ihm zum Vorbild gewählten Goethe in Ungarn förderten.

Vadas Ferenc

A KIRÁLYPAVILON

Az 1885-ös budapesti országos kiállítás királypavilonja Ybl Miklós kevésbé jelentős alkotásai közé tartozik. Ha mégis méltó a figyelemre, annak két oka lehet: az egyik az életmű egésze, melynek minden részletét érdemes felderíteni, a másik az épület jellege, melynek vizsgálata a 19. század uralkodói reprezentációjának egy eddig nemigen vizsgált területére vezet.

Ferenc József 1883. március 9-én szentesítette az abban az évben elfogadott XII. törvénycikket, mely végleges döntést jelentett a már régóta tervezett kiállítás megtartásáról. Napokon belül megalakult az országos kiállítási bizottság, az előkészítés és lebonyolítás irányító szerve. 63 tagja között egyetlen építész volt: Ybl Miklós. Egyike azon 17 személynek, akit a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium delegált a bizottságba.¹ Tagja, majd alelnöke lett az építészeti kérdésekért felelős szakbizottságnak, melyben rajta kívül tucatnyi ismert építész kapott helyet (Steindl, Pártos, Czigler, Petschacher, Weber, Bukovics, Kauser stb.).² Itteni tevékenysége nem dokumentálható, de tisztességéből adódik, hogy szerepe lehetett mindabban, amit a bizottság végzett. Tehát a kb. 100 kiállítási épület terveinek ellenőrzésében, az építőanyagok vizsgálatában, a kész épületek átvételében és minden építészettel kapcsolatos kérdés megvitatásában.³

A közreműködésnek ez a mértéke nem tűnik jelentékenynek a kor legtekintélyesebb építésztől, akinek ekkor készült el főműve, az Operaház, vezetésével zajlott a főváros legnagyobb templomának építése, és akit nem sokkal korábban bíztak meg a királyi palota nagyszabású átépítésével és bővítésével.

Kiállítóként sem szerepelt tehetségének és elismertségének megfelelő súllyal. A hazai architektúráról a képzőművészeti csoport építészeti osztálya adott áttekintést – Ybl ott semmit sem állított ki. Távolmaradása, amit a hivatalos jelentés Pártos Gyula által írt fejezete is fájalt,⁴ arra utal, hogy nem volt fontos számára kiállítóként bemutatkozni a közönségnek. Talán úgy gondolta, hogy erre a reklámra neki nincs szüksége.

Ybl-művekkel a főváros külön pavilonjában találkozhatott a látogató: a ferencvárosi templom 3 fényképével és a bazilika távlati képével, valamint Marchenke Vilmos által készített gipsz modelljével.⁵ És a kiállítási terület egyik hangsúlyos pontján ott állt az ő tervei szerint épített Királypavilon, mely által mégiscsak látványosan volt jelen az első országos általános kiállításon.

A Királypavilon ideája meglehetősen későn merült föl. Amíg az országos bizottság által emelendő tucatnyi épület tervpályázatára az év (tehát 1883) nyarán-őszén sor került, addig a külön uralkodói pavilon létesítése – hivatalosan legalábbis – csak 1884 kora tavaszán került szóba.⁶ Március 6-án, a Magyar Mérnök- és Építész Egylet helyiségében tartott értekezletükön határozták el a budapesti építő iparosok, hogy saját költségükön királypavilont építenek.⁷ Rögtön végrehajtó bizottságot is választottak, melynek elnöke Ybl, alelnöke Pucher József, jegyzője pedig Czigler Győző lett, tagjai pedig többek között Thék Endre, Wechselmann Ignác és Zellerin Mátyás. Más forrás szerint Matlekovits államtitkár, az országos kiállítási bizottság elnöke volt a kezdeményező,⁸ aki úgy referált a témáról a bizottság május 2-i ülésén, hogy „... már körülbe-

lül egy fél év előtt több oldalról az az óhaj közöltetett vele, hogy iparosok maguk létesítenének egy a felség látogatása alkalmából úgy is kívánatos királypavilont, amely iparosaink remekje gyanánt mindjárt kiállítási tárggyul szerepelhetne. Minthogy az elnök nézete szerint ily ügy kényes természeténél fogva csak kellő előkészület mellett vezethet biztos sikerre, felkérte Ybl Miklós kir. tanácsost és országos bizottsági tagot e részben alkalmas terveket előkészíteni, és az illető iparosok közreműködésére szokott tapintatosságával és jártasságával hatni szíveskedjék. Ybl Miklós legnagyobb odaadással eleget tett e felkérésnek, elkészítette a pavilon műszaki tervezetét, érintkezésbe lépett a vállalkozó iparosokkal, s a pavilon létrehozását majdnem teljesen biztosította.⁹

A kései bejelentés oka tehát az volt, hogy mire az ügy az országos bizottság elé került, addigra már kiválasztották és közreműködésre bírták az érintett iparosokat. Ybl tervezősege evidenciaként hangzott el, pozíciójára, tapintatára és tapasztalatára történt utalás – építési képessége nyilvánvaló lehetett. Ezt az is igazolja, hogy senki sem kifogásolta a közvetlen megbízást, a pályázat elmaradását – tekintélye kétségbevonhatatlan volt. Mivel terveit már a márciusi összejövetelen bemutatta, komoly helyzeti előnyrel rendelkezett, hiszen elgondolását jóval a hivatalos döntés előtt papírra vethette. Így akár az is elképzelhető, hogy benne kell keresni a királypavilon ötletének iniciátorát. Presztízse, kapcsolatai módot adtak arra, hogy csendben előkészítse az ügyet, s amikor mások vetik fel, akkor kész tervekkel álljon elő. A direkt felajánkozás idegen lehetett a természetétől. Minderre persze nincsen bizonyíték, csak arra, hogy nagyon korán kapcsolódott be az előkészületekbe, és hogy terveit hivatalos megbízása előtt készítette.

Az országos bizottság májusi ülésén is bemutatta tervezetét, csak azt nem tudni, hogy ugyanaz-e, amelyiket márciusban, s akkor is melyiket? Az írott források szükségével szemben ugyanis, melyek csak a kész épületet írják le részletesen, Ybl tervhagyatékában több változatban maradtak fenn vázlatok, melyeknek egyikéről sem zárható ki, hogy a két alkalom valamelyikére készült, illetve, hogy akkor mutatta be.¹⁰ Közülük csak az egyikén van dátumnak tekinthető jelzés (17/2), illetve a végleges változat benyújtásának időpontja ismert (június 21). A vázlattervek anyaga, technikája megegyezik, egyforma kartonra is kasírozták őket, így akár egyszerre is készülhettek, bár ennyi egymástól eltérő változat egyidejű bemutatását talán említették volna a beszámolók.¹¹ Viszont a tervek fogadtatása sem volt olyan a jelek szerint, ami újabb és újabb átdolgozásra készítette volna.

Négy biztosan elkülöníthető tervváltozat létezik a megépültön kívül, továbbá egy alaprajz, melyhez nem tartozik homlokzati kép és talán csak az egyik változat alternatívája.

A vázlattervek rendszerezésének egyik lehetséges módja, ha a megépülttől leginkább különböző változatot tekintjük legkorábbinak és folyamatos tervmódosulást tételezünk fel a megvalósult pavilonig. Az így kapott sorrend természetesen hipotetikus, de logikus és a tervváltozatok eltérései is így tekinthetők át a legkönnyebben.

Az 1885-ös országos kiállítás a Városligetnek a Stefánia út–Hermina út és a tó által határolt területén létesült. Főépülete, az iparcsarnok a városligeti fasor tengelyébe, a ma is meglévő körönd mögött nyíló főbejáratnál szembe épült. A másik jelentékeny épület, a kiállítási műcsarnok a terület szélére, a Stefánia út mellé került. A királypavilont e kettő közé helyezték, ahol több sétány is összefutott. (9-10. kép) Előteréről a kiállítás bármely pontja gyorsan elérhető volt, hátulról viszont zavartalanul lehetett

A következő változat első benyomásra teljesen más. Neoreneszánsz nyaraló helyett miniatűr barokk kastélyra emlékeztet. (14. kép) Kupolás fő motívuma merőben új elem a korábbihoz képest. Ha azonban a két alaprajzot vetjük össze, az elrendezés hasonlósága meglepő. A helyiségek nagyrészt ugyanott vannak, csak arányaik módosultak. Megmaradt a bejárati oldal loggiás vesztibülje, az uralkodópár külön-külön helyiségcsoportja és az északkeleti oldal középső nagy szalonja. Ez utóbbival kapcsolatos a legfontosabb alaprajzi változtatás: téglalap helyett kör alapú terem, melynek fele rizalitszerűen domborodik ki a homlokzat síkjából. A háromszög alaprajzú összekötő terek mutatják, hogy nem sikerült igazán szervesen egybekapcsolni ezt a központi teret a többi helyiséggel.

A két homlokzati rajz egybevetését nehezíti, hogy nem ugyanazt az oldalt mutatják (feltéve, hogy Ybl nem helyezte át a vesztibült az ellentétes oldalra, ami – közlekedési okokból – valószínűtlen). Az előző esetben a délnyugati, most az északkeleti homlokzat az izgalmasabb, ezért a rajz ezt ábrázolja.

A királypavilont e terven immár 3 oldalról is kőbábos terasz veszi körül (oldalt tört vonalú, ponyvatetővel fedett, a szalon előtt félköríves), mintegy tálcára helyezve az épületet. A főhomlokzat változatlanul 5 tengelyes (az oldalhomlokzaton 2-2 ablak nyílik), nagy félköríves üvegajtókkal, melyek 'kettős pilaszterek, a középrészben fél-oszlopok választottak el egymástól, alig hagyva némi üres falfelületnek. A golyvázott párkányzat fölött magas attika húzódik, az épület sarkait szobrok hangsúlyozzák. Különösen díszes kiképzésű a középrész, ahol a kettős fél-oszlopok párkányzata fölött szobordíszes oromzatok emelkednek. A tambur nélküli kupola közvetlenül a párkányzaton ül, kerek ablakai az attikát törik át. Lanterna helyett a szentkorona felnagyított mása zárta volna le.

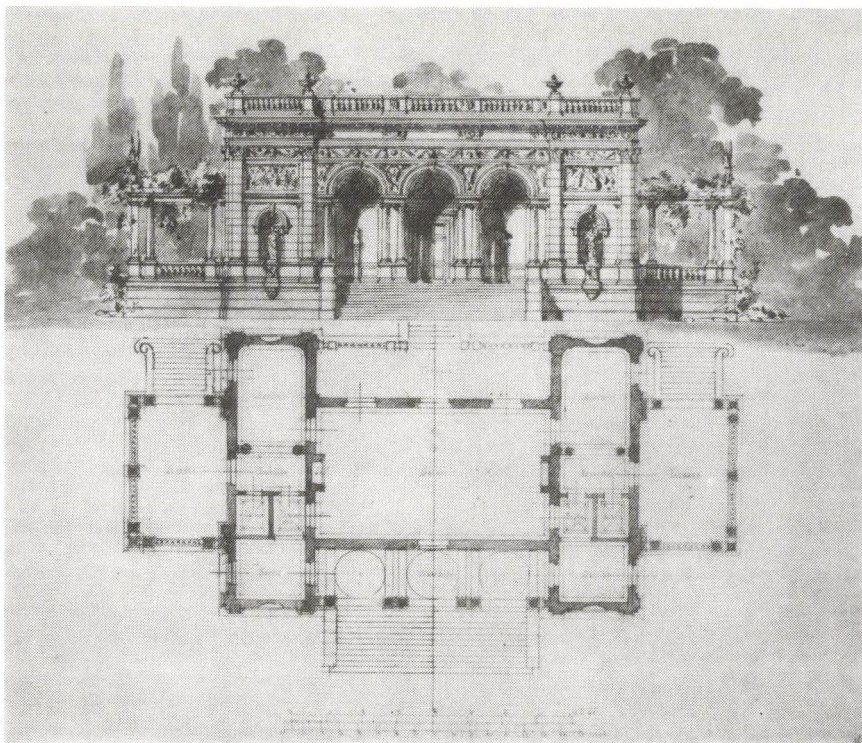
Ybl Ervin a tervvázlatokat sommásan reneszánsz jellegűnek minősítette,¹² ezen a változaton aligha vonható kétségbe a barokk stílusjegyek dominanciája. Az előző, neoreneszánsz változattal való alaprajzi egyezések fölvetik azt a lehetőséget is, hogy egyidejűleg készültek, s ugyanazon koncepció más-más stílusban hangszerelt variációját alkotják.

A következő két, egymásra nagyon hasonlító tervváltozaton (15-16. kép) már alaprajzi módosulás is megfigyelhető. A körülbelül egyenlő szárú kereszt alapú épület központja változatlanul a szalon, mely ezúttal négyzet alaprajzú. A királyi és királynéi budoár vele azonos hosszúságú téglalap; mellékhelyiségeik kijebb, a főtömeghez tapadó, félkör alaprajzú, félkupolával fedett bővítménybe kerültek. A korábbi teraszt négyszlopos portikusz váltotta fel, míg a másik oldalon a vesztibül a főtömegből előre nyúló, önálló (nyeregvetős) lefedésű timpanonos rizalitként jelenik meg. Középső nagy íves nyílását oszloppár határolja. Az egyik változaton félig nyitott előcsarnok, a Szent István bazilika bejárati motívumának kicsinyített másolata; a másikon már zárt. Mindkettőn közös a szalonhoz vezető ívelt kettős lépcső és a kupolával, pontosabban kupolaszerű tetőidommal való lefedés. Az egyikben a király és a királyné helyisége is ilyen kiemelést kap, a másikon csak a szalon. Az épület csúcsán e tervváltozatokon is a korona motívuma látható.

E két változat (mely nagyjából egyidejű lehet) közelebb áll a megvalósult épülethez, mint az előző vázlatok. A relatív kronológiát a háromkupolás változat februári dátuma (ha ugyan az) zavarja meg – így az összes vázlattervnek nagyon korán, 1884 legelején (talán az előző év végén) kellett készülnie. Logikus az lenne, ha a legelső vázlatokat ve-

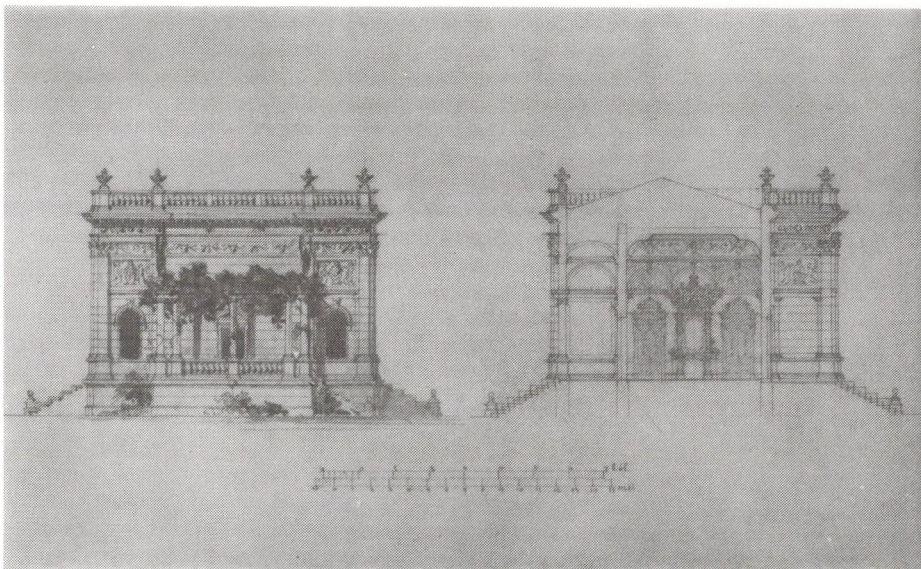

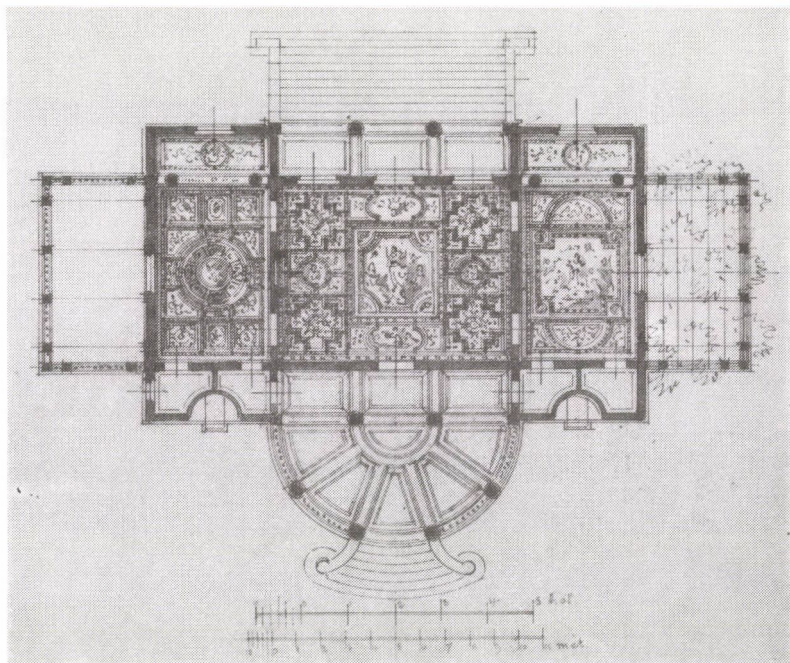

11. Vázlatterv. Homlokzat, alaprajz.

12. Oldalhomlokzat, keresztmetszet.

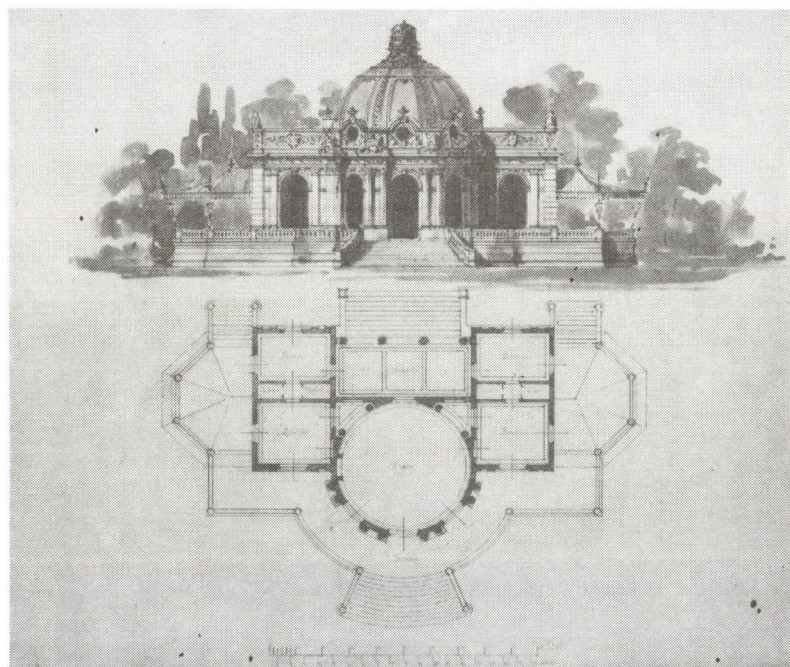

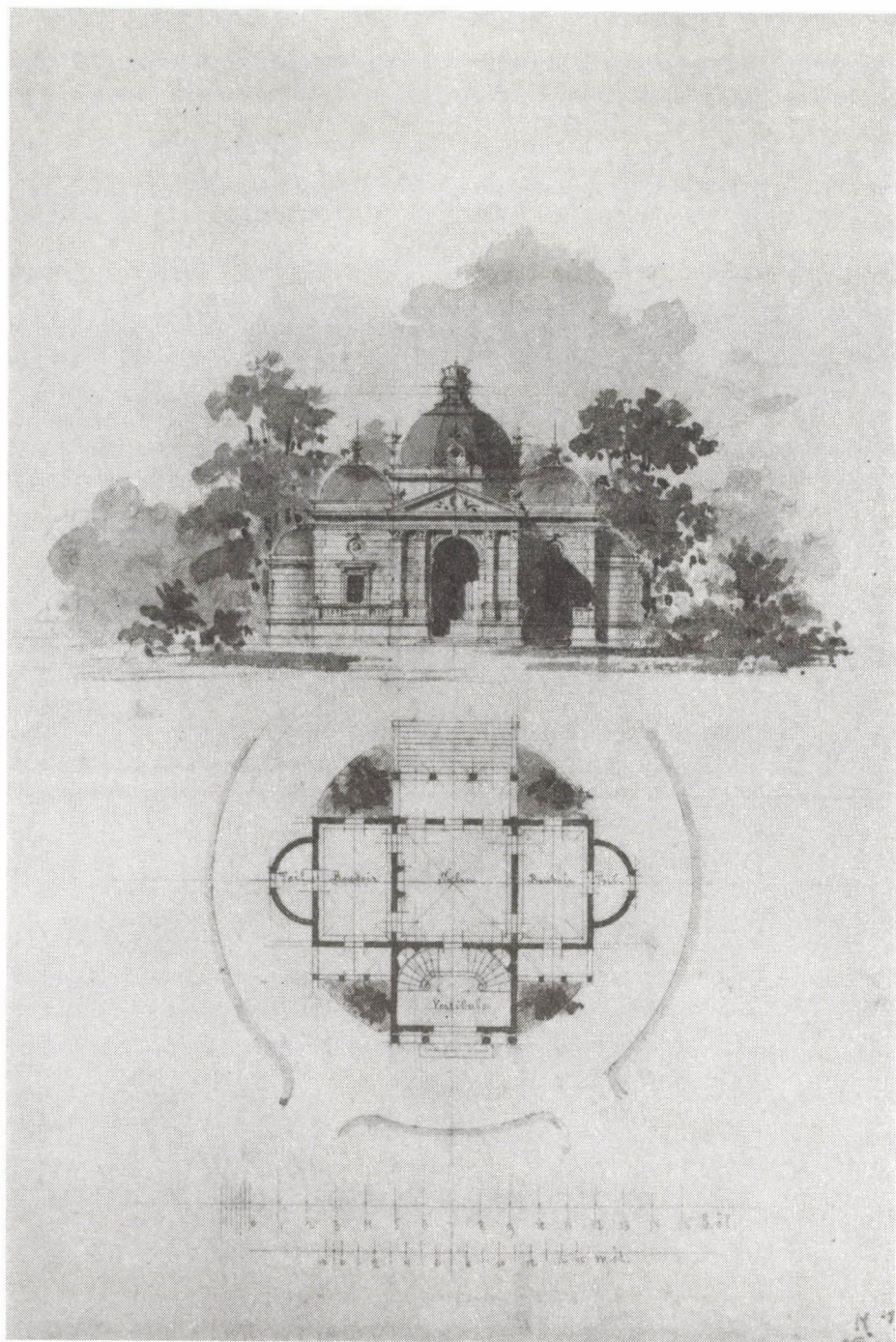

13. Alaprajzi változat.

14. Tervváltozat. Homlokzat, alaprajz.

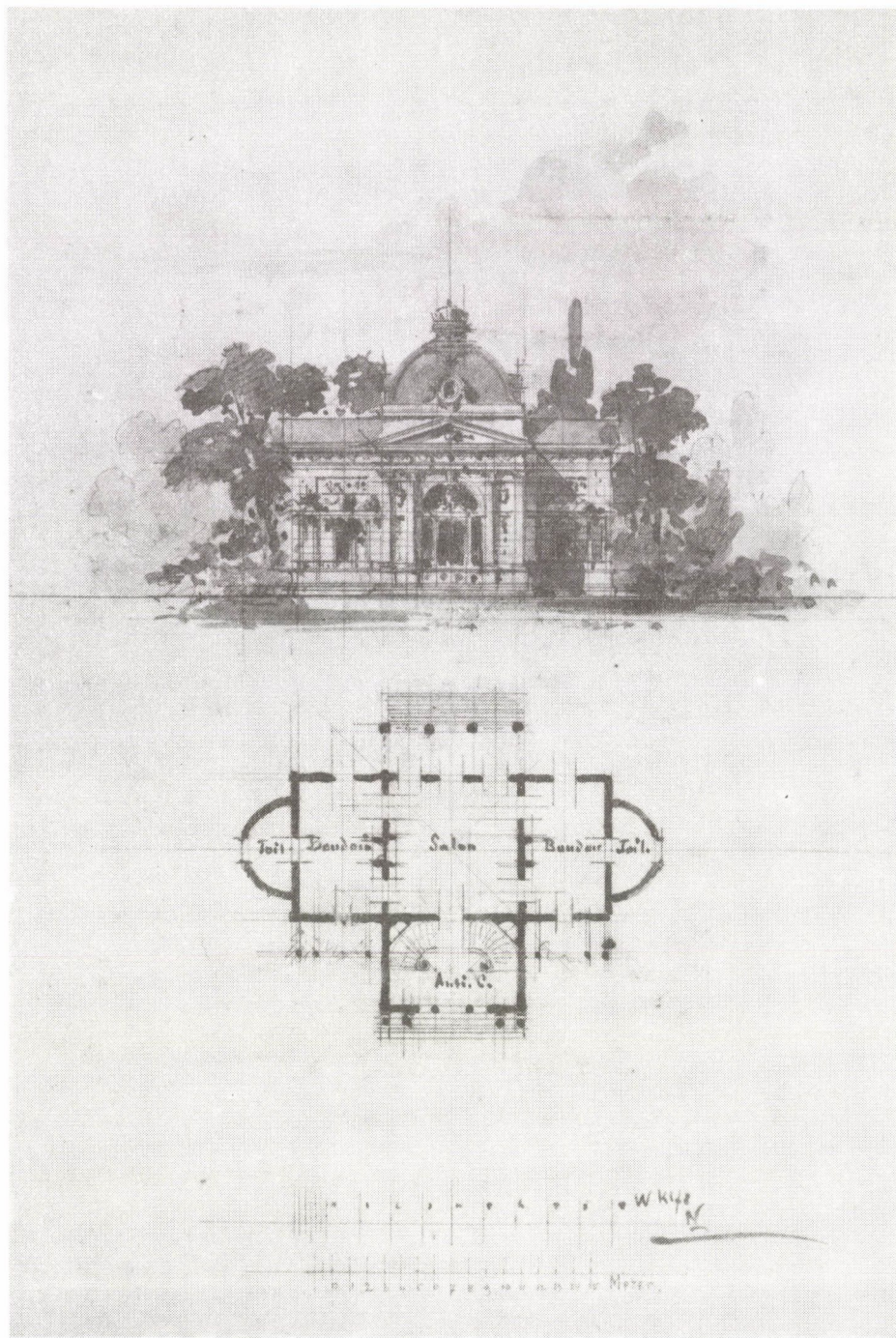

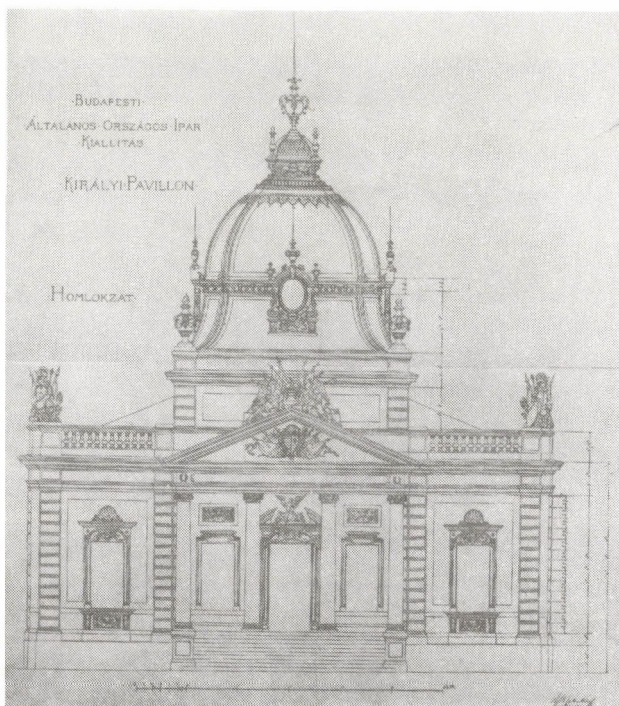
15. Tervváltozat. Homlokzat, alaprajz.

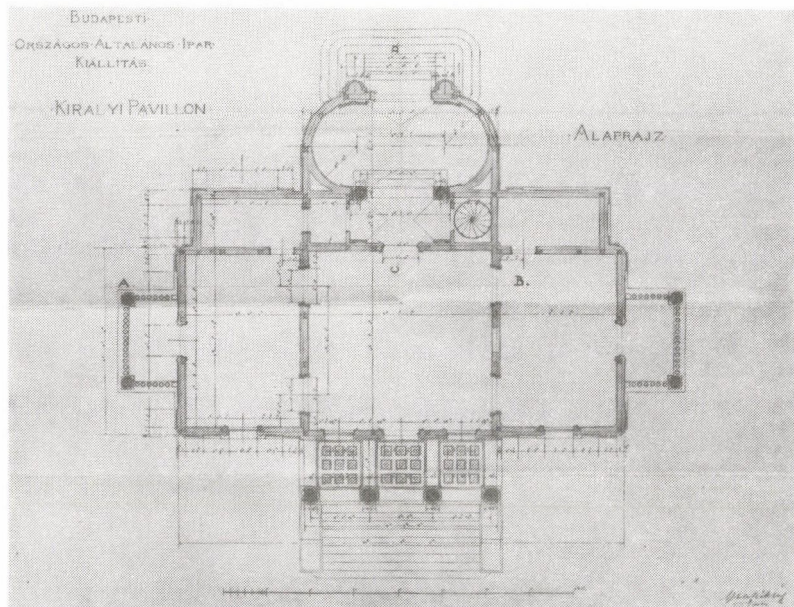
16. Tervváltozat. Homlokzat, alaprajz.

17. Engedélyezési terv. Északkeleti homlokzat.

18. Engedélyezési terv. Alaprajz.

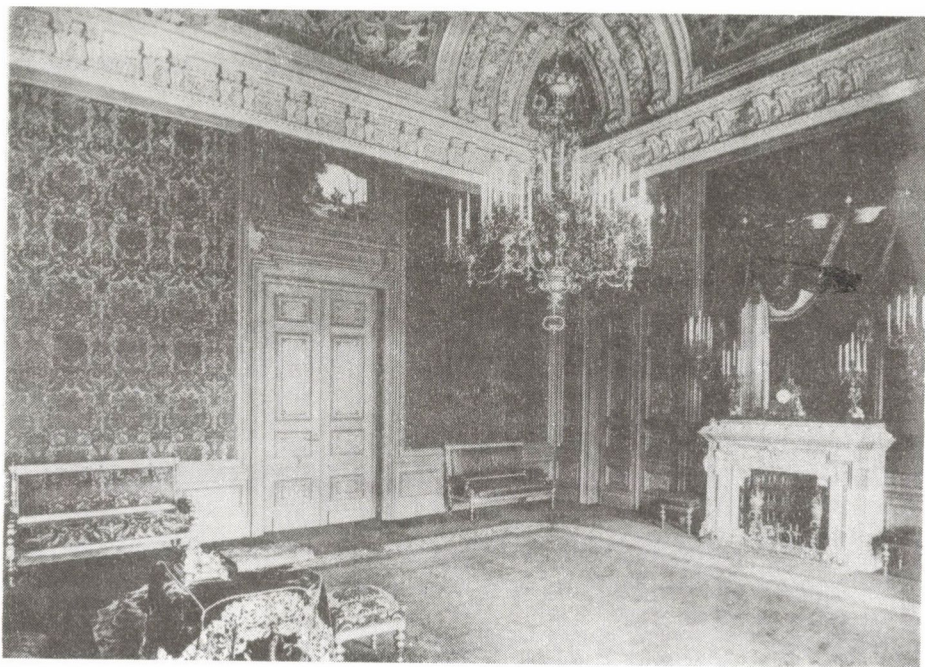

19. A Királypavilon kelet felől.

20. A Királypavilon nyugatról nézve.

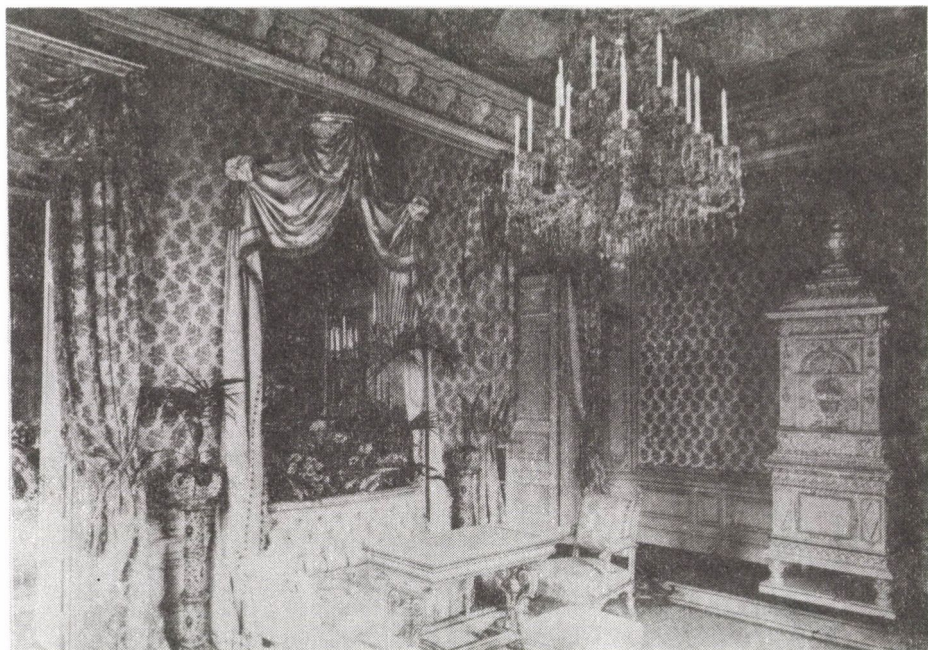

21. A központi szalon.

22. A király szobája.

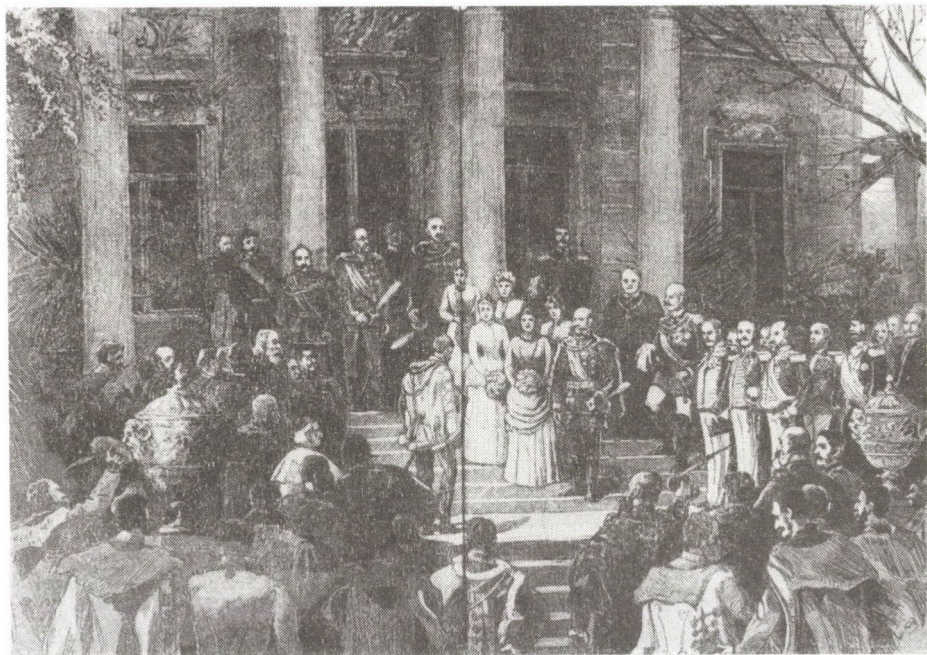

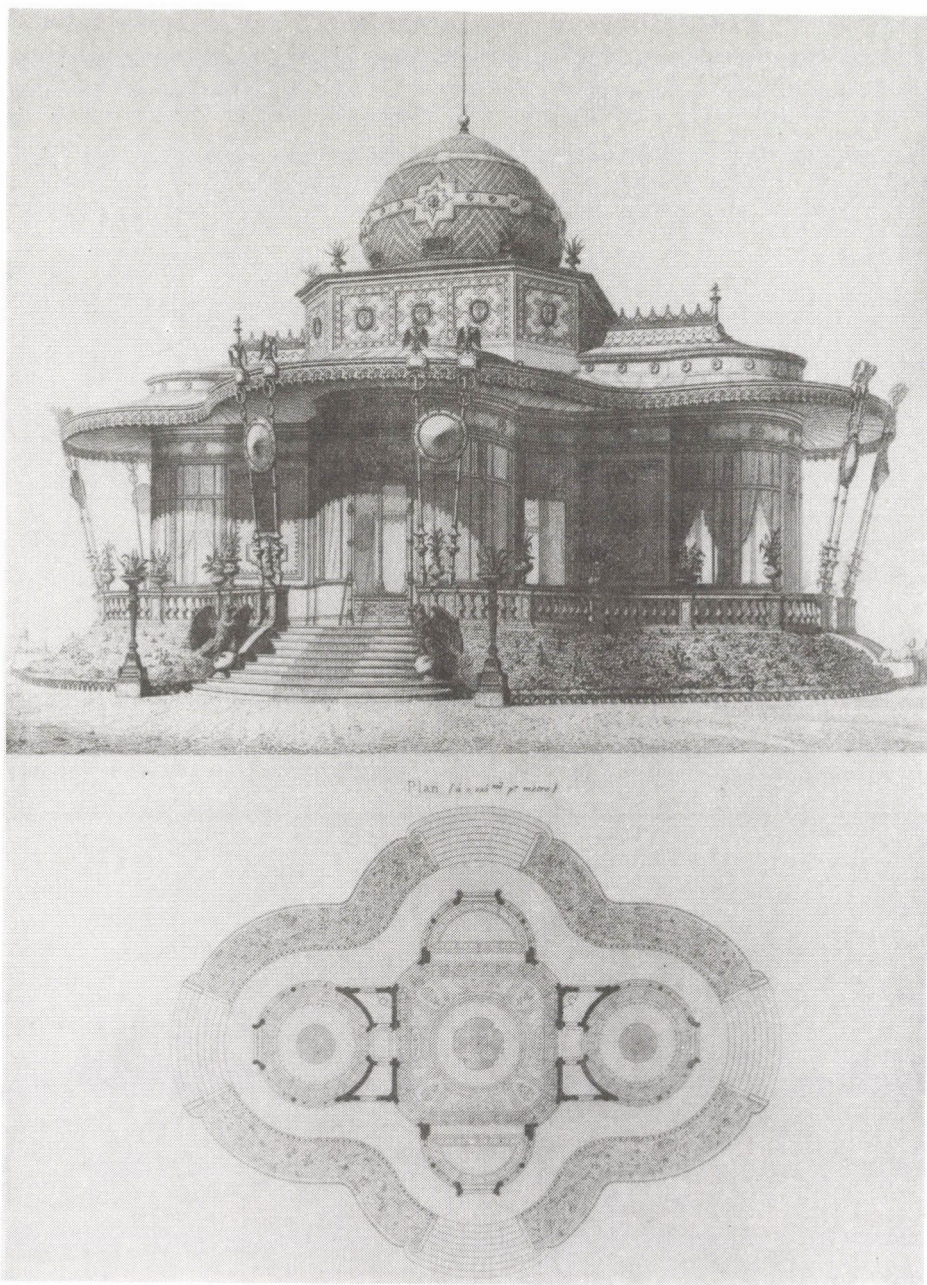

23. A királyné szobája.

24. Az országos kiállítás megnyitása a Királypavilon előtt.

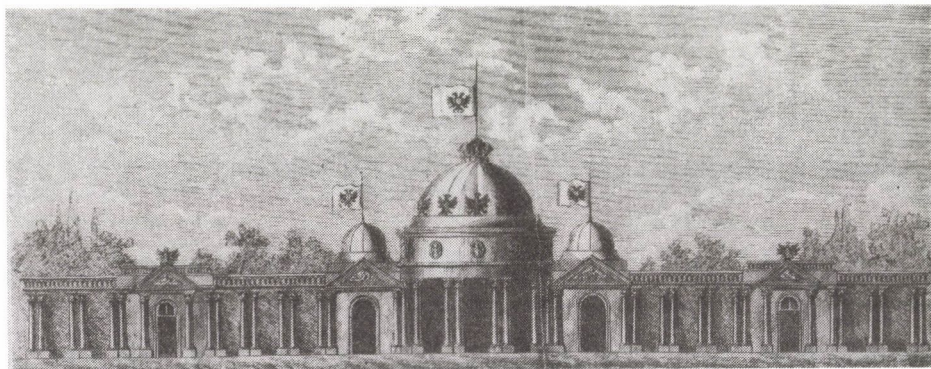

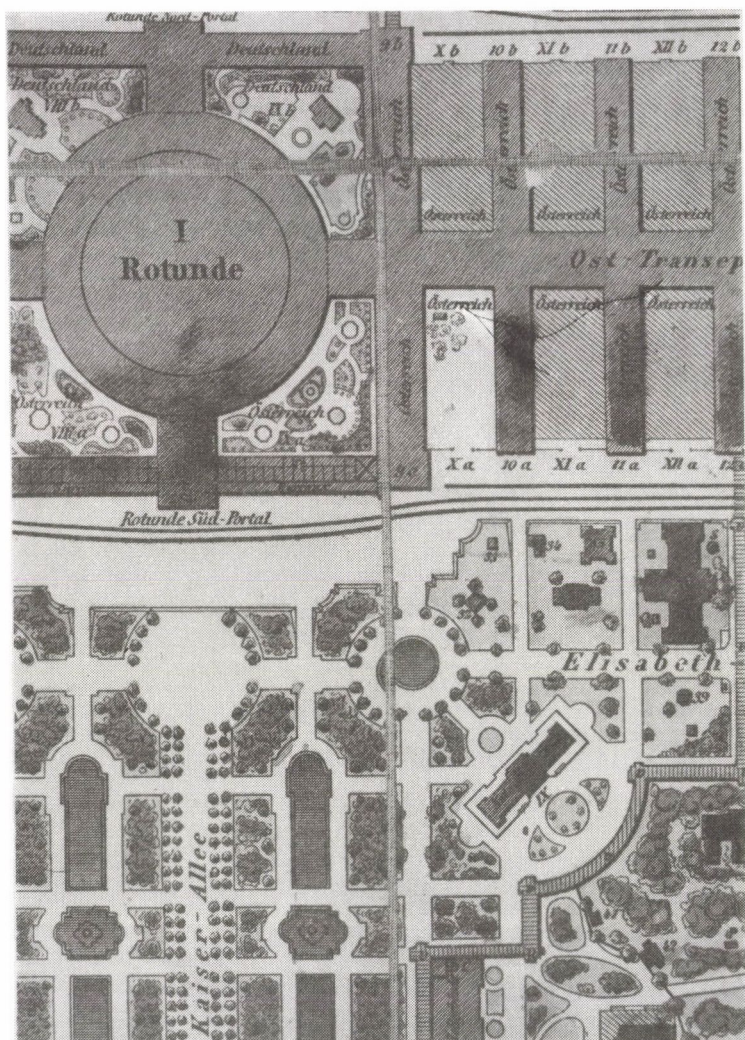

25. Az 1867-es párizsi világkiállítás császárpavilonja.

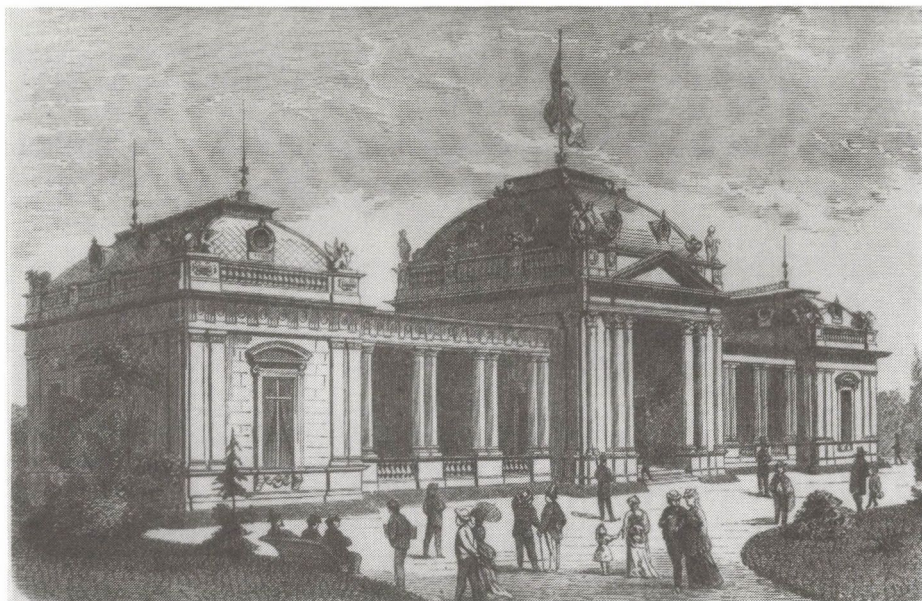

26. A bécsi császárpavilon vázlatterve.

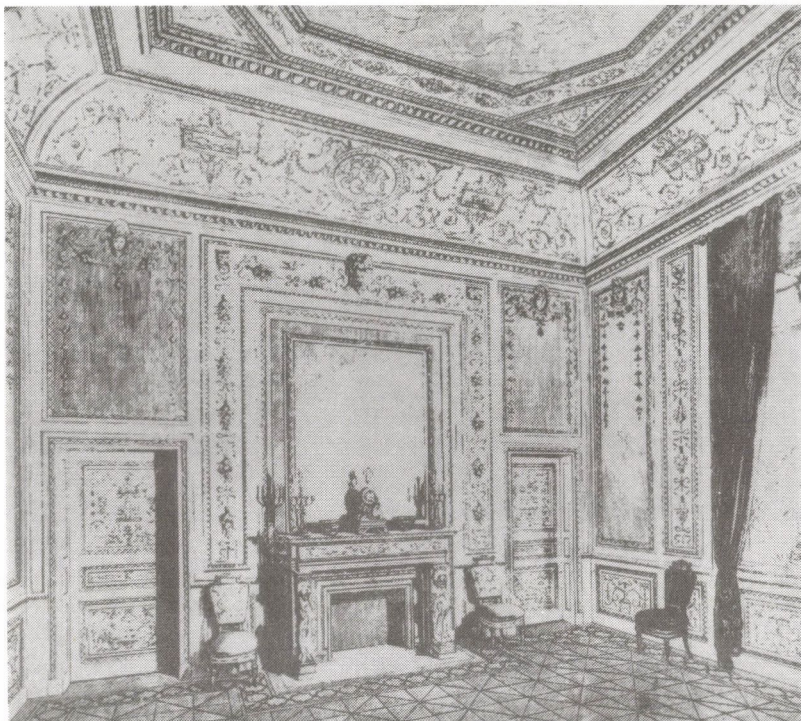
27. A bécsi világkiállítás helyszínrajzának részlete a Rotundával és a császárpavilonnal (IX).

28. Császárpavilon, Bécs – 1873.

29. Erzsébet szobája a bécsi császárpavilonban.

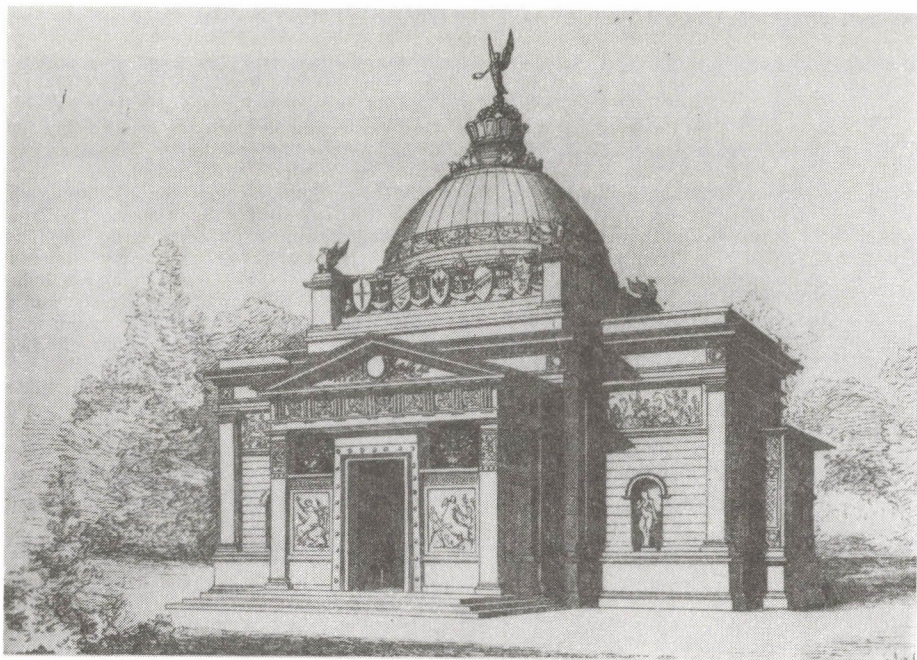

30. Császárpavilon, Berlin – 1879.

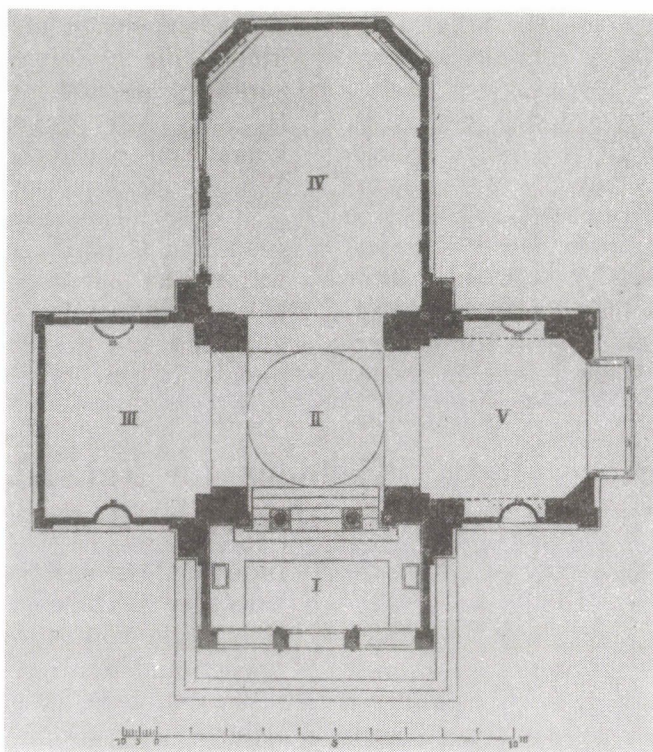

31. Cárpavilon, Moszkva – 1882.

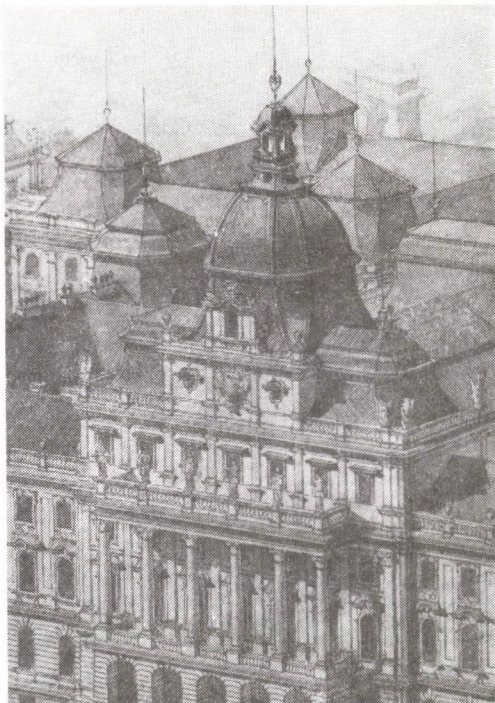

32. Uralkodói pavilon,
Frankfurt a M. – 1881.

33. A Frankfurt am
Main-i pavilon alaprajza.

34. Ybl terve a királyi palota bővítésére.
A krisztinavárosi szárny madártávlati ké-
pének részlete.

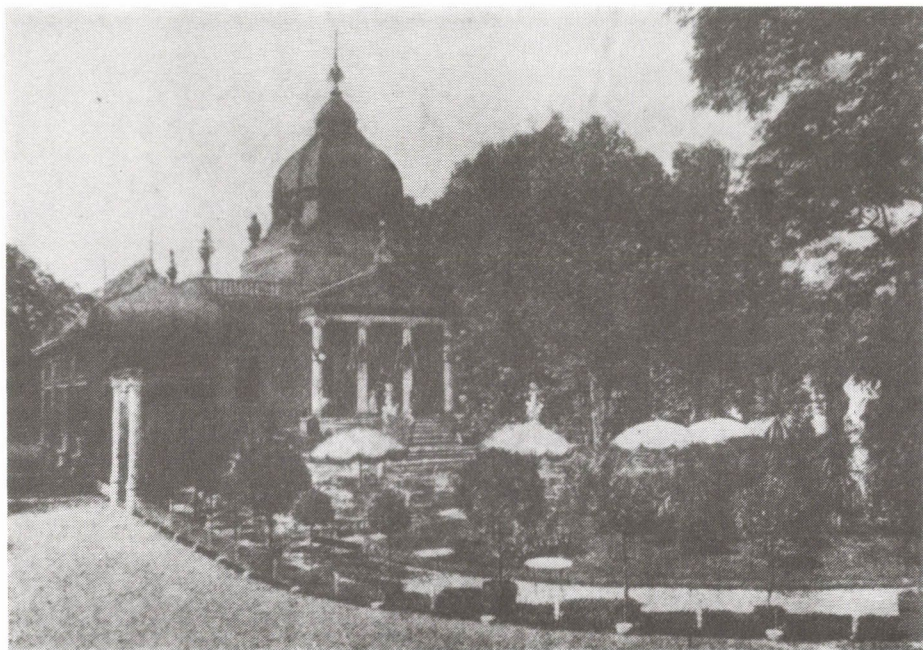

35. A gödöllői kastély középrizalitja az
udvar felől.

36. A budapesti Tudományegyetem központi épületének középrésze.

37. A városligeti Királypavilon mint Gerbeaud-kioszk.

tette volna ekkortájt papírra, s folyamatos módosítás következett volna májusig, illetve a végleges tervek júniusi benyújtásáig. Ebben az esetben viszont a bemutatottal ellentétes sorrendben kellett keletkezniük, ami valószínűtlennek tűnik. Marad még két elvi lehetőség: az összes tervvázlat egyszerre, februárban készült – ez sem igazán hihető, illetve, hogy a dátum nem dátum, hanem valamilyen más jelzés, amire megintcsak kevés az esély. A tervlapok és az események logikája, kronológiája tehát egyelőre összeegyeztethetetlen, még keresni kell a megváltó adatot, vagy ötletet a megnyugtató megoldáshoz.¹³

A megvalósult épületet illetően kevesebb a bizonytalanság. 1884. június 21-én kért rá építési engedélyt a kiállítás országos bizottságának elnöke, melyet módosítási igény vagy kikötés nélkül, a szokásos módon megadtak július 18-án.¹⁴ Az engedélyezési tervek közül (a helyszínrajzon kívül) két tervlap ismert,¹⁵ de a számos korabeli fénykép és leírás segítségével az épület pontosan rekonstruálható.

Alaprajza (18. kép) több tervvázlat elemeit egyesíti. A középső szalon négyzet alapú, a király és a királyné szobája vele azonos hosszúságú téglalap. A Stefánia út felőli oldalon alacsonyabb toldalékokban kaptak helyet a mellékhelyiségek, míg köztük az ovális alaprajzú vesztibül jellegzetes, lekerekített sarkú rizalitként emelkedik ki. (20. kép) Az itteni félköríves bejáratot timpanon hangsúlyozza, orommezéjében címerpajzsral, csúcsán páncélból, fegyverekből és gazdagon redőzött zászlókból összeállított trófeával. Hasonló, kisebb diadaljelvény–együttesek kerültek a pavilon főtömegének sarkaira is. (Voltak ismertetések, melyek a hadijelvények mellől hiányolták a tudomány, a művészet, a gazdaság – a kiállítás jellegéhez jobban illő – szimbólumait.¹⁶)

Az átellenes oldalon, négyoszlopos jón portikusz mögött nyílik a bejárat, két oldalon, illetve az 5 tengelyes homlokzat szélső axisaiban gazdagon keretezett, egyenes záródású ablakokkal. (17. kép) Az oldalhomlokzatok síkjából pergolás teraszok emelkednek ki. A sarkokat armírozás hangsúlyozza, a főpárkány fölött baluszteres attika fut körbe. Az épület domináló motívuma a korábbi terveken szereplőknél nagyobb méretű, nyolcszögletű, bordás kupolatető, oldalain gazdagon keretezett ovális ablakokkal, sarkain vázakkal, felül összetett záródással.

A bejáratok felett a „Budapesti iparosok a királynak”, illetve az „Egyesült erővel” felirat volt olvasható. Az utóbbi több jelentést is hordozott. Utalt arra, hogy a közreműködők egyesült erővel hozták létre a királypavilont, de arra is – ahogy a trónörökös a megnyitó ünnepélyen fogalmazott –, hogy a kiállításon „... újjult erővel egyesülnek Szt.István koronájának minden országai.”¹⁷ Együttal pedig Ferenc József ismert jelmondatának, a viribus unitisnak volt fordítása.

Mivel az uralkodó 1849-ben használta először a Joseph Ritter von Bergman fogalmazta mondást, erősen abszolutisztikus mellékíze, a Gesamtmonarchie eszményére vonatkozó utalása volt.¹⁸ Felírását a királypavilonra – meglepő módon – az ellenzéki sajtó sem kifogásolta, a másik – ártatlannak tűnő – mondatot viszont igen. Az „Egyetértés” mérges glosszája indiszkrétnek és ízléstelennek minősítette a felajánlás illetén reklámozását: „... a pavillon kiállítói utóvégre mégis csak rendes kiállítók, a kik a helyett, hogy az iparszarnokba lettek volna beosztva, abban a kellemes helyzetben vannak, hogy egy a királynak szánt pavillonba helyezhetik el cikkükét. Lehet, hogy ez részükről nagyobb áldozatot is igényel, de mindezzel fölér az a sokat érő kedvezmény, hogy tárgyaik a kiállítás fénypontján a közönség és – az uralkodó ház figyelmét is állandóan magukra vonják.”¹⁹

Mindenütt másutt csak a fővárosi iparosok áldozatáról lehetett olvasni, pedig feltehetően igaza volt a névtelen szerzőnek: a pavilon létesítése nagyonis megtérülő befektetés lehetett a közreműködőknek. Mind a reklám, mind a presztízs szempontjából.

Az épület kivitelezésében és berendezésében a fővárosi építő ipar élgárdája működött közre: Neuschloss és Zellerin, Jungfer és Zsolnay, Haas Fülöp és Scholtz Róbert, Szandház és Szabó, Thék Endre és Depold Lajos, Gregersen és Schlick.²⁰ A boltozatos nagytermet, melynek mennyezetén Fesztynek az évszakokat ábrázoló festménye volt látható, vörös tapéta borította. A fehér kandalló arról árulkodott, hogy a berendezést nem a gyakorlati szükségletek diktálták – a kiállítást ugyanis nyáron rendezték. Erzsébet szobáját budoárnak rendezték be kék és fehér színekkel, Ferenc Józsefét famenynezetű és faburkolatú dolgozószobának.²¹ (21-23. kép)

Az építkezés nagyon gyorsan zajlott, az építési engedély kiadása után két-három hónap alatt elkészült a pavilon.²² A berendezési munkák időtartamáról nincs információ. A pavilon építése nem egészen 15 ezer forintba került, melynek kb. 2/3-a terhelte az országos bizottság számláját. Értékét utóbb 40.000 Ft-ra becsülték,²³ a berendezés tehát többet tett ki, mint maga az épület.

A kiráypavilon fogadtatása egyértelműen pozitív volt. Tervei már első bemutatásukkor megkapták a zseniális jelzőt.²⁴ Az épületről nem is igen jelent meg más. mint méltatás. A szaksajtó is úgy ítélte meg, hogy ez a kiállítás legszebb épülete.²⁵ Publicitása is ennek megfelelő volt. Portikusza előtt zajlott a megnyitó ünnepély (24. kép), amit csak az az apróság zavart meg egyesek szemében, hogy elfelejtették fellobogózni. Illetve hátul felhúztak egy zászlót, de az meg fekete-sárga volt.²⁶

A megnyitón kiderült, hogyan funkcionál az épület. A király és kísérete a Stefánia út felől hintón érkezett, majd bement a pavilonba, s néhány perc múlva elől megjelent, hogy megnyissa a rendezvényt. Ezután körbejárta a kiállítást, majd visszatért ide: „... az egész udvarral bevonultak a szalonba. A diplomácia tagjai és a fővárosi rendezők egy része átsietett a túlsó oldalra, hogy a bejáratnál sorfalat képezzenek.”²⁷ Kár volt loholni, Ferenc József és Rudolf bent cercle-t tartott, majd megsejmelte a berendezést, közölte, hogy igen csinos és ízléses. Többször visszatért az ajtóba gyönyörködni a látványon, s csak ezután távozott. Ennyi időt a nyitvatartás hátralévő fél éve alatt az uralkodócsalád tagjai együttesen sem töltöttek el itt. Valahányszor ő, vagy a trónörökös eljött a kiállításra, szigorúan mindig ide érkezett, de csak perceket töltött a kiráypavilonban. A főhercegek és -hercegnők számára pedig meeting point-ként működött a pavilon előtere – itt fogadták őket az országos bizottság vezetői, néha maga a szakminiszter, hogy körbevezessék a kiállításon. Be – az aggályosan precíz sajtótudósítások szerint – sose mentek. Nem állítható tehát, hogy a kiráypavilont agyonhasználták volna azok, akiknek épült.

A látogatókat persze érdekelte, hogy milyen belülről. Helfy Ignác már korábban felvetette, hogy be kellene engedni a közönséget,²⁸ de az országos bizottság elvetette a javaslatot. Végül a megnyitó után egy héttel mégis úgy döntöttek, hogy megtekinthető lesz. Támadt is akkora tumultus rögtön az első napon, hogy délben be kellett zárni.²⁹ Néhány hét után korlátozták a nyitvatartását, „minthogy e pavillon tömeges látogatása következtében az értékes bútortárgyak gyakori tisztogatása szükséges”. Így lett a kiráypavilon maga is kiállítási tárgy.³⁰

Az iránta megnyilvánuló érdeklődés a bezárás után hirtelen megszűnt. De nemcsak a nagyközönség részéről, ami természetes. Az utókor sem foglalkozott vele. Ybl Ervin

csak egy hosszú jegyzetet szán rá a monográfia függelékében, mint a várépítkezés melléktermékére.³¹ A tervváltozatokat Ybl-höz inkább méltónak minősíti, mint a megvalósult épületet. Úgy tűnik, hogy barokk stílusát kifogásolta, mint ami nem méltó a neo-reneszánsz mesteréhez. Felvetődik a kérdés, hogy a pavilon barokk jellege csak az uralkodói reprezentáció kötelező modusa-e, vagy netán Ybl stílusa volt változóban ebbe az irányba, aminek kiteljesedésére már nem kerülhetett sor.³²

A királypavilon természetesen nem mérhető Ybl kiemelkedő alkotásaihoz, de kérdés, hogy velük célszerű-e összehasonlítani? Vagy netán a hasonnemű épületekkel, amiből az is kiderülhet, hogy az épülettípus – vagy inkább csak altípus – sajátosságai milyen mértékben érvényesültek a városligeti pavilonon. Az egyik korabeli szaklap az 1867-es párizsi világkiállítás császárpavilonját jelölte meg a budapesti királypavilon mintájaként.³³ Ez a két épület anyagát és stílusát illetően nem állja meg a helyét, ugyanakkor vannak bizonyos hasonlóságok az alaprajzi elrendezésben.

Az 1867-es világkiállítás volt az első, melyre külön uralkodói pavilont építettek. (25. kép) A Leon Lehmann tervezte alkalmi épületet eleve lebontásra szánták, ezért nem is tartós anyagból épült. Követ egyáltalán nem használtak hozzá. Az uralkodói pompa minden kellékével ellátott pavilon 3 szalonból és a hozzájuk tartozó öltöző- és mosdóhelyiségekből állt. A levágott sarkú négyzet alaprajzú középső (császári) szalon alkotta az épület fő tömegét, tetején orientalizáló kupolával. Jobbra a császárné, balra a trónörökös kör alaprajzú helyisége nyílt, kiszolgáló kabinok a szalonokat összekötő átjáróból voltak elérhetőek. Az alaprajzot vesztibülők egészítették ki egyenlőtlen szárú, hullámzó körvonalú kereszt formára. A falfelület nagy részét üvegablakok töltötték ki, a keleties díszítés és a körbefutó vászon előtett dízsátorra emlékeztette a szemlélőt. A díszítés és bútorozás helyiségenként eltérő (a császárné szalonja lyoni se-lyemmel burkolt, a trónörökösé „algériai” jellegű), de az összehatás – állítólag – egységes volt.³⁴

A császárpavilont nem nyitották meg a közönség számára, de a vászontető alatti folyosón körbe lehetett járni és szabad volt a betekintés az épület belsejébe. Így a pavilon és berendezése egyaránt volt ideiglenes uralkodói tartózkodási hely, illetve maga is kiállítási tárgy.

Ez az épület elsősorban jellegében – s nem stílusában – talált követőkre; a következő évtizedekben számos hasonló pavilon épült. A kereszt alaprajz a központi szalonból kétoldalt, illetve a bejáratnál szemben nyíló helyiségekkel gyakran használt elrendezése az ilyen célú épületeknek, a pesti királypaviloné is hasonló.

Más, eltérő formát választott az 1873-as bécsi világkiállítás császárpavilonjának tervezője. Ez az épület inkább keletkezési körülményeiben mutat párhuzamot az Ybl-épülettel. Szintén műiparosok felajánlásából jött létre (legalábbis díszítése és berendezése) és itt is több, nagyon eltérő tervváltozat készült egészen rövid időn belül. Egy évvel a megnyitó előtt még kerek alaprajzú, tempietto-szerű építmény rajzát közölte a kiállítás lapja, (26. kép) mely a főbejáratot a központi épülettel összekötő oszlopcsarnokhoz csatlakozott volna.³⁵ Másfél hónappal később már szabadon álló centrális épület körvonalai láthatók a publikált helyszínrajzon, míg újabb 6 hét elteltével a később megépülthöz hasonló alaprajz (azzal az eltéréssel, hogy hátsó homlokzatának közep-része ívelten domborodik ki, mint a rá szimmetrikusan elhelyezkedő zsűrípaviloné).³⁶

A megépült változat kb. 50 m hosszán elnyúló épület, téglalap alaprajzú, Louvre-tetős középrésszel és sarokpavilonokkal.³⁷ Az iparpalota felőli oldala volt az egysé-

rűbb (azt nem is igen ábrázolták), csak a négyoszlopos korinthuszi portikusz díszítette. Az átellenes oldalon pilaszterekkel és féloszlopokkal tagolt nyitott előcsarnok volt a középrész meghatározó motívuma; kétoldalán oszlopcsarnok húzódott a sarokpavilonokig, megkettőzött toszkán oszlopokkal. (28. kép) Központi tere a nagy fogadóterem volt, kétoldalt a császár, a császárné és főhercegek-hercegnék szobái nyíltak, valamint a kíséreté. A homlokzat barokk stílusával szemben a belsőt hellenisztikusan képezték ki. (29. kép)

Nemcsak fővárosi és világkiállításra épültek császári pavilonok, hanem vidéki városok országos kiállításaira is, melyeket az uralkodó meglátogatott. Erre példa az 1882-es triezsti ipari és mezőgazdasági kiállítás egyszerű császárpavilonja, mely csak egyetlen, mellékhelyiségekkel közrefogott teremről állt, külső dísz a korinthuszi portikusz volt. Elhelyezése (mint az uralkodói pavilonoké általában) hangsúlyos, a tengerparton állt, a 3 főépület között.³⁸

Különösen kiemelt helyre került az 1879-es berlini iparkiállítás egyébként igénytelen megjelenésű császárpavilonja, mely a terület leghangsúlyosabb pontjára, a főbejáratokat összekötő tengelybe épült.³⁹ Levágott sarkú négyzet alaprajzú középrészt kétoldalt egy-egy alacsonyabb, négyszög alapú bővítmény egészítette ki, elől pedig árkádos portikusz fedte a kis teraszt, melyre lépcsősor vezetett föl. A kiugró, konzolos eresszel lezárt építményt csak a nyílások keretelése díszítette. (30. kép)

Sajátos ízt jelent az eddigi példákhoz képest az 1882-es moszkvai kiállítás aránylag nagy méretű (8 helyiségből álló) cárpavilonja, (31. kép) mely az orosz nemzeti építészeti stílusjegyeit mutatta. (A kiállítás magyar látogatója egyébként félig gót, félig orosz stílusú, ó-angol cottage-ra emlékeztető épületként írta le).⁴⁰

Az az alkotás, amelyik aránylag a legtöbb hasonlóságot mutatja Ybl királypavilonjával, az eddigiekkel ellentétben jelentős építész, Paul Wallot műve.⁴¹ A berlini Reichstag majdani tervezője az 1881-es szabadalmi és mintaoltalmi kiállításra emelte Frankfurt am Main-ban. (32-33. kép) Az egyenlőtlen szárú kereszt alaprajzú épület központi tere a kupolás vesztibül, melybe zárt előcsarnok vezetett. Balra az ebédlő, jobbra a dohányzó nyílt belőle (az utóbbi zárterkélyszerű bővítménnyel rendelkezett), szemben pedig a szalon. Az épület a monumentális kőarchitektúrát imitálta, tagozatai a gipszhez hasonló, a kiállításon bemutatott új anyagból, tripolitból készültek. A polikróm épület párkányzata fölött címerpajzsok sora alkotott mellvédet, s vette körül a német császári korona másolatával lezárt kerek alaprajzú horganykupolát.

Az építésznek minden helyiséget más (görög, itáliai, német, illetve francia reneszánsz, valamint mór) stílusban kellett berendeznie. A pavilon abban emlékeztet Ybl egyik vázlattervére, hogy szoborfülkékkel díszített főhomlokzatán nincsenek ablakok, s mi fontosabb, fő vonalaiban analóg a helyiségek elrendezése. Nem valószínű, hogy Wallot épülete hatott volna a pesti királypavilonra — az épülettípus kevés alaprajzi variációt enged meg, s a feladat is hasonló volt. A részletformákat tekintve nem látszik kapcsolat a két épület között.

Az uralkodói pavilonok többnyire kicsi és díszes, szabadon álló építmények, inkább emlékeztetnek kerti házakra, kioszkokra, mint a tipikus kiállítási épületekre.⁴² A kiállítási terület centrumában szokták elhelyezni őket, vizuális kapcsolatban a főépülettel, főhomlokzatára gyakran átlósan, az előtte szabadon hagyott térség mentén. (27. kép)⁴³ Általában efemer jellegűek, csak néhány hónapra szánják őket. Funkciójuk a reprezentáció és szeparáció, így rendszerint egy fogadásra alkalmas központi

szalonból és több, belőle nyíló, pihenésre való szobából állnak. Ennek leginkább a kereszt alaprajz felel meg, ami ezért gyakori megoldás. Ugyancsak tipikus a központi tér kupolával, vagy alkupolával való kiemelése. Kiképzésük mindig igényes, stílusuk változó – a belső tereknek gyakran mindegyikét más-más stílusban rendezik be. A cél a rendezvény presztízsét növelő uralkodói jelenlét, az erkölcsi támogatás demonstrálása. Ehhez nem is kell feltétlenül igazi épület, gyakran beérik a jelképével.⁴⁴

A budapesti királypavilon társaival ellentétben tartós anyagból épült, annyira, hogy 60 évig állt fenn, többszöri tűz sem tudta elpusztítani, kis tűzással szólva egy világháború kellett ahhoz, hogy megsemmisüljön. Jellegében a hasonló uralkodói építmények sorába illeszkedik, ami közös bennük, az az épületfajtára általában jellemző alaprajzi, vagy kompozíciós elem, kitüntetett előképe nem volt. Ybl életművében sem találni olyan alkotást, mely az épület egészéhez mintául szolgálhatott volna. Részletegyezések vannak, az Operaház ablakaival például,⁴⁵ illetve voltak, az egyik tervváltozaton a Bazilika bejárati motívumával. Ezeknél fontosabb a pavilon uralkodó eleme: a kupolatető. A négyzetes alapról induló, konvex-konkáv, bordás szerkezetű, nyolcszögletes tetőidom formája megegyezik a királyi palota bővítési tervén a krisztinavárosi szárny közepére néhány évvel korábban általa tervezett kupoláéval (34. kép).⁴⁶

A királypavilon építésével pontosan egyidőben, 1884/85-ben történt a gödöllői kastély kettős kupolájának rekonstrukciója, melynek eredménye a palota és a pavilon tetőkupolájával azonos megoldás (35. kép). Ybl neve az építkezés irataiban nem fordul elő, de a formai és időbeli egyezés az ő szerzőségét valószínűsíti.⁴⁷

A minta nyilvánvalóan a régi gödöllői kupola volt, a 18. századi magyar kastélyépítészet legfontosabb típusának meghatározó eleme. Mojzer Miklós ikonológiai elemzéséből tudható, hogy ez a forma és elnevezése többek között sátorra is visszavezethető.⁴⁸ A Handbuch der Architektur viszont a királypavilont értelmezi bizonyos tekintetben trónsátorként,⁴⁹ így e kettő társítása különösen adekvát, még akkor is, ha nem szándékos megfontolás eredménye.

Három egyforma kupolatető közel egyidejű tervezése nem lehetett véletlen, Ybl esetében az ötletgazdagság lehetősége is nyugodtan kizárható. Mindhárom az uralkodó tartózkodási helyeül szolgáló épület. Az egyik palota, a másik kastély, a harmadik pavilon. Az egyik állandónak szánt, a másik ideiglenes székhely, a harmadikban töltött idő csak percekben mérhető. Az országos kiállítás a gazdaság és a kultúra keresztmetszetét hivatott nyújtani, mintegy sűrített változatát. Ha a király végignézi a kiállítást, az olyan, mintha bejárna az országot. Pavilonja a rezidencia szerepét tölti be még akkor is, ha egyetlen éjszakát sem tölt benne. Jelenléte a lényeg, amit Ybl ugyanazzal a tetőformával jelölt meg, mint Budán és Gödöllőn.

A kortársak a pavilont a királyi palota „eszményített miniatűrképe”⁵⁰ tekintették, amire elsősorban a tetőidom hasonlósága adhatott okot. Korábban 3 olyan tervváltozat is készült, melyen különböző kupolákat a királyi korona mása zár le. Ez a külföldön is bevett szokás figyelmeztetett volna arra, hogy ez az uralkodó pavilonja. A megépült változaton ilyen didaktikus megoldásra nincs szükség: a kupola maga az embléma.

A három közül a budavári nem épült meg. A másik kettő a következő években népszerűvé tette ezt a tetőformát. A millenniumi kiállítás épületei közül a történeti főcsoport „reneszánsz” szárnyának kupolája fő vonásaiban emlékeztet rá, a telefonhírmondó pedig az egyszerűsített másolata. A Ferenc Józsefről elnevezett híd vámpavilonjai is hasonló lefedésűek. A századforduló évében készült el a tudományegyetem új köz-

ponti épülete. Középrizalitját ugyanilyen formájú hatalmas tetőidom fedte. (36. kép) Ezúttal kivételesen gyakorlati funkciója is volt: felülvilágítóin át történt a nagy előadóterem megvilágítása.⁵¹

Az 1885-ös országos kiállítás épületei közül hármat nem bontottak le: az iparcsarnokot, a műcsarnokot és a királypavilont. Az első kettőben múzeumot rendeztek be, az Ybl-épületben pedig a kitűnő Gerbeaud Emil nyitotta meg remek cukrászdáját. (37. kép) Tehát praktikus célra használták fel őket, de ha akarjuk, meghagyásukat szimbolikusnak is tekinthetjük, hiszen ez a három épület a korszak fő törekvéseit jelképezte: az iparcsarnok a gazdasági, a műcsarnok a kulturális felzárkózás reményét, a királypavilon pedig a Béccsel egyenrangú uralkodói székhellyé emelkedés vágyát.

JEGYZETEK

Rövidítések:

KK = Az 1885. évi budapesti orsz. általános kiállítás közleményei. Bp. 1886.

Jelentés = Hivatalos jelentés a budapesti 1885-ki országos általános kiállításról. Az országos bizottság megbízásából és kiadása mellett szerkesztette dr. Keleti Károly I-IV. kötet Bp. 1886.

BFL = Budapest Főváros Levéltára

ÉI = Az Építési Ipar

MI = Magyar Ipar

DBZ = Deutsche Bauzeitung

KÉ = Kiállítási Értesítő

1. Az 1885. évben Budapesten tartandó általános (sic) kiállítás országos bizottsága. KK I. sz. 21–24.

2. A 38 fős szakbizottság elnöke Hieronymi Károly volt. A tagok közül 12-t tüntettek fel építéssként, további néhány architektus hivatali minőségében szerepelt. A többiek építő- és műiparosok, mérnökök, hivatalnokok voltak. KK 6. sz. 253.

3. A gyakorlati munkát egy szűkebb albizottság végezte, melynek Ybl szintén tagja volt. Uo. 9. sz. 369. és ÉI 1884. V. 18. 202.

4. PÁRTOS Gy.: A műépítészet. In: Jelentés IV. k. 768. (Ybl mellett Weber, Petschacher, Schmahl és Kalina részvételét hiányolta).

5. Uo., valamint GERLÓCZY K.–SZABÓ K. (szerk.): Budapest főváros pavillonjának külön katalógusa a kiállított tárgyak ismertetésével. Bp. 1885. 37–40.

6. Az időzítés kapcsolatban lehetett azzal a február 24-i audienciával, melyen Rudolf trónörökös elfogadta a kiállítás fővédnökségét és megígérte jelenlétét a megnyitón. Erről ld. MI 1884. III. 8. 60. (A felkérés pozitív fogadtatása nem lehetett váratlan, hiszen 6 évvel korábban azzal utasították el Zichy Jenő gróf hasonló kezdeményezését a székesfehérvári kiállítás előkészítése idején, hogy ezt a megtisztelést a majdani fővárosi kiállítás alkalmára tartják fenn).

7. Királypavilon. Egyetértés 1884. III. 9. 5. és ÉI 1884. III. 9. 99.

8. A hivatalos jelentés úgy fogalmazott, hogy az országos kiállítási bizottság kérésére a magyar mérnök- és építész egyesület vetette föl a létesítés kérdését, amire az iparosok lelkes igennel válaszoltak. Jelentés I. k. 33. (Az össze-

jövetel helye is az egyesület közvetítő szerepe mellett szól). Hasonlóan ismerteti, de Ybl felkérését az érdekeltek által az iparosok felajánlása utánra teszi BOBULA J.: A király pavillon. KÉ 1885. VIII. 2. 377.

9. KK 9. sz. 379. Volt olyan vélemény is, mely – elismerve a „kezdetől fogva tervezett” királypavilon ügyében a diszkrécio szükségességét – kifogásolta, hogy a megbízás nem az országos bizottság által történt, és attól félt, hogy a mű egy exkluzív csoport, nem pedig a fővárosi iparosság egésze által fog megvalósulni. Kiállítási Lapok 1884. III. 15. 65.

10. BFL XV. 331 143/1–4 és 143/7–8. Az előbbieket adatait ld. Ybl Miklós építész. (Kiállítási katalógus, szerk.: KEMÉNY M.–FARBAKY P.) Bp. 1991. 267. Az utóbbiak anyaga, mérete és technikája is ugyanaz, valamint a számos Ybl-rajzon látható N szignó is a jobb alsó sarokban.

11. Emellett szól a rajzok technikai – méretbeli hasonlósága és egységes kasírozása mellett az is, hogy valamikor sorba rakták őket, mégpedig nem darabonként, hanem tervváltazonként. Ezt bizonyítja a kartonok bal felső sarkában látható jelzés (A-tól E-ig, ahol az első betű két – egyértelműen összetartozó – lapon is szerepel, a többi csak egyszer-ezyszer), melyről viszont nem lehet tudni, hogy egykorú-e a tervváltzatokkal, hiszen a kartonozás időpontja sem ismert. Az tehát bizonyosra vehető, hogy legalább egy ízben sorozatként mutatták be őket, de ebből még nem következik, hogy egyszerre is készültek.

12. YBL E.: Ybl Miklós. Bp. 1956. 152. (6. sz. jegyzet)

13. A dolgot tovább bonyolítja, hogy az építési engedély kérelemhez (ld. alább) egy olyan helyszínrajzot mellékeltek, melyen a pavilon körvonalai eltérnek minden ismert alaprajztól! (10. kép) Egyenlő szárú kereszt, elől és hátul egyaránt négyszlopos portikusszal, azaz két egyforma főhomlokzattal. Az építésvezetőség pecsétje van rajta, Müller főmérnök szignója és az ő kézírásával a dátum: 1884 15/IV. Tekintve, hogy ez az időpont 2 hónappal korábbi, mint a benyújtás és ugyanannyival későbbi, mint az egyetlen dátum, mely Ybl által készített vázlaton szerepel, talán megengedhető a feltételezés, hogy amennyiben a csak kontúrt

feltüntetett rajz pontos (amire persze nincs garancia), akkor egy újabb, semmi másval nem dokumentálható tervfázis valószínűsíthető, melyen a pavilon egyforma homlokzattal néz mind az iparcsarnok, mind a műcsarnok felé. Az építési hatóságok nem kifogásolták az együttesen beadott alaprajz és helyszínrajz nem éppen jelentéktelen eltérését.

14. BFL IV.1407/b 32.214/884 tanácsi számon.

15. Uo. XV.331 143/5–6. Adataikat ld. a 10. jegyzetben hivatkozott katalógusban.

16. Királypavillon. KÉ 1884. VIII. 14. 36. és BOBULA J.: i. m. uo. VIII. 2. 378. A másik kiállítási orgánom úgy fogalmazott, hogy a csak harci jelvényekkel díszítés „aligha fog a közérzettel találkozni.” Kiállítási Lapok 1884. XII. 15. 219.

17. Idézi: Az országos kiállítás megnyitása. MI 1885. V. 31. 133, valamint a másnapi (május 3-i) napilapok.

18. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes gesammelt und erläutert von Georg Büchmann. Berlin, 1926. 557. A „viribus unitis” a bécsi világkiállítás főépületén is hangsúlyosan jelen volt: a Rotundát is magába foglaló iparpalota főbejáratait négy hatalmas diadalív alkotta. Kettőnek frízét, kettőnek orommezéjét ez a felirat töltötte ki. Az 1885-ös budapesti főépület, az iparcsarnok tervezője átvette ezt a megoldást, de erre a négy diadalívre a világítást név írták föl, míg az ominózus jelmondat a király pavilonjára került.

19. A budapesti iparosok a királynak. Egyetértés 1885. IV. 9. 5.

20. A közreműködők listája: KÉ 1885. III. 8. 221. és VIII. 2. 377, ÉI 1885. III. 29. 129, Budapester Ausstellungs-Zeitung 1885. IV. 15. 77–78, MI 1885. IX. 30. 243–244, MUDRONY S. (szerk.): Az 1885. évi budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusa. Bp. 1885. 292–293. és Jelentés I. k. 34.

21. Az intérieur legrészletesebb leírása: A királyi pavillon. MI 1885. IX. 30. 242–244. Ugyanez németül: Der Königspavillon. Budapester Ausstellungs-Zeitung 1885. IV. 15. 77–78.

22. Szeptemberre készen állt az épület szerkezete és részben a falazata, október elején pedig már a kupola bádoglemez borításán dolgoztak. KÉ 1884. IX. 8. 63. és MI 1884. X. 12. 288. Az építést Györgyi Géza vezette, Czizler Győző közreműködésével.

23. Jelentés I. k. 34, illetve Egyetértés 1885. IV. 4. 5.

24. ÉI 1884. III. 9. 99.

25. –e–i–: Az országos kiállítás. Uo. 1885. V. 10. 192. és Jelentés IV. k. 766. A napi és hetilapok méltató ismertetéseire tipikus példa: A király-pavillon. Vasárnapi Újság 1885. VIII. 23. 544. Az egyetlen értékelés, mely kritikai észrevételeket is tett, a Bobula Jánosé volt. Kifogásolta azt, hogy a toilették tartalmazó épületrészek rendeltetése alacsonyosságuk és kerek ablakaik miatt kívülről is jelezte, éppen a főbejárat mellett: „... azokat mindenesetre jobban kellett volna maszkírozni”. A kupolát az épületre nehezedőnek ítélte, de ennek okát a környezet túl szűk voltá-

val magyarázta. A cikk egyébként dicséri az épületet és dekorációját; szerencsének tekinti, hogy a barokk stílus oly kezekbe került, ahol nem válhat konfúzzussá és vaddá. BOBULA J.: i. m. KÉ 1885 VIII. 2. 377–378.

26. A mai nap. Egyetértés 1885. V. 3. 1.

27. A kiállítás megnyitása. Uo. 3.

28. KK 15. sz. 563–564.

29. Egyetértés 1885 V. 7. 5. és V. 11. 3.

30. Ekkora siker után – és azért is, mert a pavilon az uralkodó saját használatára épült – az lenne várható, hogy nem maradt el az ilyenkor szokásos legfelsőbb kitüntetés. A kiállítási épületek tervezőinek és kivitelezőinek e célból fölterjesztett listájáról azonban éppen Ybl neve hiányzik. Pedig az építési bizottság egyszerű tagja, vagy tollvivője aligha szerezhetett az övével vetekedő érdemeket, mégis szerepel a névsorban. Ybl kimaradásának speciális oka lehetett: ugyanazon a napon, amikor a minisztertanács elfogadta az erre vonatkozó szakminiszeri előterjesztést, tárgyalta az operaház építésénél érdemeket szerzettek kitüntetésének ügyét is. Yblnek ekkor javasolták az udvari építési cím adományozását. Nyilván nem akarták egyidőben két kitüntetésre is felterjesztetni, s a jelentősebbet választották. (Ezt igazolja Neuschloss Emil esete, akit olyan kikötéssel javasoltak a kiállításon szerzett érdemeiért kitüntetni, ha az operaház kapcsán nem kap érdemrendet). A minisztertanácsi jegyzőkönyv: Országos Levéltár K 27 1885 IV. 28, a vonatkozó iratok uo, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium előnki iratai között K 167 1886 – 977 levéltári számon. Abban, hogy Ybl-t még az év őszén főrendiházi taggá nevezték ki, talán a királypavillonnak is lehetett némi szerepe.

31. YBL E.: I. m. 152.

32. Mindkét lehetőségre utalt a 8. és 25. jegyzetben id. cikkében Bobula János, amikor a minden más kortárs által tiszta reneszánsz stílusúként számon tartott pavilon kapcsán barokk-renaissance-ról ír, „... melynek az áramlattól sodortatva, Ybl mesterrünk is hódol, és a királyi pavilonon, részben mintegy előfutárul ama nagy építkezésnek, melyet a királyi várakon ugyancsak e modorban kénytelen végrehajtani, érvényre juttatott ...”

33. DR. HELL, A.: Der Königs-Pavillon der Landes-Ausstellung. Bauzeitung für Ungarn 1885 V. 24. 109–110.

34. DALY, C.: Pavillon impérial. Revue de l'architecture et des travaux publics 1868 25–27.

35. Allgemeine Illustrirte Weltausstellungs-Zeitung 1872 III. 10. 58.

36. Uo. 1872. IV. 30. 109. és VI. 14. 125.

37. Kaiser-Pavillon. Uo. 1873. V. 11. 225–227. és –F–: Das Bauwesen auf der Wiener Weltausstellung des Jahres 1873. DBZ 1873. X. 25. 332. (Az utóbbi egy évvel korábban – talán tévedésből – olyan helyszínrajzot közölt, melyen a császárpavilont az ott azonos alaprajzi konfigurációjú zsűrípavilon helyén jelelték, és fordítva. DBZ 1872. V. 9. 153.)

38. BÖMCHES, F.: Die Oesterreichisch-Ungarische Ausstellung in Triest für Industrie und Landwirtschaft. Zeitschrift des oester-

reischen Ingenieur- und Architekten-Vereins 1882. III. Heft 54–56. és Ed.R.: Die Bauten der Triester Ausstellung. Centralblatt der Bauverwaltung 1882. VII. 22. 263–264.

39. A kiállítás helyszínrajzát közölte a DBZ 1879. V. 17. 201. madártávlati képét és a császárpavilon rajzát az Illustrierte Zeitung 1879. V. 3. 346–347. (Az illusztrációkat kísérő cikkek nem is említették meg a császárpavilont). Már az 1873-as bécsi világkiállításon is állt német császárpavilon, mely alapelrendezésében (kétoldalt mellékterekkel bővített négyzetes központi tér, bejárati portikusz) hasonlított a berlinihez, szállításának elve viszont ellentétes volt: valóságát elrejtették a Rotunda egyik udvarába. Korabeli rajzát közli ZIAK, K.: Wien vor 100 Jahren oder Rausch und Katzenjammer. Wien, 1973. 282.

40. RÁTH K.: Oroszország közgazdasági fejlődése. Bp. 1883. 46.

41. DBZ 1881 IX. 3. 387, 398 és Centralblatt der Bauverwaltung 1881 X. 15. 250–251.

42. Jellemző módon a kor építészeti kézikönyve is a kioszkokról szóló fejezetben tárgyalja, nem pedig a kiállítási épületek között. DURM, J.–WAGNER, H.: Gartenhäuser, Kioske und Pavillons. In: Handbuch der Architektur. 4. Theil 4. Halbband. Gebäude für Erholungs-, Beherbergungs- und Vereinszwecke. Darmstadt, 1885. 442–444.

43. A vizsgált példák közül Bécsben, Berlinben és Frankfurt a M.-ban diszponálták ily módon; a budapesti pavilon elhelyezése hozzájuk képest kissé félreeső, feltehetően a létesítés kései elhatározása miatt: a már elfogadott alaprajzon kellett helyet találni. (A centrális elrendezésű párizsi kiállítási palotának nem volt igazi főhomlokzata, a császárpavilon a rávezető főút mellett, a főbejárat közelében épült; a császárpavilont is hasonlóan helyezték el az ugyancsak centrális moszkvai főépület mellett).

44. Erre példa az 1890-es bécsi mezőgazdasági és erdészeti kiállítás császárpavilonnak nevezett építménye a Rotunda déli szárnyában, illetve az egy évvel későbbi prágai kiállítás, ahol

a F. Ohmann által tervezett, az uralkodó mellszobrára fölé emelt nagy, díszes baldachint neveztek így, a szó jelentését emlékműszerű építményekre is kiterjesztve. Az előbbi helyszínrajzát és közreműködőit ld. Katalog der allgemeinen Land- und Forstwirtschaftlichen Ausstellung. Wien, 1890. LXX. és mell. Az utóbbi képét közölte Der Architekt 1898. Heft 10. 75.

45. YBL E.: i. m. 152. Ugyancsak az Operaházhoz rokonítja az az elképzelés, melyről egy több helyen is publikált, állítólag Ybl saját rajza után készült, Smolka Vilmos által szignált, a királypavilont észak felől ábrázoló fametszet informál, melyen a portikuszhoz vezető lépcsőzet alsó szakaszának pofafalain szfinx-szobrok láthatók. KÉ 1884. VIII. 14. 36. és 1885. V. 3. 281, Budapesti Ausstellungs-Zeitung 1884. XII. 4, Kiállítási Lapok 1884. XII. 15. 215, Bauzeitung für Ungarn 1885. V. 17. 101.

46. Tervei a BTM Kiscelli múzeumában. Többüket ld. a 10. jegyzetben id. Katalógusban 263–265 (további irodalommal).

47. DÁVID F.: A gödöllői kastély közép- és építészeti kutatási beszámoló, 1989. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy betekinthessem kéziratot tanulmányába. Ő hívta fel a figyelmemet a két alkotás másik közös vonására, a királypavilon portikuszos homlokzata és a gödöllői közép- és építészeti udvar felőli oromzata háromrészes (timpanonos-baluszteres) motívumának hasonlóságára, ami bizonyossá teszi Ybl gödöllői szerzőségét.

48. MOJZER M.: Torony, kupola, kolonnád. Bp. 1971. 36–37.

49. A 42. jegyzetben id. műben.

50. MI 1885. IX. 30. 243. Volt, aki egyenesen úgy fogalmazott, hogy Ybl a pavilonnal „... a mai generációnak is be akarja mutatni, hogy minő remek palotája lesz a felső uralkodó háznak tíz év múlva.” y.: Kiállítási építkezések. KÉ 1884. VII. 31. 19.

51. =: A budapesti Tudomány-egyetem központi palotája. ÉI 1899. VII. 20. 215–217, 229.

A reprodukciókat Szilágyi Edit készítette.

Elhangzott a Hild–Ybl Alapítvány, az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Osztály Kulturális Intézet rendezésében megtartott Ybl Miklós–konferencián, 1992. január 22-én.

Ferenc Vadas: Der Königspavillon der Budapester Allgemeinen Landesausstellung 1885

Das Gebäude ist eine der späten Werke Miklós Ybls, des hervorragenden Vertreters des ungarischen Historismus. In seinem Nachlass blieben Skizzen in verschiedenen Varianten übrig, über ihr Entstehen liegen jedoch keine Quellen vor. Der Verfasser dieses Aufsatzes hat sie in der Weise geordnet, dass er den vom endgültigen am meiste abweichenden als den frühesten annahm und dann fortwährende Änderungen im Entwurf bis zur verwirklichten Ausführung voraussetzte.

Die grundsätzliche Anordnung war bei allen dieselbe: er stand an einem Knotenpunkt der Ausstellung, zwischen der Industrie- und der Kunsthalle. Seine Hauptfassade stand der ersteren gegenüber, wobei sein Eingang an der Hinterseite ebenfalls betont war, da er der Ankunft und dem Weggang diente. An dieser Seite begrenzte ein Vestibül, an der gegenüberliegenden eine Terrasse den Zentralsalon, dem beidseitig die separaten Räumlichkeiten des Königs und der Königin anlagen.

Die als frühest angenommene Variante war ein reichlich gezierter, schachtelförmiges, sommerwohnartiges Neorenaissancegebäude, wobei seine ähnlich angeordnete, jedoch in anderem Stil entworfene Alternative an ein prunkvolles Barockschlösschen erinnerte. Die beiden folgenden

Varianten liegen mit ihrem Kreuzgrundriss und Hauptfassadenportikus der endgültigen Lösung nahe.

Der Pavillon wurde schliesslich in reichlich geziertem Neobarockstil erbaut. Sein Haupteingang wurde in ionischer Portikusform gestaltet, an der Hinterseite springt ein Vestibül ovalen Grundrisses risalitartig hervor. Das Gebäude wird von einem achteckigen, konvexkonkaven Rippenkuppeldach gekrönt.

Der Aufsatz nimmt desweiteren die früheren Beispiele des Gebäudetyps in Betracht: die Kaiserpavillons der 1867er pariser und der 1873er wiener Weltausstellungen, der 1879er berliner Gewerbe- und der 1882er triester Ausstellung für Industrie und Landwirtschaft, weiters den moskauer Zarpavillon aus 1882 und den Herrscherpavillon der Patent- und Musterschutzausstellung in Frankfurt a.M. aus 1881 (letzterer wurde von Paul Wallot entworfen).

Die Charakteristiken des Gebäudetyps – ein kleines und prächtiges, kioskartiges Bauwerk, oft mit Kreuzgrundriss, mit einer Kuppel über dem Zentralraum, das in akzentuierter Weise mit dem Hauptgebäude visuell verknüpft aufgestellt wird – sind auch für das Werk Ybls gültig. Dies ist jedoch eher durch denselben funktionellen Anspruch (Repräsentation und Separation), als durch direkten Einfluss zu erklären.

Im Lebenswerk seines Schöpfers gibt es kein konkretes Vorbild. Der Kuppeldach erscheint dagegen an mehreren seiner derzeitigen Werke als charakteristisches Element, z.B. am Entwurf für die Erweiterung des Königspalastes zu Buda und am Mittelrisalit des Schlosses zu Gödöllő. Diese Kuppelform, die zum wichtigsten ungarischen Schlosstyp des 18. Jahrhunderts zurückzuführen ist, hatte die ikonologische Bedeutung des Thronzeltes. Sie symbolisierte an diesen Werken Ybls die (vorübergehende oder ständige) Anwesenheit des Königs. Dadurch wurde der Königspavillon in den Augen der Zeitgenossen zum „idealisierten Miniatürbild“ des Königspalastes.

Ferkai András

A TÁRSASHÁZ, MINT A BUDAPESTI LAKÓHÁZÉPÍTÉS MEGÚJÍTÁSÁNAK EGYIK MÓDJA

A zártudvaros bérház típusa válsága

„Nem ismerek, és azt hiszem ezt a véleményemet minden logikusan gondolkodó építészársam is aláírja, az egész földkerekségen fejletlenebb, a kényelem, mint az egészség követelményeinek ellentmondóbb, esztétikailag alacsonyabb fokon álló és amellelt drágább építkezést, mint az átlagos budapesti bérház” – írta a századfordulón Spiegel Frigyes.¹ Ám ezekért a hibákért nem az építészeket okolta, mert „ha alkalmuk nyílik családi kisebb lakóházak tervezésénél tehetségüket érvényesíteni, mindig magas színvonalú dolgokat is alkotnak; de mihelyt bérháztervezésről van szó, képtelenek az ár ellen úszni, és teljesen a helytelen rendszer nyomása alatt állnak”.² Spiegel a budapesti bérház kritikáját megfogalmazva fontos dologra mutat rá, tudniillik arra, hogy a lakóház típus kialakításában az építészek vajmi kevés szerephez jutottak, és amikor már látták hibáit, akkor sem tudtak változtatni rajta a komoly ellenerők miatt. Hogy ez mennyire nehezen megoldható probléma volt, bizonyítják azok a cikkek, megnyilatkozások, melyek még a húszas és harmincas (!) években is ugyanazt a zártudvaros bérház-típust bírálják, mint Spiegel.³ A telekkörülépítés egészségtelen gyakorlatának csak az 1937:VI. tc. alapján alkotott új Építésügyi Szabályzat vetett véget.⁴ Mi volt az a „helytelen rendszer”, ami ilyen hosszú időn át útjában állt a budapesti bérház megújításának? A kérdésre nem lehet röviden válaszolni, mert ha azt mondjuk: a magántőke, túlzottan leegyszerűsítjük a problémát.

A bérház alaptípusainak kialakulása Európa-szerte a kapitalizmussal és a modern urbanizációval kapcsolatos. A tömegessé vált lakásigényt már nem lehetett a hagyományos módon – saját ház építésével – kielégíteni, hiszen a városlakók egyre nagyobb része önerőből erre már nem volt képes. A városi hatóságok amúgy sem pártolták a családiházak építkezést, mert a város területének oly mértékű kiterjedéséhez vezetett volna, amit úttal, közművekkel, közlekedéssel nem lehetett követni. Az intenzív városfejlesztéshez tömöríteni kellett a lakosságot és erre a célra a soklakásos bérház bizonyult alkalmasnak, melynek tömeges építését a magántőke vállalta. A Gründerzeit korszakában a bérházépítés a városi népesség növekedése és az emelkedő kereseti viszonyok miatt jó befektetés volt. A lakásépítést a szabad piac törvényei irányították és tulajdonképpen a házak elrendezését, a lakások összetételét, méretét és komfortfokozatát is a kereslet-kínálat viszonya alakította ki. Az építészek közreműködésével formába öntött bérházakban a különböző társadalmi rétegek eleinte megtalálták az igényeiknek és pénztárcájuknak megfelelő lakást. A probléma Budapest túl gyors fejlődéséből és a telekárak emelkedéséből adódott. A magas telekárak miatt ugyanis a befektetett tőke csak maximális beépítés mellett térült meg. A hatóságok – a liberalizmus szellemében – teret adtak ennek az igénynek, és az építésügyi szabályzatokban igen enyhe korlátokat szabtak a beépítési százalékot és magasságot illetően.⁵ Ennek eredményeként alakult ki a zártudvaros, függőfolyosós pesti bérház típusa, mely a

sötét, levegőtlen udvar és az arra néző lakások fogyatékoságai miatt később oly sok jogos bírálatot váltott ki. A telek- és háztulajdonosok mint szerzett joghoz ragaszkodtak e maximális jövedelmet biztosító beépítésmódhoz és mereven ellenálltak minden változtatásnak. Befolyásuk oly erős volt, hogy sem az építésszek, sem a hatóságok jobbitó szándéka hosszú időn át nem érvényesülhetett. Ha megnézzük a századforduló vagy a húszas évek bérházait, azt látjuk, hogy a stílusok, a szemlélet változása szinte csak a homlokzaton hagyott nyomot: a legszebb szecessziós, sőt premodern bérházak alaprajza sem sokban különbözik a historizmus korában épültektől.

Az is gondot okozott, hogy a biztos befektetést kereső magántőke egyre inkább a tehetősebbeknek épített⁶, holott a bérlakást igénylők túlnyomó része az alsóbb néposztályokból került ki. A kereslet és kínálat egyensúlya megbomlott, amit jól jelzett a statisztika, mely szerint 1880 és 1900 között az üresen álló lakások száma három és félszeresére emelkedett. A millennium táján kezdődő dekonjunktúra a lakásépítést is visszavetette. A háziurak a helyzetet kihasználva rohamosan emelték a lakbéreket, annál is inkább, mert közeledett a 15 éves adómentesség vége. Ebben a helyzetben széles rétegek kényszerültek tényleges igényeiknél szerényebb, gyakran nyomorúságos életkörülmények közé. Megnőtt a többszörös albérletek, ágybérletek és a hajléktalanok száma, de a közép- és kispolgárság, a tisztviselők egyre nagyobb része sem talált magának megfelelő és megfizethető otthont a spekulációs bérház nyújtotta lakásválasztékban. Az 1901-es népszámlálás kimutatta, hogy a lakosságnak csak egyharmada él tűrhető lakásviszonyok között. Nem véletlen, hogy éppen ezekben az években élesedett a spekulációs bérház kritikája és sűrűsödtek a lakáskérdés megoldását célzó javaslatok.⁷ A témával foglalkozó építésszek és szociálpolitikusok számára nyilvánvaló volt, hogy a magántőke uralta bérházépítést rövid távon lehetetlen megreformálni: *más tulajdoni konstrukciókra van szükség a lakásépítésben.* A probléma megoldásának alapvetően két útját látták: hatósági kislakásépítést a munkásosztálynak és az önszolgáltató lakásépítő mozgalmak támogatását az erre leginkább alkalmas fixfizetésű osztályok, vagyis az állami és közigazgatási tisztviselők, valamint az állami és községi üzemek alkalmazottai javára.⁸ Az előbbi az állam vagy a városok által finanszírozott és lebonyolított szociális lakásépítés területe, az utóbbiba pedig a saját házakat építő szövetkezetek és a társasházépítő mozgalom tartoznak. Tanulmányunkban csupán a többlakásos háztípus megújításában jelentős társasház témáját taglaljuk, mely nem csak közgazdasági, jogi és szociálpolitikai szempontból érdekes alakulat, hanem építészetileg is. A társasháznak a beépítésmód és az alaprajz megjavításában játszott szerepéről a várostörténeti és építészeti szakirodalom eddig nem vett tudomást.⁹

„Kisház vagy többlakásos bérház?”

A tisztviselők és alkalmazottak önszolgáltató lakásépítő mozgalma kezdetben saját házak építésére irányult. A Népliget mellett hatósági támogatással alapított Tisztviselő-telep (1883—) mintájára a középosztály, az értelmiség és az iparosok sorra hozták létre a főváros környékén a maguk családi házas telepeit. A fővárosban azonban a túlzottan nagyméretű és drága telkek, az építési szabályzat pazarló előírásai és magának az építkezésnek a drágasága miatt még a jobb fizetésű és kisebb vagyonnal rendelkező tisztviselők sem voltak képesek saját tulajdonú családi házat építeni. (A bírák és ügyészek

kissvábhgyi telepe ebből a szempontból kivétel, hiszen e foglalkozási ágak köztudomásúan a legjobban fizetettek közé tartoztak.) Ahogyan a német Baugenossenschaftenok egy része kénytelen volt a városközponttól távoli telepek építéséről áttérni bérházak építésére, úgy került nálunk is előtérbe a belterületi többlakásos ház, mint a házépítés több szempontból is előnyösebb formája. Ferenczi Imre, a székesfőváros szociálpolitikai előadója, az 1910-es bécsi lakásügyi kongresszusra készített szakvéleményében (Kleinhaus oder Miethaus?) például, a közületi lakásépítést illetően, ugyancsak a bérház mellett voksolt.¹⁰

A századfordulón az Országos Tisztviselő Szövetség főtitkára, dr. Dános Árpád miniszteri titkár vetette fel a gondolatot, hogy „... a tisztviselőknek tömörülniök kellene abból a célból, hogy közös erővel bérházakat építsenek a maguk részére; ily módon, úgymond, lakásviszonyaikon lényegesen javíthatnak s a lakbér nagy részét is megtakaríthatják.”¹¹ A folytonos lakásdrágulás elől való menekülésre kiválóan alkalmasnak tűnt az a soklakásos háztípus, ahol nincsen háztulajdonos, mert minden lakó a saját lakrészének tulajdonosa.

A társasház jogi alapja és szervezeti formái

A társas háztulajdonnak a messze múltba visszanyúló történeti előzményei vannak Magyarországon. A közös tulajdon középkorból eredő, sajátos formái voltak a fiumei ún. „emeletjog”, a soproni ún. „részház” tulajdon, vagy a házak természetbeni megosztása Erdélyben, illetve általában a falusi házközösségek.¹² A 19. század közepén, a kapitalista magántulajdon jogrendjének kialakulásakor azonban ezeket az archaikus tulajdonközösségeket jórészt felszámolták. A soproni „részház” tulajdonról például éppen annak a határozatnak a révén tudunk, amelyik 1855-ben azt betiltotta. A társas tulajdon gondolata nem is merült fel addig, amíg a liberális kapitalizmus válsága el nem mélyült a századvégén. Amit az egyes ember nem volt képes elérni, keresztülvitte azt a többiek egyesülése: a szövetkezeti mozgalom. Az építő szövetkezetek főként Angliában és Németországban értek el nagy eredményeket¹³, de más európai országokban is komoly állami, hatósági támogatás mellett folytatták altruista tevékenységüket. A szövetkezeti házépítés eszméje a századelőn olyannyira a levegőben volt, hogy a legkülönbözőbb hazai specialisták (építészek, társadalompolitikusok, ügyvédek, sőt érdeklődő pénzügyi-kereskedelmi szakemberek) kezdtek foglalkozni e kérdéssel, aminek ezáltal komoly szakirodalma támadt.¹⁴

Az első társasház-érdekltség 1900-ban alakult az Országos Tisztviselő-Szövetség égisze alatt és Lágymányoson, a Bercsényi utca 15.-ben építette fel a főváros első társasházát.¹⁵ Ez a ház és a Bercsényi utca 4. alatt épült következő, valódi öröklakásos ház volt, ahol az egyes lakrészek mint eszmei hányadok voltak a tulajdonosok nevére telekkönyvezve. A későbbieknél ezt a konstrukciót nem követték, mert nem volt jogi alapja¹⁶ és így nehezebben lehetett jelzálogkölcsönt kapni, mint az egy névre telekkönyvezett ingatlanoknál. Az 1907–8 után alapított társasházakat már szövetkezeti keretben építették, egyetlen jogi személy nevében. A szövetkezeteknek két fajtája ismeretes: a lakás- vagy házépítő-, és a lakásfenntartó szövetkezet. Az előbbiek között van olyan, mely maga szervezi és építi a társasházat (pl. a Tisztviselők Ostrom utcai házépítő szövetkezete, Batthyány utcai házépítő szövetkezet), és vannak a házépítéssel

üzletszerűleg foglalkozó kereskedelmi társaságok (szövetkezetek, részvénytársaságok). Üzleti vállalkozásként működött például a „Tűzhely szövetkezet” vagy később a „Centrum” Házépítő és Ingatlanvállalat mint szövetkezet, épp úgy, mint a „Saját Otthon” Rt.¹⁷, vagy Fischer és Detoma építészek Építő és telekértékesítő részvénytársasága. Ezek a cégek az általuk megszerzett telkekre tervekkel dolgoztak ki, házanként megszervezték a lakók szövetkezetét és felépítették a házakat. Tevékenységükért általában 3-5 százalékos jutalékot kértek.

A lakók egy meghatározott alapösszeget fizettek be (pl. bizonyos számú üzletrészt vagy részvényt jegyeztek) a költségek többi részét pedig évenként törlesztették. A második helyen betáblázott kölcsönt általában az adómentesség ideje (15 év) alatt fizették vissza, míg az elsőhelyűt rendszerint 50 év alatt törlesztették. A társasházszövetkezetek éppen ezért általában 50 évre alakultak. Az 50 esztendő elteltével, amikor a ház tehermentes lett, a közgyűlés határozott a szövetkezet feloszlásáról vagy fennmaradásáról.

A társasház közgazdasági jelentősége

„Külföldi tapasztalatok azt mutatják, hogyha társasházak építése olyan egyesület vagy közhivatal támogatásában részesül, amely az egész közvetítésért, tanácsadásért, igen mérsékelt jutalékot számít, és főleg ott, ahol ilyen szövetkezetek másodhelyen olcsó pénzt tudtak szerezni, pl. az államtól, a törvényhatóságoktól, a gyámpénztáraktól, munkásbiztosító pénztáraktól, stb. — az építőszövetkezetek, illetve társasházak jelentékeny mérvben járultak a lakásinség enyhítéséhez.”¹⁸ Sajnos Magyarországon a társadalmi önszervezésnek ez a formája nem kapott olyan támogatást, mint külföldön: sem hitelügyi-, sem adókedvezményben nem részesült, olcsó telekhez is nehezen jutott. Hiába vázolta fel Ferenczi Imre nagyvonalú és okos lakáskonceptiójában a kislakást építő magánvállalkozások és a sajátház, illetve társasházépítő szövetkezetek támogatásának módjait, mely mentesíthette volna a fővárost a nagyarányú hatósági lakásépítéstől, — javaslatai nem találtak visszhangra. Így csak azok a szövetkezetek tudtak társasházat építeni, melyek vagy a lefoglalható tisztviselői lakbér fejében jutottak hitelhez (pl. Országos Tisztviselő Szövetség, Vasúti tisztviselők szövetkezete) és a nyugdíjintézetektől kedvezményes kölcsönt kaptak, vagy pedig saját spekulációs telekügyleteik és parcellázások révén jutottak kellő tőkéhez és olcsó telekhez (pl. A Tűzhely — Háztulajdonosi Egyesület).

A tisztviselők számára ez a lakásépítési forma mégis vonzó volt, mert a főváros számukra megfelelő területein juthattak lakáshoz (a városközpontokhoz közel, jó közlekedéssel ellátott és egészséges, kertvárosi jellegű részeken), viszonylag alacsony alapösszeggel és 20-30 százalékkal olcsóbb bérért, mint a közelben fekvő bérlőházakban. A törlesztés összege — a lakbértől eltérően — nem emelkedett, nem lehetett felmondani és a befizetéssel egy állandóan növekvő értékű lakás teljes jogú tulajdonosává váltak.

Abban a helyzetben, amikor az alacsony megtérülés miatt alig lehetett a magántőkét házépítésre rávenni, a szövetkezeti házépítésnek azért is nagy a jelentősége, mert így módon a tőke „ismét bevonható a közgazdasági életfolyamatnak az építőipart étető, tápláló ereibe.”¹⁹

Társasházak az első világháború előtt

Az úttörő példák nyomán az Országos Tisztviselő Szövetség 1907 és 1909 között épített még négy társasházat (Villányi út 4, Horthy Miklós út 57. Fischer József tervezésében: Aréna út 64. Fodor Gyula: Kékgolyó utca 15/a. Radó Sándor), majd 1908-ban a „Tűzhely szövetkezet” kettőt (Várfok utca 8. és Ilka utca 32.). A Fischer és Detoma építéssz páros ugyanakkor az Átlós út környékén épített négy szövetkezeti házat (Bartók Béla út 78-82., Kosztolányi Dezső tér 12., Bocskai út 23-25., Fadrusz utca 5.) 1913-ra már 24 szövetkezet, illetve ugyanannyi társasház létezett a fővárosban összesen 550 lakással.²⁰ A legtöbb (14 db) az akkori I. kerületben (a mai XI. és XII. kerületben), 5 a II. kerületben és néhány a VI., VII., VIII. kerületek külső kertvárosias részein.

A saját tulajdonból következően ez a lakóházépítési forma magában rejtette a modern háztípusok kialakulásának lehetőségét. Mivel valamennyi öröklakás-tulajdonos egészséges, jó lakást kívánt magának, egy-két korai példától eltekintve, hamarosan felhagytak az udvari lakások építésével és még mielőtt a városszabályozás előírta volna, ösztönösen rátaláltak a keretes beépítésre.²¹ A csak utcai traktusból álló ház építése elvileg veszteséget jelent a zártudvaroshoz képest, de gyakorlatilag bebizonyítható, hogy a nyilvánvaló higiéniai és komfortbeli előnyökön túl gazdasági szempontból is észszerű. „Kiszámítottam ugyanis, hogy egy-egy háromszobás lakás évi bére csak ca 30 koronával drágult az udvari szárnyak elhagyása folytán; viszont az így keletkezett lakások bérértéke 30 koronánál sokkal többel emelkedett, mert hiszen még a mellékhelyiségek is kertre néztek.” – írta Hólek Sámuel, a „Centrum” elnök-igazgatója.²²

A társasházi lakásokban a szobák száma 2 és 7 között mozgott, többségük 2-3 szobás, fürdőszobával, WC-vel, tágas konyhával és kamrával, cselédszobával. A lakásokhoz pince, padlás és kert is tartozott, és rendszerint gázzal, villanyvilágítással voltak ellátva. A házak alaprajza – még a keretes beépítésűeknél is – általában függőfolyosós rendszerű maradt, de a folyosóra lakószoba már nem nézett. Az épületek architektúrája változatos, ugyanakkor a korabeli bérházakénál egyszerűbb, szolidabb volt. Építészeti kvalitásai révén két társasház emelkedik ki a mezőnyből: a VII. Dózsa György (Aréna) út 64. számú, mely 1909 körül épült szini Fodor Gyula tervei szerint, és a Szent Gellért Házépítő Szövetkezet XI. Orlay utca 2/b. alatti társasháza (Medgyaszay István, 1910.).

Társasházak a két világháború között

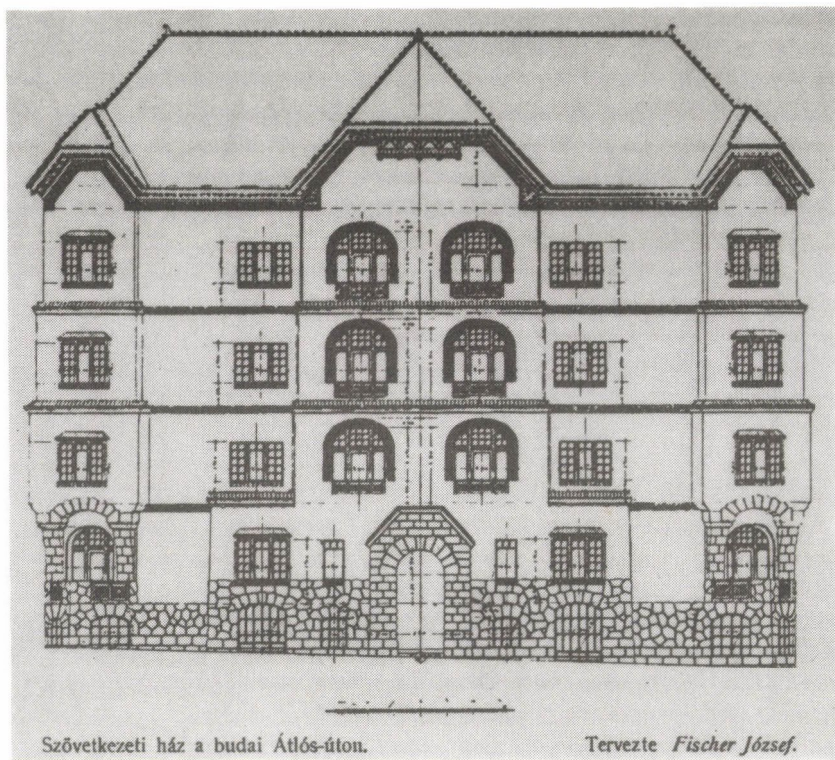
A biztatóan induló szövetkezeti társasházépítő mozgalom a háború előtt mégsem tudott széleskörűvé válni. Ennek egyik oka az volt, hogy a gombamód szaporodó érdekeltségek között akadtak olyanok is (pl. a Tusculanum, vagy a Tűzhely), amelyek szakszerűtlen vezetés vagy rossz kalkuláció miatt csődbe kerültek és a tagok pénzüket, lakásukat elveszítették. Más szövetkezetek kifejezetten nyereszkeredésre irányuló vállalkozást folytattak. A sajtó által kitergetett és elítélt esetek magát a társasház-eszmét is diszkreditálták. A fontosabb ok azonban a közhatalmi támogatás és felügyelet már említett hiánya volt. Ugyancsak sokakat elriasztott az e fajta építkezéstől a jogi gyakorlat, mely szerint a társasház tulajdonosa a létrehozó szövetkezet vagy részvénytársaság és az egyes lakrészek csak az igazgatóság engedélyével és meghatározott díj ellenében ruházhatók át másra.

Az első világháború utáni tragikus gazdasági helyzetben, amikor a háborús évek elmaradt lakásépítése és a százezres nagyságrendű menekültáradat következtében a lakásnyomor tetőpontjára hágott és a kötött lakáspiac, illetve a maximált lakbér miatt a magántőke gyakorlatilag nem épített bérházakat, a társasház témája újra napirendre került. Ahogyan korábban, úgy most is elsősorban a polgári rétegek, közelebbről az állami tisztviselők voltak érdekeltek a társasházépítésben, annál is inkább, mert a lakás-piacon szűkében lévő háromszobás lakástípusra immár az utódállamokból menekült tisztviselők tömegeivel együtt aspiráltak. Ennek az óriási nyomásnak a törvényhozás és a hatóságok sem állhattak ellent. Így került sor 1923-ban a társasháztulajdonról szóló törvény betervezésére. „Az építkezés drágasága és az építkezésbe fektetett tőke csekély jövedelmezősége manapság a megfelelő tőkével rendelkező személyeket visszatartja attól, hogy bérházat építsenek.” – hangzott a törvénytervezet igazságügyminis-teri indoklása, majd így folytatódott: ezért lehetővé kell tenni, hogy a kisebb tőkével rendelkező építkezni szándékozók közösen építhessenek nagyobb házat, melyben egyes épületrészekre önálló tulajdoni jogot alapíthatnak.²³ Az 1924. XII. tc. bevezeti a társasház tulajdon, vagyis az önállóan telekkönyvezett házrészek intézményét, melyek ezáltal forgalomképes tulajdoni tárgyakká váltak. Gondoljuk meg, milyen jelentősége volt a kötött lakáspiac idején a szabadon elidegeníthető, öröklhető és megterhelhető öröklakásnak!

A társasházépítés egyéb feltételei terén is kedvező változásoknak lehetünk tanui. A húszas évek elején megalakultak azok a tisztviselőket tömörítő szervezetek (Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége. FANSZ; Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége, KANSZ), melyek a magyar „középosztály”²⁴ legnagyobb részét kitevő hivatalnokok érdekeit képviselték és a hatóságoktól is megfelelő támogatást kaptak. 1929-ben a FANSZ memorandumot intézett a főváros tanácsához tisztviselői számára indítandó építő akciójának támogatására.²⁵ A Főváros mérsékelt áron és kamatmentes részletfizetésre ígért telkeket a társasházak építéséhez. Ilyen feltételekkel „egész városrészek beépítése várható” – lelkesedett a cikkíró. A KANSZ is nagy társasház építésre készülődött: 1928-ban Ray Rezső tervezett számukra a mai Szent István park akkor még üres helyére hatalmas, barokkos szimmetriájú társasházegyüttest.²⁶ A fővárosi tisztviselők valóra tudták váltani terveiket, a közalkalmazottaknak viszont pénzügyi nehézségek miatt ez nem sikerült.

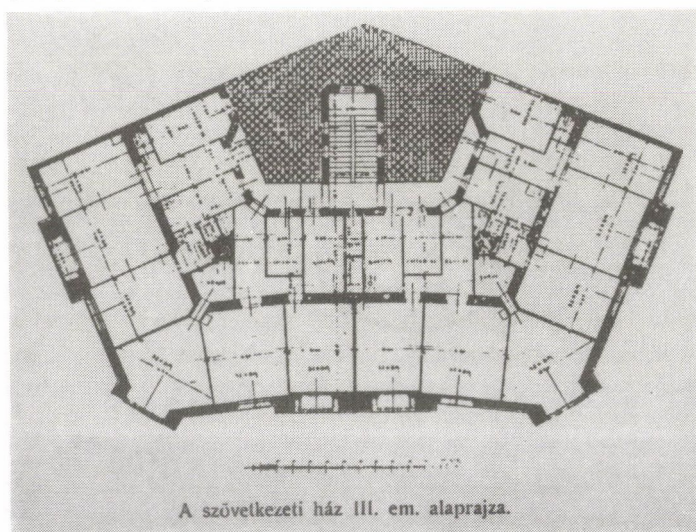
A pengőstabilizáció után újra megindult társasházépítő mozgalom részben a fent említett tisztviselő-szövetségek szervezésében, részben az e területre specializálódott cégek, szakemberek (építészek, ügyvédek) tevékenysége nyomán bontakozott ki. Legjelentősebb szerepe e mozgalomban két építésznek, *Martonosi Baráth Lajos*nak és (lágymányosi) *Fischer József*nek, illetve a „Centrum” *Házépítő és Ingatlanvállalat*nak volt.

„A kertes öröklakás: a saját otthon problémájának legideálisabb, leggazdaságosabb megoldása!” – reklámozta öröklakásos társasházait a „Centrum” a húszas évek végén.²⁷ Mint láttuk, anyagilag valóban előnyös volt e megoldás, nézzük meg mit jelentett a társasház építészetileg és lakáskultúrában!

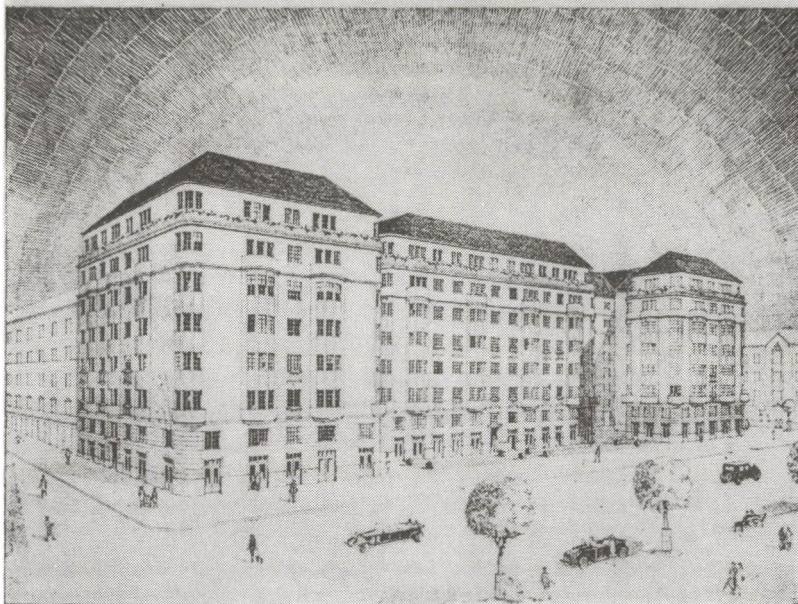
38. Szövetkezeti ház terve, homlokzat. 1908. Fischer József. (XI. Kosztolányi Dezső tér 12.)

39. Szövetkezeti ház terve, alaprajz. 1908. Fischer József. (XI. Kosztolányi Dezső tér 12.)

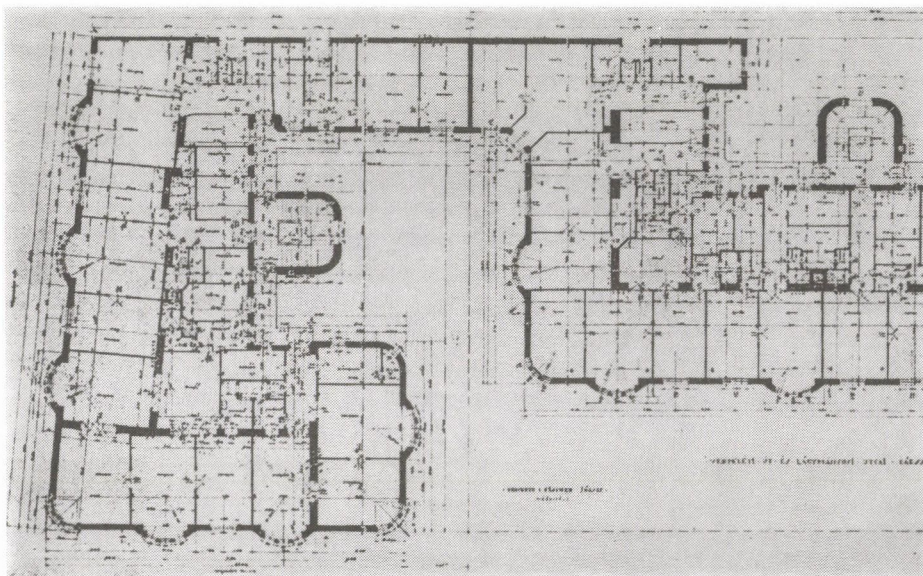

TERVEZŐ: FISCHER JÓZSEF

40. Társasház terve, perspektíva. 1928. Fischer József. (XI. Vak Bottyán utca 1-5.)

41. Társasház alaprajzának részlete. 1928. Fischer József. (XI. Vak Bottyán utca 1-5.)

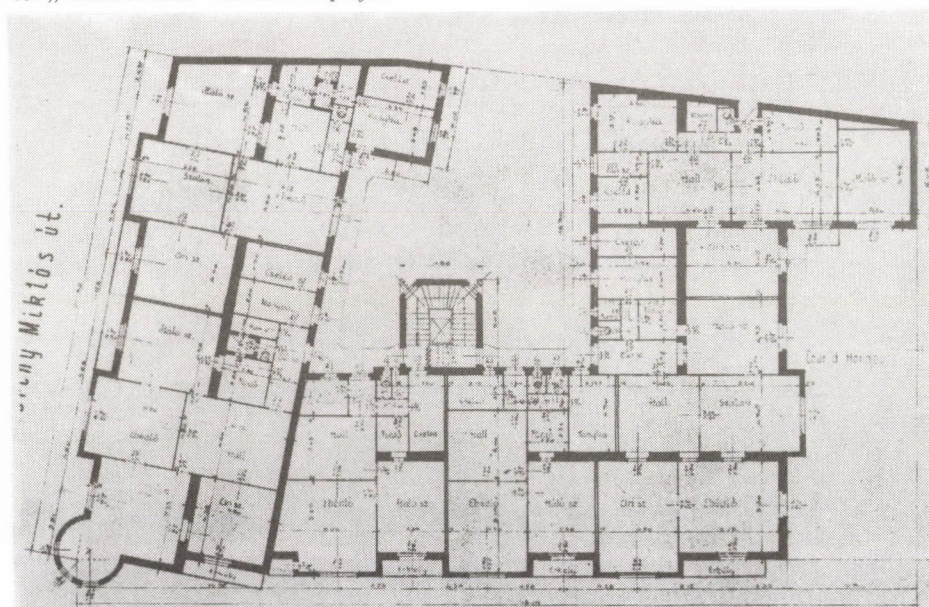

MARTONOSI BARÁTH LAJOS :

BERTALAN-UDVAR

42. „Bertalan-udvar” társasház terve, perspektíva. 1931. Martonosi Baráth Lajos. (XI. Bertalan Lajos utca 21.)

43. „Bertalan-udvar” társasház alaprajza.

MARTONOSI BARÁTH LAJOS :

EMELETI ALAPRAJZ

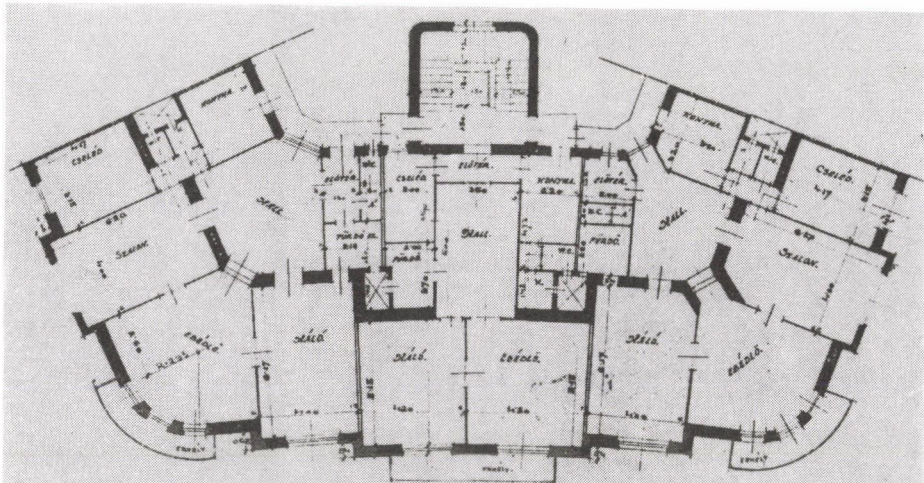
BERTALAN-UDVAR

44. XI. Kosztolányi Dezső tér 4. „Gellért-udvar” társasház. 1931–1932. Martonosi Baráth Lajos.

45. A „Gellért-udvar” alaprajza.

MARTONOSI BARÁTH LAJOS:

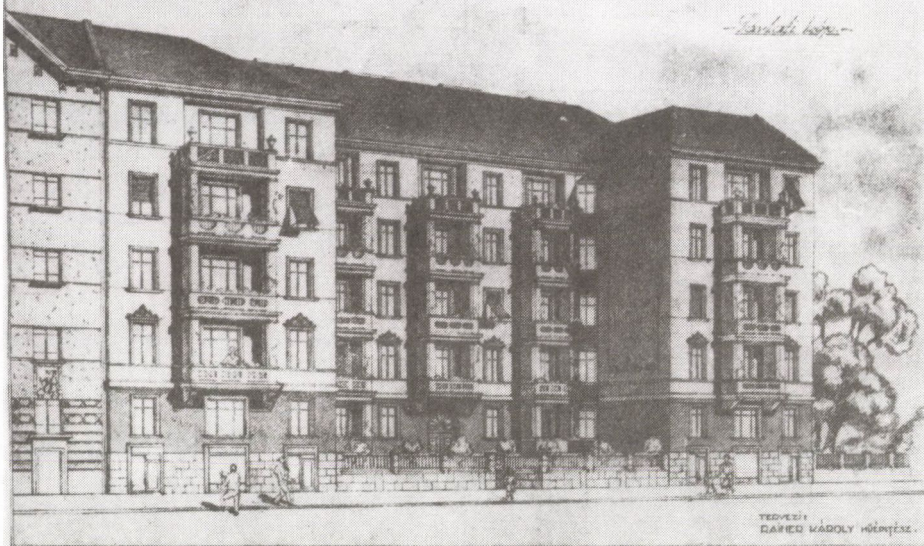
GELLÉRT-UDVAR

„TURÁNUDVAR” TÁRSASHÁZ-SZÖVETKEZET

*„Turán Udvar” Társasház Szövetkezet, Budapest, I. Eszéki-ut.
4401-4402 hrsz. telkes építendő negyemeleteres lakóháza*

-Terveleti kép-

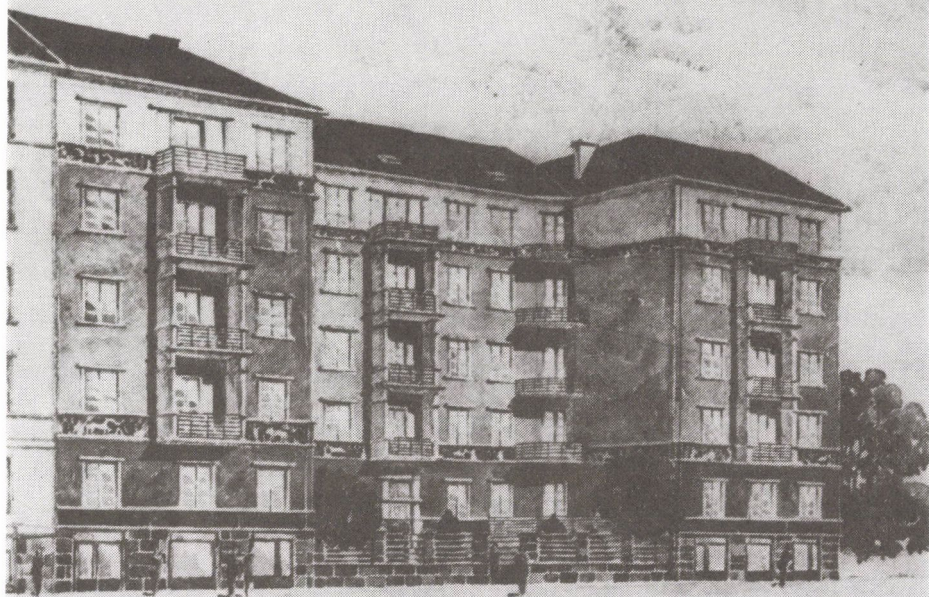

A KERTESHÁZ FŐHOMLOKZATA.

E prospektusnak, vagy egyes részeinek, úgyszintén üzleti rendszerünknek utánzása tilos.

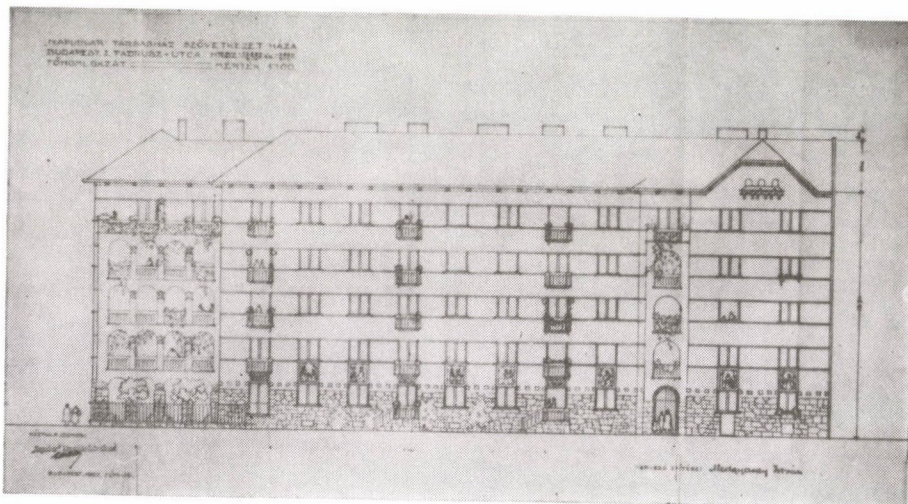
«ÁRPÁD-UDVAR» TÁRSASHÁZ-SZÖVETKEZET

A KERTESHÁZ FŐHOMLOKZATA.

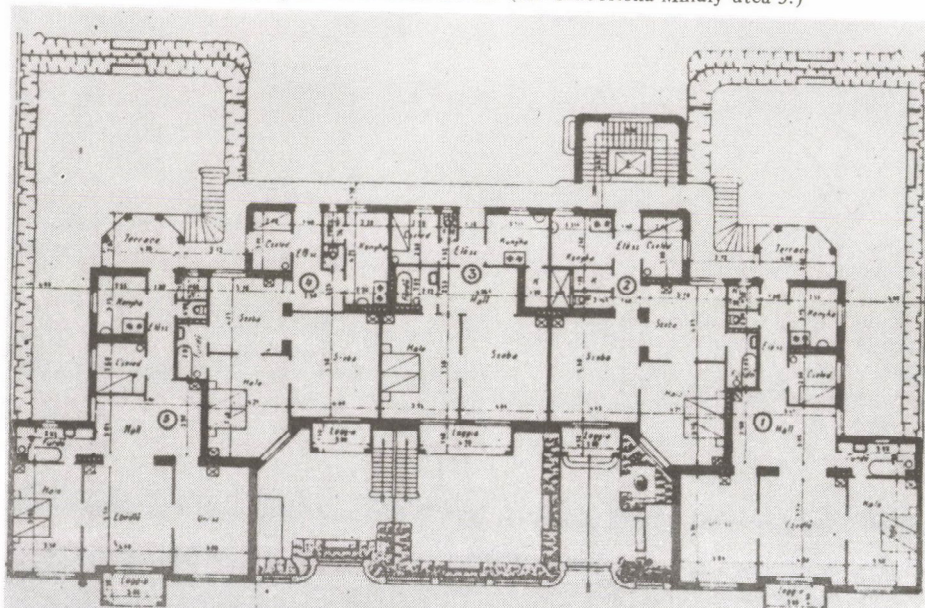
E prospektusnak, vagy egyes részeinek, úgyszintén üzleti rendszerünknek utánzása tilos.

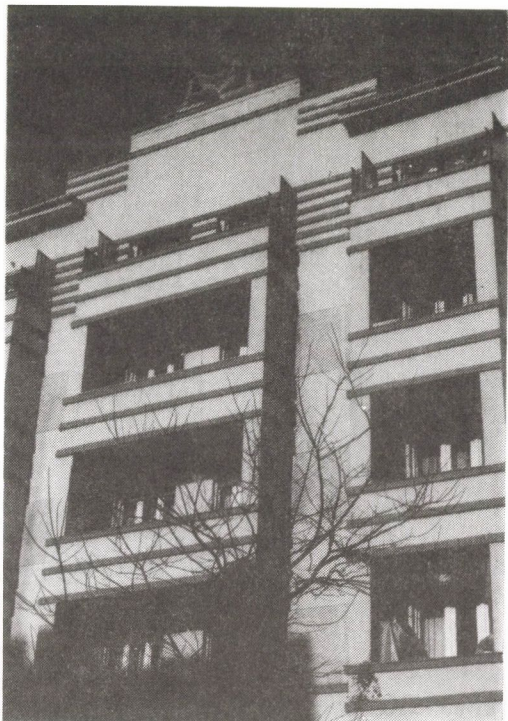
48. A „Napudvar” társasház első tervváltozata, homlokzat. 1927. Medgyaszay István (XI. Eszék utca 17-19.)

49. A „Hunnia-udvar” alaprajza. 1930. Sailer István. (XI. Szabolcska Mihály utca 3.)

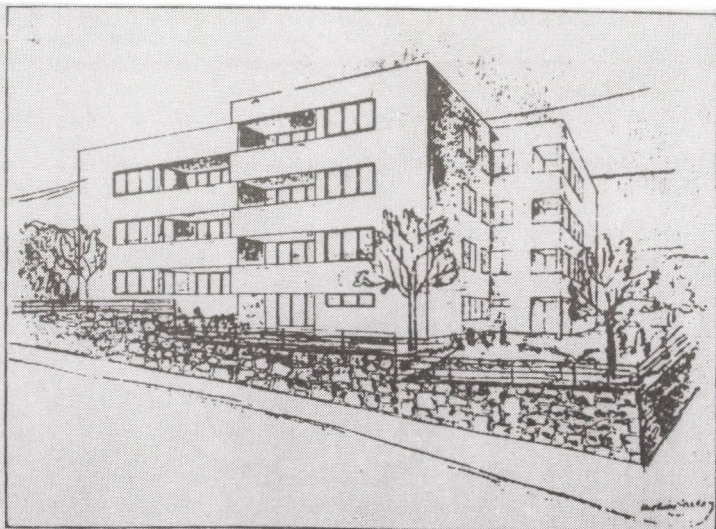
Sailer István: Bérház Budapest — Miethaus in Budapest

50. A „Hunnia-udvar” részlete 1991-ben.

51. Társasház terve, perspektíva. 1939k.
Molnár Farkas (XII. Istenehegyi út Tóth
Lőrinc utca sarkán)

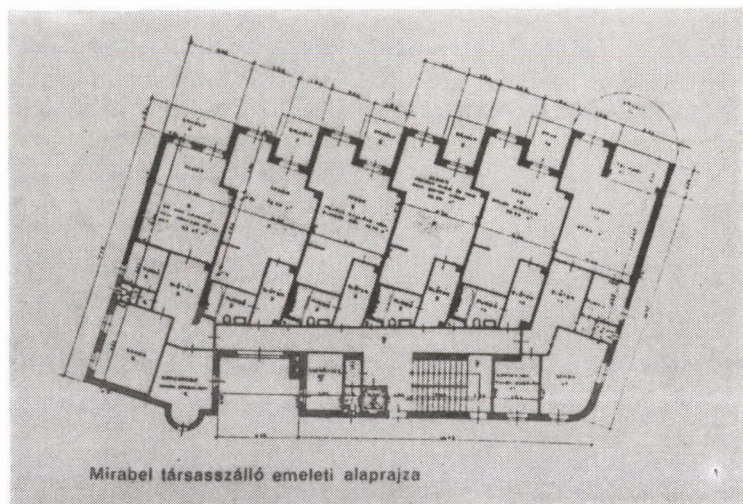
ISTENHEGYI ÚTI TÁRSASHÁZ

(Istenehegyi út és Tóth Lőrinc utca sarkán)

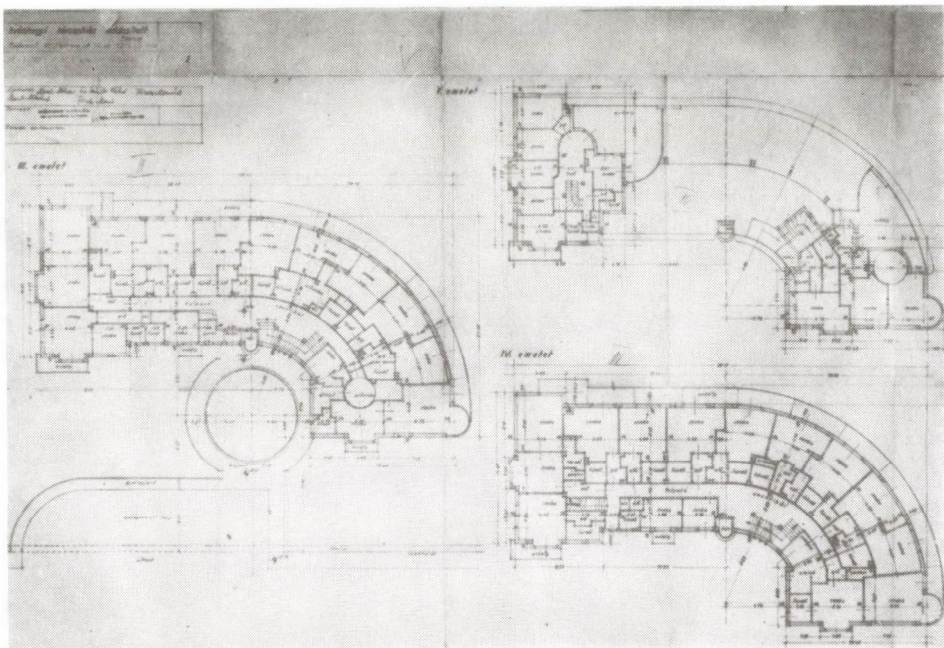
52. XII. Karthausi út 6.
„Mirabel” társas-szálló. 1928
Bauer Emil.

53. A „Mirabel” társas-szálló alaprajza.

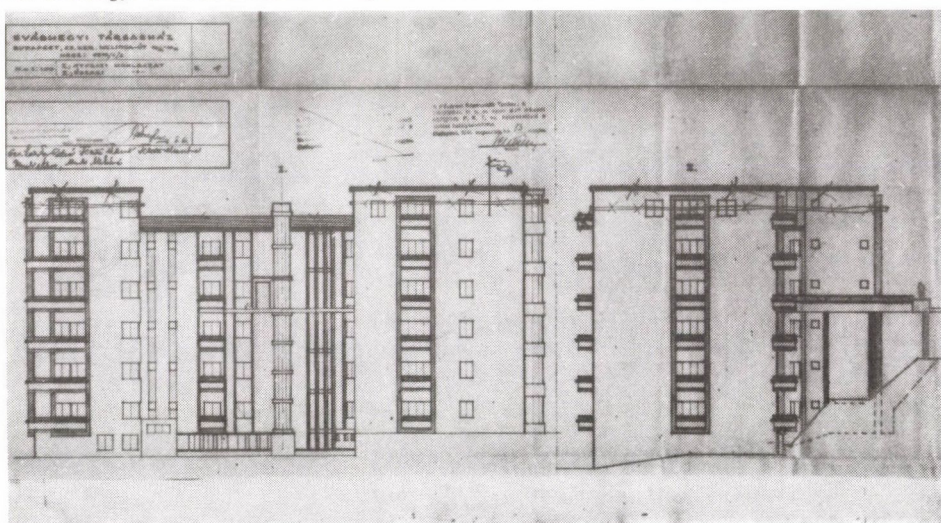
Mirabel társasszálló emeleti alaprajza

54. Svábhegyi szálloda-társasház terve, alaprajzok. 1941. Réczey Miklós (XII. Melinda út 16.)

55. Svábhegyi szálloda-társasház terve, homlokzatok. 1941. Réczey Miklós (XII. Melinda út 16.)

A társasházak jellemző helyszínei és beépítésmódja

Az építési helyszín megválasztásában a tízes években tapasztalt tendencia folytatódott, vagyis az új társasházak főként a mai I., XII. és a XI. kerületben épültek. Kedvelt területük volt a Böszörményi út és környéke (Márvány utca, Kis János altábornagy utca), a Várhegy oldala (Logodi utca, Attila út), a Naphegy környéke (Hegyalja út, Győző utca, Csörsz utca), de mindenekelőtt a Lágymányos, mely éppen ezekben az években indult rohamos fejlődésnek. Ez az a terület, ahol a társasházak összefüggő utcatorokot alkotnak, meghatározva a városrész jellegét, hangulatát. A mai Bartók Béla út már korábban kiépült belső szakasza és a Budafoki út között, a Duna felé nyíló merőleges mellékutcákban találunk érdekes beépítésű társasházakat (Zenta utca, Bertalan Lajos utca, Lágymányosi út, Bicskei utca, Vak Bottyán utca), illetve a Villányi út, Tas vezér út, Bocskai út és Fehérvári út által határolt területen. Külön kiemelendő az Eszék utca és a Szabolcska Mihály utca, ahol a jobbik tájolású oldalon szinte megszakítás nélkül a „Centrum” vállalat társasházai sorakoznak.²⁸

A társasházépítő szövetkezetek igyekeztek jó helyen fekvő, közművesített és mégis olcsó telkeken építkezni. Csak jó tájolású, napos és lehetőleg szabályos formájú telkeket vásároltak. Mivel a többszintes építés ellenére a kertvárosi életmód minden előnyét biztosítani akarták lakóiknak, a telket nem uzsorázták ki: leggyakrabban csak az utcai frontot építették be, hátul nagy, egymáshoz csatlakozó kerteket hagytak. Sokszor az utcai oldalon is előkerteket alakítottak ki. Nem véletlen, hogy noha a Lágymányos rendezési terve – mint láttuk – úttörő módon már 1913-ban előirányozta a keretes beépítést, a harmincas évek elejéig az csak a társasházak építkezéseknél tudott megvalósulni. Holek Sámuel büszkén említi, hogy a Szabolcska és Eszék utcákban a főváros javaslatukra mondta ki a keretépítkezést és az utcák akkor még be nem épített túloldalán előkert kialakítását.²⁹ Még ha ez enyhe túlzás is, akkor sem pontos az a minden várostörténeti munkában megtalálható állítás, mely szerint a Lágymányoson „csupán a harmincas évek végén tértek át a szabályozás módosításával a keretes beépítésre”.³⁰

A húszas évekbeli társasházak jelentősége éppen az *újszerű, előremutató beépítésmódokban* áll, melyeknek több típusát különböztethetjük meg. Viszonylag ritka a nagy tömbtelken kialakított pavilonos beépítésmód, ami inkább a közületi, például székesfővárosi kislakások bérháztelepekre jellemző. Egyetlen ilyen példát ismerünk, a XII. Böszörményi út 4-8. sz. és Királyhágó utca 5/a.-5/b. sz. alatti, a Tiszti és Tisztviselői Társasházépítő Szövetkezet (TITASZ) számára Martonosi Baráth Lajos szervezésében létrehozott ún. Horthy-telepet, mely három szabadonálló és két előudvaros tömbből áll, kertekkel elválasztva. A trapéz alakú tömbtelek keskenyebb végét egy H-alaprajzú épület, az Artner-udvar foglalja el, majd két, egymásnak száraival szembe fordított U-alakú épület (a báró Hazai- és báró Szurmay-udvar) következik, mindhárom Kappeter Géza tervezte 1926-ban. A Királyhágó utcai gróf Csáky-udvar a függőfolyosót mellőzve, keskeny cour d'honneur - sorral készült (Martonosi Barát Lajos, 1926.)³¹

Igen érdekes beépítési formát használt utcahosszúságú társasházcsoportjainál (lágymányosi) Fischer József. Azt a célját, hogy lakóhelyiség belső udvarra ne nézzen és valamennyi szárny kellő napfényt kapjon, úgy érte el, hogy az épületet meander-formába hajlította, az utca felé megnyíló udvarokkal és előkertekkel. A szomszédos házak tűzfalához kénytelen volt ugyan egytraktusos szárnnyal csatlakozni, de az ott elhelye-

zett kislakások sem zárt udvarra nyíltak. Az U-alakú házegységek miatt egészen rövid függőfolyosó-szakaszok elegendőek. Ez a megoldás intenzívebben kihasználja a telket mint a pavilonos vagy keretes beépítés, a lakások mégis egészségesek, ráadásul a keskeny utcák légtérarányát is megjavítja. Ilyen elrendezéssel készült 1928-29-ben a XI. Vak Bottyán utca 1-5. szám alatti házcsoport és a XI. Zenta utca 1-5. szám, illetve Budafoki út 17. alatti épületegyüttes 1928-ban. Jellemző, hogy a modern építészet radikális fiatal híve, Forgó Pál, a zártudvaros, zártosú beépítés feloldásának új módozatairól szóló cikkében e példákat nem említi (nem ismeri, vagy talán inkább nem tartja korszerűnek), noha a meanderes beépítésmódot a Fischeréhez nagyon hasonló amerikai példával illusztrálja.³²

A harmadik beépítési forma a zártosú keretes beépítés, ahol az épület egyetlen, az utcával párhuzamos szárnyból áll, mely mind a két szomszédhoz tűzfalal csatlakozik, mögötte a szomszédokéhoz kapcsolódó kerttel. Egyszerűbb esetben az épület egyenes vonalú, de gyakran L-alakban vagy U-alakban megtört, az utcára néző előudvarral (cour d'honneur-ös elrendezés). Az előudvaros elrendezés a már említett szempontokon túl azért is célszerű, mert a hagyományt követően az utcára néző lakoszobák nagy részét eltávolítja az utca zajától-piszkától, és az előkertben ültethető növényzettel az utcának is zöldövezeti jelleget ad. E típus legjellemzőbb példáit a XI. kerületi Szabolcska és Eszék utcában találjuk. Vannak bonyolultabb konfigurációjú házak is, ahol több rizalit és előudvar alkotja az utcai frontot. A XI. Bicskei utca 4-6. számú épület például – mely Málik József terve alapján épült 1929-ben – szimmetrikus kompozíciójú, négy rizalit között három, közép felé mélyülő előudvarral.³³

A társasházépítés specialistái

Társasház tervezésével tehetséges fiatalabb építészek is megpróbálkoztak (ismerünk Molnár Farkas vagy Rimanóczy Gyula tervét reklámozó prospektusokat), de általában nem jártak sikerrel.³⁴ Úgy tűnik, a tervezői képességek mellett másféle adottságok – szervező képesség, üzleti érzék – is szükségeltettek e műfajhoz.

A társasházépítésnek is megvannak a maga specialistái, olyannyira, hogy az egyes típusok szinte egy-egy építész nevével fémjelezhetők. *Fischer József* (Lajtaújfalu 1873. február 11. – Budapest 1942. X. 11.) szinte egész élete és életműve Lágymányoshoz kötődik. (Nem tévesztendő össze az azonos nevű, de nála jóval fiatalabb építésszel, a Cirpac másoddelegátusával, aki megkülönböztetésül a szemlőhegyi jelzöt használta.) Ebben a városrészben lakott, részt vett közéletében, számos társadalmi egyesületének tagja volt és épületeinek java is itt áll. 1901-től körülbelül 25 bérházat és több társasházat épített a mai Bartók Béla úton és környékén. Németországban tanulmányozta a szövetkezeti házépítést, tapasztalatairól a Magyar Építőmesterek Egyesületében számolt be 1908-ban. A háború előtti társasházait romantikus, enyhén népies hangvétel jellemezte (talán az éppen ekkor irodájában dolgozó Jánszky Béla hatására), a húszas évekre azonban lakóházain sajátos stílust fejlesztett ki. Ennek jellemző példái a XI. Vak Bottyán utca 1-5. szám alatti társasház (melyet a Lágymányos utcai, Verpeléti úti és Budai Otthon társasház szövetkezetnek épített 1928-ban) és a XI. Zenta utca 1-5. sz. és a Budafoki út 15-17. sz. alatti nagy társasház-együttes (az Új Otthon, a Budafoki út 15-17. sz. és 19. sz. társasház szövetkezet számára épült 1928-29-ben).³⁵

Mindkét épületcsoport hosszófalás, kéttraktusos alaprajzzal. A 2-4 szobás (helyenként hallos) lakásokat zárt lépcsőházból, nyitott függőfolyosón keresztül lehet megközelíteni. A folyosókra csak konyhák és cselédszobák néznek. A csaknem teljesen dísztelen, egyszerű épületek jellegét a meanderes alaprajzra emelt függőlegesen hármas tagolású tömeg adja: a csíkozott felülettel lábazatszerűen kiképzett földszint és félemelet; lapos ívű zárterkéllyel vertikálisan tagolt emeletek; és végül a teraszosan visszaugratott legfelső emelet a magastető alatt. A homlokzatokon semmilyen historizáló elem nem fedezhető fel, csupán az álló formátumú, sűrűn osztott ablakok és a felületek párkánnyal való tagolása kölcsönöznek enyhén hagyományos ízt nekik. Az íves zárterkélyek és a lekerekített épületsarkok újszerű, hullámozó jelleget adnak az épületeknek. Mindenképpen túlzásnak érezzük Preisich Gábor minősítését, mely szerint a Zenta utcai ház „alapjában eklektikus épület... homlokzati kialakításában a modern építészetnek bizonyos formai elemei szerepelnek.”³⁶ 1928-ban még egyetlen modern bérház sem állt Budapesten, s a korabeli lakóépületekhez viszonyítva (és nem valamilyen elvont etalonhoz mérve vagy mai értékítéletünket visszavetítve) Fischer házai korszerűek és stílusukban is újítók voltak.

Martonosi Baráth Lajos (Komárom, 1879. február 1. — Budapest, 1936. december 31.) valóban a társasházépítés specialistája volt: 1919-től haláláig huszonöt 5-6 emeletes társasházat tervezett, melyek zöme a Lágymányoson áll. A budapesti Műegyetemen szerzett diplomát és 1907-ben nyitotta meg önálló irodáját a fővárosban. Hogy a pangó építkezések idején tervezőirodája állandóan munkával volt ellátva, annak köszönhetette, hogy vállalkozóként is működött, kitűnő szervező volt és házépítő szövetkezetek sorát hozta létre. Egyik alapítója és igazgatója volt a Keresztény Építő Iparosok Szövetkezetének, ő szervezte a TITÁSZ XII. Böszörményi úti társasház-telepét (1926) és a Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének lágymányosi társasházépítő akcióját. Ezen akció keretében tervezte és építette — a Fővárosi Társas és Családiház Építő Szövetkezet vezetőjeként — 1931-32-ben a Bertalan-udvart (XI. Bertalan Lajos utca 21.), a Béke-udvart (XI. Edömer utca 2.), a Gellért-udvart (XI. Kosztolányi Dezső tér 4.), a Lenke-udvart (XI. Bocskai út 31.) és a Corvin-udvart (XI. Lágymányosi út 14/b.), 1933-ban a Széchenyi-udvart (XI. Lágymányosi út 16.) és a Rákóczi-udvart (XI. Bocskai út 33.), 1934-ben a Hungária-udvart (XI. Bocskai út 21.).³⁷

Valamennyi társasház keretes beépítésű (a Bertalan-udvar a szomszéd felé néző nagy cour d'honneur-rel), zárt liftes lépcsőházzal és rövid függőfolyosóval. Az épületszárnyak két traktusból állnak, de a középfőfal a halloknál ki van váltva, illetve merőlegesen befordul. A lakások 2-4 szoba-hallosak, összkomfortosak, a kisebbekben külön gyerekszobával. Minden lakáshoz loggia vagy erkély tartozik, a nagyobbakhoz több is. A magastetős épületek homlokzatán az első emelettől általában zárterkélyek és loggiák váltakoznak. A falfelületeket a földem magasságában osztópárkányok tagolják, a hármasablakokat alul-felül lizéna szegélyezi, kétoldalt csíkos vakolat-sáv, ami horizontális jelleget ad a homlokzatnak. A sarkokat az ereszvonál fölé emelkedő négyzetes sarokrizalit vagy hengeres zárterkély hangsúlyozza. Kedvelt motívuma a zárterkélyek fölött alkalmazott lépcsőzetes attikafal. A mértékártóan modern, dekoratív kiképzésű épületeket lakóik szerették és máig megbecsülik.³⁸

A harmadik épületcsoportot nem az építész személye, hanem az építő szövetkezet fogja össze. Az egyik legsikeresebb társasházépítő cég, a „Centrum” Házépítő és Ingatlanvállalat mint szövetkezet 1926-ban alakult Hólek Sámuel kezdeményezésére. Va-

gyonát jórészt éppen a Lágymányos és Sasad parcellázásából és betelepítéséből szerezte. A vállalat az ügyfeleinek sürgetésére vette fel üzletkörébe a társasházak létesítését, amit oly eredményesen végzett, hogy a „Centrum” tízéves jubileumára készült kiadványban az elnök-igazgató már tizenöt társasház építéséről számolhatott be. Sikerrük titka az volt, hogy szigorúan betartották ígéreteiket: a fix árak rendszerét, a műszaki kivitelezés magas színvonalát és a határidőket. Jó fekvésű telkeken egészséges házakat építettek a korszak jónevű építészeivel.

A „Centrum” szervezésében épült be a Szabolcska Mihály utca páratlan oldala (3. sz. Hunnia-udvar, 1930-31.; 5. sz. Tátra-udvar, 1931-32.; 7. sz. Pannónia-udvar 1931. mindhárom tervezője Sailer István) és az Eszék utca páratlan oldala (9-11. sz. Árpád-udvar, 1929-31. Münnich Aladár; 13-15. sz. Turán-udvar, 1929. Rainer Károly; 17-19. Napudvar, 1927-28. Medgyaszay István). Készült néhány szőlő társasház (Attila-udvar, I. Győző utca 5. Münnich Aladár, 1929.; Szent István udvar, XI. Bartók Béla út 79., Sailer István 1930-31.; Hunyadi-udvar, XI. Bartók Béla út 89., Mikle Károly, 1932-33.; I. Krisztina körút 91., Möller István, ?) valamint öt 4-6 lakásos társasvilla (Bellevue, II. Pasaréti út 1., Román Ernő 1931?; Riviéra, XI. Ménesi út 3., Münnich Aladár, 1932.; Szent-Gellért, XI. Mészöly utca 7., Padányi Gulyás Jenő 1933.; Szent László, XI. Mészöly utca 5., Medgyaszay István, 1934.; Park-Otthon, Kelenhegyi út 24-26., Jónás Dávid és Zsigmond, 1933-34.).³⁹

A zárt sorú társasházak általában 4-6 emeletesek, 2-5 szobás, loggiával ellátott összkomfortos lakásokkal. Valamennyi lakáshoz parkettás cselédszoba, a legtöbbhez hall is jár. A nagyobb lakásokhoz külön gyerekszoba és terasz tartozik (mely beüvegezhető télikertnek), a szobányi hallnak ablaka van, valamennyi szoba külön bejáratú. A pincében mosókonyha volt mosógéppel, vasaló és mángorló, sőt villamos porszívó állt a lakók rendelkezésére. Minden épületben személy- és teherfelvonó működött.

A társasházak között alig van historizáló ízü (Turánudvar), legtöbbjük architektúrája letisztult, egyszerű. A Napudvar Medgyaszay jellegzetes magyaros felfogását tükröző épület számárhátíves loggiákkal, fa ereszpárkánnyal, vízszintes csíkokkal tagolt cuppantott vakolattal. Az eredeti terv nagyvonalúbb volt: két lépcsőházra szervezte az alaprajzot – mely részben fogatolt, részben függőfolyosós lett volna – és a rizalitok oldalhomlokzatára csoportosította a loggiákat. A megvalósult változatban csak egy lépcsőház és végigmenő függőfolyosó van, a loggiák elosztása konvencionálisabb, de az épület így is friss és jó léptékű. Münnich Aladár és Sailer István társasházai már egészen modern hangvételűek. Függőlegesen összefogott loggiákkal, többsoros osztópárkánnyal és többféle színezéssel tagolják a homlokzati felületeket. Gyakran alkalmazott díszítő elem a vakolatból vagy műköből húzott lizéna-köteg, mely hol a mellvédsávban vonul végig a homlokzaton, hol a kiemelkedő ablakokat köti össze. A szimmetrikus, előudvaros homlokzatok közül a Hunnia-udvaré a legizgalmasabb, ahol a vízszintesen csíkozott felületeket hatásosan koronázza a középtengelyben lépcsőzetesen kiemelt attika, a rajta elhelyezett allegorikus szoborral.

A társasházak közül csak a „Centrum” által létesítettek jellemző a társaművészetek alkalmazása. A Napudvaron tíz stilizált, népies sgrafitto van, a Turánudvaron két relief („Üzik az aranyzarvast” és „Turáni vitézavatás”, Mátrai Lajos és Ohmann Béla művei), az Attila-udvaron egy kardos és egy nyilazó lovas dombormívű képe, az Árpád-udvaron ma már alig látható sgrafittók és szintén két lovas dombormű. A Hunnia-udvart az allegorikus szobron kívül Sándor Béla gyengécske sgrafittói díszítik a hún-

magyar Östörténet jeleneteivel. Ebben az esetben jogosan írja a „tér és forma” szerkesztője, hogy „a különben igen szerencsés megoldásnál teljesen feleslegeseek, sőt zavarók és stílustalanok a sgrafittó-képek”.⁴⁰

A társasházépítő közönség szociológiája

Érdekes, hogy csaknem mindegyik, első világháború után épült háznak neve van, mégpedig „udvar” utótaggal (Pannónia-udvar, Tátra-udvar stb.), noha tudjuk, körülépített udvar egyikben sincs. A névadás — a nyilvánvaló reklám-funkción túl⁴¹ — feltételezésünk szerint elsősorban pszichológiai igényt szolgált: az anonym spekulációs bérházzal szemben a névvel azonosított társasház a saját otthon személyességét hirdette. A társasháznevek egy része pusztán a helyre, minőségre utal (Bertalan-udvar a Bertalan Lajos utcában, Nap-udvar), ám nagyobb része a magyar történelem nagy alakjait (Gellért, Szent István, Corvin, Rákóczi, Széchenyi) idézte, vagy kifejezetten a mítikus múltnak állít emléket (Árpád, Attila, Turán, Hunnia). „A sivár jelen elől így menekülünk a dicső múlt emlékeihez, töretlenül bízván egy eljövendő boldogabb korszakban” — írja az egyik reklámprospektus szerzője⁴².

Az utóbbi két névcsoport, hasonlóan az épületekre került társzművészeti alkotásokhoz, ideológiai funkciót töltött be: az épített közönség vágyait, nosztalgiáit, társadalmi identitását fejezte ki. Szerencsénkre Hólek Sámuel büszkén felsorolja brosúrájában a társasházai elhelyezkedő társadalmi rétegeket, így pontos képet alkothatunk az „udvarok” lakóinak szociológiai összetételéről. „... szerepelnek az öröklakástulajdonosok között minisztériumi és más állami főtisztviselők és tisztviselők fel az államtitkárig, fővárosi és vasúti tisztviselők, a m.kir.honvédség tisztjei fel az altábornagyig, kúriai, tábla- és más bírák, országgyűlési képviselők, orvosok, lelkészek, egyetemi, műegyetemi és középiskolai tanárok, tanfelügyelők, iskolaigazgatók, tanítók, mérnökök, ügyvédek, közjegyzők, részvénytársasági igazgatók, festő és szobrászművészek, kereskedők, magánzók, földbirtokosok. Szóval a középosztály legelőkelőbb rétegei; de az arisztokrácia is megfelelően képviselve van.”⁴³ A FANSZ társasházai még ennél is kiegyenlítetebbek voltak, hiszen csak fővárosi és állami tisztviselők, illetve egészen kis számban magántisztviselők laktak bennük.

A zártudvaros bérház heterogén szociológiai képletével szemben az új bérház- és társasház típusok homogénebbek voltak, ráadásul meghatározott területen, általában a magasabb társadalmi státusú városrészekben épültek, ezáltal hozzájárultak a társadalom erősödő szegregációjához. Budapestnek az a két új városrésze, mely túlnyomórészt a két világháború között épült ki, társadalmi összetételében meglehetősen egyenmű lett. Mint Zeke Gyula kimutatja, spontán jellegű szegregációról van szó, mely során az Újlipótvárosba tömörült a zsidó szabadfoglalkozású értelmiség és magántisztviselőség, míg „a Lágymányos alig 4 százaléknyi zsidó lakossággal a keresztény értelmiség és a köztisztviselők városnegyedévé vált”⁴⁴. E poláris kettéválás pontosan tükröződik az életmódban, a lakókörnyezet-eszményben, következésképpen a lakóépületekben is. Nem véletlen, hogy az Újlipótvárosra főként a háromtraktusos modern spekulációs bérház jellemző, 2-3 szoba-hallos és garzonlakásokkal, a modernség látványos, olykor felületes attribútumaival, míg a Lágymányoson az öröklakásos ház a gyakoribb, tágasabb és reprezentatívabb lakásokkal, ám mértéktartóbb vagy romantikus architektúrával és olykor a nemzeti jelleg hasonlóképp felületi jegyeivel.⁴⁵

A társasház speciális formája: a társas-szálló

Holek Sámuel 1935-ben szabadalmi oltalmat kért az ellátásos társasház típusára, aminek lényege abban állt, hogy a lakásokhoz nem készül külön konyha, kamra és cseléd-szoba, mert a főzést központi konyhában, a háztartás vezetését szintén központilag, közös személyzettel oldanák meg.⁴⁶ Ebből az otthonyszerű társasházból tudomásunk szerint egyet sem valósított meg, de maga a gondolat – nagyon hasonló formában – tovább élt a harmincas évek második felétől a budai Hegyvidéken gomba módjára szaporodó társas-szállókban, vagy más néven szállodabérházakban. A társas-szálló ötlete Urbanovich G. Zoltán dr.-tól, a Fuvarthitelintézet vezérigazgatójától származik, akinek a Karthausi úton volt nyaralója és – mit tesz Isten – a „Centrum” Szövetkezet Riviéra-társasvillájában lakott.⁴⁷ A középosztály figyelmét a harmincas évek elejének válsága terelte a kiváló adottságú budai Hegyvidékre, a kötött valutagazdálkodás miatt ugyanis a korábban könnyen elérhető külföldi üdülőhelyekről sokaknak le kellett mondaniuk. A Svábhegy szép fekvése, ózondús levegője és nem utolsósorban jó közlekedése miatt ideális hely lett volna az itthoni üdülésre, ha megfelelő lakóhelyek állnak ott rendelkezésre. 1937-ig azonban csak az elaggott Nagyszálló, egy luxus-szanasztórium és magánvillák szolgálták az úri közönséget. Az igényben rejlő üzletet felismerve Urbanovich 1932-ben tervet készíttetett Bauer Emil építésszel a saját telkén létesítendő „szállodaszerű öröklakásos társasház”-ra. A reklám szórólapon⁴⁸ ábrázolt épület a társas-szállók később jellemzővé vált alaprajzát mutatja: oldalfolyosós elrendezésű, a kilátás és a kedvező égtáj felé nagy terasszal megnyíló, fürdőszobás lakosztályokkal. A terv végül is csak 1937-ben valósulhatott meg „Majestic” néven, átdolgozott változatban. A további társas-szállókat az első igazgatója, Démán N. Iván építette.

E típus alapjául ugyancsak a társasházi törvény szolgált, a különbség mindössze annyi, hogy ezekben a szállodaszerű épületekben 1 szobás, vagy 1 szoba-hálófülkés lakosztályok, illetve néhány nagyobb appartement van, közös szolgáltatásokkal (étterem, társalgó, bár stb.). A lakosztályok egyenként megvásárolhatók, vagy az építő szövetkezet tagjainak tulajdonában vannak. A tulajdonos lakosztályát maga használja üdülésre, vagy a ház gondnokán keresztül kiadja. Így lehet egyszerre társasház és szálloda egy ilyen épület.

A társas-szállók közül a nagyobbak (Majestic, XII. Karthausi út 4/a. Bauer Emil, 1937; Mirabel, XII. Karthausi út 6. Bauer Emil, 1938; Lomnic, XII. Evetke utca 2. Szőke Imre, 1939; Svábhegyi társasház, XII. Melinda út 16. Ráczy Miklós, 1942; Új Majestic (később Széplak), XII. Melinda út 24-26. Rákos Pál, 1940; Melinda, XII. Melinda út 32. Sós Aladár és Vajda Andor, 1941.) a Svábhegy oldalában, a Karthausi és a Melinda út mellett sorakoznak, csodás kilátással a városra. Másik részük följebb, a Széchenyi-hegy tetején, a fogaskerekű végállomása közelében épült (Arosa, XII. Agancs utca 26. Forgács Ernő és Hoch István, 1940. és Hargita, XII. Agancs utca 30. Forgács és Hoch, 1941. az Országos Ügyvédotthon öröklakásai; XII. Svájci út 11. Bauer Emil, 1941; Rege, XII. Rege utca 10. (szemlőhegyi) Fischer József, 1940; Gyopár, XII. Rege utca 15. (szemlőhegyi) Fischer, 1942).⁴⁹ Az előbbi csoport épületeit hídon lehet megközelíteni, mert a meredek terep miatt az utca a harmadik-negyedik szint magasságába esik. A hegytetőn álló épületeknél ilyen probléma nem volt, az enyhe lejtést teraszokkal használták ki.

A vasbetonvázás társasházak formáját a kilátás szabta meg: van köztük fűrészfogas

(Mirabel), homorú (Lomnic, Rege), kissé domború (Széplak, Gyopár, Svábhegyi társasház) és patkó alakú (Svájci úti). A közösségi helyiségek (étterem, társalgó, olvasó, néhol bár) rendszerint a legalsó szinten vannak, virágablakkal vagy félkörösen kiugró verandával hangsúlyozva. Az oldal- vagy középfolyosóra szervezett szobákhoz végigfutó terasz, néha szőlő erkélyek, loggiák tartoznak. Valamennyi szálló lapostető, a járható tetőn gyakran szoláriummal. A korábbiak architektúrája visszafogott, a hegyvidékhez zsalugáteres ablakokkal és fakorlátokkal igazodik. A későbbi épületek formálása merészebb: lekerekített, áramvonalas tömegekkel, plasztikusabb formákkal, erősen kiugró osztópárkányokkal, kör- és sarokablakokkal stb. találkozunk. Különösen hatásos a Széplak bejáratí rész és a Svábhegyi társasház körgyűrű alakú hídjá, valamint félhenger alakú, üvegezett liftháza. A Rege az egyetlen, mely az „új építés” geometrikus szigorúságát mutatja, az egy évvel későbbi, ugyancsak Fischer által tervezett Gyopár viszont egészen más világ: a negyvenes évek oldottabb, játékosabb modern szelleme lengi körül.

A társas-szállók nem találkoztak osztatlan tetszéssel: sokan úgy vélték, hogy a túl nagy – gyakran a kilátást és a tájképet is zavaró – tömbök „a Svábhegy és a Szabadsághegy eddigi előkelő és nyugalmas jellegét... nagymértékben lerontják s nem egyeztethetők össze a budai hegyvidék üdülőhelyi jellegével”. Ráadásul létesítésük közérdekűből sem szükséges, hiszen „a lakásszükséglet kielégítésére nem szolgálnak, ténylegesen szállodai célra pedig csak alárendelt mértékben használatnak”.⁵⁰ A nagyközönség ellenszenvére hivatkozva a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1941-ben a székesfőváros polgármesterének szóló leiratában megtiltotta építési engedély kiadását szállodára és társasszállóra, addig, amíg a két hegy végleges rendezése el nem készül és a megfelelő úthálózat ki nem épül. A helyzet ellentmondásosságát jelzi, hogy a következő évben, amikor a polgármester elutasítja a Magyar Wayss és Freytag szállóépítésre beadott kérelmét, éppen az FKT kötelezi másodfokon az építési engedély megadására.⁵¹ Az utolsó szállók abban az évben készültek el, amikor az ország már háborúban állt és összelelehullottak a fővárosra az első bombák ...

* * *

Ez a dolgozat egy nagyobb, több éve folyó kutatómunka része, mondhatnám mellékterméke. A kutatás célja topografikusan feldolgozni a főváros két világháború közötti épületállományát, a műemléki topográfiai módszerével, de azokénál jóval szélesebb merítéssel. A munka részét képezte a számban is legtekintélyesebb épületcsoport, a lakóépületek jellemző típusainak leírása, egyfajta tipológia készítése. Az ott alkalmazott módszert, melynél a lakóépület alakulására befolyással lévő valamennyi – szabályozási, jogi, pénzügyi, szociológiai és esztétikai – tényezőt igyekeztem figyelembe venni, használtam a társasházakról szóló, alaposan átdolgozott, kibővített tanulmányom készítésekor is.

JEGYZETEK

1. SPIEGEL F.: A modern építészet és a budapesti bérházak. Művészet 1902. 93–104.

2. U.o.

3. FORGÓ P.: A zárt udvarok és a zárt uccasor rendszerének hátrányai. Új megoldási kísérletek, Építőipari Szemle 1928. 7. 166–171.;

MÜNNICH A.: Kislakások sorházakat és egészségesebb bérházakat! Vállalkozók Lapja 1930. II. 26. (4.); Dr. B.V.: Bérházépítés Budapesten A.D. 1931. tér és forma 1931. 283–284.; B.V.: Telekkörülépítés vagy keretes építkezés? tér és forma 1936. 166–169.

4. Az 1937.VI.tc. szerint Budapestre és környékére a szabályzatot a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alkotja meg. Az FKT által elfogadott és felterjesztett Építészügyi Szabályzat tervezetét a kormány 1940-ben hagyta jóvá, vagyis az új szabályzat akkor lépett csak életbe.

5. Az 1894. évi szabályzat az udvar minimális területét a telek területének 15 százalékában, négyemeletes épületnél 20 százalékban határozta meg. Az 1914. évi szabályzat, mely kis módosításokkal 1940-ig hatályban volt, az udvar arányát az I., II., V. (azaz a zártosított) övezetekben az épületmagasságtól függően minimum 15-35 százalék között szabta meg. Az 1894. évi szabályzat szerint 17 m magas ház bárhol építhető, a legalább 10 m széles utcában 21 m párkánymagasságig, a legalább 15 m széles utcában pedig 25 m párkánymagasságig lehet építeni. Az 1914. évi szabályzat ezeket a magasságokat másfél méterrel csökkentette, de lehetővé tette, hogy 3,40 m belmagasság esetén a korábbi, nagyobb párkánymagassággal építsenek.

6. Lásd DÖRRE E.: Kislakáépítési problémák, A Mérnöki Továbbképző Intézet 1941. évi tanfolyamainak anyaga, 1. füzet. Budapest 1942. 2.

7. Spiegel Frigyes i. m.; LYKA K.: Családi házak, Művészet 1903. 119.; FORBÁT I.: A lakáskérdés és Budapest jövője. Megjegyzések a székesfőváros közégi politikájához. Budapest 1906.; FERENCZI I.: A munkáslakáskérdés különös tekintettel Budapestre, Budapest 1906.; LENGYEL G.: A tömeglakás, Művészet 1907. 295-299.;

8. Dr. FERENCZI I.: A lakásügy állása és haladása Magyarországon az utolsó három évben, Különlenyomat a Városi Szemle 1913. 8-9. számából, 108.

9. Lásd Horváth Miklós szerk.: Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig, Budapest 1980.; PREISICH G.: Budapest városépítésének története 1919-1969. (III. kötet), Budapest 1969.; PAMER N.: Magyar építészet a két világháború között, Budapest 1986.

A magyar művészet 1890-1919 című kézikönyv építéstudományokkal foglalkozó fejezete egyáltalán nem említi, a Magyar művészet 1919-1945 című kötetben mindössze egy mondatnyi utalás van az öröklakásokra a bérháztipussal kapcsolatban (337).

10. Ezen a címen Dr. Ferenczi Imre tartott előadást a bécsi lakásügyi kongresszuson 1910-ben. Lásd Városi Szemle 1911. évf.

11. Idézi HOLEK S.: A Szentimréváros bőlcsojénél, Budapest 1936. 9.

12. Lásd Dr. KISFALUDI I.: Társasház — öröklakás, Pécs 1945. 17-19.

13. Az angol szövetkezetek gyakoribb fajtája a „building society” előleget nyújt tagjainak házépítés céljaira, míg a ritkább „land society” saját maga épített és a kész házakat vagy lakásokat adja át tagjainak. Németországban a Baugenossenschaft családiházakat épít telepszerűen, a Bau- und Sparverein pedig bérházakat, de mindkét fajta épületet csak bérbeadják a tagoknak, nem válik saját tulajdonukká.

14. Lásd: FISCHER J.: Házépítés szövetkezeti alapon, Vállalkozók Közlönye 1908. I. 29. 3-4.; FISCHER J.: Szövetkezeti lakóházak,

Építő Ipar 1908. III. 15. 111-113.; Dr. LÁNCZY J.: Budapesti társasházak, klny. a Városi Szemle 1910. 9. számából 687-693.; Építőszövetkezetek és a társasház, A Családi Ház 1909. XI. 15. 1-2.; Társasházak, A Családi Ház 1909. IV. 15. 1-2.

15. HOLEK i. m. 10.

16. A magántulajdon szentségén alapuló liberális kapitalizmus nem ismerte az osztott vagy társas tulajdont. Lakásépítő szövetkezet alapítására azonban módot adott az 1875: XXXVII.tc.-ként beiktatott kereskedelmi törvény.

17. A „Saját Ház” Rt. Ullmann Gyula építész vezetésével alakult 1910-ben a Bakáts utca, Lónyai utca és Közraktár utca sarkán lévő hatalmas telek társasházzal való beépítésére.

18. Dr. LÁNCZY J.: Budapesti társasházak, klny. a Városi Szemle 1910. 9. számából, 693.

19. FISCHER J.: Házépítés szövetkezeti alapon, Vállalkozók Közlönye 1908. I. 29. 4.

20. Dr. FERENCZI I.: A lakásügy állása... 110.

21. A keretes beépítést hivatalosan Waga László fővárosi tanácsnok, a Székesfőváros városrendezési ügyosztályának vezetője javasolta először, 1913-ban a Kelenföld szabályozási tervében.

22. HOLEK i. m. 11.

23. Idézi Dr. Kisfaludi Imre i. m. 21-22.

24. A kor jeles szociológusa szerint „nálunk a „középosztály” hívó szóra csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. Középosztályunk lényegileg tisztviselő-osztály és az, amit külföldön középosztálynak neveznek, vagy egyáltalán hiányzik, vagy csírájában, esetleg visszafeljődött maradványaiban van csak meg.” (WEIS I.: A mai magyar társadalom, Budapest 1930.)

25. Vállalkozók Lapja 1929. III. 9.

26. Az 50 éves Pesti hírlap jubileumi albuma 1878-1928. [655.] oldal és prospektus az OSZK Kisnyomtatványtárban 1930. 720. tétel

27. A Turánudvar társasház-szövetkezet prospektusa, 1928. OSZK Kisnyomtatványtár, 9. dosszié (Építészeti), 720. 371. tétel

28. A két háború közötti társasházak elhelyezkedésének vizsgálatához az alábbi forrásokat használtam: Dr. IHRIG K.: Budapest szövetkezetei 1926. (Statistikai Közlemények 57. kötet 4. szám) Budapest 1929.; Dr. Pártos Sziárd szerk.: Magyar szövetkezeti évkönyv 1932. Budapest 1932.; 1943-as telefonkönyv.

29. HOLEK i. m. 22.

30. Preisch i. m. 98. oldal, Horváth i. m. 141-142.

31. Lásd: Az 50 éves Vállalkozók Lapja jubileumi albuma 1879-1929, Budapest 1929. 174. és 203.; tér és forma 1926. november (IV. szám) 5.

32. FORGÓ P.: A zárt udvarok és a zárt uccasor rendszerének hátrányai. Új megoldási kísérletek, Építőipari Szemle 1928. 7. 171.

33. Lásd: Az 50 éves Pesti Hírlap jubileumi albuma 1878-1928. [669.] oldal; Az 50 éves Vállalkozók Lapja jubileumi albuma 1879-1929. Budapest 1929. 531.;

34. Molnár Farkas Istenhegyi úti társasházának prospektusa a Magyar Építészeti Múzeum

gyűjteményében, Rimanóczy Gyula: örökklákos villák terve a Szilfa és Pasaréti út sarkára 1933. és „Park-Otthon” társasház terve a Villányi útra (?) 1935 előtt, (reklámprospektusok) mindkettő az Építészeti Múzeumban őrzött Rimanóczy-hagyatékban.

35. Az előbbi a „tér és forma” 1928. november (Lévf. 7. szám) 7. oldalán, utóbbi Az Est Hármaskönyve 1928. [727.] oldalán.

36. Preisich i. m. 146.

37. Lásd Vállalkozók Lapja 1931. VI. 23. 5.; VL 1933. IV. 13. 6.; Fővárosi Újság 1933. IV. 6., 5.

38. Ezt tanúsítja az a két csaknem azonos szövegű levél, amit „Munkások és a társasházak lezármaszövegei” aláírással a szerző kapott 1986-ban. „Viszonylag korai halálát (58 éves volt) nagyon megszenvedtük. Apánk az ő munkásai voltak, kiket ő nagyon szeretett. Mi, akik még életben vagyunk és az általa tervezett társasházakban lakunk, munkái értékelésével nagyra becsüléssel emlékezünk rá.” Annak, hogy a levélíró(k) névtelenségbe rejtőztek, abban az időben még lehetett oka: féltek. A FANSZ, a Keresztény Építőiparosok Szövetsége, mindazok a körök, ahol Martonosi Baráth és munkásai, kliensei mozogtak, 1945 után enyhén szólva szalonképtelennek minősültek. (A fővárosi szemináris és minden gyanún felül álló vezető tisztviselői például valamennyien szerepeltek az 1947-ben kiadott „Fasiszta egyesületek és pártok budapesti tagjai” című brosúra listáján, mert a FANSZ tagjai voltak.)

39. Felsorolás Hólek i. m. 24-25. oldalán (dátumok nélkül)

40. tér és forma 1932. 3. 73.

41. A társasházak szervezését megkönnyíti a névadás: vonzóbb és jobban azonosítható egy épület a név, mint a cím alapján. A reklámprospektus is hatásosabb, ha például a Hunnia-udvar lakásait ajánlja, mint ha Diónégyi út 3. szerepel csak borítóján.

42. „Árpád-udvar” társasház szövetkezet, reklámprospektus 4. oldal. OSZK Kisnyomtatványtár, 1929. 30. dosszié (Szövetkezetek) 720. 301. tétel

43. Hólek i. m. 27.

44. ZEKE Gy.: A fővárosi zsidóság lakóhelyi

szegregációja 1867–1941. Világosság 1990. 12. 926–934.

45. A kortársak számára – és ennek különösen a liberális polgárok és a szociáldemokraták adtak hangot – Lágymányos a „kurzus tükre” volt. „Nem szerettem azt a környéket: már gyermekkoromban az ellenforradalom, a keresztény kurzus, a középosztály képzetét társítottam hozzá – tudj’ Isten, miért, lehet, hogy csak a kormányzó neve miatt, mert akkortájt, a húszas évek elején épült ki igazán...” – írta Vas István (Miért vijjog a saskeselyű? Bp. 1981. II. kötet 115–116.). Szélpál Árpád durvábban minősített: „Ha van kerület, amelyet a keresztény kurzusnak csúfolt sötét reakciós társaság a saját képére formált, akkor ez a kerület az. Mintha csak megszállták volna ezt a fejlődő városrészt, tele van az telepítve a klerikalizmus minden rendű és rangú intézményével.” („Lágymányos – a kurzus tükre”. Népszava 1932. II. 14. 10.)

46. A közös háztartás, az ellátásos otthon gondolata nem csak a radikális, kollektivisták építészekben merült fel. Dr. Ihrig Károly: Budapest szövetkezetei 1926-ban című munkája külön fejezetben foglalkozik az otthonoszövetkezetekkel, melyek „Jakáson kívüli elutazást adnak, a társas érintkezésre szükséges helyiségeket és berendezéseket (olvasó, játékszoba, étterem stb.) nyújtják a tagoknak, betegség esetén gyógykezelést, szanatóriumi ellátást biztosítanak stb.” 1926-ban öt ilyen szövetkezet működött a fővárosban, kettő munkások, kettő tisztviselők, egy pedig nyugdíjas katonatisztek számára.

47. Budapest és környékének betűrendes távbeszélőnévsora (1935. május hó) alapján.

48. Lásd: Szállodaszerű örök-lakásos társasház a Svábhegyen. Reklámnyomtatvány. OSZK Kisnyomtatványtár 1932. 720. tétel

49. FISCHER J.: A Svábhegy és Széchenyi-hegy újabb üdülői. tér és forma 1940. 12. 206–208.; BODOR F.: A Svábhegy és Széchenyi-hegy egykori szállói. Magyar Építőművészet 1992. 2–3. 86–87.

50. Az FKT 9376/1941 határozata, Fővárosi Levéltár

51. Az FKT 7331/1942 határozata, Fővárosi Levéltár

András Ferkai: Das Gesellschaftshaus als Erneuerung des Wohnhausbaus in Budapest

Der für Budapest charakteristische Wohnhaustyp, das das Grundstück voll ausnutzende, sogar ausbeutende Mietshaus mit geschlossenem Hof, wurde im 19. Jahrhundert grundsätzlich durch die Interessen des Privatkapitals ins Leben gerufen. An der Bauweise und dem Grundriß der Wohnhäuser konnten die Architekten bis in die 30er Jahre des 20. Jahrhunderts hinein nichts ändern, denn die Grundstückseigentümer bestanden auf der bis dahin praktizierten Bauweise, die ihnen einen maximalen Profit sicherte, als auf ihrem alterworbenen Recht. Eine Erneuerung des Wohnungsbaus konnte man Jahrzehnte hindurch nur von anderen Eigentumskonstruktionen erhoffen. So eine neue Konstruktion wurde durch die Bewegung der Beamten zum Bauen von Gesellschaftshäusern hervorgerbracht, von deren Beitrag zur Verbesserung der Bauweise und des Grundrisses die ungarische stadtgeschichtliche und baukünstlerische Fachliteratur bisher keine Notiz nahm.

Das erste Gesellschaftshaus wurde an der Jahrhundertwende in der Bercsényi-Straße gebaut. Die nach 1907–1908 gegründeten Gesellschaftshäuser wurden im Rahmen von Genossenschaften

gebaut, denn die Institution des Gesellschaftshaus-Eigentums wurde erst durch den Gesetzartikel VI vom Jahre 1924 eingeführt. Im Jahre 1913 gab es in der Hauptstadt schon 24 Gesellschaftshäuser mit insgesamt 550 Wohnungen. Für die Beamten war diese Form des Wohnungsbaus anziehend, weil sie so in ihnen entsprechenden Gegenden der Hauptstadt (vor allem in den heutigen Bezirken XI und XII) für einen verhältnismäßig niedrigen Grundbetrag und für eine Miete, die um 20-30 Prozent billiger war als in den Mietshäusern in der Nähe, zu einer eigenen Wohnung kommen konnten.

Es ergab sich aus dem Eigenbesitz, daß diese Form des Wohnhausbaus die Möglichkeit der Entstehung moderner Haustypen in sich barg. Da sich alle Wohnungseigentümer eine gesunde und schöne Wohnung wünschten, hörte man bald mit dem Bau der Hinterhofwohnungen auf und suchte nach Lösungen, bei denen alle Wohnungen genügend Licht und Luft bekamen. Man experimentierte mit mehreren Arten der Bebauung. Eine verhältnismäßig seltene Bauweise war die mit Pavillons auf einem großen Blockgrundstück (Böszörményi-Straße, TITÁSZ-Siedlung, 1926). Einer äußerst interessanten Bebauungsform in Mäanderlinie bediente sich József Fischer bei seinen ganze Straßen füllenden Gesellschaftshaus-Gruppen (Zenta-Straße und Vak-Bottyán-Straße, 1928). Der häufigste Typ war der Reihentyp in Rahmenform, im Blockinneren mit Garten, auf der Straßenseite mit Vorgarten (Szabolcska-Mihály-Straße und Eszék-Straße, 1929–1934). Die Zwei- bis Vierzimmerwohnungen sind geräumig und mit Vollkomfort ausgestattet, haben oft eine Diele (eine Art Durchgangszimmer ohne Fenster), eine Kinderzimmer und immer einen Balkon oder eine Loggie. Die Architektur der Gebäude ist einfach und maßhaltend, manchmal hat sie einen expressionistischen oder romantischen Stich, ab und zu trägt sie die Oberflächenmerkmale des Nationalen, Verzierungen verwandter Künste (Sgraffiti, mythische Figuren). Die größte und bedeutendste Rolle in der Bewegung zum Bau von Gesellschaftshäusern der zwanziger Jahre spielten zwei Architekten, Lajos Martonosi Baráth (1879–1936) und József Fischer (1873–1942), bzw. das Unternehmen für Wohnungsbau und Immobilien „Centrum“. Ein typisches Gebiet für die Gesellschaftshäuser (die in ihrem Namen oft als zweites Glied die Bezeichnung „Hof“ führen) ist der Bezirk Lágymányos, der sich zwischen den beiden Weltkriegen – als Ergebnis einer spontanen Segregation – zum Stadtviertel der christlichen Intellektuellen und der Beamten entwickelt hatte.

Eine interessante Variante des Gesellschaftshauses stellten die Gesellschaftshotels dar, die zwischen der Mitte der 30er Jahre des 20. Jahrhunderts und dem Jahr 1943 auf dem Sváb- und Széchényi-Berg gebaut wurden.

Koppány Tibor

DÉTSZY MIHÁLY 70 ÉVES

Ismeretségünk 1952 őszéről származik. Minisztériumi építész felügyelőként érkezett Sümegre, az ottani építőipari technikumba, ahol kezdő építészként akkor egy éve igyekeztem a Bakony és a Balaton vidékéről összegyűjtött diákokat az építészet rejtelmeibe bevezetni. Délelőtti hivatalos tárgyalások és óralátogatások után délután a városka felett magasodó várrombban, az öregtorony déli tövében ültünk, együtt gyönyörködve a panorámában, amely a szigligeti öbölben feltűnő Balatonig terjed. Ott mondtam el neki mindazt, amit a romjaiban is impozáns várról addig sikerült összegyűjtenem, s közben az alattunk levő törmelékből bicskaheggyel szedegettük ki az ott levő mázas kányhaszemek töredékeit. Ezt azután később közös kollégáknak, a várat ásató Kozák Károlynak töredelmesen bevallottuk.

Az építészet múltjának ígázatában folytatódott barátsággá növvő ismeretségünk. Az 1950-es évek második felétől már csak magánemberként járt Sümegen, akkor már a budai Várgondnokság építésze volt. Az utóbbtól került 1957 tavaszán az újonnan alakult Országos Műemléki Felügyelőségre. A középfokú építészoktatással kapcsolata ezután sem szakadt meg, az építőipari technikumok, később főiskolák számára Szentkirályi Zoltánnal közösen írott, „Az építészet rövid története” című kétkötetes műve 1954-től 1986-ig máig is keresett, hézagpótló könyvként sok kiadást ért meg.

Az OMF szervezetében tíz évvel ezelőtti nyugdíjba vonulásáig sokréti feladatkört látott el. Borsod-Abaúj-Zemplén megye területi ügyintézője és szakmai felügyelője volt, hosszú ideig Heves és Szolnok is keze alá tartozott, s emellett műemlékek sorának helyreállítását tervezte és irányította. Az 1950-es évek végétől adta közre nyomtatásban a helyreállításairól, illetve az azokat megelőzően végzett kutatásairól szóló beszámolóit. Ekkor kezdte meg azt a levéltári kutatásokon alapuló, forrásközlés értékű munkát, amelynek során a hazai építészet történetéről vallott addigi ismereteket nem egy esetben alapvetően módosította.

Kezdeményezésére indult meg 1956 szeptemberében a sümegi vár romjainak feltáró és konzerváló munkája, amelynek tervezését a győri tervező iroda műemlékes építészeként akkor kezdtem meg, 1959 év elejétől Détszy Mihály kollégájaként az OMF-en belül folytatva, ugyancsak az ő kezdeményezésére. Két és fél évtizeden keresztül dolgoztunk egymással párhuzamosan, évekig egymás mellett levő rajzasztaloknál, figyelve és segítve egymás munkáját, s kölcsönösen beszámolva munkánk eredményeiről és problémáiról, ahogyan ez akkor az OMF-ben egyébként is megszokott volt. Egyetlen alkalommal dolgoztunk együtt, – akkor is illegálisan – amikor a hivatali vezetés a területi felügyelő Détszy Mihályt merev és bürokratikus felfogásból, szerencsére csak rövid időre, eltiltotta a tervezéstől. Szétosztott munkáiból a sárospataki vár jutott számomra és az szinte természetes volt, hogy minden ott tett lépést megbeszéltem és egyeztettem vele.

Tervező munkájának kiemelkedő eredményei közé elsősorban az egri és a sárospataki vár helyreállítása tartozik. Az egri Föld- és Tömlőc-bástya, a Hippolit- és War-koch-kapu mellett a középkori püspöki palota őrzi annak a gondos munkának eredményét, amelyet Détszy Mihály ott végzett. Sárospatakon a vár egész megjelenése, a

százazatok kiemelésétől és a külső kazamatás várfalszakaszok helyreállításától a múzeumi kiállítás Galavics Gézával együtt megírt vezető füzetéig minden az ő működését dicséri. Mindkét vár helyreállításáról beszámoló cikkek és levéltári kutatáson alapuló építészettörténeti tanulmányok sokaságát írta és jelentette meg, külön foglalkozva mindkét helyen az ott dolgozó művészekkel és mesterekkel. Kisebb közleményeiben az egri vár toronyóráitól és a sárospataki vár kertjeitől ezek, vagy a várak pusztulásáig dolgozta fel az általa feltárt adatokat. A Sárospatakkal kapcsolatban végzett forráskutatás eredményeképpen Détshy Mihályt a művészettörténet és az építészettörténet tudománya a Perényiek és a Rákócziak 16-17. századi mecénatúrájának krónikásaképpen ismeri. Ezirányú munkájának alkotórészei a sárospataki vár reneszánsz loggiájának és a gyulafehérvári Rákóczi síremlékek történetéről közreadott alapvető tanulmányai. Az utóbbit ottani vonatkozásai miatt a lengyel szakirodalom is megjelentette.

A két nagy vár kutatásával kapcsolatos munkájának szinte mellékterméke a középkori Patak vára helyének meghatározásáról, a Szádvárról, az ónodi vár korai építkezéseiről vagy a pocsaji Rákóczi udvarházról szóló tanulmány. Eger és Sárospatak múltjának tanulmányozása vezette Détshy Mihályt arra a felismerésre, amelynek során a művészettörténeti közfelfogással szemben először írta le azt a tényt, hogy a 16-17. századi Magyarországon nem léteztek munkahelyről munkahelyre vándorló építőműhelyek. Az ott gyűjtött adatok birtokában írhatta meg súlyos kritikáit Molnár József egri török műemlékekről készült cikkéről, H. Takács Marianna udvarházakról és kastélyokról szóló könyvéről, valamint Marosi Endrének a 16. századi végvárpépítőkről írott tanulmányáról. Mindhárom mű azóta is csak a kritikákkal együtt használható. Az utóbbiak ürügyén kell rámutatnunk arra, hogy Détshy Mihály munkásságának legnagyobb erénye az a történeti hitelesség, amelyet saját levéltári kutatása biztosít számára. Cikkei és tanulmányai adatközléseit az adatoknak az első forrásokig történő ellenőrzése jellemzi.

A 16-17. századi Magyarország építészetének kutatása mindig szolgál általános művelődéstörténeti vonatkozásokkal is. Így adhatta közre Détshy Mihály az egri kapitány Bornemisza Gergely végrendeletét, a sárospataki habánok történetét, Lócsei Bernát festő 1519-es művéről szóló ismertetését és a Perényi Péter életéről fennmaradt leveleket és jegyzőkönyveket.

A műemlékes gyakorlat évtizedei az abban dolgozó építész számára természetesen nemcsak várak és kastélyok, hanem templomok, középületek, lakóházak helyreállítását, kutatását, az azok történetével való szükségszerű foglalkozást is jelenti. Détshy Mihály gondosságát, nyitott szemét az is jellemzi, hogy az eléje kerülő épületekben észreveszi az alig látható, rejtett értékeket. Ezekről szólnak azok a kisebb közlések, amelyek középkori vagy későbbi templomok falaiban megbúvó középkori részletek előkerüléséről tudósítanak, a Balatonhoz közeli Zalaszántótól a verpeléti, a tiszasülyi, a sajókazai templomig. Azt sem lehet elhallgatni, hogy számos olyan, főleg középkori templom dicséri Détshy Mihály építészeti tevékenységét, amelyről nem jelent meg beszámoló. Közéjük tartozik pl. Abaújkér vagy Felsőregmec Árpád-kori temploma. A Voit Pál által szerkesztett Heves megyei műemléki topográfia köteteiben írta meg Bükkszék, Egerfarmos templomát. Önálló tanulmányban számolt be a sárospataki egykori trinitárius kolostor és temploma építéstörténetéről és új adatokat közölt a pataki református kollégium történetéhez.

Az általa felügyelt Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemlékvédelméről két alkalom-

mal is közreadott jelentés jellegű beszámolót, az 1987-ben megjelent, a megye műemlékeit ismertető kötetben pedig ő írta a várakról és kastélyokról, valamint a templomokról szóló fejezeteket.

Az utóbbi években ismét Sárospatak és urai felé fordult kutatói figyelme. Perényi Péter várépítkezéseinek és mestereinek megírásával meglepő új eredményekkel gazdagította a hazai építészet történetét. Sok szakember örömeire jelent meg legutóbbi, Sárospatakról szóló kis kötete, Rákóczi Zsigmond szerencsi építkezéseit és legutoljára a Rákócziak és a 17. század középső évtizedei császári építésének, Filiberto Lucchesenek kapcsolatát tartalmazó tanulmánya.

A magyar építészet és az azzal kapcsolatos művelődéstörténet múltjának sokoldalú gazdagítása mellett Détsky Mihály műfordítóként sem csekély módon jeleskedik. A „Daphnisz és Chloé”-t, Longosz örökbecsű művét 1945-től kezdve négy évtizeden át az ő fordításában vehette kézbe az irodalomkedvelő közönség, akárcsak Apuleius vagy Lukianosz írásait.

Reméljük, hogy Détsky Mihály tollából az elkövetkező években a hazai művészet-történet és az építészettörténet további gazdagítását várhatjuk. Ehhez kívánunk neki elsősorban jó egészséget és amellé az íráshoz kitartást és türelmet.

DÉTSKY MIHÁLY PUBLIKÁCIÓINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

(Összeállította: Bardoly István)

1954

– *Szentirmay Sándor*: Építőipari gépek, a magasépítőipari technikumok számára. 2. jav. kiad. Bp.: Műszaki K., 1954 295 p., ill. [3. kiad. – 6. kiad. 1955–1961]

1956

– *Szentkirályi Zoltán*: Az építészet rövid története. 1-2. köt. Bp.: Műszaki K., 1956 160, 340 p., ill.

1958

– *Kozák Károly*: Beszámoló az egri várban folyó feltárásokról. = Műemlékvédelem, II. évf. 3. sz. 1958 151–154. p., ill.

– *Tóbiás Lóránd*: Épületszerkezetek, a Közlekedési Építőipari Technikumok számára. 1-2. köt. Bp.: Műszaki K., 1958 238 p., ill. [2. kiad. – 5. kiad. 1958–1964]

– *Sedlmayr János*: A zalaszentői plébániatemplom restaurálása. = Műemlékvédelem, II. évf. 2. sz. 1958 84–87. p., ill.

1959

Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkáiról. = Műemlékvédelem, III. évf. 2. sz. 1959 89–97. p., ill.

Az egri vár ábrázolásai a gyulai vár XVI–XVII. századi vedutáin. = Művészettörténeti Értesítő, VIII. évf. 1. sz. 1959 44–47. p., ill.

– *Szentkirályi Zoltán*: Az építészet rövid története. 1-2. köt. 2. jav. kiad. Bp.: Műszaki K., 1959 178, 357 p., ill. [3. kiad. – 4. kiad. 1965–1982]

Középkori részletek feltárása a verpeléti templomban. = Műemlékvédelem, III. évf. 1. sz. 1959 42–44. p., ill.

1960

Beszámoló az olaszországi tanulmányútról. = Műemlékvédelem, IV. évf. 4. sz. 1960 234–242. p., ill.
– *iff. Dümmerling Ödön–Császár László–Kuthy Sándor*: Egyházi műemlékek helyreállítása. = Magyar Műemlékvédelem 1949/1959 (1960) 97–119. p., ill.

A gyulai veduták kérdése. Gyula : Erkel Ferenc Múzeum, 1960 15 p., ill. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai ; 18.)

Megjegyzések Eger városrendezési tervéhez és pályázatához. = Magyar Építőművészet, 1960. 3. sz. 53–55. p., ill.

1961

– *Kozák Károly*: A Varkoch-kapubástya helyreállítása. = Egri Vár Híradója. No. 2. 1961 1–7. p., ill.

1962

Bornemissza Gergely deák végrendelete. = Egri Vár Híradója, No. 4. 1962 3–14. p.

Az egri vár toronyórái. = Egri Vár Híradója, No. 3. 1962 18–23. p.

Molnár József: Eger török műemlékei. Bp., 1961 [rec.] = Műemlékvédelem, VI. évf. 4. sz. 1962 251–252. p.

1963

Adatok Sárospatak fénykorának történetéhez. = Borsodi Szemle, 7. évf. 3. sz. 1963 55–65. p., ill.
Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493–1596 között. I. közl. = Egri Múzeum Évkönyve, I. (1963) 173–203. p.

Vezető az egri várban. Eger : Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1963 36 p., 6 t., ill. (Heves Megyei Múzeumi Szervezet kiadványai ; 1.) [további kiad. 1965, 1967, 1969]

1964

Az egri vár gótikus palotája. = Egri Vár Híradója, No. 5. 1964 3–8. p., ill.

– *Kozák Károly*: Az egri várban álló gótikus palota helyreállítása. = Magyar Műemlékvédelem 1959/1960 (1964) 31–72. p., ill.

Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. = Művészettörténeti Értesítő, XIII. évf. 1. sz. 1964 1–19. p., ill.

Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493–1596 között. II. közl. = Egri Múzeum Évkönyve, II. (1964) 151–180. p.

Az Országos Műemléki Felügyelőség keretén kívül végzett 1959–1960. évi műemléki helyreállítások. = Magyar Műemlékvédelem 1959/1960 (1964) 261–263. p.

Palladio magyar vonatkozású levele. = Műemlékvédelem, VIII. évf. 4. sz. 1964 242–244. p., ill.
Válasz Molnár Józsefnek „Eger török műemlékei” kérdésében. = Műemlékvédelem, VIII. évf. 1. sz. 1964 64–65. p., ill.

1965

Műemlékvédelem Borsodban. = Napjaink, IV. évf. 3. sz. 1965 9. p., ill.

1966

Adalékok a törökkori Eger történetéhez. = Egri Múzeum Évkönyve, IV. (1966) 153–164. p.

A gyulafehérvári Rákóczi-síremlék. = Művészettörténeti Értesítő, XV. évf. 1. sz. 1966 26–30. p., ill.

Hol állt a középkori sárospataki vár? = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VI. (1966) 177–197. p., ill.

A sárospataki vár helyreállítási munkái 1955–1962-ben. = Magyar Műemlékvédelem 1961/1962 (1966) 67–88. p., ill.

1967

- Az egri külső vár lerombolása 1702-ben. = Egri Múzeum Évkönyve, V. (1967) 117–124. p., ill.
 Az egri vár története 1596–1687. = Egri Vár Híradója, No. 7. 1967 9–15. p.
 – *Kozák Károly*: Az egri vár feltárása 1967/1966. = Egri Múzeum Évkönyve, V. (1967) 87–116. p., ill.
 Műemlékvédelem és idegenforgalom Borsodban. = Napjaink, VI. évf. 5. sz. 1967 2. p.

1968

- A sárospataki vár pusztulása 1702–1703-ban. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VII. (1968) 101–113. p.

1969

- Bükkszék, r.k. templom. = Heves megye műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál. Bp. : Akad. K., 1969 I. köt. 573–575. p., ill.
 Az egri vár története 1687–1967. = Egri Vár Híradója, No. 8. 1969 9–14. p.
 Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VIII. (1969) 143–186. p., ill.
 – *Galavics Géza*: Vezető a Sárospataki Rákóczi Múzeumban. Bp. : NPI, 1969 51. p., 7 t., ill.

1970

- I maestri cinquecenteschi del castello di Sárospatak. = Acta Technica, Tom. 67. Fasc. 1/4. 1970 105–124. p., ill.
 Sárospatak. Bp. : Corvina K., 1970 46. p., 20 t., ill.

1971

- I. Rákóczi György fundálói. = Építés-Építészettudomány, III. köt. 4. sz. 1971 348–378. p.
 A sárospataki ágyuöntőház története. = Technikatörténeti Szemle, V. 1968/1970 (1971) 69–115. p., ill.
 H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok. Bp., 1970 [rec.] = Építés-Építészettudomány, III. köt. 4. sz. 1971 475–479. p.
 Történeti forráskutatás. = Egyházi épületek és műtárgyak gondozása. Szerk. Levárdy Ferenc. Bp. : Képzőművészeti K., 1971 73–74. p.

1972

- Adalékok a sárospataki újkeresztények (habánok) történetéhez. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XI. (1972) 123–144. p., ill.
 – *Kozák Károly*: Eger vára. = Heves megye műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál. Bp. : Akad. K., 1972 2. köt. 77–159. p., ill.
 – *Voit Pál*: Egerfarmos. = Heves megye műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál. Bp. : Akad. K., 1972 2. köt. 653–660. p., ill.
 „Perényi-loggia” avagy „Lórántffy-loggia”? : A sárospataki várkastély loggiájának építéstörténete. = Építés-Építészettudomány, IV. köt. 1/2. sz. 1972 51–93. p., ill.
 A sárospataki r.k. plébániatemplom történetének okleveles adatai. = Magyar Műemlékvédelem 1969/1970 (1972) 89–102. p., ill.

1973

- Adalékok a sárospataki református kollégium történetéhez. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XII. (1973) 41–63. p., ill.
 A mezőkövesdi járás műemlékei. = Matyóföld, (1973) 97–99. p.
 A műemlékek helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. = Herman Ottó Múzeum Közleményei, 13. (1974) 16–24. p., ill.
 A sárospataki vár kertjei és szőlői. = Agrártörténeti Szemle, XV. évf. 1/2. sz. 1973 75–91. p.

A tiszasülyi gótikus plébániatemplom. = Jászkunság, XIX. évf. 2/3. sz. 1973 111–117. p., ill.

1974

Sárospatak. 2. átd. bőv. kiad. Bp. : Corvina K., 1974 57. p., 20 t., ill.

A sárospataki vár helyreállítási munkái 1963–1972-ben. = Magyar Műemlékvédelem 1971/1972 (1974) 257–279. p., ill.

1975

16-17. századi építési szervezetünk kérdéséhez. = Ars Hungarica, III. évf. 2. sz. 1975 347. p.

Az ónodi vár korai építkezései. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XIII/XIV. 1974/1975 (1975) 191–209. p., ill.

Sárospatak. = Várépítészettünk. Szerk. Gerő László. Bp. : Műszaki K., 1975 217–226. p., ill.

1976

Eger múltjának jövője. = Építés- Építészettudomány, VIII. köt. 3/4. sz. 1976 409–434. p., ill.

Hozzászólás a „Pataki legendá”-hoz. = Magyar Nemzet, XXXII. évf. 202. sz. 1976 aug. 27. 9. p.

A tudományos kutatás szerepe az egri vár feltárásánál és helyreállításánál. = Egri Vár Híradója, No. 12. 1976 20–26. p.

Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének történetéhez. = Hadtörténeti Közlemények, XXIII. évf. 3. sz. 1976 571–577. p.

1978

Tűnődés egy tűnődésről. = Műemlékvédelem, XXII. évf. 2. sz. 1978 182–186. p.

1979

Eger, Buttler-ház; Hortobágy, Csárda; Miskolc, Alabárdos borozó és étterem; Sárospatak, Borostyán Fogadó; Szerencs, Huszárvár Szálloda. = Vendégházó régi házak. Szerk. Perekó Károly. Bp. : Műszaki K., 1979 79–80., 87–88., 89–90., 92–94., 95–97. p., ill.

Sárospatak. 3. átd. bőv. kiad. Bp. : Corvina K., 1979 71 p., 21 t., ill.

Sárospatak, Rákóczi-vár. Bp. : Tájak, Korok, Múzeumok, 1979 16 p., ill. (Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára ; 8.) [2.–8. kiad. 1980–1990]

1981

A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XX. (1981) 73–94. p., ill.

1982

Adatok a Lőcsei Bernát festő egy művéről 1519-ből. = Művészettörténeti Értesítő, XXXI. évf. 3. sz. 1982 225–226. p., ill.

Burgschloss Sárospatak. = Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Schloss Schallaburg, 1982. Katalogred. Gottfried Stangler et al. Wien : NÖ Landesmuseum, 1982 575–578. p., ill.

Műemlékek és védelmük az NSZK-ban : Kiállítás az Országos Műemléki Felügyelőség székházában. = Magyar Építőművészet, 1982. 6. sz. 59–60. p., ill.

A pocsjai Rákóczi-udvarház. = Bihari Múzeum Évkönyve, III. (1982) 93–122. p. ill.

Urbaria et Conscriptio. Heft 5. Bp., 1979 [rec.] = Acta Historiae Artium, Tom. 28., Fasc. 3/4. 1982 213–215. p.

1983

A sajkázai ref. templom románkori tornyának feltárása és helyreállítása. = Építés- Építészettudomány, XV. köt. 1/4. sz. 1983 93–106. p., ill.

1984

Abaújkér, Ref. templom; Bekecs, R.k. templom; Boldogkőváralja, R.k. templom; Csermely, Sturmann-kúria; Hernádbúd, Ref. templom; Kézsmárk, Ref. templom; Krasznokvajda, Szentimre-kastély; Ragály, Balassa-kastély; Sárospatak, Kádár Kata u. 14, 17., Vár, Ref. templom; Sátoraljaújhely, R.k. plébánia; Szentistván, R.k. templom; Tállya, R.k. templom; Tibolddaróc, Nep. Szt. János szobor védőépülete; Vámosújfalú, Tolcsva-patak hídja. = Magyar Műemlékvédelem, IX. (1984) 489–485. p., ill.

Baranyai Béláné 85 éves. = Magyar Műemlékvédelem, IX. (1984) 455–456. p.

A hódoltság előtti Esztergom egy vallomás tükrében. = Esztergom Évtapjai 1983 (1984) 410–420. p.

– Galavics Géza–Janó Ákos: A sárospataki Rákóczi Múzeum. Bp. : Múzsák K., 1984 116 p., ill.

1986

– Szentkirdlyi Zoltán: Az építészet rövid története. 1-2. köt. Bp. : Műszaki K., 1986 249, 455 p., ill.

1987

Adalékok Perényi Péter sárospataki várépítkezésének és mestereinek kérdéséhez. = Ars Hungarica, XV. évf. 2. sz. 1987 123–132. p.

Várak és várkastélyok; Műemléki templomok. = Műemlékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Szerk. Dobrik István et al. Miskolc : Herman Ottó Múzeum, 1987 15–32., 43–58. p., ill.

1988

Nagrobki Rakoczyc w Gyulaférvár (Alba Iulia) zamówione w Krakowie w polowie XVII wieku. = Biuletyn Historii Sztuki, Rok. L., Nr. 1/2. 1988 105–112. p., ill.

Rákóczi Zsigmond szerencsi vár- és templomépítkezéseinek dokumentumai. = Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV/XXVI. 1986/1987 (1988) 229–242. p.,

1989

Sárospatak vár és urai 1526-tól 1616-ig. Sárospatak : Rákóczi Múzeum Baráti Köre, 1989 96 p., 13 t., ill. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek ; 28.)

1991

Adalékok Filibert Luchese munkásságához. = A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991 (1991) 167–170. p.

MŰFORDÍTÁSOK (bevezető v. utószó és jegyzet, sajtóárendezés)

Apuleius: A mágiáról. Virágoskert. Ford. és a jegyzeteket írta Détsy Mihály. Bp. : Európa K., 1974 209 p. (Az ókori irodalom kiskönyvtára)

Longosz: Daphnisz és Chloé. Ford. és bev. Détsy Mihály. Bp. : Officina K., 1945 112 p.

[További kiadások: 1957, 1960 Magvető K.; 1963 Szépirodalmi K.; 1966 Magyar Helikon K.; 1975 Magyar Helikon K.–Európa K.; 1985 Móra K. + több alkalommal Világirodalmi antológia I., Lakoma, A Világirodalom legszebb elbeszélései stb.]

Lukianos: Lukios vagy A számár és más szatírák. Ford. bev. és jegyzetekkel ellátta Détsy Mihály. Bp. : Officina K., 1948 142 p. (Officina könyvtár ; 103/104.)

[Tartalma: Lukios vagy A számár, Ikaromennipos vagy A felhők vándora, Az alvilági hajózás vagy A zsarnok, Az álom vagy A kakas, Az igaz történetek első könyve, Az igaz történetek második könyve]

+ A zsarnokölő, A kitagadott. In: Lukianos összes művei. I. köt. Bp. Európa K., 1974 660–691. p.

Levelek és jegyzőkönyvek Perényi Péter életéről. (Sajtó alá rend. és ford. Détshy Mihály) In: Sztárai Mihály: História Perényi Péter Kiszabadulásáról. Perényi Péter élete és halála. Szerk. Téglássy Imre. Bp. : Szépirodalmi K., 1985 105–182. p. (Magyar ritkaságok)

Lezárva: 1992. V. 10.

Tibor Koppány: **Mihály Détshy siebzigjährig**

Bibliographie der Publikationen von Mihály Détshy (Zusammengestellt von István Bardoly)

Die Studie ist ein Gruß an den Architekten und Architektuhistoriker Mihály Détshy anlässlich seines 70. Geburtstages. Der Autor behandelt darin ausführlich die Tätigkeit von Détshy als Denkmalpfleger und Denkmalarchitekten, die er vor allem im Zusammenhang mit der Freilegung und Wiederherstellung der Burg von Sárospatak entfaltete. Détshys äußerst wichtige Forschungsarbeit als Architektuhistoriker, die er im Bereich der ungarischen Architekturgeschichte des 15.-18. Jahrhunderts durchgeführt hat und immer noch durchführt und deren wichtigstes Merkmal die umfassende und tiefeschürfende Einbeziehung der archivalischen Quellen in die Forschung ist, wird in der Studie mit besonderem Gewicht behandelt und gewürdigt. An die Studie schließt sich eine Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeit von Mihály Détshy an.

ADALEK KÖZÉPKORI KÖEMLÉKEINK KUTATÁSTÖRTÉNETÉHEZ (Közli: Kerny Terézia)

A most bemutatásra kerülő dokumentum közlésének különös aktualitást ad az az érdeklődés, amely az utóbbi néhány évben tapasztalható a magyarországi kőfaragványok földolgozása terén.¹ Jóllehet a hazai köemlék-kutatás tudománytörténeti összefoglalása 1988-ban már megtörtént,² még számos kiadatlan kézirat, felmérés, forrás lappanghat közgyűjteményeinkben, amelyek tovább pontosíthatják idevonatkozó ismereteinket.

A hajdani Műemlékek Országos Bizottságának Irattárában (ma Országos Műemléki Felügyelőség Könyvtára) 1936/651. számú jelzet alatt egy öt lapos, A 4-es formátumú tisztázatlan beadvány található, amelyet Dercsényi Dezső nyújtott be egykor az intézmény elnökségének. Az iratban az előadó a történelmi Magyarország területén föllelhető árpád-kori kőfaragványok corpus-szerű földolgozását javasolta. Mi indíthatta vajon erre a monstre, s az első pillantásra kivitelezhetetlennek látszó vállalkozásra, amelyhez hasonlókkal utoljára Gerecze Péter ostromolta a MOB hivatalát?³ Nyilvánvalóan közrejátszhatott benne, hogy ebben a periódusban, tehát 1936 körül, zajlott jónéhány a MOB által kezdeményezett műemlékhelyreállítás és feltárás országszerte (Eger, Esztergom, Zsámbék, Visegrád), amely jelentékeny kőleleteket hozott felszínre. Rendszerezésük, kiállításuk, konzerválásuk számos technikai és egyéb művészettörténeti módszertani problémát vetett föl. Az ország külpolitikai helyzetének konszolidálásával lehetőség nyílt végre az elcsatolt területek újbóli bejárására, műemléki felvételek készítésére. Az építészhallgatók nyári szüneti fölmérései és más műemléki kirándulások ugyancsak gyarapították a kőfaragványok mennyiségét. Valószínűleg ösztönző szerepe lehetett a program benyújtásában a műemléki topográfia előkészítő munkálatairól szóló Genthon István-féle 1935-ös tervzetnek is.⁴ Ez a generáció sok évtized után ismét katalógusok készítésére, korszerű művészettörténeti szintézisek megírására vállalkozott. A terv(ek) azonban, mint a korszak sok más művészettörténeti vállalkozása álom maradt csupán, de Dercsényi számos tanulmányban, publikációban igyekezett továbbra is napirenden tartani az építészeti faragványok modern földolgozásának szükségességét,⁵ hogy ötlete azután öt évtized késéssel látódjék megvalósulni.

JEGYZETEK

1. Összefoglalásuk és értékelésük: SZENTE-SI E.: Szabadban tárolt követek. Budapesti Könyvszemle (BUKSZ) 3.évf. (1991) 471–475.

2. HORLER M.: Magyarország építészeti töredékeinek helyzetképe. Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 1. Általános helyzetkép. Budapest, 1988. 23–69.

3. V. ö. MOB Iratok 1908/191., MOB Iratok 1914/114., valamint OMF Magyar Építészeti Múzeum, Gerecze Péter-hagyatéka. Ltsz.: 751532.

4. MOB Iratok 1935/39.

5. Néhány ide kapcsolódó írása: Középkori köemlékeink védelme. Magyar Művészet XIII. (1937) 327–328., Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei. Budapest, é. n. (Különnyomat a Magyarságtudomány 1937. évi számából.), A székesfehérvári bazilika kőfaragványai. Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára. Budapest, 1942. 25–42. A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest, 1943.

MOB Iratok 1936/651.

Műemlékek Országos Bizottsága

Tárgy: Az „Árpádkori román köemlékek” c. kiadvány tb. Dercsényi Dezső ajánlata

A beadvány beérkezése: IX/24. 1936.

Exp. 1936. IX/30.

Szeptember 25-én ez ügyben Dercsényi Dezső részvételével megbeszélés volt. A tervezett további érlelése újabb megbeszéléseket kíván. Jelen *ügyirat egyelőre irattárba teendő*.

Budapest, 1936. szept. 30.

K. Csányi
1936. IX. 30.

A Műemlékek Országos Bizottsága Nagyteltekintetű Elnökségének.

Bátrak vagyunk ide mellékelni szóbeli tárgyalások alapján egy megállapodás tervezetét benyújtani, azzal a tiszteletteljes kéressel, hogy annak elfogadásával a magyar művészettörténetírás és a magyar műemlékek hazai és külföldi megismerését és megbecsülését célzó kiadvány-sorozathoz a Műemlékek Országos Bizottsága erkölcsi és anyagi segítséget nyújtson.

A magyar műtörténetírásnak súlyos hiánya és munkájában akadályozója, hogy nem állnak rendelkezésre olyan kézikönyvek, amelyek az egyes műemlékeket akár topografikus rendben (Topografiai) akár stílus és időrendben (Corpusok) a lehetőséghez képest teljesen összegyűjténék és leírnák. Az előbbi hiányon van hivatva segíteni a Magyar Topografia készülő kötetel, míg az utóbbit akarja pótolni az „Árpádkori román köemlékek Corpusa”.

Kétségtelen, hogy a nemzeti királyság 300 éves uralma alatt a magyar művészet európai nívóra emelkedett és szent István utódai alatt belekapcsolódott a nyugati művészeti kultúrába, oly művészi élet virágzott hazánkban, mely a vezető nyugati művészettel egy vonalba állítja országunkat. Ennek a művészeti kultúrának legremekőbb bizonyítékai azok a faragott köemlékek, amelyek országsszerte feldolgozatlanul, de sokszor ismeretlenül is találhatók. Összegyűjtésükre itt az utolsó alkalom. A múlt században lefolytatott ásatások ugyanis nagyon sok emléket hoztak napvilágra, de publikációjuk vagy nem történt meg, vagy, olyan módon, hogy az eredeti származás megállapítása ma sokszor a legnagyobb nehézségekbe ütközik, pár év múlva, mikor ezeknek az ásatásoknak élő tanui is elhaltak, lehetetlen lesz.

Az Árpádkori művészet legértékesebb anyagát őrzik többnyire kis vidéki múzeumok hozzáférhetetlen formában, legtöbbször használható leltár és katalógus nélkül. Ezek az emlékek sokszor a magyar kutatók számára is nehezen hozzáférhetők, a külföld előtt teljesen ismeretlenek. Pedig ennek a korszaknak művészete át van szöve külföldi hatásokkal, de tartalmaz olyan nemzeti értékeket is, melynek kimutatása alkalmas lehet a magyar művészetről külföldön alkotott tévhitel eloszlására. Továbbá a megszállt területek, különösen Erdély anyaga a legerősebb kapcsolatokat mutat Dunántúl román művészetével, s az onnan kiinduló hatások kimutathatók az erdélyi emlékeken, amit a későbbi időkben nem lehet ily világosan kimutatni.

Az „Árpádkori román köemlékek Corpusa” magában foglalná mindazokat a faragott románstílusú köemlékeket, amelyek a történelmi Magyarország területén a kötetek megjelenéséig találhatók voltak. Az emlékek gyűjtése és leírása topografikus rendben történne és eltekintve az azonos motívumú töredékektől fénykép reprodukciókban is teljességre törekedne.

Az anyag tíz füzetbe osztva a következő beosztással jelenne meg:

1. Székesfehérvár és Veszprém illetve Fejér és Veszprém megye területén előforduló emlékek.
2. Budapest és Pest megye területén „ ”
3. Ják illetve Vas, Sopron, Zala megye területén „ ”
4. Esztergom illetve a Dunántúl északi részén „ ”
5. Erdély területén előforduló emlékek.
6. 7. 8. Pécs, illetve a Dunántúl déli részén előforduló emlékek.

9. Duna-Tisza köze, Pest megye kivételével.

10. Felvidék.

A kötetek szerkesztését Horváth Henrik a budapesti múzeumok főigazgatója és Dercsényi Dezső látná el. Az egyes köteteket pedig a következők írják: 2. és 5. kötetet Horváth Henrik, 6-8. kötetet Horváth Henrik és Dercsényi Dezső, 9-10. kötetet Gerevich László, 1. 3. 4. kötetet Dercsényi Dezső. A kötetek elé előszó írását Gerevich Tibor ny. r. tanár, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke volt szíves elvállalni.

A kötetek két nyelven, magyar és német szöveggel jelennének meg. Tartalmuk a bőséges képanyagon kívül csupán az emlékek szakszerű leírása, meghatározása, valamint a rájuk vonatkozó irodalom felsorolása lenne.

Mivel hasonló típusú könyvek, ha mérsékelten is, de az utóbbi időben felkeltették a külföld érdeklődését, meg van a remény arra, hogy a Műemlékek Országos Bizottságának támogatásával a kiadványsorozat megjelenhet.

Megjelenése, a legnagyobb mértékben termékenyítően fog hatni a magyar műtörténetírásra. Oly kézikönyvet kapnak a kutatók, melyet más nyugati országok sem nagyon mutathatnak fel. Külföld előtt pedig igazolhatjuk, nemcsak a középkori magyar művészet magas színvonalát, hanem a magyar műtörténeti kutatás színvonalát is.

Amennyiben a kötetek megjelenése biztosítható, s az érdeklődés megfelelő, mód és alkalom nyílik hasonló típusú kiadványok megjelentetésére. Ez esetben pár év alatt meg lehetne jelentetni a középkori magyar művészet valamennyi fontosabb emlékét hasonló Corpusokban. Így következhetne az árpádokori fémművészet, az ötvösség, a gótikus szobrászat, és képtáblafestés etc. etc. hasonló típusú kiadása.

A kiadáshoz elsősorban a leginkább erkölcsi támogatást kérünk. Az anyagi hozzájárulás amit a Műemlékek Országos Bizottságától kérünk aránylag nagyon csekély, hiszen az eddig fel nem vett emlékek lefotografálása úgy is az Elnökség programjához tartozik és a magyar Topografia számára előbb utóbb elvégezendő volna, így tehát csak arról van szó, hogy egyes emlékeket a tervbe vett sorrend előtt fotografáltassanak le. Úgy gondoljuk, hogy az erkölcsi nyereség, ami a kötetek megjelenése esetén a magyar műtörténetírást, a magyar műemlék kérdést éri, valamint a mellékelt megállapodásban körülírt több a Műemlékek Bizottságára előnyös pont, megfelelő ellenszolgáltatás lesz a Műemlékek Országos Bizottságától kért támogatásért.

Tervezet

Megállapodás

melyet a Műemlékek Országos Bizottsága és Dercsényi Dezső az „Árpádokori román köemlékek corpora” című kiadvány tárgyában kötött.

1. Dercsényi Dezső kötelezi magát, hogy a kiadvány szerkesztési, nyomdai előállításai, terjesztési költségeit magára vállalja, illetve fedezetéről gondoskodik. Jogában áll szerzőkkel, nyomdával, lalatokkal, könyvterjesztőkkel megállapodást létesíteni. Mindezen ténykedése azonban a Műemlékek Országos Bizottsága erre a célra kijelölt tisztviselőjének ellenőrzése alatt történik, abból a célból, hogy a kiadvány szellemi és technikai kivitele a Műemlékek Országos Bizottsága kiadványainak színvonalán mozogjon.

2. Kötelezi magát továbbá Dercsényi Dezső, hogy a kötetek klissé anyagát a megjelenés után a Műemlékek Országos Bizottságának klissé archívuma részére adományozza. Hasonlóképpen egy esztendővel az összes kötetek megjelenése után az el nem kelt példányok felét minden ellenszolgáltatás nélkül átadja a Műemlékek Országos Bizottságának, azzal a megszorítással, hogy az így kapott könyvanyagot csak is a könyvkereskedelmi áron hozhatja forgalomba.

A Műemlékek Országos Bizottsága a köteteket kiadványai közé beiktatja, megengedi, hogy a kötetek, mint a „Műemlékek Országos Bizottságának Kiadványai” jelenjenek meg. A szerkesztők rendelkezésére bocsátja a köemlékekről készült fotográfiák egy-egy példányát, illetve megbízza a Magyar Film Iroda fotografusát, hogy költségére a még hiányzó fotókat elkészítse. Hasonlóképpen amennyiben vannak olyan klissék, amelyek a kötetekhez használhatók, a szerkesztőknek rendelkezésükre bocsátja. Szaktanácsaival, különösen mérnöki kérdésekben a szerkesztők segítségére lesz. A kötetekből megjelenéskor 20-20 példányt átvész bolti áron. Erkölcsi tekintélyével elősegíti a kiadványok sikerét.

4. Dercsényi Dezső köteles pontos könyveket vezetni a kiadvány kiadásáról és bevételéről, mivel az esetleges tiszta haszon további hasonló célú és típusú kiadványok kiadására fordítandó, a fenti megállapodás szellemében. A további kiadványokról a két szerződő fél közös megállapodással gondoskodik.

5. A fenti megállapodás üzleti levél formájában kötöttet és csak mind a két fél hozzájárulásával bontható fel.

Beiträge zur Forschungsgeschichte der ungarischen Denkmäler der Steinschneidekunst im Mittelalter (Herausgegeben von Terézia Kerny)

In der Bibliothek der Aufsichtsbehörde für Denkmalschutz, unter den Dokumenten des Rechtsvorgängers des Instituts ist ein maschinengeschriebener Antrag unter der Nummer 1936/651 zu finden, in dem Referent Dezső Dercsényi vorschlug, die ungarischen Architekturplastiken aus der romanischen Zeit zu bearbeiten und zu katalogisieren. Bei der Entwicklung seiner Konzeption wurden sowohl die bereits vorhandenen Denkmal-Topographien (dei Liste von Gerecze) als auch die aktuellen archäologischen Ausgrabungen (Plintenburg = ung. Visegrád, Gran = ung. Esztergom, Stuhlweißenburg = ung. Székesfehérvár) berücksichtigt. Durch die neuen Funde nahm die Zahl der Denkmäler, über die bis dahin nur wortkarge Museumsführer vorlagen, ständig zu, was ihre zeitgemäße Bearbeitung unbedingt notwendig machte. Der großangelegte Plan wurde schließlich doch nicht realisiert, aber Dezső Dercsényi war nach wie vor bestrebt, die Frage auf der Tagesordnung zu halten, und kam auf die Notwendigkeit der Bearbeitung in seinen Publikationen, vor allem in seinen Schriften über die Kathedrale von Stuhlweißenburg, immer wieder zurück. Sein Vorhaben scheint sich nun vielleicht mit der Reihe *Lapidarium Hungaricum* zu verwirklichen.

POLLACK MIHÁLY UNOKÁJA: UNGER EMIL

(Gábor Eszter–Hidvégi Violetta)

Unger Emil építész (1839–1873) Pollack Mihály építésznek (1773–1855) leányági unokája volt.

Másirányú kutatásaink közben egy pestvárosi telekkönyvben találtunk egy gyanút ébresztő bejegyzésre: a 196. városligeti számot viselő telket 1859-ben Michael Pollack és Magdalena Pollack sz. Eger után öröklő tizenhárom személy között szerepel Emil Unger is, mint 2/50 rész örököse.¹

Az anyakönyvi ellenőrzés igazolta a gyanút: az 1814 március 6-án megkeresztelt Magd. Maria Pollack (szülei Michael Pollack Murar. Magister és Magdalena Eger)² 18 éves korában, 1832 november 24-én házasságot kötött Unger Antoniuszal, akinek mesterségeként ferropola (sic!) van bejegyezve.³ 1839 január 21-én megkeresztelt második fiuk a Julius Emilius Mihály nevet kapta. (Az apa foglalkozása, az ekkor már magyar nyelvű anyakönyvben: vasárus.) Az újszülött keresztszülei az anyai nagyszülők Pollack Mihály építőmester és Eger Magdolna voltak.⁴

Az a tény, hogy Unger Emil Pollack Mihály unokája volt, 1983-ban megjelent a Historia c. folyóiratban,⁵ de a más tárgyú cikkben megbúvó mondat elkerülte a művészettörténész szakma figyelmét.

JEGYZETEK

1. Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) IV. 1324. a. Pestvárosi telekkönyvek. 64. kötet (Városliget 1.) 277. lap.

A 196. városligeti számot viselő 1200 Döl területű telek a Nagy János (ma Benczúr) utcától a külső Aradi utcáig (ez a mai Aradi utca folytatásában volt) terjedt és a hajtsár (ma Bajza) utcától számítva a második telek volt a Városliget felé; beleesett a hetvenes évek elején a Sugárút építésével kapcsolatosan újraparcellázott területbe.

A 13 örökös közül az elsőként bejegyzett tíz személy egyenként 2/50 részt örökölt (Johann Pollack, Franz Pollack, Anna Pollack, Alexander Pollack és Maria Pollack, valamint Anton Unger, Emil Unger, Leo Unger, Lila Unger és Auguste Unger), ők, a sorrendből ítélve Pollack Mihály idősebb és már 1859 előtt elhunyt gyermekeinek leszármazottai voltak. A további három egyenként 2/10 részt örökölt. (Adelheid Pfeffer geb. Pollack, Carl Neichl, Alexander Pollack.) Pollack Mihály gyászjelentésén gyermekeiként Ferenc, Ágoston, József, Gyula, Sándor és Etelka neve szerepel. (ZÁDOR A.: Pollack Mihály. Budapest, 1960. p. 407.) Magdolna feltehetően már 1855 előtt elhunyt, Ferenc talán 1855 és 1859 között, az ő gyermekeik örökölhették a 2/50 részeket, (5-5 kiadja

az egy-egy gyermeki hányadot). Örökölt a két legfiatalabb gyermek Sándor és Etelka és talán volt közöttük egy, még apja életében elhunyt leány, akinek egyetlen leszármazottja lehetett Carl Neichl? Kérdés, hogy miért nem szerepelt az örökösök között Ágoston, József és Gyula, akik közül Ágostonról (1807–1872) tudjuk, hogy ekkor még élt?

Az öröklési sorrendben ötödikként szereplő Maria Pollack talán azonos azzal a Pollack Máriával, akit Ybl Ervin, mint Ybl Miklós családjával együttélőt említ. (YBL E.: Ybl Miklós. Budapest, 1956. pp. 59., 197.)

2. BFL. Mikrofilmtár A 114. Pesti Belvárosi Plébánia. Keresztelési anyakönyvek, Bd. 10. p. 150.

3. U.o. A 122. Pesti Belvárosi Plébánia. Házassági anyakönyvek, Bd. 35. p. 47.

4. U.o. A 115. Pesti Belvárosi Plébánia. Keresztelési anyakönyvek 14. kötet. p. 173.

5. MAGYAR Z.–UNGER E.: Kovácsmesterből városi patricius. Historia 1983. 2. sz. p. 27.

A témával kapcsolatban ld. még: SISA J.: Unger Emil (1839–1873). Műemlékvédelem XXVIII. 1984. p. 216., HIDVÉGI V.: Adatok az Unger ház történetéhez. In: Ybl Miklós építész 1814–1891. Kiállítási katalógus. Budapest, 1991. p. 33.

Mihály Pollacks Enkelsohn: Emil Unger

(Eszter Gábor–Violetta Hidvégi)

Der Architekt Emil Unger (1839–1873) was das Enkelkind (der Sohn der Tochter) des Architekten Mihály Pollack (1773–1855).

Im Laufe meiner anderweitigen Forschungen bin ich in einem Grundbuch von Pest auf die Eintragung gestoßen, die mich hellhörig machte: Unter den dreizehn Personen, die das Grundstück im Budapester Stadtwäldchen (Nr. 196) im Jahre 1859 von Michael Pollack und Magdalena Pollack geb. Eger erbten, wurde auch Emil Unger als Erbe von 2/50 aufgeführt.

Als ich die Angaben im Matrikelbuch kontrolliert habe, wurde mein „Verdacht“ bestätigt: Die am 6. März 1814 getaufte Magd. Maria Pollack (ihre Eltern waren Michael Pollack Murar.

Magister und Magdalena Eger) heiratete mit 18 Jahren am 24. November 1832 Antonius Unger, dessen Beruf als ferropola (sic!) angegeben wurde. Ihr zweiter Sohn, getauft am 21. Januar 1839, erhielt den Namen Julius Emilius Mihály. (Als Beruf des Vaters stand im zu dieser Zeit schon in ungarischer Sprache geführten Matrikelbuch: Eisenwarenhändler.) Die Paten des Säuglings waren die Großeltern mütterlicherseits: Baumeister Mihály Pollack und Magdolna Eger.

Die Tatsache, daß Emil Unger der Enkelsohn von Mihály Pollack war, wurde im Jahre 1983 in der Zeitschrift *Historia* schon veröffentlicht, da sie jedoch in einem Artikel mit anderem Gegenstand „versteckt“ war, entging sie der Aufmerksamkeit der kunsthistorischen Fachwelt.

HARANGINÉ BOROS VILMA 1899–1991

(Szabó Júlia)

Kilencvenkétéves korában, 1991-ben távozott el az élők sorából Haranginé Boros Vilma, aki a Kutatócsoport levéltári gyűjteményeinek anyagát bemutató írott áttekintés szerint 1954–1979 között volt kisebb megszakítással a levéltári részleg kutatója, Hevenesy Gábor (1656–1715) jezsuita kollégiumi igazgató 1688-tól írt levéltári másolatgyűjteményének és más régi levéltári egységeknek művészettörténeti feldolgozója. Munkásságát a Bibó István által összeállított áttekintés szerint mintegy kilencezer cédula őrzi, mely „elhelyezés szerinti eredeti rendben, hely és személynévmutatóval ellátva” sorakozik a levéltári regeszták között. Boros Vilma egyik életrajzából kiderül, hogy már 1952-ben intézményünk egyik elődjének tekinthető Régi Magyar Művészettörténeti Munkaközösség megbízásából végezte XVII. századi latin okmányok művészettörténeti adatainak kigyűjtését. Mintegy négy évtizedet dolgozott ezen a nehéz, sokoldalú, nagy műveltséget, fegyelmet és kitartást igénylő pályán, amely sok hasonló élő és holt nyelvek olvasásában jártas bölcsész kollégájának a lehetőségek szerinti maximumot, éhbernek is alig nevezhető, de szakmai tisztessége mégis annyira szívesen elfogadott jövedelmet adott. El nem évülő érdeme a Magyar Művészettörténeti Munkaközösségnek: a későbbi Művészettörténeti Dokumentációs Központnak majd az 1970-es évek végéig a Művészettörténeti Kutatócsoportnak, hogy több arisztokrata polihisztnak és egyházi személyiségnek, gyanús másodrendű állampolgároknak munkaalkalmat adott, olykor – mint Boros Vilma esetében – még börtönbüntetésük lejártja után is. Boros Vilma nyolcvan éves koráig végezte a nehéz levéltári munkát – a kutatótermekből egyes sorstársai egyenesen kórházba, temetőbe kerültek – majd visszavonulását bölcs derűvel bonyolította le. Utolsó éveiben azzal foglalkozott, hogy legértékesebb könyveit, műtárgyait, édesapjára, a festő-rajztanár Boros Rudolfra utaló dokumentumait, a század festőnőire vonatkozó cédulaanyagait közgyűjteményekbe juttassa el – nevezetesen a Magyar Nemzeti Galéria, a Történelmi Képcsarnok, az Iparművészeti Múzeum, a Budapest Történeti Múzeum, a Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény (Sárospatak) és intézetünk adattára részére adja vagy ajándékozza el. Élő múlt, eleven forrás volt a század kezdeteinek művészetével foglalkozó kutatók – kollégák számára. Művészeti ismereteinek tágas, európai horizontja volt, de különös szeretettel emlegette a gödöllői művésztelep tagjait, akiket férje Harangi László költő révén ismert és szeretett meg. Egy gödöllői kiállításra készülődött 1991 július 29-én, mikor gyors, betegség nélküli halállal vált meg munkás földi életétől.

Életrajzát a Római Katolikus Egyházi Gyűjteményben őrzött személyes dokumentumok alapján kísérlem meg rekonstruálni, mert magánéletére vonatkozóan igen szemérmes és tartózkodó volt, semmilyen sérelmről soha nem panaszkodott. Legfőbb jellemzője a szelíd, jószándékú humor volt és saját világa minden tárgyának, személyének szeretete. Az ezen kívülvalókról pedig soha nem beszélt.

Boros Vilma 1899 május 30-án született Budapesten. Édesapja Boros Rudolf rajztanár Székely Bertalan növendéke volt. Az ő rajzai és írásai irányítják figyelmét a művészetek felé. A Batthyány utcai polgári iskola után a Váci utcai leánygimnáziumban tanult, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar nyelvet, latin nyelvet és irodalmat, történelmet, filozófiát és művészettörténetet hallgatott. Indexében nagy tudós tanárok neve és osztályzatai sorakoznak: hallgatta Négyessy Lászlót, Alexander Bernátot, Riedl Frigyeszt, Némethy Gézá, Beöthy Zsoltot, Pauler Ákóst, Révész Gézá, Szinnyi Józsefet, Pasteiner Gyulát, Gerevich Tibort és Hekler Antalt, később Kuzsinszky Bálintot, Domanovszky Sándort, Benedek Marcellt, Babits Mihályt, Király Györgyöt, Meller Simont. 1921-ben magyar irodalom, művészettörténet és filozófiai szakokból doktori, 1923-ban magyar és latin szakcsoportból gimnáziumi tanári oklevelet szerzett. Disszertációja nyomtatásban nem jelent meg, az Egyetem archívumában pihen, (ha jól értelmezünk egy töredékes dokumentumot, a magyar és latin kultúra összekapcsolódásának egy momentumát tárja fel).

1918-19 eseményei a fiatal Boros Vilma érdeklődését felkeltették a szociális kérdések iránt. Dolgozott a Tanácsköztársaság kulturális intézményeiben, a Közoktatási Népbiztosságon. Nagy érdeklődéssel tanulmányozta a szocializált műkincsek kiállítását, melynek katalógusát időse koráig őrizte. Később azonban megrendült a politikai terror megnyilvánulásaitól, külföldre utazott, majd 1921-ben már a Katolikus Szociális Missziótársulat tanfolyamán tanult társadalmi ismereteket,

erkölcsant, lélektant, közgazdaságtant, közegészségtant, anya- és csecsemővédelmet, magánjogot, szegényápolást és ifjúsági szervezkedést. Egy 1920-as évek eleji fényképen Boros Vilma a Missziós Nővérek ruháját viseli. Később nem tett szerzetesi fogadalmat, de a megtanult életelveket élete végéig vallotta.

1924-ben Párizsba utazott, ahol egy gazdag családnál vállalt nevelőnői munkát, hogy közben szabadidejében a múzeumokat és műemlékeket látogathassa. Ezt folytatta 1938-39-ben Brüsszelben, ahol szociális munkaként az ottani magyar cseléd lányok érdekvédelmi szervezetének kiépítésén munkálkodott.

Boros Vilma 1928-ban férjhez ment Harangi László költőhöz, aki Sik Sándor köréhez tartozott. Ekkor készíthetett Nagy Sándor nagyméretű (46x60 cm) szénrajz portréja Boros Vilmáról, mely jelenleg a miskolci múzeumban van letétben. „Részint karitatív és szociális munkával foglalkoztam – írja az egyik önéletrajzában ezekről az időkről – részben béna és beteg férjemet ápoltam.” Harangi László korai halála (1934) után folytatta kettőjük korábbi közös munkáját. Gyermeklapot szerkeszt és ír, gépíróként dolgozik, az Atheneum szerkesztőségében vállal munkát. 1942-44-ben a zirci magán polgári leányiskola vezetője. A német megszállás alatt a pápai nunciatura és a svéd követség egyik szürke „külső” munkásaként zsidók mentésén dolgozik. Jár a gettóba, papírokat csempész, későbbi feljegyzéseiben azért zokog, hogy nem tudott több embert megmenteni.

Az ostrom után egy polgári fiúiskolában helyettesített. 1948 szeptemberében tanári állást kapott a Szendrey Júlia gimnázium Leányinternátusában, négy hónap múlva azonban az állás megszűnt, a kollégiumot feloszlatták. Ezután következik 1952-ben a Régi Magyar Művészettörténeti Munkaközösség első megbízása.

Boros Vilmát 1955 december 16-án tartóztatták le. A lakásán tartott házkutatáson lefoglalták levelezését, feljegyzéseit, hordozható írógépét és egy táska használt indigót. A második házkutatáson már egy sorozat idegen nyelvű és kiadású könyvet is elvittek – köztük Dante és Dosztojevszkij köteteit is. Államrend elleni összeesküvés gyanújával vették őrizetbe, de ezt végül sem imakönyvek és irodalmi alkotások terjesztésének adataival, sem más képtelen váddal nem sikerült bebizonyítani. Demokratikus rend elleni izgatásért ítélték el végül egy év és három havi börtönre és 500 forint vagyonekobzásra. Ennek nagy részét 1957 augusztusáig – a forradalom után ismét gondosan begyűjtve – Haranginé Boros Vilma leülte, a börtönből is csak lefoglalt könyveiért levelezett a hatóságokkal. (Semmit nem kapott vissza.)

Az 1960-as években Boros Vilma a Művészettörténeti Dokumentációs Központban a Hevenesy gyűjtemény feldolgozásának folytatása mellett az Acta Cassae Parochorum anyagának rendezésével is foglalkozott, valamint más tudományos intézetekben is vállalt kutatási, rendezési munkákat. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában a háborúban károkat szenvedett Széchenyi István hagyatékot rendezte. Ezzel kapcsolatos legutóbbi publikációja: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. (Az Akadémiai Könyvtár gyűjteményének ismertetésével. Budapest, 1967. Az MTA Könyvtárának Közleményei 54.) Emellett felbecsülhetetlen forrásértékűek folyóiratokban és napilapokban (Magyar Tudomány, Magyar Nemzet, Vigília stb) megjelent Széchenyi dokumentumokat közlő és elemző írásai. Ezek közül többre Kosáry Domokos is nagy elismeréssel utalt Széchenyi István Döblingben című könyvében. A Széchenyi életrajz kérdései haláláig foglalkoztatták Boros Vilmát, erre utal a História számára elküldött, máig meg nem jelent írása. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában Stein Aurél dokumentumokat rendezett és kutatót (H. Boros Vilma: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról 1866–1891. Budapest 1971.) valamint a Keleti Könyvtárban Vámbéry Ármin dokumentumok rendezésével foglalkozott. A Műgyűjtemény Építészettörténeti Tanszékén pedig Major Máté adott számára megbízást Zádor Anna professzornő felkérésére a Szépitő Bizottság iratai feldolgozására.

Boros Vilma 1973–1979 között több fontos helytörténeti, kultúrtörténeti írását adta közre a sokoldalú, kitűnően szerkesztett *Budapest* című folyóirat hasábjain. A Rózsadomb – szűkebb hazája – történetével, Karinthy Frigyes iskolájával, temetőjével, a Boros Ádám gyűjteménnyel, a századelő zenei életének elfeledett alakjaival és intézményeivel foglalkoznak cikkei. Magnófelvételek nem készültek Boros Vilmával, de egy sikeresen forgalmazott kisfilm örökítette meg emlékezéseit és régi fényképgyűjteményének legszebb tárgyait. És kértjé, mely szülőházával együtt egy régi Rózsadomb emléke volt, melyen szomszédokkal és az odaszálló madarakkal szívesen osztozott, melyre alagsori lakásának ajtaja nyílt. A kis lakást, amelyben zsúfoltság nélkül sorakoztak

a bútorok, könyvek, fényképek, festmények, rajzok, a polcokon a barack és somlekvár és az illatozó alma, csak az ottjártak emlékezete őrzi.

Vilma néni életműve túl a művészettörténet határain figyelmünkre és tiszteletünkre érdemes.

Vilma Harangi-Boros 1899–1991

(Júlia Szabó)

Die 1991 verstorbene Frau Vilma Harangi-Boros war eine langjährige Mitarbeiterin des Instituts und bereits seiner Vorgängerinstitutionen (Arbeitsgemeinschaft für Alte Ungarische Kunstgeschichte, Dokumentationsstelle für Kunstgeschichte).

Sie befasste sich im Rahmen der kunsthistorischen Bearbeitung archivalischer Quellen mit dem Exzerptieren von Urkunden und Dokumenten des 17. Jahrhunderts für die einschlägigen Sammlungen. Sie studierte nebst Kunstgeschichte ungarische und lateinische Philologie und promovierte an der philosophischen Fakultät der Universität von Budapest. In der Zwischenkriegszeit und in den Nachkriegsjahren fand sie keine regelmäßige Beschäftigung als Gymnasiallehrerin, sondern arbeitete in Redaktionen von Zeitschriften und wirkte auch als social worker. 1955-57 erlitt sie eine Gefängnisstrafe aus politischen Gründen.

Ausser ihrer Arbeit für das Institut für Kunstgeschichte war sie auch an der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Handschriftenabteilung: Ordnung und Herausgabe der Manuskripte von István Széchenyi sowie Bibliothek für Orientalistik: Ordnung der schriftlichen Nachlässe von Aurel Stein und Armin Vámbéry) und für den Lehrstuhl für Architekturgeschichte an der Polytechnischen Universität von Budapest tätig. Ihre Erinnerungen erschienen in mehreren Nummern der 1980-er Jahre der Zeitschrift *Budapest*.

BORSOS BÉLA EMLÉKEZETE (1913–1991)

(Entz Géza)

Azok közé a művelt emberek közé tartozott, akik egész életükben azzal foglalkoztak, ami őket leginkább érdekelt, ami figyelmüket állandóan felköltötte és lenyűgözte. Pályája elejétől fogva tárltak ki előtte a műveltség legkülönbözőbb területei, amelyek egy szóban: a művészetben kristályosodtak ki. A művészet köré fonódott egész élete hivatalos működésében csakúgy, mint magánéletében. Életszakaszaiban hol ez, hol az a művészeti ág felé fordult teljes odaadással, az alkotások esztétikai értékei, anyagi lehetőségei, technikai megoldásai iránt való egyforma csodálattal, ismeretel, tudással és elmélyült ítélettel. Alkatához szerencsés életkörülmények jártak, hiszen milyen keveseknek juthatott osztályrésztől olyan pálya mint az övé.

Építészmérnöki tanulmányai után a főváros szolgálatába lép, ahol rögtön a budapesti műemlékek helyreállítása és karbantartása munkakörében kap másfél évtizedes feladatot. Nemcsak egyedi épületekkel foglalkozik, hanem a műemlékegyüttesek és ezek városképi kérdéseinek távlati is megnyílnak előtte. Sokoldalú tapasztalatot szerez a műemlékvédelem gyakorlatában, de egyúttal tudományos feldolgozásában is. Részt vesz az ötvenes években meginduló topográfiai munkában, szaktanulmányokat végez, és megindulnak építészeti közleményei. – A negyvenes évek folyamán a budapesti tudományegyetem művészettörténet szakán oklevelet szerez és ezzel megkezdődik képző- és iparművészeti munkássága is, amely ezentúl szervesen kapcsolódik műemlékvédelmi tevékenységéhez. Ez utóbbi 1962-től az Országos Műemléki Felügyelőségen a korábbinál szélesebb mederbe terelődik. Rövidesen átvesszi a Felügyelőség igazgatási osztályának vezetését. Így munkaterülete a főváros után az egész országra kiterjed. Később a Felügyelőség évszázados múltja visszatekintő és az elméleti-gyakorlati műemlékvédelmet egyaránt sok tekintetben meghatározó szerepet játszó gyűjteményeinek vezetését kapja meg. Ezekhez csatlakozik az Építészeti Múzeum új és egyre szélesedő gyűjtési területének felügyelete is.

Műemlékvédelmi feladatai mellett mind alaposabb tanulmányokat folytat az ingó műtárgyak művészi, anyagi és technikai kérdésköreiben. Legfőképpen az üvegművesség foglalkoztatja. Kandidátusi és doktori értekezései a hazai illetve az európai üvegművesség történeti fejlődését rajzolják meg. Az iparművészet témájából éveken át tart előadást a Műegyetemen, az Iparművészeti Főiskolán és a Tudományegyetemen. Számos e tárgyú előadása hangzott el külföldön is. Behatóan foglalkozott a lőporszaruk formai és ábrázolási problémáival. A szóban forgó tudományos tanulmányoknál párhuzamosan feldolgozta a magyar műemlékvédelem múlt század végi szakigazgatásának történetét, szervezetének fejlődését.

Hivatali tevékenységét 1976-ban fejezte be, de irodalmi munkássága mind a műemlékvédelem, mind az iparművészet területén változatlanul tovább folytatódott. Akadémiai doktori fokozatát 1986-ban nyerte el. Mindig tevékeny életének váratlanul egy szívvroham vetett véget. E sorok írója vele közös szobában ült és dolgozott több mint tíz évet.

Nemcsak munkatársa, barátja is voltam. A művészet iránti igaz lelkesedés hatotta át egész életét.

BORSOS BÉLA PUBLIKÁCIÓINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

(Összeállította: Bardoly István)

1947

Régi pesti üveg poharak. = Budapest, III. évf. 2. sz. 1947 44–48. p., ill.

Régi pesti üveg poharak. Bp. : Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, 1947 7 p., ill. (A Budapest könyvtára ; 8.)

1948

A magyar üvegművesség története : Doktori értekezés a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Bp., 1948 230 p.

1951

- *Horler Miklós*: Békéscsaba városképi és műemléki vizsgálata. Bp. : Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, 1951 [48] p.
- *Pogány Frigyes*: Az óbudai városrendezés régészeti előkészítése. = *Építés–Építészet*, III. évf. 4. sz. 1951 222–229. p., ill.
- *Horler Miklós*: Szentendre városképi és műemléki vizsgálata. Bp. : Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, 1951 [72] p.

1952

- *Horler Miklós–Pogány Frigyes*: Budapest városképi és műemléki vizsgálata : Budapest műemlék-épületeinek jegyzéke. Bp. : Budapesti Városépítési Tervező Iroda, 1952 226 p.

1953

- Bonyhád városképi és műemléki vizsgálata. Bp. : Városépítési Tervező Intézet, 1953 [42] p.
- A magyar üvegművesség fénykora. = *Művészettörténeti Értesítő*, II. évf. 1/2. sz. 1953 46–68. p., ill.

1954

- A magyar üvegművesség története a reformkorban és az elnyomatás idején, I. rész. = *Művészettörténeti Értesítő*, III. évf. 2. sz. 1954 253–260. p., ill.
- *Pogány Frigyes*: A Vár szerepe Budapest városképében. = *Magyar Építőművészet*, III. évf. 1/2. sz. 1954 35–44. p., ill.
- *Horler Miklós–Pogány Frigyes*: Sárospatak városképi műemléki vizsgálata. Bp. : Városépítési Tervező Vállalat, 1954 [82] p.

1955

- *Pogány Frigyes*: Buda városképének kialakulása. = Budapest műemlékei I. köt. Szerk. Pogány Frigyes. Bp. : Akadémiai Kiadó, 1955 37–104. p., ill. [* a kötet iparművészeti tárgyainak leírása]
- Budapest műemlékeinek helyreállítása. = *Élet és Tudomány*, X. évf. 7. sz. 1955 207–211. p., ill.
- Budapest városképének története. = *Természet és Társadalom*, XIV. évf. 4. sz. 1955 193–197. p., ill.
- *Horler Miklós–Horváth Sándor–Komárik Dénes–Pogány Frigyes*: Budapest városképi és műemléki vizsgálata : Budapest műemlékeinek jegyzéke. 2. jav. kiad. Bp. : Budapesti Városépítési Tervező Iroda, 1955 145 p.
- Horváth Tibor: Ázsia művészete. Bp., 1954 + Lubor Hajek: Chinise Art in Czechoslovakia. Prague, 1955 [rec.] = *Művészettörténeti Értesítő*, IV. évf. 2. sz. 1955 289–290. p.
- A magyar üvegművesség a reformkorban és az elnyomatás idején. 1800–1860, II. rész. = *Művészettörténeti Értesítő*, IV. évf. 2. sz. 1955 235–251. p., ill.
- Mihalik Sándor: Szentpéteri József ötvösmester élete, önéletírása, művei. Bp., 1954 [rec.] = *Művészettörténeti Értesítő*, IV. évf. 2. sz. 1955 294–295. p.
- Az óbudai Táborváros-múzeum városrendezési jelentősége és építőművészeti megoldása. = *Budapest Régiségei*, XVI. (1955) 427–435. p., ill.
- Új múzeum Óbudán. = *Magyar Építőművészet*, IV. évf. 6. sz. 1955 180–181. p., ill.

1956

- A Királyfürdő helyreállítása. = *Tanácsí Építő*, II. évf. 3. sz. 1956 3. p., ill.

1957

- A Királyfürdő. = *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, I. köt. 1/2. sz. 1957 69–112. p., ill.

1958

- A Királyfürdő helyreállítása. = *Műemlékvédelem*, II. évf. 1. sz. 1958 23–34. p., ill.

1959

– *Sódor Alajos–Zádor Mihály*: Budapest építészettörténete, városképe és műemlékei. Bp. : Műszaki Kiadó, 1959 335 p., ill.
[Budapest városképe c. fejezet 111–181. p.]

1960

Sz.I. [Borsos Béla] : A Királyfürdő. = Kismotor, IV. évf. 2. sz. 1960 10–13. p., ill.

1961

Tanulmányok Budapest múltjából XIII. 1959 [rec.] = Magyar Tudomány, LXVIII. köt. 3. sz. 1961 204–206. p.

1962

Budapest főváros építészeti kialakítása. = Magyarország gyógyfürdői, gyógyhelyei és üdülők helyei. Szerk. Farkas Károly et al. Bp. : Medicina, 1962 96–100. p., ill.
Zichy utca 9. Az Óbudai Izr. Hitközség gyűjteménye; Kiss János altárbornagy utca 34. Krisztinkovics Béla gyűjteménye; Virányos út 6/a. Kárász Géza gyűjteménye. = Budapest műemlékei II. köt. Szerk. Pogány Frigyes. Bp. : Akadémiai Kiadó, 1962 492–498., 563–564., 577–580. p., ill. [* a kötet többi iparművészeti tárgyának leírása]

1963

Die Glaskunst im alten Ungarn. Bp. : Corvina Verlag, 1963 58 p., 24 t., ill.
Glassmaking in old Hungary. Bp. : Corvina Press, 1963 58 p., 24 t., ill.
Hozzászólás a Fővárosi Műemlékfelügyelőség „Vári foghíjbeépítési” ankétján. = Műemlékvédelem, VII. évf. 1. sz. 1963 19–21. p.

1964

A magyarországi üvegművesség története : Kandidátusi értekezés. Bp., 1964 338 p., ill.

1965

Régi magyar üvegművészet. Bp. : Corvina Kiadó, 1965 52 p., 24 t., ill.
Zádor Mihály : Kaposvár. Bp., 1964 [rec.] = Műemlékvédelem, IX. évf. 1. sz. 1965 64–65. p.

1966

A műemléki szakigazgatás főbb kérdései. = Építés és Közlekedéstudományi Közlemények, X. köt. 1. sz. 1966 57–64. p.

1968

Borsos Béla „A magyar üvegművesség története” c. kandidátusi értekezésének vitája 1967. február 15. : Genthon István, Mihalik Sándor opponensi véleménye és Borsos Béla válasza. = Művészettörténeti Értesítő, XVII. évf. 1/2. sz. 1968 138–145. p.
M.Pi.–B.Bs. [Pécsi Márton–Borsos Béla] : Budapest. = Encyklopaedia Britannica. Vol. 4. London : Encyclopaedia Britannica, 1968 352–354. p., ill.
A nagytérenyi kastélymúzeum. = Budapest, IV. évf. 1. sz. 1968 17–19. p., ill.

1969

Hungarian Spa Glasses of the Early 19th Century. = Journal of Glass Studies, Vol. XI. 1969 105–108. p., ill.
Az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatási munkája (1963–1966) = Magyar Műemlékvédelem 1963/1966 (1969) 265–267. p.

1970

Hungarian Spa Glasses of the Early 19th Century. = Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 4. (1970) 163–170. p., ill.

A „Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságá”-nak működése és a gyűjtemények kialakulásának kezdete. = Magyar Műemlékvédelem 1967/1968 (1970) 43–64. p., ill.

1971

Korai magyar fürdőkúra-poharak. = Orvostörténeti Közlemények, 60/1. (1971) 249–263. p., ill. Szarvasagancs lőportartók. = Műgyűjtő, III. évf. 3. sz. 1971 10–11. p., ill.

1972

Hamisított régiségek, I. rész. = Művészettörténeti Értesítő, XXI. évf. 3. sz. 1972 200–205. p., ill. Die Pulverhörner des 16–18. Jahrhunderts aus der Karpathengegend. = Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art. Bp. : Akadémiai Kiadó, 1972 Tom. II. 669–676. p., ill.

Pulverhörner des sechzehnten bis achzehnten Jahrhunderts aus der Karpathengegend. = Überlieferung und Auftrag : Festschrift für Michael de Ferdinandy zum sechzigsten Geburtstag. Wiesbaden : Guido Pressler, 1972 246–266. p., ill.

1974

A magyar műemlékvédelem hivatala és gyűjteményei az 1881. évi törvény megjelenésétől Henszlmann haláláig (1888). = Magyar Műemlékvédelem, 1971/1972 (1974) 23–46. p., ill.

A magyar üvegművesség. Bp. : Műszaki Könyvkiadó, 1974 206 p., ill.

Öröklött városzerkezetek, mint az élő város formáló tényezői. = Műemlékvédelem és urbanisztika : Az Egri Nyári Egyetem előadásai. Bp. : Eger : OMF ; Heves Megyei TIT, 1974 39–47. p.

Régi pest-budai patikák üvegedényei. = Orvostörténeti Közlemények 71/72. (1974) 71–94. p., ill.

1975

Az üvegművesség története és szakmai esztétikája. I. köt. Bp. : Tankönyvkiadó, 1975 111. p., ill.

1977

A „Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum” japán kiállítása és a kiállítás tanulságai. = Művészettörténeti Értesítő, XXVI. évf. 1. sz. 1977 51–58. p., ill.

1979

A műtárgyak állapota és értéke. = Művészettörténeti Értesítő, XXVIII. évf. 3. sz. 1979 166–185. p., ill.

1982

Alte Jagdpulverhörner. Bp. : Corvina Verlag, 1982 96 p., 20 t., ill.

Magyar vadász lőportartók. Bp. : Corvina Kiadó, 1982 92 p., 38 t., ill.

Staghorn powder-flasks. Bp. : Corvina Press, 1982 96 p., 20 t., ill.

1984

Anyag és technika stílusformáló szerepe az európai üvegművészet történetében : Doktori értekezés. Bp., 1984 300 p., ill.

A magyar műemlékvédelem hivatala Henszlmann halálától a millenniumig 1888–1891. = Magyar Műemlékvédelem IX. (1984) 33–52. p., ill.

1986

Borsos Béla „Anyag és technika stílusformáló szerepe az európai üvegművészet történetében” című akadémiai doktori értekezésének vitája : Voit Pál, Kádár Zoltán, Kiss Ákos opponensi véleménye Borsos Béla válasza. = Művészettörténeti Értesítő, XXXV. évf. 1/2. sz. 1986 89–90. p.

Opponensi vélemény Molnár László „Az európai porcelánművészet a 18. században” című doktori értekezéséről. = Művészettörténeti Értesítő, XXXV. évf. 1/2. sz. 1986 90–92. p.

Kéziratok

Késő gótikus és reneszánsz üvegművészet 1470–1541. + A barokk üvegművészet kibontakozása 1541–1630. [1988] 140., 55 l. (A megjelenés előtt álló Magyarországi művészet története III. köt. Magyarországi művészet 1470–1630 kötet részére)

Önéletrajz. [1978] 150 l.

Az üvegművesség története és szakmai esztétikája. II–IV. köt. [1976] 100, 100, 100 l

Béla Borsos 1913–1991

(Géza Entz)

Bibliographie der Publikationen von Béla Borsos

(Zusammengestellt von István Bardoly)

Die Studie ist der Abschied des alten Freundes Géza Entz von dem unlängst verstorbenen Béla Borsos. Das Leben und die wissenschaftliche Tätigkeit von Borsos, dem Architekten, dem Denkmalspfleger und dem ausgezeichneten Erforscher des ungarischen Kunstgewerbes, vor allem des Glashandwerks, werden darin beschrieben. An die Studie schließt sich eine Bibliographie der Publikationen von Béla Borsos an.

Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora

R.S. – Az Akadémiai Kiadó Reprint sorozata Budapest 1990.

A könyv a szerző annak idején nagy sikert aratott, nagy példányszámban elkelt művének a fotomechanikus újranyomása, tehát akár az is eszébe juthat valakinek, hogy mi értelme van erről egy folyóirat új könyveket ismertető rovatában megemlékezni. Feltétlenül érdemesnek látszik azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ez a sajátos „második kiadás” merőben új jelenség a magyar művészettörténet számára. A reprinteket az utóbbi évtizedekben a legkülönbözőbb helyekről ismerjük, néhány éve Magyarországon is készül ilyesmi. Ám arra, hogy ez művészettörténeti könyv esetében is megtörténjék, mindezeig nem volt példa. Úgy látszik, divatba jövünk.

Dercsényi könyvének persze nagyobb esélye volt erre, mint bármely más műnek. A szintézis-teremtő hajlandóságnak, a tudományos megalapozottságnak és a színes, olvasmányos előadásnak ritka szerencsés ötvözetét látjuk itt, és erre – főként ilyen szinten – kevesen képesek közöttünk. Az viszont könnyen elképzelhető, hogy ezt akár a szakmabeli, akár egy érdeklődő művészet-kedvelő meg akarja vásárolni, mindössze 360 forintjába kerül. A reprodukciók kicsit sápadtabbak (a színes melléklet többet szenvedett), a pompás zamatú vászonkötésről kár volt volt színes nyomatot készíteni és a kemény kötetábla mögött (!) puha kartonlapon (!) belekötni, de ezek nem lényeges dolgok. A mű itt van, és bárki kiegészítheti vele könyvtárát.

Aki pedig arra kíváncsi, mi történt ezen a tudományos területen az azóta eltelt ötven év alatt, elolvashatja Marosi Ernő remek előszavát, ahol ez a legfontosabb témacsoportok egymásutánja szerint nyomon követhető; természetesen nem hiányoznak az egyes kérdéseket tárgyaló újabb könyvek, cikkek címei sem. (A Nagy Lajos kiállítás előkészítőjeként és a katalógus jelentékeny részének írójaként, a „kézikönyv” 2. kötete szerkesztőjeként és ismét jelentős fejezetek írójaként már volt alkalma a korszak szintetikus megközelítésére, de ez az akkoriaknál jóval tömörebb összefoglalás alighanem elegánsabb mindnyájuknál.) Bevezető esszéjében megírta egyébként a szerző tudományos karrierjét, kijelölte azt a kitüntetett helyet, amely őt a magyar művészettörténetben és jelesen műemlékvédelemben megilleti, és találóan rámutatott, hogy az azóta eltelt éveknek az ő megállapításait számos részletkérdésben módosító eredményei ellenére is miért volt érdemes ezt a könyvet *in extenso* megjelentetni: „... a fent vázolt, újabb keletű pluralisztikus szemléletmód az elevenség, a mozgalmasság és a változandóság megközelítésére bizonyára alkalmasabb, mint az ideálkép megalkotására, de az is nyilvánvaló, hogy a múlt történeti rekonstrukciójában egyik megközelítésmódot sem nélkülözhetjük.”

Végh János

Libuse Cidlinská: Gotické křídlové altare na Slovensku.

Tatran, Bratislava 1989. 227 l, 127 fekete, 49 színes kép

Libuse Cidlinská egyike a régi magyarországi művészet azon kutatóinak, akik már régóta egységben kívánják látni a szárnyasoltárok két fő komponensét, a képeket és a szobrokat, aki már a hatvanas évek végétől megvalósította ezt egyes cikkeiben. A század fordulóján, Pasteiner és Diváld írásában még természetes volt ez a tárgyalásmód, de később, a festészeti és a szobrászati stílus problémáira külön-külön koncentrálo, bár a stíluskritika fegyverét apáiknál kétségtelenül jobban forgató generációk kezén bizony háttérbe szorult.

Cidlinská szárnyasoltárokat egységben láttatni kívánó tevékenységének szép koronája ez az album, amelyről elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy legelső próbálkozás egy viszonylag kiterjedt területről származó emlékek együttes, azonos lépték szerinti bemutatására. A kiadvány szemmel láthatóan a későközépkori vagy a vallásos művészet iránt intenzíven érdeklődő közönség számára

készült: a kézbevevő, belelapozó számára a hangsúly a nagyméretű, 49 színes és 127 fekete-fehér, zömében valóban igazán szép illusztrációkon van. (A nyomás a színesek esetében gyakran jól sikerült, bár sajnos van szintévesztett és életlen reprodukció is. A fekete-fehérek élessége ellen nem lehet kifogás, de néha szürkék.) A fekete-fehérek közül néhány magyar múzeumból származó eredeti felvétel.

A szöveg elsősorban ismeretterjesztő jellegű, arra nem vállalkozott, hogy jelentős új kutatási eredményeket tegyen közzé, elkallódott vagy csak egy-két töredékből ismert retabulumot rekonstruáljon stb. A rendelkezésre álló anyag azonban olyan bőséges, a reprodukálható művek olyan szépek, hogy a könyv lapozgatója nem érez hiányosságot. Ha pedig arra gondol, hogy ez egy első kísérlet, akkor még kevésbé van oka zsörtölődni emiatt.

A könyv nem csak lapozgatásra jó képeskönyvként fog jelentős szerepet játszani, de nagy öröme szolgálhat a témával foglalkozni kívánó művészettörténészeknek is. Ennyi kép a szárnyasoltárokról Divald század eleji publikációi óta nem látott napvilágot, és nem csak a mennyiséget érdemes itt hangsúlyozni, de néhány madárlátta darab reprodukcióját is hálás szívvel köszönhetjük. Olyanokra gondolok, mint a kolcsói, a Zólyomszentjakabról Besztercebányára került Magdolnava vagy a Csütörtökhelyről Turányba került Katalin-oltár, amelyeket még egyetlen összefoglaló standard-mű sem közölt, és amelyek fényképe csak kisebb-nagyobb utánjárással kerül az érdeklődő szeme elé.

A szerző itt a teljes egészében vagy legalábbis jelentékeny részeiben megmaradt retabulumokkal foglalkozik, tehát helyet kapnak az olyan szerényebb kvalitású, igénytelen falusi közösségnek készült darabok, mint a szláciak, dubravaiak vagy egy hervartói, ám hiányzik egy olyan kapitális mű, mint a szépesváraljai egykori főoltár, amelynek táblái hiába számítanak a legértékesebb, legfestőibb alkotások közé az ilyenekkel igazán jól ellátott Szepességen, az együttes egészének rekonstruálását mégsem teszik lehetővé. Az viszont meglepő, sőt talán már nem is egyeztethető össze a bevezetőben kifejtett szerkesztési elvekkel, hogy éppen csak megemlíti a kisszebeni főoltárt vagy a besztercebányai Borbála-oltárt.

Bár a könyvben főként a szobrok és a képek által nyújtott problémákkal találkozunk, a vonatkozó irodalomban rendkívül ritka módon szó esik az azokat magukba foglaló építményekről is. Schürer és Wiese könyve óta nem volt még példa az itt követett megoldásra: az oltárokat, amennyiben nem csak figurális részeik voltak középkoriak, teljes egészükben fényképezték le. Ez a dicséretes elv nem valósult meg minden alkalommal, így a szépeszombati Szt. Antal-oltárt vagy a kézmárki főoltárt teljes szekrényével, oromzatával látjuk, holott azok múlt századiak.

A tárgyalás leghangsúlyosabb része az emlékek kronológiaiak induló bemutatása. Az időrendet minden esetben nem veszi nagyon szigorúan, talán a sokszínűséget akarva így érzékeltetni; egy-egy érdekesség, pl. a merev és forgatható szárnyak nyújtotta lehetőségek vagy az oromzatok illetőleg a képhátterek indás díszének tárgyalásánál magától értetődően ugrik időben előbbre vagy hátrább. A fentiekben kívül szóba kerül így az egykori alapítók személye, a korabeli művészeti technikák, a grafikai előképek, előfordulnak utalások az oltárok áaira, a passió-jelenetek vagy az Angyali üdvözlés-ábrázolások feltűnő gyakoriságára a szárnyak külső oldalán és még sok másra.

Néhány apróság kidomborítása azonban eltúlzottnak látszik. Annak említése után, hogy a bal mellékhajóban néha a nő, a jobban pedig a férfiak patrónusának szentelt mellékoltár került, azt a vélekedést kockáztatja meg, hogy ez a középkori Egyháznak a nő nemmel szembeni bizalmatlanságát juttatja kifejezésre, akiknek a szent épület hidegebb és sötétebb északi felét juttatta. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy ez egyszerűen a gyengébb, fegyveres szolgálatra alkalmatlan nőknek a régi időkben szélteben elterjedt másodrendű helyének kijelölése, mely felfogást persze az Egyház is osztotta. A templomi elhelyezésnél a fő szempont nyilván a nemek elkülönítése volt, ami a mohamedánoknál és a zsidóknál még sarkítottabban történt, hiszen ott a nőknek *hátrább* volt a helyük, esetleg nem is ugyanabban az istentiszteleti térben. Az más kérdés, szinte csak véletlen, hogy a bal oldal történetesen az északi.

Előadásmódjának logikája szerint az oltárok nagy részéről ismételt szót ejt, és így nem könnyű összeszedni, hogy egy adott darabról mi is a véleménye. Nem könnyíti a helyzetet, hogy tanulmányához – minthogy „csak” előszó – nem tartották szükségesnek névmutatót mellékelni.

A retabulumok különféle aspektusainak bemutatása után újra elkezdjük az időrendet, a három legjellemzőbbnek érzett alkotás részletesebb tárgyalása kedvéért; ezekre a nagy formátumú albumban egy-másfél oldal jutott. Három valóban igen jelentékeny oltárt választott ki, a Keresztény

Múzeumba került garamszentbenedekit és az eredeti helyükön megmaradt kassai majd lőcsei főoltárt. A bevezetés vége az eddigieknél kevésbé feldolgozott területre merészkedik, az 1520-as években véget ért aranykor kicsengését, a műfajnak a 16. század végéig terjedő történetét tekinti át. A barokk és romantikus átépítések után a századunk második feléig elnyúló időszak néhány eseményét említi még, így lopásokat és restaurálásokat.

A szöveg sokszor tér rá ikonográfiai kérdésekre is. Az ilyen magyarázatok – talán terjedelmi kötöttségek miatt – inkább az oltárok összességének sokoldalúságát, gazdagságát kívánták szemléltetni, fel sem vetve olyan kérdéseket, hogy melyik jelenet vagy figura miért látható illetőleg miért hiányzik egy meghatározott oltáron, jelenléte utal-e a templom különleges jellegére, hogy a növényi elemekből összeállított díszítő motívumoknak van-e valami tartalmi mondanivalója is, stb.

A képalírásokban, pontosabban az ezek szövegét meghatározó katalógusban, ahol másfélezer-nél több szobor és tábla megnevezését vállalta, természetesen – mint ezen a területen mindannyian – gyakran szemmel láthatóan követi a nagy corpus-készítő, Radocsay Dénes meghatározásait, de számos példát láthatunk a rajta túllépő önállóságra is. Így a szászfalvi oltáron a Szt. Egyedet felkereső királyt, Wambát név szerint is megemlíti, és abban is igaza van, hogy a bártfai Pieta-oltáron nem Szt. Tamás apostol látható, amint a sírból kiemelkedik, hanem Alamizsnás Szt. János. Megnevezéseinek vizsgálata azonban azt is tudatosítja bennünk, hogy a terület ikonográfiai vizsgálata még messze van a befejezettől, hiszen még fontos oltárokon is előfordul, hogy az ábrázolt legendás jelenetek megnevezése nem kielégítő.

Jó példa erre, hogy Remete Szt. Antal két oltárának egyik jelenetét, ahol a tanítványai körében ülő illetve térdelő apát mellett megrakott tevék tűnnek fel, a szászfalvi retabulumon „Szt. Antal forrást fakaszt”, a szepesszombatin pedig „Szt. Antal tanítja a szerzeteseket” címmel közli. Igazában itt az a valóban igen ritkán emlegetett (a *Legenda Aurea*-ban sem szereplő) jelenetet látjuk, amikor a szerzeteseit látogató apát szomjhalál által fenyegetett társaitól kissé félrevonulva – akik már a velük levő tevét is szabadon engedték – vízért fohászkodik az Úrhoz. (Athanasius Alexandrinus Archiepiscopus: *Vita et conversatio S. P. N. Antonii* c. 54. *Patr. cursus completus series graeca accurante J.-P. Migne* Tom. XXVI. Parisiis 1887, 919–922.) A cím tehát mindkét esetben a forrás fakasztására kell utaljon.

A bevezető szöveg után egy hosszú, az eddiginek háromszorosát kitevő katalógus-rész következik. Ez az oltárok legfontosabbjainak sematikus rajzát közli, mindenütt megadva az egyes szobrok vagy képtáblák címét, méretét ugyanúgy, mint Radocsay összefoglaló munkáinak katalógusai. Itt azonban egy esetben sem hiányoznak a centiméter-adatok, amelyeket Radocsaynak nem mindig sikerült beszerezni, viszont az ottani tételenkénti helyett csak egy sommás irodalomjegyzék van az egész szöveg végén. Az oltárokkal kapcsolatban közli még az egyes restaurálásokat (az újabbakat évszámmal és a beavatkozó nevével), az esetleges mesterjegyeket, feliratokat és esetenként kiegészítésekre, újabbszerű összeállításokra, más templomból odakerülésre utaló adatokat. (Nem foglal állást abban a kérdésben, mely nevek tekinthetők autentikus középkori mester-szignatúrának és melyek régi, de ezeknél későbbi látogatók önmegörökítéseinek.) A múzeumba került oltárokat leltári számuk kíséri, a templomokban maradtak az ingó műemlékek állami sorszáma.

Ez a katalógus, amely valóban a ránkmaradt oltárok értékeiből, jelentősebbjeit tartalmazza, eredetileg feltehetően az összes reprodukált mű adatairól számolt volna be, és csak valamely későbbi szerkesztési vagy technikai akadály következtében gazdagabb a képrészről. Technikai nehézségeket azért is jogos feltételezni, mert nem mindenütt valósult meg az a világosan felismerhető és egy szárnyasoltár-együttesek bemutatását vállaló műnél örömmel üdvözlhető elv, hogy az illusztrálásnál a retabulumot teljes egészében szemléltessük és azután, esetleg amellet következőnek részletek. Nem is csak magyar múzeumban levő, tehát nyilván kész fotóval szereplő darabok jártak így, de a héthársi főoltár is, hogy csak egyetlen – de jelentős – példát említsünk. Sajnálatos, hogy a katalógus-tételeknél nincs utalás a képek számára (amint a bevezetőben sem volt), így ha valaki nem csak a pompás oltárok összességében gyönyörködve lapozgat, hanem valamiről olvasva azt szemügyre is akarja venni, minden alkalommal keresgélne kell.

A tételenkénti bibliográfiát a végén elhelyezett sommás lista helyettesíti. Minthogy ez címe szerint is „válogatás”, egy-egy tétel hiányát nem lehet zokon venni, az összeállítás sajátos volta mégis szembeötlő. Maga a szerző 21 tétellel szerepel, az őtána legtöbbször idézett Vladimír Wagner tizzel, ám Alžbeta Güntherová-Mayerová mindössze hárommal és Ivan Chalupecký egyetlenegylen. Bernhard Berenson olasz reneszánsz festészetét megtaláljuk, de Otto Benesch-től már csak össze-

gyűjtött műveinek címét, és Otto Pächt teljesen hiányzik. Ezen az összeállításon még érdemes lett volna tovább munkálkodni.

Végh János

Hatvanas évek. Új törekvések a magyar képzőművészetben. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 1991. március 14.–június 30. A műtárgylistát összeállította és a kiállítást rendezte Beke László, Dévényi István, Horváth György. A dokumentumfotókat válogatta és a kiadványt szerkesztette Nagy Ildikó. Képzőművészeti Kiadó–Magyar Nemzeti Múzeum–Ludwig Múzeum, Budapest 1991.

Már megszoktuk az utóbbi időben, hogy egy-egy áttekintő nagy nyugati kiállítás katalógusa vastag könyv. Ez egyúttal pótolni kívánja – legalábbis egy időre – a kiállítás problémakörének szakkönyvben történő feldolgozását, illetve ő maga tölti be ezt a szerepet. Persze, egy-egy ilyen katalógus összeállítása nem kevés előkészítő munkát igényel: hosszú évek sokoldalú kutató és szervező tevékenysége nyer összefoglalást benne.

A példa tehát adott: minden bizonnyal ez vonzotta a Magyar Nemzeti Galéria illetékes szakembereit a követésre. Elgondolni is szép: a szakma jeles kutatói közös erővel fognak neki egy megjelölt időszak kutatásának, teamekbe tömörülve dolgozzák fel e korszak kérdéseit: kelle-e ennél vonzóbb feladat? Mégis, most már a kiállítás kavarta hullámok lecsillapodása után – ez az előnye a késői recenzióknak – újfent átolvasva-átlapozva a vastag katalógust, ez talán még több problémát vet fel, mint maga a korszak.

Talán helyes, ha itt kezdjük, a korszakkal. A hatvanas évek (s nem Hatvanas évek) – ez a megjelölés is a nyugati szakirodalomból származik – természetesen nem 1960-nal vette kezdetét, s nem 1969-ben fejeződött be, mint azt Beke László is megállapította a kötetben közölt tanulmányában. („Az 1960-as évek művészetének rejtett dimenziói”) Mármint az a kérdés, lehet-e a kortárs magyar művészetben a hatvanas évekről, mint egységes korszakról beszélni? A kiállítás rendezői önnön csapdájukba estek bele, mikor mindenáron az újat akarták felmutatni, *új* alatt azokat a törekvéseket értve, amelyek a nyugati művészetet (ez a név is pontatlan, de az 1981-es Westkunst kiállítás óta elfogadott terminus) jellemzik, illetve kívánva igazolni, hogy a magyar művészet mozgása alig különbözött a nyugati művészetétől. Mégis, 1958-ban, az akadémizmus, Munkácsy és a posztnagybányaiság újraélesztése és továbbéltetése után, új volt Barcsay és Borsos művészete is, akiket 1958-ban a Nemzeti Szalonban láthattunk. És mindenképpen új volt Kondor Béla művészete és új volt Vásárhely is az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején. Nem véletlenül tiltakoztak akkor a művészetpolitika irányítói a Kondor és a Németh József kiállítás ellen. Mellettük virágzott fel – ez is új volt idehaza – Csernus Tibornak és az őt követőknek szürrealista művészete: ez azután 1964-65-re el is virágzott, miután Csernus 1964-ben, Szabó Ákos 1965-ben elhagyta az országot. S újat hoztak azok a grafikusok is, akik az évtized fordulóján a Művelődési Minisztérium (már nem tudom, vajon akkor épp ezt a nevet viselte-e az intézmény?) kezdeményezésére elkészítették grafikaiát a klasszikus magyar költészet alkotásaihoz. Sajnos, a tervezett kötet sohasem jelent meg, pedig itt szerepeltek volna Feledy, Kondor, Kass, Csernus alkotásai többek között. Ez a megújulás, mellyel párhuzamosan indult meg a gobelinművészet új virágzása, s ez is segített a festészet megújulásában, mert visszahatott rá, mintegy a hatvanas évek közepéig tartott. Szokás mérföldkönek emlegetni a Fiatalok Stúdiójának 1966. évi kiállítását, de az újat hozó fecskék már 1964-ben megjelentek: Lakner, Berki Viola, Deim Pál, Baranyai András, Kokas Ignác. Kétségtelen, hogy mindez nem illeszkedett a kortárs egyetemes törekvésekhez: sem az action paintinghez, sem a pop arthoz, mégis új volt.

A hatvanas évek közepétől gyorsabb és radikálisabb változás indult el – s ezt nem csak a Stúdió '66 jelezte, hanem a szaporodó avantgarde kiállítások is ezt bizonyítják. Ez a vonulat az egyetemes művészethez való felzárkózás jegyében zajlott, konstruktivista-dada-pop áramlatok kibontakozásával és a happening megjelenésével. Ebben az időben indult el a textílesek és a keramikusok megújulása, az előbbieket a tértextil-kiállításokkal, az utóbbiaknak Schrammel Imre köré csoportosulva, a siklósi szimpozionokon át vezetett az útja. Úgy gondolom, ennek az időszaknak a végét a conceptual art hazai megjelenése jelenti, amikor is a hazai művészet már nem önnön avantgarde tradíciójából építkezett tovább (még ha ez még oly szűkös és töredékes volt is), hanem közvetle-

nül kapcsolódott egy újonnan fellépő nyugati irányzathoz. Egyet kell tehát értenünk Körner Évával, aki szerint nálunk „csak fél évtizedek voltak” (Művészet 91/7.).

A korszakot ismertető bevezető tanulmányt – mint már fentebb idéztem – Beke László írta. A korszak „rejtett dimenzióinak” felsorolása azonban nem pótolhatja a korszak *egészéről* frott értékelő bevezető tanulmányt. Nagy Ildikó ugyan arról beszél (Művészet 91/7.), hogy „mint minden koncepció, persze ez sem valósulhatott meg tökéletesen” – a baj csak az, hogy itt prekonceptióval közeledtek ahhoz, ami az 1956-ot követő közel másfél évtizedben a magyar képzőművészet volt. A művészet mozgása sem volt egyenletes és egyenes vonalú. Megjelentek pl. a retrográd erők is, ezek központja a Lektorátus volt, annak az Ormos Tibornak a vezetésével, aki egy ideig később a Műcsarnokot is dirigálta (nem mintha az elődje, Czéh József valamivel is jobb lett volna), s aki legrosszabb, mert színvonalatlan és erőszakos képviselője volt a – nem az ún. „három T”, de – a türelmetlenség művészetpolitikájának. Nem szólva arról a kiállítás- és műgyűjtő-politikáról, amit a korabeli Nemzeti Galéria folytatott, Pogány Ö. Gábor és D. Fehér Zsuzsa vezetésével. Hogy csak egyet említsék e politika eredményei közül: ennek is köszönhető, hogy Vajda Lajos és Kassák Lajos fontos művei kikerültek az országból. Minderről szót kellett volna ejteni egy ilyen átfogó katalógusban – Mravik László kitűnő tanulmánya a hazai műgyűjtésről szólva, ezzel nem foglalkozik. S nem pótolhatta ezt Pataki Gábor tanulmánya sem, mely a kritikáról szól, de sajnos, csak 1965-ig vizsgálja tárgyát. Ezekről lehet ugyan elszórtan, az interjúkban olvasni, de ez nem pótolhatja egy *átfogó* bevezető tanulmány hiányát.

Kétségtelenül nagy értéke a kötetnek Vajda Mihály tanulmánya, melyet a szerkesztő – helyesen – első helyre tett. Izgalmas kérdést vet fel benne: véleménye szerint „a hatvanas évek lezárt egy korszakot” (6. l.). Idézi Jürgen Habermast, aki szerint a posztmodern radikális fordulat, szakítás egy alapvető történelmi tradícióval. Vajda azt fejtegeti, hogy 1968 kulturális-politikai forradalmi, azok *teljes sikertelensége* vezettek át a posztmodern korszakba (8. l.). A nyugati értelmiségi magatartás s a kelet-európai szocialista reformizmus egy történelmi pillanatra egymásra talált: a hatvanas években megszületett a „kádárizmus”, s mindjárt fénykorát is élte (9. l.). A hatvanas évek: „amikor a kelet-közép-európaiak magukra erőszakolták a szocializmus kijavíthatóságának, megreformálhatóságának, humanizálhatóságának reményét” (10. l.). Ennek a gondolatnak éppen megfelel az, amiről fentebb beszélünk. A kelet-európai avantgarde mozgalmak forradalmi-baloldali jellegéről már sokat írtak: s a hatvanas évek megújulási törekvései – előbb Vásárhely, egy paraszti tematika a táblaképre festett, dekoratívan fogalmazott monumentalitás jegyében, vele párhuzamosan egy városi „mozgalom”, mely sok mindent megkísérel átmenni a szürrealizmusból, anélkül, hogy az lenne (Perneczky Géza találó szavával a szürnaturalisták) –. Ezután pedig továbblépés a klasszikus avantgarde nálunk tiszta formában soha meg nem valósított tradíciójából a geometrikus és lírai absztrakció, és konstruktivizmus variánsaiba; s mindez régi és új nemzedékek kezén születve meg. A katalógus hiányos tanulmányának éppen ezt a folyamatot, a folyamat során keletkezett értékeket kellett volna felmutatnia, éppen Vajda kitűnő tanulmányához kapcsolódva, felmutatva a kibontakozást gátló erőket is.

Még egy aspektusát kellett volna kibontani a hatvanas évek művészetének; amit Németh Lajos a vele folytatott interjú során mondott: nevezetesen a művészet funkciója felől értelmezni a korszakot. Ő a művészetnek két funkciójáról, az autonóm, illetve a kollektív, közösségi funkcióról beszél (67. l.). Ez utóbbról a katalógus (a kiállítás) jószereivel tudomást sem vett, mint ahogy arról is alig esik szó, hogy a felülről érkezett nyomás miatt az iparművészek közül többen vették át, alkalmazták az autonóm művészet tiltott kifejezési lehetőségeit, vagy éppen a grafikusok nagyobb mozgásteret számukra több lehetőséget adott a megújulásra. Érdekes példája ez utóbbinak Gross Arnold sajátos művészete, akiről a katalógus egyetlen szót sem ejt.

Ambivalens érzelmeket ébreszt tehát a katalógus. Egyrészt érdekes, sőt ennél sokkal több: izgalmas, mert bemutatja azt, amiről eddig is sok szó esett, de alig volt írás; másrészt pedig – talán épp ezért – hiányos, s így nem adhatja azt, amit nevében hirdet: a hatvanas évek *teljes* képét. Körüljárja a szellemi élet egészét: a természettudományt csak úgy, mint a filmet és a médiát. Nem vagyok illetékes irodalmi kérdésekben, de úgy gondolom, számunkra *akkor* Weöres és Pilinszky, meg Nemes Nagy Ágnes és Vas István jelentette még a költészet csúcspontját – ezért talán inkább róluk kellett volna írni, míg Tandoriról és Petrőről egy későbbi időszakot taglaló kötetben (ha lesz ilyen). Gazdag – és mégis hiányos a dokumentációs anyag. Beke László beszél tanulmányának jegyzetében dr. Végh László kéziratáról – ezt is közölni kellett volna, mint ahogy Molnár Sándor

ral interjút a Zuglói körőről; s nem ártott volna a rákosligeti kiállításokról – összejövetelekről is megemlékezni. De hát nyilván mind a szerkesztők energiájának, mind a katalógus terjedelmének – meg a rendelkezésre álló pénznek – is vannak (voltak) határai.

Örömdetes az a vita- és hozzászólás-áradat, mely – elsősorban a kiállítás nyomán – megindult. A katalógus, az *Ars Hungarica* 91/1 és a *Művészet* 91/7 számában megjelent írások, hogy csak a legkézenfekvőbbeket említsem, segítenek abban, hogy ha egyszer mégis megszületik a Magyar művészet történetének 8. kötete, az ott (majdan) megjelenő írások árnyaltan, összefüggésük teljességében tudják értékelni mindazt, ami e szép és zaklatott, elfogadott és megvetett, átélt és sokak által megszenvedett hatvanas években történt.

Láncz Sándor

Gazda Anikó: Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon – térképek, rajzok, adatok.
MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest 1991

Gazda Anikó poszthumusz munkája elsősorban adatgyűjtemény, másodsorban néhány építészettörténeti szempontot és településtörténeti kérdést vizsgáló kisebb dolgozatot ad közre. A munka egy szép képeskönyv párdarabja. (Gerő László szerk., Gazda Anikó–Kubinyi András–Pamer Nóra–Póczy Klára–Vörös Károly: Magyarországi zsinagógák. Fényképezte: Hávorné Takács Ágnes, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1989).

Mindkét munka alapjául Gazda Anikó hatéves terepmunkája szolgált. 1981-87 között Gazda az ország valamennyi autópáttal összekötött települését, azaz tulajdonképpen valamennyi városát és faluját bejárta, s mindenütt tudakozódott a zsidóság ottani, mai és régebbi lakhelyéről, imaházáról, gyülekezeti épületeiről. Az eredeti szándékból, amely egy épületlista összeállítására és az arra érdemes zsinagógák műemléki védelmének kezdeményezésére irányult, a munka folyamán fokozatosan alakult ki a tudományos cél, az a kérdéssor, amelyre e könyv dolgozatai válaszolni kívánnak.

Terepgyűjtésekről általában el szokták mondani, hogy a 24-ik órában történtek. Gazda Anikó gyűjtésére egy emberöltővel a történelmi éjfélt, a magyar vidéki zsidóság kiirtása után került sor. Az épületek, amelyek iránt érdeklődött, nagyrészt ugyancsak elpusztultak az elmúlt negyven év alatt és hálózatuk már csak az adatgyűjtemény, valamint az eddig közzé nem tett és igen érdekes fotóanyag segítségével vázolható fel.

Adatait a szerző szokatlan, táblázatos formában közölte. A táblázat első rovatai népességösszeírások zsidó vonatkozású adatait tartalmazzák, a második rovat az imahelyül szolgáló épületek építéséről talált adatokat. A harmadik rovat két részre oszlik, előbb az épület nagyságára a zsidó közösség létszámából kikövetkeztetett becslést írja le, majd a helyszíni gyűjtés eredményét közli. Az összeállítás így meglehetősen heterogén, megértéséhez némi magyarázat szükséges.

A gyűjtés célja azoknak az imaházaknak és zsinagógáknak a megismerése volt, amelyek 1944-ben állottak. Valójában tehát az 1941-es népszámlálás adatainak az országos lejárás eredményeivel való összevetését kell egy egységnek tekintenünk. A népszámlálás adatainak alapján ellenőrizhető, hogy valamennyi olyan faluban-városban járt-e a szerző, amelyben jelentősebb számú zsidó élt, s hogy ezek mekkora részében sikerült az imahelyül szolgáló épületről adatokat szereznie. Ezeket az adatokat azután az épületek jelenlegi állapotát tükröző osztályokba sorozta.

A létszámadatok és az épületek között teremti kapcsolatot Gazda normatív kategóriásorozata, amely szellemes és nyelviileg is találekony alkalmazása az imahelyekre vonatkozó kifejezéseknek. Azt a feltevést, hogy 30-100 fős közösség csupán szobát rendezett be a közös imák elmondására, az ünnepek közös megülésére, a 100-500 fős közösségek kisebb imaházat építettek, az 500 főnél nagyobbak pedig tágasabb és díszesebb épületet, amelyet zsinagógának nevezhetünk, illetve többnyire zsinagógának neveztek, a falusi és kisvárosi anyag igazolta. A nagyobb városok imaházai és zsinagógái természetesen sem számokban, sem nagyságukban nem voltak számszerű arányban a hívó zsidóság arányával, hisz a valóban nagyméretű épületek összetett folyamatok eredményeként jöttek létre, s az imaházak és zsinagógák sora az adott város zsidóságának belső csoportjait is tükrözte. A nagyvárosok imahelyeinek az összegyűjtése ezért külön kutatási feladat, mint ebben a könyvben a budapestiekre vonatkozó összeállítás mutatja. (Sajó György munkája.) Ennek megfelelően a táblázat lapalji, számbéli összesítése naivitás, bár, hogy nagyságrendet tükröz, az nem tagadható.

A gyűjtött anyagnak történeti dimenziót biztosító régebbi összeírásokat, amelyek a táblázat első rubrikáiban foglalnak helyet, egyenként kell értékelni. Tekintve, hogy a magyarországi zsidóság építési tevékenysége másfél évszázados csupán, s az ezt megelőző idők csak sporadikus előzménynek tekinthetők, nem kifogásolható túlságosan, hogy az összeállítás egy 1828-as összeírással kezdődik. Annál is kevésbé, mert az országos összeírások kiválasztásában az volt a szerző szempontja, hogy ezek az egyes helységek népességi adatain kívül a zsinagógákról is szót ejtsenek.

Ludovicus Nagy 1828-as adatközlésénél csak egy korábbi, országos zsinagóalista van, Korabinsky lexikonjában. (Geographisch-historisches und Produkten Lexikon. Pressburg 1786.) Ludovicus Nagy listáját Fényes Elek 1841-43-ban megjelent statisztikája követi (Magyarországnak... mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, I-II. Pest 1841-43.), 1872-től pedig a statisztikai hivatal gondozásában megjelent helységnévtárak. Ezek közül is belekerült egy Gazda Anikó könyvébe, a 47. oldalon szereplő térképre, tulajdonképpen téves évmegjelöléssel. A térkép ui. Balogh Pál 1902-ben megjelent munkájának térképmellékletét dolgozza fel, ez a könyv és melléklete azonban az 1892-ben megjelent helységnévtár adatait tartalmazza. (Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Budapest 1902., – Kocsárd Sándor térképeivel 3. l.) Nem véletlen tehát az sem, hogy a 47. oldalon 1902-re datált térképjelek szinte tökéletesen megegyeznek az 53-54. oldalon közölt térképek adataival, amelyek az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyeit ábrázolják az 1889-béli hivatalos jegyzék alapján. Ez a kitérő vissza is vezet Gazda táblázatához.

Nem bizonyítható teljes egészében, de jó okkal feltehető, hogy Ludovicus Nagy és Fényes Elek nem a zsinagóga épületét jelölték ezzel a szóval, hanem a zsidó komunitást, a hitközségek akkori elődformáját. Ahogyan már Korabinsky is, aki munkáját egy megrajzolando térkép előkészületének tekintette, templomokra utaló rajzocskáival olyan térképjeleket alkotott, amelyek az egyes felekezetek szervezeteit, plébániákat és gyülekezeteket kívántak megjeleníteni. Hogy igazam van, azt sajnos sem Ludovicus Nagy, sem Fényes Elek nem írja le, csupán a forrásaik, az egyházi, főleg római katolikus egyházmegyei sematizmusok, valamint a szórványoson megjelent egyházmegyei térképek mutatják. A megkülönböztetés az 1872-es helységnévtár bevezetőjében tűnik fel először. (Magyar korona országainak helységnévtára. Szerk.: OMK Statisztikai Hivatal. Budapest 1872.)

Ha nem is fordítható építészeti nyelvre ezeknek az összeírásoknak a zsinagóga megjelölése, Ludovicus Nagy és Fényes Elek összeírásainak közlése mégsem haszontalan. Az amúgy bizonytalan hitelességű létszámadatoknak adnak ezek a zsinagóga-jelzések további megerősítést, mert megjelölik azokat a helységeket, amelyekben kialakult önálló imaházak megépítésének szükséglete és azokat, ha a jogi feltételek megvoltak, meg is építették. Az önálló épületek felépítése rengeteg feltételtől függött a 18. században és a 19. század első felében. Bele kell nyugodnunk, hogy nagyon sok részletes helyi kutatás elvégzéséig a Gazda Anikó által felírt és felrajzolt kép a téma legjobb megközelítése, ehhez is, a magyarországi zsidóság települési hálózata változásainak felrajzolásához is.

Kiváló adalék a zsinagógák építésére vonatkozó adatgyűjtemény, amely az eddigi irodalmat teszi könnyen hozzáférhetővé. Az alapjául szolgáló művek természetesen nem tökéletesek: nem tekinthető ellenőrzött adatnak sem az, ami a Borovszky Samu szerkesztette megyetörténetekben, sem az, ami Újvári Péter Magyar zsidó lexikonában, többnyire helyi adatközlők nyomán nyomtatásba került. A Pincas Hakehillot-Hungaria (Jerusalem 1976.) forrásanyaga a magyarországi zsidók történetére és helytörténetére vonatkozó irodalom teljes feldolgozásának tekinthető. (A címe szerint zsidókról szóló helytörténeti irodalomról van szó.) Ez a könyv a zsinagógák építési adatai szempontjából oly fontos hírlapirodalomból is feldolgozott két forrást, az Egyenlőség című hetilapot (Budapest 1886–1938.) és Löw Lipót Ben-Chanania című havi folyóiratát (1844, Szeged 1858–1867.). Gazda Anikó forrásgyűjteménye Sajó György új adatanyagát is magába foglalja, az Egyenlőség apróhirdetéseit, amelyek a zsinagógák és imaházak felavatásáról, az ország egész területéről s úgy tűnik, az ortodox-neológ-status quo irányultságtól függetlenül hírt adtak. Ez a gyűjtés 1900-tól teljes, előtte nem az. (Sajó Tamás közlése.)

A könyv további fejezetei a zsidók magyarországi településtörténetét, majd közösségi épületeiknek a településen belüli helyét, s végül a zsinagógák tipológiáját dolgozzák fel szövegesen és rajzokban. A településtörténetre vonatkozó térképek, melyekhez, a fentiek szerint, a zsinagógák elhelyezkedését ábrázoló is hozzászámítandók, szemléletesen tárják elénk a történeti folyamatot. Ha fontos volna is a 18. századi összeírások hasonló feldolgozása, Gazda Anikó első, térképre vitt időpontja (1828) még sok vonásában őrzi a jogfosztottságból eredő és épp településtörténeti anomáliákat. A térképsort a magyarországi városhálózat párhuzamos felrajzolása tehetné igazán tanul-

ságossá, hisz a folyamat a főképp kereskedelemmel foglalkozó, valamint értelmiségi szakmákat művelő zsidóság „ráigazodása” a városhálózatra.

A településtörténeti utalások jó folytatása „A zsidóság elhelyezkedése a településeinkben, a zsinagógák helye” c. fejezet, amely a „Judenhof” – „zsidó házkör” – „zsidó negyed” kategóriákkal helyesen vázolja fel a városi fejlődés fő etapjait. Inkább kísérletnek tekinthetők azok a térképlapok, amelyek egy-egy település zsidó lakosainak házait hol történeti adatok, hol visszaemlékezések, hol meg épp egy népszámlálás neveinek elemzése segítségével rajzolta meg a szerző. Ezek jóval bővebb társadalomtörténeti kutatásokban fogják megtalálni a helyüket.

A könyv rajzokban leggazdagabb része a zsinagógákkal foglalkozik. A 116 alaprajzot, 12 metszetet és 29 homlokzatot magába foglaló gyűjtemény, melynek rajzai azonos léptékűkkel az összehasonlító elemzést oly könnyűvé teszik, a könyv értékét már önmagukban is biztosítják. A hozzájuk csatlakozó kisebb írott fejezetek közül a zsinagóga használatára vonatkozó igazán hasznos, mert megadja azokat az alapinformációkat, amelyek nem-ismerete sok építészettörténész tántorított el a téma vizsgálatától. „A zsinagógák építészeti kérdései” c. fejezet lényegében egy alaprajzi tipológia kísérlete, amely – a korábbi nyugati karzatos és a későbbi, az épület középső terét három oldalról karzattal körülvéző zsinagógafajták indokolt elkülönítését kivéve – nem mondható sikeresnek. A könyv vége a történeti Magyarország zsidóságára gyűjtött adatokat közli táblázatos formában, s még mutatói is informatívak.

Gazda Anikó e második könyvével csaknem hiánytalanul közölte azt, amit tíz éves kutatása során megtudott. A két könyv együtt biztosan kiindulópontja lesz a további kutatásoknak. És mert a lényege ez, azért sorolom fel azokat a gyűjteményeket, amelyek vele együtt használandók: Szabó Tünde és munkacsoportja zsinagógafelméréseit (Magyarországi műemlékszinagógák – helyzettelmérés. Somogyterv 1981.) és az ún. zsinagógakutató társaság épületfelméréseit, amelyeket Wirth Péter és munkacsoportja készített. Mindkettő a műemléki hatóság (OMvH, korábban OMF tervtárában található meg). A felvidéki zsinagógák közül csaknem valamennyit lerajzolta Bárkány Jenő. Rajzai a szlovák műemlékvédelmi hatóság pozsonyi központjának tervtárában találhatók, az egyes helységek neve szerint szétosztva. A magyarországi zsinagógaépítészlet egyik legfontosabb korszakának, a századvégnek és a 20. század elejének építkezéseiről a Vállalkozók Lapja adott rendszeresen hírt. Ennek adatait Merényi Ferenc gyűjtötte össze, az anyag – a szerző engedélyével – a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti- és Elméleti Intézetének könyvtárában használható. A zsinagógákról készült fényképek és képeslapok nagy gyűjteménye Heller Imre és Vajda Zsigmond könyve (The Synagogues of Hungary: An Album. Ed. Randolph L. Braham – Ervin Farkas, Diplomatic Press Inc., New York 1968. 189.).

Gazda Anikó kutatásai sokfajta terület számára nyújtanak támaszt. Ezért nem fér e keretbe a további kutatás feladatainak megfogalmazása. A szerző eredeti szándékára, az 1944 körüli épület-hálózat rekonstrukciójára vonatkozóan mégis szükséges két utalást tennem: fontos feladat Gazda Anikó adatlapjainak és fényképfelvételeinek a rendezése és ezek kutathatóságának biztosítása, és igen fontos, hogy a Magyarországi zsidó hitközségek szövetsége (régebben MIOK) irattára megnyílják a kutatók számára.

Elhez persze szükséges volna annak a párbeszédnek a megindítása, amelyet Gazda Anikó könyve bevezetőjében oly fájdalmasan hiányol és amelynek témája a mai magyar zsidóság viszonya saját kulturális hagyatékához.

A „másik fél”, a hazai építészlet hagyatékát védő műemléki hatóság 1976 és 1990 között 13 zsinagógát helyezett hatósági védelem alá. (Magyarország műemlékjegyzéke. OMF, Budapest, 1976.; Javított és bővített kiadás: Budapest 1990.) S ha ebből az összesen 37 zsinagógát magába foglaló listából hiányzik is még néhány nagyon fontos épület (pl. Szeged, Szolnok, Mátészalka, Kiskunhalas zsinagógái, vagy a falusi zsinagógák legszebbje, a jánoshalmi), a hiányok pótolhatók és az országsszerte érzékelhető erőfeszítések méltók a dicséretre.

Gazda Anikó fontos könyve egy új sorozat, a *Hungarica Judaica* első darabja. Méltó kezdet.

Dávid Ferenc

Henszlmann Imre: Válogatott képzőművészeti írások.

Szerkesztette Timár Árpád. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest 1990. 475 l. 32 kép

1988 őszén Henszlmann születésének 175., halálának 100. évfordulója alkalmából a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja tudományos konferenciát rendezett, melynek anyaga az *Ars Hungarica* 1990. évi 1. számában megjelent. E füzetben részben áttekintő és összefoglaló, részben új kutatási eredményeket tartalmazó tanulmányok mellett néhány becses adatközlés és Henszlmann munkásságának (első ízben) teljes bibliográfiája szolgálja a Henszlmann-kutatás kívánatos fellendítését. A jubiláris megemlékezést és a Henszlmann-recepció elmélyítését tette teljessé a jelentős tudós és szervező válogatott képzőművészeti írásainak közreadása, mely a művészettörténészeknek, de szélesebb érdeklődő réteg számára is az eredeti szövegekből áttekintő gyűjteményt nyújt.

Henszlmann gazdag, a képzőművészetben is túlnyúló, sokrétű munkásságából e kötet csupán néhány területet mutat be: művészetelméleti tanulmányaiból, építészeti és képzőművészeti kritikáiból, valamint művészetpolitikai – többségükben a műemlékvédelemre vonatkozó – írásaiból, beszédeiből nyújt válogatást.

Nem könnyű Henszlmann rendkívül terjedelmes munkásságából válogatni (bibliográfiája közel 500 tételt tartalmaz!), egy valamilyen szempontból reprezentatív vagy valamilyen célból hasznos válogatáshoz a helyes szempontot megtalálni, s azt aztán megfelelően érvényesíteni. Jelen kötetnek, úgy tűnik, sikerült ezt a feladatot teljesítenie, amennyiben a képzőművészettel kapcsolatos elméleti, kritikai és szervező (művészetpolitikai) munkálkodására helyezte a hangsúlyt. „Műrégészeti” (régészeti és művészettörténeti) írásai, e teoretikus fejtegetésekkel kísért igényes és terjedelmes anyagközlések méltán szorultak ki a válogatásból. A bennük folyamatosan megnyilatkozó elméleti álláspont reprezentálására sokkal jobban megfelelnek a nagy elméleti írások – nem beszélve arról, hogy a közöttük kisebb egyéb írásokban is találkozunk ezzel –, az egyes adatközlések pedig igazában csak mindenkor kutatójukat érdeklik, akik ezeket meg is találják. Talán csak a műemlékvédelemre, restaurálásra vonatkozó elvi megnyilatkozásainak valamilyen bemutatását hiányolhatjuk, de tény, hogy ezek írásaiba ágyazva inkább elszórtan találhatók, és belátható, hogy mind a terjedelemnek, mind a tarkaságnak valahol határt kellett szabni.

Amellett, hogy ilyen módon egyetérthetünk a válogatás szempontjaival, megállapíthatjuk, hogy az általuk vezérelt válogatás is megfelelően történt. Ami a megnevezett területeket illeti, azokból a legfontosabbak szinte mind benne vannak a kötetben. Valójában csak elméleti munkásságának egyetlen, igaz, igen fontos vonulata, teoretikus főművének számító arányelméleti munkássága nincs képviselve a gyűjteményben. Az elméletnek a maga teljes egészében (számításokkal, bizonyítónak szánt példákkal) való közlése nyilván nem lehetséges és nem is indokolt. De valamilyen bemutatásának, szerepeltetésének hiánya sajnálatos, mert – bármi legyen is véleményünk e teóriáról – tudománytörténetileg és Henszlmann tudós alkatára nézve alapvető jelentőségű, melynek problémája szinte egész életében foglalkoztatta, haláláig elkísérte. Ezért meggondolandó, hogy londoni előadásának 1969-ben (egy alig hozzáférhető tudományos folyóiratban) újraközölt szövege vagy az arányelméleti munkájáról 1861-ben a *Mittheilungen* hasábjain saját maga által írt ismertetés nem jöhetett volna-e, igaz, némi kompromisszum árán, számításba.

A 425 oldalt kitevő szövegközlésnek több mint felét két alapvető művészetelméleti műve, a *Párhuzam* (1841) és A képzőművészetek fejlődése (1884) foglalja el, mindkettő (nagyon helyeseltetően) hasonmás változatban. A maradék mintegy 200 oldalon 2/3–1/3 arányban oszlanak meg magyar és német nyelvű írásai. Német nyelvű írások közlése szerencsés gondolat volt, akár arra gondolunk – mint ezt a szerkesztői tájékoztatás is mondja –, hogy a külföldi kutatás számára is hozzáférhetővé váljanak, akár arra, hogy olykor a német változat teljesebb vagy akár többszöröse a magyarnak, és arra is, hogy német anyanyelvű szerzőjének gördülékenyebb, gondolati redőléseit árnyaltabban követő megnyilatkozásairól van szó.

Ugyancsak szerencsés gondolat volt, hogy a kiadvány a jegyzetanyagban egykorú recenziót, polemizáló írásokat is közöl, még olyan esetben is, mikor nincs szerzőnkől származó válasz. Egyetlen esetben maradt el a polemizáló írások közlése, az Akadémiával kapcsolatban. Ez azonban – bármily fontos is egyébként – olyan szerteágazó és terjedelmes volt, hogy nem lehetett volna a könyv arányainak megfelelően közölni, se válogatni belőle.

Külön említést érdemel az az öröndetes tény, hogy a hazánk XIX. századi szellemi életében, művészettörténetírásának és műkritikájának kialakulásában oly jelentős szerepet betöltő Párhuzam e közreadás révén elérhetővé válik. A 150 évvel ezelőtt megjelent, tudománytörténeti és a kutatás számára oly fontos könyvecske – ritkasága és általában nem kölcsönözhetősége következtében – gyakorlatilag hozzáférhetetlen. Pedig fontosabb annál, hogy pusztán idézgetések töredékessége és interpretációk másodlagossága útján érintkezzék a XIX. századdal foglalkozó művészettörténetírással. Mindez természetesen – mutatis mutandis – a kötetben található többi írásra is érvényes.

Összefoglalva tehát: egy több szempontból hézagpótló, a maga területén követelő szükséglet kielégítő, hasznos szöveggyűjteményt tartunk kezünkben, mely szakterületünket nemcsak előre lendíti, hanem további hasonló vállalkozásokra is serkenti.

Gondozásának nem látványos munkájáért Timár Árpádot, Henszlmann munkásságának avatott ismerőjét illeti az elismerés, aki mind a válogatást, mind a szövegek gondozását példás gondossággal, mintaserű alapos-sággal és hozzáértéssel végezte el, beleértve a magyarázó jegyzetek mérték-tartó, de kielégítő összeállítását is.

Komárik Dénes

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA

1984

Magyar és magyar vonatkozású publikációk

Összeállította:

Bardoly István és Tímár Árpád

TARTALOM

Bevezető	113
A bibliográfia rendszere	115
A feldolgozott periodikák jegyzéke	118
Rövidítések	124
Bibliográfia	125
Topográfiai mutató	203
Szeménynévmutató	210

BEVEZETŐ

Az MTA Művészettörténeti Intézete az 1984. év művészettörténeti bibliográfiájának közreadásával szeretné folytatni azt az éves bibliográfiai sorozatot, amely 1978-ig a Művészettörténeti Értesítőben jelent meg. Szándékaink szerint minden a továbbbaikban megjelenő Ars Hungarica évfolyamban egy év anyagát publikálánk.

A bibliográfia a magyar, illetve a magyarországi és a magyar vonatkozású művészettörténeti és műkritikai anyagot a BHA (Bibliography of the History of Art) alapján kialakított rendszerben közli. A gyűjtés az 1984-ben megjelent könyvekre, katalógusokra és periodikákra terjedt ki. Ez utóbbiak száma több mint háromszáz, s csak jelenlegi publikálási lehetőségeink szabtak határt a további anyaggyűjtésnek (pl. ezért hiányoznak a vidéki napilapok).

A tételek leírásának fő követelménye a tömörség és azonosíthatóság volt. Minden tétel sorszámot kapott, de a könyvek és recenziók a kiállítások és ismertetéseik, illetve a viták, továbbá az egyes mesterekre vonatkozó irodalom egységet képezve egy tételeszámmal kapott. A periodikák eltérő rendben közölt megjelenési adatait leírásukkor is figyelembe vettük (évfolyam, megjelenés éve, éves sorszám = 25, 1984, 11.; évfolyam, folyamatos sorszám, megjelenés éve = 25, No 36, 1984.; tárgyév (évek), folyamatos sorszám, megjelenés éve = 1982/1983 11/12 (1984); folyamatos sorszám, megjelenés éve = No 26 1984; megjelenés éve, éves sorszám = 1984, 3-4.). Azoknál a recenzióknál, illetve kiállítás ismertetőknél, ahol azok címe megegyezett az ismertetett vagy recenzált mű címével, ott csak az írás szerzőjének nevét és a megjelenés adatait közöltük. Az 1984-ben megjelent művek besorolási részét nagybetűvel különböztettük meg a korábbi években megjelent művektől, illetve csak a könyv recenzióknál azoktól, melyek annak ellenére, hogy 1984-ben jelentek meg, csak a recenzió szerzője miatt kerültek a bibliográfiába. Kiállításoknál lehetőség szerint a kiállítás címe, recenzióknál a recenzált mű besorolás meghatározója. A kongresszusok és konferenciák anyagát - tartalmuk részletes feltüntetésével - egyben tartva vettük fel, s az egyes előadásokat a tárgyuknak megfelelő helyre osztottuk be természetesen visszautalva arra a tételre, ahol az egész anyag található. A többszerzős tanulmánykötetektől felvett írásokat egyenként önnálló egységként kezeltük, s a tárgyuknak megfelelő helyre osztottuk be.

A nagyobb egységeken belül a tételek abc rendben találhatók. A bibliográfiát topográfiai mutató és névmutató egészíti ki, ez utóbbi egyben mesternévmutató is. A számok a tételek számára utalnak.

Szeretnénk köszönetet mondani minden kollégánknak, akik tanácsaikkal vagy az anyaggyűjtésben segítségünkre voltak. Reméljük, munkánkat a továbbiakban is támogatni fogják.

Nem utolsósorban köszönetet mondunk a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak azért az anyagi segítségért, mely e bibliográfia megjelenését lehetővé teszi.

A BIBLIOGRÁFIA RENDSZERE

ÁLTALÁNOS IRODALOM*

Bibliográfiák (1-34)
Segédkönyvek (35-38)
Művészettörténet, művészettudomány (39-78)
Tudománytörténet - művészettörténészek és kritikusok (79-145)
A művészettörténet társtudományai (146-151)
Ikonográfia, emblematika (152-165)
Műtárgy és műemlékvédelem (166-295)
Múzeumok és muzeológia (296-368)
Műgyűjtés - műgyűjtők (369-389)
Műkereskedelem (390-404)

EGYETEMES MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Összefoglaló művek (405-470)
Építészet (471-495)
Várostervezés, urbanisztika (496-517)
Kertművészet (518-521)
Szobrászat (522-526)
Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet (527-544)
Fotóművészet és új médiák (545-547)
Iparművészet (548-554)
    Fémművesség (555-564)
    Óra (565-566)
    Érem, pénz, pecsét (567-574)
    Kerámia, üveg (575-581)
    Bútor, enteriőr (582-584)
    Hangszer (585)
    Textil és viselet (586)
    Kisművészetek (587)
Művészeti oktatás, művészeti szervezetek, intézmények (588)
A művészet határterületei (589-595)

* Zárójelben a tételek számok találhatóak

KORAI KÖZÉPKOR 300-1000

Építészet (596-597)

Iparművészet

Fémművesség (598-599)

KÖZÉPKOR 1000-1541

Összefoglaló művek (600-638)

Építészet (639-738)

Várostervezés, urbanisztika (739-741)

Szobrászat (742-756)

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet (757-788)

Iparművészet

Fémművesség (789-812)

Érem, pénz, pecsét (813-819)

Kerámia, üveg (820-823)

Bútor, enteriőr (824)

Textil és viselet (825-833)

A művészet határterületei (834-839)

Mesterek (840-857)

ÚJKOR 1541-1800

Összefoglaló művek (858-868)

Építészet (869-931)

Várostervezés, urbanisztika (932-935)

Kertművészet (936-939)

Szobrászat (940-948)

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet (949-975)

Iparművészet (976-977)

Fémművesség (978-1006)

Fegyver (1007)

Óra (1008)

Érem, pénz, pecsét (1009-1014)

Kerámia, üveg (1015-1024)

Bútor, enteriőr (1025-1027)

Hangszer (1028-1030)

Textil és viselet (1031-1048)

Kisművészetek (1049)

A művészet határterületei (1050-1053)

Mesterek (1054-1100)

XIX/XX. SZÁZAD 1800-1945

Összefoglaló művek (1101-1135)

Építészet (1136-1210)

Várostervezés, urbanisztika (1211-1214)

Kertművészet (1215-1225)

Szobrászat (1226-1233)

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet (1234-1264)

Fotóművészet és új médiák (1265-1276)

Iparművészet (1277-1279)

Fémművesség (1280-1282)

Óra (1283)

Érem, pénz, pecsét (1284)

Kerámia, üveg (1285-1287)

Bútor, enteriőr (1288-1294)

Hangszer (1295-1296)

Textil, viselet (1297-1298)

Kisművészetek (1299-1301)

Művészeti oktatás, művészeti szervezetek, intézmények (1302-1303)

A művészet határterületei (1304-1309)

Színház és látványosság (1310-1311)

Mesterek (1312-1419)

XX. SZÁZAD, 1945 UTÁN

Összefoglaló művek (1420-1518)

Építészet (1519-1567)

Várostervezés, urbanisztika (1568-1587)

Kertművészet (1588)

Szobrászat (1589-1597)

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet (1598-1656)

Fotóművészet és új médiák (1657-1660)

Iparművészet (1661-1667)

Fémművesség (1678-1680)

Érem (1681-1686)

Kerámia, üveg (1687-1694)

Bútor, enteriőr (1695-1697)

Textil és viselet (1698-1705)

Kisművészetek (1706)

Művészeti oktatás, művészeti szervezetek, intézmények (1707-1733)

Mesterek (1734-2398)

A FELDOLGOZOTT PERIODIKÁK JEGYZÉKE

- Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 30 1982/1984 (1984)
 Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 36 1984
 Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 30 1984
 Acta Historiae Litterarum Hungaricarum (Szeged) 20 1984
 Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 30 1984
 Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 26 1984
 Acta Musei Napocensis (Cluj) 21 (1984)
 Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 38 1984
 Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 97 1984
 Agrármuzeológiai Füzetek (Budapest) 3 (1984)
 Agrártörténeti Szemle (Budapest) 26 1984
 Agria: Az Egni Múzeum Évkönyve (Eger) 20 (1984)
 Aktuális Levelek (Budapest) No 7, 8, 9, 10, 11 1984
 Alba Regia: Annales Musei Stephanis Regis (Székesfehérvár) 21 (1984)
 Alföld (Debrecen) 35 1984
 Alte und Moderne Kunst (Wien) 29 1984
 Aluta: Publicatie a Muzeului din Sf. Georghe (Sfintul-Gheorghe) 16 (1984)
 Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie (Cluj) 26 1983/1984 (1984)
 Anzeiger: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse (Wien) 120 1983 (1984)
 Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums (Nürnberg) 1984
 Apollo (London) 1984
 Apulum: Acta Musei Apulensis (Alba Iulia) 22 (1984)
 Archaeologiai Értesítő (Budapest) 111 1984
 Architektura a urbanizmus (Bratislava) 18 1984
 Ars (Bratislava) 1984
 Ars Decorativa: Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve (Budapest) 8 (1984)
 Ars Hungarica: Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport Közleményei (Budapest) 12 1984
 Art Bulletin (New York) 66 1984
 Art History (Oxford) 7 1984
 Art Journal (New York) 44 1984
 Art press (Paris) 1984
 Arte Cristiana (Milano) 72 1984
 Artibus et Historiae (Wien) No 9, 10 1984
 Arx (Gleifheim) 1984
 Balassagyarmati Honismereti Híradó (Balassagyarmat) 1984
 Balcanica (Beograd) 15 (1984)
 Balkan Studies (Thessaloniki) 25 1984
 Baranyai Művelődés (Pécs) 1984
 Bécsi Napló (Wien) 5 1984
 Békési Élet (Békéscsaba) 19 1984
 Bercsényi 28/30 (Budapest) 1984
 A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve (Szekszárd) 12 (1984)
 Biuletyn Historii Sztuki (Warszawa) 46 1984

- Borsodi Művelődés (Miskolc) 9 1984
Borsodi Szemle (Miskolc) 29 1984
Budapest (Budapest) 22 1984
Budapest Régiségei (Budapest) 25 (1984)
Budapester Rundschau (Budapest) 18 1984
Bulletin Monumental (Paris) 142 1984
Bulletin Moravské Galerie v Brně (Brno) No 36, 37 1984
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts (Budapest) 62/63 1984
Burgenländische Heimatblätter (Eisenstadt) 46 1984
Burlington Magazine (London) 126 1984
Cahiers de Civilisation Médiévale (Poitiers) 27 1984
Casopis Matice Moravské (Brno) 103 1984
Codices Manuscripti (Wien) 10 1984
Coloquio Artes (Lisboa) 26 1984
Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest) 1984 (1984)
Confessio (Budapest) 8 1984
Crisia: Muzeul Tarii Crisurilor (Oradea) 14 (1984)
Cumania: A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét) 8 1984
Csongrádi Honismereti Híradó (Szeged) 1984
A Debreceni Déli Múzeum Évkönyve (Debrecen) 1982 (1984)
Deutsche Kunst und Denkmalpflege (Berlin) 42 1984
Diakónia (Budapest) 6 1984
Dunakanyar (Budapest) 20 1984
Dunatáj (Szekszárd) 7 1984
Az Egeri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Közleményei (Eger) 17 (1984)
Egyetemi Lapok (Budapest) 26 1984
Élet és Irodalom (Budapest) 28 1984
Élet és Tudomány (Budapest) 39 1984
Élet és Tudomány Kalendáriuma (Budapest) 1985 (1984)
Építés- Építészettudomány (Budapest) 16 1984
Építésügyi Szemle (Budapest) 27 1984
Az Érem (Budapest) 40 1984
Esti Hírlap (Budapest) 39 1984
Esztergom Évlapjai (Esztergom) 1983 (1984)
Etnographia (Budapest) 95 1984
Evangelikus Élet (Budapest) 49 1984
Évfordulók (Budapest) 1985 (1984)
Évkönyv: A Magyar Izraeliták Országok Képviselője (Budapest) 1983/1984 (1984)
Fejér Megyei Szemle (Székesfehérvár) 1984
Filmkultúra (Budapest) 20 1984
Filmvilág (Budapest) 27 1984
Film- Színház- Muzsika (Budapest) 27 1984
Filológiai Közlöny (Budapest) 30 1984
Fizikai Szemle (Budapest) 34 1984
Folia Archaeologica (Budapest) 25 1984
Folia Historiae Artium (Krakow) 20 1984
Folia Historica (Budapest) 12 (1984)
Forrás (Kecskemét) 16 1984
Forschungen zu Volks- und Landeskunde (Sibiu) 27 1984
Fotó (Budapest) 34 1984
Fotóművészet (Budapest) 27 1984
Galeria: Zborník Slovenskej národnej galérie (Bratislava) 8 1984
Gazette des Beaux-Arts (Paris) 103 1984
Geodézia és Kartográfia (Budapest) 36 1984
Gesta (New York) 23 1984
Grada za proucavanje spomenika kulture Vojvodine (Novi Sad) 13 (1984)
Gutenberg-Jahrbuch (Mainz) 59 1984 (1984)
Hadtörténeti Közlemények (Budapest) 31 1984
A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve (Debrecen) 11 1984
Ház és Ember: A Szentendre Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei (Szentendre) 2 (1984)
Helikon (Budapest) 30 1984

- Hevesi Honismeret (Eger) No 3 1984
Hevesi Szemle (Eger) 12 1984
Hfd (Novi Sad) 48 1984
Historia (Budapest) 6 1984
Historia Carpatica (Kosice) 15 (1984)
Honismeret (Budapest) 12 1984
Hungarian Book Review (Budapest) 26 1984
Hungarológiai Értesítő (Budapest) 6 1984
Hungarológiai Közlemények (Újvidék) 16 1984
IBI Bulletin (Verona) No 42 (1984)
Igaz Szó (Marosvásárhely) 32 1984
Informacia Museologica (Zagreb) 1984
Interpress Grafik (Budapest) 1984
Interpress Magazin (Budapest) 10 1984
Ipari Forma (Budapest) 8 1984
Irodalmi Szemle (Pozsony) 27 1984
Irodalmi Újság (Párizs) 25 1984
Irodalomtörténet (Budapest) 66 = 18 1984
Irodalomtörténeti Közlemények (Budapest) 88 1984
Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte (Eisenstadt) 10 (1984)
Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs) 28 (1984)
Jászkunság (Szolnok) 30 1984
Jelenkor (Pécs) 27 1984
Jel-Kép (Budapest) 5 1984
Jó Világ: Bölcsész Index Antológia (Budapest) 1984
Journal of Society of Architectural Historians (Philadelphia) 43 1984
Journal of the Garden History (London) 4 1984
Journal of the Warburg and Courtauld Institute (London) 47 1984
Katolikus Szemle (Róma) 31 1984
Keresztény Magvető (Cluj) 90 1984
Kertészeti Egyetem Közleményei (Budapest) 14=46 1982 (1984)
Kisgrafika (Budapest) 26 1984
Kolorisztikai Értesítő (Budapest) 26 1984
Kortárs (Budapest) 28 1984
Korunk (Kolozsvár) 43 1984
Könyvtáros (Budapest) 34 1984
Könyvvilág (Budapest) 29 1984
Közlekedéstudományi Szemle (Budapest) 24 1984
Kritika (Budapest) 1984
Kritische Berichte (Marburg) 12 1984
Krónika (Torontó) 10 1984
Kultúra és Közösség (Budapest) 1984
Kunst und Kirche (Linz) 47 1984
Kunstchronik (München) 37 1984
Kunstforum International (Köln) 1984
Kunsthistoriker (Wien) 1 1984
Kunsthistorisches Jahrbuch Graz (Graz) 9/10 1983/1984 (1984)
Das Kunswerk (Stuttgart) 38 1984
Lakáskultúra (Budapest) 19 1984
Létünk (Novi Sad) 14 1984
Levéltári Közlemények (Budapest) 55 1984
Levéltári Szemle (Budapest) 34 1984
Literatura (Budapest) 1984
Magyar Építőipar (Budapest) 33 1984
Magyar Építőművészet (Budapest) 1984
Magyar Filozófiai Szemle (Budapest) 23 1984
Magyar Grafika (Budapest) 28 1984
Magyar Herold: Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv (Budapest) 1 (1984)
Magyar Hírek (Budapest) 37 1984
Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma (Budapest) 1985 (1984)
Magyar Hírlap (Budapest) 17 1984

- Magyar Ifjúság (Budapest) 28 1984
 A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója (Budapest) 1984
 Magyar Könyvszemle (Budapest) 100 1984
 Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve (Budapest) 1983 (1984)
 Magyar Műemlékvédelem (Budapest) 9 (1984)
 Magyar Műhely (Párizs) 22 1984
 Magyar Nemzet (Budapest) 47 1984
 Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve (Budapest) 1978 (1984), 1979 (1984)
 Magyar Nyelv (Budapest) 80 1984
 Magyar Pszichológiai Szemle (Budapest) 41 1984
 Magyar Tudomány (Budapest) 29=91 1984
 Magyar Zene (Budapest) 25 1984
 Magyarország (Budapest) 21 1984
 Medvetánc (Budapest) 1983/4.=1984/1. 1984
 A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei (Miskolc) 22 1984
 Mitteilungen des Archäologischen Instituts des Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest) 12/13 1982/1983 (1984)
 Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien (Wien) 36 1984
 Mitteilungen der Österreichischen Galerie (Wien) 28 No 72 (1984)
 Monumentum tutela. Ochraňa pamiatok (Bratislava) 11 (1984)
 A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged) 1980/1981 (1984)
 Mozgó Világ (Budapest) 10 1984
 Muzej (Moszkva) 5 1984
 Múzeumi Hírlevél (Budapest) 5 1984
 Múzeumi Közlemények (Budapest) 1984
 Múzeumi Kurír (Debrecen) 5 No 44, 45, 46 1984
 Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében (Szeged) 1984
 Múzeumi Levelek (Szolnok) 43/44, 45/46 1984
 Múzeumi Mozaik (Balassagyarmat) 6 1984
 Múzeumi Műtárgyvédelem (Budapest) 11 1983 (1984), 12 1983 (1984)
 Műzsák (Budapest) 1984
 Műemlékvédelem (Budapest) 28 1984
 Műhely (Győr) 7 1984
 Das Münster (München) 37 1984
 Művelődés (Bukarest) 37 1984
 Művészet (Budapest) 25 1984
 Művészettörténeti Értesítő (Budapest) 25 1984
 Nagyvilág (Budapest) 29 1984
 Napjaink (Miskolc) 23 1984
 Neohelicon (Budapest) 11 1984
 Népművelés (Budapest) 31 1984
 Néprajzi Hírek (Budapest) 13 1984
 Népszabadság (Budapest) 42 1984
 Népszava (Budapest) 112 1984
 The New Hungarian Quarterly (Budapest) 25 No 63, 64, 65, 66 1984
 A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve (Salgótarján) 10 (1984)
 Nógrádi Művelődés (Salgótarján) 1984
 Nők Lapja (Budapest) 36 1984
 Numizmatikai Közlemények (Budapest) 82/83 1983/1984 (1984)
 Olvasó Nép (Budapest) 1984
 Opeion. Ifjúsági melléklet (Budapest) 3 1984
 Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Budapest) 1982/1983 (1984)
 Orvostörténeti Közlemények (Budapest) No 105/106, 107/108 + Suppl. 13/14 1984
 OSZK Híradó (Budapest) 27 1984
 Österreichische Osthefte (Wien) 26 1984
 Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege (Wien) 38 1984
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde (Wien) 38 1984
 Palócföld (Salgótarján) 18 1984
 Pamiátky-Príroda (Bratislava) 13 1984
 Pannonia (Eisenstadt) 12 1984
 Pantheon (München) 42 1984

- Pártélet (Budapest) 39 1984
 Párttörténeti Közlemények (Budapest) 30 1984
 Periodica Polytechnica. Architecture (Budapest) 28 1984
 Pest Megyei Múzeumi Híradó (Budapest) 11 1984
 Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Split) 24 (1984)
 Rad Vojvodanskih muzeja (Novi Sad) 28 1982/1983 (1984)
 A Ráday Gyűjtemény Évkönyve (Budapest) 3 1983 (1984)
 Radovi Filozofski fakultet Zadar (Zadar) 23 1983/1984 (1984)
 Radovi Instituta za povijest umjetnosti (Zagreb) 8 (1984)
 Rajztanítás (Budapest) 26 1984
 Református Egyház (Budapest) 28 1984
 Református Szemle (Kolozsvár) 77 1984
 Reformátusok Lapja (Budapest) 38 1984
 Revista muzeelor si monumentelor. Monumente istorice si de arta (Bucuresti) 15 1984
 Revista muzeelor si monumentelor. Muzeu (Bucuresti) 21 1984
 Revue roumaine d'histoire de l'art (Bucuresti) 21 1984
 Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie (Warszawie) 28 (1984)
 Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte (Tübingen) 21 (1984)
 Saopštenia (Belgrad) 16 1984
 Savaria: A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely) 11/12 1977/1978 (1984), 13/14 1979/1980 (1984)
 Sergetia: Annuaire du Muzei de Deva (Deva) 16/17 1982/1983 (1984)
 Siebenbürgische Familienforschung (Wien) 1 1984
 Slovenská numizmatiká (Bratislava) 8 (1984)
 Somogy (Kaposvár) 12 1984
 Somogy Megye Múltjából: Levéltári Évkönyv (Kaposvár) 15 (1984)
 Somogyi Honismereti Híradó (Kaposvár) 1984
 Soproni Szemle (Sopron) 38 1984
 Starinar (Belgrad) 33/34 1982/1983 (1984)
 Starohrvatske prosvjeta (Split) 14 (1984)
 Sredni Slovensko (Banska Bystrica) 3 (1984)
 Südostdeutsches Archiv (München) 26/27 1983/1984 (1984)
 Südost-Forschungen (München) 43 (1984)
 Szabolcs-Szatmári Szemle (Nyíregyháza) 19 1984
 Századok (Budapest) 17 1984
 Széchenyi Honismereti Híradó (Szécsény) 7 (1984)
 Színház (Budapest) 17 1984
 Színháztechnikai Fórum (Budapest) 11 1984
 Színházstudományi Szemle (Budapest) No 13, 14/15 (1984)
 Szivárvány (Chicago) 4 No 12, 13, 14, 15 1984
 A Szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei (Szombathely) 4 (1984)
 Szovjet Irodalom (Budapest) 1984
 Tájékoztató: Képzőművészek és Iparművészetek Szakszervezeti Bizottsága (Budapest) 28, 29 (1984)
 Táncművészet (Budapest) 9 1984
 Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből (Szeged) 8 (1984)
 Társadalmi Szemle (Budapest) 39 1984
 Társadalomtudományi Közlemények (Budapest) 13 1984
 Technikatörténeti Szemle (Budapest) 14 1983/1984 (1984)
 Téka (Szentendre) 1984
 Természet és Társadalom (Bratislava) 24 1984
 Teológia (Budapest) 18 1984
 Teológiai Szemle (Budapest) 27 1984
 Tiszatáj (Szeged) 38 1984
 Történelmi Szemle (Budapest) 27 1984
 Történeti Múzeumi Közlemények (Budapest) 1984
 Történeti Statisztikai Tanulmányok (Budapest) 5 (1984)
 Tudomány-Technika (Budapest) 1984
 Tűzoltó Múzeum Évkönyve (Budapest) 1 (1984)
 Új Auróra (Békéscsaba) 1984
 Új Élet (Budapest) 39 1984
 Új Ember (Budapest) 40 1984

- Új Forrás (Tatabánya) 16 1984
Új Írás (Budapest) 24 1984
Új Látóhatár (München) 35 1984
Új Symposium (Novi Sad) 20 1984
Új Tükör (Budapest) 21 1984
Umení (Praha) 32 1984
Ungarn Jahrbuch (München) 12 1982/1983 (1984)
Unsere Heimat (Wien) 5 1984
Utunk (Cluj) 39, 1984
Üvegipar (Salgótarján) 16 1984
Üzenet (Subotica) 14 1984
Valóság (Budapest) 27 1984
Várkertület (Budapest) 1984
Városerőltés (Budapest) 20 1984
Varstvo spomenikov (Ljubljana) 21 1984
Vasi Honismereti Közlemények (Szombathely) 1984
Vasi Szemle (Szombathely) 38 1984
Vigilin (Budapest) 49 1984
Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske (Zagreb) 1984
Világosság (Budapest) 25 1984
Vlastivedny casopis (Bratislava) 33 1984
Výtvarnictvo, fotografia, film (Bratislava) 22 1984
Výtvarný život (Bratislava) 29 1984
Weltkunst (München) 54 1984
Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte (Wien) 37 1984
Zborník Filozofickej a pedagogickej fakulty Univerzity Komenského. Musica (Bratislava) 26 1978/1979 (1984)
Zborník za likovne umetnosti (Novi Sad) 20 (1984)
Zborník Slovenského národného múzea. Etnografia (Martin) 24 (1984)
Zborník Slovenského národného múzea. Historia (Martin) 24 (1984)
Zborník za umetnostno zgodovino (Ljubljana) 20 (1984)
Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft (Berlin) 38 1984
Zeitschrift für Kunstgeschichte (Berlin) 47 1984
Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte (Zürich) 41 1984
Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde (Wien) 7=78 1984
Zenetudományi Dolgozatok (Budapest) 1984
Zograf (Beograd) 153 (1984)
Zöldfelületgazdálkodás, Tájrendezés és Kertépítészet (Budapest) No 51/54 (1984)

RÖVIDÍTÉSEK

>	lásd, lásd még
besz.	beszámoló
bev.	bevezetés, bevezette
E	angol nyelvű rezümé
F	francia nyelvű rezümé
G	német nyelvű rezümé
H	magyar nyelvű rezümé
hoz.	hozzászólás
I	olasz nyelvű rezümé
ism.	ismertetés
kiáll.	kiállítás
R	orosz nyelvű rezümé
tart.	tartalma/tartalmazza
rec.	recenzió
vál.	válogatás

ÁLTALÁNOS IRODALOM

Bibliográfiák

1. Az 1983-ban megjelent szakmai kiadványok. = Tájékoztató 29. (1984) 63-72.
2. BAÁN Kálmán: Magyar családörténeti és címerani irodalom 1561-1944. Baán Kálmán gyűjtését jav. és kieg. Kóczy T. László, Gazda István. Bev. Kállay István. Bp.: Könyvért, 1984 IX, 187 p. (Tudománytár)
3. BAKÓ Dorottya - HELTAI János: A magyar könyv, nyomda- és sajtótörténeti szakirodalom 1983-ban. = Magyar Könyvszemle, 100, 1984, 4. 381-390.
4. BÉNYI Miklós: Hajdú-Bihar megye helytörténeti irodalma 1983. = Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve, 11 (1984) 199-214.
5. BIBLIOGRAPHIE: Publikationen der Mitarbeiter des Instituts 1980-1982. = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 12/13 1982/1983 (1984) 271-289.
6. BIBLIOGRAPHIE zur Kunstgeschichte Österreich 1982. = Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 38, 1984, 5. 60 p.
7. BIBLIOGRAPHIE zur Kunstgeschichtlichen Literatur in Ost- und Südosteuropäischer Zeitschriften, Jg. 12, 1982. Hrsg. von Hilda Litzmann. München: Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1984 239 p.
8. BODOR Antal: Magyarország helyismereti könyvszete, 1527-1940. + Magyarország honismereti irodalma, 1527-1944. Kieg. és függelékkel összeáll. Gazda István. Bp.: Könyvért, 1984 483, IX p. (Tudománytár)
9. BUDAPEST történetének bibliográfiája 1982. Főszerk. Berza László. Bp.: Fővárosi Szabó Ervin Kvt., 1984 1-2. köt. 710 p.
10. CURCIC, Slobodan: Art and architecture in the Balkans: An annotated bibliography. Boston: Hall, 1984. XXV, 427 p. rec. Gabelic, Smiljka = Zograf, 15 (1984) 96-97.
11. DAMÓ Csilla - VINICZAI István: Az 1982. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. = Hadtörténelmi Közlemények, 31, 1984, 4. 795-823.
12. Faller László: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1971-1975. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 561-593.
13. F. FEJÉR Mária: Magyar vonatkozású numizmatikai irodalom bibliográfiája = Numizmatikai Közlemények, 82/83 (1984) 146-156.
14. F. Fejér Mária - Huszár Lajos: A magyar numizmatika bibliográfiája. Bp.: Akadémiai, 1977 rec. k.t. [KERNY Terézia] = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 297.
15. FERJAN, Jana: Umetnostnogradovinska bibliografija - za leto 1981. = Zbornik za umetnostno zgodovino, 20 (1984) 145-178.
16. HERTEL, Balduin: Bibliographie: Siebenbürgische Genealogie Siebenbürgische Familienforschung, 1, 1984, 1. 25-35. 2. 86.
17. HILLER István - M. ZÁDOR Márta: Sopron bibliográfiája az 1983. évről. = Soproni Szemle, 38, 1984, 4. 368-382.
18. T. HORVÁTH Ildikó: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok munkatársainak bibliográfiája 1981. = Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1982 (1984) 615-620.
19. T. HORVÁTH Ildikó: A magyar múzeumok kiadványainak bibliográfiája 1983: Évkönyvek, folyóiratok, sorozatok, önálló kiadványok, kiállítási vezetők, katalógusok. Bp.: Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ, 1984 182 p.
20. JAKABFFY Imre: Bibliographia archaeologica Hungarica - Magyar régészeti irodalom 1983. = Archaeológiai Értesítő, 111, 1984, 1. 126-140.

21. KESTING, Anna: Schrifttum zur Deutsche Kunst. Heft. 48, 1980. Berlin: Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft, 1984 188 p.
22. KLASOVÁ, Milena - NESLEHOVÁ, Mahulena - KRESÁK, Fedor: Československá umeleckohistorická bibliografie za rok 1982. Praha; Bratislava: Vydáno nákladem ustavu teorie a dejin umeni CSAV; Umenovedného ústavu slovenskej akademie VIED, 1984 92 p.
23. KUBOVÁ, Milada: Bibliografia slovenskej etnografie a folklorníky za roky 1976-1980. Bratislava: Narodopismy ústav SAV, 1984 324 p.
24. A MAGYAR Nemzeti Múzeum munkatársainak 1983-ban megjelent tudományos publikációi. = Folia Historica, 12 (1984) 206-214.
25. MANDIC, N.: Répertoire d'archéologie d'art et d'histoire culturelle: Publications parues en 1979-1980 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. = Starinar, 33/34 1982/1983 (1984) 387-437.
26. A MÚZEUMI kutatók irodalmi munkássága az 1981. évben. = Alba Regia, 21 (1984) 290-291.
27. Tóvári Judit: Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1983 (Építészeti archívum) rec. NOVÁKI Gyula = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 155-156.
28. PRAUSE, Marianne: Bibliographie zur Kunstgeschichte des 19. Jahrhunderts: Publikationen der Jahre 1967-1979 mit Nachträgen zu den Jahren 1940-1966. München: Prestel, 1984 1020 p. (Materialen zur Kunst des 19. Jahrhunderts; 31)
29. ROZSNYÓI Ágnes - SZ. GYIVICSÁN Mária: A Magyarországon megjelent történelmi munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) válogatott jegyzéke, 1982. január 1. - december 31. = Századok, 118, 1984, 1. 190-270.
30. SERPŐZÖNÉ Gémes Magdolna: A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1983. = Néprajzi Hírek, 13, 1984, 5-6. 81-158.
31. SZABÓ Anikó: A magyar levéltári irodalom bibliográfiája 1983. = Levéltári Közlemények, 55, 1984, 2. 257-266.
32. TAKÁCS Miklós - ZSÁMPAINÉ Szalay Mária: Vas megye irodalma: Bibliográfia és repertórium, 1983. = Vasi Szemle, 38, 1984, 1. 136-144. 2. 296-303. 3. melléklet [12]p. 4. melléklet [16] + [16]p.
33. VINICZAI István - WINDISCH Aladám: Az 1981. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. = Hadtörténelmi Közlemények, 31, 1984, 1. 167-197.
34. ZIMÁNÉ Lengyel Vera - POGÁNY György - SZEPESI Zsuzsanna: A magyar zenei szakirodalom bibliográfiája 1981. Bp.: FSZK; MTA Zenetudományi Intézet, 1984 237 p.; > 89, 91, 100, 107, 128, 129, 138, 144

Segédkönyvek

35. Hatje Lexikon der Architektur des 20. Jahrhunderts. Stuttgart: Verlag Gerd Hatje, 1983. rec. M.Á. [MORAVÁN-SZKY Ákos] = Magyar Építőművészet, 1984, 6. I-II.
36. PRESSERON, René: A szürrealizmus enciklopédiája. Utolsó Mezei Ottó. Bp.: Corvina, 1984 331 p. ill. rec. FABIÁN László = Művészet, 25, 1984, 7. 54-55.; LÓSKA Lajos = Új Tükör, 1984. július 29. 2.
37. Új fotó lexikon. Főszerk. Morvay György. Bp.: Műszaki K., 1984 470 p., ill.
38. ZÁDOR Anna: Építészeti szakszótár. Bp.: Corvina, 1984 125 p., ill. rec. ANDOR György = Rajztanítás, 26, 1984, 1. 25.; b.l. [BEKE László] = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 295-296.

Művészettörténet, művészettudomány

39. BAKOS, Jan: Situácia dejepisú umenia na Slovensku. Bratislava: Slovenská národná galéria, 1984 264 p. (Analekta; 7.)

40. BALOGH Ferenc: Az építészeti meghatározottsága. = *Korunk*, 43, 1984, 2. 146-149. p., ill.
41. BEKE László: Bemerkungen zur Funktion des Spiegels in der Kunst. In: *Semiotics Unfolding*. Ed. by Tasso Borbé. Vol. 3. Berlin; New York; Amsterdam, Mouton, 1984 1289-1295., ill.
42. BEKE László: A tükör. + MIKLÓS Pál megjegyzései Beke László tanulmányához. In: *Tanulmányok a vizuális kultúráról*: Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp.: [k.n.], 1984 51-92, 93-96.
43. BEKE László és RADNÓTI Sándor levélváltása. 1-2. = *Aktuális Levelek*, No 10 (1984) 44-48. No 11 (1984) 48-54.
44. Białostocki, Jan: Régi és új a művészettörténetben. Szerk., bev. Marosi Ernő. Bp.: Corvina, 1982 (Művészet és elmélet) rec. UJLAKI Gabriella: A modern kezdetei. = *Művészet*, 25, 1984, 7. 51-54., ill.
45. BONTA, János: Die Bauwissenschaft über die Visualität. = *Periodica Polytechnica, Architecture*, 28, 1984, 1-4. 11-15.
46. BOR Ambrus: Elvesztett művészet. = *Élet és Irodalom*, 1984. február 24. 1. hoz. PREISICH Gábor. „Építélet olvasni ugyan ki tanít kicsodát?” = *Élet és Irodalom*, 1984. március 16. 2.; FRANK János: A béka fölött. = *Élet és Irodalom*, 1984. április 6. 2.; DERCSÉNYI Dezső: Képezhetünk-e építészeti kritikusokat? = *Élet és Irodalom*, 1984. április 13. 2.; HARSFAI István: Miért nincs Magyarországon építészeti kritika? = *Élet és Irodalom*, 1984. június 15. 4.; DERCSÉNYI Dezső: Nemcsak nálunk? = *Élet és Irodalom*, 1984. szeptember 21. 2.
47. DUCHAMP, Marcel: Apropó „ready-made” [beszéd New Yorkban a Museum of Modern Artban, 1961] = *Új Szempont*, 20, 1984, 10. 27., ill.
48. HEGYI Lóránd: A monumentális groteszk: Sandro Chia festői világa. = *Művészet*, 25, 1984, 3. 35-39., ill. hoz. FAJÓ János: Ki ragadta meg a Nagy Eklektikát és miért? = *Művészet*, 25, 1984, 7. 61-62.; SZÉKELY András: Művészet. = *Új Tükör*, 1984. augusztus 5. 4.; HEGYI Lóránd: Válasz Fajó János cikkére. = *Művészet*, 25, 1984, 9. 61-63.; UJLAKI Gabriella: Aki nem lép egyszerre... = *Művészet*, 25, 1984, 10. 61-63.; GYETVAI Ágnes: Hogyan jut el az ember elvi kérdésekben az ökölrészhez? = *Művészet*, 25, 1984, 11. 60-63.
49. Hegyi Lóránd: Új szenzibilizáció: Egy művészeti szemléletváltás körvonalai az évtizedfordulón. Bp.: Magvető, 1983 rec. SÍK Csaba: Új szenzibilizáció - új kéteyekkel. = *Könyvvilág*, 29, 1984, 1. 12.; SZOMBATHY Bálint: Új egocentrizmus. = *Híd*, 48, 1984, 2. 363-365.; VERMES Zsuzsa = *Népművelés*, 31, 1984, 4. 39-40.
50. HORÁNYI Özséb: A reprezentáció. + BEKE László megjegyzései Horányi Özséb tanulmányához. + Függelék: Szempontok René Magritte: „La Représentation” (1937) c. festményének interpretációjához. In: *Tanulmányok a vizuális kultúráról*: Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp.: [k.n.], 1984 421-444, 445-458., ill.
51. HORVÁTH Dénes: Az igazságfüggvényelmélet képi reprezentációja. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténeti Tanszék. Bp., 1984 56 p., ill.
52. JULLIAN, Philippe: The esthetics of symbolism in french and Belgian art. In: *The symbolist movement in the literature of European language*. Ed. by Anna Balakin. Bp.: Akadémiai K., 1984 529-546.
53. KÍSÉRLETEK a vizuális kultúra definíciójára: ATTALAI Gábor, BEKE László, HORÁNYI Özséb, KUNT Ernő, MIKLÓS Pál kísérletei. In: *Tanulmányok a vizuális kultúráról*: Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp.: [k.n.], 1984 9-48.
54. KISS Endre: Szecesszió egykor és ma. Bp.: Kossuth, 1984 291 p., ill. (Eszttikai kiskönyvtár)
55. KMETTY János művészetpedagógiai feljegyzései: Az Új Akadémia I. Főiskolai oktatás naplója I. Sajtó alá rend. és bev. Ráth Zsolt. = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 2. 271-281.
56. LISSÁK György: Az ipari formatervezés esztétikai kategóriái. Bölcsészdoktori értekezés. ELTE Művészettörténeti Tanszék. Bp., 1984 62 p., ill.
57. Mátza János: Eszmeiség - avantgarde - művészet. II. Alkotó módszer és művészi örökség. Sajtó alá rend. és bev. Botka Ferenc. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1982 rec. TVERDOTA György = *Hungarologiai Értesítő*, 6, 1984, 2. 113-114.
58. MAQUET, Jacques: Bevezetés az esztétikai antropológiába. Bp.: Művelődéskutató Intézet, 1984 95 p. (Vizuális antropológiai kutatás, Munkafüzetek; 3.)
59. MICHALIDES, Pavol: Das angewandte Kunstschaffen in der bildenen Kultur der Slowakei. = *Zborník Filozofických a pedagogických fakulty Univerzity Komenského, Musajca*, 26 1978/1979 (1984) 3-38.
60. MIKLÓS Pál: A tárgyak világa. + VÁMOSSY Ferenc: Reflexiók Miklós Pál tanulmányáról - egy építész nézőpontjából. In: *Tanulmányok a vizuális kultúráról*: Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp.: [k.n.], 1984 261-270, 271-276.
61. MIKLÓS Pál: Az utca közművelődése. In: *Művészet a társadalomban*. Bp.: Magyar Képző és Ipművészek Szövetsége, 1984 10-15.
62. NAGY Elemér: Az építészeti kifejezés korlátairól. = *Opinion, Ifjúsági melléklet*, 3, 1984, 1. 14-15.
63. NÉMETH Lajos: A képzőművészet „nyelve”. = *Jelenkor*, 27, 1984, 1. 43-48.
64. PANOFSKY, Erwin: A jelentés a vizuális művészetekben: *Tanulmányok. Vél., szerk., utószó: Beke László. Bp.: Gondolat, 1984 411 p. tart.* „A képzőművészeti stílus problémája”. - A „Kunstwollen” fogalma. - Dűrer és a klasszikus ókor. - A „manierizmus”. - A művészettörténet viszonya a művészetelmélethez. - Tiziano: A Bölcsesség alleoriája. Utóirat. - A perspektíva mint „szimbolikus forma”. - A képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomlemezésének problémájához. - A művészettörténet mint humanista tudomány. - Ikonográfia és ikonológia: Bevezetés a reneszánsz művészet tanulmányozásába. Valóság és szimbólum a korai flamand festészetben: „Spiritualia sub metaphoris corporalium” [Spiritualis dolgok testi metaforáiban]. - A Rollis-Royce-hűtő esztétikájának előzményei. - A művészettörténet három évtizede az Egyesült Államokban. - Utószó: Panofsky és az ikonológia.
65. PERNECZKY Géza: Csipkebokorgóujjgatók: Új hibátlan. + A korszak mint műalkotás. Bp.: Művelődéskutató Intézet, 1984 67 p. (Vizuális antropológiai kutatás, Munkafüzetek; 1.)
66. PERNECZKY Géza: A korszak mint műalkotás. = *Kultúra és közösség*, 1984, 5. 27-52.
67. PERNECZKY Géza: A művészet mint sárkány avagy ami a neo-avantgarde után jön - újra szalonművészet? = *Aktuális Levelek*, No 11 (1984) 14-15.
68. Popper Leó: Esszék és kritikák. Szerk., a jegyzeteket és az utószót írta Timár Árpád. Bp.: Magvető, 1983. rec. angyalosi [ANGYALOSI Gergely] = *Kritika*, 1984, 2. 38.; BODNÁR György: Történelem és esztétika. = *Új Írás*, 24, 1984, 3. 71-73.; (Domán) [DOMÁN István] = *Új Élet*, 1984. január 1. 4.; ÉLES Csaba: Esztétikátörténeti ásatások. = *Alföld*, 35, 1984, 9. 88-89.; FENYVESI Katalin: Popper - redivivus. = *Könyvvilág*, 29, 1984, 1. 4.; KARDOS András: A torzó esztétikája. = *Nagyvilág*, 29, 1984, 10. 1572-1574.; KÖNCZÖL Csaba: Egy torzó a szászadélról. = *Magyar Hírlap*, 1984. március 10. 8.; (kurcz) [KURCZ Béla] = *Magyar Nemzet*, 1984. február 4. 6.; RADNÓTI Sándor = *Művészet*, 25, 1984, 4. 46-47. ill.; RÓZSA Gyula: Esszék kora. = *Népszabadság*, 1984. február 22. 7.
69. RODITI, Edouard: The spread and evolution of symbolist ideals in art. In: *The symbolist movement in the literature*

of European language. Ed. by Anna Balakin. Bp.: Akadémiai K., 1984 499-518.

70. ROSSACHER, Kurt: Nordismo, einer neuer Begriff der Kulturgeschichte. = *Alte und Moderne Kunst*, 29, No 195, 1984 2-3., ill.

71. SCHÖFFER, Nicolas: A tükör elmélete. = *Új Symposium*, 20, 1984, 10. 23-27., ill.

72. Sebeok, Thomas: A művészet előzménye. Bp.: Akadémiai K., 1983 (Korunk tudománya) rec. SZÉKELY András = *Új Tükör*, 1984. április 1. 2.

73. Semper, Gottfried: Der Stil in der technischen und tectonischen Künsten oder praktischen Aesthetik. Faksimile. Mittenwald : Mañder, 1977 rec. M.Á. [MORVAVÁNSZKY Ákos] = *Magyar Építőművészet*, 1984, 2. I.

74. TÖLGYESI János: Kép és technika. + BEKE László megjegyzései Tölgyesi János tanulmányához. In: Tanulmányok a vizuális kultúráról : Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp. : [k.n.], 1984 399-414, 415-417., ill.

75. „Új hullám” - Új szemlélet a művészetben : Kerekasztal beszélgetés a Kossuth Klubban, 1984. január 30. (részletek) [BEKE László, ERDÉLY Miklós, KLANICZAY Gábor, KÖRNER Éva, PATAKI Gábor] = *Aktuális Levelek*, No 7, 1984 28-40., ill.

76. UJLAKI Gabriella: Stílus és történelem : A progresszió mint a modern művészet funkciómeghatározása. = *Valóság*, 27, 1984, 7. 67-79.

77. Vasarely, Victor: A színes város : A művészet hétköznapi életünkben. Bp. : Gondolat, 1983 rec. ANDOR György = *Rajztanítás*, 26, 1984, 1. 25-27.; BODRI Ferenc: Kiskönyvek Vasarelyről. = *Alföld*, 35, 1984, 7. 25-27.

78. Végvári Lajos: Tudod-e mi a művészet? Bp. : Képzőművészeti K., 1982 rec. b.l. [BEKE László] = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 1. 146.

Tudománytörténet, művészettörténetek és kritikusok

79. BERLÁSZ Piroksa: Kísérlet egy tudományos évkönyv megindítására a XIX. század elején : Az Acta Musei Nationalis Hungarici sorsa. = *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1982/1983 (1984) 465-488. G

80. BONTA János: Fülöp Lajos és Lukács György az eklektikáról és az új építészetéről. = *Magyar Építőművészet*, 1984, 1. 2-5., ill. E.F.G.R.

81. BORSOS Béla: A magyar műemlékvédelem hivatala Henszlmann halálától a Milleniumig. = *Magyar Műemlékvédelem*, 9 (1984) 33-52., ill. G

82. KÁPLÁR László: Európai és hazai helyzetkép a numizmatika fejlődéséről a XIX. század második felében. = *Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve*, 1978 (1984) 57-67. G

83. KERTESZ, Andrei: Zur Erforschung der sieben-bürgersch-schsischen Bilden den Kunst. = *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 27, 1984, 2. 41-45.

84. KOVÁCS Anna: Tények és adatok egy XIX. századi történetről művészeti kapcsolatáról. [Nagy Iván] = *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 10 (1984) 63-99., ill. G

85. MEZEI József: Kép, világkép, világnézet : A képzőművészet szemléje a két világháború közötti Korunkban. In: *Képzőművészeti írárok* 1984. Szerk. Kántor Lajos. Bukarest : Kriterion, 1984 38-64., ill. G

86. F. PETRES Éva: A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat régészeti tevékenysége az 1983. évben. = *Archaeologiai Értesítő*, 111, 1984, 1. 114-115.

87. PINTÉR Mihály: Adatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásához : A Kolozsvári Közlöny hírei. [1858] = *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 3 1983 (1984) 111-115.

88. SOPRONI Sándor: Beszámoló a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1982-83. évi működéséről. = *Archaeologiai Értesítő*, 111, 1984, 2. 256-257.

89. Aradi Nóra

ARADI Nóra munkásságának válogatott bibliográfiája. A tételek leírását készítette Bardoly István. = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 2. 154-160.

[NÉMETH Lajos]: Aradi Nóra közönte. = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 2. 153-154.

TRIPOLSZKY László: Hitelesen és információgazdagon : Beszélgetés Aradi Nóra művészettörténéssel. = *Népszabadság*, 1984. május 12. 16.

90. Balogh Jolán

ENTZ Géza: Balogh Jolán és a műemlékvédelem. = *Magyar Műemlékvédelem*, 9 (1984) 453-454. p.

91. Baranyai Béláné

BARANYAI Béláné műveinek bibliográfiája. Összeáll. Bardoly István. = *Magyar Műemlékvédelem*, 9 (1984) 457-458. DÉTSYH Mihály: Baranyai Béláné 85 éves. = *Magyar Műemlékvédelem*, 9 (1984) 455-456.

92. Béli Máttyás

KOSÁRY Domokos: Béli Máttyás helye a művelődés történetében. = *Irodalomtörténet*, 66, 1984, 4. 795-816.

Sz. NAGY László: Béli Máttyás kéziratok hagyatékának katalógusa. Bp. : MTA Könyvtára, 1984 299 p., ill.

TIBENSKÝ, Ján: Matej Bel a jeho vzťah k Slovákom. = *Historický časopis*, 32, 1984, 2. 193-218. F

TIBENSKÝ, Ján: Velká ozdoba uhorska. Bratislava : Tatran, 1984 270 p. rec. Cicaj, Viliam = *Historický časopis*, 32, 1984, 6. 942-944.; Káfer István = *Népszabadság*, 1984. június 9. 16.

93. Bielz, Julius

GÜNDISCH, Gustav: Julius Bielz, Museumsfachmann. = *Ostdeutsche Gedenktage*. Bonn, 1984 69-72.

Chastel, André > 416.

94. Csátkai Endre

SZITA Szabolcs: Csátkai Endre munkaszolgálat (1944-1945). = *Soproni Szemle*, 38, 1984, 4. 332-345., ill. > 115.

95. Dávid Katalin

NÁDOR Tamás: 10 kérdés Dávid Katalinhoz. = *Magyar Ifjúság*, 1984. június 29. 34-35., ill.

96. Dénes Zsófia

SZABÓ Júlia: Dénes Zsófia évtizedei. = *Magyar Hírlap*, 1984. január 17. 6.

97. Dercsényi Dezső

ZÁDOR Anna: Dercsényi Dezső 70. születésnapjára. = *Magyar Műemlékvédelem*, 9 (1984) 445-447.

98. Dévényi Iván

ZSALUS-ZAJOVITS Ferenc: A második Babits emlékkönyv sorsa, avagy egy igaz vállalkozás fiasokja. = *Eszteregom Évkönyve*, 1983 (1984) 98-113. G

99. Divald Károly

RYBAROVÁ, Kristina: Tvorba fotografa Karola Divalda. = *Múzeum*, 29, 1984, 4. 67-69., ill

100. Domanovszky György

BODROGI Tibor: 75 éve született Domanovszky György. = *Magyar Nemzet*, 1984. szeptember 4. 7.

BODROGI Tibor: Domanovszky György. = *Etnographia*, 95, 1984, 2. 316-319.

DOMANOVSKY György munkásságának bibliográfiája. Összeáll. S. Gémes Magda. = *Etnographia*, 95, 1984, 2. 319-321.

101. Entz Géza

SZAKOLCZAY Lajos: Egy Herder-díjas életmű : Látogatásban Entz Gézánál [interjú] = *Tiszatáj*, 38, 1984, 3. 91-95.

102. D. Fehér Zsuzsa

l-i [LÓCSEI Gabriella]: D. Fehér Zsuzsa. = *Magyar Nemzet*, 1984. április 18. 7.

103. Felvinczi Takács Zoltán

BALÁS Gábor: Felvinczi Takács Zoltán. In: Balás Gábor: A székelek nyomában. Bp. : Panoráma, 1984 344.

104. Foltin Brunó

SZIRMAI Zoltán: Lelkészai karunk fiatal doktora. = Evangélikus Élet, 1984. szeptember 2. 4.

105. Frodl, Walter

DERCSÉNYI Dezső: Walter Frodl 75 éves. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 463-465.

106. Fülepp Lajos

F. CSANAK Dóra: Fülepp Lajos kéziratos hagyatéka. Ms 4552-Ms 4609. Bp.: MTA Könyvtár, 1984 165 p., ill. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusa; 15.)

CSÜRÖS Miklós: Nemzet és nemzeti Fülepp Lajos felfogásában. In: Csürös Miklós: Színképelemzés. Bp.: Szépirodalmi, 1984 355-369.

FÜLEPP Lajos két levele Illyés Gyulához [1946]. In: Illyés Gyula emlékkönyv. Szerk. Illyés Gyuláné. Bp.: Szépirodalmi, 1984 160-162.

FÜLEPP Lajos: A magyarság pusztulása. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Bp.: Magvető, 1984 65 p. (Gondolkodó magyarok) rec. POLGÁRDY GÉZA = Reformátusok Lapja, 1984. december 23-30. 14.; KOVÁCS J. József: „...milyenek vagyunk és milyenek leszünk”. = Könyvtárs, 29, 1984, 7. 8.

GYERGYAI Albert: Jegyzetek Fülepp Lajosról. In: Gyergyai Albert: Védelem az esszé ügyében. Bp.: Szépirodalmi, 1984 308-313.

MONOSTORI Imre: „Kéziratodat tovább küldtem Kecskemétre”. = A Válasz születése Németh László Fülepp Lajoshoz írt leveleiben. = Forrás, 16, 1984, 5. 81-87.

T.Á. [TÍMÁR Árpád]: A mérce: Cézanne. In: Évfordulók 1985. Bp.: Kossuth, 1984 30-35., ill.

TÜSKÉS Tibor: Egy kis falu nagy szelleme. = Könyvtáros, 34, 1984, 6. 353-359., ill. > 80.

107. Garas Klára

GARAS Klára műveinek bibliográfiája. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 237-240.

108. Gerevich Tibor

DERCSÉNYI Dezső: Gerevich Tibor születésének századik évfordulójára. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 441-443.

109. Gerő László

SEDLMAYR János: Gerő László köszöntése. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 449-451.

110. Gombosi György

ÚJ MAGYAR rajzművészet Rippl-Rónaitól Vajdáig: Emlekezés Gombosi György művészettörténetére. Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. március 29. - május 27. Rend. Majoros Valéria. A katalógust írták Majoros Valéria, Litván József, Tátrai Vilmos. Bp.: MNG, 1984 96 p., ill. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai; 1984/3.) lsm. ÁDÁM András: Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. április 20. 505.; ÁTS, Erika: Das „Gombosi-Album”. = Budapesti Rundschau, 1984. június 18. 9., ill.; BÁN András: Új magyar rajzművészet: Gombosi György emlékkiállítás a Várban. = Magyar Nemzet, 1984. május 18. 7.; BELLÁK Gábor: Művészet, 25, 1984, 9. 28-31., ill.; FRANK, János: Around the galleries. = New Hungarian Quarterly, 25, No. 96, 1984 179-184.; HARSÁNYI Zoltán = Rajztanítás, 26, 1984, 6. 30-31.; KENESSEI András: Termékenyítő torzó. = Magyar Hírlap, 1984. május 8. 6.; R. Gy. [RÓZSA Gyula]: Rippl-Rónaitól Gombosi Györgyig. = Népszabadság, 1984. május 9. 7.; SZATMÁRI Gizella = Népszava, 1984. május 18. 6.

111. Granasztói Pál

GRANASZTÓI Pál: Ifjúkor a belvárosban. Múltó világom. Ithon életem. Bp.: Magvető, 1984 775 p. rec. ANTAL Gábor = Magyar Nemzet, 1984. június 1. 8.; SZEKÉR Endre = Kritika, 1984, 10. 35.

KARDOS István: Granasztói Pál [interjú]. In: Kardos István: Tudósportrék. Bp.: Kossuth, 1984 319-335., ill.

112. Halman György

NÉMETH S. Katalin: Az egyéni kutatás örömeiről [interjú] = Könyvtáros, 34, 1984, 2. 71-74., ill.

113. Horler Miklós

PALLAGI Ferenc: Tudomány és építészet: Beszélgetés Horler Miklóssal. = Esti Hírlap, 1984. március 31. 2.

114. Kállai Ernő

GRAFIKÁK Kállai Ernő hagyatékából: Kiállítás az Óbudai Pincegalériában 1984. október 2. - november 4. Rend. és a katalógust írta András Gábor. Bp.: Óbudai Művelődési Ház, 1984 [12]p., ill. E lsm. PALLAGI Ferenc: Kállai Ernő hagyatéka. = Esti Hírlap, 1984. október 16. 2.; P. SZABÓ Ernő = Új Tükör, 1984. október 14. 3.

SALAMON Nándor: „Művészet veszélyes csillagzat alatt”: Kállai Ernő időszerepe. = Dunatűz, 7, 1984, 3. 43-48. SALAMON Nándor: Dunántúli város 1942-ben egy világpolgár szemével. = Dunatűz, 7, 1984, 1. 72-76.

SZELÉNYI Lajos: Vallomás két magyar intellektuelltől. = Bécsi Napló, 5, 1984, 3. 8.

115. Kazinczy Ferenc

Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek (1925). Előszó: Zádor Anna. Utószó: Rózsa György. Szerk. Galavics Géza. Bp.: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1983 rec. BUDAI Katalin: A műbarát Kazinczy. = Élet és Irodalom, 1984. január 20. 12.; -d-4 = Kritika, 1984. 1. 38.; FEHÉR József = Borsodi Művelődés, 9, 1984, 3. 95-96.; FRIED István = Irodalomtörténeti Közlemények, 88, 1984, 5-6. 745-749.; FRIED István = Soproni Szemle, 38, 1984, 4. 367-368.; LUKÁCSY Sándor = Magyar Nemzet, 1984. február 26. 6.; MEZEI Márta = Irodalomtörténet, 66, 1984, 4. 966-970.; RÓZSA Gyula: Pályák emlékezete. = Kazinczy, a képzőművészetek és Csatkai Endre. = Népszabadság, 1984. január 6. 7.

116. Kelemen Lajos

BALÁS Gábor: Kelemen Lajos. In: Balás Gábor: A székelyek nyomában. Bp.: Panoráma, 1984 342-343. > 429,430

Lajta Edit > 1323**117. Lemaire, Raymond**

HORLER Miklós: Raymond Lemaire 60 éves. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 439-462. F

Lyka Károly > 1248**118. Major Máté**

B.J. [BONTA János] = Major Máté nyolcvan éves. = Új Tükör, 1984. augusztus 12. 43., ill.

HEGYI Gyula: Major Máté nyolcvanestendős. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 3. 6.

MAJOR Máté nyolcvan éves. = Népszabadság, 1984. augusztus 3. 7.

MORAVÁNSZKY Ákos: Major Máté nyolcvan éves. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. VII.

SZERDAHELYI István: „Ebben azért megtemtem a magamét”: Beszélgetés Major Mátéval. = Kritika, 1984, 7. 24-25. VADAS József: Építész a történelemben. = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 3. 13.

VÁMOSSY Ferenc: Major Máté nyolcvan éves. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 3. 7.

119. Marsigli, Luigi Ferdinando

SEBESTYÉN Gheorghe: Unele cetati ale Banatului si descenle lui L.F. Marsigli. = Revista muzeelor si monumentelor, Monumente istorice si de arta, 15, 1984, 1. 41-53., ill. F. VÉKONY László: Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében. Újvidék: Fórum, 1984 51 p., ill. E

120. Menci, Vaclav

KAHOUN, Karol: Václav Menci: K sčasnosti a tradiciám výchovy slovenských teoretikov a historikov umenia. = Výtvary života, 29, 1984, 6. 17-18., ill.

Mezei Árpád > 150

- 121. Miklós Pál**
SZERDAHELYI István: A művészetben csak választékkal... = Beszélgetés Miklós Pál művészettörténésszel. = Népszabadság, 1984. október 27. 15., ill.
- 122. Németh Lajos**
AKADÉMIAI tagajánlások 1985: Németh Lajos. = Magyar Tudomány, Uf. 29, 1984, 10 11. 755-757.
- 123. Orbán Balázs**
BALÁS Gábor: Orbán Balázs. In: Balás Gábor: A székekelyek nyomában. Bp.: Panoráma, 1984 328-331.
- 124. Panofsky, Erwin**
RADNÓTI Sándor: A vad befogadás: Erwin Panofsky kritikai méltatása - művészettudományi nézőpontból. = Világosság, 25, 1984, 7. melléklet 32 p. > 64.
- 125. Patay Pál**
KOREK József: 70 éves Patay Pál. = Archaeologiai Értesítő, 111, 1984, 1. 94-95., ill.
- 126. Perneczky Géza**
BEKE László és Perneczky Géza beszélgetése a Fiatal Művészek Klubjában 1984. április 24-én. = Aktuális Levelek, No 9 (1984) 54-68., ill.
- 127. Popper Leó**
BONYHAI, Gábor: Anfänge einer nicht-divinatorischen Verstehens-theorie bei Leo Popper und dem jungen György Lukács. = Neohelicon, 11, 1984, 1. 63-79. > 68
- 128. Preisich Gábor**
MAJOR Máté: Preisich Gábor 75 éves. = Építés-Építészettudomány, 16, 1984, 3-4. 513.
- PREISICH Gábor életműve és munkássága: Szakmai életrajz, szakmai bibliográfia, építészeti alkotások, tervpályázatok. Összeáll. Preisich Katalin. = Építés-Építészettudomány, 16, 1984, 3-4. 514-528., ill.
- SZINAI János: Preisich Gábor 75 éves. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. VI.
- 129. Prokopp Gyula**
Dr. PROKOPP Gyula 1903-1983. + Prokopp Gyula prímási levéltáros munkái [bibliográfia] = Esztergom Évlapjai, 1983 (1984) 406-409. G
- 130. Rados Jenő**
KURCZ Béla: A magyar építészettudomány doyenje: Látogatás Rados Jenő professzornál [interjú]. = Magyar Nemzet, 1984. november 15. 5.
- 131. Rajna György**
FALUS Tamás: Szoborszemlést Rákospalotán: Hamarosan összeáll a katalógus anyaga. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 13. 4.
- 132. Sedlmayr, Hans**
GERŐ László: Hans Sedlmayr 1896-1984. = Műemlékvédelem, 27, 1984, 4. 314.
- 133. Supka Géza**
FÉJA Endre: Móra Ferenc levelei Supka Gézához. = Tiszatáj, 38, 1984, 2. 59-63.
- 134. Supka Magdolna**
BANGA Ferenc grafikusművész az ünnepeltről. = Magyar Képző és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója, 1984, 3-4. 19-20.
- SUPKA Magdolnának, Manna nének szeretettel: Grafikai kiállítás, Bp., Fészek Galéria, 1984. szeptember 11-28. A kiállítást rend. Dévényi István. Bev. Szabó Júlia. Bp.: MNG, 1984 [62] p., ill. [benne Supka Magdolna frásainak bibliográfiája] Ism. SOÓS Imre: Grafikai kiállítás Supka Magdolna tiszteletére. = Kisgrafika, 23, 1984, 3. 24.
- 135. Szélpál Árpád**
SZÉLPÁL Árpád: Forró hamu. Utószó: Ferch Magda. Bp.: Magvető, 1984 653 p. rec. BENJÁMIN László = Új Tükör,
1984. szeptember 9. 2.; BERKES Erzsébet = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 26. 11.; BODRI Ferenc = Műhely, 7, 1984, 5. 73-75.; FENYŐ István = Népszabadság, 1984. szeptember 22. 15.; SERES József = Népszava, 1984. szeptember 22. 10.
- 136. Szij Rezső**
CSIZMADIA Károly: Irodalommal és művészettel: Beszélgetés Szij Rezső művészettörténésszel. = Reformátusok Lapja, 1984. október 7. 4.
- 137. Tolnay, Charles de**
CHARLES de Tolnay: Giornata commemorativa organizzata d'intesa con l'Accademia della Scienza d'Ungheria: Roma, 26 novembre 1982. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1984 30 p. (Accademia Nazionale dei Lincei, Quaderno; N. 258.) tart. Tímár Árpád: Charles de Tolnay e la cultura ungherese. 3-9. Salvini, Roberto: Il metodo critico di Charles de Tolnay. 11-20. Vayer, Lajos: Aspetti del '400 nelle opere di de Tolnay. 21-24. Hubay, Miklós: de Tolnay e la letteratura ungherese. 25-30.
- 138. Tóth János**
BÁRDOSI János: Tóth Jánosra emlékezünk + Tóth János szakirodalmi munkái és a róla szóló irodalom [bibliográfia] = Savaria, 13/14 1979/1980 (1984) 295-303., ill.
- 139. Vargha László**
FILEP Antal: Vargha László (Gyöngyös, 1904. X.25.-Bp., 1984.III.19.). = Néprajzi Hírek, 13, 1984, 1-2. 38-39.
- KECSKÉS Péter: Vargha László. = Téka, 1984, 1.10-12., ill.
- KECSKÉS Péter: Vargha László munkamódszere. = Téka, 1984, 2. 14-22., ill.
- PINTÉR Tamás: Vargha László 1904-1984. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. X - XI., ill.
- 140. Végvári Lajos**
-rehák-: Csallóképek tegnap és ma [Beszélgetés Végvári Lajossal]. = Magyar Hírlap, 1984. május 6. 6.
- 141. Vitruvius Pollio**
Vitruvius De Architectura. Translatio, commentatio et affiguratio da Cesare Cesariano. (Facsimile, Como, 1521) A cura di Arnaldo Bruschi, Adriano Caruga e Francesco Paolo Fiore. Milano: Edizioni Il Polifilo, 1981 rec. HAJNÓCZI Gábor: Cesare Cesariano és a Vitruvius-szöveg hagyomány a reneszánszban. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 86-89.
- 142. Wilde János**
SHERMAN, John: Johannes Wilde (1891-1970). = Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte, Bd. 1.: Wien und die Entwicklung der kunsthistorischen Methode. Hrsg. von Stefan Krenn, Martina Pippal. Wien; München: Böhlau, 1984 91-98.
- 143. Zachwatowicz, Jan**
DERCSÉNYI Dezső: Jan Zachwatowicz 1900-1983. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 57.
- 144. Zádor Anna**
ÁBRAHÁM Kálmán: [Zádor Anna köszöntése születésnapján]. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 148.
- DERCSÉNYI Dezső: Zádor Anna köszöntése. = Magyar Hírlap, 1984. január 25. 6.
- R.Gy. [RÓZSA Gyula] = Zádor Anna nyolcvan éves. = Népszabadság, 1984. január 24. 7.
- S.M. [SÁRVÁRI Márta] = Zádor Anna köszöntése. = Magyar Nemzet, 1984. január 24. 7.
- SZABOLCSI Hedvig: Zádor Anna köszöntése. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 7-9.
- SZÉKELY András: Zádor Anna nyolcvan éves. = Új Tükör, 1984. január 22. 43.
- VAS István: Levél 1944-ből. = Magyar Nemzet, 1984. október 13. 9.
- ZÁDOR Anna tudományos munkásságának bibliográfiája, 1974-1983. Összeáll. Szabó Péter. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 9-10.

145. Zolnay László

SZÉKELY György: Zolnay László 1916-1985. = Budapest Régiségei, 25 (1984) 1-3., ill.

A művészettörténet társtudományai

146. Ankerl, Guy: Experimental sociology of architecture. Paris; New York: Mouton, 1983 rec. BONTA János = Magyar Építőművészet, 1984, 1. II - III.

147. KARDOS Lajos: Tárgy és ányék: Tanulmányok a színítés pszichológiai kutatása köréből. Bp.: Akadémiai, 1984 253 p., ill.

148. KÁRPÁTI Andrea: A műelemző készségek kutatásának és fejlesztésének problémái. = Múzeumi Közlemények, 1984, 2. 81-92.

149. KIRÁLY Sándor: A színek információ szerepe. + KLAUSZ Csaba megjegyzései Király Sándor tanulmányához. In: Tanulmányok a vizuális kultúráról: Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp.: [k.n.], 1984 196 - 199, 201-202., ill.

150. MEZEI Árpád: Elméletek és művészetek: Művészeti-életkanti kísérletek, tanulmányok. Bev. Németh Lajos. Bp.: Gondolat, 1984 218 p. tart. Bevezető: Mezei Árpád művészetről munkásságáról. - A szürrealizmus. - Az építészettől általános elmélete és kapcsolata a képzőművészetekkel. - A dadaizmus újjáértékelése. - A naív művészet. - Forma és tartalom. - Művészet és tudomány. - Komiss Dezső. - Csontváry. - A Szentendrei Iskola. - Degas. - Vajda Lajos. - André Masson. - Paul Klee. - Az önállóult amerikai modern festészet. - Pablo Picasso. rec. SIK Csaba: Rendszer és rendszeralkotás. = Könyvvilág, 29, 1984, 12. 18.

151. Művészettudományok: Válogatott tanulmányok. Összeáll. szerk. és ford. Józsa Péter. Bp.: Közgazdasági és Jogi, 1978 rec. b.l. [BEKE László] = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 137.

Ikonográfia, emblematika

152. ARTNER Tivadar: Bűnbeesés és kiűzetés = Nők Lapja, 1984. május 12. 22-23., ill.

153. ARTNER Tivadar: Az ember teremtése. = Nők Lapja, 1984. július 14. 22-23., ill.

154. Artner Tivadar: Ló és lovas a művészetben. Bp.: Corvina, 1982 rec. KERNY Terézia = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 139.

155. ARTNER Tivadar: „Noli me tangere”. = Nők Lapja, 1984. augusztus 11. 22-23., ill.

156. KERNY Terézia: A katonaszentek ikonográfiájának néhány sajátossága és szerepe a középkori magyar művészetben. = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 161-176.

157. KOÓS Judit: „Jó Pásztor” ábrázolások. = Reformátusok Lapja, 1984. április 29. 3., ill.

158. MAROSI Ernő: Az esztergomi Porta speciosa ikonográfiájához. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp.: Akadémiai, 1984 341-356., ill.

159. SÁMBOKI János: Emblematata: Antverpia 1564. A fakszimile szöveget gondozta Varjas Béla. Kísérőtanulmány August Buck. Bp.: Akadémiai, 1982 rec. TÉGLÁSY Imre = Irodalomtörténeti Közlemények, 88, 1984, 1. 115-118.

160. STEFANOV, P.: A contribution to the iconography of the Balkan neomartyrs: St. Lazarus od Debel Del. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 1-2. 161-171., ill.

161. SZILÁGYI, András: Fortleben einer mittelalterlichen Komposition im 16-17. Jahrhundert. = Ars Decorativa, 8 (1984) 15-27., ill.

162. TASNÁDI Attila: Janus Pannonius arca. = Népszava, 1984. augusztus 25. 10., ill.

163. VÉGH János: Becsei Vesszős György különítélete: Egy ritka ikonográfiai típus magyarországi előfordulása. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp.: Akadémiai, 1984 373-385., ill.

164. VEREBÉLYI Kincső: Agnus Dei. = Műsák, 1984, 1. 12-13., ill.

165. VIDA Mária: Ars sacra medica - Ars medica: Szemléltetés az orvosi ikonográfiában a reformáció hatására. In: Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Szerk. Fabiny Tibor. Bp.: Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztály, 1984 298-323., ill.

Műtárgy és műemlékvédelem

166. ACZÉL Kovács Tamás: Feltámadt Óbudán a légiószobor [beszélgetés Kaba Melindával]. = Esti Hírlap, 1984. február 10. 4.

ANGYAL László: Hajdú-Bihar megye és Debrecen város Műemléki Albizottságainak negyedszázados működése. > 244/1.

167. ANGYAL László: Hajdú-Bihar megye és Debrecen város negyed évszázados műemlékvédelme, 1958-1983. Debrecen: Megyei Műemléki Albizottság, 1984 37 p., ill.

168. ANGYAL László: Negyed évszázad a műemlékekért Hajdú-Bihar megyében (1958-1983). = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 30-39., ill. E

169. BALÁSSY László: A kupola titka [Szekezd, Plébánia-templom]. = Új Ember, 1984. augusztus 5. 4., ill.

170. BALLESTREM, Agnes: Restaurálhat-e a restaurátor? = Múzeumi Műtárgyvédelem, 11 1983 (1984) 17-27.

BALOGH István: Városrendezési és várostervezési törekvések az első világháborúig [Debrecen]. > 244/2.

171. BARCZA Géza: Esztergom műemléki helyzete. = Dunakanyar, 20, 1984, 3. 3-6., ill.

172. BARCZA Géza: A magyar műemlékvédelem fejlődése a jogszabályok tükrében 1973-1980. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 53-65. G

BARCZA Géza: Műemlékvédelem hatósági és társadalmi síkon. > 244/14.

173. BÉKÉSI, István: Denkmal-Restauratoren. = Budapesti Rundschau, 1984. október 15. 6., ill.

174. BÉKÉSI István: Műemlék-restaurátorok. = Népszabadság, 1984. szeptember 2. 5., ill.

175. BENEDETTI Tibor: A Magyar Állami Operaház épületének rekonstrukciója 1981-1984. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 8. 461-469., ill.

BÉRCZI László: Az egrí ráctemplom ikonosztályának és faberendezésének restaurálása. > 221/12.

176. V. BÍRÓ Ibolya: Az undi lakóház. = Téka, 1984, 1. 4-6., ill.

177. BODNÁROVÁ, Jana: A késmárki vár a múltban és napjainkban. = Művészet, 25, 1984, 6. 49-51., ill.

BODORNÉ Szentgály Erzsébet: A gyöngyöspatai rk. templom főoltárának restaurálása. > 221/7.

178. BORVENDÉG Béla: Kijátszott Charta. = Városerépítés, 20, 1984, 6. 31-32.

CSÁSZÁR László: 20 év műemléki helyreállításai a Karta térségében. > 291/3.

179. CSÁSZÁR László: Nemzeti kincseink sorsa. = Magyar Nemzet, 1984. március 3. 10.

180. H. CSUKÁS György: A Bakony és a Balaton-Felvidék népi építészetét: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közép-Dunántúli tájegysége. = Ház és Ember, 2 (1984) 21-61., ill. G

181. A. CZÉTÉNYI Piroska: A Budapesti Műemléki Felügyelőség működése 1975-1980. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 409-413.

182. A. CZÉTÉNYI Piroska: A Császárfürdő műemlék-épületegyüttesének helyreállítása. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 40-49., ill. E

183. DÁVID Ferenc: Műemlékvédelmi tudományos konferenciák Sopronban 1976-1979. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 427-432.
184. DÉKÁNY Tibor: Egy rendhagyó műemlékhelyreállítás: A nagytótlaki kerektemplom. = Élet és Tudomány, 1984. április 13. 451-453., ill.
185. DERCSÉNYI Balázs: A műemlékvédelem minisztériumi irányításának korszerűsítése. = Építészeti Szemle, 27, 1984, 1. 10-15., ill.
186. DERCSÉNYI Balázs: A népi építészeti emlékeinek megővése. = Építészeti Szemle, 27, 1984, 7. 206-208., ill.
- DERCSÉNYI Balázs: Új műemlékfajták a Velencei Karta szellemében. > 291/8.
187. DERCSÉNYI Dezső: Emlékmű vagy műemlék? = Népszabadság, 1984. március 13. 7.
188. DERCSÉNYI, Dezső: Historical monuments and their protection in Hungary. Bp.: Corvina, 1984 55 p., ill. [egyidejűleg francia, német és orosz nyelvű kiadás is]
189. DERCSÉNYI Dezső: Nem szabad a gazda: Városmérnök műemlékvédelem. = Élet és Irodalom, 1984. június 8. 6.
190. DERCSÉNYI Dezső: Rátaláltak Mátyás király palotájára fél évszázada Visegrádon. = Magyar Nemzet, 1984. december 31. 6.
191. DERCSÉNYI Dezső: A római fürdő és két évszázada: Fejezetek és tanulmányok egy műemlék történetéről [Bp., Flórián tér]. = Népszabadság, 1984. november 23. 7.
192. DERCSÉNYI Dezső: Senki sem hívta. = Élet és Irodalom, 1984. október 12. 6.
- DERCSÉNYI Dezső: A Velencei Karta keletkezése. > 291/1.
193. DORKA Béla: A debreceni Csokonai Színház rekonstrukciója. = Múzeumi Kurír, 44 (1984) 23-31., ill.
194. ENTZ, Géza: Denkmalschutz und Geschichtswusstsein. = Kunst und Kirche, 47, 1984, 2. 116-120., ill.
- ENTZ Géza: Restaurátorképzés Magyarországon. > 221/14.
- ENTZ Géza: Szabolcs-Szatmár megye műemléki topográfiájának tanulmányai. > 244/6.
- ERDEI Ferenc: A feledebrői rk. templom műemléki helyreállítása. > 221/6.
- ERDÉLYI Zoltán: A Karta egy építész szemével. > 291/4.
195. ÉRI István: A restaurátor, a muzeológus és a természettudományos szakember közös felelőssége a műtárgyak védelmében. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 13 1983 (1984) 7-15.
196. E.SZ. [ESZENYI Aladár]: A „Vasalóház” felújítása, Szeged, építész: Eszenyi Aladár. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 31., ill. E F G R
- FÁBRINÉ Radovics Krisztina: Rekonstrukciós anastylosis és kiegészítés egy korabarrok oltár helyreállításának tükrében. > 221/4.
197. FARKASVÖLGYI Zsuzsanna: Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár „Mária mennybemenetele” miseruhájának konzerválása. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 12 1983 (1984) 101-116., ill.
198. FERENCZY Károly: A diósgyőri várrom építészeti restaurálása és műemlékvédelme. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 163-253., ill. G
199. FLEGL, Michal: Povazský hrad: Snahy o jeho záchranu v minulosti. [Vágvár] = Vlastivedny casopis, 33, 1984, 1. 31-34., ill.
200. FLÓRIÁN Mária: A bajai tímárműhely. = Téka, 1984, 2. 1-11., ill.
201. FRODL, Walter: Die Einführung der Staatlichen Denkmalpflege in Österreich. In: Das Zeitalter Kaiser Franz Joseph von der Revolution zur Gründerzeit 1848-1880. Hrsg. von Harry Kühnel et al. Bd. 1. Beiträge. Wien: NÖ Landesregierung, 1984 395-400., ill.
- GELLÉR Ferenc: Debrecen város legújabbkori műemlékei. > 244/3.
202. G.G. [GEREBEN Gábor]: Gerbeaud cukrászda portáljának rekonstrukciója, építész: Gereben Gábor. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 22., ill. E F G R
203. [GERŐ László]: Beszámoló az OMF 1976-1983 években végzett munkáiról. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 3. 161-166., ill. E
204. GERŐ László: Magyar műemléki ABC. Bp.: Műszaki, 1984 228 p., ill. rec. MRAVÍK László = Könyvvilág, 29, 1984, 5. 42.
- GORIN, I.P.: Múzeumi restaurátorok képzése a Szovjetunióban. > 221/10.
- GORIN, I.P.: A múzeumi kincsek restaurátorainak vizsgálja a Szovjetunióban. > 221/11.
- GÖRBE Katalin: A képzőművészeti restaurálások dokumentációs követelményei. > 221/13.
- GRANASZTÓI Györgyné: A művészettörténeti kutatás és a képzőművészeti restaurálás kapcsolata, közös eredményeik. > 221/3.
205. HANTHY Kinga: Kastély a domboldalon [Kiscelli kastély]. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 23. 6.
206. HANTHY Kinga: Lakatlan vár [Veszprém]. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 13. 6.
207. HAPPAH, Friderike: Textilkonzerválás és restaurálás a halberstadti dóm gyűjteményében. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 12 1983 (1984) 141-145., ill.
208. (hm) [HARANGOZÓ Márta]: Múzeum az aluljáróban [Bp., Flórián tér]. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 31. 2.
209. C. Harrach Erzsébet - Kiss Gyula: Vasi műemlékek. Szombathely: Vas megyei Tanács, 1983 rec. HECKENAST János = Vasi Honismereti Közlemények, 1984, 2. 72-76.
210. HARSÁNYI István: A 100 éves Operaház építési és rekonstrukciós munkáinak főbb eseményei. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 8. 495-498., ill.
211. HASZNOSNÉ, Szöllős Ilona: Non-valeurs?: New objects of the passion of collecting prints bonds. = Interpress Grafik, 1984, 4. 2-15., ill.
- HOKKYNÉ Sallay Marianne: 20 év képzőművészeti restaurálási a Karta tükrében. > 291/5.
- HOKKYNÉ Sallay Marianne: Képzőművészeti emlékeink védelmének helyzete és a restaurálás néhány módszertani problémája. > 221/2.
212. HORLER, Miklós: Bilan critique des restaurations des monuments hongrois. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 357-374.
- HORLER Miklós: Két évtizeddel a Velencei Karta után. > 291/2.
213. HORLER Miklós: Műemlékhelyreállítási módszereink európai mérlegen. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 13-30. G
214. HORLER Miklós: A műemlékvédelmi gondolat kialakulása Európában. Bp.: BME Mémóki Továbbképző Intézete, 1984 70 p. (A Budapesti Műszaki Egyetem Mémóki Továbbképző Intézete; 5229.)
215. HÖGYÉSZ László: Már a távolból... [Sümegi vár]. = Magyarország, 1984. május 27. 22., ill.
216. HRIADELOVÁ, Renáta: Komplexný program obnovy pamiatokovej rezervácie v Nitre. = Pamiatky prírody, 13, 1984, 1. 7-10., ill.
217. ILIEVOVÁ, Danica: Historická Nitra. = Výtvarný zivot, 29, 1984, 5. 28-29., ill.
218. INTERNATIONAL Restorer Seminar (4.) (1983) (Veszprém) Conservation-restoration of church textiles and painted flags. Investigation of museum objects and materials used in conservation-restoration: Fourth International Restorer Seminar, Veszprém, 2-10 July 1983. Vol. 1-2. Ed. by Timár-Balázs Ágnes. Bp.: UNESCO: National Centre of Museums, 1984 242, 357 p., ill. [az előadások magyarul a Múzeumi Műtárgyvédelem 11, 12 1983 (1984) kötetiben jelentek meg]

219. JEDRZEJAWSKA, Hanna: Lélektani tényezők a konzerválásban és a muzeológiában. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 11 1983 (1984) 29-36.
220. KAISER, Edeltraud: Barokk paramensek a neuzeelli kolostorból. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 12 1983 (1984) 147-154., ill.
221. KÉPZŐMŰVÉSZETI emlékek védelme: Az Egri Nyári Egyetem előadásai, 1981. július 28.-augusztus 4. Eger: TIT, 1984 102 p. (Egri Nyári Egyetem előadásai) tart. 1. Vasas Joachim: A vendéglátó város. 13-16. 2. Hokkyné Sallay Marianne: Képzőművészeti emlékeink védelmének helyzete és a restaurálás néhány módszertani problémája. 19-22. 3. Granasztói Györgyné: A művészettörténeti kutatás és a képzőművészeti restaurálás kapcsolata, közös eredmények. 25-28. 4. Tóth Melinda: A feldebrői falképek. 31-35. 5. Kovalovszki Júlia: A feldebrői templom régészeti kutatása. 39-42. 6. Erdei Ferenc: A feldebrői rk. templom műemléki helyreállítása. 45-46. 7. Bodomé Szentgály Erzsébet: A gyöngyöspatai rk. templom főoltárának restaurálása. 49-51. 8. Szakál Ernő: A középkori oltár rendszerek és azok alkalmazása a kőszobrász restaurálásban. 55-58. 9. Fábriné Radovics Krisztina: Rekonstrukció-anastylosis és kiegészítés egy korábbi oltár helyreállításánál. 61-65. 10. Gorin, I.P.: Múzeumi restaurátorok képzése a Szovjetunióban. 69-71. 11. Gorin, I.P.: A múzeumi kincsek restaurátorának vizsgálata a Szovjetunióban. 75-77. 12. Bérczi László: Az egri ráctemplom ikonostázának és faberendezésének restaurálása. 81-83. 13. Görbe Katalin: A képzőművészeti restaurálások dokumentációs követelményei. 87-90. 14. Entz Géza: Restaurátorképzés Magyarországon. 93-96. 15. Szabó Zoltán: A kémia szerepe és jelentősége a képzőművészeti restaurálásban. 99-102.
222. KERNER Gábor: Beszámoló a Műemléki Albizottságok XII. Országos Értekezletéről (Nyíregyháza, 1983. június 28-30.). = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 54-57., ill.
223. KISS Károly: Csáki szalmája? = Magyar Nemzet, 1984. január 28. 7.
224. KISS Károly: Dialektikus műemlékvédelem? = Magyar Nemzet, 1984. március 3. 9.
225. KISS Károly: Falak a híd alatt [Bp., Flórián tér]. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 12. 7.
226. KISS László: Műszaki emlékvédelem, ipari hagyományápolás Magyarországon. = Magyar Grafika, 28, 1984, 5. 36-40.
227. KLANICZAY Péter: Verona - Castelvecchio : Seta a helyreállított várban és az új múzeumbelsőben. = Opeion, Ifjúsági melléklet, 3, 1984, 1. 20-22., ill.
- KOMÁRIK Dénes: A műemlékek tudományos kutatása és a Velencei Karta. > 291/10.
228. KOMJÁTHY Attila - BÉCSI János - PINTÉR Attila: A csarodai református templom helyreállítása. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 279-314., ill. G
229. KOMJÁTHYÉ Kremncsán Ilona: A siklósi volt ferences kolostor helyreállítása. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 1-2. 27-29., ill.
230. KOMJÁTHYÉ Kremncsán Ilona: A vár helyreállítása [Hollókő]. = Honismeret, 12, 1984, 2. 8-9., ill
231. KOMOR Vilma: Keskeny szalag a hajtókán : Horler Miklós a magyar-francia építészeti kapcsolatokról. = Magyar Nemzet, 1984. március 23. 6.
- KRALOVÁNSZKY Alán: A Velencei Karta egy régész szemével. > 291/11.
232. KRALOVÁNSZKY Mária: Egy 15. századi miseruha restaurálása. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 12 1983 (1984) 129-140., ill.
233. KURCZ Béla: Amfiteátrum az enyészetnek [Bp., Nagyszombat utca]. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 4. 4.
234. CS. LENGYEL Beatrix: A székesfehérvári belváros műemléki rekonstrukciója c. kiállítás az István Király Múzeumban. = Múzeumi Közlemények, 1984, 2. 136-144., ill.
235. LEWIS, Gillian M. - MUIR, Nanette T. - YATES, Nicolas: A festmények és festett textilák közötti kapcsolatról. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 12 1983 (1984) 169-184., ill.
236. LŐCSEI Gabriella: Hatszáznnyó angyal [Vízoly, Ref. templom]. = Magyarország, 1984. október 14. 27., ill.
237. A magyar műemlékvédelem munkájának eredményei az egyes műemlékek tükrében. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 471-557., ill.
238. MAJOROS László: Megnyitó beszéd a páncini műemléki tanácskozáson, 1983.X.27. = Herman Ottó Múzeum Közleményei, 22 (1984) 164-165.
239. (mátyás) [MÁTYÁS István]: Ásatási évad. = Népszava, 1984. április 25. 6.
240. MENDELE Ferenc: A hazai kastélyok műemlékvédelmi helyreállításáról és a kastélyok hasznosításáról. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 3. 180-195., ill. E
241. MENDELE Ferenc: Hollókő műemléki rehabilitációjának építészeti koncepciója. = Honismeret, 12, 1984, 2. 7-8., ill.
- MENDELE Ferenc: Műemlékvédelem és falusi turizmus. > 244/13.
242. MESSINGER Géza - PATTANTYÚS Á. Ádám: Barokk kupola rekonstrukciója az egykori aszódai kastélyon. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 5. 294-297., ill.
243. A műemlékvédelem Magyarországon. Szerk. Császár László. Bp.: Képzőművészeti, 1983 (Képzőművészeti zsebkönyvtár) rec. Bodor Imre = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 296.
244. A MŰEMLEKVÉDELME negyedszázada Hajdú-Bihar megyében, 1958-1983. Szerk. Angyal László. Debrecen: Hajdú-Bihar megye Műemléki Albizottsága, 1984 168 p., ill. [1983. október 6-7-én Debrecenben tartott konferencia anyaga] tart. 1. Angyal László: Hajdú-Bihar megye és Debrecen város Műemléki Albizottságainak negyedszázados működése. 21-30. 2. Balogh István: Városrendezési és városfejlesztési törekvések az első világháborúig. 33-42. 3. Gellér Ferenc: Debrecen város legújabbkori műemlékei. 45-50. 4. Őrsi Károly: Hajdú-Bihar és Debrecen történeti kertjeinek helyzete és védelme. 53-55. 5. Sági Lajos: Borsos József munkássága. 59-61. 6. Entz Géza: Szabolcs-Szatmár megye műemléki topográfiájának tanulmányai. 65-66. 7. Módy György: Az utolsó negyedszázad jelentős régészeti kutatása Hajdú-Biharban. 69-73. 8. Rácz Zoltán: Hajdú-Bihar megye középkori templomai. 77-80. 9. Varga Gyula: Népműemlékek kutatása Hajdú-Biharban. 83-88. 10. Zádor Mihály: A műemlék konzerválás új módszereinek tapasztalatai Debrecenben és Bakonszegen. 91-93. 11. Masits László: A Hortobágyi Nemzeti Park művelődéstörténeti értékei. 97-98. 12. Marjai Márton: A műemlékekhez fűződő antik elemek beépülése a népköltészetbe a Hortobágyon és környékén. 101-105. 13. Mende Ferenc: Műemlékvédelem és falusi turizmus. 115-129. 14. Barcza Géza: Műemlékvédelem hatósági és társadalmi síkon. 133-136. 15. Tóth Zoltán: Műemlékvédelmi szemlélet az építőipari üzemmemóriák képzésében. 139-142. 16. Szamosújvári Sándor: Műemlékvédelmi tevékenység egy szakkörben. 145-146.
245. E. NAGY Katalin: Bakócz Tamás miseruájának konzerválása. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 12 1983 (1984) 77-100., ill.
246. NÉMETH István: Szentgotthárd művelődési és igazgatási központjának tervezése. = Vasi Szemle, 38, 1984, 1. 29-41., ill. G R
- ŐRSI Károly: Hajdú-Bihar és Debrecen történeti kertjeinek helyzete és védelme. > 244/4.
247. PALLAGI Ferenc: Vasúton vitték a vár törmelékét [beszélgetés A. Czétényi Piroskával, Budai vár]. = Esti Hírlap, 1984. december 23. 6.
248. PATKÓ Sándor: Szekszárd, Szécsényi utca 22/34. számú épületek és a mögöttes területek rehabilitációja. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 4. 234-240., ill.

249. PERCZEL Anna: Gellért Hullámfürdő, rekonstrukció. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 1-2. 118-119., ill.
250. B. PERJES Judit: A restaurált lelet, mint történeti forrás. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 11 1983 (1984) 75-86., ill.
251. Pusztuló műemlékeink nyomában. Szerk. Ézsias Anikó és Szakály István. Bp.: RTV Minerva, 1983 rec. KERNY Terézia = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 142.
252. Ráday Mihály: Unokáink sem fogják látni. Bp.: RTV Minerva, 1982 rec. KERNY Terézia = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 141-142.
- RADOS Jenő: A ráckevei Savoyai kastély építész és műszaki tervezők alkotóházává történő műemléki helyreállításáról. > 1571/2.
253. REIMHOLZ Péter: A gerbeaud új portáljáról. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 22-23., ill.
254. RIEDERER, Josef: Műkincsről vegyész szemmel : A nyagvizsgálat, kormeghatározás. Bp.: Műszaki, 1984 237 p., ill.
255. ROMÁN András: Beszámoló az ICOMOS VII. kongresszusáról és a hozzá kapcsolódó ülésorozatról. + Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának alapszabálya. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 4. 309-313.
256. ROMÁN András: Hollókő helye a világ műemlékvédelmében. = Honismeret, 12, 1984, 2. 9-10., ill.
257. ROMÁN András: Az ICOMOS és a magyar műemlékvédelem 1975-1980. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 433-438.
258. ROMÁN András: AZ ICOMOS Konzultatív és Végrehajtó Bizottságának ülése (Párizs, 1983. november 14-18.). = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 149-150.
- ROMÁN András: A történeti város és városrész mint a legkomplexebb műemlék. > 291/7.
259. SÁRVÁRI Márta: Kastélyok a huszonegyedik órában. = Magyar Nemzet, 1984. április 22. 3.
260. SÁRVÁRI Márta: Magyar javaslat a történeti városok védelmére [beszélgetés Dercsényi Dezsővel]. = Magyar Nemzet, 1984. március 31. 7.
261. SÁRVÁRI Márta: Modern keretbe foglalt történelem [Bp., Flórián tér]. = Magyar Nemzet, 1984. november 11. 5.
262. SÁRVÁRI Márta: Múzeumként állítják helye Ozorai Pipo várkastélyát. = Magyar Nemzet, 1984. március 12. 5.
263. SÁRVÁRI Márta: Történeti város [beszélgetés Román Andrással]. = Magyar Nemzet, 1984. május 11. 9.
264. SCHINAGL Gábor: A belsőépítészeti, képző- és iparművészet szerepe az Operaház rekonstrukciójában. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 8. 478-484., ill.
265. SEDLMAYR János: Sopron, Szt. Mihály templom tornya műemlékhelyreállítása. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 1-2. 24-26., ill.
266. SEDLMAYR János: A soproni Ózsínagóga helyreállítása. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 315-339., ill.
267. SEDLMAYR Jánosné: Műemléki városok városrendezési tervezése 1960-1980. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 343-373., ill.
268. SIKLÓSI Mária: Változások, megújulások a 100 éves Operaházban. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 8. 470-477., ill.
269. SIPOS Enikő: A Mátyás miseruha restaurálása. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 12 1983 (1984) 117-128., ill.
270. SISA Béla: Békés megye műemlékei. 1-2. köt. Békéscsaba : Békés megyei Tanács, 1981 rec. SZ. KÜRTI Katalin = Békési Élet, 19, 1984, 2. 273-275.
271. SISA Béla: Népi építészeti tanácskozások Békés megyében. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 4. 281-287., ill. E
272. SULYOK Katalin: Csoda történt Óbudán [Bp., Flórián tér]. = Nők Lapja, 1984. december 1. 10-11., ill.
273. SZABÓ László: Népi építészeti emlékeink revitalizációja Zala megyében. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 23-27., ill. G E F R
- SZABÓ Zoltán: A kémia szerepe és jelentősége a képzőművészeti restaurálásban. > 221/15.
274. L. SZABÓ Tünde - K. GODA Györgyi: Somogy megye műemlékjegyzéke. Kaposvár: Somogy megyei Tanács, 1984 390 p., ill.
275. SZALAY Zoltán: Egy kazala restaurálása, kultúrtörténeti vonatkozásokkal. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 11 1983 (1984) 87-94., ill.
276. SZÉKELY András: Műkincsek éltetőiről. = Népszabadság, 1984. február 11. 15.
277. SZIGETVÁRI György: Műemlékek és műemléki jellegű létesítmények megővésének, helyreállításának és hasznosításának helyzete Somogyban. = Somogy Honismeret, 1984, 1. 58-65.
278. SZILÁGYI István: Egyházi épületek világi hasznosítása különös tekintettel Vas megyére. = Vasi Szemle, 38, 1984, 2. 181-187., ill. G
279. SZLUKA Emil: A memőki tudományok a műemlékvédelemben : Beszélgetés Zádor Mihály műegytemi professzorral. = Népszabadság, 1984. augusztus 26. 5.
280. SZÖLLŐSI Ferenc: Városháza [Bp., Városháza]. = Esti Hírlap, 1984. szeptember 7. 4.
281. TAKÁCS Ákos: Újjáépítik a Siklót. = Budapest, 22, 1984, 11. 4-5., ill.
282. T.A. [TASNÁDI Attila] = Szabadtér múzeum a Flórián téren. = Népszava, 1984. december 11. 6., ill.
283. TÓTH Joachim: [Sáska műemlékei]. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 52-54., ill.
284. TÖLGYES Tibor: Mátyás király vadászkastélyának romjai. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 22. 6.
285. TRIPOLSKY Géza: A pástoréptűntvény védelme. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 90-96., ill. E
286. URBÁN István: Szerkezettervezési (statikus) munka a műemlékek helyreállításánál. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 4. 293-308., ill. E
287. VÁNDOR András: Műemléki fedélszerkezetek helyreállítása. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 5. 285-293., ill.
- VARGA Gyula: Népi műemlékek kutatása Hajdú-Biharban. > 244/9.
288. VARGA Zsolt: Ütülő helyett kastélyt. = Népszava, 1984. március 29. 5.
289. VARGHA János: Helyreállítás - többször [Tákos, Ref. templom]. = Új Tükör, 1984. április 29. 10-11., ill.
290. VÁRKONYI Endre: Kastélyok ma és holnap. = Nők Lapja, 1984. augusztus 4. 22-23., ill.
291. A VELENCEI Karta 20 éve : Tudományos tanácskozás, Bp., MNG előadótérme, 1984. április 18. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 4. 225-280., ill. E tart. 1. Dercsényi Dezső: A Velencei Karta keletkezése. 225-227. 2. Horler Miklós: Két évtizeddel a Velencei Karta után. 228-230. 3. Császár László: 20 év műemlékhelyreállításai a Karta tükreben. 230-251., ill. 4. Erdélyi Zoltán: A Karta egy építész szemével. 252-257., ill. 5. Hokkyné Sallay Marianne: 20 év képzőművészeti res-taurálási a Karta tükreben. 258-261., ill. 7. Román András: A történeti város és városrész mint a legkomplexebb műemlék. 261-265., ill. 8. Dercsényi Balázs: Új műemlékfajta a Velencei Karta szellemében. 265-270., ill. 9. Zádor Mihály: A Velencei Karta és a műemlékhelyreállítások technikája. 271-274., ill. 10. Komárik Dénes: A műemlékek tudományos kutatása és a Velencei Karta. 275-278. 11. Kralóvánszky Alán: A Velencei Karta egy régész szemével. 278-280.
292. VIOLLET-LE-DUC tanítása a restaurálásról [részlet a Dictionnaire raisonné... Tom VIII. Paris, 1875 c. műveből] = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 377-389.
293. WINKLER Gábor: A Muzsikaház helyreállítása, Fertőd, építész: Varga István. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 32-33., ill. G E F R
- ZÁDOR Mihály: A műemlék-konzerválás új módszereinek tapasztalatai Debrecenben és Bakonszegén. > 244/10.

294. ZÁDOR, Mihály: Recent achievements in monuments preservation applied for protecting the built environment. = *Periodica Polytechnica, Architecture*, 28, 1984, 1-4. 57-66., ill.

ZÁDOR Mihály: A Velencei Karta és a műemlékhelyreálítások technikája. > 291/9.

295. ZENTAI Tünde - SÁBÁJ Tibor: Az öcsényi ház bon-tása. = *Ház és ember*, 2 (1984) 175-202., ill. G

Múzeumok és muzeológia

296. ÁLLANDÓ múzeumi kiállítások Baranyában. Szerk. Füzes Miklós, Hárs Éva. Bp.: Panoráma, 1984 77 p., ill.

297. BALASSA Iván: A magyar múzeumok történetének vázlata. = *Agrármuzeológiai Füzetek*, 3 (1984) 5-13.

298. BARACKI, Stanimir: Prilog poucavanjaj istorijata muzejske delatnosti Vojvodine. = *Rad Vojvodanskih muzeja*, 28 1982/1983 (1984) 17-21., ill.

299. BUDAPEST múzeumai: Magyar Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, Magyar Nemzeti Galéria, Iparművészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Budapesti Történeti Múzeum. Írta Pülep Ferenc et al. Bp.: Corvina, 1984 67 p., [148]t., ill.

300. FEHÉR Kálmán: A közmvéldésnek Szegeden. = *Népszava*, 1984. június 27. 9., ill.

301. FITZ Jenő: Jelentés a Fejér megyei múzeumok hely-zetéről. 1981. = *Alba Regia*, 21 (1984) 283-285. G

302. GERGELY István: A kiállítás. + GERA Mihály meg-jegyzései Gergely István tanulmányához. In: *Tanulmányok a vizuális kultúráról. Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnö-ke Németh Lajos*. Bp.: [k.n.], 1984 359-371, 373-376., ill.

303. GERŐ János: Debrecenbe kell elmenni. = *Népszava*, 1984. április 18. 9.

304. HÁRS Éva: A Baranya megyei Múzeumok 1983. évi működése. = *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 28 (1984) 361-367. G

305. JELENTÉS a Vas megyei Múzeumok 1977-1978. évi munkájáról. = *Savaria*, 11/12 1977/1978 (1984) 485-548. G

306. JELENTÉS a Vas megyei Múzeumok 1979-1980. évi munkájáról. = *Savaria*, 13/14 1979/1980 (1984) 481-547. G

307. MIKLÓS Pál: A képlőpás után - tárgyszerűen, de nem megnyugodva. = *Élet és Irodalom* 1984. május 4. 3. hoz. BAKAY Kornél: A várva várt értelmes szavak. = *Élet és Iro-dalom*, 1984. június 15. 2.; KOCIS Gyula: A kincstárosok gondoljai. = *Élet és Irodalom*, 1984. június 15.2.; KÖRNYEI Attila: Hol vagy kedves Múzeum? = *Élet és Irodalom* 1984. július 20. 2.

308. MISÓCZKI Lajos: Fejezetek Gyöngyös művelődés-történetéből a közgyűjtemények tükrében. In: *Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. Havassy Péter, Kecskés Péter. Gyöngyös : Városi Tanács*, 1984 597-659., ill.

309. Somogyi Múzeumok Közleményei, 4 (1981) rec. KŐ-HEGYI Mihály = *Somogy*, 12, 1984, 2. 109-110.

310. Somogyi Múzeumok Közleményei, 5 (1982) rec. GE-CESENYI Lajos = *Somogy*, 12, 1984, 6. 104-106.

311. V. SZATMÁRI Ibolya: Jelentés a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet 1982. évi munkájáról. = *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1982 (1984) 621-629.

312. TÓTH István: A kiállítás : A kiállítás rendezés : Mód-szertani kiadvány. Szolnok : Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, 1984 31 p., ill.

313. Balassagyarmat, Horváth Endre Galéria
CSEMNICZKY Zoltán: A Horváth Endre Galéria 15 éve. = *Balassagyarmati Honismereti Híradó*, 1984, 1-2. 39-44.

314. Banská Štiavnica [Selmečbánya], Slovenské banské múzeum

HERCKO, Ivan: Vznik a cinnost Mestského múzea v Banskej Štiavnici do roku 1919. = *Múzeum*, 29, 1984, 4. 44-52., ill.

315. Budapest, Budapest Galéria

PALLAGI Ferenc: Évente több száz kiállítás [beszélgetés Zsigmond Attilával]. = *Esti Hírlap*, 1984. október 30. 2.

316. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum

BARÓTI Judit: A Budapesti Történeti Múzeum fénykép-gyűjteménye. = *Történeti Múzeumi Közlemények*, 1984, 1-2. 79-91., ill. G

317. Budapest, Fészek Galéria

NAGY Ildikó: The first two years of a small Budapest galle-ry. = *New Hungarian Quarterly*, 25, No 93, 1984 179-184.

318. Budapest, Fotóművészeti Galéria (h.é.) [HAJDÚ Éva]: Egy galéria születésnapjára. = *Magyar Nemzet*, 1984. január 27. 7.

319. Budapest, Generalart Studio

PALLAGI Ferenc: Galéria nyílt a Népköztársaság útján [be-szélgetés Simon Zsuzsával]. = *Esti Hírlap*, 1984. május 7. 2.

320. Budapest, Hungarocoop Galéria (fazekas): Vállalati galéria: Hungarocoop. = *Esti Hírlap*, 1984. január 30. 2.

321. Budapest, Iparművészeti Múzeum

KÁDÁR Márta: Tulipános cserepek. = *Magyarország*, 1984. szeptember 16. 59., ill.

LE MUSÉE des Arts Décoratifs en 1981-1983. = *Ars De-corativa*, 8 (1984) 161-162.

VÁRNAI Iván: A magyar szecesszió remeke : Befejeződött az Iparművészeti Múzeum felújítása [beszélgetés Miklós Péllal]. = *Népszabadság*, 1984. július 1. 5.

322. Budapest, Kiscelli Múzeum

BERTA István: A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Mú-zeuma. Bp.: BTM, 1984 [8]p., ill.

HAIMANN György: Megnyílt a főváros nyomdászat-történeti gyűjteménye. = *Magyar Grafika*, 28, 1984, 2. 45-47., ill.

LÓSKA Lajos: Elfelejtett remekművek a Kiscelli Múze-umban. = *Művészet*, 25, 1984, 7. 35-41., ill.

SZÉCHY Ágnes: Múzeum a kolostorban. = *Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma*, 1985 (1984) 168-174., ill.

323. Budapest, Magyar Építészeti Múzeum

PUSZTAI László: A Magyar Építészeti Múzeum gyűjtemé-nyei 1973-1981. = *Magyar Műemlékvédelem*, 9 (1984) 415-425., ill.

SZLUKA Márton: A Sándor-palota sorsa. = *Magyar Hírlap*, 1984. március 9. 6.

324. Budapest, Magyar Fotóművészek Szövetsége

BILKEI-GORZÓ Magdolna: A Magyar Fotóművészek Szö-veletsége fotótörténeti gyűjteménye. = *Történeti Múzeumi Közlemények*, 1984, 1-2. 154-174., ill. G

325. Budapest, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum

STEMLERNE Balogh Ilona: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum fényképtára. = *Történeti Múzeumi Közlemények*, 1984, 1-2. 9-36., ill. G

326. Budapest, Magyar Nemzeti Bank Pénzmúzeuma

FALUS Gábor: Pénzmúzeum a Nemzeti Bankban. = *Nép-szabadság*, 1984. december 9. 4.

327. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

20. századi magyar festészet és szobrászat : Állandó kiállítás
lam. ARADI Nóra: A Nemzeti Galéria új állandó kiállítása. Múzeumi Közlemények, 1984, 1. 104-109.; KONTA Sándor - SZABÓ Júlia - KOVALOVSKY Márta: XX. századi ma-gyar festészet és szobrászat : A Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása. = *Művészet*, 25, 1984, 3. 8-17., ill.; RIDEG Gábor: Kiállítás állandó nyilvánosságnak. = *Művészet*, 25, 1984, 3. 1-2., ill.; SZABÓ Júlia: Twentieth century Hungarian art : The new permanent exhibition at the Budapest National Gallery. = *New Hungarian Quarterly*, 25, No 95, 1984 158-159., ill.; P. SZÜCS Julianna: 20. századi kiállítás a Nemzeti Galériában. = *Társadalmi Szemle*, 39, 1984, 7-8. 160-164.

- EMBER Mária: Magyar Képzőművészet külföldön [beszélgetés Éri Gyöngyivel]. = Magyar Nemzet, 1984. január 11. 7.
- HAJDÚ Éva: Frízüredék és absztrakt festmény : Művészetek háza a Várban [beszélgetés Bereczky Lóránddal]. = Magyar Nemzet, 1984. november 29. 7.
- HAJDÚ Éva: Vállalkozik a galéria : Művészetek háza a Várban [beszélgetés Bereczky Lóránddal]. = Magyar Nemzet, 1984. december 1. 8.
- HARANGOZÓ Márta: Gondolatok a Galériában. = Esti Hírlap, 1984. április 3. 2.
- A MAGYAR Nemzeti Galéria régi gyűjteményei. Szerk., bev. Mojzer Miklós. Írta Buzási Enikő et al. Bp. : Corvina, 1984 [414]p., ill. rec. KÖRBER Ágnes: The Old Collections of the Hungarian National Gallery. = Hungarian Book Review, 26, 1984, 4. 10-12., ill.
- Új szerzemények [kiállítás] 1983/1984. Ísm. ÁDÁM András: Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. január 13. 56.; BELLÁK Gábor : Művészet, 25, 1984, 7. 56-57., ill.; T.A. [TASNÁDI Attila] = Népszava, 1984. január 6. 6.
328. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
HANTHY Kinga: Kincsek újságpapírral [beszélgetés Gedai Istvánnal és F. Dózsa Katalinnal]. = Magyar Nemzet, 1984. február 24. 7.
- KORÁNYI G. Tamás: Bathyány készlete, Izabella ruhája : Séta a Magyar Nemzeti Múzeum rakárában. = Esti Hírlap, 1984. november 26. 4., ill.
- KOVÁCS Tibor: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1983. évi tevékenységéről. = Folia Historica, 12 (1984) 185-205.
- TEMESVÁRY Ferenc: Kelet és nyugat között : Vezető a történeti kiállítás fegyveranyagához. Bp. : Magyar Nemzeti Múzeum, 1984 88 p., 40 t.
329. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok
KÁDÁR Márta: Láthatatlan képtár. = Magyarország, 1984. május 16. 27., ill.
- RÓZSA György: Százéves a Történelmi Képcsarnok. = Folia Historica, 12 (1984) 173-183., ill. G
- RÓZSA György: A Történelmi Képcsarnok és a magyar történettudomány. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 1-5., ill. G
330. Budapest, Múcsarnok
HAJDÚ Éva: Múcsarnok, változások kívül és belül [beszélgetés Néray Katalinnal]. = Magyar Nemzet, 1984. július 26. 6.
331. Budapest, Nemzeti Szalon
HANTHY Kinga: Volt egyszer egy Nemzeti Szalon. = Magyar Nemzet, 1984. január 26. 6.
332. Budapest, Néprajzi Múzeum
TARI János: A néprajzi fotózás történetéből a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményének irattári és fényképanyaga alapján. = Történeti Múzeumi Közlemények, 1984, 1-2. 100-118., ill. G
333. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum
E. CSORBA Csilla: A Petőfi Irodalmi Múzeum fényképgyűjteménye. = Történeti Múzeumi Közlemények, 1984, 1-2. 92-99., ill. G
334. Budapest, Rézkarcoló Művészek Alkotóközössége Galériája
HAJDÚ Éva: A Rézkarcolók a Nemzeti Galériában. = Magyar Nemzet, 1984. június 28. 7.
- árt [MENYHART László]: Új galériák. = Művészet, 25, 1984, 11. 62-63., ill.
335. Budapest, Szépművészeti Múzeum
FRIDERIKUSZ Sándor: A kettőtört Madonna [beszélgetés Garas Klárával]. = Élet és Irodalom, 1984. május 18. 7.
- GERSTZ, Teréz: Dessins hollandais et flamands. 2.éd.rev.,corr. Paris ; Bp. : Siloe ; Corvina, 1984, cop. 1980 37 p., 130 t., ill (Chefs-d'oeuvre de dessins du Musée des Beaux-Arts, Budapest)
- SZABÓ László: Raffaello „Ifjú képmása” már a Szépművészeti múzeumban van: Rendőrkezen a magyar tettesek. = Népszabadság, 1984. január 17. 6.
- TASNÁDI Attila: Az „egyetemes szépművészet” budapesti otthona. = Népszava, 1984. május 30. 9.
- Tátrai, Vilmos: Mittelitalienische Cinquecentogemälde, Museum des Bildenden Künste Budapest, Christliches Museum Esztergom. Bp. : Corvina, 1983 rec. KULTZEN, Rolf = Pantheon, 42, 1984, 1. 102.
336. Budapest, Zsidó Múzeum
BENOSOVSKY Ilona: A megnyílt Zsidó Múzeum. = Magyar Hírek, 1984. július 21. 32-35., ill.
- DÁVID Katalin: [Megnyitották a felújított Zsidó Múzeumot]. = Új Élet, 1984. június 20. különszám, 6.
337. Cris [Keresd], Muzeul tarii crisuriol
DAN, Calin: Muzeul tarii crisuriol. = Arta, 32, 1984, 6. 16-17., ill.
338. Debrecen, Déri Múzeum
Sz. KÜRTI Katalin: 19-20. századi festészet a Déri Múzeumban. Bp. : Képzőművészeti, 1984 30 p., ill. (Az én múzeumom)
- Sz. KÜRTI Katalin: Magyar tájképek a Déri Múzeum gyűjteményéből, Bagdad, Rashid Galéria, 1984. április. = Művészet, 25, 1984, 7. 62-63., ill.
339. Debrecen, Református Kollégium és Múzeum
REFORMIERTES Kollegiums- und Kirchenkunst-museum in Debrecen. = Kunst und Kirche, 47, 1984, 2. 114-115., ill.
340. Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár
CSÉFALVAY Pál: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár. Bp. : Corvina, 1984 31 p., 64 t. ill. [egyidejűleg német és angol nyelven is megjelent]
341. Esztergom, Keresztény Múzeum
CSÉFALVAY Pál: Das „Christliche Museum” in Esztergom. = Kunst und Kirche, 47, 1984, 2. 112-113., ill.
- CSÉFALVAY Pál: A felújított Keresztény Múzeum tevékenysége. = Esztergom Évlapjai, 1983 (1984) 181-194., ill. G
- Mucsi, András: Katalog der Alten Gemaldergalerie des Christlichen Museums zu Esztergom. Bp. : Corvina, 1975 rec. BOGYAY, Thomas von = Ungarn Jahrbuch, 12 1982/1983 (1984) 268-269.
- PROKOPP Mária: 13-18. századi itáliai képek az esztergomi Keresztény Múzeumban. Bp. : Képzőművészeti, 1984 31 p., ill. (Az én múzeumom)
- TASNÁDI Attila: A régi magyar művészet kincsháza. = Népszava, 1984. március 28. 9., ill.
342. Esztergom, Népi Vallásosság Múzeuma
ERDÉLYI Zsuzsanna: Népi Vallásosság Múzeum 1980-1985. = Új Ember, 1984. december 30. 5., ill.
343. Frankfurt am Main, Deutsches Architekturmuseum
M.A. [MORAVÁNSZKY Ákos] = Ház a házban : Megnyílt a Deutsches Architekturmuseum Frankfurt am Mainban. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 62-63., ill.
344. Gyoma, Kner Imre Nyomdaipari Múzeum
PETŐCZ Károly: A gyomai Kner Nyomdaipari Múzeum. = Magyar Grafika, 28, 1984, 1. 70-78., ill.
345. Győr, Xantus János Múzeum
SZABÓ Péter: A győri múzeum fotógyűjteménye. = Történeti Múzeumi Közlemények, 1984, 1-2. 144-153., ill. G
- SZALAY Ferenc: Múzeum a műemlék házakban. = Népszava, 1984. szeptember 26. 9., ill.
- Új szerzemények a Xantus János Múzeumban : Művek az állami vásárlásokból, Győr, Xantus János Múzeum, 1984. A kiállítást rend. és a katalógust írta Salamon Nándor. Győr : Xantus János Múzeum, 1984 [20]p., ill. (Xantus János Múzeum katalógusai ; 22.)
346. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum
G. VASS István: Mikor alapították a gyulai múzeumot. = Békési Élet, 19, 1984, 1. 116-118.

- 347. Jászberényi, Városi Könyvtár Galériája**
ARATÓ Antal: Gondolatok a Jászberényi Könyvtár kisgrafikai kiállításai kapcsán. = *Kisgrafika*, 23, 1984, 1-2. 51-52., ill.
- 348. Kecskemét, Kecskeméti Képtár**
SIMON Magdolna: Kecskemét, Cifrapalota Képtár. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára; 190.)
- 349. Kecskemét, Szókratész Játékmúzeum**
PALLAGI Ferenc: Játékok múzeuma [beszélgetés Kriston Vizi Józseffel]. = *Esti Hírlap*, 1984. november 17. 2., ill.
- 350. Kosice [Kassa], Východoslovenské galéria**
 Vystavy Východoslovenskej galérie 1967 az 1976. Zost. Imrich Grosko. Kosice: Východoslovenska galéria, 1984 238 p., ill.
- 351. Kölesd, Kossuth Művelődési Ház**
LOSONCI Miklós: A kölesdi példa. = *Népszava*, 1984. július 12. 8.
- 352. Köln, Museum Ludwig**
ZAY László: Hogyan olvassunk szobrot. = *Magyar Nemzet*, 1984. január 31. 7.
- 353. Köln, Wallraf-Richartz Museum**
ZAY László: Múzeum a Dóm alatt. = *Magyar Nemzet*, 1984. január 14. 8.
- 354. Miskolc, Herman Ottó Múzeum**
KUNT Ernő: A miskolci Herman Ottó Múzeum fényképgyűjteménye. = *Történeti Múzeumi Közlemények*, 1984, 1-2. 119-135., ill. G
- SZABÓ László:** A miskolci Herman Ottó Múzeum képtára. = *Művészettörténeti Értesítő*, 33, 1984, 1-2. 25-36., ill.
- 355. Miskolc, Miskolci Képtár**
TASNÁDI Attila: Kétszáz év magyar festészet Miskolcon. = *Népszava*, 1984. január 25. 9.
- 356. Odorhelul-Seculesc [Szekelyudvarhely], Muzeul din Oderhein-Secuiesc**
FERENCZI Géza: A Székelyudvarhelyi Múzeum története. = *Korunk*, 43, 1984, 9. 681-686.
- 357. Párizs, Louvre**
EMBER Mária: Kristálypiramis a Louvre-udvarán. = *Magyar Nemzet*, 1984. március 6. 6.
- 358. Pécs, Modern Magyar Képtár**
HÁRS Éva: A Modern Magyar Képtár új szerzeményei. = *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 28 (1984) 255-300., ill.
- 359. Perbál, Falusi Galéria**
KENESSEI András: A karácsony jegyében. = *Magyar Hírlap*, 1984. december 23. 8.
- WAGNER István:** Falusi Galéria Perbálon. = *Magyar Hírlap*, 1984. április 22. 4.
- 360. Sárospatak, Rákóczi Múzeum**
DÉTSY Mihály - GALAVICS Géza - JANÓ Ákos: A sárospataki Rákóczi Múzeum: Vezető. Bp.: Műzsák, 1984 116 p., ill.
- 361. Sopron, Evangélikus Országos Múzeum Soproni Gyűjtemény**
FABINY, Tibor: Das Lutherische Landesmuseum. = *Kunst und Kirche*, 47, 1984, 2. 115., ill.
- 362. Szeged, Móra Ferenc Múzeum**
NAGY Ádám - TÓTH István: A szegedi Móra Ferenc Múzeum helytörténeti fényképgyűjteménye. = *Történeti Múzeumi Közlemények*, 1984, 1-2. 136-143., ill. G
- SZELESI Zoltán:** A szegedi múzeum rajzművészeti gyűjteménye. = *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1980/1981 1. (1984) 363-385., ill. G
- 363. Szekszárd, Béri Balogh Ádám Múzeum**
BAKÓ Zsuzsanna - SZENTES András: A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum képzőművészeti gyűjteménye. = *Művészettörténeti Értesítő*, 33, 1984, 1-2. 16-22., ill.
- VÁLOGATÁS A Béri Balogh Ádám megyei múzeum XVIII-XIX. századi képzőművészeti gyűjteményéből, Szekszárd,**

- Művészetek Háza**, 1984. október 30. - 1985. március 24. Rend. és a katalógus írta Bakó Zsuzsanna, Szentes András. *Szekszárd: Művészetek Háza*, 1984 [16]p., ill. (A Szekszárdi Művészetek Háza kiállításai; 2.)
- 364. Szentendre, Műhely Galéria**
ERDÉSZ László: Bemutatjuk a szentendrei Műhely Galériát. = *Élet és Irodalom*, 1984. május 18. 13., ill.
- 365. Szerencs, Zempléni Múzeum**
NÉMETH Pál: Képeslap múzeum és exlibris gyűjtemény Szerencsen. = *Könyvtáros*, 34, 1984, 9. 554., ill.
- 366. Szentpétervár, Ermitázs**
VSZEVOLOZSEVSZKAJA, Szvetlana - KOSZTYENY-VICS, Albert: Itáliai festészet az Ermitázsban. Leningrád; Bp.: Auróra; Corvina, 1984 266 p., ill. rec. BODRI Ferenc: Az Ermitázs kincsei. = *Népszava*, 1984. február 10. 6.
- 367. Tokaj, Városterületi Múzeum**
KÁRPÁTI László - VERES László: Ezen hegyaljának Tokaj az címe. = *Műzsák*, 1984, 3. 24-26., ill.
- SZENDREI Lőrinc:** Tokajnak múzeuma lesz. = *Új Tükör*, 1984. április 8. 36-37., ill.
- 368. Vrsac [Versec], Narodni muzej**
MILETIC, Gordona: Izvestaj o radu narodnoj muzeja na Vrsco u proteklih 100 godina. = *Rad Vojvodanskih muzeja*, 28 1982/1983 (1984) 9-12., ill.

Műgyűjtés, műgyűjtők

- 369. BATÁRI Ferenc:** Az 1914-es budapesti török szőnyeg kiállítás. = *Művészettörténeti Értesítő*, 33, 1984, 1-2. 37-41., ill.
- 370. MRAVIK László:** A magyar műgyűjtés - különös tekintettel 1945 utáni helyzetére és társadalmi összefüggéseire. = *Múzeumi Közlemények*, 1984, 1. 57-69., ill.
- 371. SEMSEY Andor:** Gondolatok a gyűjtésről. = *Kisgrafika*, 23, 1984, 1-2. 57-61., ill.
- 372. Auerbach-gyűjtemény**
 h.k. [HANTHY Kinga] = *Az Auerbach-gyűjtemény sorsa*. = *Magyar Nemzet*, 1984. március 16. 7.
- 373. Darnay Kálmán**
CSÉBY Géza: A sümegi Darnay-gyűjtemény. = *Honismeret*, 12, 1984, 1. 47-49., ill.
- 374. Déry György**
TEXTIL- és bőrhímzések a debreceni Déry Múzeumból, Kaposvár, Somogyi Képtár. Baja, Türr István Múzeum, 1984. A kiállítás rend. a katalógust írta Varga Gyula. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [12]p., ill.
- 375. Dernschwam, Hans**
Die BIBLIOTHEK Dernschwam: Bücherinventar eines Humanisten in Ungarn. Hrsg. von Jenő Berátsz. Szeged: JATE, 1984 303 p., ill.
- 376. Hegedűs Béla**
VÖRÖS Dezső: A hevesi Hegedűs-hagyatékról. = *Hevesi Honismeret*, 3 (1984) 57-67.
- 377. Kalmár Ernő**
SALAMON Nándor: Műgyűjtemény Kispesten: Látogatásban Kalmár Ernő otthonában. = *Művészet*, 25, 1984, 10. 36-41., ill.
- 378. Kazinczy Ferenc**
HEGYI József: Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye. = *Honismeret*, 12, 1984, 4. 7-9., ill.
- 379. Metzger-gyűjtemény**
METZGER gyűjtemény: Kortárs festészet a Németországi Szövetségi Köztársaságból, Műcsarnok, 1984. január 24. - február 26. A kiállítást rend., bev. Felix Zdenek. Essen: Folkwang Múzeum, 1984 139 p., ill. lsm. SINKOVITS Péter: Képéhség: A nyugat-berlini új vadak kiállítása a Műcsarnokban. = *Művészet*, 25, 1984, 6. 42-45., ill.; SZABÓ György = *Magyar Nemzet*, 1984. február 4. 8.; SZÉKELY András = *Új Tükör*, 1984. február 26. 24-25., ill.; P. SZÜCS

Juliana: Egyen-terápia. = Népszabadság, 1984. január 31. 7.; T.A. [TASNÁDI Attila] = Népszava, 1984. január 27. 6.; WAGNER István: Cím nélkül : „Vadák” a Múcsamokban. = Magyar Hírlap, 1984. február 7. 6.

380. Nemes Marcell

SIMON Magdolna: A főtér : Hetven évig hanyódott. = Magyarországi, 1984. május 20. 26., ill.

381. Pauncz Imre

DÉVAI Endre: Gyűjtők, grafikák, grafikusok. = Új Tükör, 1984. augusztus 26. 26., ill.

382. Pinterits Tibor

PALÁSTHY Lajos: Pinterits Tibor. = Kisgrafika, 23, 1984, 1-2. 75-76., ill.

383. Pogány Zsolt

KOVÁCS Péter: XX. századi művészet Pogány Zsolt gyűjteményében. = Alba Regia, 21 (1984) 293.

384. Ráday Gedeon

KOÓS Judit: A Rádák képgyűjteményének története. = Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 3 1983 (1984) 75-90.

RÁDAY Gedeon feljegyzései arcképgyűjteményéről. Közli Koós Judit. = Ráday Múzeum Évkönyve, 3 1983 (1984) 184-192.

385. Rippl-Rónai Ödön

PANDÚR József: Rippl-Rónai Ödön a közéleti ember. = Somogyi Honismeret, 1984, 2. 33-42.

PANDÚR József: Rónai Ödön, adalékok Rippl-Rónai József munkásságához. Bölcsészdoktori értekezés. ELTE Művészettörténeti Tanszék. Bp., 1984 263 p.

386. Szűj Rezső - Kovács Rózsa gyűjtemény

SZÜJ Rezső: A Szűj Rezső - Kovács Rózsa gyűjtemény. = Gyűjteményem 7. Bp. : Budapesti Művészettörténeti Egyesülete, 1984 30 p., ill. (Műbarátok könyvtára)

387. Szilágyi Tamásné

SZILÁGYI Dezső: Bécsi porcelánok a Szilágyi-gyűjteményben. = Herman Ottó Múzeum Közleményei, 22 (1984) 80-83., ill.

388. Vasilescu János

A XX. század képzőművészete magyar magángyűjteményekben : Vasilescu gyűjtemény, Budapest Kiállítóterem, 1984. március 17. - április 29. A kiállítást rend. Török Tamás. Bev. Bereczky Lóránd. Bp. : Budapest Galéria, 1984 [32]p., ill. E lsm. (bán) [BÁN András] = Magyar Nemzet, 1984. április 6. 8.; P.Sz.E. [P. SZABÓ Emő] = Magyar Ifjúság, 1984. április 20. 5.; SZ.A. [SZÉKELY András] = Új Tükör, 1984. április 15. 24-25., ill.; P. SZÜCS Julianna: Képkockázat - sikerrel. = Népszabadság, 1984. április 28. 7., ill.; TASNÁDI Attila: Magángyűjtemények közszemlén. = Népszava, 1984. március 30. 6.

389. Vörösvári Ákos

„MEGLÖKÖTT csendélet”, Bp. Fészek Galéria, 1984. február 21. - március 14. A kiállítás anyagát válogatta és rendezte Vörösvári Ákos. Bev. Hegyi Lóránd. Bp. : Fészek Galéria, 1984 [8]p., ill. lsm. (bán) [BÁN András] = Magyar Nemzet, 1984. március 29. 7.; LÓSKA Lajos = Művészet, 25, 1984, 8. 64., ill.; P. SZABÓ Emő: Ki „lőtte meg” a csendéletet? = Új Tükör, 1984. december 30. 24-25., ill.

Műkereskedelem

390. A 96. Antikvárium 1. számú metszet- és térképjegyzéke. A jegyzéket összeáll. Walloschek Miklós. Bp. : ÁKV, 1984 20 p., ill.

391. BIZOMÁNYI Áruház Vállalat 63. Képaució. Budapest, 1984. május 22-24. Bp. : BÁV, 1984 [62]p., ill.

392. BIZOMÁNYI Áruház Vállalat 64. Képaució. Budapest, 1984. szeptember 11-12. Bp. : BÁV, 1984 [48]p., ill.

393. BIZOMÁNYI Áruház Vállalat 65. Képaució. Budapest, 1984. december 11-12. Bp. : BÁV, 1984 [56]p., ill.

394. DEKORATÍV metszetek a XVI-XIX. századból : Metszetkiállítás és vásár a Fókusz Könyvtárházban. Bp. : Központi Antikvárium, 1984 [6]p., ill.

395. HAJDÚ Éva: Elérhető műtárgyak : Varga Imre a képzőművészeti alkotások forgalmáról. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 11. 8.

396. HAJDÚ Éva: A műtárgy továbbításától a műkereskedelemig : A képzőművészeti alkotások forgalmának kérdéséről [beszélgetés Horváth Györggyel]. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 29. 8.

397. HAJDÚ Éva: A rangos műkereskedelem nemcsak a gazdaságnak hajt hasznát : Drecin József a képzőművészeti alkotások forgalmáról. = Magyar Nemzet, 1984. november 17. 9.

398. HAJDÚ Éva: Tomacipó és táblakép egyenlő feltételekkel : Vészits Ferenc a képzőművészeti alkotások forgalmáról. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 8. 8.

399. (h.k.) [HANTHY Kinga] : Műtárgyak és milliók. = Magyar Nemzet, 1984. december 4. 7.

400. HANTHY Kinga: Várható meglepetések : Egy nyilván tartás képtelenségei [beszélgetés Sinkó Katalinnal]. = Magyar Nemzet, 1984. december 24. 15.

401. HUNYADY Judit: Vázát, órát, Napóleont tessék. = Új Tükör, 1984. január 22. 6-8., ill.

402. MAGYAR történelmi metszetek a XVI-XIX. századból : Metszetkiállítás és vásár a Fókusz Könyvtárházban, 1984. szeptember 19-26. Bp. : ÁKV, 1984 31 p., ill.

403. MENYHART László: Több mint üzet. = Új Tükör, 1984. szeptember 9. 26.

404. VÁSÁRHELYI Júlia: Egy Mondrianért két Botticelli. = Új Tükör, 1984. április 22. 42.

EGYETEMES MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Összefoglaló művek

405. Az 1983. év régészeti kutatásai. Szerk. Czeglédy Ilona. Bp. : Magyar Nemzeti Múzeum, 1984 148 p. (Régészeti Füzetek, Ser. 1. : 37.)

406. Balogh Jolán: Varadinum - Várad vára. 1-2. Bp. : Akadémiai, 1982 rec. BARLAY Ö. Szabolcs = Magyar Könyvszemle, 100, 1984, 1-2. 149-150.; JANKOVICH B. Dénes = Aethaologiai Értesítő, 111, 1984, 1. 117.

407. BÁNSZKY Pál: A naiv művészet Magyarországon. Bp. : Képzőművészeti, 1984 194 p., ill.

408. Beiträge zu den europäischen Bezügen der Kunst in Russland. Hrsg. von Hans Rothe. Gießen : Anabas, 1979 rec. RUZSA, György = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 1-2. 173-174.

409. Beiträge zur siebenbürgischen Kunstgeschichte und Denkmalpflege. Hrsg. von Christoph Machat. München : Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1983 rec. ZACH, Krista = Süddeutsche Archiv, 26/27 1983/1984 (1984) 214-215.

410. BÉL Mátyás: Bratislava Mateja Bela. Predslov Jan Tibensky. Bratislava : Obzor, 1984 225 p.

411. BÉL Mátyás: Csongrád és Csongrád megye leírása. Sajtó alá rend. utószó Zombori István. Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 1984 185 p., ill. (Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1980-81/2.)

412. BÉL Mátyás: Hungáriából Magyarország felé. Vál. szerk. bev. Tamai Andor. Bp. : Szépirodalmi, 1984 353 p. (Magyar ritkaságok)

413. BODRI Ferenc: Művészeti könyvszemle : Művészettörténeti sorozatok. = Jelenkor, 27, 1984, 1. 53-56.

414. BOROVSZKY, Stefan: Devin [Dvény]. Bratislava : Obzor, 1984 146 p., ill.

415. A BUDAPESTI Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1975-1982 között. = Budapest Régiségei, 25 (1984) 455-502., ill. G

416. CHASTEL, André: Fabulák, formák, figurák: Válogatott tanulmányok. Válogatta Németh Lajos. Utószó: Vayer Lajos. Bp.: Gondolat, 1984 500 p., ill. tart. Előszó a magyar kiadáshoz. - Sába királynője legendája. - Salamon és Sába királynője a középkori ikonográfiában. - Szent Antal megkísértése, avagy a melankolikus álma. - Lorenzo de' Medici melankoliája. - Az Antikrisztus a reneszánszban. - Az Apokalipszis 1500-ban: az Antikrisztus képe az orvieto Capella di San Brizoban. - A barokk és a halál. - Maszk, maskarádé, maszarone. - Michelangelo ignudói. - Az „aria”, avagy: műlélmélet a reneszánszban. - Intarzia és perspektíva a XV. században. - A töredék, a hibrid, a befejezetlen. - Az ünnep színtere. - A XV. századi városzimbolika egy epizódja: Firenze és Róma, Isten városai. - Ünnepi felvonulások, ünnepélyes terek. - Alak és díszlet egy álmitípusi kapcsán. - Az utánzás elve a reneszánszban. - Kép-a-képben. - Egy rejtélyes predella. - Két fűgefág. - „Ardita capra”. - Alak az ajtó keretében Veláqueznél. - Leonardo da Vinci és a kultúra. - Leonardo jegyzetei a festészetről az új madridi kéziart alapján. - Tiziano és a humanisták. - A Caravaggio-probléma. - Poussin és az utókor. - A Delacroix-év. - Seurat és Gauguin. - Utószó.
417. Dávid Katalin: Magyar egyházi gyűjtemények kin-csei. Bp.: Corvina, 1981 rec. SZABÓ Julianna = Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 3 1983 (1984) 328-328.
418. DERCSENÝI Balázs: Nagybörzsöny, műemlékek. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 188.)
419. EGYHÁZI művészettünk. In: Az ortodox kereszténység. Szerk. Berki Feréz. Bp.: Magyar Ortodox Adminisztrátúra, 1984 381-397., ill.
420. FEJEZETEK Miskolc történetéből. Szerk. Bekes Dezső, Veres László. Miskolc: Városi Tanács, 1984 131 p., ill.
421. FIRON András: Pozsony. Bp.: Panoráma, 1984 224 p., ill. (Külföldi városkalauzok)
422. FÜLÖP Gyula: Régészeti kutatások [Fejér megye]. = Alba Regia, 21 (1984) 285-288. G
423. GAJDOS, Milan: Dobra Nitra. = Vlastivedný casopis, 33, 1984, 2. 58-64., ill.
424. HELTAI Nándor - JUHÁSZ István: Kecskemét. Bp.: Panoráma, 1984 167 p., ill. (Magyar városok)
425. HUDÁK, Jan: Patrocínia na Slovensku. Bratislava: Umenovedný ústav SAV, 1984 478 p. G R
426. JOVANOVIĆ, Slobodan: Műemlékek a Vajdaságban. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 97-107., ill. E
427. KECEL története és néprajza. Szerk. Báth János. Kécel: Nagyközségi Tanács, 1984 1215 p., ill.
428. KEJLOVÁ, Viera: Vystava Portrét v zbierkach Východoslovenského Múzea v Kosiciach. = Múzeum, 29, 1984, 4. 53-55., ill.
429. Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. 1. Bev. Szabó T. Attila. Bukarest: Kriterion, 1977 ksm. POSZLER Györgyi: Honismeret - önismeret. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 94-96.
430. Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. 2. Bev. B. Nagy Margit. Bukarest: Kriterion, 1982 rec. BOROS Judit: Romániai magyar képzőművészeti kiadványok. = Hungarologiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 309-310.; POSZLER Györgyi: Honismeret - önismeret. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 94-96.; ZIKA Klára = Honismeret, 12, 1984, 1. 59-60.
431. KOLARIC, Juraj: Historischer Überblick über die Pauliner in Kroatien. In: Die Pauliner: Der Orden der Pauliner OSPE. Hrsg. von Julius Dimbeck et al. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984 53-68., ill.
432. KONDICS József: Sárvár és a Sárváriak a képzőművészetben, 2. = Vasi Szemle, 38, 1984, 1. 113-128., ill.
433. KOPPÁNY Tibor - KOZÁK Károly: Sümeg. Bp.: Panoráma, 1984 93 p., ill.
434. KOVÁCS Gergelyné: Debrecen. Bp.: Panoráma, 1984 76 p., ill.
435. KRIZANOVÁ, Eva: Slovenské hrady, zámky a kastiele. Martin: Osveta, 1984 208 p., ill.
- MÓDY György: Az utolsó negyedszázad műemlékileg jelentős régészeti kutatása Hajdú-Biharban. > 244/7.
436. MOSOVCE v premenách casu. [Mosóc] Sest. Jozef Beňovský et al. Martin: Osveta, 1984 296 p., ill.
437. A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Szerk. Aradi Nóra. Bp.: Gondolat, 1983 rec. HARANGOZÓ Márta: Művészet Magyarországon. = Esti Hírlap, 1984. április 29. 2.; HORVÁTH György = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 7. 8.; KONTHA Sándor = Népszava, 1984. május 26. 9.; MRAVÍK László: Új magyar művészettörténeti színtézis. = Könyvvilág, 29, 1984, 6. 3.; SZAMOSI Ferenc = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 4. 8.; SZÉKELY András = Új Tükör, 1984. július 8. 24-25.; ZENTAI Mária = Rajztanítás, 26, 1984, 5. 29-30.
438. NARODNÉ kulture pamiatky na Slovensku. Vendelin Jankovic et al. 2. dopl.vyd. Martin: Osveta, 1984 298 p., ill. E G R
439. NÉMETH Adél: Szombathely. 2. átdolg.bőv.kiad. Bp.: Panoráma, 1984 167 p., ill. (Magyar városok)
440. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmeszei szempontból. [Facsimile]. Bd. 1-3. Florenz: München: Illyés Elemér, 1981 rec. BALKÁNY György = Ungarn Jahrbuch, 12 1982/1983 (1984) 295-296.; PROX, Alfred = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 7, 1984, 2. 227-228.
441. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmeszei szempontból. [Facsimile]. 1-6. köt. Bp.: Helikon, 1982 rec. JANKOVICH József = Hungarologiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 257.
442. Orbán Balázs: A Székelyföld: Válogatás. Szerk. Katona Tamás. Bp.: Európa, 1982 (Pro memoria) rec. TEKE Zsuzsanna = Hungarologiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 257.
443. Orbán Balázs: Torda város és környéke. [Facsimile]. Csatári Dániel kísérőtanulmányával. Bp.: Helikon, 1984 479, 13 p., ill. rec. ZAY László = Magyar Nemzet, 1984. december 19. 7.
444. ORISKO, Stefan: Kremnica: Pamiatková rezervácia [Körmöcbánya] Bratislava: Tatran, 1984 183 p., ill. E G R (Pamiatky mestských rezervácií; 7.)
445. Az orosz művészet története a kezdetektől napjainkig. Főszerk. N.G. Maskovcev. Bp.: Corvina, 1983 rec. BODRI Ferenc = Népszava, 1984. január 13. 6.; KALÓ Ferenc = Hevesi Szemle, 12, 1984, 3. 64.; RUZSA György = Művészet, 25, 1984, 10. 60-61., ill.
446. Österreichische Kunsttopographie, Bd. XLIV: Die Kunstdenkmäler Wien: Profanbauten des III., IV. und V. Bezirkes. Bearb. von Géza Hajós und Eckehardt Vancsa. Wien: Schroll, 1980 rec. MAROSI Emő = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 383-385.
447. PACKA, Vojtech: Die Pauliner Gebiet der heutigen CSSR. In: Die Pauliner: Der Orden der Pauliner OSPE. Hrsg. von Julius Dimbeck et al. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984 43-52., ill.
448. PÁLL István: Tarpa műemlékei. Bp.: TKM, 1984 [16] p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 159.)
449. PATAKI Béla Pál: A Szepesség. = Új Tükör, 1984. május 27. 12-13., ill.
450. PATI Nagy Elemér: Zsámbék. Zsámbék: Műemlékbarát Kör, 1984 20 p., ill.
451. Pereházy Károly: A régi belváros. Bp.: Képzőművészeti, 1982 rec. PÁMER Nóra = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 59.
452. PRAZNOVSZKY Mihály: Szécsény, műemlékek. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 170.)
453. PUSZTAI László: Fót, műemlékek. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 185.)

454. Rómer Flóris - Ipolyi Arnold - Fraknói Vilmos: Egyház, műveltség, történetírás. Vél., szerk., bev. Rottler Ferenc. Bp.: Gondolat, 1981. rec. ADRIÁNYI, Gábor = Ungarn Jahrbuch 12 1982/1983 (1984) 253-254.
455. SAUCIN, Ladislav: Ako sa kedysi školili výtvarníci na Slovensku. = Výtvarný zivot, 29, 1984, 1. 24-27., ill.
456. Scheiber, Alexander: Jewish inscriptions in Hungary from the 3rd century to 1686. Bp.; Leiden: Akadémiai; Brill, 1983. rec. ZOLNAY László = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 153.
457. SEBESTYÉN, György: Was ist ungarisch? = Kunst und Kirche, 47, 1984, 2. 74-82., ill.
458. SHELTON, Williams: A naiv művészet határai. = Művészet, 25, 1984, 10. 52-54., ill.
459. SIMÉN Domonkos: Adalékok az álmosdi egyházközség történetéhez. = Keresztény Magvető, 90, 1984, 4. 222-224.
460. SOSZTAKOVICS és kora: Festmények, szobrok, grafikák, plakátok és díszlettervek (1906-1983). Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. november-december. A magyar kiállítás katalógusát szerk. Bajkay Éva. A katalógust összeáll. I. Szmirnova. Bp.: Magyar Nemzeti Galéria, 1984 47 p., [24]t., ill. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai; 1984/9.) lsm. BÁN András = Magyar Nemzet, 1984. december 29. 7.; RÓZSA Gyula: Sosztakovics és egyik korszaka: Csonka jégzetek egyszóvet vendég-kiállításához. = Népszabadság, 1984. december 7. 7.; SZATMÁRI Gizella = Népszava, 1984. december 21. 6., ill.
461. SVEC, Andrej: Expozície SNG na Zvolenskom zámku. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 3. 25-28., ill.
462. SVEC, Andrej: Expozície SNG na Zvolenskom zámku. = Výtvarníctvo fotografia, film, 22, 1984, 1. 4-7., ill.
463. SVEC, Andrej: SNG aj vo Zvolene. = Výtvarný zivot, 29, 1984, 3. 2-6., ill.
464. SZ. A. [SZÉKELY András]: Séta a régi Pozsonyban. = Új Tükör, 1984. február 19. 12-13., ill.
465. TASSY, Jan: Hlohovec [Galgóc]. Bratislava: Obzor, 1984 91 p., ill. E F G R
466. TÖLGYESI József: Egyházművészeti kiállítás Veszprémben [Piarista templom]. = Magyar Nemzet, 1984. december 5. 6.
467. URBARIA et Conscriptioes, 8. füzet (Arnótfalva-Zsukó), (201-250. fasciculus, kiegészítések az 1-250. fasciculusok anyagából). Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné, Csémyánszky Mária. Bp.: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1984 223 p. (Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai; 20.)
468. VASIC, Pavle: Umetnicka topografija Sombora. Novi Sad : Matica srbska, 1984 313 p., ill. (Topografija umetnickih spomenika; 2.)
469. VÍZKELETY András: Aspekte zu Wandlungen eines Herrscherbildes vom Mittelalter zum Barock (Stephan I. König von Ungarn). = Acta Litteraria, 26, 1984, 1-2. 175-283.
470. WAGNER István: Giottótól Cézanne-ig : Sorozatok nemzetközi összefogással. = Magyar Hírlap, 1984. december 30. 8.
- > 327, 338, 345, 358, 388

Építészet

471. ADALÉKOK a Belső-Terézváros történetéhez. Szerk. Bernáth László, Heindrich Ervinné. Bp.: Budapesti Várostervező Egyesület, 1984 448 p., ill.
472. BALOGH István: Az építészeti forma. Bp.: Tankönyvkiadó, 1984 378 p., ill.
473. BÍRÓ Gábor: Stílusok és hatások : Népi építészet. = Művelődés, 12, 1984, 12. 35-38., ill.
474. BUZA Péter: Pest-budai történetek : Rendhagyó városnéző séta. Bp.: IPV, 1984 189 p., ill.

475. CSORBA Csaba: Várak, kastélyok, kúriák Gömörben. = Baranyai Művelődés, 9, 1984. 1. 54-58.
476. ENTZ Géza: Budapest, Matthiaskirche. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 9A)
477. ESZES László: Keszthely mezőváros és végvár : Adalékok a település történetéhez. = Építés-Építészettudomány, 16, 1984, 1-2. 249-293., ill.
478. Gerő László: Régi orosz építészet. Bp.: Műszaki, 1977. rec. E.G.A. [ENTZ Géza Antal] = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 299.
479. HAJNÓCZI, Gyula: Raumorganisation - Raumschaffung - Raumstruktur. = Periodica Polytechnica, Architectura, 28, 1984, 1-4. 17-23.
480. Hervé, Lucien: Az építészet nyelve. Bp.: Corvina, 1983. rec. ANDOR György = Rajztanítás, 22, 1984, 6. 27-28.
- HOFFER Tamás: Magyar falusi építészet - a néprajzi értelmezés néhány lehetősége. > 1571/7.
481. HOSSO, József: Egy Garam menti várátalakulási. [Saskő] Természet és Társadalom, 24, 1984, 12. 42-47., ill.
482. KECSKÉS László: Komárom az erődök városa. Bp.: Zrínyi 1984 231 p., ill.
483. KISS Gábor: Várak, várkastélyok Magyarországon. Bp.: Panoráma, 1984 591 p., ill. (Utazások a múltban és jelenben)
484. KOCZOGH, Ákos: Volksbrauch und die Kirche von heute. = Kunst und Kirche, 47, 1984, 2. 108-111., ill.
485. KOÓS Judit: Református templomaink stílus-változásai, 1-3. = Reformátusok Lapja, 1984. december 9. 6., ill. 1984. december 16. 4., ill. 1984. december 23-30. 8., ill.
486. MENDELE Ferenc - MEZŐSINÉ Kozák Éva: A dunaföldvári vár. Bp.: Panoráma, 1984 88 p., ill.
487. MEZŐSINÉ Kozák Éva: A btki rk. templom kutatási eredményei. = Savaria, 13/14 1979/1980 (1984) 205-256., ill. G
488. MORAVÁNSZKY Ákos: Képek és elképzelések az építészetről. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 60-61., ill. E F G R
489. Schumacher, Fritz: Der Geist der Baukunst. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983. rec. M.A. [MORAVÁNSZKY Ákos] = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 64-I.
490. VALKÓ Arisztid: Budavár erődítményeinek lebontása Kossuth Lajos idejében. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 12-18., ill. E
491. VARGHA László: A hagyomány értelme és értékelése a magyar népi építészetben (A MÉSZ Mesteriskolája keretében elhangzott előadásorozat részlete). = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 16-18. ill. E F G R
492. Veres D. Csaba: Várak a Bakonyban. Bp.: Zrínyi, 1983. rec. LÁZÁR István = Új Tükör, 1984. április 15. 2.
493. WOLFE, Tom: Bauhausból búgatóba. 1-2. = Mozgó Világ, 10, 1984, 100-122., ill. 4. 53-83., ill. hoz. JÓZSEF Dénes: Tom Wolfe és a modern építészet. = Mozgó Világ, 10, 1984, 11. 91-102., ill.
494. Wolfe, Tom: From Bauhaus to our house. 2.ed. London : Abacus, 1983. rec. MORAVÁNSZKY Ákos: Tom Wolfe leleplezi az építészek összeesküvését, avagy a Bauhaustól a mi házig. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. I.
495. Zádor Anna: A klasszicizmus és a romantika építészete Magyarországon. Bp.: Corvina, 1981. rec. RADOS Jenő = Építés-Építészettudomány, 16, 1984, 1-2. 296.

Várostervezés, urbanisztika

496. FISCHER, Miljenka: Razvoj organizacije prostora Koprivnice od 18. stoljeca do danas. = Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 8 (1984) 32-53., ill. E
497. FRANCU, Dusan: Porovnanie Bratislavys inými hlavnými mestami. = Architektúra a urbanizmus, 18, 1984, 2. 91-109., ill. E G R

498. GAZDA Anikó: Csongrád megye települési jellemzői. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 127-136., ill. E
- HORLER Miklós: Ráckeve múltja és egyénisége. > 1571/5.
499. ILLÉS Ferenc: Zirc. = Városerőltetés, 20, 1984, 4. 29-31., ill.
500. KISS Lajos: Csongrád, a Főnix város. = Városerőltetés, 20, 1984, 6. 20-22., ill.
501. Kleineisel János: Házak, városok, emberek. Bp.: Gondolat, 1981 rec. GERŐ László = Magyar Építőművészet, 1984, 5. I-II.
502. Kleineisel János: Környezetünkéről. Bp.: Tankönyvkiadó, 1983 rec. A szerk. [MORAVÁNSZKY Ákos]. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. II-III.
503. KLEINEISEL János: Otthonunkról Bp.: Tankönyvkiadó, 1984 347 p., ill. rec. GERŐ László = Magyar Építőművészet, 1984, 5. II.
504. KLEINEISEL János: Tér és ember. Bp.: Tervezés-fejlesztési és Típustervező Intézet, 1984 279 p., ill. E rec. GERŐ László = Magyar Építőművészet, 1984, 5. II.
505. KODONOVÁ, Mária - TAKÁTSOVÁ, Júlia: Bratislavské podhradie v minulosti a prítomnosti. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 4. 4-8., ill.
506. KOEPF, Hans: Das Stadtbild - Wien-Budapest. = Periodica Polytechnica, Architecture, 29, 1984, 1-4. 3-9., ill.
507. KUBINSZKY Mihály: Balzfürdő fejlesztése. = Városerőltetés, 20, 1984, 3. 26-27., ill.
508. KUBINSZKY Mihály: Gondolatok Szekszárd fejlődéséhez. = Városerőltetés, 20, 1984, 2. 25., ill.
509. K.M. [KUBINSZKY Mihály] = Szálloda és arborétum [Sárvár]. = Városerőltetés, 20, 1984, 3. 28.
510. KUN János - VUKOV Konstantin: Esztergom, Szent Tamás hegy. = Esztergom Évlapjai, 1983 (1984) 151-180., ill. G
511. LUKÁCS László: Helytörténeti kutatás a székesfehérvári Palotavárosban. = Hevesi Honismeret, 3 (1984) 41-45.
512. MESTER Árpád: Budapest a tervező szemével. = Városerőltetés, 20, 1984, 1. 21-24., ill.
513. NIEDERMAIER, Paul: Überlagerung von verschiedenartigen Siedlungsformen bei siebenbürgischen Städten. = Forschungen zur Volks und Landeskunde, 27, 1984, 2. 35-40.
514. PERÉNYI Imre: A lakókörnyezet: Adottságok és lehetőségek. Bp.: Kossuth, 1984 106 p. (Távlatok)
515. PLANIC-LONCARIC, Marija: Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeca. = Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 8 (1984) 6-31., ill. E
516. ROMÁN András: A győri belváros tegnap és ma. = Városerőltetés, 20, 1984, 3. 28-30., ill.
517. SZROGH György: A környezetkultúra. + FEJŐS Zoltán megjegyzései Szrogh György tanulmányához. In: Tanulmányok a vizuális kultúráról. = Munkaközi anyag. Szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp.: [k.n.], 1984 277-282, 284-287., ill.

Kertművészet

518. BALOGHNÉ Ormos Ilona - PERJÉS András: Temető-tertek a városban. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 19-20., ill. E F G R
519. JANOTA, Dusan - BAGIN, Anton: Historické záhrady Bratislavského hradu. = Monumentorum Tutela, 11 (1984) 313-324., ill. F G R
520. ŐRSI Károly: Magyar történeti kertek. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 10-13., ill. E F G R
521. SZÜGYI Edit: A képi ábrázolás fejlődésének hatása a táj- és kertépítésre. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 14-16., ill. E F G R

Szobrászat

522. A BOLGÁR kisplasztika évezredei: Istenek, hősök, szentek, modern plasztikák, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. szeptember 18. - október 7. A kiállítás rend., a katalógust írta Földes Mária, Tóth Antal. Bp.: Magyar Nemzeti Galéria, 1984 [32]p., ill. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai; 1984/7.) Ism. TASNÁDI Attila = Népszava, 1984. szeptember 28. 6., ill.; WAGNER István: Szobrok bolgár földről. = Magyar Hírlap, 1984. október 21. 4.
523. Gervers-Molnár Veronika: Sárospataki síremlékek. Bp.: Akadémiai, 1983 rec. BOGYAY, Thomas von = Südost-Forschungen, 43 (1984) 432-433.; H. GYÖRKY Katalin = Archaeológiai Értesítő, 111, 1984, 1. 116-117.; VÁRADY Zoltán = Dunatáj, 7, 1984, 2. 77-80.
524. KOVÁCS Péter: A modern szobrászat nyelvújítási kísérletei. = Művészet, 25, 1984, 3. 4-7., ill.
525. RÉTHELYI Jenő: Útmeneti keresztek Keszthely környékén. = Etnographia, 95, 1984, 1. 53-79., ill. G
526. TÓTH Attila: Évtizedek hordaléka: Szoborszemle a szegedi tiszaparton. = Művészet, 25, 1984, 9. 2-5., ill.

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet

527. BARCSAY Jenő: Anatomie für Künstler. 8. Aufl. Bp.: Eltvile: Corvina; Rheingauer Verl., 1984 320 p., ill.
528. A BIBLIA világa: Az ótestamentum, Bp., Szépművészeti Múzeum 1984. október 26. - 1985. március 30. A kiállítás rend., az ismertetőt írta Zentai Lóránt. - Bp.: Szépművészeti Múzeum, 1984 [4]p., ill. Ism. HEVÉR Zoltán = Új Ember, 1984. december 30. 4.; RAJ Tamás = Magyar Nemzet, 1984. december 4. 6.; T.R. [RAJ Tamás] = Pannónia, 12, 1984, 4. 45-49., ill.; T.A. [TASNÁDI Attila] = Népszava, 1984. november 4. 6., ill.
529. CENNERNÉ Wilhelmb Gizella: A magyar történelem képes forrásainak sajátosságai. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 6-11., ill. G
530. CSAPODINÉ Gárdonyi Klára: Európai kódexfestő művészet. Bp.: Corvina, 1981 rec. KÁDÁR Zoltán = Magyar Könyvszemle, 100, 1984, 3. 270-271.
531. CSAPODINÉ Gárdonyi Klára: Europäische Buchmalerei. Leipzig; Weimar: Kiepenhauer, 1982 rec. HOFFMANN, Ingeborg = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 93, 1984, 6. 278-279.; KRATZSCH, Konrad = Deutsche Literaturzeitung, 105, 1984, 2-3. 94. coll.; WERNER, WIL-FRIED = Zeitschrift für Bibliothekswesen, 31, 1984, 6. 492-495.
532. EMBER Ildikó: Zene a festészetben: A zene mint szimbólum az európai reneszánsz és barokk festészetben. Bp.: Corvina, 1984 31 p., [48]t. ill. [egyidejűleg angol, francia, német és orosz nyelvv kiadás is]
533. FALUDY, Anikó: Malarstwo bizantynskie. Bp.; Warszawa: Corvina; Artystyczne i Filmowe, 1984 62 p., 48 t., ill.
534. GERCSAK, Juri: A szovjet könyvillusztráció útja. = Szovjet Irodalom, 1984, 5. 165-170.
535. HISTORICKÉ portréty na Slovensku zo zbierok slovenských múzei, Slovenské národné múzeum-Historický ústav, Bratislavský hrad, máj-august 1984. Text Danuta Ucniková. Bratislava: SNM, 1984 12 p., ill. Ism. GRAJCIAROVÁ, Zelmira: Niekoľko poznámok ku výstave Historické portréty na Slovensku zo zbierok slovenských múzei. = Múzeum, 29, 1984, 4. 56-57., ill.
536. NEBEHAY, Ingo - WAGNER, Robert: Bibliographie alt-österreichische Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten. Bd. 1-4. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1981-1984 rec. RÓZSA, György = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 385-390.
537. SINKÓ Katalin: Néhány magyar akadémiai-allegória. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 169-174., ill.

538. P. SZABÓ Ernő: Képes képtelenségek. = Magyar Ifjúság, 1984. május 25. 32-34., ill.
539. SZOBELNYIKOV, Vlagyilen: Lenin alakja a szovjet grafikában. = Szovjet Irodalom 1984, 1. 176-177.
540. SZÉKELY, András: La pintura española. Bp. : La Habana : Corvina ; Arte y Lit., 1984 47 p., 48 t. ill.
541. A TÁJ három évszázad grafikus művészetében, Bp., Szépművészeti Múzeum, 1984 [kiáll.] Ism. BÁN András: Régi tájakon a Szépművészeti Múzeumban. = Magyar Nemzet, 1984. május 30. 7.; HARSÁNYI Zoltán = Népszava, 1984. április 20. 6.
542. TAKÁCS Gábor: Az ex librisről, könyveink díszéről. = Korunk, 43, 1984, 4. 284-285., ill.
543. TERESCHENKO, Vasily: Photograph, photo-montage, drawing : Illustration in political publications. = Interpress Grafik, 1984, 3. 4-8., ill.
544. VACULIK, Karol: Európske maliarstvo 15.-18. storočia zo zbierok Slovenskej národnej galérie. = Galérie, 8 (1984) 16-63., ill. G > 390, 391, 392, 393, 394, 402

Fotóművészet és új médiák

545. A film és a többi művészet. Vál. bev. Kenedi János. Bp. : Gondolat, 1977 + Film + zene = filmzene? vál. bev. Kenedi János. Bp. : Zeneműkiadó, 1979 rec. BEKE László = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 145.
546. Fotóelméleti szöveggyűjtemény. Szerk. Bán András, Beke László. Bp. : Magyar Fotóművészek Szövetsége, 1983 rec. BAUER György. Ime a bizonyosság könyve : Bizonytalanságaim a Fotóelméleti szöveggyűjtemény olvasásakor. = Fotóművészet, 27, 1984, 2. 41-43.
547. FOTOGRAFÓZÁSRÓL. Szerk., bev. Bán András. Bp. : Műzsák, 1984 406 p., [48]t., ill. vál. Ady Endre, Áspis, Aszmann Ferenc, Bálint György, Barabás Miklós, Beke László, Birkás Ákos, Bíró Lajos, Boronkay Kálmán, Brogyányi Kálmán, Dózsa Dezső, Dulovics Jenő, Erdélyi Miklós, Fábián László, Farkas Zoltán, Félja Sándor, Fröhöf Sándor, Gaál Gábor, Gáspár Jenő, Gelléri Péter, Genthon István, Gergő Endre, Gopcsa Katalin, Gró Lajos, Hajdú István, Halász Ágost, Haller F.G., Hegyesi Tibor, Henszelmann Imre, Hernádi Miklós, Hevesy Iván, Ignóty, Kabdebó Oszkár, Kassák Lajos, Kégl Teréz, Keleti Károly, Kohlmann Artúr, Koronghi Lippich Elek, Lengyel Géza, Löffler Sándor, Lőrinczy György, Löwinger Mór, Lyka Károly, Mácsai István, Márkus László, Miklós Pál, Molnár Farkas, Molnár István, Moholy-Nagy László, Montvai Attila, Nádaipál, Nagy Ignác, Nemes Károly, Németh József, Neuberger Simon, Ondrejovich Jenő, Palotás Dezső, Peschka Gyula, Pásztor József, Pécsi József, Perneczky Géza, Rehák Tiborné, Rényi Péter, Réti Pál, Rónai Dénes, Róth László, Rózsa Miklós, Rupprecht Mihály, Sárfy Aladár, Sebők Zoltán, Siklóssy László, Simonyi Antal, Szegedi Emil, Székely Aladár, Székely Bertalan, Szilágyi Gábor, Szivéri János, Szmeccsányi Miklós, Tóth Béla, Vági Gábor, Végvári Lajos, Vekéri László, Veress Ferenc, Vydarányi Iván, Weisz Hugó, Wessely H. frásából; rec. ALBERTINI Béla = Kritika, 1984, 10. 26-27.; -int: A magyar fotográfia olvasókönyve. = Fotó, 34, 1984, 7. 312.; SZÉKELY András = Új Tükör, 1984. június 17. 4-5.

Iparművészet

548. Design alapelvek. Vá. szerk., bev. Emyey Gyula. Bp. : Magyar Kereskedelmi Kamara Formatervezési Tájékoztató Központ, 1982 rec. BEKE László = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 143-144.
549. Emyey Gyula: Az ipari forma története. Bp. : Corvina, 1983. rec. BEKE László = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 143-144.

550. Iparművészeti tárgyak : Válogatás Pest megyei múzeumi és magángyűjteményekből, Vác, Görög Templom 1983 [kiáll.] Ism. BAKONYVÁRI M. Ágnes: Pest megyei gyűjtemények iparművészeti tárgyai. = Művészet, 25, 1984, 3. 55-56., ill
551. NAGYBÁKAY Péter: Kézművesipartörténeti kutatások Magyarországon. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém : VEAB, 1984 2.köt. 279-292.
552. NEMZETKÖZI Kézművesipartörténeti Szimpózium (2.) (1982) (Veszprém) II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1982. augusztus 21-26. 1-2. köt. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém : VEAB, 1984 384, 324 p., ill. besz. VAMOS Éva Katalin = Technikatörténeti Szemle, 14 1983/1984 (1984) 183-185.
553. Régiségek könyve. Szerk. Voit Pál. Bp. : Gondolat, 1983 rec. MRÁVIK László = Könyvtár, 29, 1984, 1. 13.; SZAMOSI Ferenc = Magyar Hírlap, 1984. március 31. 8.; SZÉKELY András = Új Tükör, 1984. március 18. 2.
554. VIDA Mária: Történelmi és iparművészeti értékű gyógyszerári berendezések magyarországi topográfiaja [A magyarországi múzeum, illetve védett patikaberendezések jegyzéke]. = Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 13/14 (1984) 105-127., ill.

Fémművesség

555. BACH, Ivan: A zágrábi fémművesség történeti forrásdokumentációjának további fejlődéséről. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém : VEAB, 1984 2.köt. 239-240.
556. BIBER Károly: A kovácsművészetről. = Magyar Nemzet, 1984. január 3. 6.
557. BREPOHL, Erhard: Iparművészeti zomántechnika. Bp. : Műszaki, 1984 214 p., ill.
558. FISKOVIC, Cvito: Trogirski zlatari od 13. do 17. stoljeća. = Starohrvatske prosvjeta, 14 (1984) 183-200., ill.
559. KEJLOVÁ, Viera: Nová zlatnícka expozícia vo Východoslovenskom muzeu v Kosiciach. = Historia Carpatica, 15 (1984) 291-295., ill.
560. Kofler, Oswald: Gefomtes Eisen. Bozen : Athesia, 1980 rec. PEREHÁZY Károly = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 156-157.
561. H. KOLBA Judit - LOVAG Zsuzsa: A szombathelyi egyházmegye ötvösművészeti emlékei. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984 3. 117-140., ill. G
562. LENTIC, Ivo: A dubrovniki köztársaság ezüstművészetei. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém : VEAB, 1984 2. köt. 225-238., ill.
563. PEREHÁZY Károly: Az európai kovácsoltvasművészet története. Bp. : Képzőművészeti, 1984 364 p., ill. (Képzőművészeti zsebkönyvtár)
564. TIPITY János: Sopron kovácsoltvas-emlékei, 1-3. rész. = Soproni Szemle, 38, 1984, 1. 58-65., ill. 2. 144-151., ill. 3. 251-260., ill.

Óra

565. Az IDŐMÉRÉS története. Bp., Iparművészeti Múzeum, 1984/1985. A kiállítást rend. és a forgatókönyvet írta Karlo-vits Károly. Szerk. Vass Erzsébet. Bp. : Iparművészeti Múzeum ; Országos Műszaki Múzeum, 1984 81 p., ill. Ism. ÁDÁM András: Figyelmebe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. augusztus 17. 1049.; BALÁZS Ádám: A megújult Iparművészeti Múzeum. = Magyar Hírlap, 1984. november 10. 16-17., ill.; HAJDÚ Éva = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 5. 7.; L.Gy. [LUKÁCS Györgyi] = Magyar Ifjúság, 1984.

augusztus 10. 4., ill.; PALUGYAI István: Randevő a percekkel. = Magyar Hírlap, 1984. július 28. 9.; RITTER P., Tibor = Budapesti Rundschau, 1984. október 1. 9., ill.; SZAKOLCZAY Lajos: Nagyművészi órája. = Budapest, 22, 1984, 11. 16-17., ill.; ZSIGMONDI Mária: Lehet egy órával (és egy gondolattal) több? = Nők Lapja, 1984. augusztus 18. 6-7., ill. 566. MAGYAR László: Órák és órajutók kisenciklopédiája. Bp.: Műzsák, 1984 230 p., ill.

Érem, pénz, pecsét

567. GOSZTONYI József: Babits a magyar éremművészetben. = Az Érem, 40, 1984, 1. 30-34., ill.
568. GOSZTONYI József: A ló és lovas ábrázolása a magyar éremművészetben. = Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, 1978 (1984) 5-17., ill. G
569. GOSZTONYI József: A magyar színház az éremművészetben. = Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, 1979 (1984) 5-18., ill. G
570. HLINKA, Jozef: Numizmatiké expozíció a výstavy v slovenských múzeách. = Zborník slovenského národného múzea, Historia, 24 (1984) 301-319., ill. G R
571. KÁPLÁRI László: Ismerjük meg a numizmatikát: Pénzek, érmek, gyűjtők. Bp.: Gondolat, 1984 146 p., ill. rec. LÁZÁR István = Új Tükör, 1984. december 9. 2.
572. PANDULA, Attila: Rendjelvényeink írásbelisége. = Magyar Herald, 1 (1984) 650-659.
573. PETÁH, Emil - JURECKO, Pavel: Egy pénzverde története [Kassa]. = Természet és Társadalom, 24, 1984, 11. 52-57., ill.
574. SZÉKESFEHÉRVÁRI numizmatikai emlékek. Rend. a katalógust szerk. Hada Róbert, Szabó Antal. Székesfehérvár: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Alba Regia Numizmatikai Csoport, 1984 58 p., XXIV t. ill.

Kerámia, üveg

575. BENKŐ Elek: Székelykeresztúri kályhacsempék, 15-17. század. Bukarest: Kriterion, 1984 79 p., [64]t., ill.
576. S. CSEREY, Éva: Die Entwicklung des Kachelofens in Ungarn im 15-17. Jahrhundert. In: Vergleichende Keramikforschung in Mittel- und Osteuropa. Hrsg. von Klaus Beitzl. Kitsee: Etnographisches Museum, 1984 47-60., ill.
577. Gauthier, Serge - Préaud, Tamara: Die Kunst der Keramik im 20. Jahrhundert. Würzburg: Popp, 1982 rec. LÁNCZ Sándor: Századunk kerámiaművészete. = Művészet, 25, 1984, 6. 55-56., ill.
578. KATONA Imre: A porcelán. Bp.: Gondolat, 1984 123 p., ill. (Gondolat zsebkönyvek)
579. KRESZ, Mária: Die Donau als Handelsweg für Hafnerware: mit besonderer Berücksichtigung der Schlüsselerzeugung von Mohács. In: Vergleichende Keramikforschung in Mittel- und Osteuropa. Hrsg. von Klaus Beitzl. Kitsee: Etnographisches Museum, 1984 143-161., ill.
580. MRÁZOVÁ, Magdaléna: Dve výstavy slovenskej keramiky v SNM. = Vlastivedný časopis, 33, 1984, 2. 84-85., ill.
581. PISUTOVÁ, Irena: Vystava Holická fajansa. = Múzeum, 29, 1984, 2. 60-61. > 387

Bútor, enteriőr

582. BATÁRI Ferenc: Antik bútor? Modern bútor? = Élet és Tudomány, 1984. április 27. 535., ill.
583. Capesius, Roswith: Siebenbürgisch-sächsische Schreinermeister. Bukarest: Kriterion, 1983 rec. SEDLER, Irmgard = Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, NS 38, 1984, 2. 165-168.

584. MOBILIER pictat din Transilvania - secolul XV-XIX, Sibiu, Muzeului Brukenthal, 1984 [kiáll.] Ism. GRAMA, Ana = Revista muzeelor si monumentelor, Muzeu, 21, 1984, 8. 91-93., ill.

Hangszer

585. DÁVID István: Gondolatok orognaépítészetünkről. = Művelődés, 37, 1984, 5. 22-23.

Textil és viselet

586. EURÓPAI és magyar kárpitok a XVI-XX. században. Sárospatak, Nádasy Múzeum, 1984. október 11.-1985. január 31. A kiállítást rend. és a katalógust írta László Ernőke. Szombathely: Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [28]p., ill. G (Vas megyei múzeumok katalógusai; 109.)

Kisművészetek

587. Rozsondai Marianne: A könyvkötés művészete. Bp.: Corvina, 1983 rec. VEKERDI László = Magyar Könyvszemle, 100, 1984, 3. 271.

Művészeti oktatás, művészeti szervezetek, intézmények

588. JÁMBOR Imre: A táj- és kertépítészeti képzésről. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 17-18., ill. E F G R

A művészet határterületei

589. BERTÉNYI Iván: Címerek és társadalom. = Új Tükör, 1984. június 1. 25-26., ill.
590. Bertényi Iván: Kis magyar címtan. Bp.: Gondolat, 1983 rec. ANDOR György = Rajztanítás, 26, 1984, 2. 26-27.
591. CSAPODI, Csaba: Ungarische Bibliotheksgeschichte vom Mittelalter bis zum Frieden von Szatmár (1711). = Gutenberg Jahrbuch, 59 1984 (1984) 332-357.
592. PÜSPÖKI Nagy Péter: Régi és új magyar városi címerek. = História, 6, 1984, 1. 27-28., ill.
593. WALLFAHRT kennt keine Grenzen. München, Bayerische Nationalmuseum, 1984 [kiáll.] Ism. SZILÁRDFY Zoltán = Új Ember, 1984. augusztus 19. 8.

Színház, látványosság

594. KÉT évszázad színházi jelmezei: Az Osztrák Színház-történeti Múzeum kiállítása, Budapest Kiállítóterem, 1984. december 7. - 1985. január 15. A kiállítást rend. Gertrud Höller, Haris Balic. Bev. Oscar Pausch. Bp.: Budapest Galéria, 1984 [12]p., ill.
595. BRESTYÁNSZKY Ilona: Hegyen, völgyön áll a bál: Rendhagyó művészettörténeti kalandozás. = Nők Lapja, 1984. január 21. 16-17., ill.

KORAI KÖZÉPKOR 300 - 1000

Építészet

596. ERB, Teja: A korai középkor építéstanának szociál-ökonomiai aspektusai. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém: VEAB, 1984 2. köt. 191-198. p.
597. FÜLEP, Ferenc: Sopianae: The history of Pécs during the Roman era, and problem of continuity of the late Roman population. Bp.: Akadémiai, 1984 394 p., ill.

Iparművészet

Fém

598. HEILING László: A honfoglaló magyarság ötvösművészete. = Rajztanítás, 26, 1984, 4. 20-24., ill.
599. KISS, Attila: A Byzantine jewel from the 6th-7th century in China. = Acta Orientalia, 38, 1984, 1-2. 33-40., ill.

KÖZÉPKOR 1000 - 1541

Összefoglaló művek

600. BIEDERMANN, Gottfried: Bilddenken und Bildrealisation im Mittelalter : zur Darstellung der Einzelfigur. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 1-2. 3-32., ill.
601. BLAJAN, Mihai - TOGAN, George: Mittelalterliche archäologische Funde aus Mediasch. = Forschungen zur Volks- und Landeskunde, 27, 1984, 1. 17-26., ill.
602. BÜKY Béla: Az „Oxfordi glosszák” szavairól. = Magyar Nyelv, 80, 1984, 1. 71-73.
603. CERNA-STUDNICKOVÁ, Milada: A művészeti élet és kapcsolatai Pozsonyban, Zsigmond király uralkodásának idején. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 29-49., ill.
604. DUBY, Georges: A katedrálisok kora : Művészet és társadalom, 980-1420. Bp. : Gondolat, 1984 331 p., ill. rec. RÓZSA Judit: Esszé a középkorról. = Könyvvilág, 29, 1984, 8. 13.
605. FODOR István: Az újabb hazai régészeti feltárásokról, 3. : Népvándorlás és középkor. = Honismeret, 12, 1984, 3. 19-29., ill.
606. FÜGEDI Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp. : Akadémiai, 1984 255-273.
607. GAÁL Attila - KÓHEGYI Mihály: Tolna megye földrajzi nevei régésszemmel. = Dunatáj, 7, 1984, 1. 58-67., ill.
608. GERICS József: Szent István király avatásának körülményeiről. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 97-101., ill. G
609. Glatz, Anton C.: Gotické umenie v zbierkach Slovenskej národnej galérie. Fontes I. Bratislava : SNG, 1983 rec. VÉGH János : Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 279-283., ill.
610. HANKÓ Ildikó: A székesfehérvári királysírok. = Magyar Nemzet, 1984. július 20. 7.
611. HANKÓ Ildikó: Újra felflytították a székesfehérvári királysírokat. = Magyar Nemzet, 1984. július 21. 8.
612. HERVAY Ferenc: A magyarországi kolostorok pusztulása a 16. század közepén és a reformáció. In: Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Szerk. Fabiny Tibor. Bp. : Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztály, 1984 183-194.
613. HERVAY Ferenc: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Málusz Elemér emlékkönyv : Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva et al. Bp. : Akadémiai, 1984 159-171.
614. HERVAY, Ferenc: Repertorium Ordinis Cisterciensis in Hungariae. Roma : Ed. Cisterciensis, 1984 329 p. (Bibliotheca Cisterciensis ; 7.) rec. SOLYMOSSY László: Észrevételek a cisterci rend magyarországi történetének repertóriumáról. = Levéltári Közlemények, 55, 1984, 2. 237-251.
615. HÓDMEZÓVÁSÁRHELY története, I. : A legrégibb időktől a polgári forradalomig. Főszerk. Nagy István. Hódmezővásárhely : Városi Tanács, 1984 786 p., [60]t., ill.
616. Holl, Imre - Parádi, Nándor: Das mittelalterliche Dorf Sarvay. Bp. : Akadémiai, 1982 rec. BOGYAY, Thomas von : Südost Forschungen, 43 (1984) 402-403.; NEKUDA, Vladimir: Casopis Moravského muzea v Bmč, 69 (1984) 276-277.; PÁLÓCZI-Horváth András = Archaeologiai Ér-

- tesítő, 111, 1984, 2. 290-291.; SMETÁNKA, Zdenek = Pamiatky archeologicke, 85, 1984, 1. 223-225.
617. IVANCEVIC, Radovan - CEVC, Emiljan - HORVAT, Andela: Gotika u Sloveniji i Horvatskoj. Beograd ; Zagreb ; Mostar : Jugoslavija ; Spektar ; Prva knjizevna komuna, 1981 181 p., ill (Umetnost na tlu Jugoslavije)
618. KÁLLAI Géza: Khmaira Esztergomban. = Valóság, 27, 1984, 8. 104-109., ill.
619. A KÖZÉPKORI Buda királyi palotája és gótikus szobrai : Vezető a Budapesti Történeti Múzeum Kiállításán. A kiállítást rend. Feuerné Tóth Rózsa, Bertalan Vilmos, Csorba Csaba. A vezetőit írták Csorba Csaba, Feuerné Tóth Rózsa, Zolnay László. [2. kiad.] Bp. : Budapesti Történeti Múzeum, 1984 71 p., ill. lsm. BOGYAY, Thomas von = Ungarn Jahrbuch, 12 1982/1983 (1984) 266-267. [1. kiad.]
620. KUBINYI, András: Bäuerliche Alltag im spätmittelalterlichen Ungarn. In: Bäuerliche Sachkultur des Spätmittelalters. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984 235-264., ill.
621. LEVÁRDY Ferenc: Gyöngyöspata, Plébánia templom. Bp. : TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kis-könyvtára ; 156.)
622. MAROSI, Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn : Esztergom in der Kunst des 12.-13. Jahrhunderts. Bp. : Akadémiai, 1984 385 p., ill. rec. CROSSLEY, Paul = Burlington Magazine, 126, No 981, 1984 787.; DERCSENYI, Dezső: New books from early gothic to renaissance. = New Hungarian Quarterly, 25, No 96, 1984 149-152.; A. GERGELY András: Az esztergomi gótika könyve = Magyar Hírek, 1984. december 22. 52.; RABEL-JULLIEN, Claudia = Bulletin Monumental, 142, 1984, 3. 335-336.
623. MAROSI Ernő: A középkori művészet nyelvi funkciója. = Művészet, 25, 1984, 8. 8-11., ill.
624. MAROSI Ernő: A reprezentáció kérdése a 14-15. századi magyar művészetben. = Történelmi Szemle, 27, 1984, 4. 517-538., ill. E R
625. MAROSI Ernő: Zsigmond király Avignonban. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 11-27., ill.
626. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, Schallburg, 1982 / Magyar Nemzeti Galéria, 1983 [kiáll.] lsm. STUDNICKOVÁ, Milada=Umeni, 32, 1984, 6. 561.
627. Művészet I. Lajos király korában, 1342-1382. Katalógus Szerk. Marosi Ernő et al. Bp. : MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1983 rec. PROX, Albert = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 7, 1984, 2. 111-223.; SZAMOSI József: Anjou-kiállítás és katalógusa. = Katolikus Szemle, 36, 1984, 1. 84-86.
628. PRELOG, Milan: Romanika. Beograd ; Zagreb ; Mostar : Jugoslavija ; Spektar ; Prva knjizevna komuna, 1984 [16]p., ill (Umetnost na tlu Jugoslavije)
629. Riznica Zagrebacke Katedrale. Katalog.Ed.Zdenka Munk. Zagreb : Muzejski prostor, 1983 rec. MIKÓ Árpád = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 184-195., ill.
630. RUZSA, György: Esztergom and Halic, contribution to the Hungarian-Russian art relations in the 13th century. = Revue des pays de l'Est, 1984, 1. 51-55., ill.
631. G. SÁNDOR Mária: Reneszánsz Baranyában. Bp. : Akadémiai, 1984 192 p., ill. G rec. FELD István : Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 283-284.
632. SPOLOCNIKOVÁ, Mária: A bátfai Jézus szülése oltár. Bp. : Helikon, 1984 52 p., ill. rec. MAGYAR Ferenc: Új könyv egy régi származásról. = Új Ember, 1984. szeptember 28. 4., ill.
633. Swiechowski, Zygmunt: Romanesque art in Poland. Warszawa : Artia, 1984 rec. M.Á. [MORAVÁNSZKY Ákos] = Magyar Építőművészet, 1984. 6. II.
634. Cs. SZABÓ László: Ecsettel a kerengő fülkéjében : A románstílusú angol-normann művészet. = Katolikus Szemle, 36, 1984, 3. 288-290.

635. SZÉKELY György: Koronaküldések és király-kreálások a 10-11. századi Európában. = Századok, 118, 1984, 5. 905-949., F R

636. VÁRALJAI Csocsán Jenő: Mátyás király és a magyar renaissance. In: Gesta Hungarorum I. Szerk. Saáry Éva. Zürich: Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 1984 179-181.

637. VELLEITS Lajos: A származásokról tervezésének kérdései a középkorban. = Múzeumi Műtárgyvédelem, 11 1983 (1984) 95-115., ill.

638. Zolnay László: A középkori Esztergom. Bp.: Gondolat, 1983 rec. KERNY Terézia = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 298-299.; (mátyás) [MÁTYÁS István] = Népszava, 1984. február 12. 6.

Építészet

639. ÁCS Zoltán: Reneszánsz emlékek [Szalónak]. = Új Tükör, 1984. január 29. 22., ill.

640. ALTMANN Júlia: Románkori körmélek az óbudai várból, I. = Budapest Régiségei, 25 (1984) 431-437., ill. G

641. ANGHEL, George: Noi date în legatura cu vechia cetate medievală de la Alba Iulia. = Apulum, 22 (1984) 113-122., ill. G

642. Antoni, Erhard: Die Grosshenker Kirchenburg. Bukarest: Kriterion, 1982 rec. GALTER, Kurt = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 7, 1984, 2. 219-220.

643. Badstübner, Ernst: Kirchen der Mönche. Berlin: Union, 1980 rec. MAROSI, Ernő = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 375-378.

644. BALOGH Jolán: Középkori építészetünk kérdéseiről. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 46-50., ill.

645. BERTALAN Vilmosné: A Fő téren feltárt középkori maradványok. = Budapest Régiségei, 25 (1984) 393-418., ill. G

646. BERTALAN Vilmosné: Óbuda 1355-ös és 1437-es határjárásának régészetiileg meghatározott határpontjai. = Budapest Régiségei, 25 (1984) 419-429., ill. G

647. BERTALAN Vilmosné: Óbuda-Vetus-Buda - a régészeti kutatások alapján (1973-1981). = Budapest Régiségei, 25 (1984) 34-41., ill. G

648. BLAZOVICH László - SZ. GALÁNTAI Erzsébet: A gyulai vár 1528. július 17-én készült leltára. = Békési Élet, 19, 1984, 1. 105-115.

649. Bóna István - Nováky Gyula: Alpár bronzkori és Árpád-kori vára. = Cumania, 7 (1982) 17-118., ill. rec. GERŐ László = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 60-62.

650. CABELLO, Juan: A tari „castellum” 1983. évi kutatása. = Múzeumi Mozaik, 6, 1984, 1. 33-35.

651. CAPLOVIC, Dusan: Stredoveká sakrálné stavby na východnom Slovensku. = Historica Carpatica, 15 (1984) 187-210., ill. G R

652. CSAPO Ida: A Túrje-nemzettség emléke. = Új Tükör, 1984. július 29. 22., ill.

653. CSÁSZÁR László: A gótikus bordaprofilokról. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 67-71., ill. G

654. DÉKÁNY Endre: Múlt és jelen Tápé templomában. = Új Ember, 1984. január 22. 4., ill.

655. DERCSÉNYI Dezső: Baranya középkori templomai. Bp.: Corvina, 1984 46 p., 40 t., ill.

656. DERCSÉNYI Dezső: Zsámbék, Templomrom. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 184.)

657. CS. DOBROVITS Dorottya - ERDEI Ferenc: A székesfehérvári Zalka Máté utca 6. számú ház kutatása és helyreállítása. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 129-162., ill. G

658. ENGEL Pál: Honor, vár, várispánság. = Századok, 116, 1984, 5. 880-921. rec. GERŐ László = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 62 - 64.

659. ENGEL Pál: Vár és hatalom : Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon, 1-2. = Világosság, 25, 1984, 5. 288-295. 6. 367-375.

660. ENTZ Géza: Csaroda, Református templom. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 155.)

661. ENTZ, Géza Antal: Die Pfarrkirche von Klausenburg und Mühlbach in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts : Baugeschichte und Stilbeziehungen. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 1-2. 65-108., ill.

662. FELD István: Jelentés a Salgó vár 1981-83. évi régészeti kutatásáról. = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 10 (1984) 213-264., ill. G

663. FELD István - KOPPÁNY Tibor: Az ozorai vár. = Dunatáj, 7, 1984, 2. 5-14., ill.

664. GERGELYFFY, András: Neue Forschungen über die Paulinerkirche in Satoraljaujhely. In: Die Pauliner : Der Orden der Pauliner OSPE. Hrsg. von Julius Dimbeck et al. Eisenstadt : Burgenländisches Landesmuseum, 1984 211-221., ill.

665. GÖRCSÖS Mihály: A kassai Miklós-börtön. = Honismeret, 12, 1984, 1. 28-30., ill.

666. GUZSIK, Tamás: Ein für verschwunden geheltes Pauliner-kloster im Komitat Tolna (das Kloster von Szentpál). = Periodica Polytechnica, Architecture, 28, 1984, 1-4. 67-85., ill.

667. GUZSIK, Tamás: Kritische Fragen zur frühen Paulinerarchitektur in Ungarn. In: Die Pauliner : Der Orden der Pauliner OSPE. Hrsg. von Julius Dimbeck. Eisenstadt : Burgenländisches Landesmuseum, 1984 133-154., ill.

668. H. GYÜRKY Katalin: A Szent Márton kápolna régészeti maradványai Budán. = Archaeologiai Értesítő, 111, 1984, 1. 29-41., ill. G

669. HABERLANDOVÁ, Helena: Stredoveký kostol frantiskánov v Kosiach. = Ars, 1984, 1. 81-95., ill. G R

670. HECKENAST Dezső: A középkori pécsi egyetem újjászülése. = Krónika, 10, 1984, 4. 12-15., ill.

671. HOLL Imre: Négysaroktornyos szabályos várak a középkorban. = Archaeologiai Értesítő, 111, 1984, 2. 194-217., ill. G

672. HORÁKOVÁ, Valéria: Skalica, bývalý Kláštor frantiskánov. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 6. 21., ill.

673. HORVÁTH István: Esztergom, a vár története. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 169.)

674. HORVÁTH István: Saxa loquuntur : A kövek beszélnek [Esztergom]. = Dunakanyar, 20, 1984, 3. 7-8.

675. HÖLVÉNYI György: A nyolcszáz éves pilisi apátság története. [beszélgetés Gerevich Lászlóval]. = Új Ember, 1984. május 6. 6.

676. IVANCEVIC, Radovan: Odnos procelja i prostora hvarske katedrale i problem stilskog odnjenja. = Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 24 (1984) 73-98., ill. F

677. JANDEKNE Borbély Edit: Nyírségi középkori falusi templomok. Bp.: Budapesti Műszaki Egyetem, 1984 78 p., ill. (Magyar építészettörténeti dokumentáció; 4.)

678. KAHOUN, Karol: Slovenská gotická architektúra v stredo-európekom kontexte do doby husitskej. = Galéria 8 (1984) 144-157., ill. E

679. KAHOUN, Karol: Stredoveká architektúra v Levoci. = Zborník Filozofickej a pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, Musica, 26 1978/1979 (1984) 39-47., ill. G

680. KÁRÁSZ Imre: A Béli nemzetség hagyatéka [Bélapátfalva]. = Élet és Tudomány, 1984. szeptember 14. 1170-1171., ill.

681. KÁRPÁTI Gábor: Elpusztult középkori települések Pécsváradon. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 28 (1984) 117-130., ill. G

682. KÁRPÁTI Gábor: Középkori kutak Pécsen, II. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 28 (1984) 99-115., ill. G
683. KISS Károly: Keszthelyi intelmek, I. Történetek a tóparton. = Magyar Nemzet, 1984. március 9. 7. 2.: A gótikus falképek, március 10. 9. 3.: A királyi képmások, március 11. 7. 4.: A titkosztos arcképcsarnok, március 12. 6. 5.: Hány mester munkái?, március 14. 7. 6.: Tűnődő összegzés, március 15. 7.
684. C. KISS Sándor: Mi van a fal mögött? [Bp., I. Fortuna u. 18.] = Budapest, 22, 1984, 3. 18-19., ill.
685. KODOŇOVÁ, Mária: Beckovský výtvarný okruh v neskorých gotike. = Ars, 1984, 1. 51-79., ill. G R
686. KOMIÁTHY, Attila: Kirchen der Oberen Theissgegend, I. Bp.: Corvina, 1984 43 p., 40 t. ill.
687. KOPPÁNY Tibor: A középdunántúli reneszánsz építészete. = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 183-232., ill.
- KOVALOVSKÝ Júlia: A feldebrői templom régészeti kutatása. > 221/5.
688. KOZÁK Károly: Korai sokszögzáródású templomok megjelenése az ország középső és nyugati részén. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 73-114., ill. G
689. KRALOVÁNSZKY, Alán: Baukunstliche Angaben zur Frage des Auftauchens des vierapsidalen Kirchentyps in Ungarn. = Folia Archaeologica, 35 (1984) 111-138., ill. H
690. KRESÁNEK, Peter: Kotesová, kúria. = Pamiaty príroda, 13, 1984, 4. 22., ill.
691. KRIZANOVÁ, Eva: Kastiel' v Parížovciach. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 41-77., ill. F G R
692. KUSNIEROVÁ, Edit: Pamiatková obnova zrúcanín gotického kostola Lucke. = Pamiaty príroda, 13, 1984, 3. 17-19., ill.
693. Kúthan, Jiri: Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser in Böhmen und Mähren. Berlin: Deutsche Kunstverlag, 1982 rec. MAROSI, Emő = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 375-378.
694. MAGYAR Kálmán: Nagyece-Sárvár nemzetiégi központ kutatása 1975-1977. = Communicationes Archaeologicae Hungariae, 1984 (1984) 147-186., ill. G
695. MAROSOVIC, Tomislav: Regionalizam u reneszansjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije. = Starohrvatske prosvjeta, 14 (1984) 135-158., ill.
696. MATIC, Vojislav: Arhitektura fruskogorskih monastira. Novi Sad: Matica srpska, 1984 232 p., ill. (Studije za istorije srpska umetnosti 10.)
697. MÁTYÁS István: Középkori egyetem és kápolna [beszélgetés G. Sándor Máriával és Gerő Győzővel]. = Népszava, 1984. január 17. 6.
698. MÁTYÁS István: Középkori mezőváros maradványai [beszélgetés Magyar Kálmánnal - Segesd]. = Népszava, 1984. november 20. 6.
699. MELZER, Gustav: Archäologische Untersuchung der Ruster Fischerkirche. = Burgenländische Heimatblätter, 46, 1984, 1. 1-14., ill.
700. MÓDY György: A Szent András templom és a Verestorony kutatása 1980-ban: Debrecen 1290-1390 között. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 87 p., ill. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményei; 42.)
701. NAGY Sándor: Középkori magyar történelmi emlékek a Vajdaság déli részén. In: Jugoszláviai magyar művelődéstörténet. Szerk. Hornyik Miklós. Szabadka: Magyar Nyelv-irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984 35-40.
702. Nickel, Heinrich L.: Osteuropäische Baukunst des Mittelalters. Köln: DuMont, 1982 rec. KRONER, Michael = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 7, 1984, 1. 128-129.
703. NOVÁKI Gyula - SÁNDORFI György: Az Árpád-kori várak kutatásának legújabb eredményei. = Műemlékvédelem 28, 1984, 3. 167-179., ill. E
704. ORISKO, Stefan: Trnava, bývalý kostol klarisiek. = Pamiaty príroda, 13, 1984, 6. 23-24., ill.
705. PÁLÓCZI-HORVÁTH András: A rakacaszendi református templom régészeti kutatása. = Communicationes Archaeologicae Hungariae, 1984 109-145., ill. E
706. PAULOSOVÁ, Silvia - GOJDIĆ, Ivan: Ranostredoveký kostol v Otrhánkach - veľkomošaravské tradície vo výsledkoch výskumu. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 78-103., ill. F G R
- 707., PETRICIOLI, Ivo: Strednjovjekovno kapela Sv. Simuna u Zadru. = Zbomik za likovne umetnosti, 20 (1984) 177-183., ill. F
708. A PILISI ciszteri apátság 800 éves évfordulójára, Szentendre, Művészeti Galéria, 1984 [kiáll.] Ism. GEREVICH László: A pilisi ciszteri apátság. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 31 p., 64 t., ill. Gertrúdis sírját rejtik a romok. = Dunakanyar, 20, 1984, 3. 16-17., ill.; LOSONCZI Miklós: A pilisi apátság emlékei. = Új Tükör, 1984. szeptember 23., ill.; MÁTYÁS István: Nyolcszáz éves apátság a Pilisben. = Népszava, 1984. augusztus 30. 6., ill.
709. POPA, Radu - CHIDIOSAN, Nicole - LUKÁCS Antal: O residenta feudala din secolul XI-XIII la Sînnicolau de Beius: Contributii la istoria Bihorului medieval. = Revista muzeelor si monumentelor, Monumente istorice si de arta, 15, 1984, 2. 21-34., ill. G
710. PROX, Alfred: Die Längsachsenbrüche der Kleinschenken Kirche. = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 7, 1984, 1. 153-156., ill.
711. PUSKAROVÁ, Blanka K.: Doterajšie výsledky výskumu na Nitrianskom hrade. = Pamiaty príroda, 13, 1984, 1. 11-14., ill.
712. Püspöki-Nagy Péter: Boldogfa. Pozsony: Madách, 1981 rec. ÉRSZEGI Géza: A csehszlovákiai magyar tudományosság műhelyéből. = Műhely, 7, 1984, 3. 82-84.; KUBINYI András - MÓCSY András = Archaeologiai Értesítő, 111, 1984, 1. 117-118.; SPEKNER Enikő = Levéltári Közlemények, 55, 1984, 1. 93-95.
- RÁCZ Zoltán: Hajdú-Bihar megye középkori templom. > 244/8
713. RITTSTEUER, Jozef: Das Kloster Kulm-Eberau. In: Die Pauliner: Der Orden der Pauliner OSPE. Hrsg. von Julius Dimbeck et al. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984 93-100., ill.
714. RUSU, Adrian Andrei: Cetatea Hategului - monografie istorica si arheologica. = Sergetia 16/17 (1984) 333-359., ill.
715. G. SÁNDOR Mária: Magyarereggy, Mérévár. Bp.: TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 163.)
716. G. SÁNDOR, Mária: The site of the medieval university of Pécs. = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 184-187., ill.
717. SCEPKOVÁ, Marta: Zámok Víg'as - stúdia obnovy pamiaty. = Pamiaty príroda, 13, 1984, 6. 10-13., ill.
718. Schwarz, Mario: Studien zur Klosterbaukunst in Österreich unter den letzten Babenbergen. Wien: VWGÖ, 1981 rec. MAROSI, Emő = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 375-378.
719. SEBESTYÉN, Gheorghe: Despre structura pórtalului gotice din Romania. = Revista muzeelor si monumentelor, Monumente istorice si de arta, 15, 1984, 2. 43-44., ill. F
720. SEBESTYÉN, Gheorghe: Unele aspecte privind constructorii Renestarii în Transilvania. = Apulum, 22 (1984) 123-127. F

721. SEEBACH, Gerhard: Studien zur spätmittelalterlichen Klosterbaukunst der Pauliner in Österreich. = Die Pauliner: Der Orden der Pauliner OSPE. Hrsg. von Julius Dirnbeck et al. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984 155-210., ill.

722. SLIVKA, Michal: Výsledky výskumu Trebisovského hradu. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 163-231., ill. F G R

723. SMOLÁKOVÁ, Maria: Goticko-renesancny mestiansky dom v Banskej Stiavnici. = Zborník Filozofickej a pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, Musica, 26 1978/1979 (1984) 75-97., ill. G

724. Strobel, Richard: Mittelalterliche Bauplastik am Bürgerhaus in Regensburg. Tübingen: Wasmuth, 1981 rec. MAROSI, Ernő = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 375-378.

725. SÜMEGI György: Olaszországi jegyzetek. = Művészet, 25, 1984, 9. 46-48., ill.

726. SZABÓ J. József: Benevár régészeti feltárásának jelenlegi helyzete. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. Havassy Péter, Kecskés Péter. Gyöngyös: Városi Tanács, 1984 129-145., ill.

727. SZERDAHELYI Csongor: Pásztó. = Új Élet, 1984. április 22. 5., ill.

728. TOMPOS, Erzsébet: Varianten des Kirchentyps mit zentralem Sechsspalt-Kuppelbaldachin in Polygonalumfangung in Georgien. = Periodica Polytechnica, Architecture, 28, 1984, 1-4. 25-56., ill.

729. TÓTHOVÁ, Stefánia: Archeologický výskum v areáli rotundy sv. Juraja v Skalici. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 124-162., ill. F G R

730. TÓZSA István: Füzér vára. = Élet és Tudomány, 1984. április 6. 434-435., ill.

731. URBÁNOVÁ, Noma: Vinne, kastiel. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 5. 23., ill.

732. UZSOKI András: Árpád-kori remetetelep a Tihanyi félszigeten. = Élet és Tudomány, 1984. szeptember 14. 1160-1161., ill.

733. VALKÓ Arisztid: A solymári „Szarkavár” elnevezéséhez. = Magyar Nemzet, 1984. június 29. 12.

734. VALTER Ilona: A boldvai bencés apátság. = Művészet, 25, 1984, 4. 43-45., ill.

735. VALTER Ilona: A pásztói iskolamester háza. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 [4]p., ill.

736. VALTER Ilona: Szentgotthárd alapítása. = Élet és Tudomány, 1984. március 30. 394-396., ill.

737. VARGA Livia: A szászsebesi evangélikus templom középkori építéstörténete. Bp.: Akadémiai, 1984 106 p., [60]t., ill. G (Művészettörténeti füzetek; 16.)

738. ZELFEL, Hans Peter: Die Paulinerkloster Schlaining und Baumgarten. In: Die Pauliner: Der Orden Pauliner OSPE. Hrsg. von Julius Dirnbeck et al. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984 115-127., ill.

Várostervezés, urbanisztika

739. DÉTSHY Mihály: A hódoltság előtti Esztergom egy vallomás tükrében. = Esztergom Évlapjai, 1983 (1984) 410-420. G

740. ENTZ Géza: Székesfehérvár és Sopron építészeti megjelenése a 15. században. = Történelmi Szemle, 27, 1984, 3. 390-403., ill.

741. SZÓKE Mátys: Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. = Dunakanyar, 20, 1984, 3. 9-14., ill.

Szobrászat

742. Aus der BLÜTEZEIT niederländischer Plastik der Spätgotik, Berlin, Staatlichen Museen zu Berlin, Skulpturen-

sammlung, 1984. Katalog von Edith Fründt, Éva Szmódis-Eszlári. Rostock: Ostsee-Druck., 1984 32 p., ill.

743. CIDLINSKÁ, Libusa: Křídlový oltář v Jazemci. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 104-123., ill.

744. ENGEL, Pál - LÓVEI, Pál - VARGA, Livia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus der Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 1-2. 33-63., ill.

745. FELGENHAUER-SCHMIEDT, Sabine: Eine mittelalterliche Tonfigur aus Jois. In: Urgeschichte-Römerzeit-Mittelalter, 1. Hrsg. von Hanns Schmied. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984 166-174., ill.

746. Forschungsfragen zur Steinskulptur der Apadenzeit in Ungarn: Akten der Pannonia-Konferenz, III. 1978. Hrsg. von Jenő Fitz. Székesfehérvár: István Király Múzeum, 1979 rec. FUCHS, Friedrich = Ungarn Jahrbuch, 12 1982/1983 (1984) 267-268.

747. G.P.: Szent István koporsója. = Reformátusok Lapja, 1984. szeptember 30. 7., ill.

748. GLATZ, Anton C.: Gotické sochárstvo v zbierkach Stredoslovenského múzea, II. = Stredné Slovensko, 3 (1984) 255-286., ill.

749. KOSOVÁ, Katarína: Plastika Madony s dieťaťom zo Sarisského múzea v Bardejove zrestaurovaná. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 2. 16-20., ill.

750. NÉMETFÖLDI szobrászat 14-16. század, Szépművészeti Múzeum és a Berlini Állami Múzeumok közös kiállítása, Szépművészeti Múzeum, 1984. A kiállítást rend. Szmódisné Eszlári Éva. A katalógust és a bev. írta Edit Fründt, Szmódisné Eszlári Éva. Bp.: Szépművészeti Múzeum, 1984 48 p., ill. lsm. P. SZABÓ Ernő = Új Tükör, 1984. december 16. 3.

751. POGÁNY-BALÁS, Edit: The influence of Rome's antique monumental sculptures on the great masters of the Renaissance. 2. ed. Bp.: Akadémiai, 1984, cop. 1980 115 p., 104 t., ill. rec. PAUL, Eberhard = Deutsche Literaturzeitung, 105, 1984 2-3. 192-193. coll.

752. SPOLOČNÍKOVÁ, Maria: Ukrizovaný z Huncoviec. = Galeria, 8 (1984) 116-130., ill. E

753. SUJANOVÁ, Olga: Technologický priebeh diela Majstra Levočského oltára sv. Katríny. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 245-275., ill. F G R

SZAKÁL Ernő: A középkori szerkesztési rendszerek és azok alkalmazása a kőszobrász restaurálásban. > 221/8.

754. VÁRADY Zoltán: A báiai sírkő és epigráfiai összefüggései. = Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 12 (1984) 105-121., ill. G

755. WEHLI Tünde: Donátorbrázolások a magyarországi románkori monumentális művészetekben. In: Észmélő történeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp.: Akadémiai, 1984 357-372., ill.

756. Zolnay, László - Szakál, Ernő: Die gotische Skulpturenfund in der Burg von Buda. Bp.: Corvina, 1976 rec. BOGYAY, Thomas von = Ungarn Jahrbuch, 12 1982/1983 (1984) 266-267.

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet

757. BAKOS, Jan: Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku: Explikácia na gotickom nástennom maliarstve. Bratislava: Tatran, 1984 372 p., ill. E G R

758. Biathová, Katarína: Maliarske prejavy stredovekého Liptova. Bratislava: Tatran, 1983 rec. KERNY Terézia = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 187-189.; LUXOVÁ, Viera = Výtvarný zivot, 29, 1984, 4. 44-45.

759. BOTT, Gerhard: Der Donaustil als Nordismo. = Alte und Moderne Kunst, 29, No 195, 1984 4-8. ill

760. CIDLINSKÁ, Libusa: Tabulové malby v Sásveji. = *Ars*, 1984, 1. 97-103., ill. G R
761. CODEX Maimuni: Moses Maimonides' code of law : The illuminated pages of the Kaufmann Mishneh Torah. Introd. Sándor Scheiber and Gabriella Sed-Rajna. Bp.; London : Corvina ; Helikon ; Strassburger, 1984 171 p., ill.
762. CSAPODI Csaba: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Bp.: MTA Könyvtára, 1984 112 p., ill. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei ; 15-90.)
763. Csapodi, Csaba - Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana. 3. neubearb. Aufl. Bp. : Corvina, 1982 rec. THURM, Hans = *Das Münster*, 37, 1984, 1. 80-81.
764. CSAPODINÉ Gárdonyi Klára: Anjou Endre bibliája. = *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp. : Akadémiai, 1984 387-406., ill.
765. CSAPODINÉ Gárdonyi Klára: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Bp. : Akadémiai, 1984 p., [80]t., ill.
766. CSAPODINÉ Gárdonyi Klára: Tollhopf János Mátyás király csillagása. = *Magyar Könyvszemle*, 100, 1984, 4. 333-340., ill. G
767. CSONKA Ferenc: Freskók 1335-ből [Cserkút]. = *Magyarország*, 1984. augusztus 26. 21., ill.
768. EÖRSI Anna: Az internacionális gótika festészete. Bp. : Corvina, 1984 47 p., 48 t., ill. [egyidejűleg angol, francia és német nyelven is] rec. MRAVIK László: Egy álságosan őszinte korstílusról. = *Könyvvilág*, 29, 1984, 10. 7.
769. Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestiensis. Rec. Ladislav Mezey. I/1. Bp.; Wiesbaden : Akadémiai ; Otto Harrassowitz, 1983 rec. BORZSÁK István = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 88, 1984, 4. 535-537.; VÍZKELETY András = *Könyvtáros*, 34, 1984, 6. 366-368.
770. Gamulin, Grgo: Slikara raspela u Hrvatskoj. Zagreb : Spektar, 1983 rec. HÖFLER, Janez = *Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta*, 20 (1984) 130-131.
771. JOST-GAUGIER, Christiana L.: Why Janus at Lucignano? : Ovid, Dante, St. Augustine and the first King of Italy. = *Acta Historiae Artium*, 30, 1984, 1-2. 109-122., ill.
772. KATONA Ágnes: Fordulatos történet idősebb Szent Jakab apostol legendájából. = *Új Ember*, 1984. október 14. 6., ill.
773. MÁTRAHÁZI Zsuzsa: Mátyás király ismeretlen képmására bukkantak [beszélgetés Csapodiné Gárdonyi Klárával]. = *Magyar Nemzet*, 1984. január 28. 9.
774. NAGY Márta: Tér-idő viszonyok a moszkvai Blagovicsenszkij székesegyház ikonosztáznak ikonjain. = *Művészet*, 25, 1984, 5. 32-35., ill.
775. POLZER, Joseph: Simone Martini's two frescos in the lower right transept of the Church of San Francesco in Assisi. = *Arte Cristiana*, 72, No 705, 1984 358-369., ill.
776. Prijatelj, Kuno: Dalmatinsko slikarstvo 15. i 16. stoljeca. Zagreb : Spektar, 1983 rec. HÖFLER, Janez = *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 20 (1984) 130-131.
777. PRIJATELJ, Kuno: Prilog pripadnosti minijatura Misa-le vojvode Hrvoje. = *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23 1983/1984 (1984) 311-319., E
778. Prokopp Mária: Italian trecento influence on murals in east central Europe particularly Hungary. Bp. : Akadémiai, 1983 rec. BOGYAY, Thomas von = *Südost-Forschungen*, 43, (1984) 430-432.; DERCSÉNYI, Dezső: New art books from early gothic to renaissance. = *New Hungarian Quarterly*, 25, No 96, 1984 149-152.; FRANCA, José-Augusto = *Coloquio Artes*, 26, No 62, 1984 71.; MARQUES, Luis C. = *Bulletin Monumental*, 147, 1984, 4. 476-478.; WEHLI, Tünde = *Acta Historiae Artium*, 30, 1984, 3-4. 378-381.
779. SINIGALIA, Terezia: Le retable de Biertan : Nouvelles recherches. = *Revue romaine d'histoire de l'art, Serie beaux-arts*, 21, 1984 57-81., ill.
780. Sopko, Julius: Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Madarsku a v Rumunsku. Martin : Matica Slovenska, 1982 rec. KÖRMENDY Kinga = *Magyar Könyvszemle*, 100, 1984, 3. 278-281.
781. SPOLOCNIKOVA, Maria: Úvod do studia maliarskych techník inkamátov Spisskopodhradského okruhu. = *Galeria*, 8 (1984) 131-143., ill. E
782. SZABÓ György: Tarpai festmények. = *Reformátusok Lapja*, 1984. november 18. 4., ill.
783. TÓTH Endre: Egy szombathelyre vonatkozó XV. századi elpusztult kézirat. = *Savaria*, 11/12 1977/1978 (1984) 251-258. G
- TÓTH Melinda: A feldebrői falképek. > 221/4.
784. UGRIN Emese: „Magdolna-oltár” mestere: Krisztus a kereszten. = *Új Ember*, 1984. április 8. 4., ill.
785. VÉGH, János: Nemecká stanková zsvipisz XVI veká. Bp. : Corvina, 1984 35 p., [96]t., ill.
786. VÍZKELETY András: Hungarica kutatás Isztambulban. = *OSZK Híradó*, 27, 1984 7-8. 182-184.
787. Wehli Tünde: Az Admonti-biblia. Bp. : Akadémiai, 1977 rec. BOGYAY, Thomas von = *Ungarn Jahrbuch*, 12 1982/1983 (1984) 260-261.
788. WEHLI Tünde: Stara ispanska zsvipisz. Bp. : Corvina, 1984 40 p., 48 t., ill.

Iparművészet

Fémművesség

789. BOGYAY Tamás: A Szent Korona mint a magyar történelem forrása és szereplője. In: *Gesta Hungarorum*, I. Szerk. Saáry Éva. Zürich : Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 1984 88-104.
790. BUZA Péter: Egy műhelyben készült volna Szent István koronája? = *Magyar Nemzet*, 1984. augusztus 18. 5.
791. CSOMOR Lajos et al.: Egy vizsgálat eredményei a koronán. = *Művészet*, 25, 1984, 6. 30-35., ill.
792. CSOMOR Lajos et al.: A magyar korona aranyműves vizsgálatáról. = *Fizikai Szemle*, 34, 1984, 1. 36-42., ill. hoz. BEÖTHY Mihály: Eppur si... = *Fizikai Szemle*, 34, 1984, 2. 75-81., ill.
793. FODOR István: Emberalakos gótikus bronz gyertyatartó Jászágóról. = *Folia Archaeologica*, 35 (1984) 161-174., ill. G
794. GLATZ, Anton C.: Gotická monstancia z Trencína v legendách a faktoch. = *Galeria*, 8 (1984) 158-174., ill. E
795. HOLCIK, Stefan: Byzantské emaily z Ivánky pri Nitri. = *Ars*, 1984, 1. 31-50., ill. G R
796. Insigna regni Hunariae, I. Red. Pülep Ferenc et al. Bp. : Magyar Nemzeti Múzeum, 1983 rec. (eszéki) [ESZÉKI Erzsébet]: Tanulmányok a Szent Koronáról. = *Élet és Irodalom*, 1984. július 6. 5.; KOLBA Judit = *Archaeologiai Értesítő*, 111, 1984, 2. 289-290.; RÓNAI Zoltán: Régi és új a Szent Koronáról. = *Katolikus Szemle*, 36, 1984, 4. 276-278.
797. JAKSIC, Nikola: Nakit 14. stoljeca u Hrvatskoj i Bosni. = *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, 23 1983/1984 (1984) 331-342., ill. E
798. JANKOVICH B. Dénes: Középkori körmeneti kereszt Békés megyéből. = *Békési Élet*, 19, 1984, 3. 378-382., ill.
799. A KORONA a legújabb kutatások fényben : Dokumentumkiállítás, Gödöllői Galéria, 1984. augusztus 24. - szeptember 30. Rend. és vezetői írta Pap Gábor. [h.n.]:[k.n.], 1984 12 p. lsm. SZÉKELY András: Ötvösök a koronáról. = *Új Tükör*, 1984. szeptember 30. 3.
800. KOVÁCS Éva: Bocskai István „loretoi koronája”. = *Művészettörténeti Értesítő*, 33, 1984, 3. 114-115., ill. F
801. KOVÁCS Éva: Der goldene Kalvarienberg des Königs Matthias Corvinus in der Domschatzkammer zu Esztergom. Bp. : Corvina, 1984, cop. 1983 55 p., ill. rec. DERCSÉ-

- NYI, Dezső: New art books from early gothic to renaissance. = *New Hungarian Quarterly*, 25, No 96, 1984 149-152.
802. LOVAG Zsuzsa: Hol tart ma a korona kutatása? = *Új Tükör*, 1984. augusztus 19. 6-7., ill.
803. LŐCSEI Gabriella: Repedések : Szent Korona. = Magyarországi, 1984 január 1. 27.
804. MÉLYKÜTI Mihály: A magyar koronázási jelvények elrejtésének körülményei Mátészalkán. = *Geodézia és Kartográfia*, 36, 1984, 4. 290-291., ill.
805. Petricoli, Ivo: Skrinja Sv. Simuna u Zadru. Zagreb : Spektar, 1983 rec. HÖFLER, János : Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta, 20 (1984) 134-135.
806. V. SZÉKELY György: 13. századi kincslelet Ladánybénye - Homyák-dombról. = *Cumania*, 8 (1984) 209-272., ill. G
807. A SZENT Korona : Mémőkök, ötvösök a történelemtől [TV-beszélgetés : Beöthy Mihály, Ferenc Csaba, Radnóti László]. = *História*, 6, 1984, 3. 14-15., ill.
808. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények : A „Bőnyd” kehely. = *Reformátusok Lapja*, 1984. június 3. 6., ill.
809. TAKÁCS Imre: Corona Vladislaviana avagy Coronensis : Tomkó János kézirata 1626-ból Bocskai István második későgotikus koronájáról. = *Művészettörténeti Értesítő*, 33, 1984, 3. 102-113., ill. G
810. UGRIN Emese: A Keresztény Múzeum remeikeiből [XIII. századi körmeneti kereszt]. = *Új Ember*, 1984. március 11. 4., ill.
811. VÁCZY Péter: Ellenvélemény a koronáról. = *História*, 6, 1984, 3. 16-18., ill.
812. VERŐ Mária: Adatok a magyarországi bronzművéség történetéhez. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténeti Tanszék. Bp., 1984 166 p., ill.

Érem, pénz, pecsét

813. Az ÁRPÁD-kor pénzverése, Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, 1984/1985. A kiállítást rend. a vezető írtá Gedai István. Esztergom : Balassa Bálint Múzeum, 1984 [6]p. lsm. GEDAI István: A XI. századi pénzverés Esztergomban. = *Múzeumi Közlemények*, 1984, 2. 132-135.
814. BODOR Imre: Visegrád város pecsétje 1381-ből. = *Dunakanyar*, 20, 1984, 1. 62., ill.
815. BODOR Imre - FÜGEDI Erik - TAKÁCS Imre: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján. Bp. : MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1984 75 p., 28 t. ill.
816. KOVÁCS Béla: A középkori viasz függőpecsétek készítéséről. = *Magyar Herold*, 1 (1984) 209-223.
817. KUBINYI András: Isten Bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billo). = *Folia Archaeologica*, 35 (1984) 139-159., ill. G
818. Pohl, Artur: Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540. Bp. : Akadémiai, 1982 rec. HUSZÁR Lajos = *Numizmatikai Közlemények*, 82/83 (1984) 133.
819. L. RIEDEL Lóránt: Átvert pénzék. = *Műzsák*, 1984. 2. 22-23., ill.

Kerámia, üveg

820. IRÁSNÉ Melis Katalin: XV-XVI. századi díszedények a budai királyi palotából. = *Communications Archaeologica Hungariae*, 1984 (1984) 205-222., ill. E
821. MEZŐSINÉ Kozák Éva: A vértesszentkereszt bencés apátság gotikus kályhacsempei, 2. = *Communications Archaeologica Hungariae*, 1984 (1984) 187-204., ill. G
822. PARÁDI Nándor: A besztecebényai kályhacsempek lelőhelyéről. = *Folia Archaeologica*, 35 (1984) 175-184., ill. G

823. STEININGER, Hermann: Adalékok a keletausztriai fazekasság történetéhez az 1500-as évekig. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém : VEAB, 1984 2.köt. 199-205.

Bútor, enteriőr

824. K. Csilléry Klára: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Bp. : Akadémiai, 1982 rec. KÓSA László = *Hungarológiai Értesítő*, 6, 1984, 3-4. 224-225.; KRESZ Mária = *Ház és Ember*, 2 (1984) 15-17.

Textil és viselet

825. BATÁRI Ferenc: Der „Crivelli-Teppiche“ = *Ars Decorativa*, 8 (1984) 5-13., ill.
826. CECHE, Brigitte: Ein mittelalterlichen Schuh aus der römisch-katholischen Pfarrkirche in Stadtschaining. In: Die Pauliner: Der Orden der Pauliner OSPE. Red. Julius Dimbeck et al. Eisenstadt : Burgenländisches Landesmuseum, 1984 129-132., ill.
827. FLURY-LAMBERG, Matild: Pádai Szent Antal sírjából származó szövetek. = *Múzeumi Műtárgyvédelem*, 12 1983 (1984) 21-30., ill.
828. FÜLEP Ferenc: A koronázási palást közelről. = *Nők Lapja*, 1984. augusztus 18. 14-15., ill.
829. GUSIC, Marijana: Dragocjene tkanine u raki Sv. Simuna. = *Radovi Filozofski fakultet Zadar*, 23 1983/1984 (1984) 301-310., ill. E
830. MÁRIA királyné menyegzői öltözéke, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1984. A kiállítást rend. a vezető írtá F. DÓZSA Katalin. Bp. : Magyar Nemzeti Múzeum ; Műzsák, 1984 29 p., ill. G lsm. BENCsik Gábor: Ritka különlegesség. = *Nők Lapja*, 1984. december 22. 14-15., ill.; F. DÓZSA Katalin: Mária ruhája és a divat. = *Műzsák*, 1984, 4. 3-5., ill.; L. Gy. [LUKÁCS György] = *Magyar Ifjúság*, 1984. október 19. 6., ill.
831. E. NAGY Katalin: A koronázási palást restaurálásának előkészítése. = *Múzeumi Műtárgyvédelem*, 12 1983 (1984) 31-76., ill.
832. TORDAY Aliz: Mi történt a palásttal? = *Új Tükör*, 1984. december 23. 24-25., ill.
833. VÍZ László: A torinói halotti lepel. Bp. : Ecclesia, 1984 190 p., ill. (Ecclesia kiskönyvtára)

A művészet határterületei

834. BABIC, Ivo: Anzuviski biljri u Dalmaciji. = *Radovi Filozofski fakultet Zadar*, 23 1983/1984 (1984) 321-330., ill. E
835. BERTÉNYIIVÁN: A vörös-éztüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp. : Akadémiai, 1984 425-448., ill.
836. BORSA Gedeon: Nyomdásztrükkök a Thúröczy-kronikában. = *Élet és Tudomány*, 1984. június 29. 812-815., ill.
837. BORSA Iván: Somogy vármegye címere és pecsétje, 1498. Kaposvár : Somogy Megyei Levéltár, 1984 15 p., [1]t. ill.
838. HOLL Imre: Heraldikai megjegyzések. = *Archaeologiai Értesítő*, 111, 1984, 1. 109-114., ill.
839. KOVÁCS Éva: Signum crucis - lignum crucis : A régi magyar címer ketős keresztjének ábrázolásáról. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp. : Akadémiai, 1984 407-423., ill.

Mesterek

840. Andrea di Bartolo
UNGRIN Emese: A keresztény Múzeum remeikeiből : And-

rea di Bartolo: Joachim elhagyja Jeruzsálemet. = Új ember, 1984. január 1. 6., ill.

841. Cranach család
Schade, Werner: A Cranach festőcsalád. Bp.: Corvina, 1983.

HARANGOZÓ Márta: A Cranach nemzedék. = Esti Hírlap, 1984. május 23. 2.; SZALAY Károly = Magyar Hírlap, 1984. március 22. 6.

842. Dürer, Albrecht
Dürer, Albrecht: A festészetről és a szépségről. Bp.: Corvina, 1982 (Művészet és elmélet) rec. BERENCZNÉ Saár Zsuzsa = Rajztanítás, 26, 1984. 6. 29 - 30.; Sz. JÓNÁS Ilona = Századok, 118, 1984. 5. 1045-1047.

843. Étienne le Bièvre
KOVÁCS Éva: Egy magyar hímzőmester: Étienne le Bièvre. = Ars Hungarica, 12, 1984. 2. 177-182.

844. Giotto (Giotto di Bondone)
BACCHESE, Edi - VIGORELLI, Giancarlo: Giotto életműve. Bp.: Corvina, 1984 128 p., ill. (A művészetet klasszikusai)

845. Holbein, Hans
NAGY Ildikó: Holbein portréi. In: VIII. Henrik udvarában: Egy korszak arculata versekben és rajzokban. Szerk. Géher István. Bp.: Helikon, 1984 171-175., ill.

846. Kolozsvári Tamás
Mucsi András: Kolozsvári Tamás. Bp.: Corvina, 1978 (A művészetet kiskönyvtára) rec. BOGYAY, Thomas von = Ungarn Jahrbuch, 12 1982/1983 (1984) 268-269.

847. Lochner, Stephan
EISLER János: Stephan Lochner. Bp.: Corvina, 1984 32 p., 36 t., ill. (A művészetet kiskönyvtára) rec. KERNY Terézia = Ars Hungarica, 12, 1984. 2. 300.

848. Lorenzetti (Pietro Lorenzetti, Ambrogio Lorenzetti)
PROKOPP Mária: Lorenzetti. Bp.: Berlin; Varsó; Corvina; Henschelverlag; Arkady, 1984 15 p., [58]t. ill. (A művészet világa) rec. MRAVIK László: A mediterrán Európa művészete. = Könyvvilág, 29, 1984. 7. 7.

849. Lőcsel Pál
CIDLINSKÁ, Libusa: Dürerova Grafika v dielni Pavla v Levoce. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 232-245., ill. F

850. Melluel, Hansse
KOVÁCS Éva: Hansse Melluel párizsi ötvös (1413). = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984. 1-2. 42-45., ill. E

851. M.S. mester
SZABADOS Ferenc: Ki volt M.S. mester? = Magyar Nemzet, 1984. július 21. 14.

UGRIN Emese: M.S. mester Feltámadása. = Új Ember, 1984. március 22. 4., ill.

852. Niccolò di Buonaccorso
KATONA Ágnes: Angyali üdvözlés. = Új Ember, 1984. december 2. 6., ill.

853. Oparinus, Johannes
SZÁNTÓ Tibor: Egy XVI. századi könyvészeti remekmű. = Magyar Grafika, 28, 1984. 6. 44-45.

854. Perugino
KATONA Ágnes: Umbriai mesterképek. = Új Ember, 1984. december 23. 3 ill.

855. Raffaello
FARBÁKY Péter: Az építész Raffaellóról a jubileumi év alkalmából. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984. 1-2. 83-86.

FARBÁKY Péter: Raffaello, és építész: Emlékezés születésének 500. évfordulóján. = Magyar Építőművészet, 1984. 2. 58-59., ill. E F G R

PRISCO, Michele - VECCHI, Jean-Pierre Cuzin: Raffaello festői életműve. Bp.: Corvina, 1984 132 p., ill. (A művészet klasszikusai) rec. LŐSKA Lajos = Új Tükör, 1984. november 25. 2.; MRAVIK László: A mediterrán Európa művészete. = Könyvvilág, 29, 1984. 8. 7.

TÁTRAI Vilmos: Az út. = Magyarország, 1984. február 5. 24., ill.

856. Schön, Erhard
SZABÓ Géza: Szapolyai János korabeli arcképe. = História, 6, 1984. 5-6. 19., ill.

857. Weyden, Rogier van der
EÖRSI, Anna: From the expulsion to the enchainment of the devil: The iconography of the Last Judgement Altar of Rogier van der Weyden in Beaune. = Acta Historiae Artium, 30, 1984. 1-2. 123-159., ill.

ÚJKOR 1541 - 1800

Összefoglaló művek

858. ANGVAL Endre: A magyar barokk vajdasági emlékei. In: Jugoszláviai magyar művelődéstörténet. Szerk. Homyk Miklós Szabadka: Magyar Nyelv- Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984 41-44.

859. GALAVICS, Géza: Barockkunst, höfische Repräsentation in Ungarn. = Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte, 10 (1984) 57-70., ill.

860. KLANICZAY, Tibor: Wandlungen der Manierismus- und Barockauffassung. = Acta Litteraria, 26, 1984. 1-2. 117-128.

861. Luther Márton emlékezete: A lutheri reformáció emlékei Magyarországon a XVI-XVII. századból: Kiállítás a reformátor születésének 500. évfordulójára, Bp., Szépművészeti Múzeum, 1983 ism. BOZÓKY Éva: A XVI-XVII. században jártunk. = Olvasó Nép, 1984. 2. 119-120. FABINY Tibor - PÉTER Márta - URBACH Zsuzsa: Luther Márton emlékezete. = Diakónia, 6, 1984. 1. 79-81, 81-83, 84-85.; RÉDEY Pál: Denkmäler der Reformation. = Budapesti Rundschau, 1984. március 9. 9., ill.; RÉDEY Pál: Emlékezetes kiállítás [beszélgetés Péter Mártával]. = Evangélikus Élet, 1984. január 2. 1.; RÉDEY Pál: A reformáció emlékei. = Új Tükör, 1984. február 12. 3-4., ill.

862. Sz. NAGY László: Pannónia Szent Hegyének leírása Bél Mátyásnál. = Új Ember, 1984. április 29. 4., ill.

863. PORUMB, Marius: Un valoros ansamblu de pictura si sculptura din secolul al XVIII-lea la Vadu Crisului. = Acta Musei Napocensis, 21 (1984) 562-564., ill. F

864. ROSSACHER, Kurt: Nordismo im Expressivismus des zentraleuropäischen Barock. = Alte und Moderne Kunst, 29, No 195, 1984 9-11., ill.

865. SASKY, Ladislav: Die Entwicklung des Bauwesens und der bildenden Kunst in Pressburg zur zeit Maria Theresias. = Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte, 10 (1984) 87-103., ill.

866. STÜRMER, Michael: Udvari kultúra a régi Európában, öröksége az iparosított gazdasági életben. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém: VEAB, 1984 2.köt. 99-108.

867. Toca, Mircea: Clujul baroc. Cluj-Napoca: Dacia, 1983 rec. BUZOGÁNY Dezső = Református Szemle, 77, 1984. 1. 91-92.; MIKLÓSI Sikes Csaba: A mindenható „náj mód”. = Utunk, 1984. március 2. 1-2.

868. VALKÓ Arisztid: Művészeti események Kismartonban 1805-ben. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984. 3. 166-169., ill.

Építészet

869. BADÁL Ede: Kérdőjelek a kastély- és kúriaépítések körül. = Történeti Statisztikai Tanulmányok, 5 (1984) 115-153. E

870. BÁLINT János: A nemesborzovai harangláb. = Ház és Ember, 2 (1984) 79-96., ill. E

871. BÁRTH János: Vallomások Fülöpszállás hajdani templomáról. = Múzeumi Kurír, No 45, 1984 43-47.

872. BARTÓK János: A boszorkánymester: Kempelen Farkas és a Várszínház. = Budapest, 22, 1984, 1. 26-27., ill.
873. BATOROVIC, Mato: Planovi loka u Karlsruhe. = *Informatica Museologica*, 1984, 4. 17-20., ill.
874. BOROSS Marietta: Zamárdi, Szántódpuszta. Bp.: TKM, 1984 [16p.], ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 151.)
875. BRATISLAVA, Jirasková Z, Zychyho palác. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 1. 24.
876. BRATISLAVA, Kapitulská c.3,7. mestinsky dom. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 1. 22-23., ill.
877. BRATISLAVA, Pugacevová c. 2. bývalý kláštor frantiskánov. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 1. 21., ill.
878. BUZA Péter: Hídtervek a Lánchíd előtt. = *Élet és Tudomány*, 1984. szeptember 28. 1234-1235.
879. J.DANKÓ Katalin: Beszámoló a sárospataki várossal kutatásáról. = *Archaeológiai Értesítő*, 111, 1984, 2. 237-249., ill. G
880. DITRÓI Ervin: A Bánffy-palota hangtalan beszéde. = *Kronika*, 10, 1984, 1. 15-17., ill.
881. Cs.Dobrovits Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon. Bp.: Akadémiai, 1983 rec. H.CSUKÁS György: = *Etnographia*, 95, 1984, 4. 635-637.
882. Cs.DOBROVITS Dorottya: Pápa, Római katolikus nagytemplom. Bp.: TKM, 1984 [16p.], ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 182.)
883. B.DONNER Mária: Adatok a szombathelyi piaci kápolna történetéhez. = *Savaria*, 11/12 1977/1978 (1984) 329-362., ill. G
884. Gerő, Győző: Türkische Baudenkmäler in Ungarn. Bp.: Corvina, 1976 rec. BOGYAY, Thomas von = *Ungarn Jahrbuch*, 12 1982/1983 (1984) 271.
885. GERŐ, László: Water castles in Hungary. = *IBI Bulletin*, 42 (1984) 54-56., ill.
886. GILLYÉN Nándor - HORN Antal: A mándi református templom. = *Ház és Ember*, 2 (1984) 63-77., ill. G
887. GYÖNGYÖSSY János: Raktározási hagyományok Székelyderzsen. = *Művelődés*, 37, 1984, 2. 43-45., ill.
888. HABERLANDOVÁ, Helena: Spisska Kapitula, Dom kaplanov c.8, Kanonický dom c. 15, c. 17/676. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 3. 21-23., ill.
889. HEGEDŰS Ernő: Ráckeve, Savoyai kastély. Bp.: TKM, 1984 [16p.], ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 186.)
890. HEGEDŰS Lajos: Edelény. = *Élet és Tudomány*, 1984. május 4. 562-563., ill.
891. JANKOVIC, Vendelín: Z dejín Uhrova c. tamojšieho kastielu. = *Monumentorum tutela*, 11 (1984) 15 - 40., ill. FG R
892. JURICKY Sándor: A fehérvári rondella története. = *Várkertlet*, 1984, 1. 9., ill.
893. KNAVA, Karol: Co s drevenými zvoniciami na dedine. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 3. 3-11., ill.
894. KOPPÁNY Tibor: Batthyány Ádám építkezései, 1629-1659. = *Történelmi Szemle*, 27, 1984, 4. 539-555., ill.
895. KOPPÁNY Tibor: A mihályi kastély kutatása és helyreállítása. = *Magyar Műemlékvédelem*, 9 (1984) 255-278., ill. G
896. KOSTKA, Jiri - SEVČÍKOVÁ, Zuzana: Renesancný mestiansky dom v Levoci. = *Zborník Filozofickej a pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, Músaica*, 26 1978/1979 (1984) 99-123., ill. G
897. KRESÁNEK, Peter: Divinka, kastiel. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 4. 24., ill.
898. KRESÁNEK, Peter: Skalica, bývalý jezuitský kostol sv. Frantiska Xaverského. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 6. 22., ill.
899. KURINCÓVÁ, Elena: Renesancný kastiel v Trstíne. = *Vlastivedný časopis*, 33, 1984, 1. 34-37., ill.
900. SZ.KÜRTI Katalin: Hajdudorog püspöki temploma. = *Új Tükör*, 1984. június 17. 10., ill.
901. Magosci, Paul R. - Zapletal, Florian: Holzkirchen in der Karpaten. Wien: Braumüller, 1982 rec. THURZÓ, Igor = *Architektura a urbanizmus*, 18, 1984, 2. 119-120., ill.
902. Markus, Thomas A.: Order in space and society. Edinburgh, 1982 rec. NEMES Márta: Gondolatok a panoptikon történetéről. = *Művészet*, 25, 1984, 11. 46-49.
903. MOZIER Miklós: Az idősebb Grassalkovics Antal jegyzéke a birtokain végzett építkezésekről 1771-ből. = *Művészettörténeti Értesítő*, 33, 1984, 1-2. 77-81., ill.
904. MOLNÁR László: A Központi Bányászati Múzeum építésének története és műemléki helyreállítása [Esterházy palota]. = *Soproni Szemle*, 38, 1984, 1. 42-57., ill.
905. NAGY Géza: A kutyafalvi református egyházközség templomának története és lelképástorainak névsora. = *Református Szemle*, 77, 1984, 2. 169-171.
906. NAGYBÁKAY Antal Zelmós: Egy régi debreceni kecskedőház történetéről. = *Hajdu-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, 11 (1984) 17-23. E R
907. NEMES Márta: Magyarország első panoptikonja: A Budapest-óbudai selyemgombolyító-manufaktúra. = *Művészettörténeti Értesítő*, 33, 1984, 4. 261-270., ill. E
908. NÉMETH László: Deák Ferenc szülőháza. = *Élet és Tudomány*, 1984. augusztus 31. 1118., ill.
909. NÉMETH Olga: Délceh parasztabarokk. = *Élet és Tudomány*, 1984. június 15. 751-753., ill.
910. ORISKO Stefan: Lednické Rovne, kastiel. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 4. 21., ill.
911. ORISKO, Stefan: Spisska Kapitula, kanonický dom c. 5/578. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 3. 24., ill.
912. PÁLMAI Béla: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újjáépítés korszakában (1663-1703). In: Magyarország társadalmi és a török kiűzésének idején. Szerk. Szivircsek Ferenc. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 91-97.
913. PETRATUROVÁ, Hana: Kastiel v Dubnici nad Váhom a jeho budúce uzitie. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 6. 14-17., ill.
914. POLGÁR ZOLTÁN: Mi lesz a sorsa a vanyarci Veres Pál kúriának? = *Műemlékvédelem*, 28, 1984, 2. 158-159., ill.
915. RADOS János: Budapest, Szent Anna templom. Bp.: TKM, 1984 16p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára; 158.)
916. RITTSEUER, Jozef: Vom Paulinerkloster in Neusiedl am See. In: *Die Pauliner: Der Orden der Pauliner OSPE*. Hrsg. von Julius Dirbeck et al. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984 101-114., ill.
917. SABAU, Nicolae: Contributii la cunoasterea arhitecturii baroce din Oradea. = *Crisia*, 14 (1984) 467-486., ill. F
918. SABAU, Nicolae: Gherla - aspecte istorio-artistice ale dezvoltarii orasului. = *Revista muzeelor si monumentelor, Monumenta istorice si de arta*, 15, 1984, 1. 18-27., ill. E
919. SEBESTYÉN, Gheorghe: Despre biserica de lemn de la Oradea. = *Acta Musei Napocensis*, 21 (1984) 554-559., G
920. SZABÓ Dező: A kolozsvári unitárius templom kriptája. = *Keresztény Magvető*, 90, 1984, 1. 24-29.
921. SZABÓ László: A budai Szent Anna-templom. = *Új Tükör*, 1984. október 10. 26-28., ill.
922. SZÁNTÓ Imre: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII-XVIII. században. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 31, 1984, 1. 3-33. G
923. TUSKÉS Tibor: Két szomszéd kastély [Nagycenk, Fertőd]. = *Új Tükör*, 1984. február 12. 12-13., ill.
924. URBÁNOVÁ, Norma: Betlanovce, stolicny dom desiatich spisskych kapijnikov. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 5. 24., ill.
925. URBÁNOVÁ, Norma: Brezovica, kastiel, c. 229. = *Pamiatky príroda*, 13, 1984, 5. 22., ill.

926. URBÁNOVÁ, Norma: Kluknava, kastiel. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 5. 21., ill.
927. URBÁNOVÁ, Norma: Krivany, kastiel. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 2. 22-23., ill.
928. URBÁNOVÁ, Norma: Presov, Slovenskej republiky rád c. 23, 28 a 30, mestiansky dom. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 2. 21, 24., ill.
929. URBÁNOVÁ, Norma: Spisská Kapitula, kanónia c. 4. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 5. 25., ill.
930. VALKÓ Arisztid: Kossuth Lajos pesti lakása. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 3. 12. hoz. BÖLÖNY József, ERTL József = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 14. 6.
931. VUKOV Konstantin: [Hozzászólás Koroknay Gyula: A felsőtisai fatornyok helye térben és időben c. cikkéhez]. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 146-148., ill.

Várostervezés, urbanisztika

932. BODEA, M.: Valoare in peisajul urban al Gherla. = Revista muzeelor si monumentelor, Monumente istorice si de arta, 15, 1984, 1. 27-29., ill. E
933. DAVIDOV, Dinko: Srpska varos „Taban” na gravirama Budima. = Balcanica, 15 (1984) 307-345., ill. G.
934. KOPPÁNY Tibor: Francisco da Pozzo „Architectus regius” és köre : Adatok a magyarországi városépítés XVI. századi történetéhez. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 1-6., ill. E
935. Szentmihályi Imre: Körmend települése és népi építkezése a XVII. század derekán. 1-2.köt. Körmend : Körmend Város Tanácsa, 1980 rec. H.CSUKÁS Györgyi = Ethnographia, 95, 1984, 4. 630-633.

Kertművészet

936. HRENKÓ Pál: A csákvári angolkert, kastély és színház korabeli alapjai. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 7-11., ill. E
937. ŐRSI Károly: A gödöllői barokk kert. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 4. 288-292., ill. E
938. ŐRSI Károly: A gödöllői barokk kert. = Zöldfelület-gazdálkodás, tájrendezés és kertépítészet, 14, No 53, 1983, 1983/1984 (1984) 20-23., ill.
939. STIRLING János: Orvosi kertek Magyarországon a XVI. században. = Zöldfelületgazdálkodás, tájrendezés és kertépítészet, 14, No 53, 1983/1984 (1984) 44-47.

Szobrászat

940. AZZOLA, Friedrich-Karl: Sirkövek mint a kézműves mesterjelvények ikonográfiai kutatásának forrásai. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém : VEAB, 1984 2. köt. 159-176., ill.
941. DÉNES Zsófia: A kismartoni Kálvária története. = Műhely, 7, 1984, 6. 28-30.
942. KELETI, Magda: Sochy z bratislavskej dielne J.R.F. Donnera v zbierkach Slovenskej národnej galérie. = Galéria, 8 (1984) 239-249., ill. E
943. A KISCELLI Szűz Mária : A kegysszobor közelről, Bp., Kiscelli Múzeum, 1984. október 5. - november 4. A vezető írt Berta István. Bp. : Budapesti Történeti Múzeum, 1984 [8] p., ill.
944. MEZÚROVÁ, Helena: Obnova sochárskej vyzdoby katedrálneho kostola a Nitrianskeho hradu. = Pamiatky príroda, 13, 1984, 1. 14-17., ill.
945. Rusina, Iván: Renesancná a baroková plastika v Bratislave. Bratislava : Tatran, 1983 rec. FIDLER, Peter = Alte und Moderne Kunst, 29, No 195, 1984 52-53., ill.

946. SELMIC, Leposava: Doprinosa osijekkih majstora razvoju baroknog drvorezbartsava kod Srba. = Zbornik za likovne umetnosti, 20 (1984) 207-216., ill. F

947. SÜMEGI György: Kiskunsági Madonnák. = Forrás, 16, 1984, 6. 20-25., ill.

948. TROGMAYER Ottó: A magyarcsanádi kőkereszt. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1980/1981 1. (1984) 91-95., ill. G

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet

949. BUZÁSI Enikő: A barátság-motívum térhódítása a 18. századi magyar portréfestészetben. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 212-236., ill. G
950. CENNERNÉ, Wilhelm Gizella: Neue Gattungen in der Porträtkunst des XVIII. Jahrhunderts in Ungarn. = Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte, 10 (1984) 71-85., ill.
951. CHRISTACHE-PANAIT, Iona: Tipuri sociale si de critica sociala in pictura monumentelor de lemn din central si vestul tarii. = Revista muzeelor si monumentelor, Monumente istorice si de arta, 15, 1984, 1. 54-59., ill. F.
952. CSENDES Antal: Képregény a XVII. századból. = Élet és Tudomány, 1984. június 15. 628-629., ill.
953. DAVIDOV, Dinko: Ikone moszkopolskih zografa u Szprskom Kovinu u Madaskij. = Saopštenia, 16 (1984) 93-101., ill. F.
954. EMBER Ildikó: Haarlemse „Monochrome Banketjes” in Budapest. = Tableau, 6, 1984, 6. 46-51., ill.
955. Fehér Géza: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Bp. : Akadémiai, 1982 rec. HOPP Lajos = Helikon, 30, 1984, 2-4. 381-382.
956. GAÁL Attila: Az 1686 ősi felszabadító hadjárat grafikai lapjainak Tolna megyei vonatkozásai. = Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 12 (1984) 123-155., ill. G
957. GARAS, Klára: Österreichische Barockentwürfe : Themenwahl und Ortsansprüche. In: Beiträge zur Geschichte des Ölskizze von 16. bis zum 18. Jahrhundert. Braunschweig : Herzog Anton Ulrich Museum, 1984 106-112., ill.
958. HORVÁTH, Pavel: Povod a podobizne Mateja Bela. = Vlastivedný casopis, 33, 1984, 1. 20-23., ill.
959. IKONY 16.17. století na Slovensku ze zbirek SNG v Bratislave, Praha, Narodni galerie, 1984. Sest. a uvod Magda Keleti. Praha : Narodni galerie, 1984 52 p., ill.
960. NAGYMIHÁLYI Géza: Ikonosztázion-törédek Észak-kelet-Magyarországon. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 241-247., ill.
961. NYERGES Éva: Natures mortes napolitaines ses XVII-XVIIIe siècles a Budapest. = Bulletin du Musée des Beaux-Arts, 62/63 (1984) 75-96., ill. H
962. Petrová-Pleskotová, Anna: Maliarstvo 18 storocia na Slovensku. Bratislava : VEDA, 1983 rec. GARAS Klára = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 178-187., ill.; UČNIKOVÁ, Danuta: Kniha o maliarstve 18. storocia na Slovensku. = Výtvarný Zivot, 29, 1984, 6. 44.
963. PORUMB, Marius: Rasinari, un centru de pictura din secolul al XVIII-lea. = Anuarul Institutului de istorie si arheologie Cluj-Napoca, 26 1983/1984 (1984) 377-391.
964. RADVÁNI, Hadrian: Lukas z Pecovskej Novej Vsi. = Vlastivedný casopis, 33, 1984, 1. 27-30., ill.
965. SCHÖNER Alfréd: A németkeresztúri Chevra könyv. = Műsák, 1984, 4. 19-21., ill.
966. SCHÖNER Alfréd: A Pokol Traktátusa : Miniatura sorozat a nagykanizsai hébemeltyű kéziratok könyvben a 18. század végéről. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 271-278., ill. E
967. SRNENSKÁ, Dagmar: Francuzska rokoková grafika - zo zbierok Mírbachovko paláca. Bratislava : Tatran, 1984 163 p., ill. E F G R

968. Cs.SZABÓ László: Felséges alkotást: Különvélemény a velencei festészet aranykoráról. = Katolikus Szemle, 36, 1984, 1. 48-53.
969. SZILÁRDFY Zoltán: Barokkszentképek Magyarországon. Bp.: Corvina, 1984 175 p., ill. rec. BALABÁN Péter = Könyvvilág, 29, 1984, 12. 43.
970. H.TAKÁCS, Marianna: Spanish genre painting in seventeenth century. Bp.: Akadémiai, 1983 rec. FRANCIA, José-Augusto = Coloquio Artes, 6, 1984, 2. 71.; GLENDINNING, Nigel = Apollo, 1984, 11. 359.; HARRIS, Enriqueta = Burlington Magazine, 126, No 975, 1984 357-358.
971. H.TAKÁCS Marianna: Spanyol mesterek Zurbarántól Goyaig. 3. átdolg. kiad. Bp.: Corvina 1984 27 p., 43 t., ill. rec. MRAYIK László: A mediterrán Európa művészete. Könyvilág, 29, 1984, 8. 7.; J.N. [NEMES János] = Budapesti Rundschau, 1984. július 23. 9., ill.
972. TKAC, Stefan: Ikony slowackie od 16. do 19. wieku. Bratislava; Warszawa: Tatran; Arkady, 1984 208 p., ill.
973. VALKÓ Anasztáz: Kismartoni festők vetélkedése a 18. században = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 76-77., ill.
974. VARGA Imréné: A soproni városi levéltár napirtágyfemléje (1581-1805), 1-2. rész. = Soproni Szemle, 38, 1984, 3. 193-220., ill. 4. 289-311., ill.
975. R.VÁRKONYI Ágnes: Zrínyi és Ortelius. = Historia, 6, 1984, 4. 35.

Iparművészet

976. Csiffáry Gergely: Egri céhemlékek. Eger: Dobó István Múzeum, 1982 rec. SELMECZI Kovács Attila = Hungarológiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 223.
977. KOVÁCS Györgyi: A félhold emlékei. = Műzsák, 1984, 2. 40-41., ill.

Fémművesség

978. AUGSBURGI barokk ötvösmunkák. Bp., Nagytérenyi Kastélymúzeum, 1984. A kiállítást rend. és a katalógust írta Ács Piroska. Bev. Szilágyi András. Bp.: Iparművészeti Múzeum, 1984 [16] p., ill.
979. BAJUSZ István: Obiecte din cositor in Salaj. = Acta Musei Porolissensis, 8 (1984) 765-774., ill. E
980. FARKAS Attila: Barokk ötvöstárgyak az esztergomi egyházmegye vidéki plébániáin. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 141-152., ill. G
981. GROTTÉ András: Egy verejtékes pohár a 17. századból. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 75-76., ill.
982. GROTTÉ András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 164-166., ill.
983. KOVÁCS Györgyi: Török rézedények Szolnok megyéből. = Archaeológiai Értesítő, 111, 1984, 1. 78-91., ill. F
984. NEHRING, Karl: Die Bockskai-Krone als Objekt des patrimoine intellectuel. = Südost-Forschung, 43 (1984) 123-133., ill.
985. Németh Gábor: Ónedények. Bp.: Műzsák, 1983 rec. k.t. [KERNY Terézia] = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 300.
986. PRICKLER, Harald: Der Eisenbergbau Ludwig Batthianys zu Bockdorf, Stegersbach, Loipersdorf (1745-ca 1770). = Burgenländische Heimatblätter, 46, 1984, 2. 64-75.
987. STARÁ, Dagmar: Cechová konvica sedlárov a remenárov z Topolcian. = Vlastyvedný časopis, 33, 1984, 2. 91-92., ill.
988. TAKÁCS Béla: Ágyúból öntött harangok. = Élet és Tudomány, 1984. március 9. 318., ill.
989. TAKÁCS Béla: Debreceni török körte. = Élet és Tudomány, 1984. január 20. 94., ill.

990. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: I. Rákóczi György aranykelyhe. = Reformátusok Lapja, 1984. április 29. 5.
991. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Apostolos tányér”. = Reformátusok Lapja, 1984. január 29. 5., ill.
992. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Cápis” pohár. = Reformátusok Lapja, 1984. március 9. 4., ill.
993. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Császárt” tányér. = Reformátusok Lapja, 1984. február 19. 5., ill.
994. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Filigrán” kelyhek és kannák. = Reformátusok Lapja, 1984. július 8. 5., ill.
995. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: Fiúk és lányok pohara. = Reformátusok Lapja, 1984. május 20. 5., ill.
996. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Halhéjas” kehely és pohár. = Reformátusok Lapja, 1984. május 6. 5., ill.
997. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Kókuszdió” kehely. = Reformátusok Lapja, 1984. március 18. 4., ill.
998. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Lábás” kannák, poharak és tányérok. = Reformátusok Lapja, 1984. március 25. 5., ill.
999. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Oszlopdíszes” kannák és poharak. = Reformátusok Lapja, 1984. február 5. 5., ill.
1000. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Pénzes” poharak és kannák. = Reformátusok Lapja, 1984. április 8. 5., ill.
1001. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Szőlőgerizdes” kehely. = Reformátusok Lapja, 1984. február 12. 5., ill.
1002. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: „Varjú orrú” kanna. = Reformátusok Lapja, 1984. április 22. 5., ill.
1003. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: Verejtékes poharak és kelyhek. = Reformátusok Lapja, 1984. április 1. 5., ill.
1004. TAKÁCS Béla: Különleges úrasztali edények: Zománkos kehely. = Reformátusok Lapja, 1984. május 13. 5., ill.
1005. TAKÁCS Béla: Apáti gyűllekezet buzgósa [úrasztali edények]. = Reformátusok Lapja, 1984. január 15. 29-30.
1006. TORÁNOVÁ, Eva: A művészeti önművesség kutatásának eredményei Szlovákiában. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém: VEAB, 1984 2.köt. 241-244.

Fegyver

1007. MRAZ, Gottfried: Risse der Rüstungen und Handfeuerwaffen für die Türkenferehrung 1590. = Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, 79 1983 (1984) 107-125., ill

Óra

1008. RÁCZ, Jenő: Wiederherstellung einer Pressburger Ebbert-Uhr aus der Esterházy-Sammlung. = Ars Decorativa, 8 (1984) 57-70., ill.

Érem, pénz, pecsét

1009. ALBRECHT Gyula: Mohácsi krónika fémből. = Műzsák, 1984, 4. 18., ill.
1010. HÉRI Vera: Győr 1598-as visszafoglalásának érmei. = Numizmatikai Közlemények, 82/83 (1984) 35 - 41., ill. G
1011. HUSZÁR Lajos: Három szebeni veretű aranyérem. = Numizmatikai Közlemények, 82/83 (1984) 31-34., ill. G
1012. HUSZÁR Lajos: A régi magyar emlékérmek katalógusa a legregibb időkől 1850-ig. I/6. : Történeti érmek: Erdély (1540-1848). Bp.: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1984 68 p., ill. E G

1013. LŐRINCZ Zoltán: Emlékérem a reformáció 100. évfordulójára. = Reformátusok Lapja, 1984. október 28. 4., ill.
1014. TAKÁCS Béla: Reformációs emlékérem - Debrecenben. = Evangélikus Élet, 1984. október 28. 6., ill.

Kerámia, üveg

1015. GERŐ Győző: Osmanli-Turkisch relics in Hungary. = New Hungarian Quarterly, 25, No 96, 1984 184-188., ill.
1016. ISTVÁN, Erzsébet: Kacheln aus der Sammlung des Etnographischen Museums Budapest. In: Vergleichende Keramikforschung in Mittel- und Osteuropa. Hrsg. von Klaus Beitz. Kittsee: Etnographische Museum, 1984 83-87.1017.
1017. KATONA Imre: Habán művészeti emlékek Magyarországon Bp.: Múzsák, 1984 240 p., ill.
1018. KOVÁCS Györgyi: Török kerámia Szolnokon. Szolnok: Damjanich János Múzeum, 1984 152 p., 32 t., ill. (Szolnok Megyei Múzeumi adattár; 30/31.)
1019. NAGYBÁKAY, Péter: Einberufungstafeln der Hafnerzünfte in Ungarn und Siebenbürgen. In: Vergleichende Keramikforschung in Mittel- und Osteuropa. Hrsg. von Klaus Beitz. Kittsee: Etnographisches Museum, 1984 167-178., ill.
1020. NAGYBÁKAY, Péter: Habaner Zunftkrüge in Ungarn im XVII. und XVIII. Jahrhundert. = Volkskunst, 7, 1984, 3. 39-44., ill.
1021. NÉMETH Mária: Habánok és más fazekasok Sárospatakon, XVI-XIX. század. = Folia Historica, 12 (1984) 7-25. ill. G
1022. PAJER, Jiri: Habanska miska pohladem na zámek Mikulov? = Umení, 32, 1984, 2. 172-174., ill.
1023. PEKÁR, Zsuzsa: Creussener Gefasse im Museum für Kunstwerke. = Ars Decorativa, 8 (1984) 29-56., ill.
1024. SKLÓSI Gyula: Egy török konyha emlékei Istolni Belgrád várából. = Élet és Tudomány, 1984. június 1. 684-687., ill.

Bútor, interiőr

1025. CSERNÁK Béla: A szilágyolimpéri templom kazettás mennyezete. = Református Szemle, 77, 1984, 4. 448-451., ill.
1026. DAN, Dorin: Lazi de breasla alte lazi si case de bani din Sebes. = Apulum, 22 (1984) 197-202., ill. G
1027. SZÖVÉNYI István: Fejezetek a kőszegi asztaloscéh történetéből. = Savaria, 11/12 1977/1978 (1984) 381-392. G

Hangszer

1028. DÁVID István: A gyөрvásárhelyi református templom orgonája. = Református Szemle, 77, 1984, 3. 236-238., ill.
1029. DÁVID István: A kolozsvári unitárius templom orgonájának története. = Keresztény Magvető, 90, 1984, 2. 95-99., ill.
1030. SZENDRŐ János: 200 éves a kőszegi orgona. = Evangélikus Élet, 1984. szeptember 30. 4., ill.

Textil és viselet

1031. BAKÓ Ádám: XVI. századi körgallér res-taurálása. = Herman Ottó Múzeum Közleményei, 22 (1984) 166-175., ill.
1032. BATÁRI Ferenc: Othonunk díszé a keleti szőnyeg. = Élet és Tudomány, 1984. május 25. 662., ill.
1033. CIPLANU, Ana Maria: Materiale si tehnici utilizate la broderiile transilvanene din secolele XVII-XVIII. = Acta Musei Napocensis, 21 (1984) 735-757., ill. F
1034. CSIFFÁRY Gergely: Céhászlók az egr múzeumban. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium.

- Szerk. Dóka Klára et al. 2. Veszprém: VEAB, 1984 181-190., ill.
1035. F. DÓZSA Katalin: A polgárosodás kezdeteinek hatása a viseletben: Férfi és női divat 1778-1814 között. = Folia Historica, 12 (1984) 27-91., ill.
1036. Gervers-Molnár, Veronika: The influence of Ottoman Turkish textiles and costume in eastern Europe with particular reference to Hungary. Toronto: Royal Ontario Museum, 1982 rec. GOMBOS, Károly = Acta Historiae Artium, 30, 1984 1-2. 174-175.
1037. GÖLLNER, Karl: Die sächsische Volkstracht. = Forschungen zur Volks und Landeskunde, 27, 1984, 2. 17-28., ill.
1038. KATONA Imre: A Mikees Vas megyei kapcsolatai. = Savaria, 13/14 1979/1980 (1984) 307-327., ill. G
1039. LÁSZLÓ, Emőke: Netzarbeiten aus dem 16-18. Jahrhundert in Ungarn. = Ars Decorativa, 8 (1984) 71-100., ill.
1040. MOJZSIS Dóra: XVI-XVII. századi női fejfedések a nagylőzsi leletanyagból. In: Folia Archaeologica, 35 (1984) 185-212., ill. G
1041. MOJZSIS Dóra: Skófiom és islóg. = Múzsák, 1984, 1 27-28., ill.
1042. NAGY Jenő: Az erdélyi magyar felsőruha és a szász Falsche: Adalékok a magyar-szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz. = Etnographia, 95, 1984, 2. 242-255., ill. G
1043. RESTAURÁLT régészeti textilalk., Borsod-Miskolci Múzeum, 1984. október 25. - 1985. január. 6. A kiállítást rend. és vezetőt írta Bakó Ádám. Miskolc: Borsod-Aba-új-Zemplén Megyei Múzeum Igazgatóság, 1984(8)p., ill.
1044. (s.m.) [SÁRVÁRI Márta: Honnan került elő a Rákóczi-kárpit [Beszélgetés Buzási Enikővel]. = Magyar Nemzet, 1984. február 18. 7.
1045. Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Bp.: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1983 rec. TÁBORI György = Békési Élet, 19, 1984, 3. 399-401.
1046. TAKÁCS Béla: Úrasztali terítők. = Múzsák, 1984, 3. 8-10., ill.
1047. TORANOVÁ, Eva: Vysivky minulých storočí. Bratislava: Tatran, 1984 158 p., ill. E G R (Kniznica priateľov výtvarného umenia; 36.)
1048. UGRIN Emese: Szent Pál látogatása Máta szigetén. = Új Ember, 1984. július 6. 6., ill.

Kézművészetek

1049. Borsos Béla: Magyar vadász lőportartók. Bp.: Corvina, 1982 rec. K.L. [KÓSA László] = Hungarológiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 220.

A művészet határterületei

1050. CSORBA Csaba: The message of local maps. = Interpress Grafik, 1984, 1. 30-35., ill.
1051. DEVÓCIÓ és dekoráció, Eger, Vármúzeum, 1984/1985 [kiáll.] Ism. TÓTH Sándor: Áhítat és szépség. = Új Ember, 1984. november 4. 6., ill.
1052. PATAY Pálné: Újabb ritkaságok a térképtárban. = OSZK Híradó, 27, 1984, 1-2. 26-28.
1053. TUSKÉS Gábor: A barokk kori szenttiszelet rétegei. In: Történeti antropológia. Szerk. Hofer Tamás. Bp.: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984 138-151.

Mesterek

1054. Alberthal, Hans
CVITANOVIC, Durdica: Graditelj Hans Alberthal. = Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 8 (1984) 62-71., ill. E

- 1055. Amman, Jost**
O'DELL-FRANKE, Ilse - SZILÁGYI, András: Jost Amman und Hans Petzolt : Zeichnungsvorlagen für Goldschmiedewerke. = Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, 79 1983 (1984) 93-105., ill.
- 1056. Bergmann, Erasmus**
SZILÁGYI András: Erasmus Bergmann és Johann Weider úrvaccsoraí kannái a 17. századból. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 153-163., ill. G
- 1057. Bibiena, Antonio Galli**
GALAVICS, Géza: Antonio Galli Bibiena in Ungheria e in Austria. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 177-263., ill.
- 1058. Böhm Ferenc**
HRENKÓ Pál: Böhm Ferenc földmérő és vízépítő mérnök. = Geodézia és Kartográfia, 36, 1984, 1. 43-50., ill. E
- 1059. Bücher Xavér Ferenc**
BOROS László: A zicsi templom festményei Bücher Xavér Ferenc művei 1786-ból. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 248-254., ill.
- 1060. Donner, Georg Raphael**
KÁLMÁN, Julius: Sochy J.R. Donnera v Marianke. = Galeria, 8 (1984) 230-237., ill. E
- RICHTER, Gisela:** Kleinkunst in Bei von Raphael Donner. = Weltkunst, 54, 1984, 7. 979-981., ill.
- 1061. Dorfmeister, Johann Georg**
SZMODIS-ESZLÁRY, Éva: Série de représentations de mois par J.G. Dorfmeister. = Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, 62/63 (1984) 97-107., ill.
- 1062. Enyedi Pálfi István**
JAKÓ Klára: Egy XVII. századi betűművész könyvtára. = Művelődés, 32, 1984, 2. 37-38.
- 1063. Farkas András**
TÓTH Béla: Csokonai Tsikorgójának modellje: Farkas András vándorpoéta. = Múzeumi Kurír, No 46, 1984 3-23., ill.
- 1064. Fellner Jakab**
HARIS Andrea: Fellner Jakab templomépítészete. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténet Tanszék. Bp., 1984 72 p.
- 1065. Goya y Lucientes**
Ortega y Gasset, José: Goya. Bp.: Helikon, 1983 rec. ÁDÁM András: Figyelmebe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. január 20. 88.; FÖLDÉNYI F. László: Ónarcképek. = Élet és Irodalom, 1984. május 18. 10.; NAGY Zoltán: Cáfolat és állítás. = Művészet, 25, 1984, 5. 36-38., ill.; LÓSKA Lajos = Új Tükör, 1984. január 15. 2.
- 1066. Grassi, Nicolo**
GARAS, Klára: Rapporti dei pittori tedeschi e austriaci col Grassi e con la pittura veneziana dell'epoca. In: Nicola Grassi e il Rococo europeo. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli, Venezia, Giulia, 1984 116-124., ill.
- 1067. Hals, Frans**
KATONA Ágnes: Frans Hals. = Élet és Tudomány, 1984. augusztus 31. 1101-1103., ill.
- 1068. Hann Sebestyén**
KLUSCH, Horst: Ein Vermeil - Tulpenpokal Sebastian Hanns. = Forschungen zur Volks und Landeskunde, 27, 1984, 1. 85-86., ill.
- 1069. Hartman József**
G. GYÖRFFY Katalin: Adatok Hartman József kassai szobrász tevékenységéhez. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 51-66., ill.
- 1070. Hefele Menyhért**
SEVCIKOVA, Zuzana: Prieclie dvoch palácových stavieb M. Hefeleho. Zborník Filozofickej a pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, Mosaica, 26 1978/1979 (1984) 125-145., ill. G
- 1071. Hillebrandt, Franz Anton**
MOJZER Miklós: Franz Anton Hillebrandt második (elpusztult) terve az esztergomi prímási székhelyhez. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 255-260., ill.
- 1072. Honterus, Johannes**
Engelmann, Gerhard: Johannes Honterus als Geograph. Köln.: Wien: Böhlau, 1982 rec. ZACH, Krista = Süddeutsches Archiv, 26/27 1983/1984 (1984) 211-212.
- 1073. Kracker, Johannes**
JÁVOR Anna: Kracker Bécsben, 1719-1744/46. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 4. 197-211., ill. G
- SUJANOVÁ, Olga:** Technické a technologicke poznatky o Krackerových malbách. = Monumentorum tutela, 11 (1984) 276-303., ill. F G R
- 1074. Kupecky, Jan**
BERGEROV, Alenov - BERGEROV, Vlastimil: Portrét prazského rytce Jana Frantiska Wussina od Jana Kupeckého. = Umení, 32, 1984, 3. 254-258., ill.
- SZABÓ Jülianna:** Johannes Kupecky apostolsorozatának metszethatározatai a Ráday gyűjteményben. = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 3 1983 (1984) 99-110.
- 1075. Ledoux, Claude Nicolas**
Gallet, Michel: Ledoux. Stuttgart: Deutsches Verlags-Anstalt, 1983 rec. MORAVÁNSZKY Ákos = Magyar Építőművészet, 1984, 4. I - II.
- 1076. Leitner, Servatius**
BARISKA István: A kőszegi pestisszobor szobrászának felfedezése: Servatius Leitner soproni mester kőszegi munkájáról. = Savaria 11/12 1977/1978 (1984) 363 - 380., ill. G
- 1077. Liotard, Jean-Etienne**
LOCHE, Renée - ROSENBERG, Pierre: Jean-Etienne Liotard zománcfestménye a budapesti Szépművészeti Múzeumban. = Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, 62/63 (1984) 119-124., ill.
- 1078. Lipszky János**
ifj. BARTHA Lajos: Újabb adatok Lipszky János életéhez és munkásságához. = Hadtörténelmi Közlemények, 31, 1984, 4. 624-636.
- 1079. Lucius, Iacobus**
SIEGMUND Marianne: Erdélyi fametsző Holbein nyomában. = Művelődés, 43, 1984, 10. 780-787., ill.
- 1080. Manlius, Johannes**
ZSIGMONDY Árpádné: Johannes Manlius és nyomdakészlete (1575-1605). = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1982/1983 (1984) 297-410., ill. G
- 1081. Maulbertsch, Franz Anton**
Franz Anton MAULBERTSCH und sein Kreis in Ungarn, Museum Langenargen am Bodensee, 1984. Hrsg. und Red. und Gestaltung Eduard Hindelang. Sigmaringen: Thorbecke, 1984 192 p., ill. tart. Garas, Klára: Franz Anton Maulbertsch in Ungarn. 11-67. Mojzer, Miklós: Fröhe Maulbertschkopien in Ungarn. 68-83. Buzási Enikő: Maulbertsch ungarische Auftraggeber in Bildnissen. 84-107. Jávor, Anna: Kracker und Maulbertsch und ihre Nachfolger in Erlau. 108-126. Garas, Klára - Nyerges, Éva: Franz Anton Maulbertsch und sein Kreis in Ungarn: Katalog der ausgestellten Werke. 127-181.
- SELESZT, Dimitri:** Zivopiszníe eskizy Franza Antona Maulbertscha szobranii. = Múzej, 5 (1984) 116-134., ill. E
- ZIMDARS, Dagmar:** F.A. Maulbertsch Deckengemälde in der Bibliothek des ehemaligen Barnabitenklosters Mistelbach. = Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 38, 1984, 3-4. 194-199., ill.
- 1082. Messerschmidt, Franz Xaver**
KELETI, Magda: Barokový sochár Frantisek Xaver Messerschmidt. = Výtvarnictvo, fotografia, film, 22, 1984, 4. 10-11., ill.
- OBERHAIDACHER, Jörg:** Kunstgeschichte oder Psychologie?: Zu den Charakterköpfen des Franz Xaver Messerschmidt. = Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 38, 1984 3-4. 25-42., ill.
- Pözl-Malikova, Maria:** Franz-Xaver Messerschmidt. Wien: München, Jugend und Volk, 1982 rec. BIEDER-MANN, Gottfried = Kunstchronik, 39, 1984, 4. 136-146.

- 1083. Mikoviny Sámuel**
HRENKÓ Pál: Mikoviny Sámuel és epistolája. Bp.: Magyar Tájékoztatói Futó Szövetség, 1984 40 p., ill.
- 1084. Misztófalusi Kiss Miklós**
Haiman, György: Nicolaus Kis a Hungarian punchcutter and printer 1650-1702. Bp.: Akadémiai, 1983 rec. HAIMAN, György = Hungarian Book Review, 26, 1984, 8-9.; VÁGVOLGYI Péter = Magyar Grafika, 28, 1984, 6. 72-74.
KOZMA Mária: Csak nyomorgott házában... = Művelődés, 37, 1984, 6. 39-40.
Petzolt, Hans > 1055.
- 1085. Pilgram, Franz Anton**
Voit, Pál: Franz Anton Pilgram, 1699-1761. Bp.: Akadémiai, 1982 rec. FRANZ, Heinrich Gerhardt = Kunsthistorisches Jahrbuch Graz, 19/20 1983/1984 (1984) 210.; LORENZ, Hellmut = Zeitschrift für Kunstgeschichte, 47, 1984, 4. 560-565.; PAVLASEK, Jan = Vlastyvedný časopis, 33, 1984, 1. 47-48.; RIZZI, Wilhelm Georg = Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 38, 1984, 1-2. 99-102.
- 1086. Popovici család**
NEGRU, Adrian: O Popovicima iz Oravice. = Zbornik za likovne umetnosti, 20 (1984) 267-273., ill. F
- 1087. Resler, Johann Josef**
PÖTZL-MALIKOVA, Maria - SCHEMPER-SPARHOLZ, Ingeborg: Die Tätigkeiten Johann Josef Reslers für den Trinitarierorden. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 1984 265-297., ill.
- 1088. Rottmayr, Johann Michael**
Hubala, Erich: Johann Michael Rottmayr. Wien; München: Herold, 1981 rec. GALAVICS, Géza = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 381-383.
- 1089. Rubens, Pieter Pauwel**
RAZDOLSKAJA, Vera: Rubens. Bp.; Leningrad: Corvina; Aurora, 1984 6 p., [13] t., ill. (Az egyetemes festészet mesterei)
- 1090. Rusciti, Francesco**
SZIGETHI, Ágnes: Contributions à la peinture siennoise du primo seicento. = Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, 62/63 (1984) 63-74., ill. H
- 1091. Seegen, Franz Xavier**
KELETI, Magda: F.X. Seegen a jeho sochárska aktivita na Slovensku. = Galeria, 8 (1984) 250-270., ill. G
- 1092. Sipos Dániel**
MIKLÓSI Sikes Csaba: Sipos Dániel kidei kőfaragó. = Művelődés, 37, 1984, 5. 42-46., ill.
- 1093. Szigetvári Csöbör Balázs**
Szigetvári Csöbör Balázs miniatűrűi (1570). Bp.: Helikon, 1983 rec. KERNY Terézia = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 138-139.
- 1094. Terzio, Francesco**
SCHEICHER, Elisabeth: Die Imagines gentis Austriacae des Francesco terzio. = Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, 79 1983 (1984) 43-92., ill.
- 1095. Tintoretto**
SARTRE, Jean-Paul: Velence foglya = Tintoretto. Bp.: Helikon, 1984 56 p., 16 t., ill. rec. FÖLDÉNYI F. László: Önarcképek = Élet és Irodalom, 1984. május 18. 10.; SZAMOSI Ferenc: Esszé a művészet esélyeiről. = Magyar Hírlap, 1984. december 30.8.
- 1096. Tizian, Vecellio**
ZNAMEROVSKAJA, Tatjana: Tiziano. Bp.; Leningrad: Corvina; Aurora, 1984 6 p., 13 t. ill. (Az egyetemes festészet mesterei)
- 1097. Toda, Joseph**
BARBALICS, Imre János: Taler-Prägestöcke der Familie Batthyány. = Savaria, 11/12 1977/1978 (1984) 393-396., ill. H
- 1098. Vanni, Francesco**
CZÉRE, Andrea: Deux figures d'étude de Francesco Vanni.

- = Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, 62/63 (1984) 53-62., ill. H
- 1099. Watteau, Antoine**
BRESTYÁNSZKY Ilona: A rokokó „édes élet festője”. = Nők Lapja, 1984. november 17. 16-17., ill.
GELLÉR Katalin: Gálás ünnepek mestere. = Műszak, 1984, 3. 28-29., ill.
kiáll. Bp., Szépművészeti Múzeum, 1984 ism. P. SZABÓ Ernő: Watteau emléke. = Új Tükör, 1984. szeptember 9. 3., ill. Weldner, Johann > 1056
- 1100. Zuccari, Federico**
ZENTAI, Lóránt: Portrait inconnu de Diana Scultori. = Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, 62/63 (1984) 43-51., ill. H

XIX/XX. SZÁZAD 1800-1945

Összefoglaló művek

- 1101. ARADI Nóra:** Téma és jelentésváltozás a XIX-XX. századi művészetben. = Palócföld, 18, 1984, 5. 58-64.,
- 1102. BABAJEVA, Marina - MALINOVSKAJA, Jelena:** Gogol és hősei a képzőművészetben. = Szovjet Irodalom, 1984, 4. 179-182.
- 1103. BORGHIDA István:** A nagybányai „szakadás” Hollósy Simon leveleinek tükrében. In: Képzőművészeti írások 1984. Szerk. Kántor Lajos. Bukarest: Kriterion, 1984 31-36., ill. G
- 1104. CSEH kubizmus:** A prágai Nemzeti Galéria vendégkiállítása, Bp., Szépművészeti Múzeum, 1984. október 5. - november 11. A kiállítást rend. és a katalógus szerk. Cifka Péterné. Bev. Václav Formanek. Bp.: Szépművészeti Múzeum, 1984 [24] p., ill. ism. SZABÓ György = Magyar Nemzet, 1984. október 20. 8.; (P.Szabó) [P.SZABÓ Emő] = Magyar Ifjúság, 1984. november 9. 6-7., ill.; Sz.A. [SZÉKELY András]: Prágai Párizs. = Új Tükör, 1984. november 18. 24-25. ill.; P.SZÜCS Julianna: Szent Sebestyén legújabb kori csodája. = Népszabadság, 1984. november 2. 7., ill.; TASNÁDI Attila = Népszava, 1984. október 12. 6.; WAGNER István: Például Filla. = Magyar Hírlap, 1984. december 13. 6.
- 1105. DURANCI, Béla:** A vajdasági magyar képzőművészet a XIX. század végétől a második világháborúig. In: Jugoszláviai magyar művelődéstörténet. Szerk. Horvay Miklós. Szabadka: Magyar Nyelv- Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984 45-50.
- 1106. ENTARTETE Kunst, Duisburg, Wilhelm-Lehmbruck Museum, 1984 ism. ÉRI, Gyöngyi:** Forbidden! to be prosecuted. = Interpress Grafik, 1984, 3. 9-14., ill.
- 1107. FÖLDÉNYI F. László:** A pillanat gyönyöre = Korai happeningek. = Híd, 58, 1984, 11. 1532-1551.
- 1108. GELLÉR Katalin:** Glasgow négyei. = Műszak, 1984, 1. 37-38., ill.
- 1109. GLEIZES, Albert:** A kubizmus. Bev. Eberhard Steineberg. Utószó: Hegyi Lóránd. Bp.: Corvina, 1984 111 p., ill. rec. FÁBIÁN László = Művészet, 25, 1984, 9. 60-61.; VADAS József: Művészeti iskolák körül. = Könyvvilág, 29, 1984, 7. 25.
- 1110. HADERMANN, Paul et al:** Les relations entre les avant-gardes littéraires et les autres arts, la pensée scientifique et la technique. In: Les avant-gardes littéraires au XXe siècle. Ed. Jean Weisgerber. Bp.: Akadémiai, 1984 Vol.2. 931-1032.
- 1111. BÁN Anna - KÖRNER Éva:** Lovasok a vízparton - Fekete négyzet fekete alapon = Az orosz és magyar avant-gardizmus társadalmi funkciójáról, forma- és nyelvújító tevékenységéről. = Művészet, 25, 1984, 4. 4-7., ill.
- 1112. ILLÉS Lajos:** A modern művészet alakulása. = Szivárvány, 4, No 13, 1984 49-55.

1113. ISPIR, Mihail: Catati si destine. = *Arta*, 32, 1984, 6. 3-4., ill.
1114. A KÉVE művésztsárság a századelőn, Kecskeméti Galéria, 1984. június 29. - szeptember 15. A kiállítás rend. és a katalógust írta Plesznivny Edit, Kiss Horváth László. Szerk. Simon Magdolna. Kecskeméti: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 59, ill. G. lsm. ADÁM András: Figyelmebe ajánlom. = *Élet és Tudomány*, 1984. szeptember 7. 1145.; RÓZSA Gyula: „Alkotóközösség” a századelőn. = *Népszabadság*, 1984. július 13. 7., ill.; VADAS József: Laza Kéve. = *Élet és Irodalom*, 1984. szeptember 14. 12.
1115. KOCZOGH Ákos: A finn iparművészet és képzőművészet Magyarországon. In: Barátok, rokonok: Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Szerk. Päivi Heikkilä, Karig Sára. Bp.: Európa, 1984 175-186., ill. [finn nyelven: Ystävät sukulaiset. Helsinki, 1984 164-173.]
1116. KÖS Károly és köre, Kecskeméti Galéria, 1983/1984 [kiáll.] lsm. SZLUKA Márton: Kös és köre [beszélgetés Hadik Árpáddal]. = *Magyar Hírlap*, 1984. február 8. 6.
1117. KOSCEVIC, Zelimir: Magyar aktivisták Zágrábban. = *Új Symposion*, 20, 1984. 7-8. 61-63.
1118. LAPTOIU, Negoita: Aspecte ale invatamintului artistic din Transilvania. = *Crisia*, 14 (1984) 487-496., ill. F
1119. LOSONCI Miklós: Petőfi a képzőművészetben. = *Új Tükör*, 1984. január 1. 24-25., ill.
1120. MAGHY Zoltán: Emlékeim a Nagymarosi Művésztelepről. = *Múzeumi Kurír*, No 45, 1984 14-17., ill.
1121. MEZEI Ottó: Nagybánya: A hazai szabadiskolák múltjából. Bp.: Műzsák, 1984 99 p., 86 t., ill. rec. VADAS József: Művészeti iskolák körül. = *Könyvvilág*, 29, 1984, 7. 25.
1122. NEDVIDEK, Sofija - BONARDZIC, Vera - KRINIC, Branislav: Arhitektonszky detali. = *Grada za proucavanje szopenika kulture Vojvodine*, 13 (1984) 5-102., ill. G
1123. POPOVIC, Vukica: Pola veka izlozbeno delatnoszti u Velikom Becskereku - Zrenjaninu (1890-1940). Rad vojvodanskih muzeja, 28 1982/1983 (1984) 11-129., ill. E
1124. REITALA, Aimo: Magyar képzőművészet Finnországban. In: Barátok, rokonok: Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Szerk. Päivi Heikkilä, Karig Sára. Bp.: Európa, 1984 2-27., ill. [finn nyelven: Ystävät sukulaiset. Helsinki, 1984 214-218.]
1125. A RÓMAI Iskola, 2., Esztergom, Keresztény Múzeum, 1984. A kiállítás rend. és a katalógust írta P. Szűcs Julianna. Esztergom: Keresztény Múzeum, 1984 36 p., ill. lsm. LÁNCZ Sándor: Képzőművészeti krónika. = *Jelenkor*, 27, 1984, 1. 49-5.
1126. SABOL, Eugen: Prvé výstavy výtvarného umenia v Uhorsku a na Slovensku. = *Galeria*, 8 (1984) 278-280.
1127. SLOVENSKÉ výtvarné umenie 1900-1918, Bratislava, Slovenská národná galéria, 1984. Text Silvia Ilecková, Zuzanna Bartosová-Pinterová. Bratislava: SNG, 1984 110 p., ill. G lsm. DÚBRAVSKÝ, Vilám: Výstava Slovenské výtvarné umenie 1900-1918. = *Múzeum*, 29, 1984, 3. 31-36., ill.; K pramenom slovenského výtvarného umenia: ILECKOVÁ, Silvia: Maliarstvo. BARTOSOVÁ-PINTEROVÁ, Zuzanna: Sochárstvo. ONDEJCEKOVÁ, Zora: Dokumentácia. ORISKOVÁ, Mária: Výstavy. = *Výtvarný zivot*, 29, 1984, 7. 2-13., ill.; RACEKOVÁ, Jarmila: A századelő művészete. = *Természet és Társadalom*, 24, 1984, 7. 54-57., ill.
1128. SUBOTIC, Irina: Zenitizmus és avantgarde. = *Művészet*, 25, 1984, 2. 36-39., ill.
1129. SÜMEGI György: A közösséghez tartozás: iskola: Beszélgetés az erdélyi képzőművészetről Banner Zoltánnal és Murádin Jendvel. = *Forrás*, 16, 1984, 4. 81-88.
1130. SZABADI Judit: A modern művészet nyelvújítási kísérlete: a szimbolizmus. = *Somogy*, 12, 1984, 2. 10-17.
1131. SZABÓ Júlia: Közép-kelet-európai avantgarde 1905-1930. = *Művészet*, 25, 1984, 2. 2-5., ill.
1132. SZAKÁCS Margit: A Steindl-album. = *Történeti Múzeumi Közlemények*, 1984, 1-2. 37-54., ill. G
1133. TAKÁCS József: A kommunikáció mint alapelv a futurista ars poeticában. = *Művészet*, 25, 1984, 10. 2-4., ill.
1134. THURZO, Igor: Martin vo výtvarnom umení a architektúre od polovice 19. storočia. = *Vlastivedný časopis*, 33, 1984, 4. 181-185., ill.
1135. Das ZEITALTER Kaiser Franz Joseph von der Revolution zur Gründerzeit, 1848-1880, Schloss Grafenegg, 19. Mai - 28. Oktober 1984. Bd. 1-2. Hrsg. von Harry Kühnel et al. Wien: NÖ Landesregierung, 1984 527, 558 p., ill. lsm. HELTAI András: Kiállítás Grafeneggben. = *Új Tükör*, 1984. december 9. 10-11., ill.; KÜHNEL, Harry = *Alte und Moderne Kunst*, 9, No 195, 1984 16-23. ill.

Építészet

1136. Achleitner, Friedrich: Österreichische Architektur im 20. Jahrhundert, Bd. 2.: Kärnten, Steiermark, Burgenland. Salzburg: Wien: Residenz Verlag, 1983 rec. M.Á. [MORAVÁNSZKY Ákos] = *Magyar Építőművészet*, 1984, 1. III.
1137. ANTALL József: Semmelweis szállóháza - a múzeum otthona. = *Orvostörténeti Közlemények*, Suppl. 13/14 (1984) 11-14., ill. G
1138. ACSAY Judit: Budapest, Nyugati pályaudvar: Píllanatfelvétel és perspektívikus kép. = *Ipari Forma*, 8, 1984, 6. 2-5 ill.
1139. APRÓ Ferenc - ifj. BARTHA Tibor: Száz éves a Szegedi Kálvin téri templom. = *Confessio*, 8, 1984, 1. 112-118., ill.
1140. BAKÓ Ferenc: Párhuzamok és eltérések az Eger környéki magyarság és a nemzetiségek településélet, építkezésében. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Szerk. Kunt Ernő et al. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1984 103-119., ill.
1141. BAKÓ Ferenc: Település és népi építkezés. In: Répáshuta: Egy szlovák falu a Bükkben. Szerk. Szabadfalvi József, Viga Gyula. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1984 97-123. p., ill.
1142. BARABÁS Jenő: Mit képvisel Hollókő a magyar népi építészetben? = *Honismeret*, 12, 1984, 2. 10-11.,
1143. BÁRDOSI János: A festett díszítésű házokról és a hegyhátszentimrei tájházról. = *Savaria*, 11/12 1977/1978 (1984) 283-295., ill. G
1144. BIBŐ István: Az egykori Károlyi-palota (Bp.V. Károlyi Mihály u. 16.) építésének története. = *Építés-Építész-tudomány*, 16, 1984, 1-2. 195-248., ill.
1145. BIBŐ István: Die protestantische Kirchenbau in Ungarn um 1800. = *Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien*, 36, 1984, 3. 1-4.
1146. Bock, Manfred: Anfänge einer neuen Architektur. Wiesbaden: Franz Steiber, 1983 rec. M.Á. [MORAVÁNSZKY Ákos] = *Magyar Építőművészet*, 1984, 2. II.
1147. BORSA Miklós - TOLNAY Pál: Az ismeretlen Operaház. Bp.: Műszaki, 1984 143 p., ill. rec. VARGA Mihály = *Film-Színház-Műzika*, 1984. október 20. 15. VARGA Mihály = *Színháztechnikai Fórum*, 11, 1984, 2. 36.
1148. Chan-Magomedow, Selim O.: Pioniere d'ersowjetischen Architektur. Dresden: Verlag der Kunst, 1983 rec. SZINAI János = *Magyar Építőművészet*, 1984, 5. I.
1149. E. CSORBA Csilla: A mauzóleum: Egy rövid életű kultusz [Deák Mauzóleum]. = *História*, 6, 1984, 3. 12-13., ill.
1150. N. CZAGA Viktória: Adalékok a volt budai városháza építésének történetéhez. = *Műemlékvédelem*, 28, 1984, 3. 196-207., ill. E
1151. DÁM László: Interetnikus kapcsolatok a Zemplén-hegység népi építészetében. In: Interetnikus kapcsolatok Észak-kelet-Magyarországon. Szerk. Kunt Ernő et al. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1984 121-127., ill.

1152. Dám László: Lakóházak a Nyírségben. Debrecen : KLTE Néprajzi Tanszék, 1982 rec. SELMECZI Kovács Attila = Hungarológiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 225-226.
1153. DÁM László: Szabolcs-Szatmár megye népi építészetének táji tagozódása. In: Tanulmányok Szatmár néprajzához. Szerk. Újváry Zoltán. Debrecen : KLTE Néprajzi Tanszék, 1984 147-155., ill.
1154. Cs. DOBROVITS Dorottya: Ganna, Plébánia-templom és mauzóleum. Bp. : TMK, 1984 [16] p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára ; 183.)
1155. DÖMÖTÖR Gábor: Ahol a bagoly sem hurog [Palics, Püspöftelep] = Új Symposium, 20, 1984, 3-4. 42-45., ill.
1156. DURANCI, Bela: A györgyeni tanyák - tanyaház és környéke. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 66-72., ill. E
1157. Duranci, Bela: A vajdasági építészeti szecesszió. Újvidék : Fórum, 1983 rec. GERLE János = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 64-1.; JOVANOVIĆ, Slobodan: Egy korszak művészeti mozgalmának felmérése. = Úzenet, 14, 1984, 9. 550-551.; KERNER Gábor = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 154-155.; KLEIN Rudolf = Létünk, 14, 1984, 3-4. 598-602.; KÓHEGYI Mihály = Műemlékvédelem, 28, 1984, 4. 315-316.; LÉVAY Endre: Székesmajlikavirágok a homlokzaton. = Úzenet, 14, 1984, 8. 488-490.; SZOMBATHY Bálint: Építészeti örökségünk. = Híd, 48, 1984, 4. 525-526.
1158. Az „ELVESZETT művészet” temploma [Győr, Zsinagóga]. = Új Élet, 1984. augusztus 15. 4.
1159. ERDÉLYI Gábor: Tés, Szélmalmok. Bp. : TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára ; 181.)
1160. FALUS Tamás: Kiszáradt víztornyok. = Esti Hírlap, 1984. november 26. 4.
1161. FARBAKY Péter: A fásori református templom. = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 255-269., ill.
1162. FEKETE, Julius: Beiträge ungarischer Architektur zur Münchener Baukunst um 1800 und 1900. = Ungarn Jahrbuch, 12 1982/1983 (1984) 1-22., ill.
1163. FÜR Lajos: Budapest, Vajdahunyadvár. Bp. : TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára ; 167.)
1164. GÁBOR Eszter: A két világháború közötti magyar építészeti tendencia-változásai. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 93-100., ill.
1165. GÁBOR Eszter: The reopening of the Budapest Opera House. = New Hungarian Quarterly, 25, No 96, 1984 189-194., ill.
1166. GÁLL Imre: A budapesti Duna-hidak. Bp. : Műszaki, 1984 145 p., ill.
1167. GÁLL Imre: A régi és új Árpád-híd. = Közlekedéstudományi Közlemények, 34, 1984, 5. 195-201., ill.
1168. GELLÉR Ferenc: Debrecen város legújabbkori műemlékei. > 244/3
1168. GILYÉN Nándor: Az Árpád-kilátó védelmében. = Magyar Nemzet, 1984. október 19. 12.
1169. Godoli, Enzo: Il Futurismo. Roma : Laterza, 1983 rec. M.Á. [MORAVÁNSZKY Ákos] = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 64-1.
1170. HADIK, András: A pattern-book from the turn of the century : Eclecticism and art nouveau as reflected in the products of a concrete factory. = Interpress Grafik, 1984, 3. 36-43., ill.
1171. HOLLÓS László: Képzletünk Ulpius-háza [Bp., I. Hunfalvy u.2.]. = Budapest, 22, 1984, 10. 7-9., ill.
1172. HÜTER, Karl-Heinz: Az „Új Építés” Magdeburgban. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 48-53., ill. E F G R
1173. JAKAB Sándor: Gödöllői színpadvillák. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. X-XI., ill.
1174. KOMÁRIK Dénes: A „félkörvén” romantika építészete Magyarországon. = Építés-Építészettudomány, 16, 1984. 1-2. 139-193., ill.
1175. KOMÁRIK Dénes: A pilismaróti Heckenast-villa. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 19-29., ill. E
1176. KOMOR Vilma: Az örökifjú Keleti. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 16. 5.
1177. KOÓS Judit: Az építészeti tervtől a megvalósulásig: A Budapest, Pesterzsébet - Klapka téri templom története. = Reformátusok Lapja, 1984. szeptember 2. 5., ill.
1178. KRONBICHLER-SKACHA, Susanne: Architektur. In: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs von der Revolution bis zur Gründerzeit, 1848-1880. Hrg. von Harry Kühnel et al. Wien : NÖ Landesregierung, 1984 Bd. 1. 490-500., ill.
1179. Kubinszky Mihály: Régi magyar vasutállomások. Bp. : Corvina, 1983 (Építészeti hagyományaink) rec. KERNY Terézia = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 142-143.
1180. KURCZ Béla: Opera, opera, 1-2. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 29. 9. szeptember 30. 5.
1181. LÉVAY Endre: A szabadkai zsinagóga. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 107-116., ill. E
1182. MACO, Michal: Dve vrbovské zvonice. = Vlastivedny casopis, 33, 1984, 44., ill.
1183. MARGÓCSY József: Utca, terek, emléktáblák : Fehérvár a régi Nyíregyháza életéből. Bp. : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984 219 p., ill.
1184. Moravánszky, Ákos: Die Architektur des Jahrhundertwende in Ungarn und ihre Beziehungen zu der Wiener Architektur der Zeit. Wien : VWGÖ, 1983 rec. KLEIN, Dieter = Architectura, 1984 179-180.; KLEIN, Dieter = Magyar Építőművészet, 1984, 1. IV.
1185. MORAVÁNSZKY Ákos: Az építőművészet : Egy hivatás tündöklése és hanyatlása. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 13-16., ill. E F G R
1186. MORVAY Endre János: Parisiana : Egy pesti épület sorsa. = Művészet, 25, 1984, 12. 4-7., ill.
1187. NAGY Elemér: A finn építészlet Magyarországon. In: Barátok, rokonok : Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Szerk. Páivi Heikkilä, Karig Sára. Bp. : Európa, 1984 167-173., ill. [finn nyelven: Ystäväit sukulaiset. Helsinki, 1984 157-163.]
1188. NÉHÁNY hozzászólás egy lezáratlan vitához: Bierbauer Virgil, Jászky Béla, Medgyaszay István, Kós Károly, Lükő Gábor a magyar falu építészetről. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 37-39., ill. E F G R
1189. NEMES Márta: A pesti Hamincadivatal (Vámház) és a Gerbeaud építéstörténete. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 67-78., ill.
1190. Nordisk Klassicism 1910-1930. Helsinki: Museum of Finnish Architecture, 1982 rec. FERKAI András = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 62-63., ill. E F G R
1191. PEREHÁZY Károly: A Szarvas-ház. = Várkertület, 1984, 2. 10-11., ill.
1192. PREISICH Gábor: Egy építkezés Budapesten 1934-ben. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 5-8., ill. E F G R
1193. RAJ Tamás: Budapest, Dohány utcai zsinagóga. Bp. : TKM, 1984 [16]p., ill. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára ; 168.)
1194. RÉNYI Kálmán: Finom családi szálló [Continental szálló, Hungária tórdő]. = Budapest, 22, 1984, 10. 18-19., ill.
1195. Rév Ilona: Építészet és enteriőr a magyar századfordulón. Bp. : Gondolat, 1983 rec. SÁRKÓZI Mátyás: Könyv a magyar szecesszióról. = Irodalmi Újság, 35, 1984, 1. 22.
1196. RÓZSA, György: The palace of the Hungarian Academy of Sciences. Bp. : Library of Hungarian Academy of Sciences, 1984 39p., [48]t., ill. rec. H. TAKÁCS Marianna = Magyar Tudomány, Úf. 29, 1984, 5. 415-416. [az 1982-es magyar nyelvű változatról]
1197. RUDINSKI, Anton: A pannon ház észak-bácskai változatai. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 73-63., ill. E
1198. SÁRMÁNY Ilona: „Gondolkodásban, érzésben nemestülni” = Interpress Magazin, 10, 1984, 11. 125-131., ill.

1199. SÉRA Sándor János: Százéves a Keleti. = Élet és Tudomány, 1984. július 20. 899-901., ill.
1200. SIMON Magdolna: Tervek és épületek = Kecskemét építészete a századfordulón a Bács-Kiskun Megyei Levéltár tervanyagának tükreben. = Cumania, 8 (1984) 13-55., ill. G
1201. SISA József: Kastélyok közt Nagy-Britanniában. = Magyar Építőművészet, 1984. 4. 54-55., ill. E F G R
1202. SISA József: Rejtőzködő műemlék: A Kazinczy utcai zsinagóga. = Budapest, 22, 1984, 5. 24-25., ill.
1203. SLAPETA, Vladimir: A modern építészet Brnóban. = Építés-Építészettudomány, 16, 1984, 3-4. 469-512., ill.
1204. SZALONTAI Bababás: Nyírbátor népi építésze. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék, 1984 240 p., ill. (Studia folkloristica et ethnographica; 13.)
1205. SZÜCS György: Egy múzeum tanulságai: Szovjet építészeti a Szeszev Múzeumban. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 48-53., ill. E F G R
1206. UNYI Béla: 100 esztendő a Keleti-pályaudvar. = Közlekedéstudományi Szemle, 34, 1984, 7. 306-314., ill.
1207. VARGHA Dezső: A Pécsi Nemzeti Színház építése és 1895. október 5-i megnyitása. = Baranyai Művelődés, 1984 2-3. 118-122.
1208. VÉN Zsuzsa: Az Árkád Bazár: Játékház a Dohány utcában. = Budapest, 22, 1984, 6. 20-21., ill.
1209. VÉN Zsuzsa: Még mindig szükségünk van [Bp., II. Apostol u. 13. Neuschloss villa]. = Budapest, 22, 1984, 9. 18-20., ill.
1210. WINKLER Gábor: Sopron építészete a két világháború között. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 54-57., ill. E F G R

Várostervezés, urbanisztika

1211. ANNUS Ferenc: Tabán. = Opeion, Ifjúsági melléklet, 3, 1984, 1. 2-7., ill.
1212. BESZÉDES Valéria: Egy Duna menti műemlék jellegű fal [Béreg]. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 117-126., ill. E
1213. DÉRY Attila: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a Főváros. 1-4. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 6-8., ill. 2. 7-8., ill. 4. 2-4., ill. 5. 6-8., ill. E F G R
1214. SÁPI Lajos: Építési szabályrendeletek keletkezése Debrecenben. = Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1982 (1984) 369-383. G

Kertművészet

1215. BUZA Péter: A „két tenyérnyi” Fűvészkert. = Élet és Tudomány, 1984. augusztus 3. 973-975., ill.
1216. GYARMATI Edit: Dég és környékének természetföldrajza, a Festetics-kastély és parkja. In: Dég: Helytörténeti és természetrajzi tanulmányok. Szerk. Fáklya Csaba et al. Dég: Községi Tanács, 1984 33-48., ill.
1217. GYURÓ Éva: Zöldfelületi rendszerszervezés Somogyvár műemléki példáján [Széchenyi kastély]. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 137-142., ill. E
1218. HORÁNYI Ágnes: A Gundel-kert helyisége. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 24., ill. E F G R
1219. KECSKÉSNÉ Szabó Ildikó: A budapesti Károlyi-kert: A főváros egyik legrégebbi történeti kertjének rekonstrukciója. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 21., ill. E F G R
1220. KRETZENBACHER, Leopold: Ein italienischer Botaniker besucht 1824 Eisenstadt und den Schlosspark. = Burgenländische Heimatblätter, 46, 1984, 2. 49-63.
1221. Kunt Ernő: Temető népművészete. Bp.: Corvina, 1983 rec. ANDOR György = Rajztanítás, 26, 1984, 6. 28-29.; BARTHA Elek = Borsodi Művelődés, 9, 1984, 2. 92-93.; HOFER Tamás = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 161-162.; k.t. [KERNY Terézia] = Ars Hungarica, 12, 1984,

1. 140.; VARGA Zsuzsa: = Hungarian Book Review, 26, 1984, 1. 25-26.;
1222. Sz. KÜRTI Katalin: Megszépült a debreceni Emlékkert. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 1. 50-52., ill.
1223. PERJÉS András: Feltárási munka a fertődi kastélykertben. = Zöldfelületgazdálkodás, tájrendezés és kertépítészet, 14, No 54, 1984 40-46., ill.
1224. SÁRVÁRI Márta: Védelmet kap a Pepi-kert. = Magyar Nemzet, 1984. május 20. 6.
1225. SZIKRA Éva-ÖRSIKÁróly: A kisbéri (volt Batthyány-kastély) park története és rekonstrukciós javaslata. = Zöldfelületgazdálkodás, tájrendezés és kertépítészet, 14, No 54, 1984 28-34., ill. > 244/4.

Szobrászat

1226. BUZA Péter: Rossz szobrok városa? = Budapest, 22, 1984, 9. 23., ill.
1227. FEKETE János: Kiskunfélegyházi útmenti keresztek. = Etnographia, 95, 1984, 1. 80-106., ill. G
1228. HUSZÁR János: Az ihási csata emlékműveinek története. = Honismeret, 12, 1984, 4. 40-43., ill.
1229. Sz. KÜRTI Katalin: A bolgár szobrászat fejlődése 1878-tól 1945-ig. In: Bolgár tanulmányok, 4. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 87-89.
1230. OROSZ István: Hol sírjaink domborulnak. = Műsák, 1984, 1. 28-29., ill.
1231. SZILÁGYI Ferenc: A Csoma emlékszobrok történetéhez. = Magyar Nemzet, 1984. április 4. 13.
1232. TÜSKÉS Tibor: Áldozati jelképek. = Új Tükör, 1984. október 28. 22., ill.
1233. WELLNER István: Az „Alkotás ház” és domborműve. = Magyar Nemzet, 1984. június 8. 12.

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet

1234. 19. SZÁZADI FESTÉSZET, Salgótarján, Nógrádi Sándor Múzeum, 1984 [kiáll.] Ism. EMBER Mária: Ötven nemzeti remekmű vendékiállítás. = Magyar Nemzet, 1984. június 30. 9.
1235. AKVARELY 19.-20. század. Szoborok Madarskej národnéj galérii, Bratislava, Slovenská národná galéria, 1984. Text Katalin Szabóvá. Bratislava: SNG, 1984 24 p., ill.
1236. Az ALFÖLD A festészetben, Szentes, Móricz Zsigmond Művelődési Központ, 1984. október 5. - november 7. Rend. és a katalógust írta Borbély László. Szentes: Móricz Zs. Művelődési Központ, 1984 [8] p., ill.
1237. ASHTON, Dore: The other symbolist inheritance in painting. In: The symbolist movement in the literature of European language. Ed. by Anna Balakian. Bp.: Akadémiai, 1984 519-527.
1238. BALOGH, László: Ungarische Maler des 19. Jahrhunderts. = Weltkunst, 54, 1984, 21. 3110-3115., ill.
1239. BÁN András: Urambátyám sajtóelcei: Megjegyzés a karikatúra történetének első szakaszáról. = Jel-kép, 5, 1984, 2. 52-58., ill. E
1240. BASICS Beáta: A történelemábrázolás módjai és a Történelmi Képcsarnok gyűjteménye. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 12-15., ill. G
1241. BIHALI-MERIN, Oto: A naívkok festészete. Bp.: Gondolat, 1984 310 p., [48] t., ill. rec. VADAS József: Naívkok - komolyan. = Könyvvilág, 29, 1984, 12. 19.
1242. BUZINKAY Géza: Torzképek és gúnyrajzok. = Műsák, 1984, 1. 39-41., ill.
1243. Az EURÓPAI grafika ötszáz éve: XIX. századi grafika Goyától Toulouse-Lautrecig, Bp., Szépművészeti Múze-

um, 1984. A kiállítást rend. és a katalógust írta Kaposy Veronika. Bp.: Szépművészeti Múzeum, 1984 18 p., [20] t., ill. lsm.

BÁN András: Ellenfények. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 14. 6.; **GELLÉR Katalin:** Mesteri rajzok a rajz mestereitől. = Művészet, 25, 1984, 12. 50-55.; **HARSÁNYI Zoltán** = Népszava, 1984. augusztus 10. 6., ill.

1244. GARINE, Leonid: Two centuries of Russian cards. = Interpress Grafik, 1984, 3. 50-55., ill.

1245. HANTHY Kinga: Egy rövid legenda vége: A Petőfi-kép nyomában. = Magyar Nemzet, 1984. január 24. 7.

1246. HANTHY Kinga: Az új generáció és a „gyárké-ménypiktúra”. = Magyar Nemzet, 1984. március 23. 7.

1247. Lévy Botondné - Haiman György: A Kner-nyomda kiadványainak tükrében 1882-1944. 1-2.köt. Bp.: Akadémia, 1982 rec. GAÁL Endre = Békési Élet, 19, 1984, 1. 121-123.; **PAVERCSIK Ilona** = Hungarológiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 107-108.

1248. LYKA Károly: Festészetünk a két világháború között, 1920-1945. 2.kiad. Bev. és utószó Körner Éva. Bp.: Corvina, 1984 124 p., XVI, 92 t., ill. (Lyka Károly művei)

1249. LYKA Károly: Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig: Magyar művészet 1896-1914. 2. kiad. Bp.: Corvina, 1984 178 p., XVI, 136 t., ill. (Lyka Károly művei)

1250. MALIARSTVO 2. polovice 19 storocia, Galeria hl. mesta Bratislvy, jún-august 1984. Text Zelmira Grajciarova. Bratislava: Galeria mesta Bratislava, 1984 44 p., ill.

1251. MEDAKOVIC, Dean: Ideološke osnove srpske i hrvatske umetnosti u 19. veku. = Zbornik za likovne umetnosti, 20 (1984) 85-97. G

1252. SZ. MOLNÁR Erika: A Könyves Kálmán műintézet történetének monografikus feldolgozása. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténeti Tanszék. Bp., 1984 101 p.

1253. NÉMETH, Lajos: Contribution to typology of symbolist painting. In: The symbolist movement in literature of European languages. Ed. Anna Balakian. Bp.: Akadémiai, 1984 437-453.

1254. The ORIENTALIST: Delacroix to Matisse, London, Royal Academy of Arts, 1984 [kiáll.] lsm. **EMBER Mária:** Londoni jegyzetek. = Magyar Nemzet, 1984. május 6. 7.

1255. PORTRET 19. storocia na východnom Slovensku, Vychodoslovenská Galéria v Kosiciach, apríl - máj 1984, Úvod Eva Gottliebová. Kosice: Východoslovenská galéria, 1984 [52]p., ill. lsm. **GOTTLIEBOVÁ, Eva** = Múzeum, 29, 1984, 4. 58-61., ill.

1256. SZABADI, Judit: Major modern Hungarian painter, 1-2. = New Hungarian Quarterly, 25, 1984 No 95 159-166. ill. No 96 167-171., ill.

1257. SZILÁGYI Ferenc: Melyik képét őrizték? (Petőfi arcképei). = Magyar Nemzet, 1984. december 11. 9.

1258. SZOBOL, Tatjana: Turgenyev a képzőművészetben. = Szovjet Irodalom, 1984., 7. 189-190.

1259. SZOCIALISTA törekvések a huszadik század első felének magyar művészetében: A Szombathelyi Képtár állandó kiállítása. A kiállítást rend. és bev. Várkonyi György. Szombathely: Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 135 p., ill. G (Vas megyei múzeumok katalógusai: 110.)

1260. Die UNGARISCHE Konstruktivisten, Kindberg, Galerie K. 25. Oktober bis 16. November 1984 [kiáll.] lsm. **BAJKAY-ROSCH, Éva:** Die ungarische Konstruktivisten. In: Futurismus der vergessene Optimismus. Hrsg. von Georg Hirtz. Graz: Leykam, 1984 44-54., ill.; **WAGNER István:** Műtztali műhely '84. [beszélgetés Bajkay Évával] = Magyar Hírlap, 1984. november 24. 7.

1261. VÖRÖS Károly: Látvány és mentalitás a napisajtó képanyagában a XIX. század második felében. In: Történeti

antropológia. Szerk. Hofer Tamás. Bp.: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984 206-213.

1262. WAGNER István: Berlini kisgalériák. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 24. 6.

1263. WAGNER István: Munkácsy féllálásban: Berlin két nemzeti galériája. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 11. 7.

1264. WEINER, Piroška: Italienische Exlibris. = Ars Decorativa, 8 (1984) 129-143., ill.

> 110, 114, 363.

Fotóművészet és új médiák

1265. FRIED István: Egy magyar fényképi gyűjtemény nyomában [Rosti Pál]. = OSZK Híradó 27, 1984, 5-6. 142-143.

1266. HAJDÚ Éva: A fotótörténet elemi részcsekéi [beszélgetés Kincses Károllyal]. = Magyar Nemzet, 1984. január 31. 6.

1267. HAJDÚ Éva: „A világot gyűjteni” [beszélgetés Kincses Károllyal]. = Magyar Nemzet, 1984. május 5. 9.

1268. KOVÁCS József László: Daguerre diorámája magyar szemmel (1836). = Fotóművészet, 27, 1984, 3. 50-51., ill.

1269. LELETEK a magyar fotográfia történetéből. Vál. Szilágyi Gábor, Kardos Sándor. Bev. Kreilisheim Sándor. Bp.: Képzőművészeti, 1984 478 p., ill. rec. BAUER György: Leletek-vélemények = Lektor megjegyzések. = Fotóművészet, 27, 1984, 4. 41.; **HAJDÚ István:** The beginnings of Hungarian photography. = Hungarian Books Review, 26, 1984, 2. 21-23.; (kaján) [KAJÁN MÁRIA] = Fotó, 34, 1984, 8. 364.; **MIKLÓS Pál** = Kritika, 1984, 10. 25-26.; **MRÁZKOVÁ, Daniela - REMES, Vladimír:** Leletek? = Fotóművészet, 27, 1984, 4. 42.; **M. TOLNAI István:** Fotóleletek. = Esti Hírlap, 1984. május 25. 2.

1270. MEDOVSKÝ, Eugen: Výstava Vvoj fotografickej optiky od r. 1840 po súčasnosť v STM. = Múzeum, 29, 1984, 2. 80-82., ill.

1271. SZAKÁCS Margit: Magyarországi fényképezők és fényképezőműtermek 1840-1920. = Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1983 (1984) 5. 96., ill. G R

1272. SZEMELVÉNYEK a szociófotó forrásaiból, I. Vál. és szerk. és a dokumentumokat jegyzetekkel ellátta Albertini Béla. Bp.: Népművelési Intézet, 1984 [159] p. vál. Bálint György, Brogyányi Kálmán, Farkas Zoltán, Fröhof Sándor, Gaál Gábor, Gró Lajos, Hevesy Iván, Hornyánszky István, Kállai Ernő, Kassák Lajos, Márai Sándor, Moholy-Nagy László, Molnár Farkas, Nádass József, Ortutay Gyula, Peéry Rezső, Jan Ponican, Rónai Dénes, Róth László, Josef Rybak, Szalatnai Rezső, Szélpál Árpád frásalából

1273. SZILÁGYI Gábor: A holland fényképezészt nagykorúsága. = Fotó, 34, 1984, 5. 215-217., ill.

1274. SZILÁGYI Gábor: A modernizmus témyerése Hollandiában. = Fotó, 34, 1984, 4. 161-166., ill.

1275. TÓRY Klára: K.U.K. képek nyomában: Kutatás ausztriai gyűjteményekben. = Fotóművészet, 27, 1984, 2. 9-16, 46-48., ill.

1276. TÓRY, Klára: La photographie hongroise de 1900 á 1945. = Cimaire, 31, No 173, 1984 49-68., ill.

Iparművészet

1277. KISS Horváth László: Art deco: Tendenciák a magyar dekoratív iparművészetben, 1908-1939. = Művészet, 25, 1984, 11. 38-41., ill.

1278. Schweiger, Werner Josef: Wiener Werkstätte. Wien: Christian Brandstätter, 1982 rec. **BÁNSZKY KISS Éva** = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 93-94.

1279. SZVERLE Mária: Finn iparművészet a századfordulón. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténet Tanszék, Bp., 1984 130 p., ill.

Fémművésesség

1280. Baloghné Horváth Terézia: Népi ékszerek. Bp.: Corvina, 1983 rec. k.t. [KERNY Terézia] = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 1. 140.
1281. P. BRETTYÁNSZKY Ilona: Pest-budai gyűjtőperselyek a Zsidó Múzeumban. = *Évkönyv*, 1983/1984 (1984) 57-72., ill.
1282. TIPITY János: Nagycenki és fertődi kovácsoltvas emlékek. = *Soproni Szemle*, 38, 1984, 4. 345-349., ill.

Óra

1283. TÓTH Imre: A Kiscelli Múzeum 18-19. századi óragyűjteménye és az alkatrészellátás néhány külföldi vonatkozása. In: II. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk. Dóka Klára et al. Veszprém: VEAB, 1984. 2. köt. 245-252.

Érem, pénz, pecsét

1284. HÉRI Vera: Az 1885-ös Általános Kiállítás érmei. = *Folia Historica*, 12 (1984) 109-122., ill. G

Kerámia, üveg

1285. KATONA Imre: A telkibányai porcelángyár első évtizede. = *Borsodi Szemle*, 29, 1984, 3. 52-60., ill.
1286. NÉMETH István: Az Ajkai Üvegyár alapításának története Neumann Bernáttól a Kossuth cégig, 1878-1891. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. Veszprém: Veszprém Megyei Levéltár, 1984 531-693., ill.
1287. VARGA, Vera: Art Nouveau art glasses. = *Ars Decorativa*, 8 (1984) 101-120., ill.

Bútor, enteriőr

1288. AMENT Éva: Fonott székek. = *Műzsák*, 1984, 3. 34-35., ill.
1289. BÁNSZKYNÉ Kiss Éva: Eine wiener Möbelgarnitur der Jahrhundertwende. = *Ars Decorativa*, 8 (1984) 121-127., ill.
1290. BÉCSI bútorok a századfordulón, Kecskeméti Galéria, 1984. október 20. - 1985. január 28. A kiállítást rend. és a katalógust írta Bánszkyne Kiss Éva. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 [32]p., ill.
1291. HANÁK Péter: A polgári lakáskultúra szakaszai a XIX. században, 1815-1914. In: Történeti antropológia. Szerk. Hofer Tamás. Bp.: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984 165-195.
1292. HANÁK Péter: Polgárosodás és urbanizáció: Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században. = *Történelmi Szemle*, 27, 1984, 1-2. 123-144.
1293. Stühle: Eine Streifzug durch die Kulturgeschichte des Sitzens. Hrsg. von Michael Andritzky. Giessen: Anabas, 1982 rec. M.Á. [MORAVÁNSZKY Ákos] = *Magyar Építőművészet*, 1984, 1. III.
1294. TAKÁCS Béla: A damódi templom mennyezetdísz. = *Reformátusok Lapja*, 1984. szeptember 9. 5., ill.

Hangszer

1295. DÁVID István: A kolozsvári-hideldi református templom orgonája. = *Református Szemle*, 77, 1984, 2. 125-128., ill.

1296. DÁVID ISTVÁN: A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet orgonája. = *Református Szemle*, 77, 1984. 1. 58-62., ill.

Textil és viselet

1297. Domonkos, Otto: Blaudruckhandwerk in Ungarn. Bp.: Corvina, 1982 rec. LUDVIKOVÁ, Miroslava = *Casopis Moravského muzea v Brno*, 69 (1984) 283.
1298. P. SZABÓ Emő: Bekötött szemű ló baktatott. = *Magyar Ifjúság*, 1984. január 13. 18-19., ill. > 374

Kisművészetek

1299. HOLCIK, Stefan: Fajky. Bratislava: Tatran, 1984 191 p., ill. E G R (Kniznica priateľov výtvarného umenia; 34.)
1300. TAKÁCS Béla: Gyöngyhímezés debreceni díszkötések. Bp.: Közgazdasági és Jogi, 1984 85 p., ill. E G
1301. Ónfigurák a Német Demokratikus Köztársaságból, Bp. Hadtörténeti Múzeum, 1983/1984 [kiáll.] ism. KÓBOR László = *Budapester Rundschau*, 1984. január 30. 6., ill.; L.G. [LŐCSEI Gabriella]: Ólomkatonák, cínfigurák. = *Magyar Nemzet*, 1984. január 12. 6.; MARJANUCZ László: Az ólomkatonák történetéhez. = *Művészet*, 25, 1984, 6. 38-41., ill.; RÁKÓCZI Rozália = *Hadtörténeti Közlemények*, 31, 1984, 1. 164-166.; ZS.M. [ZSIGMONDI Mária]: Cínfigurák. = *Nők Lapja*, 1984. február 11. 10-11., ill.; (k.): Ónfigurák. = *Népművelés*, 31, 1984 2. 44.

Művészeti oktatás, művészeti szervezetek, intézmények

1302. Sz. KÜRTI Katalin: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1871. évi debreceni kiállítása, a kiállítás debreceni szervezői. = *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1982 (1984) 525-533., ill. G
1303. SÜMEGI György: Adalékok a Debreceni Műpártoló Egyesület történetéhez. = *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1983 (1984) 557-572. G

A művészet határterületei

1304. BARNA Gábor: Kultusz helyek Gömörben. = *Bányai Művelődés*, 9, 1984, 43-46.
1305. Lükő Gábor: Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kecskemét: Erdei Ferenc Megyei Művelődési központ, 1982 rec. KÓSA László = *Hungarológiai Értesítő*, 6, 1984, 3-4. 237-239.
1306. MOHAY, Tamás: Old clothes-clean washerwomen. = *Interpress Grafik*, 1984, 2. 19-23., ill
1307. MOSKOVSKY, Éva: The Romako-album. = *Interpress Grafik*, 1984, 3. 44-47., ill.
1308. NÉPI díszítőművészet Vas megyében, Szombathely, Savaria Múzeum 1984. A kiállítást rend. és a katalógust írta Barbalics Imre János. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 [40]p., ill. G
1309. SZ. A. [SZÉKELY András]: Hinterglas. = *Új Tükör*, 1984. október 7. 24-25., ill.

Színház és látványosság

1310. A BUDAPESTI Operaház 100 éve. Szerk. Staud Géza. Bp.: Zeneműkiadó, 1984 592 p., [8]t. ill.
1311. SZÍNHÁZ a 19. századi képzőművészetben: Színészportrék, szerepképek, jelenetképek: A Magyar Színházi Intézet és a Nógrádi Sándor Múzeum kiállítása, Salgótarján, 1984. A kiállítást rend. és a katalógust írta Sz. Surján Andrea. Bp.: Magyar Színházi Intézet, 1984 21 p., [14]t., ill.

Mesterek

1312. **Aba-Novák Vilmos**

SZÉKELY András: *Aba-Novák feltámad?* = ÚjTükör, 1984. augusztus 26. 24-25. ill.

1313. **Alt, Rudolf von**

kiáll. Wien, Graphische Sammlung Albertina, 1984. *ism.* STERNATH, Hermann: *Die Grenzen des Möglichen.* = *Weltkunst*, 54, 1984, 7. 871-874., ill.; Cs. SZABÓ László: *Széchenyi István Pest-Budája.* = *Irodalmi Újság*, 35, 1984, 3. 16-17.

1314. **Ámos Imre**

ÁMOS Imre Múzeum, Anna Margit Gyűjtemény, Szentendre. A kiállítás anyagát vál., rend., bev. Egri Mária, Dávid Katalin. Szentendre : Pest Megyei Múzeumok Igazgatóság, 1984 [86]p., ill. *ism.* MNP: *Ámos Imre és Anna Margit gyűjtemény.* = *Dunakanyar*, 20, 1984, 3. 60-61., ill.; VILLANGÓ István: *Az Ámos Imre - Anna Margit Gyűjtemény megnyitása.* = *Pest Megyei Múzeumi Híradó*, 11, 1984, 3-4. 5-9.

ÁMOS Imre naplója. Sajtó alá rend., bev. Pataki Gábor. = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 1. 111-135., ill.

Petőnyi Katalin: *Ámos Imre.* Bp. : Corvina, 1982. *rec.* MURAKÓZI Gyula = *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 19, 1984, 4. 97-99.

1315. **Axentowicz, Teodor**

WAGNER István: *Mi, Gk... és München.* = *Magyar Hírlap*, 1984. május 5. 7.

1316. **Baditz Ottó**

GODA Gertrúd: *Baditz Ottó vázlatkönyve.* = *Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 22 (1984) 72-79., ill.

1317. **Barabás Miklós**

BALÁS Gábor: *Barabás Miklós.* In: *Balás Gábor: A székelek nyomaiban.* Bp. : Panoráma, 1984 324-326.

DANIELISZ Endre: *Három Arany portré.* [Barabás Miklós, Éder Gyula, Zahory János] In: *Danielisz Endre: Arany emlékek Nagyszalontán.* Bukarest : Kriterion, 1984 71-82., ill.

KÁLMÁN, Julius: *Malba troch autorov.* = *Výtvarný zivot*, 29, 1984, 7. 22-23., ill.

SÜMEGI György: *Barabás Miklós képről.* = *Utunk*, 1984. október 26. 7.

SZÁSZ, Vasilica: *O scrisoare inedita a lui Barabás Miklós aflata in Arhivele Statutului din Sf. George.* = *Aluta*, 16 (1984) 139-141.

Szoboda D. Gabriella: *Barabás Miklós, 1810-1898.* Bp. : Képzőművészeti, 1983. *rec.* FEKETE Sándor: *Az összemzeti piktör.* = *ÚjTükör*, 1984. március 25. 23.; *TASNÁDI Attila:* *Az újra felfedezett Barabás.* = *Népszava*, 1984. március 7. 6.

1318. **Batthyány Gyula**

kiáll. Hatvan, Galéria, 1984. *ism.* LOSONCI Miklós = *ÚjTükör*, 1984. május 27. 4., ill.; POGÁNY Ö. Gábor: *Batthyány Gyula emlékezete a Hatvani Galériában.* = *Népszava*, 1984. május 25. 6.; POGÁNY Ö. Gábor: *Batthyány Gyula művészetéről.* = *Hevesi Szemle*, 12, 1984, 2. 2-4., ill.

1319. **Benczúr Gyula**

kiáll. Szécsény, Kubinyi Múzeum, 1984. *ism.* ADÁM András: *Figyelmébe ajánlom.* = *Élet és Tudomány*, 1984. június 8. 729.; WAGNER István: *Benczúr „rehabilitálása”* = *Magyar Hírlap*, 1984. május 20. 3.

1320. **Benedek Péter**

BÁN András: *Egy ötéthettség születésnapjára.* = *Magyar Nemzet*, 1984. július 29. 7.

Elhunyt Benedek Péter. = *Magyar Hírlap*, 1984. december 28. 9.

1321. **Bodor Péter**

VAJDA Pál: *Elhallgatott Bodor kútja.* = *Interpress Magazin*, 10, 1984, 2. 41-42., ill.

1322. **Bonnard, Pierre**

FÖLDES Anna: *Pierre Bonnard.* = *Nők Lapja*, 1984. április 21. 16-17., ill.

1323. **Brocky Károly**

LAJTA Edit: *Brocky Károly, 1807-1855.* Bev. Nagy Ildikó. *Utószó Zádor Anna: Lajta Editről.* 2. kiad. Bp. : Képzőművészeti, 1984 146 p., ill.

1324. **Cézanne, Paul**

BARSZKAJA, A.: *Paul Cézanne, Ermitázs, Leningrád.* Puskin Múzeum, Moszkva. Bp. : Leningrád : Corvina ; Auróra, 1984 150 p., ill. (Festmények a Szovjetunió múzeumaiból)

1325. **Chassériau, Théodore**

MURRIS, Jean-Luis: *Théodore Chassériau: Petra Camara.* = *Művészet*, 25, 1984, 24-25., ill.

1326. **Csikász Imre**

CSIKÁSZ Imre (1884-1914). *Veszprém, Ifjúsági Park Kiállítóterem*, 1984. A kiállítást rend. a katalógust írta László Péter. *Veszprém : Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság*, 1984 [28]p., ill. *ism.* ADÁM András: *Figyelmébe ajánlom.* = *Élet és Tudomány*, 1984. július 13. 889.; SALAMON Nándor: *Csikász Imre emlékezete.* = *ÚjTükör*, 1984. szeptember 16. 4., ill.; TÖLGYESI József: *Csikász Imre emlékezete és kiállítása.* = *Magyar Nemzet*, 1984. július 7. 9.

1327. **Csontváry Kosztka Tivadar**

CSONTVÁRY-emlékkönyv : *Válogatás Csontváry Kosztka Tivadar írásaiból és a Csontváry-irodalomból.* Vál. és emlékeivel kiegészítette Gerlóczy Gedeon. Bev. az összekötőszövegeket írta és szerk. Németh Lajos. 3. bőv. és átdolgozott kiad. Bp. : Corvina, 1984 332 p., 108 t. ill. (Művészet és elmélet) vál. Artner Tivadar, Bálint Aladár, Bálint György, Bálint Lajos, Bálint Rezső, Bartha László, Bencze László, Marcel Brion, Cseh Miklós, Dénes Zsófia, Dévényi Iván, Dömötör István, Dutka Ákos, Elek Artúr, Farkas Zoltán, Felek Gyéza, Fonyi Géza, Fülep Lajos, Francois Gachot, Genton István, Gerlóczy Gedeon, Hamvas Béla - Kemény Katalin, Háty Gyula, Herman Lipót, Hevesy Iván, Illés Endre, Kállai Ernő, Kampis Antal, Kézi Kovács László, Kmetty János, Komlós János, Kórmay Elek, Lambert A., Lázár Béla, Lehel Ferenc, Lyka Károly, Mezei Árpád - Marcel Jean, Miller Gyula, Németh Lajos, Németh László, Nyitrai József, Perceczy Géza, Pilinszky János, Pogány Ö. Gábor, Rabnovszky Mátyás, Radó István, Szentiványi Lajos, Tilkovsky Vojtech, Ybl Ervin, Vámai Dániel, Vaszary János *írásai/írásaiból*

CSONTVÁRY Múzeum, Pécs : *Az állandó kiállítás katalógusa.* A kiállítást rend. a katalógust szerk. és írta Romváry Ferenc. Bp. : Képzőművészeti Kiadó, 1984 [48]p., ill. E G LÜKÖ Gábor: *Csontváry zárándokútja.* = *Jelenkor*, 27, 1984, 6. 551-555.

Németh Lajos: *Baalbek.* Bp. : Képzőművészeti, 1980. *rec.* TAKÁCS József = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 2. 301-302.

P. SZABÓ Ernő: *Csontváry nyomában Szlovákiában.* 1-2. = *Magyar Ifjúság*, 1984. június 29. 31-33. július 6. 18-20., ill.

1328. **Deák Ébner Lajos**

L. KOVÁSZNAI Viktória: *Deák-Ébner Lajos: Hajó-vontatók.* A Hónap műtárgya a Magyar Nemzeti Galériában. = *Népszabadság*, 1984. január 29. 7., ill.

1329. **Degas, Edgar**

EMBER Mária: *Londoni jegyzetek.* = *Magyar Nemzet*, 1984. május 6. 7.

GELLÉR Katalin: *Párizsi esték krónikája.* = *Műszak*, 1984, 2. 18-19., ill.

KENESSEI András: *Nem csak a tülk világa.* = *Magyar Hírlap*, 1984. július 21. 7.

1330. **Derkovits Gyula**

(hm) [HARANGOZÓ Márta] : *Derkovits szép portréja.* = *Esti Hírlap*, 1984. április 16. 2.

KONTHA Sándor: *A szocializmus festője: Derkovits Gyula születésének és halálának évfordulójára.* = *Népszava*, 1984. április 14. 9., ill.

LÓRINCZ Gyula: *Dózsa - Derkovits.* In: *Szlovéniai magyar esszéírók 1918-1938. Össze-*

- áll. Szeberényi Zoltán. Bratislava : Madách, 1984 334-336.
- NÉMETH Lajos: Derkovits évforduló. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984, 3-4. 7.
- R.G.Y. [RÓZSA Gyula]: Derkovits jubileumai: Születésének kilencvenedik évfordulóján. = Népszabadság, 1984. április 13. 7. ill.
- TÍMÁR Árpád: „Az élet értéke”: Derkovits Gyula: Kivégzés. = Világosság, 25, 1984, 6. 385-388., ill.
1331. **Egry József**
kiáll. Wien, Collegium Hungaricum, 1983/1984 lsm. SZ.B.: Egry tárlat Bécsben a Collegium Hungaricumban. = Magyar Hírlap, 1984. január 15. 4.
- LÁNCZ Sándor: Egry világképéről. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 87-92., ill.
1332. **Ender, Johann**
BERLÁSZ Jenő: Johann Ender Széchényi portréjának tulajdonjogáról. = OSZK Híradó, 27, 1984, 5-6. 119-122.
1333. **Fadrusz János**
SARNOVÁ, Frida: Fadrusz János a híres emlékműszobrász. = Természet és Társadalom, 24, 1984, 3. 24-27., ill.
1334. **Falk, Robert**
DANGULOV, Szava: Egy új Falk. = Szovjet Irodalom 1984, 12. 184-185., ill.
1335. **Fáy Dezső**
FÁY Dezső festőművész kiállítása, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Terem, 1984. március 15-24. Bev. Balogh András. Békéscsaba : Képcsarnok, 1984 [4] p., ill.
1336. **Ferenczy család**
MÁTYÁS, Alexander: Künstler an der Zeitenwende: Die Familie Ferenczy. = Pannonia, 12, 1984, 2. 6-16., ill.
1337. **Ferenczy Károly**
ÁDÁM András: Miért szép? : Ferenczy Károly: Majális [Nyári nap, 1906] = Élet és Tudomány, 1984. május 18. 621-622., ill.
1338. **Feszl Frigyes**
FESZL Frigyes, 1821-1884 : Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. A kiállítás anyagát vál. a katalógust és a bevezető tanulmányt írta Komárik Dénes. Bp. : Budapesti Történeti Múzeum, 1984 194 p., ill. G lsm. KENESSEI András: Feszl Frigyes emlékezete a Budapesti Történeti Múzeumban. = Új Tükör, 1984. augusztus 26. 3., ill.; MAROSI Emő: Feszl Frigyes. = Honismeret, 12, 1984, 6. 14-15., ill.; SISA József: Feszl Frigyes 1821-1884. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 91-93., ill.; SZATMÁRI Gizella: A Vigadó építése. = Népszava, 1984. szeptember 14. 6.; WAGNER István: Feszl a festő. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 30. 6.
- KOMÁRIK Dénes: Feszl Frigyes 1821-1884. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 42-47., ill. E F G R
- KOMÁRIK Dénes: Száz éve halt meg Feszl Frigyes. = Magyar Nemzet, 1984. július 26. 7.
- RADNAI Lóránt: „Isten igaz bírő” [Zichy Manóné síremlékei]. = Budapest, 22, 1984, 4. 23., ill.
- VAMOS Ferenc: Adalékok Feszl Frigyes életéhez és munkásságához, 2. [Sajtó alá rend. Komárik Dénes]. = Építés-Építéstudomány, 16, 1984, 1-2. 109-137., ill.
1339. **Foerk Ernő**
FOERK Emő (1868-1934) építész emlékkiállítása, Bp., OMF Magyar Építészeti Múzeuma, 1984. június 29. - október 10. A kiállítást rend. és a katalógust írta Pusztai László, Hadik András. Bp. : Országos Műemléki Felügyelőség, 1984 56 p., ill. lsm. (kurcz) [KURCZ Béla] : Foerk Ernő emlékezete. = Magyar Nemzet, 1984. július 13. 6.; Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása Foerk Ernő építész műveiből. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 115., ill.; PUSZTAI László: Egy templomépítő : Foerk Ernő kiállítása. = Új Ember, 1984. szeptember 16. 6., ill.; SZ.M.: Méltatlanul elfelejtve. = Magyar Ifjúság, 1984. július 31. 6.
1340. **Fromentin, Eugène**
NAGY Judit: Eugène Fromentin: Arabok táborozása. = Művészet, 25, 1984, 6. 36-37., ill.
1341. **Gaudi, Antoni**
BOLGÁR György: Gaudí látni és ...? = Új Tükör, 1984. január 8. 22., ill.
1342. **Gauguin, Paul**
HARSÁNYI Zoltán: Gauguin. Bp. : Gondolat, 1984 316 p., [12]t., ill. (Szemtől szembe) rec. TASNÁDI Attila: Újmagyar Gauguin portré : Reflexiók Harsányi Zoltán könyvéhez. = Népszava, 1984. augusztus 17. 6.
1343. **Glatz Oszkár**
kiáll. Perbál, Falusi Galéria, 1984 lsm. KENESSEI András: A Glatz-hagyaték sorsa. = Magyar Hírlap, 1984. július 25. 6.
- SZ.A. [SZÉKELY András] : Egy régi nagybányai. = Új Tükör, 1984. augusztus 12. 24-25., ill.
1344. **Goldman György**
(bán) [BÁN András] : Goldman György emlékezete. = Magyar Nemzet, 1984. december 21. 6.
- KENESSEI András: Goldman Györgyre emlékezve. = Magyar Hírek, 1984. december 21. 6.
- T.A. [TASNÁDI Attila] : Goldman György jubileumára. = Népszava, 1984. december 21. 6., ill.
- THEISLER György: Goldman György. Bp. : Corvina, 1984 70 p., ill. Rec. ANTALFI Mária = Új Élet, 1984. szeptember 1. 5.; KRISTÓ Nagy István = Magyar Nemzet, 1984. december 16. 6.
1345. **Gulácsy Lajos**
GULÁCSY László: Epizódok Gulácsy Lajos életéből. = Új Auróra, 1984, 3. 62-69.
- N. HORVÁTH Péter: A mesemondó festőművész. = Új Auróra, 1984, 1. 39-58.
- Szabadi Judit: Gulácsy Lajos. Bp. : Gondolat, 1983 (Szemtől szembe) rec. ÁDÁM András: Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. február 3. 150.; HARSÁNYI Zoltán: Két könyv a szeccszőről. = Népszava, 1984. március 11. 6.; SZÉKELY András: Gulácsy szemtől szembe. = Új Tükör, 1984. április 15. 2.; VADAS József: Utazás Na Conxynban. = Könyvvilág, 29, 1984, 3. 13.
- TOMKA Mihály: Lappangó Gulácsy-képek. = Új Auróra, 1984, 3. 69-71., ill.
1346. **Györgyi (Giergl) Alajos**
LINDER Magdolna: Györgyi (Giergl) Alajos kora, élete és festészet. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténet Tanszék. Bp., 1984 102 p., ill.
1347. **Hauszmann Alajos**
VÉN Zsuzsa: Építések galériája Hauszmann Alajos Dunaparti házában. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. VII., ill. E F G R
1348. **Hikisch Rezső**
VADAS Ferenc: Hikisch Rezső, 1876-1934. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 54-59., ill. E F G R
1349. **Iványi-Grünwald Béla**
kiáll. Siófok, Dél-balatoni Kulturális Központ, 1984 lsm. ÁDÁM András: Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. június 15. 759.; K.A. [KENESSEI András] : Igény a színvonalra. = Magyar Hírlap, 1984. június 11. 6.
1350. **Jánszky Béla**
GERLE János: Jánszky Béla, 1884-1945. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 51. E F G R
- ifj. JÁNSZKY Béla: [Apám]. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 51-53. ill. E F G R
- ifj. JÁNSZKY Béla: Még egyszer Jánszky Béláról. = Magyar Nemzet, 1984. október 3. 6.
- (kurcz) [KURCZ Béla] : Jánszky Béla, az elfelejtett építész. = Magyar Nemzet, 1984. július 19. 5.
1351. **Kádár Béla**
WEICHARDT, Jürgen: Kádár und Scheiber beim „Sturm”. = Weltkunst, 54, 1984, 6. 737., ill.
1352. **Kandinszkij, Vaszilij**
SÁRMÁNYI Ilona: Szférák színei. = Interpress Magazin, 10, 1984, 11. 15-22., ill.

- SEBŐK Zoltán: Vaszilij Kandinszkij: A belső szükség-szenység. = Léttünk, 14, 1984, 6. 903-910., ill. E
1353. **Kiss György**
CSÁKY Károly: A drégelyi Szondi-émlék története és a hon-ti Szondi kultusz. = Irodalmi Szemle, 27, 1984. 4. 345-350.
1354. **Kozma Lajos**
BÁNSZKYNE Kiss Éva: Fogorvosi rendelő a Kígyó utcá-ban, Budapest. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 47-50., ill. E F G R
- FERKAI András: Megjegyzések a Kozma-évforduló ürtügyén. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 44-46., ill. E F G R
- GÁDOROS Lajos: Kozma Lajosról. = Magyar Építőműv-szet, 1984, 6. 43., ill. E F G R
- HORVÁTH Hilda: Kozma Lajos „A nagy szonáta” című rajzsorozata 1908-ból. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 58-64., ill.
- KOÓS Judit: Kozma Lajos a környezetkultúra mestere. = Magyar Nemzet, 1984. június 3. 7.
- KOZMA Lajos (1884-1948) építész emlékkiállítása, Szé-kesfehérvár, OMF Magyar Építészeti Múzeuma, 1984/1985. A kiállítást rend. a katalógust írta Hadik András, Pusztai László, Bp.: Országos Műemléki Felügyelőség, 1984 58 p., ill.
- RÉNYI Péter: A kézművességtől a konstruktívizmushoz : Kozma Lajos születésének 100. évfordulójára. = Népszabadság, 1984. június 3. 7.
- SÁRMÁNY Ilona: Az otthontervező. = Somogy, 12, 1984, 5. 41-45.
- TASNÁDI Attila: Kozma Lajos centenáriuma. = Népszava, 1984. június 8. 6., ill.
- VADAS József: Lajos Kozma and Le Cobusier. = New Hun-garian Quarterly, 25, No 94, 1984 189-192., ill.
1355. **Körösfői-Kriesch Aladár**
ÁDÁM András: Miért szép? : Körösfői-Kriesch Aladár: Kézszelzőváltó falkárpit. = Élet és Tudomány, 1984. március 23. 364-365., ill.
1356. **Kraft, Johann Peter**
FRODL-SCHNEEMANN, Marianne: Johann Peter Kraft, 1780-1856. Wien ; München : Herold, 1984 200 p., ill. (Gros-se Meister, Epochen und Themen der österreichischen Kunst 19. Jahrhundert) rec. CENNERNE Wilhelm Gizella = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984 1-2. 89-90., ill.
1357. **Kubányi Lajos**
PRAZNOVSZKY Mihály: Művészsors a XIX. század végi Nógrád megyében : Kubányi Lajos. = A Nógrád Megyei Mú-zeumok Évkönyve, 10 (1984) 101-144., ill. G
1358. **Lajta Béla**
SADI, Branka: Adatok Lajta Béla zentai munkásságához. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 2. 84-89., ill. E
1359. **Lechner Ödön**
(-y-r) [KISMARTY-LECHNER Jenő] : Lechner Ödön a stí-lusteremtő. = Esti Hírlap, 1984. június 11. 4.
1360. **Lesznai Anna**
kiáll. Kecskemét, Kecskeméti Képtár, 1984. ism. F.A. [FÖLDES Anna] : „Édenkert” a Cifra Palotában. = Nők Lap-ja, 1984. április 28. 16-17., ill.; VEZÉR Erzsébet: Lesznai Anna, a kecskeméti Cifra palotában. = Magyar Hírek Kin-cses Kalendáriuma, 1985 (1984) 204-213., ill.
1361. **Lotz Károly**
BRESTYÁNSZKY Ilona: Lotz Károly. = Nők Lapja, 1984. október 27. 16-17., ill.
- MAKSAY László: Lotz Károly emlékezete. = Rajztanítás, 26, 1984, 1. 17-20., ill.
- B. MEDVIGY Erzsébet: Az Operaház Olümposza. = Élet és Tudomány, 1984. szeptember 11. 1199-1201., ill.
- SZA. [SZÉKELY András] : Újjászületés falak [Operaház]. Új Tükör, 1984. április 29. 24-25., ill.
1362. **Májor István**
SZILÁRDFY Zoltán: Egy százéves könyv margójára. = Új Ember, 1984. december 30. 6., ill.
1363. **Malevics, Kazimir**
SEBŐK Zoltán: Kazimir Malevics szuprematista elmélete. = Híd, 48, 1984, 8. 1068-1076., ill.
- SZABÓ Júlia: Kazimir Malevics. Bp. : Corvina, 1984 40 p., [40]l., ill. (A művészetet kiskönyvtára) rec. SZOMBATHY Bálint: A problémamentes Malevics. = Híd, 48, 1984, 12. 1570-1571.
1364. **Marastoni Jakab**
VALKÓ Arisztid: Marastoni Jakab emlékezete. = Magyar Nemzet, 1984. március 28. 76.
1365. **Marées, Hans von**
FÉMES Beck Vilmos kiadatlant írása Hans von Marées-ről + FÉMES Beck Vilmos: Hans von Marées hagyatéki kiállítá-sa a müncheni Sezessionban. Sajtó alá rend. és bev. Nagy Ildikó. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 103-109.
1366. **Maticska Jenő**
MURÁDIN Jenő: Nagybánya festője: Maticska Jenő. = Utunk, 1984. október 19. 7., ill.
1367. **Mátits Teutsch János**
BANNER Zoltán: Egy század - három nemzedék. = Utunk, 1984. április 6. 7., ill.
- BANNER Zoltán: Mátits Teutsch János idézése. = Utunk, 1984. augusztus 10. 7., ill.
- BANNER Zoltán: A művészet láthatóvá teszi a kort : Mát-its Teutsch János művészeti ideológiája. + MÁTTIS Teutsch János: Művészeti ideológia : Stabilitás és aktivitás a műalko-tásban. = Művészet, 25, 1984, 5. 52-53., ill.
- DEAC, Mircea: Viata si opera pictorului Mattis Teutsch. = Rivista muzeelor si monumentelor, Muzee, 1984, 8. 66-78., ill. F
- RIEGER, Günther: Konstruktivist und Revolutionär : Hans Mattis Teutsch zum 100 Geburtstag. = Bildende Kunst, 1984, 7. 321-323., ill.
- Szabó Júlia: Mátits Teutsch János. Bp. : Corvina, 1983 rec. NAGY, Ildikó = Hungarian Book Review, 26, 1984, 2. 17-18., ill.; PASSUTH, Krisztina: The abstract vision of Mattis Teutsch. = New Hungarian Quarterly, 25, No 95, 1984 149-150.
- VIDA, George: Mattis Teutsch si dialogul european al for-melor. = Arta, 31, 1984, 5. 18-21., ill.
- VIDA, George: Mattis Teutsch et la dialogue européen des formes. = Revue Roumaine, 38, 1984, 12. 92-97., ill.
1368. **Medgyaszay István**
BERTHA Zoltán: Az építőművész : Medgyaszay István é-lelművéről. = Budapest, 22, 1984, 8. 20-22., ill.
- GERLE János: Elpattan egy láncszem. = Esti Hírlap, 1984. október 15. 4. hoz. KISMARTY-LECHNER Jenő: Med-gyaszayt kár bántani. = Esti Hírlap, 1984. október 22. 4. -y-r [KISMARTY-LECHNER Jenő] : A vasbeton művésze. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 27. 4.
1369. **Mednyánszky László**
Aradai Nóra: Mednyánszky. Bp. : Corvina, 1983 rec. FRAN-CIA, José-Augusto = Coloquio Artes, 26, No 62, 1984 70.; LOSSKY, Boris = Gazette des Beux-Arts, No 1389, 1984 20-21.; SMITH, John Boulton = Apollo, 1984, 7. 75.
1370. **Melegh Gábor**
JÁVOR Anna: Melegh Gábor Bécsben (1817-1832). = Művészettörténeti Értesítő, 30, 1984, 1-2. 53-57., ill.
1371. **Mészöly Géza**
HARSÁNYI Zoltán: Mészöly Géza emlékezete. = Népszava, 1984. május 27. 6., ill.
1372. **Modigliani, Amedeo**
DÉNES Zsófia: A Párizsi Iskola négy festőjéről [Modiglia-ni, Réth Alfréd, Valadon, Utrillo]. = Élet és Irodalom, 1984. július 13. 15.
- E.M. [EMBER Mária] : Modigliani-móka? = Magyar Nem-zet, 1984. szeptember 15. 9.
- EMBER Mária: Törékeny titán: Száz éve született Modiglia-ni. = Magyar Nemzet, 1984. július 12. 7.

- KENESSEI András: Száz éve született Modigliani. = Magyar Hírlap, 1984. július 15. 5.
- P.SZJ. [P. SZÜCS Julianna]: Modiglianiról: Születésének századik évfordulóján. = Népszabadság, 1984. július 12. 7.
- VADAS József: Modigliani. = Új Tükör, 1984. július 15. 24-25., ill.
1373. Moholy-Nagy László
- PASSUTH Krisztina: Moholy-Nagy. Paris: Flammarion, 1984 438 p., ill.
- RATTNER, Ruth: Projecting the fourth dimension: Two construction by László Moholy-Nagy. = Bulletin of the Detroit Institute of Arts, 61, 1984, 4. 5-13., ill.
1374. Molnár Farkas
- JUHÁSZ Károly: Egy Molnár Farkas kialakította társaságáról. = Magyar Nemzet, 1984. december 5. 6.
1375. Munch, Edvard
- CZEIZEL Endre: Edvard Munch. = Műzsák, 1984, 3. 41-43., ill.
- Kristó Nagy István: Munch. Bp.: Gondolat, 1983 (Szemlől szembe) rec. HARSÁNYI Zoltán: Két könyv a szecesszióról. = Népszava, 1984. március 11. 6.; SÍK Csaba = Új Tükör, 1984. március 4. 2.
1376. Munkácsy Mihály
- CSILLAG András: Pulitzer és Munkácsy. = Magyar Hírek, 1984. július 21. 12., ill.
- KÖHNEN, Joseph: Munkácsy und Luxemburg. Luxemburg: Sankt-Paulus Druckerei, 1984 200 p., ill.
- TAKÁCS Eszter: Így készült Munkácsy Honfoglalása. = Élet és Tudomány, 1984. január 6. 15-17., ill.
- Végyvári Lajos: Munkácsy Mihály. Bp.: Képzőművészeti, 1983 rec. TASNÁDI Attila: Munkácsy, ahogyan ma látjuk: Reflexiók Végyvári Lajos könyvéhez. = Népszava, 1984. január 19. 6.
1377. Nagy István
- BALÁS Gábor: Nagy István. In: Balás Gábor: A székelek nyomában. Bp.: Panoráma, 1984 340-341., ill.
- MURÁDIN Jenő: Nagy István. Bukarest: Kriterion, 1984 180 p., 60 t., ill. rec. BANNER Zoltán = Nagy István, a festő újabb látogatása. = Utunk, 1984. október 12. 4.
1378. Nemes Lampérth József
- MEZEI Ottó: Nemes Lampérth József. Bp.: Corvina, 1984 28 p., 36 t., ill. EFG rec. SÍK Csaba: Nemes Lampérth felfedezése. = Könyvtár, 29, 1984, 5. 15.; SZUROMI Pál: Feketés, vörösen. = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 31. 10.
- MEZEI, Ottó: József Nemes Lampérth. = Budapesti Rundschau, 1984. július 16. 10., ill.
- NEMES Lampérth József, A Petőfi Irodalmi Múzeum Kassák Emlékmúzeum és Archivum, 1984. A kiállítást rend. a katalógust írta Csaplár Ferenc. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1984 [8]p., ill. lsm. CSAPLÁR Ferenc: Nemes Lampérth öröksége. = Új Tükör, 1984. szeptember 9. 24-25., ill.; RÓZSA Gyula: Nemes Lampérth mondanivalói: Jegyzetek a Kassák-múzeum emlékkiállításához. = Népszabadság, 1984. szeptember 1. 15., ill.
1379. Orlai Petrics Soma
- KESERŰ Katalin: Orlai Petrics Soma. Bp.: Képzőművészeti, 1984 81 p., 44 t., ill. rec. FEKETE Sándor: Orlai Soma. = Új Tükör, 1984. szeptember 16. 2.; w.i. [WAGNER István]: Nem csak Petőfi-festő. = Magyar Hírlap, 1984. december 30. 8.
- SZŰ BÉLA: Orlai Petrics Soma. = Békési Élet, 19, 1984, 4. 472-475.,
1380. Pataky László
- Sz. KÜRTI Katalin: Pataky László (1857-1912) emlékezete. = Múzeumi Kurír, No 44, 1984 88-90., ill.
1381. Perlmutter Izák
- KERTAI Klára: Egy nagy festőre emlékezünk. = Új Élet, 1984. január 1. 5.
1382. Pollack Mihály
- Boros László: A pécsi székesegyház Pollack-féle átépítésének története. In. Baranyai Helytörténetírás, 1981 (1982) 293-352., ill. rec. BIBÓ István = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 90-91.
1383. Puvlis de Chavannes, Pierre
- TÓTH Ferenc: Pierre Puvlis de Chavannes: Magdolna (1897). Művészet, 25, 1984, 9. 22-23., ill.
1384. Rigele Alajos
- HORÁNSZKY Nándor: Az alsósztregovai Madách-sírmelék létrejöttének körülményei. = Rajztanítás, 22, 1984, 2. 20-24., ill.
1385. Rippl-Rónai József
- BERNÁTH Mária: Kaposvár, Rippl-Rónai Emlékmúzeum (Róma Villa). Bp.: TKM 1874 [16]p., ill. (Tájak, korok, műzeumok kiskönyvtára; 165.)
- KATONA Imre: Rippl-Rónai és a Zsolnay tényérok. = Élet és Tudomány, 1984. február 24. 254., ill.
- kiáll. Győr, Múcsamok, 1984 lsm. ÁDÁM András: Figyelmebe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. február 24. 248.; SALAMON Nándor: Rippl-Rónai kiállítás. = Új Tükör, 1984. március 11. 3-4., ill.
- Laczkó András: Ecset és toll. Bp.: Akadémia, 1983 (Irodalomtörténeti Füzetek) rec. POMOGÁTS Béla: Mihály Kaposváron. = Jelenkor, 27, 1984, 7-8. 731-732.; SIPOS Lajos = Somogy, 12, 1984, 5. 105-106.
- PÁLOSI Judit: Rippl-Rónai József: Krisztus születése és halála falkárpitjáról. = Ars Hungarica, 12, 1984, 1. 79-85., ill.
- RIPL-RÓNAI József, Bp.: Fészek Galéria, 1984. május 31. - június 29. A kiállítást rend. Bogárn Zsuzsa, Pogány Gábor. Bev. Bogárn Zsuzsa. Bp.: Fészek Klub, 1984 [6]p. + 10 dia
- RIPL-RÓNAI József kiállítás, Miskolci Galéria, 1984. szeptember 14. - október 7. A kiállítást rend. Gergely Mariann, Szakál Edit. A bev. írta a katalógust összeáll. Gergely Mariann. Miskolc: Miskolci Galéria, 1984 [22] p., ill.
- SZ.A. [SZÉKELY András]: Rónai-ház a Róma-hegyen. = Új Tükör, 1984. február 12. 24-25., ill. > 385.
1386. Rodin, Auguste
- RILKE, Rainer Maria: Rodin. Bp.: Helikon, 1984 53 p., [40]t., ill. rec. FÖLDÉNYI F. László: Önarcképek. = Élet és Irodalom, 1984. május 18. 10.; SÍK Csaba: Felfedezte a testet = Könyvtár, 29, 1984, 4. 25.
1387. Rousseau, Henri
- BRODSZKAJA, Natalia: Henri Rousseau. Bp.: Leningrád: Corvina; Aurora, 1984 14 p., [11]t., ill. (Az egyetemes festészet mesterei)
1388. Rumi Rajki István
- RAJKI Gyula: Rumi Rajki István élete és műve, 2. = Savaria, 11/12 1977/1978 (1984) 459-482., ill. G
1389. Ruttkay György
- kiáll. Miskolc, Herman Ottó Múzeum Kiállítóhelye, Papszer, 1984 lsm. HORPÁCSI Sándor: Ruttkay György emlékkiállítás. = Új Tükör, 1984. augusztus 5. 3-4., ill.; D. SZABÓ Ede: Létező és hiányzó termek: Feljegyzések néhány kiállításról. = Napjaink, 22, 1984, 8. 38-39.
1390. Schadt János
- kiáll. Bp.: Liget Galéria, 1984 lsm. SZÉKELY András: Schadt János képei. = Új Tükör, 1984. augusztus 19. 3., ill.
1391. Schelber Hugó
- WEICHARDT, Jürgen: Kádár und Scheiber beim „Sturm“. = Weltkunst, 54, 1984, 6. 737., ill.
1392. Schönberger Armand
- ANDRÁS Edit: Schönberger Armand. Bp.: Corvina, 1984 29 p., [48]t., ill. (A művészet kiskönyvtára) rec. ANTALFI Mária = Új Élet, 1984. december 15. 2.; VADAS József: A kismester nagysága. = Könyvtár, 29, 1984, 11. 18.
1393. Schwind, Moritz von
- VAYERNE Zibolen Ágnes: Moritz von Schwindt. Bp.: Corvina, 1984 36 p., [40]t., ill. (A művészet kiskönyvtára) rec. BALABÁN Péter = Könyvtár, 29, 1984, 7. 29.

1394. Selden Gusztáv

MAJOROS Valéria: Seiden Gusztáv, a fotóművész, műkeskedő és műgyűjtő. = *Ars Hungarica*, 12, 1984, 2. 239-254., ill.

MAJOROS Valéria: Seiden Gusztáv fotóművészete: Adalékok a magyar fényképezés történetéhez. = *Fotóművészet*, 27, 1984, 4. 3-10, 50-51., ill.

1395. Senefelder, Alois

CSONGOR, Dénes: In memoriam Alois Senefelder. = *Interpress Grafik*, 1984, 2. 4-9., ill.

1396. Seurat, Georges

GELLÉR Katalin: A látvány szigora. = *Műzsák*, 1984, 4. 24-25., ill.

1397. Simó Lajos

SIMÓ Lajos (1911-1945) emlékkiállítás, Tiszafüred, Kiss Pál Múzeum, 1984. szeptember 19-től. Bev. Kaposvári Gyula. : Damjanich János Múzeum, 1984 [6]p., ill.

1398. Steindl Imre

GYULAI Zoltán: A Parlament „titka”: Száz éve fogadták el Steindl Imre tervét. = *Magyar Nemzet*, 1984. december 30. 5.

1399. Szathmáry Papp Károly

TÓRY Klára: Szathmáry Papp Károly, az első haditudósító. = *Fotóművészet*, 27, 1984, 3. 36-39, 51-53., ill.

1400. Szálé János

kiáll. Szécsény, Kubinyi Múzeum, 1984 *ism. PRAKFA* LVII Endre: Szálé János kiállítás. = *Múzeumi Mozaik*, 6, 1984, 1. 41-42.

1401. Székely Bertalan

BALÁS Gábor: Székely Bertalan. In: Balás Gábor: A székelek nyomában. Bp.: Panoráma, 1984 333-335.

1402. Szentpétery József

NYITRAI László: Szentpétery József életútja. = Herman Ottó Múzeum Közleményei, 22 (1984) 69-71., ill.

1403. Szerelmey Miklós

GOSZTOLA Annamária: Szerelmey Miklós. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténet Tanszék, Bp., 1984 90 p.

PRAZNOVSZKY Mihály: Az első Nógrád megyei nyomda és Szerelmey Miklós kapcsolata. = *Magyar Könyvszemle*, 100, 1984, 1-2. 112-114.

1404. Szinyei Merse Pál

SIPOS Béla: Szinyei Merse Pál. In: Szlovenszkoí küldetés: Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938. Összeáll. Szeberényi Zoltán. Bratislava: Madách, 1984 360-368.

1405. Tatlin, Vlagyimir

KÖRNER Éva: Tatlin: Pályakép. = *Kritika*, 1984, 12. 20-24., ill.

TATLIN. Szerk. Larissa Alekszejevna Zsádova. Sajtó alá rend. Körner Éva. Bp.: Corvina, 1984 533 p., ill. rec. BÀN András = *Magyar Nemzet*, 1984. október 7. 6.; FORGÁCS Éva = *Kritika*, 1984, 12. 38.; HARANGOZÓ Márta: Egy sokoldalú álmódó: Szép album Tatlinról. = *Esti Hírlap*, 1984. október 15. 2.; LÓSKA Lajos: A technika - maga a művészet: Könyv Tatlinról. = *Új Tükör*, 1984. szeptember 23. 24-25., ill.; SÍK Csaba: A Tatlin-rejtély. = *Valóság*, 27, 1984, 12. 70-79.; P. SZABÓ Ernő = *Magyar Ifjúság*, 1984. november 2. 7.; VÉBER Károly: Az európai avantgarde jelentős alakja. = *Könyvvilág*, 29, 1984, 7. 3.

1406. Tichy Gyula

ifj. FOLTIN Brunó: Tichy Gyula művészete. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE Művészettörténet Tanszék. Bp., 1984 289 p.

PLESZNIVY Edit: Tichy Gyula: Királyasszony néném I.: A hónap műtárgya a Magyar Nemzeti Galériában. = *Népszabadság*, 1984. február 19. 7., ill.

1407. Tihanyi Lajos

ÁDÁM András: Miért szép? : Tihanyi Lajos: Fülel Lajos portréja. = *Élet és Tudomány*, 1984. augusztus 10. 1006-1007., ill.

LÁNCZ Sándor: Száz éve született Tihanyi Lajos. = *Élet és Tudomány* kalendáriuma, 1985 (1984) 273-282., ill. SZ.J. [SZABÓ Júlia]: A lidércnyomás igazságig. = *Évfordulók*, 1985 (1984) 343-349., ill.

1408. Tomyai János

(hanthy) [HANTHY Kinga]: Hagyték a padló alatt: Hét-százötvenhárom Tomyai kép [beszélgetés Bodnár Évával]. = *Magyar Nemzet*, 1984. november 30. 7.

HARANGOZÓ Márta: Festmények a padló alatt [beszélgetés Bereczky Lóránddal]. = *Esti Hírlap*, 1984. november 29. 2.

psze [P. SZABÓ Ernő]: Kincsek a padló alól [beszélgetés Bereczky Lóránddal]. = *Magyar Ifjúság*, 1984. december 7. 5. T.A. [TASNÁDI Attila]: Ismeretlen Tomyai festmények és dokumentumok. = *Népszava*, 1984. november 30. 6., ill.

TORNYAI János (1869-1936) 1984-ben előkerült hagyatékának bemutatása, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. december 20. - 1985. január 27. A kiállítást rend. a vezető írt Bodnár Éva. Bp.: Magyar Nemzeti Galéria, 1984 [8]p., ill.

1409. Tóth András

Sz. KÜRTI Katalin: Tóth András (1858-1929) élete és művészete. = *A Debreceni Déni Múzeum Évkönyve*, 1982 (1984) 535-556., ill. G

1410. Unger Emil

SISA József: Unger Emil (1839-1873). = *Műemlékvédelem*, 28, 1984, 3. 216-225., ill. E

1411. Utrillo, Maurice

BRETYÁNSZKY Ilona: A montmartre utolsó rajongója. = *Nők Lapja*, 1984. június 16. 16-17., ill.

WARNOD, Jeanine: Maurice Utrillo. Bp.: Paris: Corvina; Flammarion, 1984 96 p., ill.

1412. Vajda Lajos

Mándy Stefánia: Vajda Lajos. Bp.: Corvina, 1983 rec. EM-BER Mária = *Magyar Nemzet*, 1984. november 18. 6.; HARANGOZÓ Márta: Tanulmánykötet Vajda Lajosról. = *Esti Hírlap*, 1984. augusztus 9. 2.; RÓZSA Gyula = *Népszabadság*, 1984. május 19. 15.; SZABADI, Judit: Lajos Vajda. = *Hungarian Book Review*, 26, 1984, 3. 17-19., ill.; SZABADI, Judit: A painter of the intellect. = *New Hungarian Quarterly*, 25, No 94, 1984 163-165., ill.

1413. Veress Ferenc

HAJDÚ Éva: „...fgy szántottunk s vetettünk, de aratni sohasem arathattunk”: Veress Ferenc fotográfusról. = *Magyar Nemzet*, 1984. december 18. 6.

KINCSES Károly: Ki volt Veress Ferenc? = *Új Tükör*, 1984. december 16. 26., ill.

1414. Vidor Emil

BOR Ferenc: Vidor Emil. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténet Tanszék. Bp., 1984

1415. Wälder Gyula

(k.b.) [KURCZ Béla]: Wälder Gyula száz éve. = *Magyar Nemzet*, 1984. március 7. 7.

SKRIPECZ Sándor. Wälder Gyula és a Sándor-palota. = *Magyar Nemzet*, 1984. április 14. 14.

1416. Weber Henrik

BASICS Beatrix: Weber Henrik történelmi tárgyú grafikái a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében. = *Folia Historica*, 12 (1984) 93-108., ill. G

1417. Ybl Miklós

BRETYÁNSZKY Ilona: Ybl Miklós emlékezete. = *Nők Lapja*, 1984. július 28. 10-11., ill

H.GY. [HEGYI Gyula]: Százhetven éve született Ybl Miklós. = *Magyar Hírlap*, 1984. április 6. 6.

(gyémánt): Elfeledett műemlék [Clarisseum]. = *Esti Hírlap*, 1984. január 16. 4.

1418. Zichy Mihály

GELLÉR Katalin: Démon a világszínház színpadán. = *Művészet*, 25, 1984, 7. 31-34., ill.

kiáll. Bp., Szovjet Kultúra és Tudomány Háza, 1984 *ism.*

ÁDÁM András: Figyelmébe ajánlom. = *Élet és Tudomány*, 1984. február 10. 1986.; R. BAJKAY Éva: Zichy Grúziában. = *Művészet*, 25, 1984, 7. 28-30., ill.; BRETTYÁNSZKY Ilona: A romantika igazi gyermeke. = *Nők Lapja*, 1984. március 3. 22-23., ill.; (megay) [MEGAY László]: Zichy Mihály kiállítás. = *Magyar Nemzet*, 1984. február 1. 7.; SZ.A. [SZÉKELY András]: Zichy-művek a Semmelweis utcában. = *Új Tükör*, 1984. február 19. 24-25., ill.; P. SZÜCS Julianna: Botránypék a múlt századból: Mélézások egy Zichy-kiállítás ürügyén. = *Népszabadság*, 1984. március 6. 7.; TASNÁDI Attila: Zichy-kiállítás Budapesten. = *Népszava*, 1984. február 5. 6.; WAGNER István: Zichy redivivus? : Magyar mester rajza Grúziából. = *Magyar Hírlap*, 1984. február 28. 6. LACZKÓ András: Zichy Mihály és a könyvek. = *Dunátj*, 7, 1984, 2. 39-44. LACZKÓ András: Zichy Mihály és a könyvek. = *Olvasó Nép*, 1984, 3. 62-68., ill. 1419. Zsolnay T. ÁGOSTON László: Családi porcelán. = *Magyarország*, 1984. szeptember 23. 24., ill. BRETTYÁNSZKY Ilona: Új utakon : A Zsolnay jövője. = *Nők Lapja*, 1984. június 9. 14-15., ill. MENDŐL Zsuzsa: A Zsolnay gyárban készült kerámia közutak, szökőkutak. = *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 28 (1984) 329-352., ill. G SÜLE Tamás: A pécsi Zsolnay gyár ezoin mázas orvosi érmei és plakettjei. = *Az Érem*, 40, 1984, 1. 24-27., ill.

XX. SZÁZAD, 1945 UTÁN

Összefoglaló művek

1420. AJKAI Őszi Tárlat (9.) (1984)
IX. Ajkai Őszi Tárlat, Ajka, Nagy László Művelődési Ház, 1984. október 25. - november 14. A kiállítást rend. és a katalógust írta Laluk József. Bev. Szelényi Pál. Ajka : Nagy László Művelődési Központ, 1984 [16]p., ill.
1421. ANYAG, Bp., Fényes Adolf Terem, 1984. augusztus 24. - szeptember 9. A kiállítást rend. Bakos Katalin, Barabás Márton. Bev. Barabás Márton. Bp. : Műcsamok, 1984 [8]p., ill.
1422. ATTALAI Gábor: Transzavantgarde, avagy a nyolcvanas évek főiránya? = *Művészet*, 25, 1984, 11. 2-5., ill.
1423. BABITS pályázat, Esztergom, Vámmúzeum, 1984 lsm. E. NAGY Lajos = *Új Tükör*, 1984. május 13. 4., ill.
1424. BAK, Imre: The Documenta model of how art history in made. = *Interpress Grafik*, 1984, 2. 34-39., ill.
1425. BAK Imre: „Less is a bore?” : Postmodern space and object creation. = *Interpress Grafik*, 1984, 3. 26-35., ill.
1426. BÁNSZKY Pál: Kodály Zoltán a képzőművészetben. = *Cumania*, 8 (1984) 57-103., ill. G
1427. A BARTÓK '32 Galéria, grafika, kispasztika 1982-83. című kiállítása, Tatabánya, Népház Galéria, 1984. június 7. - július 28. Tatabánya : Népház, 1984 [6]p., ill. lsm. E. NAGY Lajos = *Új Tükör*, 1984. július 15. 3-4., ill.
1428. BEKE László: Előadása a Kép 84 kiállításorozat záróvitáján. = *Aktuális Levelek*, No 10, 1984 7-9., ill.
1429. BEKE László: Neue Künstler in Ungarn. = *Kunst und Kirche*, 47, 1984, 2. 100-107., ill.
1430. BIRKÁS Ákos: Die Budapester Szene : Birkás Ákos előadása a Fészek Klubban 1984. május 9-én a Kép 84 kiállításorozat záróvitáján. = *Aktuális Levelek*, No 10, 1984 3-6., ill.
1431. BIRKÁS Ákos: Die tote Szene. In: *Jó világ : Bölcsész index antológia*, 1984 17-23.
1432. BODOR, Ferenc: The lights and shadows of neon. = *Interpress Grafik*, 1984, 1. 46-49., ill.
1433. BONGARD, Willi: Parafa és mahagóni : A 20. század vizuális művészetének minőségi kritériumai. = *Aktuális Levelek*, No 10, 1984 10-13.

1434. BUDAPESTI Amatőr Képző- és Iparművészek Tár-
lata, Budapesti Történeli Múzeum, 1984 lsm (bán) [BÁN And-
rás] = *Magyar Nemzet*, 1984. január 18. 7.
1435. BULEV, Todor: Szintézis, tér, együttes. = *Művészet*, 25, 1984, 5. 39-41., ill.
1436. CIFKA, Brigitta: Exposition a „Homage à la terre natale” et enrichissement de la collection contemporaine. = *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 62/63 (1984) 109-118., ill. H
1437. DEBRECENI Országos Tárlat (8). (1984)
VIII. Debreceni Országos Tárlat : Debrecen felszabadulása és az ideiglenes kormány megalakulása 40. évfordulója tiszteletére, Kossuth Lajos Tudományegyetem aulája, 1984. december 2-26. Bev. Orosz Péter. Debrecen : Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [20]p., ill. lsm. GÓZJ6-
zsef: Országos tárlat Debrecenben. = *Népszava*, 1984. december 16. 6., ill.
1438. DÉL-BALATONI képzőművészek kiállítása, Bog-
lárlelle, Tóparti Galéria, 1984. június 23. - július 18. Boglárlel-
le : Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [6]p., ill.
1439. DERKOVITS ösztöndíjasok beszámoló kiállítása, Bp., Emst Múzeum, 1984 lsm. HARANGOZÓ Márta: Vonzó, szép tárlat. = *Esti Hírlap*, 1984. február 22. 2.; KENESSEI András: Seholy egy oroszán (köröm). = *Magyar Hírlap*, 1984. február 29. 6.; NAGY Zoltán: Derkovits ösztöndíjasok. = *Művészet*, 25, 1984, 6. 59-60., ill.; SZABÓ György = *Magyar Nemzet*, 1984. március 2. 7.; VADAS József: Tét nélkül. = *Élet és Irodalom*, 1984. március 2. 12.
1440. DIMITROV művészszemmel, Budapest Kiállítóte-
rem, 1984. február 3-26. Bev. Kiss István. Bp. : Magyar Kép-
ző- és Iparművészek Szövetsége, 1984 [16]p., ill.
1441. DUNÁNTÜLI Tárlat (5.) (1984) (Kaposvár)
V. Dunántúli Tárlat, Kaposvár, Somogyi Képtár, 1984. A kiállítást rend. és a katalógust írta Pogány Gábor. Kaposvár : Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 64 p., ill. lsm. POGÁNY Gábor = *Új Tükör*, 1984. december 16. 24-25., ill.
1442. Az EURÓPAI Iskola, Budapest Kiállítóterem, 1984. október 10. - november 25. A kiállítást rend. és a katalógust írta Pataki Gábor, György Péter. Bp. : Budapest Galéria, 1984 39 p., ill. lsm. EMBER Mária: Az Európai Iskola tár-
lata. = *Magyar Nemzet*, 1984. november 4. 7.; HARANGOZÓ Márta = *Esti Hírlap*, 1984. október 19. 2.; Sz.A. [SZÉKELY András]: Az Európai Iskola. = *Új Tükör*, 1984. október 28. 24-25., ill.; WAGNER István: Mi ismeretlen még? : Az ismeretlen Európai Iskola. = *Magyar Hírlap*, 1984. november 15. 6.
1443. EZÜSTGERELY Pályázat (1982/1983) (1984)
Az 1982-83. évi Ezüstgerely művészeti pályázatra beérke-
zett pályaművek katalógusa, Bp., Műjépgyűjtemény, 1984. június 6-17. Bp. : Országos Testnevelési és Sport Hivatal, 1984 [32] p., ill.
1444. FEJÉR Megyei Őszi Tárlat 1984, Mór, Lamberg Kas-
tély, 1984. november 2. - december 2. Mór : Művelődési Kö-
zpont, 1984 [6]p., ill.
1445. FRANK János: Négy kiállításunk Londonban [be-
szélgetés Dobai Ágnessel]. = *Élet és Irodalom*, 1984. április 20. 13.
1446. FRANK János: Smohay. = *Élet és Irodalom* 1984. má-
rcius 16. 12-13.
1447. GERLE János: A közép-európai konceptről. = *Magyar Építőművészet*, 1984, 2. 60-61., ill. E F G R
1448. GRENZZEICHEN 1984 : Neue Kunst aus Österreich und Ungarn, Landesgalerie im Schloss Esterházy, Eisenstadt, 1984. Bearb. Franz Krahberger, Burghardt Schmidt, Birkás Ákos, Beke László, Földényi F. László. Eisenstadt : Burgenländische Landesregierung, 1984 42 p., ill.
1449. GYŐR-SOPRON Megyei Tárlat (1984) (Győr)
1984. évi megyei felszabadulási tárlat, Győr, Győri Műcsar-
nok, 1984. április 3-23. Győr : Képcsarnok, 1984 [6]p.,

1450. HAJDÚ Éva: Fesztivál-tárlatok [1985. évi Tavaszai Fesztivál]. = Magyar Nemzet, 1984. október 31. 7.
1451. HAJDÚ István: Kilépés. = Új Tükör, 1984. október 21. 22., ill.
1452. HAJDÚ István: Makói bérlet [Makói Művésztelep]. = Művészet, 25, 1984, 12. 20-22., ill.
1453. HEGYI Lóránd: Az „új szexizibilitás” mint nyitási kísérlet. = Új Symposion, 20, 1984, 9. 12-16., ill.
1454. HELYZET: A hetvenes évek művészete a Sárospataki Képtárban, Miskolc, Papszer, 1984. február 17. - március 10. A kiállítást rend. Kishonthy Zsolt, Török Tamás. Bev. Bán András. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1984 [20]p., ill.
1455. A huszadik század magyar művészete, 10. Az ötvenes évek, Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1981 [kiáll.] lsm. KOVÁCS Péter = Alba Pécia, 21 (1984) 293.
1456. A huszadik század magyar művészete, 11. A kibontakozás évei 1960 körül, Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1983/1984 [kiáll.] lsm. BÁN András: Kibontakozás? Aranykor? Korszakzárás? = Magyar Nemzet, 1984. február 7. 7.; KOVÁCS Gyula: Negyedszázad távlatából. = Művészet, 25, 1984, 4. 13-15., ill.; KOVÁCS Péter = Művészet, 25, 1984, 4. 8-9., ill.; LÁNCZ Sándor: Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984, 4. 337-340.; LÓSKA Lajos: A hatvanas évek. = Művészet, 25, 1984, 4. 16-18., ill.; PATAKI Gábor: Minden egyszerre. = Művészet, 25, 1984, 4. 10-13. ill.; VADAS József: Történelmi lecke festőknek. = Élet és Irodalom, 1984. február 10. 13.
1457. Iratok a magyar képzőművészet történetéhez, 2. 1946-1948. A forrásanyagot vál. jegyeztette és szerk. Kiss Dezső. Bp.: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1979 rec. PATAKI Gábor = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 303-304.
1458. KÉP'84 1,2,3 : „Transz-avantgarde, poszt-modern”, Bp., Fészek Galéria, 1984. március 20. - április 27. A kiállítást szervezte és rend. Birkás Ákos, Hegyi Lóránd. Bev. Hegyi Lóránd. Bp.: Fészek Galéria, 1984, [10]p., + 10 dia lsm. HEGYI Lóránd = New Hungarian Quartely, 25, No 96, 1984 177-179.; P. SZABÓ Ernő = Új Tükör, 1984. április 15. 3-4.; > 1428, 1430
1459. KERESŰ Katalin: Egy az utóbbi idők lehetőségei közül. = Jé Világ: Bölcsész index antológia 1984 27-30.
1460. KISPESTI Képző- és Iparművész Csoport kiállítása, Bp., Nagy Balogh János Kiállítóterem, 1984. december 21. - 1985. február 3. A kiállítást rend. Náday Tibor. Bev. Ecsery Elemér. Bp.: Ifjú Gárda Művelődési Ház, 1984 34 p., ill. (A Kispesti Képző- és Iparművész Csoport kiállítás-sorozata; 10.)
1461. K-6: Művészek ellen [INCONNU]. = Bécsi Napló, 5, 1984, 2. 1984 4.
1462. KOVÁCS Gyula: A nagy motívum [Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep] = Művészet, 25, 1984, 12. 12-14., ill.
1463. KRAHBERGER, Franz: Wilde, schöne Tage : Junges Künstler in Budapest. = Pannonia, 12, 1984, 1. 40-43., ill.
1464. KRAKKÓI Csoport - Grupa Krakowska 1932-1937, 1957-1984, Pécsi Galéria, 1984. november 30. - december 31. A kiállítást rend. és a katalógust írta Stefania Kryztofowicz-Kozakowska. Pécs: Pécsi Galéria, 1984 [20]p., ill.
1465. LAMMEL Annamária - BÁN András: Freskók és gyurmaképek : Amerikai beszélgetés a művészetkultúráról [Les Levin, Juan Archa]. = Művészet, 25, 1984, 1. 42-54., ill.
1466. LÁNCZ Sándor: Az Európai Iskola. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 28 (1984) 301-328., ill. G
1467. LÁZÁR Imre: Hűszéves A hajdúsági Nemzetközi Művésztelep. = Tájékoztató, 29 (1984) 51-53., ill
1468. LOSONCI Miklós: Képzőművészetünk kisműhelyei. = Népszava, 1984. január 21. 9.
1469. LOSONCI Miklós: Művészek az üzemben. = Népszava, 1984. május 12. 9.
1470. LUXOVÁ, Viera: A képzőművészet és az építészet kapcsolata. = Művészet, 25, 1984, 6. 52-54., ill.
1471. Manual Csoport, Bp., Fészek Galéria, 1983 [kiáll.] lsm. ACSAY Judit: Fentebb stíl. = Művészet, 25, 1984, 1. 56-57., ill.
1472. MEDITÁCIÓ III., Bp., Bartók 32 Galéria, 1984. Bev. Sinkovits Péter, Bp.: Bartók 32 Galéria, 1984 [20]p. lsm. FRANK, János: Around the galleries. = New Hungarian Quarterly, 25, No 96, 1984 179-184., ill.; P. SZABÓ Ernő = Művészet, 25, 1984, 7. 60-61., ill.
1473. MENYHART László: Mítosz és valóság : A beruházási munkákról. = Művészet, 25, 1984, 5. 2-7.
1474. MISKOLCI képzőművészek kiállítása, Miskolc, Szónyi István Terem, 1984. december 13-22. Bev. Végvári Lajos. Miskolc, Képcsarnok Vállalat, 1984 [4]p., ill. lsm. VÉGVÁRI Lajos: Miskolci képzőművészet. = Új Tükör, 1984. december 2. 24-25., ill.
1475. MOBIL Művészcsoporthoz kiállítása, Sopron, Festőterem, 1984. augusztus-szeptember [kiáll.] lsm. CHIKÁN Bálint: Kinetem : A MOBIL művészeti csoport kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 12. 56-57., ill.
1476. MOSTRA d'Arte Ungherese, Umbria, Citta di Castello, Palazzo Comunale, 23 agosto - 7 settembre 1984. Introd. János Frank. Bp.: Műcsarnok, 1984 [12]p., ill.
1477. MŰVÉSZEK Nyugat-Berlinből, Pécsi Galéria, 1984. január 13. - február 5. Bev. Beke László. Pécs: Pécsi Galéria, 1984 [28]p., ill. G
1478. MŰVÉSZETI Szimpozionok eredményei, 2. : Festsztet, grafika, zománc, érem, Bp., Műcsarnok, 1984. november 23. - december 30. A kiállítást rend. és a katalógust szerk. Udvarny Ildikó. Bp.: Műcsarnok, 1984 [40]p., ill. lsm. (bán) [BÁN András] : Két tárlat a Műcsarnokban. = Magyar Nemzet, 1984. december 30. 7.
1479. NAGY István Csoport, Ráckeve, Savoyai Kastély, 1984 [kiáll.] lsm. LOSONCI Miklós : A Nagy István Csoport jubileuma. = Új Tükör, 1984. augusztus 26. 4.
1480. NÓGRÁD Megyei Pedagógus Képzőművészek Kiállítása, 1984 lsm. TÓTH Elemér: Pedagógus-képzőművészek kiállítása. = Nógrádi Művelődés, 1984, 2. 141-153., ill.
1481. -6-: Határjelek [Határjelek c. szimpózium, 1984. július 4-7.] = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 3. 8.
1482. ORSZÁGOS Amatőr Képzőművészeti Kiállítás, Ózd, Liszt Ferenc Művelődési Központ, 1984 lsm. MEZEI Ottó = Népművelés, 31, 1984, 9. 13-15., ill.
1483. ORSZÁGOS Képzőművészeti Kiállítás (1984) (Budapest)
- Országos Képzőművészeti Kiállítás '84 a Budapesti Tavaszai Fesztivál keretében, Bp., Műcsarnok, 1984. március 16. - május 3. A kiállítást rend. és a katalógust szerk. Frank János. Bp.: Műcsarnok, 1984 10 p., [92]t., ill. E lsm. HARSÁNYI Zoltán: Szemle. = Rajztanítás, 26, 1984, 6. 30-31.; HEITLER László: A Martinástól Don Quijótéig. = Művészet, 25, 1984, 7. 19-22., ill.; MENYHART László: Képzőművészeti háromszög, avagy: színlelni boldog mesterséget. = Művészet, 25, 1984, 7. 7-12., ill.; NAGY Zoltán: Szép volt? Jó volt? Felejtük el. = Művészet, 25, 1984, 7. 13-18., ill.; RIDEG Gábor: Bagatellek : Jelentéktelen észrevételek az Országos Képzőművészeti Kiállítás kapcsán. = Művészet, 25, 1984, 7. 1-2., ill.; P. SZABÓ Ernő: „Jélet hagyni, hogy voltunk”. = Magyar Ifjúság, 1984. május 4. 18-19., ill.; SZABÓ György = Magyar Nemzet, 1984. március 24. 9., március 25. 7.; P. SZÜCS Julianna. S termelni eladható? = Népszabadság, 1984. április 14. 15.; TASNÁDI Attila: A képzőművésztüpfözása. = Népszava, 1984. május 4. 6.; VADAS József: Generál árt. = Élet és Irodalom, 1984. április 20. 13.; WAGNER István: Se-regszemle - szélcsendben. = Magyar Hírlap, 1984. április 7. 7.
1484. PÁLOSI Judit: Új művészeti alkotások a százéves Operaházban. = Művészet, 25, 1984, 10. 10-14., ill.

- 1485.** PAPP Lajos: Termékeny barátság : A vologdai és miskolci képzőművészek kapcsolatairól. = Napjaink, 23, 1984, 2. 39.
- 1486.** PATAKI Gábor: Könnyű és édes akár a krém. = Jó világ : Bölcsész index antológia, 1984. 15.
- 1487.** PEST Megyei Tárlat, Szentendrei Képtár, 1984. november - 1985. április. A kiállítást rend., bev. Hann Ferenc. Szentendre: Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [28]p., ill.
- 1488.** PEDAGÓGUS Képzőművészek Kiállítása, Bp., Tanárképző Főiskola, 1984. Ism. LOSONCI Miklós = Rajztanítás, 26, 1984, 5. 32.
- 1489.** SALGÓTARJÁNI Tavasz Tárlat (14) (1984) 14. Salgótarjáni Tavasz Tárlat, Salgótarján, Nógrádi Sándor Múzeum, 1984. április 3. - május 14. A kiállítást rend. Prákalvi Endre. Szerk. Bagyinszék Istvánné. Salgótarján : Nógrádi Sándor Múzeum, 1984 44 p., ill.
- 1490.** SINKOVITS Péter: A Fialat Képzőművészetek Stúdiója negyedszázad múltján. = Kortárs, 28, 1984, 9. 1502-1504., ill.
- 1491.** SINKOVITS, Péter: No trademark. = Hungarian Book Review, 26, 1984, 2. 19-21.
- 1492.** Stúdió '83., Bp., Ernst Múzeum, 1983 [kiáll.] Ism. PATAKI Gábor: Stúdió-kiállítás az Ernst Múzeumban. = Művészet, 25, 1984, 2. 8-10., ill.
- 1493.** STÚDIÓ '84 : A Fialat Képzőművészek Stúdiójának kiállítása, Bp., BNV 23-as pavilon, 1984. október 25. - november 18. A kiállítást rend. Sós László, Kemény Éva. Bev. Sinkovits Péter. Bp. : Művészeti Alap, 1984 106 p., ill. Ism. HARANGOZÓ Márta: Zárlatos a magnó. = Esti Hírlap, 1984. november 2. 2.; LÓSKA Lajos: Fialat Képzőművészek Stúdiója, BNV 23-as pavilon. = Új Tükör, 1984. november 18. 3., ill.; P. SZÜCS Julianna: Meccs közben. = Népszabadság, 1984. november 17. 15.; VADAS József: Tarkák és újdavak. = Élet és Irodalom, 1984. november 9. 13.
- 1494.** SZABADI, Judit: Tradition and modernity in the avantgarde of the 1960's in Hungary. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 327-355., ill.
- 1495.** Szabolcsi Tárlat (1983) (Nyíregyháza) Ism. TELEPY Katalin: Gondolatok a Szabolcsi Tárlat ürtügyén. = Szabolcs-Szatmári Szemle, 19, 1984. 1. 43-46.
- 1496.** SZEGEDI Nyári Tárlat (24) (1984) 24. Szegedi Nyári Tárlat, Szeged, Móra Ferenc Múzeum Képtára, 1984. július 22. - szeptember 16. A kiállítást rend. és bev. Szurómi Pál. Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 1984 [44]p., ill. Ism. KENESSEI András: Széchenyi téri emlékpórá. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 31. 6.
- 1497.** SZÉKELY András: Az „ötvenes évek” művészetéhez. = Mozgó Világ, 1984. 3. 23-38., ill.
- 1498.** SZELESI Zoltán: Szeged új képzőművészetének kezdetei. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1984 170-176.
- 1499.** SZIRMAI Endre: Ez még „művészet”? = Bécsi Napló, 5, 1984, 5. 9.
- 1500.** SZOT-ösztöndíjjal 1982/1983-ban jutalmazottak kiállítása, Bp., Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza, 1984. Ism. TASNÁDI Attila: A SZOT-ösztöndíjasok bemutatkozó tárlata. = Népszava, 1984. február 17. 6.
- 1501.** SZOT-ösztöndíjjal 1983/1984-ben jutalmazottak kiállítása, Bp., Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza, 1984. Ism. TASNÁDI Attila: SZOT-ösztöndíjas művészek. = Népszava, 1984. november 14. 6.
- 1502.** SZURÓMI Pál: Tiszagati struktúrák : Jegyzetek a Csongrádi Művésztelepről. = Művészet, 25, 1984, 12. 15-19., ill.
- 1503.** T.A. [TASNÁDI Attila]: Műalkotások a pályaudvaron : A SZÜV Vándorgaléria zárókiállítása. = Népszava, 1984. február 29. 6.
- 1504.** TATABÁNYAI Tárlat 1984, Tatabánya, Kermstok Tere, 1984. augusztus 3. - szeptember 10. A kiállítást rend., bev. Wehner Tibor. Tatabánya : [k.n.], 1984 16 p., ill. Ism. E. NAGY Lajos : Új Tükör, 1984. szeptember 16. 3-4. ill.
- 1505.** TAVASZI Tárlat (1984) (Tata) Tavasz Tárlat '84, Tata, Vár, 1984. április 29.-től. A kiállítást rend., bev. Lánicz Sándor. Tata : Kuny Domokos Múzeum, 1984 [27]p., ill. (A Kuny Domokos Múzeum képzőművészeti kiállításai ; 49.) Ism. E. NAGY Lajos: Kornárom megyei művészek. = Új Tükör, 1984. május 27. 4., ill.
- 1506.** Téli Tárlat, Szolnok, Damjanich János Múzeum, 1983/1984. Ism. TASNÁDI Attila: Szolnoki őrtárlaton. = Népszava, 1984. március 9. 6.
- 1507.** TEN Hungarian artist 1920-1984, New York, Hungarian Art Center, November 8-30 [h.n.]; [k.n.], 1984 [4]p.
- 1508.** TÍMÁR Árpád: Értékrend és tömegkommunikáció. = Művészet, 25, 1984, 4. 1-2.
- 1509.** AZ UTOLSÓ ÉVES Stúdiók kiállítása, Zalaegerszeg, Városi Kiállító- és Hangversenytér, 1984. július 20. - augusztus 31. A kiállítást rend., bev. Chikán Bálint. Bp. : Művészeti Alap, 1984 [44]p., ill. Ism. CHIKÁN Bálint : Új Tükör, 1984. július 29. 3., ill.
- 1510.** VÁCI Tárlat '84, Görög Templom, 1984. április 27. - március 15. A kiállítást rend., bev. Bakonyvári M. Ágnes. Vác : Vak Botyán Múzeum, 1984 [16]p., ill. Ism. BAKONYVÁRI M. Ágnes : Művészet, 25, 1984, 5. 60-61., ill.; LOSONCI Miklós : Új Tükör, 1984. június 17. 4., ill.
- 1511.** VADAS József: Minden elad(hat)ó. = Élet és Irodalom, 1984. május 11. 13. hoz. ZOLTÁN Mária Flóra válasza. + VADAS József viszontválasza. = Élet és Irodalom, 1984. június 1. 2.
- 1512.** VALLOMASOK az emberről : Csongrád megyében élő szakszervezeti díjas képzőművészek kiállítása, Szeged, Juhász Gyula Művelődési Központ, 1984. július 27. - augusztus 20. A kiállítást rend., bev. Tóth Attila. Szeged : Szakszervezetek Csongrád Megyei tanácsa, 1984 [32]p., ill.
- 1513.** VÁLOGATÁS AZ 1960-70-es évek művészetéből, Orosháza, Petőfi Sándor Művelődési Központ, 1984. október 7.-től. A kiállítást rend., bev. Nagy T. Katalin. Orosháza : Városi Tanács, 1984 [8]p.
- 1514.** VÁSÁRHELYI Őszi Tárlat (31.) (1984) (Hódmezővásárhely) 31. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum, 1984. október 7. - november 18. A kiállítást rend. Kratochwill Mimi, Bev. Dömötör János. Hódmezővásárhely : Tornyai János Múzeum, 1984 [66]p., ill. Ism. EMBER Mária: Frissebb szelek az Alföldön : Jegyzetek a Vásárhelyi Őszi Tárlatról. = Magyar Nemzet, 1984. november 11. 7.; KÁDÁR, Márta: Schule der Tiefebene etnisches Verhalten. = Budapesti Rundschau, 1984. november 5. 9., ill.; P. SZABÓ Ernő : Magyar Ifjúság, 1984. november 23. 6-7., ill.; TASNÁDI Attila : Népszava, 1984. november 23. 6.
- 1515.** VELENCEI Biennálé (41.) (1984) Ism. BOJÁR Iván András: Művészet a tükör előtt. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 25. 6.; HARANGOZÓ Márta: Arccal a múltnak. = Esti Hírlap, 1984. június 15. 2. RÓZSA Gyula: Tanult piktúra. = Népszabadság, 1984. augusztus 4. 15.; P. SZABÓ Ernő: Művészet - saját tükörben. = Új Tükör, 1984. szeptember 16. 24-25., ill.; P. SZABÓ Ernő: Művészet szelvényekben. = Magyar Ifjúság, 1984. szeptember 28. 31-33., ill.; SZABÓ György: Jegyzetek a negyedik Velencei Biennáléről, 1. : Séták a népkertben. = Magyar Nemzet, 1984. július 12. 6., 2. : Egyetemesség, változatosság. július 13. 6. 3. : Képzőművészetünk a világban. július 14. 9.
- 1516.** VENDEGKÖNYVEK tanúsága, Bp., Műcsamok, 1984. Ism. KENESSEI András: Kinek az óvatossága? = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 12. 6.; KENESSEI András: Nekifutás. = Magyar Hírlap, 1984. február 22. 6.; RÓZSA Gyula: Kiállítások és közönségek. = Népszabadság, 1984. március 24. 13.

1517. WAGNER István: Három ország Pannoniája. = Magyar Hírlap, 1984. január 13. 6.
 1518. WALTER, Rolf: Az építészet társ művészei: A képzőművészek közreműködéséről az NDK lakásépítési programjában. = Művészet, 25, 1984, 1. 50-54., ill.
 > 313, 317, 319, 320, 327, 330, 334, 338, 345, 358, 359, 359, 362, 379, 383, 388, 389

Építészet

1519. Allsopp, Bruce: Merre tart az építészet? Bp.: Gondolat, 1983 rec. FÁBIÁN László = Művészet, 25, 1984, 5. 58-60., ill.; GÁBORJÁNI Péter = Magyar Építőművészet, 1984, 3. II-III.; GÁBORJÁNI Péter = Magyar Nemzet, 1984. március 2. 8.
 1520. ANTAL Anikó: Az Alföld építő kultúrája. = Népszabadság, 1984. június 9. 6.
 1521. ANTAL Anikó: Modern építészet. = Népszabadság, 1984. július 21. 6., ill.
 1522. ANTAL Anikó: Organikus építészet. = Népszabadság, 1984. augusztus 12. 5., ill.
 1523. BALOGHNÉ Ormos Ilona: Párizs - La Vilette Park: Nemzetközi tervpályázat 1984. = Magyar Építőművészet, 1984. 5. 25-27., ill. E F G R
 1524. BEKE László: Lehet-e építészeti tendenciáról beszélni? = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 13-15., ill. E F G R
 1525. Bofinger, Helga and Margit: Junge Architectur in Europa. Stuttgart: Kohlhammer, 1983 rec. M.A. [MORAVÁNSZKY Ákos] = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 62-63., ill.
 1526. BONTA János: Modernizmus - posztmodernizmus. = Kritika, 1984, 2. 13., ill.
 1527. BORVENDÉG Béla: Az építész és missziója. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 6-8., ill. E F G R
 1528. FEJES Mária: Az 1984. évi Ybl Miklós díj. = Építészeti Szemle, 27, 1984, 5. 156-159., ill.
 1529. FEJES Mária: Építettük '83-ban és az 1983. évi „Építészeti Nívódíj”. = Építészeti Szemle, 27, 1984, 6. 189-192., ill.
 1530. FEKETE Ferenc: Az 1950-es évek szovjet építészete - mai szemmel. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 46-49., ill. E F G R
 1531. FERKAI András: Kell-e építészeti tendenciáról beszélni? = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 16-17., ill. E F G R
 1532. FIATAL építészet '84, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 1984 lsm. KENESSEI András: Posztmodern posztreal? = Magyar Hírlap, 1984. november 13. 6.; PALLAGI Ferenc: Fiatal építész kiállítás. = Esti Hírlap, 1984. október 5. 2.; P. SZABÓ Ernő: Építészek múlt és jövő között. = Magyar Ifjúság, 1984. november 30. 37-39., ill.; R. SZÉKELY Julianna: Fiatal építész. = Új Tükör, 1984. december 2. 12-13., ill.; P. SZÜCS Julianna: TB? Inkább TBV! = Népszabadság, 1984. december 8. 15.; VADAS József: Vissza a nagypapához. = Élet és Irodalom, 1984. október 19. 13.
 1533. FISCHER József: Emlékeim a „szocreál” korszakról. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 21., ill. E F G R
 1534. GÁBOROS Lajos: Reálisan a szocialista realizmusról. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 17-19., ill. E F G R
 1535. HÁROM vélemény építészettünk tendenciáiról: CSETE György: A magyarországi építészeti irányzatokról. + GERLE János - SZEGŐ György: Tendenciák pedig nincsenek. + JANÁKY György: Tendenciák helyett irányultság. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 10-12., ill. E F G R
 1536. HOLLAND-Magyar iskolaeépítészeti szeminárium (3.) (1982) (Veszprém)
 Third Netherlands - Hungarian seminar on school building, Veszprém, 8-10 June 1982: Lectures and recommendations.

Ed. by Judit Ruttkay. Veszprém: Országos Oktatástechnikai Központ, 1984 160 p., ill.
 1537. JANÁKY István: A mai magyar építészet stíluskérdése. + REIMHOLZ Péter megjegyzései Janáky István tanulmányához. In: Tanulmányok a vizuális kultúráról: Munkaközi anyag. A szerkesztőbiz. elnöke Németh Lajos. Bp.: [k.n.], 1984 117-129, 131-134., ill.
 1538. JANÁKY István: A mai magyarországi építészet stíluskérdései. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 18-21., ill. E F G R
 1539. KERÉNYI József: Építészetről, határozatokról - jelen időben. = Társadalmi Szemle, 29, 1984, 1. 88-92.
 1540. Klotz, Heinrich: Moderne und Postmoderne: Architektur der Gegenwart 1960-1980. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1984 rec. M. GYÖNGY Katalin = Magyar Építőművészet, 1984, 6. I.
 1541. KUOKAWA, Kisho: A szimbiózis építészete. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 35-41., ill. E F G R
 1542. KÜHNE, Günther: Holland építészet 1940-1980 között. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. IV-V., ill.
 1543. MAJOR Máté: Az ötvenes évek társadalmi „robbanása” és az építész. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 22-23., ill. E F G R
 1544. MÉSZÁROS Tamás: Milyen lesz (legyen) az új Nemzeti Színház? [beszélgetés Hofer Miklóssal, Major Mátéval, Vajda Ferencel]. = Magyar Hírlap, 1984. március 3. 7.
 1545. MOLNÁR Károly: Beton szoltárok. = Új Tükör, 1984. május 27. 36-37., ill.
 1546. MOLNÁR Péter: Építészettünk hét rendhagyó esztendeje: Első vázlat egy tanulmányhoz. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 12-15., ill. E F G R
 1547. MORAVÁNSZKY Ákos: E számunk elé [Az ötvenes évek]. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 5. E F G R
 1548. MORAVÁNSZKY Ákos: E számunk elé [Tendenciák]. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 9. E F G R
 1549. MORAVÁNSZKY Ákos: Fiatal észt építész. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 45-47., ill. E F G R
 1550. MORAVÁNSZKY Ákos: Kitekintés a felépítmény dór oszlopai között. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 43-45., ill. E F G R
 1551. MORAVÁNSZKY Ákos: Tendenciák újabb építészettünkben. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 22-33., ill. E F G R
 1552. MORAVÁNSZKY Ákos: A Villette győztesei. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 4-5, XI., ill. E F G R
 1553. NAGY Elemér: Mai építészeti irányzatok és a magyar realitások. Bp.: KÖZTI, 1984 46 p. (Csopaki füzetek)
 1554. OSSKÓ Judit: Skatulyába gyömöszölvé: Osskó Judit beszélgetése Farkasdy Zoltánnal. = Mozgó Világ, 10, 1984, 1-2. 233-240., ill.
 1555. PALLAGI Ferenc: Építészek fesztiválja. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 17. 2.
 1556. PERÉNYI Imre: Hogy is volt? = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 16., ill.
 1557. PREISICH Gábor: Az ötvenes évek építészetéről. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 9-11., ill. E F G R
 1558. PUSKÁS Ildikó: Alkotótábor negyven építéssel [beszélgetés Polónyi Károllyal]. = Esti Hírlap, 1984. január 9. 2.
 1559. ROMBOLD, Günther: Neubeginn im ungarischen Kirchenbau. = Kunst und Kirche, 47, 1984, 2. 121-124., ill.
 1560. Sutherland, Lyall: A mai angol építészet. Bp.: Műszaki, 1983 rec. M.A. [MORAVÁNSZKY Ákos] = Magyar Építőművészet, 1984, 4. I.
 1561. SZEGEDI építész kiállítása, Szeged, Móra Ferenc Múzeum Képtára, 1984. január 21. - február 19. Bev. Borvendég Béla. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 1984 [20]p., ill.
 1562. Tervezték tanácsai építő. Szekszárd, 1983 [kiáll.] lsm. KUBINSZKY Mihály: Egy építészeti kiállítás képei. = Városépítés, 20, 1984, 3. 35-36., ill.

1563. TÓTH Erzsébet: A miskolci műhely, 1. : A babaház lakói. = Magyar Nemzet, 1984. november 22. 5., 2.: Az alkotás szépsége. = november 23. 5.
1564. Tradition and metaphor : A new wave of Hungarian architecture. Ed. by Markku Komonen. Helsinki : Museum of Finnish Architecture and Alvar Aalto Museum, 1981 rec. HAJNÓCI Gábor = Magyar Építőművészet, 1984, 1. IV.
1565. VÁKÁR Tibor: A hároméves terv és a vajdó „szocreál”. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 20., ill. E F G R
1566. VITA az új, szocialista építészeti stílusról 1951-ben [A KÖZTI-ben rendezett vita rövidített jegyzőkönyve]. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 2-4., ill. E F G R
1567. ZALÁBAN élő építésszek munkáiból, Bp., Magyar Építőművészek Szövetsége Székháza, 1984 [kiáll.] lsm. K.V. [KOMOR Vilma]: Mi látható a zalai építészeti kiállításán? [beszélgetés Schéry Gáborral]. = Magyar Nemzet, 1984. április 15. 4.

Várostervezés, urbanisztika

1568. BAZAZJANC, SZ.B.: Népművészeti kultúra és modern urbanisztika. = Művészet, 25, 1984, 3. 46-49., ill.
1569. BRENNER János: Városközpont - belváros. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 36-37., ill. E F G R
1570. CZINKE Ferenc: Korszerű városépítészeti, tanulásokkal. = Kritika, 1984, 6. 19-20., ill.
1571. Az ÉPÍTÉSZ szerepe Ráckeve fejlesztésében : Építészhanglatok nemzetközi alkotótáborra, Ráckeve 1983. Főszerk. Polónyi Károly. Bp.: Budapesti Műszaki Egyetem, 1984 192 p., ill. E tart. 1. Polónyi Károly: Ráckevei nemzetközi alkotótábor 1983. 7-16. 2. Rados Jenő: A ráckevei Savoyai kastély építészeti és műszaki tervezők alkotóháza történeti műemléki helyreállításáról. 23-27. 3. Lázár Tamás: Gondolatok az 1983. évi nyári ráckevei alkotótáborról. 30-32. 4. Bodonyi Csaba: A csoportvezető szubjektív visszatekintése a csoportmunka élményeiről. 32-33. 5. Horler Miklós: Ráckeve múltja és egyenlősége. 37-49. 6. Kerényi József: A kecskeméti példa. 49-54. 7. Hofer Tamás: Magyar falusi építészeti - a néprajzi értelmezés néhány lehetősége. 99-105. 8. Tukács Béla: A vidéki porták funkcionális változásai. 112-119. 9. Bitó János: Magyar modell '83 : A mezőgazdasági funkciójú településszerkezet fejlődésének összefüggése a mezőgazdasági változásokkal. 120-130. 10. Miklós Árpád: Üdülőtérletek vizsgálata, mint társadalmi érintkezési területek. 169-173. 11. Makovecz Imre: Visegrád. 174-175.
1572. GÁBORJÁNI Péter: Vizuális műhelyek a környezetépítésért. = Magyar Nemzet, 1984. december 29. 10.
1573. KABUS, Günther: Városfejlesztés és lakásépítés város belső terein. = Városerépítés, 20, 1984, 6. 26-29., ill. E F G
1574. KAISER Anna: Egy lehetőség : Békásmegyer, Ófalu. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 35., ill. E F G R
1575. KAZINCBARCIKAI Városerépítő Egyesület : 15 év könyve, 1969-1984. Szerk. Kovács István. Kazincbarcika : Városerépítő Egyesület, 1984 69 p., 8 t. ill.
1576. KONECNÝ, Dusan: Környezetalkítás Csehszlovákiában. = Művészet, 25, 1984, 2. 52-55., ill.
1577. LÁSZLÓ Tamás: Bevezető főútvonalak városképi vizsgálata : A Szentendrei út esettanulmánya alapján. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. III-V., ill. E F G R
1578. MORAVÁNSZKY Ákos: Szerkesztőségi beszélgetés Polónyi Károssal a budapesti Belváros változásáról. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 37-39., ill. E F G R
1579. PAPP László: Tipuslakás vagy édes otthon. = Új Láthatár, 35, 1984, 4. 508-517., ill.
1580. POLÓNYI Károly: A válság - az újragondolás időszaka : Gondolatok az UIA XV. kongresszusa előtt. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 9-11., ill. E F G R

1581. SAÁD József: Területi és városépítési tervezés 1949-1957 között. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 6-8., ill. E F G R
1582. SZIRMAI Viktória: Várostervezés, új városok, urbanisztikai problémák a szocialista társadalomban. = Társadalomtudományi Közlemények, 13, 1984, 1. 122-137. E
1583. TILLES Béla: Környezetplasztikai tanulmányterv : Városközpont, Buza téri munkaslakások, Jósaváros, Szamuely lakótelep [Nyíregyháza]. = A Magyar Képző és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója, 1984, 1-2. 49-59.
1584. TIMON Kálmán: A magyar falu és lakóház időszerei kérdései. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 14-15., ill. E F G R
1585. VÁMOSSY Ferenc: A lakókörnyezet továbbfejlesztése. = Városerépítés, 20, 1984, 6. 15-19., ill.
1586. A VÁROSERÉPÍTÉSRL. Szerk. Preisch Gábor. Bp.: Kossuth, 1984 541 p. (Vélemények, viták) vál. Barna Gábor, Beluszky Pál, Benyó Bertalan, Berey Katalin, Bibó István, Borvendég Béla, Callmeyer Ferenc, Enyedi György, Erdei Ferenc, Fodor László, Fóti Erzsébet, Füle Lajos, Gerle György, Gerő Balázs, Gerő László, Granasztói Pál, Győri Péter, Hallama Erzsébet, Hörchemé Horkai Rózsa, Kálnoki Kis Sándor, Komor Vilma, Kovács Csaba, Kőszegfalvi György, Laposa József, Lázár István, Mester Árpád, Mócsényi Mihály, Paksy Gábor, Perczel Károly, Perényi Imre, Polónyi Károly, Preisch Gábor, Pusztai Éva, Román András, Szilágyi Miklós, Szűcs István, Vági Gábor, Varga Zoltán, Vidor Ferenc, Zoltán Zoltán [írásal. rec. FÜLE Lajos = Városerépítés, 20, 1984, 6. 38.; PALLAGI Ferenc: Építünk, de kinek? = Élet és Irodalom, 1984. október 5. 11.; VADAS József: Unokáink is lakni fogják. = Könyvtárlátogatás, 29, 1984, 10. 7.
1587. VEDRES György: A budapesti Belváros rekonstrukciója. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 34-36., ill. E F G R

Kertművészet

1588. PERJÉS András: A Bartók-ház kertje. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 22-23., ill. E F G R

Szobrászat

1589. BUDAPESTI Nemzetközi Képzőművészeti Kiállítás (6.) (1984)
- VI. Budapesti Nemzetközi Képzőművészeti Kiállítás, Műcsarnok, 1984. szeptember 6. - október 28. A kiállítás rend. Frank János. Bev. Aradi Nóra, Frank János. Bp.: Műcsarnok, 1984 152 p., ill. E lsm. BARBOSA, Octavian: Triennale de sculpture mica Budapest. = Arta, 31, 1984, 11. 34-35.; HARANGOZÓ Márta: A rongytól a márványig. = Esti Hírlap, 1984. szeptember 13. 2., ill.; H.Z. [HEVÉR Zoltán] = Új Ember, 1984. szeptember 30. 6.; (-kas) = Esti Hírlap, 1984. szeptember 6. 2.; J.N. [NEMES János]: Internationale Kleinplastikausstellung. = Budapester Rundschau, 1984. október 8. 9., ill.; P. SZABÓ Ernő: Csak egy csöpp, de tenger. = Magyar Ifjúság, 1984. november 16. 26-27., ill.; SZABÓ György = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 21. 6.; SZÉKELY András: Magántéri szobrászat. = Új Tükör, 1984. szeptember 30. 24-25., ill.; P. SZÜCS Julianna: Kultúra - elfelejtve és megtalálva. = Népszabadság, 1984. szeptember 29. 13.; TASNÁDI Attila: Vissza a valósághoz. = Népszava, 1984. október 27. 8., ill.; VADAS József: Album a posztamensen. = Élet és Irodalom, 1984. szeptember 28. 12.; WAGNER István: A kisemberek kissozra. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 19. 6.
1590. Képzőművészeti Biennálé, (8.) (1983) [kiáll.] Pécs lsm. LÁNCZ Sándor: Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984. 1. 49-52.
1591. KOCZOGH Ákos: Finn szobrászok között. = Új Forrás, 16, 1984, 1. 73-78., ill.

1592. LÓSKA Lajos: Nagyatádi számvetés [Nagyatádi Nemzetközi Faszbórsz Alkotótételep] = Művészet, 25, 1984, 12. 8-11., ill.
1593. Országos Portré Kiállítás, Hatvan, Hatvani Galéria, 1983. lsm. MUCSI András: Arcok és sorsok. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 1. 2-5., ill.
1594. SASS Valéria: Faszbórszok a burgdorfi Ijászműzőn. = Művészet, 25, 1984, 9. 42-45., ill.
1595. ÜVEGSZOBROK, Bp., Ernst Múzeum, 1984. augusztus 23. - szeptember 23. A kiállítást rend., a katalógust szerk. Dobai Ágnes. Bev. Kovács Péter. Bp.: Műcsamok, 1984 [16]p., ill. E lsm. EMBER Mária = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 22. 8.; PALLAGI Ferenc: Szobrászat fényből, üvegből. = Esti Hírlap, 1984. szeptember 8. 2.; SZATMÁRI Gizella: Üvegszobrok az Ernst Múzeumban. = Népszava, 1984. szeptember 7. 6., ill.; VADAS József: Átlátás a titkok. = Élet és Irodalom 1984. október 5. 12.; WAGNER István: Figurák - fénytörésben. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 15. 7.
1596. WEHNER Tibor: A magyar köztéri szobrászat a felszabadulás után. Szakdolgozat, ELTE Művészettörténet Tanszék Bp., 1984 155 p.
1597. WEHNER Tibor: Magyarországi Lenin szobrok. = Új Forrás, 16, 1984, 4. 32-38., ill.

Festészet, rajzművészet, sokszorosított grafika, könyvművészet

1598. ALKALMAZOTT Grafikai Biennálé (11.) (1984) (Bmo) [kiáll.] lsm. RIDEG Gábor: A két „B” jegyében. = Művészet, 25, 1984, 10. 44-47., ill.
1599. ARTNER Tivadar: Festők a Tisza partján [Tiszakécskei nyári művésztelep]. = Népszabadság, 1984. augusztus 24. 7., ill.
1600. BÁCS-KISKUN Megyei Grafikai Tárlat, Kecskemét, Erdei Ferenc Művelődési Központ, 1984 [kiáll.] lsm. BÁNSZKY Pál = Új Tükör, 1984. április 29. 3., ill.
1601. Balatoni Kisgrafikai Biennálé (7.), Tihanyi Múzeum, 1983 [kiáll.] lsm. HEITLER László: Kisgrafikák Tihanyban. = Művészet, 25, 1984, 2. 59-61., ill.
1602. BÁN András: Grafikák Krakkóban. = Magyar Nemzet, 1984. november 24. 9.
1603. BÁN András: Plakátok Varsóban. = Magyar Nemzet, 1984. november 23. 7.
1604. BÁNSZKY Pál: Fiatal grafikusművészek. = Forrás, 16, 1984. 1. 85-87., ill.
1605. BUDAPESTI Grafikai Alkotóközösség kiállítása, Bp., Vigadó Galéria, 1984 lsm. (gy.k.gy.): Kiállítás a Vigadóban. = Esti Hírlap, 1984. március 7. 2.; WAGNER István: Rangosan - rangrejtve : Plakáttól az emblémáig. = Magyar Hírlap, 1984. március 30. 6.
1606. CSONTVÁRY dokumentumkiállítás [mai magyar művészek alkotásai Csontváry tiszteletére], Bp., Építők Műszaki Klubja, 1984. október 1-31. A kiállítást rend. Soós Imre. Bp.: Építők Műszaki Klubja, 1984 [4]p., ill.
1607. DÉLALFÖLDI Tárlat (16.) (1984) (Hódmezővásárhely)
- XVI. Délalföldi Tárlat, Hódmezővásárhely, Tomyai János Múzeum, 1984. május - június. Bev. Dömötör János. Hódmezővásárhely : Tomyai János Múzeum, 1984 36 p., ill.
1608. ÉSZT Grafikák, Tihanyi Múzeum, 1984. A kiállítást rend. Egri Mária. Bev. Szabó István. Veszprém : Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [16]p., ill.
1609. Az EURÓPAI Iskola grafikái, Győr, Műcsamok, 1984 [kiáll.] lsm. SALAMON Nándor = Új Tükör, 1984. április 29. 3-4., ill.
1610. FINN plakátkiállítás, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984 lsm. m.g.: Finn plakátkiállítás. = Magyar Nemzet, 1984. május 18. 12.

1611. Főiskolai rajztanárok kiállítása (1.) Nyíregyháza, Besenyei György Tanárképző Főiskola, 1983 lsm. SZÖVÉNYI Zsolt: A főiskolai rajztanárok első kiállítása. = Szabolcs-Szatmár Szemle, 19, 1984, 2. 135-143., ill.
1612. FRISSEN Festve : A magyar festészet új hulláma, Bp., Ernst Múzeum, 1984. augusztus 24. - szeptember 30. A kiállítást rend., bev. Gyetvai Ágnes, Hegyi Lóránd. Bp.: Műcsamok, 1984 [24] p., ill. E lsm. ATTALAI Gábor: Frissen (?) festve avagy a magyar festészet új hulláma és Sváby Lajos kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 12. 40-45., ill.; BEKE László megnyitja. = Aktuális Levelek, No 11 (1984) 5-12., ill.; HARANGOZÓ Márta: Frissen festve. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 28. 2.; LÁNCZ Sándor: Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984, 11. 1011-1014.; SINKOVITS Péter: Képzuhatag : A magyar festészet új hulláma az Ernst Múzeumban. = Művészet, 25, 1984, 12. 46-49., ill.; SZABÓ György: „Frissen festve”. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 16. 7.; P. SZÜCS Julianna: Frissen festett malaszt : Fiatalok és kevésbé fiatalok az Ernst Múzeumban. = Népszabadság, 1984. szeptember 21. 7.; TASNÁDI Attila: Látszat és valóság. = Népszava, 1984. szeptember 21. 6.; VADAS József: Toprongy. = Élet és Irodalom, 1984. szeptember 7. 13.
1613. Grafikai Biennálé (15.) (1983) (Ljubljana) [kiáll.] lsm. NÉRAY Katalin: Jubileumi töprengés a 15. ljubljanoi grafikai biennálén. = Művészet, 25, 1984, 1. 46-49., ill.
1614. GYÖRI Grafikai Műhely, Pápa, Jókai Könyvtár, 1984. május 28. - június 10. Bev. Heitler László. Pápa : Jókai Mór Könyvtár, 1984 [4]p. lsm. (Györkök): Bemutatjuk a Győri Grafikai Műhelyt. = Élet és Irodalom, 1984. július 20. 12.; HEITLER László: Győri grafikusok. = Népszava, 1984. augusztus 12. 6., ill.; KLOSS Andor: Grafikák a Győri Műhelyből. = Műhely, 7, 1984, 1. 79-80., ill.; SALAMON Nándor: A Grafikus Műhely története. = Új Tükör, 1984. február 5. 3-4., ill.
1615. GYULAI Művésztelep Tárta (20.), Gyula, Dürer Terem, 1984 lsm. P. SZABÓ Ernő: Valóság-törődékek. = Magyar Ifjúság, 1984. július 27. 5., ill.
1616. HAJDÚ D. Dénes: Könyv, ex libris, folklór. = Népszava, 1984. július 21. 8., ill.
1617. HOSKOVÁ, Simeona: A mai cseh grafika. = Művészet, 25, 1984, 2. 43-46., ill.
1618. INTERGRAFIK '84 (Berlin) [kiáll.] lsm. RÓZSA Gyula: Rosszkedvű grafika : Jegyzetek egy berlini nemzetközi kiállítás alkalmából. = Népszabadság, 1984. július 7. 15.; WAGNER István: Intergrafik '84 : Berlini triennálé. = Magyar Hírlap, 1984. július 24. 6.
1619. IRÓK, költők, irodalmi illusztrációk az ex librisen, alkalmi grafikán és kisgrafikán, Hadháztéglás, Földi János Nagyközségi Könyvtár, 1984. május 25. - június 25. A kiállítást rend., a katalógust írta Lenkey István. Hadháztéglás : Földi János Nagyközségi Könyvtár, 1984 IV. 25 p., ill. (A hadháztéglási Földi János Nagyközségi Könyvtár kisgrafikai füzetek; 3.)
1620. KÉPZŐMŰVÉSZEK a jövőnek, Bp., Bartók 32 Galéria, 1984 [kiáll.] lsm. KENESSEI András: Képzőművészek a jövőnek : Képzőművészeti Főiskolások kiállítása. = Magyar Hírlap, 1984. július 3. 6.
1621. KORTÁRS román festészet, Bp., Szépművészeti Múzeum, 1984 [kiáll.] lsm. (bán) [BÁN András] = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 20. 6.; WAGNER István: Mai román pikúra : Jubileumi tárlat Budapesten. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 4. 6.
1622. KRUNÁK, Emese: Poster and history : Hungarian posters between 1945 and 1955. = Interpress Grafik, 1984, 2. 26-33., ill.
1623. LENGYEL festészet 1944-1984, Bp., Műcsamok, 1984. december 10-30. A kiállítást rend. Jerger Krisztina. Bev. Aleksandra Prokop. Bp.: Műcsamok, 1984 48 p., ill. lsm. (bán) [BÁN András]: Kortárs lengyel festészeti kiállítás a Műcsamokban. = Magyar Nemzet, 1984. december 28. 7.

1624. MAI Japán plakát, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 1984 [kiáll.] lsm. HORVÁTH Tamás = Új Tükör, 1984. április 8. 4., ill.; W. SOMOGYI Ágnes: Tanuljunk japánul: A Távol-Kelet gondolkodása és esztétikája a budapesti plakátkiállításán. = Művészet, 25, 1984, 8. 48-53., ill.
1625. MAI szlovák grafika, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. október 5-28. A kiállítást rend. Boros Judit, Turcsány Zsuzsa. Bev. Vilám Rakovickzy. Bp.: Magyar Nemzeti Galéria, 1984 [32]p., ill. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai; 1984/8.) lsm. LÓSKA Lajos: Mai szlovák grafika. = Művészet, 25, 1984, 10. 48-51., ill.; P. SZABÓ Ernő: Cseh kubizmus, szlovák grafika. = Magyar Ifjúság, 1984. november 9. 6-7., ill.; SZABÓ György: Mai szlovák grafika a Nemzeti Galériában. = Magyar Nemzet, 1984. november 3. 8.; WAGNER István: Mesterek és tanítványok. = Magyar Hírlap, 1984. október 23. 6.
1626. MENYHÁRT László: Változások küszöbén : Grafikusok Salgótarjánban [Nemzetközi Grafikai Művésztelep]. = Művészet, 25, 1984, 12. 23-27., ill.
1627. MIDIATURÁK, Bp., Csontváry Terem, 1984 [kiáll.] lsm. KENESSEI András: Mitől midi a tura? = Magyar Hírlap, 1984. november 20. 6.; POGÁNY Gábor = Új Tükör, 1984. november 11. 3.
1628. MOZGÁS a mozgásban : Paul Arma kiállítása a Vigadó Galériában, 1984. április 20. - május 13. Bev. Jean Cassou, Jean Louis Derriens. Bp.: Vigadó Galéria, 1984 [24]p., ill. (A Vigadó Galéria kiállítási katalógusai; 40.) lsm. DOBOS Mariann: Paul Arma és 74 művész. = Egyetemi Lapok, 1984. május 28. 15., ill.; WAGNER István: Képzőművészet és zene. = Magyar Hírlap, 1984. május 10. 6.
1629. MŰVÉSZEK magukról és másokról : Válogatás a XL. Velencei Biennálé szöveget anyagából. Bp., Műcsarnok, 1984. november 6. - december 2. A kiállítást rend. Jerger Krisztina. Bev. Vlagyimir Gornjainov. Bp.: Műcsarnok, 1984 16 p., ill.
1630. NEGYVEN év lengyel politikai plakátja, Bp., Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, 1984 [kiáll.] lsm. (pallagi) [PALLAGI Ferenc] = Esti Hírlap, 1984. július 20. 2.; T.A. [TASNÁDI Attila]: Politikai plakátok Lengyelországból. = Népszava, 1984. augusztus 1. 6.
1631. NEMZETKÖZI filmplakát kiállítás, Bp., Corvin Mozi, 1984 lsm. GANTNER Ilona: Mire való a filmplakát? = Népszava, 1984. augusztus 23. 6., ill.
1632. NEMZETKÖZI „Mail Art” kiállítás, Vaja, Vay Ádám Múzeum, 1984. A kiállítást rend. a Fiatal Művészek Klubja. Bp.: Fiatal Művészek Klubja, 1984 [12]p., ill.
1633. NEMZETKÖZI „Mail Art” kiállítás, Bp., Fiatal Művészek Klubja, 1984 lsm. CHIKÁN Bálint: Nemzetközi „Mail Art” bemutató. = Új Tükör, 1984. szeptember 23. 3., ill.; R.P.: Club of Young Artist Budapest 1062 Népköztársaság útja 11. = Magyar Ifjúság, 1984. szept. 28. 5., ill.
1634. ORSZÁGOS Akvarell Biennálé (9.) (1984) (Eger) 9. Országos Akvarell Biennálé, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1984. augusztus 16. - szeptember 10. A kiállítást rend. Lengyel László. Eger: Heves Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [66]p., ill. lsm. R.GY. [RÓZSA Gyula]: Kézi munka. = Népszabadság, 1984. szeptember 7. 7.
1635. ORSZÁGOS Alkalmazott Grafikai Biennálé (4.) (1984) (Békéscsaba) A betű: IV. Országos Alkalmazott Grafikai Biennálé, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1984. április 4. - május 20. A kiállítást rend. Borm Miklósné, Kulinyi István. Bev. Haiman György, Gábor Pál. Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum, 1984 [94]p., ill. lsm. ACSAY Judit: Félre a tréffával. = Művészet, 25, 1984, 9. 32-36., ill.; HAJDÚ Éva: Betű, betű, betű. = Magyar Nemzet, 1984. április 30. 8.; KENESSEI András: A szürkedőállomány rutinja. = Magyar Hírlap, 1984. május 18. 6.; PETŐCZ Károly: Hazánk, Magyarország - a betű. = Magyar Grafika, 28, 1984. 31-37., ill.
1636. Országos Grafikai Biennálé (12.) (1983) (Miskolc) lsm. (bán) (BÁN András): Grafikai Biennálé Miskolcon. = Magyar Nemzet, 1984. január 6. 7.; NAGY Zoltán: Konzerv Miskolcra. = Művészet, 25, 1984, 3. 30-34., ill.; P. SZABÓ Ernő: Törékeny csomag. = Magyar Ifjúság, 1984. január 13. 5., ill.
1637. Országos Karikatúrabienálé (1.) (1984) (Nyíregyháza) lsm. SZÉKELY András: Nyíregyházi vídárások. = Művészet, 25, 1984, 2. 16-17., ill.
1638. ORSZÁGOS Rajzbiennálé (2.) (1984) (Salgótarján) II. Országos Rajzbiennálé, Salgótarján, Nógrádi Sándor Múzeum, 1984. október-december. A kiállítást rend. Supka Magdolna, Dévényi István. Bev. Keserű Katalin. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 118 p., ill. E lsm. P. SZABÓ Ernő: Rajzbiennálé Salgótarjánban. = Magyar Ifjúság, 1984. december 14. 6-7., ill.
1639. PÉCSI Grafikai Műhely 1973-1983, Pécsi Galéria, 1984. február 10. - március 4. A kiállítást rend. Pinczehelyi Sándor. A katalógust szerk. Lánosz Mária. Pécs : Pécsi Galéria, 1984 103 p., ill. lsm. HUSZ Sándor = Új Tükör, 1984. február 26. 4., ill.
1640. PERNECZKY, Géza: The emergence of new painting in Hungary. = New Hungarian Quarterly, 25, No 96, 1984 171-176., ill.
1641. PERNECZKY Géza: Az új feladtság magyarországi jelentkezése. = Új Symposium, 20, 1984, 9. 22-26., ill.
1642. PETROVÁ, Sylvia: Young Czech graphik artist. = Interpress Grafik, 1984, 3. 19-25., ill.
1643. PK Csoport, Bp., Állatorvostudományi Egyetem KISZ Klub, 1984. Bp.: PK Csoport, 1984 [12]p., ill.
1644. RADNÓTI grafikai pályázat kiállítása, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1984 lsm. R.GY. [RÓZSA Gyula]: Radnóti-rajzok. = Népszabadság, 1984. június 20. 7.; SZÉKELY András: Radnóti pályázat, Petőfi Irodalmi Múzeum. = Új Tükör, 1984. július 1. 3., ill.; SZABÓ György = Magyar Nemzet, 1984. június 19. 7.; TÓTH Ferenc = Művészet, 25, 1984, 9. 64.; VALACHI Anna: Ölelkező művészetek. = Magyar Hírlap, 1984. június 15. 7.
1645. RAJZ/DRAWING '84 : Nemzetközi kiállítás, Pécsi Galéria, 1984. június 29. - július 29. A kiállítást rend. és a katalógust szerk. Pinczehelyi Sándor. Pécs : Pécsi Galéria, 1984 [64]p., ill. E lsm. P. SZABÓ Ernő = Magyar Ifjúság, 1984. augusztus 17. 5., ill.; P. SZÜCS Julianna: Álom - nem luxuskivitelben. = Népszabadság, 1984. október 19. 7.
1646. SÖTÉTVÖLGYI Grafikai Művésztelep '84, Szekszárd, Babits Mihály Művelődési Központ, 1984. november 23. - december 23. Szekszárd : Babits Mihály Művelődési Központ, 1984 [16]p., ill.
1647. SZABADI Judit: Hagyomány és korszerűség : Avantgarde kezdeményezések a 60-as évek magyar festészetében, 1-2. = Jelenkor, 27, 1984, 9. 773-782., 10. 861-868.
1648. SZATHMÁRY-KIRÁLY, Erzsébet: The story of emblem. = Interpress Grafik, 1984, 2. 24-25., ill.
1649. SZÉKESFEHÉRVÁRI Tavasz Tárlat, Barátság Háza, 1984. április 27. - május 27. Bev. Sobor Antal. Székesfehérvár : [k.n.], 1984 [24]p., ill.
1650. A SZÍN a brit festészetben, Bp., Ernst Múzeum, 1984. február 7. - március 11. A kiállítást rend. bev. Bakos Katalin. Bp.: Műcsarnok, 1984 [8]p., lsm. SZABÓ György = Magyar Nemzet, 1984. február 29. 7.; WAGNER István: Szín és el-lenzsín. = Magyar Hírlap, 1984. március 6. 6.
1651. SZOLNOKI Festészeti Triennálé (4.) (1984) IV. Szolnoki festészeti triennálé, Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ Galériája, 1984. november 3. - december 3. A kiállítást rend. bev. Egri Mária. Szolnok : Szolnok Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [20]p., ill.
1652. SZUNYOGH Szabolcs: Akt Zebegényben [Zebegényi Képzőművészeti Szabadiiskola]. = Népszava, 1984. július 17. 6.

1653. A táj, Pécsi Galéria, 1983 [kiáll.] lsm. LÁNCZSÁNDOR: Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984, 1. 49-52.
 1654. TÁVOLÍ utcák üzenete : Nemzetközi plakátkiállítás Bulgária...Magyarország kulturális minisztereinek budapesti tanácskozása alkalmából, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. május 18. - június 10. A kiállítást rend. Szakál Edit, Demeter Judit. A katalógust írta Éri Gyöngyi. Bp.: Magyar Nemzeti Galéria, 1984 [24]p., ill. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai ; 1984/4.) lsm. ÁDÁM András: Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. május 18. 633.; ELEK Lenke: Az utca művészete? = Magyar Hírlap, 1984. március 11. 3.; PALLAGI Ferenc: Nemzetközi plakátkiállítás. = Esti Hírlap, 1984. május 18. 2.; VADAS József: Plakát-keresésben. = Élet és Irodalom, 1984. március 16. 13.
 1655. TURKUI grafikusok kollektív tárlata, Szeged, Szegedi Képtár, 1984 lsm. SZUROMI Pál: Komolyan és fintorogva, Finnországi grafikai Szegeden. = Művészet, 25, 1984, 7. 57-58., ill.
 1656. WOLFE, Tom: Festett malaszt. Bp.: Európa, 1984 82 p. (Mérleg) rec. HAJDU István: Írják vagy festik az igét? = Művészet, 25, 1984, 11. 58-59., ill.; HARANGOZÓ Márta = Esti Hírlap, 1984. június 4. 2.; KÖRÖSPATAKI Kis Sándor = Új Tükör, 1984. május 27. 3.
 > 134, 379, 388

Fotóművészet és új médiák

1657. BEKE László: Infermental III. = Aktuális Levelek, No 10, 1984 49.
 1658. LUGÓ, László: Through alternative picture - channels : An international motion-picture-magazine: Infermental. = Interpress Grafik, 1984. 3. 70-71., ill.
 1659. MONTVAI Attila: Kép a fény és ről ez. = Mozgó Világ, 10, 1984, 10. 60-73., ill.
 1660. PETERNÁK Miklós: Szociófoto 1-5. = Jó Világ : Bölcsész index antológia, 1984 59-63.

Iparművészet

1661. AKNAI Tamás: Nippon Design Center. = Interpress Grafik, 1984, 1. 22-26., ill.
 1662. DARITS Ágnes: Terített asztalok. = Új Tükör, 1984. november 4. 22., ill.
 1663. FIATAL Iparművészek Stúdiójának kiállítása, Bp., Emst Múzeum, 1984. december 14. - január 14. A kiállítást rend., a katalógust szerk. Herczeg Ibolya. Bev. Vadas József. Bp.: Műcsarnok, 1984 104 p., ill. E
 1664. FRANCIA design 1983-84 : Bútorok, textilek, Pécsi Galéria, 1984. június 1-24. Bp., Fényes Adolf Terem, 1984. július 12-29. A kiállítást összeállította és a katalógust szerk. Brigitte Hedel-Samson. A pécsi kiállítást Pinczehelyi Sándor, a budapestit Jerger Krisztina rend. Pécs: Pécsi Galéria, 1984 [28]p., ill. lsm. BALOGH János = Új Tükör, 1984. augusztus 12. 3.; HAJDÚ Éva: Fotók és bútorok Franciaországból. = Magyar Nemzet, 1984. június 21. 7.; PALLAGI Ferenc: Formák és ellenformák. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 1. 2.; PAPP Júlia = Művészet, 25, 1984, 10. 56-57., ill.; P. SZABÓ Emő = Magyar Ifjúság, 1984. augusztus 3. 2., ill.; SZATMÁRI Gizella: Finn üvegek, francia bútorok. = Népszava, 1984. július 27. 6.; WAGNER István: Mi a V.I.A.? = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 22. 6.; ZALAVÁRI József: Franciák szabadon és elfoglaltanul. = Ipari Forma, 8, 1984, 5. 23-24., ill.
 1665. GERGELY István: Ipari forma - életforma. = Társadalmi Szemle, 39, 1984, 4. 81-87.
 1666. IPARI Formatervezési Konferencia (1.) (1984) (Budapest) lsm. PALLAGI Ferenc = Esti Hírlap, 1984. november 8. 1-2.; VADAS József: Jó design. = Élet és Irodalom, 1984. november 16. 12.

1667. IPARI Formatervezési Triennálé (1.), Székesfehérvár, Csák István Képtár, 1984 [kiáll.] lsm. VADAS József: Designa váru. = Élet és Irodalom, 1984. június 22. 13.
 1668. IPARMŰVÉSZEK kiállítása, Kecskemét, Képcsarnok, 1984 lsm. PELLIONISZ Valéria: Iparművészek tárlata. = Új Tükör, 1984. november 18. 4., ill.
 1669. MIKLÓS Pál: Az iparművészeti tárgy szemiótikájáról. = Művészet, 25, 1984, 7. 4-6., ill.
 1670. NAGY Mária Éva: Szükségletek és igények. = Ipari Forma, 8, 1984, 4. 15-16.
 1671. NDK iparművészet : Ékszer, üveg, textil, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 1984. november 27. - december 30. A kiállítást rend. és a katalógust szerk. Németh Mária, Matyasovszky Péter. A katalógust írta Peter Möller, Eva Mahn. Bp.: Budapesti Történeti Múzeum, 1984 [80]p., lsm. J.N.SZ. [NAGY Sz. Júlia]: Kunstgewerbe Ausstellung. = Budapester Rundschau, 1984. december 17. 9.
 1672. Országos Iparművészeti Kiállítás (2.) Bp., Műcsarnok, 1983 lsm. ACSAY Judit: A tervezés és ipari kivitel összhangjáról : Beszélgetés Szabó Imre ipari miniszterhelyettesével. = Művészet, 25, 1984, 1. 4-5.; ATTALAI Gábor: Kiállítás vagy kirakodás? = Művészet, 25, 1984, 1. 11-15., ill.; BARKÁNYI Attila: Design-e a magyar design? : Egy formatervező töprengései. = Művészet, 25, 1984, 1. 22-25., ill.; DVORSZKY Hedvig: Illúziók nélkül. = Művészet, 25, 1984, 1. 25-30., ill.; DVORSZKY Hedvig: A vendég szemével : Beszélgetés Galina Domoszenovával. = Művészet, 25, 1984, 1. 30-32., ill.; FEKETE György: Egy kiállítás anatómiája : Az Országos Iparművészeti Kiállításról a rendező szeméből. = Művészet, 25, 1984, 1. 4-7., ill.; HERNÁDI Miklós: Szépségtapaszkok az ipar csúf pófáján. = Művészet, 25, 1984, 1. 15-17., ill.; KOVÁCS Anikó: Tanulságok. = Művészet, 25, 1984, 1. 6-9., ill.; LISSÁK György: Értékek nyomában. = Művészet, 25, 1984, 1. 18-21., ill.; MAROS Tamás: A tervezés ellenőrzése. = Művészet, 25, 1984, 1. 9-11., ill.; MENYHÁRT László: Iparművészek, társadalom, jövő. = Palócföld, 18, 1984, 2. 57-64.; RÁTKAI Ferenc: Az Országos Iparművészeti Kiállítás elé. = Művészet, 25, 1984, 1. 1-2., ill.; SZABÓ György: Iparművészeti imamalom : Jegyzetek egy országos kiállítás után. = Kritika, 1984, 2. 14-15.; TIMON Kálmán = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 5. E F G R
 1673. OSZTRÁK-magyar Iparművészeti Szimpozium (1984) (Budapest) lsm. WAGNER István: Reform rakéta. = Magyar Hírlap, 1984. május 22. 6.
 1674. PALLAGI Ferenc: Célszerű szépség. = Esti Hírlap, 1984. november 16. 2.
 1675. RENDSZEREK és variációk az iparművészetben, Bp., Józsefvárosi Kiállítóterem, 1984 [kiáll.] lsm. ACSAY Judit: Úszósapkát mindenkinek? = Művészet, 25, 1984, 5. 60., ill.
 1676. TEXTIL és kerámia kiállítás, Miskolc, Szőnyi István Terem, 1984 lsm. PELLIONISZ Valéria: Textil és kerámia. = Új Tükör, 1984. december 16. 4., ill.
 1677. VÁMOSSY Ferenc: Lehetetlen terek? = Ipari Forma, 8, 1984, 6. 1.

Fémművesség

1678. BOCSI Péter: A kőbányai Szent László-templom belső tereválasztó rácsa. = Műemlékvédelem, 27, 1984, 4. 316-320., ill.
 1679. Nemzetközi ötvözszer kiállítás, Bp., Hilton, 1983 lsm. -dim.: Lehet(ne) művészet is. = Nők Lapja, 1984. január 28. 16-17., ill.; -h.: Ékszerkiállítás. = Magyar Hírek, 1984. március 15. 51. p., ill.
 1680. A ZOMÁNC, Bp., Vigadó Galéria, 1984. június 21. - július 22. A kiállítást rend. Sós László, Kemény Éva. Bev. Kónya Gyula. Bp.: Vigadó Galéria, 1984 31 p., ill. (A Vigadó Galéria kiállítási katalógusai ; 42.) lsm. EMBER Mária: Zománcművészek seregszemléje. = Magyar Nemzet, 1984. július 29. 7.; NAGY Zoltán: A Szent Korona birodalma. =

Művészet, 25, 1984, 10. 32-35., ill.; SZATMÁRI Gizella: Korona és kanna. = Népszava, 1984. július 13. 6.; VADAS József: Infláció. = Élet és Irodalom, 1984. július 13. 12.

Érem

1681. L. KOVÁSZNAY, Viktória: New tendencies in the art of the medal. = New Hungarian Quarterly, 25, No 95, 1984 169-172., ill.

1682. B. NÁNÁSIÉva: Az 1983. évi jubileumi érme gipsztervei. = Numizmatikai Közlemények, 82/83 (1984) 107-111., ill. G

1683. NEMZETKÖZI éremművészeti alkotótábor kiállítása, Nyíregyháza, Lenin téri Kiállítóterem, 1984 lsm. POGÁNY Gábor = Új Tükör, 1984. július 15. 4., ill.

1684. Országos Érembiennálé (4.) Sopron, Lásbas-ház, 1983 lsm. HEITLER László = Művészet, 25, 1984, 2. 11-13., ill.; KOVÁCS Gyula = Művészet, 25, 1984, 2. 14-15., ill.; SALOMON Nándor: Visszatekintés. = Palócföld, 16, 1984, 3. 57-61., ill.

1685. ORSZÁGOS Érembiennálé (4.) díjazottjainak kiállítása (1984) (Sopron)

ATV. Országos Érembiennálé díjazottjainak kiállítása, Sopron, Lásbas-ház, 1984. A kiállítást rend., a katalógust írta Askeretz Éva. Bp.: Liszt Ferenc Múzeum, 1984 [20]p., ill. lsm. WAGNER István: „Érme” érme Sopronban. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 7. 6.

1686. WAGNER István: Magyarok az Elba partján. = Magyar Hírlap, 1984. október 14. 4.

Kerámia, üveg

1687. DRADÁCKÁ, Pavla: A mai csehszlovák üveg- és kerámia művészet. = Művészet, 25, 1984, 2. 47-51., ill.

1688. FIGURÁLIS kerámia, Bp., Pál László Terem, 1984 [kiáll.] lsm. PALLAGI Ferenc: Negéd és bűbáj a Pál László Teremben: Kortárs kerámia? = Esti Hírlap, 1984. augusztus 16. 2.

1689. FINN üvegművészeti kiállítás, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1984. május 11. - június 17. Bp., Iparművészeti Múzeum, 1984. június 29. - augusztus 13. Szeged: Csongrád Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [32]p., ill. lsm. BRESTYÁNSZKY Ilona: Üveg Finnországból. = Nők Lapja, 1984. augusztus 11. 25., ill.; (lukács) [LUKÁCS György]: Szépség - hétköznapi. = Magyar Ifjúság, 1984. július 27. 44-45., ill.; PALLAGI Ferenc: Üvegcsodák - csoda nélkül. = Esti Hírlap, 1984. július 23. 2., ill.; P. SZABÓ Emő = Új Tükör, 1984. július 29. 3-4., ill.; SZATMÁRI Gizella: Finn üvegek, francia bútorok. = Népszava, 1984. július 26. 6.; SZVERLE Mária: Finn üvegművészeti kiállítás. = Ipari Forma, 8, 1984, 5. 25-26., ill.; VETŐ Béla = 1984. augusztus 26. 6.

1690. KERÁMIA x 27, Budapest Galéria Kiállítóháza, 1984. december 28. - 1985. február 10. A kiállítást rend. Csillag Katalin. Bp.: Budapest Galéria, 1984 27 p., ill. E

1691. ORSZÁGOS Kerámia Biennálé (8.) (1984) (Pécs) VIII. Országos Kerámia Biennálé, Pécsi Galéria, 1984. szeptember 2. - október 7. A kiállítást rend., a katalógust írta Romváry Ferenc. Pécs: Janus Pannonius Múzeum, 1984 [48]p., ill. E G (A Janus Pannonius Múzeum művészeti kiadványai; 50.) lsm. ROMVÁRY Ferenc: Kerámia biennálé. = Új Tükör, 1984. október 19. 24-25., ill.; VADAS József: Semmi sem tökéletes. = Élet és Irodalom, 1984. október 12. 12.

1692. PALLAGI Ferenc: A kerámia napja. = Esti Hírlap, 1984. június 22. 2.

1693. SZILÁGYI András: Az üveg művészei: Kezdetben vala az üveges munkás. = Üvegipar, 16, 1984, 11. 4.

1694. SZŐKE László: Törékeny tervek: Feltételes módon az Üvegipari Művek stúdiójáról [beszélgetés Szilágyi Andrással]. = Ipari Forma, 8, 1984, 1. 8-9., ill.

Bútor, enteriőr

1695. BLAZSEK Gyöngyvér: Munkámat díjazták, de utána senkit se érdekelt! : Hozzászólás a kamara bútortervezési pályázatához. = Ipari Forma, 8, 1984, 2. 26-27., ill.

1696. PREISICH Anikó: A kamara bútortervezési pályázata. = Ipari Forma, 8, 1984, 2. 25-26., ill.

1697. VADAS József: A tárgyak második élete. = Kortárs, 28, 1984, 5. 788-793.

Textil és viselet

1698. FAL-ÉSTÉRTÉXTIL Biennálé (8.) (1984) (Szombathely)

8. Fal- és Tértéxtil Biennálé, Szombathely, Savaria Múzeum, 1984. június 29. - október 1. A kiállítást rend., a katalógust szerk. Fitz Péter. Szombathely: Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [64]p., ill. E (Vas megyei múzeumok katalógusai; 106.) lsm. BÁN András: Textilművek: Biennálék Szombathelyen, díjnyertesek Közégen. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 23. 7.; LÓSKA Lajos: Textilkörkép. = Művészet, 25, 1984, 11. 30-32., ill.; LOSONCI Miklós = Új Tükör, 1984. július 8. 4., ill.; VADAS József: Festett textil. = Élet és Irodalom, 1984. július 27. 13.

1699. FIATAL textilművészek kiállítása, Bp., Duna Galéria, 1984 lsm. VADAS József: Infláció. = Élet és Irodalom, 1984. július 13. 12.

1700. FITZ, Péter: The Textile Workshop at Velem 1975-1980. = Savaria, 13/14 1979/1980 (1984) 421-478., ill. H

1701. KANADAI kortárs textilművészet, Bp., Múcsarnok, 1984 lsm. P. SZÜCS Julianna: A textil és a világ. = Népszabadság, 1984. február 15. 7.; WAGNER István: Textil - kinn és benn. = Magyar Hírlap, 1984. február 21. 6.

1702. LÓSKA Lajos: Őz Velemben: Művészetlepi jegyzetek. = Művészet, 25, 1984, 1. 60-61., ill.

1703. NEMZETKÖZI Miniátúrtéxtil Biennálé (5.) (1984) (Szombathely)

5. Nemzetközi Miniátúrtéxtil Biennálé, Szombathely, Savaria Múzeum, 1984. június 29. - október 1. A kiállítást rend., a katalógust szerk. Fitz Péter. Bev. Szemes Zsuzsa. Szombathely: Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 186 p., ill. E (Vas megyei múzeumok katalógusai; 105.) lsm. BÁN András: Textilművek: Biennálék Szombathelyen díjnyertesek Közégen. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 23. 7.; LÓSKA Lajos: Textilkörkép. = Művészet, 25, 1984, 11. 30-32., ill.

1704. Nemzetközi Textilbiennálé (11.) (Lausanne) (1983) lsm. TORDAY Aliz: Rost és tér: A XI. Nemzetközi Textilbiennálé Lausanne-ban. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984, 1-2. 26-28.

1705. Az ÚJ textil, Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1984. március 28. - május 7. A kiállítást rend., a katalógust írta Fitz Péter. Székesfehérvár: István Király Múzeum, 1984 28 p., ill. E (Az István Király Múzeum közleményei. D. sorozat; 157.) lsm. BÁN András: Inventárium. = Művészet, 25, 1984, 7. 58-60., ill.

Kisművészetek

1706. VADAS József: Fabuland. = Élet és Irodalom, 1984. február 17. 12.

Művészeti oktatás, művészeti szervezetek, intézmények

1707. Az 1983. évi állami vásárlások. = Tájékoztató, 29 (1984) 73-91.

1708. Az 1983. évi kiállításokon és pályázatokon díjat kapott művészek. = Tájékoztató, 29 (1984) 43-50.

1709. Az 1983-ban megvalósult közötti alkotások. = Tájékoztató, 29 (1984) 99-110.

1710. DERCSÉNYI Dezső: A Bakócz-kápolnától a mai művészig : A Képzőművészeti Kiadó 30. éve. = Népszabadság, 1984. november 16. 7.

1711. Dokumentumok a Magyar Iparművészeti Főiskola történetéből 1945-1983. Szerk. Bodor Ferenc. Bp. : Iparművészeti Főiskola, 1983 rec. BODOR Ferenc: A Magyar Iparművészeti Főiskola történetéből 1945-1983 : Jegyzetek egy dokumentumkötethez. = Ipari Forma, 8, 1984, 1. 24-26., ill.

1712. HAJDÚ Éva: Közösség(i) rajz : Morvay Imre és a Gaál Imre rajszakkör. = Magyar Nemzet, 1984. január 3. 7.

1713. HARSÁNYI Zoltán: A képzőművészeti műveltség nyomában. = Rajztanítás, 26, 1984, 2. 5-7.

1714. KIÁLLÍTÁSOK 1983. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984, 1-2. 69-83.

1715. KISS Mihály: Az Amatőr Képzőművészek Tanácsa és a mozgalom. = Népművelés. Színkép melléklet, 31, 1984, 10. 2-3.

1716. KITÜNTETÉSEK 1983. = Tájékoztató, 29 (1984) 54-61.

1717. KOMOR Vilma: Építések [MÉSZ közgyűlés]. = Magyar Nemzet, 1984. február 24. 1.

1718. MAGYAR művészek részvétele külföldi alkotótelepeken 1983. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984, 1-2. 38-39.

1719. A MAGYAR Nemzeti Galéria Gyermek- és Ifjúsági Képzőművészeti Műhelye. Írták Szabados Árpád et al. Bp. : Széchenyi Művészeti Központ, 1984 [24]p., ill.

1720. MAJOR Máté: A magyar építések első „szövetsége” a felszabadulás után, 1-2. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 2-3. 6. 2-3. ill. E F G R

1721. MEDVE Imola: Fejéről a talpára : Az iparművész-képzés reformja [beszélgetés Gergely Istvánnal]. = Magyar Hírlap, 1984. december 6. 6.

1722. MEGALAKULT A Műbarátok Országos Egyesülete. = Magyar Nemzet, 1984. január 10. 7.

1723. OROSZ Sándor: Érdekvédelmi munkánk távlatai. [Képzőművészek, Iparművészek és Művészeti Dolgozók Szervezete]. = Művészet, 25, 1984, 12. 1-2.

1724. OROSZ Sándor: Levél [A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének 40. évfordulójára]. = Művészet, 25, 1984, 4. 60-61.

1725. RIDEG Gábor: Nem ünnepi gondolatok egy jubileumra [Magyar Népköltárság Művészeti Alapja]. = Művészet, 25, 1984, 2. 1-2.

1726. SÍK Csaba: A művész vagy a modellje? : Művészeti könyvkiadásunk néhány problémájáról. = Magyar Hírlap, 1984. január 26. 6.

1727. S.P. [SINKOVITS Péter]: Beszélgetés Alfredo Rosgarddal. = Művészet, 25, 1984 3. 60.

1728. SOÓS Imre: A Kisgrafikai Barátok Köre huszonöt esztendejéről. = Kisgrafika, 23, 1984, 1-2. 3-13., ill.

1729. SZABÓ Jenő: A Soproni Városszerépítő Egyesület története : Második szakasz 1946-1948, 1968-1983. = Soproni Szemle, 38, 1984, 1. 1-28., ill. G

1730. SZÉKÁCSNÉ Vida Mária: A vizuális nevelésről. + FORGÁCS Péter megjegyzései Vida Mária tanulmányához. In: Tanulmányok a vizuális kultúráról : Munkaközi anyag. A szerk. biz. elnöke Németh Lajos. Bp. : [k.n.], 1984 479-498, 499-504., ill.

1731. R. SZÉKELY Juliannal: Anygal a padlason [Képzőművészeti Főiskola]. = Magyar Hírlap, 1984. január 15. 7-9., ill.

1732. SZŰ Rezső: Mit csinál a Művészbarátok Egyesülete. = Népszava, 1984. február 18. 9.

1733. TIMON Kálmán: INTERARCH '83. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 58., ill. E F G R

Mesterek

1734. Ágoston Mónika

GÖRGEI Katalin: Csak rá kell nézni - ennyi az egész [beszélgetés Ágoston Mónikával és Helényi Verával]. = Magyar Ifjúság, 1984. szeptember 7. 32-33., ill.

1735. Ágoston Margit
SUPKA Magdolna: Ágoston Margit grafikusművész. = Jászkunság, 30, 1984, 2. 47-48., ill.

1736. Álle Teréz
kiáll. Diósgyőr, Vasas Művelődési Központ, 1984 lsm.
D.SZABÓ Ede: Három kiállításról. = Napjaink, 23, 1984, 3. 38-39.

1737. Álló Gyula
VÖRÖSMARTY Géza: Búcsú Álló Gyula festőművésztől. = Magyar Nemzet, 1984. október 10. 6.

1738. Almár György
ALMÁR György festő-grafikusművész kiállítása, Keszthely, Goldmark Károly Művelődési Központ, 1984. július 26. - augusztus 10. Bev. Koczogh Ákos. Keszthely : [k.n.] 1984 [6]p., ill.

1739. Almásy Aladár
kiáll. Szürrealista grafika : Almásy Aladár, Badacsonyi Sándor, Balla Margit, Felvidéki András, Makó Judit, Szemethy Imre. Bp., Óbuda Galéria, 1984 lsm. ACSAY Judit = Magyar Ifjúság, 1984. március 2. 4.; KRUNÁK Emese = Művészet, 25, 1984, 5. 61, 64., ill.: P.SZABÓ Emő = Új Tükör, 1984. február 26. 3-4., ill.

LÓSKA Lajos: Képekpeletek [interjú]. = Új Tükör, 1984. október 14. 27., ill.

1740. Al-Rawi, Noori
kiáll. Debrecen, Déri Múzeum, 1984 lsm. Sz. KÜRTI Katalin: Festmények Irakból. = Új Tükör, 1984. április 15. 22., ill.; Sz. KÜRTI Katalin: Noori Al-Rawi iraki festőművész kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 6. 60-61., ill.

1741. Altörjai Sándor
(bán) [BÁN András]: Örökrangadó : Altörjai Sándor emléktáblája Szigligeten. = Magyar Nemzet, 1984. július 25. 6.
„DE MIT takar, amit takar?...”: Szemelvények Altörjai Sándor hagyatékából. In: Aktuális Levelek, No 7, 1984 melléklet 25 p., ill.

1742. Ambrus Imre
kiáll. Ambrus Imre, Bródy Vera, Koós Iván, Ország Lili bábjai, Bp., Vigadó Galéria, 1984 lsm. CSIK István: A bábuok különös világa. = Kortárs, 28, 1984, 2. 317-318., ill.

1743. Andersen, Mogens
Mogens ANDERSEN dán festőművész kiállítása, Bp., Ernst Múzeum, 1984. október 4-28. A kiállítást rend. Bunde-Todorov Ilona. Bev. Villads Villadsen. Bp. : Műcsarnok, 1984 [16]p., ill. E

1744. Anna Margit
kiáll. Epilógus : Anna Margit kiállítása. Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1983/1984 lsm. A.J. [ACSAY Judit]: Életrajz a panaszfalán. = Művészet, 25, 1984, 4. 55-56., ill.; ANTALFI Mária = Új Élet, 1984. január 1. 3.; LÁNCZ Sándor: Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984, 4. 337-340.; LUGOS Péter = Új Ember, 1984. január 22. 4.; NEMES, János: Margit Anna. = Budapesti Rundschau, 1984. január 16. 9., ill.; SZAMOSI Ferenc: Anna Margit világa. = Magyar Hírlap, 1984. január 28. 7.; P.SZÜCS Julianna: Az azonosulás különbségei : Jegyzet Anna Margit és Lóránt János újabb képeinek ürügyén. = Népszabadság, 1984. január 10. 7. hoz. MENYHART László: Anna „meg még” Lóránt : Egy előtétel nyomában. = Művészet, 25, 1984, 6. 57-58. P.SZÜCS Julianna: Válasz. = Művészet, 25, 1984, 6. 58.

FEDOR Ágnes: Anna Margit [interjú] = Nők Lapja, 1984. február 11. 16-17., ill.

NEMES, János: Marionetten des Trauer: Die Puppen-bildnisse der Margit Anna. = Pannonia, 12, 1984, 2. 33-36., ill. > 1314

- 1745. Antal Irén**
kiáll. Bp., Fészek Klub, 1984 lsm. GERGELY Mihály: Kortársak képei. = Népszava 1984. december 14. 6., ill.
- 1746. Antal Károly**
ÓNODY Éva: Türelmes ajándékozó [interjú]. = Új Tükör, 1984. szeptember 23. 19., ill.
- 1747. Antalfi Mária**
kiáll. Antalfi Mária és Gábor Magda, Bp., Nagy Balogh János Terem, 1984 lsm. FEDOR Ágnes: Antalfi Mária és Gábor Magda kiállítása. = Magyar Nemzet, 1984. április 13. 7.; SZABÓ Jólina: Antalfi Mária és Gábor Magda kiállítása - Új Élet, 1984. május 1. 4.
- 1748. Aranyl Sándor**
kiáll. Csongrád, Művelődési Központ, 1983 lsm. SZUROMI Pál: Derengések, világolások. = Művészet, 25, 1984, 1. 58-59., ill.
- 1749. Arató István**
ARATÓ István: Fogadj be régi könyvek. Arató István rajzai és irodalmi szemelvények Angyalöldről. Bp.: Műzsák, 1984 106 p., ill.
kiáll. Bp., Metró Klub, 1984 lsm. LOSONCI Miklós: Arató István festményei = Új Tükör, 1984. január 1. 4.
- 1750. Arday Illdikó**
TORDAY Alíz: Arday Illdikó műhelyében. = Népszava, 1984. október 17. 6.
- 1751. Árendás József**
MEZŐ Béla: A plakát: epigramma. = Új Tükör, 1984. december 9. 22., ill.
- 1752. Árkossy István**
kiáll. Bp., Ifj. Művészek Klubja, 1984 lsm. CHIKÁN Béla: Árkossy István grafikái. = Új Tükör, 1984. március 18. 4., ill.
- 1753. Áron Nagy Lajos**
kiáll. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1983 lsm. SALAMON Nándor: Áron Nagy Lajos kiállítása. = Új Tükör, 1984. január 15. 4., ill.
- 1754. Attalai Gábor**
kiáll. Vancouveri házak, Bp., Helikon Galéria, 1984 lsm. (bán.) [BÁN András]: Önmagukat kereső képek. = Magyar Nemzet, 1984. június 7. 7.; KENESSEI András: Attalai Gábor fotói. = Új Tükör, 1984. június 3. 4., ill.; R. Gy. [RÓZSA Gyula]: Vancouveri házak: Attalai Gábor bemutatja a Helikon Galériában. = Népszabadság, 1984. június 2. 15.; VADAS József: Pompázatos kulipintyök. = Élet és Irodalom, 1984. június 15. 12.
- 1755. Avatizsjan, Minasz**
ROSZTOVCEVA, Inna: Az út: Emlékezés Minasz Avetizsjanra. = Szovjet Irodalom, 1984. 12. 186-188.
- 1756. Bachmann Gábor - Rajk László**
MIKLÓSSY Endre: Bizonytalan helyzetkép. = Aktuális Levelek, No 9, 1984 17-19., ill.
- Badacsony Sándor > 1739**
- 1757. Bagarus Zoltán**
BAGARUS Zoltán: Ajka. Bagarus Zoltán rajzai. Ajka: Városi Könyvtár, 1984 28 p., ill.
- 1758. Bagó Bertalan**
BAGÓ Bertalan vallomása. = Somogy, 12, 1984, 4. 78-80.
- 1759. Bajkó Anikó**
BAJKÓ Anikó kiállítása, Budapest Galéria kiállítóháza, 1984. július 6. - augusztus 19. Bev. Bán András. Bp.: Budapest Galéria, 1984 [12] p., ill. E lsm. A.G. [ATTALAI Gábor]: Bajkó Anikó kiállítása a Lajos utcai Kiállítóházban. = Művészet, 25, 1984, 11. 56-57., ill.
- 1760. Bajnay Zsolt**
B.Zs. [BAJNAY Zsolt]: Hotel Sopron, Sopron, Építészet: Bajnay Zsolt. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 30., ill. EFG R
- 1761. Bak Imre**
BAK, Birkás, Molnár, Szirtes festmények és rajzok, Pécsi Galéria, 1984. A kiállítást szervezte és rend. Birkás Ákos. Pécs: Pécsi Galéria, 1984 [12]p., ill.
- FÁBIÁN László: Bak Imre. = Aktuális Levelek, No 7, 1984 52-53., ill.**
- SINKOVITS Péter: Az új absztrakttól a posztmodernig. = Művészet, 25, 1984, 10. 15-19., ill.**
- 1762. Bakányi Gyula**
BAKÁNYI Gyula festőművész, Bp., Fényes Adolf Terem, 1984. október 12. - november 11. Bev. Cifka Péter. Bp.: Műcsarnok, 1984 [6] p., ill.
- 1763. Bakó Ilona**
ARNOLD-SCHIEBLICH, Renate: Die Kleider der Ilona Bakó. = Budapesti Rundschau, 1984. augusztus 13. 10., ill. kiáll. Bp., Műcsarnok, 1983 lsm. FRANK, János: Art in space and in plane. = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 175-179., ill.
- 1764. Bakos Zoltán**
kiáll. Bp., Bercsényi Kollégium, 1984 lsm. (bán.) [BÁN András]: A kifejezés fokozatai: Budapesti kamarakiállítások-ról. = Magyar Nemzet, 1984. március 31. 8.
- 1765. Baky Péter**
BAKY Péter festő, Körösnéyi Tamás szobrász, Török Richárd szobrász kiállítása, Kölesd, Kossuth Lajos Művelődési Otthon, 1984. május 18-31. A kiállítást rend. Orosz Péter. Kölesd: Kossuth Lajos Művelődési Ház, 1984 [8] p., ill.
- 1766. Balanyi Károly**
BALANYI Károly grafikái, Dunaújváros, Uitz Terem, 1984. augusztus 9-30. Dunaújváros: Képcsarnok Vállalat, 1984 [4]p., ill.
- 1767. Balázs József**
PAP Éva: Balázs József finn méltatása. = Új Tükör, 1984. április 29. 26., ill.
- 1768. Balázs József Róbert**
BODRI Ferenc: Kőre bízott gondolatok: Balázs József Róbert kőképeiről. = Művészet, 25, 1984, 9. 13-15., ill. kiáll. Keoskemét, Erdei Ferenc Művelődési Központ, 1984 lsm. FEKETE György: Márványkompozíciók. = Magyar Nemzet, 1984. július 5. 6.
- 1769. Bálint Endre**
BÁLINT Endre: Életrajzi törmelékek. Bp.: Magvető, 1984 372 p. (Tények és tanúk) rec. SK Csaba: Tanuvallomás korunk művészetéről. = Könyvvilág, 29, 1984, 12. 19.
- BÁLINT Endre kiállítása, Bp., Műcsarnok, 1984. november 23. - december 30. A kiállítást rend. a katalógust írta Ury Ibolya. Bp.: Műcsarnok, 1984 [32]p., ill. + [módosult műtárgyjegyzék 31 p.] lsm. EMBER Mária: Születésnap: tárlat. = Magyar Nemzet, 1984. december 2. 7.; HARANGOZÓ Márta: A lila logikája. = Esti Hírlap, 1984. december 5. 2., ill.; P.SZÚCS Julianna: Csodák, csendesesen adagolva. = Népszabadság, 1984. december 21. 7.; VADAS József: Ördögűzés ecsettel. = Élet és Irodalom, 1984. december 7. 12.; WAGNER István: Csendes csodák. = Magyar Hírlap, 1984. december 11. 6.**
- KERTÉSZ Péter: Még itt vagyok: Beszélgetés Bálint Endrével. = Budapest, 22, 1984, 1. 12-14., ill.**
- NÁDOR Tamás: Bálint Endre [interjú]. In: Nádor Tamás: Műzsák és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap és Könyvkiadó, 1984 9-18., ill.**
- P.SZÚCS Julianna: Bálint Endre hetvenéves. = Kritika, 1984, 10. 18., ill.**
- VATTAY Elemér: „Az Istennel való táplálkozás boldog vesztélyében”. = Új Ember, 1984. november 25. 5., ill.**
- Balla Margit > 1739**
- 1770. Balogh Géza**
kiáll. Nyíregyháza, Megyei Városi Művelődési Központ, 1983 lsm. FODOR Géza: Balogh Géza művészete. = Szabolcs-Szatmári Szemle, 19, 1984, 1. 40-42.
- 1771. Balogh István Vilmos**
kiáll. Bp., Fészek Művészklub, 1984 lsm. BÁN András: Kiállítások budapesti kisgalériákban. = Magyar Nemzet, 1984. március 8. 7.; P. SZABÓ Ernő: Éjszaka. = Magyar Ifjúság, 1984. február 24. 4.

1772. Balogh Péter

BANNER Zoltán: Bronzból - körtéfből : Balogh Péterszobrai. = Budapest, 22, 1984, 2. 16-17., ill.

kiáll.Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984 lsm. JÁRY Péter: Képzőművészeti kiállítások, újdonságok - zsidó vonatkozások. = Új Élet, 1984. szeptember 15. 5.

1773. Bálványos Huba

KRUNÁK Emese: Bálványos Huba. Bp. : Képzőművészeti Kiadó, 1984 62 p., [32]k., ill. (Mai magyar művészet)

1774. Bán Béla

DOKUMENTUMOK Bán Béla hagyatékából. Sajtó alá rend. és bev. Pataki Gábor, György Péter. = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 283-293.

1775. Bán Ferenc

B.F. [BÁN Ferenc]: Bán Ferenc épületei. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 28-29., ill. E F G R

JÓZSEF Dénes: Bán és Makovecz. = Kritika, 1984, 2. 11-12., ill.

1776. Bánk Ernő

BÁNK Ernő (1883-1962) festőművész kamarakiállítása, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 1984. A kiállítást rend. a katalógust írta Krómer Ágnes. Bp. : Budapesti Történeti Múzeum, 1984 [6]p., ill.

1777. Banovits Anna

(h.m.) [HARANGOZÓ Márta]: Banovits Anna kerámiai. = Esti Hírlap, 1984. március 21. 2.

1778. Barabás Márton

BARABÁS Márton kiállítása a Műcsarnok Kamaratermében, 1984. január 6. - 29. A kiállítást rend. Ratkai Ida. Bev. Hegyi Lóránd. Bp. : Műcsarnok, 1984 [8] p., ill. G lsm. BÀN András: Későn és mélyen. = Magyar Nemzet, 1984. január 25. 7.; FÖLDÉNYI F. László: Barabás Márton kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 2. 57-58., ill.; GYÁRFÁS Péter: Plasztikus festmények. = Magyar Ifjúság, 1984. január 20. 4., ill.; HARANGOZÓ Márta: Égett zongora. = Esti Hírlap, 1984. január 17. 2.; KENESSEI András: Zongoraverseny a Műcsarnokban. = Magyar Hírlap, 1984. február 9. 6.; RÓZSA

GYULA: Égett zongora. = Népszabadság, 1984. január 18. 7.; P. SZABÓ Ernő = Új Tükör, 1984. január 29. 4., ill.; VADAS József: Részben vagy egészben. = Élet és Irodalom, 1984. január 27. 12.

1779. Baranyay András

IV. Esztergomi Fotóbiennálé 1984 : Baranyay András: Önarckép (1979), Esztergomi Galéria, 1984. Bev. Hajdu István. Esztergom : [k.n.] 1984 [12]p., ill.

1780. Barcsal Tibor

kiáll. Tata, Kemstok Terem, 1984 lsm. WEHNER Tibor: A múlt igazában. = Új Forrás, 16, 1984, 5. 70-74., ill.

1781. Barcsay Jenő

BARCSAY Jenő festőművész kiállítása, Makó, József Attila Múzeum, 1984. május 18. - június 27. A kiállítást rend., bev. Hann Ferenc. Makó : József Attila Múzeum, 1984 [6]p., ill. kiáll. Bp., Fővárosi Művelődési Ház, 1984. lsm. TASNÁDI Attila: Barcsay bemutató a Fővárosi Művelődési Házban. = 1984. március 2. 6., ill.

kiáll. EMBER és drapéria, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984 lsm. ADÁM András: Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. március 23. 377.; EMBER Mária: Kiállítási körjárat. = Magyar Nemzet, 1984. március 28. 7.; HARANGOZÓ Márta: Barcsay Jenő rajzai a Magyar Nemzeti Galériában. = Esti Hírlap, 1984. március 22. 2.; P. SZABÓ Ernő: Anatómia és drapéria. = Új Tükör, 1984. április 1. 3-4., ill.; P.SZÜCS Julianna: Szükségből erény. = Népszabadság, 1984. május 12. 15.

SCHÉNER Mihály: Meditáció Barcsay Jenő mester művészetéről. = Új Aurora, 1984, 2. 45-53., ill.

1782. Barcsi Pál

GERGELY Mihály: Barcsi Pál tanúságtétele. = Népszava, 1984. február 8. 6., ill.

1783. Bardon Alfréd

BICZÓ Tamás: Bardon Alfréd nyolcvan éves. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 61., ill.

1784. Bárdy Margit

BÁRDY Margit, díszlet-kosztlm, Győri Műcsarnok, 1984. szeptember 21-től. Győr: [k.n.], 1984 [8]p., ill. lsm. HORVAI

István: Bárdy Margit kiállítása a Győri Műcsarnokban. = Film-Színház-Muzsika, 1984. október 20. 30-31-p., ill.

BRESTYÁNSZKY Ilona: A világhír útjain [interjú]. Nők Lapja, 1984. október 6. 14-15., ill.

1785. V. Barta Éva

kiáll. Nagykanizsa, Egy József Terem, 1984 lsm. LOSONCI Miklós: V.Barta Éva képei. = Új Tükör, 1984. március 11. 4., ill.

kiáll. Bp., Erkel Színház, 1984 lsm. GERGELY Mihály: Kortársak képei. = Népszava, 1984. december 14. 6., ill.

TÓTH Ervin: Szerepközelben. = Magyarország, 1984. szeptember 16. 58., ill.

1786. Bartha László

BRESTYÁNSZKY Ilona: A köcszegi Király-völgyből. = Nők Lapja, 1984. szeptember 22. 16-17., ill.

WAGNER István: Bartha László. = Magyar Hírlap, 1984. április 4. 10.

1787. Bartl József

kiáll. Szentendre, Műhely Galéria, 1984 lsm. MUCSI András: Bartl József kiállítása a szentendrei Műhely Galériában. = Művészet, 25, 1984, 9. 58-59., ill.

1788. V. Bazsonyi Arany

V.BAZSONYI Arany és Vecsési Sándor festőművészek kiállítása, Szekszárd, Művészetek Háza, 1984. augusztus 17. - október 25. A kiállítást rend. a katalógust írta Kratochwill

Ferencné. Szekszárd : Művészetek Háza, 1984 [18]p., ill. (A Szekszárdi Művészetek Háza kiállításai ; 1.) lsm. LOSONCI

Miklós: Festészet a humánium igazán. = Népszava, 1984. október 5. 6., ill.

1789. Beck Judit

LOVAS Éva: Hűséggel. = Új Tükör, 1984. október 7. 27., ill.

1790. Bencze László

CSAPÓ György: Bencze László. Bp. : Képzőművészeti, 1984 62 p., 16 t., ill. (Mai magyar művészet)

1791. Benedek Gábor

kiáll. Bp., Magyar Építőművész Szövetség Székháza, 1984 lsm. w.i. [WAGNER István] Architektúra és katikátúra. = Magyar Hírlap, 1984. november 23. 6.

KURCZBÉla: Kifigurázott építész: Benedek Gábor kiállítás a Urúgyén [interjú]. = Magyar Nemzet, 1984. november 27. 6

1792. Benedek György

KOVÁCS Gyula: Szavak előtt - szavak után : Benedek György szobrairól. = Művészet, 25, 1984, 9. 6-9., ill.

1793. Id. Benedek Jenő

id. BENEDEK Jenő festőművész kiállítása, Bp., Ernst Múzeum, 1984. január 13. - február 5. A kiállítást rend. Kratochwill

Mimi. Bev. Pogány Ö. Gábor. Bp. : Műcsarnok, 1984 [16] p., ill. lsm. LOSONCI Miklós: Id. Benedek Jenő képei. = Új Tükör, 1984. február 12. 4.; TASNÁDI Attila: Benedek

Jenő számadása. = Népszava, 1984. január 20. 6.

1794. Bényi Eszter

„LEHETŐSÉG” : Bényi Eszter, F.Farkas Tamás, Lencsés Ida, Kovács Péter Balázs kiállítása, Budapest Galéria Kiállítóháza, 1984. május 18. - július 1. A kiállítást rend., bev. Attalai Gábor. Bp. : Budapest Galéria, 1984 [16]p., ill. E lsm.

P.SZ.J. [P.SZÜCS Julianna]: Fatai képzőművészek tárlata a Budapest Galéria őbudai helyiségében. = Népszabadság,

1984. június 15. 7.

1795. Bényi László

BÉNYI László. Összeáll. Nagy Zoltán. Szolnok : Szolnok Megyei tanács, 1984 107 p., [32] t., ille F G

BÉNYI László festőművész bibliográfiája. Gyűjtötte és

összeáll. Bálintné Hegyesi Júlia. Szolnok : Verseghe Ferenc Megyei Könyvtár, 1984 101 p., [11] t. ill. (A Verseghe Ferenc megyei Könyvtár bibliográfiái ; 5.)

BÉNYI László festőművész és Marton László szobrászművész kiállítása, Keszthely, Balatoni Múzeum, 1984. július 1. - augusztus 31. Zalaegerszeg : Zala Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984. [24] p., ill. **HEITLER László**: Színek és formák ígéretében. = Népszava, 1984. augusztus 31. 6., ill. kiáll. Bp., Csók István Galéria, 1984 **ism.** **SZOMORY György**: Bényi László festményei. = Új Tükör, 1984. december 2. 4., ill.

kiáll. Bp., Katona József Színház, 1984 **ism.** (barabás): Kiállítás a Katona József Színházban az új Nemzetiért. = Esti Hírlap, 1984. február 8. 2.; h.k. [HANTHY Kinga]: Bényi László felajánlása. = Magyar Nemzet, 1984. február 13. 7.; -sal: Ajándék: húsz festmény. = Nők Lapja, 1984. február 11. 9., ill.; **SZÉKELY András**: Bényi László festményei. = Új Tükör, 1984. február 19. 3., ill.

1796. Beöthy István (Etienne Beöthy) kiáll. Pécs, Modern Magyar Képtár, 1983 **ism.** **NAGY Ildikó**: Beöthy István kiállítása. = Magyar Építőművészet, 1984. 2. 62-63., ill. E F G R

LOSONCI Miklós: Hevesből indult, Párizsban alkotott: Beöthy István szobrászi világa. = Hevesi Szemle, 12, 1984. 1. 10-13., ill.

1797. Berényi Ferenc kiáll. Szolnok, Megyei Művelődési Központ, 1984 **ism.** **L. MENYHÉRT László**: Berényi Ferenc kiállítása. = Művészet, 25, 1984. 8. 54.

SELMECZI László: Berényi Ferenc Munkácsy- és SZOT-Díjas festőművész. = Jászkunság, 30, 1984. 1. 47., ill.

1798. Berki Viola **BRETTYÁNSZKY Ilona**: Furfangos mesték festője. = Nők Lapja, 1984. szeptember 8. 16-17., ill.

e.m. [EMBER Mária]: Berki Viola. = Magyar Nemzet, 1984. április 3. 5.

EMBER Mária: Művészetekdöntők, mik mellesleg teremnek: Beszélgetés Berki Violával újabb munkáiról. = Magyar Nemzet, 1984. december 24. 14.

kiáll. Visegrád, Salamon Torony, 1984 **ism.** h.m. [HARANGOZÓ Márta]: Viola világa. = Esti Hírlap, 1984. április 5. 2. **NÁDOR Tamás**: Berki Viola [interjú]. In: Nádor Tamás: Műszék és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1984 19-26., ill.

1799. Bernáth Aurél **CSORBA Géza**: Bernáth Aurél emlékműzeuma. = Somogy, 12, 1984. 4. 95-97.

FRANKÓ Ákos: „Keresetlen élet” - Bernáth Aurél 1918-as albuma. = Ars Hungarica, 12, 1984. 2. 233-237., ill.

1800. Beuys, Joseph **SZÉKELY András**: Beuys, a bajnok. = Mozgó Világ, 10, 1984. 7. 41-49., ill.

1801. Bial Főglein István **BIAI Főglein István** festőművész a porond krónikásának emlékkiállítása, Szentes, Móróc Zsigmond Művelődési Központ, 1984. Bev. Pogány Ö. Gábor. Szentes: Móróc Zsigmond Művelődési Központ, 1984 [8] p., ill.

Birkás Ákos > 1761

1802. Bíró Lajos **GÖRÖMBEI András**: Arcok, virágok, tengerek : Tűndés Bíró Lajos képei előtt. = Alföld, 35, 1984. 1. 88-89., ill.

1803. Blaskó János **BLASKÓ János** festőművész kiállítása, Eger, Galéria „I”, 1984. július 4-25. Eger : [k.n.], 1984 [6] p., ill.

1804. Boda Gábor **POGÁNY Ö. Gábor**: Egy szobrászproféta emlékezete : Boda Gábor 1907-1984. = Népszava, 1984. május 5. 10.

1805. Bodor Anikó **BODOR Anikó**, Butak András, Drozsnyik István, Fehér László, Kalmár István a Fiatal Művészek Stúdiója tagjainak

kiállítása, Sopron, Festő Terem, 1984. május 27. - június 10. Bp.: Fiatal Művészek Stúdiója, 1984 [16] p., ill.

1806. Bodosi Dániel **KÁNTOR Lajos**: Figyeljünk az Erdővidékre! = Új Tükör, 1984. április 1. 22., ill.

1807. Bodzásy István **APRÓ Ferenc**: Egy elfelejtett szegedi festőművész: Bodzásy István. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1984 165-169.

1808. Bohus Zoltán **SINKOVITS Péter**: Konvenció helyett tradíció: Beszélgetés Bohus Zoltánnal. = Ipari Forma, 8, 1984. 4. 10-11., ill.

1809. Bóka Dezső **PEREHÁZY Károly**: Kertületünk művészei: Bóka Dezső. = Várkertület, 1984. 1. 8-9., ill.

1810. Boldizsar István **BOLDIZSAR István** festőművész Pápai Vizimálmok c. kiállítása, Pápa, Művelődési Ház, 1984. Bev. Heitler László. Pápa : Művelődési Ház, 1984 [4] p., ill. **ism.** **HEITLER László**: Két pápai kiállítás. = Népszava, 1984. július 29., 6. ill. **E.M. [EMBER Mária]**: Elment az utolsó nagybányai. = Magyar Nemzet, 1984. november 22. 7.

w.i. [WAGNER István]: Az utolsó nagybányai: Végső búcsú Boldizsar Istvántól. = Magyar Hírlap, 1984. december 16. 5.

1811. Bolmányi Ferenc **BOLMÁNYI Ferenc** festőművész jubileumi kiállítása, Bp., Ernst Múzeum, 1984. április 27. - május 20. A kiállítást rend. a katalógust összeáll. Baranyi Judit. Bp.: Műcsarnok, 1984 [16] p., ill. **ism.** (harangozó) [HARANGOZÓ Márta]: Bolmányi Ferenc képei = Esti Hírlap, 1984. május 10. 2.; **SZABÓ György**: Bolmányi Ferenc jubileumi kiállítása az Ernst Múzeumban. = Magyar Nemzet, 1984. május 24. 6.; **VADAS József**: Ablakon át. = Élet és Irodalom, 1984. május 18. 13.

CSAPÓ György: Bolmányi jubileuma. = Új Tükör, 1984. június 10. 24-25., ill.

ZSADÁNYI Oszkár: A nyolcvanadik év küszöbén. = Új Élet, 1984. május 15. 6., ill.

1812. Borbély László **BORBÉLY László** kiállítása, Balatonfüred, Balatoni Galéria, 1984. május 26. - június 20. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [6] p., ill.

1813. Borberekli Kovács Zoltán **KORDA István**: Találkozás Borberekli Kovács Zoltánnal. = Művészet, 25, 1984. 4. 48-51., ill. **L. MENYHÉRT László**: Borberekli Kovács Zoltán. = Múzeumi Levelek, 43/44 (1984) 77-78., ill.

1814. Boromisza Tibor **MAGHY Zoltán**: Látogatóban Boromisza Tibornál a Hortobágyon. = Múzeumi Kurír, 44 (1984) 64-67.

1815. Borsos József **Sz. KÜRTI Katalin**: Borsos József (1875-1952) emlékezete. = Műemlékvédelem, 28, 1984. 3. 213-215., ill. **E** **SÁPI Lajos**: Borsos József munkássága. > 244/5.

1816. Borsos Miklós **BAKONYI Péter**: Karácsonyi képeslapok : Borsos Miklós cinyhetetlen emlékei. = Élet és Irodalom, 1984. december 21. 7.

BORSOS Miklós kiállítása, Szolnok, Damjanich János Múzeum, 1984. március 30. - április 24. Bev. Végvári Lajos. Szolnok : Damjanich János Múzeum, 1984 [14] p., ill.

BORSOS Miklós rajzok, rézkarcok, faszobrok, Veszprém, Vár Galéria, 1984. május 31. - július 8. A kiállítást rend. a katalógust szerk. Hegyeshalmi László. Veszprém : Megyei Művelődési Központ, 1984 [16] p., ill. **ism.** **SALAMON Nándor**: Borsos Miklós új grafikái. = Új Tükör, 1984. július 1. 3-4., ill.

SALAMON Nándor: Borsos Miklós a grafikus. = Új Forrás, 16, 1984. 6. 69-73., ill.

SZEGŐ András: Borsos kertjében. = Új Tükör, 1984. január 22. 27., ill.

1817. Bozók Mária

SZÉKELY András: Finom hölgy, finom ecsettel. = Új Tükör, 1984. október 28. 27., ill.

TÓTH Sándor: Spanyol katedrálisban : Bozók Mária képei. = Új Ember, 1984. július 22. 6., ill.

1818. Böröcz András

kiáll. Böröcz András, Révész László, Roskó Gábor, Bp., Magyar Építőművészek Szövetsége Székháza, 1984. ism. (bán) [BÁN András]: A kifejezés fokozatai : Budapesti kamara-kiállítások. = Magyar Nemzet, 1984. március 31. 8.

1819. Bramhall, William

TETTAMANTI Béla: Iróportrék : William Bramhall rajzai. = Új Tükör, 1984. december 9. 26., ill.

1820. Brassai

(e.m.) [EMBER Mária]: Meghalt Brassai. = Magyar Nemzet, 1984. július 12. 6.

LÉVAI György: Brassai után. = Új Symposion, 20, 1984, 10. 20-22., ill.

1821. Brém Ferenc

kiáll. Dorog, Dorogi Galéria, 1984. ism. E. NAGY Lajos: Brém Ferenc szobrai. Új Tükör, 1984. február 19. 4., ill.

1822. Breuer Marcell

BARÁNSZKY László: Lajkót fotografálva : Előadott beszélgetés Breuer Marcellal. = Új Tükör, 1984. október 21. 10-11., ill.

KARDOS István: Breuer Marcell [interjú]. In: Kardos István: Tudóportrék. Bp. : Kossuth, 1984. 89-98., ill.

1823. Bródy-Maróty Dóra

kiáll. Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó Kiállítóterme, 1984. ism. P. SZABÓ Ernő: Bródy-Maróty Dóra könyvtervei. = Új Tükör, 1984. november 4. 3-4., ill.

Bródy Vera > 1742

1824. Buczkó György

BUCKZÓ György: Ívegtervező-szobrász, Bp., Stúdió Galéria, 1984. június 27. - július 22. Bev. Buczkó György. Bp. : Művészeti Alap, 1984. [12]p., ill. ism. SINKOVITS Péter: Megoldások és ötletek. = Művészet, 25, 1984, 10. 55-56., ill.; VADAS József: Széttartó párhuzamosok. = Élet és Irodalom, 1984. július 6. 13.

1825. Buda István

kiáll. Buda István, Kubisch János, Ridovics Péter, Győr, Városi Könyvtár, 1984. ism. ÚJVÁRI Béla: Fiatal művészek kiállítása Győrött. = Népszava, 1984. június 8. 6.

1826. Budai Tibor

kiáll. Bp., Ferencvárosi Pincetérlet, 1984. ism. Budai Tibor grafikusművész kiállítása. = Magyar Hírlap, 1984. december 12. 8.

1827. Buday György

BŐSZÖRMÉNYI Ede: Buday György fametszete. = Reformátusok Lapja, 1984. március 25. 4., ill.

1828. Butak András

BUTAK András, Pécs, Ifjúsági Ház Galériája, 1984. szeptember 14. - október 9. Bp. : Fiatal Művészek Stúdiója, 1984. [6]p., ill. > 1805

1829. Cardin, Pierre

KORDA István: Egy stílus birodalma : Beszélgetés Pierre Cardinnal. = Új Tükör, 1984. november 25. 20-21., ill.

1830. Cardot, Vera

kiáll. Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984. ism. EMBER Mária: "Flüstös képek" és spárgaszobrok. = Magyar Nemzet, 1984. május 31. 6.

1831. Cassab, Judy

SOÓS Magda: Kézfogás a távolból. = Magyar Hírek, 1984. október 13. 16-17., ill.

1832. Cerovszki Iván

kiáll. Bp., Óbudai Pincegaléria, 1984. ism. MEZEI Ottó:

Cerovszki Iván kiállítása az Óbudai Pincegalériában, 1984. szeptember. = Művészet, 25, 1984, 12. 61-63., ill.

1833. Chagall, Marc

EMBER Mária: Chagall születésnapjára. = Magyar Nemzet, 1984. július 10. 7.

RÓZSA Gyula: Chagall Vitebszkje. = Népszabadság, 1984. október 20. 15.

Chla, Sandro > 48.

1834. Le Corbusier

VADAS József: Lajos Kozma and Le Corbusier. = New Hungarian Quarterly, 25, No 94, 1984. 189-192., ill.

1835. Cságoly Klára

CSÁGOLY Klára: emlékkiállítása, Tata, Vár, 1984. A kiállítást rend. a katalógust írta László Sándor. Tata : Kuny Domokos Múzeum, 1984. 44 p., ill. (A Kuny Domokos Múzeum képzőművészeti kiállításai; 50.) ism. TORDAY Aliz: Cságoly Klára emlékezete. = Új Tükör, 1984. szeptember 30. 3-4., ill.

1836. Csáji Attila

kiáll. Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. ism. VADAS József: Lézerfényben. = Élet és Irodalom, 1984. november 2. 12.

1837. Csáki-Maronyák József

CSÁKI-MARONYÁK József: festőművész kiállítása, Szombathely, Derkovits Gyula Terem, 1984. Bev. Pogány Ö. Gábor. Bp. : Képcsarnok Vállalat, 1984. [6]p., ill.

1838. Csákvári Nagy Lajos

kiáll. Csákvári Nagy Lajos és Csókos Györgyi, Bp., Pataky Művelődési Központ, 1984. ism. (bán) [BÁN András]: Az Etyeki Műhely kiállítása Kőbányán. = Magyar Nemzet, 1984. január 19. 7.; KENESSEI András: Az Etyeki Műhely. = Magyar Hírlap, 1984. február 1. 6.

1839. Csáky József

SZELESI Zoltán: Régi vizitek emlékezete : Csáky és Tóth külföldi otthonában. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 2. 9-12., ill.

1840. Csáky Lajos

CSÁKY Lajos: grafikusművész kiállítása, Baja, Mozigaléria, 1984. február 17. - február 29. Bev. Pintér Lajos. Baja : Moziüzem Vállalat, 1984. [4]p., ill.

1841. Csavlek Etelka

RAJK András: A keramikus énekesnő. = Új Tükör, 1984. április 8. 27., ill.

1842. Cseh Gusztáv

HATVAN főember : Cseh Gusztáv rézkarc kiállítása, Veszprém, Eötvös József Megyei Könyvtár, 1984. A katalógust összeáll. Boros Edit. Veszprém: Eötvös József Megyei Könyvtár, 1984. 25 p., ill. (Kisgrafikai Galéria ; 15.)

KÁNTOR Lajos: Cseh Gusztáv időgépe. = Művészet, 25, 1984, 5. 45-47., ill.

1843. Cseke Gáborné

TAKÁCS Béla: Cseke Gáborné úrasztali abrosza. = Reformátusok Lapja, 1984. szeptember 23. 4., ill.

1844. Cserba Dezső

CSABA László: Cserba Dezső, 1908-1983. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. V., ill.

1845. Csete György

ACSAY Judit: Rossz épületekkel élni is lehet [interjú]. = Magyar Ifjúság, 1984. szeptember 28. 27-29., ill.

CSETE György: Rétegből ragasztott fenyőfa ívekkel épített félgömb-kupola. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 5. 298-302., ill.

1846. Csikós András

CSIKÓS András: kiállítás, Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum, 1984. február 5. - március 31. Bev. Dömötör János. Hódmezővásárhely : Tornyai János Múzeum, 1984. [8]p., ill. ism. TÓTH Attila: Tanyaszóltárok. = Művészet, 25, 1984, 8. 54-56., ill.

1847. Csikszentmihályi Róbert

CSIKSZENTMIHÁLYI Róbert, Szentendre, Szentendrei Képtár, 1984. augusztus - október. [katalógus] + Beszélgetés

a szoborrásszal. A kiállítást rend. a katalógust írta az interjú készíttette Hann Ferenc. Szentendre : Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 96 p., ill. E

1848. Császár Elek

CSISZÁR Elek festőművész kiállítása, Boglári-lelle, Tóparti Galéria, 1984. május 25. - június 19. Kaposvár : Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [6]p., ill.

1849. Csóka Béla

H.K. [HANTHY Kinga]: Érteni a kéz szavát [interjú]. = Magyar Nemzet, 1984. június 5. 7.

Csókos Györgyi > 1838

1850. Csorba Géza

SZILÁGYI Ferenc: „Csoma Boszácú” = Népszava, 1984. július 28. 8., ill.

1851. Cyránski Mária

kiáll. Cyránski Mária, ifj. Koffán Károly, Szeged, Gulácsy Lajos Terem, 1984 ism. TANDY Lajos: Cyránski Mária és ifj. Koffán Károly művei. = Új Tükör, 1984. augusztus 26. 3-4., ill.

1852. Czétényi Vilmos

kiáll. Bp., Csiki Galéria, 1984 ism. POTOCZKY Júlia: Czétényi Vilmos képei. = Új Tükör, 1984. november 11. 3-4., ill.

1853. Czinke Ferenc

CZINKE Ferenc grafikusművész kiállítása, Debrecen, Művelődési Központ, 1984. április 6-27. Bev. Menyhárt László. Debrecen : Művelődési Központ, 1984 [4]p., ill. ism. TARCZY Péter: Czinke Ferenc grafikai. = Új Tükör, 1984. június 10. 4., ill.

1854. Cziráki Lajos

CZIRÁKI Lajos festőművész kiállítása, Miskolci Galéria, 1984. január 18. - február 12. A kiállítást rend. Jurecskó László. Miskolc : Miskolci Galéria, 1984 [12] p., ill.

kiáll. Bp., Csók István Terem, 1984 ism. EMBER Mária: Kiállítási körjárat. = Magyar Nemzet, 1984. március 28. 7.; D.SZABÓ Ede: Három kiállításról. = Napjaink, 23, 1984, 3. 38-39.

1855. Czöbel Béla

FRANK, János: The centenary of Béla Czöbel the painter. = New Hungarian Quarterly, 25, No 94, 1984 173-176., ill.

SZJÚ Béla: A Czöbel Múzeum Szentendrén. = Művészet, 25, 1984, 1. 33-41., ill.

1856. Czumpf Imre

LUKÁCSY Sándor: Czumpf Imre. = Új írás, 24, 1984, 7. 97., ill.

1857. Dallos Jenő

DALLOS Jenő: Bogarink. Békéscsaba : Kner, 1984 [139]p., ill.

DALLOS Jenő: Léniák. Békéscsaba : Kner, 1984 [92]p., ill. MORAVÁNSZKY Ákos: Építészeti és kritika : Dallos Jenő rajzairól. = Kritika, 1984, 5. 20-21., ill.

1858. Dávid Vera

LÉTKÉPLETEK : Dávid Vera, Gál Tamás, Hajósy Mónika, Várady Róbert kiállítása, Bp., Bartók 32 Galéria, 1984. Bev.

Pelle János. Bp.: Bartók 32 Galéria, 1984 [12]p., ill. ism. KENESSEI András: Magyar Hírlap, 1984. június 12. 6.; P.SZABÓ Ernő: Művészet, 25, 1984, 8. 56-57., ill.; VADAS József: Én-képek. = Élet és Irodalom, 1984. június 8. 13. kiáll. Bp., Lila-iskola, 1984 ism. ANTALFI Mária: Dávid Vera kiállítása. = Új Élet, 1984. február 15. 5.

1859. Deák B. Ferenc

SZATMÁRI István: A szinpadtól a palettához. = Esti Hírlap, 1984. december 13. 2.

1860. Deák Ilona

kiáll. Bp., Iskolagaléria, 1984 ism. LOSONCI Miklós: Deák Ilona képei. = Új Tükör, 1984. február 5. 4., ill.

1861. Debreczeni László

Balogh Ferenc: Debreczeni László. Bukarest : Kriterion, 1983 rec. GÁBOR Dénes : Művelődés, 37, 1984, 5. 38.; MIKLÓSI Sikes Csaba: Az életmű dicsérete. = Korunk, 43,

1984, 3. 234-236.; SÁNDOR László = Honismeret, 12, 1984, 2. 57.

1862. Deim Pál

DEIM Pál kiállítása, Győr, Győri Műcsarnok, 1984. december 7. - 1985. január 14. Bev. Kolozsváry Emő. Győr : Győri Műcsarnok, 1984 [4]p., ill.

1863. Dejneka, Alekszandr

CSEGODAJEV, Andrej: Alekszandr Dejneka. Bp. ; Leningrád : Corvina ; Auróra, 1984 12 p., 22 t. ill. (Az egyetemes festészet mesterei)

1864. Dengyel Tibor

BALÁZS István: Tájak és viziók. = Magyar Hírek, 1984. március 15. 30-31., ill.

1865. Dévényi Antal

kiáll. Bp., Gutenberg Művelődési Otthon, 1984 ism. T.A. [TASNÁDI Attila]: Nyomdászából festőművész. = Népszava, 1984. május 6. 6.

1866. Dezső József

kiáll. Pécs, Ferenczy Terem, 1984 ism. HUSZ Mária: Dezső József festményei. = Új Tükör, 1984. november 18. 4., ill.

1867. Dienes Gábor

P.SZABÓ Ernő: Nosztalgia, ironia, színpadszerűség : Beszélgetés Dienes Gáborral. = Művészet, 25, 1984, 2. 18-22., ill.

1868. Dinnert Ferenc

SZATMÁRI Gizella: Dinnert Ferenc szobrász és kőfaragó, 1820-1894. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 3. 174-177., ill.

1869. Dinnyés László

DINNYÉS László festőművész kiállítása, Bp., Városerősségi és Tervezési Tudományos Intézet Tanácssterme, 1984. május 7-től. Bp. : Városerősségi Tudományos és Tervező Intézet, 1984 [28]p., ill.

1870. Diósy Antal

kiáll. Gyöngyös, Gyöngyösi Galéria, 1984 ism. POGÁNY Ö. Gábor: Diósy Antal és Hegedűs László művészete. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 4. 35-40., ill.

1871. Domanovszky Endre

LOSONCI Miklós: Domanovszky Endre gyűjtemény, Székesfehérvár, István király Múzeum. = Új Tükör, 1984. március 18. 3-4., ill.

1872. Dombay Nelly

B.L.E. [BAJOMI Lászlár Endre]: Magyar festőnő sikere a Rivierán. = Új Tükör, 1984. április 15. 26., ill.

1873. Dombrovsky László

DOMBROVSKY László emlékkiállítás, Vác, Görög Templom, 1984. augusztus 21. - október 31. Bev. Németh Lajos. Vác : Vak Bottyán Múzeum, 1984 [4]p., ill.

1874. Domján József

SÓS Péter János: Pávák a Szemlő Parkban. = Magyar Hírek, 1984. március 15. 31-33., ill.

1875. Döbrentey Gábor

HORVÁTH Ferenc: Egy vasi festőművész portréjához. = Vasi Szemle, 38, 1984, 3. 382-394., ill. G R

1876. Drégely László

DRÉGELY László festő kiállítása, Miskolci Galéria, 1984. október 10-28. A kiállítást rend., bev. Ury Ibolya. Miskolc : Miskolci Galéria, 1984 [16] p., ill. ism. URY Ibolya: Drégely László képei. = Új Tükör, 1984. október 28. 4

1877. Droppa Judit

KÖTÖTTSEGEK : Droppa Judit kiállítása, Bp., Dorottya utcai kiállítóterem, 1984. december 7. - 1985. január 6. A kiállítást rend. Herczeg Ibolya. Bev. Forgács Éva. Bp. : Műcsarnok, 1984 [12]p., ill. G ism. R.GY. [RÓZSA Gyula]: Kötdések. = Népszabadság, 1984. december 14. 7., ill.; TORDAY Aliz: Droppa Judit textilképei. = Új Tükör, 1984. december 16. 3-4., ill.; VADAS József: Fekete mágia. = Élet és Irodalom,

1984. december 14. 13.

VADAS József: Három napra egy-egy terv [interjú]. = Élet és Irodalom, 1984. július 1. 27., ill.

1878. Drozdik Orsolya

Az ALTEREGOK prelűdjé: Drozdik Orsolya, Bp., Óbuda Galéria, 1984. július 23. - szeptember 16. A kiállítást rend. Török Tamás. Bev. Patrick McGrath beszélgetése Drozdik Orsolyával. Bp.: Budapesti Galéria, 1984 20 p., ill. E. lsm. (bán) [BÁN András]: Biológiai metafora. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 2. 7.

Drozsnyik István > 1805

1879. Duchamp, Marcel
SWEENEY, James Johnson: „Tartomány, melyen nem uralkodik az idő és a tér: Beszélgetés Marcel Duchamp-pal. = Új Symposium, 20, 1984, 10. 29-31., ill.

1880. Ebergényi Amadll

EBERGÉNYI Amadll kiállítása, Bp., Jókai Klub, 1984. január 3-30. Bp.: Jókai Klub, 1984 [4] p., ill.

1881. Égerházi Imre

BAKÓ Endre: Égerházi Imre képi világa. = Alföld, 35, 1984, 3. 92-93., ill.

1882. Egyed László

EGYED László, Bp., Stúdió Galéria, 1984. április 4. - május 1. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [6]p., ill. lsm. BÁN András: A személyiség rajzolatai: Négy budapesti kiállítástól. = Magyar Nemzet, 1984. május 9. 7.; PAPP Júlia: Egyed László kiállítása a Stúdió Galériában. = Művészet, 25, 1984, 8. 56., ill. kiáll. Szentendre, Műhely Galéria, 1983 lsm. GYÖRGY Péter: Canvas compositions. = New Hungarian Quarterly, 25, No 94, 1984 187-189., ill.

1883. Erdel Sándor

SZILÁGYI András: Erdei Sándor aki a gyárban jól érzi magát. = Úvegipar, 16, 1984, 1. 3.

1884. Erdély Miklós

ERDÉLY Miklós: Demokratikus festmény: Akció a Kossuth Klubban 1984. március 5-én. = Aktuális Levelek, No 9, 1984 16 p., ill.

1885. Erdélyi Eta

HASONLATOK: Erdélyi Eta, Gál Tamás, Körösnéyi Tamás, Török Richárd, Záborszky Gábor kiállítása, Bp., Fészek Galéria, 1984. október 2. - november 16. Bev. Mezei Gábor. Bp.: Fészek Galéria, 1984 [4]p. + [10]dia

1886. Erdős Péter

ERDŐS Péter festő, Jászberény, Jász Múzeum, 1984. október 12. - november 12. Jászberény: Jász Múzeum, 1984 [6]p., ill.

1887. Ernst, Max

Mezei Árpád: Max Ernst. Bp.: Corvina, 1977 rec. HEGYI Lóránd = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 302-303.

1888. Ernst, Wolfgang

FÖLDÉNYI F. László: Wolfgang Ernst: Hextaoirre gesztusok és lapok. = Aktuális levelek, No 11, 1984 21., ill.

1889. Eskults Endre

O. VIRÁGHÉva: Eskults Endre. = Könyvtáros, 34, 1984, 12. 751., ill.

1890. Ézsias István

ÉZSIÁS István, Horváth László, Nemes Ferenc kiállítása, Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 1984. július 6. - szeptember 9. A kiállítást rend. Heritesz Gábor. Bev. László Péter. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 1984 [8]p., ill. (A Jósza András Múzeum képzőművészeti katalógusai; 46.)

1891. Fábián Gyula

KOVÁCS Jenő: 100 éve született Fábián Gyula. = Vasi Honismereti Közlemények, 1984, 2. 90-94., ill.

1892. Fábián István

F.I. [FÁBIÁN István]: ELTE Tanítóképző Főiskolai Kar épülete, Budapest. Építész: Fábián István. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 31-33., ill. E F G R

1893. Fajka János

kiáll. Pécs, Lakáskultúra-terem, 1984 lsm. LOSONCI Miklós: Fajka János tűzománcai. = Új Tükör, 1984. április 15. 4., ill.

1894. Fákó Árpád

kiáll. Halmosy, Bp., Liget Galéria, 1984 lsm. BÁN András: Kiállítások budapesti kisgalériákban. = Magyar Nemzet, 1984. március 8. 7.

1895. Farkas Aladár

FARKAS Aladár: Goda Gábor bevezetőjével és a művész önéletrajzával. Bp.: Corvina, 1984 76 p., ill.

1896. Farkas Béla

kiáll. Mohács, Filmszínház, 1984 lsm. PANDÚR József: Farkas Béla kiállítása Mohács, Jarmeczky István kiállítása Pécsen. = Rajztanítás, 26, 1984, 2. 26-27., ill.

1897. Farkas Mihály

FARKAS Mihály, Tatabánya, Kenstok Terem, 1984. február 10. - március 11. Bev. Kemény Dezső. Tatabánya: Művelődési Ház, 1984 [8]p., ill.

F. Farkas Tamás > 1794

1898. Fegyő Béla

kiáll. Dunaújváros, Munkásművelődési Központ, 1984 lsm. LOSONCI Miklós: Fegyő Béla képei. = Új Tükör, 1984. augusztus 12. 3-4., ill.

1899. Fehér László

kiáll. Bp., Műcsarnok, 1983 lsm. P. SZABÓ Ernő: Pillanatnépek, jelképek, képek. = Művészet, 25, 1984, 4. 56-58., ill.; SZABÓ György: Fehér László kiállítása a Műcsarnokban. = Magyar Nemzet, 1984. január 5. 7.; SZÉKELY András: Fehér László képei. = Új Tükör, 1984. január 8. 4., ill.; VADAS József: Belharc. = Élet és Irodalom 1984. január 13. 13.; ZRINYIFALVI Gábor: Új utakon. = Magyar Ifjúság, 1984. január 6. 5., ill. > 1805

1900. Fejes István

GERGELY Mihály: Fejes István feltámadásáért. = Forrás, 16, 1984, 9. 87-90., ill.

1901. Fekete György

GÁBORJANI Péter: Fekete György. Bp.: Corvina, 1984 57 p., ill. (Corvina műterem)

1902. Feledy Gyula

Láncz Sándor: Feledy Gyula. Bp.: Képzőművészeti, 1983 (Mai magyar művészet) rec. DOBRÍK István = Palócföld, 18, 1984, 1. 45-46.; SALAMON Nándor: Életműve az elkötelezett művészté. = Borsodi Művelődés, 9, 1984, 2. 94-96. MENYHART László: Rajzolt nekem valamit és megmondom ki vagy: Beszélgetés Feledy Gyulával. = Művészet, 25, 1984, 8. 36-41., ill.

1903. Felsmann Tibor

FELSMANN Tibor iparművész kiállítása, Győr, Városi Könyvtár Galériája, 1984. október 3. - október 20. Győr: Városi Könyvtár, 1984 [8]p., ill. (Győri Városi Könyvtár kiállítási katalógusai; 16.)

1904. Felvidéki András

kiáll. Felvidéki András, Helényi Tibor, Boglárlelle, Kék és vörös kápolna, 1984 lsm. FRANK János: Új-manierizmus? = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 10. 13. > 1739

1905. Ferenczy Béni

FERENCZY Béni arcképe: Ferenczy Béni frásai, szobrai, rajzai: Írások Ferenczy Bénirol. A kötetet összeáll. és szerk. Réz Pál. Bp.: Európa, 1984 314 p., 60 t., ill. vál. Mihail Alpatov, Beck Ö. Fülöp, Bernáth Aurél, Csoóri Sándor, Csorba Győző, Ferenczy Valér, Frank János, Fülöp Lajos, Francois Gachot, Genton István, Gerő László, Granasztói Pál, Hatvani Lajosné, Hubay Miklós, Illés Endre, Illyés Gyula, Jánosy István, Juhász Ferenc, Kassák Lajos, Keresztury Dezső, Komor András, László Gyula, Litván György, Lyka Károly, Nagy László, Pilinszky János, Révay József, Rózsa Gyula, Hans Sedlmayr, Somlyó György, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc, Szántó Piroksa, Szent-Györgyi Albert, Takács Gyula, Témánszky Józsi Jenő, Toldalagi Pál, Tolnay Károly, Vajda Miklós, Varga Imre, Vigh Tamás, Weöres Sándor, Zek Zoltán [írásai/írásaitól]

RÉZ Pál: Ferenczy Béni tányérjai. = Új Tükör, 1984. december 23. 22., ill.

1906. Ferenczy Noémi

PÁLOSI Judit: Ferenczy Noémi falkárpítja hazai és külföldi kiállításokon az 1920-as években. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1-2. 1984 65-74., ill.

PÁLOSI Judit: Ferenczy Noémi: Jövevények és magyarok Szent István udvarában: A mű és születésének körülményei. = Művészet, 25, 1984, 11. 26-29., ill.

TAKÁCS Eszter: Ferenczy Noémi: Rügyező fa. = Élet és Tudomány, 1984. május 11. 607-608., ill.

1907. Fiedl, Samuel

kiáll. Örökség regéi, Bp., Szépművészeti Múzeum, 1984 lsm.

JÁRY Péter: Képzőművészeti kiállítások, újdonságok - zsidó vonatkozások. = Új Élet, 1984. szeptember 15. 5.

1908. Finta József

AKADÉMIAI tagajánlások 1985. = Magyar Tudomány, úf. 29, 1984, 10-11. 822-823.

(gyöngyösi): A felismerhetően magyar építészetben hiszek [interjú]. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 1. 5.

1909. Fischer Ernő

FISCHER Ernő festőművész kiállítása, Bp., Vigadó Galéria, 1984. január 13. - február 5. A kiállítást rend. Úry Ibolya. Bev. Fischer Ernő. Bp.: Vigadó Galéria, 1984 [16]p., ill. (A Vigadó Galéria katalógusa; 37.) lsm. KENESSEI András: Ezüst és arany. = Magyar Hírlap, 1984. február 10. 6.; LOSONCI Miklós: Ikercsillagok. = Rajztanítás, 26, 1984, 6. 26-27.;

URY Ibolya: Kifejezni a kifejezhetlent. = Művészet, 25, 1984, 4. 64., ill.

1910. Fodor Béla

VARGA József: Fodor Béla, 1930-1983. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. IV., ill.

1911. Fodor József

kiáll. Kaposvár, Vaszary Terem, 1984 lsm. POGÁNY Gábor: Fodor József festőművész kiállítása. = Új Tükör, 1984. május 20. 4., ill.

T.A. [TASNÁDI Attila]: Három kérdés Fodor Józsefhez [interjú]. = Népszava, 1984. október 28. 6., ill.

1912. Fodor Károly

WINKLER Gábor: Fodor Károly, 1956-1984. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. XII., ill.

1913. Forrai Zoltán

BUDAI Rózsa: Két hazához, két művészethez kötődve. = Magyar Hírek, 1984. június 18., 2., ill.

1914. Forster Jakob

kiáll. Bp., Ferencvárosi Pincetérlet, 1984 lsm. TASNÁDI Attila: Forster Jakob rajzairól. = Népszava, 1984. január 20. 6.

1915. Földesi Lajos

F.L. [FÖLDESI Lajos]: Prometheus Tüzeléstechnikai Vállalat, Budapest X. Építész: Földesi Lajos. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 26-27., ill. E F G R

1916. Földi Péter

SINKOVITS Péter: Nyitva van az aranykapu: Beszélgetés Földi Péterrel. = Művészet, 25, 1984, 5. 27-31., ill.

1917. Freud, Lucian

ÁGOSTON Pribilla Valéria: Lucian Freud: Enteriőr Paddingtonban című festményének kommunikatív jelentése. = Létünk, 14, 1984, 6. 911-919., ill. G

1918. Frisch László

SAS Gábor: Frisch László köszöntése. = Dunakanyar, 20, 1984, 1. 58-59., ill.

1919. Futó Zoltán

TAKÁCS Béla: Futó Zoltán kettős művészete. = Reformátusok Lapja, 1984. február 26. 6.

1920. R. Fürtös Ilona

R.FÜRTÖS Ilona textiltervező és Rétfalvi Sándor iparművész kiállítása, Mánfa, Árpád-kori templom, 1984. június 3. - szeptember 30. Komló: Városi Művelődési Központ, 1984

[4]p., ill. lsm. HUSZ Mária: Fürtös Ilona szőnyegei - Rétfalvi Sándor szobrai. = Új Tükör, 1984. július 22. 3-4., ill.

1921. Gaál József

SZEMETHY Imre: Kifutópályán: Beszélgetés három képzőművészeti főiskolással [Gaál József, Olajos György, Palásti Erzsébet]. = Mozgó Világ, 10, 1984, 1-2. 204-224., ill.

1922. Gáborjáni Péter

G.P. [GÁBORJÁNI Péter]: Mezőgazdasági Főiskola előadótermei, Kaposvár. Építész: Gáborjáni Péter. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 34-35., ill. E F G R

1923. Gaubek Károly

Az ÉN műhelyem: Gaubek Károly festőművész kiállítása, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1984. április 13. - május 2. Bev. Sas Ervin. Békéscsaba: Munkácsy Mihály Múzeum, 1984 [6] p., ill.

1924. Gácsi Mihály

GÁCSI Mihály grafikai, Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum, 1984. március 24. - május 26. A kiállítást rend. Egri Mária. Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum, 1984 [6]p., ill.

1925. Gadányi Jenő

GADÁNYI Jenő: Aforizmák, naplójegyzetek. = Új Írás, 24, 1984, 6. 70-76.

GADÁNYI Jenőné: Egy fiók tartalmából: Gadányi dokumentumok. = Új Írás, 24, 1984, 6. 63-70.

LUKÁCSY Sándor: Gadányi Jenő ébresztése. = Új Írás, 24, 1984, 6. 58., ill.

1926. Gádor István

GÁDOR, Bp., Helikon Galéria, 1984. szeptember 14. - október 14. A kiállítást rend. a katalógust írta Herczeg Ibolya. Bp.: Műcsamok, 1984 [12]p., ill. lsm. LOSONCI Miklós: Gádor István szobrai. = Új Tükör, 1984. október 7. 3., ill.

(Antalfi)[ANTALFI Mária]: Gádor István keramikus, 1891-1984. = Új Élet, 1984. szeptember 1. 5.

ELHUNYT Gádor István. = Magyar Hírlap, 1984. július 24. 9.

ELHUNYT Gádor István. = Népszabadság, 1984. július 24. 7.

FRANK János: Gádor István halálára. = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 3. 12.

GARÁNYI József: A tanítványok búcsúja Gádor Istvántól. = A Magyar Képző és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984, 3-4. 4-5.

MEGHALT Gádor István. = Magyar Nemzet, 1984. július 24. 7.

PALLAGI Ferenc: Gádor István. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 7. 2.

TÓTH Dezső: Búcsú Gádor Istvántól. = A Magyar Képző és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója, 1984, 3-4. 3.

Gádor Magda > 1747

1927. Gajzágó Sándor

kiáll. Vác, Madách Galéria, 1983 lsm. VASADIPéter: Gross Arnold és Gajzágó Sándor. = Új Ember, 1984. január 8. 4.

1928. Gál Dezső

GÁL Dezső festőművész kiállítás, Bp., Nagy Balogh János kiállítóterem, Bp, 1984. október 19. - november 18. Bev. Ecsery Elemér. Bp.: Kispesti Képző- és Iparművész Csoport, 1984 [12]p., ill.

GÁL Dezső festőművész kiállítása, Szentendre, Művésztelepi Galéria, 1984. március - április. A kiállítást rend. bev. M. Várhelyi Vanda. Szentendre: Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [6]p., ill.

ECSERY Elemér: Gál Dezső. = Könyvtáros, 34, 1984, 4. 235., ill

Gál Tamás > 1858, 1885

1929. Galambos Tamás

GALAMBOS Tamás festőművész kiállítása, Hatvani Galéria, 1984. október 19. - november 18. Bev. Lakatos István. Hatvan: Hatvani Galéria, 1984 [6]p., ill.

kiáll. Bp., Népszabadság Székház Klubja, 1984. ism. **EMBER Mária**: „Füstös képek” és spárgaszobrok. = Magyar Nemzet, 1984. május 31. 6.

1930. Galántai György
G. GALÁNTAI documentation 1968-1984. Kézirat. [Bp.]: [Galántai György], 1984 348 p., ill.

1931. Gáspárdy Sándor
GÁSPÁRDY Sándor festőművész kiállítása, Győri Városi Könyvtár Galériája, 1984. november 14. - december 1. A kiállítást rend. és bev. Salamon Nándor. Győr: Városi Könyvtár, 1984 [8]p., ill. (Győri Városi Könyvtár kiállítási katalógusai; 17.)

kiáll. Sopron, Festőterem, 1983. ism. M. KISS Pál: Gáspárdy Sándor soproni kiállítása a Festőteremben: Megnyitóbeszéd, 1983. szeptember 11-én. = Soproni Szemle, 38, 1984, 4. 356-357.

1932. Gecser Lujza
GECSER Lujza kiállítása, Bp., Műcsarnok, 1984. január-ápr. 27. - február 26. A kiállítást rend. a katalógust szerk. Herczeg Ibolya. Bev. Fitz Péter. Bp.: Műcsarnok, 1984 [36]p., ill. E. ism. B. ANDRÁS: Tűndőések Gecser Lujza kiállításán a Műcsarnokban. = Magyar Nemzet, 1984. február 15. 7.; FORGÁCS, Éva: Textiles in space and in stage costumes. = New Hungarian Quarterly, 25, No 95, 1984 172-174., ill.; GYÁRFÁS Péter: Az autonóm textil. = Magyar Ifjúság, 1984. február 10. 4., ill.; GYETVAI Ágnes: Az experimentalizmuson innen és túl. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 56-58., ill. EFG R: RÓZSA Gyula: Gecser Lujza. = Kritika, 1984, 5. 31-32., ill.; P. SZÜCS Julianna: A textil és a világ. = Népszabadság, 1984. február 15. 7.; VADAS József: Jégcsapok alufólia tü-körben. = Élet és Irodalom, 1984. február 3. 12.; WAGNER István: Textil - kinn és benn. = Magyar Hírlap, 1984. február 21. 6.

1933. Gellér B. István
ADATOK a Növekvő Városhoz: Gellér B. István kiállítása, Bp., Óbuda Galéria, 1984. szeptember 28. - november 18. A kiállítást rend. Gerle János. A katalógust összeáll. Pinczehelyi Sándor. Bp.: Budapest Galéria, 1984 [20]p., ill. E. ism. (bán) [BÁN András]: Adatok a Növekvő Városhoz. = Magyar Nemzet, 1984. november 27. 7.; H. M. [HUSZ Mária]: A Növekvő Város. = Művészet, 25, 1984, 12. 58-59., ill.; PALLAGI Ferenc: Adatok a Növekvő Városhoz. = Esti Hírlap, 1984. október 17. 2.; P. SZABÓ Ernő: Gellér B. István kiállítása. = Új Tükör, 1984. október 21. 3-4., ill. GERLE János: Gellér B. István növekvő városa képzelet és valóság határán. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 56-57., ill. EFG R

A NÖVEKVŐ VÁROS, Pécs, Ifjúsági Ház, 1984. Utolsó Aknai Tamás. Pécs: Ifjúsági Ház, 1984 [16]p., ill. ism. LÁNCZ Sándor: Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984, 11. 1011-1014.

1934. Gémes Péter
TANULÓÉVEK: Gémes Péter kiállítása, Bp., Stúdió Galéria, 1984. augusztus 23. - szeptember 16. Bev. Czákó Gábor. Bp.: Művészet Alap, 1984 [7]t. toblan. ism. (bán) [BÁN András]: Tanulóévek, Gémes Péter kiállítása a budapesti Stúdió Galériában. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 11. 7.

1935. Gergely Nóra
kiáll. Bp., Óbudai Pincegaléria, 1984. ism. PATAKI Gábor: Gergely Nóra kerámiái. = Művészet, 25, 1984, 9. 59-60., ill. **1936. Gerzson Pál**

GERZSON, Ernst Múzeum, 1984. november 9. - december 12. A kiállítást rend. Bakos Katalin. Bev. Fodor András. Bp.: Műcsarnok, 1984 [16]p., ill.

MENYHÁRT László: Miért sok a festő: Beszélgetés Gerzson Pállal. = Művészet, 25, 1984, 3. 24-29., ill.

1937. Giczey János
SALAMON Nándor: A negyedik tárlat nagydíjasa: Giczey János festőművész. = Somogy, 12, 1984, 5. 46-47., ill.

1938. Goldfinger Ernő

BALÁZS Ádám: Goldfinger Ernő Budapesten. = Magyar Hírek, 1984. december 22. 37., ill.

BALOGH János: Egy magyar Londonban. = Új Tükör, 1984. június 17. 31., ill.

1939. Göcsey József

GÖCSEY József kiállítása, Celldömölk, Kemenesaljai Művelődési Központ, 1984. január 13. - február 3. Bev. Feledy Balázs. Celldömölk: Művelődési Központ, 1984 [4]p., ill.

1940. Gönci Sándor

ALBERTINI Béla: Beszélgetés Gönci Sándorral. = Fotóművészet, 27, 1984, 2. 3 - 8, 46-47., ill.

1941. Graaf und Schwegler, [Peter P.]

SCHWEGER, Peter P.: A Graaf - Schwegler + Partner iroda munkáiból. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 42-51., ill. EFG R

1942. Gráber Margit

GRÁBER Margit kiállítás, Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984. február 9. - március 4. A kiállítást rend. Ury Ibolya. Bev. Gráber Margit. Bp.: Műcsarnok, 1984 [8]p., ill. ism. E. M. [EMBER Mária]: Gráber Margit kiállítása a Dorottya utcában. = Magyar Nemzet, 1984. február 28. 6.; MUCSI András: Gráber Margit grafikai kiállításának megnyitóját, Dorottya utcai Kiállítóterem. = Pest Megyei Múzeumi Híradó, 11, 1984, 1-2. 5-9.,

1943. Grajszki József

ELEKES László: Grajszki József munkái. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 60-61., ill.

1944. Gronowski, Tadeusz

ZACHARSKA, Anna: Tadeusz Gronowski in ninety. = Interpress Grafik, 1984, 3. 15-18., ill.

1945. Graves, Michael

Wheeler, Karen Vogel - Amell, Peter - Bickford, Ted: Michael Graves: Buildings an projects 1966-1981. London: Architectural Press, 1983 rec. M. GYÖNGY Katalin = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 64.

1946. Gross Arnold

kiáll. Bp., Liget Galéria, 1983. ism. KÓBÁNYAI János: Arnold galériája. = Esti Hírlap, 1984. január 6. 2.

kiáll. Vác, Madách Galéria, 1983. ism. VASADI Péter: Gross Arnold és Gajzágó Sándor kiállítása. = Új Ember, 1984. január 8. 4.

kiáll. Gross Arnold, Morvay Zsuzsa, Bp., Figura Alkotóközösség Galériája, 1984. ism. (hm) [HARANGOZÓ Márta]: Gross Arnold és Morvay Zsuzsa kiállítása. = Esti Hírlap, 1984. március 17. 2.; P. SZABÓ Ernő: Gross Arnold grafikai, Morvay Zsuzsa kerámiái. = Új Tükör, 1984. március 25. 3-4., ill.

NÁDOR Tamás: Gross Arnold [interjú]. In: Nádor Tamás: Műsák és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1984 75-84., ill.

1947. Grus, Jaroslav

kiáll. Bp., Csehszlovák Kultúra, 1984. ism. TASNÁDI Attila: Jaroslav Grus tájképei = Népszava, 1984. május 11. 6.

1948. Gruzda János

BORBÁTH Dániel: Gruzda János zalaizai lelkipásztor, az erdélyi tájak festője. = Confessio, 8, 1984, 1. 71-75., ill.

1949. Gulyás Gyula

GIPSZ és festék: Kiállítók Gulyás Gyula és Hencze Tamás, Bp., Fészek Galéria, 1984. május 4. - május 18. A kiállítást rend. Frank János. Bev. Fitz Péter. Bp.: Fészek Galéria, 1984 [4]p., + [10] dia ism. (bán) [BÁN András]: Önmagukat kereső képek: Három budapesti kiállítás. = Magyar Nemzet, 1984. június 7. 7.; FRANK János: Gipsz és festék. = Budapest, 22, 1984, 9. 16-17., ill.

1950. Gulyás Katalin

GULYÁS Kati, Lovas Ilona, Kőszeg, Öregtorony, 1984. június 30. - október 1. A kiállítást rend. a katalógust írta Fitz Péter. Szombathely: Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság,

- 1984 [16]p., ill. (Vas Megyei Múzeumok katalógusai; 107.)
ism. BÁN András: Biennálé Szombathelyen, díjnyertesek Közégen. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 23. 7.
- 1951. Gyarmathy Ágnes**
GYARMATHY Ágnes kiállítása, Bp., Fényes Adolf Terem, 1984. január 19. - február 12. A kiállítást rend. Gyarmathy Ágnes, Jerger Krisztina. Bev. Bögel József. Bp.: Múcsarnok, 1984 [12]p., ill. ism. (f.l.) [FÁBIÁN László]: A színpad költészete. = Film-Színház-Muzsika, 1984 február 4. 16-17., ill.; FORGÁCS Éva: Textilis in space and in stage costumes. = New Hungarian Quarterly, 25, No 95, 1984 172-174., ill.; PÖLDES Anna: Díszet, jelmez: Gyarmathy Ágnes [interjú]. = Nők Lapja, 1984. április 28. 25-26., ill.; KÁRPÁTI Imre: Díszet- jelmezkiállítás sorozat a Fényes Adolf Teremben. = Színháztechnikai Fórum 11, 1984, 1. 22.
- GYARMATHY Ágnes díszlet és jelmezei, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1984. május 30. - június 17. A kiállítást rend. Jerger Krisztina. Békéscsaba: Munkácsy Mihály Múzeum, 1984 [12]p., ill.
- 1952. Gyarmathy Tihamér**
Aszalós Endre: Gyarmathy Tihamér. Bp.: Képzőművészeti, 1979 (Mai magyar művészet) rec. P.G. [PATAKI Gábor] = Ars Hungarica, 12, 1984, 2. 304.
- 1953. Gyémánt László**
GYÉMÁNT László kiállítása, Bp., Csók Galéria, 1984. október. Bev. Bereczky Lóránd. Bp.: Képcsarnok Vállalat, 1984 [8]p., ill. ism. SZABÓ György: Kárpáti Éva és Gyémánt László kiállítása. = Magyar Nemzet, 1984. november 10. 8.
- 1954. Győrfi Sándor**
(hajdú) [HAJDÚ Éva]: Milyen legyen Bajcsy-Zsilinszky szobra. = Magyar Nemzet, 1984. március 31. 9.
- MOLNÁR Ferenc: Bajcsy-Zsilinszky szobra. = Magyar Nemzet, 1984. április 18. 6.
- 1955. Györkös Mányi Albert**
KÁNTOR Lajos: Költők feltámadása. = Új Tükör, 1984. december 23. 10., ill.
- kiáll. Bp., Jókai Klub, 1984 ism. NÉMETH Lajos: Tordaszentlászló küldötte: Györkös Mányi Albert kiállításának megnyitójából. = Új Tükör, 1984. december 23. 10.
- 1956. Győry Eszter**
BARÁNSZKY Jób László: Mesék: Győry Eszter festményei. = Új Tükör, 1984. február 19. 22., ill.
- GYÖRY Zsuzsa: Eszter hintája. = Nők Lapja, 1984. március 24. 14-15., ill.
- 1957. Gyulai Líviusz**
P.SZABÓ Ernő: Érzelmes és humoros utazások: Beszélgetés Gyulai Líviussal. = Művészet, 25, 1984, 8. 42-47., ill.
- 1958. Gyurcsék Ferenc**
GYURCSEK Ferenc szobrászművész kiállítása, Bp., Vigadó Galéria, 1984. november 2. - december 9. Bev. Tasnádi Attila. Bp.: Vigadó Galéria, 1984 [20]p., ill. (A Vigadó Galéria katalógusa; 46.) ism. TASNÁDI Attila: Bildhauer Ferenc Gyurcsék. = Budapester Rundschau, 1984. december 3. 10., ill.; TASNÁDI Attila: Szobrász kortársunk: Gyurcsék Ferenc. = Népszava, 1984. november 16. 6., ill.; VADAS József: Három a ... = Élet és Irodalom, 1984. november 30. 13.
- KOVÁCS Gyula: A küldetéstudat szakmai hitelessége: Gyurcsék Ferenc műveiről. = Művészet, 25, 1984, 6. 6-9., ill.
- 1959. Hackney, Rod**
TIMON Kálmán: Rod Hackney. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 59. ill. EFG R
- 1960. Hadnagy Csaba**
HADNAGY Csaba festő és Gy. Kamarai Katalin keramikus kiállítása, Hatvani Galéria, 1984. március 29. - április 15. Hatvan: Hatvani Galéria, 1984 [6]p., ill.
- 1961. Hajas Tibor**
BARNA Róbert: Interjú Hajas Tiborral. = Magyar Műhely, 22, No 69, 1984 8-16., ill.
- 1962. Hajnal Gabriella**
SZÉKELY András: Ablak a világra. = Új Tükör, 1984. szeptember 2. 22., ill.
- 1963. Hajósy Mónika**
HAJÓSY Mónika kiállítása, Bp., Stúdió Galéria, 1984. november 14. - december 9. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [12]p., ill. > 1858
- 1964. Halász Károly**
HALÁSZ Károly, Bp., Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza, 1984. április 8-tól. A kiállítást rend. Golovics Lajos. Bev. Hegyi Lóránd. Bp.: [k.n.], 1984 [12]p., ill.
- 1965. Hantai Simon**
ILLYÉS Mária: Elemi élmények szintjén: Hantai Simon pályakezdése. = Művészet, 25, 1984, 7. 44-47., ill.
- 1966. Haraszty István**
FRANK János: Haraszty István: Agyágyú. = Művészet, 25, 1984, 4. 34-35., ill.
- FRANK János: A kinetikus szobrász Haraszty István. = Budapest, 22, 1984, 5. 16-17., ill.
- LÓSKA Lajos: Mozgó szobrok [interjú]. = Magyar Ifjúság, 1984. február 24. 32-33., ill.
- 1967. Hartman, Mauno Runar**
Mauno HARTMAN (Helsinki) kiállítása, Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984. szeptember 7. - október 7. A kiállítást rend. Dobai Ágnes. Bev. Mauno Hartman. Bp.: Műcsarnok, 1984 16 p., ill. ism. (bán) [BÁN András]: Nosztalgikus és ironikus fahasábok: Mauno Hartman és Orosz Péter kiállításai. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 3. 7.; WAGNER István: Eposz - fa plasztikából. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 16. 4.
- 1968. Határ János**
HATÁR János festőművész kiállítása, Siófok, Dél-balatoni Kulturális Központ, 1984. április 20. - május 21. Bev. Szíj Rezső. Siófok: Dél-balatoni Kulturális Központ, 1984 [6]p., ill.
- 1969. Háy Ágnes**
B.L. [BEKE László]: Beszélgetés Háy Ágnessel a Jövővilágról. = Jó világ: Bölcsész index antológia, 1984 57-58.
- P.G. [PERNECZKY Géza] Háy Ágnes. = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 13., ill.
- 1970. Hegedűs Béla**
GYÖRGY Péter - PATAKI Gábor: Újabb adatok Hegedűs Béla képeinek sorsáról. = Művészettörténeti Értesítő, 33, 1984, 1. 21. 81-82.
- 1971. Hegedűs László**
kiáll. Hatvan, Hatvani Galéria, 1984 ism. POGÁNY Ö. Gábor: Diósy Antal és Hegedűs László művészete. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 4. 35-40., ill.
- 1972. Hegedűs 2 László**
kiáll. Bp., Ferencvárosi Pincetériát, 1984 ism. P. SZABÓ Ernő: Hegedűs 2 László grafikái. = Új Tükör, 1984. december 9. 43-44., ill.
- 1973. Heinzelmann Emma**
RSZÉKELY Julianna: Nem mese ez... = Új Tükör, 1984. március 25. 27., ill.
- 1974. Heiszler Zoltán**
-Stifner- = Grafikusunk. = Egyetemi Lapok, 1984. október 29. 7.
- 1975. Heitler László**
kiáll. Pápa, Helytörténeti Múzeum, 1984 ism. SALAMON Nándor: Heitler László képei. = Új Tükör, 1984. július 29. 4., ill.
- 1976. Helényi Tibor**
HELÉNYI Tibor és Molnár Sándor kiállítása, Visegrád, Salamon torony, 1984. május 20. - július 8. A kiállítást rend., bev. Néray Katalin. Visegrád: Balassa Bálint Múzeum, 1984 [6]p., ill. ism. WAGNER István: Testmás és Mohács: Sao Paulóból a Salamon toronyba. = Magyar Hírlap, 1984. június 13. 6.

Helényi Vera > 1734

Hencze Tamás > 1949

1977. Herman Lipót

DEMÉNY János: Bartók „piktor” földije : Herman Lipót. = Dunatáj, 7, 1984, 1. 17-30.

kiáll. Gyöngyös, Gyöngyösi Galéria, 1984 **ism.** POGÁNY Ö. Gábor: Herman Lipót és Reich Károly kiállításáról. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 3. 6-9. ill.

POGÁNY Ö. Gábor: Herman Lipót centenáriuma. = Magyar Hírek, 1984. május 12. 24-25., ill.

SIPOS Tamás: Herman Lipót emlékére. = Magyar Nemzet, 1984. április 26. 7.

ZSADÁNYI Oszkár: 100 évvel ezelőtt született Herman Lipót. = Új Élet, 1984. május 1. 5.

1978. Herrer Caesar

ELEK Lenke: Most a Taverna [interjú]. = Ipari Forma, 8, 1984, 4. 9., ill.

1979. Hincz Gyula

BRETYÁNSZKY Ilona: A Proteusz-arcú művész. = Nők Lapja, 1984. június 30. 16-17., ill.

HINCZ Gyula, Bp., Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, 1984. május 4. - június 4. A kiállítást rend. a katalógust összeáll. Sós László és Kemény Éva. Bev. Aradi Nóra. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [20] p., ill. (A Vigadó Galéria katalógusai; 41.) **ism.** ARADI Nóra: Hincz művei a várbán. = Új Tükör, 1984. július 1. 24-25., ill.; VADAS József: Ablakon át. = Élet és Irodalom, 1984. május 18. 13.

HINCZ Gyula festményeiből és rajzaiból rendezett kiállítás, Pépa, Városlátó Múzeum, 1984. július 28. - augusztus 30. Bev. Heitler László. Pépa: Városlátó Múzeum, 1984 4 [p.], ill. **ism.** HEITLER László: Két pápai kiállítás. = Népszava, 1984. július 29. 6., ill.

HINCZ Gyula jubileuma. = Népszava, 1984. április 17. 6., ill.

HINCZ Gyula nyolcvan éves. = Népszabadság, 1984. április 17. 7., ill.

kiáll. Hincz Gyula Állandó Gyűjtemény, Vác **ism.** BAKONYVÁRI M. Ágnes: Hincz Gyula állandó gyűjteménye. = Művészet, 25, 1984, 9. 37-41., ill. (bán) [BÁN András]: Születésnapj látogatás a Hincz kiállításon. = Magyar Nemzet, 1984. április 17. 7.

LOSONCI Miklós: Hincz Gyula festő- és grafikusművész. = Jászkunság, 30, 1984, 4. 37-39., ill.

LOSONCI Miklós: Hincz Gyula nyolcvan éves. = Új Tükör, 1984. április 22. 43., ill.

1980. Hirsch, Karl Georg

Karl Georg HIRSCH grafikusművész kiállítása, Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984. október 12. - november 4. A kiállítást rend. Herczeg Ibolya. Bev. Anneliese Hübscher. Bp.: Műcsarnok, 1984 [8]p., ill.

1981. Hofer Miklós

BALÁZS Ádám: „Séta” az új Nemzeti Színházban [interjú]. = Magyar Hírek, 1984. július 21. 2-3., ill.

PALLAGI Ferenc: Az új Nemzeti Színház tervei [interjú]. = Esti Hírlap, 1984. július 24. 2., ill.

R.SZÉKELY Julianna: Célegyes [interjú]. = Új Tükör, 1984. április 22. 26.

TERVPÁLYÁZAT 1965: A budapesti Nemzeti Színház történetéből [interjú]. = Színháztechnikai Fórum, 11, 1984, 4. 29-34., ill.

1982. Holdas György

ANDRÁSI Gábor: Helyzetek és kényszerhelyzetek : Holdas György émeiről és szobráiról. = Művészet, 25, 1984, 9. 10-12., ill.

1983. Holland, Brad

TETTEMANTI Béla: Brad Holland. = Új Tükör, 1984. május 6. 26., ill.

1984. Hollein, Hans

BEKE László: Hollein mőnchengldbach mőzeuma. = Magyar Épitőművészet, 1984, 2. 51-53., ill. E F G R

1985. Holló László

kiáll. Debrecen, Déri Múzeum, 1984 **ism.** BÍRÓ Katalin: Holló László életképek. = Művészet, 25, 1984, 12. 64., ill.

1986. Honfy Márta

MENYHÁRT László: A néphagyomány vonzásában : Beszélgetés Honfy Mártával. = Művészet, 25, 1984, 4. 28-33., ill.

1987. Horváth János (1945-)

kiáll. Horváth János, Horváthné Németh Katalin, Nyíregyháza, Megyei-Városi Művelődési Központ, 1984 **ism.** SZEMERSZKI Miklós: Egy művész házaspár kiállítása. = Szabolcs-Szatmári Szemle, 19, 1984, 2. 130-134.

1988. Horváth János

HORVÁTH János festőművész kiállítása, Bp., Helikon Galéria, 1984. március 8. - április 1. A kiállítást rend. Baranyi Judit. Bev. Pogány Gábor. Bp.: Műcsarnok, 1984 [6]p., ill. **ism.** (bán) [BÁN András]: A kifejezés fokozatai : Budapesti kamarakiállításokról. = Magyar Nemzet, 1984. március 31. 8.; FODOR András: Horváth János kiállításáról. = Élet és Irodalom, 1984. március 23. 13.; WAGNER István: Pasztell álomvilág. = Magyar Hírlap, 1984. április 10. 6.

1989. Horváth Lajos

BEKE Pál: Faluház, Dióskál. Építész: Horváth Lajos. = Magyar Épitőművészet, 1984, 2. 41-43., ill. E F G R

Horváth László > 1890

1990. Huszár Vilmos

BAJKAY, Éva: A Hungarian founder of Duch constructivists for the twentyfifth anniversary of Vilmos Huszár's death. = Acta Historiae Artium, 30, 1984, 3-4. 311-326., ill.

1991. Illés Árpád

JÁNOSY István: Illés Árpád képeihez. = Új Tükör, 1984. április 22. 24-25., ill.

1992. Ilyés István

MEZEI Ottó: Ilyés István művészete. = Forrás, 16, 1984, 11. 85-86., ill.

1993. Ilosvai Varga István

ILOSVAI Varga István 1895-1978, emlékkiállítás, Szentendrei Képtár, 1984. május-június. A kiállítást rend. a katalógust írta M. Várhelyi Vanda. Szentendre : Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 56 p., ill. **ism.** (bán) [BÁN András]: Korányi képek : Tárlatok Szentendrén. = Magyar Nemzet, 1984. június 26. 6.

1994. Incze János

Incze János: Őnarckép, azaz felátás hat évized tetejéről. Bukarest : Kriterion, 1983 rec. BOROS Judit: Romániai magyar képművészeti kiadványok. = Hungarológiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 309-310.

1995. Ispánki József

GOSZTONYI József: Ispánki József éremművészete. = Az Érem, 40, 1984, 2. 12-25., ill.

1996. Iván Szilárd

IVÁN Szilárd, Konfár Gyula, Ridovics László festőművészek kiállítása, Bp., Csontváry terem, 1984. november 22. - december 1. Bev. Ujváry Béla. Bp.: Képcsarnok Vállalat, 1984 [4]p., [3]t., ill. **ism.** POGÁNY Gábor: Iván Szilárd, Konfár Gyula, Ridovics László képei. = Új Tükör, 1984. december 2. 4., ill.; TASNÁDI Attila: Három festő a Csontváry Teremben. = Népszava, 1984, december 2. 6.; kiáll. Zebegény, Szőnyi István Múzeum, 1984 **ism.** VÉGVÁRI Lajos: Iván Szilárd és Kónusz József képei a zebegényi Szőnyi-múzeumban. = Dunakanyar, 20, 1984, 3. 58-60., ill.

1997. Iványi Katalin

IVÁNYI Katalin kiállítása, Dunaújváros, Uitz Terem, 1984. október 4. - november 1. Bev. Ury Ibolya. Dunaújváros : Képcsarnok Vállalat 1984 [4]p., [2]t., ill. **ism.** EMBER Mária: Iványi Katalin festményei Dunaújvárosban. = Magyar Nemzet, 1984. október 23. 6.

1998. Jakoby Gyula

JAKOBY Gyula, Bp., Műcsarnok, 1984. december 14.-1985.

január 7. A kiállítás rend. Bunde-Todorov Ilona. Bev. Imrich Grosko. Bp. : Műcsarnok, 1984 [12]p., ill. *ism.* (bán) [BÁN András]: Két tárlat a Műcsarnokban. = Magyar Nemzet, 1984. december 30. 7.; POGÁNY Ö. Gábor: Csehszlovákiai magyar festő a Műcsarnokban. = Népszava, 1984. december 29. 6. ill.

1999. Janáky István

J.I. [JANÁKY István]: A Magyar Gördülőcsapágy Művek Kereskedelmi Központja, Budapest, XIII. Építész: Janáky István. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 26-27., ill. E F G R

VISY László: Helyszínrajz [interjú]. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 28-31., ill. E F G R

2000. Jandekné Borbély Edit

ÁGOSTHÁZI László: Jandekné Borbély Edit, 1954-1984. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 4. 314-315., ill.

2001. Janesch Rudolf

J.R. [JANESCH Rudolf]: Ifjúsági Ház, Eger. Építész: Janesch Rudolf. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 32-34., ill. E F G R

2002. Jánossy Ferenc

CSÁSZÁR István: A karnavál vége. = Új Tükör, 1984. január 22. 24-25., ill.

2003. Jarmeczky István

kiáll. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara, 1984 *ism.* PANDUR József: Farkas Béla kiállítása Mohácson, Jarmeczky István kiállítása Pécsen. = Rajztanítás, 26, 1984, 2. 26-27.

2004. John, Joachim

kiáll. Bp., NDK Centrum, 1984 *ism.* EMBER Mária: Kiállítási körjárat. = Magyar Nemzet, 1984. március 28. 7.

2005. Jonas, Joan

BEKE László: Joan Jonas [interjú]. = Aktuális Levelek, No 9, 1984 29., ill.

2006. Jovánovics György

EÖRSI István: Liza és a gipszreliefek. = Aktuális Levelek, No 8, 1984. 19-23., ill.

kiáll. Szentendre, Vajda Lajos Stúdió, 1984 *ism.* (bán) [BÁN András]: Korányi képek : Tárlatok Szentendrén. = Magyar Nemzet, 1984. június 26. 6.

2007. Jován György

P.SZABÓ Ernő: „...és a pillangók visszatérnek” : Jován György műtermében. = Művészet, 25, 1984, 11. 12-15., ill. P.SZABÓ Ernő: Mediterrán szertartás [interjú]. = Magyar Ifjúság, 1984. november 9. 6-7., ill.

2008. Jurcsik Károly

J.K. [JURCSIK Károly]: Lakóház, Budapest, III. Toboz u. Építész: Jurcsik Károly. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. 40-42., ill. E F G R

2009. Kaján Tibor

BARTA András: A karikatúra a történelemkönyv margójára rajzolt illusztráció : Szilveszteri eszmecsere Kaján Tiborral. = Magyar Nemzet, 1984. december 31. 9.

2010. Kalmár Anna

kiáll. Pápa, Helytörténeti Múzeum, 1984 *ism.* LOSONCI Miklós: Kalmár Anna emlékezete. Új Tükör, 1984. december 9. 4.

2011. Kalmár István

kiáll. Bp., Helikon Galéria, 1984 *ism.* BÁN András: Fix pax : Fiatal művészek kiállításai. = Magyar Nemzet, 1984. február 3. 6.

USTUS AKTUS TAKTUS KONTAKTUS : Kalmár István, Romvári János, Trombitás Tamás, Wahorn András kiállításai, Bp., Fészek Galéria, 1984 [4]p. + [8] dia *ism.* GYÁRFÁS Péter: Berendezett térben. = Magyar Ifjúság, 1984. január 27. 5.; SINKOVITS Péter: Kapcsolat, folyamatosság nélkül. = Művészet, 25, 1984, 4. 58-59., ill.; P.Sz.E. [P.SZABÓ Ernő] : Kontaktus. = Új Tükör, 1984. január 29. 4., ill. > 1805 Gy. Kamarai Katalin > 1960

2012. Kántor Andor

kiáll. Bp., Gulácsy Galéria, 1984 *ism.* PELLIONISZ Valéria: Kántor Andor festményei. = Új Tükör, 1984. október 21. 4.

2013. Kántor Antal

K.L. [KÁNTOR Lajos]: A festészet megtartó ereje. = Új Tükör, 1984. július 8. 10., ill.

2014. Kántor Jendő

kiáll. Bp., Stúdió Galéria, 1983 *ism.* BÁN András: Művészet a mindennapokban. = Művészet, 25, 1984, 2. 58-59., ill.

2015. Karakas András

KUCZKA Péter: Néhány szó Karakas Andrásról. = Magyar Hírek, 1984. január 21. 40-41., ill.

2016. Kárpáti Éva

KÁRPÁTI Éva kiállítása, Bp., Csók Galéria, 1984. október. Bev. Bereczky Lóránd. Bp. : Képcsarnok, 1984 [6.], ill. *ism.* SZABÓ György: Kárpáti Éva és Gyémánt László kiállítása. = Magyar Nemzet, 1984. november 10. 8.

2017. Kárpáti Tamás

CHIKÁN Bálint: Úgy festek, ahogy élek [interjú]. = Magyar Ifjúság, 1984. március 23. 16-17., ill.

KÁRPÁTI Tamás festőművész, Püspöky István grafikusművész, Tornay Endre András szobrászművész kiállítása, Miskolci Galéria, 1984. május 4. - június 10., Bp., Bartók 32 Galéria, 1984. szeptember. A kiállítást rend. Jurecskó László. Bev. P.Szabó Ernő, Tandori Dezső. Miskolc: Miskolci Galéria, 1984 [20] p., ill. *ism.* (bán) [BÁN András]: Bizonyosságkeresés : Budapesti kiállításokról. = Magyar Nemzet, 1984. október 16. 6.; LÓSKA Lajos = Új Tükör, 1984. október 19. 3-4., ill.; P.SZABÓ Ernő: A valódi mondatok. = Napjaink, 23, 1984, 6. 38-39.

LÓSKA Lajos: Frott portré : Beszélgetés Kárpáti Tamással = Művészet, 25, 1984, 2. 23-27., ill.

2018. Sz. Kárpáti Magda

SZ. KÁRPÁTI Magda kiállítása, Bp., Derkovits Terem, 1984. november 15-24. Bp. : Képcsarnok Vállalat, 1984 [8]p., ill.

2019. Kass János

kiáll. Fejek, Bp., Vigadó Galéria, 1983 *ism.* PAPP Júlia: Fejek, Kass János kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 3. 59-60., ill.

MOLNÁR Antal: Vendégünk Kass János [interjú]. = Olvasó Nép, 1984, 1. 131-145., ill.

2020. Kassai Anton

w.i. [WAGNER István]: Kárpát-ukrajnai tájakon. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 24. 6.

2021. Kassák Lajos

BRENDEL, János: Obrazowiersze Lajosa Kassaka. = Biuletyn Historii Sztuki, 46, 1984, 1. 29-42., ill. E

Lajos KASSÁK 1887-1967 : Leader of the East-Central European Constructivist movement in Budapest, Vienna and Berlin, New York, Matignon Gallery, April-May 1984. Text by Paul Kövesdy, John E. Bowlt, Éva Kömer. New York : Matignon Gallery, 1984 39 p., ill. *ism.* CSÁK Elemér: Kassák New Yorkban. = Új Tükör, 1984. június 24. 24-25., ill. MARAFKÓ László: Kései vendégségben Kassáknál [interjú]. = Magyar Nemzet, 1984. július 8. 7.

STEIN, Donna: The rediscovery of Lajos Kassák. = Art News, 83, 1984, 6. 56-61., ill.

TÓBIÁS Áron: Megmentett hangszalagok : Kassák Lajos [interjú]. = Olvasó nép, 1984, 2. 148-160., ill.

2022. Katona Zsuzsa

kiáll. Bp., Stúdió Galéria, 1983 *ism.* NAGY Zoltán: Katona Zsuzsa szótár. = Művészet, 25, 1984, 2. 28-31., ill.

2023. Kaveczky Zoltán

SEMSEY Andor: In memoriam. = Kisgrafika, 23, 1984, 1-2. 14-15., ill.

2024. El Kazovszkij

EL KAZOVSZKIJ festőművész kiállítása, Bp., Fényes Adolf Terem, 1984. május 4-27. Bev. Rubin Szilárd. Bp. : Műcsar-

- nok, 1984 [12]p., ill. **ism. KENESSEI András:** Utó elő (elő)-adás. = Magyar Hírlap, 1984. június 1. 6.
- EL KAZOVSKIJ, Szombathelyi, Forradalmi Múzeum, 1984. február 2. - április 8. Szombathely : Vas Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984[6]p., ill.**
- 2025. Kékesi László**
kiáll. Békéscsaba, Kner Nyomdaipari Múzeum, 1984 **ism. BALOGH Ferenc:** Kékesi László kiállítása Békéscsabán. = Kisgrafika, 23, 1984, 3. 24., ill.
- 2026. Kelecsényi Csilla**
KELECSÉNYI Csilla: Angol füzet, Bp., Helikon Galéria, 1984. december 20. - 1985. január 20. A kiállítást rend. a katalógust szerk. Herczeg Ibolya. Bev. Beke László. Bp. : Műcsarnok, 1984 [8]p., ill. E
- 2027. Kelemen József**
TAMÁS Mihály: „A lényeg foglalkoztat, a kis csavar nem érdekelt” [interjú]. = Ipari Forma, 8, 1984, 1. 10-13., ill.
- 2028. Kelemen Kristóf**
kiáll. A Magyar színház (1945-1984) Kelemen Kristóf portréi, Hatvan, Hatvani Galéria, 1984 **ism. LOSONCI Miklós** = Új Tükör, 1984. szeptember 16. 3., ill.; -tior: [TAMÁSI Orosz János]: Színház a Galériában. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 12. 6.
- 2029. Kelle Sándor**
kiáll. Pécs, Pécsi Galéria, 1984 **ism. HUSZ Mária:** Kelle Sándor festményei. = Új Tükör, 1984. június 10. 4., ill.; **LÁNCZ Sándor:** Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984, 11. 1011-1014.
- kiáll. Pápa, Művelődési Központ, 1984 **ism. HEITLER László:** Természet és érzés. = Művészet, 25, 1984, 12. 59-61., ill.
- Kemény Éva > 2278**
- 2030. M. Kemény Judit**
M. KEMÉNY Judit szobrászművész kiállítása, Győri Városi Könyvtár Galériája, 1984. június 6. - 23. A kiállítást rend. bev. Salamon Nándor. Győr : Győri Városi Könyvtár, 1984 [8]p., ill. (Győri Városi Könyvtár kiállítási katalógusai; 13.) **ism. SALAMON Nándor:** M. Kemény Judit tárlata. = Új Tükör, 1984. június 24. 3., ill.
- SZABÓ Júlia:** A természet és a technika küzdelme : Látogatás M. Kemény Judit műtermében. = Művészet, 25, 1984, 12. 28-30., ill
- 2031. Keményffy Gábor**
SAMATHY Tamás: Amíg az álom késztermékké válik [beszélgetés Keményffy Gáborral és Krawczun Halinával]. = Magyar Ifjúság, 1984. február 3. 18-19., ill.
- Keresztes Dóra > 2187**
- 2032. Kerényi Jenő**
JÁRY Péter: Képzőművészeti kiállítások, újdonságok - zsidó vonatkozások [Kerényi Jenő: Kopernikus, Bp., Magyar Nemzeti Galéria - a hónap műtárgya]. = Új Élet, 1984. szeptember 15. 5.
- 2033. Kerényi József**
NÁNDOR Tamás: Kerényi József [interjú]. In: Nádor Tamás: Műtsák és mesterek. Bp. : Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1984 125-135., ill.
- 2034. Kéri Ádám**
BÁN András: Kéri Ádám. Bp. : Képzőművészeti 1984 62 p., 16 t., ill. E (Mai magyar művészet)
- kiáll. Bp., Ferencvárosi Pincetárlat, 1984 **ism. BÀN András:** A személyiség rajzolatai : Négy budapesti kiállításról. = Magyar Nemzet, 1984. május 9. 7.
- 2035. Kertészfi Ágnes**
FŐPRÓBA II. Kertészfi Ágnes kiállítása, Bp., Helikon Galéria, 1984. november 22. - december 6. A kiállítást rend. Dobai Ágnes. Bp. : Műcsarnok, 1984 [4]p., ill. **ism. MÜLLER Zsuzsanna:** Kertészfi Ágnes kiállítása. = Új Tükör, 1984. december 16. 4.; **PALLAGI Ferenc:** Főpróba üveggel és fényvel. = Esti Hírlap, 1984. november 28. 2.; **VADAS József:** Fekete mágia. = Élet és Irodalom, 1984. december 14. 13.
- 2036. Keserű Ilona**
kiáll. Bp., Műcsarnok, 1983/1984 **ism. BÀN András:** Keserű Ilona kiállítása a Műcsarnokban. = Magyar Nemzet, 1984. január 14. 8.; **FORGÁCS Éva:** Keserű Ilona. = Kritika, 1984, 5. 30-31., ill.; **FRANK, János:** Ilona Keserű's lyrical objectivity. = New Hungarian Quarterly, 25, No 95, 1984 166-169., ill.; **KENESSEI András:** Élet-Mű-Alkotás. = Magyar Hírlap, 1984. január 20. 6.; **NAGY Zoltán:** Mozgás színben és formában : Keserű Ilona gyűjteményes kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 4. 19-21., ill.; **SZÉKELY András:** Keserű Ilona képei. = Új Tükör, 1984. január 15. 4., ill.; **P.SZÜCS Julianna:** A múlt a hátsó termekben : Keserű Ilona gyűjteményes kiállítása a Műcsarnokban. = Népszabadság, 1984. január 13. 7.; **VADAS József:** Hullámzás. = Élet és Irodalom, 1984. január 20. 13.
- RIDEG Gábor:** Sugárzó képek : Beszélgetés Keserű Ilonával. = Művészet, 25, 1984, 4. 22-27., ill.
- SZABÓ Júlia:** Eg, hegy, víz és tükör : Keserű Ilona művészetről. = Budapest, 22, 1984, 6. 16-17., ill.
- TANDORI Dezső:** „Gyermekkorom óta profinak tartom magam...” : Visszatekintés: Keserű Ilona művészete az 1960-as években. = Magyar Ifjúság, 1984. március 2. 18-19., ill.
- Kézdi Lóránt > 2262**
- 2037. Kígyós Sándor**
BÀN András: Kígyós Sándor halálára. = Élet és Irodalom, 1984. november 9. 12.
- KÍGYÓS Sándor** (1943-1984). = Népművelés, 31, 1984, 12. 37., ill.
- 2038. Kincz István**
kiáll. Bp., Ferencvárosi Pincetárlat, 1984 **ism. (bán) [BÀN András]:** Bizonyosságkeresés : Budapesti kiállításokról. = Magyar Nemzet, 1984. október 16. 6.
- 2039. Király Sándor**
KIRÁLY Sándor kiállítása, Bp., Várszínház Galéria, 1984. szeptember 14. - október 28. Bev. Vámosy Ferenc. Bp. : [k.n], 1984 [6]p., ill.
- 2040. Kirchmayer Károly**
KIRCHAYER Károly kiállítása, Tapolca, Batsányi Művelődési Központ, 1984. július 13. - augusztus 17. Bev. Tasnádi Attila. Tapolca : Batsányi Művelődési Központ, 1984 [12]p., ill.
- 2041. Kis Roóz Ilona**
TASNÁDI Attila: Kitüntetett művészek. = Népszava 1984. április 30. 11.
- 2042. Kisfaludi Stróbl Zsigmond**
ifj. **KÁLMÁN Gyula:** Kisfaludi Stróbl Zsigmond emlékezete. = Honismeret, 12, 1984, 3. 9-11., ill.
- KENESSEI András:** Kisfaludi Stróbl. = Új Tükör, 1984. július 1. 29., ill.
- KENESSEI, András:** Zsigmond Kisfaludi Stróbl, 1884-1975. = Budapesti Rundschau, 1984. augusztus 20. 9., ill.
- SZÁZ Éva** született Kisfaludi Stróbl Zsigmond. = Népszabadság, 1984. július 1. 7., ill.
- SZOBRA SZ és modellje:** Kiállítás Kisfaludi Stróbl Zsigmond centenáriuma, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. július - szeptember. A kiállítást rend. a katalógust írta N. Péntes Éva. Bp. : Magyar Nemzeti Galéria, 1984 12 p., ill. **ism. ÁDAM András:** Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. július 20. 922.; **BREŠTYÁNSZKY Ilona:** Szobrász és modellje. = Nők Lapja, 1984. szeptember 8. 11-12., ill.; **EMBER Mária:** Kőrséta a készülő kiállításon. = Magyar Nemzet, 1984. július 1. 7.; **SZÜCS György** = Művészet, 25, 1984, 10. 64., ill.
- T.A. [TASNÁDI Attila]:** Kisfaludi Stróbl Zsigmond centenáriuma. = Népszava, 1984. július 1. 6.
- WAGNER István:** Érdem és elismerés : Kisfaludi Stróbl centenáriuma. = Magyar Hírlap, 1984. július 1. 4.
- WEHNER Tibor:** Keze munkája Budapest ékessége : Száz éve született Kisfaludi Stróbl Zsigmond. = Esti Hírlap, 1984. június 30. 2., ill.

2043. Kismarty-Lechner Kamill

KURCZ Béla: Az iskolaépítés nagy őregje : Néhány vonás Kismarty-Lechner Kamill munkásságához. = Magyar Nemzet, 1984. június 5. 6.

2044. Kiss György

KISS György kiállítása, Nyíregyháza, Megyei és Városi Művelődési Központ, 1984. március 2. - március 25. Nyíregyháza : Megyei és Városi Művelődési Központ, 1984 [8]p., ill.

2045. Kiss István

KISS István kiállítása, Nagydorog, Művelődési Ház, 1984. január 10-22. Bev. Kovács Gyula. Nagydorog : Művelődési Ház, 1984 [4]p., ill.

TRIPOLSZKY László: „Nem megbízást feladatot kell vállalni” : Beszélgetés Kiss Istvánnal az alkotói szabadságról, a közösségről és terveiről. = Népszabadság, 1984. január 7. 16., ill

2046. Kiss Mihály

KISS Mihály : Fametszetek, akvarellek, olajképek, rajzok, Bp., Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza, 1984. szeptember 20. - október 8. Bev. Tandori Dezső. Bp. : Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza, 1984 [20] t., ill. tokban

2047. Kiss Zoltán László

CHIKÁN Bálint: A kontinuitás jegyében : Kiss Zoltán festészetéről. = Művészet, 25, 1984, 10. 20-23., ill.

2048. Kislé Nagypál Judit

HORLER Miklós: In memoriam Kislé Nagypál Judit, 1924-1980. = Magyar Műemlékvédelem, 9 (1984) 467-469., ill. Kilegi Sándor > 2347

2049. Kilmó Károly

Károly KLIMÓ : Objekten, Collagen, Zeichnungen, Wels, Forum Galerie, 1984. Ed. Peter Hartmann. Wels : Forum Gallery, 1984 [6]p., ill.

2050. Klossy Irén

TASNÁDI Attila: A természet ahogy Klossy Irén látja. = Népszava, 1984. december 23. 6., ill.

2051. Kmetty Gyula

NAGY Zoltán: Kmetty Gyula, 1923-1983. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. IV.

2052. Kocsis Imre

kiáll. Düsseldorf, Galerie Schoeller, 1984. lsm. ANGHIR, Anca: Hans Jörg Glattfelder - Imre Kocsis. = Das Kunstwerk, 37, 1984, 4. 78-79.

2053. Koffán Károly

KOFFÁN Károly: Kezek. Bev. Koffán Károly. Békéscsaba : Megyei Könyvtár, 1984 [55]t., ill.

17j. Koffán Károly > 1851**2054. Kohán György**

KOHÁN György emlékkiállítása, Makó, József Attila Múzeum, 1984. április 6. - május 13. A kiállítást rend. a katalógust írta Ibos Éva. Makó : József Attila Múzeum, 1984 [6]p., ill. lsm. SZUROMI Pál: Terek, figurák, színszerkezetek : Jegyzetek Kohán György makói emlékkiállításáról. = Művészet, 25, 1984, 9. 24-27., ill.

KOHÁN Múzeum, Gyula. A katalógust írta Ibos Éva. Békéscsaba : Békés Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 28 p., ill.

MARIK Dénes: Kohán György tanulóvei. = Békési Élet, 19, 1984, 2. 170-177., ill.

SZUROMI Pál: Profán oltár : Kohán György: Anyám. = Tiszatáj, 38, 1984, 6. 93-96., ill.

2055. Kokas Ignác

CHIKÁN Bálint: „Az emberharca” : Problematikák és értékek Kokas Ignác művészetében. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója, 1984, 3-4. 67-92.

HAVAS Ervin: Asztalosműhelytől a Műcsarnokig : Beszélgetés Kokas Ignáccal pályájáról, a küzdelem állandóságáról, a művészet elkötelezettségéről. = Népszabadság, 1984. április 30. 16., ill.

KOKAS Ignác gyűjteményes kiállítása, Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1984. március 10. - április 15. A kiállítást

rend. a katalógust szerk. K. Kovalovszky Márta. Bev. Csorba Géza. Székesfehérvár : István Király Múzeum, 1984 19 p., ill. (Az István Király Múzeum közleményei. B. sorozat; 156.) NÁDOR Tamás: Kokas Ignác [interjú]. In: Nádor Tamás: Műsálak és mesterek. Bp. : Ifjússági Lap- és Könyvkiadó, 1984 136-145., ill.

2056. Kókay Krisztina

GYETVAY Ágnes: A Flamenco-szálló textil falképeinek alkotója. = Művészet, 25, 1984, 4. 59-60., ill.

2057. Koller József

K. J. [KOLLER József] : Garzonház, Szekszárd, Széchenyi út. Építész: Koller József. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 28-29., ill. E F G R

2058. Kondor Béla

BÁRSONY Éva: Egy pannó pusztulása. = Esti Hírlap, 1984. június 27. 2. hoz. KUNCZ Péter: Még egyszer a pannóról. = Esti Hírlap, 1984. július 25. 2.

HEITLER László: „A partok maradtak nekünk” : Kondor Béla hat rézkarcáról. = Művészet, 25, 1984, 8. 26-32., ill

KONDOR Béla 1931-1972 : Oeuvre-katalógus, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. A kiállítást rend. a katalógust írta és összeáll. Bolgár Kálmán, Nagy T. Katalin. Bev. Bereczky Lóránd, Németh Lajos. Bp. : Magyar Nemzeti Galéria, 1984 224 p., ill. E (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai; 1984/1.) lsm. ÁDÁM András: Figyelmébe ajánlom. = Élet és Tudomány, 1984. március 23. 377.; DÁVID, Katalin: Metaphysische Akzente im Werk von Béla Kondor. = Kunst und Kirche 47, 1984, 2. 97-99., ill.; (Földes Anna): Az év kiállítása a Nemzeti Galériában. = Nők Lapja, 1984. július 21. 16-17., ill.; A. GERGELY András: Jelet-hagyni. = Magyar Hírek, 1984. november 28. 24-25., ill.; HARANGOZÓ Márta: A kétarcú repülőgép. = Esti Hírlap, 1984. március 23. 2.; HARSÁNYI Zoltán: Szemle. = Rajztanítás, 26, 1984, 6. 30-31.; LUGOS Péter: Kondor a törvényhozó. = Új Ember, 1984. június 23. 4.; MIKLÓS Pál: Kondor. = Új Tükör, 1984. április 22. 5., ill.; NAGY Zoltán: Nézi magát az angyal. = Művészet, 25, 1984, 8. 15-19., ill.; J.N. [NEMES János]: Béla Kondor in der Nationalgalerie. = Budapest Runschau, 1984. május 14. 9., ill.; RÉNYI András: Próféta, kizökkent időben : Kondor Béláról emlékkiállítás alkalmából. = Kritika, 1984, 6. 13-14., ill.; P. SZABÓ Ernő: „Jelet-hagyni, hogy voltunk” : Kondor Béla emlékkiállítás. = Magyar Ifjúság, 1984. április 27. 32-34., ill.; SZABÓ György: Kondor a klasszikus. = Magyar Nemzet, 1984. április 14. 9.; SZÉKELY András: A Kondormű. = Új Tükör, 1984. április 8. 24-25., ill.; P. SZÜCS Julianna: Kondor - az utolsó klasszikus? : Életmű-kiállítás a Nemzeti Galériában. = Népszabadság, 1984. április 6. 7.; VADAS József: Az utolsó klasszikus. = Élet és Irodalom, 1984. április 27. 13.

KONDOR Béla a dokumentumok tükrében. Összeáll. Krunák Emese. = Művészet, 25, 1984, 8. 8-11., ill.

KOVÁCS Péter: A legenda igaz. = Művészet, 25, 1984, 8. 12-14., ill

NÉMETH Lajos: A Kondor-életmű távlat. = Kortárs, 28, 1984, 8. 1304-1308., ill.

PETERNÁK Miklós: Kondor Béla fényképeiről. = Művészet, 25, 1984, 8. 33-35., ill.

RÉNYI András: Ironikus apokalipszis : Adalékok Kondor Béla „ikonográfiai stílusához”. = Művészet, 25, 1984, 8. 20-25., ill.

RIDEG Gábor: Utolsó kortársunk? = Művészet, 25, 1984, 8. 1-2., ill.

SZUROMI Pál: Kondor Béla ironiája. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1984. 177-183.

2059. Kondor Lajos

KONDOR Lajos grafikusművész kiállítása, Bp., Dürer Tere, 1984. december 19. - január 5. Bp. : Képcsarnok Vállalat, 1984 [9]t., ill.

Konfár Gyula > 1996

2060. Konok Tamás

KONOK : Festmények, kollázsok, Tihanyi Múzeum, 1984. A kiállítást rend. László Péter. Bev. Sík Csaba. Veszprém : Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [28]p., ill. F. G. Ism. VADAS József: Föld, virág nélkül. = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 31. 13.

2061. de Kooning, Willem

kiáll. Amsterdam Stedelijk Museum, 1983 Ism. HEGYI Lóránd: Willem de Kooning kiállítása az amszterdami Stedelijk Múzeumban, 1983 nyarán. = Művészet, 25, 1984, 5. 48-51., ill.

Kóds Iván > 1742**2062. Kopacz Márta**

kiáll. Bp., Fiala Művészek Klubja, 1984 Ism. CHIKÁN Bálint: Kopacz Márta kiállítása. = Új Tükör, 1984. január 22. 3., ill., SZLUKA Márton: A földszállás pillanatában. = Magyar Hírlap, 1984. február 14. 6.

2063. Korga György

kiáll. Bp., Csontváry Terem, 1984 Ism. BOGYAY Katalin: Korga György képei. = Új Tükör, 1984. október 21. 4., ill.

2064. Kornis György

PELLIONISZ Valéria: Reptülés. = Új Tükör, 1984. július 22. 24-25., ill.

SZALABÁM Carmen. A táncfestő és grafikus Kornis György [interjú]. = Táncművészet, 9, 1984, 4. 27-28., ill.

2065. Korniss Dezső

(bán) [BÁN András]: Búcsú Korniss Dezsőtől. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 29. 7.

FRANK János: Meghalt Korniss Dezső. = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 24. 7.

ELHUNYI Korniss Dezső. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 22. 8.

ELHUNYI Korniss Dezső. = Népszabadság, 1984. augusztus 22. 7.

(hm) [HARANGOZÓ Márta]: Korniss Dezső. = Esti Hírlap, 1984. augusztus 22. 2.

kiáll. Szentendre, Műhely Galéria, 1983 Ism. BOROS Judit: Rablók és pásztorok Szentendrén. = Művészet, 25, 1984, 1. 64., ill.,

KORNISS Dezső kiállítása, Eger, Galéria „J”, 1984. Bev. Hegyi Lóránd. Eger : [k.n.], 1984 [6] p., ill.

KORNISS Dezső kiállítása, Kecskemét, Erdei Ferenc Művelődési Központ, 1984. április 21. - május 28. A kiállítást rend. Balanyi Károly, Hegyi Lóránd. Bev. Hegyi Lóránd. Kecskemét. Erdei Ferenc Művelődési Központ, 1984 [8]p., ill.

MEGHALT Korniss Dezső. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 22. 7.

R.G.Y. [RÓZSA Gyula]: Korniss Dezső halálhíre. = Kritika, 1984, 10. 10.

SZAKOLCZAY Lajos: „A festészet is egy nyelv, melyet érteni kell” : Beszélgetés Korniss Dezsővel. = Tiszta, 38, 1984, 1. 84-95., ill.

SZÉKELY András: Korniss Dezső. = Új Tükör, 1984. szeptember 2. 43., ill.

2066. Korolovszky András

VÖDRÖS Attila: Korolovszky András. = Könyvtáros, 34, 1984, 8. 491., ill.

2067. Kós Károly

BALÁZS Ádám: „Hajlékot Istennek, hajlékot emberek” : Száz éve született Kós Károly. = Magyar Hírek, 1984. január 21. 14-15., ill.

CSORBA Csaba: „...magaslik nem porlad a megtartó példán...” : Kós Károly centenáriuma. = Napjaink, 23, 1984, 2. 36-37.

CZINE Mihály: A szótáriai bál. = Magyar Nemzet, 1984. március 17. 11.

DERCSÉNYI Dezső: Kós Károly és a műemlékvédelem. = Műemlékvédelem, 28, 1984, 3. 208-212., ill. E

HORVÁTH György: A példakép : Beszélgetés Beke Györggyel, 1-3., = Reformátusok Lapja, 1984. január 15. 4. január 22. 4. január 29. 4., ill.

HORVÁTH György: A tanfőmester : Beszélgetés Gy. Szabó Bélával, 1-2. = Reformátusok Lapja, 1984. február 5. 4. február 12. 4.

HORVÁTH György: A templomépítő : Beszélgetés Kányádi Sándorral, 1-2. = Reformátusok Lapja, 1984. február 19. 4. február 26. 4., ill.

KOMOR Vilma: Egy nagy hagyaték őrzői : Kós Károly alapítványra tett javaslatot a kör : Beszélgetés Nagy Elemérrel. = Magyar Nemzet, 1984. február 25. 4.

KÓS Károly emlékezete : Születésének 100. évfordulójára. Szerk. Sas Péter. Bev. Bihari József. Szentendre : Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 153 p., ill. vál. Balogh Edgár, Barcsay Jenő, Beke György, Benkő Samu, Borsos Miklós, Cséte György, Czine Mihály, Dercsényi Dezső, Entz Géza, D. Fehér Zsuzsa, Filep Antal, Finta József, Gerle János, Hadik András, Hincz Gyula, Keresztúry Dezső, Kresz Mária, Krizsovánszky László, László Gyula, Major Máté, Makovecz Imre, Marosi Ildikó, Mihály Pál, Moldován Domokos, Molnár Edit, Nagy Elemér, Pál Balázs, Páskándi Géza, Pogány Ö. Gábor, Ruffy Péter, Sas Péter, Somogyi József, Szabó T. Attila, Száraz György, Tordai Zádor, Vargha László, Vasarely Viktor írásai

Kós Károly: „Kőből, fából házat...igékből várat” Bp.: Magvető, 1983 rec. BOTTLIK Zsuzsa = Műhely, 7, 1984, 6. 67-69.; CZINE Mihály = Népszava, 1984. február 11. 11.; GELLÉRT, Gyöngyi = Hungarian Book Review, 26, 1984, 3. 19-22.; TÁRJÁN Tamás = Népszabadság, 1984. február 7. 7.; TORDAI Zádor: Száz év magánytalanság. = Új Írás, 24, 1984, 3. 117-120.

KÓS Károly levelei a századforduló építészetéről. [sajtó alá rend. bev. Kubinszky Mihály]. = Műhely, 7, 1984, 6. 38-58.

KÓS Károly levelei Vincze Gézához. Sajtó alá rend. Sas Péter. 2. = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 3 1983 (1984) 193-213.

MAKSAY László: Kós Károly szellemi hagyatéka. = Rajztanítás, 26, 1984, 4. 17-19., ill.

Pál Balázs: Kós Károly. 2. kiad. Bp.: Akadémiai, 1983 (Architektúra) rec. GELLÉRT, Gyöngyi = Hungarian Book Review, 26, 1984, 3. 19-22.

SAS Péter: „Hajlékot Istennek...” : Kós Károly és a kolozsvári Monostori úti református templom. = Református Egyház, 37, 1984, 2. 27-28.

SZERDAHELYI Csongor: Zebegény : Miért éppen itt épült meg Kós Károly egyetlen katolikus temploma? = Új Ember, 1984. július 29. 5., ill.

TÓTH Károly: Kós Károly lelki gyökerei. = Confessio, 8, 1984, 3. 107-109., ill.

2068. Kósa-Huba Ferenc

ADELMANN Tibor: Kósa-Huba Ferenc emléke. = Új Tükör, 1984. július 8. 45., ill.

2069. Kovács Attila

ACSAY Judit: Potemkin-falvak - történelmi építőkockákból : Kovács Attila építész. = Magyar Ifjúság, 1984. január 20. 20-21., ill.

2070. Kovács Margit

FIRSS Róbert: Látogatásban Kovács Margit családjánál. = Magyar Ifjúság, 1984. március 23. 30., ill.

Kovács Péter Balázs > 1794

2071. Kovács Albert

kiáll. Bp., Óbuda Galéria, 1984 Ism. GYÁRFÁS Péter: Übülkollázsok. = Magyar Ifjúság, 1984. február 17. 5., ill.

2072. Kozák Attila

KOZÁK Attila, Bp., Sztúdió Galéria, 1984. október 17. - november 11. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [17]t., ill. zacsokban és tokban Ism. (bán) [BÁN András]: Két kiállítás : Pannaszal, Kavics. = Magyar Nemzet, 1984. november 16. 7.

2073. Kő Pál

kiáll. Perbál, Perbáli Galéria, 1984 *ism.* KENESSEI András: A középkor fénye. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 7. 6.

KŐ Pál szobrászművész kiállítása, Visegrád, Salamon torony, 1984. július 15. - szeptember 8. Visegrád: Mátyás király Múzeum, 1984 [8]p., ill. *ism.* BODRI Ferenc: A magyar középkor ihlete: Kő Pál szobrai Visegrádon. = Művészet, 25, 1984, 11. 33-37., ill.

2074. Környei László

kiáll. Környei László, Seres Béla, Esztergom, Művelődési Központ, 1984 *ism.* HARSÁNYI Zoltán: Környei László és Seres Béla kiállítása. = Népszava, 1984. november 29. 6.

Körösenyi Tamás > 1885

2075. Kránitz Margit

(t.s.) [TÓTH Sándor]: Ünnepek: Kránitz Margit képeiről. = Új Ember, 1984. június 17. 4., ill.

Krawczun Halina > 2031

2076. Krischanitz, Adolf - Kapfinger, Otto

A.K. - O.K. [KRISCHANITZ, Adolf - KAPFINGER, Otto]: Adolf Krischanitz és Otto Kapfinger építész munkáiból. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 52-55., ill. E F G R

Kubisch János > 1825

2077. Kuchta Klára

kiáll. Bern, Kunstmuseum, 1984 *ism.* PASSUTH Krisztina: Írásfoslányok - megtépett képek: Kuchta Klára kiállítása. = Irodalmi Újság, 35, 1984, 2. 17.

2078. Kulinyi István

kiáll. Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984 *ism.* (bán) [BÁN András]: Kulinyi István festményei a Dorottya utcában. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 24. 7.; KENESSEI András: Kulinyi István kiállítása. = Új Tükör, 1984. augusztus 19. 4.

2079. Kunt Ernő

BÚCSÚ Soprontól: Kunt Ernő kiállítása, Miskolci Galéria, 1984. november 4-25. Bev. Kunt Ernő. Miskolc: Miskolci Galéria, 1984 [15] p., ill.

ZÓLDI Imre: Kunt Ernőről. = Borsodi Művelődés, 9, 1984, 4. 44 p., ill.

2080. Kunvári Lilla

Bozóky Mária: Kunvári Lilla: Bp.: Képzőművészeti, 1983 (Mai magyar művészet) rec. L. KOVÁSNAY Viktória = Numizmatikai Közlemények, 82/83 (1984) 142.

FEDOR Ágnes: Meghalt Kunvári Lilla. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 15. 7.

IN MEMORIAM Lilla Kunvári. = Medaillenkabinett: Mitteilungsblatt der Deutschen Medaillengesellschaft, 1984, 9, 34., ill.

2081. Kurokawa, Kisho

Kisho KUROKAWA „Konstrauma 1984”, Hungexpo A pavilon, 1984. április 12-től. = Bercsenyi 28/30, 1984 56 p., ill. *ism.* KURCZ Béla: Hókuszpókusz vagy bravúr: Széjjegyzet Kisho Kurokawa építészetéről. = Magyar Nemzet, 1984. május 27. 5.

2082. Kurucz D. István

KURUCZ D. István hetvenedik születésnapjára. = Népszabadság, 1984. október 7. 7.

LÓSKA Lajos: Mindig freskót szerettem volna festeni...: Beszélgetés Kurucz D. Istvánnal. = Művészet, 25, 1984, 3. 18-23., ill.

SZ.GY. [SZABÓ György]: Kurucz D. István hetvenéves. = Magyar Nemzet, 1984. október 7. 7.

TÓTH Ervin: A megváltozott táj. = Magyarország, 1984. október 21. 26., ill.

2083. Kutas László

kiáll. Bp., Dürer Terem, 1984 *ism.* KENESSEI András: A Dürer-terem aktjai. = Magyar Hírlap, 1984. július 7. 9.; RÉDEY Pál: Kiállításon. = Evangélikus Élet, 1984. július 15. 6.; SZÉKELY András: Kutas László szobrai. = Új Tükör, 1984. június 17. 4., ill.

2084. Kürthy Hanna

HERNÁDI Miklós: Hanna. = Magyar Hírek, 1984. december 22. 44-45., ill.

2085. Lásbas Endre

PINCE, Tető, Terasz: Lásbas Endre kiállítása, Bp., Budapest Galéria Kiállítóháza, 1984. november 13. - december 13. Bev. Lásbas Endre. Bp.: Budapest Galéria, 1984 [6]p., ill.

2086. Lásbas Zoltán

BAKOS Zoltán: Kultúra otthon: Lásbas Zoltán és Nemesi Tivadar kiállítása, 1983 augusztus: Válaszok Bakos Zoltán kérdéseire. = Aktuális Levelek, No 9, 1984 21., ill.

2087. Lacza Márta

kiáll. Bp., Hotel Forum Galéria, 1984 *ism.* KENESSEI András: Lacza Márta kiállítása. = Új Tükör, 1984. április 22. 4., ill.; TAMÁSI Orosz János: Törtélen ívű pályán. = Magyar Hírlap, 1984. április 18. 6.

LACZA Márta grafikai és festményei, Miskolc, József Attila Könyvtár Galériája, 1984. június 14. - július 21. Miskolc: Városi Könyvtár, 1984 [8]p., ill.

2088. Laczó Henrietta

kiáll. Laczó Henrietta, Pásztor Beatrix, Bp., Fényes Adolf Terem, 1984 *ism.* KOZÁK Csaba: A játék szerkezete. = Új Tükör, 1984. április 8. 22.

2089. Lajos Ferenc

kiáll. Kiskunhalas, Csontváry Galéria, 1984 *ism.* (orosz) [TAMÁSI Orosz János]: Lajos Ferenc kiállítása. = Magyar Hírlap, 1984. február 15. 6.

2090. Lantos Györgyi

TÓTH Attila: Vásárhelyi peremén: Lantos Györgyi és Máté István műhelyében. = Művészet, 25, 1984, 10. 24-27., ill.

2091. László Bandy

M.D.: Der Grafiker Bandy. = Budapest Rundschaу, 1984. december 10. 7., ill.

2092. Léger, Fernand

RÓZSA Gyula: Azúrparti utószazon: Utazások Matisse-től Picassóig. = Népszabadság, 1984. november 3. 15.

2093. Leitner Barna

P.S.Z.E. [P. SZABÓ Ernő]: Találkozás apró csodákkal. = Magyar Ifjúság, 1984. június 15. 18-19., ill.

Lencsés Ida > 1794**2094. Lengyel András**

ÚJVADAK 16 grafikai lapon: Lengyel András grafikus kiállítása, Bp., Ferencvárosi Pincetárlat, 1984. május 24. - június 6. Bp.: [k.n.], 1984 [8]p., ill.

2095. Lengyel Gyula

kiáll. Kecskemét, Erdei Ferenc Művelődési Központ, 1984 *ism.* (1.): Lengyel Gyula karikatúrái Kecskeméten. = Népszava, 1984. február 16. 6.

2096. Lenkey Zoltán

FELEDY Gyula: Lenkey Zoltán. = Mozgó Világ, 10, 1984, 6. 102., ill.

D. SZABÓ Ede: Meztelen emberszív suhan. = Napjaink, 23, 1984, 5. 37-39., ill.

2097. Lessenyei Márta

KRATOCHWILL Mimi: Lessenyei Márta. Bp.: Képzőművészeti, 1984 62 p., [16]t. ill. (Mai magyar művészet)

2098. Ligeti Erika

kiáll. Szentendre, Szentendrei Képtár, 1983 *ism.* MUCSI András: Ligeti Erika szentendrei kiállításához. = Pest Megyei Múzeumi Híradó, 11, 1984, 1-2. 19-21.

2099. Lilipola, Yrjö

LOSONCI Miklós: Egy finn szobrász Magyarországon. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 3. 2-6., ill.

2100. Lissák György

ACSAY Judit: Előrelátással önfegyelmekkel [interjú]. = Ipari Forma, 8, 1984, 4. 10., ill.

2101. Lisztes István

KOVÁCS Gyula: A nem formai közlés: Lisztes István szobrászata. = Művészet, 25, 1984, 11. 6-8., ill.

2102. Lóránt János

kiáll. Bp., Múcsamok, 1983 lsm. P. SZABÓ Ernő: Kívülről befelé: Lóránt János kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 5. 18-21., ill.; P. SZÜCS Julianna: Az azonosulás különbségei: Jegyzet Anna Margit és Lóránt János újabb képeinek tütygén. = Népszabadság, 1984. január 10. 7. hoz. MENYHÁRT László: Anna „meg még” Lóránt. : Egy előítélet nyomában. = Művészet, 25, 1984, 6. 57-58.; P. SZÜCS Julianna: Válasz. = Művészet, 25, 1984, 6. 58.; VADAS József: Belharc. = Élet és Irodalom, 1984. január 13. 13.

LOSONCI Miklós: Palaszürke égbolt: Lóránt János festői állomái. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 2. 5-9., ill.

2103. Lóránt Zsuzsa

kiáll. Bp., Liget Galéria, 1983 lsm. P. SZABÓ Ernő: Lóránt Zsuzsa kiállítása. = Művészet, 25, 1984, 1. 57-58., ill.

2104. Lorenzo, Alejandro

SERES Attila: Mesék festője. = Új Tükör, 1984. június 10. 22., ill.

2105. Lossonczy Tamás

(bán) [BÁN András]: Lossonczy Tamás köszöntése. = Népszabadság, 1984. augusztus 12. 7.

LOSSONCZY Tamás festőművész kiállítása, Eger, Vámmúzeum, 1984. szeptember 11. - október 7. Bev. Pataki Gábor. Eger: Heves Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [20]p., ill.

2106. Lovas Ilona

kiáll. Panaszfal, Pécs, Pécsi Galéria, 1984 lsm. (bán) [BÁN András]: Két kiállítás: Panaszfal, Kavics. = Magyar Nemzet, 1984. november 16. 5. > 1950

2107. Löblin Judit

(Hgy) [HAIMAN György]: Löblin Judit. = Magyar Grafika, 28, 1984, 3. 26-31., ill.

2108. Lőrincz Győző

LŐRINCZ Győző „Kettős Képek” című kiállítása, Bp., Helikon Galéria, 1984. augusztus 10. - szeptember 9. A kiállítást rend. Ratkai Ida. Bev. Lőrincz Győző. Bp.: Múcsamok, 1984 [6]p., ill.

2109. Lőrincz Vítus

kiáll. Bp., Derkovits Terem, 1984 lsm. BOGYAY Katalin: Lőrincz Vítus képei. = Új Tükör, 1984. május 20. 3-4., ill.

2110. fe. Lugossy László

kiáll. Bp., Bercsényi Klub, 1984 lsm. BÁN András: A személység rajzolatai: Négy budapesti kiállításról. = Magyar Nemzet, 1984. május 9. 7.

2111. Luzsicza Lajos

kiáll. Bp., Postászakszervezet Művelődési Központja, 1984 lsm. KIRIMI Irén: Luzsicza Lajos tájemelekei. = Népszava, 1984. július 20. 6., ill.

-szóis: Luzsicza Lajos balatoni táblaképei. = Élet és Tudomány, 1984. június 22. 798., ill.

2112. Mácsai István

kiáll. Bp., Fészek Művészklub, 1984 lsm. EMBER Mária: „Füstös képek” és spárgaszobrok. = Magyar Nemzet, 1984. május 31. 6.

SZABÓ György: Mácsai - Budapest. = Budapest, 22, 1984, 8. 16-17., ill.

2113. Macskássy Izolda

w.i. [WAGNER István]: Műterem sarok [interjú]. = Magyar Hírlap, 1984. október 19. 12.

2114. Máger Ágnes

LOSONCI Miklós: Angyalok bukása: Máger Ágnes műtermében. = Művészet, 25, 1984, 11. 9-11., ill.

2115. Maghy Zoltán

kiáll. Debrecen, Déri Múzeum, 1984 lsm. BÍRÓ Katalin: Maghy Zoltán kiállítása a Déri Múzeumban. = Múzeumi Kurír, No 45, 1984 7-13. ill.

2116. Magyar Gábor

kiáll. Szentendre, Vajda Lajos Stúdió, 1984 lsm. HANN Ferenc: Magyar Gábor képei. = Új Tükör, 1984. június 24. 3-4., ill.

2117. Major Kamill

MAJOR Kamill, Pécsi Galéria, 1984. augusztus 3. - augusztus 26. Pécs: Pécsi Galéria, 1984 13 p., ill. lsm. HUSZ Mária: Különös újság még nincs. = Művészet, 25, 1984, 12. 57-58., ill.

Makó Judit > 1739**2118. Makovecz Imre**

JÓZSEFDÉNES: Bán és Makovecz. = Kritika, 1984, 2. 11-12., ill.

MAKOVECZ Imre: Tetők. = Magyar Építőipar, 33, 1984, 5. 257-260., ill.

NÁDOR Tamás: Az épület: élőlény: 10 kérdés Makovecz Imréhez. = Magyar Ifjúság, 1984. február 24. 40-42., ill.

2119. Márffy Ödön

MÁRFFY Ödön festőművész kiállítása a művész hagyatékából, Bp., Vigadó Galéria, 1984. február 9. - március 8. A kiállítást rend. a katalógust szerk. Kratochwill Mimi. Bev. Frank János. Bp.: Vigadó Galéria, 1984 [20]p., ill. (A Vigadó Galéria katalógusa: 38.) lsm. FRANK, János: Around the galleries. = New Hungarian Quarterly, 25, No 96, 1984 179-184., ill.; HARANGOZÓ Mária: Márffy Ödön képei a Vigadó Galériában. = Esti Hírlap, 1984. február 17. 2.; KENESSEI András: Ismerjük-e Márffy Ödönt? = Magyar Hírlap, 1984. március 23. 6.; NEMES, János: Ödön Márffy. = Budapesti Rundschau, 1984. február 27. 9.; PAPP Júlia: Márffy Ödön kiállítása a Vigadó Galériában. = Művészet, 25, 1984, 6. 64., ill.; SZABÓ György: Márffy Ödön kiállítása a Vigadó Galériában. = Magyar Nemzet, 1984. március 6. 7.; SZ. A. [SZÉKELY András]: Márffy ödön képei. = Új Tükör, 1984. március 4. 24-25., ill.; TASNÁDI Attila: A Márffy-hagyaték a Vigadó Galériában. = Népszava, 1984. február 24. 6., ill.; VADAS József: Édes a szó! = Élet és Irodalom, 1984. február 24. 8.

2120. Markó Béla

kiáll. Bp., Óbudai Pincegaléria, 1984 lsm. P. SZABÓ Ernő: Markó Béla grafikái. = Új Tükör, 1984. március 11. 4.

2121. Markó Erzsébet

kiáll. Szentendre, Művésztelepi Galéria, 1984 lsm. VÉGH Károly: Markó Erzsébet kiállítása. = Pest Megyei Múzeumi Híradó, 11, 1984, 3-4. 36-38.

2122. Márkus Géza

GERLE János: Márkus Géza, a káprázatok építész. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 54-55., ill. E F G R

2123. Marosits István

kiáll. Vác, Görög Templom 1983 lsm. BAKONYVÁRI M. Ágnes: Marosits István a betonszobrász. = Művészet, 25, 1984, 4. 36-39., ill.

SOÓS Magda: „Lásd, embert gyúrok az anyagból. = Magyar Hírek, 1984. szeptember 29. 19., ill.

Marton László > 1795**2124. Martsa István**

MARTSA István emlékkiállítása, Hatvani Galéria, 1984. július 5. - augusztus 20. Bev. Ujvári Béla. Hatvan: Hatvani Galéria, 1984 [6]p., ill.

2125. Martyn Ferenc

EMBER Mária: A megtelepítések mestere: Martyn Ferenc nyolcvanöt éves. = Magyar Nemzet, 1984. június 9. 9.

HALLAMA Erzsébet: Beszélgetés Martyn Ferencel. = Jelenkor, 27, 1984, 6. 573-576. ill.

ÍRÁSOK Martyn Ferencről: Bibliográfia. Összeáll. Tüskés Tibor. = Baranyai Művelődés, 1984, 2-3. 156-166.

KÖZELÍTÉSEK: Írások Martyn Ferencről, az emberről és a művészről. Szerk. Tüskés Tibor. Pécs: Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 229., ill. vál. Aknai Tamás, Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Csorba Győző, Francos Gachot, Gyarmathy Tihamér, Hamvas Béla/Kemény Katalin, Haits Géza, Hárs Éva, Háy Károly László, Kállai Ernő, Kerékgyártó István, Keserő Ilona, Lánosz Sándor, Lantos Ferenc, Lovász Pál, Németh Lajos, Pálkoltz István, Rabinovszky

Máriusz, Rippl-Rónai József, Romváry Ferenc, Rózsa Gyula, P. Szűcs Julianna, Solymár István, Takáts Gyula, Tuskés Tibor, Vayer Lajos, Weöres Sándor *írásai*
LÁNCZS. Sándor: Martyn. = Nők Lapja, 1984. december 1. 14-15., ill.

LÁNCZS. Sándor: Martyn Ferenc ötven rajza. Bp.: Corvina, 1984 [6]p., [50]t., ill. rec. VADAS József: Művészeti iskolák körül. = Könyvtár, 29, 1984, 7. 25.

SZÁNTÓ R., Judit: Maler der panonischen Landschaft. = Pannonia, 12, 1984, 2. 48., ill.

SZÁNTÓ R., Judit: Maler der panonischer Landschaft. = Budapesti Rundschau, 1984. június 25. 9., ill.

TUSKÉS Tibor: A festő és modellje. = Új Ember, 1984. november 25., 6., ill.

TUSKÉS Tibor: Film Martyn Ferenc művészetéről. = Jelenkor, 28, 1984, 6. 577-580., ill

2126. Máté István

A.J. [ACSAY Judit]: Ravennai biennálé: Máté István vásárhelyi szobrász nyerte II. János Pál pápa aranyérmét. = Művészet, 25, 1984, 1. 59.

TÓTH Attila: A szobrász realizmusa. = Forrás, 16, 1984, 7. 89-90., ill. > 2090

Matisse, Henri > 2092

2127. Maurer Dóra

BEKE László: Maurer Dóra experimentális filmjei. = Filmkultúra, 20, 1984, 3. 47-55., ill.

MAURER Dóra: Munkák/Arbeiten 1958-1983, Bp., Ernst Museum - Wien, Museum moderner Kunst, 1984. Bearb. Dieter Ronte, Beke László, Dieter Bogner, Hegyi Lóránd. Moravánszky Ákos. Bp.: Wien: Műcsarnok; Museum moderner Kunst, 1984 40 p., ill. G. lsm. BÁN András: Munkák, Maurer Dóra kiállítása az Ernst Múzeumban. = Magyar Nemzet, 1984. április 12. 6.; SINKOVITS Péter: Egy grafikus mozgásteret: Maurer Dóra kiállítása az Ernst Múzeumban. = Művészet, 25, 1984, 7. 23-27., ill.; VADAS József: Kvázi képek. = Élet és Irodalom, 1984. április 6. 12.; WAGNER István: Nyomot hagyni. = Magyar Hírlap, 1984. április 19. 6.

2128. May, Ernst

Preisich Gábor: Ernst May. Bp.: Akadémiai, 1983 (Architektúra) rec. FÜLE Lajos = Városépítés, 20, 1984, 2. 38.; MEZEI Ottó = Magyar Építőművészet, 1984, 3. I.

2129. Mayr Gyula

KARLOVITS Károly: Magyar világóra. = Élet és Tudomány, 1984. március 9. 304-305., ill.

2130. Mazsaroff Miklós

kiáll. Bp., Vassas Művelődési Otthon, 1984 lsm. T.A. [TASNÁDI Attila]: Üzenet a műhelyekből. = Népszava, 1984. április 15. 6.

2131. Meggyes László

MEGGYES László kiállítása, Hódmezővásárhely, Tomyai János Múzeum, 1984. május. Hódmezővásárhely: Tomyai János Múzeum, 1984 [8] p., ill.

2132. Méhes Lóránd - Vető János

KB 50515253CCA: Méhes Lóránd, Vető János, Nagy Péter, Nosek László, Nyári István kiállítása, Pécsi Galéria - Pincegaléria, 1984. június 29. - július 29. Pécs: Pécsi Galéria, 1984 [20] p., ill. lsm. BÁN András: Festett rajzok. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 4. 8.

kiáll. Bp., Stúdió Galéria, 1984 lsm. BÁN András: Fix pax: Fiatal művészek kiállításai. = Magyar Nemzet, 1984. február 3. 6.; GYÁRFÁS Péter: Installáció a munkáról. = Magyar Ifjúság, 1984. február 3. 5., ill.; GYETVAI Ágnes: Fix-pax - Tartós béke. = Jó Világ: Bölcsész index antológia, 1984 43-45.; dr. P. HORVÁTH: Méhes Lóránd és Vető János kiállítása a Stúdió Galériában. = Aktuális Levelek, No 7, 1984 44-45., ill.; KECSKÉS Kriszta levele a kiállításról. = Aktuális Levelek, No 7, 1984 46-47., ill.; SZÜCS Károly: Mesés tények: Zuzu és Vető 1984. = Jó Világ: Bölcsész index antológia, 1984 47-49., ill.

2133. Mészter Kálmán

TAMÁSI Orosz János: Mészter Kálmán képei. = Új Ember, 1984. szeptember 9. 4., ill.

TAMÁSI Orosz János: Vonások egy munkás festő arcképéhez. = Népszava, 1984. február 4. 11.

2134. Melocco Miklós

MELOCCO Miklós: A győri Radnóti szoborról. = Kortárs, 28, 1984, 5. 707., ill.

2135. Menyhárt József

Tóth Béla: Menyhárt József. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Tanács, 1983 rec. KÁDÁR Zoltán = Alföld, 35, 1984, 1. 90-91.

2136. Mészáros András

kiáll. Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984 lsm. HARRANGOZÓ Mária: Emberek - karikatúrák, Mészáros András kiállítása. = Esti Hírlap, 1984. november 23. 2.; RÓZSA Gyula: Mai, harmincöt cicero. = Népszabadság, 1984. november 28. 8.; VADAS József: Három a ... = Élet és Irodalom, 1984. november 30. 13.

2137. Mészáros Dezső

LÉNÁRT György: Részre legyen a természetnek... [interjú]. = Magyar Hírek, 1984. március 31. 20-21., ill.

2138. Mészáros Géza

MÉSZÁROS Géza festő. Bev. Barcsay Jenő, Amerigo Tot. Szolnok: Papírpári Vállalat, 1984 [32]p., ill.

2139. Mihályi Pál

BÁN András: Bemutatjuk Mihályi Pál grafikáit. = Élet és Irodalom, 1984. június 15. 13., ill.

(bán) [BÁN András]: Mihályi Pál köszöntése. = Magyar Nemzet, 1984. április 1. 7.

CSIZMADIA Károly: Látogatás Mihályi Pál festőművésznél [interjú]. 1-2. = Reformátusok Lapja, 1984. március 11. 6., ill. március 18. 7. ill.

kiáll. Szentendre, Szentendrei Képtár, 1983 lsm. HEITLER László: Szentendre szellemében, Mihályi Pál festészetéről. = Művészet, 25, 1984, 5. 12-17., ill.

MIHÁLYI Pál: Napló és vallomás: Részletek Mihályi Pál emlékezéseiből és naplójából. Bev. Salamon Nándor. = Új Forrás, 16, 1984, 3. 45-52., ill.

2140. Mihályi Mária

kiáll. Szekszárd, Szinyei Merse Terem, 1984 lsm. KISS Mária: Mihályi Mária kiállítása, Szekszárd, Galéria, 1984. október. = Művészet, 25, 1984, 12. 56., ill.

2141. B. Mikl Ferenc

B. MIKLI Ferenc festőművész kiállítása, Kecel, Nevelési Központ, 1984. január 6. - február 5. Bev. Bánszky Pál. Kecel: Nevelési Központ, 1984 [6]p., ill.

2142. Miklosovits László

HORVÁTH Tibor: Miklosovits László. = Könyvtáros, 34, 1984, 6. 365., ill.

2143. Mikola Nándor

MIKOLA Nándor festőművész kiállítása., Budapesti Történeti Múzeum, 1984. A kiállítást rend. Földes Emília. Bev. Supka Magdolna. Budapesti Történeti Múzeum, 1984 [16]p., ill. lsm. POGÁNY Ö. Gábor: Finnországi tájak magyar szemmel. = Népszava, 1984. június 29. 6.; SZABÓ György: „Évszakok Közép-Finnországban” = Magyar Nemzet, 1984. június 10. 7.

2144. Mikus Sándor

MIKUS Sándor szobrászművész kiállítása, Budapest Galéria Kiállítóháza, 1984. április 6. - július 22. A kiállítást rend. Csillag Katalin, Winkler Katalin. Bev. Polgány Ö. Gábor. Bp.: Budapest Galéria, 1984 [20]p., ill. lsm. TASNÁDI Attila: Mikus Sándor emlékezete Obudán. = Népszava, 1984. április 13. 6.

2145. Miltényi Tibor

kiáll. Miltényi Tibor, Szilágyi Lenke, Bp., Bercsényi Galéria, 1984 lsm. (bán) [BÁN András]: A kifejezés fokozatai: Budapesti kamarakiállítások. = Magyar Nemzet, 1984. március 31. 8.

- 2146. Miric család**
VUIJCSICS Sztóján: Jugoszláv naívek Budapesten = Új Tükör, 1984. november 25. 24-25., ill.
- 2147. Miro, Joan**
BRASSAI: Joan Miro. = Mozgó Világ, 10, 1984, 3. 85-90., ill.
- 2148. Mizser Pál**
BAKONYVÁRI M. Ágnes: Mizser Pál műhelyében. = Művészet, 26, 1984, 6. 17-21., ill.
- 2149. Móder Rezső**
kiáll. Bp., Mikroszkóp Színpad, 1984 **ism.** KENESSEI András: Ujjlenyomat az utókornak. = Magyar Hírlap, 1984. május 13. 4.
- 2150. Molnár-C. Pál**
MOLNÁR-C. Pál emlékkiállítás, Szentes, Művelődési Központ, 1984. január 13. - február 5. Bev. Pogány Ö. Gábor. Szentes: Művelődési Ház, 1984 [8]p., ill.
- TÓTH Ervin: Molnár-C. Pál emlékezete. = Alföld, 35, 1984, 4. 98-100., ill.
- TÓTH Ervin: A névadó. = Magyarország, 1984. január 22. 26., ill.
- 2151. Molnár István**
NAGY, Izabella: The graphic works of István Molnár. = Magyar Hírek, 1984. augusztus 18. 63., ill.
- 2152. Molnár József**
HORVÁTH Éva: Molnár József, 1902-1983. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 60., ill.
- 2153. Molnár László**
MOLNÁR László kiállítása, Bp., Óbudai Pincegaléria, 1984. április 16. - május 6. A kiállítást rend., bev. Andrási Gábor. Bp.: Budapest Galéria, 1984 [6]p., ill. **ism.** ANDRÁSI Gábor: Molnár László kiállítása az Óbudai Pincegalériában, 1984. április 16. - május 6. = Művészet, 25, 1984, 8. 59-60., ill.; P. SZABÓ Ernő: Molnár László rajzai. = Új Tükör, 1984. május 6. 4., ill.
- Molnár Sándor > 1761, 1976
- 2154. Mondok László**
DIANÓCZKI János: Mondok László, 1902-1983. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. IV., ill.
- 2155. Moor, Henry**
SKK Csaba: Henry Moore paradigmái. = Új Írás, 24, 1984, 7. 107-118., ill.
- 2156. Moré Mihály**
MAGYARI Vilmos: Hűség a látványhoz: Moré Mihály hatvanéves. = Alföld, 35, 1984, 7. 94-95.
- 2157. Morley, Malcolm**
kiáll. Rotterdam, Museum Boymans van Beuningen, 1984 **ism.** HEGYI Lóránd: A festmény mint kísérleti terep. = Művészet, 25, 1984, 11. 42-45., ill.
- 2158. Mural Jenő**
-t-orosz- [TAMÁSI Orosz János]: Egy munkásművész portréjához. = Népszava, 1984. június 19. 6.
- 2159. Id. Nádasdy János**
kiáll. id. és ifj. Nádasdy János, Ráckeve, Savoyay Kastély, 1983 **ism.** GYÁRFÁS Péter: Apa és fia. = Művészet, 25, 1984, 2. 56-57., ill.
- 2160. Ifj. Nádasdy János**
SINKOVITS Péter: A médiumok törvénye szerint: Beszélgetés Nádasdy Jánossal. = Művészet, 25, 1984, 5. 42-44., ill.
- 2161. Nádler István**
kiáll. Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1981 **ism.** KOVALOVSKY Mária: Nádler István kiállítása. = Alba Regia, 21 (1984) 292-293.
- 2162. Nádler Tibor**
kiáll. Nádler Tibor, Szikora Tamás Bp., Magyar Építőművészek Szövetsége Székháza, 1984 **ism.** PATAKI Gábor: Nádler Tibor és Szikora Tamás kiállítása. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 61-I., ill.
- 2163. Nagy Albert**
Gazda József: Nagy Albert. Bukarest: Kriterion, 1982 rec. BOROS Judit: Romániai magyar képzőművészeti kiadványok. = Hungarológiai Értesítő, 6, 1984, 3-4. 309-310.
- 2164. Nagy B. István**
kiáll. Róma, Palazzo Falconieri, 1984 **ism.** KOVÁCS Sándor Iván: Nagy B. István római kiállításáról. = Új Tükör, 1984. június 3. 22., ill.
- 2165. Nagy Előd**
SZ.SZ. [SZUNYOGH Szabolcs]: Az atomerőmű festője. = Népszava, 1984. július 13. 6., ill.
- 2166. Nagy Enikő**
KÁNTOR Lajos: Nagy Enikő pávái. = Új Tükör, 1984. szeptember 9. 22., ill.
- 2167. Nagy Ernő**
kiáll. Eger, Rudnay Terem, 1984 **ism.** LŐKÖS István: A hevesi táj költészet: Nagy Ernő olajpasszellejnek kiállítás a ürtügyén. = Napjaink, 23, 1984, 2. 38.
- LOSONCI Miklós: Mélység és magasság: Nagy Ernő egri műtermében. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 4. 41-44., ill.
- 2168. Nagy Ferenc**
BRETYÁNSZKY Ilona: A pásztortaragástól a nagyművészetig. = Nők Lapja, 1984. február 4. 10-11., ill.
- 2169. Nagy Gábor**
kiáll. Bp., Vigadó Galéria, 1984 **ism.** P. SZABÓ Ernő: Nagy Gábor kiállítása. = Új Tükör, 1984. november 25. 3., ill.; VADAS József: Három a... = Élet és Irodalom, 1984. november 30. 13.
- MENYHÁRT László: Át a túlsó partra: Beszélgetés Nagy Gáborral. = Művészet, 25, 1984, 5. 22-26., ill.
- NAGY Gábor: Festmények, rajzok. Bev. Bereczky Lóránd. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [70]p., ill. E G
- 2170. Nagy Gy. Margit**
NAGY Gy. Margit textilművész és Varga Miklós szobrászművész kiállítása, Győri Városi Könyvtár Galériája, 1984. július 3. - 21. A kiállítást rend. a katalógust írta Salamon Nándor. Győr: Városi Könyvtár, 1984 [8]p., ill. (A Győri Városi Könyvtár kiállítási katalógusai; 14.)
- 2171. Nagy Imre (Zsögödi)**
Nagy Imre: Ahogy Csíkba megérkeztem. Bp.: Európa, 1983 (Pro memoria) rec. BENAMY Sándor: Zsögöd-London-Auschwitz: Egy nagy magyar festőművész önéletrajza kapcsán. = Új Élet, 1984. december 1. 5.; LÁSZLÓ Gyula: Erdély festője. = Könyvvilág, 29, 1984, 2. 6.
- Nagy Imre: Feljegyzések. Bukarest: Kriterion, 1979 rec. SZÉKELY László = Etnographia, 95, 1984, 1. 169-170.
- 2172. Nagy Katalin**
SZÜCS Eszter: Föléledt az öreg ház. = Lakáskultúra, 19, 1984, 3-14., ill.
- Nagy Péter > 2132**
- 2173. Nemes Attila**
kiáll. Bp., Zichy-kastély, 1984 **ism.** MEZEI Ottó: Nemes Attila szobrai az óbudai Zichy-kastély udvarán, 1984. július. = Művészet, 25, 1984, 11. 64., ill.
- Nemes Ferenc > 1890
- Nemesi Tivadar > 2086
- 2174. Németh József**
DÖMÖTÖR János: Németh József pannója Hatvanban. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 3. 10-12., ill.
- kiáll. Szentendre, Művésztelepi Galéria, 1984 **ism.** (bán) [BÁN András]: Korányi képek: Tárlatok Szentendrén. = Magyar Nemzet, 1984. június 26. 6.
- kiáll. Esztergom, Vár-Rondella, 1984 **ism.** WAGNER István: Metronóm a Rondellában. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 14. 6.
- 2175. Németh Nelli**
BELLA István: Bemutatjuk Németh Nelli grafikáit. = Élet és Irodalom, 1984. február 10. 13., ill.

2176. Nikolov, Nikola

kiáll. Bp., Bolgár Kultúrális Központ, 1983 lsm. LOVAY Zsuzsa: Nikola Nikolov bronzszobrai. = Új Tükör, 1984. január 1. 4., ill.

2177. Norman, Jan

KOZÁK Csaba: A kiállítás sztárja. = Új Tükör, 1984. december 30. 22., ill.

Nosek László > 2132**2178. Novák István**

HALÁSZ Miklós: Együtt a társművészetekkel : Beszélgetés Novák István építésszel. = Városerőltés, 20, 1984, 2. 36-37., ill.

2179. Novák Lajos

WEHNER Tibor: Érintkezések, távolodások : Portré Novák Lajosról. = Új Forrás, 16, 1984, 2. 87-92., ill.

Nyári István > 2132**2180. Nyerges Pál**

kiáll. Bp., Vizivárosi Galéria, 1984 lsm. SZÉKELY András: Nyerges Pál akvarelljei. = Új Tükör, 1984. február 12. 4., ill.

2181. Nyergesi János

kiáll. Nyergesújfalú, 1984 lsm. HEITLER László: Nyergesi János emlékkiállítás Nyergesújfalun. = Új Tükör, 1984. január 22. 4., ill.

2182. Obermayer József

ÁGH István: Bemutatjuk Obermayer József fotográfikáit. = Élet és Irodalom, 1984. október 26. 8. [hibaigazító: november 2. 8.]

2183. Ócsai Károly

kiáll. Bp., XXII. ker. Művelődési Központ, 1984 lsm. TASNÁDI Attila: Egy sikeres kísérletező: Ócsai Károly, Népszava, 1984. május 11. 6.

Olajos György > 1921**2184. Olivieri, Lucilla**

Lucilla OLIVIERI festőművész kiállítása, Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984. január 12. - február 5. A kiállítást rend. Bunde-Todorov Ilona. Bp. : Műcsamok, 1984 [6]p., ill. lsm. SZABÓ György: Lucilla Olivieri kiállítása a Dorottya utcai teremben. = Magyar Nemzet, 1984. február 8. 7.

2185. Onodi Béla

ONODI Béla: Életutam. Összeáll. Onodiné Deisinger Margit. Szentendre : Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár : Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 99 p., [24]t., ill.

2186. Orbán Dezső

BELLÁK Gábor: Orbán Dezső: Asztalnál ülő munkások. = Művészet, 25, 1984, 10. 42-43., ill.

ORBÁN Dezső festőművész (Ausztrália) gyűjteményes kiállítása, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1984. június 19. - július 29. A kiállítást rend. a katalógust összeáll. Bellák Gábor, Szabó László. Bp. : Magyar Nemzeti Galéria, 1984 14 p., [20]t., ill. (Magyar Nemzeti Galéria kiadványai ; 1984/5.) lsm. BELLÁK Gábor: A százéves Orbán Dezső kiállítása a Nemzeti Galériában. = Magyar Hírek, 1984. augusztus 18. 32-34., ill.; EMBER Mária: Orbán Dezső kiállítása a Nemzeti Galériában. = Magyar Nemzet, 1984. július 6. 7.; Képek Orbán Dezső kiállításáról. = Népszabadság, 1984. július 6. 7., ill.; PALLAGI Ferenc: Több volt mint iskola : Orbán Dezső kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában. = Esti Hírlap, 1984. június 29. 2.; SÍK, Csaba: Budapest exhibition of the works of Desiderius (Dezső) Orbán. = Magyar Hírek, 1984. augusztus 18. 62., ill.; SZATMÁRI Gizella: Orbán Dezső száz éve. = Népszava, 1984. július 6. 6., ill.; VADAS József: Festőmáztűz. = Élet és Irodalom, 1984. június 29. 26.

WAGNER István: Száz éve született Orbán Dezső. = Magyar Hírlap, 1984. november 25. 4.

2187. Orosz István

SZÉCHY Ágnes: The Orosz family. = Magyar Hírek, 1984. október 13. 30., ill.

2188. Orosz Mária

FRANK János: A kocka éle [interjú]. = Élet és Irodalom, 1984. november 23. 12., ill.

2189. Orosz Péter

OROSZ Péter kiállítása, Bp., Stúdió Galéria, 1984. Bev. Kozák Csaba. Bp. : Művészeti Alap, 1984 [2]p., ill. lsm. (bán) [BÁN András]: Nosztalgikus és ironikus fahasabok : Mauno Hartman és Orosz Péter kiállítása. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 3. 7.; LÓSKA Lajos: Orosz Péterszobrai. = Új Tükör, 1984. október 28. 4., ill.; P. SZABÓ Emő: Létrák, csúzlók, koszorúk. = Magyar Ifjúság, 1984. október 19. 7.

2190. Ország Lili

LACZKÓ Ibolya: Ország Lili: Labirintus. = A Magyar Képző és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója, 1984 3-4. 57-65. > 1742

2191. Ősze András

TÜSKÉS, Gábor: Skulpturen voll Rhythmus : Die Kunst von András Ősze. = Das Münster, 37, 1984, 3. 222-223., ill.

2192. Paizs Péter

kiáll. Bp., Óbudai Pincegaléria, 1984 lsm. BÁN András: Kiállítások budapesti kisgalériákban. = Magyar Nemzet, 1984. március 8. 7.; P. SZABÓ Emő: Paizs Péter festményei. = Új Tükör, 1984. február 19. 3-4.

2193. Pajor Ildikó

kiáll. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1984 lsm. VALACHI Anna: Őlekező művészetek. = Magyar Hírlap, 1984. június 15. 7.

2194. Pál Zoltán

HÁRS Éva: Pál Zoltán szobrai. = Művészet, 25, 1984, 6. 14-16., ill.

Palásti Erzsébet > 1921**2195. Pán Márta**

RÓZSÁT T. Endre: Kényes egyensúly : Franciaországi látogatás Pán Márta szobrászművésznél [interjú]. = Művészet, 25, 1984, 3. 40-43., ill.

2196. Pánti Imre

PÁNTI Imre festőművész kiállítása, Bp., Kisduna Galéria, 1984. január 26-tól. Bev. T. Zselenszky Péter. Bp. : Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1984 [8]p., ill.

2197. Pap Gyula

ECSEY Elemér: Pap Gyula. = Könyvtáros, 34, 1984, 7. 425., ill.

HAULISCH Lenke: Pap Gyula virágai. = Új Írás, 24, 1984, 10. 105-110., ill.

2198. Papi Lajos

kiáll. Kisújszállás, Kisgaléria, 1984 lsm. L.M. [LOSONCI Miklós]: Papi Lajos gyűjteménye. = Új Tükör, 1984. augusztus 26. 4., ill.

2199. Papp Albert

PAPP Albert festőművész kiállítása, Tata, Vár, 1984. október 14-től. A kiállítást rend. a katalógust írta Lánicz Sándor. Tata : Komárom Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [32]p., ill. (Komárom Megyei Múzeumok kiállításai ; 51.)

2200. Papp Gábor

kiáll. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 1983 lsm. FRANK, János: A graphic artist's legacy. = New Hungarian Quarterly, 25, No 94, 1984 181-183., ill.; FRANK János: Nehéz ve-re-nű plakátok : Papp Gábor emlékkiállítás a BTM-ben. = Budapest, 22, 1984, 3. 16-17., ill.

2201. Papp György

SZUROMI Pál: Ahol én elmegyek : Papp György művésze-te. = Művészet, 25, 1984, 10. 28-31., ill.

2202. Papp László

kiáll. Miskolc, Szamunkás Galéria, 1984 lsm. D. SZABÓ Ede: Létező és hiányzó termek : Feljegyzések néhány kiállításról. = Napjaink, 23, 1984, 8. 38-39.

2203. Papp Oszkár

kiáll. Bp., Gulácsy Galéria, 1984 lsm. PELLIONISZ Valéria: Papp Oszkár festményei. = Új Tükör, 1984. december 2. 3-4., ill.

L.S. [LUKÁCSY Sándor]: Papp Oszkár. = Könyvtáros, 34, 1984, 3. 161., ill.

- 2204. Papp Zsigmond**
BENCZIK János: A festő parasztgazda. = Műzsák, 1984, 3. 16-17., ill.
- Pásztor Beatrix > 2088**
- 2205. Cs. Pataj Mihály**
kiáll. Szentcs. Művelődési Központ, 1984 *ism.* LOSONCI Miklós: Cs. Pataj Mihály új festményei. = Új Tükör, 1984. február 26. 4.
- 2206. Pataki Ferenc**
kiáll. Szeged, Gulácsy Terem, 1984 *ism.* TANDY Lajos: Pataki Ferenc festményei. = Új Tükör, 1984. október 14. 4., ill.
- 2207. Patay Éva**
kiáll. Esztergom, Keresztény Múzeum, 1984 *ism.* CSÉFALVAY Pál: „Kain, töte nicht!” : Bilder von Éva Patay. = Budapesti Rundschau, 1984. február 7. 9., ill.; CSÉFALVAY Pál: Kozmikus teológia képekben : Patay Éva festményei az esztergomi Keresztény Múzeumban. = Új Ember, 1984. április 1. 6., ill.
- 2208. Patay László**
PATAY László kiállítása, Simontornya, Vár, 1984. május 1. - augusztus 31. Bev. Fertőszögi Béláné. - Szekszárd : Tolna Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [8]p., ill.
- TAMÁS Menyhért: Jegyzőfüzet. = Népszava, 1984. augusztus 26. 6., ill.**
- 2209. Pátkai Ervin**
EMBER Mária: A beton művésze : Beszélgetés Pátkai Ervinnel. = Magyar Nemzet, 1984. február 5. 7.
- 2210. Pátzay Pál**
POTÓ János: A Wallenberg-émlékmű. = História, 6, 1984, 1. 17-19. ill.
- 2211. Pauer Gyula**
BEKE László: Kommentárok Pauer Gyula „Tüntetőtábla-erdő”-jéhez. = Aktuális Levelek, No 8, 1984 34-44., ill.
- ÉRMEZEI Zoltán: Éljen a tüntetőtábla-erdő, mint... : Pauer Gyula tábláihoz. = Aktuális Levelek, No 8, 1984 27-33., ill.**
- SZÓKE Annamária: (Tüntető) táblaerdő : Pauer Gyula művének részleges rekonstrukciós kísérlete. = Aktuális Levelek, No 8, 1984 45-54., ill.**
- 2212. Paulovics László**
KÁNTOR Lajos: Paulovics László és a színváltozások. = Művészet, 25, 1984, 7. 48-50., ill.
- 2213. V. Pázmándi Margit**
P.M. [V. PÁZMÁNDI Margit]: Annabella Szálló uszodája, Badacsony. + Intézményközpont, Kaposvár. Építész: V. Pázmándi Margit. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 33-35., ill. E F G R
- 2214. Pécsi László**
ELHUNYI Pécsi László. = Magyar Hírlap, 1984. december 19. 8.
- 2215. Pető János**
DOBRIK István: Pető János képei. = Borsodi Művelődés, 9, 1984, 3. 69-70., ill.
- 2216. Petri Lajos**
TAKÁCS László: Száz éve született Petri Lajos. = Élet és Tudomány, 1984. június 15. 757 p., ill.
- 2217. Picasso, Pablo**
GYENES, Juan: Barátom, Picasso. Bp. : Közgazdasági és Jogi, 1984 [18]p., [40]t., ill. rec. KENESSEI András = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 23. 2. > 2092
- 2218. Pinczehelyi Sándor**
kiáll. Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1983 *ism.* FRANK, János: Art in space and in plane. = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 175-179. ill.
- 2219. Pirk János**
LOSONCI Miklós: Tiszta forrás : Pirk János festői világa. = Művészet, 25, 1984, 12. 36-39., ill.
- 2220. Pirk László**
PIRK László kiállítása, Bp., Erzsébetvárosi Kisgaléria, 1984. november. Bev. Pataki László. Bp. : Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1984 [4]p., ill.
- 2221. Pítuk József Viktórián**
ECSERY Elemér: Pítuk József Viktórián. = Könyvtáros, 34, 1984, 1. 44., ill.
- 2222. Plecnik, Josef**
PRELOVSEK, Damjan: Architectura perennis : Josef Plecnik. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 50-55. ill. E F G R
- 2223. Pócs Péter**
LÓSKA Lajos: Művészet az utcán : Pócs Péter plakátjairól, fotóiról. = Művészet, 25, 1984. 9. 16-19., ill.
- P. SZABÓ Emő: Beszéljünk a filmplakátokról... [interjú]. = Magyar Ifjúság, 1984. március 30. 32-33., ill.**
- 2224. Podrecca, Boris**
Boris PODRECCA bensőséges épületei. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 56-61., ill. E F G R
- 2225. Polgár Ildikó**
LÓSKA Lajos: Idolok és porcelánalmák [interjú]. = Ipari Forma, 8, 1984, 4. 9-10., ill.
- 2226. Polgár Rózsa**
TORDAY Aliz: Élet és mű : Polgár Rózsa művészetéről. = Diakónia, 6, 1984, 2. 53-60., ill.
- 2227. Polony Elemér**
LINTNER Sándor: Polony Elemér Budapesten [interjú]. = Magyar Hírek, 1984. szeptember 29. 8-9., ill.
- POLONY Elemér festőművész kiállítása (USA), Budapest Kiállítóterem, 1984. május 8. - június 24. Bev. Frank János. Bp. : Budapest Galéria, 1984 [16]p., ill. *ism.* EMBER Mária: „Füsts képek” és spargaszobrok. = Magyar Nemzet, 1984. május 31. 6.**
- 2228. Porkoláb Sándor**
kiáll. Bp., Magyar Építőművész Szövetség Székháza, 1984 *ism.* MEZEI Ottó: Porkoláb Sándor kiállítása a MÉSZ-ben. = Magyar Építőművészet, 1984, 5. 59 p., ill.
- 2229. Potocka, Malgorzata**
[Malgorzata Potocka] = Aktuális Levelek, No 7, 1984 48-49., ill.
- 2230. Probstner János**
PROBSTNER János kiállítása, Bp., Helikon Galéria, 1984. április 6. - május 6. Bev. Sümegi György. Bp. : Műcsarnok, 1984 [12]p., ill. *ism.* BÁN András: A személyiség rajzolatai : Négy budapesti kiállításról. = Magyar Nemzet, 1984. május 9. 7.; VADAS József: Cserepek. = Élet és Irodalom, 1984. május 4. 13.
- 2231. Prokop Péter**
BELON Gellért: Memoria passionis : Ami egy Prokop kép mögött van. = Új Ember, 1984. március 22. 3., ill.
- HEVÉR Zoltán: Prokop Péter 65 éves. = Új Ember, 1984. január 15. 4., ill.**
- Sz. KANYÓ Ilona: Prokop. = Szívművelő, 5, No 14, 1984 43-47., ill.**
- PROKOP Péter adattár : Bibliográfia. Szerk. Szij Rezső. Bp. : Budapesti Művészbarátok Egyesülete, 1984 20 p.**
- SZABÓ Ferenc: Prokop Péter köszöntése [interjú]. = Katolikus Szemle, 35, 1984, 4. 378-380.**
- 2232. Prutkay Péter**
LÓSKA Lajos: A tárgyak valósága : Prutkay Péter grafikáiról. = Művészet, 25, 1984, 6. 22-25., ill.
- 2233. Puskás Imre**
kiáll. Szeged, Gulácsy Galéria, 1984 *ism.* PELLIONISZ Valéria: Puskás Imre festményei. = Új Tükör, 1984. április 1. 4., ill.
- Püspöky István > 2017**
- 2234. Rácz Gábor**
kiáll. Bp., Duna Galéria, 1984 *ism.* BOGYAY Katalin: Rácz Gábor tűzománcai. = Új Tükör, 1984. április 22. 4.
- 2235. Ráfael Viktor**
RÁFAEL Viktor festőművész kiállítása, Budapest Galéria, 1984. A kiállítást rend. Csillag Katalin. Bev. Heitler László. Bp. : Budapest Galéria, 1984 [8]p., ill.
- kiáll. Bp., Pataky Galéria, 1984 *ism.* w.i. [WAGNER István]:**

- Retró a Patakyban. = Magyar Hírlap, 1984. november 14. 6.
- Rajk László > 1756**
- 2236. Raksányi Lajos**
RAKSÁNYI Lajos festőművész kiállítása, Kaposvár, Vaszary Terem, 1984. november 1-10. Bev. Pogány Gábor. Kaposvár: Képcsarnok Vállalat, 1984 [4]p., ill.
- 2237. Raszler Károly**
Láncz Sándor: Raszler Károly. Bp.: Corvina, 1983 (Műtrem) rec. HEITLER László = Népszava, 1984. február 10. 6.
- 2238. Rátkay Endre**
kiáll. Bp., Gulácsy Galéria, 1984 ism. TAMÁSI Orosz János: Búszke Don Quijote. = Magyar Hírlap, 1984. február 26. 4.
- NÁDOR Tamás: Rátkay Endre [interjú].** In: Nádor Tamás: Művek és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1984 193-203., ill.
- 2239. Reich Károly**
KOVÁCS Júlia: Reich Károly a grafikus [interjú]. = Népszava, 1984. július 7. 10., ill.
- NÁDOR Tamás: Reich Károly [interjú].** In: Nádor Tamás: Műsók és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1984 204-213., ill.
- PINTÉR Lajos: Reich Károly Veszprémbe.** = Népszava, 1984. november 25. 6., ill.
- REICH Károly grafikusművész kiállítása,** Hatvani Galéria, 1984. május 25. - július 2. Bev. Tamás Menyhért. Hatvan: Hatvani Galéria, 1984 [6]p., ill. ism. POGÁNY Ö. Gábor: Heman Lipót és Reich Károly kiállításairól. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 3. 6-9., ill.
- 2240. Reischl Péter**
HORVÁTH Éva - CALLMEYER Ferenc - JENEY Lajos: Reischl Péter, 1918-1983. = Magyar Építőművészet, 1984, 1. 60., ill.
- 2241. Reiter László**
VEZÉR Erzsébet: Reiter László. = Élet és Irodalom, 1984. október 12. 8.
- 2242. Reményi József**
L. KOVÁSZNAI Viktória: Reményi József éremművészete. = Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, 1978 (1984) 87-98., ill. G
- REMÉNYI, Bakkó: Die keusche Susanne.** = Medaillenkabine: Mitteilungsblatt der Deutschen Medaillengesellschaft, 1984, 9. 28-29., ill.
- 2243. Renner Kálmán**
RENNER Kálmán éremművész kiállítása, Pápa, Művelődési Központ, 1984. május - június. Bev. M. Kiss Pál. Pápa: Művelődési Központ, 1984 [8]p., ill.
- kiáll. Bp., Országház, Kultúrterem, 1984 ism. RÉDEY Pál: Renner Kálmán érmei. = Új Tükör, 1984. április 22. 3., ill.
- 2244. Rényi Krisztina**
RÉNYI Krisztina grafikusművész kiállítása, Bp., Erzsébetvárosi Kiszgaléria, 1984. Bev. Novotny Tihomér, Bp.: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1984 [4]p., ill.
- Rétfalvi Sándor > 1920**
- 2245. Réti Zoltán**
kiáll. Balassagyarmat, Horváth Endre Galéria, 1984 ism. JÁRY Péter: Képzőművészeti kiállítások, újdonságok - zsidó vonatkozásokkal. = Új Élet, 1984. szeptember 15. 5.
- Révész László > 1818**
- Rldovics László > 1996**
- 2246. Rldovics Péter**
RIDOVICS Péter festőművész kiállítása, Szombathely, Derkovits Terem, 1984. szeptember 13-22. Bev. Újvári Béla. Szombathely: Képcsarnok Vállalat, 1984 [5]p., ill. >1825
- 2247. Rimanóczy Gyula**
DÉVÉNYI Tamás - FERKAI András: Rimanóczy Gyula, 1903-1958. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 36-42., ill.
- KURCZ Béla: Például R. mester.** = Magyar Nemzet, 1984. február 10. 6.
- 2248. Roboz Zsuzsa**
SOÓS Magda: Roboz Zsuzsi. = Magyar Hírek, 1984. május 12. 6., ill.
- 2249. Roisz Vilmos**
ROISZ Vilmos festőművész kiállítása, Győri Városi Könyvtár Galériája, 1984. szeptember 5-22. A kiállítást rend. Salamon Nándor Bev. Roisz Vilmos. Győr: Győri Városi Könyvtár, 1984 [8]p., ill. (Győri Városi Könyvtár kiállítási katalógusai: 15.)
- SZIMON János: Még nekünk is jutott!** : Soproni múzeumunk ajándék festményei margójára. = Evangélikus Élet, 1984. március 18. 4.
- Roskó Gábor > 1818**
- 2250. Romvári János**
kiáll. Bp., Stúdió Galéria, 1984 ism. BÁN András: Fix pax : Fiatal művészek kiállításai. = Magyar Nemzet, 1984. február 3. 6.
- 2251. Róna Emy**
BÁRDOS Éva. Emy néni művészete : Róna Emy 80. születésnapjára. = Népszabadság, 1984. február 19. 7.
- BRESTYÁNSZKY Ilona: A magyar könyvillusztráció klasszikusa.** = Nők Lapja, 1984. május 19. 16-17., ill. (hm) [HARANGOZÓ Márta]: Róna Emy köszöntése. = Esti Hírlap, 1984. február 20. 2.
- 2252. Rudas Klára**
HAIMAN György: A könyv és a betű szolgálatában : Rudas Klára munkásságáról. = Magyar Grafika, 28, 1984, 5. 61-66., ill.
- 2253. Ruttká Ferenc**
kiáll. Bp., Halászbástya Galéria, 1984 ism. TÖRÖK Margit: Ruttká Ferenc képei. = Új Tükör, 1984. augusztus 19. 3-4., ill.
- 2254. Samu Géza**
kiáll. Bp., Múcsarnok, 1983 ism. LÁNCZ Sándor: Képzőművészeti krónika. = Jelenkor, 27, 1984, 4. 337-340.; P. SZABÓ Emő: Növényenvironment. = Művészet, 25, 1984, 3. 56-57., ill.
- 2255. Sandberg, Herbert**
FÖLDES, Mária: Concept and image. = Interpress Grafik, 1984. 2. 66-69., ill.
- 2256. Sándor Edit**
JELEK : Sándor Edit Kiállítása, Vaja, Vay Ádám Múzeum, 1984. március 16-16. Bev. Sándor Edit. Vaja : Vay Ádám Múzeum, 1984 [6]p., ill.
- 2257. Sarkantyú Judit**
KOVÁCS Gyula: A gráciás groteszk : Sarkantyú Judit kerámia képei és figurái. = Művészet, 25, 1984, 4. 40-42., ill.
- 2258. Sárkány Erdősi Gabriella**
kiáll. Bp., Lila Iskola, 1984 ism. KERTAI Klára: Minden meggyilkolt gyermek emlékére (1944-1945): Sárkány Erdősi Gabriella kiállítása. = Új Élet, 1984. december 1. 3., ill.
- 2259. Sárkány Győző**
SÁRKÁNY Győző kiállítása, Bp., Erzsébetvárosi Kiszgaléria, 1984. június. Bev. Bosnyák Sándor. Bp.: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1984 [4]p., ill.
- B.S. [BOSNYÁK Sándor]: Hol az alagút vége? [interjú].** = Mozgó Világ, 10, 1984, 8. 99-100., ill.
- 2260. Scarpa, Carlo**
[Összeállítás Carlo SCARPA építésről Emilio Ambasz és Klaniczay Péter írásaival]. = Opeion, Ifjúsági melléklet, 3, 1984, 1. 20. 23-29., ill.
- 2261. Schaar Erzsébet**
kiáll. Az utca, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1983 ism. EMBER Mária: The street. = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 171-172., ill.; JÁRY Péter: Képzőművészeti kiállítások - újdonságok - zsidó vonatkozások. = Új Élet, 1984. szeptember 15. 5.
- UDVARY Ildikó: Schaar Erzsébet utcája.** = A Magyar Képző és Iparművészek Szövetsége Tájékoztatója, 1984, 3-4. 47-56.

2262. Schäffer Judit

kiáll. Bp., Várszínház, 1984. lsm. JELMEZEK színpad nélkül. = Film-Színház-Muzsika, 1984. április 21. 16-17., ill.; VAMOS László: Nem gyökerek nélkül. = Új Tükör, 1984. április 29. 22., ill.

SCHÄFFER Judit és Kézdi Lóránt díszlettervező kiállítása, Tatabánya, Népház Galéria, 1984. december 6. - 1985. január 22. Tatabánya : Népház, 1984 16 p., ill.

2263. Schéner Mihály

DOBOS Marianne: Szent György nem győzte le a sárkányt : Beszélgetés Schéner Mihállyal. = Új Tükör, 1984. május 20. 10-11., ill.

E.M. [EMBER Mária]: Schéner Mihály. = Magyar Nemzet, 1984. április 3. 6.

MENYHÁRT László: Egy XX. századi garabonciás : Schéner Mihály művészetéről. = Új Auróra, 1984. 2. 53-59., ill. NÁDOR Tamás: Schéner Mihály [interjú]. In: Nádor Tamás: Műsák és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1984 214-223., ill.

NAGY Márta: Schéner Mihály: Golgota (1977). = Művészet, 25, 1984. 9. 20-21., ill.

SCHÉNER Mihály kiállítása, Szolnok, Damjanich János Múzeum, 1984. június - augusztus. Bev. Rideg Gábor. Szolnok : Damjanich János Múzeum, 1984 [4]p., [6]t., ill.

2264. Schmal Károly

kiáll. Tükörben homályosan, Bp., Múcsamok, 1983 lsm. BAJKA, Eva: Károly Schmal's three-dimensional pictures. = New Hungarian Quarterly, 25, No 94, 1984 184-187., ill.; GYETVAI Ágnes. Schmal Károly: Tükörben homályosan. = Művészet, 25, 1984. 3. 58-59., ill.; VASADI Péter: Schmal Károly: Tükörben homályosan. = Új Ember, 1984. január 1. 4.

2265. Schrammel Imre

PALLAGI Ferenc: Aranyérem Faensából : Beszélgetés Schrammel Imrével. = Esti Hírlap, 1984. május 24. 2.

SCHRAMMEL Imre kiállítása, Zalaegerszeg, Városi Hangverseny és Kiállítóterem, 1984. Bev. Fekete György. Zalaegerszeg : [k.n.], 1984 [8]p., ill.

2266. Schöffler Miklós

NÁDOR Tamás: Schöffler Miklós [interjú]. In: Nádor Tamás: Műsák és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1984 224-232., ill.

2267. Sebestyén Sándor

SEBESTYÉN Sándor kiállítása, Nyíregyháza, Jósza András Múzeum 1984. június. A kiállítást rend. a katalógust írta Muraközi Ágota. Nyíregyháza : Jósza András Múzeum, 1984 [6]p., ill.

Seres Béla > 2074**2268. Simon Ferenc**

BAKONYVÁRI M. Ágnes: A szolnoki hagyományok megújulásának lehetőségei : Simon Ferenc szobrászatáról. = Művészet, 25, 1984. 11. 16-19., ill.

2269. Simon Károly

SZÉNYI Gábor: „Minden megvalósult formaterv egy megnyert tükörzet” [interjú]. = Ipari Forma, 8, 1984. 3. 12-15., ill.

2270. Simsay Ildikó

GOÖR Imre: Simsay Ildikó művészetéről. = Forrás, 16, 1984. 3. 38.

2271. Sipos László

SZILÁGYI Júlia: Túl a hamis alternatívákon : Sipos László művészetéről. = Művészet, 25, 1984. 3. 44-45., ill.

2272. Somogyi Árpád

GERŐ János: Mit mond a kispasztika Somogyi Árpád műve tükrében. = Népszava, 1984. augusztus 23. 6., ill.

2273. Somogyi Győző

kiáll. Bp., Liget Galéria, 1984 lsm. (bán) [BÁN András]: Önmagukat kereső képek : Három budapesti kiállításról. = Magyar Nemzet, 1984. június 7. 7.; P. SZABÓ Ernő: Somogyi Győző festményei. = Új Tükör, 1984. június 10. 4;

(p. szabó) [P. SZABÓ Ernő]: Pestbudai újságképek. = Magyar Ifjúság, 1984. március 30. 7., ill.

P. SZABÓ Ernő: Történelem a pad alatt. = Magyar Ifjúság, 1984. november 30. 27-29., ill.

2274. Somogyi József

DOBOS Marianne: „Bocsásd meg úristen ifjúságomnak vétét.” : Beszélgetés Somogyi Józseffel. = Magyar Ifjúság, 1984. december 14. 26-27., ill.

HEITLER László: Somogyi József: Szántó Kovács János. = Tiszatáj, 38, 1984. 11. 108-111., ill.

kiáll. Győr, Múcsamok, 1983 lsm. HEITLER László: Műfaji bizonytalanságok. = Művészet, 25, 1984. 3. 61, 64., ill.

2275. Somville, Roger

kiáll. Bp., Múcsamok, 1983 lsm. ARADI Nóra: Roger Somville. = Művészet, 25, 1984. 4. 52-54., ill.; JÁRY Péter: Képzőművészeti kiállítások - újdonságok - zsidó vonatkozások. = Új Élet, 1984. szeptember 15. 5.

2276. Z. Soós István

Z. Soós István: Miniaturfűrk. Bev. Szij Resz. Kaposvár : Pal-miro Togliatti Könyvtár, 1983 lsm. LACZKÓ András: Tallózó. = Somogy, 12, 1984. 2. 65-67.

2277. Soós Tamás

SOÓS Tamás, Pécs, Ifjúsági Ház, 1984. április 5. - május 5. Bev. Simon Zsuzsa. Pécs : Ifjúsági Ház, 1984 [12]p., ill.

2278. Sós László - Kemény Éva (So-Ky)

ARADI Nóra: So-Ky. Bp.: Képzőművészeti, 1984 31 p., [32]t. ill. rec. TASNÁDI Attila: Az áruhírdetéstől az eszmék propagálásig. = Népszava, 1984. június 20. 6., ill.

2279. Sós Zsigmond

GALAMBOS Ferenc: Sós Zsigmond. = Könyvtáros, 34, 1984. 10. 619., ill.

2280. Stefanovits Péter

P. SZABÓ Ernő: A mesék jelene - mesék a jelenből : Stefanovits Péter grafikáiról. = Művészet, 25, 1984. 6. 26-29., ill.

2281. Stettner Béla

BÁLványos Huba - KISS István - OROSZ Sándor - SUPKA Magdolna: Búcsú Stettner Bélától. = Kisgrafika, 23, 1984. 3. 1-10., ill.

KISS István: Kűszködők. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984. 3-4. 5-6.

STETTNER Béla kisgrafikáinak jegyzéke. = Kisgrafika, 23, 1984. 3. 34-36.

2282. Stojanovic-Mauric, Mirjana

BOROS Judit: Szubjektív jegyzetek Mirjana Stojanovic-Mauric rajzaihoz. = Művészet, 25, 1984. 11. 50., ill.

2283. Stulber Zauza

STUIBER Zauza és Swierkiewicz Róbert kiállítása, Vác, Görög templom, 1984. Bev. Bakonyvári M. Ágnes Vác : Tragor Ignác Múzeum, 1984 [16]p., ill. lsm. B.M.Á. [BAKONYVÁRI M. Ágnes] = Művészet, 25, 1984. 11. 57-58., ill.

2284. Stumpf Ferenc

kiáll. Nagykőrös, Arany János Múzeum, 1984 lsm. LOSONCI Miklós: Stumpf Ferenc nagykőrösi kiállítása. = Rajztanítás, 26, 1984. 3. 33.

2285. Sváby Lajos

KENESSEI András: A táblakép dolga a világon [interjú]. = Új Tükör, 1984. augusztus 5. 27., ill.

SVÁBY, Bp., Ernst Múzeum., 1984. július 13. - augusztus 12. A kiállítást rend., bev. Egrí Mária. Bp.: Múcsamok, 1984 [24]p., ill. E.G. lsm. ATTALAI Gábor: Frissen (?) festve avagy a magyar festészet új hulláma és Sváby Lajos kiállítása. = Művészet, 25, 1984. 12. 40-45., ill.; (bán) [BÁN András]: Pesti panoptikum. = Magyar Nemzet, 1984. augusztus 10. 7.; HARANGOZÓ Márta: Önsimétlő látomás. = Esti Hírlap, 1984. július 24. 2.; P. SZÜCS Julianna: Sok(k). = Népszabadság, 1984. augusztus 1. 7.; VADAS József: A vigyor apoteózi-sa. = Élet és Irodalom, 1984. augusztus 10. 13.; WAGNER István: A Sváby-jelenség. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 2. 4.

2286. Svoboda, Rudolf

KONECNY, Dusan: Rudolf Svoboda cseh szobrász mai munkássága. = *Művészet*, 25, 1984, 2. 40-42., ill.

Swierkiewicz Róbert > 2283**2287. Sylvester Ádám**

JÓZSEF Dénes: A 70-es évek funkcionalizmusa. = *Magyar Építőművészet*, 1984, 1. 37-41., ill. E F G R

MAKOVECZ Imre: Sylvester Ádám új uszodája. = *Magyar Építőművészet*, 1984, 1. 35-37., ill. E F G R

S.Á. [SYLVESTER Ádám]: Spartacus SC fedett uszoda és futófolysó, Budapest, Építész: Sylvester Ádám. = *Magyar Építőművészet*, 1984, 1. 34-35., ill. E F G R

2288. Szabó André

kiáll. Nyíregyháza, Megyei-Városi Művelődési Központ, 1984 *ism.* TARCZY Péter: André Szabó kepei. = * j Tükör*, 1984. ok t ber 7. 3., ill.

2289. L. Szabó Erzsébet

kiáll. Bp., Cs k Galéria, 1984 *ism.* BOGYAY Katalin: L. Szabó Erzsébet  vegei. = * j Tükör*, 1984. szeptember 9. 3-4., ill.; BRESTYÁNSZKY Ilona: Törékeny harmónia. = *Nők Lapja*, 1984. november 24. 14-15., ill.; T SK S Tibor: Az üveg költője = *Jelenkor*, 27, 1984, 9. 783-785.

L. SZABÓ Erzsébet  vegtervez  ipam vész kiállítása, Pécsi Galéria, 1984.  prilis 6-29. Bev. Hárs  va. P cs: Pécsi Galéria, 1984 [16]p., ill. *ism.* MARTYN Ferenc: Szabó Erzsébet pécsi kiállítása. = *Jelenkor*, 27, 1984, 6. 581-582.; T SK S Tibor: L. Szabó Erzsébet  veg m vei. = * j Tükör*, 1984.  prilis 22. 3-4., ill.

T SK S Tibor: Az üveg v r zsl ja. = * j Tükör*, 1984. július 15. 36-37., ill.

2290. Szabó György

SZABÓ György kiállítása, Tatabánya, Népház Galéria, 1984. március. A kiállítást rend. Kardos István. Bev. Ancsel  va. Tatabánya: Népház, 1984 [12]p., ill.

2291. Szabó Iván

KOVÁCS Júlia: Szabó Iván szob r szm vész [interjú]. = *Népszava*, 1984. január 28. 9.

2292. Szabó Lajos

SZEBELK  Erzsébet: Mester és m sz ja. = *Nők Lapja*, 1984. február 18. 18-19., ill.

2293. Szabó Tamás

pszj [P. SZ CS Julianna]: S ly. = *Mozgó Világ*, 10, 1984, 3. 91., ill.

2294. Szabó Vladimír

SZABÓ Vladimír rajza. Bev. Szabó György. Békéscsaba: Megyei Könyvtár, 1984 [55]t., ill.

TÓTH Ervin: Keser  irónia. = *Magyarors g*, 1984. március 11. 26., ill.

2295. Szabolcs Péter

SZABOLCS Péter szob r szm vész kiállítása, Boglárlelle, Tóparti Galéria, 1984. július 21. - szeptember 9. Bev. Pogány Gábor. Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [6]p., ill.

SZABOLCS Péter szob r szm vész kiállítása, Zalaegerszeg, Városi Hangverseny  s Kiállítóterem, 1984. Bev. Szabó Péter. Zalaegerszeg: [k.n.], 1984 [8] p., ill.

2296. Szacsavay Varga Ferenc

kiáll. Ercsi, Művelődési Központ, 1984 *ism.* EGLY Tibor: Szacsavay Varga Ferenc kepei. = * j Tükör*, 1984. november 11. 4.

2297. Szajna, Jozef

MÉSZÁROS, Tamás: Folly, conceit, theatre, art: A Budapest interview with Jozef Szajna. = *Interpress Grafik*, 1984. 1. 52-57., ill.

2298. Szakál Ernő

GERŐ László: Szakál Ernő „Európa-díja a m eml kv delem rt”. = *Műemlékvédelem*, 28, 1984, 4. 313-314.

2299. Szalay Lajos

KURCZ Béla: Szalay a képíró [interjú] = *Magyar Nemzet*, 1984. július 7. 8.

LINTNER Sándor: A látvány azonosítása: Tal lk z s Szalay Lajos grafikusm v sszel [interjú]. = *Magyar Hírek*, 1984. szeptember 15. 26-29., ill.

SZALAY Lajos kiállítása, Bp., Vigadó Galéria, 1984. szeptember 27. - ok t ber 28. Bev. S pka Magdolna. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [16]p., ill. (A Vigadó Galéria katalógusa; 45.) *ism.* EMBER Mária: Szalay Lajos rajzai. = *Magyar Nemzet*, 1984. ok t ber 23. 6.; (harangozó) [HARANGOZÓ Márta]: Szalay és a Biblia. = *Esti Hírlap*, 1984. ok t ber 26. 2.; RÓZSA Gy la: Mitológia. = *Népszabadság*, 1984. ok t ber 26. 7., ill.; P. SZABÓ Ernő: Szalay Lajos rajzai. = *Magyar Ifjúság*, 1984. ok t ber 26. 27., ill.; T.A. [TASNÁDI Attila]: Korunk Daumier-je: Szalay Lajos. = *Népszava*, 1984. ok t ber 21. 6., ill.

2300. Szamosvári József

LOSONCI Miklós: Szamosvári József kepeir l. = * j Forrás*, 16, 1984, 4. 30-31., ill.

2301. Szántó Dezső

SZÁNTÓ Dezső grafikusművész kiállítása, Miskolci Galéria, 1984. január 20. - február 12. A kiállítást rend. Jurecskó László. Miskolc: Miskolci Galéria, 1984 [12] p., ill. *ism.* D. SZABÓ Ede: Három kiállításról. = *Napjaink*, 22, 1984, 3. 38-39.

2302. Szántó Piroska

DOBOS Marianne: „Boldogok, akik s mak...”: Beszélgetés Szántó Piroskával. = * j Tükör*, 1984.  prilis 8. 10-11., ill. kiáll. Bp., Gulácsy Galéria, 1984 *ism.* ACSAY Judit: Konfliktusok nélkül. = *Művészet*, 25, 1984, 7. 64., ill.; (harangozó) [HARANGOZÓ Márta]: Szántó Piroska kepei a Gulácsy Galériában. = *Esti Hírlap*, 1984.  prilis 19. 2.; SZABÓ György: Szántó Piroska tárlata a Gulácsy Galériában. = *Magyar Nemzet*, 1984. május 13. 7.

NÁDOR Tamás: Szántó Piroska [interjú]. In: Nádor Tamás: M z k és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap-  s K nyvki d  Vállalat, 1984 291-300., ill.

SÜMEGI György: Egy este Szántó Pirosk n l [interjú]. = *Forrás*, 16, 1984, 5. 91-94.

Szántó Piroska: B l m szamara. Bp.: Szépirodalmi, 1982 rec. BAY Endre = *Alföld*, 35, 1984, 6. 92-93.; R. TAKÁCS Olga = *Hungarológiai  rtes t s*, 6, 1984, 3-4. 164-165.

2303. Szántó Tibor

ACSAY Judit: A korsó nem lehet szebb mint a v z! : Beszélgetés Szántó Tiborról. = *Művészet*, 25, 1984, 10. 5-9., ill.

2304. Szász Endre

M.A.: Sz fvdbog ss l méri az időt: Telefonbeszélgetés Szász Endrével. = *Népszava*, 1984. június 7. 6.

POGÁNY  . Gábor:  rtelmez  sorok egy vitatott mesterről. = *Népszava*, 1984. március 17. 9.

T.I. [TARJÁNYI Ingrid]: Mexik v rosi t rl t Szász Endre műveiből. = *Esti Hírlap*, 1984.  prilis 21. 2.

TARJÁNYI Ingrid: Valahová tartozni kell... = *Magyar Hírek*, 1984. május 26. 7., ill.

TERÉNYI Zoltán: Szász Endre Budapesten. = *Somogy*, 12, 1984, 1. 97-98.

2305. Széchy Beáta

kiáll. Bp.,  budai Pincegaléria, 1983 *ism.* ANDR SI Gábor: Széchy Beáta kiállítása az  budai Pincegalériában, 1983. XI. 15. - XII. 11. = *Művészet*, 25, 1984, 2. 61, 64. ill.

2306. Szeemann, Harald

BADURA-TRISKA, Eva: Attraction to the Gesamtkunstwerk. = *Interpress Grafik*, 1984, 1. 27-29., ill.

2307. Szegő György

kiáll. Bp., B rc nyi K ll gium, 1983 *ism.* GERLE János: Szegő György -  p t szet és  lektan határán. = *Magyar  p t m vészet*, 1984, 1. 56-57., ill. E F G R

2308. Szeift Béla

SZEIFT Béla kiállítása, Bp.,  budai Pincegaléria, 1984. augusztus 7-26. Bev. Szeift Béla. Bp.: Budapest Galéria, 1984 leprello

2309. Székely Pierre

kiáll. Bp., Vigadó Galéria, 1983. ism. VADAS József: Fiery sculpture. = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 173-175., ill.

2310. Szekeres Erzsébet

KOCZOGH Ákos: Szekeres Erzsébet faliszőnyegei. = Népszava, 1984. november 2. 6., ill.

2311. Székely Piroska

SZÉKY Piroska, Szombathely, Forradalmi Múzeum, 1984. október 22. - 1985. január 15. A kiállítást rend. a katalógust írta Gál Zoltán. Bev. Losonci Miklós. Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984 [20]p., ill. (Vas Megyei Múzeumok katalógusai; 108.)

2312. Szemadám György

SZEMADÁM György festőművész kiállítása, Debrecen, Kölcsey Kisgaléria, 1984. augusztus 31. - szeptember 25. Bev. Szemadám György interjú. Debrecen: [k.n.], 1984 [6] p., ill.

SZEMADÁM György festőművész kiállítása, 1984. február 10. - március 3. Bev. Szemadám György. Komárom: [k.n.], 1984 [6]p., ill.

Szemethy Imre > 1739

2313. Szentandrassy István

kiáll. Bp., Rákay Klub, 1984. ism. EMBER Mária: „Füstös képek” és spárgaszobrok. = Magyar Nemzet, 1984. május 31. 6.

2314. Szentessy László

kiáll. Tata, Kuny Domokos Múzeum, 1983. ism. WEHNER Tibor: A múlt ígésében. = Új Forrás, 16, 1984. 5. 70-74., ill.

2315. Szentirmai Zoltán

FÁBRI Péter: Emléktér: Szentirmai Zoltán szobrairól. = Művészet, 25, 1984. 6. 10-13., ill.

2316. Szerencsés János

BEKE László: Szerencsés János képalkotó stratégiái. = Fotóművészet, 27, 1984. 4. 54-55., ill.

SZERENCSE - 13 év, Esztergomi Galéria, 1984. június 30. - július 30. A kiállítást rend. Petemák Miklós. Bev. Hajdu István. Esztergom: [k.n.], 1984 28 p., ill. E

2317. Szervátiusz Jenő

POLGÁRDY Géza: Szervátiusz Jenő temetésén. = Új Tükör, 1984. augusztus 5. 45., ill.

2318. Szervátiusz Tibor

NÁDOR Tamás: Szervátiusz Tibor [interjú]. In: Nádor Tamás: Műsájk és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1984 310-320., ill.

RÁDICS Károly: Megkészt találkozás Szervátiusz Tiborral [interjú]. = Új Írás, 24, 1984. 2. 68-74.

2319. Szikora Tamás

ACSAY Judit: Áthatások: Szikora Tamás festészetéről. = Művészet, 25, 1984. 2. 32-35., ill.

SZIKORA Tamás kiállítása, Bp., Óbudai Pincegaléria, 1984. március 14. - április 8. Bev. Pataki Gábor. Bp.: Budapest Galéria, 1984 [4]p., ill. ism. ACSAY Judit: Szikora Tamás rajzai. = Új Tükör, 1984. április 22. 4. > 2162

2320. Szilágyi Ilona

SZILÁGYI Ilona festőművész kiállítása, Bp., Derkovits Terem, 1984. március 8. - 18. Bev. Oelmacher Anna. Bp.: Képcsarnok Vállalat, 1984 [4]p., ill.

2321. Szilágyi Imre

SZÉKELYHIDI Ágoston: Szilágyi Imre gyűjteményes tárlata. = Népszava, 1984. november 2. 6.

2322. Szilágyi Józsa

ELEK Lenke: Zárdomunkák [interjú]. = Ipari Forma, 8, 1984. 4. 11., ill.

Szilágyi Lenke > 2145

2323. Szilvitzky Margit

SZILVITZKY Margit textilművész kiállítása, Rajzok/papírmunkák, Bp.: Helikon Galéria, 1984. június 21. - július 15. A kiállítást rend. bev. Bakos Katalin. Bp.: Műcsarnok, 1984

[6] p., ill. E. Ism. (bán) [BÁN András]: Papírmunkák, Szilvitzky Margit kiállítása a Helikon Galériában. = Magyar Nemzet, 1984. július 14. 9.; K.A. [KENESSEI András]: Szilvitzky Margit papírossága, Helikon Galéria. = Magyar Hírlap, 1984. július 5. 6.; L.L. [LÓSKA Lajos]: A vonal nyoma. = Művészet, 25, 1984. 10. 57-58., ill.; VADAS József: Széttartó párhuzamosok. = Élet és Irodalom, 1984. július 6. 13.

2324. Szirmai János

B.Á. [BALÁZS Ádám]: Könyvkötő iparművész. = Magyar Hírek, 1984. október 13. 6., ill.

2325. Szirtes János

SZÓKE Annamária: Szirtes János műsoraírói. = Jó Világ: Bölcsész index antológia, 1984 51-56. >1761

2326. Szőlősi Endre

kiáll. Nagykanizsa, Hevesi Sándor Kultúrház, 1983. ism. FRANK, János: Art in space in plane. = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 175-179., ill.

2327. Szőnyi István

BENKŐ Erzsébet: A Szőnyi évfordulóra. = Magyar Nemzet, 1984. szeptember 7. 12.

BOZÓKY Mária: Kilencven éve született Szőnyi István. = Új Ember, 1984. február 5. 4., ill.

BRESTYÁNSZKY Ilona: A zebevényi remete. = Nők Lapja, 1984. március 10. 10-11., ill.

EMBER Mária: Megemlékezés Szőnyi Istvánról. = Magyar Nemzet, 1984. január 18. 7.

KÖPÖCZI Rózsa: A grafikus Szőnyi: Válogatás Szőnyi István rajzaiból és rézkarcaiból. Zebevény: Szőnyi István Emlékmúzeum, 1984 16 p., [45]t., ill.

KÖPÖCZI Rózsa: A grafikus Szőnyi. = Művészet, 25, 1984. 8. 60-63., ill.

NÉMETH Lajos: 90 éve született Szőnyi István. = Ars Hungarica, 12, 1984. 1. 101-102.

NÉMETH Lajos: Szőnyi. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984 1-2. 86-87.

R.Gy. [RÓZSA Gyula]: Szőnyi csendes jubileuma. = Népszabadság, 1984. január 17. 7., ill.

SZŐNYI István. Szerk. M.Várhelyi Vanda. Bev. Mucci András. Szentendre: Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 212 p., (Pest megyei minikönyvek; 7.)

SZŐNYI István emléktűl Zebevényben. = Dunakanyar, 20, 1984. 1. 41., ill.

SZŐNYI István festőművész emlékkiállítása, Bp., Vigadó Galéria, 1984. július 26. - augusztus 26. A kiállítást rend. a katalógust írta D.Fehér Zeuzsa. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [28]p., ill. (A Vigadó Galéria katalógusai; 43.) ism.

HARANGOZÓ Márta: Szőnyi István emlékkiállítása. = Esti Hírlap, 1984. július 30. 2.; Sz.A. [SZÉKELY András]: Szőnyi idilljei. = Új Tükör, 1984. szeptember 2. 24-25., ill.; P.SZÜCS Julianna: Festeni jó. = Népszabadság, 1984. augusztus 15. 7., ill.; T.A. [TASNÁDI Attila]: Szőnyi István emlékezete a Vigadó Galériában. = Népszava, 1984. augusztus 3. 6.; WAGNER István: Színek ízei. = Magyar Hírlap, 1984. augusztus 17. 6.;

TASNÁDI Attila: Szőnyi Istvánra emlékezünk. = Népszava, 1984. január 17. 6.

VÉGVÁRI Lajos: Zebevény festője: Szőnyi István. = Dunakanyar, 20, 1984. 1. 42-45., ill.

2328. Szőrtsey Gábor

kiáll. Bp., Stúdió Galéria, 1984. ism. CHIKÁN Bálint: Szőrtsey Gábor kiállítása: Stúdió Galéria, 1984. VII. 25-VIII. 19. = Művészet, 25, 1984. 11. 55-56., ill.; P.SZABÓ Emő: G. Szia G. = Magyar Ifjúság, 1984. augusztus 24. 4., ill.

2329. M.Szűcs Ilona

M.SZÜCS Ilona festőművész kiállítása, Hatvani Galéria, 1984. július 5. - augusztus 20. Bev. Kratochwill Mimi. Hatvan: Hatvani Galéria, 1984 [6]p., ill.

2330. Szűcs Miklós

kiáll. Szentendre: Műhely Galéria, 1984. ism. (bán) [BÁN

András]: Korányi képek : Tárlatok Szentendrén. = Magyar Nemzet, 1984. június 26. 6.

2331. Tallér József

kiáll. Babzsák, Bp., Bercsényi Galéria, 1983. Ism. FAZEKAS György: [Józsikám]: = Aktuális Levelek, No 7, 1984. 58-61., ill.

2332. Tandori Dezső

TANDORTIPIÁK : Tandori Dezső kiállítása, Miskolc, József Attila Könyvtár, 1984. július 26. - augusztus 12. A kiállítást rend. Fejér Ernő. Bev. Tandori Dezső, Szemethy Imre. Miskolc : József Attila Könyvtár, 1984 [16]p., ill.

2333. Taut, Max

Max Taut 1884-1967 : Zeichnungen-Bauten. Berlin : Akademie der Künste, 1984. rec. M.Á. [MORAVÁNSZKY Ákos] = Magyar Építőművészet, 1984, 6. II.

2334. Tenk László

kiáll. Miskolc, Szőnyi István Terem, 1984. Ism. SZÉKELY András: Tenk László képei. = Új Tükör, 1984. május 13. 4., ill.

2335. Tettamanti Béla

P.SZABÓ Ernő: „Munka nélkül - befelé nevetni”. = Magyar Ifjúság, 1984. december 28. 28-29., ill.

2336. Thury Levente

kiáll. A gólem, Bp., Budapest Galéria Kiállítóháza, 1984. Ism. ATTALAI Gábor: A gólem. = Művészet, 25, 1984, 9. 56-58., ill.; (hajdó) [HAJDU Éva]: Gólem avagy egy jalkiállítás. = Magyar Nemzet, 1984. június 2. 9.; VADAS József: Cserepek. = Élet és Irodalom, 1984. május 4. 13.

kiáll. Tatabánya, Kemtök Terem, 1984. Ism. E.NAGY Lajos: Thury Levente kerámiai. = Új Tükör, 1984. július 22. 4.

2337. Thurzó István

VARGA Judit: Meglátni és megszeretni [interjú]. = Lakáskultúra, 19, 1984, 2. 3-5., ill.

2338. Tihanyi Judit

JENEY Lajos: József Attila Általános Művelődési Központ, Mezőhegyes. Építés: Tihanyi Judit. = Magyar Építőművészet, 1984, 2. 46-47, VIII., ill. E F G R

2339. Toman Gyula

SZJ Rezső: Toman Gyula. Bp.: Budapesti Művészetbarátok Egyesülete, 1984. 27 p., ill.

2340. Tornay Endre András

P.SZABÓ Ernő: „Amit a génjeidben hordozol...” [interjú]. = Magyar Ifjúság, 1984. augusztus 24. 19-21., ill.

TORNAY Endre András kiállítása, Bp., Dorottya utcai Kiállítóterem, 1984. július 6-28. A kiállítást rend. Orosz Péter. Bp.: Műcsarnok, 1984 [6]p., ill. E. Ism. P. SZABÓ Ernő: Tornay Endre András szobrai. = Művészet, 25, 1984, 10. 58-60., ill.; P.SZÜCS Julianna: Szerszámszobrok. = Népszabadság, 1984. július 20. 7. > 2017

2341. Tot, Amerigo

-4-: Amerigo Tot (1909-1984): = Budapesti Rundschau, 1984. december 24. 2.

Amerigo TOT hetvenöt éves. = Népszabadság, 1984. szeptember 27. 7.

B.Á. [BALÁZS Ádám]: Amerigo Tot 75 éves. = Magyar Hírek, 1984. október 13. 3.

GÁCH Mariann: Beszélgetés művész vendégekkel : Amerigo Tot. = Film-Színház-Muzsika, 1984. április 7. 6., ill.

KRÚDY Zsuzsa: Búcsú Amerigo Tottól. = Magyar Nemzet, 1984. december 19. 6.

R.Gy. [RÓZSA Gyula]: Meghalt Amerigo Tot. = Népszabadság, 1984. december 15. 16., ill.

SZELESI Zoltán: Régi vizitek új emlékezet : Csáky és Tóth külföldi otthonában. = Hevesi Szemle, 12, 1984, 2. 9-12., ill.

WAGNER István: Amerigo Tot hetvenöt éves. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 27. 6.

(w-i) [WAGNER István]: Elhunyt Amerigo Tot. = Magyar Hírlap, 1984. december 15. 7.

2342. Tóth Ágota

BOZÓKY Éva: Az embléma alkotója : Beszélgetés Mezősinié Tóth Ágotával. = Evangélikus Élet, 1984. július 22. 4.

2343. Tóth Gábor

HAJDU István: Szeretnék a stégen : Tóth Gábor előadása a Bercsényi Kollégiumban. = Film-Színház-Muzsika, 1984. december 8. 18-19., ill.

2344. Tóth István

TASNÁDI Attila: Kétféle művészek. = Népszava, 1984. április 30. 11.

2345. Tóth Menyhért

LOSONCI Miklós: A művek igazolnak. = Új Tükör, 1984. június 17. 24-25., ill.

T.A. [TASNÁDI Attila]: Tóth Menyhért emlékezete. = Népszava, 1984. január 3. 6.

TÓTH Menyhért életműkiállítása, Kecskeméti Galéria, 1983. A kiállítást rend. a katalógust írta Bánszky Pál. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984. 46 p., ill. (A Kecskeméti Galéria kiadványai, 2.)

2346. A. Tóth Sándor

SALAMON Nándor: Íróportrék - háttérrel. A. Tóth Sándor rajzairól. = Műhely, 7, 1984, 2. 43-49., ill.

SALAMON Nándor: Veres Péter és Ortutay Gyula ismeretlen portréi. = Új Tükör, 1984. április 22. 45., ill.

A. TÓTH Sándor emlékkiállítása, Pápa, Helytörténeli Múzeum, 1984. április 7. - május 6. A kiállítást rend. bev. Heitler László. Pápa : Helytörténeli Múzeum, 1984 [6]p., ill. Ism. HEITLER László = Új Tükör, 1984. május 13. 4.

2347. Tóth Valéria

LÓKÖS Sándor: A szépség ígézetében : Tóth Valéria és Kliegl Sándor közötti szobrászatáról. = Népszava, 1984. július 18. 6., ill.

2348. Tóvári-Tóth István

kiáll. Keszthely, Kastélymúzeum, 1984. Ism. LOSONCI Miklós: Tóvári-Tóth István jubileuma. = Új Tükör, 1984. szeptember 2. 3., ill.

2349. Tőrek Ferenc

kiáll. Balatongyörök, Klubkönyvtár, 1984. Ism. HEITLER László: Tőrek Ferenc grafikái. = Új Tükör, 1984. szeptember 2. 4.; SZEGHALMI Elemér: Tőrek Ferenc grafikái kiállítása. = Új Ember, 1984. szeptember 2. 6.

Török Richárd > 1885

2350. Triznya Mátyás

kiáll. Bern, Centre Wittighofen, 1983. Ism. KERÉNYI Magda: Római magyar festő kiállítása Bernben. = Bécsi Napló, 5, 1984, 1. 7.

SZABÓ Ferenc: Triznya Mátyás akvarelljei. = Katolikus Szemle, 36, 1984, 3. 291-294.

2351. Trummer Imre

T.I. [TRUMMER Imre]: Forrás áruháza, Monor. Építés: Trummer Imre. = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 36-37., ill. E F G R

2352. Turányi Gábor

JANÁKY György: Utólagos hozzászólás Turányi Gábor badacsonytomaji épületéhez. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 32. E F G R

T.G. [TURÁNYI Gábor]: Oktatási és pihenőépület, Badacsonytomaj. Építés: Turányi Gábor. + Beszélgetés a Fialat Építésszek Stúdiójában az épületről: Ambrus Mária, Birkás Ákos, Dévényi Tamás, Eklér Dezső, Janáky György, Janáky István, Nagy Tamás, Pászár Béla, Reimholz Péter, Sylvester Ádám, Tomay Tamás, Vermes Zoltán. = Magyar Építőművészet, 1984, 3. 24-31., ill. E F G

2353. Tuszkay Márton

SERLY Sándor: „A plakát csak eszköz”: Emlékezés Tuszkay Mártonra. = Élet és Tudomány, 1984. július 13. 879-882., ill.

2354. Udvardy Erzsébet

UDVARDY Erzsébet festőművész kiállítása, Bp., Vigadó Galéria, 1984. december 14. - 1985. január 13. A kiállítást rend. bev. Kratochwill Mimi. Bp.: Művészeti Alap, 1984 [12]p., ill. (A Vigadó Galéria katalógusai; 47.)

2355. Ujházi Péter

kiáll. Szentendre, Pincegaléria, 1984. Ism. P. SZABÓ Ernő: Ujházi Péter kiállítása. = Új Tükör, 1984. szeptember 2. 3-4., ill.

2356. Ungvári Lajos

BUZA Barna: Búcsúztató. = A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Tájékoztatója, 1984, 3-4. 6-7.

2357. Urbán György

MENYHÁRT László: Az úr misztériuma : Beszélgetés Urbán Györggyel. = Művészet, 25, 1984, 11. 20-23., ill.

POTOCZKY Júlia: Új látásmódra invitál. = Új Tükör, 1984. április 15. 27., ill.

2358. Vadász György

KÓMIVES Katalin: Tárolót tervezett a Gellérthegyre. = Esti Hírlap, 1984. április 9. 4.

2359. Vágréti János

VÁGRÉTI János, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1984. február 3. - március 4. Bev. Tóth Ernő, Vári Mihály. Békéscsaba : Munkácsy Mihály Múzeum, 1984 [12]p., ill.

2360. Vankóné Dudás Juli

FEDOR Ágnes: Vankóné Dudás Juli. = Nők Lapja, 1984. április 14. 4.

MOLDOVÁN Domokos: Meghalt Vankóné Dudás Juli. = Magyar Nemzet, 1984. április 3. 7.

I.SANDOR Ildikó: Vankóné Dudás Juli (1919-1984). = Néprajzi Hírek, 13, 1984, 1-2. 40-41., ill.

Várady Róbert > 1858

2361. Varga Győző

kiáll. Bp., Fészek Klub, 1984. Ism. VINKÓ József: Varga Győző színházi plakátjai. = Új Tükör, 1984. szeptember 30. 4., ill.

2362. Varga Gyula

ZALÁN Magda: A Zagyva mellől az Otonabee partjáiig. = Új Látóhatár, 35, 1984, 4. 551-556.

2363. Varga Imre

HARANGOZÓ Márta: Szekszárdtól Velencéig. = Magyar Hírek, 1984. szeptember 15. 30-31., ill.

HARANGOZÓ Márta: Varga Imre sikere : Biennálé Velencében. = Esti Hírlap, 1984. június 14. 2.

SZUROMI Pál: A kifejezés bűvöletében : Varga Imre művészetéről. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1980/1981 I. (1984) 387-405., ill. G

SZVETLOV, I.: Imre Varga. = Inosztrannaja Literatura, 1984, 5. 229-230. 248., ill.

TARJÁN Tamás: Nagy Lajos szobra. = Új Tükör, 1984. január 15. 11., ill.

TASNÁDI Attila: Kittenített művészek. = Népszava, 1984. április 30. 11.

VARGA Imre Állandó Kiállítás (Bp.) Ism. (harangozó) [HARANGOZÓ Márta]: Varga Imre grafikái. = Esti Hírlap, 1984. március 6. 2.; JÁVOR Ottó: A Varga-ház. = Budapest, 22, 1984, 7. 16-17., ill.; LUGOS Péter: Varga Imre állandó kiállítása. = Új Ember, 1984. február 12. 6.; SZABÓ György: Varga Imre új bemutatója. = Magyar Nemzet, 1984. március 12. 7.

2364. Varga Mátyás

SZAKOLCZAY Lajos: Nemzeti terv : Beszélgetés Varga Mátyással. = Tiszatáj, 38, 1984, 8. 88-95., ill.

Varga Miklós > 2170

2365. Váró Márton

BAKÓ Endre: Váró Márton művészete. = Alföld, 35, 1984, 6. 92-93.

VÁRÓ Márton szobrászművész, Bp., Vigadó Galéria (TV Galériája), 1984. január 13. - február 5. Bev. D.Fehér Zsuzsa. Bp. : Művészeti Alap, 1984 [6]p., ill. Ism. VADAS József: Részben vagy egészben. = Élet és Irodalom, 1984. január 27. 12.; WAGNER István: Sikersorozatban. Magyar Hírlap, 1984. február 3. 6.

2366. Vasarely, Victor

CSÁK Elemér: Vasarely New Yorkban. = Új Tükör, 1984. június 17. 22., ill.

Ferrier, Jean-Louis: Négyszemközt Victor Vasarelyvel. Bp. : Corvina, 1982. rec. BODRI Ferenc: Kis Könyvek Vasarelyről. = Alföld, 35, 1984, 7. 90-92.

MÜLLER-MEHLIS, Reinhardt: Victor Vasarely. = Weltkunst, 54, 1984, 23. 3671., ill.

2367. Vásárhelyi Antal

kiáll. Bp., Stúdió Galéria, 1984. Ism. P.SZABÓ Ernő: Vásárhelyi Antal grafikái. = Új Tükör, 1984. március 4. 3-4., ill.; SZÉKELY András: Pontosság és líra. = Művészet, 25, 1984, 8. 57-58., ill.; P.Sz.J. [P.SZÜCS Julianna]: Lépcsőházi gondolatok. = Népszabadság, 1984. február 29. 7.; VADAS József: Lépcső. = Élet és Irodalom, 1984. március 9. 13.

2368. Vass Viktor

POLGÁRDY Géza: Bolyai János szobra Salgótarjánban. = Confessio, 8, 1984, 4. 122-123., ill.

2369. Vaszkó Erzsébet

kiáll. Szentendre, Szentendrei Galéria, 1983. Ism. FRANK, János: Art in space and in plane. = New Hungarian Quarterly, 25, No 93, 1984 175-179., ill.

LÓSKA Lajos: Vissza nézve [interjú]. = Új Tükör, 1984. május 20. 27., ill.

2370. Vayer Tamás

TRIPOLSZKY László: Látvány és háttér: Beszélgetés Vayer Tamás díszlettervezővel. = Népszabadság, 1984. december 8. 16., ill.

Vecsési Sándor > 1788

2371. Vecsey Csaba

VECSEY Csaba festőművész kiállítása, Kaposvár, Somogyi Képtár, 1984. február 9. - március 18. Bev. Kardos János, Vecsey Csaba. Kaposvár : Somogyi Képtár, 1984 [8]p., ill.

2372. Vén Emil

E.M. [EMBER Mária]: Meghalt Vén Emil. = Magyar Nemzet, 1984. július 18. 7.

LACZKÓ Katalin: Vén Emil élete és művészete. Makó : Városi Tanács, 1984 30 p., ill. (A makói múzeum füzetei ; 35.)

LOSONCI Miklós: Vén Emil. Bp. : Képzőművészeti 1984 62 p., 16 t., ill. (Mai magyar művészet)

2373. Vén Zoltán

VÉN Zoltán alkalmi grafikái kiállítása, Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1984. A katalógust összeáll. Boros Edit. Veszprém: Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1984 [9]p., ill. (Kisgrafikai Galéria ; 16.)

2374. Veres Mihály

VERES Mihály festőművész kiállítása, Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum, 1984. június 23. - augusztus 20. A kiállítást rend. Mladonyczki József. Bev. Tornai József. Kiskunfélegyháza : Kiskun Múzeum, 1984 [8]p., ill.

2375. Veres Miklós

kiáll. 1984. Ism. TAMÁSI Orosz János: Színek misztériumjátéka. = Magyar Hírlap, 1984. december 14. 6.

2376. Vertel Beatrix

kiáll. Dömös, Dömösi Galéria, 1984. Ism. P. SZABÓ Ernő: Fityisz. = Magyar Ifjúság, 1984. augusztus 31. 4., ill.

Vető János > 2132

2377. Vida Győző

OROSZ István: Vida Győző. = Magyar Grafika, 28, 1984, 2. 61-68., ill.

2378. Vidovszky Béla

Láng Miklós: Vidovszky Béla. Békéscsaba : Rózsa Ferenc Gimnázium, 1983. rec. PAPP János = Békési Élet, 19, 1984, 1. 135-136.

2379. Vigh Tamás

DOBOS Marianna: Állati léptékek : Beszélgetés Vigh Tamással. = Új Tükör, 1984. augusztus 19. 10-11., ill.

Vekerdi László: Vigh Tamás. Bp. : Corvina, 1983 (Corvina műterem) rec. R.Gy. [RÓZSA Gyula]: Könyv Vigh Tamásról.

= Népszabadság, 1984. február 10. 7.; VADAS József = Könyvvilág, 29, 1984, 2. 29.

2380. Vilt Tibor

GALSAI Pongrác: Vilt-rapszódia. = Népszabadság, 1984. augusztus 11. 15., ill.

KARVALY Imre: Dadách és Vilt magányossága. = Budapest, 22, 1984, 2. 15., ill.

NAGY, Ildikó: Tibor Vilt - a composer of statues (1905-1983). = New Hungarian Quarterly, 25, No 94, 1984 176-180., ill.

NAGY Ildikó: Vilt Tibor (1905-1983). = Magyar Építőművészet, 1984, 4. 58-60., ill. E F G R

TISZTELET Vilt Tibornak. In: VI. Budapesti Nemzetközi Képzőművészeti Kiállítás, Műcsarnok, 1984. szeptember 6. - október 28. Bev. Néray Katalin. Bp.: Műcsarnok, 1984 10-31., ill. E lsm. J.N.Sz. [Nagy Sz. Júlia]: Tibor Vilt Gedankenausstellung. = Budapester Rundschau, 1984. október 22. 9., ill.

2381. Vincze Balázs

kiáll. Bp., Népművelési Intézet, 1984 lsm. M.O. [MEZEI Ottó]: Kiállítások a Kondor-folyosón. = Népművelés, 31, 1984, 5. 42., ill.

2382. Vincze Lajos

kiáll. Erd. Művelődési Központ, 1984 lsm. BÍRÓ András: Vincze Lajos grafikái. = Új Tükör, 1984. szeptember 23. 3.; KENESSEI András: Vincze Lajos kiállítása. = Magyar Hírlap, 1984. szeptember 9. 4.

2383. Viola József

ECSEY Elemér: Viola József. = Könyvtáros, 34, 1984, 11. 685., ill.

2384. Vonnák János

KERNER István: Milyen a jó családi ház : Beszélgetés Vonnák János építésszel. = Élet és Tudomány, 1984. augusztus 17. 1030-1031.

LEGÁNY Zoltán: Ybl-díj családi házáért. = Élet és Tudomány, 1984. augusztus 17. 1055-1056., ill.

2385. Vörös Béla

VÖRÖS Béla (1899-1983) szobrászművész emlékkiállítása, Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, 1984. február 24.-tól. A kiállítást rend. Horváth Ferenc, Lánicz Sándor. Bev. Lánicz Sándor. Tata : Komárom Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1984 [24]p., ill. F.(A Komárom Megyei Múzeumok kiállításai) lsm. E.NAGY Lajos: Vörös Béla emlékkiállítása. = Új Tükör, 1984. április 1. 4., ill.

2386. Wahorn András

kiáll. Bp., Óbuda Galéria, 1984 lsm. BÁN András: Wahorn András kiállítása az Óbuda Galériában. = Magyar Nemzet, 1984. július 20. 8.; P.SZABÓ Emő: Wahorn András grafikái. = Új Tükör, 1984. július 22. 3., ill.

2387. Warhol, Andy

BEKE László: Andy Warhol hipersztár : Pop-art töredékek. = Filmvilág, 27, 1984, 7. 28-36. ill.

2388. Weininger Andor

R. BAJKAY Éva: A Bauhaustól New Yorkig : Weininger Andor 85 éves. = Művészet, 25, 1984, 6. 46-48., ill.

R. BAJKAY Éva: Weininger Andor: Kompozíció, Mechanikus revue : A hónap műtárgya a Magyar Nemzeti Galériában. = Népszabadság, 1984. március 9. 7., ill.

2389. Wright, Frank Lloyd

Graf. Otto Antonia: Die Kunst des Quadrats. Wien : Köln : Böhlau, 1983 rec. M.Á. [MORAVÁNSZKY ÁKOS] = Magyar Építőművészet, 1984, 1. III-IV.

2390. Würtz Ádám

kiáll. Keszthely, Goldmark Terem, 1984 lsm. BOZÓKY Mária: Würtz Ádám kiállítása. = Somogy, 12, 1984, 6. 91-92. LACZKÓ András: A Dunántúl rajzolója, Würtz Ádám. = Népszava, 1984. december 1. 9., ill.

NÁDOR Tamás: Würtz Ádám [interjú]: In: Nádor Tamás: Művészek és mesterek. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1984 351-361., ill.

SZALAY Károly: Würtz Ádám. = Könyvtáros, 34, 1984, 2. 107., ill.

WÜRTZ Ádám kiállítása, Békéscsaba, Megyei Könyvtár, 1984. március 14. - április 5. Békéscsaba : Megyei Könyvtár, 1984 [8] p., ill.

2391. Würtzné Szentirmai Klára

BUNDEV-TODOROV Ilona: Ósi formák - időszerű tartalom : Würtzné Szentirmai Klára textilképei. = Művészet, 25, 1984, 12. 31-35., ill.

2392. Xantus Gyula

kiáll. Debrecen, 1984 lsm. SZÚJ Rezső: Xantus Gyula Debrecenben. = Alföld, 35, 1984, 11. 103-104.

XANTUS Gyula kiállítása, Bp., Fáklya Klub, 1984. január 10-24. Bev. Xantus Gyula. Bp.: Fáklya Klub, 1984 [6]p., ill. lsm. LOSONCI Miklós: Ikercsillagok. = Rajztanítás, 26, 1984, 6. 26-27.

XANTUS Gyula festőművész kiállítása, Nyíregyháza, Megyei és Városi Művelődési Központ, 1984. szeptember 14. - október 14. Bev. Losonci Miklós. Nyíregyháza : Megyei és Városi Művelődési Központ, 1984 [8]p., ill.

2393. Ifj. Ybl Miklós

(kurcz) [KURCZ Béla]: Hogyan tetszik Ybl Miklósnak az Operaház [interjú]. = Magyar Nemzet, 1984. október 7.

Záborczy Gábor > 1885

2394. Zalatay Elemér

SZEGŐ György: Modern építészlet és asztrológia : Ösztönösség és tudatosság Zalatay Elemér építészetiében. = Magyar Építőművészet, 1984, 6. VIII-IX., ill. E F G R

2395. ef Zámbo István

kiáll. Bp., Átrium Hyatt, 1984 lsm. GYÁRFÁS Péter: Könynyedén, felszabadultan. = Magyar Ifjúság, 1984. május 9. 5. ef ZÁMBÓ István kiállítása, Bp., Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza, 1984. Bev. fe Lugossy László. Bp.: Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza, 1984 [16]p., ill.

2396. Zoltán Mária Flóra

kiáll. Bp., Termál Hotel, 1984 lsm. FEDOR Ágnes: Zoltán Mária Flóra a Termál Hotelben. = Magyar Nemzet, 1984. május 25. 8.

SZÉKELY András: Törékeny - erős képek [interjú]. = Új Tükör, 1984. február 19. 27., ill.

SZÉKELY András: ZMF, a rajzoló. = Könyvtáros, 34, 1984, 5. 201., ill.

2397. Zoltánfy István

kiáll. Debrecen, Medgyessy Terem, 1984 lsm. TANDY Lajos: Zoltánfy István festményei. = Új Tükör, 1984. november 4., ill.

ÖKRÖS László: Profán áhitat. = Új Tükör, 1984. május 13. 22., ill.

2398. Zsuga Sándor

kiáll. Kaposvár, Vasváry Terem, 1984 lsm. POGÁNY Gábor: Zsuga Sándor képei. = Új Tükör, 1984. október 7. ill.

Helynévmutató

- Abrud > Abrudbánya
 Abrudbánya [Abrud] 513
 Ajak
 — Ref. templom 677
 Alba Iulia > Gyulafehérvár
 Álmosd
 — Ref. templom 459
 Anarcs
 — Ref. templom 677
 Apagy
 — Ref. templom 677
 Aracs > Aracs
 Aracs [Araca]
 — bencés templom romjai 701
 Assisi
 — Szt. Ferenc-templom 775
 Aszód
 — Podmaniczky-kastély 242
 Avignon
 — pápai palota 625
 Bac > Bács
 Backi Breg > Béreg
 Bács [Bac]
 — Szt. Antal-kápolna 701
 Bács-Kiskun megye 947
 Badacsonytoma
 — Annabella Szálló 2213
 — Oktatási és pihenőközpont 2352
 Baia Mare > Nagybánya
 Baja
 — Timárműhely (Szt. Antal u. 56) 200
 Bakonya
 — Szt. György-templom 655
 Baksafalva [Bockdorf] 986
 Balassagyarmat 313
 Balf 507
 Balmazújváros
 — Semsey-kúria 244/4.
 Banská Bystrica > Besztercebánya
 Banská Stiavnica > Selmecbánya
 Baranya megye 296, 631, 687
 Bardejov > Bártfa
 Bártfa [Bardejov] 749
 — Szt. Egyed-templom 632
 Basel 372
 Baumgart > Sopronkertes
 Beckó [Beckov]
 — Plébániatemplom 685
 — Vár 685
 Békés megye 270, 271
 Bélápátfalva
 — Ciszterci apátsági templom 680, 1069
 Belényszentmiklós [Sinnicolau de Beius]
 — kastély 709
 Benevár 726
 Béreg [Backi Breg] 1212
 Berethalom [Biertan]
 — Ev. templom 779
 Berzevice [Berzevica nad Torsou]
 — kastély (c. 229) 925
 Besztercebánya [Banská Bystrica] 748, 760
 — Ébner-ház 822
 — Plébániatemplom 637
 Bethlenfalva [Bethlenovce]
 — Kúria 924
 Bethlenovce > Bethlenfalva
 Biertan > Berethalom
 Bina > Kiskbény
 Bockdorf > Baksafalva
 Bogdása
 — Rk. templom 655
 Boldogfa
 — R.k. templom 712
 Boldva
 — Bencés apátság és templom 734
 Borsod-Abaúj-Zemplén megye 27, 1151
 Bóny
 — Ref. templom 808
 Brasov > Brassó
 Brassó [Brasov] 513
 Bratislava > Pozsony
 Brezovica nad Trosou > Brezovica
 Brno 1203
 Budapest 9, 181, 299, 315-336, 474, 506, 512, 878, 1166, 1226
 — Árpád-híd 1167
 — I. Apród u. 1-3. Semmelweis Ignác szülőháza 1137
 — I. Bathhány tér, Szt. Anna-templom 915, 921
 — I. Döbrentei u. Hauszmann-ház 1347
 — I. Hunfalvy u. 2. 1171
 — I. Szarvas tér 1. Szarvas-ház 1191
 — I. Tabán, 933, 1211
 Vár - várpalota 247, 490, 619, 625, 756, 762, 820
 — I. Fehérvári rondella 892
 — I. Fortuna u. 18. 684
 — I. Sikló 281
 — I. Szent György tér 1-2. Sándor-palota 323., 1415
 — I. Szentháromság tér, Mátyás-templom 275, 476
 — I. Szentháromság u. 2. 1150
 — I. Színház u. Várszínház 872
 — I. Táncsics Mihály u. 7. Szt. Márton-kápolna maradványai 668
 — I. Támok u. 24. 1150
 — I. Uri u. 12. 1150
 — II. Apostol u. 13. Neuschloss-villa 1209
 — II. Csálán u. Bartók-villa 1588
 — II. Frankel Leó u. 31-33. Császárfürdő 182
 — II. Hűvösvölgyi u. 78. Mátyás király vadaskertje 284
 — II. Kavics u. 8/f. 1374
 — II. Látó hegy, Árpád-kilátó 1168
 — III. (Óbuda) 646, 647, 943
 — III. Békásmegyer, Ófalu 1574
 — III. Flórián tér, Római katonai fürdő 166, 191, 208, 225, 233, 261, 272, 282
 — III. Fő tér, Prépostsági templom romjai 645
 — III. Harrer Pál u. 44-46. Selyemgombolyító 907
 — III. Kálvin köz 2-6. Királyndi vár romjai 640
 — III. Kiscelli u. Trinitárius kolostor és templom 205
 — III. Nagyszombat u. Katonai amfiteátrum 233
 — III. Szentendrei út 1577
 — III. Toboz u. lakóház 2008
 — IV. Árpád u. 199. Clarisseum 1417
 — IV. Újpesti víztorony 1160
 — V. 451, 1569, 1578, 1587
 — V. Károlyi Mihály u. 16. Károlyi-kastély és kertje 1144, 1219
 — V. Kossuth Lajos u. 4. Grassalkovich-palota 930
 — V. Kossuth Lajos tér, Országház 1398
 — V. Roosevelt tér 9. MTA Székháza 1196
 — V. Szent István tér, Bazilika
 — V. Városháza u. 9-11. Városháza 280
 — V. Vörösmarthy tér - József Nádor tér, Gerbeaud ház - Harmincadvivatal 202, 253, 1189
 — VI. 471

- VI. András út 22, Operaház 175, 210, 264, 268, 1147, 1165, 1180, 1310, 1361
- VI. Paulay Ede u., Parisiana 1186
- VI. Teréz körút, Nyugati pályaudvar 286, 1138
- VII. Dohány u. 8. Zsinagóga 1193
- VII. Dohány u. 22. Árpád Bazár 1208
- VII. Dohány u. 44. Continentál Szálló - Hungária Fürdő 1194
- VII. Gorkij fasor Ev. templom 1161
- VII. Kazinczy u. 29-31. Zsinagóga 1202
- VIII. Baross tér, Keleti pályaudvar 1176, 1199, 1206
- VIII. Fiumei út, Kerepesi temető, Deák Mauzóleum 1149
- VIII. Illés u. Fűvészkert 1215
- VIII. Köztársaság tér, OTI házak 1192
- XI. Gellért tér, Szt.Gellért-fürdő 249
- XII. Magyar Jakobinusok tere, Alkotás-ház 1233
- XIII. Kresz Géza u. 13-15. Magyar Gördülőcsapágy Művek Kereskedelmi Központja 1999
- XIII. Margitsziget, Víztorony 1160
- Zenélő kút 1320
- XIV. Állatkerti körút, Gundel Étterem kertje 1218
- XIV. Városliget, Vajdahunyad vára 1163
- XVII. Rákoshegy, Víztorony 1160
- XX. Klapka György tér, Ref. templom 1177
- Bük**
- R.k. templom 487
- Cakovec > Csáktornya**
- Calad > Család**
- Cervený Kláštor > Vöröskolostor**
- Cincu > Nagysink**
- Cinsor > Kissink**
- Cris > Keresd**
- Cristurul Secuiesc > Székelykeresztúr**
- Cuci > Kutyafalva**
- Csáktornya [Cakovec]**
- Pálos kolostor és templom 431
- Csákvár**
- Esterházy-kastély 936, 1058
- Család [Calad]**
- Pálos kolostor és templom 447
- Csaroda**
- Ref. templom 228, 287, 660, 686
- Csenger**
- Ref. templom 686
- Cserhátsurány**
- R.k. templom 221/9.
- Cserkút**
- R.k. templom 655, 767
- Csongrád 211, 500**
- Csongrád megye 211, 498**
- Darnó**
- Ref. templom 1294
- Debrecen 167, 168, 244/1., 244/2., 244/3., 244/4., 338, 434, 1214, 1303**
- Csokonai Színház 193
- Emlékkert 1222
- Erdőpuszta, templomrom 244/7.
- Józsa-Klaspompusza, Egyházasmas templomának romjai 244/7.
- Piac u. 39. lakóház 906
- Ref. Kollégium és Múzeum 339
- Ref. Nagytemplom 994
- Szt.András-templom 244/7., 644, 700, 988
- Szt.Anna-templom 1069
- Veres torony 700
- Dej**
- Festetics kastély és kertje 1216
- Dés [Dej] 513**
- Dévin > Dévény**
- Dévény [Devin] 414**
- Díód [Stremt]**
- Vár 644
- Diósgyőr**
- Pálos kolostor 420
- R.k. templom 1069
- Vár 198, 420
- Dióskál**
- Faluház 1989
- Dirju > Székelyderzs**
- Divinka > Kisdivény**
- Dobornya [Dobra Niva]**
- Mihály templom 423
- Dobra Niva > Dobronya**
- Dombó [Rakovac]**
- Bencés kolostor romjai 701
- Drégely**
- Szondi György emlékműve 1353
- Dubnici nad Vhom > Máriatölgyes**
- Dubrovnik 562**
- Dumbrava > Gyerővásárhely**
- Dunaföldvár**
- Vár (Török-torony) 486
- Eberau > Monyorókerék**
- Edelény**
- L'Hullier-Coburg kastély 890
- Eger 934, 976, 1034**
- Jezsuita templom 1069
- Kaszinó 2001
- Ráctemplom 221/12.
- Eisenstadt > Kismarton**
- Eperjes [Presov] 928**
- Érd**
- Minaret 286
- Eszék [Sisek]**
- Szerb templom 946
- Eszterce [Othánky]**
- R.k. templom 706
- Esztergom 171, 341, 342, 618, 622, 630, 638, 739, 772, 810**
- Főszékesegyház 197, 245, 269, 340
- Szt.Adalbert székesegyház 158, 647
- Szt.Tamás-hegy 510
- Várhegy 673, 1071
- Esztergomi egyházmegye 980**
- Fagaras > Fogaras**
- Fejér megye 301, 422**
- Feldebrő**
- R.k. templom 221/4., 221/5., 1069
- Felsőelefánt [Horné Lefantovec]**
- Pálos kolostor és templom 447
- Felsőpaty**
- R.k. templom 1038
- Fertőd**
- Esterházy-kastély és kertje 923, 1223
- Muzsikaház 293
- Fogaras [Fagaras] 513**
- Fót 453**
- Frankfurt am Main**
- Deutsches Architekturmuseum 343, 1984
- Fruska Gora > Nagyolaszi**
- Fülöpszállás**
- Ref. templom 871
- Füzér**
- Vár 730
- Galóc [Hlohovec]**
- Ferences kolostor 685
- Plébániatemplom 685

Ganna

— Plébániatemplom, mauzóleum 1154

Garamszentbenedek [Hronsky Benádik]

— Bencés apátság 678

Gherla > Szamosújvár

Gödöllő

— Grassalkovich kastély és kertje 937, 938

— Színészvillák 1173

Gömör megye 475, 1304**Győrővásárhely** [Dumbrava]

— Ref. templom 1028

Gyoma 344**Gyöngyös** 308

— Szt. Bertalan-templom 308

Gyöngyöspata

— Plébániatemplom 221/7., 621

Győr 345, 516, 934

— Liszt Ferenc u. 1. 287

— Vár 885

— Zsinagóga 1158

Gyula 346

— Vár 648, 885

Gyulafehérvár [Alba Iulia]

- Székesegyház 719

— Vár 641

Hajdu-Bihar megye 4, 18, 167, 168, 244/1., 244/2., 244/4., 244/7., 244/8., 244/9., 311, 931, 1152**Hajdudorog**

— Gör.katolikus templom 900

Hajduszováta

— Ref. templom 244/7.

Halberstadt

— Dóm 207

Harsány

— R.k. templom 221/3., 1069

Hategului > Hátzeg

Hátzeg [Hategului]

— Vár 714

Hegyhátszentimre

— Tájház 1143

Herpály

— Csonkatorony 244/7.

Hetvehely

— R.k. templom 655

Heves 376

Hlohovec > Galgóc

Hodász

— Ref. templom 677

Hódmezővásárhely 615

Holic > Holics

Holics [Holic] 580, 581

Hollókő 241, 256, 1142

— Vár 230

Homoródszentmárton [Martinis]

— erdőtemplom 644

Homé Lefantovce > Felsőelefánt

Hronsky Benádik > Garamszentbenedek

Huncoviec > Hunfalva

Hunfalva [Huncoviec]

— R.k. templom 752

Hvar

— Katedrális 676

Ihász

— emlékmű 1228

Ilok > Újlak

Ivánky > Nyitraivánka

Jasov > Jászó

Jászáigó

— Iskola 793

Jászberény 347**Jászó** [Jasov]

— Szt.János evanglista templom 1073

Jazemica > Márkfalva

Jois > Nyulás

Kaposvár

— Intézményközpont 2213

— Mezőgazdasági Főiskola 1922

Kapronca [Kaprovnica] 496

— Ferences kolostor 515

— Vár 496, 515

Kaprovnica > Kapronca

Karcsa

— Ref. templom 287

Kassa [Kosice] 428, 559, 571

— Ferences templom 669

— Miklós börtön 665

— Székesegyház 678

Kazincbarcika 1575**Kecel** 427

Kecskemét 348, 349, 380, 424

Keresd [Cris] 337**Késmárk** [Kézmarok]

— Pálos templom 447

— Vár 177

Keszthely 525

— Ferences templom 683

— Vár 477

Kézmarok > Késmárk

Királyfalva [Kráľová pri Senci]

— Pálffy kastély 1057

Kisbér

— Bathányi kastély és kertje 1125

Kisbény [Bina]

— rotunda 678

Kisdivény [Divinka]

— Kastély 897

Kiskunfélegyháza 1227**Kismarton** [Eisenstadt] 973

— Esterházy-kastély és kertje 686, 973, 1220

— Kálvária 941

— Mária emléktemplom 868

Kisszeben [Sabinov] 637**Kissink** [Cinsor]

— erdőtemplom 710

Kluknava > Kluknó

Kluknó [Kluknava]

— kastély 926

Kolozsvár [Cluj] 867

— Bánffy-palota 880

— Hidelvi ref. templom 1295

— Monostor úti ref. templom 2067

— Protestáns Theológiai Intézet 1296

— Szt.Mihály templom 661, 719

— Unitárius templom 920, 1030

Komárom

— Vár 482, 885

Komló

— templomrom 655

Kosice > Kassa

Kotesová > Trencsénkutas

Kölesd 351

Köln 352, 353

Körmend 935

Körmöcbánya [Kremnica] 444

Kőszeg 1027

— Ev. templom 1030

— Lada-ház 250
 — Pestis szobor 1076
Kővágószőlő
 — R.k. templom 655
Kővágótóttus
 — R.k. templom 655
Krállová pri Senci > Királyfalva
Kremnica > Körmöcbánya
Krivány [Krivany]
 — Dezsőffy kastély 927
Kutyafalva [Cuci]
 — Ref. templom 905
Ladánybene
 — Hornyákdomb 806
Lednicke Rovne > Lednicróna
Lednicróna [Lednicke Rovne]
 — kastély 910
Lepoglava
 — Pálos kolostor és templom 431
Levelek
 — R.k. templom 677
Levoce > Lőcse
Lipótfalva [Loipersdorf] 986
Liptó megye 758
 Loipersdorf > Lipótfalva
Lampirt > Szilágylompért
Lőcse [Levoce] 679
 — Polgárházak 896
 — Szt. Jakab-plébániatemplom 637, 753
Lucignano
 — Palazzo Communale 771
Lucka > Lucska
Lucska [Lucka]
 — templom 692
Macsóla
 — Ref. templom 993
Magdeburg 1172
Magosilget
 — Fer. templom 993
Magyarcsanád
 — Kőkereszt 948
Magyaregregy
 — Márévár 715
Mánd
 — Ref. templom 886
Marianka > Máriavölgy
Márlaradna [Radna] 513
Márlatölgyes [Dubnici nad Vahom]
 — Kastély 913
Máriavölgy [Marianka]
 — Pálos kolostor és templom 447
Márfalva [Jazemica]
 — R.k. templom 743
Marosvásárhely [Tirgu Mures]
 — Kulturpalota 1198
Marot-Marovc vár 701
Martin > Türoszentmárton
Martinus > Homoródszentmárton
Mátrafüred, Benevár > Benevár
Mecseknádasd
 — Szt. István-kápolna 655
 — Püspöki nyaraló 1057
Medgyes [Medias] 601
Medias > Medgyes
Ménhárd [Vrbov]
 — R.k. templom 1182
Mihályi
 — Dőry-kastély 895

Miskolc 354, 355, 389, 420
 — Avasi ref. templom 420, 988, 1031
 — Péter-Pál templom 1069
Mistelbach an der Zaya
 — Kolostor 1081
Monyorókerék [Eberau]
 — Pálos kolostor és templom 713
Mosóc [Mosovce] 436
Mosonmagyaróvár 386
Mosovce > Mosóc
Moszkva
 — Blagoveszenszkij székesegyház 774
München 1162
Nagybánya [Baia Mare] 1121
Nagybecskerek [Zmajanin] 1123
Nagybörzsöny 418
Nagyecenk 1282
 — Széchenyi kastély 923
Nagyecsed-Sárvár
 — nemzeti központ 694
Nagyút
 — templomrom 244/7.
Nagyharsány
 — Ref. templom 655
Nagykőrös
 — Ref. templom 997
Nagymaros 1120
Nagyolaszi [Fruska Gora]
 — kolostor 696
Nagysínek [Cincu]
 — erődtemplom 642
Nagyszeben [Sibiu] 93, 584
Nagyszombat [Tmava] 412, 964
 — Klarissa templom 704
 — Szt. Miklós-templom 685, 1057
Nagyótótlak [Selo]
 — Rotunda 184
Nagyvárad [Oradea] 406, 917, 1113
 — Ref. templom 919
Nemesborzova
 — Harangláb 870
Nemeskér
 — Ev. templom 221/3.
Neusiedel am See > Nezsider
Nezsider [Neusiedel am See]
 — Pálos kolostor és templom 916
Nitra > Nyitra
Nógrád megye 912
Nové Mesto nad Vahom > Vágújhely
Nyírábrány
 — Eördög kastély és parkja 244/4.
Nyírácsád
 — Ref. templom 677
Nyíradony
 — Gut puszta, templomrom 677
Nyírbátor 1204
Nyírbétek
 — R.k. templom 677
Nyíregyháza 1183, 1583
 — Ref. templom 677
Nyírmihálydi
 — Ref. templom 287
Nyírtura
 — Ref. templom 677
Nyitra [Nitra] 216, 217
 — Székesegyház 944
 — Vár 771
Nyitraivánka [Ivanky] 795

- Nyulas [Ioia] 745
 Ocova > Ocsova
 Ocsova [Ocova] 412
 Odorheul Secuiesc > Székelyudvarhely
 Oradea > Nagyvárád
 Oravicabánya [Oravita] 1086
 Oravita > Oravicabánya
 Otrhánky > Eszterce
 Ozora
 — Vár 262, 663
 Ócsény
 — Lakóház 295
 Padova
 — II. Santo 827
 Pannonhalma
 — Bencés főapátság 862
 Pápa 934
 — Nagytemplom 882
 Párháza [Parizovce]
 — kastély 691
 Parizovce > Párháza
 Pártza 357
 — La Vilette-park 1523, 1552
 Pásztó
 — Ciszterci templom 727
 — Oskolamester háza 727, 735
 Páty
 — Ref. templom 1005
 Pécel
 — Ráday-kastély 384
 Pécs 358, 597, 681
 — Középkori egyetem épületei 670, 697, 716
 — Kutak 682
 — Málom, R.k. templom 655
 — Nemzeti Színház 1207
 — Patacs, R.k. templom 655
 — Székesegyház 1382
 Pécsvárad
 — Mindszentek kápolnája 655
 Perbál 359
 Pest megye 550
 Pilsmarót
 — Heckenast villa 1175
 Píllaszentkereszt
 — Ciszterci apátság romjai 675, 708
 Pírkse
 — Ref. templom 677
 Pömpel
 — Case dei Ceii 725
 Povazské Podhradie > Végváralja
 Pozsony [Bratislava] 410, 412, 421, 464, 497, 505, 519, 603, 609, 945
 — Aspremont-palota 865
 — Csáky-palota 865
 — Erdődy-palota 865
 — Ferences kolostor 877
 — Grassalkovich-palota 865
 — Hofkammer 865
 — Mirbach-palota 967
 — Lakóházak 876
 — Pálffy-palota 865
 — Prímási palota 1070
 — Prímási nyári palota 1057
 — Schifter-ház 865
 — Trinitárius templom 1057
 — Vár 865, 1054
 — Zichy-palota 865
 Pozsonynádás [Trstín]
 — Kastély 899
 Presov > Eperjes
 Ráckeve 1571
 — Savoyai-kastély 889, 1571/5.
 Radna > Máriaradna
 Rakacszend
 — Ref. templom 705
 Rakovac > Dombó
 Rasinari > Resinar
 Rednek [Urednik]
 — Vár 701
 Remete
 — Pálos kolostor és templom 431
 Répáshuta 1140
 Resinar [Rasinari] 963
 Rév [Vada Crisiului]
 — Ortodox templom 863
 Rudabánya
 — Ref. templom 187
 Rust > Ruszt
 Ruszt [Rust]
 — Halásztemplom 699
 Sabinov > Kisszeben
 Salgótarján 1570
 — Salgó vár 662
 Sárospatak 360, 879, 1021
 — Plébániatemplom 523, 1069
 — Városlal 879
 Sarvally 616
 Sárvár 432, 509
 Sáska 283
 Saskó [Sasovské Podhradie]
 — Vár 481
 Sásóvá > Zólyomszászfalu
 Sasovské Podhradie > Saskó
 Sastinke Stráže > Sasvár
 Saavár [Sastinke Stráže]
 — Pálos templom és kolostor 447, 1057
 Sátoraljaújhely
 — Pálos kolostor és templom 664, 1069
 Schlaining > Városszalónak
 Sebes > Szászsebes
 Segesd
 — ispiásági központ 698
 Selmezbánya [Banská Stiavnica] 314
 — Lakóházak 723
 Selo > Nagytótlak
 Senta > Zenta
 Sibiu > Nagyszeben
 Sléna
 — Fone Gaia 725
 — Ospedale della Scala 625
 Sikkó
 — Ferences kolostor 229
 — Várkápolna 655
 Sinnicolau de Bieus > Belényszentmiklós
 Sisek > Eszék
 Skalica > Szakolca
 Solymár
 — Szarkavár 733
 Somogy megye 274, 277, 687, 837
 Somogyvár
 — Széchenyi kastély és kertje 1217
 Sopron 17, 361, 564, 740, 1210, 1282
 — Esterházy-palota 904
 — Hotel Sopron 1760
 — Ó-Zsinagóga 266
 — Szt. Mihály-templom 265

- Templom u. 12. 287
- Tűztorony 286
- Sopronkertes** [Baumgarten]
- Pálos kolostor és templom 738
- Sőjtör**
- Deák-kuria 908
- Spisska Kapitula** > Szepeshely
- Spisska Subota** > Szepesszombat
- Stegersbach** > Szentelek
- Stremt** > Diód
- Subotica** > Szabadka
- Sümeg** 373, 433
- Vár 215
- Svedlar** > Svedlér
- Svedér** (Svedlar)
- R.k. templom 1069
- Szabadka** [Subotica]
- Zsinagóga 1181
- Szabolcs-Szatmár megye** 244/6., 1153
- Szabolca** [Skalica]
- Ferences kolostor és templom 672, 685
- Jezsuita templom 898
- Pálos kolostor és templom 447
- Szt. György rotunda 729
- Szalonna**
- Ref. templom 287, 991
- Szamosatárfa**
- Ref. templom 686
- Szamosújvár** [Gherla] 918, 932
- Szántódpuszta** > Zamárdi
- Szarvas**
- Oskola dűlő 799
- Pepi kert 1224
- Szászsebes** [Sebes] 1026
- 661, 737
- Szatmárcseke** 817
- Szécsény** 452
- Szeged** 300, 362, 526
- Kálvin tér, Ref. templom 1139
- Vasalóház 196
- Székely**
- Ref. templom 677
- Székelyderzs** [Dirjiu]
- erődtemplom 887
- Székelykeresztúr** [Dristuru Secuiesc] 575
- Székelyudvarhely** [Odorheiul-Secuiesc] 356
- Székesfehérvár** 234, 574, 740.
- István király szarkofágja 747
- Királysírok 610, 611
- Palotaváros 511
- Zalka Máté u. 6. 657
- Szekszárd** 363, 754
- Plébániatemplom 169
- Széchenyi u., lakóház 2057
- Széchenyi u. 22-34. 248
- Szendrő**
- Ferences templom 1069
- Szentelek** [Stegersbach] 986
- Szentendre** 176, 180, 200, 295, 364, 870, 886
- Szentgotthárd**
- Ciszterci apátság és templom 250, 736
- Magtártemplom 246
- Szentpétervár** 366
- Szepeshely** [Spisska Kapitula]
- Kanonoki házak 888, 911, 929
- Káptalani ház 888
- Prépostsági templom 775
- Szepesszombat** [Spisska Subota]
- Szt. György-templom 678, 753
- Szerencs** 365
- Szerep**
- Csonkatorony 244/7.
- Szillágytompért** [Lampirt]
- Ref. templom 1025
- Szolnok megye** 977, 983, 1018
- Szombathely** 439, 783
- Piac téri (Fő tér) kápolna 883
- Szeminárium 1078
- Szombathelyi egyházmegye** 561, 980
- Tákos**
- Ref. templom 289, 686
- Tápe**
- R.k. templom 654
- Tar**
- Castellum 650
- Tarcal**
- Teréz kápolna 1069
- Tarpa** 448
- Ref. templom 782
- Téglás**
- Dégenfeld kastély és kertje 244/4.
- Telkibánya** 1285
- Tés**
- Szélmalmok 1159
- Tihany**
- Remetebárlangok 732
- Tirgu Mures** > Marosvásárhely
- Tiszaalpár**
- Vár 649
- Tiszabezdéd**
- Ref. templom 677
- Tiszaszentmárton**
- Ref. templom 677
- Tokaj** 364, 934
- Tolna megye** 607, 687, 956
- Topolcian** > Topolcsány
- Topolcsány** [Topolcian] 987
- Torda** [Turda] 443
- Tornaszentandrás**
- R.k. templom 1069
- Töketerebes** [Trebisov] 447
- Pálos templom és kolostor 447
- Vár 722
- Trebisov** > Töketerebes
- Trencin** > Trencsén
- Trencsén** [Trencin]
- Miasszonyunk templom 794
- Trencsénkutas** [Kotasová]
- Kúria 690
- Tmava** > Nagyszombat
- Trogr** 558
- Trstún** > Pozsonymádas
- Turda** > Torda
- Túrőcsentmárton** [Martin] 1134
- Türje**
- Prépostsági templom 652
- Uhrovec** > Zayugróc
- Ujlak** [Ilok]
- Vár 873
- Und**
- Fő u. 41. Lakóház 176
- Vada Crisului** > Rév
- Vágújhely** [Nové Mestom nad Vahom]
- Prépostsági templom 685
- Vágvárallja** [Povazské Podhradie]
- Podrágy vár 199

Vaja

— Ref. templom 677

Vanyarc

— Veres Pál kúra 912

Varannó [Vranov]

— Pálos templom 447, 1069

Városszalónak [Schlaining]

— Pálos templom és kolostor 639, 738, 826

Vas megye 32, 278, 305, 306**Véglás [Viglas]**

— Vár 717

Verona

— Castelvecchio 227

Versec [Vrsac] 368**Vértesszentkereszt**

— Bencés apátság 821

Veszprém

— Székesegyház 1057

— Vár 206

Veszprém megye 180, 492, 525, 687

Viglas > Véglás

Vinna [Vínne]

— Toma vár 731

Vínne > Vinna

Vlasegrád 741, 814, 1381

— Mátyás király palotája 190, 221/8.

Vlzsoly

— Ref. templom 236

Vöröskolostor [Cervený Klastor]

— Szt. Antal-templom 678

Vranov nad Toplou > Varannó

Vrbov > Ménhárd

Vrsac > Versec

Wien 446, 506

Zadar > Zára

Zágráb 555

— Székesegyház és kincstár 629, 1054

Zala megye 273, 525, 922

Zalau > Zilah

Zamárdi

— Szántódpuszta 874

Zára [Zadar]

— Máriatemplom, Szt. Simeon-kápolna 707, 805, 829

Zayugróc [Uhrovec]

— Zay kastély 891

Zebevény

— R.k. templom 2067

Zehre > Zsigra

Zelizovce > Zseliz

Zemplén [Zemplín]

— Vártemplom 644

Zemplín > Zemplén

Zenta [Senta]

- Gimnázium 1358

- Palics fürdő 1155

— Slavnic-ház 1358

— Tűzoltó lakotanya 1358

Zics

- R.k. templom 1059

Zilah [Zaláu] 979**Zirc 499****Zólyomszászfalu [Sasová]**

— Plébániatemplom 760

Zrenjanin > Nagybecskerek

Zsámbék 450

— Premontrei templom romjai 656

Zsegra [Zehre]

— Szt.Lélek templom 678

Zseliz [Zelizovce]

— R.k. templom 163

Személynévmutató

-á- 2341

Aba-Novák Vilmos 1312

Ábrahám Kálmán 144

Ács Piroska 978

Ács Zoltán 639

Acsay Judit 1138, 1471, 1635, 1672, 1675, 1739, 1744, 1845, 2069, 2100, 2126, 2302, 2303, 2319

Aczél Kovács Tamás 166

Ádám András 110, 327, 565, 1065, 1114, 1319, 1326, 1337, 1345, 1349, 1355, 1385, 1408, 1418, 1654, 1781, 2042, 2058

Adelmann Tibor 2068

Adriányi Gábor 454

Ady Endre 547

Ágh István 2182

Ágostházi László 2000

Ágoston Emil 1194

T. Ágoston László 1419

Ágoston Mónika 1734

Ágoston Pribilla Valéria 1917

Ágotha Margit 1735

Aknai Tamás 1661, 1933, 2125

Alberthal, Hans 1054

Albertini Béla 547, 1272, 1940

Albrecht Gyula 1009

Alle Teréz 1736

Álló Gyula 1737

Allsopp, Buce 1519

Almár György 1738

Almásy Aladár 1739

Alpatov, Mihail 1905

Al-Rawi, Noori 1740

Alt, Rudolf 1313

Altmann Júlia 640

Altorjai Sándor 1741

Ambasz, Emilio 2260

Ambrus Imre 1742

Ambrus Mária 2352

Amell, Peter 1945

Ament Éva 1288

Amman, Jost 1055

Ámos Imre 1314

Ancsel Éva 2290

Andersen, Mogens 1743

Andor György 38, 77, 480, 590, 1221

András Edit 1392

Andrási Gábor 114, 1982, 2153, 2305

Andrea di Bartolo 840

Andritzky, Michael 1293

Anghel, George 641

Anghir, Anca 2052

Angster József 1295

Angyal Endre 858

Angyal László 167, 168, 244/1

Angyalosi Gergely 68

Ankerl, Guy 146

Anna Margit 1314, 1744

Annus Ferenc 1211

Antal Anikó 1520, 1521, 1522

Antal Gábor 111

Antal Irén 1745

Antal Károly 1746

Antalfi Mária 1344, 1392, 1744, 1747, 1858, 1926

Antall József 1137

Antoni, Erhard 642

Apró Ferenc 1139

Aradi Nóra 89, 327, 437, 1101, 1369, 1589, 1979, 2275, 2278

Arany Sándor 1748

Arató Antal 347

Arató István 1749

Archa, Juan 1465

Ardai Ildikó 1750

Árendás József 1751

Árkay Aladár 1161, 1192

Árkossy István 1752

Arma, Paul 1628

Arnold-Scheiblich, Renate 1763

Áron Nagy Lajos 1753

Artner Tivadar 152, 153, 154, 155, 1327

Ashton, Dore 1237

Áspis 547

Aszmann Ferenc 547

Áts Erika 110

Attalai Gábor 53, 1422, 1612, 1672, 1754, 1759, 1794, 2285, 2336

Auerbach család 372

Avetiszjan, Minas 1755

Axentowicz, Teodor 1315

Azzola, Friedrich 940

Baán Kálmán 2

Babajeva, Marina 1102

Babic, Ivo 834

Babits Mihály 567, 1423

Bacchesci, Edi 844

Bach, Ivan 555

Bachmann Gábor 1756

Badacsonyi Sándor 1739

Badál Ede 869

Baditz Ottó 1316

Badstübner, Ernst 643

Badura-Triska, Eva 2306

Bagarus Zoltán 1757

Bagin, Anton 519

Bagó Bertalan 1758

R. Bajkay Éva 460, 1260, 1418, 2264, 2388

Bajkó Anikó 1759

Bajnay Zsolt 1760

Bajomi Lázár Endre 1872

Bak Imre 1424, 1425, 1761

Bakányi Gyula 1762

Bakay Kornél 307

Bakó Ádámné 1031, 1043

Bakó Dorottya 3

Bakó Endre 1881, 2365

Bakó Ilona 1763

Bakó Zeuzsanna 363

Bakó Ferenc 1140, 1141

Bakonyi Péter 1816

Bakonyvári M. Ágnes 550, 1510, 1979, 2123, 2148, 2268, 2283

Bakos, Jan 39, 757

Bakos Katalin 1421, 1650, 2323

Bakos Zoltán 1764, 2086

Baky Péter 1765

Balabán Péter 969, 1393

Balakian, Anna 52, 69, 1237, 1253

Balanyi Károly 1766

Balás Gábor 103, 116, 123, 1317, 1377, 1401

Balassa Iván 297

Balázs Ádám 565, 1938, 1981, 2067, 2324, 2341

H. Balázs Éva 613

Balázs István 1864

Balázs József 1767

Balázs József Róbert 1768

- T. Balázs Ágnes 218
 Balic, Haris 594
 Bálint Aladár 1327
 Bálint Endre 1769
 Bálint György 547, 1272, 1327
 Bálint János 870
 Bálint Lajos 1327
 Bálint Rezső 1327
 Bálintné Hegyesi Júlia 1795
 Balkán György 440
 Balkay Pál 537
 Balla Margit 1739
 Ballestrem, Agnes 170
 Balassy László 169
 Balogh András 1335
 Balogh Edgár 2067
 Balogh Ferenc 40, 1861
 Balogh Ferenc 2025
 Balogh Géza 1770
 Balogh István 244/1
 Balogh István 472
 Balogh István Vilmos 1771
 Balogh János 1664, 1938
 Balogh Jolán 90, 406, 644
 Balogh László 1238
 Balogh Péter 1772
 Baloghné Ormos Ilona 518, 1523
 Baloghné Horváth Terézia 1280
 Bálványos Huba 1773, 2281
 Bán Anikó 110, 388, 389, 460, 541, 546, 547, 1239, 1243, 1320, 1344, 1405, 1434, 1454, 1456, 1478, 1602, 1603, 1621, 1623, 1636, 1698, 1703, 1705, 1741, 1754, 1759, 1764, 1771, 1778, 1818, 1838, 1878, 1882, 1894, 1932, 1933, 1949, 1950, 1967, 1979, 1988, 1993, 1998, 2006, 2011, 2014, 2017, 2034, 2036, 2037, 2038, 2065, 2072, 2078, 2105, 2106, 2110, 2127, 2132, 2139, 2145, 2174, 2189, 2192, 2230, 2250, 2273, 2285, 2323, 2330, 2386
 Bán Anna 1111
 Bán Béla 1774
 Bán Ferenc 1775
 Banga Ferenc 134
 Bánk Ernő 1776
 Banner Zoltán 1129, 1367, 1377, 1772
 Banovits Anna 1777
 Bánszky Pál 407, 1426, 1600, 1604, 2141, 2345
 Bánszkykéné Kiss Éva 1278, 1289, 1290, 1354 (barabás) 1795
 Barabás Jenő 1142
 Barabás Márton 1421, 1778
 Barabás Miklós 547, 1257, 1317
 Baracki, Stanimir 298
 Baránszky Jób László 1956
 Baránszky László 1822
 Baranyai Béláné 91, 467
 Baranyay András 1779
 Baranyi Judit 1811, 1988
 Barbalics Imre János 1097, 1308
 Barbosa, Octavian 1589
 Barcsai Tibor 1780
 Barcsay Jenő 527, 1781, 2067, 2138
 Barcza Géza 171, 172, 244/14
 Barczy Pál 1782
 Bardón Alfréd 1783
 Bárdos Éva 2251
 Bárdosi János 138, 1143
 Bárdosi Németh János 2125
 Bárdy Margit 1784
 Bariska István 1076
 Bárkányi Attila 1672
 Barlay Ö. Szabolcs 406
 Barna Gábor 1586
 Barna Gábor 1304
 Barna Róbert 1961
 Baróti Judit 316
 Bársony Éva 2058
 Barszkaja, A. 1324
 Barta András 2009
 V. Barta Éva 1785
 Bárh János 427, 871
 Bartha Elek 1221
 ifj. Bartha Lajos 1078
 Bartha László 1327, 1786
 ifj. Bartha Tibor 1139
 Barti József 1787
 Bartók János 872
 Bartosovák-Pinterová, Zuzanna 1127
 Basics Beáta 1240, 1416
 Bártai Pál 754
 Batári Ferenc 369, 582, 825, 1032
 Batorovic, Mato 873
 Batthyány Ádám 894
 Batthyány Gyula 1318
 Bauer György 546, 1269
 Baumann, Ludwig 1289
 Bay Ede 2302
 Bazazjanc, Sz.B. 1568
 V. Bazsonyi Arany 1788
 Beck Judit 1789
 Beck Ö. Pülöp 1905
 Bécsi János 228
 Beidl, Klaus 579, 1016, 1019
 Beke György 2067
 Beke László 38, 41, 42, 43, 50, 53, 64, 74, 75, 78, 126, 151, 545, 546, 547, 548, 549, 1428, 1429, 1448, 1477, 1524, 1612, 1657, 1969, 1984, 2005, 2026, 2127, 2211, 2316, 2387
 Beke Pál 1989
 Bekes Dezső 420
 Békési István 173, 174
 Béi Mátyás 92, 410, 411, 412, 862, 958
 Bella István 2175
 Bellák Gábor 110, 327, 2186
 Belon Gellért 2231
 Beluszky Pál 1586
 Benamy Sándor 2171
 Bencsik Gábor 830
 Bencze László 1327, 1790
 Bencsik János 2204
 Benczúr Béla 1162
 Benczúr Gyula 1319
 Benedek Gábor 1791
 Benedek György 1792
 id. Benedek Jenő 1793
 Benedek Péter 1320
 Benedetti Tibor 175
 Benjámín László 135
 Benkő Károly 1158
 Benkő Elek 575
 Benkő Erzsébet 2327
 Benkő Samu 2067
 Benosovszky Ilona 336
 Benovsky, Jozef 436
 Bényi Eszter 1794
 Bényi László 1795
 Bényi Miklós 4
 Benyó Bertalan 1586
 Beöthy István 1796

- Beöthy Mihály 807
 Bérczi László 221/12
 Bereczky Lóránd 327, 388, 1408, 1953, 2016, 2058, 2169
 Berenczné Sár Erzsébet 842
 Berek Katalin 1586
 Bergerov, Alenov 1074
 Bergerov, Vlastimil 1074
 Bergmann, Erasmus 1056
 Berkes Erzsébet 135
 Berki Feriz 419
 Berki Viola 1798
 Berlász Jenő 375, 1332
 Berlász Pirooska 79
 Bernáth Aurél 327, 1799, 1905
 Bernáth László 471
 Bernáth Mária 1385
 Berta István 322, 943
 Bertalan Vilmos 619
 Bertalan Vilmosné 645, 646, 647
 Bertényi Iván 589, 590, 835
 Bertha Bulcsu 2125
 Bertha Zoltán 1368
 Berza László 9
 Beszédes Valéria 1212
 Beuys, Joseph 1800
 Biai Föglein István 1801
 Bialostocki, Jan 44
 Biathová, Katarína 758
 Biber Károly 556
 Bibiena, Antonio Galli 1057
 Bibó István 1586
 Bibó István 1144, 1145, 1382
 Bickford, Ted 1945
 Biczó Tamás 1783
 Biedermann, Gottfried 600, 1082
 Bielz, Julius 93
 Bierbauer Virgil 1188
 Bihajji-Merin, Oto 1241
 Bihari József 2067
 Bilkei-Gorzó Magdolna 324
 Birkás Ákos 547, 1430, 1431, 1448, 1458, 1761, 2352
 Bíró András 2382
 Bíró Gábor 473
 V. Bíró Ibolya 176
 Bíró Katalin 1985, 2115
 Bíró Lajos 547
 Bíró Lajos 1802
 Bitó János 1571/9
 Blajan, Mihai 601
 Blaskó János 1803
 Blazovich László 648
 Blazsek Gyöngyvér 1695
 Bock, Manfred 1146
 Bocsi Péter 1678
 Bocskai István 800, 809, 984
 Boda Gábor 1804
 Bodea, M. 932
 Bodenehr, M. 958
 Bodnár Éva 1408
 Bodnár György 68
 Bodnárová, Jena 177
 Bodonyi Csaba 1571/4
 Bodor, Andreas 221/3
 Bodor Anikó 1805
 Bodor Antal 8
 Bodor Ferenc 1432, 1711
 Bodor Imre 243, 814, 815
 Bodor Péter 1321
 Bodorné Szentgály Erzsébet 221/7
 Bodosi Dániel 1806
 Bodri Ferenc 77, 135, 366, 413, 445, 1768, 2073, 2366
 Bodrogi Tibor 100
 Bodzay István 1807
 Bofinger, Helga 1525
 Bognár Zsuzsa 1385
 Bogner, Dieter 2127
 Bogyay Katalin 2063, 2109, 2234
 Bogyay, Thomas von 341, 523, 616, 619, 756, 778, 787, 789, 846, 884
 Bohus Zoltán 1808
 Bojár Iván András 1515
 Bóka Dezső 1809
 Bolgár György 1341
 Bolgár Kálmán 2058
 Boldizsár István 1810
 Bolmányi Ferenc 1811
 Bóna István 649
 Bonardzic, Vera 1122
 Bongard, Willi 1433
 Bonnard, Pierre 1322
 Bonta János 45, 80, 118, 146, 1526
 Bonyhai Gábor 127
 Bor Ambrus 46
 Bor Ferenc 1414
 Borbáth Dániel 1948
 Borbé, Tasso 41
 Borbély László 1236, 1812
 Borberek Kovács Zoltán 1813
 Borghida István 1103
 Born Miklósné 1635
 Boromisza Tibor 1814
 Boronkay Kálmán 547
 Boros Edit 1842, 2373
 Boros Judit 430, 1625, 1994, 2065, 2163, 2282
 Boros László 1059, 1382
 Boross Marietta 874
 Borovsky, Stefan 414
 Borsa Gedeon 836
 Borsa Iván 837
 Borsa Miklós 1147
 Borsos Béla 81, 1049
 Borsos József 244/7, 1815
 Borsos Miklós 567, 1327, 1816, 2067
 Bortnyik Sándor 1260
 Borvendég Béla 178, 1527, 1561, 1586
 Borzsák István 769
 Bosnyák Sándor 2259
 Botka Ferenc 57
 Bott, Gerhard 759
 Bottlik József 2067
 Bowlt, John E. 2021
 Bozóky Éva 861, 2342
 Bozóky Mária 1817, 2080, 2327, 2390
 Bógel József 1951
 Böhm Ferenc 936, 1058
 Bölöny József 930
 Böröcz András 1818
 Böszörményi Ede 1827
 Bramhall, William 1819
 Brassai 1820, 2147
 Brém Ferenc 1821
 Brendel János 2021
 Brenner János 1569
 Brepohl, Erhard 557
 Brestyánszky Ilona 595, 1099, 1281, 1361, 1411, 1417, 1418, 1419, 1689, 1784, 1786, 1798, 1979, 2042, 2168,

- 2251, 2289, 2327
 Breuer Marcell 1822
 Brion, Marcel 1327
 Brocky Károly 1323
 Brodzkaja, Natalia 1387
 Bródy-Maróty Dóra 1823
 Bródy Vera 1742
 Brogyányi Kálmán 547, 1272
 Brózer István 990
 Bruschi, Arnold 141
 Buczkó György 1824
 Buda István 1825
 Budai Katalin 115
 Budai Rózsa 1913
 Budai Tibor 1826
 Buday György 1827
 Bulev, Todor 1435
 Bundev-Todorov Ilona 1743, 1998, 2184, 2391
 Butak András 1805, 1828
 Buza Barna 2356
 Buza Péter 74, 790, 878, 1215, 1226
 Buzási Enikő 327, 949, 1044, 1081
 Buzinkay Géza 1242
 Buzogány Dezső 867
 Bücher, Xavér Ferenc 1059
 Búky Béla 602
- Cabello, Juan 650
 Callmeyer Ferenc 1586, 2240
 Capesius, Roswith 583
 Caplovic, Dusan 651
 Cardin, Pierre 1829
 Cardot, Vera 1830
 Carlone, Johannes Baptiste 1069
 Caruga, Adriano 141
 Cassab, Judy 1831
 Cassou, Jean 1327, 1628
 Cech, Brigitte 826
 Cennemé Wilhelmb Gizella 529, 950, 1356
 Cerna-Studnicková, Milada 603, 626
 Cerozszi Iván 1832
 Cesarino, Cesare 141
 Cevc, Emiljan 617
 Cézanne, Paul 1324
 Chagall, Marc 1833
 Chan-Magomedow, Selim O. 1148
 Chassériau, Théodore 1325
 Chastel, André 416
 Chia, Sandro 48
 Chidiosan, Nicolae 709
 Chikán Bálint 1475, 1509, 1633, 1752, 2017, 2047, 2055, 2062, 2328
 Christache-Panait, Iona 951
 Cidlinská, Libusa 743, 760, 849
 Cifka Péter 1762
 Cifka Péterné [Cifka Brigitta] 1104, 1436
 Cipianu, Ana-Maria 1033
 Conrad, Johannes 221/3
 Coronelli, Marco Vicenzo 1052
 Cranach család 841
 Crossley, Paul 622
 Csaba László 1844
 Cságoly Klára 1835
 Csáji Attila 1836
 Csák Elemér 2366
 Csáki-Maronyák József 1837
 Csákvári-Nagy Lajos 1838
 Csáky József 1839
- Csáky Károly 1353
 Csáky Lajos 1840
 F. Csanak Dóra 106
 Csaplár Ferenc 1378
 Csapó György 1790, 1811
 Csapó Ida 652
 Csapodi Csaba 591, 762, 763
 Csapodiné Gárdonyi Klára 530, 531, 763, 764, 765, 766, 773
 Császár István 2002
 Császár László 179, 243, 291/3, 653
 Csatkai Endre 94, 115, 914
 Csavlek Etelka 1841
 Cséby Géza 373
 Cséfalvay Pál 340, 341, 2207
 Csegodajev, Andrej 1863
 Cseh Gusztáv 1842
 Cseh Miklós 1327
 Cseke Gáborné 1843
 Csemniczky Zoltán 313
 Csendes Antal 952
 Cserba Dezső 1844
 Cserey Éva 576
 Csemák Béla 1025
 Cserymánszky Mária 467
 Cséte György 1535, 1845
 Csiffáry Gergely 976, 1034
 Csik István 1742
 Csikász Imre 1326
 Csikós András 1846
 Csikszentmihályi Róbert 1847
 Csillag András 1376
 Csillag Katalin 1690, 2144
 K. Csilléry Klára 824
 Csizsár Elek 1848
 Csizmadia Károly 136, 2139
 Csóka Béla 1849
 Csókos Györgyi 1838
 Csomor Lajos 791, 792
 Csongor Dénes 1395
 Csonka Ferenc 767
 Csontváry Kosztka Tivadar 1327
 Csóri Sándor 1905
 Csorba Csaba 475, 619, 1050, 2067
 E. Csorba Csilla 333, 1149
 Csorba Géza 1850
 Csorba Géza 1799, 2055
 Csorba Győző 1905, 2125
 H. Csukás Györgyi 180, 881, 935
 Csűrös Miklós 106
 Curcic, Slobodán 10
 Cuzin, Jean-Pierre 855
 Cvitanovic, Durdica 1054
 Cyranski Mária 1851
 N. Czaga Viktória 1150
 Czákó Gábor 1934
 Czeglédy Ilona 405
 Czeizel Endre 1375
 Czére Andrea 1098
 A. Czétényi Piroska 181, 182
 Czetter Sámuel 537
 Czine Mihály 2067
 Czinke Ferenc 1570, 1853
 Cziráki Lajos 1854
 Czóbel Béla 1855
 Czumpf Imre 1856
- d-4- 115
 Daguerre, Louis Jacques 1268

- Dallos Jenő 1857
 Dám László 1151, 1152, 1153
 Darnó Csilla 11
 Dan, Calin 337
 Can, Dorin 1026
 Danielisz Endre 1317
 Dangulov, Szava 1334
 J. Dankó Katalin 879
 Darits Ágnes 1662
 Darnay Kálmán 373
 Dávid Ferenc 183
 Dávid István 585, 1028, 1029, 1295, 1296
 Dávid Katalin 95, 336, 417, 1314, 2058
 Dávid Vera 1858
 Davidov, Dinko 933, 953
 Deac, Mircea 1367
 Deák B. Ferenc 1859
 Deák Ébner Lajos 1328
 Deák Ilona 1860
 Debreczeni László 1861
 Degas, Edgar 1329
 Deim Pál 1862
 Dejneka, Alekszandr 1863
 Dékány Endre 654
 Dékány Tibor 184
 Demény János 1977
 Demeter Judit 1654
 Dénes Zsófia 96, 941, 1327, 1372
 Dengyel Tibor 1864
 Dercsényi Balázs 185, 186, 291/8, 418
 Dercsényi Dezső 46, 97, 105, 108, 143, 144, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 260, 291/1, 622, 655, 656, 778, 801, 1710, 2067
 Déri György 374
 Derierris, Jean-Louis 1628
 Dési Huber István 1246
 Derschwan, Hans 375
 Déry Attila 1213
 Détshy Mihály 91, 360, 739
 Dévay Endre 381
 Dévényi Antal 1865
 Dévényi István 134, 1638
 Dévényi Iván 98, 1327
 Dévényi Tamás 2352
 Dezső József 1866
 Dianóczky János 2154
 Dienes Gábor 1867
 -dim- 1679
 Dinnert Ferenc 1868
 Dinnyés László 1869
 Diósy Antal 1870
 Dimbeck, Julius 430, 447, 664, 667, 713, 721, 738, 826, 916
 Ditrói Ervin 880
 Divald Károly 99
 Dobai Ágnes 1445, 1595, 1967, 2035
 Dobos Marianne 1628, 2263, 2274, 2302, 2379
 Dobrik István 1902, 2215
 Cs. Dobrovits Dorottya 657, 881, 882, 1154
 Dóka Klára 551, 552, 555, 562, 596, 823, 866, 940, 1006, 1283
 Dornány István 68
 Domanovszky Endre 1871
 Domanovszky György 100
 Dombay Nelli 1872
 Dombrovsky László 1873
 Domján József 1874
 Domonkos Ottó 1297
 Donner, Georg Raphael 942, 1060
 B. Donner Mária 883
 Dorfmeister, Johann Georg 1061
 Dorika Béla 193
 Dózsa Dezső 547
 F. Dózsa Katalin 328, 830, 1035
 Döbrentey Gábor 1875
 Dömötör Gábor 1155
 Dömötör István 1327
 Dömötör János 1514, 1607, 1846, 2174
 Dráczák, Pavla, 1687
 Drégely László 1876
 Droppa Judit 1877
 Drozdik Orsolya 1878
 Drozsnik István 1805
 Dubrovsky, Viliam 1127
 Duby, Georg 604
 Duchamp, Marcel 47, 1879
 Dulovics Jenő 547
 Duranci, Bela 1105, 1156, 1157
 Dürer, Albrecht 842
 Dvorszky Hedvig 1672
 Ebergényi Amadil 1880
 Ebhart, Isaac 1008
 Ecsery Elemér 1460, 1928, 2197, 2221, 2383
 Éder Gyula 1317
 Égerházi Imre 1881
 Egly Tibor 2296
 Egri Mária 1314, 1608, 1651, 1924, 2285
 Egry József 1331
 Egyed László 1882
 Ehrenberg, Johann Georg 936
 Eisler János 847
 Ekler Dezső 2352
 Elek Artúr 1327
 Elek Lenke 1978, 2322
 Elekcs László 1943
 Éles Csaba 68
 Ember Ildikó 532, 954
 Embor Mária 327, 357, 1234, 1254, 1329, 1372, 1412, 1442, 1514, 1595, 1680, 1769, 1781, 1798, 1810, 1820, 1830, 1833, 1854, 1929, 1942, 1997, 2004, 2042, 2112, 2125, 2186, 2209, 2227, 2261, 2263, 2299, 2313, 2327, 2372
 Ender, Johann 1332
 Engel Pál 658, 659, 744
 Engelmann, Gerhard 1072
 Entz Géza 90, 101, 194, 221/14, 244/6, 476, 660, 661, 740, 2067
 Entz Géza Antal 478
 Enyedi György 1586
 Enyedi Pálfi István 1062
 Eörsi Anna 768, 857
 Eörsi István 2006
 Erb, Teja 596
 Erdei Ferenc 1586
 Erdei Ferenc 221/6, 657
 Erdély Miklós 75, 547, 1884
 Erdélyi Eta 1885
 Erdélyi Gábor 1159
 Erdélyi Zoltán 291/4
 Erdélyi Zsuzsanna 342
 Erdész László 364
 Erdős Péter 1886
 Erhardt György 973
 Éri Gyöngyi 1106, 1654
 Éri István 195
 Érmezei Zoltán 2211
 Ernst, Max 1887

- Ernst, Wolfgang 1888
 Ernyey Gyula 548, 549
 Érszegi Géza 712
 Ertl József 930
 Eskulits Endre 1889
 Eszéki Erzsébet 796
 Eszenyi Aladár 196
 Eszes László 477
 Eszláry Éva 742, 750, 1061
 Étienne de Bievre 843
 Ézsias Anikó 251
 Ézsias István 1890

 Fábíán Gyula 1891
 Fábíán István 1892
 Fábíán László 36, 547, 1109, 1519, 1761, 1951
 Fabiny Tibor 165, 361, 612, 861
 Fábri Péter 2315
 Fábriné Ridovics Krisztina 221/9
 Fadrusz János 1333
 Fajka János 1893
 Fajó János 48
 Fáklya Csaba 1216
 Fákó Árpád 1894
 Falk, Robert 1334
 Faller László 12
 Faludy Anikó 533
 Falus Gábor 326
 Falus Tamás 131, 1160
 Farbaký Péter 855, 1161
 Farkas Aladár 1895
 Farkas András 1063
 Farkas Attila 980
 Farkas Béla 1896
 Farkas Mihály 1887
 F. Farkas Tamás 1794
 Farkas Zoltán 547, 1272, 1327
 Farkasdy Zoltán 1554
 Farkasvölgyi Zsuzsanna 197
 Fáy Dezső 1335
 (fazekas) 320
 Fazekas György 2331
 Fedor Ágnes 1744, 1747, 2080, 2360, 2396
 Fegyő Béla 1898
 Fehér Géza 955
 Fehér József 115
 Fehér Kálmán 300
 Fehér László 1805, 1899
 D. Fehér Zsuzsa 102, 2067, 2327, 2365
 Féja Endre 133
 F. Fejér Mária 13, 14
 Fejes István 1900
 Fejes Mária 1528, 1529
 Féja Sándor 547
 Fejős Zoltán 517
 Fekete Ferenc 1530
 Fekete György 1672, 1768, 1901, 2265
 Fekete János 1227
 Fekete, Julius 1162
 Fekete Sándor 1317, 1379
 Feld István 631, 662, 663
 Feledy Balázs 1939
 Feledy Gyula 1902, 2096
 Feleký Géza 1327
 Felgenhauer-Schmidt, Sabine 745
 Fellner Jakab 1064
 Fellner Sándor 1189
 Felsmann Tibor 1903

 Felvidéki András 1739, 1904
 Felvinczi-Takács Zoltán 103
 Fénkes Beck Vilmos 1365
 Fenyő István 135
 Fenyvesi Katalin 68
 Ferch Magda 135
 Ferencz Csaba 807
 Ferenczi Géza 356
 Ferenczy család 1336
 Ferenczy Károly 1256, 1337
 Ferenczy Károly 198
 Frenczy Noémi 1906
 Frenczy Valér 1905
 Ferjan, Jana 15
 Fertai András 1190, 1354, 1531, 2247
 Ferrier, Jean-Louis 2366
 Feszl Frigyes 1175, 1338
 Feuermé Tóth Rózsa 619
 Fidler, Peter 945
 Field, Samuel 1907
 Filep Antal, 139, 2067
 Finta József 1908, 2067
 Fiore, Francesco Paolo 141
 Firon András 421
 Fischer Ernő 1909
 Fischer József 1192, 1533
 Fischer, Miljenka 496
 Fiskovic, Cvito 558
 Fitz Jenő 301, 746
 Fitz Péter 1698, 1700, 1703, 1705, 1932, 1949, 1950
 Flegl, Michal 199
 Flórián Mária 200
 Flury-Lamberg, Matild 827
 Fodor András 1936, 1988
 Fodor Béla 1910
 Fodor Géza 1770
 Fodor István 605, 793
 Fodor József 1911
 Fodor Károly 1912
 Fodor László 1586
 Foerk Ernő 1339
 Foltin Brunó 104, 1406
 Fónyi Géza 1327
 Forgács Éva 1405, 1877, 1932, 1951, 2036
 Forgács Péter 1730
 Formanek, Vadov 1104
 Forrai Zoltán 1913
 Forster Jakab 1914
 Fóti Erzsébet 1586
 Földényi F. László 1065, 1095, 1107, 1386, 1448, 1778, 1888
 Földes Anna 1322, 1360, 1951, 2058
 Földes Emília 2143
 Földes Mária 522, 2255
 Földesi Lajos 1915
 Földi Péter 1916
 Förster, Ludwig 1193
 Fraknoi Vilmos 454
 Franca, José-Augusto 778, 970, 1369
 Francu, Dusan 497
 Frank János 46, 110, 1445, 1446, 1472, 1476, 1483, 1589, 1763, 1855, 1904, 1905, 1926, 1949, 1966, 2036, 2065, 2119, 2188, 2200, 2218, 2227, 2326, 2369
 Frankó Ákos 1799
 Franz, Heinrich Gerhardt 1085
 Freud, Lucian 1917
 Friderikusz Sándor 335
 Fried István 115, 1265
 Frisch László 1918

- Friss Róbert 2070
 Frodl, Walter 105, 201
 Frodl Schneemann, Marianne 1356
 Fromentin, Eugène 1340
 Fröhof Sándor 547
 Fründt, Edith 742, 750
 Fuchs, Friedrich 746
 Futó Zoltán 1919
 Fügedi Erik 606, 815
 Füle Lajos 1586, 2128
 Fülöp Ferenc 299, 597, 796, 828
 Fülöp Lajos 80, 106, 1327, 1407, 1905
 Fülöp Gyula 422
 Fűr Lajos 1163
 R. Fürtös Ilona 1920
 Füzös Miklós 296
- G.P. 747
 Gaál Attila 607, 956
 Gaál Endre 1247
 Gaál Gábor 547, 1272
 Gaál József 1921
 Gábor Dénes 1861
 Gábor Eszter 1164, 1165
 Gábor Pál 1635
 Gáborjáni Péter 1519, 1572, 1901, 1922
 Gachot, Francois 1327, 1905, 2125
 Gách Marianne 2341
 Gácsi Mihály 1924
 Gadányi Jenő 1925
 Gadányi Jenőné 1925
 Gádor István 1926
 Gádor Magda 1747
 Gádos Lajos 1354, 1534
 Gajdos, Milan 423
 Gajzágó Sándor 1927
 Gál Dezső 1928
 Gál Tamás 1858, 1885
 Galambos Ferenc 2279
 Galambos Tamás 1929
 Sz. Galántai Erzsébet 648
 Galántai György 1930
 Galavics Géza 115, 360, 859, 1057, 1088
 Gál Zoltán 2311
 Gáll Imre 1166, 1167
 Gallet, Michel 1075
 Galsai Pongrácz 2380
 Galter, Kurt 642
 Gamulin, Grgo 770
 Gantner Ilona 1631
 Garányi József 1926
 Garas Klára 107, 335, 957, 962, 1066, 1081
 Garine, Leonid 1244
 Gáspár Jenő 547
 Gáspárdy Sándor 1931
 Gaubek Károly 1923
 Gaudi, Antoni 1341
 Gauguin, Paul 1342
 Gauthier, Serge 577
 Gazda Anikó 498
 Gazda István 2, 8
 Gazda József 2163
 Gecsényi Lajos 310
 Gecser Lujza 1932
 Gedai István 328, 813
 Gellér B. István 1933
 Gellér Ferenc, 244/3
 Gellér Katalin 1099, 1108, 1243, 1329, 1396, 1418
- Gelléri Péter 547
 Gellért Gyöngyi 2067
 S. Gémes Magda 100
 Gémes Péter 1934
 Genthon István 547, 1327, 1905
 Gera Mihály 302
 Gerecsák, Jurij 534
 Gereben Gábor 202
 Gerevich László 675, 708
 Gerecich Tibor 108
 A. Gergely András 622, 2058
 Gergely István 302, 1665, 1721
 Gergely Mariann 1385
 Gergely Mihály 1745, 1782, 1785, 1900
 Gergely Nóra 1935
 Gergelyffy András 664
 Gergő Endre 547
 Gerics József 608
 Gerle György 1586
 Gerle János 1157, 1350, 1368, 1447, 1535, 1933, 2067, 2307
 Gerlőczy Gedeon 1327
 Gerő Balázs 1586
 Gerő János 303, 2272
 Gerő Győző 697, 884, 1015
 Gerő László 109, 132, 203, 204, 478, 501, 503, 504, 649, 658, 885, 1586, 1905, 2298
 Gerszi Teréz 335
 Gervers-Molnár Veronika 523, 1036
 Gerzson Pál 1936
 Ghiberti, Lorenzo 153
 Giczy János 1937
 Gillyén Nándor 886, 1168
 Giotto di Bondone 844
 Glatz, Anton C. 609, 748, 794
 Glatz Oszkár 1343
 Gleizes, Albert 1109
 Glendinning, Nigel 970
 Goda Gábor 1895
 Goda Gertúd 1316
 K. Goda Györgyi 274
 Gode Lajos 865
 Godoli, Enzo 1169
 Gorjdic, Ivan 706
 Goldfinger Ernő 1938
 Goldman György 1344
 Golovics Lajos 1964
 Gombos Károly 1036
 Gombosi György 110
 Goór Imre 2270
 Gopcsa Katalin 547
 Gorin, I.P. 221/10, 221/11
 Gorjainov, Vlagyimir 1629
 Gosztola Annamária 1403
 Gosztonyi József 567, 568, 569, 1995
 Gottgeb Antal 1189
 Gottliebóvá, Eva 1255
 Goya y Lucientes 1065
 Göcsy József 1939
 Göllner, Karl 1037
 Gönci Sándor 1940
 Görbe Katalin 221/13
 Görös Mihály 665
 Görgei Katalin 1734
 Görömbei András 1802
 Gőz József 1437
 Graaf und Schweiger 1941
 Gräber Margit 1942
 Graf, Otto Antonia 2389

- Grajciarová, Zelmira 535, 1250
 Grajszki József 1943
 Grama, Ana 584
 Granasztói Györgyné > G. Györfy Katalin
 Granasztói Pál 111, 1586, 1905
 Grassalkovich Antal 903
 Grassi, Nicolo 1066
 Graves, Michael 1945
 Gró Lajos 547, 1272
 Gronowski, Tadeusz 1944
 Gropius, Walter 493
 Grosko, Imrich 350, 1998
 Gross Arnold 1946
 Grotte András 981, 982
 Grus, Jaroslav 1947
 Gruzda János 1948
 Gseltner Zaigmond 973
 Guglielmi, Gregorio 859
 Gulácsy Lajos 1256, 1345
 Gulácsy László 1345
 Gulyás Gyula 1949
 Gulyás Kati 1950
 Gusic, Marijana 829
 Guzsik Tamás 666, 667
 Gündisch, Gustav 93
 (gy.k.gy.) 1605
 Gyárfás Péter 1778, 1932, 2011, 2071, 2132, 2159, 2395
 Gyarmathy Ágnes 1951
 Gyarmathy Tihámér 1952, 2125
 Gyarmati Edit 1216
 (gyémánt) 1417
 Gyémánt László 1953
 Gyenes, Juan 2217
 Gyergyai Albert 106
 Gyetvai Ágnes 48, 1612, 1932, 2056, 2132, 2264
 Sz. Gyivicsán Mária 29
 M. Gyöngy Katalin 1540, 1945
 (gyöngyösi) 1908
 Gyöngyössi János 887
 G. Györfy Katalin 221/3, 1069
 Györfi Sándor 1954
 György Péter 1442, 1774, 1882, 1970
 Györgyi (Giergl) Lajos 1346
 Györi Péter 1586
 (Györkök) 1614
 Györkök Mátyás Albert 1955
 Györy Eszter 1956
 Györy Zsuzsa 1956
 Gyulai Liviusz 1957
 Gyulai Miklós 982
 Gyulai Zoltán 1398
 Gyurcsák Ferenc 1958
 Gyuró Éva 1217
 Gyursa Gergely 981
 H. Gyűrty Katalin 523, 668

 -h- 1679
 Haberlandova, Helena 669, 888
 Hackney, Rod 1959
 Hada Róbert 574
 Hadermann, Paul 1110
 Hadik András 1170, 1339, 1354, 2067
 Hadnagy Csaba 1960
 Haid, J.J. 958
 Haiman György 112, 322, 1084, 1247, 1635, 2107, 2252
 Hais Géza 2125
 Hajas Tibor 1961
 Hajdu D. Dénes 1616
 Hajdu Éva 318, 327, 330, 334, 395, 396, 397, 398, 565, 1266, 1267, 1413, 1450, 1635, 1664, 1712, 1954, 2336
 Hajdu István 547, 1269, 1451, 1452, 1656, 1779, 2316, 2343
 Hajnal Gabriella 1962
 Hajnóczy Gábor 141, 1564
 Hajnóczy Gyula 479
 Hajós Géza 446
 Hajósy Mónika 1858, 1963
 Halász Ágoston 547
 Halász Károly 1964
 Halász Miklós 2178
 Hallama Erzsébet 1586, 2125
 Haller, F.G. 547
 Hals, Frans 1067
 Hamvas Béla - Kemény Katalin 1327, 2125
 Hanák Péter 1291, 1292
 Hankó Ildikó 610, 611
 Hann Ferenc 1487, 1781, 1847, 2116
 Hann Sebestyén 1068
 Hantai Simon 1965
 Hanthy Kinga 205, 206, 328, 331, 372, 399, 400, 1245, 1246, 1408, 1795, 1849
 Happach Friderike 207
 Harangozó Márta 208, 327, 437, 841, 1330, 1405, 1408, 1412, 1439, 1442, 1493, 1515, 1589, 1612, 1656, 1769, 1778, 1781, 1798, 1811, 2058, 2065, 2119, 2136, 2251, 2285, 2299, 2302, 2327, 2363
 Haraszty István 1966
 Haris Andrea 1064
 C. Harrach Erzsébet 209
 Harris, Enriqueta 970
 Hárs Éva 296, 304, 358, 2125, 2194, 2289
 Hársányi István 210
 Hársányi Zoltán 110, 541, 1243, 1342, 1345, 1371, 1375, 1483, 1713, 2058, 2074
 Hársfai István 46
 Hartel, Balduin 16
 Hartman József 221/3, 1069
 Hartman, Mauno 1967
 Hartman, Peter 2049
 Hasznosné Szőlősi Ilona 211
 Határ János 1968
 Hatvány Lajosné 1905
 Haulisch Lenke 2197
 Hauszmann Alajos 1347
 Havas Ervin 2055
 Havassy Péter 308, 726
 Háy Ágnes 1969
 Háy Gyula 1327
 Háy Károly László 2125
 Heckenast Dezső 670
 Heckenast János 209
 Hedel-Samson, Brigitte 1664
 Hefe Menyhért 1070
 Hegedűs Béla 376
 Hegedűs Béla 1970
 Hegedűs Ernő 889
 Hegedűs Lajos 890
 Hegedűs László 1971
 Hegedűs 2 László 1972
 Hegyeshalmi László 1816
 Hegyesi Tibor 547
 Hegyi Gyula 118, 1417
 Hegyi József 378
 Hegyi Lőránd 48, 49, 389, 1109, 1453, 1458, 1612, 1778, 1887, 1964, 2061, 2065, 2105, 2127, 2157
 Heikkilä, Ptiivi 1115, 1124, 1187
 Heiling László 598

- Heindrich Erviné 471
 Heinzelmänn Emma 1973
 Heiszler Zoltán 1974
 Heitler László 1483, 1601, 1614, 1795, 1810, 1975, 1979, 2029, 2058, 2139, 2181, 2235, 2237, 2274, 2346, 2349
 Helényi Tibor 1904, 1976
 Helényi Vera 1734
 Heltai András 1135
 Heltai János 3
 Heltai Nándor 424
 Hencze Tamás 1949
 Henszlmann Imre 547
 Hercsko, Ivan 314
 Herczeg Ibolya 1663, 1877, 1926, 1932, 1980, 2026
 Héri Vera 1010, 1284
 Heritesz Gábor 1890
 Herman Lipót 1327, 1977
 Hernádi Miklós 547, 1672, 2084
 Herrer Caesar 1978
 Hervay Ferenc 612, 613, 614
 Hervé, Lucien 480
 Hevér Zoltán 528, 1589, 2231
 Hevesy Iván 547, 1272, 1327
 Heysa Károly 1192
 Hikisch Rezső 1348
 Hild József 1189
 Hillebrandt, Franz Anton 865, 1071
 Hiller István 17
 Hincz Gyula 1979, 2067
 Hindelang, Eduard 1081
 Hirsch, Karl Georg 1980
 Hirtz, Georg 1260
 Hlinka, Jozef 570
 Hofer Miklós 1544, 1981
 Hofer Tamás 1053, 1221, 1291, 1571/7
 Hoffmann, Ingeborg 531
 Hofrichter József 1219
 Hokkyné Sallay Marianne 221/2, 291/5
 Holbein, Hans 845
 Holcik, Stefan 795, 1299
 Holdas György 1982
 Holl Imre 616, 671, 838
 Holland, Brad 1983
 Hollein, Hans 1984
 Holló László 1985
 Hollós László 1171,
 Hollósy Simon 1103
 Honterus, Johannes 1072
 Honthy Márta 1986
 Hopp Lajos 955
 Horáková, Valéria 672
 Horánszky Nándor 1384
 Horányi Ágnes 1218
 Horányi Özséb 50, 53
 Horler Miklós 113, 117, 212, 213, 214, 291/2, 1571/5, 2048
 Horn Antal 886
 Hornyánszky István 1272
 Homyik Miklós 701, 858, 1105
 Horpácsi Sándor 1389
 Horvai István 1784
 P. Horváth 2132
 Horvat, Andela 617
 Horváth Dénes 51
 Horváth Éva 2152, 2240
 Horváth Ferenc 1875
 Horváth Ferenc 2385
 Horváth György 2067
 Horváth György 396, 437
 Horváth Hilda 1354
 T. Horváth Ildikó 18, 19
 Horváth István 673, 674
 Horváth János 1987
 Horváth János 1988
 Horváth Lajos 1989
 Horváth László 1890
 Horváth, Pavel 958
 N. Horváth Péter 1345
 Horváth Tamás 1624
 Horváth Tibor 2142
 Horváthné Németh Katalin 1987
 Hosková, Simeona 1617
 Hosso, Josef 481
 Höfler, Janez 770, 776, 805
 Hógyász László 215
 Höller, Gertrud 594
 Hölvényi György 675
 Hörchemé Horkai Rózsa 1586
 Hrenkó Pál 936, 1058, 1083
 Hriadelová, Renáta 216
 Hubala, Erich 1088
 Hubay Miklós 137, 1905
 Hudák, Jan 425
 Hunyady Judit 401
 Husz Mária 1639, 1866, 1920, 1933, 2117
 Huszár János 1228
 Huszár Lajos 14, 818, 1011, 1012
 Huszár Vilmos 1990
 Hüter, Karl-Heinz 1172
 Ibos Éva 2054
 Ignotus 547
 Ilceková, Silvia 1127
 Ilievová, Danica 217
 Illés Árpád 1991
 Illés Endre 1327, 1905
 Illés Ferenc 499
 Illés Lajos 1112
 Ilyés István 1992
 Ilyés Elemér 440
 Illyés Gyula 106, 1905
 Illyés Gyuláné 106
 Illyés Mária 1965
 Ilosvai Varga István 1993
 Incze János 1994
 Ipolyi Amold 454
 Iráné Melis Katalin 820
 Ispánki József 1995
 Ispir, Mihail 1112
 István Erzsébet 1016
 Iván Szilárd 1996
 Ivancevic, Radovan 617, 676
 Iványi-Grünwald Béla 1349
 Iványi Katalin 1997
 Jadot, Jean-Nicolas 859
 Jakab Dezső 1181, 1198
 Jakab Sándor 1173
 Jakabfalvi mester 772
 Jakabffy Imre 20
 Jakó Klára 1062
 Jakoby Gyula 1998
 Jaksic, Nikola 797
 Jámbor Imre 588
 Janáky György 1535, 2352
 Janáky István 1537, 1538, 1999, 2352
 Jandekné Borbély Edit 677, 2000
 Janesch Rudolf 2001

- Jankovic, Vendelin 438, 891
 Jankovich B. Dénes 406, 798
 Jankovich József 441
 Janó Ákos 360
 Jánosy István 1905, 1991
 Jánosy Ferenc 2002
 Janota, Dusan 519
 Janus Pannonius 162
 Jászky Béla 1188, 1350
 ifj. Jászky Béla 1350
 Jarmeczky István 2003
 Járý Péter 1772, 1907, 2032, 2245, 2261, 2275
 Jávora Anna 1073, 1081, 1370
 Jávora Ottó 2363
 Jean, Marcel 1327
 Jedrzejska, Hanna 219
 Jeney Lajos 2240, 2338
 Jerger Krisztina 1623, 1629, 1664, 1951
 Jetter János Jakab 1030
 John, Joachim 2004
 Jonas, Joan 2005
 Sz. Jónás Ilona 842
 Jost-Gaugier, Christiana L. 771
 Jovanovic, Slobodan 426, 1157
 Jovánovics György 2006
 Jovián György 2007
 Jósza Péter 151
 József Dénes 493, 1775, 2118, 2287
 Juhász Ferenc 1905
 Juhász István 424
 Juhász Károly 1374
 Jullian, Philippe 52
 Jurcsik Károly 2008
 Jurecko, Pavel 573
 Jurecskó László 185, 2017, 2301
 Juriczky Sándor 892
- Kaba Melinda 166
 Kédebbő Oszkár 547
 Kabus, Günther 1573
 Kádár Béla 1351
 Kádár Márta 321, 329, 1514
 Kádár Zoltán 530, 2135
 Kahoun, Karol 120, 678, 679
 Kaiser Anna 1574
 Kaiser, Edeltraud 220
 Kaján Mária 1269
 Kaján Tibor 2009
 Kállai Ernő 114, 1272, 1327, 2125
 Kállai Géza 618
 Kállay István 2
 Kálmán Gyula 2042
 Kálmán, Julius 1060
 Kalmár Anna 2010
 Kalmár Ernő 377
 Kalmár István 1805, 2011
 Kálnoki Kis Sándor 1586
 Kaló Ferenc 445
 Gy. Kamarai Katalin 1960
 Kampis Antal 1327
 Kandinszkij, Vaszilij 1352
 Kántor Andor 2012
 Kántor Antal 2013
 Kántor Jenő 2014
 Kántor Lajos 85, 1105, 1806, 1842, 1955, 2013, 2166, 2212
 Kányádi Sándor 2067
 Sz. Kanyó Ilona 2231
 Kapfinger, Otto 2076
- Káplár László 82, 571
 Kaposvári Gyula 1397
 Kaposy Veronika 1243
 Karakas András 2015
 Kárász Imre 680
 Kardos István 111, 1822
 Kardos István 2290
 Kardos János 2371
 Kardos Lajos 147
 Kardos Sándor 1269
 Karig Sára 1115, 1124, 1187
 Karlovits Károly 565, 2129
 Kámer József 973
 Kárpáti Andrea 148
 Kárpáti Éva 2016
 Kárpáti Gábor 681, 682
 Kárpáti Imre 1951
 Kárpáti László 367
 Sz. Kárpáti Magda 2018
 Kárpáti Tamás 2017
 Karvay Imre 2380
 Kass János 2019
 Kassai Anton 2020
 Kassák Lajos 547, 1272, 1260, 1905, 2021
 Katona Ágnes 772, 852, 854, 1067
 Katona Imre 578, 1017, 1038, 1285, 1385
 Katona Tamás 442
 Katona Zsuzsa 2022
 Kaveczky Zoltán 2023
 Kazinczy Ferenc 115, 378
 El Kazovszkij 2024
 Kecskés Kriszta 2132
 Kecskés László 482
 Kecskés Péter 139, 308, 726
 Kecskésné Szabó Ildikó 1219
 Kégl Teréz 547
 Kejlová, Viera 428, 559
 Kékesi László 2025
 Kelecsényi Csilla 2026
 Kelemen József 2027
 Kelemen Kristóf 2028
 Kelemen Lajos 116, 429, 430
 Keleti Károly 547
 Keleti, Magda 942, 959, 1082, 1091
 Kelle Sándor 2029
 Kemény Dezső 1897
 M. Kemény Judit 2030
 Keményffy Gábor 2031
 Kempelen Farkas 872
 Kenedi János 545
 Kenessey András 110, 359, 1329, 1338, 1343, 1344, 1349, 1372, 1439, 1496, 1516, 1532, 1620, 1627, 1635, 1754, 1778, 1838, 1858, 2024, 2042, 2073, 2078, 2083, 2087, 2119, 2149, 2217, 2285, 2323, 2382
 Kerékgyártó István 2125
 Kerényi Jenő 2032
 Kerényi József 1539, 1571/6, 2033
 Kerényi Magda 2350
 Keresztes Dóra 2187
 Keresztury Dezső 1905, 2067
 Kéri Ádám 2034
 Kerner Gábor 222, 1157
 Kerner István 2384
 Kerny Terézia 154, 156, 251, 252, 638, 758, 847, 985, 1093, 1179, 1221, 1280
 Kertai Klára 1381, 2258
 Ketbeny Károly 1257
 Kertész, Andrei 83

- Kertész Péter 1769
 Kertészfi Ágnes 2035
 Keserű Ilona 2036, 2125
 Keserű Katalin 1379, 1459, 1638
 Kesting, Anna 21
 Kézdi Kovács László 1327
 Kézdi Lóránt 2262
 Kigyós Sándor 2037
 Kincses Károly 1266, 1267, 1413
 Kincz István 2038
 Király József Pál 1268
 Király Sándor 149
 Király Sándor 2039
 Kirchmayer Károly 2040
 Kirimi Irén 2111
 Kis Róóz Ilona 2041
 Kisfaludi-Strobl Zsigmond 2042
 Kishonthy Zsolt 1454
 Kismarty-Lechner Jenő 1359, 1368
 Kismarty-Lechner Kamill 2043
 Kiss Attila 599
 Kiss Dezső 1457
 Kiss Endre 54
 Kiss Gábor 438
 Kiss György 1353
 Kiss György 2044
 Kiss Gyula 209
 Kiss Horváth László 1114, 1277
 Kiss István 1440, 2045, 2281
 Kiss Károly 223, 224, 225, 683
 Kiss Lajos 500
 Kiss László 226
 Kiss Mária 2140
 Kiss Mihály 1715
 Kiss Mihály 2046
 M. Kiss Pál 1931, 2243
 C. Kiss Sándor 684
 Kiss Zoltán László 2047
 Kissné Nagypál Judit 2048
 Klaniczay Gábor 75
 Klaniczay Péter 227, 2260
 Klaniczay Tibor 860
 Klasová, Milena 22
 Klausz Csaba 149
 Klein, Dieter 1184
 Klein, Rudolf 1157
 Kliegl Sándor 2347
 Kleineisel János 501, 502, 503, 504
 Klimó Károly 2049
 Kloss Andor 1614
 Klossy Irén 2050
 Klotz, Heinrich 1540
 Klöpfer, J. 1289
 Klusch, Horst 1068
 Kmetty Gyula 2051
 Kmetty János 55, 1327
 Knava, Karol 893
 Kner Imre 344, 1247
 Kner Izidor 344, 1247
 k-ó 1461
 Kóbor László 1301
 Kocsis Gyula 307
 Kocsis Imre 2052
 Kóczi T. László 2
 Koczogh Ákos 484, 1115, 1591, 1738, 2310
 Kodály Zoltán 1426
 Kodonová, Mária 505, 685
 Koepf, Hans 506
 Koffán Károly 2053
 ifj. Koffán Károly 1851
 Kofler, Oswald 560
 Kohán György 2054
 Kohlmann Artur 547
 Kohnen, Joseph 1376
 Kokas Ignác 2055
 Kókay Krisztina 2056
 Kolaric, Juraj 431
 H. Kolba Judit 561, 796
 Koller József 2057
 Kolozsvári Tamás 846
 Kolozváry Ernő 1862
 Komárik Dénes 291/10, 1174, 1175, 1338
 Komjáthy Attila 228, 686
 Komjáthyén Kremnicsein Ilona 229, 230
 Komlós János 1327
 Komonen, Markku 1564
 Komor András 1905
 Komor Marcell 1181, 1198
 Komor Vilma 231, 1176, 1567, 1586, 1717, 2067
 Kondica József 432
 Kondor Béla 2058
 Kondor Lajos 2059
 Konecny, Dusan 1576, 2286
 Konfár Gyula 1996
 Konok Tamás 2060
 Kontha Sándor 327, 437, 1330
 Kónya Gyula 1680
 de Kooning, Willem 2061
 Koós Iván 1742
 Koós Judit 157, 384, 485, 1177, 1354
 Kopacz Márta 2062
 Koppány Tibor 433, 663, 687, 894, 895, 934
 Korányi G. Tamás 328
 Korda István 1813, 1829
 Korek József 125
 Korga György 2063
 Kornis György 2064
 Komiss Dezső 2065
 Korolovszki András 2066
 Koronghi Lippich Elek 547
 Kós Károly 1116, 1188, 2067
 Kósa Huba Ferenc 2068
 Kósa László 824, 1049, 1305
 Kosáry Domokos 92
 Koscevic, Zelimir 1117
 Kosová, Katarina 749
 Kostka, Jiri 896
 Kovács Anikó 1672
 Kovács Anna 84
 Kovács Attila 2069
 Kovács Béla 816
 Kovács Csaba 1586
 Kovács Éva 800, 801, 839, 843, 850
 Kovács Gergelyné 434
 Kovács Györgyi 977, 983, 1018
 Kovács Gyula 1456, 1462, 1684, 1792, 1958, 2045, 2101, 2257
 Kovács István 1575
 Kovács J. József 106
 Kovács Jenő 1891
 Kovács József László 1268
 Kovács Júlia 2239, 2291
 Kovács Margit 2070
 Kovács Péter 383, 524, 1455, 1456, 1595, 2058
 Kovács Péter Balázs 1794
 Kovács Rózsa 386

- Kovács Sándor Iván 2164
 Kovács Tibor 328
 Kovalovszky Júlia 221/5
 Kovalovszky Márta 327, 2055, 2161
 L. Kovaszay Viktória 1328, 1681, 2080, 2242
 Kovács Albert 2071
 Kozák Attila 2072
 Kozák Csaba 2088, 2177, 2189
 Kozák Éva > Mezősiné Kozák Éva
 Kozák Károly 433, 688
 Kozma Lajos 1354
 Kozma Mária 1084
 Kó Pál 2073
 Kőbányai János 1946
 Kőhegyi Mihály 309, 607, 1157
 Kórmíves Katalin 2358
 Könczöl Csaba 68
 Könyves Imre 1162
 Köpöczi Rózsa 2327
 Köpp Keresztély 973
 Körber Ágnes 327
 Körmendi Kinga 780
 Körner Éva 75, 1111, 1248, 1405, 2021
 Kömrei Attila 307
 Kömrei Elek 1327
 Kömrei László 2074
 Körösné Tamás 1765, 1885
 Körösfői-Kriesch Aladár 1355
 Köröspataki Kiss Sándor 1656
 Kőszegfalvi György 1586
 Kövesdy Pál 2021
 Kracker, Johannes 1073, 1081
 Kraft, Johann Peter 1356
 Krahberger, Franz 1448, 1463
 Kralovánsky Alán 291/11, 689
 Kralovánsky Márta 232
 Krátnitz Margit 2075
 Kratochwill Mimi 1514, 1788, 1793, 2097, 2119, 2329, 2354
 Kratzsch, Konrad 531
 Kredics László 1286
 Krenn, Stefan 142
 Kresák, Fedor 22
 Kresánek, Peter 690, 897, 898
 Kresz Mária 579, 2067
 Kretzenbacher, Leopold 1220
 Krinic, Branislav 1122
 Krischanitz, Adolf 2076
 Kristó Nagy István 1344, 1375
 Kriston Vizi József 349
 Krizanová, Eva 435, 691
 Krómer Ágnes 1776
 Kronbichler-Skacha, Susanne 1178
 Kroner, Michael 702
 Krudy Zsuzsa 2341
 Krunák Emese 1622, 1739, 1773, 2058
 Krysztofowicz-Kozakowska, Stefania 1464
 Kubányi Lajos 1357
 Kubinszky Mihály 507, 508, 509, 1179, 1562, 2067
 Kubinyi András 620, 712, 817
 Kubisch János 1825
 Kubová, Milada 23
 Kuchta Klára 2077
 Kuczka Péter 2015
 Kulinyi István 1635, 2078
 Kultzen, Rolf 335
 Kun János 510
 Kuncz Péter 2058
 Kunt Ernő 2079
 Kunt Ernő 53, 354, 1140, 1151, 1221
 Kunvári Lilla 2080
 Kupeczky, Jan 958, 1074
 Kupfer András 982
 Kurcz Béla 68, 130, 233, 1180, 1339, 1350, 1415, 1791, 2043, 2081, 2299, 2393
 Kurincová, Elena 899
 Korokawa, Kisho 1541, 2081
 Kurucz D. István 2082
 Kusnierová, Edit 692
 Kutas László 2083
 Kuthan, Jiri 693
 Kühne, Günther 1542
 Kühnel, Harry 201, 1135, 1178
 Kürthy Hanna 2084
 Sz. Kürti Katalin 338, 900, 1222, 1229, 1302, 1380, 1409, 1740, 1815
 Lábás Endre 2085
 Lábás Zoltán 2086
 Lacza Márta 2087
 Laczkó András 1385, 1418, 2276, 2390
 Laczkó Ibolya 2190
 Laczó Henrietta 2088
 Laczó Katalin 2372
 Lajos Ferenc 2089
 Lajta Béla 1186, 1358
 Lajta Edit 1323
 Lakatos István 1929
 Laluk József 1420
 Lambert, A. 1327
 Lánicz Sándor 577, 1125, 1331, 1407, 1456, 1466, 1505, 1590, 1612, 1639, 1653, 1744, 1835, 1902, 1933, 2029, 2125, 2199, 2237, 2254, 2385
 Láng Miklós 2378
 Lammel Annamária 1465
 Lantos Györgyi 2090
 Lapos József 1586
 Laptou, Negita 1118
 László Bandy 2091
 László Erőke 586, 1039
 László Gyula 1905, 2067, 2171
 László Péter 1326, 1890, 2060
 László Tamás 1577
 Lázár Béla 1327
 Lázár Imre 1467
 Lázár István 492, 571, 1586
 Lázár Tamás 1571/3
 Lechner Ödön 1359
 Le Corbusier 493, 1834
 Ledoux, Claude Nicolas 1075
 Legány Zoltán 2384
 Léger, Ferdinand 2092
 Lehel Ferenc 1327
 Leitner Barna 2093
 Leittner, Servatius 1076
 Lemaire, Raymond 117
 Lénárd György 2137
 Lengyel András 2094
 Cs. Lengyel Beatrix 234
 Lengyel Géza 547
 Lengyel Gyula 2095
 Lengyel László 1634
 Lenin, Vlagyimir Iljics 539
 Lenkey István 1619
 Lenkey Zoltán 2096
 Lentic, Ivo 562
 Lessenyi Márta 2097

- Leaszna Anna 1360
 Lévai György 1820
 Levárdy Ferenc 621
 Lévy Botondné 1247
 Lévy Endre 1157, 1181
 Levin, Les 1465
 Lewis, Gillian M. 235
 Ligeti Erika 2098
 Ligeti Pál 1192
 Liipola, Yrjö 2099
 Lindner Magdolna 1346
 Lintner Sándor 2227, 2299
 Liotard, Jean-Etienne 1077
 Lipszky János 1078
 Lissák György 56, 1672, 2100
 Lisztes István 2101
 id. Litván György 110, 1905
 Litzmann, Hilda 7
 Loche, Renée 1077
 Lochner, Stephan 847
 Lóránt János 2102
 Lóránt Zsuzsa 2103
 Lorenz, Hellmut 1085
 Lorenzetti, Pietro 848
 Lorenzo, Alejandro 2104
 Lóska Lajos 36, 322, 389, 855, 1065, 1405, 1456, 1592, 1625, 1698, 1702, 1703, 1966, 2017, 2082, 2189, 2223, 2225, 2232, 2323, 2369
 Losonci Miklós 351, 708, 1119, 1318, 1468, 1469, 1479, 1488, 1493, 1510, 1698, 1749, 1788, 1793, 1796, 1860, 1870, 1893, 1898, 1926, 1979, 2010, 2028, 2099, 2102, 2114, 2167, 2198, 2205, 2219, 2284, 2300, 2311, 2345, 2348, 2372, 2392
 Lossky, Boris 1369
 Lossonczy Tamás 2105
 Lotz Károly 1347, 1361
 Lovas Éva 1789
 Lovas Ilona 1950, 2106
 Lovász Pál 2125
 Lovag Zsuzsa 561, 802
 Lovay Zsuzsa 2176
 Löblin Judit 2107
 Lőcsei Gabriella 102, 236, 803, 1301
 Lőcsei oltár mestere 753
 Lőcsei Pál 849
 Löffler Béla 1202
 Löffler Sándor 547
 Lőkös István 2167
 Lőkös Sándor 2347
 Lőrincz Győző 2108
 Lőrincz Gyula 1330
 Lőrincz Vitus 2109
 Lőrincz Zoltán 1013
 Lőrinczy György 547
 Lővei Pál 744
 Löwinger Mór 547
 Lucius, Iacobus 1079
 Ludviková, Miroslava 1297
 Lugó László 1658
 Lugos Péter 1744, 2058, 2363
 fe Lugossy László 2110, 2395
 Lukács Antal 709
 Lukács György 80
 Lukács Györgyi 565, 830, 1689
 Lukács László 511
 Lukácsy Sándor 115, 1856, 1925, 2203
 Luxová, Viera 758, 1470
 Luzaiczka Lajos 2111
 Lükő Gábor 1188, 1305, 1327
 Lyka Károly 547, 1248, 1249, 1327, 1905
 M.A. 2304
 M.D. 2090
 M.S. 851
 Maco, Michal 1182
 Mácsai István 547, 2112
 Macskássy Izolda 2113
 Mácza János 57
 „Magdolna-oltár” mestere 784
 Máger Ágnes 2114
 Maghy Zoltán 1120, 1814, 2115
 Magocsi, Paul 901
 Magritte, René 50
 Magyar Ferenc 632
 Magyar Gábor 2116
 Magyar Kálmán 694, 698
 Magyar László 566
 Magyar Vilmos 2156
 Mahn, Eva 1671
 Májner Ernő 1362
 Major Kamill 2117
 Major Máté 118, 128, 1543, 1544, 2067
 Majoros László 238
 Majoros Valéria 110, 1394
 Makovecz Imre 1564, 1571/11, 2067, 2118, 2287
 Maksay László 1361, 2067
 Malevics, Kazimir 1363
 Malinovszkaja, Jelena 1102
 Mandic, N. 25
 Mándy Stefánia 1412
 Manetti, Rutilio di Lorenzo 1090
 Manlius, Johannes 1080
 Maquet, Jacques 58
 Marafók László 2021
 Márai Sándor 1272
 Marastoni Jakab 1364
 Marées, Hans von 1365
 Márffy Ödön 2119
 Margócsy József 1183
 Marik Dénes 2054
 Marjai Márton 244/12
 Marjanucz László 1301
 Markó Béla 2120
 Markó Erzsébet 2121
 Márkus Géza 2122
 Márkus László 547
 Markus, Thomas A. 902
 Maros Tamás 1672
 Marosi Ernő 44, 158, 446, 622, 623, 624, 625, 627, 643, 693, 718, 724, 1338
 Marosi Ildikó 2067
 Marosits István 2123
 Marosevic, Tomislav 695
 Marques, Luis C. 778
 Marsigli, Luigi Ferdinando 119
 Marton László 1795
 Martsa István 2124
 Martyn Ferenc 2125, 2289
 Masits László 244
 Maskovcev, N.G. 445
 Máté István 2090, 2126
 Matic, Vojislav 696
 Maticsa Jenő 1366
 Matisse, Henri 2092
 Mátraházi Zsuzsa 773
 Máttis Teutsch János 1367

- Mátyás, Alexander 1336
 Mátyás István 239, 638, 697, 698, 708
 Matyasovszky Péter 1671
 Maulbertsch, Franz Anton 859, 1081
 Maurer Dóra 2127
 May, Ernst 2128
 Mayr Gyula 2129
 Maywald Henrik 1296
 Mazsaroff Miklós 2130
 Medakovic, Dean 1251
 Medgyaszay István 1188, 1368
 Mednyánszky László 1369
 Medovsky, Eugen 1270
 Medve Imola 1721
 B. Medvigy Erzsébet 1361
 Megay László 1418
 Meggyes László 2131
 Méhes Lóránt 2132
 Meiszer Kálmán 2133
 Melegh Gábor 1370
 Melluel, Hansse 850
 Melocco Miklós 2134
 Melzer, Gustav 699
 Mélykuti Mihály 804
 Menci, Václav 120
 Mende Ferenc 241, 244/13, 486
 Mendöl Zauza 1419
 Menyhárt József 2135
 Menyhárt László 334, 403, 1473, 1483, 1626, 1672, 1744, 1853, 1902, 1936, 1986, 2102, 2169, 2263, 2357
 L. Menyhárt László 1797, 1813
 Messerschmidt, Franz Xaver 1082
 Messinger Géza 242
 Messner, Franz 859
 Mester Árpád 512, 1586
 Mészáros András 2136
 Mészáros Dezső 2137
 Mészáros Géza 2138
 Mészáros Tamás 1544, 2297
 Mészöly Géza 1371
 Metz Sámuel 1029
 Metzger 379
 Mezei Árpád 150, 1327, 1887
 Mezei József 85
 Mezei Márta 115
 Mezei Ottó 1121, 1378, 1482, 1832, 1992, 2128, 2173, 2228, 2381
 Mezey László 769
 Mező Béla 1751
 Mezősiné Kozák Éva 486, 487, 821
 Mezurová, Helena 944
 Michael „Chnab” 603
 Michalides, Pavol 59
 Michelangelo Buonarroti 153
 Mies van der Rohe, Ludwig 493
 Miháitz Pál 2067, 2139
 Mihályfi Mária 2140
 B. Mikli Ferenc 2141
 Miklós Árpád 1571/10
 Miklós Pál 42, 53, 60, 61, 121, 307, 321, 547, 1269, 1669, 2058
 Miklósi Sikes Csaba 867, 1092, 1861
 Miklósovits László 2142
 Miklóssy Endre 1756
 Mikó Árpád 629
 Mikola Nándor 2143
 Mikoviny Sámuel 1083
 Mikus Sándor 2144
 Miletic, Gordona 368
 Miller Gyula 1327
 Miltényi Tibor 2145
 Ming-peí, Teoh 357
 Miric család 2146
 Miro, Joan 2147
 Misóczki Lajos 308
 Misztótfalusi Kis Miklós 1084
 Mittendorf, Daniel 221/3
 Mizaer Pál 2147
 Mladonyiczki József 2374
 MNP 1314
 Mócsy András 712
 Móder Rezső 2149
 Modigliani, Amedeo 1372
 Mody György 244/7, 700
 Mohay Tamás 1306
 Moholy-Nagy László 547, 1260, 1272
 Mojzer Miklós 327, 903, 1071, 1081
 Mojzsis Dóra 1040, 1041
 Moldován Domokos 2067, 2360
 Molnár Antal 2019
 Molnár-C. Pál 2150
 Molnár Edit 2067
 Sz. Molnár Erika 1252
 Molnár Farkas 547, 1192, 1272, 1374
 Molnár Ferenc 1954
 Molnár István 2151
 Molnár István 547
 Molnár József 2152
 Molnár László 2153
 Molnár Károly 1545
 Molnár László 904
 Molnár Péter 1546
 Molnár Sándor 1761, 1976
 Mondok László 2154
 Monostori Imre 106
 Montvai Attila 547, 1659
 Moor, Henry 2155
 Móra Ferenc 133
 Moravánszky Ákos 35, 73, 118, 343, 488, 489, 494, 502, 633, 1075, 1136, 1146, 1169, 1184, 1185, 1293, 1525, 1547, 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1560, 1578, 1857, 2127, 2333, 2389
 Móré Mihály 2156
 Moreau, Charles 868
 Morley, Malcolm 2157
 Morvay György 37
 Morvay Zauza 1946
 Moskovszky Éva 1307
 Mócsényi Mihály 1586
 Möller, Peter 1671
 Mravik László 204, 370, 437, 553, 768, 848, 855, 971
 Mraz, Gottfried 1007
 Mrázková, Daniela 1269
 Mrázová, Magdalena 580
 Mucsi András 341, 846, 1593, 1787, 1942, 2327
 Muir, Nanette T. 235
 Munch, Edvard 1375
 Munk, Zdenka 629
 Munkácsy Mihály 1376
 Murádin Jenő 1129, 1366, 1377
 Murai Jenő 2158
 Muraközi Ágota 2267
 Muraközi Gyula 1314
 Murris, Jean-Louis 1325
 Müller Zauza 2035
 Müller-Mehlis, Reinhardt 2366

- Nádai Pál 547
 Nádai Tibor 1460
 id. Nádasdy János 2159
 ifj. Nádasdy János 2159, 2160
 Nádasz József 1272
 Nádler István 2161
 Nádler Tibor 2162
 Nádor Tamás 95, 1769, 1798, 1946, 2033, 2055, 2118, 2238, 2239, 2263, 2266, 2302, 2318, 2390
 Nagy Ádám 362
 Nagy Albert 2163
 Nagy B. István 2164
 Nagy Elemér 62, 1187, 1553, 2067
 Nagy Előd 2165
 Nagy Enikő 2166
 Nagy Ernő 2167
 Nagy Ferenc 2168
 Nagy Gábor 2169
 Nagy Géza 905
 Nagy Gy. Margit 2170
 Nagy Ignác 547
 Nagy Ildikó 317, 845, 1323, 1365, 1367, 1796, 2380
 Nagy Imre, Zağgödi 2171
 Nagy István 1377
 Nagy István 615
 Nagy Iván 84
 Nagy Izabella 2151
 Nagy Jenő 1042
 Nagy Judit 1340
 Nagy Katalin 2172
 E. Nagy Katalin 245, 831
 Nagy T. Katalin 1513, 2058
 E. Nagy Lajos 1423, 1427, 1504, 1505, 1821
 Nagy László 1905
 Sz. Nagy László 92, 862
 B. Nagy Margit 429
 Nagy Mária Éva 1670
 Nagy Márta 774, 2263
 Nagy Péter 2132
 Nagy Sándor 701
 Nagy Sz. Júlia 1671, 2380
 Nagy Tamás 2352
 Nagy Zoltán 1065, 1439, 1483, 1636, 1680, 1795, 2022, 2036, 2058
 Nagy Zoltán 2051
 Nagybakay Antal Zelmós 906
 Nagybakay Péter 551, 1019, 1020
 Nagymihályi Géza 960
 B. Nánási Éva 1682
 Nebehay, Ingo 536
 Nedvidek, Sofia 1122
 Negru, Adrian 1086
 Nehring, Karl 984
 Nekuda, Vladimír 616
 Nemes Attila 2173
 Nemes Ferenc 1890
 Nemes János 971, 1589, 1744, 2058, 2119
 Nemes Károly 547
 Nemes Lampérth József 1378
 Nemes Marcell 380
 Nemes Márta 902, 907, 1189
 Nemesi Tivadar, 2086
 Németh Adél 439
 Németh Gábor 985
 Németh István 246
 Németh István 1286
 Németh József 547
 Németh József 908
 Németh József 2174
 Németh Lajos 42, 50, 53, 60, 63, 74, 89, 122, 149, 150, 302, 416, 517, 1253, 1327, 1330, 1537, 1730, 1873, 1955, 2058, 2125, 2327
 Németh László 106, 1327
 Németh Mária 1021, 1671
 Németh Nelli 2175
 Németh Olga 909
 Németh Pál 365
 Németh S. Katalin 112
 Néray Katalin 330, 1613, 1976, 2380
 Neslehová, Mahulena 22
 Neuberger Simon 547
 Neumann Bernát 1286
 Niccolo di Buonaccorso 852
 Nickel, Heinrich L. 702
 Niedermaier, Paul 513
 Nikolov, Nikola 2176
 Norman, Jan 2177
 Nosek László 2132
 Novák István 2178
 Novák Lajos 2179
 Nováki Gyula 27, 649, 703
 Novotny Tihamér 2244
 NW 1011
 Nyári István 2132
 Nyerges Éva 961, 1081
 Nyerges Pál 2180
 Nyergesi János 2181
 Nyilas Ferenc 1162
 Nyitrai László 1402
 -6- 1481
 Oberhaidacher, Jörg 1082
 Obermayer József 2182
 Ócsai Károly 2183
 O'Dell-Franke, Ilse 1055
 Oelmacher Anna 2320
 Olajos György 1921
 Olivieri, Lucilla 2184
 Onodi Béla 2185
 Ondrejceková, Zora 1127
 Ondrejovich Jenő 547
 Oparinus, Johannes 853
 Orbán Balázs 123, 440, 441, 442, 443
 Orbán Dezső 2186
 Orisko, Stefan 444, 704, 910, 911
 Orlai Petrics Soma 1379
 Orosz István 2187, 2377
 Orosz István 1230
 Orosz Mária 2188
 Orosz Péter 1437, 1765, 2189, 2340
 Orosz Sándor 1723, 1724, 2281
 Ország Lili 1742, 2190
 Ortelius, Abraham 975
 Ortutay Gyula 1272, 2346
 Oskó Judit 1554
 Ökrös László 2397
 Órai Károly 244/4, 520, 937, 938, 1225
 Ósze András 2191
 Packa, Vojtech 447
 Paizs Péter 2192
 Pajer, Jiri 1022
 Pajor Ildikó 2193
 Pákolitz István 2125
 Paksy Gábor 1586
 Pál Balázs 2067

- Pál Zoltán 2194
 Palásti Erzsébet 1921
 Palásthy Lajos 382
 Palko, Franz Xaver Karl 1057
 Páll István 448
 Pallagi Ferenc 113, 114, 247, 315, 319, 349, 1532, 1555, 1586, 1595, 1630, 1654, 1664, 1666, 1674, 1688, 1689, 1692, 1926, 1933, 1981, 2035, 2196, 2265
 Pálmányi Béla 912
 Pálóczi-Horváth András 616, 705
 Pálosi Judit 1385, 1484, 1906
 Palotás Dezső 547
 Palugyai István 565
 Pamer Nóra 451
 Pán Márta 2195
 Pandula Attila 572
 Pandúr József 385, 1896, 2003
 Panofsky, Erwin 64, 124
 Pánti Imre 2196
 Pap Éva 1767
 Pap Gábor 799
 Pap Gyula 2197
 Papi Lajos 2198
 Papp Albert 2199
 Papp Gábor 2200
 Papp György 2201
 Papp János 2378
 Papp Júlia 1664, 1882, 2019, 2119
 Papp Lajos 1485
 Papp László 1579
 Papp László 2202
 Papp Oszkár 2203
 Papp Zsigmond 2204
 Parádi Nándor 616, 822
 Páskándi Géza 2067
 Passuth Krisztina 1367, 1373, 2077
 Pásztor Beatrix 2088
 Cs. Pataj Mihály 2205
 Pataki Béla Pál 449
 Pataki Ferenc 2206
 Pataki Gábor 75, 1314, 1442, 1456, 1457, 1486, 1492, 1774, 1935, 1952, 1970, 2162, 2319
 Pataki László 2220
 Pataky László 1380
 Patay Éva 2207
 Patay László 2208
 Patay Pál 125
 Patay Pálné 1052
 Pati Nagy Elemér 450
 Pátkai Ervin 2209
 Patkó Sándor 248
 Pattantyús A. Ádám 242
 Pátzay Pál 2210
 Pauer Gyula 2211
 Paul, Eberhard 751
 Paulovics László 2212
 Paulosava, Silvia 706
 Pauncz Imre 381
 Pausch, Oscar 594
 Pavercsik Ilona 1247
 Pavlasek, Jan 1085
 Pazár Béla 2352
 V. Pézmándi Margit 2213
 Pécsi József 547
 Pécsi László 2214
 Pécsi Lukács 964
 Peéry Rezső 1272
 Pekár Zsuzsa 1023
 Pelle János 1858
 Pellionisz Valéria 1668, 1676, 2012, 2064, 2203, 2233
 N. Péntes Éva 2042
 Perczel Anna 249
 Perczel Károly 1586
 Perháy Károly 451, 560, 563, 1191, 1809
 Perényi Imre 514, 1556, 1586
 Perjes András 1223, 1588
 B. Perjes Judit 250
 Perlmutter Izák 1381
 Perneczky Géza 65, 66, 67, 126, 547, 1640, 1641, 1969
 Perugino, Pietro 854
 Petáh, Emil 573
 Petényi Katalin 1314
 Péter Márta 861
 Petemák Miklós 1660, 2058, 2316
 Pető János 2215
 Petőcz Károly 344, 1635
 F. Petrás Éva 86
 Petráturová, Hana 913
 Petri Lajos 2216
 Petricoli, Ivo 707, 805
 Petrová, Sylvia 1642
 Petrová-Pleskotová, Anna 962
 Picasso, Pablo 2217
 Pilgram, Franz Anton 1085
 Pinczehelyi Sándor 1639, 1645, 1664, 1933, 2218
 Pintér Attila 228
 Pintér Lajos 1840, 2239
 Pintér Mihály 87
 Pintér Tamás 139
 Pinterits Tibor 382
 Pippal, Martina 142
 Pirk János 2219
 Pirk László 2220
 Pisutová, Irena 581
 Pithon, József 982
 Pituk József Viktor 2221
 Planic-Loncaric, Marija 515
 Plecnik, Josef 2222
 Plesznivy Edit 1114, 1406
 Pócs Péter 2223
 Podrecca, Boris 2224
 Pogány Gábor 1385, 1441, 1627, 1683, 1911, 1996, 2236, 2295, 2398
 Pogány György 34
 Pogány Ö. Gábor 1318, 1327, 1793, 1801, 1804, 1837, 1870, 1971, 1977, 1998, 2067, 2143, 2144, 2150, 2239, 2304
 Pogány Zsolt 382
 Pogány-Balás, Edit 751
 Pohl, Arthur 818
 Pohl, Wenzel 859
 Polgár Ildikó 2225
 Polgár Rézsa 2226
 Polgár Zoltán 914
 Polgárdy Géza 106, 2317, 2368
 Pollack Mihály 1189, 1382
 Polony Elemér 2227
 Polónyi Károly 1558, 1571, 1578, 1580, 1586
 Polzer, Joseph 775
 Pomogáts Béla 1385
 Ponican, Jan 1272
 Popa, Radu 709
 Popovic, Vukica 1123
 Popovici család 1086
 Popper Leó 68, 127
 Porkoláb Sándor 2228
 Porumb, Marius 863, 963

- Pósoni György 1029
 Poszler Györgyi 429, 430
 Poto János 2210
 Potocka, Malgorzata 2229
 Potoczky Júlia 1852, 2357
 Pozzo, Francisco da 934
 Pötzl-Malikova, Maria 1082, 1087
 Prákfalvi Endre 1400, 1489
 Prause, Marianne 28
 Praznovszky Mihály 452, 1357, 1403
 Preaud, Tamara 577
 Preisich Anikó 1696
 Preisich Gábor 46, 128, 1192, 1557, 1586, 2128
 Preisich Katalin 128
 Prelog, Milan 628
 Prelovsek, Damjan 2222
 Presseron, René 36
 Prickler, Harald 986
 Prijatelj, Kuno 776, 777
 Priaso, Michele 855
 Probatner János 2230
 Prokop, Aleksander 1623
 Prokop Péter 2231
 Prokopius Péter 982
 Prokopp Gyula 129
 Prokopp Mária 341, 778, 848
 Prox, Alfred 440, 627, 710
 Prutkay Péter 2232
 Puskarová, Blanka K. 711
 Puskás Ildikó 1558
 Puskás Imre 2233
 Pusztai Éva 1586
 Pusztai László 323, 453, 1339, 1354
 Puvis de Chavannes, Pierre 1383
 Püspöki Nagy Péter 592, 712
 Püspöky István 2017

 Rabel-Jullien, Claudia 622
 Rabinovszky Máriusz 1327, 2125
 Raceková, Jarmila 1127
 Rácz Gábor 2234
 Rácz Jenő 1008
 Rácz Zoltán 244/8
 Ráday Gedeon 384
 Ráday Mihály 252
 Rádics Károly 2318
 Radnai Lóránt 1338
 Radnóti László 807
 Radnóti Miklós 1644
 Radnóti Sándor 43, 68, 124
 Radó István 1327
 Rados Jenő 130, 495, 915, 1571/2
 Radvani, Hadrian 964
 Ráfael Viktor 2235
 Raffaello di Giovanni Santi 855
 Raj Tamás 528, 1193
 Rajk András 1841
 Rajk László 1756
 Rajki István 1388
 Rajna György 131
 Rákóczi Rozália 1301
 Rakoviczky, Viliam 1625
 Raksányi Lajos 2236
 Raszler Károly 2237
 Ráth Zsolt 55
 Rátkai Ferenc 1672
 Ratkai Ida 1778, 2108
 Rátkay Endre 2238

 Rattner, Ruth 1373
 Razdolazkaja, Vera 1089
 Rédey Pál 861, 2083, 2243
 Regner János 988
 -rehák- 140
 Rehák Tiborné 547
 Reich Károly 2239
 Reimholz Péter 253, 2352
 Reischl Péter 2240
 Reitala, Aimo 1124
 Reiter László 2241
 Reményi Babko 2242
 Reményi József 2242
 Remes, Valdimir 1269
 Renner Kálmán 2243
 Rényi András 2058
 Rényi Kálmán 1194
 Rényi Krisztina 2244
 Rényi Péter 547, 1354
 Resler, Johann Josef 1087
 Rétfalvi Sándor 1920
 Réth Alfréd 1372
 Réthelyi Jenő 525
 Réti Pál 547
 Réti Zoltán 2245
 Rév Ilona 1195
 Révai József 1905
 Révész László 1818
 Réz Pál 1905
 Richter, Gisela 1060
 Rideg Gábor 327, 1483, 1598, 1725, 2036, 2058, 2263
 Ridovics László 1996
 Ridovics Péter 1825, 2246
 L. Riedel Lóránt 819
 Riederer, Josef 254
 Rieger, Günther 1367
 Riegl, Anton Pius 1219
 Rigele Alajos 1384
 Rilke, Rainer Maria 1386
 Rimanóczy Gyula 2247
 Rippl-Rónai József 385, 1256, 1385, 2125
 Rippl-Rónai Ödön 385
 Ritter P. Tibor 565
 Rittstauer Jozef 713, 916
 Rizzi, Wilhelm Georg 1085
 Roboz Zauza 2248
 Rochlitz Gyula 1176, 1199, 1206
 Rodin, Auguste 1386
 Roditi, Edouard 69
 Roisz Vilmos 2249
 Román András 255, 256, 257, 258, 263, 291/7, 516, 1586
 Rombauer János 408
 Rombold, Günther 1559
 Rómer Flóris 454
 Romvári János 2011, 2250
 Romváry Ferenc 1327, 1691, 2125
 Róna Emy 2251
 Rónai Dénes 547, 1272
 Rónai Zoltán 796
 Ronte, Dieter 2127
 Rosenberg, Pierre 1077
 Rosgard, Alfredo 1727
 Roskó Gábor 1818
 Rossacher, Kurt 70, 864
 Rosti Pál 1265
 Rosztovceva, Inna 1755
 Róth László 547, 1272
 Rothe, Hans 408

- Rottler Ferenc 454
 Rottmayr, Johann Michael 1088
 Rousseau, Henri 1387
 Rózsa György 115, 329, 1196
 Rózsa Judit 604
 Rózsa Gyula 68, 110, 115, 144, 460, 1114, 1330, 1378, 1412, 1515, 1516, 1618, 1634, 1644, 1754, 1833, 1877, 1905, 1932, 2065, 2092, 2125, 2136, 2299, 2327, 2341, 2379
 Rózsa Miklós 547
 Rózsa T. Endre 2195
 Rozanyó Ágnes 29
 Rozsondai Marianne 587
 Rubens, Pieter Pauwel 1089
 Rubin Szilárd 2024
 Rudas Klára 2252
 Rudinaki, Anton 1197
 Ruffy Péter 2067
 Rumi Rajki István 1388
 Rupprecht Mihály 547
 Rusina, Ivan 945
 Rustici, Francesco 1090
 Rusu, Adrian Andrei 714
 Ruttkay Ferenc 2253
 Ruttkay György 1389
 Ruttkay Judit 1536
 Ruzsa György 408, 445, 630
 Rybak, József 1272
 Rybarová, Kristina 99

 Saád József 1581
 Saári Éva 636, 789
 Sabau, Nicolae 917, 918
 Sabján Tibor 295
 Sabol, Eugen 1126
 Sadi, Branka 1358
 -sai- 1795
 Salamon Nándor 114, 345, 377, 1326, 1385, 1609, 1614, 1684, 1753, 1816, 1902, 1931, 1937, 1975, 2030, 2170, 2249, 2346
 Salvini, Roberto 137
 Samathy Tamás 2031
 Sámboi János 159
 Samu Géza 2254
 Sandberg, Herbert 2255
 Sándor Edit 2256
 I. Sándor Ildikó 2360
 Sándor László 1861
 G. Sándor Mária 631, 697, 715, 716
 Sári Lajos 244/5, 1214
 Sárffy Aladár 547
 Sarkantyu Judit 2257
 Sárkány Erősi Gabriella 2258
 Sárkány Győző 2259
 Sárközi Mátyás 1195
 Sárnagy Ilona 1198, 1352, 1354
 Samova, Frida 1333
 Sartre, Jean-Paul 1095
 Sárvári Márta 144, 259, 260, 261, 262, 263, 1044, 1224
 Sas Ervin 1923
 Sas Gábor 1918
 Sas Péter 2067
 Sasky, Ladislav 865
 Sass Valéria 1594
 Saucin, Ladislav 455
 Scarpa, Carlo 2260
 Scepková, Marta 717
 Schaaf Erzsébet 2261
 Schade, Werner 841

 Schandl János 1390
 Shiffer Judit 2262
 Schallautzer, Hermes 934
 Scheiber Hugó 1391
 Scheiber Sándor 456, 761
 Scheicher, Elisabeth 1094
 Schemper-Sparholz, Ingeborg 1087
 Schéner Mihály 1781, 2263
 Schéry Gábor 1567
 Schinagl Gábor 264
 Schmal Károly 2264
 Schmied, Hans 745
 Schmidt, Burghardt 1448
 Schmutzer, A.J. 958
 Schöffler Miklós 71, 2266
 Schönberger Armand 1392
 Schön, Erhard 856
 Schöner Alfréd 965, 966
 Schrammel Imre 2265
 Schubert Simon 982
 Schulek Frigyes 1139
 Schumacher, Fritz 489
 Schwarz, Mario 718
 Schweiger, Peter P. 1941
 Schweiger, Werner Josef 1278
 Schwind, Moritz von 1393
 Sebeok, Thomas 72
 Sebestyén, Gheorghe 119, 719, 720, 919
 Sebestyén György 457
 Sebestyén Sándor 2267
 Sebők Zoltán 547, 1352, 1363
 Sedler, Ingrid 583
 Sedlmayr, Hans 132, 1905
 Sedlmayr János 109, 265, 266
 Sedlmayr Jánosné 267
 Sed-Rajna, Gabriella 761
 Seebach, Gerhard 721
 Seegen, Franz Xaver 1091
 Seiden Guztáv 1394
 Seleszt, Dimitri 1081
 Selmecci László 1797
 Selmecci Kovács Attila 976, 1152
 Selmic, Leposava 946
 Semper, Gottfried 73
 Semsey Andor 371, 2023
 Senefelder, Alois 1395
 Séra Sándor 1199
 Seres Attila 2104
 Seres Béla 2074
 Seres József 135
 Sefőzőné Gémes Magdolna 30
 Serly Sándor 2353
 Seurat, Georges 1396
 Sevciková, Zuzana 896, 1070
 Shearman, John 142
 Sheldon, William 458
 Sik Csaba 49, 150, 1375, 1378, 1386, 1405, 1726, 1769, 2060, 2155, 2186
 Siklósi Gyula 1024
 Siklósi Mária 268
 Siklóssy László 547
 Simén Domonkos 459
 Simó Lajos 1397
 Simon Ferenc 2268
 Simon Károly 2269
 Simon Magdolna 348, 380, 1114, 1200
 Simon Zuzsa 319, 2277
 Simone Martini 775

- Simonyi Antal 547
 Simsay Ildikó 2270
 Sinigalia, Ferera 779
 Sinkó Katalin 400, 537
 Sinkovits Péter 379, 1472, 1490, 1491, 1493, 1612, 1727, 1761, 1808, 1824, 1916, 2011, 2127, 2160
 Sipos Béla 1404
 Sipos Dávid 1092
 Sipos Enikő 269
 Sipos László 2271
 Sipos Tamás 1977
 Sisa Béla 270, 271
 Sisa József 1201, 1202, 1338, 1410
 Skripecz Sándor 1415
 Slapeta, Vladimir 1203
 Slivka, Michal 722
 Smetánská, Zdenek 616
 Smith, John Boulton 1369
 Smohay János 1446
 Smoláková, Mária 723
 Sobor Antal 1649
 Solymár István 2125
 Solymossy László 614
 Somlyó György 1905
 W. Somogyi Ágnes 1624
 Somogyi Árpád 2272
 Somogyi Győző 2273
 Somogyi József 2067, 2274
 Somville, Roger 2275
 Soós Imre 134, 1606, 1728
 Z. Soós István 2276
 Soós Magda 1831, 2123, 2248
 Soós Tamás 2277
 Sopko, Julius 780
 Soproni Sándor 88
 Sós László - Kemény Éva 1493, 1680, 1979, 2278
 Sós Péter János 1874
 Sós Zsigmond 2279
 Sosztakovics, Dmitrij 460
 Spekner Enikő 712
 Spolcnikova, Mária 632, 752, 781
 Smenská, Dagmar 967
 Stará, Dagmar 987
 Staud Géza 1310
 Stautenraus, Franz 936
 Stefanov, P. 160
 Stein, Donna 2021
 Steindl Imre 1132, 1398
 Steininger, Herman 823
 Stemlerné Balogh Ilona 325
 Sternath, Hermann 1313
 Stettner Béla 2281
 -Stifner- 1974
 Stirling János 939
 Strobel, Richard 724
 Stojanovic-Mauric, Mirjana 2282
 Studnickova, Milada > Cerna-Studnicková, Milada
 Stuiher Zsuzsa 2283
 Stumpf Ferenc 2284
 Stürmer, Michael 866
 Subotic, Irina 1128
 Sujanová, Olga 753, 1073
 Sulyok Katalin 272
 Supka Géza 133
 Supka Magdolna 134, 1638, 1735, 2143, 2281, 2299
 Sz. Surján Andrea 1311
 Sutherland, Lyall 1560
 Sülle Tamás 1419
 Sümei György 725, 947, 1129, 1303, 1317, 2230, 2302
 Sváby Lajos 2285
 Svec, Andrej 461, 462, 463
 Svoboda, Rudolf 2286
 Sweeney, James 1879
 Swiechowski, Zygmunt 633
 Swierkiewicz Róbert 2283
 Sylvestre Ádám 2287, 2352
 Sz.B. 1331
 Sz.M. 1339
 Szabadfalvi József 1141
 Szabadi Judit 1130, 1256, 1345, 1412, 1494, 1647
 Szabados Árpád 1719
 Szabados Ferenc 851
 Szabó András 2288
 Szabó Anikő 31
 Szabó Antal 574
 Gy. Szabó Béla 2067
 Szabó Dezső 920
 D. Szabó Ede 1389, 1736, 1854, 2096, 2202, 2301
 P. Szabó Ernő 114, 388, 389, 538, 1099, 1104, 1298, 1327, 1405, 1408, 1458, 1472, 1483, 1514, 1515, 1532, 1589, 1615, 1625, 1636, 1638, 1645, 1664, 1689, 1739, 1771, 1781, 1823, 1858, 1867, 1899, 1933, 1946, 1957, 1972, 2007, 2011, 2017, 2058, 2093, 2102, 2103, 2120, 2153, 2169, 2189, 2192, 2223, 2254, 2273, 2280, 2299, 2328, 2335, 2340, 2355, 2367, 2376, 2386
 L. Szabó Erzsébet 2289
 Szabó Ferenc 2231, 2350
 Szabó Géza 856
 Szabó György 379, 1104, 1439, 1483, 1515, 1589, 1612, 1625, 1644, 1650, 1672, 1811, 1899, 1953, 2016, 2058, 2082, 2112, 2119, 2143, 2184, 2294, 2302, 2363
 Szabó György 2290
 Szabó István 1608
 Szabó Iván 2291
 Szabó Jenő 1729
 Szabó J. József 726
 Szabó Júlia 96, 134, 327, 1131, 1363, 1367, 1407, 1747, 2030, 2036
 Szabó Julianna 417, 1074
 Szabó Katalin 1235
 Szabó Lajos 2292
 Szabó László 273
 Szabó László 335
 Szabó László 354
 Szabó László 2186
 Szabó László 921
 Cs. Szabó László 634, 968, 1313, 1905
 Szabó Lőrinc 1905
 Szabó Péter 144
 Szabó Péter 2295
 Szabó Péter 345
 Szabó T. Attila 429, 2067
 Szabó Tamás 2293
 L. Szabó Tünde 274
 Szabó Vladimir 2294
 Szabó Zoltán 221/15
 Szabolcs Péter 2295
 Szácsvay Varga Ferenc 2296
 Szajna, József 2297
 Szakács Margit 1132, 1271
 Szakál Edit 1385, 1654
 Szakál Ernő 221/8, 2298
 Szakály István 251
 Szokolczay Lajos 101, 565, 2065, 2364
 Szalabán Carmen 2064

- Szalatnai Rezső 1272
 Szalay Ferenc 345
 Szalay Károly 841, 2390
 Szalay Lajos 2299
 Szalay Zoltán 275
 Szále János 1400
 Szalontai Barnabás 1204
 Szamosi Ferenc 437, 553, 1095, 1744
 Szamosi József 627
 Szamosvári József 2300
 Szántó Dezső 2301
 Szántó Imre 922
 Szántó Piroska 1905, 2302
 Szántó R. Judit 2125
 Szántó Tibor 853, 2303
 Száraz György 2067
 Szász Endre 2304
 Szász, Vasilica 1317
 Szathmáry Papp Károly 1399
 Szatmáry-Király Erzsébet 1648
 V. Szatmári Ibolya 311
 Szatmári Gizella 110, 460, 1338, 1595, 1664, 1680, 1689, 1868, 2186
 Szatmári István 1859
 Szebelkó Erzsébet 2292
 Sebeherényi Zoltán 1330, 1404
 Széchy Ágnes 322, 2187
 Széchy Beáta 2305
 Szeemann, Harald 2306
 Szegedi Emil 547
 Szegedi Ötvös Márton 999
 Szeghalmi Elemér 2349
 Szeghalmy Bálint 1177
 Szegő András 1816
 Szegő György 1535, 2307, 2394
 Szeift Béla 2308
 Székácsné Vida Mária 1730
 Székely Aladár 547
 Székely András 48, 72, 144, 276, 379, 388, 437, 464, 540, 547, 553, 799, 1104, 1309, 1312, 1343, 1345, 1361, 1385, 1390, 1418, 1442, 1497, 1589, 1637, 1644, 1795, 1800, 1817, 1899, 1962, 2036, 2058, 2065, 2083, 2119, 2180, 2327, 2334, 2367, 2396
 Székely Bertalan 547, 1401
 Székely György 145, 158, 165, 606, 755, 835, 839
 V. Székely György 806
 R. Székely Julianna 1532, 1731, 1973, 1981
 Székely László 2171
 Székely, Pierre 2309
 Székelyhidi Ágoston 2321
 Szekér Endre 111
 Szekeres Erzsébet 2310
 Széký Piroska 2311
 Szelényi Lajos 114
 Szelényi Pál 1420
 Szelesi Zoltán 362, 1498, 1839, 2341
 Szélpál Árpád 135, 1272
 Szemadám György 2312
 Szemerszki Miklós 1987
 Szemethy Imre 1739, 1921, 2332
 Szendrei Lőrinc 367
 Szendrő János 1030
 Szenes Zsuzsa 1703
 Szentandrassy István 2313
 Szentes András 363
 Szentessy László 2314
 Szent-Györgyi Albert 1905
 Szentimrei Zoltán 2315
 Szentiványi Lajos 1327
 Szentmihályi Imre 935
 Szentpétery József 1402
 Szepesi Zsuzsa 34
 Szerdahelyi Csongor 727, 2067
 Szerdahelyi István 118, 121
 Szerelmey Miklós 1404
 Szerencsés János 2316
 Szervátiusz Jenő 2317
 Szervátiusz Tibor 2318
 Szigethi Ágnes 1090
 Szeigethy Gábor 106
 Szigetvári Csöbör Balázs 1093
 Szigetvári György 277
 Szijf Béla 1379, 1855
 Szijf Rezső 136, 386, 1732, 1968, 2231, 2276, 2339, 2392
 Szikora Tamás 2162, 2319
 Szikra Éva 1225
 Szilágyi András 1693, 1694, 1883
 Szilágyi András 161, 978, 1055, 1056
 Szilágyi Dezső 387
 Szilágyi Ferenc 1231, 1257, 1850
 Szilágyi Gábor 547, 1269, 1273, 1274
 Szilágyi Ilona 2320
 Szilágyi Imre 2321
 Szilágyi István 278
 Szilágyi Júlia 2271, 2322
 Szilágyi Lenke 2145
 Szilágyi Miklós 1586
 Szilágyi Tamásné 387
 Szilárdy Zoltán 593, 969, 1362
 Szilvitzy Margit 2323
 Szimon János 2249
 Szinai János 128, 1148
 Szinyei Merse Pál 1404
 Szirmai Endre 1499
 Szirmai János 2324
 Szirmai Viktória 1582
 Szirmai Zoltán 104
 Szirtes János 1761, 2325
 Szita Szabolcs 94
 Sziveri János 547
 Szkalnitsky Antal 193
 Szluka Emil 279
 Szluka Márton 323, 1116, 2062
 Szmirnov, I. 460
 Szmracsányi Miklós 547
 Szobelnikov, Vlagyilem 539
 Szobol, Tatjana 1258
 Szombathy Bálint 49, 1157, 1363
 Szomoró György 1795
 -szóis- 2111
 Szőke Annamária 2211, 2325
 Szőke László 1694
 Szőke Mátyás 741
 Szöllősi Endre 2326
 Szöllősi Ferenc 280
 Szőnyi István 2327
 Szőrtsei Gábor 2328
 Szővényi István 1027
 Szővényi Zsolt 1611
 Szrogh György 517
 Szunyogh Szabolcs 1652, 2165
 Szuromi Pál 1378, 1496, 1502, 1655, 1748, 2054, 2058, 2201, 2363
 Szűcs Eszter 2172
 Szűcs György 1205, 2042
 Szűcs István 1586

- M. Szűcs Ilona 2329
 P. Szűcs Julianna 327, 379, 388, 1104, 1125, 1372, 1418, 1483, 1493, 1532, 1589, 1612, 1645, 1701, 1744, 1769, 1781, 1794, 1932, 2036, 2058, 2102, 2125, 2285, 2293, 2327, 2340, 2367
 Szűcs Károly 2132
 Szűgyi Edit 521
 Szűts Miklós 2330
 Szverle Mária 1279, 1689
 Szvetlov, I. 2363
 Szvircsek Ferenc 912
 Szvoboda D. Gabriella 1317
- Tábori György 1045
 Takács Ákos 281
 Takács Béla 808, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1014, 1045, 1046, 1294, 1300, 1843, 1919
 Takács Eszter 1376, 1906
 Takács Gábor 542
 Takács Imre 809, 815
 Takács József 1133, 1327
 Takács László 2216
 H. Takács Marianna 970, 971, 1196
 Takács Miklós 32
 R. Takács Olga 2302
 Takáts Gyula 1905, 2125
 Takátsóvá, Julia 505
 Tallér József 2331
 Tallherr József 907
 Tamás Mihály 2027
 Tamás Menyhért 2208
 Tamási Orosz János 2028, 2087, 2089, 2133, 2158, 2238, 2375
 Tandori Dezső 2017, 2036, 2332
 Tandy Lajos 1851, 2206, 2397
 Tarczay Péter 1853, 2288
 Tari János 332
 Tarján Tamás 2067, 2363
 Tarjányi Ingrid 2304
 Tarnai Andor 412
 Tasnádi Attila 162, 282, 327, 335, 341, 355, 379, 388, 522, 528, 1104, 1317, 1342, 1344, 1354, 1376, 1408, 14148, 1483, 1500, 1501, 1503, 1506, 1514, 1589, 1612, 1630, 1781, 1793, 1865, 1911, 1914, 1947, 1958, 1996, 2040, 2041, 2042, 2050, 2130, 2144, 2183, 2278, 2299, 2327, 2344, 2345, 2363
 Tassy, Jan 465
 Tatlin, Vlagyimir 1405
 Tátrai Vilmos 110, 335, 855
 Taut, Max 2333
 Teke Zsuzsanna 442
 Telepy Katalin 1495
 Temesváry Ferenc 328
 Tenk László 2334
 Tenose, Michele 1220
 Terényi Zoltán 2304
 Tereschenko, Vasily 543
 Tersánszky Józai Jenő 1905
 Terzio, Francesco 1094
 Tettamanti Béla 1819, 1983, 2335
 Theisler György 1344
 Thurn, Hans 763
 Thury Levente 2336
 Thurzo, Igor 901, 1134
 Thurzó István 2337
 Tibensky, Jan 92
 Tichy Gyula 1406
- Tihanyi Judit 2338
 Tihanyi Lajos 1407
 Tilkovsky, Vojtech 1327
 Tilless Béla 1583
 Timár Árpád 106, 137, 1330, 1508
 Timon Kálmán 1584, 1672, 1733, 1959
 Tintoretto 1095
 Tipity János 564, 1282
 Tiziano, Vecellio 1096
 Tkac, Stefan 972
 Toca, Mircea 867
 Tóbiás Áron 2021
 Toda, Joseph 1097
 Togan, George 601
 Toldalagi Pál 1905
 Tollhopf János 766, 773
 M. Tolnai István 1269
 Tolnay, Charles de 137, 1905
 Tolnay Pál 1147
 Toman Gyula 2339
 Tomay Tamás 2352
 Tomka Mihály 1345
 Tompos Erzsébet 728
 Toranová, Eva 1006, 1047
 Tordai Zádor 2067
 Torday Aliz 832, 1704, 1750, 1835, 1872, 2226
 Tomai József 2374
 Tomay Endre András 2017, 2340
 Tomyai János 1408
 Tot, Amerigo 2138, 2341
 Tóth Ágota 2342
 Tóth András 1409
 Tóth Antal 522
 Tóth Attila 526, 1512, 1846, 2090, 2126
 Tóth Béla 547
 Tóth Béla 1063
 Tóth Béla 2135
 Tóth Endre 783
 Tóth Dezső 1926
 Tóth Elemér 1480
 Tóth Emő 2359
 Tóth Ervin 1785, 2082, 2150, 2294
 Tóth Erzsébet 1563
 Tóth Ferenc 1383, 1644
 Tóth Gábor 2343
 Tóth Imre 1283
 Tóth István 312
 Tóth István 362
 Tóth István 2344
 Tóth János 138
 Tóth Joachim 283
 Tóth Károly 2067
 Tóth Melinda 221/4
 Tóth Menyhért 2345
 Tóth Sándor 1051, 1817, 2075
 A. Tóth Sándor 2346
 Tóth Valéria 2347
 Tóth Zoltán 244/15
 Tóthová, Stefánia 729
 Tóvári Judit 27
 Tóvári-Tóth István 2348
 Tózsza István 730
 Tölgyes Tibor 284
 Tölgyesi József 466, 1326
 Török Ferenc 2349
 Török Margit 2253
 Török Richárd 1765, 1885
 Török Tamás 388, 1454

- Tóry Klára 1275, 1276, 1399
 Tripolsky Géza 285
 Tripolszky László 89, 2045, 2370
 Triznya Mátyás 2350
 Trogmayer Ottó 948
 Trombitás Tamás 2011
 Trummer Imre 2351
 Turányi Gábor 2352
 Turcsány Zsuzsa 1625
 Tuszkay Márton 2353
 Tűskés Gábor 1053, 2191
 Tűskés Tibor 106, 923, 1232, 2125, 2289
 Tverdota György 57
 Ucniková, Danuta 535, 962
 Udvardy Erzsébet 2354
 Udvardy Ildikó 1478, 2261
 Ugrin Emese 784, 810, 840, 851, 1048
 Uitz Béla 260
 Ujházi Péter 2355
 Ujlaki Gabriella 44, 48, 76
 Ujvári Béla 1825, 1996, 2124, 2246
 Ujváry Zoltán 1153
 Unger Emil 1410
 Ungvári Lajos 2356
 Unyi Béla 1206
 Urbach Zsuzsa 861
 Urbán György 2357
 Urbán István 286
 Urbanová, Norma 731, 924, 925, 926, 927, 928, 929
 Ury Ibolya 1769, 1876, 1909, 1942, 1997
 Utrillo, Maurice 1372, 1411
 Uzsoki András 732
 Vaculik, Karol 544
 Váczy Péter 811
 Vadas Ferenc 1348
 Vadas József 118, 1109, 1114, 1121, 1241, 1345, 1354, 1372, 1392, 1439, 1456, 1483, 1493, 1511, 1532, 1586, 1589, 1595, 1612, 1654, 1663, 1666, 1667, 1680, 1691, 1697, 1698, 1699, 1706, 1754, 1769, 1778, 1811, 1824, 1834, 1836, 1877, 1899, 1932, 1979, 2035, 2058, 2060, 2102, 2119, 2127, 2136, 2169, 2186, 2230, 2285, 2309, 2323, 2336, 2365, 2367, 2379
 Vadász György 2358
 Vadász Mihály 1192
 Vági Gábor 547, 1586
 Vágó József 1208
 Vágó László 1208
 Vágréti János 2359
 Vágvölgyi Péter 1084
 Vajda Ferenc 1544
 Vajda Lajos 1412
 Vajda Miklós 1905
 Vajda Pál 1321
 Vákkár Tibor 1565
 Valachi Anna 1644, 2193
 Valadon, Suzanne 1372
 Valkó Arisztid 490, 733, 868, 930, 973, 1364
 Valtér Ilona 734, 735, 736
 Vámos Ferenc 1338
 Vámos Katalin 552
 Vámos László 2262
 Vámosy Ferenc 60, 118, 1585, 1677, 2039
 Vancsa, Eckehardt 446
 Vándor András 287
 Vankóné Dudás Juli 2360
 Vanni, Francesco 1098
 Várady Róbert 1858
 Várady Zoltán 523, 754
 Vári Mihály 2359
 Váraljai Csocsán Jenő 636
 Varasdy Lipót 1150
 Varga Győző 2361
 Varga Gyula 244/9, 374
 Varga Gyula 2362
 Varga Imre 1905, 2363
 Varga Imréné 974
 Varga István 293
 Varga József 1910
 Varga Livia 737, 744
 Varga Mátyás 2364
 Varga Mihály 1147
 Varga Miklós 2170
 Varga Vera 1287
 Varga Zsolt 288, 1586
 Varga Zsuzsa 1221
 Vargha Dezső 1207
 Vargha János 289
 Vargha László 139, 491, 2067
 R. Várkonyi Ágnes 975
 M. Várhelyi Vanda 1928, 1993
 Várkonyi Endre 290
 Várkonyi György 1259
 Várnai Dániel 1327
 Várnai István 321
 Váro Márton 2365
 Vas István 144
 Vasadi Péter 1927, 1946, 2264
 Vasarely, Victor 77, 2067, 2366
 Várhelyi Antal 2367
 Várhelyi Júlia 404
 Vasic, Pavle 468
 Vasilescu János 388
 Vass Erzsébet 565
 G. Vass István 346
 Vass Viktor 2368
 Vastagh György 1228
 Vaszary János 1256, 1327
 Vaszkó Erzsébet 2369
 Vattay Elemér 1769
 Vayer Lajos 137, 416, 2125
 Vayer Tamás 2370
 Vayemé Zibolen Ágnes 1393
 Véber Károly 1405
 Vecsési Sándor 1788
 Vecsey Csaba 2371
 Vedres György 1587
 Végh János 163, 609, 785
 Végh Károly 2121
 Végvári Lajos 78, 140, 547, 1376, 1474, 1816, 1996, 2327
 Vekérdi László 587, 2379
 Vékony László 119
 Velledits Lajos 637
 Vén Emil 2372
 Vén Zoltán 2373
 Vén Zsuzsa 1208, 1209, 1347
 Verebélyi Kincső 164
 Veres D. Csaba 492
 Veres László 367, 420
 Veres Mihály 2374
 Veres Miklós 2375
 Veres Péter 2346
 Veress Ferenc 547, 1413
 Vermes György 1588
 Vermes Zoltán 2352

- Vermes Zauza 49
 Verő Mária 812
 Vertel Beatrix 2376
 Vető Béla 1689
 Vető János 2132
 Vezér Erzsébet 1360, 2241
 Vida, Gheorghe 1367
 Vida Győző 2377
 Vida Mária 163, 554
 Vidor Emil 1414
 Vidor Ferenc 1586
 Vidovszky Béla 2378
 Viga Gyula 1141
 Vigh Tamás 1905, 2379
 Vigorelli, Giancarlo 844
 Villangó István 1314
 Vilt Tibor 2380
 Vincze Balázs 2381
 Vincze Lajos 2382
 Vini, Sebastiano 221/3
 Viniczai István 11, 33
 Vincze Géza 2067
 Vinkó József 2361
 Viola József 2383
 Viollett le Duc, Eugène Emanuel 292
 Visy László 1999
 Vitéz János 765
 Vitruvius Pollio 141
 Viz László 833
 Vizkelety András 469, 769, 786
 Voit Pál 553, 1085
 Vonnák János 2384
 Vörös Attila 2066
 Vörös Béla 2385
 Vörös Dezső 376
 Vörös Károly 1261
 Vörösmarty Géza 1737
 Vörösváry Ákos 389
 Vujicsics D. Sztóján 2146
 Vukov Konstantin 510, 931
 Vszevolozsevszkaja, Szvetlana 366
 Vydarényi Iván 547
 Wagner István 359, 379, 470, 522, 1104, 1260, 1262, 1263, 1315, 1319, 1338, 1379, 1418, 1442, 1483, 1517, 1589, 1595, 1605, 1618, 1621, 1625, 1628, 1650, 1664, 1673, 1685, 1686, 1701, 1769, 1786, 1810, 1932, 1967, 1976, 1988, 2020, 2042, 2113, 2127, 2174, 2186, 2235, 2285, 2327, 2341, 2365
 Wagner Róbert 536
 Wahorn András 2011, 2386
 Wälder Gyula 1415
 Walla József 1170
 Walloschek Miklós 390
 Walter, Rolf 1518
 Warhol, Andy 2387
 Warnod, Jeanine 1411
 Watteau, Antoine 1099
 Weber Henrik 1416
 Wehli Tünde 755, 778, 787, 788
 Wehner Tibor 1504, 1596, 1597, 1780, 2042, 2179, 2314
 Weichardt, Jürgen 1351, 1391
 Weiden, Rogier van der 857
 Weidner, Johannes 1056
 Weiner Piroska 1264
 Weininger Andor 1260, 2388
 Weisgerber, Jean 1110
 Weisz Hugó 547
 Wellner István 1233
 Weöres Sándor 1905, 2125
 Werner, Wilfried 531
 Wessely H. 547
 Wheeler, Karel Vogel 1945
 Wilde János 142
 Windisch Aladámé 33
 Winkler Gábor 293, 1210, 1912
 Winkler Katalin 2144
 Wolfe, Tom 493, 494, 1656
 Weight, Frank Lloyd 2389
 Würtz Ádám 2390
 Würtzné Szentimrei Klára 2391
 Xantus Gyula 2392
 Yatec, Nicola 235
 Ybl Ervin 1327
 Ybl Miklós 1185, 1417
 ifj. Ybl Miklós 2393
 Záborszky Gábor 1885
 Zach, Krista 409, 1072
 Zachasska, Anna 1944
 Zachwatowicz, Jan 143
 Zádor Anna 38, 97, 115, 144, 495, 1323
 M. Zádor Márta 17
 Zádor Mihály 244/10, 279, 291/9, 294
 Zahory János 1317
 Zalán Magda 2362
 Zalatay Elemér 2394
 cf. Zámbo István 2395
 Zapletal, Florian 901
 Zay László 352, 353, 443
 Zdenek, Felix 379
 Zelfel, Hans Peter 738
 Zelk Zoltán 1905
 Zentai Lóránt 528, 1100
 Zentai Mária 437
 Zentai Tünde 295
 Zichy Mihály 1418
 Zika Klára 430
 Zimáné Lengyel Vera 34
 Zimdars, Dagmar 1081
 Znamerovszkaja, Tatjana 1096
 Zolnay László 145, 456, 619, 638, 756
 Zoltán Mária Flóra 1511, 2396
 Zoltán Zoltán 1586
 Zoltánfy István 2397
 Zombori István 411
 Zöldi Imre 2079
 Zrínyi Miklós 975
 Zrínyiifalvi Gábor 1899
 Zuccari, Federico 1100
 Zsadányi Oszkár 1811, 1977
 Zsadova, Larissa Alekszejevna 1405
 Zealus-Zajovits Ferenc 98
 Zsámpainé Szalay Mária 32
 T. Zselinszky Péter 2196
 Zeigmond Attila 315
 Zeigmond Mária 565, 1301
 Zeigmond Árpádné 1080
 Zsolnay 1385, 1419
 Zsuga Sándor 2398

Hibaigazítás

Az 1868. és 2122. tétel alatt szereplő Dinnert Ferenc, ill. Márkus Géza helye az 1800-1845 közötti korszakban lenne.

MEGVÁSÁROLHATÓ ÉS MEGRENDELHETŐ KIADVÁNYAINK

MTA Művészettörténeti Kutató Intézet titkársága,
Budapest, Üri u. 49. 1014. Postacím: 1250 Budapest I. Pf. 27.

Ars Hungarica

(A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének közleményei 1973–)

A még megvásárolható számok:

1974. Suppl. 1.	30 Ft	1987/1.	50 Ft
1975/1.	30 Ft	1987/2.	50 Ft
1975/2.	30 Ft	1988/1.	50 Ft
1976/2.	30 Ft	1988/2.	50 Ft
1978/2.	30 Ft	1989/1.	50 Ft
1979/1.	45 Ft	1989/2.	50 Ft
1980/1.	50 Ft	1990/1.	50 Ft
1980/2.	50 Ft	1990/2.	50 Ft
1983/1.	50 Ft	1991/1.	50 Ft
1983/2.	50 Ft	1991/2.	80 Ft
1984/1.	50 Ft	1992/1.	80 Ft
1984/2.	50 Ft	1992/2.	80 Ft
1985/1.	50 Ft		
1985/2.	50 Ft		
1986/1.	50 Ft		
1986/2.	50 Ft		

Művészettörténeti Füzetek

13/1-2. BALOGH Jolán: Varadinum: Várad vára. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 1-2. köt. 163 Ft

14. GERVERS-MOLNÁR Veronika: Sárospataki síremlékek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 71 Ft

15. Cs. DOBROVITS Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 64 Ft

19. SISA József: Alois Pichl (1782-1856) Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989. 110 Ft

Iratok a magyar képzőművészet történetéhez

1. füzet, 1945. A forrásanyagot válogatta és e füzetet szerk. Kiss Dezső. Bp., 1973. 30 Ft

Acta Cassae Parochorum

7. füzet, Erdélyi. váci és veszprémi egyházmegye 1733-1779.: művészettörténeti adatok. Az anyagot gyűjtötte: Bónisné Wallon Emma, Sprenger Mária. Bp., 1980.

Urbaria et Conscriptioes

5. füzet, 51-70 fasciculus: művészettörténeti adatok: Abos-Zsujta. Az anyagot gyűjtötte Baranyai

Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1979. 50 Ft

6. füzet, 71-100 fasciculus: művészettörténeti adatok. Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1981. 55 Ft

7. füzet (1-2.), 101-200 fasciculus: művészettörténeti adatok. Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1984. 120 Ft

8. füzet, 201-250 fasciculus: kiegészítések az 1-250. fasciculusok anyagából. Az anyagot gyűjtötte Baranyai Béláné, Csernyánszky Mária, szerk. Bobrovsky Ida. Bp., 1990. 120 Ft

Önálló kiadványok

Művészet I. Lajos király korában 1342-1382: katalógus. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Székesfehérvár, Bp., 1982. 80 Ft

Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek. (1925). Az előszót Zádor Anna, az utószót és kiválogatást Rózsa György készítette. Szerk. Galavics Géza, Bp., 1983. 70 Ft

A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk.: Bodor Imre. Írta Bodor Imre, Fügedi Erik, Takács Imre. Bp., 1984. 45 Ft

Balogh Jolán: Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. szd. Szerk.: Beke László, Marosi Ernő. Bp., 1985. 116 Ft

Fülep Lajos egybegyűjtött írások I. Cikkok, tanulmányok 1902-1908. Szerk.: Tímár Árpád, Bp., 1988. 100 Ft

Rozgonyi Iván: Párbeszéd művekkel. Interjúk 1955-1981. Szerk.: Bobrovsky Ida, Bp., 1988. 135 Ft

Várad kőtöredékek, Szerk.: Kerny Terézia. Bp., 1989. 120 Ft

Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. Szerk.: Marosi Ernő. Bp., 1989. 80 Ft

Fülep Lajos levelezése I. 1904-1919. Szerk.: F. Csanak Dóra. Bp., 1990. 160 Ft

Henszlmann Imre: Válogatott képzőművészeti írások. Szerk.: Tímár Árpád. Bp., 1990. 200 Ft

Ára: 80,- Ft